

8634

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము

౨౨

స ౪

బభూవ వసుధా వై స్తు సంభూతయై హరియాధవైః. ౯౪
యథా కలమకేదారైః, గుతరంగ, వసుంధరా

టిక॥ తైః=అ; ("కు" అనునదిపాద ల, సముః (అధ్యాహృతము)నిండిన; వసుం
భూరణారథము)హరియాధవైః=వా ధరా(అధ్యాహృతము)ఇవ=భూమివ
నరశ్రేష్ఠులచేత; సంభూరణారథము=నిండిన; లె; బభూవ=ఉండినది.
వసుధా=భూమి; పక్షైః=పండిన("ఇ వానరోత్తములచేత నిండియుం
వ"అనునదివాక్యలంకారాథము); కల ముభూమి, వరిపైరులచేసిండినభూమివ
మకేదారైః=వరిపైరులచేత; సంభూ లెనొప్పుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

మహేంద్ర మథ సంప్రాప్య రామో రాజీవలోచనః. ౯౫
అధ్యారోహ స్వహాహుళ శ్శిఖరం ద్రుమభూషితమ్

టిక॥ అథ=అంత; మహాబాహుః= రోహత=ఎక్కెను.
పెద్దచేతులుగల; రాజీవలోచనః=క అంత, మహాబాహుండునుగమలం
మలంబులవంటికండ్లుగల; రామః=రా బులవంటికండ్లుగలవాడునగు రాముం
ముండు; మహేంద్రం=మహేంద్రప డు; మహేంద్రపర్వతంబుండేరి, నానా
ర్వతమును; సంప్రాప్య=పోంది; ద్రు వృక్షసమూహాలంకృతంబగు, దానిశిఖ
మభూషితం=వృక్షములచేసలంకరింపఁ రంబునారోహించెను.
బడిన; శిఖరం= శిఖరమును; అధ్యారోహ అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శిఖర మారుహ్య రామో దశరథాత్మజః. ౯౬
కూర్మమీనసమాకీర్ణ మపశ్య త్సలిలాకరమ్

టిక॥ తతః= అంత; దశరథాత్మ పింపబడిన; సలిలాకరం= సముద్రము
జః=దశరథునికొడుకైన; రామః=రా ను; అపశ్యత్=చూచెను.
ముండు; శిఖరం= శిఖరమును ; ఆరు అంత , దశరథకుమారుండగురా
హ్య=ఎక్కి; కూర్మమీనసమాకీర్ణం= ముండు , మహేంద్రశిఖరంబునారో
తాచేల్ల చేతనుమత్స్యములచేతనువ్యా హించి , తాచేల్లతోను మత్స్యంబు

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

३

३

లతోనునిండియున్న, సముద్రముచేను. అని, తాత్పర్యము.

తే సహ్యం సమత్రితయం చ మహాగిరిమ్. ౯౭

అసేదు రానుపూర్వేణ సముద్రం భీమనిస్సన్వితమ్

టీక॥ తే=ఆవానరులు; సహ్యం=సముద్రం=సముద్రమును; అసేదుః=సహ్యపర్వతమును; మలయం=మలయమీపించిరి.
మను; మహాగిరించ=పెద్దపర్వతమును; ఆవానరులు, అట్లు సహ్యపర్వతం సమత్రిక్య = అతిక్రమించి; ఆనుపూరును మలయ పర్వతంబును దాటి, భర్వేణ = క్రమముచేత; భీమనిస్సన్వితం = భయంకరారావం బగు సముద్రంబు సమీపం = భయంకరమగు ధ్వనిగల; సమీపించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అవరుహ్య జగామాశు వేలావన మనుత్తమః. ౯౮

రామో రమయతాం శ్రేష్ఠ స్సనుగ్రీవ స్సలత్క్షణః

టీక॥ రమయతాం=సంతసింపజేయవారి లోపల; శ్రేష్ఠః=ఉత్తమముడైన; రామః=రాముడు; సనుగ్రీవః=సుగ్రీవునితోఁగూడినవాడై; సలత్క్షణః=లత్క్షణునితోఁగూడినవాడై; అవరుహ్య=డిగ్గి; ఆశు=శీఘ్రముగా; అనుత్తమం=తనకన్న శ్రేష్ఠములేనటువంటి; వేలావనం=సముద్రతీరమునం దలివనమును గూర్చి; జగామ=పోయెను. ఇతరులకు సంతోషముగలిగించు వారిలోను తమముడైన రాముడు, సుగ్రీవ లత్క్షణులం గూడి, పర్వతంబుడిగ్గి, సముద్రంబు జూచుకొనుకంటె, శీఘ్రముగా, సముద్రతీరవనంబునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ ధాతోపలతలాం తోయాష్టే స్సహసోఽథితైః. ౯౯

వేలా మాసాద్య విభ్రలాం రామో వచన మబ్రవీత్

టీక॥ అథ=అంత; రామః=రాముడు; సహసా=వేగమున; ఉఠితైః=లేచి

३

३

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౭౭

స ౪

న;తోయాఘైః = జలప్రవాహములచే
త;ధాతోపలతలాం = కడఁగఁబడినతా
ళ్లుగలదగు;విపులాం = విశాలమగు;వే
లాం = సముద్రతీరమును;అసాద్యఃపొం
ది;వచనం = మాటను;అబ్రవీత్ = చె
ప్పెను.

అంత, రాముండు, వేగవంతంబుల
గుతరంగంబులచే ధౌతంబులగుతాళ్లుగ
ల, సముద్రతీరంబుఁజేరి, సుగ్రీవునింజా
చి, యిట్లుచి, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏతే వయ మనుప్రాప్తా స్సుగ్రీవ వరుణాలయమ్. ౧౦౦

టిక॥ సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా! ఏతే =
ఈ;వయం = మనము; వరుణాలయం =
సముద్రమును; అనుప్రాప్తాః = పొంది
నాము.

సుగ్రీవుఁడా! ఇదిగో! మనముసము
ద్రంబునొద్దకువచ్చినాము,
అని, తాత్పర్యము.

ఇహేదానీం విచింతా సా యా నః పూర్వం సముత్థితా

టిక॥ యా = ఏది; నః = మనకు ;
పూర్వం = మునుపు; సముత్థితా = కలిగి
నదో; సా = ఆ; విచింతా = ఆలోచన
ము; ఇహ = ఇచ్చట; ఇదానీం = ఇప్పు
డు ; కథవ్యా (అధ్యాహృతము) =

చేయఁబడవలసినది.
మునుపెమనముచేసియుంటిమే, ఆ
యాలోచనమునిప్పుడుచేయవలసినది.
అని, తాత్పర్యము.

అతః పర మతీరోఽయం సాగర స్సరితాంపతిః. ౧౦౧

టిక॥ అతఃపరం = ఇంతకుఁబిమ్మ
ట; అయం = ఈ; సరితాం = నదుల
కు; పతిః = పెనిమిటియైన; సా

గరః = సముద్రము; అతీరః = గట్టులేనిది.
ఇంక, నదీపతియగుసముద్రంబెకా
ని, తీరంబులేదు- అని, తాత్పర్యము.

నచాయ మనుపాయేన శక్యస్తరితు మణ్ణవః

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౨౩

స ౪

టీక॥ హరిపుంగవ=వానరశ్రేష్ఠుండ డియశ్రేయఃపదాశ్చ గాక.

వగుసుగ్రీవుఁడా! సర్వాః= సమస్తముల	వానరశ్రేష్ఠుండవగుసుగ్రీవుఁడా! మ
యిన; సేనాః= సేనలును; వేలాయాం=	స సేనలనన్నింటిని, సముద్రతీరంబునపిడి
సముద్రతీరమునందు; నివేశ్యంతాం= ని	యనియమింపుము. అని, తాత్పర్యము.

సంపాప్తి మంత్రకాలో న స్సాగరస్యాస్య లంఘనే

టీక॥ అస్య=ఈ; సాగరస్య= సము	బడినది.
ద్రముయొక్క; లంఘనే=దాటునమిత్త	ఈసముద్రంబు దాటును పాయం
మయి; మంత్రకాలః= ఆలోచించుకాల	బునుగుఱించియాలోచించునవసరంబు
ము; సః=మనకు; సంప్రాప్తిః= పొంద	మనకుఁగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

స్వాంస్వాం సేనాం సముత్సృజ్య మాచక్రశ్చితుఁతోవ్రజేత్. ౧౦౫

టీక॥ కశ్చిచ్చ = ఒకానొకఁడును;	ఎవ్వఁడును దన సేననువదలియెచ్చ
స్వాంస్వాం=తనతన; సేనాం= సేనను;	టికిని, బోఁగూడదు.
సముత్సృజ్య=విడిచి; కుతః= ఎందును;	అని, తాత్పర్యము.
మావ్రజేత్=పోఁగూడదు.	

గచ్ఛంతు వానరా శ్శూరా శ్చైయం ఛన్నం భయంచ నః

టీక॥ శూరాః = యుద్ధమునందుభ	శూరులగువానరులు, అంతటనుదిరు
యములేని; వానరాః= వానరులు; గ	గుచుండవలయును; భద్రంబన్నేషించిమ
చ్ఛంతు=పోవుదురుగాక, అంతటనుది	నలంబ్రహ్మరించుటకై శత్రువులెచ్చటనై
రుగుచుందురుగాక యనుట. నః = మన	ననుదాఁచుకొనియుందురు. అని, రా
యొక్క; భయం=భయనిమిత్తమయిన;	ముందు, సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను.
ఛన్నం = దాఁచుకొనియుండునది; జ్ఞే	అని, తాత్పర్యము.
యం=ఎఱుంగఁదగినది.	

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

రామస్య వచనం శ్రీత్వా సుగ్రీవ స్వహలత్క్షణి. ౧౦౬
సేనాం న్యవేశ య త్తీరే సాగరస్య ద్రుమాయుతే

టీక॥ సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు; రామ సేనను; న్యవేశయత్ = విడియఁజేసెను.
స్య = రాముఁ యొక్క; వచనం = మాట సుగ్రీవుండు, రామునిమాటనువిని,
ను; శ్రీత్వా = విని; స్వహలత్క్షణి = లత్క్షణునితోగూడ, నానావృత్తినం
ఁబడినతోఁగూడినవాఁడై; ద్రుమాయుతే = యుతంబగునముద్రతీరంబునందు, వా
వృక్షములతోఁగూడిన; సాగరస్య = సము సర సేనను, విడియనియమించెను.
ద్రుమయైక్ష్మ; తీరే = గట్టునందు; సేనాం = అని, తాత్పర్యము.

విరరాజ సమీపస్థం సాగరస్య తద్బలమ్. ౧౦౭
మధుపాండుజల శ్శీమాన్ ద్వితీయభవ సాగరః

టీక॥ సాగరస్య = సముద్రముయొ విరరాజః = ప్రకాశించెను.
క్క; సమీపస్థం = సమీపంబునందున్న; సముద్రసమీపంబునవిడిసియున్నను
తత్ = ఆ; బలంబు = సైన్యమును; ధువర్ణులగునావానరులసేన, కాంతిమ
శ్రీమాన్ = అధికమయినకాంతిగల; మ తంబగు, మధువణఁబయిన, రెండ
ధుపాండుజలః = తేనేవలెగోరొచనపు వసముద్రంబుకరణింబ్రకాశించుచుండిన
వన్నెగలజలముగల; ద్వితీయః = రెం ది. అని, తాత్పర్యము.
జలఁగగు; సాగరభవ = సముద్రమువలె;

వేలావన ముపాగమ్య తత స్తే హరిపుంగవాః. ౧౦౮
వినివిష్టాః పరం పారం కాంక్షమాణౌ మహూదధేః

టీక॥ తే = ఆ; హరిపుంగవాః = వా మాణాః = కోరుచు; వినిష్టాః = విడిసిరి.
నరశ్రేష్ఠులు; వేలావనం = సముద్రతీరవన ఆవానరశ్రేష్ఠులు, సముద్రతీరవన
మును; ఉపాగమ్య = పొంది; తతః = అంత; ముఁబొంది, యంత, సముద్రంబునవ్వలి
మహూదధేః = మహాసముద్రముయొక్క; తీరంబుఁజేరంగోరుచు, నచ్చటచ్చట, వి
పరం = అవ్వలి; పారం = గట్టును; కాంక్ష దిసిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమ ద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౬౧

స ౪

తేషాం నివిశమానానాం సైన్యసన్నాహానిస్త్వనః. ౧౦౯
అంతర్ధాణ్య మహానాద మణవస్య ప్రశుశ్రువే

టీక॥ నివిశమానానాం = విడియ
చున్న; తేషాం = అవానరులయొక్క; సైన్యసన్నాహానిస్త్వనః = సైన్యమువిడి
యఁ జేయుటయొక్క-ధ్వని; అణవ లనఁగలిగినధ్వని, సముద్రధ్వనిగూడన
స్య = సముద్రముయొక్క; మహానాదం = ణచిచెలంగినది. అని, తాత్పర్యము.

సా వానరాణాం ధ్వజీనీ సుగ్రీవేణాభిపాలితా. ౧౧౦
త్రిధా నివిష్టా మహతీ రామస్యాథా పరాభవత్

టీక॥ సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత; అభిపాలితా = సుగ్రీవపాలితంబగు నాగొప్ప వా
తా = పాలింపఁబడిన; మహతీ = గొప్ప నరసేన, వానరులొక్క-తట్టును గో
దగు; సా = ఆ; వానరాణాం = వానరు లాంగూలంబులొక్క-తట్టునుబట్లొకరి
లయొక్క, ధ్వజీనీ = సేన; త్రిధా = మూ ంబులొక్క-తట్టును గానిట్లుమూడుప్ర
దువిధములుగ; నివిష్టా = విడిసినదై; రామ కారంబులవిడిసి, రామునికార్యంబుగా
స్య = రామునియొక్క; అథాపరా = వింపనుద్యుక్తయయి పరమోత్సాహం
ప్రయోజనమునందాసక్తిగలదై; అభవ తుననుండినది. అని, తాత్పర్యము.

సా మహాణవ మాసాద్య హృష్టా వానరవాహినీ. ౧౧౧
వాయువేగసమాధూతం పశ్యమానా మహాణవమ్

టీక॥ సా = ఆ; వానరవాహినీ = వా పఁజేయఁబడిన; మహాణవం = మహా
నరసేన; మహాణవం = మహాసముద్ర సముద్రమును; పశ్యమానా (పశ్యం
మును; ఆసాద్య = పొంది; వాయువేగ తీ)చూచుచు; హృష్టా = సంతసించినది.
సమాధూతం = వాయువేగముచేఁజలించి వానరసేన, మహాసముద్రంబులొం

ప్రతిపదాంతర్గతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

ది, వాయుఁవేగంబునకుఁ బెల్లుబ్బితరం | ముంజూచుచు, సంతోషంబునొందినది.
గంబులం జెలంగుచున్న మహాసముద్ర | అని, తాత్పర్యము.

దూరపార మసంబాధం రక్షోగణనిషేవితమ్. ౧౧౨
పర్యంతో వరుణోవాసం విషేదు హారియూధపాః
చండనక్రగ్రహం ఘోరం త్షపాదౌ దివసక్షయే. ౧౧౩
హసంత మివ ఘేనామై నృత్యంత మివ చోమిభిః
చంద్రోదయసముద్ధూతం ప్రతిచంద్రసమాకులమ్, ౧౧౪
చండానిలమహాగ్రాహైః కీణం తిమితిమింగిలైః
దీప్తై ర్భృగై రివాకీణం భుజంగై ర్వరుణాలయమ్. ౧౧౫
అవగాధం మహాసత్త్వై నానాశైలసమాకులం
సుదుగ్ధం దుగ్ధమాగ్ధం త మగాధ మనురాలయమ్. ౧౧౬

టీక|| హారియూధపాః=వానరశ్రేణీ; హసంతమివ(స్థితం)= నవ్వుచు
వులు; దూరపారం= దూరంబుననుం న్నట్లున్నదియు; ఊమిభిః= అలలచే
మగట్టుగలదియు; అసంబాధం= బా తఃసృత్యంతమివ(స్థితం)=చ=నృత్యముసే
ధలేనిదియు, కొలఁత పెట్టఁగూడనిదియు యునట్లున్నదియు; చంద్రోదయసము
ననుట ; రక్షోగణనిషేవితం= రాక్ష ద్ధూతం= చంద్రోదయమునందువిగురఁ
సులసమూహములచే సేవింపఁబడినది గొట్టఁబడినదియు; ప్రతిచంద్రసమాకు
య; వరుణోవాసం= వరుణునియునికి లం=ప్రతిబింబచంద్రులచేసేసినదియు;
చండనక్రగ్రహం=భయంకరమ చండానిలమహాగ్రాహైః=భయంకరమ
యిన మొసళ్ల శ్రేణింబులుగలదియు; యిన వాయువువంటివేగముగలగొప్ప
క్షపాదౌ = రాత్రియారంభమునందు మొసళ్ల చేతను; తిమితిమింగిలైః=తిమి
ల = వసక్షయే = పగటియంతమునం యనునూలుయోజనంబులపొడవుగలమ
దివస, పాయంసంధ్యాసమయమునందు త్యములచేతనుతిములనుదిననట్టితిమిం
ననుట; ఘోరం=భయంకరంబును ; గిలంబులను మత్స్యముల చేతను ; కీ
ఘేనామైః = సురుగులసమూహముల ణం = వ్యాపింపఁ బడినదియు ;

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౪౩

స ౪

భోగైః = పడగలచేత; దీప్తైరివ(స్థితైః) = మండుచున్నట్లున్న; భుజంగైః = సపఁములచేత; ఆకీర్ణం = వ్యాపింపఁబడినదియు; మహాసత్వైః = పెద్దజంతువులచేత; అవగాధం = ప్రవేశింపఁబడినదియు ; నానాశైలసమాకులం = నానావిధపర్వతంబులచేతనిండినదియు; సుదుర్గం = చోరరానిదియు; దుర్గమాగం = పోరానిమాగముగలదియు; అగాధం = మిక్కిలిలోఁగ్రుంగదీయు; అసురాలయం = అసురులయనికిపట్టుగలదియునగు; వరుడౌలయం = సముద్రమును; పశ్యంతః = చూచుచు; విశ్మయః = దుఃఖించిరి.

దురవస్థితంబగునావలిగట్టు గలదియు, నక్షోభ్యంబును రాక్షససమూహంబుచేసేవింపఁబడినదియు, వరుణునియునికిపట్టును, ఎట్టిమృగంబునైనదిట్టుకొనంజాలిన మొసళ్లుగలదియు, సం

భ్యాకాలంబునందు, భయంకరంబును చూపట్టునదియు, లెల్లనిశురుంగులచేసెత్వనట్లుదోచునదియు, దరంగంబునతఁనంబుగావిండునట్లు గానిగుపడునదియుఁజంద్రోదయకాలంబునమఱియుంబెల్లుబ్బి, ప్రతిబింబితంబులగు శంద్రబింబులవొప్పుచున్నదియు, మహావాతంబునకుంబోలవేగంబుగలమొసళ్లతోనుదిమితిమింగింబులతోనునిండియుండునదియు, ఛదాస్థితమణులచేవెలుంగుచున్నసర్పంబులనొప్పుచున్నదియు, మఱియుశింశుమారాది మహాజంతువులచేవ్యాపింపఁబడినదియు, జలంబులమునింగియున్ననానావిధపర్వతంబులుగలదియు జోరరానిదియుమార్గరహితంబును, మిక్కిలియులోఁతుగలదియునసురాలయంబునునగు, నాసముద్రంబును, జూచి, వానరోత్తములు, దీనినెట్లుదాటఁగలమని, దుఃఖంబునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

మకలై ర్నాగభోగైశ్చ విగాధా వాతలోలితాః
ఉత్పేతుశ్చ నిపేతుశ్చ ప్రమృద్ధా జలరాశయః. ౧౭

టీక||మకలైః = మొసళ్లచేతను; నాగభోగైశ్చ = సర్పదేహములచేతను; విగాధాః = ప్రవేశింపఁబడిన; జలరాశయః = తరంగములు; వాతలోలితాః =

గాలిచేఁజలంపఁజేయఁబడినవై; ప్రమృద్ధాః = వృద్ధిబొందినవై; ఉత్పేతుశ్చ = ఎగిరినవియు. నిపేతుశ్చ = పడినవియు. గొప్పగొప్పతరంగములు, మకరం

బులతోనుసర్పంబులతోను, వాయువేగ | బులయి, యెగిరిపడుచుండినవి.
చలితంబులయి పెల్లుబి్చి, యత్యంతం | అని, తాత్పర్యము.

అగ్నిచూర్ణమివావిధం భాస్వరాంబు మహారగమ్
సురారివిషయం ఘోరం పాతాళవిషమం సదా. ౧౧౮
సాగరం చాంబరప్రఖ్య మంబరం సాగరోపమమ్
సాగరం చాంబరంచేతి నిర్విశేష మదృశ్యత. ౧౧౯

టీక|| భాస్వరాంబు = ప్రకాశించు చున్నజలముగలదియు; కావుననే; అవి
ధం = కొట్టఁబడిన; అగ్నిచూర్ణమివ
(స్థితం) నిప్పుల పొడివలె నున్నదియు; బునందును, అట్లునక్షత్రంబులు ప్రకా
మహారగం = మహానాగంబులుగలది శించుచుండును; సముద్రంబు , మహా
యు; సురారివిషయం = అసురులకునివా నాగంబులుగలది; ఆకాశంబును, నా
సస్థానంబును; ఘోరం = భయంకరంబ గంబులుగలదే; సముద్రంబుననురులుం
యినదియు; సదా = ఎల్లప్పుడును; పా దురు; ఆకాశంబుననుఅసురులుందురు,
తాళవిషమం = పాతాళమువలెగంభీర సముద్రంబుభయంకరంలై నదిఆకాశం
మయినదియునగు; సాగరంచ = సము బునుభయంకరంలైనది సముద్రంబుపా
ద్రమును; అంబరప్రఖ్యం = ఆకాశముతో తాళంబువలెగంభీరంబుగనుండినది, ఆ
సమానమయినది. అంబరం = ఆకాశ కాశంబునట్టిదేకావుననిప్పుడుసముద్రం
ము; సాగరోపమం = సముద్రముతో బాకాశంబువలెనుండినది ఆకాశంబున
బోల్కొగలది. సాగరంచ = సముద్రం ముద్రంబువలెనుండినది. ఇదిసముద్రంబ
బును; అంబరంచ = ఆకాశంబును - ఇ నియునిదియాకాశంబునియు నెంతమా
తె = అని; నిర్విశేషం = భేదములేనట్లు; అ త్రము భేదమగపడదలేదు
దృశ్యత = చూడఁబడెను.

రాత్రికాలంబునందు , జంద్రకిర

గసంపర్కంబునంజేసి, సముద్రంబునం దలిజలబిందువులు , అగ్నికణంబులుం
బోలెబ్రకాశించుచుండును ; ఆకాశం బునందును, అట్లునక్షత్రంబులు ప్రకా
శించుచుండును; సముద్రంబు , మహా నాగంబులుగలది; ఆకాశంబును, నా
గంబులుగలదే; సముద్రంబుననురులుం దురు; ఆకాశంబుననుఅసురులుందురు,
సముద్రంబుభయంకరంలై నదిఆకాశం బునుభయంకరంలైనది సముద్రంబుపా
తాళంబువలెగంభీరంబుగనుండినది, ఆ కాశంబునట్టిదేకావుననిప్పుడుసముద్రం
బాకాశంబువలెనుండినది ఆకాశంబున ముద్రంబువలెనుండినది. ఇదిసముద్రంబ
నియునిదియాకాశంబునియు నెంతమా త్రము భేదమగపడదలేదు
అని, తాత్పర్యము.

సంపృక్తం సభసా పృంభ స్సంపృక్తంచ సభోం భసా

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౮౫

స ౪

తాదృ గ్రూపే స్త దృశ్యేతే తారారత్నసమాకులే. ౧౦౦

టిక॥ అంభోపి = అమును; నభసా = దృశ్యేతేస్త - చూడబడుచుండినవి.
అకాశముతో; సంపృక్తం = చేరినది. నభ సముద్రమునందలిజలము, అకాశ
శ్వ = అకాశమును; అంభసా = జలము మువలెనుండినది; అకాశంబుజలంబువ
తో; సంపృక్తం = చేరినది. తారారత్నస లెనుండినది; కావున, నాయాకాశసము
మాకులే = నక్షత్రముల చేనిండినయాకా ద్రంబులురెండును, ఒక్కటివలెనొక్క
శమును రత్నముల చేనిండినసముద్రంబు టిభేదములేకుండనుండినవి.
ను; తాదృగ్రూపే = అట్టిరూపముగలవై; అని, తాత్పర్యము.

సముత్పత్తిత మేఘస్య వీచిమాలాకులస్యచ
విశేషో న ద్వయో రాసీ త్సాగరస్యాం బరస్యచ. ౧౦౧

టిక॥ సముత్పత్తిత మేఘస్య = పైనివ్యా ఉండలేదు.
పించియున్న మేఘంబులుగల; అంబర మేఘసమూహంబుతోనొప్పుచున్న
స్యచ = అకాశంబునకును; వీచిమాలాకు యాకాశమునకునుజరంగ సంఘాతులం
లస్య = అలలపప్ఫుల చేనిండిన; సాగర బగు సముద్రంబునకునువిశేషమాత్రము
స్యచ = సముద్రమునకును; ద్వయోః = భేదమగలవడలేదు. అని. తాత్పర్యము.
రెంటిని; విశేషం = భేదము; నాసీత్ =

అన్యోన్యై రాహతా స్సక్తా స్సప్యసు భీమనిస్సనాః
ఊమయ స్సింధురాజస్య మహాభేర్య ఇవాహవే. ౧౦౨

టిక॥ అన్యోన్యైః = ఒండొరులచే నిగలవై; సస్యసుః = ధ్వనించినవి.
త ; సక్తాః = సంబంధించినవియు; అహ సముద్రంబునందలి; యలలు, ఒకటి
తాః = కొట్టబడినవియునగు; సింధు చేనొక్కటికొట్టబడినవై, యుద్ధంబు
రాజస్య = సముద్రముయొక్క; ఊమ నందుపెద్దభేరులుంబోలె, భయంకరా
యః = అలలు; అహవే = యుద్ధమునం రావంబున, ధ్వనించుచుండినవి.
దు; మహాభేర్య ఇవ = గొప్ప భేరులువలె; అని, తాత్పర్యము.
భీమనిస్సనాః = భయంకరమయిన ధ్వ

❧

❧

రత్నాఘజలసన్నాదం విషక్తమివ వాయునా
ఉత్పతంత మివ క్రుద్ధం యాదోగణసమాకులమ్. ౧౨౩
దదృశు స్తే మహూత్సాహా వాతాహతజలాశయమ్
అనిలోద్ధాత మాకాశే ప్రవల్లంత మివోమిభిః. ౧౨౪

టిక|| రత్నాఘజలసన్నాదం = రత్న హతజలాశయం = గాలిచేఁగొట్టఁబ
సమూహములయొక్కయు, జలముల డివ సముద్రమును ; మహూత్సా
యొక్కయు ధ్వనిగలదియు ; వాయు హాః = అధికముయిన యుత్సాహముగ
నా = గాలిచేత; విషక్తమివ (స్థితం) = ల; తే "ఆవానరులు; దదృశుః = చూచిరి.
ఏకీభూతమయినట్లున్నదియు; ఉత్పతం రత్నంబులతోనుజలంబులతోను మ
తమివ(స్థితం) = ఎగురునట్లున్నదియు; హధ్వనిగల్గి వాయుహతంబును, యా
క్రుద్ధం (ఇవస్థితం) = కోపమునొంది కాశంబునకుద్గమించుకై వడి, కోపంబు
నట్లున్నదియు ; యాదోగణసమాకు లొందియుండుచాక్షునంజూపట్టుచు, జ
లం = జలజంతువులసమూహముచే నిం లజంతుగణసంకులంబై, వాయువేగంబు
డివదియు; అనిలోద్ధాతం = గాలిచే నె నకు, లేచుతరంగంబులధ్వనిచేమాటలా
గురఁగొట్టఁబడినదియు; ఉమిభిః = డునట్లు గాన్పించుచున్న సముద్రంబును,
అలలచే; ప్రవల్లంతమివ(స్థితం) = మా మహూత్సాహ శాలులగు నావానరు
టలాడు నట్లున్నదియునగు ; వాతా లు, చూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో విస్తయ మాపన్నా దదృశు హారయ స్తదా
భ్రాంతోమిజలసన్నాదం ప్రలోలమివ సాగరమ్. ౨౫

టిక|| తతో = అంతఃతదా = అప్పుడు; గలదియు; ప్రలోలమివ(స్థితం) = తిరుగు
హారయః = వానరులు; విస్తయం = ఆశ్చ డునొందినట్లున్న; సాగరం = సముద్రము
గ్గమును; ఆపన్నాః = పొందినవారలై; ను; దదృశుః = చూచిరి.
భ్రాంతోమిజలసన్నాదం = తిరుగుడు అంతసప్పుడు, వానరులు; నానావిధంబు
నొందినయలలుగల జలముయొక్క-ధ్వని గాఁదరంగంబులద్గమింప, మహాధ్వనిం

❧

❧

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౪౩

స ౫

బొల్చుచునుద్ధృతింబయినట్లు చూర్వంబునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.
పట్టుచున్నసముద్రంబుఁజూచి యాశ్చర్యము.

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చతుర్థాశ్మగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుర్థాశ్మగఃటీక ,
ముగిసినది.

(అ)

పంచమశ్మగః పారంభః.

సాతు నీలేన విధివ త్సారత్వా సుసమాహితా
సాగరస్యోత్తరే తీరే సాధు సేనా నివేశితా. ౧

టీక॥ నీలేన=నీలునిచేత; సా = అ; డియఁజేయఁబడినది.

సేనాతు=సేనయు; సావరత్వా=మం	వానర సేనానాయకుండగు నీలుండు
చిరక్షుకులుగలదై; సుసమాహితా =	జక్కఁగారక్షుకుల నేర్పఱచి, నిర్భయం
మిక్కిలియు నెచ్చరిక గలదై; సాగర	బుఁగావించి, సముద్రోత్తరతీరంబునం
స్య=సముద్రముయొక్క; ఉత్తరే=ఉ	దు, నీతిశాస్త్రోత్తరప్రకారంబునం, జ
త్తరపుదిక్కునందున్న; తీరే = గట్టునం	కఁగఁగా, సేనానివేశనంబుగావించెను
దు; సాధు=చక్కఁగా; విధివత్ =	అని, తాత్పర్యము.
నీతిశాస్త్రప్రకారముగా, నివేశితా=వి	

మైందశ్చ ద్వివిధ శ్చౌఢౌ తత్ర వానరపుంగవౌ
విచేరతుశ్చ తాం సేనాం రత్నాభం సర్వతోదిశమ్. ౨

జ్జ

జ్జ

<p>టిక॥ తత్ర=అచ్చట; వానరపుంగ వా=వానరశ్రేష్ఠులగు; మైందశ్చ=మైం దుండను; ద్వివిదశ్చ=ద్వివిదుండను ; ఉధా=ఉద్ధతును; రక్షాభం=రక్షిం చుటకొఱకు; దిశం(జాత్యేకవచనము, వ త్సభ్యమందుద్వివీత్య, దిశం)=దిక్కు లయొక్క; సర్వతః= అన్నిప్రదేశంబు</p>	<p>లందును; తాం=ఆ; సేనాం=సేనయం తయు; విచేరతుశ్చ=తరుగుచుండిరి. అప్పుడచ్చట, మైందుండునుద్వివిదం దునుసేనారోత్రములిరువురును, రక్ష ణార్థమయి, వానరసేనయన్నిప్రక్క లను దిరుగుచుగాచియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

నివిష్టాయాంతు సేనాయాం తీరే నదనదీపతేః

పార్శ్వస్థం లక్ష్మణం దృష్ట్వా రామో వచన మబ్రవీత్. ౩

<p>టిక॥ సేనాయాం=సేన; నదనదీప తేః=సముద్రముయొక్క; తీరే=గట్టు నందు; నివిష్టాయాంతు= విడిసినంతనె; రామః=రాముడు; పార్శ్వస్థం= ప్ర క్కనున్న; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని; దృ ష్ట్వా=చూచి; వచనం = మాటను; అ</p>	<p>బ్రవీత్=చెప్పెను. అట్లు, సైన్యమంతయు, విడిసినంత నె, రాముండు, తనపార్శ్వభాగంబునం గొలిచియున్నలక్ష్మణుంబూచి, యిట్లు ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

శోకశ్చ కిల కాలేన గచ్ఛతా హ్యపగచ్ఛతి
మమచాపశ్యతః కాంతా మహస్యహని వధాతే. ౪

<p>టిక॥ శోకశ్చ= దుఃఖంబును; గచ్ఛ తా=పోవుచున్న; (“హి” అనునది పా దప్రారంభార్థము) కాలేన= కాలము చేత; అపగచ్ఛతికిల = పోవునుగదా! నశించునుగదా! కాంతాం = ప్రియు రాలను; అపశ్యతః = చూడకున్న ; మమ = నాయొక్క; శోకం (అధ్యా హృతము) చ=దుఃఖముమాత్రము; అ</p>	<p>హస్యహని= చినదినమందును; వధా తే=వృద్ధిబొందుచున్నది. దుఃఖముకొంతకాలముగడవగా న శించును, నాకుంబ్రియురాలుం జూడ కుండుటచేఁగిరినదుఃఖము మాత్రము, అంతంతకు, వృద్ధిబొందుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

జ్జ

జ్జ

శ్రీమ ద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౮౯

స ౫

న మే దుఃఖం ప్రియా దూరే న మే దుఃఖం హ్యతేతివా
ఏతదేవా నుశోచామి వయో స్యా హ్యోవతఃతే. ౫

టీక॥ ప్రియా=ప్రియురాలు; దూరే=దూరదేశమునందు; వతఃతేతివా (అధ్యాహృతము)=ఉన్నదని; మే=నాకు; దుఃఖం=దుఃఖము; న=లేదు. హ్యతా=అపహరింపఁబడినది; ఇతివా=అనియ్యనను; మే=నాకు; దుఃఖం=దుఃఖము; న=లేదు. అస్యాః=ఈనీతయొక్క; వయః=యావనము; అతివతఃతేపి=అతిక్రమించిపోవుచున్నదిగా! ఏతదేవ=దీనిగుఱించియే; అనుశోచామి=దుఃఖించుచున్నాను.

ప్రియురాలుదూరంబున నున్నదని నాకుదుఃఖములేదు; రాక్షసుండుగొనిపోయెననియ్యనను, నాకుదుఃఖములేదు; ఏలయనగా, నచ్చటికిఁబోయి, యారాక్షసుంజంపి, మఱలఁబ్రియురాలింబడయవచ్చుగా! అయితే, ఇప్పుడు, అబిడయావనమువ్యర్థముగాఁబోవుచున్నదే! అనియేనాకుదుఃఖముగలుగుచున్నది. అని, రాముండు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వాహి వాత యతః కాంతా తాం స్పృష్ట్వా మామపి స్పృశేత్వయి మే గాత్రసంస్పృశే శ్చంద్రే దృష్టి సమాగమః. ౬

టీక॥వాత=వాయువా! యతః=ఎచ్చట; కాంతా=ప్రియురాలు; అస్మి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నదో; తప్రి (అధ్యాహృతము)=అచ్చట; వాహి=తిరుగుము. తాం=అబిడను; స్పృష్ట్వా=తాఁకి; మామపి=నన్నును; స్పృశే=తాఁకుము. మే=నాకు; గాత్రసంస్పృశే=దేహస్పృశము; త్వయి=నీయందు. దృష్టిసమాగమః=చూపుతోఁజే

రుట; చంద్రే=చంద్రునియందు. వాయుదేవుడా! నాప్రియురాలుండుస్థలంబున సంచరింపుము; అచ్చట, నాబిడనుస్పృశించి, నన్నునుస్పృశింపుము; అబిడదేహము, దాఁకివచ్చిన నీ నన్నుస్పృశించుటవలన నాకాబిడదేహముఁదాఁకినట్లు సంతోషము గలుగును; కావున నాబిడ దేహస్పృశము నాకుఁగలుగుట, నీయర్థనముగా నున్నది.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౫

అట్లు, ప్రియురాలి ముఖంబువలెనుండు న్నదికావున, నాకుఁబ్రియురాలి ముఖంబుఁ ద్రుంజుచి, ప్రియురాలి నొగంబుఁ బుంజుచుట, చంద్రుని యధీనముగా జూచినట్లు సంతోషంబునొందవలసియు నున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తన్నె కవతి గాత్రాని విషం పీత మివా శయే
హానాథేతి ప్రియా సా మాం హ్రియమాణా యద బ్రవీత్. ౭

<p>టీక॥ సా=అట్టి; ప్రియా=ప్రియురాలు; హ్రియమాణా= అపహరింపఁబడుచున్నదై; మాం=నన్నుఁగూర్చి; “హానాథ=అయ్యోనాథా”; ఇతి=అని; యత్=ఏమటను; అబ్రవీత్=చెప్పెనో; తత్=అది; మే=నాయొక్క; అశయే=హృదయమునందు; పీతం=త్రాగఁగఁబడిన; విషమివ=విషమువలె; గాత్రాని=అవయవములను; దహతి=దహించుచున్నది.</p>	<p>సమస్తభోగంబులను బరిత్యజించి నా వెంటనడవికివచ్చినట్టి ప్రియురాలు, రావణునిచేఁగొనిపోఁబడునప్పుడు, తాను బాతివ్రత్యునిచేసతని నీటుసేయ సమర్థురాలయినను, నాయందుండు భక్తిచే, నన్నేగతిగాఁదలంచి “అయ్యోనాథుడా” అని, చెప్పినమాట, నాహృదయంబుననుండి, త్రాగఁగఁబడినవిషంబు కైవడి, దేహంబంతయుదహింపఁబడుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తద్వియోగేంధనవతా తచ్చింతావిభ్రలాచిషా
రాత్రిం దివం శరీరం మే దహ్యతే మదనాగ్నినా. ౮

<p>టీక॥ తద్వియోగేంధనవతా= అప్రియురాలి వియోగమున కట్టెలు గలదియు; తచ్చింతావిభ్రలాచిషా= అప్రియురాలి చింతయును నధికమయిన మంటగలదియునగు; మదనాగ్నినా=మత్తభుండను నగ్నిహోత్రముచేత; మే=</p>	<p>నాయొక్క; శరీరం=దేహము; రాత్రిం దివం= రేయంబవలును; దహ్యతే=దహింపఁబడుచున్నది. మత్తభుండనునగ్నిహోత్రము, ఆ ప్రియా వియోగంబె యింధనములుగా నావిడనుజింతించుటయెఱ్ఱాలలుగా ,</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౯౧

స ౫

నాచేహంబంతయు, రేయంబవలునుదహించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

అవగాహ్యేణావం స్వప్స్యే సౌమిత్రే భవతా వినా
కథంచి త్వగ్జ్వల నామ స్సమా సుప్తం జలే దహేత్. ౯

టీక॥ సౌమిత్రే=లక్ష్మణుడా! భవ హేత్-దహింపడు.

తావినా=నిన్నువిడిచి; అణావం= స	లక్ష్మణుడా! నేనునిన్నువిడిచి, నము
ముద్రమును; అవగాహ్యే=ప్రవేశించి ;	దరింబునంబడిపరుండెదను ; నేనుసీల్గ
స్వప్స్యే=పరుండెదను. ప్రజ్వల=మం	లోబరుండియుండునేని, ప్రజ్వలించు
డుచున్న; సః=ఆ; కామః = మంత్రుం	చున్నయొమంత్రుండు, నన్నుదహిం
డు; జలే=సీల్గ యందు; సుప్తం= పరుం	పజాలడు, అని, తాత్పర్యము.
దిననన్ను; కథంచిత్=విట్లయినను; మాద	

బహ్వే త తామయానస్య శక్య మేతేన జీవతుమ్
య దహం సాచ వామోరూ రేకాం ధరణి మాశ్రితో. ౧౦

టీక॥ అహం=నేనును; సా=ఆ; వా	డుటకు; శక్యం=అలవియగును.
మోరూః= సుందరములయినతొడలు	నేనును, సుందరములయినతొడలుగల
గలసీతాదేవియును; ఏకాం=ఒక్క-తై	యాసీతయును, ఒక్క-ఘామియందుం
న; ధరణిం=ఘామిని; ఆశ్రితో (ఇతి)	డుటయె యిప్పటికధికముగానున్నది;
యత్ = పొందియున్నామనునదియేది	కావున, ఘామియందే, మనతోపాటు
గలదో; ఏతత్=ఇది; బహు = అధికమ	బ్రతికియున్నదిగదాయని, దీనిచేతమా
ము; కామయానస్య=విరహినగునాకు;	త్రముజీవించియుండగలను.
ఏతేన=దీనిచేత; జీవతుం= బ్రతికియుం	అని, తాత్పర్యము.

కేదారస్యేవ కేదార స్సోదకస్య నిరూదకః
ఉపన్నే హేన జీవామి జీవంతీం యచ్ఛృణోమి తామ్. ౧౧

ప్రతిపదాంతర్గతకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫

టీక॥ జీవంతిం = బ్రతికియున్న; లితేమచేతవలె; జీవామి = బ్రతికియు
తాం=ఆసీతను; శృణోమి(ఇతి)యత్ = న్నాను.
వినుచున్నాననునదియేదిగలదో; తేన(అ సీతబ్రతికియున్నదని వినుచున్నాను
ధ్యాహృతము) = దానిచేత; నిరూదకః = కావున, దీనిచేత, నీళ్లులేనిచేను, నీళ్లుగల
నీళ్లులేని; కేదారః = చేను; సోదకస్య = నీ చేనితేమతాకుడుచే నెండకుండునట్లు,
క్షతోఽగూడిన; కేదారస్య = చేనియొ జీవించియుండును. అని, తాత్పర్యము.
కర్కః ఉపస్నేహేనేవ = సమీపమునంద

కదాను ఖలు సుశ్రోణీం శతపత్రాయతేషాం
విజిత్య శత్రూన్ద్రక్ష్యామి సీతాం స్థితామివ శ్రియమ్- ౧౨

టీక॥ కదాను = ఎప్పుడు ; శ చూడఁగలను?
రూకే = శత్రువులను; విజిత్య = జయించి; నేనుశత్రువులజయించి, సుందరం
చి; సుశ్రోణీం = సుందరములయినపి బులయినపిలుందులుగలదియుఁ, గమ
లుందులుగలదియు ; శతపత్రాయతే లంబులంబోలె విశాల సుందరంబుల
క్షణం = తామరపూలువలెదీక్షుముల యిననేత్రంబులుగలదియునగు సీతను,
యినకండ్లుగలదియునగు; సీతాం = లక్ష్మీనింబోలె, నెప్పుడుచూడఁగలను?
సీతను; స్థితాం = ఉత్కృష్టమయిన ; అని, తాత్పర్యము.
ద్రయమివ = లక్ష్మీనివలె; ద్రక్ష్యామి =

కదాను చారుబింబోష్ఠం తస్యాః పద్మమివాననమ్
ఈష చున్నవ్య పాస్యామి రసాయన మివాతురః. ౧౩

టీక॥ కదాను = ఎప్పుడు; తస్యాః = ఆసీత నం = ముఖమును; ఈషత్ = కొంచెము;
యొక్క; చారుబింబోష్ఠం = సుందరము ఉన్నవ్య - పైకెత్తి; ఆతురః = రోగి, ర
లయినదొండపండ్లవంటిపెదవులుగలది సాయనమివ = రసాయనమునువలె;
యగు; పద్మమివ = కమలమువంటి; ఆన పాస్యామి = త్రాఁగుదును?

సుందరంబులగుదొండపండు వంటి | త్రి, రోగిర సాయనంబుద్రావునటుల, న
పెదవులు గలదియుఁ గవలంబువంటిది | ధరామృతంబు నెప్పుడుద్రావుదును?
యునగుసీతమొఖమును గొంచెముపైకె | అని, తాత్పర్యము.

తస్యాస్తు సంహతౌ పీనౌ స్తనౌ తాశఫలోపమా
కదాను ఖలు సోత్కంపౌ శ్లిష్ఠ్యంత్యా మాం భజిష్యతః. ౧౪

టీక || కదాను=ఎప్పుడు; శ్లిష్ఠ్యం | తః=పొందగలవు?
త్యాః = కవుఁగిలించుకొనుచున్న; త సీత, నన్నుఁగవుఁగిలించుకొనఁగాఁ,
స్యాః=అసీతయొక్క; సంహతౌ=ఒర బరస్పరసంహతంబులును, మాంసలం
సుకొనియున్నవియు; పీనౌ=బలిసినవి బులునుదాశఫలంబులవంటివియు నగు
యు; తాశఫలోపమా = తాటిపండ్ల నాబిడ స్తనంబులు, సకంపంబు లయు,
తోఁబోల్కి-గలవియునగు; స్తనౌ=స్త యెప్పుడు, నామేనుసోఁకఁగలవు?
నములుమాత్రము; సోత్కంపౌ=వణఁ అని, తాత్పర్యము.
కుతోఁగూడినవై; మాం=నన్ను; భజిష్య

సా నూన మసితాపాంగీ రక్షోమధ్యగతా సతీ
మన్నాథా నాథహీశేవ త్రాతారం నాధిగచ్ఛతి. ౧౫

టీక|| అసితాపాంగీ=నల్లనికడకం | నం=నిశ్చయము.
ద్లుగలదియు; సతీ=పతివ్రతయు; మన్నా నల్లని కడకండ్లుగలదియుఁ బతివ్రత
థా= నేనునాథుండుగాఁ గలదియున యునగునాసీత, రాక్షసులచేతంజికి-
గు; సా=అసీత; రక్షోమధ్యగతా=రా నాథుండను నేనుండియు, ననాథవలె, ర
క్షసులనడుము నొందినదై; నాథహీశే షకుం గానక, పరితపించుచున్నది. నిశ్చ
వ=నాథుండులేనిదివలె; త్రాతారం= యము. అని, తాత్పర్యము.
రక్షకుని; నాధిగచ్ఛతి=పొందదు. నూ

కథం జనక రాజస్య దుహితౌ సా మమ ప్రియా

రాక్షసీమధ్యగా శేతే స్నుషా దశరథస్యచ. ౧౬

టిక॥జనకరాజస్య=జనకమహారాజుయొక్క;దుహితా=కొమార్తెయ్యముమ=నాయొక్క;ప్రియా=ప్రియురాలును;దశరథస్య=దశరథమహారాజుయొక్క;స్నుషాచ=కోడలునగు;సా=అసీత; కథం=ఎట్లు; రాక్షసీమధ్యగా = రాక్షసస్త్రీలనడుమునాం	దినదైఃశేతే=ఉన్నది? అసీతాదేవి, జనకమహారాజుహృత్తురయ్య, నాప్రియురాలయ్య, దశరథమహారాజు కోడలునయ్య, రాక్షసస్త్రీలనడుమంబికి-యన్నదేమి? అని, తాత్పర్యము.
---	--

కదాఁ విఘ్నోభ్యర్థ్యర్థమేసి సా విధూయో త్వత్ప్రతివిధూయ జలదా స్నీలాక్ శశిరేఖా శరత్సప్తవ. ౧౭

టిక॥శరత్సు=శరత్కాలములందు;సీలాక్=నల్లని;జలదాక్=మేఘములను; విధూయ=ఎగురగొట్టి; శశిరేఖేవ=చంద్రరేఖవలె; సా=అసీత; కదా=ఎప్పుడు;అవిఘ్నోభ్యర్థ్యర్థమేసి = కలఁతపెట్టరాని రాక్షసులను; విధూయ=ఎగురగొట్టి; ఉత్ప్రతివ్యతి=ఎగురఁగలదు.	శరద్భతువునందుఁ, జంద్రరేఖ, నల్లని మేఘములంద్రోసిపుచ్చి, బయలు వెడలునట్లు, సీతయెప్పుడు, అఘ్నోభ్యర్థులగు రాక్షసులందఱుఁదోలి, నాయెదుట నుదయింపఁగలదు? అని, తాత్పర్యము.
--	---

స్వభావతనుకా నూనం శోకేనా నశనేనచ
ఘాయస్త సుతరా సీతా దేశకాలవిపర్యయాత్. ౧౮

టిక॥ స్వభావతనుకా=స్వభావముచేతనేకృశించియున్న;సీతా=సీత; దేశకాలవిపర్యయాత్=దేశముయొక్కయుఁ గాలముయొక్కయు వైపరీత్యము	వలన; శోకేన=దుఃఖముచేత; అనశనేన=నశించుటలేదు; ఘాయ=మిక్కిలియు; సుతరా=అధికముగాఁ గృశించినది, నూనం=నిశ్చయము.
---	--

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౯౫

స ౫

స్వభావంబుననే కృతదేహయై తనుమతియుమిక్కిలికృశించియుండగ
నసీత, యిప్పుడు దేశకాల వైపరీత్యంబులదు. ఇది, నిశ్చయము.
నంజేసి, దుఃఖంబుననుడుపవాసంబులచే అని, తాత్పర్యము.

కదాను రాక్షసేంద్రస్య నిధాయోరసి సాయకాః
సీతాం ప్రత్యాహరిష్యామి శోక ముత్సృజ్య మానసమ్. ౧౯

టీక|| కదాను=ఎప్పుడు; రాక్షసేం=ను; ప్రత్యాహరిష్యామి= మఱలఁదో
ద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగురావణుని హరినివత్తును?
యొక్కఁడరిసి=ఱొమ్మునందు; సాయ= నేను, రాక్షసేశ్వరుండగురావణుని
కాఁ=బాణములను; నిధాయ=ఉంచి; వక్షస్థులంబున బాణంబుల నాటి, మ
మానసం=మనస్సునందలి; శోకం=దుః ఖలసీతంబొంది, యెప్పుడు, మనోదుః
ఖమును; ఉత్సృజ్య=విడిచి; సీతాం=సీత ఖంబువిడువంగలను? అని, తాత్పర్యము.

కదాను ఖలు మాం సార్ధ్యే సీతా సురసుతోపమా
సోత్కంఠా కంఠ మాలంబ్య మోక్ష్య త్యానందజం పయః. ౨౦

టీక|| కదాను ఖలు = ఎప్పుడు; సా=యః=జలమును; మోక్ష్యతి=విడువఁ
ర్ధ్య=పతివ్రతయును; సురసుతోపమా= గలదు?
దేవకన్యకతోఁబోలి-గలదియునగు; సీ పతివ్రతయు దేవకన్యకనామసురా
తా=సీత; సోత్కంఠా = తహతహ లునగుసీతాదేవి, పరమకౌతుకంబునన
తోఁగూడినదై; మాం=నన్ను; కంఠం= స్పృగంతంబునం గవుఁగిలిండుకొని,
కంఠమును; ఆలంబ్య=పట్టుకొని; ఆనంద ఆనందబాష్పంబుల నెప్పుడు విడువంగల
జం = సంతోషమువలనంగలిగిన; ప దు? అని, తాత్పర్యము.

కదా శోక మిమం ఘోరం మైథిలీవిప్రయోగజమ్
సహసా విప్రమోక్ష్యామి వాస శ్చుక్లేతరం యథా. ౨౧

టీక॥ కదా=ఎప్పుడు; ఘోరం = ప్రమాత్మ్యము-విడువఁగలను?
 భయంకరమయిన; మైథిలీవిప్రయోగ భయంకరంబగునీ సీతావిరహదుః
 జం=సీతావిరహమువలనఁగలిగిన; ఇ ఖంబును, మలినవస్త్రంబునుంబోలే ,
 మం=ఈ; శోకం=దుఃఖమును ; శు శీఘ్రంబున, నెప్పుడువిడువఁగలను? అ
 క్షేతరం=నల్లని;వాసోయథా=వస్త్రం ని, రాముండుపిలపించెను.
 మునువలె; సహసా=శీఘ్రముగా; వి అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విలపత స్తస్య తత్ర రామస్య ధీమతః

దినక్షయా మందరుచి భాస్కరో స్త ముపాగమత్. ౨౨

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; ధీమతః=బు పాగమత్=ప్రాంబెను.
 ధీమంతుండగు; తస్య=ఆ; రామస్య= అచ్చట,బుధిమంతుండగురాముండ
 రాముండు; ఏవం-ఇట్లు; విలపతః = ట్లువిలపించుచుండఁగానే, సూర్యుండు
 విలపించుచుండఁగా; భాస్కరః=సూ మందకాంతియై యస్తమించె, సం
 ర్భుండు; దినక్షయాత్ =పగటినాశము త,సంధ్యాకాలంబయ్యెను.
 వలన; మందరుచి= తగ్గినకాంతిగల అని, తాత్పర్యము.
 వాడై; అ స్తం=ఆ స్తమయిమును;ఉ

ఆశ్వాసితో లక్ష్మణేన రామ స్సంధ్యా ముపాసత

స్మరన్ కమల పత్రాక్షీం సీతాం శోకాకులీకృతః. ౨౩

టీక॥ రామః=రాముండు;లక్ష్మణేన= ఉపాసత(ఉపాస్త)=ఉపాసించెను.
 లక్ష్మణునిచేత; ఆశ్వాసితః=ఊబడింప అంత, లక్ష్మణునిచే నాశ్వాసితం
 బడినవాడై, కమలపత్రాక్షీం=తామర డై, కమలపత్రంబులుంబోలేవిశాలంబు
 పూతేకులవంటికండ్లుగల సీతాదేవిని; లగుకండ్లుగల సీతందలంచుచు, దుఃఖ
 స్మరన్=తలంచుకొనుచు; శోకాకులీకృ తుండై, సంధ్యావందనంబుఁ గావించె
 తః=దుఃఖముచే వ్యాకులుండుగాఁ జే ను.అని, తాత్పర్యము.
 యఁబడినవాడై;సంధ్యాం=సంధ్యను;

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౭

స ౬

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, పంచమస్కంధః.
ఇది, స్వప్టాథము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండపంచమస్కంధటిక,
ముగిసినది.

శ్లో

షష్ఠస్కంధః ప్రారంభః.

లంకాయాంతు కృతం కర్మ ఘోరం దృష్ట్వా భయావహమ్
రాక్షసేంద్రో హనుమతా శక్రజేవ మహత్తనా. ౧
అబ్రవీద్రాక్షసా సర్వా హియా కించిదవాన్ముఖః

టీక|| రాక్షసేంద్రః = రాక్షసనాయకముఖములవాడై; రాక్షసా =
కుండగు రావణుడు; మహత్తనా = అధి రాక్షసులను; సర్వా = అందఱును
కమయినపరాక్రమముగలవాడను; శ చిత్; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
శక్రజేవ (స్థితేన) = ఇంద్రుండువలెనున్న అంతఃపుట, రాక్షసేశ్వరుండగు
వాడను; హనుమతా = హనుమతుఁ రావణుండు, దేవేంద్ర సదృశ మహా
జేత; లంకాయాం = లంకయందు; కృ తాక్రమశాలియగుహనుమతుండు లం
తం = చేయఁబడిన; ఘోరం = చూడఁగూ కయందు గావించిన మహాభయంకరి
డనట్టి; భయావహం = భయంబుగఁగిం కార్యంబుచూచి, సిగ్గుచే గొ చెమట
చునట్టి; కర్మ = కార్యమును; దృష్ట్వా, లవలచి, రాక్షసులనందఱులూచి, య
తు = చూచినంతనె; హియా = సిగ్గుచే ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
త; కించిదవాన్ముఖః = కొంచెమువంచి)

ధర్మితాచ ప్రవిష్టాచ లంకా దుష్ప్రసహా పురీ. ౨

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬

తేన వానర మాత్రేణ దృష్టా సీతాచ జానకీ

టిక॥ వానరమాత్రేణ=కోతియం	సీతయు;దృష్టా=చూడబడినది.
తవాదై న; తేన=ఆహనుమంతునిచేత;	ఒకకోతియంతవాడా హనుమం
దుష్ప్రసహం=ఓర్వకగూడని; లంకా=	తుండు, శత్రువులకుదుష్ప్రవేశంబగు
లంకయును;పురీ=పట్టణము; ధర్మితా	లంకాపట్టణమును,నిలకత్త్యముగాఁబ్ర
చ=తిరస్కరింపబడినదియు. ప్రవిష్టా	వేశించి,జనకునికొమాతొనుసీతంబు
చ=ప్రవేశింపబడినదియు;జానకీ=జన	చియుంటోయినాడు.
కమహారాజకుమారుని; సీతాచ=	అని,తాత్పర్యము.

ప్రాసాదో ధర్మిత త్రైత్యః ప్రవరా రాక్షసా మాతాః. 3

ఆవిలాచ పురీ లంకా సర్వా హనుమతా కృతా

టిక॥హనుమతా=హనుమంతునిచే	యు;ఆవిలా=వ్యాకులముగా;కృతా=
త;త్రైత్యః=త్రైత్యునెడు; ప్రాసాదః=	చేయబడినది.
మేడ;ధర్మితః=తిరస్కరింపబడినది,	హనుమంతుండు, త్రైత్యప్రాసాదం
చగులఁగొట్టబడినదనుట. ప్రవరాః=	బునుబగులఁగొట్టెను; ఉత్తములగురా
త్రేస్తులగు;రాక్షసాః=రాక్షసులు; మా	క్షసులఁబెక్కరింపఁబెను;లంకాపట్ట
తాః=చంపబడిరి.లంకా=లంకయును;	ణంబునంతయుదహించి, వ్యాకులంబు
పురీచ=పట్టణమును;సర్వా = అంత	గావించెను.అని,తాత్పర్యము.

కిం కరిష్యామి భద్రం వః కిం వాయుక్త మనంతరమ్. ౪

ఉచ్యతాం న స్సమర్థాం యత్కృతంచ సుకృతం భవేత్

టిక॥ అనంతరం=ఇంకమీఁద; యు	నై;సుకృతం=చక్కఁగాఁజేయబడిన
క్తం=అహాపయినది;కింవా = ఎద్ది?	ది;భవేత్=అగునో; తాదృశం(అధ్యా
యత్=ఏది;న = మనకు;సమర్థం=	హృతము)=అట్టిది;కిం = ఎద్ది? ఉచ్య
చాత మో;కృతంచ=చేయబడినదియు	తాం=చెప్పఁబడుగాక. కరిష్యామి=

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

స ౬

చేసెదను. పం=మీకు; భద్రం = మంగళము; అస్తు=ఉండుగాక.

ఇంక మనమేమి చేయవలెను; మనహితంబును, జేసినచో గార్యసిద్ధిగలిగిండున

దియనగును పాయంబెద్ది? వచింపుడు; దానింజేసెదను; మీకు మంగళముగలుగుగాక. అని, తాత్పర్యము.

మంత్రమూలం హి విజయం ప్రాహురార్యా మనస్సీ వనః. ౫
తస్మా దైవ రోచయే మంత్రం రామం ప్రతిమహాబలాః

టీక|| మహాబలాః=అధికమయినబలముగల రాక్షసులారా! మనస్సీవనః=మంచిమనస్సుగల; ఆర్యాః=పూజ్యులగు వారలు; విజయం = గెల్పుడు; మంత్రమూలం=ఆలోచనమొకారణముగాఁగలదానిగా; ప్రాహుహి = చెప్పుచున్నారగుదా! తస్మాదైవ = అందువలన నె; రామంప్రతి = రామునిగూర్చి; మం

త్రం=ఆలోచనమును; రోచయే = ఇచ్చింపుచున్నాను. మహాబలశాలులగు రాక్షసులారా! భీరులగుపెద్దలు, మంత్రముచేత నెజయము సిద్ధించునని, చెప్పెదరు; కావున, రామునివిషయమయి, మంత్రము సేయఁగోరుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

త్రివిధాః పురుషా లోక ఉత్తమాధమమధ్యమాః. ౬
తేషాంతు సమవేతానాం గుణదోషా వదామ్యహమ్

టీక|| లోకే = లోకమునందు; పురుషాః=పురుషులు ; ఉత్తమాధమమధ్యమాః=ఉత్తములు అధములుమధ్యములని; త్రివిధాః= మూడువిధములుగలవారలు. అహం = నేను; సమవేతానాం= భేదముదెలియనట్లు ఒకరితోనొకరుకలసియున్న; తేషాం=వారలయొక్క; గుణదోషాంతు= గుణదోషముల

నుమాత్రము ; వదామి = చెప్పుచున్నాను. లోకంబునబురుషులు , ఉత్తములు మధ్యములునధములునని మూడువిధములు ; వారలభేదము తెలియుటకష్టము కాబట్టి, నేనువారలగుణదోషంబులఁజెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.

సం० ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము:

స ౬

మంత్రాభిహితసంయుక్తై స్సమస్తై మ్కాంత నిర్ణయే. ౨
మంత్రై ర్వాపి సమానార్థై ర్బంధవై రపివా హితైః
సహితో మంత్రయిత్యా యః కర్తారంభా స్ప్రవర్తయేత్. ౩
దైవేచ కురుతే యత్నం తమాహుః పురుషోత్తమమ్

<p>టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు ; మంత్రని ర్ణయే = ఆలోచనమునిర్ణయించుట మందుః సమస్తైః = సేవకులగుఁగూ ర్వములకైః = మేలునందాన కులయి చు; మంత్రాభిః = మంత్రులతోఁగాని; స మానార్థైః = సమానమయినప్రయోజ నముగల , సుఖదుఃఖములుసమానము గాఁగలయెడల; మంత్రై ర్వాపి = స్వే హితులతోఁగాని; హితైః = మేలుసే యునట్టి; బంధవై రపివా = బంధువుల తోఁగాని; సహితః = కూడినవాఁడై మంత్రయిత్యా = ఆలోచించి ; కర్తా రంభా = కార్యబంధములను ; ప్రవర్తయేత్ = జరిగించునా; దైవే చ = దైవమునందును; యత్నం = ప్ర</p>	<p>యత్నమును; కురుతే = చేయునో; తం = తనని ; పురుషోత్తమం = పురుషు లలోనుత్తమునిఁగా; ఆహుః = చెప్ప చున్నారు. ఎవ్వఁడు , ఆలోచించుటయందున మధుకలగు, తనహితముగోరుమంత్రు లతోఁగాని, తన దుఃఖంబునకు దుఃఖం బువారునుదనసుఖంబునకుఁసంతోషించు వారునయిన యట్టిస్నేహితులతోఁగా ని, తనమేలు గోరునట్టి బంధువులతో గాని, చక్కఁగానాలోచించి, శక్తివం చనలేక, కార్యంబులనారంభించుచు, దై వమునందును, భారము వేసియుండునో, అతండు తమపురుషుండు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఏకోఽథేఽవిప్యశే డేకో ధమే ప్రకురుతే మనః. ౯
ఏకః కార్యాణి కురుతే తమాహు మేధ్యమం నరమ్

<p>టీక॥ యః (ఆధ్యాత్మతమ) = ఎ వ్వఁడు; ఏకః = ఒక్కఁడై; అథేఽం = కా ర్యమును; విప్యశేత్ = ఆలోచించునో;</p>	<p>ఏకః = ఒక్కఁడై; ధమే = ధర్మమునం బు; మనః = మనస్సును; కురుతే = చేయు నో; ఏకః = ఒక్కఁడై; కార్యాణి = పనుల</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౧౦౪

స ౬

ను;కురులే=చేయునో;తం=అతని; మధ్యమం=మధ్యమంఁడైన; నరం=పురుషుఁగ;అహం=చెప్పుచున్నారు.

ఎవ్వండు,తానొకఁడే, యాలో

చనముచేసి,యొక్కఁడుగానె వైవము నాశ్రయించి, యొక్కఁడుగానే, కార్యములంజేయునో;=తండువధ్యమపురుషుండనియందురు. అని,తాత్పర్యము.

గుణదోషా వనిశ్చిత్త్య శ్యక్త్వా ధర్మకవ్యపాశ్రయమ్. ౧౦
కరిష్యామీతి యః కార్యముపేక్షేత్స నరాధమః

టిక||యః=ఎవ్వఁడు; గుణదోషా=మంచిచెడులను;అనిశ్చిత్త్య=నిశ్చయించక;ధర్మకవ్యపాశ్రయం=వైవముచాశ్రయించుటను;త్యక్త్వా=విడిచి;“కరిష్యామి=చేసెదను.” ఇతి=అని;కార్యం=కార్యమును; ఉపేక్షేత్(ఉపేక్షేత్)=ఉపేక్షించునో;సః=అతండు; నరాధ

మః=పురుషాధమండు. ఎవ్వ ఁడు,అలోచింపక,మంచిచెడులనునిశ్చయించక, వైవమును సరికునేచుక, చేసెదననికార్యము నారంభించి. పదముట్లంగావి నక యుపేక్షసేయునో,అతండు;మపురుషుండు. అని, తాత్పర్యము.

యథే మే పురుషా నిత్యము త్రమాధమమధ్యమాః. ౧౧
ఏవం మంత్రాహి విజ్ఞేయా ఉ త్రమాధమమధ్యమాః

టిక||యథా=ఎట్లు;ఇమే=ఈ; పురుషాః=పురుషులు;నిత్యం=ఎల్లప్పుడు; ఉ త్రమాధమమధ్యమాః=ఉత్తములును మధ్యములును అధమములును; ఏవం=ఇట్లు;మంత్రాహి = అలోచనములును; ఉ త్రమాధమమధ్యమాః=ఉత్తములు

మధ్యమములు నధమములుగా ; విజ్ఞేయాః=ఎఱుగఁదగినవి. ఎట్లుపురుషులు, ఉత్తమమధ్యమధమమ మూడవిధములగునట్లు,మంత్రములును,ఉత్తమ మధ్యమాధమముల మూడవిధములు. అని, తాత్పర్యము.

ఏకమత్య ముపాగవ్య కాత్మదృష్టేన చక్షుషా. ౧౨
మంత్రాణో యత్ర నిరతా స్త మాహు మంత్రము త్రమమ్

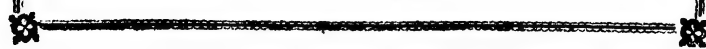
<p>టీక యత్ర= ఏయాలోచనమునందు; మంత్రిణి= ఆలోచనముసేయువారలు, వికమశ్యం= ఒకటి-బుద్ధిగలిగియుండుటను ; ఉపాగమ్య=పొంది ; కాస్త్రద్యస్తేన = చూడఁబడినకాస్త్రముగల; చక్షుషా = దృష్టితో; నిరతాః=ఆసక్తులో; తం=దానిని ; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; మంత్రం= ఆ</p>	<p>లోచనమునుగా; ఆహాః = చెప్పదున్నారు. మంత్రులందఱు, నైకమత్యంబునొందికాస్త్రజ్ఞాన యుక్తంబగు దృష్టితోఁబరస్పరాసక్తులయియే మంత్రంబుసేయుదురో, అది, యుత్తమమంత్రంబందురు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

బాహ్యాన్యగ్వి మతయో భూత్వా మంత్రిణా మర్థనిర్ణయే. ౧౩
పున ర్యత్రోక్తాం ప్రాప్తా స్స మంత్రో మధ్యమ స్త్వనైః

<p>టీక యత్ర= ఏయాలోచనమునందు ; అర్థనిర్ణయే = కార్యమునిశ్చయించుచున్నప్పుడు; మంత్రిణాం=ఆలోచనముసేయువారలకు; బహ్యన్యగ్వి=విషయమయి, మంత్రులకుఁబరస్పరమయిన; మతయః=బుద్ధులు ; భూత్వా=విగియు; పునః=మఱి, మరొకకారి=వికృతమును; ప్రాప్తాః=పొందినవో; సః=ఆ; మంత్రః= ఆలోచన</p>	<p>ము; మధ్యమః=మధ్యమమంత్రముగా; స్త్వనైః=చెప్పబడినది. ఏమంత్రమునందు, కార్యనిర్ణయవిషయమయి, మంత్రులకుఁబరస్పరమయినవిషయములుగలిగి, యాపిమ్మటఁబడదుబకమత్యముగలుగునో, అది, మధ్యమమంత్రంబందురు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అన్యోన్యం మత మాశ్రిత్య యత్ర సంప్రతిభావ్యతే. ౧౪
నచైకమత్యే శ్రేయో స్తే మంత్రసోధమ ఉచ్యతే

<p>టీక యత్ర= ఏమంత్రమునందు; మంత్రిణి= (అధ్యాహృతము) ఆలోచనముసేయువారలచేత ; స్వాంస్వాం</p>	<p>(అధ్యాహృతము) - తనతన; మతం= మతమును; అశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; అన్యోన్యం= ఒండొరులునుగాచి; సం</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౧౦౩

స ౬

ప్రతిభావ్యతే=వాదించబడుతో ; విభిన్నాభిప్రాయంబులంబొంది, పక్షము
కమశ్యే=ఒక్కొక్కబుద్ధిగలుగుటయందు ; యభిప్రాయంబును వదలక, వానివిరు
శ్రేయశ్చ=ప్రీతియును; నాస్తీ=లేదో; చుందురో, మఱియు నైకమత్యంబునాం
సః=ఆ; మంత్రః=అలోచనము; అధ దవలెననుప్రీతియులేకయుందురో, అది
మః=అధమమంత్రముగా; ఉచ్యతే=చె యధమమంత్రంబని చెప్పబడుచున్నది,
ప్పఁబడుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

వీమంత్రమునందు, మంత్రులు, భిన్న

తస్మాత్సుమంత్రితం సాధు భవంతో మతిమత్తమాః. ౧౫

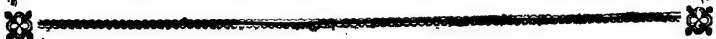
కార్యం సప్రతిపద్యంతా మేత త్కృత్యం మతం మమ

టిక||తస్మాత్=అందువలన; మతిమత్తమాః=కర్మ; మతం=భిష్టము.
త్రమాః= మిగిలెనియుబుద్ధిమంతులయి అందువలన, మిగిలెనిబుద్ధిమంతులర
న; భవంతః=మీరు; సాధు = చక్క- గుమీరలు, కాస్త్రప్రకారంబుననైకమ
గా; సుమంత్రితం = లెస్సగానాలోచిం త్యంబుతోఁజక్కఁగానాలోచించి, చే
పఁబడిన; కార్యం=కార్యమును; సప్రతి యఁడగినకార్యమును నిర్ణయించుకొను; ని
పద్యంతాం = పొందుదురుగాక. ఏ దినాకుఁగావలసినది. అని, తాత్పర్యము.
తత్=ఈ; కృత్యం=పని; మమ=నాయొ

వానరాణాంహి వీరాణాం సహస్రైః పరివారితః. ౧౬

రామోభ్యేతి పురీం లంకా మస్తాక ముపరోధకః

టిక||రామః = రాముఁడు; వీరా లంకయును; పురీం= పట్టణమును గూర్చి;
ణాం= పరాక్రమశాలులగు; వానరా ఆభ్యేతిహి=వచ్చుచున్నాఁడుగాదా!
ణాం=వానరులయొక్క; సహస్రైః= రాముఁడు, పరాక్రమశాలులగువే
వేలవేత; పరివారితః=పరివేష్టించబడి లకొలఁదివానరులంబుగూడి, మనలబాధిం
నవాఁడై; అస్తాకం = మనయొక్క; ఉప చుటకై, లంకాపురికివచ్చుచున్నాఁడు.
రోధకః=అడ్డగించువాఁడై; లంకాం= అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంతర్గతకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬

త. వ్యతిరేక సువ్యక్తం రాశువ స్సాగరం సుఖమ్. ౧౭
తరసా యుక్తరూపేణ సానజ స్సబలానుగః

<p>టీక॥ రాశువః = రాముండు; సాన జః = శమ్ముః తోఁగూడినవాడై; సబలా నుగః = నైశ్యమితోను అనిచరులతోను గూడినవాడై; యుక్తరూపేణ = మిక్కి లియుయుక్తమయిన; త. సా = బలవా చేత; సాగరంచ = సముద్రమున గూడ; సుఖం = సుఖముగా; తరివ్యతి = దాట</p>	<p>గలండు. సువ్యక్తం = మిక్కిలియున్న ప్రము. రాముండు, తమ్ముని నైశ్యమును గ్రీవాదులనంగూడి, తనకైచే, సుఖం బుగానముద్రంబు దాటగలండు; ఇది స్పష్టము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సముద్ర ముచ్చోషయతి వీర్యేణా న్యతక్రూరోతివా. ౧౮

<p>టీక॥ రామః (అధ్యాత్మతము) = రాముండు; వీర్యేణ = పరాక్రమముచే త సముద్రం = సముద్రమును; ఉచ్చోష యతి = ఎండించును. వా = లేక; అన్యత = ఇతరమును; క్రూరోతి = చేయును.</p>	<p>రాముండు, పరాక్రమంబున, సము ద్రమును, ఎండించినను ఎండించును; లేక, సేతుబంధాదులుగావించి యయినను దాటివచ్చును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అస్తి న్నేవం గతే కార్యే విరుద్ధే వానరై స్సహ

హితం పురేచ నైస్త్వేచ సర్వం సమ్మంత్ర్య తాం మమ. ౧౯

<p>టీక॥ అస్తి = ఈ; కార్యే = కార్య ము; ఏవం = ఇట్లు; గతే = ప్రాప్తి పరగా; వానరై స్సహ = వానరులతో గూడ; విరుద్ధే = విరోధముగలుగగా; మమ = నాయొక్క; పురేచ = పట్టణము నందును; నైస్త్వేచ = నైశ్యమునందును;</p>	<p>హితం = మేలు; సర్వం = అంతయు; స మ్మంత్ర్యతాం = ఆలోచింపఁబడు గాక. నేనుజెప్పినట్లు రాముండు వానరుల తోవచ్చిలంకను పరోధింపు పక్షమునను నకును వానరులకును విరోధముగలుగు</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౫

స ౭

ను; అప్పటికి, నావట్టణంబునకును సైన్యం దు, రాక్షసులతోఁజెప్పెను.
బునకును మేలుగలుగు నుపాయంబంత అని, తాత్పర్యము.
యునాలోచింపుడు. అని, రావణుం

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, షష్ఠస్కంధః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండషష్ఠస్కంధిక,
ముగిసినది.

(అ)

సప్తమస్కంధాపారంభః.

ఇత్యుక్త్వా రాక్షసేంద్రేణ రాక్షసాస్తే మహాబలాః
ఊచుః ప్రాంజలయస్సర్వే రావణం రాక్షసేశ్వరమ్. ౧
ద్విషత్పక్షం మవిజ్ఞాయ నీతివాహ్య స్త్వబుద్ధయః

టీక|| నీతివాహ్యః—నీతికన్త వెలుపల మంచిచేమోడ్పుగలవారలై; రాక్షసే
నుండువారలును, నీతిప్రకారమునడవని శ్వరం=రాక్షసులకుఁబ్రభుండైన; రావ
వారుననుట; అబుద్ధయః=బుద్ధిలేనివార ణం=రావణునిగూర్చి; ఊచుః=చెప్పిరి.
లును; మహాబలాః=అధికమయినబలము నీతివాహ్యులును, బుద్ధిహీనులును,
గలవారలునగు; తే=ఆ; రాక్షసాః=రా మహాబలశాలులునగు నారాక్షసులంద
క్షసులు; సర్వేతు = అందఱును; రాక్ష టు, రావణుండుచెప్పినదివిని, శత్రుబలం
సేంద్రేణ=రాక్షసనాయకుండగు రావ బునెలియక, రాక్షసాధీశ్వరుండగు రావ
ణునిచేత; ఇతి=ఇట్లు; ఉక్తాః=చెప్పబడి ణంబూచి, చేమోడ్పుగీలించి, యిట్లని,
నవారలై; ద్విషత్పక్షం = శత్రుబలంబు చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.
ను; అవిజ్ఞాయ=ఎఱుంగక; ప్రాంజలః=

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨

రాజ స్పరిఘశ క్ర్యృష్టి శూలపట్టినసంకులమ్. ౨
సుమహ న్నో బలం కస్తా ద్విషాదం భజతే భవాన్

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగు	వాన్=నీవు; విషాదం=దుఃఖమును; భజ
రావణుడా! పరిఘశ క్ర్యృష్టిశూలప	తే=పొందుచున్నావు?
ట్టినసంకులం= గదలచేతనుతఃఃటెలచే	రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
తనుభిక్షములచేతనుశూలములచేతనుఅ	గదలునుతఃఃటెలును భిక్షంబులును శూ
డ్డకత్తులచేతనునిండిన; సుమహత్=మి	లంబులునుఅడ్డకత్తులునుమెండుగాఁగల
ఊరియుగొప్పదగు; నః=మనయొక్క;	యనంతంబగుమనఁజెన్నంబున్నదే! నీవేల
బలం = నైస్యము; అస్త్రీ(అధ్యాపృత	దుఃఖపడుచున్నావు?
ము)=ఉన్నది. కస్తాత్= చేనివలన; భ	అని, తాత్పర్యము.

త్వయా భోగవతీం గత్వా నిజితాః పన్నగా యధి. ౩

టీక॥త్వయా=నీచేత; భోగవతీం=	నవి.
భోగవతీపురమును; గత్వా = పొంది;	నీవు, పాతాళంబునభోగవతికింజ
యధి=యుద్ధమునందు; పన్నగాః=స	ని, యుద్ధంబునఁ బన్నగుల జయించి
ర్మములు; నిజితాః = జయింపఁబడి	నావు. అని, తాత్పర్యము.

తైలాస శిఖరావాసీ యతై ర్భహుభి రావృతః
సుమహ తదనం కృత్వా వశ్యతై ధనదః కృతః. ౪

టీక॥తైలాసశిఖరావాసీ= తైలాస	ధమును; కృత్వా=చేసి; తే = నీకు; వ
పర్వతశిఖరంబునఁగన్నవాఁడును; బహు	శ్యః=అధీనుఁడుగా; కృతః=చేయఁబడి
భిః=పెక్కిండ్రియిన; యతైః= యక్షు	నాఁడు.
లచేత; అవృతః = చుట్టఁబడినవాఁడు	తైలాసపర్వతంబుననున్న యక్షరా
నగు; ధనదః=ఁ బెరుండు; సుమహత్=	జుండగు కుబేరుండు, అశేకయక్షులం
మిక్కిలియునధికమయిన; కదనం=యు	గూడి, మహాయుద్ధంబుచేసి, తుదకు, నీకు

వశ్యుండయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

స మహేశ్వర సఖ్యేన శ్లాఘ్యమాన స్త్వయా విభో
నిజిత స్సమరే రోషాల్లోకపాలో మహాబలిః. ౫

టీక॥ విభో = ప్రభుండవగురావ మరే-యుద్ధమనందు ; నిజితః = జ
లుకడా! మహేశ్వరసఖ్యేన = మహే యింపఁబడినాఁడు.
శ్వరునితోటి స్నేహముచేత; శ్లాఘ్యమా ప్రభుండవగురావఁబడినాఁడు! ఈశ్వ
రః = కొనియాడఁబడుచున్నవాఁడును; రునకున్నేహితుండనివనితెక్కినవాఁ
మహాబలిః = అధికమయినబలముగల డునుమహాబలుండును లోక పాలుండున
వాఁడును; లోక పాలిః=లోకపాలుం గునాకుచేరునింగాడ , నీవు, యుద్ధం
డునగు; సః=ఆకుచేరుండు; త్వయా= బునందు, జయించినావు.
నీచేత; రోషాత్ = కోపమువలన; స అని, తాత్పర్యము.

వినిహత్యచ యత్తోఘా నివ్ర్యోభ్యచ విగృహ్య చ
త్వయా కై లాసశిఖరా ద్విమాన మిద మాహృతమ్. ౬

టీక॥ త్వయా = నీచేత; యత్తో పేఁబడినది.
ఘాత్ = యత్తునమూహములను; విని నీవు, పెక్కండ్రీయతులంజంపి
హత్యచ=చంపియు; నివ్ర్యోభ్యచ=క యు , నానావిధంబులంగలంచియు ,
లఁచియు ; విగృహ్యచ = పట్టుకొని బద్ధులంగావించియు, కై లాసశిఖరం
యు; కై లాసశిఖరాత్ = కై లాసపవళ బుననుండి, యీవ్రుష్పకవిమానంబుచే
తశిఖరముననుండి; ఇదం=ఈ; విమా చ్చినావు. అని, తాత్పర్యము.
నం=వ్రుష్పకవిమానము; ఆహృతం =

మయేన దానవేంద్రేణ త్వద్భయా త్సఖ్య మిచ్ఛతా
దుహితా తవ భార్యార్థే దత్తా రాక్షసపుంగవ. ౭

టీక॥ రాక్షసపుంగవ=రాక్షసశ్రేష్ఠుండవగురావఁబడినాఁడు! త్వద్భయాత్ =

౧౦౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭

నీభయమువలన;సఖ్యం=స్నేహమును;	రాక్షసశ్రేష్ఠుండవగురావణుడా!
ఇచ్చతా=కోరుచున్న;దానవేంద్రదేవ=	దానవనాథుండగు మయంపు, నీకుభ
దానవనాథుండగు;మయేన=మయని	యపడి,నీస్నేహంబుగోరి, నీకు, భా
చేత;దుహితా=కూతురు;తవ=నీకు;	ర్యగాఁ,దనకూతురు,మందోదరినొనం
భార్యార్థే = భార్యనిమిత్తమయి;ద	గను.అని,తాత్పర్యము.
తా=ఇవ్వఁబడినది.	

దానవేంద్రో మధు నామ వీర్యోత్సక్తో దురాసదః
విగృహ్య వశ మానీకః కుంభీనస్యా స్సఖావహః. ౮

టీక॥వీర్యోత్సక్తః= పరాక్రమము	నీ;వశం=అధీనతను; ఆనీతః= పొందిం
చేగర్వించినవాడును; దురాసదః=చె	పఁబడినాడు.
నకఁగూడని వాడును; కుంభీనస్యాః=	పరాక్రమముచేగర్వించును, దు
కుంభీనసికి;సఖావహః=సఖముగలిగిం	రాధఘటించును నీభగిఁకుంభీనసికిఁబ్ర
చువాడును,భర్తయైననుట,అగు;మ	యుండనగుదానవనాథుండయినమధు
ధునామ=మధువను;దానవేంద్రః=దా	వును, యుద్ధంబుగావించి, వశీకరించు
నవనాథుండు;విగృహ్య= యుద్ధముచే	కొంటిని.అని,తాత్పర్యము.

నిజితాస్త్రే మహాబాహూ నాగా గత్వా రసాతలమ్
వాసుకి స్త్రక్షక శృంఖో జటిచ వశ మాహృతాః. ౯

టీక॥మహాబాహూ= పెద్దచేతు	డినవారలై; వశం = అధీనతను; ఆ
లుగలరావణుడా! తే(త్రయ)= నీచే	హృతాః=పొందింపఁబడినారు.
తరసాతలం=పాతాళమును;గత్వా=	మహాబాహుండవగు రావణుడా!
పొంది;వాసుకి = వాసుకియును;తక్ష	నీవు, పాతాళంబునకుఁబోయి,వాసుకి
కః=తక్షకుండును;శంఖః = శంఖుండు	నిదక్షకునిశంఖుని,జటిని,ఈనాగేంద్రుల
ను; జటిచ=జటియు; నాగాః = స	నుజయించి, వశ్యులంజేసికొనియున్నా
పములు; నిజితాః= జయింపఁబ	వు. అని,తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౧౦౯

స 2

అక్షయా బలవంతశ్చ శూరా లబ్ధ వరాః శ్రునః
త్వయి సంవత్సరం యుద్ధ్యా సమరే దానవా విభో. ౧౦
స్వబలం సముపాశ్రిత్య నీతా వశ మరిందమ

టీక॥ అరిందమ = శత్రువులనడగఁగ అధీనతను ; నీతాః = పొందింపఁబడి
దొక్కునట్టివిభో = ప్రభుండవగురావ నారు.

ఋణా! అక్షయాః = నాశములేనవార శత్రువులనడగఁగ వ్రొక్కఁజాలిన
లును; బలవంతశ్చ = అధికమయినబల ప్రభుండవగురావఋణా! చూడామ
ముగలవారలును; శూరాః = యుద్ధము గావించినసుమణల లేచునట్టినాశరహీ
నందు భయములేనవారలును ; లబ్ధవ తులును బలవంతులును శూరులును, బ్ర
రాః శ్రునః = పొందఁబడినవరముగలవా హ్మనుగూర్చి తపస్సుగావించి వరంబు
రలునగు; దానవాః = దానవులు, కాల లవడసి యున్నవారిలునునగు కాలకే
కేయులనుట ; సమరే = యుద్ధమునం యులను దానవులు, తమయావచ్చక్రి,
దు; స్వబలం = తమబలమును; సముపా నీతోనొక్కసంవత్సరంబు యుద్ధముచే
శ్రిశ్చ = ఆశ్రయించి; త్వయా = నీతో ; సే, తుదకు, నీకువశ్యులయిరి.
సంవత్సరం = ఒక్కసంవత్సరమంత అని, తాత్పర్యము.
య; యుద్ధ్యా = జగడమాడి; వశం =

మాయా శ్చార్ధి గతాస్తత్ర బహవో రాక్షసాధిప. ౧౧

టీక॥ రాక్షసాధిప = రాక్షసులకుఁ రాక్షసేశ్వరుండవగురావఋణా!
ప్రభుండవగురావఋణా! తత్ర = వార మఱియునాకాలకేయులన్నేహమువల
లయొద్ద; బహవః = పెక్కులయిన ; న , నానావిధమాయలనుంగూడనేర్చి
మాయాశ్చ = మాయలును; అధిగ తాః = యున్నావు. అని, తాత్పర్యము.
పొందఁబడినవి.

శూరాశ్చ బలవంతశ్చ వరుణస్య సుతా రణే
నిజితాస్తే మహాబాహూ చతుర్విధబలానుగాః. ౧౨

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭

టీక॥ మహాబాహు = పెద్దచేతులుగలరావణుడా! శూరాశ్చ = యుద్ధమునందుభయములేనివారలును ; బలవత్శ్చ = అధికమయినబలముగలవారలును ; చతుర్విధబలానుగాః = నాలుగువిధములయినసైన్యములు వెంటనడచునవిగాఁగలవారలునగు; వరుణస్య = వరుణునియొక్క; సుతాః = కొడుకులు; తే(త్వయా) = నీచేత; రజే = యుద్ధమునందు; నిజితాః = జయింపఁబడినారు. మహాబాహుండవగు రావణుడా! మఱియు, నీవు, శూరులును మహాబలశాలులును జతురంగసైన్యసమేతులు నగు, వరుణత్రులను యుద్ధంబున, జయించియున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

మృత్యుదండమహాగ్రాహం శాల్మలి ద్రుమ మండితమ్

కాల పాశమహావీచిం యమకింకరపన్నగమ్. ౧౩

అవగాహ్య త్వయా రాజ్ యమస్య బలసాగరమ్

జయశ్చ విఫలః ప్రాప్తో మృత్యుశ్చ ప్రతిషేధితః. ౧౪

టీక॥ రాజ్ = రాక్షసరాజుండవల్పును; ప్రాప్తః = పొందఁబడినది. మృగురావణుడా! త్వయా = నీచేత; మృత్యుశ్చ = యముఁడును; ప్రతిషేధితః = నివారణముపహాగ్రాహం = యముండతోఁబడినాఁడు.

మృత్యుముసలిగాఁగలదియు; శాల్మలి రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా! మృత్యుమండితం = శాల్మల్యాయుధము నీవు, యమదండంబెభయంకర మకరంబుగా, శాల్మల్యాయుధంబులెవ్వఁడుంబులుగా, యమపాశంబె మహాతరంగంబులుగా, యమకింకరులెన్నగుంబులుగా, సముద్రంబుపోల్కొంటాల్పునట్టి, యమసైన్యంబుజొచ్చి, యుద్ధంబునయముంబాఱుదోలి, అధికంబగు విజయంబునొందినావు. అని, తాత్పర్యము. విఫలః = అధికమయిన; జయశ్చ = గె

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౧౧

స ౭

సుయధైరవ తే సర్వే లోకాస్తతః విలాలితాః

టీక॥ తతః=అచ్చట; తే=సీయొక్క;	అచ్చట, నీవుజేసిన యుద్ధంబునకు,
సుయధైరవ=మంచియుద్ధముచేత; లో	లోకంబులన్నియుఁజలించినవి.
కాః=లోకములు; సర్వే=అన్నియు;	అని, తాత్పర్యము.
విలాలితాః=చలింపఁజేయఁబడినవి.	

క్షత్రియై ర్భహుభి ర్వీరై శక్రతుల్య పరాక్రమైః. ౧౫

అసీ ద్య సుమతీ పూర్ణా మహద్భీరివ పాదపైః

టీక॥ వీరైః=పరాక్రమశాలులును;	భూమి; పూర్ణా=నిండినది; అసీత్=
శక్రతుల్యపరాక్రమైః=దేవేంద్రుని (ప	అయినది.
రాక్రమము)తోసమానమయినపరాక్ర	దేవేంద్రునకుంబోలె మహాపరాక్ర
మముగలవారలునగు; బహుభిః = పె	మంబుగలక్షత్రియులు, పెక్కండ్రు, మ
క్కండ్రులును; క్షత్రియైః= క్షత్రియుల	హవృక్షంబులుంబోలె, భూమియంత
చేత; మహద్భీః = పెద్దవగు; పాదపైరి	యునిండియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.
వ=వృక్షములచేతంబోలె; వసుమతీ=	

తేషాం వీర్యగుణోత్సాహై ర్నసమో రాఘవోరణే. ౧౬

టీక॥ రాఘవః=రాముఁడు; రణే=	రాముఁడు, పరాక్రమగుణోత్సా
యుద్ధమునందు; వీర్యగుణోత్సాహైః=	హంబుల, యుద్ధంబునందు, వారలకుఁ
పరాక్రమముచేతనుగుణములచేతను ఉ	మానుఁడెంతమాత్రముకాఁడు.
త్సాహములచేతను; తేషాం= వారల	అని, తాత్పర్యము.
కు; సమః=సమానుఁడు; న=కాఁడు.	

ద్రుపద్యో తే త్వయా రాజ్ఞ హతాః పరమదుఃఖయాః

టీక॥ రాజ్ఞ= రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! త్వయా= నీచేత; పరమ

దుజ్జయః = ఎంతమాత్రముజయింప
నలవిగానట్టి; తే = ఆరాజులు; ప్రస
హ్య = బలాత్కారముగా, హతః =
చంపబడినారు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
అట్టిదుజ్జయలగు నారాజులనేనీవువ
ధించియున్నావే; ఇంక, రాముండునీకెం
తమాత్రము. అని, తాత్పర్యము.

తిష్ఠవా కిం మహారాజ శ్రమేణ తవ వానరాః. ౧౭

అయి మేకో మహాబాహు రింద్రజిత్తు పయివ్యతి

టిక॥ మహారాజ = పూజ్యుడయి
నరాజవగురావణుడా! త్వం (అధ్యా
ప్యతేము) = నీవు ; తిష్ఠవా = ఊరకుండి
నను, ఉండుము. తవ = నీయొక్క;
శ్రమేణ = ఆయాసముచేత; కిం = ఏమి
ప్రయోజనము? మహాబాహుః = పెద్ద
చేతులుగల; అయం = ఈ; ఇంద్రజిత్ =
ఇంద్రజిత్తు; ఏకః = ఒక్కండె; వాన

రాక్ష = వానరులను; త్వుపయివ్యతి =
నశింపజేయగలఁడు.
మహారాజుండవగురావణుడా! నీవుఊ
రకయెయుండుము; నీవుశ్రమపడనేల
మహాబాహుండగు నీయింద్రజిత్తు, ఒ
క్కండె, వానరులనందఱునునశింప జే
యగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అనేనహి మహారాజ మాహేశ్వర మను త్రమమ్. ౧౮

ఇష్ట్యా యజ్ఞం వరో లభ్యో లోకే పరమదుర్లభః

టిక॥ మహారాజ = మహారాజుండ
వగురావణుడా! అనేన = ఈయింద్ర
జిత్తుచేత; అను త్రమం = తనకన్నశ్రే
ష్ఠములేసి; మాహేశ్వరం = ఈశ్వరదే
వతాకమైన ; యజ్ఞం = యాగము
ను; ఇష్ట్యా = చేసి; లోకే = లోకము
నందు; పరమదుర్లభః = మిక్కిలి

యదుర్లభమయిన ; వరో = వరము;
లభ్యోహి = పొందఁబడినదిగదా!
మహారాజుండవగురావణుడా! ఈ
యింద్రజిత్తు, మాహేశ్వరుండుగఱించి,
యొత్తమంబగుయాగంబుగావించి, లో
కమునందు, పరమదుర్లభంబగువరం
బువొందెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమ ద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౧౩

స 2

శక్తితోమర మీనంచ విసిక్కితాంత్రో నైవలమ్. ౧౯
గజకచ్చపసంబాధ మశ్వ మండూక సంకులమ్
రుద్రాదిత్య మహాగ్రాహం వరుద్వసు మహారగమ్. ౨౦
రథాశ్వ గజతో యాఘృ పదాతి పులిసం మహాత్
అనేసహి సమాసాద్య దేవానాం బలసాగరమ్. ౨౧
గృహీతో దైవతపతి లకాంశాపి ప్రవేశితః

టీక||అనేన=ఈయంద్రజిత్తుచేత; శక్తితో
మరమీనంచ=శక్తితోమరంబులను నాయు
ధంబులేమత్స్యంబులు గాఁగలదియు; విసి
క్కిల్లాంత్ర నైవలం=వెదవల్ల టిడినపేగుల
పాఁచి గాఁగలదియు; గజకచ్చపసంబా
ధం=వీనుంగులనుతాఁజేళ్ల చే నిండినది
యు; అశ్వమండూకసంకులం = గు
ఱ్ఱంబులను కప్పచేసిండినదియు; రు
ద్రాదిత్యమహాగ్రాహం= రుద్రులునా
దిత్యులుననేపెద్దముసళ్లుగలదియు; మ
రుద్వసుమహారగం=వాయువునువ
సువులునే పెద్ద సర్పంబులుగాఁ గలది
యు; రథాశ్వగజతోయాఘృ= రథం
బులునుగుఱ్ఱంబులునువీనుంగులు నేజలస
మూహంబులుగాగలదియు; పదాతిపు
లిసం= కాలిబంటులె యిసుక దిబ్బలు
గాగలదియు; మహాత్= గొప్పదియున
గు; దేవానాం=దేవతలయొక్క; బల

సాగరం=సైన్యసముద్రమును; సమా
సాద్య=ప్రవేశించి; దైవతపతిః=దేవేం
ద్రుండు; గృహీతః=పట్టుకొనఁబడిన
వాఁడై; లంకాంశాపి=లంకనుగూడ;
ప్రవేశితోహి= ప్రవేశింపఁజేయఁబడి
నాఁడుగదా!

ఈయంద్రజిత్తు, శక్తితోమరాద్యా
యధంబులుమత్స్యంబులుగా; బ్రేగు
లనైవలంబుగానేనుంగులతాదేకుగా
గుఱ్ఱంబులకప్పలుగా, రుద్రాదిత్యులె
భయంకరమకరంబులుగా, వసువాయు
వులెమహాగజంబులుగా, రథాశ్వగజం
బులెజలసమూహంబుగాఁ, బదాతినె
న్యంబెయిసుకదిబ్బలుగా, మహాసము
ద్రంబుకరణీవతిభయంకరంబై కాలు
దేవ సైన్యంబుజొచ్చి, దేవేంద్రుంబు
బంధించి, లంకకుంగొనివచ్చెఁగదా!

అని, తాత్పర్యము.

పితామహ నియోగాచ్చ ము క్తశ్శంబరవృత్రహః. ౨౨

(౧౫)

౧౧౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭

గతస్త్రి విష్టపం రాజ్ సర్వదేవ నమస్కృతః.

టీక॥ రాజ్=రాక్షసరాజుండవ గురావణుడా! శంఖరవృత్రహ=శం బరాసురునివృత్రాసురునిజంపిన యిం ద్రుండు; పితామహునియోగాత్=బ్రహ్మదేవునానిజేసిదేవేం ష్టదేవునాజ్ఞవలన ; ముక్తశ్చ=విడు ద్రువిడిచివుచ్చితివి; అంత, నతండు, న వంబడినవాడునై ; సర్వదేవనమస్కృ మస్తదేవతులుంగొలువ , దేవాలయం తః=సమస్తదేవతలచేతనునమస్కరిం బునకేగెను. అని, తాత్పర్యము.

తమేవ త్వం మహారాజ విస్మయేంద్రజితం సుతమ్, ౨౩
యావ ద్వాసరసేనాం తాం సరామాం నయతి త్షయం

టీక॥ మహారాజ= మహారాజుండవ శమును; నయతి=పొందించునో!
గురావణుడా! త్వం=నీవు; తం=అట్టి; మహారాజుండవగురావణుడా! అ సుతం=కొడుకయిన; ఇంద్రజితమేవ= ట్టినికొడుకునింద్రజిత్తునేపంపుము; రా ఇంద్రజిత్తునే; విస్మయజ=విడుపుము. యా మునితోఁ గూడిన నావాసరసేననంత యునెంతలోపలవధించివుచ్చునో, చూ వత్=ఎంతలోపల; సరామాం = రా దుము. అని, తాత్పర్యము.
మునితోఁగూడిన; తాం = ఆ; వాసరసే నాం=వాసరసైన్యమును; త్షయం=నా

రాజ న్నాపదయుక్తేయ మాగతా ప్రాకృతాజ్ఞనాత్. ౨౪
హృది నైవ త్వయా కార్యా త్వం వధివ్యసిరాఘవమ్

టీక॥ రాజ్=రాక్షసరాజుండవగు యుక్త=యుక్తముకాదు, మనకుదెలి రావణుడా! ప్రాకృతాత్= యుక్తయున్నట్లుగానుండితటానునవచ్చు డగు; జనాత్=జనమువలన; ఆగతా=వ టంజేసి, దీనివలన మనము దుర్బలుల చ్చిన; ఇయం=ఈ; ఆపత్ = ఆపద; ఆ మనియెంచదగదనుట. త్వయా=నీచేత;

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౧౫

స ౮

హృది=మనస్సునందు; వైవకార్యా=భావితంబుగా సంభవించిన యాపదకు జేయఁదగినదేకాదు. త్వం=నీవు; రాఘవం=రాముని; వధివ్యసీ=చంపకలవు. కుమునీవుతప్పక రామునివధింపఁగలవు. రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా! అని, రాక్షసులు, రావణునితోఁజెప్పిరి. తుండ్రుండగు నీహనుమంతునివలనననం అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, సప్తమస్కంఠః.

ఇది, సప్తమార్థము.

ఇది, పరమార్థః చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయాకాండ్య
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తమస్కంధిక,
ముగిసినది.

ప్రతి

అష్టమస్కంధః ప్రారంభః.

తతో నీలాంబుదనిభః ప్రహస్తో నామ రాక్షసః
అబ్రవీత్పాంజలి ర్వాక్యం శూర స్సేనాపతిస్తదా. ౧

టీక||తతో=అంత; తదా=అప్పు; వీత్=చెప్పెను.

దు; శూరః=యుద్ధమునందుభయము అంతసప్పుడు, శూరుండును రాక్షస
లేనివాఁడును, సేనాపతిః=సేనానా సేనానాయకుండును నీలమేఘంబువంటి
యకుండును; నీలాంబుదనిభః=నల్లనిమే మేనుగలవాఁడునగు ప్రహస్తుండను రా
ఘంబుతోసమానుండునగు; ప్రహస్తో త్తుండను, రావణుంజూచి, చేమోడ్పుగీ
నామ=ప్రహస్తుండను; రాక్షసః= లించి, యిట్లని, విన్నవించెను.
రాక్షసుఁడు; పాంజలిః=మంచిచేమో అని, తాత్పర్యము.
డ్పుగలవాఁడై; వాక్యం=మాటను; అబ్ర

ప్రతిపదాంతర్గతకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮

దేవదానవగంధర్వాః పితృచపతగోరగాః

సత్త్వాం ధర్మకాయితం శక్తాః కిం పునర్వానరా రణే. ౨

<p>టీక॥ దేవదానవగంధర్వాః=దేవతలును దానవులునుగంధర్వులును; పితృచపతగోరగాః= పితృచములునుబతులునుసర్పములును; త్వాం = నిన్ను; రణే= యుద్ధమునందు; ధర్మకాయితం= ఎదిరించుటకు; శక్తాః=సమర్థులు; న=కారు. వానరాః=వానరులు; నశక్తాభితి (అధ్యాహృతము)=సమర్థులుకారని; కిం</p>	<p>పునః (వక్తవ్యం) = చెప్పబడవలయునా? దేవతలేమిదానవులేమి గంధర్వులేమిపితృచంబులేమిపతులేమినాగంబులేమి, యుద్ధమున, నీకెదురునిలువంజాలరు; ఇంక, వానరులనఁగా నెంతమాత్రము? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సర్వే ప్రమత్తా విశ్వస్తా వచితా స్త సహనూమతా
సహిమే జీవతో గచ్ఛేజ్జీవన్ స వనగోచరః. ౩

<p>టీక॥ ప్రమత్తాః= మదిఁ దినవారలమును; విశ్వస్తాః=నమ్మియుండినవారలమునకు; సర్వే=అందఱమును; హనూమతా = హనుమంతునిచేత; వచితాః=మోక్షపుచ్చు బడినవారలము ; స్త (స్త్రీ)=అగుచున్నాము మే=నేను; జీవతః=బ్రతికియుండఁ గా; సః=ఆ; వనగోచరః=వానరుఁడు; జీవన్=జీవించియున్నవాడై; నగచ్ఛేద్ధి=ఁగఁడుగదా!</p>	<p>మనమందఱమును, మనలనెవ్వరు, ఎదిరింపఁజాలరని, మదిఁచి, విప్రబులమయియుంటిమి; కావున, హనుమంతుండు, తటాలునవచ్చి యట్లుహాసముచేసిపోవుటకవకాశముగల్గెను; లేనియెడల, నేనజీవించి యుండునపుడు, ఆవానరుఁడిచ్చటనుండిపొందంబులతో నెట్లుపోఁగలడు? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సర్వాం సాగరపర్యంతాం సత్తైలవనకాననామ్

కరోమ్యవానరాం భూమి మాజ్ఞాపయతు మాం భవాన్. ౪

టీక॥ సాగరపర్యంతాం = సముద్రములుఅంతములందుగలదియు; సత్తైల

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౧౧౩

స ౮

వనకాననాం = పర్వతంబులతోనువనం
బులతోను కాఱడవులతోను గూడినది
యునగుఃఘామిం = ఘామిని; సర్వాం =
అంతయు ; అవానరాం = వానరులులే
నిదానిఁగా; కరోమి = చేసెదను. భ
వాక్ = నీవు; మాం = నన్ను; ఆజ్ఞాపయ
తు = ఆజ్ఞాపింతువుగాక.

సన్నాజ్ఞాపింతుము; నాలుగుసము
ద్రంబులలోపలనున్న యీఘామండల
మునందంతయుఁ బర్వతంబుల నేమివనం
బుల నేమిమహార్యంబుల నేమి, యుం
డునట్టివానరుల నందఱుంజంపి, ఇంక
ఘామిలోవానరులే లేకుండునట్లుగా
వింఁచెదను. అని, తాత్పర్యము.

రక్షాంఁచైవ విధాస్యామి వానరా ద్రజనీవర

నాగమివృత్తి తే దుఃఖం కించి దాత్తాపరాధజమ్. ౫

టీక॥ రజనీవర = రావణుఁడా! ర
క్షాంఁచైవ = రక్షణంబును; విధాస్యా
మి = చేసెదను. వానరాత్ = వానరుని
వలన; ఆత్తాపరాధజం = నీయపరా
ధంబునంగలిగిన ; దుఃఖం = దుఃఖము ;
కించిత్ = కొంచెమయినను; నాగమి
వృత్తి = రాదు.

రావణుఁడా! నేనునీకుఁకాపురం
బునురక్షించుదునుండెదను; నీవుగావి
చిననీతాపరాధంబునకు , ఈవానరు
లెంతమాత్రమునీకు దుఃఖముగలుగఁజే
యఁజాలరు. అని, ప్రహస్తుండురావణు
నికేజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అబ్రవీత్తు సుసంక్రుద్ధో దుర్ముఖో నామ రాక్షసః

టీక॥ దుర్ముఖోనామ = దుర్ము
ఖుండను ; రాక్షసస్తు = రాక్షసుండు
ను; సుసంక్రుద్ధః = మిక్కిలియొంగోపం
బునొందినవాఁడై; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత, దుర్ముఖుండను రాక్షసుం
డు, మహాకోపంబునొంది, యిట్లుచె
ప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇదం నక్షమణీయంవా సర్వేషాం నఃప్రథమణమ్. ౬

టీక॥ నః = మనయొక్క ; సర్వేషాం = అందఱియొక్కయు ; ప్రథమణమ్

౧౧౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮

ఱం = తిరస్కారము; నక్షమణీయం ట్టియవమానంబు గావించినాడు; ఇది హి = ఓర్వందగినదికాదుగదా! మాత్రము, తమింపందగినదికాదు. హనుమంతుండు, మనకందఱకు ని అని, తాత్పర్యము.

అయం పరిభవో ధూయః పురస్కారః పురస్కర చ శ్రీమతో రాక్షసేంద్రస్య వానరేణ ప్రధర్షణమ్. ౭

టిక|| వానరేణ = వానరునిచేత; ధూయః (అధ్యాహృతము) = ఇది తమింపందగిన యిం = ఇంకను; పురస్కర = పట్టణముయొ నదికాదు. క్కాయం; అంతఃపురస్కరం = అంతఃపు వానరమాత్రుండొకడువచ్చి, మ రముయొక్క = సమర్థుఁ పరిభవః = నపట్టణంబును మఱియు నంతః పురం అవమానమును శ్రీమతః = లక్ష్మీ సుంప బును ఆవమానించుటయు, శ్రీమం స్తుండ్రస్య; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసే తుండగు రావణుని గూడ నవమా శ్వరుండగు రావణునియొక్క; ప్రధర్షణ = నించుటయు! ఎంతమాత్రముతమింప ఱం = అవమానము; ఇదం నక్షమణీయం రాదు. అని, తాత్పర్యము.

అస్మిన్ మహాతే హత్వైకో నివర్తిష్యామి వానగాఁ ప్రవిష్టా సాగరాఁ భీమ మంబరం వా రసాతలమ్. ౮

టిక|| అహం (అధ్యాహృతము) = నే చంపి; నివర్తిష్యామి = మఱలెదను. ను; ఏకః = ఒక్కడనే; అస్మిన్ = ఈ; నేనొక్కండనె, యిప్పుడేపోయి, వా ముహూతే = ముహూతమునందె; నరులనందఱను, భయంకరంబగునము భీమం = భయంకరమగు; సాగరం = స ద్రంబుజొచ్చినను, ఆకాశంబునకుదగ్గ ముద్రమునుగాని; అంబరం = ఆకాశ మించినను, బాతాశంబునదాగినను, మునుగాని; రసాతలంవా = పాతాళ విధువక, వధించివచ్చెదను. అని, దు మునుగాని; ప్రవిష్టాఁ = ప్రవేశించిన; ముఖుండు, రావణునికిజెప్పెను. వానరాఁ = వానరులను; హత్వా = అని, తాత్పర్యము.

తతో బ్రవిత్సుసంకుప్తో వజ్రదంష్ట్రో మహాబలః

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

స ౮

ప్రగృహ్య పరిఘం ఘోరం మాంసశోణితయాపితమ్. ౯

టీక॥ తతః=అంత; మహాబలః=బలవీఠ్=చెప్పెను.

అధికమయినబలముగల; వజ్రదంష్ట్రః=అంత, అధికబలవంతుడగు వజ్ర
వజ్రదంష్ట్రుడు; సుసంక్రుద్ధః=మిక్కిలి దంష్ట్రుడుమిక్కిలియై గోపమునాం
యైగోపమునొందినవాడై; ఘోరం=దినవాడై భయంకరంబును, మాంస
భయంకరంబును; మాంసశోణిత రూపి ముచేతనునెత్తురుచేతనుఘాయబడిన
తం=మాంసముచేతను నెత్తురుచేతను దియునగునినుపగుదియు దీసికొనిబలి
బూయబడినదియునగు; పరిఘం=ఇను కెను అనితాత్పర్యము.
పగుదియును; ప్రగృహ్య=పట్టుకొని; అ

కింవో హనుమతా కార్యం కృపణేన తపస్వినా
రామే తివ్రతి దుర్ధృషే ససుగ్రీవే సలత్క్షణే. ౧౦

టీక॥ ససుగ్రీవే=సుగ్రీవునితోఁగూడి వః=మీకు; కిం=ఏమి; కార్యం=పని?
నవాఁడును; సలత్క్షణే=లత్క్షణునితోఁ సుగ్రీవలత్క్షణసహితుండగుదుర్ధ
గూడినవాఁడును; దుర్ధృషే=ఎదిరిం ఘకండయిన రాముండుండగా, భ
పనలవిగానివాఁడునగు; రామే = రా యంబున రాత్రికాలంబున రహస్యంబు
ముఁడు; తివ్రతి=ఉండగా; కృపణేన=భీ గావచ్చిపోయిన శోచనీయుండగునీహ
రువును; తపస్వినా=శోచనీయుండున నుమంతునితోమీ కేమికార్యమున్నది?
గు; హనుమతా = హనుమంతునిచేత; అని, తాత్పర్యము.

అద్యరామం ససుగ్రీవం పరిఘేణ సలత్క్షణమ్
అగమిష్యామి హస్తైశ్చ కో విత్కోభ్య హరివాహినీమ్. ౧౧

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; అహం=నేను; త్క్షణునితోఁ గూడినవాఁడునగు; రా
వీకః=ఒక్కఁడనై; ససుగ్రీవం=సుగ్రీవుని మం=రాముని; పరిఘేణ = ఇనుపగుది
తోఁగూడినవాఁడును; సలత్క్షణం = ల యుచేత; హత్వా = చంపి; హరివాహి

నీం=వానరసేనను; విత్తోభ్య=కలంచి;	పరిఘంబునం జంపి, వానరసేననంత
ఆగమిష్యామి-వచ్చెదను.	యంగలంచి, వచ్చెదను.
నేనిష్పృణ్ణాక్కడనెపోయి, రాముని	అని, తాత్పర్యము.
సుగ్రీవునితోను లక్ష్మణునితోనుంగూడ,	

ఇదం మమా పరం వాక్యం శృణురాజన్ యదీచ్ఛసి

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవ	రాక్షసరాజుండగు రావణుడా?
గురావణుడా! ఇచ్ఛసియిది=కోరు	నేనుమఱియొక్కమాటంజెప్పెదను; ఇ
దువేసి; మమ=నాయొక్క; అపరం=	ష్టముకలదేనివినుము.
మఱియొక్క; ఇదం=ఈ; వాక్యం= మాట	అని, తాత్పర్యము,
ను; శృణు-వినుము.	

ఉపాయకుశలో హ్యేవ జయేచ్ఛతూ నతంద్రితః. ౧౨

టీక॥ ఉపాయకుశలో హ్యేవ= ఉ	జయించును.
పాయములందు సమధుండుడైయె; అ	ఏమఱక యుపాయంబుననె, శత్రు
తంద్రితః=ఏమఱుపాటులేని వాడై; శ	వులను జయింపవలెను.
తూ= శత్రువులను ; జయేత్=	అని, తాత్పర్యము.

కామ రూప ధరా శ్చూరా స్సుభీమా భీమదశనాః

రాక్షసావా సహస్రాణి రాక్షసాధిప నిశ్చితాః. ౧౩

కాకు స్తస్మిముపసంగమ్య చిభ్రతో మానుషం వపుః

సర్వేహ్య సంతభీమా భూత్వా బ్రువంత్యురఘుసత్తమమ్. ౧౪

టీక॥ రాక్షసాధిప=రాక్షసరాజుం	లేనివారలును; సుభీమాః= మిక్కిలియి
డవగురావణుడా! కామరూపధరాః=	భయంకరులును; భీమదర్శనాః=భయం
ఇచ్ఛాధీనమగురూపము ధరిండువారలు	కరమయినచూచుటగలవారలునగు; రా
ను; శూరాః=యౌద్ధమనుందు భయము	క్షసాః = రాక్షసులు ; సహస్రాణి

శ్రీమ ద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౨

స ౮

<p>వా-వేనవేలును;సర్వే = అందఱును; వంతు=చెప్పుచురుగాక. ("హి" అనునదిపాదపూరణార్థము) రాక్షసరాజుండవగురావణుడా! నిశ్చితాః-నిశ్చయించికొన్నవారలును; కామరూపులును శూరులును భయంక మానుషం = మనుష్యసంబంధియగు;వ రాకారులునగు రాక్షసులు, వేనవేలు పుః=జేహమును;విభ్రాతః = ధరించిన గా,మనుష్యజేహముధరించి,రామునొ వారలయి;కాకున్ధం=రాముని; ఉప ద్దకుఁబోయి,తొట్రుపాటులేక, రాము సంగమ్య=పొంది;అసంభ్రమాః= తొ నింజూచి,యిట్లుని,జెప్పవలెను. ట్రుపాటులేనివారలు;ధూత్వా = అ అని, తాత్పర్యము. యి;రఘునంద్రమం=రామునిగూర్చి; బు</p>	<p>రాక్షసరాజుండవగురావణుడా! కామరూపులును శూరులును భయంక రాకారులునగు రాక్షసులు, వేనవేలు గా,మనుష్యజేహముధరించి,రామునొ ద్దకుఁబోయి,తొట్రుపాటులేక, రాము నింజూచి,యిట్లుని,జెప్పవలెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ప్రేషితా భరతేన స్త భ్రాత్రా తవ యవీరుసా

<p>టీక తవ = నీయొక్క; యవీరు అగుచున్నాము. సా=చిన్న; భ్రాత్రా- తోఁబుట్టువ మేము, నీతమ్ముఁడుభరతునిచేఁబం గు; భరతేన - భరతునిచేత; ప్రేషి పఁబడివచ్చినాము.అని,తాత్పర్యము. తాః=పంపఁబడినవారలము;స్త(స్త్రీ)-</p>	<p>అగుచున్నాము. మేము, నీతమ్ముఁడుభరతునిచేఁబం పఁబడివచ్చినాము.అని,తాత్పర్యము.</p>
--	--

సహి సేనాం సముత్థాప్య త్ప్ర మేవోపయాస్యతి. ౧౫

<p>టీక సః=ఆభరతుఁడు;సేనాం- ఆభరతుఁడు, సేనంబిలుచుకొని, సేనను; సముత్థాప్య=లేపి; త్ప్రమే శీఘ్రముగానే, వచ్చుచున్నాఁడు- అని, వ=శీఘ్రముగానే; ఉపయాస్యతి= రా రామునితోఁజెప్పవలెను- గలఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>ఆభరతుఁడు, సేనంబిలుచుకొని, శీఘ్రముగానే, వచ్చుచున్నాఁడు- అని, రామునితోఁజెప్పవలెను- అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తతో వయ మిత స్తాణాం శూలశక్తిగదాధరాః

చాపదాణానిహస్తాశ్చ త్వరితాస్త్రయామ హి. ౧౬

టీక||తతో=అటుపిమ్మట; వయం=మేము;ఇతః=ఇచ్చటనుండి; రూణాం=

శీఘ్రముగా; శూలశక్తిగదాధరాః = యామః=పోయెదము ("హ" అనునది శూలమును ఈఁజెలను గదలనుధరించు పాదపూరణార్థము).
చున్నవారలై ; చాపబాణానిహంతా అంత, మేము, శూలశక్తిగదలను,ధ
శ్చ=విండ్లునుబాంబులునుఖడ్గములును నుర్బాణఖడ్గంబులను, ధరించి,యిచ్చట
చేతులంగలవారలయి; త్వరితాః=చే నుండి,శీఘ్రంబుగా నచ్చటికిఁబోయెద
గిరపడినవారలయి; తత్ర= అచ్చటికి; ము. అని,తాత్పర్యము.

ఆకాశే గణశ స్థిత్యా హత్వా తాం హరివాహినీమ్
అత్తశస్త్రమహావృష్ట్యా ప్రాపయామ యమక్షయమ్. ౧౭

టీక॥ వయం=మేము; ఆకాశే = ని; ప్రాపయామ=పొందింతుము.
ఆకాశమునందు; గణశః=గుంపులుగుం మేము, గుంపులుగుంపులుగానాకా
పులుగా; స్థిత్యా= ఉండి; తాం=ఆ; శంబుననుండి; జాగ్లుఆయుధంబులును
హరివాహినీం=వానర సేనను; అత్తశ గురిపించి, ఆవానర సేననంతయు,య
స్త్రమహావృష్ట్యా=జాగ్లు యొక్కయు మలోకంబునొందించెదము,
నాయుధములయొక్కయుగొప్పవషణ అని, తాత్పర్యము.
ముచేత; యమక్షయం = యమునింటి

ఏవంచే దుపసర్వేతామనయం రామలక్ష్మణౌ
అవశ్య మపనీతేన జహతామేవ జీవితమ్. ౧౮

టీక॥ రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు; ఏవంచే=ఇట్లు; అనయం= అపాయమును; ఉపసర్వేతాంచేతే= పొందుదులు,అవశ్యము, పొంగింబులనువిడుతురు.అని,వజ్రదంష్ట్రుండు,చెప్పెను.
రేసి; అపనీతేన= అపాయముచేత;జీవితం=ప్రాణమును; అవశ్యం= అవశ్యముగా;జహతామేవ=విడుతురే. అని,తాత్పర్యము.

కాంభకణ్ఠో స్తతో వీరో నికుంభో నామ వీర్యవాక్
అబ్రవీ త్వరమక్రద్ధో రావణం లోక రావణమ్. ౧౯

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; వీరః=	నిఁగూచి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
శూరుండును; వీర్యవాక్=అధికమయిన	అంత, శూరుండును మహాపరాక్రమ
పరాక్రమంబుగలవాఁడునగు; కాంభక	శాలియునగుకుంభకర్ణ పుత్రుండునికుం
ణ్ఠః=కుంభకణ్ఠుఁడొకఁడై న; నికుం	భుండను రాక్షసుండు, పరమ కుపితుం
భోనామ=నికుంభుఁడనువాఁడు; పరమ	డై, లోకంబులనేర్పించునట్టి రావణుం
కుద్ధః=మిక్కిలియుఁగోపమునొందిన	జూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
వాఁడై; లోక రావణం=లోకంబులనఱ	అని, తాత్పర్యము.
చునట్లుచేయునట్టి; రావణం=రావణు	

సర్వే భవంత స్త్రిష్టంతు మహారాజేన సంగతాః

టీక॥ భవంతః=మీరలు; సర్వే=అం	మీరలందఱు, మహారాజుండగు రా
దఱును; మహారాజేన=మహారాజుండ	వఱుతోఁగూడ, నిచ్చటనే యూరక,
గురావఱునితో; సంగతాః=కూడినవా	యందురుగాక.
రలయి; త్రిష్టంతు=ఉందురుగాక.	అని, తాత్పర్యము.

అహ మేకో హనిష్యామి రాఘవం సహలత్క్షణమ్. ౨౦

సుగ్రీవంచ హనూమంతం సర్వానేవచ వానరాన్

టీక॥ అహం=నేను; ఏకః=ఒక్కఁ	చంపెదను.
డనె; సహలత్క్షణం=లత్క్షణనితోఁ	నేనొక్కండనేపోయి, రామలత్క్ష
గూడిన; రాఘవం=రాముని; సుగ్రీ	ణులను సుగ్రీవుని, హనుమంతుని, వా
వం=సుగ్రీవుని; హనూమంతం=హను	నరులనందఱను, వధించివుచ్చెదను. అ
మంతుని; వానరాన్=వానరులను; స	ని, నికుంభుండుచెప్పెను.
ర్వానేవచ=అందఱనే; హనిష్యామి=	అని, తాత్పర్యము.

తతో వజ్రహనునామ రాక్షసః పర్వతోపమః. ౨౧

క్రుద్ధః పరిలిహ స్వక్రం జిహ్వయా వాక్య మబ్రవీత్

టీక తతో=అటుపిమ్మట; పవకతో=	వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
పమః=కొండతోఁబోలి-గల; వజ్రహ	అంతః, బర్హతాకారుండగువజ్రహ
నుర్హమ=వజ్రహనుండనెడు; రాక్ష	సుండను రాక్షసుండు , కోపంబునొం
సః=రాక్షసుండు; క్రుద్ధః=కోపించినవా	ది, భక్షణస్త్రణంబున , నోరూర, నా
డై; జిహ్వయా=నాలుక చేత; వక్రం=	ఒకచేనోరంతయునాకుకొనుడు , నీ
నోటిని; పరిలిహ= అంతటనాకుడు;	మాటంబెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స్వైరం కుర్వంతు కార్యాణి భవంతో విగతజ్వరాః. ౨౨

టీక భవంతః= మీరలు; విగతజ్వ	మీరలందఱు నిర్భయంబుగా, యథే
రాః=పోయినభయముగలవారలై; స్వై	చ్ఛందోచిత కార్యంబులు సేసికొనుడు.
రం=యథేచ్ఛముగా; కార్యాణి=పను	అని, తాత్పర్యము.
లను; కుర్వంతు=చేయుఁడు.	

ఏకోఽహం భక్షయిష్యామి తాన్ సర్వాన్ స్వరియాధపాన్

టీక అహం= నేను, ఏకః= ఒకఁ	నేనొక్కండనె యావానరో న్నము
డనె; తాన్=ఆ; హరియాధపాన్=	లనందఱనుభక్షించి వేసెదను.
వానరశ్రేష్ఠులను; సర్వాన్=అందఱను;	అని, తాత్పర్యము.
భక్షయిష్యామి=భక్షించెదను.	

స్వస్థాః క్రీడంతు నిశ్చింతాః పిబంతో మధువారుణీమ్. ౨౩

టీక భవంతః (అధ్యాత్మతము)=	రుణీమ్=మద్యమును; పిబంతః= త్రాగు
మీరలు; నిశ్చింతాః=చింతలేనివారలై;	చు; క్రీడంతు= క్రీడించుచుదురుగాక.
స్వస్థాః=నమ్మదిగలవారలై; మధువా	మీరలేచింతయు లేనివారలై , మ

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౧౨౫

స ౯

ద్యంబుద్రాచగుడు స్వస్థంబుగా క్రీడించుచుండురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

అహ మేకో వధిష్యామి సుగ్రీవం సహలత్సః
అంగదంచ హనుమంతం రామంచ రణకుంజరమ్. ౨౪

టిక||అహంనేను; ఏకోఒక్కఁడ వధిష్యామి=చంపెదను.

నే; సహలత్సః=లత్సః అనితోఁ గూ	నేనొక్కఁడనెపోయి, సుగ్రీవునిల
డిన, సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; అంగదంచ=	త్సః అని అంగదుని హనుమంతుని రణపం
అంగదుని; హనుమంతం=హనుమంతు	డితుండగురాముని, అందఱను వధించివ
ని; రణకుంజరం=యుద్ధమునందు వీర	చ్చెదను. అని, వజ్రహనుండుచెప్పెను.
గునంటివాఁడైన; రామంచ=రాముని;	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టమస్కంః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థః చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టమస్కండిక,
ముగిసినది.

(౨)

స వ మ స గ క పా ర ం భః.

తతో నికుంభో రథస స్సూర్యశత్రు మహాబలః
సుప్తశ్చూయైష్టహ రతో మహాపార్శ్వో మహోదరః. ౧
అగ్నికేతుశ్చ దుర్ధవో రశ్మికేతు శ్చరాక్షసః
ఇంద్రజిత్వ మహాశేఖా బలివా న్నావదాత్మజః. ౨
ప్రహస్తా థ వియోపాయో వజ్రదంష్ట్రో మహాబలః
ధూమ్రాక్షశ్చ తకాయశ్చ దుర్ముఖ తైవరాక్షసః. ౩

పరిఘా న్నట్టిసా న్నాస్మాక శక్తిశూలపరశ్వధాక్
చాపానిచ సబాణాని ఖడ్గాంశ్చ విప్రులాక్ శితాక్. ౮
ప్రగృహ్య పరమక్రుద్ధా స్సముత్పత్యచ రాక్షసాః
అబ్రువ నావణం సర్వే ప్రదీప్తా ఇవ తేజసా. ౯

టీక॥ తేజః=అటుపిమ్మట ; నికుం
భః=నికుంఘండును; రభసః=రభసుం
డును; మహాబలిః=అధికమయినబలము
గల; సూర్యశత్రుః= సూర్యశత్రుండు
ను; సుప్రహుః=సుప్రహుండనువాడు
ను; యజ్ఞహః= యజ్ఞహుండను; ర
క్షః=రాక్షసుండును; మహాపార్శ్వః=
మహాపార్శ్వండును; మహాదరిః=
మహాదరుండును; దుర్ధవః=విద
రింపనలవిగానట్టి; అగ్నికేతుశ్చ = అ
గ్నికేతుండును; రశ్మికేతుః=రశ్మికేతుం
డును; రాక్షసశ్చ=రాక్షసుండును; మహా
తేజాః=అధికమయిన తేజస్సుగలవా
డును; బలివాక్=అధికమయినబలము
గలవాడును; రావణాత్మజః=రావణుని
కొడుకునగు; ఇంద్రజిత్వ=ఇంద్రజిత్తును;
అథ=ఇంక; ప్రహస్తః=ప్రహస్తుండు
ను; విరూపాక్షః=విరూపాక్షుండును;
మహాబలిః = అధికమయినబలముగల;
వజ్రదంష్ట్రః= వజ్రదంష్ట్రుండును; ధూ
మాత్మశ్చ=ధూమాత్ముండును; అతి
కాయశ్చ = అతికాయుండును; దు

మృఖః=దుర్ముఖుండను; రాక్షస
శ్చైవ=రాక్షసుండును; రాక్షసాః=
ఈరాక్షసులు; సర్వే=అందఱును; పరి
ఘాక్=ఇనుపగుదియలను; పట్టిసాక్=
అడ్డకత్తులను; ప్రాసాక్=ఈఁటెలను;
శక్తిశూలపరశ్వధాక్=శక్తులునుశూ
లంబులనుగొడ్డల్లను; సబాణాని= బా
ణముతోగూడిన; చాపానిచ=ధనుస్సు
లను; విప్రులాక్ = పెద్దవియను; శి
తాక్= కఱుగుగలవియనుగు; ఖడ్గాం
శ్చ=ఖడ్గంబులను; ప్రగృహ్య=పట్టుకొ
ని; పరమక్రుద్ధాః=మిక్కిలియుఁగోపం
బువొందినవారలయి; సముత్పత్యచ=లే
చియు; తేజసా=కాంతిచేత; ప్రదీప్తా
ఇవ(స్థితాః) = వెలుంగునట్లున్నవార
లై; రావణం=రావణుఁగూచి; అబ్రు
వక్=చెప్పిరి.

అంత; నికుంఘండును రభసుండు
ను మహాబలికలియగు సూర్యశత్రుం
డును సుప్రహుండును యజ్ఞహుం
డును మహాపార్శ్వండును మహాహ
దరుండును దుర్ధవఁడగునగ్నికేతుం

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౭౭

స ౯

దునురశ్చి కేతుండును మహా లేజుండును బులను శక్తులను శూలంబులను గండ
మహాబలకాలియును రావణపుత్రుండు గొడ్డళ్లను ధనుర్బాణంబులను నిశితం
నగునింద్రజేతును బ్రహ్మస్తుండును, విరూ బులగు మహాఖడ్గంబులను; ధరించి; లే
పాతుండును మహాబలుండగు వజ్రదం చి, పరమకుపితులయి, లేజంబున వె
స్తుండును, ధూమ్రాక్షుండును సతికా లుంగుచు, రావణుంజూచి , యిట్లుచె
యుండును, దుర్ముఖుండును, వీరలంద ప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.
లు, పరిఘంబులను బట్టినంబులను బ్రాసం

అద్య రామం వధిష్యామ స్సుగ్రీవంచ సలక్ష్యమ్
కృపణంచ హనూమంతం లంకా యేన ప్రధర్షితా. ౬

టీక॥ అద్య-ఇప్పుడు; రామం = వ=హనుమంతుని; వధిష్యామః=చం
రాముని ; సలక్ష్యమ్=లక్ష్యమునితో పెదము.
గూడిన ; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; యే మవమిప్పుడేపోయి, రామలక్ష్యము
న=ఎవ్వనిచేత; లంకా = లంకాపట్ట లను, సుగ్రీవుని లంకాపురింజెజచిననీడుం
ణము; ప్రధర్షితా=తిరస్కరించబడి డగుహనుమంతుని వధించివచ్చెదము.
నదో; తం(అధ్యాహృతము)=అట్టి ; అని, నికుంభాదిరాక్షసులుచెప్పిరి.
కృపణం=నీడుండగు ; హనూమంతం అని, తాత్పర్యము.

తా న్సహితాయథాఽ సర్వా న్వారయత్వా విభీషణః
అబ్రవీ త్ప్రాంజలి ర్వాక్యం పునః ప్రత్యుపవేశ్య తా. ౭

టీక॥ విభీషణః=విభీషణుడు ; గృ జేసి; ప్రాంజలిః=మంచిచేమోడ్చుగ
హితాయథాఽ = పట్టుకొనబడిన లవాడై; వాక్యం=మాటను ; అబ్ర
యాయుధంబులుగల; తా=వారల వీఠ=చెప్పెను.
ను; సర్వా=అందఱను; వారయి అంత, విభీషణుండు, ఆయుధధా
త్వా=అడ్డగించి; పునః=మఱల; తా= రులై ప్రయాణసన్నద్ధులై యున్న నికుం
వారలను; ప్రత్యుపవేశ్య=కూచుండఁ భాదిరాక్షసులను నిలిపి మఱలఁగూర్చుం

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

౨౯

డఁబెట్టి, చేమోడ్కుగిరించి, రావణుం
జూచి; యిట్లూ, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము-

అత్యుపాధై శ్రీభీస్తాత యో భాః ప్రాప్తుం నశక్యతే
తస్య విక్రమకాలాం స్తాన్యక్తా నాహు ముషీణః ౮

టీక॥ తాత=నాయనా! ఉపాధై=సామాన్యపాయములగు; త్రిధిరపి=మూడిటిచేతనుగూడ; యః=ఏ; అర్థః=కార్యము; ప్రాప్తుం=పొందుటకు; శక్యతే=అలవికాదో; తస్య=చానికి; తాత్=ఆ; విక్రమకాలాత్=పరాక్రమసమయములను; యుక్తాత్=తగినవానిఁగా; మనీషిణః=పండితులు; ఆహుః=చెప్పచున్నారు.

నాయనా! సామదానభేదంబులమూఁడుపాయంబులచేత నేదియసాధ్యమోదానివిషయమయ్యె, - దండోపాయంబుఁబ్రయోగింపవలయునని పండితులుచెప్పచున్నారు. కాఁబట్టి, మనమిప్పుడు సామదానభేదంబులఁ బ్రయోగింపవలయుఁగాని, దండంబునకుఁ గాలముగాదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రమత్తేవ్య భియుక్తేషు దైవేన ప్రహృతేషుచ
విక్రమాస్తాత సిద్ధ్యంతి పరీక్ష్య విధినా కృతాః ౯

టీక॥ తాత=నాయనా! విక్రమాః=పరాక్రమములు; ప్రమత్తేషు=ఏమఱియుండువారలయందును; అభియుక్తేషు=శత్రువులచేనాక్రమింపఁ బడిన వారలయందును; దైవేన=విధిచేత; ప్రహృతేషుచ=కోట్టఁబడినవారలందును, పరీక్ష్య=పరీక్షించి, విధినా=శాస్త్రరీతిచేత; కృతాః=చేయఁబడినవై; సిద్ధ్యంతి=సిద్ధించుచున్నవి.

విషయాసక్తులయియేమఱియుండువారలుశత్రువులచేనాక్రాంతలుదైవంబుప్రతిహేలంబుగాఁగలవారలు. మొదలగువారలయందు, నీతిశాస్త్రోక్తప్రకారమునఁ జక్కఁగాఁబరీక్షించి, ప్రయోగింపఁబడునేని, దండంబు సఫలమగును; మఱియొక్కచోఁబ్రయోగింపఁబడిన పక్షమునందు, ఎంతమాత్రము సిద్ధింపదు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమ ద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౨

స ౯

అప్రమత్తం కథం తంతు విజిగీషం బలే స్థితమ్
జితరోషం దురాధర్షం ప్రథర్షయితు మిచ్ఛథ. ౧౧

<p>టీక॥ అప్రమత్తం = ఏమటు పాటు లేనివాఁడును; విజిగీషం = జయింపనిచ్ఛ గలవాఁడును; బలే = బలమునందు; స్థితం = ఉన్నవాఁడును; జితరోషం = జయింపబడినకోపముగలవాఁడును; దురాధర్షం = ఎదిరింపనలవిగానివాఁడునగు; తంతు = ఆరామునింగూడ; కథం = ఎట్లు; ప్రథర్షయితుం = తిరస్కరించుటకు; ఇచ్ఛథ = కోరుచున్నారు; రాక్షసులారా! రాముండట్టివాఁడుకాదు; ఎంతమాత్రము నేమటు పాటులేనివాఁడు; విజిగీషండు; బలవంతుండు; అకాలంబునఁగోపంబుఁడెచ్చుకొనువాఁడుకాదు; కావున, నతని, నెదిరింపఁనలవిగాదు; అట్టివానింగూడ నెదిరింప, నెట్లుకోరెదరు. అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>రించుటకు; ఇచ్ఛథ = కోరుచున్నారు; రాక్షసులారా! రాముండట్టివాఁడుకాదు; ఎంతమాత్రము నేమటు పాటులేనివాఁడు; విజిగీషండు; బలవంతుండు; అకాలంబునఁగోపంబుఁడెచ్చుకొనువాఁడుకాదు; కావున, నతని, నెదిరింపఁనలవిగాదు; అట్టివానింగూడ నెదిరింప, నెట్లుకోరెదరు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సముద్రం లంఘయిత్వాతు ఘోరం నదనదీపతిమ్
కృతం హనుమతా కర్మ దుష్కరం తర్కయేతవా. ౧౧

<p>టీక॥ హనుమతా = హనుమంతుని చేత; ఘోరం = భయంకరంబును; నదనదీపతిం = నదంబులకును నదులకును బ్రభువునగు; సముద్రం = సముద్రమును; లంఘయిత్వాతు = దాటియు; దుష్కరం = చేయనలవిగాని; కర్మ = కార్యము; కృతం = చేయఁబడినది. తర్కయేతవా = (ఎవ్వఁడైనను) మనసున నైనను ద</p>	<p>లంచునా? హనుమంతుఁడు, భయంకరంబయినయమ్మహాసముద్రంబును దాటి, యెవ్వరికినింజేయనలవిగాని కార్యంబులజేసినాఁడే! ఇట్లు, ఎవ్వని కేనిదలంపునకైనను వచ్చునా? కావున, రామునకు దైవంబును బ్రతికూలంబుగాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

బలాన్య పరిమేయాని వీర్యాణిచ నిశాచరాః
పరేషాం సహసా వజ్రా నకతక్వా కథంచన. ౧౨

టీక॥ నిశాచరాః = రాక్షసులారా! పరేషాం = శత్రువులయొక్క; బలాన్య

౧౩౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౯

చ=బలములును; వీర్యాణిచ = పరా రాక్షసులారా! శత్రువులబలంబు
క్రమంబులును; అపరిమేయాని=కొలత లుంబరాక్రమంబులుం గొలతలేనివి, మీ
పెట్టరానివి. సహనా = తటాలున; రాలోచింపక, తటాలునఁదక్కువయని
కథంచన=ఎట్లయినను; అవజ్ఞా=పరిధి దెప్పవలదు.
వము; నకతేవా=చేయఁబడరాదు. అని, తాత్పర్యము.

కించ రాక్షసరాజస్య రామేణా పక్యతం పురా
అజహర జనస్థానా ద్యస్య భార్యాం యశస్సివనః. ౧౩

టీక॥ కించ=మఱియు; యశస్సివ పక్యతం=అపకారముచేయఁబడినది.
నః=అధికమయినపరాక్రమముగల; య మఱియు, రాముండు మున్నురాక్ష
స్య=ఎవ్వనియొక్క; భార్యాం=భార్య సేవ్యుండగురావణునకు, ఖరాదులం
ను; రావణః(అధ్యాహృతము)= రావ జంపియపకారముగావించినాఁడు; కా
ణుండు; జనస్థానాత్ = జనస్థానంబున వున, రావణుండు, యశస్సివయగు రా
నుండి; అజహర=తెచ్చెనో; తేన(అధ్యా మనిభార్యను, జనస్థానంబుననుండి, తె
హృతము)=అట్టి; రామేణ= రాముని చెప్పెను. అని, యందురు.
చేత; రాక్షసరాజస్య= రాక్షసప్రభుం అని, తాత్పర్యము.
డగు రావణునకు; పురా=మున్ను; అ

ఖరో యద్యతేవృత్త స్తు రామేణ నిహతో రజే
అవశ్యం ప్రాణినాం ప్రాణా రక్షితవ్యా యథాబలమ్. ౧౪

టీక॥ అతివృత్తః = దుర్మాగుకం ణా=పాగ్రిణములు; యథాబలం=తమ
డగు; ఖరస్తు=ఖరుండును; రామేణ=రా బలమునతిక్రమింపక; అవశ్యం=అవశ్య
మునిచేత; రజే=యుద్ధమునందు; నిహి ము; రక్షితవ్యః=రక్షింపఁబడవలసినది.
తో=యది=చంపఁబడినవాడగునేని; కో ఖరుని, రాముండుయుద్ధంబునఁజంపి
దోషః (అధ్యాహృతము) = ఏమిదోష నాడనుటయే కదా! ఖరుండెముదట
ము. ప్రాణినాం=పాగ్రిణులకు; ప్రా నూరకున్న రామునింజంపఁబోయినా

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౧

స ౯

దు; కాననతనింజంపుటరాముని యపదమతమ పాణింబులను రక్షించుకొన రాధము! తస్మకాదు; తమశక్తికొలదిం వలసినదేకదా! అని, తాత్పర్యము.

అయశస్య మనాయుష్యం పరదారాభిమర్శనమ్
అథక్షయకరం ఘోరం పాపస్య చ పునర్భవమ్. ౧౫

టీక || పరదారాభిమర్శనం = పరపాపమునకు; భవంచ = ఉత్పత్తిస్థాన భార్యలతడవుట; అయశస్యం = అశక్తిమును.
క్షిణిగలిగించునది. అనాయుష్యం = ఆ పరదారగమనము, అపక్షిణిగల్గిం యున్నదగ్గించునది. అథక్షయకరం = చను, ఆయుఃక్షయంబున జేయును; ధవ ధననాశమును జేయునది; ఘోరం = భ నాశంబుగావించును, మహాపాపంబుల యంకరము; పునః = ఇంకను; పాపస్య = నుగల్గించును. అని, తాత్పర్యము.

ఏతన్నిమి త్తం వై డేహీభయం న స్సమహద్భవేత్

టీక || ఏతన్నిమి త్తం = ఈకారణము | ఈకారణముచేత, మనకు సీతవలన, వలన; నః = మనకు; సుమహత్ = మిక్కిల మహాభయంబునంభవించును.
లియుగొప్పదగు; వై డేహీభయం = సీత అని, తాత్పర్యము.
వలనభయము; భవేత్ = కలుగును.

అహృతా సా పరిత్యజ్యా కలహాఢే కృతేన కిమ్. ౧౬

టీక || అహృతా = తేలుడిన; సా = ఆ సీతంబెచ్చినాము; మఱులనాచిడను సీత; పరిత్యజ్యా = విడువఁదగినది. క రామున కీయ వలసినది; కలహంబు లహాఢే = కలహమువిషయమయి; కృ గల్గించునది యెంతమందైనను ఏమిప్ర తేన = చేయఁబడనకార్యముచేత; కిం = యోజనము? అని, తాత్పర్యము.
ఏమిప్రయోజనము?

న నః క్షమం వీర్యవతా తేన ధర్మానుపకానా

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

సం

వైరం నిరర్థకం కఠుం దీయతా మస్య మైథిలీ. ౧౭

టీక॥ వీర్యవతా = అధికమయిన పదీయతా = ఇవ్వఁబడుఁగాక.
రాక్రమము గలవాఁడును; ధర్మానువ మహాపరాక్రమశాలియుధర్మంబు
తినా = ధర్మముననుసరించువాఁడున దప్పకనడచువాఁడునగునా రామునితోని
గు; తేన = ఆరామునితో; నిరర్థకం = వ్యయోజనమయిన వైరముపెట్టుకొను
ప్రయోజనములేని; వైరం = విరోధము ట, మనకుయు క్తముకాదు; రాము
ను; కర్తుం = చేయుటకు; నం = మనకు; నకు, నీతనిచ్చివేయుము.
క్షమం = యుక్తమయినది; న = కాదు. అని, తాత్పర్యము.
అస్య = ఈ రామునకు; మైథిలీ = నీత;

యావత్తు సగజాం సాశ్వాం బహురత్నసమాకులామ్
పునీం దారయతే బాణై దీయతా మస్య మైథిలీ. ౧౮

టీక॥ యావత్ = ఎంతలోపల; సః అంతలోపలనె; అస్య = ఈ రామునకు;
(అధ్యాహృతము) = ఆరాముడు; స మైథిలీ = నీత; దీయతాం = ఇవ్వఁబ
గజాం = ఏనుంగులతోఁగూడినదియు; ఁగాక.
సాశ్వాం = గుఱ్ఱములతోఁగూడినదియు; రాముండు; వచ్చి, ఏనుంగులతో
బహురత్నసమాకులాం = పెక్కురత్న మగుగుఱ్ఱంబులతోనుం గూడినదియు బహు
ములచేసిండ్లినదియునగు; పునీం = లం రత్నసమాకీణంబునగు; లంకాపురి
హస్తమును; బాణైః = బాణముల ని, బాణంబులవిదారిండుటకుమున్నె,
చేత; సదారయతే = పగలఁగొట్టకుం రామునకు, నీతనాసంగుము.
ఁను; తావత్ (అధ్యాహృతము) = అని, తాత్పర్యము.

యావత్సుఖేరా మహతీ దుర్గమో హరివాహినీ
నావస్కందత నో లంకాం తావత్ప్రీతా ప్రదీయతామ్. ౧౯

టీక॥ యావత్ = ఎంతలోపల; సుఖేరా = మిక్కిలియుధయంకరమయిన

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౧౩౩

స ౯

దియఃమహత్ = గొప్పదియ; దుధా = దీపయతాం = ఇవ్వబడుగాక.
 పాఠ = ఎదిరింపనలవిగానిదియనగు ; అతిభయంకరంబునుదురాధవం
 హరివాహినీ = వానరసైన్యము; నః = బునగువానరసైన్యమువచ్చి, మనలం
 మనయొక్క; లంకాం = లంకను ; నావ = కాపురింజుట్టుముట్టి, నిరోధించుటకుము
 సురందతి = అడ్డగింపకుండునో; తా = న్నె, రామునకునీతనిచ్చివేయుము.
 వత్ = అంతలోపల; సీతా = సీత; ప్ర = అని, తాత్పర్యము.

వినశ్చేద్ధి పురీ లంకా శూరా సృష్టే చ గాక్షసాః
 రామస్య దయితా పత్నీ స్వయంచ యది దీయతే. ౨౦

టీక॥ రామస్య = రామునియొక్క; (అధ్యాహృతము) = నశింతురు.
 దయితా = ప్రియురాలగు; పత్నీ = భార్య; సృష్టే = సృష్టించునము
 ర్యఃస్వయంచ = తనచేతనే; నదీయతేయ = గానే, ఇవ్వమేని మనలంకాపట్టణము
 చి; ఇవ్వబడుండునో; లంకా = లంక = తయనాశమనొందును; మఱియు, శూ
 యను; పురీ = పట్టణము; వినశ్చేద్ధి = న రులగు రాక్షసులందఱు నాశంబునొం
 శించునుగదా; శూరాః = యుద్ధమునం దుదురు.
 దుభయములేనట్టి; రాక్షసాః = రాక్ష అని, తాత్పర్యము.
 సులు; సృష్టే = అందఱును; వినశ్చేయః

ప్రసాదయే త్వాం బంధుత్వా తుల్యం వచనం మమ
 హితం తథ్యమహం బూమి దీయతా మస్య మైథిలీ. ౨౧

టీక॥ బంధుత్వాత్ = బంధువగుట బూమి (బ్రహ్మి) చెప్పుచున్నాను. అ
 వలన; త్వాం = నిన్ను; ప్రసాదయే = వేన్య = ఈ రామునకు; మైథిలీ = సీత; దీయ
 దుకొనెదను. మమ = నాయొక్క; వచ తాం = ఇవ్వబడుగాక.
 నం = మాటను; తుల్యం = చేయుము. అ నీవునాకన్నవగటవలన, నిన్నువే
 హం = నేను; హితం = మేలుసేయునది దుకొనుచున్నాను; నేనుచెప్పనట్లు చే
 యు; తథ్యం = యథార్థముగలదానిని; యము; నేను హితకరంబును యథా

ప్రతిపదాంతర్జాతాత్పర్యసహితము.

భక్తుంబునగువానింజెప్పడున్నాడు; రాజకొమరుం
మునకునీతనిచ్చివేయుము.

పురా శరత్కారముననుభవించు
సమస్తాగ్రహాన్ సుదృఢా స్పృహత్వజః
సమస్తా మో ఘాన్ విశిఖా స్వధాయతే
సమస్తాం దాశరథాయ మైథిలి. ౨౨

టీక|| పాత్వజః = రాజకొమరుం
ముందు; శరత్కారమనీచి సన్ని
దగురా = శరద్రతువునందలి సూర్యుని కి
రేణుములతో సమానమయినదియు; నవా
గ్రవుంభాన్ = సూతనమయిన కొనలు
నుమొదళ్లునుగలవియు; సుదృఢాన్ =
మిక్కిలియు దృఢంబులును ; అమో
ఘాన్ = వ్యర్థములుగానివియునగు; విశి
ఖాన్ = దాగుములను; తే = నీయొక్క; వ
ధాయ = చంపుటకొఱకు; పురా = ము
న్ను; స్పృజతి = విడుచును. దాశరథా

య = రామునికొఱకు; మైథిలి = నీత; ప్రదీ
యతాం = ఇయ్యఁబడుఁగాక.
రాజకొమరుండగురాముండు, ఇం
క, మీంద, శరత్కాలసూర్యకిరణంబులుం
బోలెనెత్తెత్తేంబులును సూతనాగ్రవుం
భంబులునుమిక్కిలియు దృఢంబులునుఅ
మోఘంబులునగుదాగుంబులును, నీవధం
బునకై, విడువఁగలండు; కావున, రాము
నకు, నీతవాసంగుము.
అని, తాత్పర్యము.

త్యజస్వకోపం సుఖధర్మనాశనమ్
భజస్వధర్మం రతికీర్తివధనమ్
ప్రసీద జీవేమ సపుత్రచాంధవాః
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలి. ౨౩

టీక|| సుఖధర్మనాశనం = సుఖము
నుధర్మమునునశింపఁజేయునదియుగు; సుగీర్తివృద్ధిఁబొందించునదియుగు; ధ
కోపం = కోపమును; త్యజస్వ = విడుపు
ము, రతికీర్తివధనం = సంతోషము
మఁ = ధర్మమును; భజస్వ = పొందు

శ్రీమద్రామానుజముః యుద్ధకాండము.

౧౩౫

స ౮

ము. ప్రసీద=అనుగ్రహింపుము. సఖ=దోషంబునుగీర్ణకవృద్ధిబొందించునట్టి
త్రచాంధవాః= కొడుకులతోనుబంధు ధమకంబునవలంబింపుము; అనుగ్రహిం
పులతోనుగూడిన వారలమయి; జీవేమ= చినేనుజెప్పనట్లుగావింపుము; అట్లునే
బ్రతికియుందుము. రాశరథాయ=రా యుదువేసి, మనముకొడుకులు బంధువు
మునికొఱకు; మైథిలీ= సీత; ప్రదీయ లతోగూడ, సుఖంబుగాఁ బ్రతికియుండ
తాం=ఇయ్యెఁబడుఁగాక. వచ్చును, రామునకు, సీతనొసఁగము.

కోపంబు; సుఖంబును ధమకంబును అని, విభీషణుండు, రావణునకుం జెప్పె
నశింపఁజేయును, దానినిడువుము, సం ను. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణవచ శ్చుక్త్యా రావణో రాక్షసేశ్వరః

విసజ్జయిత్వా తాన్ సర్వాన్ ప్రవివేశ స్వకం గృహమ్. ౨౬

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః= రాక్షసులకుఁ హం=ఇంటిని; ప్రవివేశ=చొచ్చెను.
బ్రభుండగు; రావణః=రావణుండు; విభీ రాక్షసనాథుండగు రావణుండు, వి
షణవచః = విభీషణునిమాటను; శ్రు భీషణుండు వలెఁ నమాటనాలకించి ,
త్వా=విని; తాన్=ఆరాక్షసులను; స యాసభికులకందఱును సెలవిచ్చి, తా
ర్వాన్=అందఱును; విసజ్జయిత్వా (వి నును, స్వగృహంబునకుంబోయెను.
సృజ్య)=విడిచి; స్వకం = తనదైనగృ అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, నవమస్కంధః.

ఇది, స్వప్రార్థకము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ నవమస్కంధటిక,

మొగిసినది.

త్రై

ద శ మ స గ క ప్రా రం భః.

తతః ప్రత్యక్షసి ప్రాప్తే ప్రాప్త ధర్మాధానిశ్చయః
రాక్షసాధిపతే శ్వేత్త భీమకర్మా విభీషణః. ౧
శైలాగ్రచయసంకాశం శైలశృంగమివో స్తుతమ్
సువిభక్తమహాకత్యం మహాజనపరిగ్రహమ్. ౨
మతిమద్భి మహామాత్రై రనురక్తై రధిష్ఠితమ్
రాక్షసైశ్చ ప్రపగ్నై స్సర్వతః పరిరక్షితమ్. ౩
మత్తమాతంగనిశ్చైస్స వ్యాకూలకృతమారుతమ్
శంఖఘోషమహాఘోషం రూర్యనాదానునాదితమ్. ౪
ప్రమదాజనసంబాధం ప్రజల్పితమహాపథమ్
తప్తకాంచననిర్యూహం ధూషణోత్తమఘోషితమ్. ౫
గంధర్వాణా మివావాస మాలయం మరుతా మివ
రత్నసంచయసంబాధం భవనం భోగినా మివ. ౬
తన్నహాభిమివా దిత్యస్తేజోవిస్తృతరశ్మిమాన్
అగ్రజస్యా లయం వీరః ప్రవిచేత మహాద్యుతిః. ౭

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; ప్రత్యక్ష=నదియు; శైలశృంగమివ(స్థితం)= ప
షసి=ప్రాతఃకాలము; ప్రాప్తే=రా
గా; వీరః=పరాక్రమశాలియు; మ
హాకత్యం=చక్క-గావిభజింపఁబడి
హాద్యుతిః=అధికమయినకాంతిగలవా
డును; భీమకర్మా=భయంకరమయి
నకార్యముగలవాఁడునగు; విభీషణః=వి
భీషణుఁడు; శైలాగ్రచయసంకాశం=
పర్వతశిఖరసమూహముతోసమానమ
యినదియు; ఉన్నతం=ఉన్నతంబయి
నదియు; శైలశృంగమివ(స్థితం)= ప
ర్వతశిఖరమువలెనున్నదియు; సువిభక్త
మహాకత్యం=చక్క-గావిభజింపఁబడి
నపెద్దతోట్టికట్లుగలదియు; మహాజనపరి
గ్రహం=గొప్పవారిచేఁబరిగ్రహింపఁబ
డినదియు; మతిమద్భిః= అధికమయిన
బుద్ధిగలవారలును; అనురక్తైః= స్వా
మిభక్తిగలవారలును; ఆప్తపగ్నైః=
కావలసిన కార్యములందు సమర్థులు

ను; మహామాత్రైః=ప్రధానులునయి (స్థితం)=లోకమువలెనున్నదియునగు ;
 న; రాక్షసైశ్చ=రాక్షసులచేతను; ఆ తత=ఆ; రాక్షసాధిపతేః=రాక్షసే
 ధిష్ఠితం = అధిష్ఠింపఁబడినదియు; స శ్వరుండగు; అగ్రజన్య=అన్నయైనరా
 ర్వితః = అంతటను ; పరిరక్షితం= వణునియొక్క; ఆలయం=నివాసభూ
 రక్షింపఁబడినదియు; మత్తమాతంగని తమయిన; వేత్త=ఇంటిని ; తేజోవి
 శ్వానైః = మదపుటేనుంగులసిట్టూ స్తృతరత్నివాక్=చేహకాంతయై
 ర్పులచేత; వ్యాకులీకృతమారుతం = ధికమయినకిరణములుగాఁగలవాడై ;
 వ్యాకులముగాఁజేయఁబడినవాయువుగ ఆదిశ్యః=సూర్యుడు; మహాభ్రమివ=
 లదియు, శంఖఘోషమహాఘోషం=శం గొప్పయాకాశమునువలె; ప్రవివేక-
 ఖద్వసులచేమహాధ్వనిగలదియు; తూర్వ ప్రవేశించెను-
 నాదానునాదితం=వాద్యధ్వనులచేధ్వ అంత, బ్రాతఃకాలంబయినప్పి
 నింపఁజేయఁబడినదియు ; ప్రమదాజన టఁ, బరాక్రమవంతుండును గాంతిమం
 సంబాధం=స్త్రీజనులచేసిండినదియు ; తుండగువిభీషణుండు, ధర్మాధికంబు
 ప్రజల్పితమహాపథం=కలకలధ్వనిగల లనిశ్చయించుకొనిరావణునిఁజితంబుఁ
 రాజమాగఁముగలదియు ; తప్తకాంచ శిష్టుయినెడు భయంకరకార్యంబుసే
 ననిర్యూహం=మంచిబంగారువికారమ యందలంచి, పర్వతశిఖరంబువలెనున్న
 యినమదపుటేనుంగుగలదియు; భూష పెక్కు శిఖరంబులుగలదియు, బర్వతశి
 ణోత్తమధూషితం=భూషణశ్రేష్ఠము ఖరంబువలె నత్యున్నతంబై యున్నది
 లచేసలంకరింపఁబడినదియు; గంధర్వా యు, జక్కఁగావిక్రంబులగుపెద్దతొ
 ణాం=గంధర్వులయొక్క; ఆవాసమివ ట్టికట్లుగలదియు, బండితజనాధిష్ఠిం
 (స్థితం)=నివాసస్థానమువలెనున్నదియు బును, బుద్ధిమంతులును స్వామిభక్తిగల
 మరుతాం=చేవతలయొక్క; ఆలయ వారలును గార్యంబుల నిర్వహించుట
 మివ(స్థితం) = పట్టణమువలెనున్నది యందు సమభూలునగు ప్రధానులచే
 యు; రత్నసంచయసంబాధం=మణి నంతటను రక్షింపఁబడుచున్నదియు, మ
 సమూహములచేసిండినదియు ; భోగి దపుటేనుంగుల సిట్టూర్పులకుఁదిరుగుచు
 నాం=సర్పములయొక్క; భవనమివ నొందువాయువుగలదియు; బ్రాతఃకా

లశంఖద్వసులచేతను మృదంగాది వాద్యద్వసులచేతను, నిబిడంబయియున్న దిను, స్త్రీలచేసిండియున్నదియు, గలకలద్వసిచేనాకులంబగు రాజమాగళంబు గలదియు, మంచిబంగారముచేఁజేయఁబడినమదపుఁటనుంగుగలదియు, నుత్తమభూషణంబులచేనలంకృతంబైనదియు, గంధర్వలోకంబువలె నృత్తగీతవాద్యాదిముఖరితంబైన యొప్పచున్నదియు, చేవనగరంబుపగిది సరై వశ్వర్యసంపన్నంబై యున్నదియు “భోగిభవనంబు భాతినానావిధంబులం బ్రకాశించుచుండునదియు, నన్నయగు రాక్షసేశ్వరుండు రావణునకునివానస్థానంబునగు రాజగృహంబును ; దేహకాంతియె కిరణంబులుగా, సూర్యుం డాకాశంబుం బ్రవేశించునట్లు, ప్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

పుణ్యార్థ పుణ్యహఘోషాంశ్చ వేదవిద్భి రుదాహృతాః శుశ్రావ సుమహాతేజా భ్రాతృ విజయసంభితాః. ౮

టీక॥ సుమహాతేజాః=మిక్కిలియు నధికమయిన తేజస్సుగల విభీషణుండు; వేదవిద్భిః=వేదవేత్తలచే; ఉదాహృతాః=చెప్పఁబడినవియు; భ్రాతృః=అన్నయొక్క; విజయసంభితాః=జయంబునుబొందినవియు, జయంబుగలిగించునవియునగుట; పుణ్యార్థ=పవిత్రంబులునగు; పుణ్యహఘోషాంశ్చ=పుణ్యహమంత్రధ్వనులను; శుశ్రావ=వినెను. మహాతేజుండగువిభీషణుండు, అచ్చట, రావణునకు విజయంబుగలుగుటకై, వేదవేత్తలగు రాక్షసులుచ్చరించునట్టి పుణ్యంబులగు పుణ్యహమంత్రంబులధ్వనిని, వినెను. అని, తాత్పర్యము.

పూజితాః దధిపాత్రైశ్చ సర్పిర్భి స్సుమనోత్తతైః మంత్రవేదవిదో విప్రాః దదర్శ సుమహాబలిః. ౯

టీక॥ సుమహాబలిః=మిక్కిలియునధికమయినబలముగల విభీషణుండు; దధిపాత్రైః=పెరుంగుపాత్రలచేతను; సర్పిర్భిః=నేతులచేత; సుమనోత్తతైః=

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩

స ౧౦

పుష్పములచేతను అక్షతలచేతను; పూజితాక్ష=పూజింపబడిన; మంత్రవేదవిరుగునేయి, పుష్పములునక్షతలు మొదటిది=మంత్రంబులను బ్రాహ్మణంబులను లగువానిచేతఁ బూజింపబడిన మంత్ర ఎతింగిన; విప్రాక్ష= బ్రాహ్మణులను; బ్రాహ్మణవేత్తలగు బ్రాహ్మణులఁజూచెదదశక్ష=చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

స పూజ్యమానో రక్షోభి దీప్యమాన స్స్వతేజసా
ఆసనస్థం మహాబాహు ర్వవందే ధనదాసుజమ్. ౧౦

టీక॥ మహాబాహుః=పెద్దచేతులు నమస్కరించెను.
గల; సః=ఆవిభీషణుడు; రక్షోభిః= మహాబాహుండగునవిభీషణుడు,
రాక్షసులచేత; పూజ్యమానః= పూ రాక్షసులుగొనియాడఁ, దేజంబునవె
జింపబడుచున్నవాడై; స్వతేజసా= లుంగుచు, లోనికింబోయి, సింహాస
తనకాంతిచేత; దీప్యమానః= ప్రకా నగతుండైయున్నకుబేరానుజుండగురా
శించుచున్నవాడై; ఆసనస్థం=సింహా వణునకు, నమస్కరింబుజేసెను.
సంబంధించుచున్న; ధనదాసుజం= కు అని, తాత్పర్యము.
బేరునితమ్ముండగురావణుని; పవందే=

స రాజదృష్టిసంపన్న మానసం హేమభూషితమ్
జగామ సముదాచారం ప్రయుజ్య చారకోవిదః. ౧౧

టీక॥ ఆచారకోవిదః= ఆచారంబు న; ఆసనం=ఆసనమును; జగామ=పొం
లందుఁబండితుండగు; సః = ఆవిభీష డెను.
ణుడు; సముదాచారం = తగినయా విభీషణుడు, సాంప్రదాయవాచా
చారమును; ప్రయుజ్య=చేసి; రాజ రంబులంబక్కఁగాఁదెలిసినవాడుకావు
దృష్టిసంపన్నం=రాక్షసరాజుండగురా న, నప్పుడుతానుజేయవలసినట్లు, జయ
వణునిచూపుతోఁగూడిన; హేమభూషి శబ్దప్రయోగంబుగావించి, రావణుడు
తం= బంగారముచే నలంకరింపఁబడి నేత్రసంజ్ఞ చేఁజూపిన కాంచనాలంకృ

తంబగునానంబునంగూఁడెను. అని, తాత్పర్యము.

స రావణం మహాత్మానం విజనే మంత్రస్సన్నిహ
ఉవాచ పిత మత్యథాం వచనం హేతునిశ్చితమ్. ౧౨

టీక॥ సః=అపిభీషణుండు; విజనే= నం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.
జనులులేని స్థలంబునందు; మంత్రస్సన్ని అంత, నపిభీషణుండు, మంత్రులు
ధా=మంత్రులగుమీపంబునందు; మహా తప్పచుఁజెప్పెనులేనప్పుడు, మహా
త్మానం=అధికమయిన పరాక్రమముగ పరాక్రమశాలియుగు రావణుండాచి,
ల; రావణం=రావణునిఁగూచి; అత్య మిక్కిలియుహితకరంబును బెక్కియు
థాం=మిక్కిలియు; హితం=మేలుసే ర్తులచే, సునిశ్చితంబునగుమాటంజెప్పె
యునదియు; హేతునిశ్చితం=యుక్తుల ను. అని, తాత్పర్యము.

చేనిశ్చయింపఁబడినదియనగు ; వచ

ప్రసాద్య భ్రాతరం జ్యేష్ఠం సాంత్వేనో వస్థితక్రమః

దేశకాలార్థసంవాదీ దృష్టలోకపరావరః. ౧౩

టీక॥ ఉపస్థితక్రమః=పొందఁబడిన సాంత్వేన=తిన్నదనముచేత; ఉవా
క్రమముగలవాఁడును; దేశకాలార్థసం చ(అధ్యాప్యతము)=చెప్పెను.
వాదీ=దేశమునకును గాలమునకునుదగిన ఎప్పటికెప్పుటనేమిచేయుటయు క్ర
కార్యమునుజెప్పఁవాఁడును; దృష్టలోకప మోదానంతయు నెఱింగినవాఁడును
రావణః=చూడఁబడినలోకంబునందలి లోకమునందలి మంచిచెడులు దెలిసిన
మంచిచెడులుగలవాఁడునగు; సః(అధ్యా వాఁడునగునపిభీషణుండు, స్తోత్రాదు
ప్రము)=అపిభీషణుండు; జ్యేష్ఠం= లచేఁగ్రమంబుగా నన్ననుబ్రసన్నుంజే
షెద్దవాఁడగు; భ్రాతరం = తోఁబుట్టు సికొని, తిన్నగానిట్లనచెప్పెను.
పును; ప్రసాద్య = ప్రసన్నునింజేసి; అని, తాత్పర్యము.

యదాప్రభృతి వై దేహీ సంప్రాప్తే మాం పురీం తవ

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౧౪౧

స ౧౦

తదాప్రభృతి దృశ్యంతే నిమిత్తాన్యశుభానః సః. ౧౪

టీక॥ యదాప్రభృతి=విప్లవము మొదలు; వైశిష్ట్యం=నీత; తవ=నీయొక్క; ఇమాం=ఈ; పురీం=పట్టణమును; సంపాప్రా=పొందినదో; తదాప్రభృతి=అప్పుడు మొదలు; నః=మనకు; ఆశుభాని=అమంగళకరంబులగు; మిత్తాని=శత్రునంబులు; దృశ్యంతే=చూడబడుచున్నవి.	కునంబులు; దృశ్యంతే=చూడబడుచున్నవి.
నీత, మనపట్టణంబునకు వచ్చినది మొదలు, మనకు; అశుభ సూచకంబులగు పెక్కుమిత్తంబులగుపడుచున్నవి.	
అః, తాత్పర్యము.	

సస్ఫులింగ ససధూమార్చి ససధూమకలుషోదయః
మంత్రసంధుక్షితోఽప్యగ్ని సః సమ్యగభివర్ణితే. ౧౫

టీక॥ అగ్నిః=అగ్నిహోతాత్రము; మంత్రసంధుక్షితోఽపి=మంత్రములతోఁబురికొల్పఁబడినదైనను; సస్ఫులింగః=కణములతోఁగూడినదై; ససధూమార్చిః=పొగతోఁగూడినమంటతోఁగూడినదై; ససధూమకలుషోదయః=పొగచేమందమయినయదయించుటగలదై; సమ్యక్=చక్కఁగా; నాభివర్ణితే=వృద్ధిబొందకున్నది.	చక్కఁగా; నాభివర్ణితే=వృద్ధిబొందకున్నది.
అగ్నిహోతాత్రము, సమంత్రకంబుగా వేల్పఁబడియు, సన్నికణంబులతోఁగూడిపొగగల్గి, కొంచెముకొంచెముగా లేచుచున్నదేకాని, చక్కఁగాఁబ్రజ్వరిల్లుటలేదు. అని, తాత్పర్యము.	

అగ్నిశ్చేష్ట్యగ్నిశాలాసు తథా బ్రహ్మస్థలీమ చ
సరిస్పపాణి దృశ్యంతే హవ్యేషు చ పిపీలికాః. ౧౬

టీక॥ అగ్నిశ్చేష్ట్యం=పొయ్యిలయందును; అగ్నిశాలాసుః=అగ్నిహోతాత్రగృహములందును; తథా=అట్లు; బ్రహ్మస్థలీమ=వేదాధ్యయనస్థలములయందును; సరిస్పపాణి(సరిస్పపాణి)=పాములు; దృశ్యంతే=చూడబడుచున్నవి.	ములు; దృశ్యంతే= చూడబడుచున్నవి. హవ్యేషు=హవిస్సులయందును ; పిపీలికాః=చీమలు; దృశ్యంతే(అధ్యాహృతము)=చూడబడుచున్నవి.
పొయ్యిలయందును , అగ్నిహో	

౧౪౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౦

త్రగృహంబులందును , వేదాధ్యయన సుంచియుండుహవిస్సులకుఁజీమలెకు-
స్థలంబులందును సహకంబు లగుపడుచు చున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
న్నవి ; మఱియు హోమంబు సేయ

గవాం పయాంసి సు-న్నాని విమదా పీరకుంజరాః
దీన మశ్వాః ప్రహేషంతే న చ గ్రాసాభినందినః. ౧౭

టీక॥గవాం = ఆవులయొక్క; ప మనభినందించునదియు; స=కావు.
యాంసి=పీరములు; సు-న్నాని= ఎం ఆవులపాలు, ఎండిపోయినది; మద
డిపోయినవింపీరకుంజరాః= మదపుటే పుటేనుంగులు, మదహీనంబులయియు
నుంగులు; విమదాః= మఱియులేకున్న న్నవి; గుఱ్ఱములు, దీనముగా నటచు
వి. ఆశ్వాః=గుఱ్ఱములు; దీనం=దైన్యము చున్నవి; ఆహారంబునుంగూడఁగొనుట
గలుగునట్లుగా; ప్రహేషంతే=అటచు లేదు. అని, తాత్పర్యము.
చున్నవి. గ్రాసాభినందినశ్చ= ఆహార

ఖరోష్ఠ్యాశ్వతరా రాజ్ఞా భిన్నరోమా స్పృశంతి నః
న స్వభావేన తిష్ఠంతి విధానై రపి చింతితాః. ౧౮

టీక॥రాజ్ఞా = రాక్షసరాజుండవ స్వభావములచేత; నతిష్ఠంతి=ఉండవు.
గురావణుడా! నః=మనయొక్క ; ఖ రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
రోష్ఠ్యాశ్వతరాః= గాడిదలును ఒంటె మనగాడిదలును ఒంటెలును కంచరగా
లునుకంచరగాడిదలును; భిన్నరోమాః డిదలును , రోమంబులువీడఁ, గన్నీళ్లు
(భిన్నరోమాః)= పిగిలిన వెండ్రుకలు గాఁ రోదనంబుసేయుచున్నవి; నానా
గలనై; స్పృశంతి=కన్నీళ్లుకార్యుచున్న విధచికిత్సలు గావించినను, ఎప్పటియ
వి. విధానైః=నైద్యవిధులచేత ; చి ట్లుకాఁజాలకున్నవి.
ంతాఅపి= ఆలోచింపఁబడినవయ్యు, అని, తాత్పర్యము.
చికిత్సింపఁబడినవయ్యు; స్వభావేన=

వాయసా స్పృశంతి క్రూరా వ్యాహరంతి సమంతతః

సమవేతా శ్చ దృశ్యంతే విమానాగ్రేషు సంఘశః. ౧౯

టిక్క దూరాః = భయంకరములయి	శ్యంతే = చూడబడుచున్నవి-
న; వాయుసాః = కాకులు; సంఘశః =	క్రూరంబులగుకాకులు, గుంపులు
గుంపులుగుంపులుగా; సమంతతః = అం	గూడి ఎవ్వటజూచినను అటచుచు, వి
తటసు; వ్యాహరంతి = అటచుచున్నవి;	మానశిఖరంబులందు గుంపులుగుంపులు
విమానాగ్రేషు = విమానశిఖరంబుల	గా; నగపడుచున్నవి.
యందు; సంఘశః = గుంపులుగుంపులు	అని, తాత్పర్యము.
గా; సమవేతాః = కూడుకొన్నవై; దృ	

గృధ్రాశ్చ పరిలీయంతే పురీముపరి పిండితాః

ఉపపన్నా శ్చ సంధ్యే ద్వే వ్యాహరం త్యశివం శివాః. ౨౦

టిక్క గృధ్రాశ్చ = గద్దలును; పిండి	రంతి = చెప్పబున్నవి
తాః = గుంపులుగట్టినవై; పురీముపరి =	గద్దలు, గుంపులుగట్టి, పట్టణంబున,
పట్టణముపై; పరిలీయంతే = నలుచుచు	నింటింటిపైననునిలుచున్నవి; నక్కలు,
న్నవి. శివాశ్చ = నక్కలు; ద్వే = రెండైన;	సంధ్యాకాలంబుల రెంటియందును, పట్ట
సంధ్యే = సంధ్యాకాలంబులందును; ఉప	ణసమీపంబునకువచ్చి, యమంగళంబు
పన్నాః = సమీపమునొందినవై; అశి	గా నటచుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము,
వం = అమంగళమగునట్లుగా; వ్యాహ	

క్రవ్యాదానాం మృగాణాంచ పురద్వారేషు సంఘశః

శ్రూయంతే విపులా ఘోషా స్సవిస్ఫురజ్జధునిస్సన్వనాః. ౨౧

టిక్క పురద్వారేషు = పట్టణద్వారంబు	లగుమృగములయొక్కయు; విపులాః =
లందు; సంఘశః = గుంపులుగుంపులుగా	అధికములయిన; ఘోషాః = ధ్వనులు; స
నున్న; క్రవ్యాదానాం = మాంసమునుది	విస్ఫురజ్జధునిస్సన్వనాః = విడుగుమోత
నునట్టి; మృగాణాంచ = కుక్కలుమొద	వంటిమోతతోగూడినవై; శ్రూయం

తే=విచలించుచున్నవి.

మఱియు, కుక్కలు మొదలగు క్రూర

మృగంబులను, బట్టణద్వారంబులందు

గుంపులుగట్టి, పిడుగు మోతవంటిధ్వని

తో, నటించుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

త దేవం ప్రస్తుతే కార్యే ప్రాయశ్చిత్త మిదం తుమమ్

రోచతే మమ నైదహీ రాఘవాయ ప్రదీయతామ్. ౨౨

టీక॥ తతే=అందువలన; ఏవం= ఇ

గాక.

ట్లు; కార్యే=కార్యము; ప్రస్తుతే= ప్రస

అట్లు, కావున, దానికిందగినట్లు, లం

క్రమగుచుండఁగా; ఇదం=ఈ; ప్రాయ

కాదహనాదులుసంభవించియేయున్న

శ్చిత్తం=ప్రాయశ్చిత్తము; తుమం=యూ

వి; దానికిందగిన ప్రాయశ్చిత్తమునాకు

గృహముగా; రోచతే= రుచించుచున్నది.

వోచియున్నది; రామునకు సీతవ్రాసం

నైదహీ=సీత; రాఘవాయ=రాముని

గుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

కొఱకు; ప్రదీయతాం = ఇవ్వఁబడుఁ

ఇదం చ యదీవా మోహః ల్లోభాద్వా వ్యాహృతం మయా

తత్రాపిచ మహారాజ న దోషం కతుఁ మహానీ. ౨౩

టీక॥ మహారాజ=మహారాజుండ

కతుఁ=చేయుటను; నాహానీ =

వగురావణుడా! మయా=నాచేత ; తగవు.

మోహాత్ = అజ్ఞానమువలనఁగాని ;

మహారాజుండవగురావణుడా! నే

లోభాద్వా = ఆశేవలనఁగాని ; ఇ

నుదీనిని, మోహంబువలననో లేక లో

దం=ఇది; వ్యాహృతంయదీవా= చే

భంబువలననో, చెప్పినాను; దీనిదోషం

పుఁబడినను; తత్రాపిచ = అవిషయ

బుగాఁడలంపవలదు.

మందును; దోషం=అపరాధమును ;

అని, తాత్పర్యము.

అయం చ దోష స్సర్వస్య జనస్యాస్యో పలక్ష్యతే

రక్షసాం రాక్షసీనాంచ పురస్యాంతేః పురస్యచ. ౨౪

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౫

స ౧౦

టిక అయం=ఈ;దోషశ్చ= దోష	బడుచున్నది.
మును;సర్వస్య= సమస్తమయిన ; అ	ఈదుష్కృతునాదిదోషము, సమస్త
స్య=ఈ;జనస్య= జనమునకును; రత్న	రాక్షసులకును రాక్షసస్త్రీలకును అం
సాం= రాక్షసులకును ; రాక్షసీనాం	తఃపురస్త్రీలకును, బట్టగాలున నుండు
చ=రాక్షసస్త్రీలకును; పురస్య= పట్ట	వారలకందజకును, జెలిసియున్నది.
ణంబునకును; అంతఃపురస్యచ=అంతః	అని, తాత్పర్యము.
పురమునకును; ఉపలక్యతే= తెలియఁ	

శ్రావణే చాస్య మంత్రస్య నివృత్తా స్సర్వమంత్రణః
అవశ్యంచ మయా వాచ్యం యద్దృష్ట మపివా శ్రుతమ్. ౨౫

టిక అస్య=ఈ;మంత్రస్య= అలోచ	ధ్యాహృతము)=అది;అవశ్యం=అవశ్య
నముయొక్క;శ్రావణే = వినిపించుట	ముగా;వాచ్యం=చెప్పఁదగినది.
యందు;సర్వమంత్రణశ్చ= సమస్తమం	మంత్రులందఱు, నీకుభయపడి, నీ
త్రులును;నివృత్తాః = మఱివారు మ	క్షిణ్యమునకై, యాసంగతింజెప్పరు; నే
యాచ= నాచేతనుమాత్రము;యత్=	ను, నేమిండునగుచే, జూచినదిన్న
ఏది;దృష్టం=చూడఁబడినదో; అపివా=	ది, యంతయు నవశ్యము, చెప్పవలయు
తేక;శ్రుతం = వినిఁబడినదో;తత్(అ	ను. అని, తాత్పర్యము.

సంప్రధార్య యథాన్యాయం తద్భవాత్ కర్తుం మహాకవి

టిక భవాత్ = నీవు;యథాన్యాయం=	నీవు, న్యాయప్రకారముగ నాలో
న్యాయప్రకారము; సంప్రధా	చించి, నిశ్చయించి, యాద్రకారమున
ర్య=నిశ్చయించి; తత్ = దానిని;క	యుము. అని, నిభవణుడు, రావణ
ర్తుకం=చేయుటకు;అహాతి = తగు	నితోఁజెప్పెను.
దువు.	అని, తాత్పర్యము.

ఇతి స్త మంత్రణాం మధ్యే భాగతా భాగిత మూచినాత్. ౨౬

రావణం రాక్షసశ్రేష్ఠః పథ్య మేత ద్విభీషణః

టీక॥ భ్రాతా = తమ్ముండగు; విభీషణః = విభీషణుడు; భ్రాతరం = అన్నయగు; రాక్షసశ్రేష్ఠం = రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు; రావణం = రావణుని; గూచికాశ్రితిః = ఇట్లు “ప్ర” అనునది పాదపూర్వతాదేయము; మంత్రదాంతుః = మంత్రులనడుమ; ఏతత్ = ఈ; పథ్యం = హితమును; ఊచితార్థం = చెప్పినాడు. తమ్ముండగు విభీషణుడు, అన్నయ రాక్షసశ్రేష్ఠుండునగు రావణునిజూచి, మంత్రులనడుమ, నీ ప్రకారముగా, హితకరంబగుమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

హితం మహాభావం మృదు హేతుసంహితం

వ్యతీతకాలాయితినప్రతిక్షమమ్, ౨౭

సశక్యత ద్వాక్యము వ్యతీతజ్వరః

ప్రసంగవాసుత్తర మేత ద్బ్రవీత్

టీక॥ సః (అధ్యాత్మతము) = ఆరావణుడు; హితం = మేలుగలిగించునదియు; మహార్థం = అధికమైనయర్థముగలదియు; మృదు = సుతనిదియు; హేతుసంహితం = యుక్తియు క్తంబును; వ్యతీతకాలాయితినః = తిక్షమం = భూతకాలమునందును భవిష్యత్కాలమునందును నుండును సమర్థమైనదియునగు; తత్ = ఆ; వాక్యం = మాటను; ఉపస్థితజ్వరః = పాండలదేనకోపముగలవాడై; ప్రసంగవాక్ = మిక్కిలియునభినివేసముగలవాడై; ఏతత్ = ఈ; ఉత్తరం = బదులుమాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. ఆరావణుండు, హితకరంబునుగా పుష్కరయోజనంబుగలదియు మృదులంబును యుక్తియు క్తంబును భూతకాలంబునందును భవిష్యత్కాలంబునందును వర్తమాన కాలంబునందును మేలుగలిగించునదియునగు విభీషణుండు చెప్పినమాటను విని, మహాకోపంబునొంది, తనపట్టువదలక, యిట్లు, బదులుజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

భయం న సశ్యామి కుతస్య దవ్యహం

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౭

స ౧౦

న రాఘవః ప్రాప్యతి జాతు మైథిలీమ్. ౨౮
సురైస్సహేంద్రై రపి సంగతః కథం
మమాగ్రత స్థాస్యతి లక్ష్మణాగ్రజః

టీక॥ అహం=నేను; కుతస్త్విదపి=దే	ఉండంగలడు;
నివలనను; భయం=భయమును; నపశ్యా	నాకు, ఎవ్వనివలననుభయంబులేదు;
మి=చూడను. రాఘవః=రాముడు; జా	నాచేజిగినసీతను, రాముండెంతమా
తు= ఒకానొకప్పుడును; మైథిలీం=సీత	త్రమునుబొందఁజాలఁడు; దేవేంద్రుని
ను; నప్రాప్యతి=పొందఁడు. లక్ష్మణా	తోఁగూడ దేవతలుసహాయులయితోఁడ్య
గ్రజః= లక్ష్మణునియన్నయగు రాముం	డినను, రాముండు, యుద్ధంబున నాయె
డు; సహేంద్రై=ఇంద్రునితోఁగూడిన;	దుటనిలువఁజాలఁడు. అని, రావణుం
సురైః=దేవతలతో; సంగతోపి=కూడి	డు, విభీషణునకుంజెప్పెను.
నవాఁడైనను; మమ=నాయొక్క;	అని, తాత్పర్యము.
అగ్ర	
తః=ముందట; కథం=ఎట్లు; స్థాస్యతి=	

ఇతీద ముక్త్యా సురస్సైన్యనాశనో
మహాబల స్సంయతి చండవిక్రమః. ౨౯
దశాననో భ్రాతర మాప్తవాచీనం
విసజ్జాయామాస తదా విభీషణమ్

టీక॥ సురస్సైన్యనాశనః= దేవతల	దం=ఈమాటను; ఉక్త్యా=చెప్పి; ఆప్త
స్సైన్యమునునశింపఁజేయువాఁడును; మ	వాదినం=యుక్తమునుజెప్పవట్టి; భ్రా
హాబలః=అధికమయిన బలముగలవాఁ	తరం=తమ్ముండగు; విభీషణం=విభీష
డును; సంయతి=యుద్ధమునందు; చండ	ణుని; విసజ్జాయామాస=విడిచెను.
విక్రమః= భయంకరమయినపరాక్రమ	దేవస్సైన్యమును నశింపఁజేయువాఁ
ముగలవాఁడునగు; దశాననః=రావ	డునుమహాబలుండును యుద్ధంబున భ
ణుండు; తదా=అప్పుడు; ఇతి=అని; ఇ	యంకర పరాక్రమండునగు రావణుం

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౧

దు, ఈ ప్రకారము చెప్పి, హితవాదియై గెను. అని, తాత్పర్యము.
గురింపుఁడై విభిషణునకు, నెలవొసఁ

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యద్ధకాండే, దశమస్కంధః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యద్ధకాండ దశమస్కందటిక,
ముగిసినది.

త్రై

ఏ కా ద శ స గ ణ ప్రా ర ణ థః.

స బహువ కృకో రాజా మైథిలీకామమోహితః
అసమ్మానాచ్చ సుహృదాం పాపః పాపేన కమణాః ౧

<p>టిక॥ మైథిలీకామమోహితః=సీత యందలి కోర్కెచే మోహితుండును; పాపః=పాపస్వభావుండునగు; సః=ఆ; రాజా=రాక్షసరాజుండగు రావణు డు; పాపేన=పాపముగలిగించునట్టి; కమణాః=కార్యముచేతను; సుహృ దా.=విభిషణులయొక్క; అసమ్మా నాచ్చ=అనాదరమువలన; కృకో=కృ శించినవాఁడు; బహువ=అయ్యెను.</p>	<p>పాపిష్ఠుండగు నారావణుండు, సీ తామోహంబునను, విభిషణులు, సీ తనిమ్మని, యనాదరణంబు సేయుటవల నను, ప్రహస్తాదులు, విభిషణునిమాటకు ఊరకుండుటవలన వారలయభిప్రాయం బును, అదేయనియేర్పడుటవలనను. తా నుజేసిన పాపకృత్యంబు వలనను, మఱి యుంగృహండుయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అతీతసమయే కాలే తస్మిన్ వై యథి రావణః

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౧౪౯

స ౧౧

అమాత్రైశ్చ సుహృద్భిశ్చ మంత్రకాల మమన్యత. ౨

టీక|| శస్త్రి = ఆ, ("వై" అనునది మంత్రసమయమును; అమన్యత = లలం
పాదపూరణార్థము) కాలే = కాల చెను.
ము; అతీతసమయే = కడచినయవసర అట్లాదినముగడచినప్పట్ట, రావ
ముగలదగుచుండఁగా; రావణి = రావ ణుండు, యుద్ధంబుపియమయి, మంత్రు
ణుండు; యుద్ధి = యుద్ధముపియమయి; లతోను స్నేహితులతోను, ఆలోచిం
అమాత్రైశ్చ = మంత్రులతోను; సుహృద్భి పం, దలంచెను-ఆన, తాత్పర్యము.
శ్చ = స్నేహితులతోను; మంత్రకాలం =

స మేమజాలవితతం మణివిద్రుమధూపితమ్
ఉపగమ్య వినీతాశ్వ మారురోహ మహారథః. ౩

టీక|| మహారథః = తన్నును సారథి ఎక్కెను.

ని గుఱ్ఱంబులనుం గాపాడుకొనుచుం బ తన్నును సారథి గుఱ్ఱంబులుగా గాపా
దునొకండువేలమంది విలుకాండ్రితోఁ డుకొనుచుంబదునొకండువేలమందివిలు
బోరునట్టి; సః = ఆ రావణుండు; మే కాండ్రితోఁబోరంజాలినట్టి యీ రావ
మజాలవితతం = బంగారుకీటికీలచేవ్వా ణుండు , బంగారుకీటికీలుగలదియు ,
పింపఁబడినదియు ; మణివిద్రుమధూ రత్నంబులచేతనుబగడంబులచేతను అ
పితం = రత్నములచేతనుబగడములచేత లంకృతంబును , జక్కఁగావివిధగతుల
నుఅలంకరింపఁబడినదియు; వినీతాశ్వం = శిక్షింపఁబడినగుఱ్ఱంబులుగలదియునగు
శిక్షింపఁబడినగుఱ్ఱంబులుగలదియునగు; రథంబునొంది , ప్రదక్షిణంబుగావిం
రథం(అధ్యాపృతము) = రథమును; ఉ చి, యారోహించెను.
పగమ్య = ప్రదక్షిణించి; అరురోహ = అని, తాత్పర్యము.

తమాస్థాయ రథశ్రేష్ఠం మహామేఘసమన్వయమ్
ప్రయయా రాక్షసశ్రేష్ఠో దశగ్రీవ స్సధాంప్రతి. ౪

భా

భా

టీక॥ రాక్షసశ్రేష్ఠః = రాక్షసోత్తయశా=పోయెను.
 ముండగు; దశగ్రీవః=రావణుడు; మ రాక్షసోత్తముండగు రావణుడు,
 హామేఘమస్వనం=గొప్పమేఘంబు (ధ్వ మేఘగజానంబువంటిధ్వనిగల , యు
 ప్పి)తోసమానమయినధ్వనిగల; తం = త్రమంబగునారథంబునారోహించి ,
 ఆ; రథశ్రేష్ఠం=రథోత్తమమును ; ఆ యాలోవనంబుసేయు గృహంబునకు
 స్థాయ=ఆధిష్ఠించి; సభాంప్రతి = ఆ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.
 లోచన గృహమునుగూచి ; ప్రయ

అనిచమధరా యోధా స్వర్వాయుధధరాస్తథా
 రాక్షసా రాక్షసేంద్రస్య పురత స్సంప్రతస్థిశే. ౫

టీక॥ అనిచమధరాః = ఖడ్గమును క్కఃపురతః=ముందట; సంప్రతస్థిశే=
 చాలునుధరించిన; యోధాః=భటులు వెడలిరి.
 ను; తథా=అట్లు ; స్వర్వాయుధధరా కొండలుచాలును గత్తియుధరించి,
 రాః = సమస్తాయుధంబులనుధరించిన; కొండలునానాయుధ పాణులయి, రా
 రాక్షసాః=రాక్షసులును; రాక్షసేంద్ర ష్టసేశ్వరుండగు రావణునిముందునడచి
 స్య = రాక్షసేశ్వరుండగురావణునియొ రి. అని, తాత్పర్యము.

నానావికృతవేషాశ్చ నానాభూషణభూషితాః
 పార్శ్వతః పృథ్వతశ్చైవం పరివార్య యయుస్తతః. ౬

టీక॥ తతః = అంత; రాక్షసాః (అ రలునై; వీనం=ఈరావణుని; పార్శ్వ
 ధ్యాయంము)=రాక్షసులు; నానావి తః=ప్రక్కలను; పృథ్వతశ్చ= వెనుకను;
 కృతవేషాశ్చ= నానావిధములయినవి పరివార్య=పరివేష్టించి; యయుః= పో
 కృతవేషములు గలవారలును; నానా యిరి.
 భూషణభూషితాః= నానావిధముల అంతః, గొలకలు రాక్షసులు, నానా
 యుః సొమ్ములచే నలంకరింపబడినవా విధంబులయినవికృతవేషంబులుగలవార

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౧౫౧

స ౧౧

లై, నానావిధభూషణౌంకృతులయి, కను, బరివేష్టించి, పోయిరి.
ఈ రావణుని పార్శ్వభాగంబులను వెను అని, తాత్పర్యము.

రథై శ్చ తిరథా శ్శీఘ్రం మత్తైశ్చ వరవారణైః
అనుత్పేతు దశగ్రీవ మాక్రీడ ద్భిశ్చ వాజిభిః. ౭

టీక|| అతిరథాః = పెక్కు విలుకాం త్వేతుః = అనుసరించి పోయిరి.
దశోఽబోరునట్టి రాక్షసులు; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; రథైశ్చ = రథంబుల చేతను; అంత, నతిరథులగు రాక్షసులు, కొం
మత్తైః = మదించిన; వరవారణైశ్చ = ఉదారుతంబులనారోపించి, కొండలు
త్తమములగు నేనుంగుల చేతను; ఆక్రీడ నానావిధగతులంక్రీడించు గుఱ్ఱంబులనధి
ద్భిః = అటలాదుచున్న వాజిభిశ్చ = గుఱ్ఱ రోపించియు, రావణుని వెంబడింబో
ముల చేతను; దశగ్రీవం = రావణుని; అను యిరి. అని, తాత్పర్యము.

గదాపరిఘహస్తాశ్చ శక్తితోమరపాణయః

పరశ్చద్ధధరాశ్చైవ శ్రోతథాఽన్యే శూలపాణయః. ౮

టీక|| అన్యే = ఇతరులు; గదాపరిఘ హస్తాశ్చ = గదలును ఇనుపగుడియలును శూలపాణయః = శూలములు హస్తము
చేతులంగలవారలై; అన్యే (అధ్యాహుతము) = పోయిరి.
తము) = ఇతరులు; శక్తితోమరపాణయః = శక్తులును తోమరములును హస్తము లంగలవారలై; అన్యే = ఇతరులు; పరశ్చద్ధధరాశ్చ = గండగొడ్డళ్లును ధరించిన వారలై; తథా = అట్లు; అన్యే = ఇతరులు; శ్రోతథాఽన్యే శూలపాణయః = శూలములు హస్తము లంగలవారలై; అన్యే = పోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తూర్యసహస్రాణాం సంజజ్ఞే నిస్సవోమహా

ప్రతిపదాంతర్గతకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౧

తుమల శృంఖలశబ్దస్థ సభాం గచ్ఛతి రావణే. ౯

టీక॥ తతః-అంత; రావణే-రావణుడు; సభాం=సభను; గచ్ఛతి = పొందుచుండుగా ; తూర్యసహస్రాక్షాం = వాద్యములవేలయొక్క ; మహా=గొప్పదగు; నిస్వనః-ధ్వనియును; శృంఖలశబ్దస్థ-శృంఖలధ్వనియును; తుమలః=దొమ్మియై; సంజ్ఞై - కలిగినది. అంత, రావణుడు; సభకుఁబోయినవేలకొలది, వాద్యములధ్వనునుశృంఖలశబ్దంబును, దుమలంబై చెలింగినది. అని, తాత్పర్యము.

స నేమిఘోషేణ మహా సహసా భినదయన్
రాజమాగళం శ్రియాజుష్ట మభిషేచే మహారథః. ౧౦

టీక॥ సః=ఆ; మహా=పూజ్యమగు; మహారథః=గొప్పరథము; సహసా=తటాలున; నేమిఘోషేణ - చక్రంబులయంచులధ్వనిచేత; అభినదయన్=అంతటను ధ్వనింపఁ జేయుచు ; శ్రియా=కాంతితో; జుష్టం=కూడిన; రాజమాగళం=రాజమాగళమును; అభిషేచే=పొంచెను. పూజ్యులగు నామహారథంబు, నేమిధ్వని, దిక్కులం బ్రతిధ్వనులు విక్ర-టిల్లఁ, దటాలున గాంతిమంతంబగురాజమాగళంబు బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

విమలం చాతపత్రాణం ప్రగృహీత మశోభత
పాండరం రాక్షసేంద్రస్య పూణః స్తారాధిపోయథా. ౧౧

టీక॥ ప్రగృహీతం=పట్టుబడిన; విమలం=స్వచ్ఛమును; పాండరం=తెల్లనిదియునగు; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసనాయకునియొక్క; ఆతపత్రాణం=ఫలము; పూణః=నిండిన; తారాధిపోయథా=చంద్రుండువలె; అశోభత=ప్రకాశించెను. అప్పుడుఆరాక్షసులచేబట్టుబడిన రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుని స్వచ్ఛంబగుశ్వేతచ్ఛత్రంబు, నిండుచంద్రుండుంబోలె వెలుంగుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౩

స ౧౧

హేమచుంజరిగర్భేచ శుద్ధస్థితికవిగ్రహే
చామరవ్యజనేచా స్వ రేజతు స్వవ్యవక్షిణే. ౧౨

టీక॥ హేమచుంజరిగర్భేచ = బంగారుపూగు త్రినడుమంగలవియు; శుద్ధస్థితికవిగ్రహే - స్వచ్ఛమయిచస్థితికమువంటియాకారముగలవియునగు; చామరవ్యజనేచ = వింజామరలును; అస్య = ఈ రావణునియొక్క; స్వవ్యవక్షిణే = ఎడమకుడిపార్శ్వములయందు; రేజతు = ప్రకాశించుచుండినవి.	బంగారుపూగు త్రినడుమంగలవియు శుద్ధస్థితికములుంబోలే స్వచ్ఛములునగువింజామరలు, రావణుని, స్వవ్యవక్షిణిపార్శ్వములంబ్రకాశించుచుండినవి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

తే కృతాంజలయ స్సర్వే రథస్థం పృథివీస్థితాః
రాక్షసా రాక్షసశ్రేష్ఠం శిశోభి స్తం వవందితే. ౧౩

టీక॥ తే = ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; సర్వే = అందఱును; పృథివీస్థితాః = నేలయందున్నవారలై; కృతాంజలయః = చేతులబడినచేమోడ్చుగలవారలై; రథస్థం = రథంబుననున్న; రాక్షసశ్రేష్ఠం = రాక్షసోత్తముండగు; తం = ఆ రావణుని; శిశోభిః = తలలచేత; వవంది = అచ్చటరాక్షసులందఱు, క్రిందనలుచుండి, చేతులుమొగుడ్చుకొని, రథంబుననున్న రాక్షసోత్తముండగు రావణునకునమస్కారంబుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసై స్త్వాయమాన స్సృజయాశీర్భి రరిందమః
ఆసనాద మహాలేజా స్సభాం విరచితాం శుభామ్. ౧౪

టీక॥ అరిందమః = శత్రువులనణగఁ ద్రొక్కునట్టి; మహాలేజాః = అధికమయినవ్రభావముగలరావణుడు; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; జయాశీర్భిః = జయశబ్దంబులచేతను ఆశీర్వాదనంబులచేతను; స్త్వాయమానః = పొగడఁబడినవాఁడని, తాత్పర్యము.
--

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౫

స ౧౧

మహా శ్రీపాత్రయం భేష రావణః పరమాననమ్. ౧౭

టీక: రావణః = రావణుడు; త: మానసం = శ్రీమదుని యానసంబు
భాగ్యంబు ఆరభించును. వైభావ్యం = బేభేషే మౌల్యము.

మం వైభూత్యంకాంఠంబును మనం రావణుండచ్చుట వైభూత్యభిలోక
వాణిసంబృహి = ప్రయశమును మనం నీ నెలవనటయు. భుజకచమాక్షాస్త్రీ
మున్నున్న బోలెదవర్ణముల నీ నెల, నీ నెలనుడిండుతోడ గూడినదియు గా
నాపాత్రయంబును విలంబితంబును విలంబితమునను న్నయినను న్నయినను న్నయినను
య్యు:వేషాత్ = గొప్పదియునగు నున్న గొప్పదెము. అని, తాత్పర్యము.

రథ స్థానంబు స్థానంబునాకొనెను రావణాత్
సమానముల నే దీక్ష మిదం రావణాత్ సమానంబు
స్థానంబున నీ నెల నాతం నాతంబు మహా నో భావో

టీక: సమానం = సమానములు; స్థానం = స్థానముగానమాననం = తోచుకొని
భాగ్యంబు = ఆ రావణుడు; చంద్ర = చంద్రుడు; కశాన = అర్జుని
రథం = సుగ్రుహులయవలె; విభునరాత్ = నను
మం = మలకనయగనవకగలంబు అంత, నారావణుండు, నీభుంబుగా
రావణునిగానెను నీ నెల, "మహాత్ = మహానాథులంబున, "మహాత్మ్యము
నావృణు; స్థానం = కాత్తయ; కాశం = నొప్పు నీ నెలవచ్చియున్నది; దానిని
కనెడిగా; అస్త్రీ = అస్త్రీ; విభున = విభునంబున; కాశం, మిట్లు,
స్థానంబున నీ నెల; నీ నెల = నీ నెల; అంత, నారావణులను నీభుంబుగా
భేషంపదనినా; భేషే = అని; మే = మే; కాశం, మిట్లు,
నాకొనెను; భావం = భావం; తాత్ = అని, తాత్పర్యము.
రావణాత్ = రావణులను; తీక్షణం = నీ

రావణాత్ ప్రవృత్త శ్రుత్వా లంకాయాం పరిచక్రము. ౧౮
అని గెహ మ. స్థానం = పరిచక్రము

ఉద్యానేషుచ రత్నాంసి చోదయంతో హ్యభివత్. ౨౦

టీక॥ రాత్నసాః = రాత్నసులు; హం = ప్రతిగృహమునందును; పరిచక్ర
తత్ = ఆ; వచః = మాటను; శ్రుత్వా = విని; విహరితయనేషుచ = క్రీడించు పాస్సులయందును; ఉద్యానేషుచ = ఉద్యానవనంబులందును; స్థితాని (ఉద్యానహృతము) = ఉన్నది; రత్నాంసి = రాత్నసులను; అభివత్ = భయములేనివారలయి; చోదయంతః = ప్రేరించుచు; లంకాయాం = లంకాపురియందు; అనుగే

హం = ప్రతిగృహమునందును; పరిచక్రముః = తిరిగిరి.
రాత్నసులు, రావణునిమాటనువిని, విసిగ్గుచుండుగాగృహంబులంజొచ్చి, విహరితయనంబులందును ఉద్యానవనంబులందును ఒక క్రీడించుచున్న రాత్నసులనుం గూడ, లేపి, రావణునిజ్ఞానమును, నిబ్బలంకయందుం బ్రతిగ్రహంబునుండిరిగిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే రథాక్ రుచిరా నేకే దృప్తా నేకే పృథగ్ స్వయాన్
నాగా నన్యే ధిరుహు జగ్న్యైశ్చైకే పదాతయః. ౨౧

టీక॥ తే = వారలు; ఏకే = కొందఱు; గుర్తః = వోయిరి.
రుచిరాక్ = మహాహంబులగు; రథాక్ = రథంబులను; ఏకే = కొందఱు; పృథక్ = వేరుగా; దృప్తాక్ = గర్వించిన; న; హయాక్ = గుఱ్ఱంబులను; అన్యే = ఇతరులు; నాగాక్ = ఏనుగులను; అధిరుహుః = ఎక్కిరి. ఏకేచ = కొందఱుమాత్రము; పదాతయః = కాల్వరుగానే; జగన్యైశ్చ = అని, తాత్పర్యము.

అంత, నారాత్నసులు, సూతలవలన రావణునిజ్ఞానముని, కొందఱునుం దరంబులగు రథంబులను గొందఱుగర్వించియున్న మహావేగంబులగు గుఱ్ఱంబులను, మఱి కొందఱు, గజంబులను, ఆకొప్పించిపోయిరి; కొందఱు, కాల్గతోనడచిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

సా పురీ పరమా కీర్తౌ రథకుంజర వాజిభిః
సంపతద్భిర్విరుచే గరుత్త ద్భిరివాం బరమ్. ౨౨

టీక॥ పరమా = ఉత్తమముగు; సా = ఆ; పురీ = లంకాపట్టణము; సంపత

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౧౫౭

స ౧౧

ద్భిః = బోవుచున్న; రథకుంజరవాజీ
భిః = రథంబులచేతను ఏనుంగులచేత
ను గట్టంబులచేతను; ఆకీర్ణం=వ్యా
పింపబడినదై; గరుత్తద్భిః=పక్షులచే
త; ఆకీర్ణం (అభ్యాప్యతము)=వ్యా
పింపబడిన; అంబరమివ=ఆకాశమువ
లె; విరుచుచే=ప్రకాశించినది.

ఉత్తమంబగునాలంకాపురి, యట్లు
గుంపులుగుంపులుగా నెండుకొనయి న్ను
రథంబులు సేనుంగులు గట్టంబులు గల్గి
యొండటవలనన, బక్షిసంఘంబులతో
గూడియొకాశంబునగిదింబ్రకాశించు
చుండినది. అని, తాత్పర్యము.

తే వాహనా న్యవస్థాశ్చ యానాని వివిధానిచ
సభాం పద్భిః ప్రవివేకం స్థింహా గిరిగుహామివ. ౨౩

టీక|| తే= ఆరాక్షసులు; వాహనా
ని=పల్లకీలుమొదలగు వాహనంబులను;
వివిధాని=నానావిధంబులగు; యానా
నిచ=గుట్టంబులు మొదలగు వాహనం
బులను; అవస్థాశ్చ=నిలిపి; స్థింహా =
సింహములు; గిరిగుహామివ=పర్వతగు
హనువలె; సభాం=సభను; పద్భిః =

పాదములచేత; ప్రవివేకం= పరివేసిం
చిరి.
అంతనారాక్షసులు, రథంబులు మొ
దలగువాహనంబులను, ద్వారంబుననె
నిలిపి, సింహంబులుగిరిగుహం బ్రవేశిం
చునట్లు, పాదంబులతోనే సభంబ్రవే
శించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్ఞః పాదౌ గృహీత్వాను రాక్షా తే ప్రతిపూజితాః
పీఠేష్వస్యే బ్రువీష్వస్యే ధూమా కేచి దుపావిశత్. ౨౪

టీక|| తే= ఆరాక్షసులు; రాజ్ఞః =
రావణునియొక్క; పాదౌ=పాదంబు
లను; గృహీత్వాను= పట్టుకొనియు;
రాక్షా = రావణునిచేత; ప్రతిపూజి
తాః = బదులుపూజింపబడిన వార
లయి; అస్యే=కొందఱు; పీఠేషు=కాం

చనాసనంబులందును; బ్రువీషు=దర్శన
సనంబులందును; కేచిత్ = కొందఱు;
ధూమా= ధూమియందును; ఉపావి
శత్=కూర్చుండిరి.
ఆరాక్షసులు, రాక్షసరాజుండగు
రావణునిపాదంబులకునమస్కారంబు

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౧

శ్లోలియుచగువిభీషణుండు, విశాలంబు | బునుసుందరంబునగురథంబునారోహం
నుచుంచిగుట్టంబులుగట్టినదియుబంగారి | చి, అన్నయగు నారావణునిసభకుబో
ముచేసలంకరింపఁబడినదియు నుత్తమం | యెను. అని, తాత్పర్యము.

స పూర్వజాయా వరజ శ్వశంస
నామాథ పశ్చ చ్చరణౌ వవందే, ౨౯
శుకః ప్రహస్తశ్చ తథైవ తేభ్యో
దదౌ యథైహౌ పృథ్విగాననాని

టీక|| అథ-అంతః; సః- ఆ; అవ | హం=యథాయోగ్యముగా; ఆస
రజః=తెలుపుడుగువిభీషణుండు; పూర్వ | నాస=ఆసనములను; దదౌ=ఇచ్చెను.
ప్రాయ=అన్నకొఱకు; నామ=పేరును; | అంతః, దమ్ముండగునవ్వీభీషణుం
శశంస=చెప్పెను. పశ్చలే=వెనుక; | య, అన్నయగు నారావణునికుఁబ్రవరచే
చరణౌ=పాదములని; వవందే=నయ | ప్రిపాదంబులకు నమస్కరించెను; ఆ
స్కరించెను. తథైవ=అట్లే, శుకః= | ట్లే, శుకుండునుప్రహస్తుండునునమస్క
శుకుండును; ప్రహస్తశ్చ=ప్రహస్తుండు | రించిరి; అంత, రావణుండు, వారలము
ను; వవందే (అధ్యాహ్వానము)=నమ | వ్యవకను వేవేట వారివారియోగ్య
స్కరించిరి. సః (అధ్యాహ్వానము)= | శకుడగునట్లు, ఆసనంబులనొసంగె
ఆరావణుండు; తేభ్యో=వారిలకొఱ | ను, అని, తాత్పర్యము.
కు; పృథ్విక్ =వేటవేటగా; యథా

సువణనానామణిఘోషణౌనాం
సువాసనాం సంసది రాక్షసానామ్, ౩౦
తేషాం పరాధ్యాక గరుదందనానాం
ప్రజశ్చ గంధాశ్చ వన సమంతాత్

టీక|| సంసది=సభయందు; సువ | రువికారంబులును నానావిధంబులునగు
ణనానామణిఘోషణౌనాం=బంగా | సొమ్ములుగలవారలును; సువాసనాం=

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౬౧

స ౧౧

మంచివస్త్రములుగలవారలును; పరాధావణంబులునుమంచి వస్త్రంబులును
ధ్యానగరుచందనానాం=శ్రేష్ఠములగు దాల్చినవారలునుఉత్తమంబులగునగరు
నగరువునుజందనమునుగలవారలునగు; చందనంబులంబూసికొనియుండువార
తేషాం=ఆ; రాక్షసానాం=రాక్షసుల లును నానావిధపుష్పమాలికలుధరించి
యొక్క; సౌజశ్య=పుష్పమాలికలును; యున్నవారలునగునారాక్షసుల, మేని
గంధాశ్చ=వాసనలును; సమంతాల్= పుష్పమాలికలునుజందనాదులును, అం
అంతటను; వపుః=వీచినవి. తటను, సుగంధంబులుగుబాళించుచుండి

అసభయందు, నానావిధసువర్ణ నవి. అని, తాత్పర్యము-

న చక్రకు నాన్యత మాహ కశ్చి
త్యభానదో నైవ జజల్పు రుచ్యైః. ౩౧
సంసిద్ధాథాన్యస్య ఏవోగ్రవీర్యా
భానున్యస్యే దదృశు శ్చాననం తే

టీక|| సభానదః= సభికులు; నచు అందలును; భానుః=ప్రభువుయొక్క; ;
క్రకుః=అణవలేదు. కశ్చిత్=ఒకానొ అననం=ముఖమును; దదృశుః=చూచిరి.
కడును; అన్యతం= అబద్ధమును; నా సభికులు; ఎవ్వరునణవకుండిరి; ఎవ్వం
హ=చెప్పడయ్యె. ఉచ్యైః=గట్టిగా; డునబద్ధమాడలేదు; ఎవ్వరునుగట్టిగా
నైవజజల్పుః=మాటలాడలేరి. సర్వ మాటలాడలేదు; అందలునుసిద్ధాథుః
ఏవ=అందఱునే; సంసిద్ధాథాన్యస్య=ఈ లయి మహాసరాక్రమకాలులయియుం
డేజీవప్రయోజనముగలవారును; ఉగ్ర డిరి; అప్పుడు, ప్రభుండగురావణునిము
వీర్యాః= భయంకరమగుపరాక్రమము ఖంబు, అందఱకునుబాడఁదగియుండె
గలవారలును. తే=వారిలు; సర్వే = ను. అని, తాత్పర్యము.

స రావణ శ్చస్త్రభృతాం మనస్సీనాం
మహాబలానాం సమితౌ మనస్సీన్య. ౩౨
తస్యాం సభాయాం ప్రభయా చకాశే
మధ్యే వసూనామివ వజ్రహస్తమ్

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౨

<p>టిక॥ మనస్సేవ = ధీరమయినమనస్సుగల; సః=ఆ; రావణః= రావణుడు; తస్మాః=ఆ; సభాయాం= సభయందు; శత్రుభృతాం=ఆయుధధారులును; మనస్సేవనాం = ధీరమయినమనస్సుగల వారలును ; మహాబలానాం=అధికమయిన బలముగలవారలునగురాక్షసులయొక్క; సమితాభ్యముమాహమునందు; వసూలనయొక్క; పుష్కలమునందు; వ</p>	<p>ప్రహస్తభవ= దేవేంద్రుడువలె; ప్రభయా=కాంతిచేత; చకాశే= ప్రకాశించెను. ధీరమయినమనస్సుగలవాడగు శారావణుడు, ఆసభయందు , ఆయుధధారులును ధీరహృదయులైయు బలవంతులగునారాక్షసులనడుమ వసులననుచుదేవేంద్రుండుంటాడె, దనదేహకాంతిచే, బ్రకాశించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అథ-

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
 యుద్ధకాండే, ఏకాదశస్కంధః.
 ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థవంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
 వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకాదశస్కంధటిక,
 ముగిసినది.

అథ

ద్వాదశస్కంధప్రారంభః.

సతాం పరివదం కృత్వా ౨౦ సమీత్య సమితింజయః
 ప్రచోదయామాస తదా ప్రహస్తం వాహినీపతిమ్. ౧

<p>టిక॥ తదా = అప్పుడు; సమితింజయః=యుద్ధమునందు జయించునట్టి; సః=ఆరావణుండు; కృత్వా ౨౦=సమస్తమయిన; తాం=ఆ; పరివదం=సభను;</p>	<p>సమీత్య=చూచి; వాహినీపతిం=సేనానాయకుండగు; ప్రహస్తం= ప్రహస్తుని; ప్రచోదయామాస=అజ్ఞాపించెను. అప్పుడు, యుద్ధమునందు జయశాలి</p>
--	---

యగునారావణుండు, ఆసభనంతయు | చి, యిట్లుని, యాజ్ఞాపించెను.
గని, సేనానాయకుండగుప్రహస్తుంజా | అని, తాత్పర్యము.

సేనాపతే యథా తే శ్చ్యో కృతవిద్యా శ్చతుర్విధాః

యోధా నధికరత్నాయాం తథా వ్యాధేష్టు మహాసే. ౨

(“యోధాన్నగరరత్నాయా” ఇతిపాశాంతరం.)

టీక సేనాపతే = సేనానాయకుం	వ్యాధేష్టుం = ఆజ్ఞాపించుటకు; అహా
డగుప్రహస్తుండా! కృతవిద్యాః = నేర్వ-	సే = తగుదువు.
బడినవిద్యలుగల; చతుర్విధాః = నాలు	సేనానాయకుండ వగు ప్రహస్తుం
గువిధములుగల; తే = ఆభటులు; య	డా! సమస్తాయుధవిద్యలను నేర్చిన వా
థా = ఎట్లు; అధికరత్నాయాం = అధిక	రలును రధికహస్తీపకసాదిపదాతి భే
ముగారత్నీంచుటయందు; పాశాంతర	దంబులం జతుర్విధులనగు యోధులు
పక్షమందు. నగరరత్నాయాం = పట్టణ	పట్టణంబు నెప్పటికన్న నధికంబుగా ర
ముయొక్కరత్నీంచుటయందు; జాగ	త్నీంచుటయందు జాగరూకులయియుం
రూకాః (అధ్యాపృతము) = ఎచ్చరిక గ	డు నట్లాజ్ఞాపింపుము. అని, రావణుం
లవారలుగా; శ్చ్యో = అగుదురో; త	డు, ప్రహస్తున కాజ్ఞాపించెను.
థా = ఎట్లు; యోధా = భటులను;	అని, తాత్పర్యము.

స ప్రహస్తః ప్రణీతాత్మా చికిషత్ నాజకాసనమ్

వినితీపద్మ లం సర్వం బహిరంతశ్చ మందిరే. ౩

టీక ప్రణీతాత్మా = వినయముతో	హిః = వెలుపలను; అంతశ్చ = లోపల
గూడినమనస్సుగల; సః = ఆ; ప్రహ	స్తు; వినితీపత్ (విన్యతీపత్) = ఉం
స్తః = ప్రహస్తుండా; రాజకాసనం =	చెను-
రాజాజ్ఞను; చికిషత్ = చేయఁగోరి	ఆప్రహస్తుండు, వినయంబున, రా
నవాడై; బలం = నైన్యమును; సర్వం =	జాజ్ఞ సేయఁగోరి, నైన్యమునంతయు
అంతను; మందిరే = ఇంటియందు; బ	నాగ్యహంబులోపలను వెలుపలను, ఉం

చెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో వినిషిష్య బలం పృథ జ్జగరగుప్తయే

ప్రహస్తః ప్రముఖే రాజ్ఞో నిషసాద జగదచ. ౪

టీక॥ తతో = అటుపిమ్మట; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుండు; పృథక్ = వేరుగా; జగరగుప్తయే = జగరగుప్తయే అంటే, బట్టగరత్తయించునకై, వేరుగా నైననగుననిపి, ప్రహస్తుండు, రావకు; బలం = నైన్యమును; వినిషిష్య = ఉండునునమ్ముఖంబునకువచ్చి కూర్చుండి, చి; రాజ్ఞః = రాజయొక్క; ప్రముఖే = సముఖమునందు; నిషసాద = కూర్చుండెను. జగదచ = పలికెను.

నిహితం బహిరంతశ్చ బలం బలవత స్తవ

కురుష్యా విమనాః క్షిప్రం య దభిప్రేత మ స్తితే. ౫

టీక॥ బలవతః = అధికమును, బలమును. ముగల; తవ = నీయొక్క; బలం = నైన్యము; విమః = వెలుపలను; అంతశ్చ = పలను వెలుపలను అంతటను గావలియుం లోపలను; నిహితం = ఉంచబడినది. చియున్నాను; ఇంకనీకేమి సేయవలెనని యతః = ఏది; తే = నీయొక్క; అభిప్రేయన్నదో, దాని, స్వస్థంబుగా, శీఘ్రం తం = కోరబడినది; అస్తి = ఉన్నదో; బునంజేసికొనుము. అని, ప్రహస్తుం తత్ (అధ్యాహృతము) = దాని; అవిమడు, రావణునితో జెప్పెను. నాః = దిగులు లేని మనస్సుగలవాడనై; అని, తాత్పర్యము. క్షిప్రం = శీఘ్రముగా; కురుష్య = చేసి

ప్రహస్తస్య వచ శ్చుత్వా రాజా రాజ్యహితే రతః

సుఖేల్ప స్సుహృదాం మధ్యే వ్యాజహే స రావణః. ౬

టీక॥ రాజ్యహితే = రాజ్యముయొక్క మేలునందు; రతః = అసక్తుండగు;

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౧౬౫

స ౧౨

శ్రీ

శ్రీ

రాజా = రాజుని; సః = ఆ; రావ	ర = చెప్పెను.
ణః = రావణుడు; ప్రహస్తస్య = ప్ర	రాజ్యమునకుహితముసేయుటయం
హస్తునియొక్క; వచః = మాటను; శ్రు	దానక్తుండమునర త్సరాజుండగు రా
త్వా = విని; సుఖేల్లః = సుఖముగోరు	వణుండు, ప్రహస్తుండుచెప్పినమాటను
వాఁడై; సుహృదాం = స్నేహితులయొ	నిని, సుఖంబుఁగోరి, స్నేహితులనడు
క్క; మధ్యే = నడుమనందు; వ్యాజహ	మ, నిట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము-

ప్రియా ప్రియే సుఖం దుఃఖం లాభాలాభౌ హితాహితే
ధర్మకామార్థకృచ్ఛేషు యాయ సుహార్థ వేదితుమ్. ౨

టిక్క॥ యాయం = మీరలు; ధర్మ	వేదితుం = తెలియుటకు; అహార్థ = త
కామార్థకృచ్ఛేషు = ధర్మములయొ	గుదురు.
క్కయుఁగామములయొక్కయు సర్థ	ధర్మకామార్థంబులలో సంక
ములయొక్కయు సంకటములయందు ;	టంబుగల్గినప్పుడు, ప్రియాప్రియంబుల
ప్రియాప్రియే = ప్రియంబునుఅప్రియంబు	ను, సుఖదుఃఖంబులను, లాభనష్టంబు
ను; సుఖం = సుఖమును ; దుఃఖం = దుః	లను, మంచిచెడులనుఁజెలిసికొనుటకు ;
ఖమును; లాభాలాభౌ = లాభమునుస	మీరుసమర్థులరు. అని, తాత్పర్యము.
ప్రమును; హితాతేహి = మేలునగిడును;	

సర్వకృత్యాని యుష్మాభి సమారభ్యాని సర్వధా
మంత్రకమక నియుక్తాని న జాతు విఫలాని మే. ౩

టిక్క॥ సర్వధా = అన్నివిధంబులను;	ఒకానొకప్పుడును; విఫలాని = నిష్ఫల
యుష్మాభిః = మీచేత; సమారభ్యాని = చ	ములు; న-కావు.
క్కఁగా నారంభింపబడిన; సర్వకృత్యా	అన్నివిధంబులనుమీరలు చక్కఁగా
ని = సమస్తకార్యంబులు; మంత్రకమ	నాలోచించి నిశ్చయించియారంభించిన
నియుక్తాని = ఆలోచనకార్యముచే నిశ్చ	కార్యమేదైనను, నాకుసఫలంబుగాకుం
యింపబడినవై; మే = నాకు; జాతు =	డినదిలేదు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ

శ్రీ

ప్రతిపదాంతర్గతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౨

ససోమగ్రహనక్షత్రై మ్మకరుద్భి రివ వాసవః

భవద్భి రహ మత్యంతం వృత స్త్రియ మవాత్మయామ్. ౯

టీక॥ అహం=నేను; ససోమగ్రహ అవాత్మయాం=పొందుదును.

నక్షత్రైః= చంద్రునితోను ఇతరగ్రహ దేవేంద్రుండు చంద్రసూర్యగ్రహం
ములతోనునక్షత్రములతోనుంగూడిన; మ బులతోనునక్షత్రములతోను దేవతలతో
రుద్భిః=దేవతలచేత; వాసవఇవ=దేవే నుంగూడి జయలక్ష్మినొందునట్లు, నేను,
ద్రుండువలె; భవద్భిః=మీచేత; వృతః= మిమ్ముగూడి, జయలక్ష్మి పొందెదను.
చట్టబడినవాడనైః శ్రియం=లక్ష్మిని; అని, తాత్పర్యము.

అహంతు ఖలు సర్వాన్వ స్సమర్థయిషు మద్యతః

కుంభకణస్యతు స్వస్మా న్నే మ మర్థ మచోదయమ్. ౧౦

టీక॥ అహంతు=నేనును; వః= మి దయం=తెలుపనై తిని.

మ్యః=సర్వాం=అందఱును; సమర్థయి నేను, మీకందఱకును, ఇదివఱకే, కొం
తుం=తెలియునట్లు చేయుటకు; ఉద్యతః తదూరమీసంగతిం చెలిపియున్నాను;
ఖలు=ప్రకృతిపఠడినాను గదా! కుంభకణుకనుమాత్రము, అతండుని
కుంభకణస్యతు=కుంభకణుకనిమా ద్రించుచుండుటవలన, నీసంగతింజెప్పలే
తము; స్వస్మాత్=నిర్దురవలన; ఇమం= దు. అని; తాత్పర్యము.

అయం హి సుప్త ప్షణ్ణాసా కుంభకణో మహాబలః

సర్వశస్త్రభృతాం ముఖ్య స్స ఇదానీ ముపస్థితః. ౧౧

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబల

ముగలవాఁడును; సర్వశస్త్రభృతాం= అణుమాసములంతయు; సుప్తాహి= నిదురించియుండివాఁడుగదా! సః= ఆ
సమస్తాయుధధారులలోను; ముఖ్యః= కుంభకర్ణుఁడు; ఇదానీ=ఇప్పుడు; ఉప
మొదటివాఁడునగు; అయం=ఈ; కుంభ కర్ణిః=వచ్చినాడు.
కణః= కుంభకర్ణుఁడు; ప్షణ్ణాసా= మహాబలుండును, ఆయుధధారుల

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౬౭

స ౧౨

యందటిలోను శ్రేష్ఠుండునగు, నీకుంభక చ్చియున్నాడు.

ర్థుండు, ఈయాలునూసంబులునిదురిం అని, తాత్పర్యము.
చియుండిసాడుగదా! అతండిప్పుడు వ

ఇయంచ దండకారణ్య ద్రామస్య మహిషీ ప్రియా
ఁ యోభి శ్చరితా ద్దేశా దాసీతా జనకాత్మజా. ౧౨

<p>టిక॥ జనకాత్మజా=జనకమహారా జుకూంతురును; గామస్య=రామసియై కగ్ర; ప్రియా=ప్రియురాలయిన; మహి షీ=పట్టపు జేవియునగు; ఇయంచ= ఈ సీతయు; రక్షోభి=రాక్షసులచేత; చరి తాత్= సంచరింపబడిన; దేశాత్= ప్రదేశమయిన; దండకారణ్యత్= దం</p>	<p>డకారణ్యంబుననుండి, అసీతా - లేలు డినది. జనక మహారాజువుత్రియు రాము నిప్రియరాలునగునీసీతను, రాక్షసులు సంచరించునట్టి దండకారణ్యంబుననుం డి, దెచ్చియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సా మే న శయ్యా మారోఘ మిచ్చత్య లసగామినీ
త్రిమ లోకేషు చాన్యా మే న సీతాసదృశీమతా. ౧౩

<p>టిక॥ అలసగామినీ= తిన్నఁగానడ చునట్టి; సా=అసీత; మే= నాయొకగ్ర; శయ్యా=పాస్సును; ఆరోఘం=ఎకగ్ర టకు; నేచ్ఛతి= కోరదు. మే=నాకు; త్రి షు= మూఁడైన; లోకేషు=లోకముల యందును; సీతాసదృశీ= సీతతోసమా నరాలగు; అన్యా=మఱియొకగ్ర-స్త్రీ; నమతా=సమ్మతిగాదు. మందగామియగునాసీత, నేనెంత ప్రాధికంచినను, నాపైవలపు గొనకు న్నది; ముల్లోకంబులయందును, సీతవం</p>	<p>టిమటియొకగ్ర-స్త్రీయేదియు లేదు. అని, తాత్పర్యము, రహస్యాథకము. — మే=నాయొ కగ్ర; శయ్యాం=పాస్సును; నేనుసమర్పిం చినపాస్సుననుట. శేషము సమానము. అట్టిమంగళదేవత, నేలంబడియుం డుటనుజూడఁజాలక, నేను, శయనంబున మర్పించిన, దానినంగీకరింప కున్నది; ముల్లోకంబులయందును అట్టిస్త్రీయెచ్చ టనులేదు- అని, తాత్పర్యము-</p>
---	--

తనుమధ్యా పృథుశ్రోణీ శార జేందునిభాననా

హేమబింబనిభా సౌమ్యా మాయేవ మయనిమితా. ౧౪

టిక॥సా(అధ్యాహ్నము)=ఆసీత,	హృతము)=ఉన్నది.
తనుమధ్యా=సన్నాదుముగలదై; పృథు	ఆసీత, సన్నాదుమున బెద్దపిలుందు
శ్రోణీ=పెద్దపిలుందులగలదై; శార జేం	లునుశర తాళల చంద్రబింబంబు వంటి
దునిభాననా=శరదృతువునందలిచంద్రు	మోమును బంగారుప్రతిమవంటి మేను
నితో సమానమయినముఖముగలదై :	నుంగల్గి, సరిలేనిసౌందర్యంబున మెలయు
హేమబింబనిభా=బంగారుప్రతిమతో	చు, మయనిమితంబగు మాయ పగిది, న
గూడినదై; సౌమ్యా=సుందరియై; మయ	త్వాశ్చ్యంబుగల్గి యుచున్నది-
నిమితా = మయనిజేయఁబడిన;	అని, తాత్పర్యము-
మాయేవ=మాయవలె; స్థితా(అధ్యా	

సులోహితతలౌ శ్లఙ్ఘా చరణౌ సుప్రతిష్ఠితౌ

దృష్ట్యా తామ్రనిభా తస్యా దీప్యతే మే శరీరజః. ౧౫

టిక॥తస్యా=ఆసీతయొక్క; సులో	దీ=మన్దఘండు; దీప్యతే=వెలుంగుచు
హితతలౌ = మిక్కిలియు నెఱ్ఱనియడు	న్నాడు.
గలుగలవియు; శ్లఙ్ఘా = కోమలములు	మిక్కిలియు నెఱ్ఱనియడుగులుగలవి
ను; సుప్రతిష్ఠితౌ=చక్కగాఁబ్రతిష్ఠింపఁ	యుచ్చుదులంబులును సమంబులునునెఱ్ఱని
బడినవియు; తామ్రనిభా=ఎఱ్ఱనిగోళ్లు	గోళ్లుగలవియునగునాసీతాదేవిపాదం
గలవియునగు; చరణౌ=పాదములను,	బులంజూడఁజూడ, నాకుమన్దఘబాధ,
దృష్ట్యా=చూచి; మే=నాయొక్క; శరీర	యెచ్చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

హుతాగ్నే రర్చిసంకాశా మేనాం సౌరీ మివ ప్రభావ్

టిక॥హుతాగ్నే=వేల్పఁబడినయ	శాం(అర్చిసంకాశాం) = జ్వాలతోస
గ్ని హుతాత్రముయొక్క; అర్చిసంకా	మానురాలును; సౌరీం = సూర్యసంబం

శ్రీమద్రామాయణముఃయుద్ధకాండము.

౧౬౯

స ౧౨

ధీయగుఃప్రభావివస్థితాం=కాంతివ
లెనున్నదియునగుఃఏనాం=ఈసీతను;
దృష్టా(అధ్యాహృతము)=చూచి; శరీ
రజః, దీప్యతే(అధ్యాహృతము)=మన్న
ధుండు వెలుంగుచున్నాడు.

హుతాగ్నిజ్వాలవలెసూర్యకాంతి
యుంబోలెనున్న యీసీతంజూడఁ జూ
డ, నాకు, మన్నభవాధమతీయునెచ్చగు
చున్నది. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథమ. ఈయొకటిన్నట

శ్లోకమునకును, శరీరజః=దేహమునంబు
ట్టినదుఃఖము; దీప్యతే=వెలుంగుచున్నది.
శేషముసమానము.

అతిసుందరంబులగు నాబిడ పాదం
బులను, హుతాగ్నిజ్వాలవలెసూర్యప్ర
భయుంబోలె వెలుంగు చున్నయాబిడదే
హంబునుజూడఁజూడ, నట్టిమంగళదేవ
త, నేలంబరుండియుండుటకు, నాదుఃఖం
బుమతీమతీయెచ్చుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ఉన్ననం వదనం వల్ల విపులం చారులోచనమ్. ౧౬

పశ్యం ప్రథా వశ ప్రస్యాః కామస్య వశ మేయివాక్

టిక||తస్యాః=అసీతయొక్క; ఉన్న
నం= ఉన్నతమయినముక్కుగలదియు;
వల్ల=సుందరంబును; విపులం=విశాలం
బును; చారులోచనం= సుందరంబులగు
కండ్లుగలదియునగు; వదనం= ముఖము
ను; పశ్యక్=చూచుడు; తథా=అట్లు; అ
వశః=స్వాధీనతదప్సినవాడనై; కామ
స్య=మన్నభునియొక్క; వశం=ఆధీనత

ను; ఏయివాక్=పొందినాను.
ఉన్నతంబగుముక్కుగలదియు, సుం
దరంబును విశాలంబును రమణీయంబుల
గునేత్రంబులతో నొప్పుచున్నదియునగు
నాసీతాదేవిముఖంబునుజూడఁజూడ, నే
ను, బరవశుండనై, మన్నభునకులోంబడు
చున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

క్రోధహవఃసమానేన దుర్వణాకరణేనచ. ౧౭

శోకసంతాపనిత్యైవ కామేన కలషీకృతః

టిక||క్రోధహవఃసమానేన=కోప
మునందును సంతోషంబునందునుసమా

నుండును; దుర్వణాకరణేనచ =
చాటుటయొక్క-చేయువాడును;

సంతాపపత్యేన = మనోవ్యధయందును శరీరబాధయందును జలవము లేనివాడు నగు; కామేన = మన్మథునిచేత; కలషీకృతః = కలుషుడుగాఁ జేయఁబడినాను.

కోపంబువచ్చినను సంతోషంబుగల్గినను దుఃఖంబుసంభవించినను సంతాపంబువచ్చినను విభవక బాధించువాఁడును దేహము తెల్లఁబాటునట్లు నేయువాఁడు నగు, మన్మథుండు, నన్నుగలంచుచు న్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాభాము. — ఈరెండుశ్లోకంబులకును. కామేన = మన్మథునిచేత; క

లషీకృతః = కలుషుడుగాఁ జేయఁబడిన వాఁడనయ్యు; తస్యాః = అసీతయొక్క; వదనం = ముఖమును; పశ్యత్ = చూచుచు; కామస్య = మన్మథునియొక్క; వశం = అధీనతను; ఏయివాక్ (కిం) = పొందుదునా? ఎంతమాత్రమును బొందఁనుట.

నేను, అట్టిమన్మథపరవశుండనయ్యు, నాసీతాదేవిముఖంబుఁజూతు నేని, కామబాధయంతయునశించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

సాతు సంవత్సరం కాలం మా మయాచిత భామిని. ౧౮
ప్రతిషమానా భతారం రామ మాయతలోచనా

టీక|| ఆయతలోచనా = దీర్ఘములయిన కండ్లుగల; భామిని = (స్త్రీ)యగు; సాతు = అసీతయు; భతారం = పెరిమిటియగు; రామం = రాముని; ప్రతిషమానా = ఎదురుచూచుచు; మాం = నన్ను; సంవత్సరం = ఒక్కసంవత్సరమును; కా

లం = గడుపును; ఆయతత = అడిగెను. దీర్ఘములయిన కండ్లుగల యాసీతాదేవి, తన పెరిమిటి, రాముండువచ్చునోయేమోయని, నన్నొకసంవత్సరంబు గడువడియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తన్నయా చారునేత్రాయః ప్రతిజ్ఞాతం వర శృభమ్. ౧౯

టీక|| మయా = నాచేత; చారునేత్రాయః = సుందరములగు కండ్లుగల సీతయొక్క; తత్ = ఆ; శృభం = మంగళకరమ

యిన; వచః = మాట; ప్రతిజ్ఞాతం = ఒప్పుకొనఁబడినది. సుందరాక్షియగు నా సీతచెప్పిన

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౧౭౧

స ౧౨

యామాటకు, నేనొప్పుకొంటిని. అని, తాత్పర్యము.

శ్రాంతో హం సతతం కామా ద్యాతో హయ ఇవా ధ్వని

టీక||అధ్వః = మార్గమునందు; యున్నాను, అని, తాత్పర్యము.

యాతః=పోయిన; హయఇవ=గుట్టయి
వలె; అహం=నేను; కామాత్ = మన్న
భునివలన; శ్రాంతః=అలసినాను.

మార్గమునందున్నగుట్టయివలె,
నేను, ఈమన్నభునిచే బడి పడియిలసి
న్నాను, అని, తాత్పర్యము.

కథం సాగర మత్యోభ్య ముస్తరంతి వనాకసః ౨౦

బహుసత్త్వసమాకీర్ణం తేవా దశరథాశ్చజౌ

టీక||వనాకసః=వానరులు; కథం=ఎట్లు; అ
త్యోభ్యం=కలంత పెట్టరానదియు; బహు
సత్త్వసమాకీర్ణం= పెక్కుజుత్తులు
లజ్జాపింపఁ బడినదియునగు; సాగ
రం=సముద్రమును; ఉస్తరంతి=దాటు
దురు? తే=ఆ; దశరథాశ్చజౌవా=దశర
థమహారాజుకొడుకులుగాని; కథం(అ
ధ్యాహృతము)=ఎట్లు; ఉస్తరతః (అ
ధ్యాహృతము)=దాటుదురు.
అత్యోభ్యంబును తిమి తిమింగిలాది
మహాజుత్తువులతోనిండియుండునదియు
నగు, మహాసముద్రంబును వానరులెట్లు
దాటంగలరు? ఆరామలక్ష్మణులు గా
నియెట్లు దాటంగలరు?
అని, తాత్పర్యము.

అథవా కపివైకేన కృతం నః కదనం మహత్. ౨౧

దుష్టేయః కార్యగతయో బూత యస్య యథామతిః

టీక||అథవా=అటుకాదని; ఏకేన=| యుద్ధము; కృతం=చేయఁబడినది. కార్య
ఒక్కఁడైన; కపినా=వానరునిచేత; నః=| గతయః= కార్యములపోకలు; దుష్టే
మనకు; మహత్=గొప్పదగు; కదనం=| యాః= తెలియఁగూడనివి. యస్య=ఎవ్వ

నిః; యథా=ఎట్లు; మతిః=బుద్ధియో; త
థా(అధ్యాహృతము)= అట్లు; బూ
త=చెప్పుడు.

ఒకచేళ దాటుదురనియే తలంత
ము; ఒక్కవానరుడంతటి వాడేవన

తోనింతమారము యుద్ధముచేసి పోయె
నే; కార్యగతులనెఱుంగుటకష్టము; కా
వున, మీరలు, మీ మీబుద్ధికిఁ గోచిన
ట్లుచెప్పుడు. అని, తాత్పర్యము.

మానుషా నై భయం నాస్తి తథాపి తు విమృశ్యతామ్. ౨౨
తదా దైవాసురే యుద్ధే యుష్మాధిస్సహితోఽజయమ్
తే మే భవంతశ్చ తథా

టీక॥ తదా=అప్పుడు; దైవాసురే=
దైవాసురులతోనైన; యుద్ధే=యుద్ధము
నందు; యుష్మాధిః=మితో; సహితః=
కూడినవాడనై; అజయం= జయించితి
ని. మే=నాకు; తే=అట్టి; భవంతశ్చ=మీ
రలును; తథా = అట్లే; వతః=తే(అ
ధ్యాహృతము)=ఉన్నారలు. మే=నా
కు; మానుషాత్ = మనుష్యుఁడవలన; భ
యం=వెఱపు; నాస్తి = లేదు. తథాపి

తు=అట్లయినను; విమృశ్యతాం=అలో
చింపఁబడు గాక.

అప్పుడు, మీసహాయ్యుండున, దేవా
సుర యుద్ధంబున, నేజయంబునొందినా
ను; అప్పుడు సహాయులయిన మీరలునట్లే
యున్నారలు; కావున, నాకు మనుష్యుని
వలన నేమిభయము? అయినను, చక్కఁ
గా నాలోచింపుడు.

అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవప్రముఖాహరీక. ౨౩

పరే పారే సముద్రస్య పురస్కృత్య నృపాత్మజౌ

సీతాయాః పదవీం ప్రాప్తౌ సంప్రాప్తౌ పరుణాలయమ్. ౨౪

టీక॥ సముద్రస్య= సముద్రముయొ
క్క; పరే=అవ్వదిదైవ; పారే = గ
ట్టునందు; నృపాత్మజౌ=రాజకొమరు
లగు రామలక్ష్మణులు ; సుగ్రీవప్రము

ఖా=సుగ్రీవుండుమున్నుగాఁగల; హ
రీక=వానరులను; పురస్కృత్య=ము
న్నిడుకొని; సీతాయాః=సీతయొక్క;
పదవీం=స్థానమును; ప్రాప్తౌ=తెలిసిన

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౭౩

స ౧౧

వారలయి; వరుణాలయం - సముద్ర సేనకొని, సుగ్రీవాదివానరులంగూర్చి
మును; సంప్రాప్తా=పొందినారు. కొని. సముద్రంబునొద్దఁజేరియున్నారు.
అచ్చటసముద్రోత్థరతీరంబున, రా అని, తాత్పర్యము.
మలత్క్షణులు, సీతయుండుస్థలంబుఁదె

అజేయచ యథాసీతా వధ్యౌ దశరథాత్మజౌ
భవస్థి మకత్యతాం మంత్ర సస్సీతం చాధీయతామ్. ౨౫

టిక॥ యథా=ఎట్లు; సీతాచ= సీట్లు, మీరలు, చక్కఁగానాలోచించి,
తాజేవియు; అజేయా = ఇవ్వఁదగిన విశ్వయించి, యుపాయంబువచింపుఁ
దియగునా; దశరథాత్మజౌ - దశరథుడు. అని, తాత్పర్యము.
సకొడుమలగు రామలక్ష్మణులు; వధ్యౌ= రిహస్యాశ్శము. - దశరథాత్మ
చంపఁదగినవారలగుదురో; తథా (అ జౌ=రామలక్ష్మణులు; అవధ్యౌ=చం
ధ్యాహృతము)=అట్లు; భవస్థి= మీచే పఁదగనివారలగుదురో, వారలునన్నుఁ
త; మంత్రః = ఆలోచన ; మంత్ర్య జంపుదుర్యయనుట. శేషమునమానము
తాం=ఆలోచింపఁబడుఁగాక, జేయ నేనుసీతాదేవినిసంగకుండునట్లును
బడుఁగాకయనుట సుసీతంచ=చక్కఁగానిశ్చయింపఁబడినట్లుగాను ; అధీ
యతాం=చెప్పఁబడుఁగాక. రామలక్ష్మణులచే నాకుమరింబుగలు
గునట్లును, మీరుచక్కఁగానాలోచి
యతాం=చెప్పఁబడుఁగాక. చి, యుపాయంబుఁజెప్పఁడు.

సీతాదేవినిసంగకయే, దశరథుని అని, తాత్పర్యము.
కుమారులగు రామలక్ష్మణులంజంపున

సహ శక్తిం ప్రపశ్యామి జగత్యన్యన్య కన్యచిత్
సాగరం వానరై స్తీర్త్వా నిశ్చయేన జయో మమ. ౨౬

టిక॥వానరైః(సహ)= వానరుల హృతము)=వచ్చుటకు; జగతి=ప్రపంచ
తోఁగూడ; సాగరం=సముద్రమును; తీ మునందు; అన్యన్య-ఇతరుండగు; కన్య
త్వా - దాఁటి; అగంతుం (అధ్యా చిత్=ఒకానొకనికిని; శక్తిం= సామ

భ్యోమసు; సప్రపశ్యమి = చూడనుగ చిత్ = ఎవ్వరికి; శక్తిం = సామర్థ్యము
దా! నిశ్చయేన = నిశ్చయముచేత; మ ను; సప్రపశ్యమిహి = చూడనుగదా!
మ = నాకు; జయః = జయము. మమ = నాకు; నిశ్చయేన = నిశ్చయము

వాసరులను సహాయులుగా నుంచు చేత; జయః = జయము.
కొని, సముద్రంబుదాటి యిచ్చటికి వ గాముండుదక్కమణియెవ్వండున
చ్చుటకుం, బ్రపంచంబున నెవ్వండును ముద్రంబుదాటి గాఢాలండు; గాముం
సమభుండుగాఢు; కావున, నిశ్చయం మ సముద్రంబుదాటివచ్చి, నన్నవ
బుగానాకేజయంబుగల్గును అని, రావ ధించునుగావున, సేనీసంసారంబునునిశ్చ
లుండు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము. యముగ జయింపఁగలను.

రహస్యాశ్కము. — అన్యన్య = అని, తాత్పర్యము.
గామునకిన్నినితరుండగువానికి; కన్య

తస్య కామః రీతస్య నిశమ్య పరిచేదహమ్
కుంభకణః ప్రచుక్రోధ వచనం చేద ముబ్రవీత్. ౨౭

టీక॥ కుంభకణః = కుంభకణంబు; అను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
దు; కామః రీతస్య = మన్మథునిచేనాచే అట్లుమన్మథావిష్టుడగు నారావ
నింపఁబడిన; తస్య = ఆ రావణునియొ ణుండుచెప్పినమాటనువిని, కుంభకర్ణుం
క్క; పరిచేదితం = విడుచును; నిశమ్య = దు, మహారోపంబునొంది, యీమాటం
విని; ప్రచుక్రోధ = మిక్కిలియుంగ్రోపము జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నొందెను. ఇదం = ఈ; వచనంబు = మా

యచాతు రామస్య సలత్కరస్య
ప్రసహ్య సీతా ఖలు సా ఇహాహృతా
సకృ త్సమీత్యైవ సుసశ్చితం తదా
భజేత చిత్తం యమునేవ యామునిమ్. ౨౮

టీక॥ యదా = ఎప్పుడు; సకృత్ = ఒక్కమాటు; సమీత్యైవ = అలాచించి

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౭౫

స ౧౨

యె. సలత్తుణ్యం = లత్తుణునితోఁగూ
డిన; రామస్య = రామనియొక్క; సా =
ఆ; సీతా = సీత; ప్రసహ్య = బలాత్కా
రముగా; ఇహ = (సందియావకమా) ఇ
చ్చటికి; ఆహూతా = తేబడినదో; త
దాతు = అప్పుడె; చిత్తం = మనస్సు; య
మునా = యమునానది; యామసమి
వ = యామనపర్వతమునువలె; సునశ్చి
తం = చక్కనినిశ్చయమును; భశేతఖ
లు = పొందునుగాదా!

సీత, నీయంతనె యాలోచించి,
రాముని భార్యయగు సీతను బలాత్కా
రముగానిచ్చటికిఁ గేకమునుపె, మాతో
నాలోచించియుండువేసి, అప్పుడు య
మునానదియామన పర్వతమునొడిన
ట్లు, మనస్సునిశ్చయించు నొందియుండు
ను; ఇప్పుడాలోచించుటంశయు, గతజల
సేతుబంధమువంటిది.
ఆ, తాత్పర్యము.

సర్వ మేతన్మహారాజ కృత మప్రతిమం తవ
ఁగియేత సహస్రాభి రాదావే వాస్య కమణిః ౨౯

టీక॥ మహారాజ = మహారాజుండ
వగురావణుడా! తవ = నీయొక్క; ఏ
తత్ = ఈ; కృతం = కార్యము; సర్వం = అం
తయు; అస్య = ఈ; కమణిః = సీతాపరి
ణమాపంబగుకార్యముయొక్క; ఆదా
వేవ = మొదటనె; అస్తాభిస్సహ = మాతోఁ
గూడ; విధీయేత (యది) = చేయఁబడి

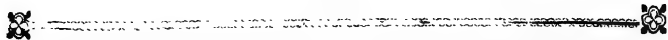
యుండువేసి; అప్రతిమం = సరిలేనిది;
కృత్ (అధ్యాహృతము) = అగును.
మహారాజుండవగురావణుడా! ఇప్పు
డాలోచించుటంతయు, సీతందీసికొని
వచ్చుటకు మొదటనేమాతోనాలోచిం
చియుండువేసి, మిక్కిలియుండుక్కఱగా
నుండును- అని, తాత్పర్యము.

న్యాయేన రాజకార్యాణి యః కరోతి దశానన
న స సంతప్యతే పశ్చస్మిన్చితార్థమతి నృకః- ౩౧

టీక॥ దశానన = రావణుడా!
యః = ఎవ్వఁడు; న్యాయేన = న్యాయము
చేత; రాజకార్యాణి = రావకార్యముల

ను; కరోతి = చేయుచున్నాడో; సః = అ
ట్టి; సశ్చితార్థమతి = నిశ్చయింపఁబడిన
కార్యములందుబుద్ధిగల; నృకః = రాజు;

పశ్చాత్=పిమ్మట; ననంతశ్చ=పరిత
పింపడు.

రావణుడా! ఎవ్వండు, కార్యంబు
నారంభించుటకును నై, చక్కగా
న్యాయంబునాలోచించి, యటుపిమ్మట

రాజకార్యంబులనారంభించునో, అట్టి,
ప్రతికార్యంబునందును నిశ్చితబుద్ధిగల
రాజా, నీయట్లు, వెనుకఁబరితాపంబు
నొందఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అనుపాయేన కర్మాణి విపరీతాని యానిచ
క్రేయ మాణాని దుష్కృంతి హవీం వ్యప్రయతే ష్వివ. ౩౧

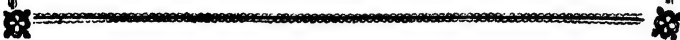
టీక॥ యాని=ఏ; విపరీతాని=విప
రీతములయిన, గుణవంతములయినయ
నుట; కర్మాణి=కార్యములు; అను
పాయేన = ఉపాయములేదుచేత; క్రి
యమాణాని = చేయఁబడుచున్నవగు
నో; తాని(అధ్యాహృతము)చ= అవి
యు; అప్రయతేషు = అపాత్రముల
యందు; హవీంషీవ = అన్నములుచ

లే; దుష్కృంతి = దోషవృత్తులగుచు
న్నవి-
మంచికార్యములయినను ఉపాయ
ముచేజేయకున్నచో, నిష్ఫలంబులగు
టయెగాక, అపాత్రులకుఁజెట్టినయన్న
మువలె, దోషంబునుం గలుగఁజేయును.
అని, తాత్పర్యము.

యః పశ్చ త్పూర్వకార్యాణి కర్మాణ్యభిచిక్షేషతి
పూర్వం చాపరకార్యాణి న న వేద నయానయా- ౩౨

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; పూర్వకార్యా
ణి= ముందుచేయఁదగినట్టి; కర్మాణి=కా
ర్యములను; పశ్చాత్=వెనుకను; అపరకా
ర్యాణి = వెనుకఁజేయఁదగినకార్యము
లను; పూర్వంచ=ముందును; అభిచి
క్షేషతి= చేయఁగోరుచున్నాఁడో; నః=
అతండు; నయానయా= నీతినిఅనీతిని;

నవేద=ఎఱుంగఁడు-
మఱియు, నెవ్వండు, వెనుకఁజేయ
వలసినకార్యములనుముందుచేసి, ముం
దుచేయవలసిన వానిని వెనుకఁజేయఁ
గోరునో, అతండుమంచిచేడులుడెలి
సినవాఁడుకాఁడు-
అని, తాత్పర్యము-

శ్రీమద్రామాయణముఃయుద్ధకాండము.

౧౭౭

స ౧౨

చపలస్య తు కృత్యేషు ప్రసమీత్యా ధికం బలమ్
క్షీప్ర మస్యే ప్రపద్యంతే క్రౌంచస్య ఖమివ ద్విజాః- ౩౩

<p>టీక॥ కృత్యేషు = కార్యములయందు; చపలస్య = చంచలనియొక్క; అధికం = అధికమయిన; బలం = బలమును; ప్రసమీత్య = చక్కగాఁజూచి; అన్యే = ఇతరులు; ద్విజాః = హంసపక్షులు; క్రౌంచస్య = క్రౌంచపర్వతముయొక్క; ఖమివ = రంధ్రమునువలె; ఖం (అధ్యాహృతము) = రంధ్రమును; ప్రపద్యంతే = పొందుచున్నారు.</p>	<p>కార్యములు చేయువాని కధికబలమున్న యెడల, శత్రువులు, రంధ్రాన్వేషణము చేయుచుండి, వాఁడుచపలమునొందునప్పుడు, ఇదిసమయమనితటాల్పన, హంసలు, ఎగిరి దాఁటరాని క్రౌంచపర్వతమును చానియందుగుమారస్వామి శక్తిచేఁగా వించినరంధ్రములముననుఱి దాఁటి పోవునట్లువానింబరాజితునిజేయుదురు అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

చక్కఁగా నాలోచింపక చపలుఁడై

త్వయే దం మహా దారభం కార్య మప్రతిచింతితమ్
దిష్ట్యా త్వాం నావధీ ద్రామో విషమిశ్ర మివామిషమ్. ౩౪

<p>టీక॥ త్వయా = నీచేత; అప్రతిచింతితమ్ = అలోచింపఁబడిన; మహత్ = గొప్పదగు, అపాయకరమగు; ఇదం = ఈ; కార్యం = పనిని; అరభం = చేయఁబడినది. విషమిశ్రం = విషముతోఁగలసిన; అమిషమిష = మాంసమువలె; త్వాం = నిన్ను; దిష్ట్యా = భాగ్యముచేత; రామః = రాముడు; నావధీత్ = చంపఁడయ్యె.</p>	<p>చంపఁడయ్యె. నీవెంతమాత్రంబునాలోచింపక, మిగిలియున్నపాయకరంబగునీతాహరణకార్యంబు గావించినావు; మాభాగ్యవశంబున, విషమిశ్రంబగుమాంసమువలె, నెవ్వరికిని దెలియనట్లు రాముండిదవఱకు నిన్నుఁజంపకున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తస్మా త్వయా సమారభం కమఃహ్య ప్రియం పరైః
అహం సమీకరిష్యామి హ త్వా శత్రూం స్తవా నఘ. ౩౫

టీక॥ అనఘః = పాపరహితుండవగు రావణుఁడా! త్వయా = నీచేత; సమార

బం=ఆరంభింపఁబడినదియు; పరైకి= ఇత
రులచేత; అసాధ్యం(అధ్యాహృతము)=
సాధింపఁదగనియు; అప్రతిపం=సరిలేని
దియునగు; కర్త=కార్యమును; అహం=
నేను; తవ=నీయొక్క; శత్రూక్= శ
త్రువులను; హత్వా=చంపి; సమీకరిష్యా
మిహి = సరిచేసెదనుగాదా!

పాపరహితుండవగు రావణుడా! ఆ
ట్లగుటంజేసి, నీవుకోరిచేసినట్టి, యన
దృశంబును నేనుదక్క మఱి యెవ్వరి
కిని అసాధ్యంబునగు నీకార్యంబును, నే
ను, నీశత్రువులంజంపి, నీకుసాధించియి
చ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

అహ ముత్పాదయిష్యామి శత్రూం ప్రవ విశాంపతే

టీక॥ విశాంపతే= నరేంద్రుండవ
గురావణుడా! అహం=నేను; తవ= నీ
యొక్క; శత్రూక్=శత్రువులను; ఉత్పా
దయిష్యామి=చంపెదను.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
నేను, నీశత్రువులనందఱంజంపెదను.
అని, తాత్పర్యము.

యది శక్రవివస్వంతౌ యది పావకమారుతౌ. ౩౬

తా వహం యోధయిష్యామి కుబేరవరుణావపి

టీక॥ శక్రవివస్వంతౌ యది=దేవేంద్రుం
డుసూర్యుండునైనను; పావక మారు
తౌయది = అగ్నివాయువులయినను;
కుబేరవరుణావపి= కుబేరవరుణులయి
నను; తౌ = ఆరామలక్ష్మణులను; అ
హం=నేను; యోధయిష్యామి= జగడ

మాడించెదను.
వారల, ఇంద్రసూర్యులయినను, అ
గ్నివాయువులయినను, కుబేరవరుణుల
యినను, వారలతో నేను యుద్ధముచే
సెదను. అని, తాత్పర్యము.

గిరిమాత్రశరీరస్య మహాపరిఘయోధినః. ౩౭

నదాత స్తీక్ష్ణదంష్ట్రస్య విభియా ద్వైపురందరః

టీక॥ గిరిమాత్రశరీరస్య = పర్వతంబంతటిచేహము గలవాడను; మహాపరి

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౧౭.

స ౧౨

ఘయోధినః = గొప్ప యినుపగుడియ నేను, పర్వతంబంతటిదేహంబుతో,
 తోఁబోరువాఁడును; నదఁతః = అటు గొప్పయినుపగుడియందాల్చి, భయం
 వాఁడను = తీర్ణదంష్ట్రస్య = కఠకుకోట కరంబులగు కోటలతో, సింహనాదంబు
 లుగలవాఁడనగు; మమ = (పంచమ్యుథఁ బుసేయుచు, యుద్ధంబునకుఁ బోఁగా
 గుండువప్తి) నావలన; పురందరోవై; దేవేంద్రుండుగూడ, భయపడిపాఱిపో
 దేవేంద్రుండును; విభియాత్ = వెఱచును వ్రను. అని, తాత్పర్యము.

పున మాం స ద్వితీయేన శరేణ నిహనివ్యతి. ౩౮
 తతో హం తస్య పాస్యామి రుధిరం కామ మాశ్వస

టీక॥ సః = ఆరాముండు; మాం = న నీవ్రాటడిల్లి స్వస్థంబుగానుండుము.
 న్ను; పునః = మఱల; ద్వితీయేన = రెండవ అని, తాత్పర్యము.
 దగు; శరేణ = బాణముచేత; నిహనివ్యతి = చం రహస్యాథకము. నిహనివ్యతి = చం
 తి = కొట్టును; తతో = అంతలోపలనే; పును. శేషమునమానము.
 అహం = నేను; తస్య = ఆరామునియొ రాముండు, రెండవబాణంబుచేత
 క్క; రుధిరం = నెత్తురును; పాస్యామి = నే, నన్నుఁజంపును; అటుపిమ్మటనేనునె
 త్రాఁగెదను. కామం = యథేచ్ఛముగా; త్తురుద్రావలెను (నేనతఁడై కఠుకక
 శ్వస = ఊరడిల్లుము. మున్నెనిన్నతండుచంపివేయునే, నేనే
 ఆరాముండు, నాపై నొకబాణము మిచేయుదుననుట) ఆలోచించి కార్య
 వేసి రెండవబాణంబువేయునంతలోపల ములేదు; స్వస్థముగానుండుము.
 న, నేను, ఆరామునిరక్తంబుఁద్రావెదను; అని. తాత్పర్యము.

వధేన వై దాశరథే స్సుఖావహం
 జయం తవా హతుఁ మహం యతిష్యే. ౩౯
 హత్వాచ రామం సహలక్ష్మణేన
 ఖాదామి సర్వాక్ హరియాధముఖ్యాక్

టీక॥ అహం = నేను; దాశరథే = రామునియొక్క; వధేన = చంపుటచేత

(“వై” అనునది పాదపూరణార్థము); చేత; దాశరథిః = రామునకు; తపః = నీయము
తపః = నీకు; సుఖావహం = సుఖముగలిగి; కన్య; జయం = జయమును; ఆహతుః =
గిండునట్టి; జయం = జయమును; ఆహతుః = తెచ్చుటకు; అహం = నేను; యతిష్యే = ప
యత్నించెదను. లక్ష్మణేన సహ = లక్ష్మణుని యత్నించెదను. అహం = నేను; స్థితం (అధ్యాపృతము) = ఉ
త్తోఽగూడ; రామం = రాముని; హత్వా = హతముచేసి; వానరసమూహములలోఁనుండును; సర్వాన్ = అందఱను; హత్వా = హతముచేసి; పాంసాగత్యోః = పాంసాగత్యోః
భక్షించెదను. భక్షించెదను. భక్షించెదను.

నేను, రాముంజంపి, నీకు, సుఖకరంబు
గుజయంబుగల్గునట్లు ప్రయత్నింబున నే
నెదను; అట్లు రామలక్ష్మణులంజంపి, వా
నరశ్రేష్ఠులందఱను భక్షించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథము. — వధేన = చచ్చుట

నేను, ముందు రాముని చేహతుండ
నై, రాముండునిన్ను జయించునట్లు ప్ర
యత్నించెదను; యుద్ధంబున, రామలక్ష్మ
ణులను వానర శ్రేష్ఠులనుంబొంది, యిం
కనుబ్రతుకుటెక్కడిది?

అని, తాత్పర్యము.

రమస్వ కామం పిబ కాగ్రవాహుణీం

కురుష్వ కార్యాణి హితాని విజ్వరః. ౪౦

మయా తు రామే గమితే యమక్షయం

చిరాయ నీతా వశగా భవిష్యతి

టిక|| త్వం (అధ్యాపృతము) = నీవు; గు; కార్యాణి = పనులను; కురుష్వ = చేసి
కామం = యథేచ్ఛ గా; రమస్వ = క్రీడింపు
ము. అగ్రవాహుణీం = శ్రేష్ఠమగుసుర
ను; పిబ = త్రాగుము. విజ్వరః = పరితాప
ములేనివాడనై; హితాని = ఇష్టముల
గు; కార్యాణి = పనులను; కురుష్వ = చేసి
కొనుము. మయా = నాచేత; రామే = రా
ముండు; యమక్షయం = యమునిగృహ
మును; గమితే తు = పొందింపఁబడగా
నే; నీతా = నీతాదేవి; చిరాయ = బహు

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౮౧

స ౧౩

కాలము; వశగా = అధీనతఁబొందినది; భ
సవ్యతి = కాఁగలదు.

నీవు యథేచ్ఛగాఁగ్రీడింపుము; మంచి
మద్యంబును ద్రాఁగుము; నీకిష్టములయిన
కార్యంబులంజేసికొనుచుండుము; నేను
బోయి రాముంజంపెదను; అంత, సీత, బ
హుకాలమునీ యధీనయయి యుండఁగల
దు. అని, కుంభకర్ణుండు, రావణునితోఁ
జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — మయాతు =
నాచేతనే; ఇయం = ఈ; సీతా = సీత; రా
మే = రామునిందు; అక్షయం = నాశము

లేనట్లుగా; గమితా = పొందింపఁబడిన
దై; చిరాయ = బహుకాలము; వశగా =
అధీనతఁబొందినది; భసవ్యతి = కాఁగల
దు. శేషము సమానము.

నేనె, ముందుమరణంబునొంది, ని
న్ననుమరణంబునొందించి, సీతరాము
నింబొంది, బహుకాలము, రామునితో
నుండునట్లుగా వింఁచెదను; నీవు యథేచ్ఛ
గాఁగ్రీడించుచుండుము. అని, కుంభక
ణుండు, రావణునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ద్వాదశశస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండద్వాదశశస్సగః టీక,
ముగిసినది.

ॐ

త్రయోదశశస్సగః ప్రారంభః.

రావణం క్రుద్ధమాజ్ఞాయ మహాపార్శ్వో మహాబలిః
ముహూర్త మనుసంచిత్య ప్రాంజలి ర్వాక్య మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ మహాబలిః = అధికమయినబలి; శ్వుండు; రావణం = రావణుని;
ముగల; మహాపార్శ్వః = మహాపా | క్రుద్ధం = కోపించినవానిఁగా; ఆజ్ఞా

య=తెలిసికొని; ముహూర్తం=కొం
చెముసేపు; అనుసంచిత్య = ఆలో
చించి; ప్రాజలి=మంచిచేమోడ్పు
గలవాడై; వాక్యం=మాటను; అబ్ర
వీత్=చెప్పెను.

మహాబలశాలియగుమహాపార్శ్వం

దు, రావణుండు కుంభకర్షణిమాటలకు
గోపంబుగొండివాడని తెలిసికొని, కొం
చెముసేపు, అతని బ్రసన్నుశేయను
పాయంబాలోచించి, చేతులుమొగు
డ్చుకొని, యిట్లు, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము-

యః ఖల్వపి వనం ప్రాప్య మృగవ్యాళ సమాకులమ్
స పితే న్నధు సంపాప్తం స సరో బాలి శో భవేత్. ౨

టీక|| యః=ఎవ్వఁడు ("ఖలు" అను
నదివాక్యాలం కారాథము); మృగ
వ్యాళసమాకులం=మృగములచేతనుస
హములచేతనునిండిన; వనం=అడవిని;
ప్రాప్యపి=పొందియు; సంపాప్తం
పొందఁబడిన; మధు= తేనెను; నపి
చేత్=త్రాగఁడో; సః=అ; సరో =
మధ్యఁడు; బాలిశః=మూఁడు; భ
వేత్=అగును.

ఎవ్వండు, తేనెయ్రాగవలెనని
మృగంబుల తోను సర్పంబుల తోను
నిండియుండునడవికిఁబోయి, యచ్చ
టనెట్లకేలకుఁ దెనియసంపాదించి,
దానిం ద్రాగ కుండునో, అతం
డు, మూఁడు. అట్లు, నీవు, సీతాస
మాగమంబుఁగోరి, యితిప్రయాసం
బున, సీతవీసికొనివచ్చియు, నూర
కుండందగదు. అని, తాత్పర్యము.

ఈశ్వరస్య శ్వరః కో న్ని తవ శత్రునిబహణ
రమస్య సహవై దేహ్య శత్రూ నాక్రమ్య మూఢసు. ౩

టీక|| శత్రునిబహణ=శత్రువులం
జంపునట్టిరావణుడా! ఈశ్వరస్య=ప్ర
భుండవగు; తవ=నీకు; ఈశ్వరః =
ప్రభుండు; కః=ఎవ్వఁడు; అస్తి= ఉ
న్నాడు? శత్రూ=శత్రువులను; మూ

ఢసు=తలయందు; అక్రమ్య= తొ
కి-; వైదేహ్యసహ=సీతాదేవితోఁగూ
డ; రమస్య=క్రిడింపుము.
శత్రువులంజంపునట్టిరావణుడా?
నీవె యీశ్వరుండవే ; నిన్నుదుగువాఁ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౮౩

స ౧౩

దెవ్వడు? శత్రువులతలబుద్ధికి, నీతండ్రిగ్రీడింపుము. అని, తాత్పర్యము.

బలాతురకురట వృత్తేన వత్సస్వ సుమహాబల
ఆక్రమ్యాక్రమ్య సీతాం వై తథాభుజ్జ్వరపస్వచ. ౪

టీక॥ సుమహాబల = మిక్కిలియునధి	ము. రమస్వచ = స. తోపంబును బొం
కమయినబలముగలరావణుడా! బలా	దుము.
త్ = బలాతురకురటవృత్తేన = మహాబలండువగు రావణుడా! నీ	
త్తేన = కోడివ్యాపారముచేత; వత్స = తయొప్పుకున్నను, గురుకుటంబుపగిది, బ	
స్వ = ఉండుము. తథా = అట్లు; సీతాం = లాత గురంబున, నీతనాక్రమించి, పలు	
సీతను; ("వై" అనునదిపాదపూరణౌ) మాటుక్రీడించి, సంతోషంబు నొందు	
భాము; ఆక్రమ్యాక్రమ్య = ఆక్రమిం	ము. అని, తాత్పర్యము.
చి యాక్రమించి; భుజ్జ్వ = భోగింపు	

లబ్ధ కామస్య తే పశ్చాదాగమిష్యతి యద్భయమ్
ప్రాప్త మప్రాప్త కాలంవా సర్వం ప్రతిసహిష్యసి. ౫

టీక॥ లబ్ధకామస్య = పొందఁబడినకో	రాజోవుదానినిగానియనట; సర్వం =
రికల; తే = నీకు; పశ్చాత్ = పిమ్మట;	అంతను; ప్రతిసహిష్యసి = ఓర్వకలవు.
యత్ = ఏ; భయం = భయము; ఆగమి	ఇట్లునీవు, కోరికనెరవేర్చుకొన్నపి
ష్యతి = రాగలదో; తత్ (అధ్యాహృ	మ్మట, నీకేదై నభయము సంభవించు
తము) = దానిని; ప్రాప్తం = పొందఁబ	నేని, యదివచ్చినరానిమ్ము; లేక రాఁ
డినదానిగాని; అప్రాప్తకాలంవా = బోవునదిగానున్న నుండనిమ్ము; నీకేది	
పొందఁబడనికాలముగలదానిగాని,	యులత్యములేదు. అని, తాత్పర్యము.

కుంభకణః స్సహస్థాభి రింద్రజిహ్వ మహాబలిః
ప్రతిషేధయితుం శక్తౌ సవజ్రమపి వజ్రీణమ్- ౬

టీక॥ అస్తాభిస్సహ = మూలొకగూడ; కుంభకణశ్చ = కుంభకణండు

ను; మహాబలః = అధికమయినబలముగ
ల; ఇంద్రజిచ్చ = ఇంద్రజిత్తును; సవ
జం = వజ్రాయుధముతోఁగూడిన, వ
జ్జీణమపి = దేవేంద్రునైనను; ప్రతిషేధ
యితం = కొట్టుటకు; శక్తా = సమ
ర్థులు.

కుంభకణుండును, మహాబలుండ
గునింద్రజిత్తును, వీరిలిరువురె.మమ్ముం
గూడి, వజ్రాయుధంబుధరించి దేవేం
ద్రుండువచ్చినను, బ్రహారింపంజాలుదు
రు-అని, తాత్పర్యము.

ఉపప్రదానం సాంత్యం వా భేదం వాఽ కుశలైః కృతమ్
సమతిక్రమ్య దండేన సిద్ధిమర్థేషు రోచయ. ౭

టీక॥ అకుశలైః = అసమర్థుల
చేత, కృతం = చేయఁబడిన ; ఉ
పప్రదానం = ఇచ్చుటనుగాని; సాం
త్యం వా = మంచిమాటనుగాని; భేదం
వా = భేదోపాయమునుగాని; సమతిక్ర
మ్య = అతిక్రమించి; దండేన = దండో
పాయముచేత; అర్థేషు = కార్యముల
యందు; సిద్ధిం = సిద్ధిని ; రోచయ =

కోరుము.
యుద్ధంబు సేయఁజేతఁగాని వారలే
ర్పఱచిన దానంబునుగాని సామమును
గాని భేదంబునుగాని యీమాఁడుపా
యంబులనువిడిచి, దండోపాయంబున
నె, కార్యసిద్ధిహొందుము.
అని, తాత్పర్యము.

ఇహ ప్రాప్తా వయం సర్వా శత్రూంస్తవ మహాబల
వశే శస్త్రప్రతాపేన కరిష్యామి న సంశయః. ౮

టీక॥ మహాబల = అధికమయినబల
ముగలరావణుడా ! వయం = మేము;
ఇహ = ఇచ్చటికి; ప్రాప్తా = వచ్చిన ;
తవ = నీయొక్క; శత్రూక్ = శత్రువుల
ను; సర్వా = అందఱను; శస్త్రప్ర
తాపేన = శస్త్రబలముచేత; వశే =

అధీనతయందు; కరిష్యామః = చేయు
దుము. సంశయః = సందేహము; న =
లేదు.
మహాబలుండవగు రావణుడా! మే
మునీశత్రువులు; ఇచ్చటికిరాఁగానే, వా
రలనందఱను, శస్త్రబలంబుననీకువశి

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౫

స ౧౩

కృశులం గావించెదము ; సంజేహఁ జెప్పెను-అని, తాత్పర్యము-
ములేదు-అని, మహాపార్శ్వుండురావ

ఏవము క్త స్తదా రాజా మహాపాశ్వేన రావణః
తస్య సంపూజయత్ వాక్య మిదం వచన మబ్రవీత్. ౯

టీక॥ రాజా=రాక్షసరాజుండగు;	చనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను-
రావణః=రావణుండు; తదా=అప్పు	రాక్షసరాజుండగురావణుండు ,
దు; మహాపార్శ్వేన= మహాపార్శ్వ	అప్పుడు, మహాపార్శ్వుండుచెప్పినమా
నిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబ	టనువని, సంతోషించి, యతనింబొగ
డినవాఁడై; తస్య = ఆమహాపాశ్వన	దుచుసీమాటం జెప్పెను.
యొక్క; వాక్యం=మాటను; సంపూ	అని, తాత్పర్యము.
జయత్=పూజించుచు; ఇదం=ఈ; వ	

మహాపార్శ్వ నిబోధ త్వం రహస్యం కించి దాత్తనః
చిరవృత్తం తవాఖ్యాన్యే యదవాప్తం మయా పురా. ౧౦

టీక॥ మహాపార్శ్వ = మహాపా	లమప్పుడు జరిగినసంగతిని; ఆఖ్యాన్యే-
శ్వఁడా! ఆత్మనః=నాయొక్క; కించి	చెప్పెదను.
త్=ఒకానొక; రహస్యం= రహస్యము	మహాపాశ్వఁడా! నాయందొక్క-
ను; త్వం=నీవు; నిబోధ= ఎఱుంగుము.	రహస్యంబున్నది ; నీవెఱింగి యుండు
పురా=మునుపు; మయా = నాచేత;	ము; మున్ననేనొకటి చేసియున్నాను;
యత్=ఏది; అవాప్తం= పొందఁబడిన	బహుకాలమయినది; చెప్పెదను విను
దో; తత్=అట్టి; చిరవృత్తం=బహుకా	ము. అని, తాత్పర్యము.

పితామహస్య భవనం గచ్ఛంతీం పుంజికస్థలామ్
చంచూర్యమాదౌ మద్రాక్ష మాకాశేగ్ని శిఖామివ. ౧౧

టీక॥ అహం(అధ్యాత్మతము)=నేను; పితామహస్య = బ్రహ్మచేపునియొ

కరఃభవనం = ఇంటిని గూచిక్కగచ్చం	తిని.
తీం=బోవుచున్నదియు; చంచూర్యమా	నేనొకప్పుడు, నాభయంబున, దా
ణం= దాఁగిదాఁగిపోవుచున్నదియు; గిదాఁగిబ్రహ్మదేవునింటికే	బోవుచునా
ఆకాశే=ఆకాశమునందు; అగ్నిశిఖామి	కాశంబుననగ్నిజ్వాలవలె వెలుంగుచున్న
వ(స్థితం)= అగ్నిజ్వాలయుఁబోలెను	పుంజికష్టలయనునప్పురసనుమిన్నంగంటి
న్నదియునగు; పుంజికష్టలాం=పుంజికష్ట	ని. అని, తాత్పర్యము.
లయనునప్పురసను; అద్రాక్షం= చూచి	

సా ప్రసవ్య మయా భుక్తా కృతా వివసనా తతః
స్వయంభుభవనం ప్రాప్తా లోళితా నళినీ యథా. ౧౨

టిక తతః=అటుపిమ్మట; సా = ఆ	టిక ప్రాప్తా=పొందినది.
పుంజికష్టల; మయా = నాచేత; ప్రస	అంత, నేనాపుంజికష్టలను బలా
వ్యం=బలాత్కారముగా; వివసనా=ది	త్కారంబునదిగంబరఁగాఁజేసి భోగిం
గంబరగా; కృతా=చేయుఁబడినదై; భు	చితిని; అంత, నదివాఁడినతామరతూఁడు
క్తా=భోగింపఁబడినది. లోళితా = నల	వలెదీనయ్యి బ్రహ్మదేవువొద్దకుఁ బో
పఁబడిన; నళినీయథా = తామరతీఁగవ	యినది. అని, తాత్పర్యము.
లె; స్వయంభుభవనం= బ్రహ్మదేవుని	

తస్య తచ్చ తదా మన్యే జ్ఞాత మాసీ న్నహత్తనః

టిక తచ్చ = ఆసంగతియు; తస్య=	దను.
ఆ; మహత్తనః = అధికమయిన ప్రభావ	మహాత్ముండగు నాబ్రహ్మదేవునకు,
ముగలబ్రహ్మదేవునకు; జ్ఞాతం = తెలి	ఆసంగతి చెలిసినట్లుతోచుచున్నది.
యఁబడినది; ఆసీత్ = అయినది. ఇతి(అ	అని, తాత్పర్యము.
ధ్యాహృతము)= అని; మన్యే=తలంచె	

అథ సంకుపితో దేవో మా మిదం వాక్య మబ్రవీత్. ౧౩

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౧౫

స ౧౩

టిక॥అభ=అంత;దేవః = బ్రహ్మదే దేవైనను.	
పుండు;సంకుపితః=మిక్కిలియుగోపం	అంత,బ్రహ్మదేవుండు, మహాకో
చినవాడై;మాం = నన్నుగూర్చి; ఇ	పంబునొంది, నన్నుగూర్చి యీమా
దం=ఈ;వాక్యం=మాటను;అబ్రవీత్=	టంజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

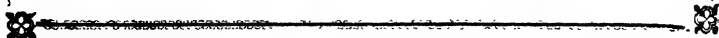
అద్య ప్ర భృతి యా మన్యాం బలా న్నారీం గమిష్యసి
తదా తే శతధా మూర్ధాః ఫలిష్యతి న సంశయః ౧౩

టిక॥అద్యప్రభృతి=ఇది మొదలు; అ	ము;న-లేదు.
న్యాం=ఇతరయును; యాం=ఏ;నా	ఇదిమొదలు, నీవిట్లు పరశ్రీని బ
రీం=శ్రీని;బలాత్ = బలాత్కారము	లాశ్చారంబునంబొందుదువేని, యప్పు
వలన;గమిష్యసి;పొందుదువో; తదా=	డె, నీతలనూటవ్రయ్యలయి పగులం
అప్పుడె;తే=నీయొక్క;మూర్ధాః=త	గలదు,సంజేహంబులేదు. అని, బ్రహ్మ
ల;శతధా=నూటవ్రయ్యలుగా; ఫలి	దేవుండుచెప్పెను.
ష్యతి=పగులును.సంశయః= సంజేహ	అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యహం తస్య శాపస్య భీతః ప్రసభమేవ తామ్
నారోపయే బలాత్ప్రీతాం వై దేహీం శయనే శుభే. ౧౪

టిక॥ అహం=నేను; ఇతి=అని; త	మువలన; శుభే- సుందరంబునగు; శ
స్య=అబ్రహ్మదేవునియొక్క; శాపస్య=	యనే=పాస్సునందు; నారోపయే=ఎ
(పంచమ్యథ=మందుషష్ఠి) శాపమువల	కొంచుకొనకున్నాను.
న; ప్రసభమేవ = బలాత్కారముగా	నేను,బహుకష్టంబుననాశాపంబున
న;భీతః= భయపడినవాడనై; వై దే	కుభయపడియె,నీతనుబలాత్కారంబు
హీం = విదేహరాజుకూతురగు; నీ	నంబొందకున్నాను.
తాం=నీతను; బలాత్ = బలాత్కార	అని,తాత్పర్యము.

సాగరస్యే వ మే వేగో మారుత స్యేవ మేగతిః
వై తద్దాశరథిర్వేద హ్యసాదయతి తేన మామ్. ౧౫

టిక॥ సాగర స్వేదం సముద్రముయొక్క-వలె; మేనాయొక్క-; వేగః=వేగమును; మారుత స్వేదం=వాయువుయొక్క-వలె; మేనాయొక్క-; గతిః=గమనమును; ఏతత్=దీనిని; దాశరథిః=రాముండు; నవేదం=ఎఱుంగఁడు; తేన=దానిచేత; చూం=నన్ను; ఆసాదయతిహి=

పొందుచున్నాఁడుగాదా! సముద్రంబునకుంబోలె వేగంబును వాయువునకుంబోలె గమనంబును నాకున్నదని రామునకుఁ దెలియదు; కావున నేనాపైకే వచ్చుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యస్తు సింహ మివాసీనం సుప్తం గిరి గుహాశయే
క్రుద్ధం మృత్యు మివాసీనం ప్రబోధయతు మిచ్ఛతి. ౧౭

టిక॥ యస్తు=ఎవ్వఁడయితే; గిరిగుహాశయే=పర్వతగుహాశయంబునందు; సుప్తం=నిదురించిన; సింహమివాసీనం=సింహమువలెనున్నవాఁడను; సుక్రుద్ధం(అధ్యాహృతము)=నిదురించిన; మృత్యుమివాసీనం=మృత్యువువలెనున్నవాఁడను; క్రుద్ధం=కోపస్వభావుండనగు; మాం=నన్ను; ప్రబోధయతుం=మేలకొలుపుటకు; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడు; సఃకీదృశే(అధ్యాహృతము)=అ

తంజెట్టివాఁడు? ఆరాముండు, పర్వతగుహాయందు నిదురించుచున్నసింహంబును, నిద్రలేపునట్లు, నిద్రవోయియున్న మృత్యువును మేలుకొల్పునట్లు, ఊరకున్నయతికోపనుండగునన్నుకావలెనని ఛరికొల్పించున్నాఁడే, అతంజెట్టివాఁడు? ఏమియుఁ దెల్పలేనివాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

న మత్తో నిశితాఽబాణాఽ ద్విజిహ్వః పన్నగాఽ
రామః పశ్యతి సంగ్రామే తేన మా మభిగచ్ఛతి. ౧౮

టిక॥ రామః=రాముండు; సంగ్రామే=యుద్ధమునందు; మత్తః=నావలన; నిశితాఽ=తీక్షణములయినవియు; ద్విజి

హ్వః=రెండునాలుకలుగల; పన్నగాఽ=ప (స్థితాఽ)= సర్పములువలెనున్నవియునగు; బాణాఽ=బాణములను; నప

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౧౮౯

స ౧౩

శ్రీతి - చూడలేదు. తేన=అందుచేత; లయిన నాబాణంబులంగని యెటుంగఁ
మాం=నన్నుగూర్చి; అభిగచ్ఛతి=వ డు; కావుననే, యిప్పుడునామీదికి వ
చ్చుచున్నాడు.

ఇదివఱకెన్నడును, రాముండు, యు
ద్ధంబున, సపరాంబులుంబోలెఁ దీక్ష్యంబు
అని, తాత్పర్యము.

క్షిప్రం వజ్రోపమై ర్భ్రాతృశతధా కామృతచ్యుతైః
రామ మాదీపయిష్యామి ఉలాఘాభి రివ కుంజరమ్. ౧౯

టీక॥ క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; శతమి=వెలింగించెదను.
ధా=నూలునూలులుగా; కామృత ఇంక, శీఘ్రంబుగానే, యేనుంగుల
చ్యుతైః=ధనుస్సుననుండిజాతిన; వజ్రోపైఁగొఱివిక పైలువేయునట్లు, రాముని
పమైః=వజ్రముతోఁబోల్కి-గల; భ్రాతృ, వజ్రంబువంటి పెక్కు-బాణంబు
తైః=బాణములచేత; రామం=రాము లంప్రయోగించెదను.
ని; ఉలాఘాభిః=కొఱివిక పైలచేత; కుంజ అని, తాత్పర్యము.
రమివ=ఏనుంగునువలె; ఆదీపయిష్యా

తచ్ఛాస్య బల మాదాస్యే బలేన మహతావృతః
ఉదయన్ సవితా కాలే నక్షత్రాణా మివ ప్రభామ్. ౨౦

టీక॥ అహం(అర్హాహృతము)=నియొక్క; తత్=ఆ; బలంచ=సైన్యము
నేను; మహతా = గొప్పదగు; బ నుగూడ; ఆదాస్యే=ఖండించెదను.
లేన = సైన్యముచేత; వృతః = చ మఱియుఁ బ్రాతఃకాలంబున నుది
ట్టఁబడినవాడనై; ఉదయన్ = ఉద తుండగుసూర్యుండు, నక్షత్రంబులకాం
యించుచున్న . సవితా = సూర్యు ఁటింబోగొట్టునట్లు, నేనుగొప్పసైన్యం
దు; కాలే=ప్రాతఃకాలమునందు; నక్ష బుంగూడి , రామునియావాసర సైన్యం
త్రాణాం = నక్షత్రములయొక్క; ప్ర బునుగూడఁజక్కార-దెదను.
భామివ=కాంతినివలె; అస్య=ఈ రాము అని, తాత్పర్యము.

ని వాసవేనాపి సహస్ర చక్షుషా
యుధా స్త్రిశక్యో వరుణేన వా పునః
మయాత్వీయం బాహుబలేన నిజీకతా
పురీ పురా వైశ్రవణేన పాలితా. ౨౧ .

టీక||సహస్రచక్షుషా = వేయికం పంబడినది.

ద్లుగల; వాసవేనాపి=ఇంద్రునిచేతను; వేయికంద్లుగలచేవేంద్రుడుగానివరు
పునః=మఱియు; వరుణేనవా=వరుణు ణుండుగాని యుద్ధంబున, నాయెదుట,
నిచేతను;యుధా = యుద్ధముచేత;శ నిలువలేగైరి;మఱియు, నేనుగుబేరునిం
క్యః=అలవియుగువాడను; నాస్త్రి=కా గూడజయించి, యతనిచే బాలితంబ
ను.పురా=మున్ను;వై శ్రవణేన= కుబే గు నీలంకాపురింగొంటిని;ఇంక , మను
రునిచేత; పాలితా=రక్షింపబడిన ; మృండగురాముండు నాకెంతమాత్ర
ఇయం=ఈ;పురీతు = లంకాపట్టణము ముఁగిని, రావణుండు మహాపార్శ్వుని
ను; మయా=నాచేత;బాహుబలేన = నితోజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
భుజబలముచేత ; నిజీకతా= జయిం

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, త్రయోదశస్సర్గః.

ఇది, సప్తపాదము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రయోదశస్సర్గఃటీక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౯౧

స ౧౪

(౨)

చ తు ద క శ స గ క పా రం భః.

నిశాచరేంద్రస్య నిశమ్య వాక్యం
స కుంభకణ్ణస్య చ గజీతాని
విభీషణో రాక్షసరాజముఖ్య
మువాచ వాక్యం హిత మథకయుక్తమ్. ౧

టీక॥ సః=ఆ=విభీషణః=విభీషణుః	గూడినదియునగు; వాక్యం=మాటను; ఉ
దుఃనిశాచరేంద్రస్య=రాక్షసేశ్వరుండ	వాచ=చెప్పెను.
గురావణునియొక్క; వాక్యం= మాట	అంతవిభీషణుండు, రాక్షసేశ్వరుం
ను; కుంభకణ్ణస్య= కుంభకణ్ణునియొ	డగురావణునిమాటను, కుంభకణ్ణ
క్క; గజీతానిచ=గజకానలును; నిశ	నిగజకానలునిని, రావణుంజూచి, హి
మ్య=విని; రాక్షసరాజముఖ్యం= రా	తంబునుబరమార్థకసంయుతంబునగు,
క్షసరాజులలో శ్రేష్ఠుండగు రావణుని	నీమాటంజెప్పెను.
గూర్చి; హితం=మేలుగలిగించునదియు;	అని, తాత్పర్యము.
అథకయుక్తం = పరమార్థముతో	

వృతోహి బాహ్వంతరభోగరాశి
శ్చింతావిష సుస్థితీక్షణదంష్ట్రః
పంచాంగుశీపంచశిరోతికాయః
సీతామహాహి స్తవ కేన రాజక్. ౨

టీక॥ రాజక్=రాక్షసరాజుండవ	కలుగులయినకోతిలుగలదియు; పంచాం
గురావణుడా! బాహ్వంతరభోగరా	గుశీపంచశిరోతికాయః= అయిదువ్రే
శిః= వక్షస్థలముపడగలదియు; చిం	ళ్లనుఅయిదుతలల పెద్దదేహముగలది
తావిషః = చింతయును విషముగలది	యైనగు; సీతామహాహిః=సీతయను
యు; సుస్థితీక్షణదంష్ట్రః=చిలునగవను	గొప్పసర్పము; తవ=(తృప్తియార్థమం

దుష్ప్రి) సీచేత; కేన=ఎందుచేత; వృ
తః=కోరంబడినది. “హ” అనునదిపా
దపూరణార్థము.

రాక్షస గాఢాడవగురావణుడా!
వక్షస్థులమను పడగగలదియుఁ జింత
యనువిషంబుగలదియుఁ జిటునగవనుక

జకుకోటలుగలదియు, దుఃఖవశంబునఁ
దలగడ గాఢజేయఁబడిన హస్తంబునంద
లియుదువేళ్లను అయిదుతలలుగలిగి
నదియునగు, సీతయనుగొప్పనర్పమునే
లకోరితివి?

అని, తాత్పర్యము.

యావన్నలంకాం సమభిద్రవంతి

పల్వముఖాః పర్వతకూటమాత్రాః

దంష్ట్రాయుధాశ్చైవ నఖాయుధాశ్చ

ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ ౩

టీక॥ యావత్ = ఎంతవఱకు; దం
ష్ట్రాయుధాశ్చైవ = దంతముచేయూ
యుధము గాఁగలవారలును; నఖాయు
ధాశ్చ = గోల్లె యాయుధములు గాఁగ
లవారలును; పర్వతకూటమాత్రాః =
పర్వతశిఖరంబులంతటివారలునగు; పల్వ
ముఖాః = వానరులు; లంకాం = లంకను
గూర్చి; సమభిద్రవంతి = రారో; తా
వత్ (అధ్యాత్మము) = అంతలోఁబల;

మైథిలీ = సీతాదేవి; దాశరథాయ = గా
మునికొఱకు; ప్రదీయతాం = ఇవ్వఁబ
డుఁగాక.

దంతంబులుననఖంబులునెఱుఱు
ధంబులుగాఁగల పర్వతశిఖరగాకారుల
గువానరులు, లంకకు రాకమున్నె, సీతా
దేవిని గామునకొసంగుము.

అని, తాత్పర్యము.

యావన్నగృహంతి శిరాంసి బాణా

రామేరితా రాక్షసపుంగవానామ్

వజ్రోపమా వాయుసమానవేగాః

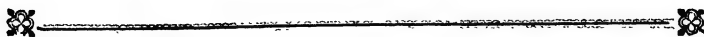
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ. ౪

టీక॥ యావత్ = ఎంతవఱకు; వజ్రోపమాః = వజ్రములతోఁబోలి-గలవియు;

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౯౩

స ౧౪

వాయుసమానవేగాః - వాయువుయొక్క	విదాశరథాయ = రామునికొఱకు; ప్ర
కర్కశేగముతోసమానమైనవేగముగల:	దీయతాం = ఇవ్వఁబడుఁగాక.
యునగు; రామేరితాః = రామునిచేఁబ్ర	రాముండు, వజ్రసమానంబులును
యోగింపఁబడిన; బాణాః = బాణములు;	వాయువునకుంబోలె వేగంబుగలవియు
రాక్షసపుంగవనాం = రాక్షసశ్రేష్ఠుల	నగుబాణంబులుప్రయోగించి, రాక్షసా
యొక్క; శిరాంసి = తలలను; నగృహం	త్తమలశిరస్సులంఁద్రుంచుటకుమున్నె, నీ
తి = గ్రహింపవో; తావత్ (అధ్యాప్య)	తాడెవినిరామునికొసంగుము.
తము) - అంతలోపల; మైథిలీ = నీతాడే	అని, తాత్పర్యము.

భిత్వా న తావత్ప్రవిశంతి కాయం

ప్రాణాంతికాస్తే శనితుల్యవేగాః

శితాశ్వరా రాఘవవిప్రయుక్తాః

ప్రహస్తతేనైవ వికశ్తసే త్వమ్. ౫

ఓక ప్రహస్త = ప్రహస్తుఁడా! పా	వత్ " అనునదివాక్యాలంకారాభావము)
ణాంతికాః = ప్రాణనాశముసేయునవి	తేనైవ = అందుచేతనే; త్వం = నీవు; విక
యు; అశనితుల్యవేగాః = పిడుగుతోస	త్తసే = పొగడుకొనుచున్నావు.
మానమయిన వేగముగలవియు; శి	ప్రహస్తుఁడా! ప్రాణహరంబులును
తాః = తీక్ష్ణములునగు; రాఘవవిప్రయు	విడుగువంటివేగంబుగలవియును దీక్ష్యం
క్తాః = రామునిచేఁబ్రయోగింపఁబడిన; శ	బులునగురామునిబాణంబులు, ఇంకను,
రాః = బాణములు; తే = నీయొక్క; కా	నీదేహంబుభేదింపకున్నవి; కావుననే,
యం = దేహమును; భిత్వా = భేదించి; న	నీవిట్లాశ్మస్తుతిచేసికొనుచున్నావు.
ప్రవిశంతి - ప్రవేశింపకున్నవి (" తా	అని, తాత్పర్యము.

స కుంభకణ్ఠేంద్రజితౌ స రాజా

తథామహాపార్శ్వమశూదాదరౌవా

నికుంభకుంభౌచ తథాతికాయ

స్థాతుం నశక్తాయుధి రాఘవస్య. ౬

రాఘవస్య=రామునియొక్క; యు	యః=అతికాయుండును;నశక్తాః= స
ధి= యుద్ధమునందు;స్థాశుం=నిలుచు	మధులుకారు.
టకు;కుంభక జేకొండజితౌ = కుంభక	కుంభకణుండుగాని యుద్ధజిత్తు
ణుండును ఇంద్రజిత్తును;న(శక్తౌ)= స	గాని రాక్షసు రాజుండగురావణుండు
మధులుకారు. రాజా= రావణుండు;	గాని.మహాపాశ్వమహేందరులుగా
న(శక్తః)= సమధుండుకాడు. త	నిసికుంభుండుగుంభుండుగానియతికా
థా=అట్లు;మహాపాశ్వమహేందరౌ	యుండునుగాని.యెవ్వరునుయుద్ధంబున
వా= మహాపాశ్వమహేందరులును	రామునెదుటనిలువంజాలరు.
గాని;కుంభకుంభౌచ=నికుంభుండును	అని, తాత్పర్యము.
గుంభుండును;తథా= అట్లు; అతికా	

జీవంస్తు రామస్య న మోక్ష్యనేత్వం

గుప్త స్సన్రితా పృథవా మరుద్భిః

న వా సవస్యాంక గతో న మృత్యో

నాభో న పాతాళ మను ప్రవిష్టః. ౨

టీక త్వం=నీవు; జీవంస్తు = బ్రతికి	నే)=విడువబడవు నభిః= ఆకాశము
యున్నవాండవైమాత్రము; సన్రితా=	నుగాని;పాతాళం=పాతాళమునుగా
సూర్యునిచేతనుగాని;అథవా=లేక; మ	రి;అరు ప్రవిష్టః= ప్రవేశించినవాండవై
రుద్భిః=దేవతలచేతనుగాని;గుప్తః=	నను;న(మోక్ష్యనే)=విడువబడవు.
రక్షింపబడిన వాండవయ్య; రామ	నీకుసూర్యుడుతోడవచ్చినను దే
స్య(రామేణ)= రామునిచేత; నమో	వతలందఱుండోద్భవినను,నీవు, దేవే
క్ష్యనే=విడువబడవు; వాసవస్య=ఇం	దులతోడవైగూర్చుండినను,మృత్యువు
దునియొక్క;అంకగతః=తోడనుబొం	తోడవై గూర్చుండినను, ఆకాశంబు
దినవాండవైనను;న(మోక్ష్యనే)= వి	భ్రవేశించినను, పాతాళంబు జొచ్చి
డువబడవు. మృత్యో= మృత్యువుయొ	నను,రాముండు,నిన్ను బ్రాణంబుతోవి
క్క; అంకగతః (అధ్యాహుతము)=	డువడు. అవశ్యమువంతును;అని,విభీ
తోడనుబొందినవాండవైనను;న(మోక్ష	షణుండుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౯౫

స ౧౪

నిశమ్య వాక్యం తు విభీషణస్య
తతః ప్రహస్తో వచనం బభాషే

టిక|| ప్రహస్తః=ప్రహస్తుడు; విభీషే=పలికెను.
షణస్య=విభీషణునియొక్క; వాక్యం = ప్రహస్తుడు, విభీషణుండుచెప్పిన
మాటను; నిశమ్యతు=విన్నుతనె; త మాటన విని, యంత, నీమాటంజెపె
తః=అంత; వచనం=మ టను; బభా ను. అ, తాత్పర్యము.

న నో భయం విద్యన దైవతేభ్యో
న దానవేభ్యో హ్యథవా కుతశ్చిత్. ౮

టిక|| నః=మాకు; భయం = భయ భయమును; నవిద్యహే(విద్యః)=ఎఱుం
ము; దైవతేభ్యః=దేవతలవలన; న= గము. గదా!
లేదు, దానవేభ్యః= దానవులవలన; దేవతలవలనఁగాని దానవుల వల
న=లేదు. అథవా = లేక; కుతశ్చిత్ = నఁగాని యెవరివలననుగాని మాకుభ
ఎందును; భయం (అధ్యాహృతము) = యంబులేదు. అని, తాత్పర్యము.

న యక్షగంధర్వమహారగేభ్యో
భయం న సంఖ్యే పతగో త్రమేభ్యః
కథన్న రామా ద్భవితా భయం నో
నరేంద్రపుత్రా త్సమరే కదాచిత్. ౯

టిక|| సః=మాకు; సంఖ్యే=యుద్ధ న; రామాత్=రామునివలన; సమరే=
మునందు; భయం=భయము; యక్షగం యుద్ధమునందు; కదాచిత్ = ఒకప్పుడైన
ధర్వమహారగేభ్యః= యక్షులవలన ను; భయం=భయము; కథన్న=ఎట్లు;
నుగంధర్వులవలననుపెద్దసహములవల భవితా=కాఁగలదు?
నను; న=లేదు. పతగో త్రమేభ్యః=పక్షు యక్షులవలనఁగానిగంధర్వులవలనఁ
లలోను త్రమగువానివలనను; న= లే గాని యురగంబులవలనగాని పక్షిసం
దు, నరేంద్రపుత్రాత్=రాజుకొడుకై ఘంబులవలనఁగాని, మాకు యుద్ధంబున

నెంతమాత్రముభయంబులేదు; ఇంకమలనమాకేమిభయము? అని, ప్రహస్తుండు
సుమ్యండుగురాచపిల్లకాయ రామునివనిభీషణునితోజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము

ప్రహస్తవాక్యం త్వహితం నిశమ్య

విభీషణో రాజహితానుకాంక్షీ

తతో మహాత్మా వచనం బభాషే

ధర్మాధికామేషు నివిష్టబుద్ధిః. ౧౦

టీక|| మహాత్మా = పూజ్యమయిన నబుద్ధిగలవాడై; వచనం = మాటను; బ
స్వభావముగలవాఁడును; రాజహితా భాషే = చెప్పెను.
నుకాంక్షీ = రాజుమేలునుగోరువాఁడు మహాత్ముండును రావణుని మేలుతో
నగు; విభీషణః = విభీషణుఁడు; అహితం = దువాఁడునగు విభీషణుండు, రాజునకుఁగి
కిడుగలిగించునట్టి; ప్రహస్తవాక్యం = ప్ర
హస్తునిమాటను; నిశమ్యతు = విన్నంత
నె; తతో = అంత; ధర్మాధికామేషు = క్క-౯గా నాలోచించి, యీమాటం జె
ధర్మమునందును అధర్మమునందును గా
మమునందును; నివిష్టబుద్ధిః = ఉంచఁబడి

ప్రహస్త రాజాచ మహేందరశ్చ

త్వం కుంభకణశ్చ యథా ధర్మజాతమ్

బ్రవీథ రామప్రతి తన్నశక్యం

యథాగతి స్వగ్గ మధర్మబుద్ధేః. ౧౧

టీక|| ప్రహస్త = ప్రహస్తుఁడా; రా మును; యథా = ఎట్లు; బ్రవీథ = చెప్పుచు
జాచ = రాక్షసరాజుండగు రావణుండు న్నారో; తే = అది; అధర్మబుద్ధేః =
ను; మహేందరశ్చ = మహేందరుండును; అధర్మంబునందు బుద్ధిగలవానికి; స్వ
త్వం = నీవును; కుంభకణశ్చ = కుంభక గణం = స్వగ్గమునుగూచి; గతిర్య
ణుండును; అధర్మజాతం = కార్యజాత థా = పోవుటవలె; రామప్రతి =

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౧౯౭

స ౧౪

రామునిగూర్చి;నశక్యం=అలవికాదు.

ప్రహస్తుడా!నీవును, రావణుండు
ను మహిమదరుండునుగుంభకణ్ఠండు
ను,తెప్పకార్యము, అధర్మిష్ఠునకు స్వ

గఁగమనంబునీధింపనట్లు, రామునివిష
యమయి యెంతిమాత్రము, సఫలము
కానేరదు. అని; తాత్పర్యము-

వధస్తు రామస్య మయా త్వయావా

ప్రహస్త సర్వై రపి రాక్షసై ర్వా

కథం భవే దథవిశారదస్య

మహాణవం తతు మివా స్థవస్య. ౧౨

టీక||ప్రహస్త=ప్రహస్తుడా! మ
యా=నాచేతఁగాని; త్వయావా=నీచే
తఁగాని;సర్వై=సమస్తులయిన;రాక్ష
సైరపివా = రాక్షసులచేతనుంఁగాని ;
అథవిశారదస్య=కార్యములయందుఁ
బండితుండగు; రామస్య=రామునియొ
క్క; వధస్తు=చంపుటయు;అస్థవస్య=
తెప్పలేనివానికి; మహాణవం= మహా
సముద్రమును; తతుం=దాటుటకు;

శక్తిః (అధ్యాహృతము)ఇవ = సామ
ర్థ్యమువలె;కథం=ఎట్లు; భవేత్= అ
గును?
ప్రహస్తుడా! తెప్పకొయ్యయి
ననులేనివానికిమహాసముద్రంబుదాటన
లవిగానట్లు, నాకుఁగానీకుఁగాని,రా
క్షసులయందటకుంఁగాని, కార్యదక్షుం
డగు రాముని వధింపనలవిగాదు.
అని,తాత్పర్యము.

ధర్మప్రధానస్య మహారథస్య

ఇత్వాకువంశప్రభవస్య రాజ్ఞః

ప్రహస్త దేవాశ్చ తథావిధస్య

కృత్యేషు శక్తస్య భవంతి మూఢాః. ౧౩

టీక||ప్రహస్త = ప్రహస్తుడా! ధ
ర్మప్రధానస్య=ధర్మ మెప్పిధానము

గాఁగలవాఁడును;మహారథస్య= తన్ను
నుసారధిని గుఱ్ఱంబులనురక్షించు కొను

చూచునొక్కడు వేలమందివిలుకాండ్ర
తోటోరు వాడును ; ఇట్వొకువంశ
ప్రభవ్య = ఇట్వొకువంశమే కార
ణముగాఁ గలవాడును ; తథావిధ
స్య = అట్టివాడును ; శక్తస్య =
సమర్థుఁడును ; రాజ్ఞః = జనరం
జనము సేయువాడునగు రామునియొ
క్కఁ ; కృత్యేషు = కార్యములయందు ;
దేవాశ్చ = దేవతలనుగూడ ; మూ
ఢాః = మోహము నొందిన వార
లు; భవంతి = అగుచున్నారు.

ప్రహస్తుడా! పరమ ధామీకుం
దును దన్నును సారథిని గుఱ్ఱంబులను

గాపాడుకొనుచుఁ బదునొక్కండువే
లమంది విలుకాండ్రతోటో బొరంజాలిన
వాడును బరాక్రమనిధానంబగు నిత్వొ
కువంశంబునంబుట్టినవాడును అట్లు వి
రాధుండుఁగబంధుండువాలియు మొద
లగుననేక మహావీరులనువధించినట్టిమ
హాపరాక్రమశాలియును మహా సమ
ర్థుండును జనరంజనంబు సేయువాడు
నగురామునియొద్దుట, యుద్ధంబున, దేవ
తలంగూడ మోహితులగుదురు; ఇంక
మన మెంతమాత్రము వారలము?

అని, తాత్పర్యము.

తీర్థా నతా య త్రవ కంకపత్రా

దురాసదా రాఘవవిప్రముక్తాః

భిత్వా శరీరం ప్రవిశంతి బాణాః

ప్రహస్త తేనైవ వికత్థసే త్వమ్. ౧౪

టీక|| ప్రహస్త = ప్రహస్తుడా ! తీ
ర్థాః = కలుగుగలవియు; నతాః = వంగినవి
యు; కంకపత్రాః = కంకపత్రులత్రోక్త
లుగలవియు; దురాసదాః = చేనక గాని
వియునగు; రాఘవవిప్రముక్తాః = రా
మునిచేవిడువఁబడినవగు; బాణాః = బా
ణములు; తవ = నీయొక్క; శరీరం = దే
హమును; భిత్వా = భేదించి; ప్రవిశంతి

(ఇతి) యత్ = ప్రవేశించుచున్నవనునది
యేదిగలదో; తేనైవ = అందుచేతనే;
త్వం = నీవు; వికత్థసే = పొగడుకొనుచు
న్నావు.

ప్రహస్తుడా! తీర్థంబులును నతప
ర్వంబులును గంకపత్ర త్రోక్తలుగట్టినవి
యు, మహావేగంబులగుటచేదురాసదం
బులునగురామునిచేఁబ్రయోగింపఁబడిన

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౧౯౯

స ౧౪

స

స

దాణంబులు, నీదేహంబును, భేది చిక్షితకేసికొనుచున్నావు. అని తాత్పర్యము.
వేళింపంగలవు; కావుననే, నీక్షిప్తము

స రావణో నాణబల ప్రీతిమోఁ
స కుంభకణోఁ న్య సుతో సకుంభః
స చేంద్రజి ద్రాశరధిం ప్రసోధుం
శ్వం వా రిణే శక్రసమం సమథాఁఁ. ౧౫

టిక|| ౧౫ = యుద్ధమునందు; శక్రసమం = సమంబుగలవాఁడు; ఇంద్రజిత్వంబుగలవాఁడు; ఇంద్ర
మం = చేవేంద్రునితో సమానుండగు; దాశరథిం = రాముని; ప్రసోధుం = ప్రేరేపించుట
కు; గావణిం = రావణుఁడు; స(సమర్థం) = సమర్థుఁడుకాఁడు. అతిబలః = అధిక
మయినబలముగల; త్రిశీషఁ = త్రిశీషుఁడు; స(సమర్థం) = సమర్థుఁడు
కాఁడు. కుంభకణః = కుంభకణుఁడు; స(సమర్థం) = సమర్థుఁడుకాఁడు.
దు; అన్య = ఈకుంభకణునియొక్క; సుతః = కొడుకగు; నికుంభః = నికుంభు
డు; సమర్థఁ (అధ్యాహృతము) = స

మధుకాండకాండ ఇంద్రజిత్వంబుగలవాఁడు; ఇంద్ర
జిత్తుగాని; త్వంవా = నీవుగాని; సర్వే
(అధ్యాహృతము) = అందఱును; సమ
థాఁఁ = సమర్థులుకారు.
రావణుండుగాని సహజబలంబుగల
శీషుండుగాని కుంభకణుండుగాని
యతఃకొని కుంభకణుండుగాని యిం
దజిత్తుగాని నీవుగాని, మీరలెవ్వరును,
శక్రసమానుండగు రాముని యుద్ధంబు
న సేదిరింప సమర్థులరుకారు.
అని, తాత్పర్యము,

దేవాంతకోవాపి సరాంతకోవా
తథా తికాయో తిరథో మహాత్మా
అకంపనశ్చ ద్రిసమానసార
స్థాతుం నశక్తా యుధి రాఘవస్య. ౧౬

టిక|| దేవాంతకోవా = దేవాంతకుండు; నితథా = అట్లు; అతిరథః = పెక్కువిలు
గాని; సరాంతకోవా = సరాంతకుండుగా; కాండతోటోరువాఁడును; మహాత్మా =

స

స

అధిక మైనబలముగలవాఁడునగు; అతికా
యః=అతికాయుండుగానీ; అన్రిసమా
నసారః= పర్వతముతో సమానమయిన
బలముగల; అకంపనశ్చ=అకంపనుండు
గాని; రాఘవస్య = రామునియొక్క;
యుధి=యుద్ధమునందు; స్థాతుం= నిలు
చుటకు; నశక్తః=సమర్థులుకారు.

జేవాంతకుండుగానినరాంతకుండు
గాని పెక్కు-విలుకాండ్రతో నేకకాలం
బునఁబోరంజాలినవాఁడును మహాబలం
డునగునతికాయుండునుగాని పర్వతస
మానబలుండగునకంపనుండునుగాని,
యుద్ధంబున, రామునెదుటనిలువంజాల
రు. అని. తాత్పర్యము.

అయం హి రాజా వ్యసనాభిభూతో
మిత్రై రమిత్రప్రతిమై ర్భవద్భిః
అన్వాస్యతే రాక్షసనాశనాథే
తీక్ష్ణః ప్రకృత్యా హ్య సమీత్యకారీ. ౧౭

టీక॥ అసమీత్యకారీ=ఆలోచింపక
చేయువాఁడును ("హి" అనునదిపాద
పూరణార్థము); ప్రకృత్యా= స్వభా
వముచేత; తీక్ష్ణః=ఉగ్రుఁడు; వ్యసనా
భిభూతః=స ప్రవ్యసనంబులచేలొంగొ
నఁబడినవాఁడునగు; అయం = ఈ; రా
జా= రాక్షసరాజుండగు రావణుండు;
రాక్షసనాశనాథే= రాక్షసులనశిం
పఁజేయుటయను ప్రయోజనమునిమిత్త
మయి; అమిత్రప్రతిమైః=శత్రువులతోఁ
బోలికగల; మిత్రైః = స్నేహితులర
గు; భవద్భిః=మిత్రులతో; అన్వాస్యతేహి=

అనుసరింపఁబడుచున్నాఁడుగదా!
ఆలోచింపక చేయువాఁడును దీక్ష
స్వభావుండునగునీరావణుండు "వాక్ష్ప
సహ్యము, దండపారువ్యము, అథఁదూ
షణము, పానము, స్త్రీ, వేట, జూదము"
అనునీస ప్రవ్యసనంబులకును లొంగడిమం
చినెదులుచెలియక, రాక్షసులకందఱకు,
నాశంబుగల్గించునట్టికార్యంబు సేయం
దలంపఁగా, మీరలందఱు, స్నేహితులని
పేరుపెట్టుకొని, శత్రువులపగిది, నతని
యెదుట, నిచ్చకములాడుచున్నారట.
అని, తాత్పర్యము.

అనంతభోగేన సహస్రమూర్ధ్నా
నాగేన భీమేన మహాబలేన

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౦౧

స ౧౪

బలా త్వరితీప్త మిమం భవంతో

రాజాన ముత్తిప్య విమోచయంతు. ౧౮

<p>టీక॥ భవంతః = మీరలు; అనంత భోగేన=తుదిలేని దేహముగలదియు ; సహస్రమూర్ధాన్ = వేయితలలుగలదియు; భీమేన=భయంకరంబును; మహాబలేన = అధికమయినబలముగలదియునగు; నాగేన=సహముచేత; బలాత్=బలాత్కారమువలన ; పరిత్యజ్య=చుట్టచుడిన; ఇమం=ఈ; రాజానం=రాక్షసరాజుండగురావణుని; ఉ</p>	<p>స్త్రిప్య=ఎత్తి; విమోచయంతు = విడిపింతురుగాక. రాక్షసరాజుండగురావణుని, దుదిలేనిదేహంబుగలదియు, వేయితలలుగలదియుభయంకరంబును మహాబలంబున గురామవైరంబును మహాసహంబుచుట్టుకొనియున్నది; మీరలు, సర్పంబుచాటుదొలి, యితనివిడిపింపుడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

యావద్ధి కేశగ్రహణం సుహృద్భి
స్సమేత్య సర్వైః పరిపూర్ణకామైః
నిగృహ్య రాజా పరిరక్షితవ్యో
ఘాతై ర్యథా భీమబలై గృహీతః. ౧౯

<p>టీక॥ పరిపూర్ణకామైః = నిండిన కోర్కెలుగలవారలగు; సుహృద్భిః = స్నేహితులచేత; సర్వైః = అందఱిచేతను ; సమేత్య = ఒకటియై ; రాజా=రాజు; భీమబలైః = భయంకరమగుబలముగల; ఘాతైః = ఘాతములచే; గృహీతః(అధ్యాపృతము) = పట్టుకొనబడిన ; పురుషః(అధ్యాపృతము)యథా=పురుషుడువలె ; యావ</p>	<p>తేగ్రహణం=వెండ్రుకలపట్టుటవఱకు; నిగృహ్య = నిగ్రహించి; పరిరక్షితవ్యః=రక్షించబడవలసినవాడుగా! రాజదుర్మాగంబునొందునని, రాజుచేసమస్తలాభంబులబొందిపూర్ణకాములయినమిత్రులు, అందఱునై కమల్యంబునొంది, యతని, మహాబలంబులగుఘాతంబులచేనావిష్టుండగుపురుషుడొలె, తలవెండుకరింపట్టియాడ్చి</p>
---	---

య్యయినను, నిగ్రహించి, మంచిమాగఁజునకుఁ జేవలయును. అని, తాత్పర్యము.

సువారిణౌ రాఘవసాగరేణ

(“సంహరిణౌ” ఇతిపాశాంతరం)

ప్రచ్ఛాద్యమానస్తపసా భవద్భిః

యో క్తస్త్యయం తారయితుం సమేత్య

కాకుత్స్థపాతాళముఖే పతకసః. ౨౦

టీక॥ సువారిణౌ = మంచిసమూహముగ

లవాఁడును, మంచిజలముగఁబడియునగు;

(పాశాంతరమునందు) సంహరిణౌ = న

శేంపఁజేయునట్టి; రాఘవసాగరేణ = ల

క్తుఁజుండనునముద్రముచేత; ప్రచ్ఛాద్య

మాసః = కప్పఁబడుచున్నవాఁడును; కా

కుత్స్థపాతాళముఖే = రాముండనుబడ

దానలము యొక్క ముఖమునందు; ప

తక = పడుచున్నవాఁడునగు; అయం = ఈ;

సః = అట్టి రావణుడు; తరసా = శీఘ్ర

బున; భవద్భిః = మీచేత; సమేత్య = ఒకటి

యయి; తారయితుం = దాఁటించుటకు;

యో క్తస్తు = అహుఁడుగదా!

మీకునమస్తసుఖంబులుఁగలిగించిన

ట్టియీ రావణుండిప్పుడువినాశంబునాం

దుటకై, లక్ష్మణుండనునముద్రించునము

నింగి రాముండనుబడదానలార్పి ముఖం

బునంబడనున్నాడు, కావున, మీరలంద

ఱునైకమత్యంబున, నితనిందరింపఁ జే

యవలయును. అని, తాత్పర్యము.

ఇదం పురస్య స్య స రాక్షసస్య

రాజ్ఞశ్చ పత్యం ససుహృజ్జనస్య

సమ్యగ్నివాక్యం స్వమతం బ్రవీమి

న రేంద్రపుత్రాయ దదామి పత్నీమ్. ౨౧

టీక॥ ఇదం = ఇది; అస్య = ఈ; పుర

స్య = పట్టణమునకును; ససుహృజ్జనస్య =

స్నేహిత జనముతోఁగూడిన; రాజ్ఞ

శ్చ = రావణునకును; పత్యం = హితము.

స్వమతం = నామతముయిన; వాక్యం =

మాటను; సమ్యక్ = చక్కఁగా; బ్రవీమి

హి = చెప్పుచున్నానుగదా! నరేంద్రపు

త్రాయ = రాజపుత్రుండగు రామునికొ

జకు; పత్ని-భార్యను; దదాను=ఇచ్చె
దము.

నేనుజెప్పనది, యీ లంకాపురము
నకును రాజునకును మీకందఱకును హి

తంబు; నామతంబుఁజెప్పెదను జక్క-
గావినుఁడు; రాజపుత్రుండగురామునకు
అతనిభార్యయగు సీతాదేవి నొసంగద
ము. అని, తాత్పర్యము.

పరస్య వీర్యం స్వబలంచ బుధ్వా
స్థానం క్షయంచైవ తథైవ వృద్ధిమ్
తథా స్వపక్షే పృనుమృశ్య బుధ్వా
వచేత్ క్షయం స్వామిహితంచ మంత్రీ. ౨౨

టీక|| మంత్రీ=మంత్రి; పరస్య=శత్రు
పుయొక్క; వీర్యం= పరాక్రమమును;
స్వబలంచ=తనబలమును; బుధ్వా= ఎ
ఱింగి; పరస్య(అధ్యాహృతము)= శ
త్రుపుయొక్క; స్థానం=సామ్యమును;
క్షయంచైవ=నాశమును; తథైవ= అ
ట్లే; వృద్ధిం=వృద్ధి; తథా=అట్లు; స్వ
పక్షే=తనపక్షమునందును; బుధ్వా=
బుద్ధిచేత; అనుమృశ్య= విమళించి; క్ష
యం=యుక్తంబుగాను; స్వామిహితం

చ=రాజునకు మేలుగల్గునట్లుగాను; వ
చేత్=చెప్పవలయును.
మంత్రీయగువాఁడు, శత్రుబలంబు
నుతనరాజుబలంబును, తెలిసికొని, శత్రు
పునకుంగలిగినసామ్యంబును వృద్ధిక్షయం
బులను, ఎఱింగి, యట్లు, తనరాజువృద్ధిక్ష
యంబులను విమళించి; యుక్తంబుగా
ను రాజునకు మేలుగల్గునట్లుగాను, జెప్ప
వలయును. అని, విభిషణుండు చెప్పెను-
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చతుర్దశస్సర్గః.
ఇది, సప్తమోఽధ్యాయము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుర్దశస్సర్గః టీక,
ముగిసినది.

౧౧

పంచదశసగః ప్రారంభః.

బృహస్పతే స్తుభ్యమతే ర్వచ స్త
న్నిశమ్య యత్నేన విభీషణస్య
తతో మహాత్మా వచనం బభాషే
తత్రేం ద్రజి నై ర్వృతయోధముఖ్యః. ౧

టీక॥ తత్ర=ఆచ్చట; నై ర్వృతయో	ముచేత; నిశమ్య=విని; తతో=అంత ;
ధముఖ్యః=రాక్షసభటులలో శ్రేష్ఠుడు	వచనం=మాటను; బభాషే=చెప్పెను.
ను; మహాత్మా=అధికమయినబలముగ	అంతనచ్చట, రాక్షసశ్రేష్ఠుండును
లవాఁడునగు; ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు;	మహాబలుండునగునింద్రజిత్తు, బృహ
బృహస్పతేః= బృహస్పతికి; తుభ్యమ	స్తవితలెమహాబుద్ధికాలియగు విభీషణుం
తేః=సమానమయినబుద్ధిగల ; విభీషణ	డుచెప్పినమాటనువిని, తాను, నీమా
స్య=విభీషణునియొక్క; తతో=ఆ ; వ	టంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
చః= మాటను; యత్నేన=ప్రయత్న	

కింనామ తే తాత కనిష్ఠ వాక్య
మనథకంఠైవ సుభీతవచ్చ
అస్మిక్ కులే యోపి భవే న్న జాత
సోపీ దృశం నైవ వదే న్న కుర్యాత్. ౨

టీక॥ కనిష్ఠ, తాత= చిన్నాయనా!	ఎవ్వండును; అస్మిక్=ఈ; కులే=వంశము
తే=నీయొక్క; అనథకంఠైవ= నిష్ప్ర	నందు; జాతః=పుట్టినవాఁడు; నభవేత్-
యోజనంబును; సుభీతవచ్చ= మిక్కిలి	కాఁడో; సోపి= వాఁడుగూడ ; ఈదృ
యుభయుంబుగలదియునగు; వాక్యం=	శం=ఇట్టిమాటను; నై వవదేత్= చె
మాట; కింనామ = ఎట్టిది? యోపి=	ప్పనేచెప్పఁడు. నకుర్యాత్=చేయఁడు.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౦౫

స ౧౫

<p>చిన్నాయనా! నీవు, మహాభయం బునొంది , యిట్టిప్రయోజనంబగు మాటంజెప్పితివే! ఇదియెట్టిమాట? ఈ పులస్త్యవంశంబునంబుట్టినవాడుగూడ</p>	<p>నిట్టినిచవుమాటంజెప్పడం; చేయనుం జేయడం; నీవు, చెప్పవచ్చునా? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సత్త్వేన వీర్యేణ పరాక్రమేణ
శౌర్యేణ ధైర్యేణచ తేజసాచ
ఏకః కులే స్త్రిక్ పురుషో విముక్తః
విభీషణ స్తాన కన్య వషః. ౩

<p>టిక॥ అస్త్రిక్=ఈ; కులే=వంశము నందు; ఏషః=ఈ; తాతకన్యః=చిన్న యనయుగు; విభీషణః=విభీషణుడు; ఏ కః=ఒక్క; పురుషః=పురుషుడు; స త్త్వేన=బలముచేతను; వీర్యేణ=ప్రభా వముచేతను; పరాక్రమేణ=శత్రువుల నాక్రమించుకొనేచేతను; శౌర్యేణ=యు ధంబునందుభయములేమిచేతను; ధైర్యే ణచ=స్థైర్యముచేతను; తేజసాచ=ఇత</p>	<p>రులచేదిరిసరింపనలవిగామిచేతను; విముక్తః=విడువబడినాడు. ఈవంశమునందు, మంచిన్నాయ నయగు నొక్క-విభీషణుండుమాత్రమే, బలంబును బ్రభావంబునుబరాక్రమంబు నుశౌర్యంబునుధైర్యమును దేజంబును, లేనివాడై, పిఠికియయినాడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

కిన్నామ తౌ రాక్షస రాజపుత్రా
వస్తాక మేకేన హి రాక్షసేన
సుప్రాకృతేనాపి రణే నిహంతుం
శక్యా కుతో భీషయసేస్త భీరో.౪

<p>టిక॥ రాక్షస=రాక్షసుండవగు విభీ షణుడా! కిన్నామ=ఏమి? రాజపు</p>	<p>త్రౌ=రాచకొమరులగురామలక్ష్మణు లు; అస్తాకం=మూలక; వీకేన=ఒక్క-</p>
--	--

<p>దైన; రాక్షసేన=రాక్షసునిచేత; సు పాకృతేనాపి= మిక్కిలియునధముని చేనైనను; రిజే=యధమునందు; నిహం తుం=చంపుటకు; శక్య= అలవియగు దురు. భీరో=పిటికివాడా! కుతః=ఎం దువలన; భీషణుసేస్త= భయపటిచి నావు?</p>	<p>రాక్షసుండవగువిభీషణుడా! రావ కొమరులగునారామలక్ష్మణులను, మా లో నొక్కనీచరాక్షసుండైనను, యు ద్ధంబునంజంపినేయును; పిటికివాడా! నీవేలయూరకభయపఱచెదవు? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

త్రిలోకనాథో నను దేవరాజ
శృక్రో మయా ధూమితలే నివిష్టః
భయాద్వితా శ్చాపి దిశః ప్రపన్నా
స్వర్వే తథా దేవగణా స్సమగ్రాః ౫

<p>టీక నను=ఓయి! త్రిలోకనాథః= మొల్లోకంబులకునుబ్రధుండును; దేవరా జః=దేవతలకుంబ్రధుండునగు; శక్రః= ఇంద్రుండు; మయా=నాచేత; ధూమి తలే=నేలయందు; నివిష్టః=పడినాడు. తథా=అట్లు; సమగ్రాః=సమస్తముల గు; దేవగణాశ్చాపి=దేవసమూహము లును; సర్వే=అన్నియును; భయాద్వి తాః = భయముచేచి వీడింపఁ బడిన</p>	<p>వై; దిశః=దిక్కులను; ప్రపన్నాః=పొం దినవి. ఓయి! మొల్లోకంబులకునునాథుం డునుదేవేంద్రుండునగునింద్రునినేను, నే లంబడఁదోసితిని; మతియుదేవతలనం దఱు, గుంపులుగుంపులుగా, భయంబున, దిక్కులకుంబాటునట్లుగావించినాను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

విరావతో విస్వర మున్నదక్ న
నిపాతితో ధూమితలే మయాతు
వికృత్య దంతౌ తు మయా ప్రసహ్య
విత్రాసితా దేవగణా స్సమగ్రాః ౬

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౦౭

స ౧౫

టీక || విస్వరం=అధికముగాధ్వనిగ
ల్లునట్లుగా; ఉన్నదక్ష= అజుచున్న;
సం=ఆ; విరావతః= విరావతము; మ
యాతు=నాచేతనే; ధూమితలే=నేల
యందు; నిపాతితః=పడఁదొలయఁబడి
నది. మయా=నాచేత; ప్రసహ్య=బలా
త్కారముగా; దంతౌ=దంతములను;
వికృవ్య=పెరికి; సమగ్రాః=సమస్తము

లయిన; దేవగణాః=దేవసమూహము
లు; విత్రాసితాః=భయపలుపఁబడినవి.
నేనుమహాధ్వనితోనజుచు వచ్చిన
యైరావతఁబుట్టి నేలంబడఁదొలసి
నాను; మఱియు, నాయైరావతముదం
తంబులకబలాత్కారఁబుగాఁ బెరికి,
వానిచే దేవతలనందఱను భయపఱిచి,
పాఁటదోలినాను అని, తాత్పర్యము.

సో హం సురాణామపి దర్పహంతా
దైత్యోత్తమానామపి శోకదాతా
కథం నరేంద్రాత్తజయో నౌ శక్తో
మనుష్యయోః ప్రాకృతయో స్సువీర్యః. ౭

టీక||సురాణామపి=దేవతలయొక్క
యు;దర్పహంతా=గర్వముపోగొట్టు
వాఁడను; దైత్యోత్తమానామపి=అసు
రశ్రేష్ఠులకును; శోకదాతా= దుఃఖము
నొసంగువాఁడను; సువీర్యః= మంచిప
రాక్రమంబుగలవాఁడనగు; సం= అట్టి;
అహం=నేను; మనుష్యయోః=మనుష్యు
లును; ప్రాకృతయోః=నీచులును; నరేం
ద్రాత్తజయోః=రాచవిడ్డలునగురామ
లత్క్తులువిషయమయి; కథం=ఎట్లు; న

శక్తిః=సమర్థుండనుగాన?
నావలనదేవేంద్రుండుమొదలగు స
మస్తదేవతలునుగర్వంబువీడిరి; నావల
న, అసురోత్తములుగూడ, దుఃఖంబు
నొందుదురు; అట్టిపరాక్రమకాలినగునే
ను, మనుష్యులు, నీచులునగు, నీరాచవిల్ల
కాయలజయింపనమర్థుండఁగానా? ఇది
యేమిమాట? అని, యింద్రజిత్తుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

అథేం ద్రకల్పస్య దురాసదస్య
మహాజనస్తద్వచనం నిశమ్య
తతో మహాథకం వచనం బభాషే
విభీషణశ్శత్రుభృతాం వరిష్ఠః. ౮

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

సం

టీక॥ అథ = అంతః శస్త్రభృతాం = అయిన యథాముగల; వచనం = మాట
యధ ధారులలోఁల; వరిష్ఠః = శ్రేష్ఠుండను; బభాషే = చెప్పెను.
గు; విభీషణః = విభీషణుడు; ఇంద్రకల్ప అంత, నాయధ ధారులలోను త్ర
స్య = ఇంద్రునితో సమానుండును; దురాముండగు విభీషణుండు, దేవేంద్రతల్పుం
సదస్యః = చెనక రానివాఁడును; మహాజదును జెనక రాని మహాపరాక్రమంబుగల
సః = అధికమయిన పరాక్రమంబుగల వాఁడునగు నయ్యంద్రజిత్తువచనంబువిని
వాఁడునగు నంద్రజిత్తుయొక్క; తత్ = పరమార్థయుక్తంబగు నీమాటం జెప్పె
ఆ; వచనం = మాటను; నిశమ్మ = విని; ను. అని, తాత్పర్యము-
తతః = అంత; మహాథకం = అధికమ

స తాత మంత్రే తవ నిశ్చయో స్తి
చాల స్తవ మద్యా ప్యవిపక్వబుద్ధిః
తస్మా త్వయా హ్యత్త వినాశనాయ
వచో థకహీనం బహు విప్రలప్తమ్. ౯

టీక॥ తాత = నాయనా! తవ = నీకు; మాట; బహు = అధికముగా; విప్రలప్తం
మంత్రే = అలోచనమునందు; నిశ్చయః = హి (విప్రలప్తం) = ప్రేలబడినది.
నిశ్చయిండు శక్తి; నాస్తి = లేదు. త్వం = నాయనా! నీకు మంత్రము సేయుట
నీవు; చాలః = పిన్నవాఁడవు. అద్యాపి = ఇ యందు శక్తి లేదు; నీవు పిన్నవాఁడవు; ఇం
ప్పటికిని; అవిపక్వబుద్ధిః = పరిపక్వముకా కనునీ బుద్ధి పరిపక్వముకా లేదు; కావున
నిబుద్ధిగలవాఁడవు. తస్మాత్ = అందువల నె, నీకే వినాశంబుగ నునట్లు, నిరర్థక
న; త్వయా = నీచేత; అత్త వినాశనా కంబులగు నీమాటల నెచ్చుగాఁజేరినా
య = నీవినాశముకొఱకు; అథకహీనంబు. అని, తాత్పర్యము.
నం = అథకము చేవిడువఁబడిన; వచః =

పుత్రప్రవాచేనతు రావణస్య
త్వ మింద్రజిత్తుత్రముభోసి శత్రుః

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౦౯

స గ్

యస్యే దృశం రాఘవతో వినాశం
నిశమ్య మోహః దనుమస్యసే త్వమ్. ౧౦

టీక || ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తా ! త్రుస్తు = పగవాండవే; అసి = అగుడు
త్వం = నీవు; యస్య = ఏరావణునకు; ఈ న్నావు.
దృశం = ఇట్టి; రాఘవతః = రామునివల ఇంద్రజిత్తా! ఈరావణునకు, రా
న; వినాశం = చేటును; నిశమ్య = విని; మో మునివలన; బుత్రమిత్రకళ త్రాదినహి
హాత్ = అజ్ఞానమువలన; అనుమస్యసే = తంబుగా, వినాశంబుగల్గుటనువినియు,
ఒప్పుకొనుచున్నావో; తస్య (అధ్యా నీవజ్ఞానంబున, నందుకుసమ్మతించుచు
హృతము) = అట్టి; రావణస్య = రావ న్నావు; కావున, నీవు, రావణునకు,
ణునకు; త్వం = నీవు; పుత్రప్రవాదేన = బుత్రుండనుపేరుపెట్టుకొనిమిత్రుండువ
కొడుకగుప్రసిద్ధిచేత; మిత్రముఖః = స్నే లెనభినయించుశత్రుండవై తివి.
హితునిముఖంబువంటిముఖంబుగల; శ అని, తాత్పర్యము.

త్వమేవ వధ్యశ్చ సుదుర్మతిశ్చ
సచాపి వధ్యో య ఇహ నయత్వామ్
బాలం దృఢం సాహసికంచ యో ద్య
ప్రావేశయ స్తంత్రకృతాం సమీపమ్. ౧౧

టీక || త్వమేవ = నీవే; వధ్యశ్చ = చం వునగునిన్ను; అద్య = ఇప్పుడు; మంత్రకృ
పదగినవాండవును; సుదుర్మతిశ్చ = మి తాం = అలాచనము సేయువారల యొ
క్కిలియదుర్బుద్ధిగలవాండవును. యః = కర; సమీపం = సమీపమును; ప్రావే
ఎవ్వఁడు; ఇహ = ఇచ్చటికి; త్వాం = ని శయత్ = బొందించెనో; సచాపి = అతం
న్ను; ఆనయత్ = తోడ్కొనివచ్చెనో; దును; వధ్యః = చంపదగినవాఁడు.
యః = ఎవ్వఁడు; బాలం = పిన్నవాండ ఇట్లు, పితృవినాశంబునకీర్షపడియు
వును; దృఢం = బలవంతుండవును; సా న్నావుకావున, నీవువధ్యుండవు; దుర్బు
హసికంచ = సాహసంబు సేయువాండ ధివివై తివి; మఱియు, బాలుండవుబల

వంతుండవు సాహసంబు నేయుటయం | వేశింపఁజేసినట్టివాఁడును, వధ్యుండు,
దేవీయంబుగలవాఁడవునగునన్ను , ఇ | అని, తాత్పర్యము.
చ్చటికిఁగొనివచ్చి, యాలోచనసంభంబ

మూఁదః ప్రగల్భావినయోపపన్న
స్తీక్ష్యస్వభావో ల్పమతి దురాత్మా
మూఁద స్త్య మత్యంతసుదుమతశ్చ
త్వ మింద్రజి ద్బాలతయా బ్రవీషి. ౧౨

టిక॥ ఇంద్రజితః=ఇంద్రజిత్తాఃత్వం= వాఁడవగుటచేత; బ్రవీషి= చెప్పచు
నీవు; మూఁదః= తెలివిలేనివాఁడవు. ప్రగ | న్నావు.
ల్భః=చమతా-రివి, గర్వితుండవగుట. ఇంద్రజిత్తా! నీవు, తెలివిలేనివాఁడ
అవినయోపపన్నః=అణకువ లేనివాఁడ | వు; గర్వితుండవు; శిక్షితుండవుకావు;
వు. స్తీక్ష్యస్వభావః=కూరిమయినస్వభా | కూరింబయిన స్వభావముగల వాఁడ
వముగలవాఁడవు. అల్పమతిః=నీచబుద్ధిగ | వు; నీచబుద్ధివి; దుష్టస్వభావుండవు; ఆ
లవాఁడవు. దురాత్మా=దుష్టస్వభావము | లోచన తెలియనివాఁడవు; మిక్కిలియు
గలవాఁడవు. మూఁఖః= ఆలోచనలేని | దుర్బుద్ధివి; నీవుపిన్నవాఁడవగుటచే, నే
వాఁడవు. అత్యంతసుదుమతశ్చ= మి | మియుఁడెలియకఁజేలేదవు.
క్కిలియునధికమయినదుర్బుద్ధిగల వాఁ | అని, తాత్పర్యము.
డవును. త్వం=నీవు; బాలతయా= పిన్న

కో బ్రహ్మదండప్రతిమప్రకాశా
నర్పిష్టతః కాలనికాశరూపాత్
సహేత బాణాన్యమదండకల్పా
న్సమక్షముక్తాన్యధి రాఘవేన. ౧౩

టిక॥ కో=ఎవ్వఁడు; బ్రహ్మదండప్రతిమప్రకాశా = బ్రహ్మదండముతోఁ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౩౧౧

స ౧౫

బోలిగల కాంతిగలవియు ; అర్చిత్తు
తః=జ్వాలలుగలవియు; కాలనికాశయా
పాక=మృత్యువుతోసమానమయినయా
పముగలవియు; యమదండకల్పాక=య
మదండముతోసమానములగు; రాఘ
వేణ=రామునిచేత ; సమక్షముక్తాక=
సమీపమునందువిడువబడిన; బాణాక=
బాణంబులను; యుధి= యుద్ధమునందు;

సహేత=ఓర్పును?
బ్రహ్మదండమువంటివియు జ్వాలలు
గలవియుమృత్యువువంటిలెఱుఱుపట్టునవి
యు యమదండసమానంబులునగు, రా
మునిచేతబ్రయోగింపబడినబాణంబుల,
యుద్ధంబుననెవ్వఁడుసహింపఁగలఁడు?
అని, తాత్పర్యము.

ధనాని రత్నాని విఘ్నాక్షణాని
వాసాంసి దివ్యాని మణింశ్చ చిత్రాకా
సీతాంబ రామాయ నివేద్య డేవీం
వసేమ రాజ స్నిహ వీతశోకాః. ౧౪

టిక|| రాజక=రాక్షసరాజుండవ
గురావణుడా! ధనాని=ధనములను; ర
త్నాని=శ్రేష్ఠవస్తువులను; విఘ్నాక్షణా
ని=సాములను; దివ్యాని = శ్రేష్ఠముల
గు; వాసాంసి = వస్త్రములను; చి
త్రాక=నానావిధములగు; మణింశ్చ=
రత్నములను; డేవీం = రాణియగు; సీ
తాంబ=సీతను; రామాయ=రాముని
కొఱకు; నివేద్య = సమర్పించి ; ఇ
హ=ఇచ్చట; వీతశోకాః=విడువబడిన

దుఃఖముగలవారలమయి; వసేమ=డేం
డుడము.
రాక్షసరాజుండవగురావణుడా!
ధనంబులనుఅమూల్యపదార్థంబులను
భూషణంబులనుదివ్యవస్త్రంబులను, నా
నావిధరత్నంబులను, సీతాదేవితోఁగూ
డ, రామునకుసమర్పించి, మనమిచ్చట,
నిర్భయమై సుఖంబుగానుండుడము.
అని, విభీషణుండుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేః, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, పంచదశస్సగః.

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ పంచదశసర్గటిక,
ముగిసినది.

అ.

పోడశసర్గకప్రారంభః.

సునివిష్టం హితం వాక్యము క్తవంతం విభీషణమ్
అబ్రవీత్పరుషం వాక్యం రావణః కాలచోదితః. ౧

టిక రావణః=రావణుడు; సునివిష్టం = చక్క-గామనస్సునకుదగులునట్లుగా; హితం=మేలుగల్గించునట్టి; వాక్యం=మాటను; క్తవంతం = చెప్పినట్టి; విభీషణం=విభీషణునిగూచిక; కాలచోదితః= మృత్యువుచే బేరింపఁబడినవాడై; పరుషం=కూరమగు; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.	అట్లు, చక్క-గామనస్సునకు వచ్చునట్లు, హితవాక్యంబులు చెప్పినట్టి విభీషణునిగూచిక, రావణుడు, అట్టి హితంబుచెప్పినందుకు మిక్కిలియుగౌరవంపవలసినవాడయ్యు, మృత్యు ప్రేరితుడై, పరుషవాక్యంబులనూపింప నారంభించెను.
--	---

అని, తాత్పర్యము.

వసే తస్మా సపత్నేన క్రుద్ధేనా శీవిషేణ వా
న తు మిత్రప్రవాదేన సంవసే చ్చత్రుసేవినా. ౨

టిక సపత్నేనసహ=శత్రువుతోఁగూడఁగాని; క్రుద్ధేన= కోపంబు నొందిన; అశీవిషేణవా= సర్వముతోఁగూడఁగాని; వసే=జిండువచ్చును. మిత్రప్రవాదేన=	దేన=స్నేహితుండను ప్రసద్ధిగల; శత్రుసేవినాతు= శత్రువును సేవించువానితో మాత్రము; సంవసేత్=వాసము సేయఁగూడదు.
---	---

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౧౩

స ౧౬

సాక్షాచ్ఛత్రువుతోఁగాని కుపితంబు యుండునతఁడు పాతితో మాత్రము
గుసపఁముతోఁగాని సహవాసమునే నెప్పుడేసహవాసము నేయఁగఁడు.
యవచ్చును, స్నేహితవేషము ధరించి అని, తాత్పర్యము,

జానామి శీలం జ్ఞాతీనాం సర్వలోకేషు రాక్షస
హ్యవ్యంతే వ్యసనేష్యే తే జ్ఞాతీనాం జ్ఞాతయ స్సదా. ౩

టీక॥ రాక్షస=రాక్షసుఁడవగువిభీషణ= దుఃఖములయందు; హ్యవ్యంతే=
పడుచున్నాడు! సర్వలోకేషు=సమస్తజనుల సంతోషించుచున్నారు.
యుండును; జ్ఞాతీనాం=దాయాదులయొక్క రాక్షసుఁడా! సమస్తజనులలోను,
కర్కశీలం=స్వభావమును; జానామి=ఎ ఈజ్ఞాతుల స్వభావమునాకుఁడెరియు
ఱుంగుదును. ఏతే=ఈ; జ్ఞాతయః=దా ను; ఈజ్ఞాతులు, తమజ్ఞాతులకుఁగవ్వము
యాదులు; సదా = ఎల్లప్పుడు; జ్ఞాతీ వచ్చునప్పుడంతయు, సంతోషంబునొం
నాం = దాయాదులయొక్క; వ్యసనే దుదురు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రధానం సాధనం వైద్యం ధమశీలంచ రాక్షస
జ్ఞాతయే హ్యవమన్యంతే శూరం పరిభవంతి చ. ౪

టీక॥ రాక్షస=రాక్షసుఁడా! జ్ఞాత రమునుజేయుదురు.
యః=దాయాదులు; ప్రధానం=శ్రేష్ఠ రాక్షసుఁడా! జ్ఞాతులు, తమజాతి
ని; సాధనం=కార్యసాధకుని; వైద్యం= లోఁబ్రధానుండగువానిని, బండితుని,
పండితుని; ధమశీలంచ=ధమశ్స్వభా ధామికుని, శూరుని, నవమానితురు;
వుని; శూరం= యుద్ధమునందుభయము మఱియొందిరస్కరింతురు.
లేనివానిని; అవమన్యంతేహి= అవమా అని, తాత్పర్యము.
నింతురుగదా! పరిభవంతి=తిరస్కరింతురు.

నిత్య మన్యోన్యసంహృష్టా వ్యసనే ష్వాతతాయినః

[ప్రచ్ఛన్నహృదయా ఘోరా జ్ఞాతయస్తు భయావహాః. ౫]

టీక॥ ప్రచ్ఛన్నహృదయాః = మూ	వహాః = భయముగల్గించువారలు.
యః బడినమనస్సుగలవారలును; త్యః =	జ్ఞాతులు, ఇతర కాలములయందు, ఏ
ఎల్లప్పుడును; అన్యోన్యసంహృష్టాః =	కరిపైవొకరు మహాస్నేహముగలిగియు
ఒండొరులపైసంతోషంబునొందినవారి	న్నట్లుభిన్నయించుచు, మనస్సులోనొకటి
లును సంతోషమునొందినట్లున్నవారలు	బయటవొకటిగామాటలాడుచు, నెప్పు
ననుట; వ్యసనేషు = కష్టములయందు;	దునుగీడేతలంపుచు, నాపత్నమయంబుల
అతతాయినః = ద్రోహమునేయువార	ద్రోహంబుగావించుదు; కావున, జ్ఞాతు
లును; ఘోరాః = భయంకరులునగు; జ్ఞాత	లవలనభయంబవశ్యముగల్గును; వారల
యస్తు = దాయాదులుమాత్రము; భయా	నమ్మరాదు. అని, తాత్పర్యము.

శూక్రాయంతే హస్తీభి గీతా శ్లోకాః పద్మవనే క్వచిత్
పాశహస్తా స్మరాన్ దృష్ట్వా శృణు తాన్ గదతో మమ. ౬

టీక॥ క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; ప	థామందుషష్ఠి) నావలన; తాన్ = అశ్లో
ద్మవనే = పద్మవనమునందు; హస్తీభిః =	కములను; శృణు = వినుము.
ఏనుంగులచేత; పాశహస్తాన్ = పాశ	పద్మవనంబను నొకయరగ్ధంబునం
ములుహస్తములందుగల; సరాన్ =	దు, ఏనుంగులు, తమ్ములట్టుటకై పా
మనుష్యులను; దృష్ట్వా = చూచి; గీతాః =	శంబులంగొనవచ్చినపురుషులంజూచి,
పాడఁబడిన; శ్లోకాః = శ్లోకములు;	కొన్నిశ్లోకంబులంజెప్పినవి; వానింజె
శూక్రాయంతే = వినఁబడుచున్నవి. గద	ప్పెదవినుము. అని, తాత్పర్యము.
తః = చెప్పుచున్నట్టి; మమ = (పంచమ్య	

నాగ్ని నాన్య్యాని శస్త్రాణి న నః పాశా భయావహాః

ఘోరా స్సాన్వితః ప్రయక్తాస్తు జ్ఞాతయో వో భయావహాః. ౭

టీక॥ నః = మనకు; అగ్నిః = నిప్పు; న (భయావహాః) = భయంబుగలిగించున

శ్రీమద్రామాయణము*యద్ధకాండము.

౨౦౫

స ౧౬

దికాదు. అన్యాని=ఇతరములయిన ; వహః=భయముగలిగించునవి.
శస్త్రాణి=ఆయుధములు; న (భయా మనకునిప్పువలనభయములేదు ; ఇ
వహఃని)=భయంబుగలిగించునవికావు. తరాయుధంబులవలనను భయంబులే
పాశాః=త్రాళ్లున; భయావహః=భ దు; ఈపాశంబులవలనను మనకెంత
యంబుగల్గించినది; న=కావు. ఘో మాత్రముభయంబులేదు; అయితే, ని
రాః=భయంకరములను; స్వార్థకృప దయములును, స్వకార్యపరములు న
యౌక్తాః=స్వకార్యమునందఁ బ్రయో గు, సీపురువులయొద్ద నుండునట్టి మన
గింపఁబడినదియనగు ; జ్ఞాతయస్తు = జాతయేనుంగులే, మనకుభయంబు గలి
జ్ఞాతులుమాత్రము , మనజాతియేనుం గిండునవి అని, తాత్పర్యము.
గులుమాత్రము;నః= మనకు ; భయా

ఉపాయ మేతే వశ్యంతి గ్రహణే నాశ్రసంశయః

టీక|| ఏతే = ఈజ్ఞాతులయిన యే సందేహము;న=లేదు-
నుంగులు;గ్రహణే = ట్టుకొనుటయం ఈ మనజ్ఞాతులె,వీరికి, మనలంబట్టు
దు;ఉపాయం=ఉపాయమును; వశ్యం టకుపాయంబులునేర్చునవి;ఇందుసందే
తి=చెప్పను.అత్ర=ఇందు; సంశయః= హములేదు. అని, తాత్పర్యము.

కృత్వాన ద్భయాత్ జ్ఞాతిభయం సుకష్టం విదితం వచః. ౮

టీక|| కృత్వానత్ = సమస్తమయి అన్నిభయంబులకన్నను, ఈజ్ఞాతుల
న;భయాత్ = భయముకన్నను;జ్ఞాతిభ యమమిక్కిలియుంగవ్వతరము, ఈసం
యం=జ్ఞాతులవలనిభయము; సుకష్టం = గతిసుప్రసిద్ధమే.
మిక్కిలియుంగవ్వమయినది. వచః=ఈ అని, తాత్పర్యము.
మాట;విదితం=తెలియఁబడినది.

విద్యతే గోష సంపన్నం విద్యతే బ్రాహ్మణే దమః

విద్యతే శ్రీపు చాపల్యం విద్యతే జ్ఞాతితో భయమ్. ౯

టీక॥గోషు = ఆవులయందు;సంప	ఆవులయందుసంపదయున్నది;బ్రా
న్నం=సంపద;విద్యతే=కలదు.బ్రాహ్మ	హ్మణులందు , ఇంద్రియ నిగ్రహము
తే=బ్రాహ్మణునియందు; దమః=ఇంద్రి	గలదు ; స్త్రీలయందుఁ జూపలంబు
యనిగ్రహము;విద్యతే = ఉన్నది-స్త్రీ	న్నది; అట్లు, జ్ఞాతులవలననవశ్యముభ
మ=(స్త్రీ)లయందు; చాపల్యం=చాంచ	యంబుగలదు.ఇట్లు , ఆయేనుంగులు,
ల్యము;విద్యతే=ఉన్నది.జ్ఞాతితః = జ్ఞా	త్తోకంబులంబరించినవి.
తులయందు;భయం = భయము;విద్య	అని, తాత్పర్యము.
తే=ఉన్నది.	

తతో నేష్టమిదం సౌమ్య యదహం లోకసత్కృతః

విశ్వర్య మభిజాతశ్చ జ్ఞాతీనాం మూర్ఖ్యై వస్థితః- ౧౦

టీక॥సౌమ్యం = తిన్ననివాడవగు వి	ధ్యాహృతము)యితే = ఉన్నాననునది
భీషణుడా! తతః = అందువలన; అ	యేదిగలదో;ఇదం=ఇది;తవ(అధ్యాహృ
హం=నేను; లోకసత్కృతః= జనుల	తము)-నీకు;నేష్టం=సమృతముకాదు-
చేఁబూజింపఁ బడినవాడనై ; విశ్వ	సౌమ్యుడవగు విభీషణుడా!అట్లు
ర్యం=విశ్వర్యమును;అభిజాతశ్చ=పాం	నీవుజ్ఞాతివికావున, నేను, ఇట్లులోకపూ
దినవాడనునై; జ్ఞాతీనాం=దాయాదు	జీతుండనై, పరమైశ్వర్యంబునొంది, జ్ఞా
లయొక్క; మూర్ఖ్యై = తలయందు;	తులలోముఖ్యుండనై యుండుట , నీకు
అవస్థితః= ఉన్నవాడనై;స్థితఇతి (అ	సమృతముకాదు.అని, తాత్పర్యము.

యథా పుష్కరపణేషు పతితా స్త్రీయబిందవః

సశ్లేష ముపగచ్ఛంతి తథానార్యేషు సంగతమ్ ౧౧

టీక॥యథా=ఎట్లు;పుష్కరపణేషు	దవో;తథా=అట్లు;అనార్యేషు=దుష్టు
మ=తామరాకులయందు;పతితాః=ప	లయందు;సంగతం=సంబంధము;శ్లేషం
డిన;తోయబిందవః=జలబిందువులు;శ్లే	(అధ్యాహృతము) = స్నేహసంబంధ
షం=విశ్వమును; నోపగచ్ఛంతి= పాం	మును;నోపగచ్ఛతి(అధ్యాహృతము)=

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౧౭

స ౧౬

పొందదు.

తామరాకులయందుఁబడిన జలబిం
దువులు, ఒకటితోనొకటిచేరనట్లు, దు

ష్టలతోనెన్నాళ్లు సహవాసము చేసిన
ను, స్నేహంబుగదరదు.
అని, తాత్పర్యము.

యథా మధుకర స్తపాఁ ద్రీసం వింద న్నవిద్యతే
తథా త్వమపి తత్రైవ తథా౭ నార్యేషు సౌహృదమ్. ౧౨

టీక॥ యథా=ఎట్లు; మధుకరః=తు
మ్మెద; తపాఁ=కోర్కె-వలన; రసం=
తేనియను; విద౯=పొందుచు; తత్రై
వ=ఆపుష్పమునందే; నవిద్యతే= ఉండ
దో; త్వమపి=నీవును; తథా=అట్లు. అ
నార్యేషు=దుష్టలయందు; సౌహృదం=
స్నేహము; తథా=అట్లు.

తుమ్మెద, పుష్పంబులనుండు తేనియం

ద్రావి, యంత, నాపుష్పంబునఁ, చేనియ
నిచ్చినయుపకారంబుదలంచి, నిమిషంబై
ననునిలువదుగదా! అట్లు, నీవును, నావ
లనసమ స్తనుఖంబులననుభవించి, నాకీ
డుకోరుచున్నావు; దుష్టలతోస్నేహ
ము సేయుటయంతయుండుదకు, అట్లే
విషయమగును. అని, తాత్పర్యము.

యథా పూర్వం గజ స్నాత్వా కృహ్య హస్తేన వై రజః
దూషయ త్యాత్మనో దేహం తథా౭ నార్యేషు సౌహృదమ్. ౧౩

టీక॥ యథా=ఎట్లు; గజః= ఏనుఁ
గు; పూర్వం=మొదట; స్నాత్వా=స్నా
నముచేసి; హస్తేనవై = తొండముచేత
నే; రజః = దుమ్మును; కృహ్య(కృహీ
త్వా)=తీసికొని; ఆత్మనః = తనయొ
క్క; దేహం = దేహమును; దూషయ
తి=చెఱచుకొనునో; అనార్యేషు=దుష్ట
లయందు; సౌహృదం = స్నేహము; త

థా=అట్లు.
ఏనుంగు, మొదటఁజక్కఁగాస్నాన
ముచేసి, యంతఁ, దనతుండముచేతనెదు
మ్మిదీసి, దేహంబంతయుఁబోసికొను
నట్లు దుష్టలు మొదట బహుస్నేహ
ముగానుండి, విమ్మట, దానికివిఘాతము
సేయుదురు. అని, తాత్పర్యము.

యథా శరది మేఘానాం సిందతా మపి గజఁ తామ్

నభవ త్యంబుసంక్షేద స్తథా నార్యేషు సౌహృదమ్. ౧౮

<p>టిక॥ యథా=ఎట్లు; శరదీ = శర తా-లమునందు; సింహతా=తడుపు చున్నవియు; గజతామపి=గజింపు చున్నవియునగు; మేఘానాం = (పంచ మృధ్వామందువృద్ధి) మేఘంబులవలన; అం బుసంక్షేదః=నీళ్ల తేమ; నభవతి=కాదో; అనార్యేషు = దుష్టులయందు; సౌహృ దం=స్నేహము; తథా=అట్లు.</p>	<p>శరదృతువునందు మేఘంబువర్షం బుగురియునట్లు ఎంతగజింపుచుండిన ను, నేలయందుఁజేమయిననుగలుగ కుండునట్లు, దుష్టులతోనెంతస్నేహము చేసినను, వారలుపకారము సేయునట్లు భిన్నయించుటయెకాని, యెంతమాత్రము చేయురు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అన్య స్తేవంవిధం బ్రూయా ద్వాక్య మేత స్నికాచర
అస్మిక్ మహాతే నభవే త్వాంతు ధిక్కు-లపాంసనమ్. ౧౯

<p>టిక॥ నికాచర = రాక్షసుడవగువి భీషణుడా! అన్యస్త = ఇతరుడుమా త్రము; ఏవంవిధం=ఇట్టి; ఏతత్=ఈ; వాక్యం = మాటను ; బ్రూయాత్ (చేత్)=చెప్పునేని; అస్మిక్=ఈ; మ హాతే=క్షణమునందే; నభవేత్ ఉండఁడు , నశించుననుట. కులపాంస నం = వంశముచెఱపునట్టి ; త్వాం తు=నిన్నుఁగూచిమాత్రము; ధిక్=ద</p>	<p>హింపఁబడుటయగుఁగాక. రాక్షసుడవగు విభీషణుడా! నీవు తమ్ముడవనిమన్నించిని; మఱియొక డిట్టిపరుషవచనంబులాడునేని, యతం క్షణంబున నె వినాశంబు నొందునట్లు గావించు; నీవువంశంబుఁజెఱపంబుట్టిన వాడవు; పో! అవతల! అని , రావణం డు, విభీషణునిగూర్చి , పరుషంబులాడె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇత్యుక్తః పరుషం వాక్యం న్యాయవాదీ విభీషణః
ఉత్పపాత గదాపాణి శృతుభిః స్సహరాక్షసైః. ౧౬

టిక॥ న్యాయవాదీ=న్యాయముఁజెప్పనట్టి; విభీషణః = విభీషణుడు; ఇతి=

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౧౯

స ౧౬

ఇట్లు; పరుషం = కఠినమయిన; వాక్యం=మాటను; ఉక్తిః = చెప్పబడిన వాఁడై; గదాపాణిః = గదచేతంగల వాఁడై; చతుర్భుజః = నలుగురగు; రాక్షసైస్సహ = రాక్షసులతోఁగూడ; ఉత్పాతః = ఎగిరెను.

న్యాయవాదియగువిభీషణుడు, ఇట్లకీమముగా రావణునిచేఁ బరుషవచనంబులనవమానితుండై, గదచేతంబు ని, నల్వరి రాక్షసులతో, నాకాశంబు నకుద్గమించెను. అని, తాత్పర్యము.

అబ్రవీచ్చ తదా వాక్యం జాతకోధో విభీషణః

అంతరిక్షగత స్త్రిమా న్భ్రాతరం రాక్షసాధిపమ్. ౧౭

టీక॥ తదా = అప్పుడు; శ్రీమాన్ = కాంఠిమంతుండగు; విభీషణః = విభీషణుడు; అంతరిక్షగతః = అంతరిక్షము నొందినవాఁడై; జాతకోధః = కలిగిన కోపముగలవాఁడై; భ్రాతరం = అన్నయగు; రాక్షసాధిపం = రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిగూర్చి; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీచ్చ = చెప్పెను.

అట్లు, విభీషణుండు అంతరిక్షము నొంది, ప్రతికూలంబగు రావణసహవాసంబువదలుటయు ననుకూలంబగు రామసమాశ్రయంబుగోరుటయునను, నీరెంటివలనంగలిగిన పరమకాంతిచే వెలుంగుచు, అన్నయగు రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిజూచి, కుపితుండై, యీ మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స త్వం భ్రాతాసి మే రాజన్ బ్రూహి మాం య ద్యదిచ్చసి

టీక॥ రాజన్ = రాక్షసరాజా! సః = అట్టి; త్వం = నీవు; మే = నాయొకఁ; భ్రాతా = అన్నవు; అసి = అగుచున్నావు. యత్, యత్ = దేనిదేని; ఇచ్చసి = కోరుచున్నావో; మాం = నన్ను గూచి; తత్ (అధ్యావృతము) = దా

నిని; బ్రూహి = చెప్పుము. రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా! నీవునాకుశ్వేష్ఠభ్రాతవు; కావున, నీకేమేమిచెప్పవలెననియున్నదో, ఆమాటలన్నియుఁ జెప్పుము; నేనుబదులాడఁ గూడదు. అని, తాత్పర్యము.

శ్లోఘో మాన్యః పితృసమా నచ ధర్మపథే స్థితః. ౧౮
ఇదం తు పరుషం వాక్యం న త్విమా మృన్మతం తవ

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; ము; నక్షమామి = ఓర్వసు.
శ్లోఘః = అన్నపు. మాన్యః = పూజ్యుండ నీవు, నాకు శ్లోఘభ్రాతృవు, తండ్రీవ
పు; పితృసమః = తండ్రీతో సమానుడవు. తెఱబూజనీయుండవు; అయితే, ధర్మ
ధర్మపథే = ధర్మమార్గమునందు; మార్గంబువదలినావు; మఱియు, నా
స్థితశ్చ = ఉన్నవాడవుమాత్రము; న = మీద, ననత్యముగా దోషంబుమోపి, ప
కాపు. తవ = నీయొక్క; అన్మతం = అస రుషవచనంబుల దూషించినావు; దీనిని
త్యమయిన; ఇదం = ఈ; పరుషం = కఠిన మాత్రమున హింపను.
మన్మతః; వాక్యంతు = మాటనుమాత్ర అని, తాత్పర్యము.

సునీతం హితకామేన వాక్యము క్తం దశానన. ౧౯
న గృహం త్యక్తతాత్మానః కాలస్య వశ మగతాః

టీక॥ దశానన = రాజులు! హిత శం = అధీనతను; అగతాః = పొందినవార
కామేన = మేలుగోరునట్టి; మయా = నా లయి; చ గృహంతి = గ్రహింపరు.
చేత; సునీతం = చక్కగా నిశ్చయింపఁబ రావఁబడి! నేను, నీమేలుగోరి, చ
డిన; వాక్యం = మాట; ఉ క్తం = చెప్పఁ కక్కుగానిశ్చయించి, నీకు హితకరంబగు
బడినది. అక్త తాత్మానః = చేయఁబడినబు మాటంజెప్పితిని; అయితే, బుద్ధిహీనులు,
ద్విగలవారలు, శిక్షింపఁబడినబుద్ధిగలవా మృత్యువశంగతులయి, హితోపదేశం
రలనుట; కాలస్య = మృత్యువుయొక్క; వ బు, వినరు. అని, తాత్పర్యము.

సులభాః పురుషా రాజా సతతం ప్రియవాదినః. ౨౦
అప్రియస్య చ పథ్యస్య వక్తా శ్రోతావ దులభః

టీక॥ రాజా = రాక్షసరాజుండవ షకరంబులగుమాటలంజెప్పనట్టి; పురు
గురావఁబడి! ప్రియవాదినః = సంతో మాః = పురుషులు; సతతం = ఎల్లప్పుడు

శ్రీమ గ్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౦

స ౧౬

ను; సులభాః=సులభులు. అప్రియస్య =
అనిష్టంబగు; పథ్యస్యచ= హితముయొ
క్కమాత్రము; వక్తా=చెప్పవాడును;
శ్రోతాచ=వినువాడును; దులభాః=
పొందనలవిగానివాడు.

రాక్షసరాజుడవగు రావణుడా!
ఎట్లయిననుసంతోషంబుగల్గించుమాట

అచెప్పవారలును, వినువారలును, ఎ
ల్లప్పుడును, గావలసినతమండిదొరకు
దురు; అప్రియంబులగు, హితవచనం
బులుచెప్పవాడును, శెప్పిన, వినువా
డును, ఒక్కడైనను, దొరికడు.

అని, తాత్పర్యము.

బద్ధం కాలస్య పాశేన సర్వధూతాపహారిణా. ౨౧
న నశ్యంత మపేక్షేయం ప్రదీప్తం శరణం యథా

టీక॥ సర్వధూతాపహారిణా= స
మస్తప్రాణులనుసంహరించునట్టి; కా
లస్య = మృత్యువుయొక్క; పాశేన=
త్రాటిచేత; బద్ధం=కట్టబడినవాడు
ను; నశ్యంతం=నశించుచున్నవాడునగు;
తాపం(అధ్యాత్మతమ)=నిన్ను; ప్రదీ
ప్తం= మెండుచున్న; శరణంయథా=

గృహంబునవలె; నోపేక్షేయం (నో
పేక్షేయ)=ఉపేక్షించన.
సమస్తప్రాణిసంహారకారణంబగుమృ
త్యుపాశంబునబద్ధుండవై నాశంబునొం
దుచున్నునిన్నుమెండుచున్నగృహముంబో
లెఁజూచి, యూరకుండంజాలక, యంత
దూరముచెప్పితిని. అని, తాత్పర్యము.

దీప్తపావకసంకాశై శ్శితైః కాంచనభూషణైః. ౨౨
న త్వా మిచ్ఛా వ్యహం ద్రష్టం రామేణ నిహతం శరైః

టీక॥ అహం=నేను; రామేణ=రా
మునిచేత; దీప్తపావకసంకాశైః=మం
డిననిప్పుతో సమానములును; శితైః=తీ
క్షణములును; కాంచనభూషణైః= బం
గారులలంకారముగాఁగలవియునగు; శ

రైః=బాణములచేత; నిహతం=కొట్ట
బడిన; త్వాం=నిన్ను; ద్రష్టం=చూచుట
కు; నేచ్ఛామి=కోరను.
రాముండు, నిన్ను, మెండుచున్ననిప్పు
వలె వెలుంగుచున్నవియుఁ దీక్షణంబులు

నుగాంచనాలంకృతంబులునగు బాణం | వ్రములేదు. అని, తాత్పర్యము.
బులంగొట్టుచుండఁగాఁ, జూడ, నాకి

శూరాశ్చ బలవంతశ్చ కృతాస్త్రాశ్చ రణాజిరే. ౨౩
కాలాభిపన్నా స్సీదంతి యథా వాలుకసేతవః

టీక|| రణాజిరే=యద్ధఘామియందు; యథా=ఇసుకనీటికట్టలువలె; సీదంతి=
శూరాశ్చ=యద్ధమునందు భయములే నశింతురు.
నివారలును ; బలవంతశ్చ=అధికమయి యద్ధంబున శూరులును బలవంతు
నబలముగలవారలును; కృతాస్త్రాశ్చ= బునుఅస్త్రవేత్తలునగువారలందఱు, మృ
నేర్వఁబడిన యస్త్రములు గలవారలు త్యుగ్రస్తులయినవరుడు, ఇసుక చేఁజేసిననీ
ను; కాలాభిన్నాః = మృత్యువుచేఁగి టి కట్టలువలె నిమిషంబున మడిసిపోవు
హింపఁబడినవారలై; వాలుకసేతవో దురు. అని, తాత్పర్యము.

త స్తవ యతు యచ్ఛక్తం గురుత్వా ధిత మిచ్ఛతా. ౨౪

టీక|| గురుత్వాత్ = అన్నవగుటవ హృతము)=నీవు; మవ=యతు=క్షమిం
లన; హితం=మేలును; ఇచ్ఛతా= కోరు పవలయును.
నట్టి; మయా(అధ్యాహృతము)= నాచే అన్నవగుటవలన, నీహితంబుఁ గోరి
త; యచ్ఛ=ఏదియు; ఉక్తం=చెప్పఁబడి నేనేమోచెప్పినాను; అందుకునీవుక్షమిం
నదో; తత్=దాని; భవాత్ (అధ్యా పవలయును. అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మానం సర్వధా రక్ష పురీం చే మాం స రాక్షసామ్

టీక|| ఆత్మానం=నిన్ను; సర్వధా=అన్నివిధంబులను, నిన్నునీవురక్షించు
న్నివిధంబులను; ఇమాం=ఈ; సరాక్ష కొనుము; ఈరాక్షసులను ఈలంకాపట్ట
సాం=రాక్షసులతోఁగూడిన; పురీంచ= ఇంబునుఁగూడరక్షించుకొనుము.
లంకాపట్టణంబును; రక్ష= కాపాడు అని, తాత్పర్యము.
కొనుము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౨౨౩

స ౧౬

స్వస్తి తేస్తు గమిష్యామి సుఖీ భవ మయావినా. ౨౫

టిక॥ తే= నీకు; స్వస్తి=మంగళము; నీకుమంగళంబుగలుగుఁగాక; నేను
అస్తు=కలుగుఁగాక. గమిష్యామి=పో బోయెదను; నేనుబోయినపిమ్మట, నే
యెదను. మయావినా=నన్ను విడిచి; ను నులేనుగదా! ఇంకనీవుసుఖంబుగ నుం
ఖీ=సుఖంబుగలవాఁడవు; భవ=అగుము డుము. అని, తాత్పర్యము.

నివార్య మాణస్య మయా హితై పిణా

న రోచతే తే వచనం నిశాచర

పరేతకల్పాహి గతాయుషో నరా

హితం న గృహ్లాంతి సుహృద్భి రీరితమ్. ౨౬

టిక॥ నిశాచర=రాక్షసుండవగురా గించునట్టిమాటను; నగృహ్లాంతి = గ)
వఱుఁడా! హితైపిణా=మేలుగోరునట్టి; హింపరు
మయా= నాచేత; నివార్యమాణస్య= రాక్షసుండవగురావఱుఁడా! నేను
నివారింపఁబడుచున్నట్టి; తే= నీకు; వచ నహితముఁగారియెంతచెప్పినను, నా
నం=మాట; నరోచతే= రుచింపకున్న మాటయందు, నీకురుచిభట్టకున్నది;
ది- గతాయుషః=పోయినయాయుస్సు అయుస్సుగడచినవారలు, చచ్చినట్టెగ
గల; నరాః=మనుష్యులు; పరేతకల్పా దా! స్నేహితులుచెప్పహితోక్తులను
హి= చచ్చినవారలతో సమానులుగ వారలువినరు. అనివిభీషణుండు, రావ
దా! సుహృద్భిః=స్నేహితులచేత; ఈ ణనకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
రితం=చెప్పఁబడిన; హితం= మేలుగలి

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, షోడశస్కంధః.

ఇది, సృష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండషోడశస్కంధాంతిక,

ముగిసినది.

శ్రీ

సప్తదశ సగళ ప్రారంభః.

ఇత్యుక్తౌ పరుషం వాక్యం రావణం రావణానుజః
అజగామ మహూతేన యత్ర రామ స్ఫులత్తుణః. ౧

టిక॥ రావణానుజః = రావణానంత
ముండగు విభీషణుడు; రావణం = రా
వణుని గూర్చి; ఇతి = ఇట్లు; పరుషం =
కఠినమయిన; వాక్యం = మాటను; ఉ
క్తా = చెప్పి; యత్ర = ఎచ్చట; సలత్తు
ణః = లత్తుణునితో గూడిన; రామః =
రాముడు; స్థితః (అధ్యాహృతము) =
ఉన్నాడో; తత్ర (అధ్యాహృతము) =
అచ్చటికి; మహూతేన = స్వల్పకాల
ముచేత; అజగామ = వచ్చెను.

రావణానంతముండగు విభీషణుడు,
రావణునిజూచి, యిట్లు పరుషవచనం
బులాడి, యంత, మహూతకాలమున, ల
త్తుణుని హితుండగు రాముండున్న ప్ర
దేశంబునకు వచ్చెను-

అని, తాత్పర్యము-

విశేషార్థము. — రావణానుజః =
రావణానంతముండగు విభీషణుడు; చి
న్నవాడైన నుజ్జానికాపునఁ, శెప్పవలసి
నహితవచనముం జెప్పినాడని సూచిం
పఁబడినది. పరుషం వాక్యం = పరుషవచ

నమును; మలయాసిలాదులు, ప్రియరాం
డ్రతో గూడిన వారిలకుఁ బ్రియకరిములై
నను, విరహీజనులకుఁ దుఃఖకరంబులగున
ట్లు, విభీషణుని మాట, హితంబు కావున
సంతోషకరంబుగా వలసినదయ్యె, రా
వణుండు దుష్టుండగుటచే, నతనికిఁ బరు
షంబుగా నేయఁడినది. ఉక్తా = చెప్పి;
“రామునకు నీ తాదేవినాసంగుము” అని
కర్తవ్యంశమును, “రాముండు, కఱకు
బాణంబులచే రాక్షసుల శిరస్సుల ఖండిం
చుటకు మున్నెయిమ్ము” అని, చేయకు
న్నది గల్గి పితృనాయంబును, నిశ్చేషంబు
గా, హితంబుగాను, అది, నష్టంబుగఁబ
వలనఁ, పరుషంబుగాను, ఎంతవఱకుఁ జె
ప్పినచోఁ దముండు అంతయుఁ దెలిసియు
అన్నయాపదనొందుదుండఁగాఁ బామ
రునూరకుం డెననునవకీర్తి, తనకుఁ బాసఁ
గకుండునో, అంతవఱకును జెప్పి; య
త్ర = ఎచ్చట, ఇందుచే, “రాముండుండు
టచేనా ప్రదేశంబును బరమప్రాప్యం” బ
నిసూచింపఁబడినది. సలత్తుణః = లత్తు

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౨౫

స ౧౭

ఋణితోఁగూడిన; ఇందుచేఁబరువ కార
సాన్నిధ్యంబుఁజెలుపఁబడినది- రామః=
రాముండు; తత్ర=అచ్చటికి; ఆజగామ=
వచ్చెను-విభీషణునకు, రావణగృహంబె
పరకీయగృహము; రామగోష్ఠియెస్వగృ
హంబుగావునఁ, బోయెనిచెప్పకవచ్చె
ననిచెప్పఁబడినది-ముహూర్తేన(ఆజగా
మ)-శీఘ్రమునవచ్చెను. అనుటచే, “వ
రంహుతవహజ్వాలా పంజరాం త
ర్వ్యవస్థితః, నశౌరిచింతావిముఖజన
సంవాసవై శనం” (అగ్నిజ్వాలలనుపం
జరంబునడుమనుండుటయెమంచిది; వి
ష్ణుధ్యానపరాజ్ఞులుగవారితో నుం
డుటమాత్రముబహుకష్టము) అనున్యాయ

యంబుననుసరించి, నిష్పపయింబో
లె రావణునింటనిమిషంబైననునిలువం
జాలక; దూడనువిడిచినంతనె, యది
తల్లిస్తనంబులందాఁకుటమున్నునచ్చట
నేనిమిషంబైనజాగుసేయనట్లు, అతి
శీఘ్రంబున, విభీషణుండు, రామునొ
ద్దకుఁబోయెను. అసూచింపఁ బడిన
ది- ఈశ్లోకముచే, భగవద్భక్తిలేనివా
నిదేశంబునువిషవవలయుననియు; భ
గవత్సంబంధిదేశంబెవరమప్రాప్యంబని
యు; (లత్కూటసాన్నిధ్యంబునుజెప్పఁబ
డుటచే) భాగవతాధిమానంబుగలనేశం
బునందెయిండవలయుననియుసూచిం
పఁబడినది.

తం మేరుశిఖరాకారం దీప్తా మివ శతహస్తాదామ్

గగనస్థం మహీస్థాస్తే దదృశు స్సర్వవానరాః. ౨

టీక||మహీస్థాః = ధూమియందు
న్న; తే=ఆ; సర్వవానరాః=సమస్తవా
నరులును; గగనస్థం=ఆకాశంబుననున్న
వాఁడును; మేరుశిఖరాకారం=మేరుశి
ఖరముయొక్క-యాకారమువంటి యా
కారముగలవాఁడును; దీప్తాం=ప్రకాశిం
చున్న; శతహస్తాదామివ(స్థితం)=మేరువు
వలెనున్నవాఁడునగు; తం=అట్టివిభీషణు
ని; దదృశుః=చూచిరి.

అంత, నట్లు, అనలంబుననుండిచల్లని

సరస్సులోఁ బడుటకుం బోలె నతిత్వర
తో వచ్చుచున్న వాఁడును, ఔన్న
త్యంబునను బలువువలనను రత్నఖచిత
కాంచనాభరణంబులచేతను మేరుశిఖరం
బుపగిదినున్నవాఁడును, బ్రతిపత్తులనుబ
రిత్యజించిస్వపతనంబునొందుటచే, మేరు
శిఖరంబునకుంబోలెన్ద్ర్యంబునొందిన
వాఁడును అతిప్రకాశంబుతోనాకాశం
బునందుసంచరించుటవలనను, “రామభా
క్తులగువానరులునన్ను రామునొద్దకుఁ

బోనిత్తురోపొనివ్వరో, బోనివ్వకున్నచో వాడునగునాకాశగతుం డైన విభీషణు
నేనెటుజేపింతును" అను భయంబునవ ని, నేలనున్న వానరులందఱుం, జూచిరి.
ఱుకుటవలనను, మెఱపుంబోలె నున్న అని, తాత్పర్యము.

త మాత్మపంచమం దృష్ట్వా సుగ్రీవో వానరాధిపః

వానరై స్సహ దుర్ధవః శ్చింతయామాస బుద్ధిమాన్. ౩

టిక|| బుద్ధిమాన్ = అధికమయినబు సుగ్రీవుండు, అట్లు, అనలశరభ సంపా
ద్ధిగలవాడును; దుర్ధవః = ఎదిరింపన తివ్రఘనులనునల్వర రాక్షసులంగూడి,
లవిగానివాడును; వానరాధిపః = వా యతిత్వరతో నాకాశంబునవచ్చుచున్న
నరేశ్వరుండునగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుం విభీషణుంజూచి, బుద్ధిమంతుండుగావు
డు; ఆత్మపంచమం = తనచేనైదవవాఁ న, ఇతండు, మనరహస్యంబులనెఱుం
డగు; తం = ఆవిభీషణుని; దృష్ట్వా = చూ గుటకువచ్చువాడో, లేక, మనలంబ్ర
చి; వానరై స్సహ = వానరులతోఁగూ హరింపవచ్చువాడోయని, వానరుల
డ; చింతయామాస = ఆలోచించెను. తోఁగూడ, నాలోచించెను.
దుర్ధవః = అది, తాత్పర్యము.

చింతయిత్వా ముహూతంతు వానరాం స్తానువాచ హ

హనుమత్ప్రముఖాన్ సర్వా నిదం వచన ముత్తమమ్. ౪

టిక|| సః (అధ్యాహృతము) = ఆసు యిన; ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; ఉ
గ్రీవుండు; ముహూతం = కొంచెముసే వాచ = చెప్పెను. ("హ" అనునదిపాద
పు; చింతయిత్వా = ఆలోచించినంత పూరణార్థము)
నె; హనుమత్ప్రముఖాన్ = హనుమం అట్లు సుగ్రీవుండు, ఎచ్చుగానాలో
తుండుమొదలుగాఁగల; తాన్ = ఆ; చించుట కవకాశము లేకుండుటవలనఁ
వానరాన్ = వానరులను; సర్వాన్ = గొంచెముసేపు, ఆలోచించి, హను
అందఱనుగూర్చి; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమ మంతుండుమున్నుగాఁగల వానరులనం

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౨౭

స ౧౭

దణంబూచి యుత్తమంబగునీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏష సర్వాయుధోపేత శ్చతుర్భి స్సహరాక్షసైః

రాక్షసో భ్యేతి పశ్యద్వ మస్తాక్ హంతుం ససంశయః. ౫

టీక||ఏషః=ఈ; రాక్షసః=రాక్ష

సుండు; సర్వాయుధోపేతః=సమస్తా

యుధములతోఁగూడినవాఁడై ; చతు

ర్భిః=నలుగురయిన; రాక్షసైస్సహ=

రాక్షసులతోఁగూడ; అస్తాక్ = మన

లను; హంతుం=చంపుటకు; అభ్యేతి=

వచ్చుచున్నాడు. పశ్యద్వం(పశ్యతే)-

ఈరాక్షసుండు , నల్వరురాక్షసు

లంగూడి , సమస్తాయుధంబులు ధరిం

చి,మనలంజంపుటకై , వచ్చుచున్నాఁ

డు,చూడుడు. అని,సుగ్రీవుండు, వా

నరులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్య వచ శ్చుక్తిత్వా సర్వే తే వానరో త్రమాః

సాలా సుద్యమ్యై శైలాంశ్చ ఇదం వచన మబ్రువత్. ౬

టీక||తే=ఆ;వానరో త్రమాః=వా

నరశ్రేష్ఠులు; సర్వే=అందఱును; సుగ్రీ

వస్య=సుగ్రీవునియొక్క; వచః=మా

టను; శ్రుత్వా=విని; సాలా=వృక్ష

ములను; శైలాంశ్చ=పర్వతములను ;

ఉద్యమ్యై=ఎత్తికొని; ఇదం=ఈ; వచ

సం=మాటను; అబ్రువత్=చెప్పిరి.

ఆవానరశ్రేష్ఠులందఱు, సుగ్రీవుండు

చెప్పినమాటనువిని , వృక్షంబులనుబర్వ

తంబులనుజేకొని, యీమాటంజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రం వ్యాధిశ నో రాజ్ వధామైషాం దురాత్మనామ్

నిపతంతు హతా శ్చైతే ధరణ్యా మల్పతేజసః. ౭

టీక||రాజ్=వానరరాజుండవగు

సుగ్రీవుఁడా! ఏషాం = ఈ;దురాత్మ

నాం=మహిష్టులయొక్క; వధాయ=

చంపుటకొఱకు;నిపతంతు; శీఘ్రం=శీ

ఘ్రముగా;వ్యాధిశ=అక్షాపింపుము. అ

ల్పతేజసః=కొంచెమయినతేజస్సుగల;

ఏతే=వీరులు;హతాశ్చ = చంపబడిన

వారలువై;నిపతంతు=పడుదురుగాక.

వానరరాజుండవగుసుగ్రీవుఁడా! ఈ ము? మేమువీరలంజంపినేలంబడనై చెద
దురాత్ములంజంప , మమ్మాజ్ఞాపింపుము. అని, వానరౌత్తములు, సుగ్రీవుని
ము; వీరలల్ప తేజస్సులు, మాకెంతమాత్ర తోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము-

తేషాం సంభాషమాణానా మన్యోన్యం స విభీషణః
ఉత్తరం తీర మాసాద్య ఖస్థ ఏవ వ్యతిష్ఠత. ౮

టీక॥ తేషాం=ఆవానరులు; అన్యోన్యం=ఒకొకరులనుగూర్చి; సంభాషమాణానాం= మాటలాడు చుండఁగానే; సః=ఆ; విభీషణః=విభీషణుఁడు; ఉత్తరం=ఉత్తరదిక్కు-నందలి; తీరం= గట్టును; ఆసాద్య=పొంది; ఖస్థఏవ= ఆకాశమునందున్నవాఁడై యె; వ్యతిష్ఠత=ఉండినను.

అట్లు, ఆవానరులు, పరస్పరముమాటలాడుచుండఁగానే, యవిభీషణుండు సముద్రోత్తరతీరంబుఁజేరి, యాకాశంబున నెనిచియుండినను.

అని, తాత్పర్యము-

విశేషార్థము.—తేషాం, సం

భాషమాణానాం = అనాదరమునం దుపష్ఠి. ఆవానరులట్లు మాటలాడుకొనుచుండినను, విభీషణుండు, వీరలేమిచెప్పకొన్నను జెప్పకొందురుగాక; రాముండు సర్వజ్ఞుండు; పరమకాయణికుండు; సర్వలోకశరణ్యుండు ; శరణాగతుండనగునన్ను రక్షింపకమానఁడు "

అని, దృఢవిశ్వాసంబునంజేసి, యావానరుల మాటల సరకు సేయక , వారలతన్నుఁ బ్రహరింపఁబ్రయత్నించుచుండినను, వారలకభిముఖముగాఁ బోయినిర్భయముగా, నందఱకును దానగపడునట్లు , ఆకాశంబున నెదృఢంబుగా నిలిచియుండినను.

ఉవాచ చ మహాప్రాజ్ఞ స్వరేణ మహతా మహాన్
సుగ్రీవం తాంశ్చ సంప్రేక్ష్య సర్వా న్వానరయూధపాన్ . ౯

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞః = మహాపండితాన్=ఆ; వానరయూధపాన్=వాతుండును; మహాన్=పూజ్యుండునగునరశేషులను; సర్వాంశ్చ= అందఱను; విభీషణుండు ; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; సంప్రేక్ష్య=చూచి; మహతా= అధిక

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౩౯

స ౧౭

మయిన; స్వరేణ - ధ్వనిచేత; ఉవాచ - చెప్పెను.

అట్లు, రామశరణాగతినొందఁదగిన ట్టిమహాభాగ్యశాలియగు నావిభీషణుండు, మహాపండితుండుకావున, “ గాజుదయాశుండైనను, అతనికంతరంగఘాతులగుపురుషులద్వారముననె, యతనిశరణుపొందవలయును; మఱియు, నీవానరులకు, నన్నుఁగొట్టవలెననుబుద్ధి, నాయుండలిద్యేషముచేఁగల్గినదికాదు; వీరలు, రామునందలిభక్తిచే, నాయుండుసంతయమునొంది, యిట్లుచేయఁదలంచెదరు; ఇదియునొక్కగుణమే; మఱియురామ

భక్తులగువీరలు, నన్నంగీకరింపరేని, రాముండుమాత్రమంగీకరిండుటచేనాకేమి గలదు? రామాంగీకారముగల్గినను, రామభక్తాంగీకారముముఖ్యముగాఁగావలసినది; “కాఁబట్టి; వీరలమూలముననెరాముంబొందెదను.” అని, యిట్లుఘటఁజూక్షునుసారంబుననెచ్చయించి, పరమప్రావ్యుండగు రామునకును, బురుషకారభూతులగువానరులకును, అందఱకును, దనయాతఁస్వరంబువినునట్లు, పేరెలుంగున, సుగ్రీవాదివానరోత్తమలంజూచి, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణో నామ దుర్వృత్తో రాక్షసో రాక్షసేశ్వరః
తస్యా హ మనుజో భ్రాతా విభీషణ ఇతి శుత్రః. ౧౦

టీక॥ దుర్వృత్తః= దుష్టమయిన
యాచారముగల; రావణోనామ= రా
వణుండను పేరుగల; రాక్షసేశ్వరః=
రాక్షసులకుఁబ్రభువైన; రాక్షసః=రా
క్షసుఁడు; అస్త్రీ (అభ్యాహృతము)=క
లఁడు. అహం=నేను; తస్య= ఆరావ
ణునియొక్క; అనుజః= వెనుకఁబుట్టిన;
భ్రాతా= తోబుట్టువును; విభీషణఇతి=
విభీషణుడని; శుత్రః=వినఁబడినవాఁడను.
దురాచారుండును, రాక్షసాధీశ్వ

రుండనగురావణుండను రాక్షసుండొ
కఁడుకలఁడు; నేనతఁడెమ్మండనునా పీ
రువిభీషణుండు. అని, తాత్పర్యము.
విశేషార్థము.— అందు మొద
లఁ, దనయందలి దోషంబులంజెప్పచు
న్నాడు. రావణోనామ=రావయతీతి
రావణి; లోకంబుల నన్నిటినీవీడ్చింప
వాఁడు. పేరుచేతనేయతిక్రూరుండను
ట; దుర్వృత్తః=దుష్టాచారుండు; పేరు
మాత్రమేకాదు; వ్యాపారమును అతి

క్ష

క్ష

క్రూరము-రాక్షసః-రాక్షసుః-జాతి
యనట్టివ్యాపారమునకుఁ దగినక్రూర
జాతియేయనుట- రాక్షసేశ్వరః-రా
క్షసులకుఁబ్రభుఁడు, దుష్టకార్యంబులు
సేయువాఁడు తానుమాత్రమేకాదు,
మఱియు నట్టి దుష్టులగు వారలకేనేకు
లకుఁ బ్రభుఁడు. రావణుండుదుష్టుం
డైన సీతేమి వచ్చె ననినంజెప్పుచున్నాఁ
డు. — అహం, తస్య, అనుజః, భృ
తా-నేనతనితమ్ముండను, అతనికిఁ బెద్ద

వాఁడనై పుట్టియుందునేని, కుబేరుండు
వలెనతనివోషంబులసంబంధింపక, శు
ద్ధుండనయ్యేయుందును ; తమ్ముండనగు
టచే, నతనియాజ్ఞ కులోఁబడిన వాఁడన
గుటంజేసి, యతండాజ్ఞాపించినదుష్టకా
ర్యంబులననేకంబులం గావించి, నేనును
దుష్టుండనై తిననుట, ఇందుచే, శరణాగ
త్యంగంబగు, గవళహని రూపమయిన
కార్పణ్యము దెల్పఁబడినది.

తేన సీతా జనస్థానా ధృత్వా హత్యా జటాయుషమ్
రుద్ధాచ వివశా దీనా రాక్షసీభి స్సురక్షితా . ౧౧

టిక॥ తేన=ఆ రావణునిచేత; జటా
యుషం = జటాయువును; హత్యా=
చంపి; సీతా = సీతాదేవి ; జనస్థా
నాత్=జనస్థానముననుండి; హృతా=
అపహరింపఁబడినది. వివశా= పరవశ
యు; దీనా=దుఃఖితయునగుసీత; రా
క్షసీభిః = రాక్షసస్త్రీలచేత; సురక్షి
తా=చక్క-గారక్షింపఁబడినదై ; రు
ద్ధాచ=నిరోధింపఁబడినదియు.
మఱియునా రావణుండు, జటాయు

వునుజంపి, జనస్థానంబుననుండి, సీతంగౌ
నివచ్చెను; అంతఁబరమదుఃఖిత యయి
పరవశయయియున్న యాసీతను, రా
క్షసస్త్రీలం గావలియించి, నిర్బంధం
బుననుంచియున్నాఁడు; అట్లుఅతండు-
రామునకుఁ జాలనపకారంబు గావించి
చియున్నాఁడు ; అతనిసంబంధముచే
నాకును, అదోషముతగిలియున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

త మహం హేతుభి ర్వాక్తై ర్వివిధై శ్చ స్యదర్శయమ్
సాతు నిర్యాత్యతాం సీతా రామాయేతి పునఃపునః. ౧౨

క్ష

క్ష

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౩౦

స ౧౭

టిక్క అహం=నేను; తం=ఆరావ	యం=బోధించితిని.
ణునిగూర్చి; “సా=ఆ;సీతాతు= సీత	నేనారావణునకు, “సీతనురాము
మాత్రము; రామాయ = రాముని	నకొసంగు”మనస్సు క్రియ క్తంబులగు
కొఱకు; నిర్యాశ్యతాం = ఇవ్వఁట	వాక్యంబులచేఁ బెక్కు-మాటలు, బో
డుగాక” ఇతి=అని; పునఃపునః=మా	ధించితిని. అని,తాత్పర్యము-
టిమాటికి; హేతుభిః=కారణములతోఁ	విశేషార్థము.— ఇందువలన,భ
గూడిన; వివిధైః= నానావిధములయి	గవదనుకూల కార్యసంకల్పమును శర
న; వాక్త్రైః=మాటలచేత; స్వదర్శ	ణాగత్యంగముదెల్పఁబడినది-

• సచ న ప్రతిజగ్రాహ రావణః కాలచోదితః
ఉచ్యమానం హితం వాక్యం విపరీత భవాషధమ్. ౧౩

టిక్క సః=ఆ;రావణశ్చ=రావణు	నువలె; నప్రతిజగ్రాహ = స్వీకరింపఁ
డును;కాలచోదితః= మృత్యువుచేఁజే	డయ్యె.
రింపఁబడినవాఁడై;ఉచ్యమానం = చె	ముమూర్ఛుండు,బౌషధమునుదీసికొ
ప్పఁబడుచున్న;హితం=మేలుగలిగించు	ననట్లుఆరావణుండు, మృత్యుపరవశుం
నట్టి;వాక్యం=మాటను; విపరీతః=చా	డై,నేనుజెప్పహితవచనంబులనువినఁడ
వబోవువాఁడు; బౌషధమివ=మందు	య్యె.అని,తాత్పర్యము.

సోహం పరుషిత స్తేన దాసవ చ్ఛావమానితః
త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ రాఘవం శరణం గతః. ౧౪

టిక్క సః=అట్టి; అహం=నేను; తే	ను; త్యక్త్వా=విడిచి; రాఘవం = రా
న=ఆరావణునిచేత; పరుషితః=పరు	ముని; శరణం=రక్షకునిఁగా; గతః =
షముగాఁబలుకఁబడినవాఁడనై; దాస	పొందినాను.
వత్=దాసుండువలె;అవమానితశ్చ=	అట్లునేనుజెప్పినహితవాక్యంబువినకుం
అవమానింపఁబడినవాఁడనై; పుత్రాం	డుటయే గాకయారావణుండు, నన్నుఁ
శ్చ=కొడుకులను; దారాంశ్చ=భార్య	బరుషవచనంబులదూషించి,దాసునట్లు

అవమానించెను; కావుననేనుబ్రయోజ
నాంతరవిముఖుండనై పరమపురుషా
ర్థంబగురామాశ్రయంబునొందంగారి,
భార్యపుత్రులందఱుండఁబరిత్యజించి, రా
ముని, శరణుహచ్చితిను.
అని- తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— “భార్యపుత్రు
లను విడిచి” అనుటచే, ప్రాతికూల్య వ
జ్ఞానంబనునంగముసూచింపఁ బడినది-
“రాముని శరణుహచ్చినాను” అనుట
చే, అత్తనిజేపంబనునంగంబుచెప్పఁబ
డినది.

సర్వలోక శరణ్యాయ రాఘవాయ మహాత్మనే
నివేదయత మాం షీ ప్రం విభీషణ ముపశ్రితమ్. ౧౫

టీక॥ సర్వలోక శరణ్యాయ = సమ
స్త్రలోకంబులకును రక్షకుండు గాఁదగిన
వాఁడును; మహాత్మనే = అధికమయిన శ
క్తిగలవాఁడును; రాఘవాయ = రఘువం
శమునందుఁబుట్టినవాఁడనగు రాముని
కొఱకు; విభీషణం = విభీషణుని; మాం =
నన్ను; ఉపశ్రితం = వచ్చినవానిఁగా; షీ
ప్రం = శీఘ్రముగా; నివేదయత = తెలు
పుఁడు.

సమస్త లోక శరణ్యుండును మహా
త్ముండును రఘువంశంబునభక్తానుగ్ర
హార్థముయింపఁబరించెయన్న వాఁ
డనగు రామునకు, విభీషణుండనునేను
వచ్చియున్నానని, శీఘ్రముగాఁడెలుపుఁ
డు-అని, విభీషణుండు, సుగ్రీవాదులతోఁ
డెప్పెను-
అని, తాత్పర్యము-

విశేషార్థము.— సర్వలోక శర
ణ్యాయ = సమస్తజాతులందుఁబుట్టిన
వారలకునుదుష్టులకును గుణవంతులకు
ను, అట్లుభేదములేక, సురనరతిర్యగాది
సమస్త ప్రపంచమునకు రక్షకుండైన
వాఁడు, రాముండు. కావున, నతడు
ష్టండగురావణునకును, ఇందుభాగం
బున్నది; అయితే, యతనికిదీనియందుఁ
బ్రారబ్ధవశంబునరుచిగలుగలేదు; నే
ను, వచ్చినానుకావున, నాకుమీకుంబో
లెభాగంబుసిద్ధంబైయున్నదనుట. అ
వును. అట్టిదిసులభమా?దులభమా?
లోష్ఠాదు లతిసులభంబులయినను, ని
చ్చియోజనంబులు, మేరుపర్వతాదు
లుఉత్పన్నంబులయ్యె దులభంబులు
కావున, వానిఁబడయఁబ్రయత్నింపరా
దు - అభిలషింపబయినది, సులభం

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౩

స ౧౭

బయి తేగదాకోర్కి సఫలంబగు! దీనికిఁ జెప్పుచున్నాఁడు. రాఘవాయ=రఘు వంశంబున సవతరించినవాఁడు, సమస్తవేదాంతవేద్యంబును బరమప్రాప్యంబునగు పరబ్రహ్మంబు, మనుష్యులకుం దఱకును దిర్భగ్గుంతులకునుగూడఁ గండ్లారంజూడ నలవియుగనట్లు, మనుష్యులపంబున నవతరించుటకన్న, నేమి సౌలభ్యంబున్నది? లేక, భూమియందెం దఱి నరేంద్రులున్నవారలు; ఏల రాము నొద్దకరావలెను? అన్నచోఁ జెప్పుచు న్నాఁడు. రాఘవాయ=రఘువంశంబు నఁ బుట్టినవాఁడు, “ఐంత్య ధీనామ ధీతదానదీక్షాకృతవ్రతశ్లాఘ్యమిదం కులంతత” (అవంశముయాదకులకు, యాచింపఁ బడినవాని వాసంగుటయ ను దీక్షజేయఁబడినవ్రతముచేఁ గొనియాడఁదగినది.) అని, చెప్పఁబడిన ప్రకారము యాచితదానధురంధరులని వినుటకేగిన రఘువంశంబునఁబుట్టినవాఁ డగుటచే, నాయాచనము తప్పకసఫల ముకాఁగలదనివచ్చినాననుట. మహాత్మనే=మహావ్రథావుండు, అట్లవతారరూపుఁడయినను, దనయెప్పటిస్వభావంబువిడువక, జ్ఞానశక్త్యాద్యనంతకల్యాణగుణ సంపూర్ణుండై యుండువాఁడనుట. అట్టి రాముని కొఱకు ;

మాం=నన్ను, విభీషణం= విభీషణుండ నువాని, నేను బ్రతికూలుండగు రావణుండఁగాను, మఱివిభీషణుండననుట. ఉపస్తీతం= పచ్చినవానిఁగా; నేనువచ్చి నంతనె, రాముండు నన్నంగీకరించుట సిద్ధము; రాముండుదనయొద్దకువచ్చువానిని, అంగీకరింపుక మానఁడనుట. ట్టప్రం=శీఘ్రముగా, శరణ్యుండగు రాముండు, తానెగ్రహించుటకుమున్నెమి రలును గొంతెమిపక్షముచేసి పుణ్యముగట్టుకొనఁడు ఏలయనఁశీలంబును సుగంధియునగుజలంబుగలకమలాకరంబుఁజూచి దప్పిగొన్న వాఁడువలె, నేను, ఆలస్యంబునహింపంజాలను.నివేదయత= తెలుపుండు. “వాచాధర్మమ వాత్మహి” (మాటచేధర్మమునొందుము) అనున్యాయంబున, మాటమాత్రముసాహాయ్యముచేసితీరిని, మీకుల నాయాసంబుగానే, మహాపుణ్యంబు పుట్టిల్లును. ఈశ్లోకంబున, “సర్వలోకశరణ్యాయ” అనుటచే, “అప్రాధిక తోనగోపాయే దితితత్ప్రార్థనా మఱి, గోపాయితాభవత్యేవంగోప్రత్యవరణంస్తృతం” (ప్రాధికంపకున్న రక్షింపఁడు. అని, “నన్నురక్షింపుము” అనిచేయుప్రాధికనము, గోప్రత్యవరణంబనిచెప్పఁబడినది.) అనిచెప్పఁబ

దీన, గోప్తృత్వవరణంబనుశరణాగ పద్ధతస్యాపి ధర్మేణమమ మతిర్భవేత్, త్యంగము సూచింపఁబడినది. “ఉపస్థి యాయామేణాయతే బుద్ధిర్వేషు యే తం” (సమీపమునొందినవానిఁగా) అ ప్సాశ్రయేషువ, సాసాభవతుధర్మిణా నుటచే, “రక్షివ్యత్యనుకూలాన్మ ఇత్యే ప్తాతంతంధమణంవపాలయే.” (నేను వంసుదృఢామతిః, సవిశ్వాసోభవేచ్ఛా బరమాపదనుబొందినను, నాకుధర్మణం త్రసర్వ దుష్కృతినాశనః” (“అనుకూ మునందెబుద్ధిగలుగవలెను. నాకు, ఏయే లురమగుమనలరక్షించును” అనుమిగి- ఏషయములయందు, ఏయేబుద్ధిగలుగు లియుదృఢమయినబుద్ధియేదిగలదోఅది నో, అదంతయు, ధర్మిణ్యంబగుఁగాక. ఈశరణాగతియందు సమ స్తపాపనా ఆయాధర్మణంబుఁబాలింపుచుండెదను) శనంబగు, విశ్వాసంబనునంగంబగును.) అనివరప్రదాన కాలంబునఁ, బ్రాథీక ఆన్మచాప్సన, విశ్వాసంబనునంగము తుండై, బ్రహ్మజేవుండు, “ధర్మిణ్య సూచింపఁబడినది. రక్షించుననుదృఢవి స్త్వంయథావత్సతథాచై తద్భవివ్య క్వాసంబులేకున్నచో, సమీపంబునకుఁ సి” (ఎట్లునీవుధర్మిణ్యుండవు కాఁగోరి బోఁడుగదా! అయితే, రక్షణవంశంబు తివోయదియట్లెయ్యగును.) అని, వరంబు నంబుట్టినరాముండు, సమ స్తలోక శర నాసంగుటంజేసి, విభీషణునకు, రా ణ్యుండగుటమొదలగుధర్మణము, రా ముండు, నారాయణావతారరూపుం ట్నుండగువిభీషణునకెట్లుజెలిసినది? అ డని తెలిసినది.

ని, యందురు. చెప్పెదము, “పరమా

ఏతత్తు వచనం శ్రుత్వా సుగ్రీవో లఘువిక్రమః

లక్ష్మణస్యా గ్రతో రామం సరంభ మిద మబ్రవీత్. ౧౬

టీక||లఘువిక్రమః=శీఘ్రమయిన స డతగల; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండు; ఏతత్= ఈ; వచనం=మాటను; శ్రోత్వా=వి న్నంతనే; లక్ష్మణస్య= లక్ష్మణునియొ క్క; అగ్రతః= ముందట; రామం=

రామునిగూర్చి; సరంభం= వేగముతోఁ గూడునట్లుగా; ఇదం= ఈమాటను; అ బ్రవీత్=చెప్పెను. అంతసేమాటనువిన్నంతనే, సుగ్రీవుం డు, “రాముండుశరణాగతవత్సలుండు,

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౩౫

స ౧౭

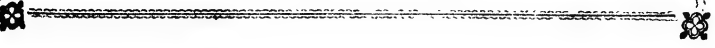
విభీషణుడు శరణాగతుండయ్యెననుచు “అతిస్నేహంపాపశంకీ” అనువ్యాయం
 బనువిన్నంతే నేయతనిరక్షించును-ఈవిభీ
 షణుండే మోయపకారముగేయవచ్చిన
 వాడు, పరమాథమముగా శరణాగ
 తుండుకాడు. కావున, ముందుగా విభీ
 షణుని నిగ్రహింపవలయునని రామున
 కుఁజెప్పవలయును” అని, నిశ్చయించి,
 “అతిస్నేహంపాపశంకీ” అనువ్యాయం
 బుసరామునిపై మహాస్నేహంబుగలవాఁ
 డుకావున, విభీషణుండు పరిశుద్ధుండైన
 ను అతనియందీట్లు సంశయించి, శీఘ్రంబు
 గరామునొద్దకుంబోయి, లక్ష్యణునిముం
 దట, రామునితో నట్లనిచెప్పెను.
 అని, తాత్పర్యము.

రావణస్వామి నుజో భ్రాతా విభీషణ ఇతి శ్రుతః
 చతుర్థి స్సహ రక్షోభిర్భవంతం శరణం గతః. ౧౭

టీక॥ విభీషణః=విభీషణుడు; ఇతి= అ
 ని; శ్రుతః=వివరించిన; రావణస్య=రావ
 ణునియొక్క; భ్రాతా=తోఁబుట్టువును;
 అనుజః=తమ్ముండునగువాఁడు; చతుర్థిః=
 నలువరయిన; రక్షోభిస్సహ= రాక్ష
 సులతోఁగూడ; భవంతం= నిన్ను; శర
 ణం=రక్షకునిఁగా; గతః= పొందినాఁడు.
 రావణునితమ్ముండు విభీషణుండను
 వాడు, నల్వరిరాక్షసులతోవచ్చి, ని
 న్నుశరణుఁబొచ్చినాఁడు.
 అని, తాత్పర్యము.

మంత్రే పూహే నయే చారే యుక్తో భవితు మహాసి
 వానరాణాంచ భద్రం తే పరేషాంచ పరంశప. ౧౮

టీక॥ పరంశపః=శత్రువులందఱింపఁ
 జేయునట్టి రాముఁడా! వానరాణాం
 చ=వానరులకును; పరేషాంచ=శత్రు
 వులకును; మంత్రే=కార్యకార్యవిచార
 మునందును; పూహే=సేనాసన్నివేశ
 మునందును; నయే= ఉపాయంబులఁబ్ర
 యోగించుటయందును; చారే=రహస్య
 పురుషులఁబంపుటయందును; యుక్తః=
 ఎచ్చరికగలవాఁడవు; భవితు= అగుట
 కు; అహాసి=తగుడువు. తే = నీకు; భ
 ద్రం = మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృత
 ము)=కలుగునుగాక.
 శత్రువులందఱింపఁజేయునట్టి రా
 ముఁడా! వానరులకు మేలును రాక్షసులక

ప్రతిపదాంతర్గతకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౩

పాయంబునుగల్గునట్లు, నీవిప్పుడు, కా
ర్యాకార్యములనాలోచించుట, సేనాస
న్నివేశనము, ఉపాయప్రయోగము, గూ
ఢపురుషప్రేక్షణము, వీనియందు, జాగ్ర
త్తుతోనుండుము; నీకుమంగళంబుగలుగు
గాక. అని, తాత్పర్యము.

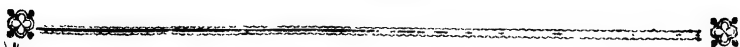
అంతర్ధానగతా హ్యేతే రాక్షసాః కామరూపిణః
శూరాశ్చ నికృతిజ్ఞాశ్చ తేషు జాతు న విశ్వసేత్. ౧౯

టీక|| కామరూపిణః=ఇచ్చాధీనమగు
రూపముగల; ఏతే=ఈ; రాక్షసాః=రా
క్షసులు; అంతర్ధానగతాః=మఱుంగు
పాటునొందువారలును ; శూరాశ్చ=
యుద్ధమునందు భయములేనివారలును;
నికృతిజ్ఞాశ్చ హే = కపటోపాయంబుల
నెఱింగినవారలునుగదా! తేషు=వారల
యందు; జాతు=ఒకానొకప్పుడును; నవి
శ్వసేత్=నమ్మురాదు.
ఈ రాక్షసులు, కామరూపులు, అం
తర్ధానంబునొంది ప్రహరించువారలు;
శూరులు, కపటోపాయంబులంబండితు
లు; కావున, వారల నెంతమాత్రమునమ్మ
రాదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రజిగ్ధీ రాక్షసేంద్రస్య రావణస్య భవే దయమ్
అనుప్రవిశ్య సోస్తాసు భేదం కుర్యాత్ సంతయి. ౨౦

టీక|| అయం=ఈవిభీషణుడు; రా
క్షసేంద్రస్య= రాక్షసులకుఁబ్రభుండై
స; రావణస్య = రావణునియొక్క;
ప్రజిగ్ధిః=చోరుడుగా; భవేత్ = ఉం
డును. సః = అతడు ; అస్తాసు =
మనలయందు ; అనుప్రవిశ్య = చక్కఁ
గాఁబ్రవేశించి; భేదం = మిత్రభేదము
ను; కుర్యాత్ =చేయును; సంతయి=
సంజేహము; న=లేదు.
ఈవిభీషణుడు, రాక్షసేశ్వరుండ
గురావణుండుపంపిన చారుండైయుం
డును; మనవలనంజక్కఁగానమ్మకంబు
నొందిమనలకు మిత్రభేదంబుగలిగించు
ను, సంజేహములేదు.
అని, తాత్పర్యము.

అథవా స్వయమేవైవ చిత్రమాసాద్య బుద్ధిమాన్
అనుప్రవిశ్య విశ్వస్తే కదాచి త్వహిరేదపి. ౨౧

టీక॥ అథవా = అటుగా చేసి ; అయమేవ తానే ; ప్రహరేదపి = కొట్టి
స్మిక్ (అధ్యాహృతము) = ఈతడు ; ఎ ననుకొట్టును.
శ్వస్తే = నమ్మఁబడఁగా ; బుద్ధిమాన్ = అటుగా చేసి, బుద్ధిమంతుఁడగునీవి
అధిపమయినబుద్ధిగల ; ఏషః = ఇతఁడు ; భీషణుండు, శక్కుఁగానమ్మకమునాం
అనుప్రవిశ్య = చక్కఁగాఁబ్రవేశించి ; ది, సమయంబువెదకుచుండి, కొంచెము
భద్రం = రంభమును ; ఆసాద్య = పొ
ది ; కథంచిత = ఒకానొకప్పుడు ; స్వ హరించును. అని, తాత్పర్యము.

మిత్రాటవీబలంచైవ మాలం భృత్యబలం తథా

సర్వమే తద్భలం గ్రాహ్యం వజ్రయిత్యా ద్విషద్యలమ్. ౨౦

టీక॥ ద్విషద్యలం = శత్రునైన్యము గ్రహింపఁదగినది.
ను ; వజ్రయిత్యా = విడిచి ; మిత్రాట మిత్రనైన్యమును, అడవియందుండు
వీబలంచైవ = మిత్రనైన్యమును ; మా జనులబలంబును, మూలబలంబును, వేత
లం = మూలబలమును ; తథా = అట్లు ; నంబుదీసికొనిజీవించునైన్యమును, ఈనై
భృత్యబలం = వేతనముచేతజీవించునై న్యంబులనన్నింటిగ్రహింపవచ్చును ; శ
న్యమును ; ఏతత్ = ఈ ; బలం = నైన్య త్రుబలంబుమాత్రము గ్రహింపరాదు.
ము ; సర్వం = అంతయు ; గ్రాహ్యం = అని, తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా రాక్షసేంద్రస్య భ్రాతా౨ మిత్రస్యచే ప్రభో

ఆగతశ్చ రిపోః పతా త్కథమస్మిక్ హి విశ్వసేత్. ౨౩

టీక॥ ప్రభో = నాయకుండవగురా యొక్క ; పతాత్ = పక్షముననుండి ; ఆగ
ముండా ; అయం = ఇతఁడు ; ప్రకృత్యా = తత్వ = వచ్చినవాఁడును. అస్మిక్ - ఇతని
స్వభావముచేత ; తే = నీయొక్క ; అమి యందు ("హి" అనునదిపాదపూరణా
త్రస్య = శత్రుండగు ; రాక్షసేంద్రస్య = భజము) ; కథం = ఎట్లు ; విశ్వసేత్ = న
రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క ; మ్మవచ్చును ?
భ్రాతా = తమ్ముడు ; రిపోః = శత్రువు రాముండా ! ఈవిభీషణుండు, స్వభా

వంబుననే, నీశత్రువంబున రాక్షసరా తని నెట్లునమ్మ వచ్చును? జాండగు రావణునితమ్ముండు; మఱియు అని, తాత్పర్యము. శత్రుపక్షంబుననుండివచ్చినాడు; ఈ

రావణేన ప్రణిహితం త మవేహీ విభీషణమ్
తస్మాహం నిగ్రహం మన్యే త్తమం తమవతాం వర. ౨౪

టీక॥ తమవతాం = యు క్తవ్యాపా చెదను.
రములుగలవారలలో; వర = శ్రేష్ఠుడవ యు క్తవ్యాపారంబులు గలవారల గురాముడా! తం = ఆ; విభీషణం = విభీ లోను త్తముడవగురాముడా! ఈవిభీ షణుని; రావణేన = రావణునిచేత; పృ షణుండు, రావణుడుపంపగా వచ్చి ణిహితం = రహస్యముగాఁ బంపబడిన నచారంఁడనియెఱుంగుము; కావున, నిత వానిగాఁ; ఆవేహీ = ఎఱుంగుము. అ నిగ్రహింపవలయుననితలంచెదను. హం = నేను; తస్య = అతనియొక్క; నిగ్ర అని, తాత్పర్యము. హం = నిగ్రహించుటను; మన్యే = తలం

రాక్షసో జిహ్వాయా బుద్ధ్యా సందిష్టో య ముపాగతః
ప్రహతుం మాయయా ఛన్నో విశ్వస్తే త్వయి రాఘవ. ౨౫

టీక॥ రాఘవ = రాముడా! ఆయం = తం = వచ్చినాడు.
ఈ; రాక్షసం = రాక్షసుండు; జిహ్వాయా = రాముడా! ఈ రాక్షసుండు, రావ కుటిలమయిన; బుద్ధ్యా = బుద్ధి చేత; సంది ణుచేఁ గుటిలో పాయంబునం బంపఁ వ్దం = పంపబడినవాఁడై; విశ్వస్తే = నమ్మి బడి, నీవునమ్మినప్పటి, మాయచేసం నట్టి; త్వయి = నీయందు; మాయయా = తథానంబునొంది, మనలంబ్రహరిండు మాయచేత; శన్నం = కప్పఁబడినవాఁ టడై, వచ్చినాడు. డై; ప్రహతుం = కొట్టుటకు; ఉపాగ అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిష్ట శ్శత్రుసైన్యం హి ప్రాజ్ఞ శ్శత్రు రతరి-తః
నిహన్యా దంతరం లక్ష్వా ఉలూకఞ్చ వాయుసాన్. ౨౬

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౩౯

స ౧౭

టిక॥ ప్రాజ్ఞః = పండితుండగుశః గూఁబవలె;నిహన్యాద్ధి=చంపునుగదా!
 త్రుః=శత్రువు; అతర్కి-తః=విచారింపఁ బుద్ధిమంతుండగుశత్రువు, ఎవ్వరికినిఁజెలి
 బడనివాఁడై; శత్రునైన్యం=శత్రువులనై యకుండునట్లు, శత్రుస్త్రైన్యంబుఁబ్రవేశిం
 న్నమును; ప్రవిప్త్తః=ప్రవేశించినవాఁడై; చి, రంధ్రంబున న్నేషించి, పెక్కు-కాకు
 అంతరం=భిదమును; లభ్యా-పొంది; వా లనుడికగుడ్లగూఁబబంపునట్లు, తనశత్రు
 యసాక-కాకులను; ఉల్పాకభవ=గుడ్ల వులనందఱుం, జంపును. అని తాత్పర్యము.

* వధ్యతా మేష దండేన తీవ్రేణ సచివై స్సహ.
 రావణస్య నృశంసస్య భ్రాతాప్యేష విభీషణః. ౨౭

టిక॥ ఏషః=ఈవిభీషణుండు; సచివై గదా!
 స్సహ=మంత్రులతోఁగూడ; తీవ్రేణ=తీ ఈవిభీషణుండు, కూర్చుండగురా
 క్ష్మమయిన; దండేన = శిక్షచేత; వధ్య వణునతమ్ముండుగదా! కావున, నితనిని,
 తాం=చంపఁబడుఁగాక. ఏషః=ఈ; వి ఈతనిమంత్రులనల్వరనుంఁగూడఁ, దీక్షం
 భీషణః = విభీషణుండు; నృశంసస్య= బుగా, వధింపవలయును. అని, ను
 కూర్చుండగు; రావణస్య= రావణుని గ్రీవుండు, రామునితోఁజెప్పెను.
 యొక్క; భ్రాతాహి = తమ్ముండు అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తాతు తం రామం సంరబ్ధో వాహినీపతిః
 వాక్యజ్ఞో వాక్యకుశలం తతో మాన ముపాగమత్. ౨౮

టిక॥ వాక్యజ్ఞః=మాటల నెఱింగిన; ఊరకుండుటను; ఉపాగమత్ = పొం
 వాహినీపతిః=వానరసేనానాయకుండ డెను.
 యిననుగ్రీవుండు; సంరబ్ధః=వేగిరపడి మూటలుచెప్పటయందుఁబండితుండ
 నవాఁడై; వాక్యకుశలం=మాటలయం గువానరేశ్వరుండునుగ్రీవుండు, అట్లు
 దుసమర్థుఁడగు; రామం= రాముని మూటలయందుసమర్థుఁడగురాముని
 గూచి; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తాతు=చె తోవేగంబునంజెప్పి, యంతసూరకుం
 ప్పినంతనే; తతో=అంత; మానం = డెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్య తు త ద్వాక్యం శ్రుత్వా రామో మహాయశాః
సమీపస్థా నువాచే దం హనుమత్ప్రముఖా స్థరీక్. ౨౯

టిక॥ మహాయశాః = అధికమయిన కీ	గూర్చి; ఇదం = ఈ మాటను; ఉవాచ = చె
తికగల; రామః = రాముడు; సుగ్రీవ	ప్పెను.
స్య = సుగ్రీవునియొక్క; తత్ = ఆ; వా	మహాకీర్తికళానియగు రాముండు,
క్యం = మాటను; శ్రుత్వా = విన్నంత	సుగ్రీవుండు చెప్పిన మాటను విని, యప్పు
నె; సమీపస్థా = సమీపంబుననున్న; హ	దు సమీపంబుననున్న, హనుమంతుండు
నుమత్ప్రముఖా = హనుమంతుండు	మున్నగువానరులంబూచి, యీ మాటం
మొదలు గాంగల; హరీక్ = వానరులను	జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

య దుక్తం కపిరాజేన రావణావరజం ప్రతి
వాక్యం హేతుమ దభ్యుంఘ భవద్ధిరపి త చ్ఛ్రీతమ్. ౩౦

టిక॥ కపిరాజేన = వానర రాజుండగు	చేతనుండు; శ్రుతం = వినఁబడినది.
సుగ్రీవునిచేత; రావణావరజం ప్రతి = రా	వానర రాజుండగు సుగ్రీవుండు, రా
వణునితమ్మునిగూర్చి; యత్ = ఏది; ఉ	వణునితమ్ముండయిన విభీషణుని గుఱిం
క్తం = చెప్పఁబడినదో; తత్ = ఆ; హే	చి, యుక్తియుక్తంబును సప్రయోజ
తుమత్ = యుక్తిగలదియు; అభ్యుంఘ	నంబున గుమాటంజెప్పినాడు; అది, మీ
చ = ప్రయోజనముతోఁ గూడినదియన	రునువిన్నాగు. అని, తాత్పర్యము.
గు; వాక్యం = మాట; భవద్ధిరపి = మీ	

సుహృదా హ్యథాకృచ్ఛేష యుక్తం బుద్ధిమతా సతా
సమర్థేనా పి సంజేష్ఠం శాశ్వతీం భూతి మిచ్ఛతా. ౩౧

టిక॥ అథాకృచ్ఛేష = కార్యసంక	హండును; సమర్థేన = సమర్థుండు
టములందు; బుద్ధిమతా = అధికమయి	ను; శాశ్వతీం = శాశ్వతమయిన; భూ
నబుద్ధిగలవాఁడును; సతా = సత్పురు	తిం = సంపదను; ఇచ్ఛతా = కోరుచున్న

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౪౦

స ౧౭

వాఁడునగు; సుహృదాపి = స్నేహితుని మంతుండును సమధుండును శ్రేయ
చేతనుంగూడ, మఱియొక స్నేహితునిచే సాగ్ర-ముండునగుమిత్రుం డెవ్వఁడైనను,
తనుంగూడననుట ; సం దేష్టుం=ఉపదేశపదేశించుటయు క్తము; కావున, మీ
శించుటకు; యు క్తం=ఉచితము. రలును, మీకుఁదోచినదిచెప్పఁడు. అని

ఒకమిత్రుఁడుపదేశించినప్పిమ్మట , రాముండు, హనుమదాదివానరులతోఁ
మఱియొకఁడుపదేశింపగూడదనిలేదు; శెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
కార్యసంకటంబువచ్చినప్పుడు , బుద్ధి

ఇత్యేవం పరిపృష్టాస్తే స్వంస్వం మత మతంద్రితాః
సోపచారం తదా రామ మూచు హితచికిష్యవః. ౩౨

టీక॥ తే=ఆవానరులు; ఇతి = అ మతమును; ఊచుః=చెప్పిరి,
ని; ఏవం=ఇట్లు; పరిపృష్టాః= అడు ఆవానరులు, రాముండుచెప్పినమా
గఁబడినవారలయి; తదా=అప్పుడు ; టనువిని. యాలస్యంబుసేయక, రామ
అతంద్రితాః=ఆలస్యములేనివారలయి; హితంబు సేయఁగోరినవారయి , రా
హితచికిష్యవః = మేలుసేయఁగోరిన మునింజూచి, యుపచారపూర్వకంబు
వారలయి; రామం=రామునిగూచి; గాఁ, దమతమమతంబులంజెప్పిరి.
సోపచారం= ఉపచారముతోఁగూడన అని, తాత్పర్యము.
ట్లుగా; స్వంస్వం=తమతమదైన; మతం=

అజ్ఞాతం నాస్తీతే కించి త్రిషు లోకేషు రాఘవ
ఆత్మానం పూజయత్ జానత్ పృచ్ఛస్య స్తాత్ సుహృత్తయా. ౩౩
(“ఆత్మానంసూచయత్” ఇతిపాతాంతరం.)

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! త్రిషు= వై ; సుహృత్తయా= స్నేహితుండగు
మూఁడైన; లోకేషు=లోకములయం టచేత; ఆత్మానం=నిన్ను; సూచయత్=
దు; కించిత్=కొంచముయనను; తే= తెలియపఱచువాడనై ; పాతాంతరప
నీకు; అజ్ఞాతం=తెలియఁబడనిది; నా క్షమందు. ఆత్మానం= మాలోఁబొక్కి
స్తీ=లేదు. జానత్= ఎఱింగినవాడ కర-రిని; పూజయత్= పూజించువాఁ

డవై; అస్తా=మమ్ము; పుచ్చసి=అడుగుచున్నావు.

రాముడా! ముల్లోకంబులయందు నునీకుఁజెలియనిదేదియిలెదు; “రామ నకువానరులున్నేహితులుగానుండిరి, అ

ని, మాకందబుకునుగీర్తిగలుగుటకును, మమ్మందబును గౌరవింపవలెననియు, మమ్మడుగుచున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

త్వంహీ సత్యవ్రత శ్కూరో ధార్మికో దృఢవిక్రమః
పరీక్ష్యకారీ స్మృతిమా నిస్సృష్టాత్తా సుహృత్సుచ. ౩౪

టీక॥ త్వం=నీవు; సత్యవ్రతః=సత్యమయినవ్రతముగలవాఁడవును; శూరః=యుద్ధమునగుండుభయములేనివాఁడవును; ధార్మికో=ధర్మమునాచరించువాఁడవును; దృఢవిక్రమః=దృఢమయినపరాక్రమముగలవాఁడవును; పరీక్ష్యకారీ=పరీక్షించిచేయువాఁడవును; స్మృతిమా=క్షిప్తిగలవాఁడవును; సుహృత్సు=స్నేహితులయందు;

నిస్సృష్టాత్తాచహి=ఉంచబడినమనస్సుగలవాఁడవునుగాదా!

నీవు, సత్యవ్రతుఁడవు; శూరుండువు; ధార్మికుండువుమహాపరాక్రమశాలివి; ఏకార్థమునేనిపరీక్షించిచేయువాఁడవు; మఱివులేనివాఁడవు; విత్తులయందుభారములేని పరతంత్రుండువై యుండువాఁడవు. అని, తాత్పర్యము.

తస్మా చేకైకశ స్తావ ద్ద్వైవంతుసచివాస్తవ
హేతుతోమతిసంపన్నా స్సమర్థాశ్చ పునఃపునః. ౩౫

టీక॥ తస్మాత్=అందువలన; మతిసంపన్నాః=బుద్ధితోఁగూడినవారలును; సమర్థాశ్చ=సమర్థులును; తవ=నీ యొక్క; సచివాః=మంత్రులు; పునఃపునః=మాటిమాటికి; తావత్=క్రమముగా; ఏకైకశః=ఒకొకరుగా; హేతుః=యొక్కటచేత; బ్రవంతు=చెప్పుదురుగాక.

అందువలన, బుద్ధిమంతులును సమర్థులగునీమంత్రులు, క్రమంబున, నొక్కొక్కరుగా, యొక్కొక్కటచేత, వారివారియభిప్రాయంబుఁ జెప్పుదురుగాక. అని, వానరులు, రామునితోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తే రాఘవాయాఽఫ మతిమా సంకవోగ్రతః
విభీషణపరీతౌథా మువాచ వచనం హరిః. ౩౬

టీక॥ ఇతి=అని; ఉక్తే=చెప్పబడఁచెప్పెను.

గా; అథ=అటుపిమ్మట; అగ్రతః=ముం
దఱు; మతిమా=బుద్ధిమంతుండగు; అం
గదః=అంగదుండగు; హరిః=వానరుఁ
డు; విభీషణపరీతౌథా=విభీషణునిపరీ
క్షించుటకొఱకు; రాఘవాయ=రాము
నికొఱకు; వచనం=మాటను; ఉవాచ=

అవాసరులిట్లుచెప్పిముగించిన వెను
క, వారలలో, మొదట, బుద్ధిమంతుండగు
సంగదుండు, విభీషణునింబరీక్షించుటను
గుఱించి, రామునతో, నిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

శతో స్సకాశా త్వంప్రాప్త స్సర్వధాశంక్యవహీ
విశ్వాసయోగ్య స్సహసా నకతవ్యో విభీషణః. ౩౭

టీక॥ శత్రోః=శత్రువుయొక్క; సకా
శాత్ = సమీపంబుననుండి; సంప్రా
ప్తః=వచ్చినవాడు; సర్వధా= అన్నివి
ధంబునను; శంక్యవహీ=సందేహింపఁ
దగినవాడేకదా! విభీషణః=విభీషణుఁ
డు; సహసా=తటాలున; విశ్వాసయో

గ్యః=నమ్మకమునకుఁదగినవాఁడుగా; స
కతవ్యః=చేయఁబడరాదు.
శత్రునియొద్దనుండివచ్చినవానిని, ఏవి
ధంబున నేని, నమ్మరాదు; కావున, మన
ము, విభీషణునిపైనాలోచింపక, నమ్మ
కంబుంచరాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఛాదయత్వా త్తథావం హి చరంతి శరబుద్ధయః
ప్రహరంతి చ రంధ్రేషు సానథా స్సుమహా భవేత్. ౩౮

టీక॥ శరబుద్ధయః=కుటిలమయినబు
ద్ధిగలవారలు; అత్తథావం=తమయధి
ప్రాయమును; ఛాదయత్వా=మూసి
కొని; చరంతిహి=సంచరించుచున్నా
రుడదా! రంధ్రేషు=చిద్రములయం

దు; ప్రహరంతి=కొట్టుదురు. సః=
అట్టి; అనథః= అపాయము; సుమ
హా=మిక్కిలియగుపొది; భవేత్=
అగును.
కుటిలబుద్ధులగువారలు; తమయధి

ప్రాయమును దాడుకొని, ప్రైకిమంచి గొప్పయపాయము సంభవించును.
వారలువలె నటించురు. తుదికు, చిద్రం అని, తాత్పర్యము.
బుదొరికినప్పుడు ; ప్రహరించురు; అట్టి

అథానథో వినిశ్చిత్య వ్యవసాయం భజేతిహి
గుణత స్సంగ్రహం కుర్యాద్దోషతస్తు విసజ్జయేత్. ౩౯

టీక|| అథానథో = గుణదోష ములను; వినిశ్చిత్య = నిశ్చయించి; వ్యవ సాయం = ప్రయత్నమును; భజేత = పొందవలయును (“హి” అనునది పాదపూ రణార్థము.) గుణతః = గుణంబులవ లన; స్సంగ్రహం = అంగీకారమును; కు ర్యాత్ = చేయవలయును. దోషతస్తు = దోషమువలన మాత్రము ; విసజ్జయే త్ = విడువవలయును.

ఏవిషయంబునందేసి, గుణదోషంబు లవిచారించి, గుణంబులుండేనేని, యం గీకరింపవలయును; దోషంబులుండేనే ని విడువ వలయును ; అట్లు, ఈవిధి షణ్ణనియందలి గుణదోషంబులనాలో చించి, యతనియందు గుణంబె యుండి నచో గ్రహింతము; దోషంబె యుండిన చో విడువము. అని, తాత్పర్యము.

యది దోషా మహం స్తస్మిం స్ర్యజ్యతా మవిశంకితమ్
గుణాన్వాపి బహూక్ జ్ఞాత్వా సంగ్రహః క్రియతాంసప్. ౪౦

టీక|| స్ర్యప = రాజవగురాముడా! కారము ; క్రియతాం = చేయఁబడు తస్మిన్ = ఆవిధిషణ్ణనియందు ; మ గాక.
హా = గొప్పదగు; దోషోయది = దో నరేంద్రుండవగు రాముడా! అయి
షంబుండునేని; అవిశంకితం = సందేహ తేవంతమాత్రమయిన గుణంబుగానిదో
ములేనట్లుగా; త్యజ్యతాం = విడువఁబ షంబుగానిలేనినాఁడు ఎవ్వఁడు లేఁడే
డుఁగాక; బహూక్ = పెక్కులయిన ; యనియందు రేమో. ఈవిధిషణ్ణనియం
గుణాక్ = గుణంబులను; జ్ఞాత్వావాపి = దు, గుణంబులకన్న దోషంబులెయెచ్చు
ఎఱింగియయినను; సంగ్రహః = అంగీ గానుండినచో, నితనినిస్సందేహముగా

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౪౨

స ౧౭

విడువవలసినది. అట్లు లేక, దోషంబుల
కన్నగుణంబులెచ్చుగానుండినచో,
సంగీకరింపవలయును. అని,యంగడు

డు, రామునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

శరభ స్తవ నిశ్చిత్య సాధకం వచన మబ్రవీత్

టీక||అథ=అఁజెప్పెను;శరభ స్తు=రశ
భుండును;నిశ్చిత్య=నిశ్చయించి;సార్థం=
అథామతోఁగూడిన;వచనం=మాట
ను;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, శరభుండు, చీకఁగానా
లోచించి నిశ్చయించి.సాధకంబగునీ
మాటఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

క్షీప్ర మస్మి న్వరవ్యాఘ్ర చారః ప్రతివీధీయతామ్. ౪౧

టీక||నరవ్యాఘ్ర=పురుషశ్రేష్ఠుండ
వగురాముడా! అస్మిన్=ఈవిభవణ
నివిషయమునందు;క్షీప్రం=శీఘ్రము
గా;చారః=గూఢపురుషుండు;ప్రతివీధీ
యతాం=ఏవఁబడుచుండుగాక.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగురాముడా! శీ
ఘ్రముగానీవిభవణనియొద్దకు,ఒకగూఢ
పురుషునింబంపుము.
అని, తాత్పర్యము.

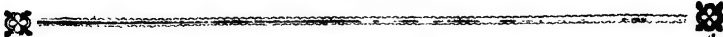
ప్రణిధాయ హి చారేణ యథావర్జ్యుత్తబుద్ధినా
పరీత్యచ తతః కార్యో యథాన్యాయం పరిగ్రహః, ౪౨

టీక||ప్రణిధాయ=చారునిబంపి;
సూక్ష్మబుద్ధినా=సూక్ష్మమయిన బుద్ధి
గల;చారేణ=గూఢపురుషునిచేత;య
థావత్=యథాశాస్త్రముగా;పరీత్య
చ=పరిక్షించియు;తతః=అటుపిమ్మ
ట;యథాన్యాయం=న్యాయమునతిక్ర
మింపక;పరిగ్రహః=అంగీకారము,కా

ర్యం=చేయఁదగినది.
(గుణదోషంబులుపరిక్షించి, గుణం
బులెచ్చుగానున్నసంగీకరించుట,దోషం
బులెచ్చుగానున్నంబరిత్యజించుట,ఇదివ
లనుపడదు, వీలయిన? వానిని మనలోఁ
జేచుకొనికదా గుణదోషంబులుపరి
క్షింపవలెను;చేర్చుకొన్నచో,మనకతఁ

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

సంక

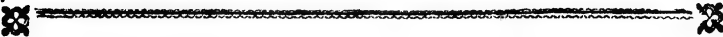
<p>దుశీడుగావించును కావున, అదిసరికాదు.) మనము, విభీషణునొద్దకు సూక్ష్మబుద్ధియుగచారువాకగనింబంపి, యతని మాటనుడకగఁగఁబరీక్షించి; యటుపి</p>	<p>మ్మట, నీతికాస్తోత్ర ప్రకారంబునఁబరిగ్రహపరిగ్రహంబులు సేయవలయును, అని, శరభుండుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

జాంబవాంస్త్యథ సంప్రేక్ష్యశాస్త్రబుద్ధ్యా వివత్తణః
వాక్యం విజ్ఞాపయామాస గుణవద్దోషవజ్జితమ్. ౪౩

<p>టీక॥ అథ=అంత; వివత్తణః= పండితుండగు; జాంబవానపి= జాంబవంతుండును; శాస్త్రబుద్ధ్యా=శాస్త్రబుద్ధిచేత; సంప్రేక్ష్య=అలాచించి; గుణవత్=గుణంబులుగలదియు; దోషవజ్జితం=దోషంబుచే విడువఁబడినదియునగు; వాక్యం=మాటను; విజ్ఞాపయామాస=మ</p>	<p>నివించెను. అంత, బండితుండగు, జాంబవంతుండు, శాస్త్రప్రకారము నాలోచించి గుణయుక్తంబును, నిదోషంబగునీమాటను, విన్నవించుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

బద్ధవైరాచ్య పాపాచ్య రాక్షసేంద్రా ద్విభీషణః
అదేశకాలే సంప్రాప్త స్సర్వధా శంక్యతా మయమ్. ౪౪

<p>టీక॥ విభీషణః=విభీషణుడు-బద్ధవైరాచ్య-దృఢమయినపగగలవాఁడును; పాపాచ్య=పాపిష్ఠుండునగు; రాక్షసేంద్రాత్=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునివలన; అదేశకాలే=అయ్యుక్తదేశమునందును, అయ్యుక్త కాలమునందును; సంప్రాప్తః=వచ్చినాఁడు. అయం=ఈతఁడు; సర్వధా=అన్నివిధంబులను; శంక్యతాం=సందేహింపఁబ</p>	<p>దునుఁగాక. ఈవిభీషణుఁడు, “సయంనుబద్ధవైరంబుగలవాఁడును బాపిష్ఠుండునగురావణునియొద్దనుండివచ్చినాఁడు; అతండిచ్చడిచ్చటికివచ్చుటకుఁడగిన కారణంబునులేదు; కావున, నేవిధంబునఁజూచినను, అతనిపైసందేహమేఁడుచున్నది. అని, జాంబవంతుండు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౪౭

స ౧౭

తతోమైందస్తు సంప్రేక్ష్య నయాపనయకోవిదః

వాక్యం వచనసంపన్నో బభాషే హేతుమత్తరమ్. ౪౫

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; నయాపన	షె=చెప్పెను.
యకోవిదః = న్యాయాన్యాయములం	అతః, న్యాయాన్యాయంబులంబండి
దుఃఖంబితుండును ; ౨. చనసంపన్నః=	తుండును జక్కఁగా మాటలాడఁజాలిన
మాటలతోఁ గూడినవాఁడునగు; మైంద	వాఁడునగుమైందుండును, జక్కఁగా నా
స్తు=మైందుండును; సంప్రేక్ష్య= ఆలో	లోచించి. యన్నిటికన్నను, యుక్తియు
చించి; హేతుమత్తరం= అధికమయిన	క్తంబగుసీమాటంబెప్పెను.
కారణముగల; వాక్యం=మాటను; బభా	అని, తాత్పర్యము.

వచనం నామతస్యైవ రావణస్య విభీషణః

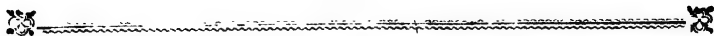
పుచ్చ్యతాం మధురేణాయం శనై ర్నరవరేశ్వర- ౪౬

టీక॥ నరవరేశ్వర=మనుష్యశ్రేష్ఠుల	నరేంద్రోత్తముండ వగు రాముఁ
కుఁడై యుండవగు రాముఁడా! అయం, ఏ	డా! గూఢపురుషుఁడొక్కఁడు పోయి,
వః=ఈ; విభీషణః=విభీషణుడు; మధు	రావణునిమాచారమేమి? యని, మ
రేణ=తియ్యనిమాటచేత; తస్య=ఆ; రా	ధురవచనంబునం దిన్నఁగా, నీవిభీషణు
వణస్య=రావణునియొక్క; వచనంనా	ని, నడుగవలయును.
మ=మాటయే; శనైః = తిన్నఁగా; పు	అని, తాత్పర్యము.
చ్చ్యతాం=అడుగఁబడుఁగాక-	

భావ మస్యతు విజ్ఞాయ తత స్తత్త్వం కరిష్యసి

యది దుష్టోన దుష్టోవా బుద్ధిపూర్వం నరవళభ. ౪౭

టీక॥ నరవళభ= పురుషశ్రేష్ఠుండ	భావం= అభిప్రాయమును; విజ్ఞాయ
వగు రాముఁడా! అస్య= ఈవిభీషణుని	తు=ఎఱింగినంతనే; తతః=అటుపిమ్మ
యొక్క; తత్త్వం=నిశ్చయమయిన ;	ట; దుష్టోయది=దుష్టుండుగాని; దు

ప్రోసవా = దుష్టుండుకానివాఁడుగాఁగఁబు
ద్ధిపూర్వం = ఆలోచనముమందుగల్గు
నట్లుగా; కరిష్యసి = చేయఁగలవు-
పురుష శ్రేష్ఠుండవగు రామఁడా! అ
ట్లు, ఈవిభిషణుని యథాథావాభిప్రా

యంబు దెలికొని, యతండుదుష్టుండో
పరిశుద్ధుఁడో, అందుఁడగినట్లుగాఁజే
యఁగలవు- అని, మైందుండుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము-

అథ సంస్కారసంపన్నో హనుమాన్ సచివో త్తమః
ఉవాచ వచనం శ్లక్ష్య మథావన్తధురం లఘు- ౪౮

టీక|| అథ = అటుపిమ్మట; సంస్కార
సంపన్నః = సంస్కారముతోఁగూడిన
వాఁడును; సచివో త్తమః = మంత్రులలో
ను త్తముండునగు; హనుమాన్ = హను
మంతుండు; శ్లక్ష్యం = కోమలంబును; అర్థ
వత్ = అధికమయినయథామగలది
యు; మధురం = ఇంపయినదియు; ల
ఘు = విస్తృతంబుగానిదియునగు; వచ

నం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను-
అంత; సమస్తకాస్త్రాభ్యాసజన్యం
సంస్కారసంపన్నుండును మంత్రులలో
శ్రేష్ఠుండునగు హనుమంతుండు, కో
మలంబును అధికార్థంబును మధురంబు
ను అల్పంబునగు మాటంజెప్పెను-
అని, తాత్పర్యము-

స భవంతం మతిశ్రేష్ఠం సమథం వదతాంవరమ్
అతిశాయయితం శక్తో బృహస్పతి రపి బ్రువన్. ౪౯

టీక|| బృహస్పతిః = బృహస్పతి; బృహ
స్పతిః = మాటలాడినను, మతిశ్రేష్ఠం = బుద్ధి
చేను త్తమండవును; సమర్థం = సమర్థుండ
వును; వదతాం = మాటలాడువారలలో,
వరం = శ్రేష్ఠుండవునగు; భవంతం = ని
న్ను; అతిశాయయితం = అతిశయించు

టకు; నశక్తిః = సమర్థుండుకాఁడు-
బృహస్పతిమాటలాడినను, బుద్ధిమం
తులలోను త్తమండవునమథుండవుమి
క్కిలియొఁజక్కఁగా మాటలాడంజాలి
నవాఁడవునగు, నీకు, అధికుండుకాఁజా
లఁడు- అని, తాత్పర్యము-

స వాదాన్నాపి సంఘమాన్ న్నాధిక్యా న్నాపి కామతః

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౪

స ౧౭

వత్సామి వచనం రాజన్ యథార్థం రామగౌరవాత్. ౫౦

<p>టిక॥ రాజన్ = రాజవగు; రామ = రాముడా! ఆహం (అధ్యాహృతము) = నేను; వచనం = మాటను; వాదాత్ = తర్క-కాశలమువలన; వత్సామి = చెప్పను. సంఘపాత్ = స్పృహవలన; న(వత్సామి) = చెప్పను. ఆధిక్యాత్ = అతిశయమువలన; న(వత్సామి) = చెప్పను. కామతోపి = కోరికవలన నైనను; న(వత్సామి) = చెప్పను. గౌరవాత్ = సమ్మానమువలన; యథార్థం = యథార్థ</p>	<p>మగుమాటను; వత్సామి (అధ్యాహృతము) = చెప్పెదను. రాముడా! నేను, దర్శకాశలంబునంగాని, జయింపవలెననుస్వర్థచేగాని, నాకతిశయంబుగలుగవలెననిగాని, లేక, నాయిచ్ఛవలనగాని, చెప్పటలేదు; అయితే రాముండు నాయందుంచుగౌరవంబుచే నాకుదోచినట్లు, యథార్థంబుగాఁజెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అథానర్థం నిమిత్తంహి యదుక్తం సచివైస్తవ
తత్ర దోషం ప్రపశ్యామి క్రియా న హ్యుప పద్యతే. ౫౧

<p>టిక॥ అథానర్థం నిమిత్తం = గుణదోషంబులనిణయోపాయము; ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; తవ = నీ యొక్క; సచివైః = మంత్రులచేత; యత్ = ఏది; యుక్తం = చెప్పబడినదో; తత్ర = అందు; దోషం = దోషమును; ప్రపశ్యామి = చక్కఁగాఁచూచెదను. క్రియా = అట్టికార్యము; నోప</p>	<p>పద్యతేహి = ఉపపన్నముకాదుగదా! గుణదోషంబుల నిణయించియూపైనిస్త్రీకార పరిత్యాగంబులు సేయవలెననిమంత్రులుచెప్పిరే! దానియందు నాకుదోషంబుగనుపడుచున్నది; ఏలయన, అట్టికార్యము, ఉపపన్నముగాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఋతే నియోగా త్సమర్థ మవబోధ్యం నశక్యతే
సహసా వినియోగోపి దోషవా స్మృతిభాతి మా. ౫౨

టీక॥ వినియోగము తే-వినియోగమున్న, గుణదోషంబులు తెలియవు; గుణదోషలేక; సామర్థ్యం= గుణదోషము; అవంబులు తెలియకయే, రాచకార్యంబుబోధం= తెలియుటకు; సశక్యతే= అలందుఁబ్రవేశపెట్టుట, సరికాదు; అట్లువిగాదు. సహసా=తటాలున; వినియోగం= వినియోగము; మా=నన్నుఁగూర్చి; పృవేశపెట్టినచో, దుష్టుండయ్యెనేనిచెఱచును; కావున వినియోగముచేగుణదోషవిచారమనునంగదమతం బన్యోన్య్యాశ్రయదోషగ్రస్తముగానున్నది.

రాచకార్యములందుఁబ్రవేశపెట్టుకు అని, తాత్పర్యము-

చారప్రణిహితం యుక్తం యదుక్తం సచివైర్ద్రవ
అథాస్యా సంభవా త్తత కారణం నోపపద్యతే. ౫౩
(“చారణంనోపపద్యతే” ఇతిపాతాంతరం.)

టీక॥ చారప్రణిహితం=చారునిబం చారునిబంపి రహస్యముగా నతనిపుట; యుక్తం=ఉచితము. ఇతి(అధ్యా యభిప్రాయముజెల్పినచోవలయునని, శహృతము)=అని; తవ=నీయొక్క; సచిరఘండుచెప్పినాఁడే; అదియునసంగతము; ఏలయిన? దూరంబుననున్న వారలయొద్దకుఁగదా రహస్యపురుషులంబంపివారలకుఁజెలియకుండ, వారిహృదయాభిప్రాయంబుఁగనుంగొనవచ్చును! అతిసమీపగతుండై మనల నందఱను గండ్లతోఁజూచుచున్నవిభీషణునొద్దకుఁజారునిబంపుటెట్లు? అని, తాత్పర్యము.

అదేశకాలే సంస్థాప్త ఇత్యయం యద్విభీషణః
వివక్షా తత్రమే స్త్రీయం తాం నిబోధ యథామతి. ౫౪
స ఏష దేశః కాలశ్చ భవతీతి యథా తథా

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౫౧

స ౧౭

టిక॥ అయం=ఈ; విభీషణః= విభీషణుడు; అదేశకాలే=అనుచితదేశమునందును, అకాలమునందును; సంప్రాప్త ఇతి(యత్)=వచ్చి నాడనునదియేదిగలదో; తత్ర=ఆవిషయమునందు; యథా తథా=యథాతథ్యమేగా; ఏషః=ఇది; సః=అట్టి; దేశః=దేశమును; కాలశ్చ=కాలమును; భవతి=అవును. ఇతి = అని; మే = నాకు; యథామతి= బుద్ధినతిక్రమింపక; ఇయం=ఈ; వివక్షా=చెప్పఁ

చ్చ; అస్తీ=కలదు. తాం=దానిని; నిబోధ=ఎఱుంగుము. ఈవిభీషణుండు, అనుచితదేశంబునను అకాలంబునను, వచ్చి నాడని, జాంబవంతుండుచెప్పినాడే; ఆవిషయమందును, నాకుఁగొంచెముచెప్పవలెనయ్యున్నది; వినుము; ఈదేశంబును, ఈకాలంబును, విభీషణుండువచ్చుటకుఁదగినదే. సంశయములేదు. అని, తాత్పర్యము.

పురుషా త్పురుషం ప్రాప్య తథా దోషగుణావపి. ౫౫
దౌరాత్మ్యం రావణే దృష్ట్వా విక్రమంచ తథా త్వయి
యుక్త మాగమనం తస్య సదృశం తస్య బుద్ధితః. ౫౬

టిక॥ పురుషాత్=పురుషునివలన; పురుషం=పురుషుని; ప్రాప్య=పొంది; తథా=అట్లు; దోషగుణావపి=దోషంబులనుగుణంబులను; ప్రాప్య (అధ్యాహృతము)=పొంది; రావణే=రావణునియందు; దౌరాత్మ్యం=దుష్టస్వభావమును; తథా=అట్లు; త్వయి=నీయందు; విక్రమంచ=పరాక్రమమును; దృష్ట్వా=చూచి; తస్య=అతనియొక్క; బుద్ధితః=బుద్ధివలన; సదృశం=సరియొన; తస్య=అతనియొక్క; ఆగమనం=వచ్చుట; యుక్తం=ఉచితము.

విభీషణుండు, అధముండగురావణుని, ఉత్తముండవగునిన్నను, విమర్శించి, రావణునియందలిదోషంబులను నీయందలిగుణంబులను విచారించి, రావణునియందలిసీత నపహరించుటయు మఱల నావిడవాసంగమనియెంతచెప్పినను సమ్మతింపకుండుటయు మొదలగుదుగాక గుణంబులను, నీయందు, ఖరదూషణాదిమహారాక్షససంహారము వాలినవధించిను గ్రీవునకురాజ్యంబునొసంగుటమొదలగు మహా పరాక్రమంబులనుంజూచి, బుద్ధితోనాలోచించి, రావణునివిడిచి, నీయె

ద్రకువచ్చుట, మిక్కిలియున్న క్తముగా | యోగ్యంబులుగ నేయున్నవి.
నేయున్నది. కావున దేశకాలంబులు, | అని, తాత్పర్యము.

అజ్ఞాతరూపైః పురుషే స్స రాజ్ఞః పృచ్ఛ్యతామితి
యదుక్త మత్ర మే ప్రేతా కాచి ద స్తి సమీక్షితా. ౫౭

టీక|| రాజ్ఞః=రాముడా! సః=జూడఁబడిన; ప్రేతా=బుద్ధి; కాచిత్ =
అవిభీషణుడు; అజ్ఞాతరూపైః=తెలి
యఁబడనిరూపముగల; పురుషైః=పు
రుషులచేత; పృచ్ఛ్యతాం=అడుగఁబ
డుఁగాక. ఇతి=అని; యత్=ఏది; ఉ
క్తం=చెప్పఁబడినదో; అత్ర=ఇందు;
మే=నాకు; సమీక్షితా=చక్కఁగా
జూడఁబడిన; ప్రేతా=బుద్ధి; కాచిత్ =
ఒకానొకటి; అ స్తి=ఉన్నది.
రాముడా! తెలియనిపురుషులకొం
దట్లు, పోయి, విభీషణునడుగవలయున
ని, మైందుఁడుచెప్పినాడే , అవిషయ
మందును , నాకుఁగొంచెముసంశయ
మున్నది. అని, తాత్పర్యము.

పృచ్ఛ్యమానో విశంకేత సహసా బుద్ధిమాన్వచః
తత్ర మిత్రం ప్రదుష్కేత మిథ్యాపృష్టం సుఖాగతమ్. ౫౮

టీక|| బుద్ధిమాన్ = మంచిబుద్ధిగల
వాఁడు; సహసా=తటాలున; వచః=
మాటను; పృచ్ఛ్యమానః=అడుగఁబ
డుచున్నవాడై; విశంకేత=సందేహిం
చును. తత్ర=అపక్షమునందు; సుఖా
గతం = సుఖముగావచ్చిన; మిత్రం=
స్నేహితుఁడు; మిథ్యాపృష్టం=అబద్ధము
గానడుగఁబడినవాడై; ప్రదుష్కేత=
దుష్టుడగును. తటాలుననడిగినచో, బుద్ధిమంతుం
డగువాఁడు , “మనయందేమోసందే
హించి, వీరలడుగుచున్నారు ; ఏమిచె
ప్పిననేమిసంభవించునో,” అని, మాట
చెప్పుటకేసంశయించును; అట్లు, సంశ
యించియుడుగుటచే, సుఖాగతుండగు
మంచిమిత్రుఁడునుగూడ, దుష్టుండుగాఁ
దోచును. అని, తాత్పర్యము.

అశక్య స్సహసా రాజ్ఞః భావో వేత్తుం పరస్య తై

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౫౩

స ౧౭

అంతస్సవ్విభావైగీకై తైస్సై నైక పుణ్యం పశ్యతా భృశమ్. ౫౯

టీక॥ రాజ్ = రాముడా! స్వప్నాయము; కేతుం = ఎటుంగుటకు; స్మిక్ (అధ్యాహృతము) = తనయందు; అశక్యః = అలవిగాదు. భృశం = మిక్కిలియు; నై పుణ్యం = సారామండా! అడుగరానే, ఒకవేళమాటలాడినను, అతండు తన యభిమతము; పశ్యతా = చూచువానిచేతను; అంతస్సవ్విభావైః = దాచుచుండినయభిప్రాయముగల; తైః = ఆ; గీతైః = మాటలచేత; సహసా = తటాకమున; పరస్య = ఇతరునియొక్క; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) భావః = అభి

నత్యస్య బ్రువతో జాతు లత్యుతే దుష్టభావతా

ప్రసన్నం వదనంచాపి తస్మా న్నై నాస్తీ సంశయః. ౬౦

టీక॥ అస్య = ఈవిభీషణుడు; బ్రువతో = మాటలాడుచుండగా; దుష్టభావతా = దుష్టమయినయభిప్రాయముగలుగుటమాత్రము; నలత్యుతే = చూడబడలేదు. వదనంచాపి = ముఖంబును; ప్రసన్నం = నిమగ్నముగానున్నది. తస్మాత్ = అందువలన; మే = నాకు; సంశయః = సంశయము; నాస్తీ = లేదు.

అశంకిత మతి స్వస్థో న శతః పరిసంపత్తి

నచాస్య దుష్టా వాక్చాపి తస్మాన్నాస్తీ హ సంశయః. ౬౧

టీక॥ శతః = దుష్టాభిప్రాయముగలవాడు; అశంకితమతిః = సంశయములేనిబుద్ధిగలవాడై; స్వస్థః = నిర్భయముగ; దుష్టా = దుష్టమయినది; నచ = కా

<p>దు, తస్తాత్ = అందువలన; ఇహ = ఇం దు; సంశయః = సందేహము; న = లేదు. దుష్టాభిప్రాయముగలవాఁడు, ని స్సందేహముగా, నిభయముగా రా జాలఁడు; ఈవిధిపఱుఁడు, ఎంతమాత్ర</p>	<p>ముసందేహములేక నిభయముగా ను న్నాఁడు; మఱియు, నితని మాటలును, నిర్దోషంబులుగా నున్నవి; కావున, వీని యందునాకుసందేహములేదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఆకార శ్చాద్యమానో హి న శక్యో వినిగూహితుమ్
బలాద్వివిష్యణోత్యేవ భావ మంతగతం నృణామ్. ౬౨

<p>టీక॥ ఆకారః = ముఖవికారము; ఛా ద్యమానః = కప్పబడుచున్నను; వినిగూ హితుం = దాచుటకు; నశక్యోహి = అల విగాదుగదా! నృణాం = మనుష్యులయొ క్క; అంతగతం = మనసుననున్న; భా వం = అభిప్రాయమును; బలాత్ = బలా</p>	<p>త్కారమువలన; విష్యణోత్యేవ హి = త ప్పక తెలియపఱచునుగదా! ముఖవికారము, ఎంతదాచినను, దాఁగియుండదు; బలాత్కారంబున, హృదయగతంబగుభావంబును, దప్పక, బయలుపఱచును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

దేశకాలో పపన్నంచ కార్యం కార్య విదాం వర
స్వఫలం కురుతే షీప్రం ప్రయోగేణాభి సంహితమ్. ౬౩

<p>టీక॥ కార్యవిదాం = కార్యములదెలి సినవారలలో; వరం = శ్రేష్ఠుఁడా! దేశకా లోపపన్నంచ = దేశముతోనుగాలము తోనుంకూడినదియు; ప్రయోగేణ = ప్ర యోగముతో; అభిసంహితం = కూడినది యునగు; కార్యం = కార్యము; షీప్రం = శీఘ్రముగా; స్వఫలం = తనఫలమును; కు</p>	<p>రుతే = చేయుచున్నది. కార్యవేత్తలలోను త్రముండవగురాముఁ డా! కార్యంబు దేశకాలంబులననుసరిం చి, సరియైనపురుషులయందుఁ బ్రయో గింపఁబడునేని, శీఘ్రంబుగా, ఫలించును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఉద్యోగం తవ సంప్రేత్య మిథ్యా వృత్తంచ రావణమ్

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౫౫

స ౧౭

వాలిసశ్చ వధం శ్రుత్వా సుగ్రీవం చాభిషేచితమ్. ౬౪
రాజ్యం ప్రార్థయ మాసశ్చ బుద్ధిపూర్వ విహంగతః

<p>టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము) = ఈవిభిషణుండు; తవ = నీయొక్క; ఉద్యోగం = ప్రయత్నంబును; సంప్రేక్ష్య = చూచి; మిథ్యావృత్తం = చెడ్డయారామ; గల; రావణంచ = రావణుని; సంప్రేక్ష్య (అధ్యాహృతము) = చూచి; వాలి నః = వాలియొక్క; వధంచ = చంపుట ను; అభిషేచితం = అభిషేకింపబడిన; సుగ్రీవంచ = సుగ్రీవుని; శ్రుత్వా = విని; రాజ్యం = దొరతనమును; పార్థయ మా =</p>	<p>సశ్చ = కోరుచు; బుద్ధిపూర్వం = బుద్ధిమం దుగల్గినట్లుగా; ఇహ = ఇచ్చటికి ; అగ తః = వచ్చినాడు. ఈవిభిషణుండు, నీవు రావణుని వధించజేయుప్రయత్నంబును విని, రావణుని దురాచారంబుజూచి, నీవు వాలిని జంపి సుగ్రీవునకు వానరరాజ్యంబునానం గుటయు విని, రాజ్యంబుగోరి, నీయొద్దకు వచ్చినాడుగాని, నేఱుగాడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఏతావత్తు పురస్కార్య యజ్యతే తత్ర సంగ్రహః. ౬౫

<p>టీక॥ ఏతావత్తు = ఇంతమాత్రము; పురస్కార్య = ముందిడికొని; తత్ర = అందు; సంగ్రహః = స్వీకారము; యజ్యతే = యుక్తముగానున్నది.</p>	<p>ఇదంతయు నిట్లున్నదికావున, విభిషణుని గ్రహింపవచ్చును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

యథాశక్తి మయోక్తంతు రాక్షసస్యా జవం ప్రతి

<p>టీక॥ మయాతు = నాచేతను; రాక్షసస్య = విభిషణునియొక్క; అజవం ప్రతి = కపటములేమినిగూర్చి; యథాశక్తి = నాశక్తినితిక్రమింపక; ఉక్తం = చె</p>	<p>ప్పబడినది. నేను, నాశక్తికొలంది, నాకుదోచినమట్టుకు, విభిషణుని యోగ్యతనుగుఱించి, చెప్పినాను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

త్వం ప్రమాణంతు కేవల్య శ్రుత్వా బుద్ధి మతాం వర. ౬౬

టీక॥ బుద్ధిమతాం=అధికమయినబు
ద్ధిగలవారలలో; వర=ఉత్తముఁడవయి
నరాముఁడా! శ్రుత్వా = విని; శేష
స్య=మిగతదానికి; త్వంతు = నీవె; ప్ర
మాణం=కథలు.

బుద్ధిమంతులలో నుత్తముండవగు
రాముఁడా! నేనుజెప్పినది విన్నావుగ
దా! ఇంకమిగతకార్యమునకు, నీయిచ్చ.
అని, హనుమంతుండు, రామునితోఁజె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, సప్తదశస్కంఠః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తదశస్కంఠిక,
ముగిసినది.

ॐ

అష్టాదశస్కంఠా ప్రారంభః.

అథ రామః ప్రసన్నాత్ శ్రుత్వా వాయుసుతస్యహ
ప్రత్యభాషత దుర్ధవః శ్చ త్రైతవా నాత్మన స్థితమ్. ౧

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; శ్రుతే వాఁడై; అత్తని - మనస్సునందు; స్థి
వాఁ = అధికమయిన శాస్త్రాధ్యాస తం = ఉన్నదాని; ప్రత్యభాషత = చె
ముగలవాఁడును; దుర్ధవః = ఎది ప్పెను.
రింపనలవిగానివాఁడునగు; రామః = అంత, మహాపండితుండును, బూ
రాముఁడు; వాయుసుతస్య=హనుమం ర్వపక్షంబులచేగలతెట్ట నలవిగాని
తునియొక్క; (“హ” అనునదిపాదపూ వాఁడునగురాముండు, హనుమంతుండు
రణార్థము) వచనం (అధ్యాహృత చెప్పినమాటనువిని, ప్రసన్నుండయి, త
ము)=మాటను; శ్రుత్వా=విని; ప్రస నమనంబుననున్న యుధిప్రాయముంజె
న్నాత్మః ప్రసన్నమయినమనస్సుగల ప్పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

మహాపితృ వివర్తాన్తి కాచిత్ ప్రతి విభీషణమ్

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౫౭

స గు

శ్రోతు మిచ్ఛామి తత్సర్వం భవద్భి శ్చేయసి స్థితైః. ౨

టిక॥మమాపితు = నాకును;విభీష	చ్ఛామి=కోరుచున్నాను.
అంప్రతి=విభీషణునిగూర్చి;కాచిత్ = ౨	నాకును,విభీషణునిగుఱించి, కొన్ని
కావాక;వివక్షా = చెప్పనిచ్చు;ఆ స్తి=ఉ	మాటలనుజెప్పవలెననియున్నది;నా శ్రే
న్నది.తత్ = దానిని;సర్వం=అంతను;శ్రే	యస్సునుగోరునట్టిమీరందఱుం, జక్క-౯
యసి=మేలునందు; స్థితైః=ఉన్నట్టి; భ	గావినవలయునని,కోరెదను.
వద్భిః=మీచేత;శ్రోతుం=వినుటకు; ఇ	అని, తాత్పర్యము.

మిత్రభావేన సంప్రాప్తం న త్యజేయం కథంచన
దోషోద్బద్ధస్య తస్యస్యా త్వతా మేత దగహితమ్. ౩

టీక॥ తస్య=అతనికి; దోషః=దోషము; యద్బద్ధస్యాత్ = ఉండినను; మిత్రభావేన= స్నేహితభావముచేత, శరణాగతభావముచేత ననుట; సంప్రాప్తం=వచ్చినవాని; కథంచన = ఎట్లయినను; నత్యజేయం=విడువను. ఏతత్=ఇది; సతాం=పెద్దలకు; అగహితం=నిందింపబడనిది, పూజింపబడిన నుట .
అతనియందెంతదోషంబుండినను, శరణాగతుండనివచ్చినవాని , నెట్లయినను విడువఁజాలను, ఈధర్మము, సత్పురుషులకుఁజూజనియంబగునది. అని, రాముండు, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— సుగ్రీవుండు, “విభీషణుండుదుష్టుండు, ఇతని నిగ్రహింపవలయు ” ననియె. అంగదాదులు, “పరీక్షించి, యదుష్టుండైనచో, గ్రహింపవచ్చు” ననిరి. హనుమంతుండు, “విభీషణుండుదుష్టుండుకాఁడుకావున, గ్రహింపఁదగినవాఁడే” యని, వచించె. ఇంక, రాముండు “దుష్టుండైనను శరణాగతుండగువాని గ్రహింపక తప్పుదు”. అని, సుగ్రీవమతంబును, “ శరణాగతుడయిండు

దుష్టాదుష్టపరీక్షయేతగదు.” అనియంగదాదిమతంబులను “పరిగ్రహింపవలెననుట సమానంబయినను , నిదోషంబుండనుకారణంబునరిగాదు. శరణాగతుండనుమాట చెప్పుట మాత్రమే, గ్రహించుటకుఁగారణము నిర్దోషుండైయుండవలయుననునక్కఱలేదు ” అని హనుమత్ప్రతీతింబును, నిరసించితనమతంబుఁజెప్పుచున్నాఁడు. మిత్రభావేన=స్నేహితభావముచేత, నిర్దోషుండగుటచేఁగాదతనిరక్షించుట; స్నేహితభావముగలిగియుండుటచేత నెపరిగ్రహింపవలెననుట. మిత్రభావేన=వాస్తవముగా మిత్రత్వములేకున్నను, మిత్రత్వంబు నభినయించుట మాత్రమేచాలుననుట. “రాఘవంశరణంగతః, శరణ్యం శరణంగతః ” అని పూర్వోత్తరస్థలంబుల, శరణాగత శబ్దవ్యవహారంబుండుటచే, ఇచ్చట , మిత్రభావేన = శరణాగతభావముచేత ననియర్థము. అట్లు, ఇతర స్థలంబునందును, “విదితస్సహి ధర్మజ్ఞః శ్వరణాగతతత్సలః” అని, శరణాగతశబ్దముచే నుపక్రమించి, “తేనమైత్రీ భవతు తేయదిజీవితమిచ్ఛన్” (నీవు, జీవింపంగోరు

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౨౫౯

స ౧౮

దువేని, నీకతనితో మైత్రియగుండుగాక) అని , మైత్రిశబ్దముచేఁ బర్యవసానము చేయఁబడియున్నది. లేక; రాముండు, ధీరోదాత్ర నాయకుండుగావున, నా శరణాగతుండుని చెప్పటకు; లజ్జించి, విభీషణుని మిత్రశబ్దమున సగౌరవము గావ్యవహరించుచున్నాడు. మిత్రభావేన=మిత్రత్వముచేత, నన్నుఁగూటించి కొంచెమేని యాభిముఖ్యుంబునొందుట మాత్రమే నాయంకికారంబునకుఁ గారణమనుట; మిత్రభావేన=మిత్రత్రియ చేత, మిత్రునివలెసభింపఁబడుటచేతన నుట, మనస్సున నెట్లున్నను, నేనుమిత్రుండుననియభిసంపాదించుటమాత్రమేచాలున నుట. మిత్రభావేన=స్నేహితభావముచేత, శరణాగతభావముచేసని చెప్పవలసియున్నను, “తన్నాశ్రయింపఁదనయొద్దకువచ్చుటకై గొన్నియడుగులు పెట్టినవాఁడుంగూడఁదనకునమానుండు” అనునభిప్రాయంబున, గరుడాసముద్రుండుగురామునిచేఁ జెప్పఁబడినది. అట్లు, సీతాదేవియు, శరణాగతినేచెప్పవలసినస్థలంబున, “తేనమైత్రిభవతుతేయదిజీవీతుమిచ్ఛసే” అని, యాభిముఖ్యమాత్రంబున, నాశ్రితుని; రాముండుదనకుసమానంబుగామన్నింపుననునభిప్రాయంబుననె, వచించె. మిత్రభావేన=మిత్ర

త్వమునుహేతువుచేత, “నువ్వుదస్సర్వభూతానాం” (సమస్తభూతంబులకునుస్నేహితుండు) అని, చెప్పఁబడియుండుప్రకారమున, “సర్వభూతమిత్రండురాముండు, నాయందునుసహజంబుగస్నేహంబుగలవాఁడు” అని, నాకుంగలసహజస్నేహంబువురసఁగించియునుట. మిత్రభావేన=“తన్నిత్రంయిత్రవిశ్వాసః” (ఎవ్వనియందునమ్మకంబుగలుగునోఅతండుమిత్రుండు) అనిచెప్పఁబడియున్నదికావున, నమ్మకంబుగలిగియుండుటచేత, “రాముండవశ్యము, నన్నురక్షించును” అని, నమ్మియునుట. సంప్రాప్తం=వచ్చినవాని, అతనికి, నాయందుఁగొంచెమేని యాభిముఖ్యమాత్రముగలిగినంతనే, నేనెయింతంబుండుచోటికిఁబోయి రక్షింపవలసియుండఁగా, నతఁడేయిచ్చుటికివచ్చినప్పుడేమిచెప్పవలెనుకీఅనుట. సంప్రాప్తం=చక్కఁగావచ్చినవాని, ద్వారంబునంబాదుకలువిడిచిదేవనమసాగరంబునీయునట్లు, ఇతరపదార్థంబులమనసునుంచక, “పరిత్యక్తామయాలంకా మిత్రాణివధనానివ” (నేను, లంకనుస్నేహితులనుధనంబులను, విడిచివచ్చినాను) అని, సమస్తవిరోధివగఁబునుబరిత్యజించి, మదేశశరణుడైవచ్చినవానిననుట. సంప్రాప్తం=చ

కోరగావచ్చినవాని, తల్లియుఁ దండి
యొడోఁబుట్టువును గృహంబును రక్ష
కుండునున్నహీతుండునుగతియు, రా
ముండెయని, ననుస్తంబును బరిత్యజిం
చి, నన్నేప్రొందియున్నవాని ననుట.
సంప్రాప్తం = చక్కఁగావచ్చినవాని,
నాయంతరంగానువరుల మూలముగా
వచ్చిన వాని ననుట. సంప్రాప్తం =
చక్కఁగా వచ్చిన వాని, లంకలో
నెయుండి రాముని శరణు చొచ్చితిని
న్నమాత్రంబుననె, నేనెయచ్చటికిఁబో
యిరక్షింపవలసియున్నప్పటికిని, నడ
వలేనివానిమీఁద గంగా నదియేపడు న
ట్లు, నాకుసులభంబుగానేనున్నచోటికిఁ
దానెవచ్చినవానిననుట. సంప్రాప్తం =
మాయుద్దకువచ్చుటయే మాకుఁజాలు
ను, స్తోత్రము, పూజ, ధ్యానము, నమ
సాకారము, ఇవేమియు నక్కఱలేదు.
నత్యజేయం = విడువఁజాలను, నేనుస
ర్వశక్తివై నను, శరణొగతుండనను శ
బ్దముచెప్పువానివిడుచుటయందు, నా
కెంతమాత్రము, శక్తిలేదు. సంప్రా
ప్తనత్యజేయం = వచ్చినవానివిడువఁ
జాలను, ఎవ్వఁడెవ్వఁడువచ్చును? ఎవ్వ
నిరక్షింతు? అని. కాచియున్న నేను, వ
చ్చినవానినెట్లువిడువఁజాలుదును? ఇత
నిసంబంధంబున, రావణునింగూడర

క్షింపవలసిన నేను, ఇతనినేయెట్లువిడు
తును? నత్యజేయం = విడువను! వ
చ్చుటమాత్రమననె క్లాఘనీయుండగు
వానివిడుచుటెట్లు? కథంచన = ఎట్లయిన
ను, కొత్తదూడనినినయావు, మునుపటి
దూడలనువిడుచునట్లు, మిమ్మునైన విడు
తును, కొత్తగావచ్చిన విభీషణునివిడు
వఁ జాలననుట. కథంచన = సర్వ
దేశసర్వకాల సర్వావస్థలయందునను
ట. కథంచన = ఎట్లయినను మా
యం బ్రయోగించుట మొదలగువాని
చే, నాకుమహానిష్ఠము గావించువాఁడై
ననురక్షింపకవిడువననుట. కథంచ = ఎ
ట్లయినను, ఈతనియందు, గుణంబులులే
కున్నను, ఎచ్చుగాదోషంబులెయున్నను,
ఇతనింబరిగ్రహించుటయందలకునిష్ఠము
గాకున్నను, అతనింబరిగ్రహించుటవల
నఁ, జూడఁజూడననిష్ఠంబులు వేసవేలు
సంభవించునట్లుండినను, అధికమేల? నా
ప్రాణంబెవోవునట్లయినను, ఇతనివిడువ
ననుట. తస్యదోషోయద్యపిస్యాత్ = అ
తనికిదోషంబుండినను, మాయభిప్రా
యంబునదోషమెలేదు, లేనిపోనిభయం
బులుపెట్టుకొని యుండు మీయభిప్రా
యంబునదోషంబుండినను, ఉండుఁగాక.
తప్పుగాదు. దోషభాగ్యత్వంబనుమహా
వాత్సల్యంబువహించియున్ననాకు, ఆ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౬౦

స ౧౪

శ్రీతదోషంబుపాదేయమేకదా! దోషో
యద్యపిస్యాత్ = దోషంబున్నను, అదిశ
రణాగతునకుదోషముగాఁజాలదు, దూ
రిపోఁచమహాగ్నిహోత్రంబునంబడిదగ్ధ
మగునట్లు, శరణాగత్యభిసంధిమాత్రము
ననమస్తదోషంబులునుదగ్ధంబులయినవి.
దోషోయద్యపిస్యాత్ = దోషంబుండినను,
శరణాగతియనునదివధికిగుణంబుగ
లవానికి, దోషంబునిపించుకొనదు. లేక;
దోషోయద్యపి = అతనికిదోషంబుండినను,
అదిదోషంబుగాదు. అదోషమునకు, శర
ణాగతియను మహాగుణంబుగలయిత
నిసంబంధంబుగలిగియున్నదిగాదా! కా
వున, అది, యతనికిన్ననుమాకుక్షాఘ్య
ము. స్యాత్ = ఊండునుగాక. దోషం
బుండవలయుననియె కోరుచున్నాను.
గుణవంతునిరక్షించినచో, గుణంబుం
జూచిరక్షించి నట్లుగుచున్నది. దోషిని
రక్షించుటయేమాకధికములేక; దోషో
యద్యపి = దోషంబున్నను, మమ్మువధిం
పవలయునని కోరుటయనుదోషంబున్న
ను. తస్యస్యాత్ = అతనికోర్కీయగుం
గాక, ఆశ్రితాభివృద్ధిఁజేయమాకుముఖ్యం
లము. ఇది, కపోతోపాఖ్యానానుగణాభి
ప్రాయంబునిశ్రివత్సాంకమిశ్రులువచిం
చిరి. అట్లయితే; ఈమహామంత్రిలేనిం
దింతురు? అనినంజెప్పుచున్నాడు. ఏత

త్ = ఇది; సతాం = పెద్దలకు; అగహీ
తం = అనిందితము. మాయందిధికిప్రీ
తిచే, లేనిపోనిభయంబులుశంకించునట్టిమీ
కునిందితమయియుండినను, పరమార్థా
వేత్తలగు, సత్పురుషులకుఅనిందితమను
ట. తమ్మువధింపవచ్చినవారిలంగాడఁ
గపోతాదులురక్షించిరి. మఱియు, “దు
ష్టజనపరిగ్రహముశిష్టనిందితము, కా
స్త్రనిషిద్ధముంగావునఁ, జేయరాదు.”
అని, యందురు. “దుష్టజనులనుబరిత్యజిం
పవలెను” అనుటసామాన్యవిషయము.
“వధ్యుంజైననుశరణాగతుంజై నచోవి
మవకరక్షింపవలయునని; బోధించుచునే
షకాస్త్ర శ్రుతియుండుటవలన, దు
ష్టుంజైనను, శరణాగతుని రక్షించు
టయందు, కాస్త్రవిరోధంబు లేదు.
మఱివిధియై యున్నది. కావుననే, ఎ
ట్టి మహాపాపంబు గావించినవాఁడై
నను, శరణాగతుండయినచో, విద్యాం
సులతనికి దగు ప్రాయశ్చిత్తంబు వి
ధించి పరిశుద్ధం గావింప వలయు
ననియు, నట్లువిధింపకున్నచో, మహా
ప్రత్యవాయంబు నొందుదురనియు, కా
స్త్రంబు ద్వోషించుచున్నది. శరణా
గతుండుకానివానికిఁ బ్రాయశ్చిత్తంబె
విధింపరాదనియుఁజెప్పఁబడియున్నది.
కావున, పరిత్యాగవిధి, శరణాగతేత

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౮

రవిషయము. దుష్టుడయినను శరణాగ
తునిబరిత్యజించినం బ్రత్యవాయంబునె
పుబడి యున్నది, కావున, శరణాగ
తుండెట్టి దుష్టుండైనను, అతనివిడువ
రాదు. ఈ ధమ=మూక్షమునె బెప్పు
చున్నాడు. — ఏతత్ = ఈదుష్టశరణా
గతపరిగ్రహము; సతాం = సామాన్య
విశేషకాస్త్రంబులు దెలిసినసత్పురుషు

లకు; అగహితం = నిందితముగాదు,
పూజనీయమగుట.
సర్వశక్తియగువానికి, ఒకానొకవి
షయమునందశక్తియు, సర్వజ్ఞునకు, ఒ
కానొకవిషయమునందజ్ఞానంబును, “మి
త్రభావే” అనునీశ్లోకముచేఁ దెలుపఁబ
డినదనిగోవిందయతులు, వచించిరి.

సుగ్రీవ స్వతః తద్వాక్య మాభాష్యచ విమృశ్యచ
తతః శ్శుభతరం వాక్య మువాచ హరిపుంగవః. ౪

టీక|| అథ = అటుపిమ్మట; హరిపుంగ
వః = వానరశ్రేష్ఠుండగు; సుగ్రీవస్తు = సుగ్రీ
వుండను; తద్వాక్యం = ఆ రామునిమాట
ను; ఆభాష్యచ = అనువదించియు; విమృ
శ్యచ = ఆలోచించియు; తతః = అంత; శు
భతరం = మిక్కిలియుమంగళకరము
న; వాక్యం = మాటను; ఉవాచ = చె
ప్పెను.

అంత, వానరశ్రేష్ఠుండగు సుగ్రీవుం
డు, రాముండు చెప్పినమాటననువదించి,
యాలోచించి, తనకు రామునందుంగల
యధికపక్షపాతంబును దెలుపునట్టియొ
మాటంబెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సుదుష్టో వాప్యదుష్టోవాః ః మేష రజసిచరః

టీక|| ఏషః = ఈ; రజసిచరః = రాక్ష
సుండు; సుదుష్టోవాః = మిక్కిలియుదు
ష్టుండుగాని; అదుష్టోవాః = దుష్టుండు
కానివాడుగాని; కిం = ఎందుకు?

ఈరాక్షసుండు, దుష్టుండుగానియ
దుష్టుండుగాని, యితనితోమనశేమిప్ర
యోజనము? ఇతనిమనమవశ్యమువిడువ
వలసినదే! అని, తాత్పర్యము.

ఈదృశం వ్యసనం ప్రాప్తం భ్రాతరం యః పరిత్యజేత్. x
కోనామ స భవేత్తస్య య మేష న పరిత్యజేత్

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౬౩

స ౧౮

టిక॥ యః=ఎవ్వఁడు; ఈదృశం=ఇట్టి; వ్యసనం=కష్టమును; ప్రాప్తం=పొందినట్టి; భ్రాతరం=అన్నను; పరిత్యజేత్=విడుచునో; ఏషః=ఏఁడు; యః=ఎవ్వని; నపరిత్యజేత్=విడువఁడో; సః=అట్టివాఁడు; తస్య=అతనికి; కః=ఎవ్వఁడు; భవేత్=అగునో?

ఈతండు, ఇట్టిమహాకష్టమునొంది యున్నయన్నును గూడ విడిచివచ్చినాఁడే; ఇంక నిట్టికృతఘ్నుఁడు, ఎవ్వనివిడువఁడు? కాఁబట్టి, యితని బరిగ్రహించఁగూడదు అని సుగ్రీవుండు, రామనితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరాధిపతే ర్వాక్యం శ్రుత్వా సర్వా నుదీత్యచ. ౬
ఈష దుత్సయమానస్తు లక్ష్మణం పుణ్యలతాగమ
ఇతి హివాచ కాకుత్స్థో వాక్యం సత్యపరాక్రమః. ౭

టిక॥ సత్యపరాక్రమః=సత్యమయి నపరాక్రమముగల; కాకుత్స్థః=రాముఁడు; వానరాధిపతే=వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవునియొక్క; వాక్యం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; సర్వా=అందఱునుగూర్చి; ఉదీత్యచ=చూచి యు; పుణ్యలతాగం=మంచిలతాగములుగల; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూర్చి; ఈషత్=కొంచెము; ఉత్సయమానస్తు=

నవ్వుచునే; ఇతి=ఇట్లుని; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను “హ” అను నది పాదపూరణార్థము.
సత్యపరాక్రమండుగురాముఁడు, వానరేశ్వరుండయిన సుగ్రీవుండుచెప్పినమాటను విని, వానరులనందఱుంజూచి, పుణ్యలతాగండుగు లక్ష్మణునిపైఁజేఱునవ్వొలయెంగటాతంబుఁబఱపి, యీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అనధీత్యచ కాస్త్రాణి వృద్ధా న సుపసేవ్యచ
నశక్య మీ వృశం వత్తుం యదువాచ హరీశ్వరః. ౮

టిక॥ హరీశ్వరః=వానరాధిపతియగు సుగ్రీవుండు; యతో=దీక్షామాటను; ణి=కాస్త్రములను; అనధీత్యచ=అధ్యక్షువాచ=చెప్పెనో; ఈదృశం=ఇట్టి

మాటను; వత్తుం=చెప్పటను; కాస్త్రాణి=కాస్త్రములను; అనధీత్యచ=అధ్యక్షునింపకయు; వృద్ధా=పెద్దలను;

జ్ఞ

జ్ఞ

<p>అనుపసేవ్యత - సేవింపకయు; సశక్యం-అలవిగాదు.</p> <p>కాస్త్రాగ్ధ్యయనంబును వృద్ధసేవయు నెచ్చగాఁగావించినవానికిఁ దక్కు</p>	<p>మఱియొక్కవన్నికిని యిప్పుడువాన లేవ్యరండగు సుగ్రీవుండు చెప్పినట్టిమాటంజెప్పనలవిగాదు- అని, తాత్పర్యము-</p>
--	--

అస్తి సూక్ష్మతరం కించి ద్యక్షత్ర ప్రతిభాతి మే
ప్రత్యక్షం లోకకంవాపి విద్యతే సర్వరాజసు- ౯

<p>టిక అత్ర=ఈవిషయమునందు; ప్రత్యక్షం=కంక్షకగపడునదియు; లోకకంవాపి - లోకవ్యవహారసిద్ధంబునగు; యతః=ఏది; సూక్ష్మతరం - మిక్కిలియు సూక్ష్మమయినది; కించితః-కొంచెము; అస్తి= ఉన్నదో; తత్ (అధ్యాచ్యుతము)=అది; మే = నాకు; ప్రతిభా</p>	<p>తి=తోఁడుచున్నది- ఈవిషయమునందు, ప్రత్యక్షంబును లోకకంబునగు నొక్క సూక్ష్మధర్మము; సమస్తరాజులకును, గల్గి యున్నది; అది నాకు స్ఫురించుచున్నది; చెప్పెదమి నుండు. అని, తాత్పర్యము-</p>
---	---

అమిత్రా శత్రుః పరీనాశ్య ప్రాతిజ్ఞ్యాశ్చ కీర్తితాః
వ్యసనేషు ప్రహతాః సప్తా దయ మహా గతః- ౧౦

<p>టిక శత్రుః పరీనాశ్య= అతనిజ్ఞాతులును; ప్రాతిజ్ఞ్యాశ్చ=ఇరుగుపొరుగు రాజులును; వ్యసనేషు= కష్టములయందు; ప్రహతాః=ప్రహరించువారలుగాను; అమిత్రాః=శత్రువులుగాను; కీర్తితాః=చెప్పుటదీనారు. శస్త్రాత్= అందువలన; అయం=ఈవిభీషణుండు; ఇహ=ఇచ్చటికి; అగతః=వచ్చినాడు-</p>	<p>జ్ఞాతులును , ఇరుగుపొరుగురాజులును, గష్టంబువచ్చినప్పుడు ప్రహరింపంజూతురు, కావున, శత్రువులనిచెప్పఁబడినారు; అట్లు, ఈవిభీషణుండు; రావణునకు జ్ఞాతికావున, గష్టంబువచ్చినప్పుడు, అతనింబరిత్యజించి , యిచ్చటికివచ్చినాఁడు- అని, తాత్పర్యము-</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౬౫

స ౧౮

అపాపా తత్కులీనాశ్చ మానయంతి స్వర్గా హితాః
ఏవ ప్రాయో నరేంద్రాణాం శంకనీయ స్తు శోభనః- ౧౧

<p>టీక అపాపాః=కుటిలులుకానట్టి; తత్కులీనాః= వారికులంబునంబుట్టిన రాజులు; హితాః= మేలుగలిగించున ట్టి; స్వర్గా = తమజ్ఞాతులను; మాన యంతి=పూజింతురు. శోభనః= గట్టి వాడయిన; ఏవతు= ఈజ్ఞాతిమాత్ర ము; నరేంద్రాణాం=రాజులకు; ప్రా యః=అధికము; గా; శంకనీయః=సందే హింపదగినవాడు,</p>	<p>యినజ్ఞాతులను గౌరవింతురు ; అట్లే యోగ్యులగురాజులుగాడ , శార్యా సంపన్నుండగుజ్ఞాతిని, ఎంతమాత్రమ నమ్మరు; ఇంక , బాపిష్టుండగురా ణుండు, జ్ఞాతినినమ్మనా? అట్లు , విభీషణుండు, రావణునిచేశంకింపబడ వాడై, యతనితోవిరోధించి, యి టికి, వచ్చినాడుగాని, వేఱుగాదు అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

యోగ్యులగురాజులు , తమకీర్తుల

య స్తు దోష స్వయా ప్రోక్తో హ్యేదానే రిబలస్య చ
తత్ర తే కీర్తయిష్యామి యథాశాస్త్ర మిదం శృణు. ౧౨

<p>టీక త్వయా=నీచేత; అరిబలస్య= శత్రుబలముయొక్క; ఆదానేచ= ౧౫ హించుటయందును; యః = ఏ; దో షస్తु= దోషమును; ప్రోక్తః=చెప్పబ డినదో. తత్ర=అవిషయమునందు; తే= నీకొఱకు; యథాశాస్త్రం= శాస్త్ర మునతిక్రమింపక; కీర్తయిష్యామి =</p>	<p>చెప్పెదను. ఇదం=ఈమాటను ణు=వినుము. శత్రుబలంబునంబుగ్రహించు షయమయి, నీవేదోషంబుచెప్పి వో , అనిషయమునందును, థాశాస్త్రంబుగాజెప్పెద అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

న వయం తత్కులీనాశ్చ రాజ్యకాంక్షీ చ రాక్షసః

టీక|| వయం=మనము ; తత్కులీనాశ్చ = అతనికులంబు

<p>మును; నఁకాము. రాక్షసః = విభీషణుడు; రాజ్యకాంక్షీచ = రాజ్యముఁ గోరువాఁడును.</p> <p>మనము రాక్షసులముకాముకావున, రాక్షసరాజ్యంబుగోరము; కాబట్టి, మ</p>	<p>నయందలసికీ ద్వేషంబుగలుగదు; మఱియు, మనసాహాయ్యంబున, అతండు, రాజ్యంబు పొందవలయుననియున్నాఁడు, కావున, మనలనతండువిడువఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

పండితా హీ భవిష్యంతి తస్మా ద్ద్రాహ్మ్యా విభీషణః. ౧౩

<p>టీక॥ రాక్షసాఅపీ (అధ్యాత్మతము) = రాక్షసులును; పండితాః = పండితులుగా; భవిష్యంతిహి = ఉండురుగదా! తస్మాత్ = అందువలన; విభీషణః = విభీషణుడు; ద్రాహ్మ్యాః = ద్రహింపఁదగినవాఁడు.</p> <p>అయితే , రాక్షసులకింతవిమర్శ</p>	<p>యున్నదా? అని, యాశ్చేపింతురుకాఁబోలు; అట్లుకాదు; రాక్షసులలోనుం గొందఱు పండితులందురు ; కావున, విభీషణుండట్టియభిప్రాయముతో వచ్చినవాఁడుకాబట్టి, యతనింబరిగ్రహింపవచ్చును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అవ్యగ్రాశ్చ ప్రహృష్టాశ్చ న భవిష్యంతి సంగతాః

ప్రకౌదశ్చ మహా నేష తతో స్య భయ మాగతమ్. ౧౪

(“పవాదశ్చమహానేషః” ఇతిపాశాంతరం.)

ఇతి భేదం గమిష్యంతి తస్మా ద్ద్రాహ్మ్యా విభీషణః

<p>టీక॥ తే(అధ్యాత్మతము) = అక్షాతులు; అవ్యగ్రాశ్చ = కలఁతలేనివారలును; ప్రహృష్టాశ్చ = సంతసించిన వారునై; సంగతాః = కూడినవారలుగా; సభవిష్యంతి = ఉండరు. ఇతి = ఇందువలన; భేదం = పరస్పరవిరోధమును; గమిష్యంతి = పొందుదురు. ఏషః = ఈ; ప్ర</p>	<p>కౌదశ్చ = ధ్వనియు; మహా = గొప్పదిగా ; (పాశాంతరపక్షమునందు) ప్రవాదః = లోకవాతః; మహా = గొప్పదిగా; భవతి(అధ్యాత్మతము) = అగుచున్నది. తతః = అందువలన; అస్య = ఈతనికి; భయం = భయము; ఆగతం = వచ్చినది. తస్మాత్ = అందువల</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౬౭

స ౧౮

నఃవిభీషణః= విభీషణుడు; గ్రాహ్యః= గ్రహింపఁదగినవాఁడు.

క్షాతులు, ఎప్పుటికిని, పరస్పరముగ లతలేక సంతకుష్టులయి యొకరితో నొకరు కలసియుండరు; ఎల్లప్పుడును పరస్పరము విరోధముగ లగియుందురు; అట్లు విభీషణుండు విశోధించి, బలిష్ఠుండగు రావణునకు భయపడి మనయొద్దకు వచ్చినట్లున్నదిగాని వేఱుగాదు; అందుకుఁదగినట్లు, ఇ

తనికంతధ్వనింజూచినను భయంబునాం దినశ్లైక్షనుపడుచున్నది ; లోకవారణయు, క్షాతులు, ఒకరితో నొకరు కలహించుచుందురనుట, సుపరిసర్థమయియున్నదిగాదా! కావుననితండు భయపడి మనయొద్దకు వచ్చినాఁడుకాబట్టి, యితనిం బరిగ్రహింపవలెను.

అని, తాత్పర్యము.

న సర్వే భ్రాతరస్తాత భవంతి భరతోపమాః. ౧౫
మద్విధా వా పితః పుత్రా సుహృదోవా భవద్విధాః

టిక॥ తాత=నాయనా; భ్రాతరః= తోఁబుట్టువులు; సర్వే=అందఱును; భరతోపమాః= భరతునితోఁబోలి-గలవారలు; సభవంతి=కారు. పితః=తండ్రికి; మద్విధాః=నాయట్టివారలగు; పుత్రావా=కొడుకులుగాని; సభవంతి (అధ్యాహృతము) ఉండరు. భవద్విధాః=నీయట్టివారలగు; సుహృదోవా=స్నేహితులు కాని; సభవంతి (అధ్యాహృతము) = ఉండరు.

నాయనా! తోఁబుట్టువులందఱు, భరతునివంటివారలుకాఁజాలరు; తండ్రికిఁగొడుకులును, నాయట్టివారలు, పుట్టరు; నీవంటి స్నేహితులును, కలుగఁజాలరు; కాబట్టి, యందఱును మనయశ్లైషరమధామికలయియుందురని తలంపకుము. అని, రాముండు, సుగ్రీవాదులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు రాశేణ సుగ్రీవ స్సహలక్ష్మణః. ౧౬
ఉత్థాయే దం మహాప్రాజ్ఞః ప్రణతో వాక్య మబ్రవీత్

టిక॥ మహాప్రాజ్ఞః=మహాపండితుండగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; సహలక్ష్మ

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౮

<p>ణి=లక్ష్యణునితోఁ గూడినవాఁడై; ఏ వం=ఇట్లు; రామేణ=రామునిచేత; ఉ క్తస్థు=చెప్పఁబడిన వాఁడైనతనె; ఉ త్థాయ=లేచి; ప్రణతః= నమస్కరించి నవాఁడై; ఇదం=ఈ; వాక్యం= మాట ను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.</p>	<p>మహాపండితుండగుసుగ్రీవుండు, రా ముండు, తన్నునులక్ష్యణునింజూచి చెప్పి నమాటను విని, లేచి, రామునకు నమస్క- రించి, యిట్లు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

రావణేన ప్రణిహితం త మవేహి విభీషణమ్. ౧౭

తస్యై హం నిగ్రహం మన్యే త్తమం త్తమవతాం వర

<p>టీక॥త్తమవతాం= యుక్తవ్యాపా రములుగలవారలలో; వర=శ్రేష్ఠుండవ గురాముడా! తం=ఆ; విభీషణం= విభీ షణుని; రావణేన=రావణునిచేత; ప్రణి హితం=రహస్యముగాఁబంపఁబడినవా నిఁగా; అవేహి=ఎఱుంగుము. అహం= నేను; తస్యై=ఆవిభీషణుఁ యొక్క; నిగ్ర హం=నిగ్రహించుటను; త్తమం=యు</p>	<p>క్తమునుగా; మన్యే=తలంచెదను. యుక్తవ్యాపారములు గల వారల లోను త్తమండవగురాముడా! ఈవిభీ షణునిరావణుండె యిచ్చటికి రహస్య ముగాఁబంపి యున్నాడని యెఱుంగు ము; కావున, నతనినిగ్రహించుట యుక్త మనితలంచెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

రాక్షసో జిహ్వాయా బుద్ధ్యా సందిప్తో య మిహ గతః. ౧౮

ప్రహతుం త్వయి విశ్వస్తే ప్రచ్ఛన్నో మయివా నఘ

లక్ష్యణేవా మహాబాహూ సవధ స్సచివై స్సహ. ౧౯

<p>టీక॥అనఘ=పాపరహితుండవగు; మహాబాహూ = పెద్దచేతులుగలరా ముడా! అయం=ఈ; రాక్షసః=రా క్షసుండు; జిహ్వా=కుటిలమయిన; బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత; సందిప్తః=పంపఁ బడినవాఁడై; ప్రచ్ఛన్నః = కప్పఁబడిన</p>	<p>వాఁడై; విశ్వస్తే=నమ్మినట్టి; త్వయి=నీ యందుఁగాని; మయి= నాయందుఁ గాని; లక్ష్యణేవా = లక్ష్యణునియం దుఁగాని; ప్రహతుం = ప్రహ- రించుటకు; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతః= వచ్చినాఁడు. సచివై స్సహ=మంత్రు</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౬౯

స ౧౮

లతోఁగూడఁసఁ=ఆ;వధః=చంపుట; భ
వేత్(అధ్యాహృతము)-అగును.
పాపరహితుఁడవు మహాబాహుం
డవగు రాముఁడా! ఈ రాక్షసుండు, కు
టిలోపాయంబున, రావణునిచేఁబంపఁ
బడినవాఁడై,మనమునమ్మియుండఁగాఁ,

బ్రచ్చిపైరూపంబున, నిన్నుఁగాని, న
న్నుఁగాని, లక్ష్యుఁగాని, ప్రహరించు
టకై, యిచ్చటికివచ్చినాఁడు; అట్లు
మనమందఱము, వధించఁబడవలెనవచ్చు
ను. అని, త త్వర్యము.

రావణస్య సృశంసస్య భ్రాతా హ్యేవ విభీషణః

టిక॥ ఏవః=ఈ;విభీషణః=విభీషణుఁ
డు;సృశంసస్య=క్రూరుండగు; రావణ
స్య=రావణునియొక్క;భ్రాతా=మ్మఁ
డుగదా!

విభీషణుండు, దుష్టుండగు రావణుని
తమ్ముండుగదా! ఇతనినెట్లునమ్మవచ్చు
ను, అని, సుగ్రీవుండు, రామునితోఁజెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా రఘుశ్రేష్ఠం సుగ్రీవో వాహినీపతిః. ౨౦
వాక్యజ్ఞో వాక్యకుశలం తతో మోన ముపాగమత్

టిక॥ వాహినీపతిః = వానరసైన్య
మునకుఁబ్రభువును; వాక్యజ్ఞః=మాట
లనెఱింగినవాఁడునగు; సుగ్రీవః= సు
గ్రీవుండు; వాక్యకుశలం=మాటలయం
దునమధుఁకండగు; రఘుశ్రేష్ఠం= రా
మునిగూచి; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్యా=
చెప్పి; తతిః=అంత;మోనం=ఊరకుం

డుటను; ఉపాగమత్=పొందెను.
వానరాధీశ్వరుండును, మాటలయం
దుఁబండితుండునగు సుగ్రీవుండు, మాట
లయందుఁబండితుండగు రామునితోనీవ్ర
కారముచెప్పి, యంత, సూరకుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్య తు త ద్వాక్యం రామ శ్చ త్వా విమృశ్యచ. ౨౧
తత శ్చభరతం వాక్య మువాచ హరిపుంగవమ్

టిక॥ రామః = రాముండు; సుగ్రీవస్య= సుగ్రీవునియొక్క; తత = ఆ;వా

<p>క్యం=మాటను; శ్రుత్వాతు= విన్నంత నె; విమృశ్యచ= ఆలోచించియు; తతః= అటుపిమ్మట; హరిపుంగవం=వానరశ్రే ష్ఠుండగుసుగ్రీవునిగూచి; శుభరతం= మంగళమునం దాసక్తమయిన; వా క్యం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.</p>	<p>రాముండు, సుగ్రీవుండుచెప్పినమా టనువిని, యాలోచించి, యంత, వానరో త్తమండగుసుగ్రీవుండాచి, మంగళక రంబగునీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సుదుష్టో వాప్య దుష్టోవా కి మేష రజనీచరః. ౨౨

సూక్ష్మమప్యహితం కతుః మమా శక్తః కథంచన

<p>టీక ఏషః=ఈ; రజనీచరః= రాక్ష సుండగువిభీషణుండు; సుదుష్టోవాపి=మి ః-లియుదుష్టుండుగాని; అదుష్టోవా= దుష్టుండుకానివాఁడుగాని; కిం=ఏమి? మమ=నాకు; కథంచన = ఎట్లయినను; సూక్ష్మమపి=కొంచెమయినను; అహి తం=కీడును; కతుః= చేయుటకు; అశ</p>	<p>క్తః=సమర్థుండుగాఁడు. ఈవిభీషణుండు, దుష్టుండగుగాక లేకయుదుష్టుండగుగాక; నన్నితండేమి చేయఁగలఁడు? ఇతండేనిధంబుననైనను, గొంచెమయినను, నాకు, గీడుచేయఁ జాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

పిశాచాన్ దాసవాన్ యత్యాన్ పృథివ్యాం చైవరాక్షసాన్. ౨౩

అంగుశ్యగ్రేణ తాన్ హన్యామిచ్ఛా హరిగణేశ్వర

<p>టీక హరిగణేశ్వర= వానరసమూ హములకుఁబ్రభుండవగు సుగ్రీవుఁడా! అహం(అధ్యాహృతము) = నేను; ఇ చ్ఛాన్=కోరుదు; పృథివ్యాం = భూమి యందు; విద్యమానాన్ (అధ్యాహృత ము)=ఉన్నట్టి; రాక్షసాన్=రాక్ష సులను; పిశాచాన్=పిశాచంబులను; దా</p>	<p>సవాన్=దాసవులను; యత్యాన్ = య త్యులను; తాన్=వారలను; సర్వాన్(అ ధ్యాహృతము)= అందఱును; అంగుశ్య గ్రేణ=పెద్దచేలికొనచేత; హన్యాం= చంపుదును. వానరేశ్వరుండవగుసుగ్రీవుఁడా! ఈ లంకలోని రాక్షసులను మాత్రమెకాదు;</p>
---	--

నేనిచ్చింతు నేని, ఈలోకంబుననుండురా నాపెడవ్రేలిచివరచే, వధించిపుత్తునుఁ
క్షునులనందఱను; వికృతంబులను, దాని ఈవిభీషణుండునన్నీమిచేయఁగలఁడు?
వులను యక్షులను, వీరలనందఱంగూడ అని, తాత్పర్యము.

శ్రూయ లేహి కపోలేన శత్రు శ్వరణ మాగతః. ౨౪
అర్చితశ్చ యథాన్యాయం సైవ శ్చ మాంసై నికమంతిరః

టీక॥ కపోలేన=పావురముచేత; అ
త్తానం(అధ్యాహృతము)-తన్ను; శర
ణం=రక్షకునిగా; ఆగతః=బొందినట్టి;
శత్రుః = శత్రువు; యథాన్యాయం=
న్యాయము నతిక్రమింపక; అర్చితశ్చ=
పూజింపఁబడినవాఁడునై; సైవ=తనవై
న; మాంసై= మాంసముల చేత; నిమం
త్రితశ్చ= భోజనార్థముప్రాధికంపఁ
బడినవాఁడును. ఇతి(అధ్యాహృతము)-
అని; శ్రూయ లేహి= వివరింపఁబడుచున్నది
గదా!

ఒక పావురము, తనశత్రువొకండు
తన్నుశరణుపొందఁగానే, యతనింజ
క్కఁగాఁ బూజించి, యతనికిఁదినదే
హమాంసమువొసంగి భుజింపుమనెను,
ఈ సంగతి యందఱుకును దెలిసినదే
కదా! అని, తాత్పర్యము-

విశేషార్థము.--- కపోలేన=పా
వురముచేత, ధర్మార్థికార మేలేనట్టితి
ర్గుక్షంతువు చేతననుట; అట్టిపక్షియేశర

ణాగతునిరక్షించినదే; ఇంక మేమురక్షిం
పవలయునని చెప్పవలయునా? కపోలే
న=పావురముచేత; ఒక్క- పావురము
చేత, దానికెవ్వరు సహాయములేకున్న
ను, చేయఁబడినది; ఇట్టి సహాయ సం
పత్తితోఁ గూడి మనము రక్షింప వల
యునని చెప్పవలయునా? శత్రుః=సహ
జశత్రుండును తనభార్య నపహరించుట
చేఁ గృత్రిమ శత్రుండునగుబోయవాఁ
డు, బోయవాఁడు పావురముభార్య నప
హరించెను; అట్టిశత్రువునుంగూడ నదిర
క్షించెను; మనకు విభీషణుండు, అట్టి
యపకారముచేయలేదు; మనమతని ర
క్షింపకున్ననింక మనపొరుషుంబెందుకు?
శరణం, ఆగతః=రక్షకునిగాఁ బొందిన
వాఁడు; పావురముండు చెట్టుకిందికివ
చ్చిన వాఁడు, “ సోంజలిం శిరసాబ
ద్ధా వాక్యమాహవనస్మతిమ్॥ శరణం
హిగతోస్త్య గ్ర్యథ దేవతా మిహ వాసి
నీమ్. ” (అబోయవాఁడు, నృత్యమును

గూర్చి, చేమోడ్పుగిరంబునం దాల్చి, యిట్లనిచెప్పెను. “ ఇచ్చటనున్నదేవత ను శరణుపొందితిని”) అని, యాబో యవాడు, వృక్షముతోఁజెప్పినవాఁడు గాని, పావురమును గూర్చియైనంతె పులేదు; అట్లయినను, అదియతని రి ష్టించినది; విభీషణుండు, “ రాఘవం శరణంగతః” అని నన్నెశరణుపొందిన ట్లు స్పష్టముగాఁజెప్పుచున్నాఁడు. ఇం కనతని, నెట్లురక్షింపకుండవచ్చును? ఆ ర్చితశ్చ=పూజింపఁబడినవాఁడును; బో యవాఁడు తనకు సహజశత్రుం డగు టవలనను, దనభార్యనపహరించుట వ లనను, అతండుఆపన్నుండైనను, అతనిను పేక్షింపవలసియున్నను, అతనివధింప వలసియున్నను, అతిథియగునతనిదేవు నిఁ గాఁదలంచి, నిప్పుదీసికొనివచ్చి, యత నిచలి దీర్చి, పూజించినది. యథాన్యాయం=న్యాయమునతిక్రమింపక; వీనో తానోయనికాదు , మంచిన్నేహీతు నింబోలె, మిక్కిలియునాదరంబున, న

తనియొకలియంతయుఁదీటువఱకు , గొంచెమయినమనసునఁగల్గవలయును కొనక , పూజించినది. మైశ్చమాం సైర్నిమంత్రితః= తనవైనమాంసముల చేత , బయటనుండిపండ్లుఁగాయలుదీ సికొనివచ్చి వానిచేఁగాని , లేకతన యొద్ద నుండు ద్రవ్యం తరంబులచేఁ గాని , యుపవరింప లేదు ; మఱి యజ్ఞానులచేనాత్మ గానేదలంపఁ బడిన దియు. జ్ఞానులచేఁగూడ, “శరీరమాద్యం ఖలుధర్మసాధనం”(దేహము మొదటిదై నధర్మసాధనముగదా!) అని, యెంత యుంగొనియాడంబడుచున్నదియు నా నాప్రయాసంబులం బోషింపఁ బడినది యునగుశరీరమునేనిప్పులూ బడవైచి, ధుజింపుమని ప్రాధికంచెను. తిర్యగ్గం తువేయింతదూరముగావించియుండఁ గా, నాయుట్టివాఁడు, శరణాగతునకుఁ గేవలరక్షణము మాత్రమేచేయకున్న, మనధర్మపౌరుషపరాక్రమంబుల కే మిప్రయోజనము?

స హి తం ప్రతిజగ్రాహ భార్యాహతాఞ్శర మాగతమ్. ౨౫
కపోతో వానరశ్రేష్ఠ కిం వ్రన మ౯ద్విధో జనః

టిక||వానరశ్రేష్ఠ=వానరోత్తముం | పావురము; అగతం=వచ్చినట్టి ; భా
డవగుసుగ్రీవుఁడా! సః=అ;కపోతః = | ర్యాహతాఞ్శరం= భార్యనపహరించి

నట్టి; తం = అబోయవాని; ప్రతిజగ్రాహహి = ప్రతిగ్రహించెనుగాదా! మద్విధి = నాయట్టి; జనం = జనము; ప్రతిగృహ్తాయాదితి (అధ్యాపృతము) = ప్రతిగ్రహించవలయునని; కింపునం = చెప్పవలసినదేమియున్నది?

వానరోత్తముండవగునుగ్రీవుడా! ఆపాపురము, తనభార్యనపహరించి నట్టి, యాబోయవాడు రాం గానే యతనిబరిగ్రహించి రక్షించెనే! ఇంక, నాయట్టివాడు రక్షింపవలయుననిచెప్పవలయునాయేమి?

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — సకపోతః = ఆపాపురము, వావలెధర్మానుష్ఠానముచేయవలసినజాతియందుండుగాని, శరణాగతరక్షకులనివినుతి కెక్కినవారి వంశంబునంగాని, పుట్టినదికాదు; అట్టి పక్షిగూడననుట. తం = అట్టి, జాతిచేతను స్వభావంబుచేతను, అతిక్రూరమయిన యాచారముగలవాడును, సమస్తపక్షి జాతులకును మృత్యుప్రవంఠివాడును, విపరీతకమంబులనే యనుష్ఠించువాడును, లేకమయినను అనుతాపములేనివాడును, గొంచెమేనియానుకూల్యంబు లేనివాడును, ఉపాయాంతరశూన్యం

మును, ఆకపోతమువద్దకురావలెననివచ్చినవాడుగాదు, ఆకస్మికముగావచ్చినవాడును, కావున, వీయుపాయంబున నైనను, వధింపఁదగిన వాఁడయినను, అబోయవానిని, ప్రతిజగ్రాహ = పతిగ్రహించి, తనదేహంబునుంగూడ విడిచి, యతనిరక్షించెను. “భార్యాహతారం = తనభార్యనుహరించినవాని, కేవలజాతివిరోధిమూత్రమెకాదు, తనభార్యనుంగూడ, నపహరించినట్టిమహాశత్రువనుట. ఇట్లే, నాభార్యుపహరించినట్టిరావణుండువచ్చినను, అతనినింగూడ నేను రక్షింపవలసినదేయి యుభిపా”యము. అగతం = వచ్చినవాని, కపోతంబతనిరక్షించుటకుండా, నతండుచేసినయపాయంబంతయు, నాచెట్టుక్రిందికి వచ్చుటమాత్రమే. అబోయవాడు, వనస్పతిదేవతంగుఠించిచెప్పినమాటకపోతంబునకుఁ జెలియదు. అది, యతండువచ్చుటనుదాచి, అతండు బడలిభయంబుఁజెందియుండుటను, అతనియాకారంబులవలనంగనుంగొని, యతనిరక్షించినదిగాని, యతండుదాఁఁబ్రాధింపనుంగూడలేదనుట “సః కపోతః” (ఆపాపురము) అనుటచే, శ్వేతకపోతోపాఖ్యానమునందుంబోలె, గ

పోత దేహముధరించినచిన్న, దేవతగాని
 ఋషిగానికాదు; మఱిప్రాకృతకపోత
 మెయినస్పష్టికరింపబడినది. అయితే,
 ఈకపోతము, గజేంద్రాదులుంబోలె,
 బూర్వజన్మ సంసారముచే ధర్మా
 నుష్ఠాన బుద్ధిహింసనది. కపోతమనుట
 చేత, దివ్యగ్ధంతుత్వంబును, శాస్త్రం
 బుదెలియమియు, బుద్ధిహీనతయు, సూ
 చింపబడినవి, వానరశ్రేష్ఠ = వానరో
 త్తముడవగు సుగ్రీవుడా! ఒకానొక
 వానరుండు, పెద్దపులింబాచి, భయప
 డితాసున్న చెట్టుమీదికి వచ్చినయొక
 నొకపురుషునకభయంబొసంగెను. అప్పు
 డావ్యాఘ్రంబును, ఆపురుషుని దఱుము
 కొనివచ్చి, యాచెట్టుకిందనుండి, చెట్టు
 మీదనిర్భయంబుగా నిద్రిపుడున్న పు
 రుషుం గాచికొనియున్న యవ్వనరుం
 జూచి, “వానరుడా! ఈతండు, మన
 మృగంబులకన్నిటికిని శత్రువు; కావున,
 సితనింజంపిన, మనకందఱును, క్షే
 మంబుగలుగును; ఇతనిం బడద్రోసిపు
 ల్యంబుగట్టుకొనుము” అనియెంతపా
 ధించినను, వానరుండు, శరణాగతర
 త్నఁగితినువిడువడయ్యె. అంతల, గ్ర
 మంబునఁబురుషుండు మేల్కొన్నపిదప,
 వానరుండునిద్రించుటయు, నతనికేబు

రుషుండుకావుండుటయుంజూచి, వ్యా
 ఘ్రంబు, పురుషుంజేరి, “ఈవానరుం
 డు, నేనుబోయినవెనుక, స్వస్థంబుగా
 నిన్నుభక్షింపనున్నాడు; కావున, నీవి
 తనింబడద్రోయుము; నేనితనిభక్షించి
 పోయెదను; అంతసేపు, సుఖంబుగాఁబో
 వచ్చును” అనవుడు, నాపురుషుండు, పా
 పస్వభావుండు; కావున, వానరుంబడ
 ద్రోసె. అంతంబెద్దపులి, నరమాంస
 లోభంబున, వానరుంజూచి, “సీవెంత
 కాపాడినను, చూచితివా, నీకుద్రో
 హంబుఁజేసె. కావున, నందేహింపక, నీ
 వతనింబడద్రోయుము; మనమందఱుము
 సుఖంబునొందలగము” అని, బోధించి,
 విడువ, నవ్వనరుండు, చెట్టుమీదికుడికి
 భీతుండగు పురుషునకభయంబునొసంగి,
 యతండుతనకపకారంబుగావించినను,
 తానతనివిడువకరక్షించె. నీవు, వానరే
 శ్వరుండవై, వానరశ్రేష్ఠుండవై, సాధా
 రణుడగు వానరమాత్రుండేకావించిన
 మహాధర్మంబునేలయవలంపింపవు? అని,
 “వానరశ్రేష్ఠ” అనుటచేసూచింపబడిన
 ది. కింపునర్తద్విభోజనః = ఇంకనాయుట్టి
 వాడేమిచేయవలెను? పావురమంతటి
 దేయట్లు చేసియుండఁగా; మద్విధః =
 నాయుట్టివాడు, శరణాగతులనురక్షిం

తుమసిద్ధజంబెత్తియున్నరఘువంశంబు నంబుట్టినవాడను, “షష్టిర్వషణ్ సహస్రాణి లోకస్య చరతాహితమ్ | పాండురస్యాతపత్రస్య చ్ఛాయాయాం జరితంవయా” (అటువదివేలసంవత్సరములు, లోకమునకు హితమాచరించుచు, శ్వేతచ్ఛత్రమునీడను, జీణ శరీరుండవైతిని) అని, లోకరక్షణదీక్షితుండగు దశరథునిపుత్రుండను, వసిష్ఠ విశ్వామిత్రాదిమహర్షులకు శిష్యుండను, యోగీశ్వరుండగు జనకునితో సంబంధము వొందినవాడను, ధర్మకన్వయాపుండని ప్రసిద్ధుండను, అట్టి నేశరణాగతుని విడు

వవచ్చునా? అట్టి నేనే, శరణాగతునిహింసించినచో, నింక ధర్మంబులాచరించువారలెవ్వరు? మఱియు, పాపురంబంతటి పక్షి, తనజాతికే విరోధియైనను దన భార్యనపహరించినవాడైనను, తన్ను బ్రత్యక్షముగా శరణుపొందకున్నను, దన యొద్దకువచ్చినచూత్రముచేత నేబోయవాడరక్షించెనే; ఇంక నాయట్టివాడు, నాకు శత్రుండుగానివాడను, నాకే విధమయినయపకారంబునుంజేయనివాడును నాయొద్దకు వచ్చి శరణు శరణునిచ్చాఁగితిమి వాడునగు విధిపఱుని, విడువవచ్చునా?

ఋషిః కణ్వస్య పుత్రేణ కండునా పరమర్షిణా. ౨౬

శృణు గాధాం పురా గీతాం ధర్మకష్టాం సత్యవాదినీమ్

(“ధర్మకష్టాం సత్యవాదినా” ఇతి పాతాంతరం.)

టీక|| కణ్వస్య = కణ్వుండను; ఋషిః = ఋషియొక్క; పుత్రేణ = కొడుకును; పరమర్షిణా = శ్రేష్ఠుండగు ఋషియును. (పాతాంతర పక్షమునందు) సత్యవాదినా = సత్యము నేచెప్పవాడనుగు; కండునా = కండుమహాముని చేత; పురా = మున్న; గీతాం = చెప్పబడినదియు, ధర్మకష్టాం = అధికమైన ధర్మముగలదియు, అధికమయిన ధర్మమునుబోధిం

చునదియుననుట; సత్యవాదినీం = సత్యమయిన యథామును చెప్పనదియునగు; గాధాం = క్లోకమును; శృణు = వినుము. కణ్వ మహాముని పుత్రుండును బరమర్షియును సత్యవాదియు నగు కండుమహాముని; మున్ను, పరమధర్మబోధకంబగు నొక గాఢజెప్పియున్నాడు; దానింజెప్పెదను వినుము. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — కపోతము, తి
ర్యగ్జంతువు; అదియనుష్ఠించిన మాత్ర
ముచేతనే, ధర్మముకాంచాలదు. అ
ని, శంకించి, దానికికాస్త్రవిధియునున్న
దనిచెప్పుచున్నాడు. కల్వస్య, పుత్రే
ణ = కల్వమహాషిఃకొడుకు, అనుటచే
మహాకులప్రసూతుం డని చెప్పబడిన
ది. పరమర్షిణా = “ఋషి”యనఁ
గా, “ఋషీగతా” అనుధాతువునం
బుట్టినది, జ్ఞానంబుగలవాడు, ఉత్త
ముండగుఋషియనఁగా, సమస్తవేదవే
దాంతపారంగతుండనుట ఇందుచే,
పరమార్థంబెఱింగినవాడని సూచిం
పబడినది. సత్యవాదినా = యథార్థం
బుఁజెప్పవాడు, అనుటచే; వేదోక్తప్ర
కారంబుచెప్పువాడని సూచితమయిన

ది. అట్టి; కందునా = కందుమహాముని
చేత; పురా = మున్ను; గీతాం = పా
డబడిన; కందుమహాముని కల్పించినది
కాదు, వేదోక్తంబునేయాయన స్వ
రించినాడనుట. ధర్మస్థాం = వేదో
క్త పరమ ధర్మంబు బోధించునది
యు; ఇందుచే, శరణాగతరక్షణమె
పరమప్రయోజనమని చెప్పబడినది. స
త్యవాదినీం = మహాభలమునుగల్గించున
ట్టియథార్థమునుజెప్పనట్టి; గాధాం = శ్లో
కమును, అనేకార్థంబులను, సులభంబు
గాసభ్యసించుటకై, సంకోచించిశ్లోక
రూపంబుగాఁజెప్పబడినదాని; శృణు =
వినుము, ఇదివఱకు, దీనివివకుండుటచే,
నీవిట్లభిప్రాయపడుచున్నావుగాదా! దీ
నింజెప్పెదను; ఎచ్చరికతోవినుము.

బద్ధాంజలిపుటం దీనం యాచంతం శరణాగతమ్. ౨౭
న హన్యా దాన్యశంస్యార్థం మపి శత్రుం పరంతప

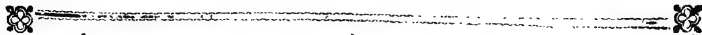
టిక॥ పరంతప = శత్రువులందరిం
పఁజేయునట్టివాఁడా! బద్ధాంజలిపుటం =
కట్టబడిన చేమొడ్చినెడు దొప్పగల
వాని; దీనం = భయపడినవాని; యా
చంతం = యాచించువాని; శరణాగ
తం = శరణుపొందినవాని; శత్రుమ
పి = శత్రువునై నను; అన్యశంస్యార్థం =

అకౌర్యముకొఱకు; నహన్యాత్ = వ
ధింపగూడదు.
శత్రువులందరింపఁ జేయునట్టివాఁ
డా! చేతులుముగడ్చికొని, దీనుండై, శ
రణువేడుచున్న శరణాగతుని, అకౌర్య
ధర్మపరిపాలనంబునకై, యెంతమాత్ర
మువధింపగూడదు- అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౨౭౭

స ౧౮

విశేషార్థము. — బద్ధాంజలిపుటం = చేమోడ్పుగీలిం చినవానిని, చేమోడ్పుగీలిం చినంత నేరక్షింపవలెననుట; దీనం = భయపడినవాని, చేమోడ్పుగీలిం చుటయునావశ్యకముగాదు; భయపడినట్లుండుటయె. చాలుననుట. యాచంతం = యాచించువాని; అవేమియు లేకున్నను, మనఃపూర్వకముగాకపోయినను, యాచించుటమాత్రమేచాలుననుట. శరణాగతం = శరణుపొందినవాని, ఇంకఁ గావుకావుమనఁప్రార్థించుచున్నవానిరక్షింపవలెనని చెప్పవలసినదేమికియట్టిశత్రుమపి = శత్రువునైనను; సహన్యతే = చంపఁగూడదు. ఎందుకు, అని

గాఁచెప్పుచున్నాడు. అన్యశంస్కార్థం = అక్రూర్యము కొఱకు, దయకొఱకనుట; మిక్కిలియుదయగలవాఁడనుకీర్తియందుటచే, ఇతఁడుక్రూరుఁడు! అనులోకాపవాదపరిహారము. ఇవియైహికము. దయాదులచేగలుగువుగ్గుంబుపారలౌకికము, ఇట్లురెండులోకంబులందును సుఖంబునొందుటకనుట. పరంతప = అనుటచేకండువునుబిగఁ గాజుంగుఱించియే, యీకథంజెప్పినట్లు తెలియుచున్నది. పరంతప = పరాక్రమ శాలిలగు శత్రువులయందునీ పారుషంబుఁజూపుము; శరణాగతులయందుఁబారుషంబుఁజూపియేమిప్రయోజనము?

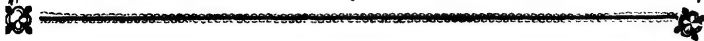
అతోఽవా యదివాద్యుః పరేషాం శరణాగతః. ౨౮
అరిః ప్రాణాన్ పరిత్యజ్య రక్షితవ్యః కృతాత్మనా

టిక|| కృతాత్మనా = పండితునిచేత; అతోఽవా = దుఃఖితుండుగాని; దృష్టాయదివా = గర్వించినవాఁడుగాని; పరేషాం = శత్రువులలోపల; శరణాగతః = శరణుపొందినట్టి; అరిః = శత్రువు; ప్రాణాన్ = ప్రాణములను; పరిత్యజ్య = విడిచి; రక్షితవ్యః = రక్షింపఁబడవలసినవాఁడు.

శత్రువులలోనెవ్వఁడైన శరణాగ

తుండయ్యేనేని, అతఁడుభీతుండుగాని, గర్వితుండుగాని, పండితుండగువాఁడతని, తన ప్రాణంబులం బోఁగొట్టుకొని యయిననురక్షింపవలయును.

అని, తాత్పర్యము.
విశేషార్థము. — పరేషాం = శత్రువులలో, శరణాగతః = శరణుచొచ్చినవాఁడు, శరణాగతుండనుశబ్దముమాత్రముచెప్పినంజాలుననుట; అరిః = శత్రువు;

ప్రతిపగాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౮

జ్ఞ

జ్ఞ

అపకారియైననువిడువఁగూడదనుట
అర్థవా=అవేగముగలవాఁడుగాని, ఎ
ప్పుడెప్పుడురక్షింతురో, యనియధికావే
గముగలవాఁడుగాని, లేక, తానుగా
వించియున్నయపకారమును గుఱించి,
భయపడియున్నవాఁడుగాని; దృష్టాయ
దివా=ఎట్లురక్షింపరు? అని గర్వించి
యున్నవాఁడుగాని, లేక, అట్టియాప
త్కాలమునందును, నిట్టి యపకారము
గావించియున్నానేయనియెంతమాత్ర
ముభయమునుంచక, మునుపటివలెనేం
తయుగర్వించియున్నవాఁడుగాని; కృ

తాత్పర్యనా= పండితునిచేత, ధర్మశా
స్త్రుహస్యములు దెలిసిన వానిచేత ;
ప్రాణాకా;పరిత్యజ్య, రక్షితవ్యః-ప్రా
ణంబులవిడిచిరక్షింపఁబడవలసినవాఁడు
అస్థిరంబులగుపాణింబులను విడిచియ
యినను, స్థిరంబగు శరణాగతరక్షణ
యాపధర్మకంబు నాచరింప వలసినది.
“కృతాత్మనా” (పండితునిచేత) అను
టచే, పండితుండగువాఁడుచేయకున్న,
సాధారణులకన్న నధికదోషంబునొం
డునని సూచింపఁబడుచున్నది.

స చే దృఢయాద్యా మోహాద్యా కామాద్యాపి న రక్షతి. ౨౯
స్వయా శక్త్యా యథాసత్త్వం త త్వాపం లోకగహికతమ్

టీక||సః=అతండు;భయాద్యా=భ
యంబువలనఁగాని; మోహాద్యా= అ
జ్ఞానమువలనఁగాని; కామాద్యాపి =
కామమువలనఁగాని; స్వయా=తనదై
న; శక్త్యా=శక్తిచేత;యథాసత్త్వం=
శక్తివతిక్రమింపక;నరక్షతిచేత=రక్షిం
పకుండునే;తత్=అది; పాపం= పా
పము. లోకగహికతం= లోకముచే
నిందింపఁబడినది.

భయంబుచేఁగాని యజ్ఞానంబుచే

గానికామంబునఁగాని, యట్లుతనశక్తి
వంచనలేక, రక్షింపకున్నచో, నతం
డు, గొప్పపాపంబునొందును, లోకం
బునంనుననిందితుండగును.

విశేషార్థము.— శరణాగతరక్ష
ణమునందు విధినిబోధించి, యింకఁ జే
యకున్నంగల్గు ప్రత్యవాయముంజెప్పు
చున్నాఁడు.— భయాత్=భయంబుశ
క్రమపు, ఇప్పుడితనిం గాపాడుదునేని, యి
తండు పిమ్మటనన్నే హింసించునను భ

జ్ఞ

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౭

స ౧౮

యంబువలనంగాని; మోహితః = శస్త్రాగ్రా
రక్షానముఖలేకుండుటవలనంగాని; కా
మాద్యాపి = తనయిచ్చవలనంగాని, లేక,
ఇదిసమయము, ఇప్పుడు, వీనివలననేమైన
నాకషింపవలయునను కోరికవలనం
గాని; స్వయాంతనదైన; శక్త్యా = సామ
ర్థ్యముచేత; ద్రవ్యవినియోగము, పరా
క్రమము, తుదకు శరీరత్యాగము, వీనిచే
యథాయోగ్యముగాననుట. యథాస
త్త్వం = తనశక్తినితిక్రమింపక, శక్తి
వంధన చేసినచో మహదోషంబనినా

చింపబడినది. సరత్పరిచేత = రత్నరప
మండునేని; తేత = ఆరక్షింపకుండుట;
పాపం = పాపముగలిగించునది, పర
లోకంబునందు దుఃఖంబు గలిగించు న
నుట. లోకగహితం = లోకముచేసిం
దితమయినది. పరలోకంబునందు మా
త్రమేకాదు, ఈలోకంబునందును,
అపకీర్తివాంఛి నిందితుండగును. ఉభ
యలోకంబులందును, బాధితుండగు న
నుట.

వినష్టః పశ్యత ప్రస్యా రక్షిణ శ్వరణాగతః. ౩౦
ఆదాయ సుకృతం తస్య సర్వం గచ్ఛే దరక్షితః

టిక|| అరక్షితః = రక్షింపబడనట్టి; శ
రణాగతః = శరణుచొచ్చినవాడు; విన
ష్టః = నశించినవాడై, నశించినకార్యము
గలవాడై యనుట; తస్య = ఆ; అరక్షి
ణః = రక్షింపనట్టివాడు; పశ్యతః = చూ
చుచుండగా; తస్య = అతనియొక్క; సు
కృతం = పుణ్యమును; సర్వం = అంతను; ఆ
దాయ = తీసికొని; గచ్ఛేత్ = పోవును.

మఱియు, శరణాగతునిరక్షింపకు
న్నచో, నట్లులేదు, నష్టకాముండై, ర
క్షించుటలేదనిచెప్పినవాడు చూచుచుం
డగానే, యతండివివరముగూర్చిపెట్టు
కొన్నపుణ్యంబునంతయు దీసికొనిపోవు
ను; అట్లుసమస్తసంచితపుణ్యనాశంబు
వాటిల్లును. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం దోషో మహానత్ర ప్రపన్నానా మరక్షతే. ౩౧
అస్వగ్ధృం చాయశస్యం చ బలవీర్య వివాశనమ్

టిక|| అత్ర = ఇందు; ప్రపన్నానాం = శరణాగతులయొక్క; అరక్షతే =

<p>రక్షింపకుండుటయందు; ఏవం = ఇట్లు; మహా-గొప్పదను; దోషః = దోషము; అస్తీ (అధ్యాహృతము) = కలదు, తత్ (అధ్యాహృతము) = అది; అస్వగ్యం = నరకముగలిగించునదియు; అయశస్యం = అపకీర్తిగలిగించునదియు; బలవీర్యవిశాసం = బలమునుప</p>	<p>గాక్రమమునునశింపజేయునదియు. శరణాగతుల రక్షింపకున్నచో, నిష్టుమహాదోషంబుగలుగును; ఇందువలన, నరకంబుగలుగుటయేకాక, అపకీర్తియు, బలవరాక్రమ నాశంబును, సంభవించును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

కరిష్యామి యథాభావంతు కంఠో ర్వచన ముత్తమమ్. ౩౨

<p>టిక యథాభావం = సత్యమును; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠంబునగు; కంఠోః = కంఠముహమునియొక్క; వచనం = మాటను; కరిష్యామి = చేసెదనె.</p>	<p>ఉక్తఫలప్రదంబును సమస్తశిష్ట జనాద్యుంబునగు, కంఠముహముని వచనంబు సవత్సముచేసెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ధర్మిష్ఠం చ యశస్యం చ స్వగ్యం స్యాత్తు ఫలోదయమ్

<p>టిక తత్ (అధ్యాహృతము) = అది; ధర్మిష్ఠం = అధికధర్మముగలిగించునదియు; యశస్యం = అధికమయిన కీర్తిగలిగించునదియు, స్వగ్యం = స్వగ్యమును గలిగించునదియు ; ఫలోదయం = ఫలముయొక్కయత్పత్తిగలది</p>	<p>యు; స్యాత్ = అగును. అట్లాచరింపటచే, బ్రత్యవాయపరిహారముమాత్రమే కాదు ; అధికధర్మంబును, మహాకీర్తియు, స్వగ్యప్రాప్తియు, నిష్టుమహాభ్యుదయంబుగల్గును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సక్యదేవ ప్రపన్నాయ తవాస్తీతి చ యావతే. ౩౩

అభయం సర్వభూతేభ్యో దదామ్యే త ద్వృతం మమ

టిక|| సక్యదేవ = ఒక్కమాత్రే; ప్రపన్నాయ = శరణాగతుండును; తవ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౮౧

స ౧౮

నీవాడను ; అస్తి = అయితిని. ఇతి
చ=అనియు; యాచతే= యాచించు
వాడునగువానికొఱకు ; సర్వభూతే
భ్యః=సమస్తభూతంబులవలనను; అశ్ర
యం=భయములేమిని; దదామి= ఇచ్చె
దను. ఏతత్=ఇది; మమ= నాయొక్క;
వ్రతం=నియమము.

ఒక్కమాటు, “శరణాగతుండను,
నీవాడను” అని చెప్పి యాచించు నేని,
యతనికి, ఎవ్వరివలన నేమి భయంబున్న
ను, యాభయంబులన్నియుందీర్చెదను;
ఇది నావ్రతము.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—“శ్రుతిస్తస్మైతి
స్సదాచారస్వస్యచ ప్రయమాత్తనః,
సమ్యక్సంకల్పజః కామో ధర్మమూల
మిదంస్త్యైతం”(వేదము, ధర్మశాస్త్ర
ము, శిష్టాచారము, తన మనస్సంతో
షము, మంచి సంకల్పమువలనం గలిగి
నకామము, ఇవిధర్మప్రమాణములు)
అని, యాజ్ఞవల్క్యస్త్యైత్యుక్త ప్రకా
రంబున, కండుగాధాముఖంబునస్త్యై
తి, తన్ములకానుజితంబగు శ్రుతియుఁ
జెప్పఁబడినది. కపోతవృత్తాంతముచే,
శిష్టాచారమును, జెలుపఁబడినది. ప్రతి
పక్షవధోపాయత్వప్రకటనంబునను, ధ

ర్మప్రాప్తియు, పాదుషపరాక్రమా
దిసాఫల్యంబును, మహాకీర్తియుఁ, బ
రలోకసౌఖ్యంబుంగలుగునని చెప్పటవ
లనను, మనస్సంతోషంబు సూచింపఁ
బడినది. ఇంక సమ్యక్సంకల్ప పూర్వక
కామరూపంబగు నైదవప్రమాణంబుం
జెప్పుచున్నాఁడు,—సకృదేవ=ఒక్క
మాత్రే, ఇతరోపాయంబులయందు,
రెండుమూఁడుమూటులుచేయుట, యా
వశ్యకమయ్యుండునుగాని, శరణాగతి
విషయమునందు మాత్రము, మఱలనా
వృత్తిలేదనుట. ప్రపన్నాయ=పొందిన
వానికొఱకు, “యేయేగత్యర్థాస్తేజ్ఞానా
ర్థాః”(“పొందుట”యనునర్థముగఱ
వేవిగలవో, అవియన్నియు, “తేలియు
ట” అనునర్థముగలవి.) అనున్యాయ
మువలన, ప్రపన్నాయ”అనుటచే, మా
నసికశరణాగతిచెప్పఁబడినది. తవాస్తీ
తిచ=నీవాడనై తిని. దీనిచేవాచికశరణా
గతిచెప్పఁబడినది. యాచతే=యాచించు
వానికొఱకు “మానసికశరణాగతి, వాచి
కశరణాగతి” ఈరెంటిలోవాకటి నాత్ర
యించిన వానినింగూడనేను రక్షింపవల
సినచే. లేక; “ప్రపన్నాయ.” అనుటచేను
పాయముచెప్పఁబడుచున్నది. “తవాస్తీ
తిచ” అనుటచే, ప్రార్థనముచెప్పఁబడు

చున్నది. ఇట్టివానికొఱకు, సర్వభూతే
 భ్యః=సమస్తభూతంబులవలనను, ఎవ్వ
 రెవ్వరివలనభయంబుగల్గినదో, వారి
 యందఱివలనను, అనుట. అభయం=
 భయములేకుండుటను; దదామి=ఇచ్చె
 దను. అభయంబనగామోక్షమె. అట్లు
 బ్రహ్మవేత్తయగువాడు, అభయంబు
 నొందుననుశ్రుతి, యభయమె, బ్రహ్మ
 జ్ఞానఫలంబనిచెప్పచున్నది. ఇది, ప్రైవ
 గీకాఫలంబులకునుపలక్షణము. ఏతత్,
 మమ, వ్రతం = ఇదినాయొక్కవ్రత
 ము, ఎట్టికాలమునందును విడువఁదగి
 నదికాదనుట. లేక, సర్వభూతేభ్యః=

సమస్తప్రాణులకొఱకు; ఎవ్వఁడెవ్వఁ
 మశరణాగతుండగునో, జాతిగుణాది
 భేదములేక వారలకందఱివలన, లేక,
 శరణాగత సంబంధులగు భృత్యాదు
 లకును అభయం, దదామి= అభయం
 బునొసంగెదను. అట్లు, “పశుమణు
 వ్యః పక్షివాయేచ వైష్ణవసంత్రయాః,
 శైవైవతేప్రయాస్యంతి తద్విష్ణోః పర
 మంపదం” (వైష్ణవునాశ్రయించియు
 న్నపశువులును మనుష్యులును పక్షులు
 ను, ఏవిగలవో అవన్నియు, అతనితోఁ
 బరమంబగు విష్ణుపదంబు నొందును)
 అని, చెప్పఁబడియున్నది.

అనయైసం హరిశ్రేష్ఠ దత్త మస్యా భయం మయా. ౩౫
 విభీషణోవా సుగ్రీవ యదివా రావణ స్వయమ్

టిక||హరిశ్రేష్ఠ= వానరోత్తముఁడ
 వగు; సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా! అయం(అ
 ధ్యాత్వాతము) = ఈతఁడు; విభీషణో
 వా=విభీషణుఁడుగాని; స్వయం= తా
 నే; రావణోయదివా= రావణుండుగా
 ని; ఏనం=ఈవిభీషణుని; అనయ = తో
 డొగిరమ్ము. మయా=నాచేత; అస్య=
 ఇతనికి, అభయం = భయములేదు; ద
 త్తం=ఇయ్యఁబడినది.
 వానరోత్తముఁడా! ఇతఁడుయథా

ధకముగా విభీషణుండుతో మఱియెవ్వఁడే
 ని విభీషణువేషముతో వచ్చినాఁడోయే
 మోయనిసంతయింపవలదు; ఇతఁడువిభీ
 షణుండుకాని, లేకమహాశత్రుండగు
 రావణుండెకాని, మఱి, నితండువిభీష
 ణుండుగాఁడేయని యిచ్చటఁజెప్పరావ
 లను; ఇతనికినే సభయంబొసంగితిని;
 గత్తుణమేతోడొగిరమ్ము. అని; సుగ్రీవు
 నితోఁజెప్పెను.
 అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౮౩

స ౧౮

రామస్వతు వచ శ్శ్రీత్వా సుగ్రీవః క్షవగేశ్వరః. ౩౫
ప్రత్యభావత కాకుత్స్థం సౌహార్దే నాభిచోదితః

టీక॥ క్షవగేశ్వరః=వానరులకుఁబి పెను.
భండగుఁసుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; రామ వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవుఁడు, రా
స్య=రామునియొక్క; వచః= మాట ముందుచెప్పినమాటనువిని, యతనికిం
ను; శ్శ్రీత్వాతు = విన్నంతనె; సౌహా లతరణాగతుల యుందిలి ప్రేమకచ్చెరు
ర్దేన=ప్రేమచేత; అభిచోదితః=ప్రే వొంది, రాముంజూచి , యిట్లు, చె
రింపఁబడినవాఁడై; కాకుత్స్థం= రాము పెను. అని, తాత్పర్యము.
గూచి; ప్రత్యభావత = బదులుచె

కిమత్ర చిత్రం ధర్మజ్ఞ లోకనాథ సుఖావహ. ౩౬
యత్ప్రవార్యం ప్రభాషేథా స్సత్ప్రవాక్ సత్ప్రథే స్థితః

టీక॥ ధర్మజ్ఞ = ధర్మంబుదెలిసి తంబులకును సుఖంబుగలిగించు వాఁడవు
నవాడవు; లోకనాథ=లోకంబులకుఁ దృఢప్రతుండవు సన్తాగప్రవర్తకుండ
బ్రభుండవు; సుఖావహ = సుఖంబుగ వునగునీవు, ఇట్లుధర్మకృతంబగుమాటం
లిగించువాఁడవగు రాముఁడా! సత్ప్ర జెప్పవిషయమయి యేమియాశ్చర్యము?
వాక్=మంచివ్రతముగలవాఁడవును; స అని, తాత్పర్యము.
త్ప్రథే = సన్తాగమునందు; స్థితః = విశేషార్థము. — అట్లుసుగ్రీవుం
ఉన్నవాఁడవునగు; శ్శ్రీం = నీవు; అ డు గామునిమాటలకచ్చెరువొంది, చె
ర్మం = పూజ్యమయిన మాటను; ప్ర ప్పనారభించి, యంతలో, రామునిస్వా
భాషేథాః (ఇతి) యత్ = చెప్పుచు భావికల్యాణగుణంబులందలంకుకొని,
న్నావనునదియేదిగలదో; అత్ర=ఈవి రామునట్టివాఁడు, ఇట్టిధర్మకృత వచ
షయమునందు; చిత్రం=ఆశ్చర్యము : నంబులంజెప్పవిషయమయి యేమియు
కిం=ఏమి? నాశ్చర్యములేదని, చెప్పుచున్నాఁడు. ధ
ధర్మజ్ఞుండవులోకనాథుండవుసర్వభూ ర్మజ్ఞ = ధర్మమునెఱింగినవాఁడా! ధ

మఁసుత్తుత త్వంబులుడెలిసిన నీవుధ | విండుకొనుటయందుఁజిత్రమేమి; సత్వ
మానుష్యానంబు సేయుట యాశ్చర్య | వాక్=బలవంతుఁడవు, అనంతబలశాలి
ముగాదు. లోకనాథ = లోకేశ్వరుఁ | వగునీవు, ఆశ్రితభయంబునివారిండుట;
డా! ప్రభువు, భృత్యవర్గంబు లరపిం | యాశ్చర్యకరముగాదు. సత్వధేనీతః =
చుటయేమిచిత్రము? సుఖావహ= సు | సన్తాగఁమునిమిత్రముడన్నవాఁడవు, ధ
ఖంబుగలిగించువాఁడా! నీవు అవాప్త | మఁసంస్థాపనంబు కొఱకేయవలెఱుచి
సమస్త కాముండవు; భక్తప్రయోజనం | నట్టిసీవుశరణాగతరక్షణ రూపవిశేషధ
బులు గావించుటకుబద్ధకంకణుండవు; | మఁబుననుష్ఠించుట వింతగాదు. శర
అట్టిసీవు, శరణాగతులకునుఖంబుచేయు | ణాగతరక్షణంబునకు, ధర్మజ్ఞ త్యాదుల
టయాశ్చర్యముగాదు; సత్వవాక్=దృఢ | లోనొకటియెచాలును; ఇంకనన్నియుఁ
వ్రతుండవు, అట్టిసీవునీవ్రతంబుపరిపా | శేరియున్నచోటఁ దెప్ప వలసినదేమి?

మమ చాశ్చ్యంతరాత్మా యం శుద్ధం వేత్తి విభీషణమ్. ౩౭

అనుమానాచ్చ భావాచ్చ సర్వత స్సుపరీక్షితః

టీక|| అయం=ఈ; మమ = నాయొ | విభీషణుని వధింపవలసిన దన్ననా
కొ-; అంతరాత్మాచ=మనస్సును; విభీష | మనస్సునకుఁగూడ, విభీషణుండుపరిశు
ణం=విభీషణుని; శుద్ధం=పరిశుద్ధునిఁగా; | ధుండని తెలిసినది; నీవునుహనుమంతుం
వేత్తి = ఎఱింగినది. అనుమానాచ్చ= | డునుజెప్పినయుక్తులవలనను, అతనియా
యుక్తివలనను; భావాచ్చ=ఆకారమువ | కా రాదులవలను, అన్నిటనునిస్సంశేహ
లనను; సర్వతః = అన్నిటను; సుపరీక్షి | ముగాఁబరీక్షించి, తెలిసికొంటిని.
తః=చక్కఁగా బరీక్షింపఁబడినాఁడు. | అని, తాత్పర్యము.

తస్మాత్త్రిప్రం సహ స్తాభి స్తుల్యో భవతు రాఘవ. ౩౮

విభీషణో మహాప్రాజ్ఞ స్సఖిత్వంచా ఘ్యపైతు సః

టీక|| రాఘవ = రాముఁడా! తస్మాత్ = అందువలన ; మహాప్రా

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౫

స ౧౮

జ్ఞః=మహాపండితుండగు; విభీషణః= విభీషణుడు; త్రిప్రపంచశ్రీఘ్నముగా ; అస్తాభిస్సహ=మాతోఁగూడఁతుల్యః= సమానుడు; భవతు = అగుగాక. సః = మాకు ; సఖిత్వంచ=స్నేహితుండగుటను; అభ్యుపైతు= పొందునుగాక.

రామఁడా! అందువలన,మహాపండితుండగు విభీషణుడు, శ్రీఘ్నమున నిచ్చటికివచ్చి,మూలనొకఁడైయుండు

గాక, మాకు స్నేహితుండును అగుగాక. అని, రామునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము. విశేషార్థము.— త్రిప్రపంచశ్రీఘ్నముగా, ఇదివఱకు, అజ్ఞానంబున, నేను, అట్లు విభీషణుని సంగ్రహింపవలదని, చెప్పినాను; అందువలన, ఇంత యాలస్యమయినది ; ఇక వైనను, శ్రీఘ్నముగా నానతిమ్ము; ఇంక నేను, ఆలస్యంబుకొంచె మేనిసహింపంజాలను.

తతస్తు సుగ్రీవవచో నిశమ్య త
ద్ధర్మశ్రేణాభిహితం సరేశ్వరః. ౩౯
విభీషణే నాశు జగము సంగమం
పతత్రిరాజేన యథా పురందరః

టీక॥తతస్తు=అటుపిమ్మటను ; సరేశ్వరః — మనుష్యులకుఁబ్రభుండగురాముండు; తత్=అ; సుగ్రీవవచః= సుగ్రీవునిమాటను ; నిశమ్య=విని ; హరీశ్వరేణ=వాసరాధిపునిచే; అభిహితం=చెప్పఁబడిన; విభీషణేన=విభీషణునితో; సంగమం=చేరుటను; పతత్రిరాజేన=గరుత్మంతునితో; పురందరోయథా=ఇంద్రుండువలె; ఆశు=శ్రీఘ్నముగా; జగము=పొందెను.

అంత, సరాధీశ్వరుండగు రాముం

డు, సుగ్రీవుండు చెప్పినమాటను విని, యంత, సుగ్రీవుండుపోయి విభీషణుని విలుచుకొనిరాగా , గరుత్మంతునితో జేవేంద్రుండు, చేరునట్లు, రాముండు శ్రీఘ్నమున, విభీషణునితోఁజేరెను.

అని, తాత్పర్యము. విశేషార్థము.— సరేశ్వరః సంగమం, జగము= రాముండు, విభీషణునితో సంగమంబు నొందెను ; సుగ్రీవాదులచేఁ జేయఁబడిన, విలంబంబును సహింపక, తనకుఁబరమలాభ భూతుం

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౯

డగు నాశ్రితుని గ్రహించెను. విభీషణుం కుంబోయెను. ఆశు= శీఘ్రముగా, అ
దుతనయొద్దకు వచ్చుటకుమున్నే రా శ్రీతసంగ్రహమునందు, రామున కధి
ముండు, తానెముందుగానతని యొద్ద క త్వరయని సూచింపబడుచున్నది.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టాదశస్కంః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టాదశస్కంఠిక,
ముగిసింది.

ॐ

ఏకో న వింత స గ కా ప్రారంభః.

రాఘవేణా భయే దత్తే సన్నతో రావతానజః
విభీషణో మహాప్రాజ్ఞో ధూమిం సమవలోకయత్ ౧
భా త్వపాతా వసం హృష్టో భక్తై రనుచరై స్సహ

టీక॥ రాఘవేణ=రామునిచేత; అభ తోఁగూడ; సన్నతో=మిక్కిలి యునముం
యే=అభయము; దత్తే = ఇవ్వబడఁ దై; ధూమిం=నేలను; సమవలోకయత్=
గా; మహాప్రాజ్ఞః= మహాపండితుడు చూచుచు; భాత్ = ఆకాశముననుండి;
ను; రావతానజః=రావణునితమ్ముండు అవసం=ధూమిని; పపాత= పొందెను.
నగు; విభీషణః=విభీషణుడు; హృష్టః= రాముం డభయంబు నొసంగఁగా
సంతసించినవాఁడై; భక్తైః=భక్తులగు; నే , మహాపండితుండగు రావణునిత
అనుచరై స్సహ= వెంటడివచ్చినవారల మ్ముండువిభీషణుండు , అభిమత సిద్ధి

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౮౭

సం.

కైసంతుష్టుండై, స్వామిభక్తులగుననుచ | గ్వకాయుండై, నేలంజూచుచు, నిట్లు, ఆ
రులతోఁగూడఁ, గాళ్లుముందుగాదిగుట | కాశంబుననుండి, నేలకుడిగైను.
యనుచితమని, మిక్కిలియునవనకపూ | అని, తాత్పర్యము-

సతు రామస్య ధర్మాత్మా నిపపాత విభీషణః. ౨
పాదయో శ్వరణాన్వేషీ చతుర్భి ససహ రాక్షసైః

టీక|| ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభా
వుండగు; సః = ఆ; విభీషణస్తు = విభీషణుం
డును; శ్వరణాన్వేషీ = రక్షకునివెదకు
వాఁడై; చతుర్భిః = నల్వరులను; రాక్ష
సైస్సహ = రాక్షసులతోఁగూడ; రామ
స్య = రామునియొక్క; పాదయోః =
పాదములయందు; సహతః = పడెను.

ధర్మాత్ముండగునావిభీషణుండు;
రక్షణంబుగోరి నల్వరి రాక్షసులతోఁ
గూడ, రామునిపాదంబులంబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — మానసికవాచికి
శ్వరణాగతులంజెప్పి, యింకఁ, గాయ
క శ్వరణాగతిం జెప్పి చున్నాడు —
సః = విపరీతాభిప్రాయంబునుసంశయం
బును విడిచినిర్ణయింపబడినసంగ్రహ
ముగలవాఁడు- ధర్మాత్మా = ధర్మ
బుద్ధిగలవాఁడు, సర్వావస్థలయందు
ను శ్వరణాగతిధర్మమును విడువనివాఁ
డు, చంపబడుగాకయని, సందేహింపఁ

బడుగాకయని, విడువఁజూచుగాకయని,
తోడ్పొనిరమ్మని, మాతో సమానుం
డగుగాకయని, చెప్పబడినయన్నియ
వస్థలయందును, ఎంతమాత్రముభేదము
నొందక, ఏకరూపమయిన మనస్సుగల
వాఁడు ననుట. ఇందుచే, విభీషణుని
మహావిశ్వాసంబుచెప్పబడినది- రామ
స్య-తనయందలిపక్షపాతాతిశయంబు
దెలుపు ముఖవికాసాది శుభాకారంబు
లుగలరామునియొక్క; పాదయోః =
పాదములయందు, చంటిబిడ్డకుఁదల్లిచ
న్నటుం బోలెఁ దనకు శ్రీపాదంబులె
భోగ్యంబులను నభిప్రాయంబునననుట.
సహతః = పడెను, ఇతరులువచ్చిదెట్లు
దగిలినయవయవంబులనవరించి, లేవ
నెత్తునట్లు, భక్తిపారవశ్యంబునఁదటా
లునంబడెను- చతుర్భిః, రాక్షసైస్సహ =
నల్వరి రాక్షసులతోఁగూడ, కరచర
ణాదులుంబోలె నత్యంతపర తంత్రుల
గురాక్షసులతోఁగూడఁబడెననుట- ఇం

ప్రతిపగాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౯

౫౫

౫౫

దు “ధర్మాత్మా” అని , మహావిశ్వా	నిజేపమును, అట్లు, సాంగంబగుశరణా
సంబును, “శరణాన్వేషి” అని , గోప్త	గతి, చెప్పబడినది-
త్వవివరణంబును, “పపాత” అనియాత్మ	

అత్రివీచ్య తదా రామం వాక్యం తత్రవిభీషణః. ౩

ధర్మాయు క్తంచ యు క్తంచ సాంప్రతం సంప్రహర్షణమ్

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; విభీషణః=వి	మునింబొచి, ధర్మసంయుతంబునుమ
భీషణుడు; తదా=అప్పుడు; రామం=	హయోగ్యంబునగు, నీమాటంజెప్పెను;
రామునిగూర్చి; ధర్మాయు క్తంచ=ధ	మున్నతండు, సుగ్రీవాదులతోఁ, జెప్పిన
మకముతోఁగూడినదియు, యు క్తంచ=	ప్పుడు, అమాటయందలకును, శుభిక
యోగ్యంబును; సాంప్రతం = ఇప్పుడు	టువుగానుండినదిగదా ! ఇప్పుడు, అ
దు; సంప్రహర్షణం=సంతోషింపఁ	చేమాట, అందలకును శ్రవణానందక
జేయునదియునగు; వాక్యం = మాట	రంబుగానుండినది.
ను; అత్రివీచ్య=చెప్పెను.	

అని, తాత్పర్యము.

అంత, నప్పుడు, విభీషణుండు, రా

అనుజో రావణస్యాహం తేనచాస్త్మ్య వమానితః. ౪

భవంతం సర్వభూతానాం శరణ్యం శరణం తః

టీక॥ అహం=నేను; రావణస్య=	ణం= రక్షకునిఁగా; గతః = పొంది
రావణునియొక్క; అనుజః=తమ్ముం	నాఁడు.
డను. తేన=అరావణునిచేత; అవమా	నేనురావణునితమ్ముండను; అతం
నితశ్చ = అవమానింపబడినవాడను.	దునన్నవమానించెను; కావున , సమ
సర్వభూతానాం = సమ స్తప్రాణుల	స్తభూతంబులకును రక్షకుండవగు ని
కును; శరణ్యం = రక్షకుండుగాఁదగిన	న్నుశరణుపొందితిని.
వాడవగు ; భవంతం = నిన్ను; శర	

అని, తాత్పర్యము.

౫౫

౫౫

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౮

స ౧౯

విశేషార్థము. — అహం, రావణ రణాగతుడైనచో, రక్షించుట మనస్థం న్య, అనుజః = నేను రావణుని తమ్ముండ డైనట్టివాడవగు, భవంతం = నిన్ను; శ ను, ఇందుచే, దనయందున్నవై చ్యం రణంగతః = శరణుపొందినాను. ఈశ్లో బుఁ జెప్పఁ బడినది. సర్వ ధూతా కముచే, వాచికశరణాగతి చెప్పఁబ నాం, శరణ్యం = సమస్తధూతంబులకు డినది. నురక్షకుండవు, రావణునింగూడ, శ

పరిత్యక్త మయాలంకా మిత్రాణివ ధనానిచ- ౫
భవద్గతం మేరాజ్యంచ జీవితంచ సుఖానిచ

టీక॥ మయా = నాచేత; లంకా = ధీనమనుట. సుఖానిచ = సుఖంబులును; లంకాపురి; పరిత్యక్తా = విడువఁబడిన భవద్గతాని (అధ్యాహృతము) - నీయ ది. మిత్రాణిచ = స్నేహితులును; పరి ధీనములు. త్యక్తాని (అధ్యాహృతము) = విడువఁబ డినారు. ధనానిచ = ధనంబులును; “వై” గంబును నా స్నేహితులను నాధనంబుల అనునది పాదపూరణార్థము) పరిత్య నుంబరిత్యజించిన వెగతియని నీయొద్దకువ క్తాని (అధ్యాహృతము) = విడువఁబడి చ్చినాను; ఇంక, నారాజ్యంబును, నా నవి- మే = నాయొక్క; రాజ్యంచ = జీవితంబును, నాసుఖంబులును, నీయ రాజ్యమును; జీవితంచ = ప్రాణమును, ధీనములు. అని, విభీషణుండు, రాముని భవద్గతం = నిన్నుఁబొందినది, నీయ తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రామో వచన మబ్రవీత్ - ౬
వచసా సాం త్వయిత్రైవం లోచనాభ్యాం పిబన్నివ

టీక॥ రామః = రాముఁడు; తస్య = ఆ యిత్రైవం = ఊడించి; లోచనాభ్యాం = విభీషణునియొక్క; తత్ = ఆ; వచనం = కన్నులచేత; పిబన్నివ = త్రాఁగువాఁడు మాటను; శ్రుత్వా = విని; ఏనం = ఈవిభీ వలె; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చె వణుని; వచసా = మాటచేత; సాంత్వ ప్పెను.

రాముండు, విభీషణునిమాటలు విని, ద్రోణుని కటాక్షంబునంజూచుచు, నీ
యతనిమధుర వచనంబులనాశ్వాసించి, మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
యత్యాదరంబున , గరుడా రసా

అఖ్యాహి మమ తత్త్వేన రాక్షసానాం బలాబలమ్. ౭

టీక|| తత్త్వేన = యాథార్థ్యముచే రాక్షసులబలాబలంబులను యథా
త; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; ధర్మముగానాకుంజెప్పెను. అని, రాముం
బలాబలం = బలమును అబలమును; మ దువిభీషణునితో జెప్పెను.
మ = నాకు; అఖ్యాహి = చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త స్తదా రక్షో రామేణా క్లిప్తకర్మణా

రావణస్య బలం సర్వ మాఖ్యాతు ముపచక్ర మే. ౮

టీక|| తదా = అప్పుడు; రక్షో = రాక్ష తను; అఖ్యాతుం = చెప్పెటకు; ఉపచక్ర
సుండగు విభీషణుండు; అక్లిప్తకర్మణా = మే = ఆరంభించెను.
దుఃఖములేని కార్యములుగల; రామేణా = అంత, విభీషణుండు, అక్లిప్తకర్మణాం
రామునిచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చె దగురాముండుచెప్పినమాటను విని, రా
ప్పబడినవాడై; రావణస్య = రావణుని వణునిబలంబునంతయుంజెప్పనారంభిం
యొక్క; బలం = బలమును; సర్వం = అం చెను. అని, తాత్పర్యము.

అవధ్య స్సర్వజేవానాం గంధర్వాసురరక్షసామ్

రాజపుత్ర దశగ్రీవో వరదానా త్వయం భువః. ౯

టీక || రాజపుత్ర = రాచకొడుమూలములకును ; గంధర్వాసురరక్ష
రుండా! దశగ్రీవః = రావణుండు ; సాం = గంధర్వులకును అసురులకును రా
స్వయంభువః = బ్రహ్మచేపుని యొ త్తనులకును ; అవధ్యః = చంపదగని
క్క; వరదానాతే = వరమునొసంగు వాడు.
టవలన; సర్వభూతానాం = సమస్త రాచకొడుముండవగు రాముండా !

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౯౧

స.౯౯

రావణుండు, బ్రహ్మదేవునివరంబున రాచకొమరుడా" అనుటచే, "దేవ జేసి, గంధర్వులకుఁ గానియసురులకుఁ గంధర్వాదులకువధ్యుండు గాకుండున గానిరాక్షసులకుగాని, యట్లునను సట్లు, రావణునకువరంబున్నది, గాని, భూతంబులకును, ఆవధ్యుండై యొ మనుష్యులచేవధ్యుండుగాకుండునట్లువ ప్పుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము. రంబులేదు. కావున, నీకు, వధ్యుండ విశేషార్థము. — "రాజపుత్ర = గును" అని, సూచింపఁబడుచున్నది.

రావణానంతరో భ్రాతా మమ జ్యేష్ఠశ్చ పీఠ్యవాన్
కుంభకణ్ఠో మహాతేజా శ్శక్ర ప్రతిబలో యుధి. ౧౦

టీక॥ రావణానంతరః = రావణ నికన్నఁబిమ్మటఁబుట్టిన; భ్రాతా = తోఁ బుట్టువును ; మమ = నాకు; జ్యేష్ఠశ్చ = అన్నయునగు ; కుంభకణ్ఠః = కుంభక ణ్ఠుండు; పీఠ్యవాన్ = అధికమయినప రాక్రమముగలవాఁడు- మహాతేజాః = అధికమయినతేజస్సుగలవాఁడు. యు ధి = యుద్ధమునందు ; శక్రప్రతిబలః = ఇంద్రునితో సమానమగు బలముగల వాఁడు.

రామ సేనాపతి స్తస్య ప్రహస్తో యదివా శుశ్రః
కైలాసే యేన సంక్రామే మాణిభద్రః పరాజితః. ౧౧

టీక॥ యేన = ఎవ్వనిచేత; కైలాసే = ప్రహస్తుండు; శుశ్రోయదివా = వినఁబడి కైలాసపర్వతమునందు; సంక్రామే = నవాడేగదా! యుద్ధమునందు; మాణిభద్రః = మాణిభ ద్రుండు; పరాజితః = జయింపఁబడి నాఁడో; సః (అధ్యాహృతము) - అట్టి; తస్య = ఆరావణునియొక్క; సేనాప తిః = సేనానాయకుడైన; ప్రహస్తః = మంతుండు చేప్పఁగా విని యుండురు

గదా! అని, తాత్పర్యము.

బద్ధ గోధాంగుళిత్రాణ స్తవ్యవధ్యకవహో యుధి
ధను రాదాయ తిష్ఠక్ స అద్యశ్యో భవతీం ద్రజిత్ - ౧౨

టీక|| సః = అ; ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తుమాత్రము; బద్ధగోధాం గుళిత్రాణః = కట్టబడిన జ్యాఘాతవారణమును అంగుళికవచమును గలవాడై; అవధ్యకవచః = భేదింపరానికవచముగలవాడై; ధనుః = ధనువును; ఆదాయః = గ్రహించి; తిష్ఠక్ = నిలుచుచు; యుధి = యుద్ధమునందు; అద్యశ్యః = చూడఁగూడనివా

డు; భవతీ = అగుచున్నాడు. రావణుని కుమారుండగు నింద్రజిత్తు, యుద్ధంబున, గోధాంగుళిత్రాణంబులుధరించి, యభేద్యంబగుకవచంబు దొడిగికొని, ధనువుఁదాల్చి, నిలుచుండఁగానే, యద్యశ్యుండగుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

సంగ్రామే సమయవ్యూహే తపఃయత్వా హుతాశసమ్
అంతర్ధానగత శ్వతూని నింద్రజిద్ధంతి రాఘవ. ౧౩

టీక|| రాఘవ = రాముఁడా! ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు; సంగ్రామే = యుద్ధమునందు; సమయవ్యూహే = సమయమునందలి మొగ్గరమునందు; హుతాశసం = అగ్నిహోత్రమును; తపఃయత్వా = తప్తప్రేరబొందించి; అంతర్ధానగతః = మఱుగుపాటునొందినవాడై; శ్వతూన్ = శ్వేతువులను; హంతి = వధిం

చుచున్నాడు. రాముఁడా! యుద్ధకాలంబులందు, ఇరువాఁగునను బద్ధవ్యూహంబు లయి యుండునప్పుడు, ఇంద్రజిత్తు, హోమంబులచేసగ్నిహోత్రుఁ దృప్తిబొందించి, తత్ప్రభావంబున, అద్యశ్యుండై, శత్రువులనువధించును. అని, తాత్పర్యము.

మహాదర మహాపాశ్వాన్ రాక్షస శ్చాప్యకంపనః
అనీకస్థాస్తు తస్యైతే లోకపాలసమా యుధి. ౧౪

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౯³

స ౧౯

టీక మహేందరమహాపార్వ్య=	తోసమానులు.
మహేందరుండును మహాపార్వ్యుండు	మహేందరుండును మహాపా
ను; అకంపనః = అకంపనుండను; రాక్ష	ర్వ్యుండును; అకంపనుండును, వీరలు
సశ్చపి=రాక్షసుండును; తస్య=ఆరా	మొదలగు రావణుని సేనాపతులనేకులు
వణునియొక్క; అనీకస్థాః = సేనయందు	న్నారు; వారలందఱు , యుద్ధంబున,
న్న; ఏతేతు=వీరలును; యుధి=యుద్ధము	లోకపాలురకు సరివత్తురు.
నందు; లోకపాలసమాః = దిక్పాలర	అని, తాత్పర్యము.

దశకోటిసహస్రాణి రక్షసాం కామరూపిణామ్

మాంసశోణితభక్షాణాం లంకాపురనివాసినామ్. ౧౫

టీక లంకాపురనివాసినాం=లంకా	ట్లవేలు, పదివేల కోట్లనుట; సంతి (అ
పుతంబున నివసించువారలును; మాంస	ధ్యాహృతము)=ఉన్నవి.
శోణితభక్షాణాం= మాంసమునెత్తురు	అట్లు, మాంస శోణితాహారులును
నె యాహారముగాఁగలవారు; కామ	కావలసిన రూపంబులు దాల్చుచులిస
రూపిణాం=ఇచ్చార్చినమగు రూపముగ	వారలునగు, ప్రధానరాక్షసులు, లంక
లవారునగు ; రక్షసాం = రాక్షసుల	యందుఁ బదివేలకోటులున్నారు.
యొక్క; దశకోటిసహస్రాణి=పదికో	టి, తాత్పర్యము.

స త్రైస్తు సహితో రాజా లోకపాలా నయోధయత్

టీక సః=ఆ; రాజా= రాక్షసరా	రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, ఆ
జుండగు రావణుండు; త్రైః= ఆరాక్ష	రాక్షసులంగూడియె , దిక్పాలకులతో
సులతో; సహితస్తు = కూడినవాఁడై	గూడ, యుద్ధంబు గావించెను.
యె; లోకపాలా=దిక్పాలరను; ఆ	అని, తాత్పర్యము.
యోధయత్=యుద్ధముచేయించెను.	

సహదేవైస్తు తే భగ్నా రావణేన మహత్తనా- ౧౬

టీక॥ మహాత్మనా = అధికమునునవ
రాక్రమముగల; రావణేన = రావణుని
చేత; తే = ఆదిక్పాలకులు; దేవైస్సహ
తు = దేవతలతోఁగూడనె; భగ్వాః = జ
యింపఁబడినారు.

ఆదిక్పాలకులందఱు, సమస్తదేవతల
తోఁగూడ, మహాపరాక్రమశాలియగు
రావణునిచేఁబరాజితులయిరి. అని, విభీ
షణుండు, రామునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

విభీషణవచ శ్చ) త్వా రామో దృఢపరాక్రమః
అస్మిత్వ్య మనసా సర్వ మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౭

టీక॥ దృఢపరాక్రమః = దృఢమయిన
పరాక్రమముగల; రామః = రాముఁడు;
విభీషణవచః = విభీషణునిమాటను; శ్చ)
త్వా = విని; మనసా = మనస్సుచేత; స
ర్వం = అంతను; అస్మిత్వ్య = ఆలోచించి;
ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్ర)

వీత్ = చెప్పెను.
దృఢపరాక్రమశాలియగు రాముండు,
విభీషణుండు చెప్పినమాటను విని, మన
స్సున, నంతయునాలోచించి, మఱలవి
భీషణుజూచి, యీమాటఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

యాని కర్మాపదానాని రావణస్య విభీషణ
ఆఖ్యాతానిచ తత్త్వేన హ్యవగచ్ఛామి తాన్యహమ్. ౧౮

టీక॥ విభీషణ = విభీషణుఁడా! రా
వణస్య = రావణునియొక్క; యాని =
ఏ; కర్మాపదానాని = మునుపటిశౌ
ర్యకార్యములు; తత్త్వేన = యాథా
ధర్మముచేత; ఆఖ్యాతాని = చెప్పఁబడి
నవో; తానిచ = వానిని; అహం = నే

ను; అవగచ్ఛామి = తెలిసికొన్నాను
గదా!
విభీషణుఁడా! నీవిప్పుడుచెప్పిన, రా
వణునిమునుపటి శౌర్య కార్యంబులన్ని
యు, నామనస్సునకువచ్చినవి.
అని, తాత్పర్యము.

అహంహత్వా దశగ్రీవం సద్రహస్తం సదాంధవమ్
రాజానం త్వాం కరిష్యామి సత్యమేత ద్భ్రవీమితే. ౧౯

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౯౫

స ౧౯

టిక||అహం=నేను; దశగ్రీవం=రా సీకొంకు; బవీమి=చెప్పుచున్నాను.
 వణుని; సప్రహస్తం = ప్రహస్తునితో నేను, బ్రహస్తునితో, సమస్తబం
 గూడినవానిగాను; సబాంధవం= బం ధువులతోనుంగూడ, రావణునివధించి,
 ధువులతోగూడినవానిగాను; హత్వా= నిన్నులంకారాజ్యంబునకురాజుంగావిం
 చంపి; త్వం=నిన్ను; రాజానం=రా చెదను; ఇదిసత్యము; నీకుఁజెప్పుచున్నా
 జనుగా; కరిష్యామి = చేసెదను. ఏ ను. అని, తాత్పర్యము,
 తత్=ఈ; సత్యం= సత్యమును; లే=

రసాతలంవా ప్రవిశే త్పాతాళంవాపి రావణః
 పితామహసకాశంవా న మేజీవక్ విమోక్ష్యతే. ౨౦

టిక|| రావణః=రావణుడు; రసా తే=విడువఁబడఁడు-
 తలంవా=రసాతలమునుగాని; పాతా రావణుండు , రసాతలలోకంబుఁ
 లంవాపి=పాతాళలోకమునుగాని; పి బ్రవేశించినను , పాతాళంబుఁజొచ్చిన
 తామహసకాశంవా=బ్రహ్మదేవునిసమీ ను, బ్రహ్మలోకంబునకుబోయినను ,
 పమునుగాని; ప్రవిశేత్=ప్రవేశించును నేనతనింబ్రాణంబులతోవిడువను.
 గాక. జీవక్= బ్రతికియున్నవాఁడై; అని, తాత్పర్యము-
 మే=నాకు, నాచేతననుట; నవిమోక్ష్య

అహత్వా రావణం సంఖ్యే సమ్రత్ర బలబాంధవమ్
 అయోధ్యాం నప్రవేక్ష్యామి తిభి స్తై భ్రాతృభి శ్శపీ- ౨౧

టిక||సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; రా ప్రవేశింపను. తై=అట్టి; తిభిః= మూఁ
 వణుం=రావణుని; సమ్రత్ర బలబాంధ డైన; భ్రాతృభిః=తమ్ములచేత; శపీ=
 వం= కొడుకులతోను సైన్యములతోను శపథము సేయుచున్నాను.
 బంధువులతోనుంగూడినవానిగా ; అ యుద్ధంబునఁ గొడుకులతోను సై
 హత్వా=చంపక; అయోధ్యాం= అ న్యంబులతోను బంధువుల తోనుంగూడ,
 యోధ్యాపట్టణమును; నప్రవేక్ష్యామి= రావణునివధింపక, నయోధ్యకుఁబోను

ఇదిసిశ్చయము; నామ స్థురితమ్మలమీద ముందు, విభీషణుఁ తోఁ జెప్పెను.
శపథము సేయుచున్నాను. అని, రా అని; తాత్పర్యము,

శ్రుత్వాతు వచనం తస్య రామస్యా శ్లేష్ఠకర్మణః
శిరసా వంద్య ధర్మాత్మా వక్త్రమే వోపవక్రమే- ౨౨

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధిగల క్రమే = పార్థంభించెను.
విభీషణుడు; అశ్లేష్ఠకర్మణః = దుఃఖ ధర్మాత్ముండగు విభీషణుండు, అం
కరములుగాని కార్యములుగల; తస్య = దలకును సంతోషకరంబులయిన కార్యం
ఆ; రామస్య = రామునియొక్క; వచ బులుగల రాముండు చెప్పినమాటను వి
నం = మాటను; శ్రుత్వాతు = విన్నంత న్నంతసే, యాయనకు సాష్టాంగము
నె; శిరసా = తలచే; ఆవంద్య = నమ గ నమస్కరించి యిట్లని, చెప్పెను-
స్కరించి; వక్త్రమేవ = చెప్పటకే; ఉపవ అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం వధే సాహ్యం లంకాయాశ్చ ప్రసవణమ్
కరిష్యామి యథా ప్రాణం ప్రవేక్ష్యామి చ వాహినీమ్- ౨౩

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నే ను; ప్రవేక్ష్యామి = ప్రవేశించెదను-
ను; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; నేనును, నాశ క్తికొలది, రాక్షసు
వధే = చంపుటయందు; సాహ్యం = తో లం జంపుటయందును లంకాపురధర్మ
ద్వాటును; లంకాయాః = లంకయొక్క; లంబునందును, సాహాయ్యంబుగావించె
ప్రధవణంబు = ఎదిరించుటను; యథా దను; శత్రుసైన్యంబుజొచ్చి, యుద్ధము
ప్రాణం = బలమునతిక్రమింపక; కరిష్యా సుంజేసెదను-అని, విభీషణుండు, రాముని
మి = చేసెదను, వాహినీంబు = సైన్యము తోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము-

ఇతి బ్రువాణం రామస్తు పరిష్వజ్య విభీషణమ్
అబ్రవీ ల్లక్ష్మణం ప్రీతః,

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౭

స ౧౯

టీక॥ రామస్తు=రాముండును; ఇతి=ఇట్లు; బ్రువాణం=చెప్పుదున్న; విభీషణం=విభీషణుని; పరివ్యజ్య=కవుగిలించి; ప్రీతః=సంతుష్టుండై; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూచి; అబ్రవీత్=చెప్పెను- రామండు, ఈప్రకారముచెప్పచున్నవిభీషణునింగవుగిలించికొని, పరమప్రీతుండై, లక్ష్మణుంజూచి, యిట్లుచెప్పెను- అని, తాత్పర్యము.

సముద్రాజ్జలమానయః. ౨౪

తేనచేమం మహాప్రాజ్ఞ మభిషింశ విభీషణమ్

రాజానం రక్షసాం శ్రీపౌం ప్రసన్నే మయి మానదః. ౨౫

టీక॥ మానదః= మానంబునొసంగు జేయుము. నట్టిలక్ష్మణుడా! సముద్రాత్=సముద్రముననుండి; జలం=నీటిని; ఆనయః=తెచ్చు. మయి=నేను; ప్రసన్నే=సంతుష్టుండగుగా; తేన=ఆసముద్రజలముచేత; శ్రీప్రం=శీఘ్రముగా; మహాప్రాజ్ఞం=మహాపండితుండగు; ఇమం=ఈ; విభీషణం=విభీషణుని; రక్షసాం=రాక్షసులకు; రాజానం=రాజులుగా; అభిషింశ=అభిషేకముండులమునకు గౌరవము గల్గించునట్టి, లక్ష్మణుడా! నేనుబ్రసన్నుండనయితిని; నీవుసముద్రంబుననుండిజలముండుచ్చి, యాసముద్రజలముచే, శీఘ్రంబున, బండితుండగు, నీవిభీషణుని, రాక్షసరాజుగా నభిషేకింపుము. అని, రామండు, లక్ష్మణునితోచెప్పెను, అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు సౌమిత్రి రభ్యపింశ ద్విభీషణమ్

మధ్యే వానరముఖ్యానాం రాజానం రాజకాసనాత్. ౨౬

టీక॥ సౌమిత్రిః= లక్ష్మణుండు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పఁబడినవాడై; సంతనః; రాజకాసనాత్=రాజులవలన; వానరముఖ్యానాం=వానరశ్రేష్ఠులయొక్క; మధ్యే=నడుమనుండు; విభీషణం=విభీషణుని; రాజానం=రాక్షసరాజులుగా; అభ్యపింశత్=అభిషేకించెను-

అంత, లక్ష్మణుండు, రామునిమా | గా, నభిషేకించెను.
టనునిని, రాజాజ్ఞవలన, వానరము | అని, తాత్పర్యము.
ఋలనడుమ, విభీషణుని, రాక్షసరాజు

తం ప్రసాదంతు రామస్య దృష్ట్యా సద్యః ప్లవంగమాః
ప్రచక్రతు మహాత్మానం సాధుసాధ్వితిచా బువక్. ౨౭

టీక|| ప్లవంగమాః=వానరులు; రా | యు; అబ్రువక్=చెప్పిరి.
మస్య=రామునియొక్క; తం=ఆ; ప్రసా | వానరులందఱు, రాముడంతశీఘ్రం
దం=అనుగ్రహమును; దృష్ట్యాతు=చూ | బుగా విభీషణునియందుఁ గావించినయ
చినంతనే; సద్యః=తత్క్షణమే; ప్రచక్ర | నుగ్రహంబుఁజూచి, పరమసంతోషంబు
తుః=అటచిరి. మహాత్మానం= పూజ్య | నసింహ నాదంబులు సేయుచు, మహా
మయినస్వభావముగల రామునిగూర్చి; | త్తుండగురాముని, సాధు వాదంబులం
సాధుసాధ్వితిచ= మంచిది మంచిది | బ్రతంసించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అథా బ్రవీ ధనూమాంశ్చ సుగ్రీవశ్చ విభీషణమ్

టీక|| అథ=పిమ్మట; మానూమాం | అంత, నేకాంతంబున, మానుమం
శ్చ= మానుమంతుండును; సుగ్రీవశ్చ= | తుండును సుగ్రీవుండును, విభీషణునియొ
సుగ్రీవుండును; విభీషణం=విభీషణునిగూ | ధక్కుంటోయి, యిట్లుని, యడిగిరి.
ర్చి; అబ్రవీచ్ఛ=చెప్పెను. | అని, తాత్పర్యము.

కథం సాగర మత్కోభ్యం తరామ వరుణాలయమ్. ౨౮

నైన్యైః పరివృతా స్సవే వానరాణాం మహాజనామ్

టీక|| వయం (అధ్యాత్మతము)= | వానరాణాం = వానరులయొక్క; ;
మనము; సర్వే=అందఱము; మహాజ | నైన్యైః=నైన్యములచే; పరివృతాః=చు
సాం= అధికమయినపరాక్రమముగల; | ట్టులడినవారలమయి; అత్కోభ్యం=కలఁ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౯౯

స ౧౯

తపెట్టరానిదియు; వరుణౌలయం = మనమందఱము, మహాపరాక్రమశ్చ
వరుణునివాసస్థానంబునగు; సాగరం= బులగునీవానరుల సేనతోఁగూడ, నత్తో
సముద్రమును; కథం=ఎట్లు; తరామ= భ్యంబగునీసముద్రము నెట్లుదాటఁగల
దాఁటుదము? ము? అని, తాత్పర్యము.

ఉపాయం నాధిగచ్ఛామో యథా నదనదీపతిమ్. ౨౯
తరామ తరసా సర్వే ససైన్యా వరుణౌలయమ్

టిక॥ యథా= ఎట్లు; వయం (అ) యం=ఉపాయమును; నాధిగచ్ఛామః=
ధ్యాహృతము)=మనము; సర్వే= అం ఎఱుంగము.
దఱమును; ససైన్యాః=సైన్యములతోఁ మనమందఱము, సైన్యములతోఁగూ
గూడినవారిలయి; నదనదీపతిం= న డ, నీమహాసముద్రమునెట్లుదాటఁ గ
దములకునునదులకునుబ్రభువయిన; వరు లమో, ఆయుపాయంబుమాకుఁ చెలి
ణౌలయం= సముద్రమును; తరసా=శీ యలేదు; నీవెచేప్పవలయును. అని, హ
ప్రంబున; తరామ=దాఁటుదుమో; తం నుమంతుండును, సుగ్రీవుండును, విభీష
(అధ్యాహృతము) = అట్టి; ఉపా ణునడిగిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు ధర్మకర్జ్ఞః ప్రత్యువాచ విభీషణః. ౩౦

టిక॥ ధర్మకర్జ్ఞః=ధర్మమునెఱిం ప్పెను.
గినట్టి; విభీషణః=విభీషణుండు; ఏవం= ధర్మకర్జ్ఞుండగు విభీషణుండు; హను
ఇట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పఁబడినవాఁడై మత్సుగ్రీవులుచెప్పినమాటనువిని, వారల
నంతనె; ప్రత్యువాచ = బదులుచె కిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సముద్రం రాఘవో రాజా శరణం గంతు మహతి

టిక॥ రాజా = రాజుని; రాఘు శరణం=రక్షకునిగా; గంతుం=ప్రాందు
వః=రాముండు; సముద్రం=సముద్రుని; టకు; అహతి=తగును.

మహారాజుండగురాముండు, సము | అని, తాత్పర్యము.
ద్రుని, శరణుపొందవలెను.

భానిత స్సగరేణాయ మప్రమేయో మహాబాధధిః. ౩౦
కర్తు మహతి రామస్య జ్ఞాత్వా కార్యం మహామతిః

టీక||అయం=ఈ; అప్రమేయః=కొ | అప్రమేయుండగు సీసముద్రుండు ,
లతపెట్టరాని; మహాబాధః= మహాస | రాముని కూటస్థుండయిన సగరచక్రవ
ముద్రము; సగరేణ= సగరచక్రవర్తిచే | తిచే వృద్ధి నొందింపఁబడినాడు; రా
త; భానితః = త్రవ్వఁబడినది. మహామ | ముండు, సగరవంశంబునంబుట్టినవాడ
తిః = అధికమయినబుద్ధిగల, సముద్రం | గుటవలనఁ, గృతజ్ఞుండగు సీసముద్రుండు,
దుఃఖాత్వా=ఎఱింగి; రామస్య=రాము | రామకార్యమనఁగాఁ, దప్పుకావించు
నియొక్క; కార్యం=పని; కర్తుం=చే | ను. అని, విభిషణుఁడు హనుమత్సుగ్గివుల
యటకు; అహతి=తగును. | కుఁడెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వీచం విభీషణే నోక్తో రాక్షసేన విపశ్చితా. ౩౧
ఆజగామాథ సుగ్రీవో యత్ర రామ స్సలక్ష్యణః

టీక||సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు ; విపశ్చ | ధ్యాహృతము)=ఉన్నాడో; తత్ర) (అ
తా=పండితుండగు; రాక్షసేన = రా | ధ్యాహృతము)=అచ్చటికి; ఆజగా
క్షసుండయిన; విభీషణేన = విభీషణు | మ=వచ్చెను.
చేత; వీచం = ఇట్లు; ఉక్తః = చె | సుగ్రీవుండు, పండితుండగు విభీష
ప్పఁబడినవాడై; అథ=అంత; యత్ర= | ణుండుచెప్పినమాటను విని, యంత, రా
ఎచ్చట; సలక్ష్యణః=లక్ష్యణునితోగూ | ముండును లక్ష్యణుండును, ఉన్నస్థలం
దిన; రామః=రాముండు; అస్తి (అ | బునకు, వచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

తత కృత్యాతు మారేభే విభీషణవచ శ్శుభమ్. ౩౩
సుగ్రీవో విపులగ్రీవ స్సాగర స్యాపవేశనమ్

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౦౧

స ౧౯

జ్జ

టిక||తతశ్చ= అటుపిమ్మటను; వి అభ్యాటుం-చెప్పటకు; ఆ రేఖే-ఆరంభం చేసు.
 వులగ్రీవః= వికాలమగుకంఠముగల; సు అంత, వికాలకంఠుండగు సుగ్రీవుం
 గ్రీవః=సుగ్రీవుడు; సాగరస్య=సముద్రమునకు, విభీషణుండుచెప్పిన, స
 ద్వినియోగః; ఉపవేశనం= ఉపాసించు ద్రోపాసనంబునుగుఱించి, చెప్పనా
 చుటయనునట్టి; శుభం= మంగళశకరంబు రంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా ధర్మశీలస్య రాఘవస్య హ్యరోచత. ౩౪

టిక||తత్ (అధ్యాహృతము)=అది; అట్లుసముద్రంబు నుపాసించుటకు,
 ప్రకృత్యా=స్వభావముచేత; ధర్మశీల స్వభావంబుననే పరమధార్మికుండగు
 స్య=ధర్మ స్వభావుండగు; రాఘవస్య రాముండును, సమ్మతించెను-
 పి=రామునకును; అరోచత = రుచించి అని, తాత్పర్యము.
 నది-

స లక్ష్మణం మహాతేజా స్సుగ్రీవంచ హరీశ్చరమ్
 స త్క్రియాధాన్ క్రియాదక్షః స్తీతపూర్వ మువాచ హ. ౩౫

టిక||మహాతేజః = అధికమయినట్లుగా; ఉవాచ=చెప్పెను ("హ" అనున
 కాంతిగలవాడను; క్రియాదక్షః=కార్య విపాదపూరకార్థము).
 ములయందుసమర్థుండునగు; సః= ఆ మహా తేజాండును, కార్యంబులం
 రాముండు; సత్క్రియాధాన్=గౌరవిం బండితుండునగు, రాముండు, లక్ష్మ
 చుటకొఱకు; లక్ష్మణం= లక్ష్మణునిగాణుని వానరనాథుండగు సుగ్రీవునింజూ
 చియ్య; హరీశ్చరం= వానరనాథుండ చి, వారల సమ్మానించుటకొఱకు, మొ
 గు; సుగ్రీవంచ=సుగ్రీవునిగూర్చియు; స్తీ గంబునంజిటునగవుదోచ, నట్లని, చె
 తపూర్వం = చిటనగవుముందుగల్గిన ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణస్య మంత్రోఽయం మమ లక్ష్మణ రోచతే

జ్జ

బ్రూహి త్వం సహసుగ్రీవ ప్రవాపి యది రోచతే. 3౬

టీక || లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా! అ చెప్పుము.

యం— ఈ; విభీషణస్య = విభీషణుని లక్ష్మణుడా! విభీషణుండుచెప్పిన
యొక్క; మంత్రం=ఆలోచనము; మమ= యాలోచనము, నాకుసమ్మతముగాను
నాకు; రోచతే=రుచించుచున్నది. త న్నె; నీకుసమ్మతంబగు నేని, సుగ్రీవుని
వాపి= నీకును; రోచతేయది=రుచించు తోనాలోచించి, నాకుంజెప్పుము.
నేని; త్వం=నీవు; సహసుగ్రీవః — సు అని, తాత్పర్యము.
గ్రీవుఁడగుడినవాఁడవై; బ్రూహి=

సుగ్రీవః పండితో నిత్యం భవాత్ మంశ్రేవచక్షణః

ఉభాభ్యాం సంప్రధార్యభక్తం రోచతే య త్తదవ్యతామ్. 3౭

టీక|| సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండు; నిత్యం= సుగ్రీవుండు, మిక్కిలియుంబండితుం
ఎల్లప్పుడు; పండితః=పండితుండు. భ డు; నీవునుఆలోచనంబునందు మిక్కిలి
వాత్=నీవు; మంత్రవిచక్షణః= ఆలోచ యుసమభుకండవు; మీరిద్దఱునాలోచిం
నమునందుంబండితుండవు. ఉభాభ్యాం= చి, నిశ్చయించి, యేదిమీకుసమ్మతమో,
ఇద్దఱిచేతను; అర్థం= కార్యమును; దానింజెప్పుడు. అని, రాముండు, ల
సంప్రధార్య=నిశ్చయించి; యత్= ఏ త్మణసుగ్రీవులతోజెప్పెను.
ది; రోచతే=రుచించుచున్నదో; తత్= అని, తాత్పర్యము.
అది; ఉచ్యతాం=చెప్పబడుగాక-

ఏవ ముక్తాతు తౌ వీరా వుభౌ సుగ్రీవలక్ష్మణౌ

సముదాచార సంయుక్త మిదం వచన మూచతుః. 3౮

టీక|| వీరౌ=పరాక్రమవంతులగు; ఇట్లు; ఉక్తాతు=చెప్పబడినవారలయి
తౌ=ఆ; సుగ్రీవలక్ష్మణౌ=సుగ్రీవుండును సంతనై; సముదాచారసంయుక్తం=ఉ
లక్ష్మణుండును; ఉభౌ=ఇద్దఱును; ఏవం= పచారముతోఁ గూడునట్లుగా; ఇదం=

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. 303

స ౧౯

ఈ;వచనం=మాటను;డోచతుః = చె మాటనవిని, చేతులు మొగిడ్చి వినయ ప్పిరి.

పరాక్రమశాలలగు నా నుగ్రీవల అని, తాత్పర్యము.

త్వణలిద్దఱును, రాముండానతిచ్చిన

కిమథం నా సరవ్యాఘ్ని న రోచిష్యతి రాఘవ
విభీషణేన యచ్ఛక్త వస్త్రైః కాలే సుఖావహమ్. ౩౯

టీక॥ సరవ్యాఘ్ని=పురుషశ్రేష్ఠుండ పదు? పగు;రాఘవ=రాముడా! విభీషణేన= పురుషశ్రేష్ఠుండవగురాముడా! ఏ విభీషణునిచే;అస్త్రైః=ఈ;కాలే=కాల యుపాయంబును దోచనికాలంబున, మునందు;సుఖావహం = సుఖమునుగ సుఖంబుగాఁ , గార్యసాధకంబగు వి ల్గించునట్టి;యచ్ఛక్త = ఏమాటయు;డి భీషణునియాలోచన , మాకెందుకున క్తం=చెప్పఁబడినదో;తత్ (ఆధ్యాహ్న మ్మతముగాకుండున? తము)=అది;నా = మాకు;కిమథం= అని, తాత్పర్యము. ఎందుకొఱకు; సరోచిష్యతి = రుచిం

అబధ్వా సాగరే సేతుం ఘోరేస్త్రైః వరుణాలయే
లంకా నాసాదితుం శక్యా సేంద్రైరపి సురాసురైః. ౪౦

టీక॥ సేంద్రైః=ఇంద్రునితోఁగూడి టకు; నశక్యా=అలవిగాదు- స;సురాసురైరపి=దేవాసురులచేతనై భయంకరంబగు , నిమ్నహాసము నను;ఘోరే=భయంకరమగు;వరుణాల ద్రంబున, సేతువునిమిఁపక , దేవేం యే=వరుణునిస్థానమయిన; అస్త్రైః= ద్రసహితులగుదేవాసురులకై నను, లం ఈ; సాగరే = సముద్రమునందు; సే కాపురికింబోవుటకలవిగాదు- తుం=సేతువును; అబధ్వా=కట్టక;లం అని, తాత్పర్యము. కా=లంకాపురి; ఆసాదితుం=బొందు

విభీషణస్య శూరస్య యథార్థం క్రియతాం వచః

టిక|| యథార్థం = సత్యమయిన = చేయఁబడుఁగాక.

శూరస్య = శూరుండగు; పండితుండ పండితుండగు విభీషణుండు చెప్పిన
గుననుట ; విభీషణస్య = విభీషణుని మాటయథార్థము; ఆప్రకారము చే
యొక్క; వచః = మాట ; క్రియతాం = యుండు, అని, తాత్పర్యము.

అలం కాలాత్యయం కృత్వా సముద్రోఽయం నియుజ్యతామ్. ౪౧
యథా సైన్యేన గచ్ఛామ పురీం రావణపాలితామ్

టిక|| కాలాత్యయం = కాలక్షేప తాం = ప్రాధికంపఁబడుఁగాక,
మును; కృత్వా = చేసి; అలం = చాలును - కాలక్షేపము సేయవలదు; మనమం
యథా = ఎట్లు; సైన్యేన = సైన్యముతో; దళము సైన్యముతోఁగూడ, రావణబా
రావణపాలితాం = రావణునిచేఁచా హుపాలితంబగు లంకాపురిం జేరున
లింపఁబడిన; పురీం = లంకాపట్టణము ట్లు, సముద్రునిం బ్రాధికంపుండు. అ
ను; గచ్ఛామ - పొందుదుమో; తథా (అ నినుగ్రీవలక్ష్యములు , రామునకుంజె
ధ్యాహృతము) = అట్లు; అయం = ఈ; ప్పిరి, అని, తాత్పర్యము.
సముద్రః = సముద్రుండు; నియుజ్య

ఏవ ముక్తః కుశాస్త్రీజ్ఞః తీరే నదనదీపతే. ౪౨

సంవివేక తదా రామో వేద్యామివ హుతాశనః

టిక|| రామః = రాముండు; ఏవం = ఇ త్పుండువలె; సంవివేక = పరుండెను.
ట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁడై; తతా = లక్ష్యముగ్రీవులు చెప్పిన మాటను
ఆప్సదు; నదనదీపతే = సముద్రముయొ విని, యంత రాముండు, సముద్రతీరంబు
క్క; తీరే = గట్టనందు; కుశాస్త్రీజ్ఞః = న, దర్శలుపఱచి, యందుపై, వేదియం
దధాళపఱపునందు ; వేద్యాం = వేది దగ్గి హుతుండువలె, శయనించెను.
యందు; హుతాశనః = అగ్నిహు అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. 30x

స ౨౦

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ఏకోనవింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాశ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకోనవింశస్సర్గః-టిక,
ముగిసినది.

ॐ

వింశస్సర్గప్రారంభః.

తతో నివిష్టాం ధ్వజసిం సుగ్రీవేణా భిపాలితామ్
దదశ రాక్షసోఽభ్యేత్య శౌరూలోనామ్ వీర్యవాన్. ౧

టిక॥ తతః = అటుపిమ్మట; వీర్యః = చెను.

వాన్ = పరాక్రమవంతుండగు ; శౌ	అంతః, బరాక్రమవంతుండగు శౌ
రూలోనామ్ = శౌరూలుండను;	క్షూలుండనువొక రాక్షసుండు, వచ్చి, సు
రాక్షసః = రాక్షసుండు; అభ్యేత్య = వ	గ్రీవబాహుపాలితంబై సముద్రతీరంబు
చ్చి; నివిష్టాం = విడిసిన; సుగ్రీవేణ = సు	నవిడిసియున్న వానర సేననంతయుంజూ
గ్రీవునిచేత; అభిపాలితాం = రక్షింపఁబ	చెను. అని, తాత్పర్యము.
డిన; ధ్వజసిం = సేనను; దదశ = చూ	

ఒరో రాక్షసరాజస్య రావణస్య దురాత్మనః
తాం దృష్ట్వా సర్వతో వ్యగ్రం ప్రతిగమ్య స రాక్షసః. ౨
ప్రవిశ్య లంకాం వేగేన రావణం వాక్య మబ్రవీత్

టిక॥ దురాత్మనః = దుర్బుద్ధియగు;	వైస; రావణస్య = రావణునియొక్క;
రాక్షసరాజస్య = రాక్షసులకుఁబ్రభు	చారః = వేగువాఁడైన; సః = ఆ; రాక్ష

సః=రాక్షసుడు; అవ్యగ్రం = ఏముటు
పాటులేనట్లుగా; తాం= ఆవానర సేన
ను; సస్వతిః=అంతటను; దృష్ట్వా= చూ
చి; ప్రతిగవ్యః=మఱి; వేగేన= వేగము
చేతి; లంకాం=లంకాపట్టణమును; ప్రవి
శ్య=ప్రవేశించి; రావణం= రావణుని
గూర్చి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=
చెప్పెను.

దురాత్ముండగు రాక్షసరాజుండ
యిన రావణుని చారుండగు నాశూదూఢ
ుండు, అట్లు, జాగ్రత్తతో నావానర
సేనసంతయుంగలయనవలోకించి, మఱ
ి, వేగంబున లంకకుంబోయి, రావణుం
డొచ్చి, యిట్లు చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏష వానరఋషోఽఘో లంకాం సమభివర్తతే. ౩

అగాధశ్చ ప్రమేయశ్చ ద్విత్రియ ఇవ సాగరః

టీక॥ అగాధశ్చ=ప్రవేశింపగూడన
దియు; అప్రమేయశ్చ = కొలతపెట్ట
రానిదియునగు; ఏషః=ఈ; వానరఋ
షోఽఘో = వానరులయొక్కయుభయ్లు
కంబులయొక్కయు సమూహము; ద్విత్రి
యః=రెండవదగు; సాగరఇవ=సముద్ర

మువలె; లంకాం=లంకనుగూర్చి; సమభి
వర్తతే=వచ్చుచున్నది.
అగాధంబున ప్రమేయంబునగువాన
రభయ్లుక సేన, రెండవ సముద్రంబుకర
ణి, లంకమీదికివచ్చుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

పుత్రో దశరథస్య మా భ్రాతరో రామలక్ష్మణౌ. ౪

ఉత్తమాయుధసంపన్నౌ సీతాయాః పద మాగతౌ

టీక॥ దశరథస్య=దశరథమహారా
జుయొక్క; పుత్రౌ=కొడుకులును; ఉ
త్తమాయుధసంపన్నౌ= ఉత్తమంబు
లగు నాయుధములతోఁ గూడిన వా
రలునగు; భ్రాతరో = అన్నదమ్ముల
యిన; ఇమాః=ఈ; రామలక్ష్మణౌ =

రామలక్ష్మణులు ; సీతాయాః = సీత
యొక్క; పదం=స్థానమునుగూర్చి ;
అగతౌ=వచ్చినారు.
దశరథమహారాజ పుత్రులయినయ
న్నదమ్ములు రామలక్ష్మణులిద్దఱును, ఉ
త్తమాయుధంబులుధరించి, సీతయుం

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. 302

స 20

దుష్టలంబునకు, వచ్చుటకున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతా సాగర మాసాద్య సన్నివిష్టా మహాద్యుతీ. x

టీక మహాద్యుతీ = అధికమయిన కాంతిగల; ఏతా = ఈరామలక్ష్మణులు; సాగరం = సముద్రమును; ఆసాద్య = పొంది; సన్నివిష్టా = విడిసినారు.	మహాతేజులగు నీరామలక్ష్మణులు, ఇప్పుడు, సముద్రంబునొద్ద, విడసియున్నారు. అని, తాత్పర్యము.
---	--

బల మాకాశ మావృత్య సర్వతో దశయోజనమ్

టీక బలం = సేన; సర్వతః = అంతటను; దశయోజనం = పదియామడలుగల; ఆకాశం = ఆవకాశమును; ఆవృత్య = ఆవరించి; స్థితం (ఆధ్యాత్మము) = ఉన్నది.	వానరసేన, యెటుచూచినను, బదియామడలదూరమువఱకు, ధూమి నావరించి, యున్నది. అని, తాత్పర్యము.
---	---

తత్త్వభూతం మహారాజ షీప్రం వేదితు మహాసి. ౬

టీక మహారాజ = మహారాజుండవగురావణుడా! నేవగురావణుడా! షీప్రం = శీఘ్రముగా; తత్త్వభూతం = యథార్థమగునట్లు; వేదితుం = ఎఱుంగుటకు; అహాసి = తగుదువు.	మహారాజుండవగురావణుడా! నేనుసామాన్యముగాఁజూచి, వచ్చినాను; శీఘ్రముగా యథార్థసంగతిం జెలిసికొనుము. అని, తాత్పర్యము.
--	---

తవ దూతా మహారాజ షీప్ర మహాం త్యవేషీతుమ్

టీక మహారాజ = మహారాజా! తవ = నీయొక్క; దూతాః = దూతలు; షీప్రం = శీఘ్రముగా; అవేషీతుం = చూచుటకు; అహాం = నేను.	టకు; అహాం = తగుదురు. మహారాజుండవగురావణుడా! నీవు, శీఘ్రముగా దూతలంబంపి, చక్క-
---	--

గాఢాచిరమృనియాజ్ఞాపించుము. అని, తాత్పర్యము.

ఉపప్రదానం సాంత్యం వా భేదోవాత్ర ప్రయుజ్యతామ్. ౭

టీక|| అత్ర=ఈవిషయమునందు; ఉపప్రదానం = దానముగాని; సాంత్యం = మంచిమాటగాని; భేదోవా = భేదోపాయముగాని; ప్రయుజ్యతామ్=ప్రయోగింపబడుచుండు. రావణునికుంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఈవిషయమునందు, దానముగాని, మంచిమాటగాని, భేదోపాయముగాని, ప్రయోగింపబడుచుండు. అని, తాత్పర్యము.

కాదూలస్య వచ శ్శ్రుత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః
ఉవాచ సహసా వ్యగ్ర స్సం ప్రధార్యాథ మాత్మనః. ౮
శుకం నామ తదా రక్షో వాక్య మథావిదాం వరమ్

టీక|| రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసులకుంజుఁడైన; రావణః=రావణుండు; కాదూలస్య=కాదూలునియొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; తదా=అప్పుడు; సహసా=శీఘ్రముగ; అవ్యగ్రః=వీచులుపాటులేనివాఁడై; ఆత్మనః=తనయొక్క; అథా=కార్యమును; సంప్రధార్య=నిశ్చయించి; అథావిదాం=కార్యముజెరిగినవారలలో; వరం=శ్రేష్ఠండుగ; శుకంనామ=శుకుండనుపేరుగల;

రాక్షసః=రాక్షసునిగూర్చి; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను. రాక్షసనాథుండగు రావణుండు, కాదూలుండు చెప్పినమాటను విని, యంత నాలస్యంబు సేయక, యెచ్చరికతో, శేయవలసిన కార్యంబు నిశ్చయించికొని, కార్యవేత్తలలో నుత్తముండగు శుకుండను రాక్షసుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవం బూహి గత్వా త్వం రాజానం వచనా న్నమః
ఽమితా సందేవ మక్లిబం శ్లక్ష్యయా పరయా గిరా

టీక|| త్వం=నీవు; గత్వా=పోయి; మమ=నాయొక్క; వచనాత్ = మాటవల

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

305

స ౨౦

న; రాజానం=వానర రాజుండగు; సుగ్రీ-
వం= సుగ్రీవునిగూచిః యథాసంజే-
శం=నేనుజెప్పినదానిసతిక్రమింపక; అ-
క్షీబం=ధీరముగా; పరయా= ఉత్తమం-
బును; శ్లేష్ఠయా=మృదువునగు; గిరా-
మాటచేత; బ్రూహి=చెప్పము.

నీవు, పోయి, వానర రాజుండగు సుగ్రీ-
వుంజూచి, నేను జెప్పి పంపిన మాటలను వి-
దువక, ధైర్యంబున, మృదులంబును శ్రీ-
వ్యంబున గురీతిం, జెప్పుము.
అని, తాత్పర్యము.

త్వం నై మహారాజ కులప్రసూతో
మహాబల శ్చ ర్షరజ స్సుతశ్చ. ౧౦
స కశ్చి దథా ప్రవనా స్త్యసథా
స్తథాహి మే భాిత్య సమో హరీశ

టిక! హరీశ - వానరేశ్వరుండవ-
గు; మహారాజ= మహారాజా! త్వం=
నీవు; “నై” అనునది పాదపూరణార్థ-
ము; కులప్రసూతో=సత్కులంబునఁబు-
ట్టినవాడవు. మహాబలశ్చ= అధికమ-
యిన బలముగల వాడవును. ఋక్షరజ-
స్సుతశ్చ= ఋక్షరజసునిపుత్రుండవును.
తవ=నీకు; కశ్చిత్ - ఒకానొక; అ-
థా=ప్రయోజనంబును; స=లేదు. అ-
సథా= అపాయమును; నాస్తీ= లే-
దు. తథా=అట్లు; మే= నాకు; భా-
త్యసమః= తోఁబుట్టువుతో సమానుం-
డవు.

వానరమహారాజుండవగు సుగ్రీవుం-
డా! నీవు, సత్కులంబునంబుట్టినవాడ
వు; నిమోహరణంబుగ నైరంబు గొనకు
ము; మహాబలుండవు; అల్ప బలుండగు
రామునితో నీకేమికార్యము? మఱియు
బ్రహ్మపుత్రుండగు ఋక్షరజసునిపుత్రుం
డవు? కావున, నాకు బంధుండవైతివి; ఇ-
దిగాక నీకిందు లాభంబులేదు, నష్టంబు
నులేదు; నాకును నీయన్నవాటికిని, మి-
క్కిలియున్నేహము; కావున, నీవునా
తోఁబుట్టువంటి వాడవైతివి; నాతో
నైరంబు సేయకుము.
అని, తాత్పర్యము.

అహం యద్యహరం భార్యాం రాజపుత్రస్య ధీమతః. ౧౧
కిం తత్ర తవ సుగ్రీవ కిషిరంధ్రాం ప్రతి గమ్యతామ్

ప్రతిపదాంతర్గతకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౦

<p>టిక॥ అహం=నేను; రాజపుత్రస్య- రాజకొమరునియొక్క; భార్యాం=భా- ర్యను; అహరం ఇది=అపహరించితి నే- ని; సుగ్రీవ=సుగ్రీవుడా! తత్ర=ఆవిష- యమునందు; భీమతః=బుద్ధిమంతుండ- వగు; తవ=నీకు; కం=ఏమి? కిష్కిం- ధాంప్రతి=కిష్కింధనుగూర్చి; గమ్య-</p>	<p>తాం=పోబడుగాక. సుగ్రీవుడా! నేను, రాజపుత్రుండగు రామునిభార్యనుగొనివచ్చితి నేని, వాన- రేశ్వరుండవగు, నీ కేమిసంబంధము? నీవు బుద్ధిమంతుండవాలో చించుకొనుము; నీ కేమియునక్కఱలేదు; ఊరకః కిష్కింధ- కుఁబొమ్ము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సహీయం హరిభి లంకా శక్య ప్రాప్తం కథంచన. ౧౨
చేరై రపి సగంధరై వ్యః కిం ప్రస నరవానరైః

<p>టిక॥ ఇయం=ఈ; లంకా=లంకా పురి; హరిభిః=వానరులచేత; కథంచ- న=ఎట్లునునను; ప్రాప్తం=పొందుట కు; సశక్యహి=అలవిగాదుగాదా! స- గంధరై వ్యః=గంధర్వులతోఁగూడిన; చే- రై రపి=చేవలచేతనుం గూడ; సశక్య- (అధ్యాహృతము)=అలవిగాదు. నరవా- నరైః=మనుష్యులచేతనువానరులచేత- ను; సశక్యేతి(అధ్యాహృతము)=అలవి- గాదని; కిం ప్రసః(వక్తవ్యం)=చెప్పవల</p>	<p>సినదేమి? ఈలంకాపురింబ్రవేశింప వానరుల కెంతమాత్రమలవికాదు; దేవతలును గంధర్వులునుగూడప్రవేశింపఁజాలరు ఇంక, మనుష్యులునువానరులును బ్రవే- శింపఁజాలరనిచెప్పవలసిన దేమియున్న ది? అని, సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను. రావణుండు, శుకునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

స తథా రాక్షసేంద్రేణ సందిప్తో రజనీచరః. ౧౩

శుకో విహంగ మో భూత్వా రూణా మ్నాస్థత్య చాంబరమ్

<p>టిక॥ సః=ఆ; రజనీచరః=రాక్షసు- డైన; శుకః=శుకుండు; తథా=అట్లు; రాక్షసేంద్రేణ=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిచేత; సందిప్తో=ఆజ్ఞాపింప</p>	<p>బడినవాడై; విహంగమః=పక్షిగా; భూత్వా=అయి; రూణాం=శిశు- ముగా; అంబరం=ఆకాశమునుగూర్చి; స్థత్య=ఆస్థిత్యచ=ఎగిరియు; అజగామ(అధ్యా-</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౧౧

స ౯౦

హృతము)=వచ్చెను-

ఈకుండట్లు రాక్షసేవ్యరుండగు రా
వణుండుచెప్పినమాటలువిని, పక్షిరూ

పంబుదాల్చి, శీఘ్రంబున, నాకాశంబు
నకెగిరి, రామాదులున్న సముద్రోత్త
రతీరంబునకువచ్చెను-అని, తాత్పర్యము

స గత్వా దూర మధ్వాన ముపర్యుపరి సాగరిమ్. ౧౪

సంస్థితోహ్యంబరే వాక్యం సుగ్రీవ మిద మబ్రవీత్

సర్వ ముక్తం యథాదిష్టం రావణేన దురాత్మనా. ౧౫

టిక్కసః=అశుకుండు; సాగరం=(ష
ష్ఠ్యర్థమందుద్వితీయ) సముద్రమున

కు; ఉపర్యుపరి= కొంచెముమీదుగా;

దూరం = దూరమయిన; అధ్వానం=

మాగ్గమును; గత్వా = పొంది; అంబ

రే=అకాశమునందు; సంస్థితః = ఉన్న

వాఁడై; దురాత్మనా = దుష్టబుద్ధిగల;

రావణేన=రావణునిచేత; ఉక్తం = చె

ప్పఁబడినదాని; సర్వం=అంతనుంగూర్చి,

యథాదిష్టం = చెప్పఁబడినదానినతిక్ర

మింపక; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాటను;

సుగ్రీవం=సుగ్రీవుఁ గూర్చి; అబ్రవీద్ధి=
చెప్పెనుగదా!

అట్లు, ఈకుండు, కొంచెముగము

ద్రంబునకమీదుగా నాకాశమాగ్గం

బున, ఓహూదూరంబుపోయి, సుగ్రీవాదు

లున్నస్థలంబుఁ జేరి, యాకాశంబుననె

యుండి, సుగ్రీవుంబాచి, దురాత్ముండగు

రావణుండుతనతోఁజెప్పిపంపినమాటల

న్నియు, నొకటయియుననువిధువక,

క్రమంబుగాఁజెప్పెను, అని తాత్పర్యము.

తం ప్రాపయంతం వచనం రూణా మాప్లుత్య వానరాః

ప్రాపద్యంత దివం షీఘ్రం లోవుం హంతుంచ మష్టిభిః. ౧౬

టీక||వానరాః = వానరులు; వచ

నం=మాటను; ప్రాపయంతం=పొంది

డుచున్నవినిపించుచున్నయనుట; తం=

అశుకుని; లోవుం=లోపింపఁజేయుటకు

ను; మష్టిభిః=పిడికిళ్ల చేత; హంతుంచ=

కొట్టుటకును; రూణం = శీఘ్రముగా;

అప్లుత్య=ఎగిరి; షీఘ్రం = శీఘ్రముగా; ది

వం=అకాశమును; ప్రాపద్యంత = పొం

దిరి-

అంత, నట్టిమాటలు వలుకుచున్న
శుకుంజాచివానరులు, అతనిఁ బిడిఁగ్లం

గొట్టి, తొక్కలువిడుచుటకై, శీఘ్రం
బున, నాకాశంబున కుద్గమించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

సత్రైః ప్లవంగైః ప్రసభం నిగృహీతో నిశాచరః

గగనా ద్భూతలేచాశు పరిగృహ్యనిపాతితః. ౧౭

టిక॥ సః=ఆ; నిశాచరః=రాక్షసుఁ
డు; త్రైః=ఆ; ప్లవంగైః=వానరులచే
త; ప్రసభం= బలాతాళ-రముగాని
గృహీతః=నిగ్రహింపఁబడినవాడై; ప
రిగృహ్య=పట్టుకొని; గగనాత్=ఆ
కాశముననుండి; భూతలే=నేలయం

దుఃనిపాతితశ్చ=పడఁద్రోయఁబడినాఁ
డును-
ఆవానరులు, బలాతాళ-రముననా
రాక్షసునాడిసిపట్టుకొని, యాకాశంబు
ననుండి, నేలంబడఁద్రోసిరి-
అని, తాత్పర్యము.

వానరైః పీడ్యమానస్తు శుకో వచన మబ్రవీత్

టిక॥ శుకస్తు = శుకుండును; వాన
రైః=వానరులచేత; పీడ్యమానః=పీ
డింపఁబడినవాడై; వచనం = మాట
ను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అట్లువానరులుతన్నుఁబీడింపఁగా,
శుకుండు, రాముంబేరొనియిట్లుని వి
లపించెను. అని, తాత్పర్యము.

న దూతాః స్మృంతి కాకుత్స్థస్య వార్యంతాం సాధువానరాః. ౧౮

టిక॥ కాకుత్స్థస్య=రాముఁడా! దూ
తాః = దూతలను; నస్మృంతి=చంప
రు; వానరాః=వానరులు; సాధు=చ
క్కఁగా; వార్యంతాం=నివారింపఁబడు
దురుగాక-

రాముఁడా! ధామింకులు దూతలం
జంపరు; నన్నీవానరులు చంపవలెనని
పట్టియున్నారకావున, వీరలకు, వల
దనియాజ్ఞాపించును.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

కాండము.

స ౨౦

యస్తు హిత్యా మతం భర్త స్వమతం సంప్రభావతే
అనుక్తవాదీ దూతస్సక్ స దూతో వధ మహాతి. ౧౮

టీక॥ యః=ఏ; దూతస్తు=దూతమా	హాతి=హిందదగును.
త్రము; అనుక్తవాదీసక్ = చెప్పబడని	ఎవ్వండు, స్వామిచెప్పిపంపినమాట
దానిఁజెప్పువాఁడై; భతుః = ప్రభువు	లనుజెప్పక, స్వామిమతంబునువిడిచి, స్వ
యొక్క; మతం=మతమును; హిత్యా=	మతంబుఁజెప్పునో, అట్టిదూతనుమాత్ర
విడిచి; స్వమతం=తనమతమును; సంప్ర	ము, వధింపవలయును. అని, శుకుండు,
భావతే = చెప్పుచున్నాఁడో; సః=ఆ;	రామునితోఁజెప్పుకొనెను.
దూతః=దూత; వధం = చంపుటను; అ	అని, తాత్పర్యము.

శుకస్య వచనం శ్రుత్వా రామస్తు పరిచేవితమ్
ఉవాచ మావధిష్ఠేతి ఘృతశ్శృభా మృగవభాక్. ౨౦

టీక॥ రామస్తు=రాముండును; పరిచే	అంత, రాముండు, శుకుండురోదన
వితం=రోదనరూపమయిన; శుకస్య=	పూర్వకముగాఁ జెప్పుకొన్నమాటనువి
శుకునియొక్క; వచనం=మాటను; శ్రు	ని, కరుణించి, శుకుండుగొట్టుచున్నవాన
త్వా=విని; ఘృతః=కొట్టుచున్నశృభా	రోక్షములంజూచి, “ఏనివధింపవలదు”
మృగవభాక్ = వానరశ్రేష్ఠులనుగూ	అని, యాజ్ఞాపించెను.
ర్చి; మావధిష్ఠేతి = చంపవలదని; ఉవా	అని, తాత్పర్యము.
చ=చెప్పెను.	

సచ పత) లఘు ర్భూత్వా హరిధి దళితే భయే
అంతరిక్ష స్థితో భూత్వా తన ర్వచన మబ్రవీత్. ౨౧

టీక॥ హరిధిః = వానరులచేత; భ	గా; సచ=ఆశుకుండును; పత్రలఘుః=లే
యే=భయము; దర్శితే = చూపబడఁ	వికలగు తొక్కలు గలవాఁడు; భూ

త్యా=అయి; అంతరిక్షస్థితః= ఆకాశం | ట, ఆశుకుండు, కొంతభాగమువిలువచె
బుననున్నవాడు; ధూత్యా=అయి; పు | డుటంజేసి తేలికగానున్న యెక్కలతో
నః=మఱి; వచనం = మాటను; అట | నాకాశంబునొంది, సుగ్రీవుంబొచ్చి, మఱ
వీత=చెప్పెను. | ల, నిట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
అట్లువానరులు పీడించినదలినపిమ్మ

సుగ్రీవ సత్త్వసంపన్న మహాబల పరాక్రమ
కిం మయా ఖలు వక్తవ్యో రావణో లోకరావణః. ౨౨

టీక|| సత్త్వసంపన్న= శక్తితోగూ | పుంబడవలయును?
డినవాడవును ; మహాబలపరాక్రమ= మహాబలపరాక్రమశాలివి శక్తిసం
గొప్పబలంబును బరాక్రమంబును గల | పన్నుండవునగుసుగ్రీవుడా! లోకంబు
వాడవునగు; సుగ్రీవ=సుగ్రీవుడా! మ | లనేర్పించునట్టి రావణునకు నేనేమిచె
యా=నాచేత; “ఖలు” అనునదివాక్యా | పువలయును? చెప్పము. అని, శుకుండు,
లంకారాధాము) లోక రావణః= లో | సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను.
కంబులనేర్పించునట్టి; రావణః = రావ | అని, తాత్పర్యము.
ణుడు; కిం=ఏమాటను; వక్తవ్యః= చె

స ఏవ ముక్తః స్థవగాధిపస్తదా
స్థవంగమానా మృషభో మహాబలః
ఉవాచ వాక్యం రజనీధరస్య
చారం శుకం తూణా మదీనసత్త్వః. ౨౩

టీక|| తదా = అప్పుడు; స్థవంగ | గలవాడును; అదీనసత్త్వః= తక్కువ
మానాం=వానరులలో; ఋషభః= శ్రే | గానిశక్తిగలవాడునగు; సః = అసుగ్రీ
ష్ఠుడును; స్థవగాధిపః= వానరరాజుం | వుడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పబడిన
డును; మహాబలః= అధికమయినబలము | వాడై; రజనీధరస్య=రావణునియొక్క;

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౨౦

స ౨౦

చారం=చారుండగు; శుకం=శుకునిగూడు, రావణుని చారుండయినశుకుండ
ర్చి;వాక్యం=మాటను;ఉవాచ=చెప్పెను. చెప్పినమాటనువిని,యతనింజూచి,యిట్లు
అట్లు,వానరోత్తముండును మహాబని,చెప్పెను.అని,తాత్పర్యము.
లుండును,వానరరాజుండునగుసుగ్రీవుం

సమేసి మిత్రం నతథాను కంపోయి
నచోపకర్తాసి సమేప్రియోసి
అరిశ్చ రామస్య సహాను బంధ
స్సమేసి వాలీవ వధాహావధ్యః. ౨౪

టిక||త్వం (అధ్యాహృతము)= నీధాహావధ్యః= చంపుటకుఁ దగినవ
వు;మే=నాకు;మిత్రం= స్నేహితుండధ్యుండవు;అసి=అగుచున్నావు.
వు;నాసి=కావు.నతథా=అట్లు;అనుకం నీవు, నాకు స్నేహితుండవుకావు;
ప్యః= కరుణింపఁబడినవాఁడవు; స= కావున,నీవు,నాకుఁగరుణింపఁదగినవాఁ
కావు. ఉపకర్తావ= ఉపకారముచేడవుకావు; నాకు నీవేయుపకారంబును
సినవాఁడవును;స=కావు;మే= నాకు; జేసినవాఁడవుంగావు, ప్రియుండవును
ప్రియః=ఇష్టుండవు;నాసి=కావు;రామ. గావు;మఱియు,నాస్నేహితుండగురా
స్య=రామునికి;అరిశ్చ= శత్రుండవును. మునకు శత్రుండవు, కావునను, నాశ
సహానుబంధః=సంబంధముతోఁగూడిన త్రువగువాలికిమిత్రుండవుకావునను, నీ
వాఁడవునగు; సః=అట్టి;త్వం (అధ్యా వు,నాకుశత్రుండవు; వాలియుంబోలెవ
హృతము)=నీవు;వాలీవ=వాలివలె; వ ధ్యుండవు.అని,తాత్పర్యము.

నిహన్త్య హంత్యాం ససుతం సబంధుం
సజ్జాతి వగణం రజనీవగేశ
లంకాంవ సర్వాం మహతా బలేన
క్షీద్రం కరిష్యామి సమేత్య భస్త్. ౨౫

టిక||రజనీదరేశ= రాక్షసులకుఁబ్ర
 ఘండవగురావణుడా!అహం= నేను;
 ససుతం=కొడుకులతోఁగూడినవాఁడవు
 ను;సబంధం= బంధువులతోఁ గూడిన
 వాఁ డవును;గజ్ఞాతవగణం = దాయా
 దుల సమూహముతోఁ గూడిన వాఁ
 డవునగు ; త్వం=నిన్ను; నిహన్తి =
 వధించెదను.క్షిప్రం=శీఘ్రముగా;సమే
 త్య=వచ్చి;మహతా=గొప్పదగు; బలే
 న=సేనచేత,లంకా=లంకాపురిని;స
 ర్వాంచ=అంతను;భస్త్రి = బూడిదను
 గా;కరిష్యామి=చేసెదను.
 రాక్షసాధీశ్వరుండగురావణుడా!
 నేను, నిన్నునీసొడుకులను నీబంధువుల
 నునీదాయాదులను, అందఱనువధించెద
 ను;శీఘ్రంబున,మహాసేనతోవచ్చి, లం
 కాపురియంతయునీటుగావించెదను.
 అని,తాత్పర్యము.

న మోక్ష్యసే రావణ రాఘవస్య
 మురై స్సహేంద్రై రపి మూఢ గుప్తః
 అంతహీత స్సూర్యపథం గతోవా
 తతైవ పాతాళ మనుప్రవిష్టః. ౨౬

టిక||మూఢ=జ్ఞానహీనుండవగు ; శించినవాఁడనైనను;రాఘవస్య-(పం
 రావణ=రావణుడా; త్వం (అధ్యా
 హృతము)=నీవు; సహేంద్రైః = చే
 వేంద్రునితోఁగూడిన; సురైః=దేవతల
 చేత; గుప్తాపి= రక్షింపఁబడినవాఁడనై
 నను;అంతహీతః=మఱుంగుపడినవాఁ
 డనైనను; సూర్యపథం= సూర్యద్వా
 రమును; గతోవా = పొందినవాఁడనై
 నను; తతైవ=అట్లే; పాతాళం=పా
 తాళలోకమును; అనుప్రవిష్టః= ప్రవే
 శించినవాఁడనైనను;రాఘవస్య-(పం
 చమ్యథామందువచ్చి) రామునివలన ;
 నమోక్ష్యసే=విడువఁబడవు.
 మూఢుండవగురావణుడా! నీకు
 చేవేంద్రులుతోడ వచ్చినను, నీవం
 తధానంబునొందిపోయినను, సూర్య
 ద్వారంబునొందినను, బాతాళ లోకం
 బునకుఁబోయినను, రాముండు,నిన్ను
 విడువఁడు; అవశ్యమువధించును.
 అని,తాత్పర్యము.

తస్య తే త్రిషు లోకేషు నపిశాదం సరాక్షసమ్
 త్రతాతార మనుపశ్యామి సగంధర్వం సచాసురమ్. ౨౭

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౩౦౩

స ౨౦

టిక తస్య=అట్టి; తే=నీకు; త్రిషు=	ను. అనురంభ=అనురుని; న(అనుపశ్యా
మూండయుని; లోకేషు = లోకముల	మి)=చూడను.
యందును; త్రాతారం=రక్షకుని; పిశా	రామునిచారింబడిననిన్ను, ముల్లో
చం=పిశాచమును; నానుపశ్యామి =	కంబులందును, పిశాచములుగాని, రాక్ష
చూడను. రక్షిసం=రాక్షసుని; న(అ	సులుగాని, గంధర్వులుగాని, యను
నుపశ్యామి)=చూడను. గంధర్వం =	రులుగాని, రక్షింపఁజాలరు.
గంధర్వుని; న(అనుపశ్యామి)= చూడ	అని, తాత్పర్యము.

అవధీ ర్య జ్జరావృద్ధ మక్షమం కిం జటాయుషమ్

టిక జరావృద్ధం = ముసలితనము;	నీవుజటాయువును వధించితివని నిన్ను
జేవృద్ధుఁడును; అక్షమం= అసమఘటం	నీవేమెచ్చుకొనచున్నావు కాఁబోలు ;
ఘనగు; జటాయుషం= జటాయువును;	అకెండు, ముసలివాఁడు, అసమర్థుఁడు; అ
అవధీః(ఇతి)యత్ = చంపినావనునది	ట్టివానివధించుటయేమియధికము ?
యేదిగలదో; తేన (అధ్యాహృతము)=	అని, తాత్పర్యము.
దానిచేత; కిం= ఏమిప్రయోజనము ?	

కిన్తు తే రామ సాన్నిధ్యే సకాశే లక్ష్మణస్యవా. ౨౮
హృతా సీతా విశాలాక్షీ యా త్వం గృహ్య నబద్ధ్యసే

టి త్వం=నీవు; యాం=ఏనీతను; గృ	స్య=లక్ష్మణుఁడొక్కఁడు; సకాశేవా=స
హ్య(గృహీత్వా)=గ్రహించి; నబద్ధ్య	మీపమునందుఁగాని ; హృతాకిన్తు=
సే= ఎఱుంగకున్నావో; సా (అధ్యా	అపహరింపఁబడినదాయేమి?
హృతము)=అట్టి; విశాలాక్షీ= వెడల్పు	నీవు, నీతంజెచ్చితినిగదావిట్టివీఁగు
లగుకండ్లుగల; సీతా= సీత; తే(త్వ	చున్నావు; విశాలాక్షీయగు నానీత
యా)=నీచేత; రామసాన్నిధ్యే=రాము	ను, రాముఁడైనను, లక్ష్మణుఁడైన,
నిసన్నిధానమునందుఁగాని; లక్ష్మణ	నుండునప్పుడు, అపహరించితివాయే

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౦

మిఁవారలకుభయముపడి, వారలెవ్వరు నివచ్చితివే. అని, తాత్పర్యము.
నులేనప్పుడు, దొంగతనము గాఁదీసికొ

మహాబలం మహాత్మానం దుర్ధవ్ మమరై రపి. ౨౯
నబుధ్యసే రఘుశ్రేష్ఠం యస్తే ప్రాణాక్ హరివ్యతి

టీక||యః=ఎవ్వఁడు; తే = నీయొ రఘుశ్రేష్ఠం=రాముని; నబుధ్యసే= ఎ
కఁ; ప్రాణాక్=ప్రాణములను; హరి టుంగకున్నావు.
వ్యతి=హరింపఁగలఁడో; తం (అధ్యా నీపా) గంబులంగొనునట్టి, మహాబ
హృతము)=అట్టి; మహాబలం=అధికమ టుండునుమహాత్ముండును, దేవతలకేసి
యినబలముగలవాఁడును ; మహాత్మా చెనకరానివాఁడునగు రాము నెఱుంగ
నం=అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడును; అ యు. అని, సుగ్రీవుండు, రావణునితోఁజె
మరైరపి = దేవతలచేనైనను; దుర్ధవ్ పుమరి, శుకునితోఁజెప్పెను.
క్షకం=ఎదిరింపఁనలవిగాని వాఁడునగు; అని; తాత్పర్యము.

తతో బ్రవీ ద్వాలిసుత స్త్వంగదో హరిసత్తమః. ౩౦

టీక||తతో=అటుపిమ్మట; హరిసత్త త్త అంత, వానరశ్రేష్ఠుండును వాలికు
మః=వానరశ్రేష్ఠుండగు; రాజసుతః= మారుండునగు సంగదుండు, సుగ్రీవుని
వాలిగొడుకైన; అంగదస్తు= అంగదు తో, నిట్లని, చెప్పెను.
దును; అబ్రవీత్=చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

నాయం దూతో మహా రాజ చారికః ప్రతిభాతిమే
తులితంహి బలం సర్వ మసేనాత్రైవ తిష్ఠతా. ౩౧

టీక||మహారాజ=వానరరాజుండవ చారుండు. ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని;
గుసుగ్రీవుఁడా! ఆయం = ఈశుకుండు; మే=నాకు; ప్రతిభాతి= తోచుచున్నది.
దూతః=దూతఁ; న=కాండు. చారికః= అత్రైవ=ఇచ్చటనై; తిష్ఠతా= ఉన్నట్టి;

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౧౯

స ౨౦

<p>అనేన=ఇతనిచేత; బలం=సేన; సర్వం=అంతయు; తులితంహి=కొలువబడినదిగాదా!</p> <p>మహారాజుడవగుసుగ్రీవుడా! ఈశుకుడుదూతకాడు; ఈతండు, రావణు</p>	<p>నిచారుడనినాకుందోచుచున్నవి; ఇతండు, మనయెదుటనున్నట్లైయుండి, సేనాసన్నివేశవిధవంతయుంగనెంచి నాడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

గృహ్యతాం మాగమల్లంకా మేతద్ధి మమ వోవతే

<p>టిక॥ అయం(అధ్యాహృతము)=ఇతండు; గృహ్యతాం=పట్టుకొనబడుగాక. లంకా=లంకను; మాగమత్=పొందకుండుగాక. ఏతత్=ఇది; మమ=నాకు; రోచతేహి=రుచించుచున్న</p>	<p>దిగదా!</p> <p>ఇతనింబట్టిబంధింపుడు; ఇతనిలంకకుఁబోనియ్యరాదు; ఇది నాకుందోచుచున్నది. అని, యంగదుండు, సుగ్రీవునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తతో రాజ్ఞా సమాదిప్తా సమమృత్యుత్య వలీముఖాః ౩౨
జగ్మహుశ్చ బబంధుశ్చ విలపంత మనాథవత్

<p>టిక॥ తతః=అటుపిమ్మట; వలీముఖాః=వానరులు; రాజ్ఞా=వానరరాజుండగుసుగ్రీవునిచేత; సమాదిప్తాః=అజ్ఞాపింపబడినవారలై; సమమృత్యుత్య=ఎగిరి; అనాథవత్=అనాథవలె; విలపంతం=ఏడ్చుచున్నశుకుని; జగ్మహుశ్చ=</p>	<p>పట్టరియు; బబంధుశ్చ=కట్టరియు. అంత, సుగ్రీవునియాజ్ఞచే, వానరులు, అకాశంబున కెగిరి, యనాథయుంబోలేరోదనంబుసేయుచున్న యాశుకుంబట్టిబంధించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

శుకస్తు వానరై శృండై ప్రత్ర లై స్సంప్రపీడితః ౩౩
వ్యాక్రో శత మహత్త్వానం రామం దశరథాత్మజమ్

టిక॥ శుకస్తు=శుకుండను; ప్రత్ర=అచ్చట; చండైః=భయంకరులగు; వా

నరైః=వానరులచేరి; సంప్రపీడితః =
మిక్కిలియుఁబిడింపఁబడినవాడై; మ
హాత్మానం=పూజ్యమయినమనుస్సుగల
వాఁడును; దశరథాత్మజః=దశరథుఁడొ
డుకుమారు; రామం=రామునిగూచిక;
వ్యాకోశత=అఱచెను.

అంత, శుకుండు, అట్లుచ్చట, భయం
క రాకారులగునావానరులచేఁబీడితుం
డై, మహాత్ముండుమదశరథకుమారుం
డునగు, రాముంజేర్పొగ్గినిలపించెను
అని; తాత్పర్యము.

అప్యేతే మే బలా త్పాతౌ భిక్యేతవ తథాక్షిణీ. ౩౮

టిక॥ మే=నా యొక్క; పతౌ=తె
క్కలు; బలాత్=బలాత్కారమువల
న; అప్యేతే = లోపించుచున్నవి. త
థా=అట్లు; అక్షిణీవ=కండ్లును; భిక్యే

తే=భేదింపఁబడుచున్నవి.

నాతెక్కలను బలాత్కారంబున
నితీచివేయుచున్నారు! నాకండ్ల బెఱికి
వేయుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

యాంచ రాత్రిం మరిష్యామి జాయే రాత్రించ యామహమ్
ఏతస్మి న్నంతరే కాలే య స్తయాహ్య శుభం కృతమ్. ౩౯
సర్వం త్వమపపద్యేథా జహ్యం చేద్యది జీవితమ్

టిక॥ అహం (అధ్యాహ్నము) =
నేను; జీవితం=ప్రాణమును; జహ్యం
చేత=విడుతునేని; అహం = నేను;
యాంచ=ఏ; రాత్రించ=రాత్రియందును;
మరిష్యామి=చక్షునో; యాంచ=ఏ; రా
త్రించ=రాత్రియందును; జాయే=పు
ట్టివానో; ఏతస్మిక్=ఈ; అంతరే=
మధ్యగతమగు; కాలే=కాలమునందు;
మయా=నాచేతః (హి" అనునదిపా
పూరణార్థము) యత్=ఏ; అశు
భం=పాపము; కృతం=చేయఁబడిన

దో; తత్(అధ్యాహ్నము)=దాని;
సర్వం=అంతయు; త్వం=నీవు; ఉప
పద్యేథాః=పొందుదువు.

అనపరాధినిమాతనగునేను, అన్యాయంబున, నిచ్చట వధింపఁబడుదునేని,
నేనుబుట్టినదిమొదలు, ఇదివఱకు, ఏయే
పాపములంజేసియుందునో, అట్టిఘోర
ములైన నాపాపములన్నియు, నిన్నుఁ,
బొందును. అని. శుకుండు, రామునిచే
ర్పొగ్గిని, నిలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

కాండము

స ౨౦

నాఘాత యత్తదా రామ శ్శుభ్రాత్పరిచేవనమ్. ౩౬
వానరా సబ్రవీ ద్రామో ముచ్యతాం దూత ఆగతః

టీక||తదా=అప్పుడు; రామః= రాము) = అని; వానరాః= వానరులనుగూ
ముందు; తత్=ఆ; పరిచేవనం=వీడ్చును; ద్విఃఅబ్రవీత్=చెప్పెను.
శ్శుభ్రాత్=విని; నాఘాతయత్=కొట్టెం అప్పుడు, రాముండు, శుకునిరొడ
పడయ్యె. రామః=రాముండు; ఆగతః= నంబునాలకించి, “దూతనువిడువఁడు”
వచ్చిన; దూతః=దూత; ముచ్యతాం= అని, వానరులకాజ్ఞాపించి, శుకునివిడిపిం
విడువఁబడుఁగాక” ఇతి (అధ్యాహృత) చెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, వింశస్సర్గః.
ఇది, స్వప్టాథకము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండవింశస్సర్గఃటీక,
ముగిసినది.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౧

అ

ఏ క వి ం శ స గ కా ప్రా ర ం భః.

తత స్సాగరవేలాయాం దర్శ్యా నాస్తీర్య రాఘవః
అంజలిం ప్రాజ్ఞుభిః కృత్వా ప్రతిశిష్యే మహేంద్రః. ౧
బాహుం ధుజగభోగాభ ముపధాయా రిసూదనః

<p>టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; అరిసూ దనః=శత్రువులంజరిపునట్టి; రాఘవః=</p>	<p>డగాఁజేసికొని; ప్రతిశిష్యే=ఎదుటశయ నించెను.</p>
<p>రాముండు; సాగరవేలాయాం= సము ద్రతీరమునందు; దర్శ్యా=దర్శనము;</p>	<p>అంత, శత్రుసంహారయగురాముం డు, సముద్రతీరంబున, దర్శనముపఱచి</p>
<p>అస్తీర్య=పఱచి; ప్రాజ్ఞుభిః= తూ ర్పుమొగముగలవాఁడై ; మహేంద్రః=</p>	<p>కొని, తూర్పుమొగంబుగా, సముద్రం బునకుఁజేరిమోడ్చుకొనించి, సమసరిం</p>
<p>ధే=సముద్రమునకు; అంజలిం = చే మోడ్చును; కృత్వా = చేసి; ధుజగ</p>	<p>చి, సర్వశరీరముంబోలె నతిమృదులంబ గుబాహువుందలగడగాఁజేసికొని, స</p>
<p>భోగాభం= సపకముయొక్క-శరీరము యొక్కకాంతివంటికాంతిగల ; బా</p>	<p>ముద్రమునకెదుటఁ, బరుండెను.</p>
<p>హుం=ధుజమును; ఉపధాయ=తలగ</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>

జాతరూపమయై వైచైవ భూషణై భూషితం పురా. ౨
వరకాంచనకేయూరముక్తాప్రవరభూషణైః
భుజైః పరమనారీణా మభివృష్ట మనేకధా. ౩
చందనాగరుభిశ్చైవ పురస్తా దధివాసితమ్
బాలసూర్యప్రకాశైశ్చందనై రుపశోభితమ్. ౪
శయనే చోత్తమాంగేన సీతాయా శ్శోభితం పురా
తక్షకశ్యేవ సంభోగం గంగాజలనిషేవితమ్. ౫

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

393

స ౨౧

సంయుగే యుగసంకాశం శత్రూణాం శోకవర్ధకనమ్
సుహృదానందనం దీఘం సాగరాంతవ్యపాశ్రయమ్. ౬
అస్యతావ తున సవ్యం జ్యాఘాతవిగతత్వచమ్
దక్షిణో దక్షిణం బాహుం మహాపరిఘసన్నిధమ్. ౭
గోసహస్రప్రదాతార ముపధాయ మహద్భుజమ్
అద్య మే మరణంవా థ తరణం సాగరస్యవా. ౮
ఇతి రామో మతిం కృత్వా మహాబాహు మహాబూదధిమ్
అధిశిక్యే స విధివ త్ప్రియతో నియతో మునిః. ౯

టీక||దక్షిణః=సమర్థుఁడగు;మహాబా
హుః=పెద్దచేతులుగల;సః=ఆ;రామః=
రాముండు;పురా=మునుపు;కాతరూప
మయైః=బంగారువికారములైన;భూష
ణైశ్చైవ=భూషణములచేతను;భూషి
తం = అలంకరింపఁబడినదియును;పర
కాంచనకేయూరముక్తాప్రవర భూష
ణైః=శ్రేష్ఠములయినబంగారుబాహువు
రులును శ్రేష్ఠములైనముత్యములతోఁగూ
డినసొమ్ములునుగల;పరమనారీణాం=
శ్రేష్ఠలయిన స్త్రీలయొక్క; భుజైః=
చాహువులచేత; అనేకధా=పెక్కు
విధములుగ; అభివృద్ధం=తడవఁబడి
నదియు;పురస్తాత్=మునుపు; చందనా
గరుభిశ్చైవ=చందనాగరు గంధముల
చేతను; అధివాసితం=వాసనగొట్టున
ట్లుచేయఁబడినదియును; బాలసూర్య
ప్రతికావైః=లేతసూర్యునితోసమాన

ములయిన; చందనైః=రక్తచందనము
లచేత; ఉపశోభితం=ప్రకాశించుచుం
డినదియు; పురా=మునుపు;శయనే=
పాన్వనందు; సీతాయాః=సీతాదేవి
యొక్క; ఉత్తమాంగేన= శిరస్సుచే
త; శోభితంచ=ప్రకాశించినదియు;గం
గాజలనిషేవితం= గంగానదీజలముల
చేసేవింపఁబడిన; తక్షకస్య=తక్షకమ
నుసపకముయొక్క; సంభోగమివ(స్థి
తం)=చేహమువలెనున్నదియు;సంయు
గే=యుగమునందు; యుగసంకాశం=
గడియ మ్రాసుతో సమానమయినది
యు; శత్రూణాం=పగవారికి;శోకవ
ర్ధకనం=దుఃఖమును వృద్ధిపొందించునది
యు; సుహృదానందనం= స్నేహితు
లనుసంతోషపఱచునదియును;దీఘం=
నిడుపమునదియు; సాగరాంతవ్యపా
శ్రయం=సముద్రములేహద్దులుగాఁగల

ఘామండలమునకు ఆలంబన ఘాతంబు
ను; పునః=ఇంకను; సవ్యం=ప్రదక్షిణము
గునట్లుగా; అస్యతా=దాణములను విడు
చునట్టి; అస్తనా(అధ్యాహృతము)=త
నచేత; జ్యాఘాతవిగతత్వచం = అల్లె
త్రాటి చెట్టులచే పోయిన చమక
ముగలదియు; మహాపరిఘనస్థిభం=గొ
ప్పయిన పగుడియితో సమానమయినది
యు; గోసహస్రప్రదాతారం=ఆవుల
యొక్క వేయింటి నిచ్చునదియు; మ
హద్భుజం(మహాభుజం) = గొప్పబా
హువునగు; దక్షిణం=కుడివయిన; బా
హుం=భజమును; ఉపధాయ=తలఁగ
డఁగఁజేసికొని; “అద్య=ఇప్పుడు; మే=
నాకు; మరణంవా = చావుగాని; అథ=
ఇంక; సాగరస్య=సముద్రముయొక్క; తరణంవా = దాటుటగాని; భవతు
(అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక.” ఇతి=
అని; మతిం=బుద్ధిని; కృత్వా = చేసుకొ
ని; ప్రయతః=పరిశుద్ధుడై; నియతః=
మనోనియమముగలవాడై; మునిః=
మానముగలవాడై; విధిః=యథాశా
స్త్రముగా; మహాదధిం= సముద్రము
నుగూచిః; అధిశిశ్యే=పరుండెను.

దక్షిణ్యభంతుండును మహాబా
హుండునగు రాముండు, మున్నుబంగా

రు ఘాషణంబులచే నలంకరింపఁబడి
యుండినదియు, బంగారుబాహువుల
నుముక్తామయఘాషణంబులను ధరించి
యున్నయు తమవనితలభుజంబులచేఁబె
క్కు-విధంబులంబరామృష్టంబును, జంద
నాగరుప్రముఖ సుగంధిగంధంబులచేత
సురక్తచందనంబులచేతను గుబాలించు
చుండినదియు, హంసతూలికామయశ
యనంబున, నీతాడేవిశిరముచేసిధిష్ఠితం
బయి ఎంతయుంబ్రకాశించు చుండినది
యు, గంగా జలంబుననుండు తక్షకకా
యంబునకు సరివచ్చుచుండినదియు, యు
ద్ధరంగంబునంబగవారికిగోచరాగ్రం
బుంబోలెనక్కపడి దుర్ధణ్యుడై మహా
దుఃఖంబుగలిగించునదియు, మిత్రులకు
సంతోషంబుగలిగించునదియు, ఆజాను
లంబమానంబును, ఘామండలంబు
నకంతయు నాలంబనఘాతంబును, శ
త్రువులపైన నవరతబాణప్రయోగంబు
సేయుటచే జ్యాఘాతంబు నంగలిగినకి
ణంబులతో పొప్పచున్నదియు, గొప్పయి
నుపగుడియవలెనున్నదియు, జెక్కుచూ
టులుగోసహస్రంబుల వొసంగినదియు
నగు దక్షిణబాహువుండలగడఁగఁజేసి
కొని “ఇంక నాకు మరణంబేని, సముద్రత
రణంబేని గలుగుగాక” యనిదృఢంబుగా

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

32x

స ౨౧

నంకల్పించి, స్నానాదులచేఁ బరిశుద్ధుం బునుంగలవాఁడై, సముద్రంబునకెదు
డయి మనోనియమంబునువాఙ్మయమం బుగాశయనించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య రామస్య సుతస్య కుశాస్త్రీణే మహీశతే
నియమా దప్రమత్తస్య నిశాస్త్రో తిచక్రిముః- ౧౦

టీక॥ నియమాత్ = నియమమువల
న; అప్రమత్తస్య = ఏమఱినివాఁడగు; త
స్య = ఆ; రామస్య = రాముండు; కుశా
స్త్రీణే = దర్శనచేఁబఱిపఁబడిన; మహీ
తలే = భూమితలమునందు; సుతస్య =
శయనించుచుండఁగా; తిస్రః = మూడ
యిన; శాః = రాత్రులు; అతిచక్రిముః =
అతిక్రమించినవి.
అట్లు, నియమంబుదప్పక, రామం
డు, దర్శనపఱచిన నేలపై, శయనించి
యుండఁగా, మూడు రాత్రులుగడచి
నవి. అని, తాత్పర్యము.

స త్రిరాత్రోపిత సత్ర నయజ్ఞో ధర్మవత్సలః
ఉపాసత తదా రామ స్సాగరం సరితాం పతిమ్. ౧౧

టీక॥ నయజ్ఞః = నీతిచెలిసినవాఁడు
ను; ధర్మవత్సలః = ధర్మమునందతిప్రీతి
గలవాఁడగు; సః = ఆ; రామః = రా
ముండు; తత్ర = ఆసముద్రతీరమునందు;
త్రిరాత్రోపితః = మూడు రాత్రులున్న
వాఁడై; తదా = అప్పుడు; సరితాం = నీ
దులకు; పతిం = పెనిమిటియగు; సాగ
రం = సముద్రుని; ఉపాసత = ఉపాసిం
చెను.
నయజ్ఞుండు నతిధార్మికుండునగు
నారాముండు, అచ్చటసముద్రతీరంబు
న, అట్లు మూడు రాత్రులు శయనించి
యండి, అమూడు రాత్రులును, ఎడతె
గక, నదీపతియగు సముద్రునారాధింపు
చుండెను. అని, తాత్పర్యము.

న చ దశకాయతే మండ సత్రదా రామస్య సాగరః
ప్రయతేనాపి రామేణ యథాహా మభిపూజితః. ౧౨

టిక తదా = అప్పుడు; మందః =	కి; నదశ్చయతే = చూపడయ్యె (చ" అ
మూఁడుగు; సాగరః = సముద్రుడు;	నునది పాదపూరణార్థము.)
ప్రాయతేన = పరిశుద్ధుడగు; రామేణ =	సముద్రుండు, మూఁడుగుటవలన,
రామునిచేత; యథాహం = యథా	రాముండు నియమంబున నెంతయో రా
యోగ్యముగ; అభిప్రాయజితోపి = పూజిం	ధించినను, సాక్షాత్కరింపడయ్యె.
పఁబడినవాడైనను; ఆత్మానం (అధ్యా	అని, తాత్పర్యము.
హృతము) = తన్ను; రామస్య = రాముని	

సముద్రస్య తతః కృద్ధో రామో రక్తాంతలోచనః
సమీపస్థ మువాచేదం లక్ష్మణం శుభలక్షణమ్. ౧౩

టిక తతః = అటుపిమ్మట; రామః =	చి; ఇదం = ఈమాటను; ఉవాచ = చె
రాముండు; సముద్రస్య = సముద్రునివిష	పెను.
యమయి; కృద్ధః = కోపించినవాడై; ర	అంత; రాముండు, సముద్రంబుమీ
క్తాంతలోచనః = ఎఱ్ఱచికినలుగలకండ్లు	గోపించి, కనుఁగొనలనెఱ్ఱదనంబుగదు
గలవాడై; సమీపస్థం = సమీపమునను	ర, సమీపంబుననున్న శుభలక్షణలక్షితం
న్న; శుభలక్షణం = మంగళశకరములగుల	డగులత్కణబాచి, యిట్లు, చెప్పెను.
క్షణములుగల; లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూ	అని, తాత్పర్యము.

అవలేప స్సముద్రస్య నదశ్చయతి యత్స్వయమ్

టిక స్వయం = తన్ను; నదశ్చయతి	లేఁ = గర్వము.
(ఇతి) యత్ = చూపకున్నాడనునదియే	సముద్రుండింకను, రామన్నాడుగ
దిగబడో; అయం (అధ్యాహృతము) = ఇ	దా! ఇతనిగర్వంబిట్లు సేయుదున్నది.
ది; సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క; అవ	అని, తాత్పర్యము.

ప్రశమశ్చ క్షమాచైవ ఆజ్ఞాపం ప్రియభాషితా. ౧౪
అసామర్థ్యం ఫలం త్యేతే నిగుణజేషు సతాంగుణాః

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

322

స ౨౧

టీక॥ ప్రశమశ్చ=శాంతియు ; త్మ	మిసి ; భలంతి=కవిగించుచున్నది.
మూచైవ=ఓపుకను ; ఆర్జవం=కా	కోపములేకుండుట, అపరాధంబు
టిల్గములేకుండుటయు ; ప్రియభాషి	నోచుట, కుటిలతలేకుండుట, ప్రియం
తా=ప్రియంబులువలకుటయు ; ఏతే=	బులువలకుట, ఇవిమొదలగు సత్పురు
ఈ ; సతాం=పెద్దలయొక్క ; గుణాః=	షులగుణములు, నిగుణులకు, అసామ
గుణములు ; నిగుణేషు=దుష్టులయం	త్యకృతంబులుగాఁదోచును.
దు ; అసామత్యం=సామత్యములే	అని, తాత్పర్యము.

అత్ప్రశంసినం ధృష్టం దుష్టం విపరిధావకమ్. ౧౫
సర్వత్రో త్స్పృష్టదండంచ లోక స్సతురుతే నరమ్

టీక॥ లోకః=జనము ; అత్ప్రశం	లోకమునందుజనులు, అత్ప్రస్తుతిపరుండు
సినం=తన్నుఁబొగడుకొను వాఁడును ;	ను, నిర్దయుండును, దుష్టుండును, గర్వం
ధృష్టం=దయలేనివాఁడును ; దుష్టం=దు	బుననతిప్రసంగియు , మంచివారని చె
ష్టుండును ; విపరిధావకం=పరుగెత్తు	డువారనివిచేసనంబులేక , యందఱను
వాఁడును ; సర్వత్ర=అందఱియందు	దండించు వాఁడునగు పురుషుని, గౌర
ను ; ఉత్స్పృష్టదండంచ=విడువఁబడినశిక్ష	వెంతురుగాని, శమాదులుగలసత్పురుషు
గలవాఁడునగు ; నరం=పురుషుని ; స	నిగౌరవింపరు. అని, తాత్పర్యము.
తురుతే=పూజించుచున్నది.	

స సామ్నా శక్యతే కీర్తి న సామ్నా శక్యతే యశః. ౧౬
ప్రాప్తం లక్ష్మణ లోకేస్త్రిక్ జయోవా రణమూర్ధని

టీక॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! అ	మ్నా=మంచితనముచేత ; యశః=ప
స్త్రిక్=ఈ ; లోకే=లోకమునందు ;	రాక్రమవంతుఁడను యశస్సును ; పా
సామ్నా=మంచితనముచేత ; కీర్తిః=	ప్రం(అధ్యాహృతము)=పొందుటకు ;
బలవంతుఁడనుకీర్తి ; పాప్రం=పొం	నశక్యతే=అలవిగాదు. రణమూర్ధని-
దుటకు ; నశక్యతే=అలవిగాదు. సా	యుద్ధశిరస్సునందు ; జయోవా=గలు

పుగాని; సామూ, ప్రాప్తం, నశక్యతే వంతుండనుయశస్సునుగాని, యుద్ధరం
(అధ్యాపకము) = మంచితనముచేత గంబునజయంబునుగాని, మంచితనము
బొందుటకలవిగాదు. చేర బొందనలవిగాదు-

లక్ష్మణుడా! ఈలోకంబున, బల అని, తాత్పర్యము,
వంతుండను కీర్తిగాని, పరాక్రమ

అద్య మద్భానినిర్భినై మకరై మకరాలయమ. ౧౭
నిరుద్ధతోయం సామిత్రే స్థవద్భిః పశ్య సర్వతః

టీక॥ సామిత్రే = లక్ష్మణుడా! అ చూడుము-
ద్య = ఇప్పుడు; మద్భానినిర్భినై = నా లక్ష్మణుడా! ఇప్పుడు, నాబాబు
బాణములచేభేదంపడెనవియు; సర్వ బలచేరగియంతటం చేలుచుండు, మక
తః = అంతటను; స్థవద్భిః = తేలుచున్నవి రంబులచే, నీసముద్రంబావరింపఁబడి
యునగు; మకరై = మొసళ్ల చేత; ని యుండఁగలదు; చూడుము.
రుద్ధతోయం = అడ్డగింపఁబడినసీళ్లుగల; అని, తాత్పర్యము.
మకరాలయం = సముద్రమును; పశ్య =

మహాభోగాని మత్స్యనాం కరిణాం చ కరానిహ. ౧౮
భోగినాం పశ్య నాగానాం మయా చ్ఛిన్నాని లక్ష్మణ

టీక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! ఇహ = తొండములను; పశ్య = చూడుము.
ఇచ్చట; మయా = నాచేత; చ్ఛిన్నాని = లక్ష్మణుడా! ఇంక, శీఘ్రంబుననే, మ
నఁకుఁకబడిన; భోగినాం = పెద్దశరీర హాకాయంబులగు సర్పంబులశరీరంబు
ముగల; నాగానాం = సర్పములయొ లను, గజాకారమత్స్యంబులను, నాచేభే
క; మహాభోగాని = పెద్దశరీరముల దింపఁబడినముద్రజలంబులం బడియం
ను; కరిణాం = పసుంగులయిన; మత్స్య డఁగాఁజూడఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.
నాం = మత్స్యములయొక్క; కరాణం =

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౨౯

స ౨౧

సశంఖశుక్తికాజాలం సమీనమకరం శరైః. ౧౯
అద్య యుద్ధేన మహతా సముద్రం పరిశోషయే

టీక అద్య=ఇప్పుడు; శరైః=బాణం బులచేత; మహతా=గొప్పదగు; యుద్ధే న=జగడముచేత; సశంఖశుక్తికాజా లం=శంఖములయొక్కయు ముత్రేవుచి ప్పల యొక్కయు సమాహమలతో గూడినదియు; సమీనమకరం = మత్స్య ములతోను మొసళ్లతోనుం గూడినది	యునగు; సముద్రం=సముద్రమును; పరి శోషయే=ఎండించెదను. ఇప్పుడు, నానావిధంబులగుబాణం బులుప్రయోగించి, శంఖశుక్తికాసహీ తంబునుమత్స్యమకరసంకులంబునగుస ముద్రంనంతయుశోషిల్లంజేసెదను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

క్షమయాహి సమాయుక్తం మామయం మకరాలయః. ౨౦
అసమర్థం విజానాతి ధిక్ క్షమా మీద్యశే జనే

టీక అయః=ఈ; మకరాలయః=దహింపబడుటయగుచుం గాక. సముద్రుడు; క్షమయా=ఓవుతో; సమాయుక్తం=కూడిన; మాం=నన్ను; అసమర్థం = సమర్థుడుగానివాని గా; విజానాతిహి=తెలిసికొన్నాడుగ దా! ఈదృశే=ఇట్టి; జనే=జనమునం దు; క్షమాం=ఓర్పునుగూచి; ధిక్ =	నేను, ఓచియందుటచేతగదా యీసముద్రుండునన్ను సమర్థునిగా దలంచియుపేక్షించినాడు; ఇట్టిదు ష్టనివిషయమయి, ఓవుడగడు, ఇంక గోధంబునేవహింపవలయును. అని, తాత్పర్యము.
--	---

నదర్శయతి సామ్నా మే సాగరో రూప మాత్మనః. ౨౧

టీక సామ్నా=మంచితనముచేత; సాగరః=సముద్రుడు; ఆత్మనః=తన యొక్క; రూపం=రూపమును; మే = నాకు; నదర్శయతి = చూపకు	న్నాడు. సామోపాయంబెంతచేసినను, స ముద్రుండు, నాకుసాక్షాత్కరింపకు న్నాడు. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౧

చాప మానయ సామిత్రే శరాంశ్చ శీవిపోపమాన్
సాగరం శోషయిష్యామి పద్భ్యాం యాంతు ప్లవంగమాః. ౨౨

టీక॥ సామిత్రే=లక్ష్మణుడా! చా పోవుదురుగాక.
పం = ధనుస్సును; అశీవిపోపమాన్ = లక్ష్మణుడా! ధనుస్సును దీక్షింపబాగు
సపకములతోఁబోలి-గల; శరాంశ్చ = బులనుంచెమ్ము; సముద్రంబునంతయు
బాణములను; ఆనయ = తెమ్ము. సా శోషిల్లంజేసెదను; వానరులు, కాలిన
గరం=సముద్రమును; శోషయిష్యామి= డక నేలంకకుఁబోవుదురుగాక.
ఎండించెదను. ప్లవంగమాః = వానరు అని, తాత్పర్యము.
లు; పద్భ్యాం=కాళ్ల చేత; యాంతు=

అద్యా త్తోభ్యమపి కుర్ధః త్తోభయిష్యామి సాగరమ్

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)=నే చెదను.
ను; అద్య=ఇప్పుడు; కుర్ధః=కోపించిన ఇప్పుడు, అత్తోభ్యంబగుసముద్రం
వాడనై; అత్తోభ్యమపి=కలఁతపెట్ట బను, గ్రుద్దండనై, తుభితంబుగావి
గూడనిదైనను; సాగరం = సము చెదను. అని, తాత్పర్యము.
దమును; త్తోభయిష్యామి= కలఁతపఱ

వేలాసుకృతమర్యాదం సహసో మిహ సమాకులమ్. ౨౩
నిమకార్యాదం కరిష్యామి సాయితై ర్వరుణాలయమ్

టీక॥ వేలాసుకృతమర్యాదం= చెలి చేసెదను.
యలికట్టచేఁజేయఁబడిన హద్దు గలది చెలియలికట్టనతిక్రమింపకుండునది
యు; ఊమిహ సమాకులం=అలలచేని యుఁ దరంగసంకులంబునగు సముద్రం
దీనవియునగు; వరుణాలయం= సము బు,నింక, శీఘ్రంబున, నిమకార్యాదంబు
ద్రమును; సహసా=శీఘ్రముగా; సా గా, ధూమియందంతయుఁ, బ్రవహిం
యితై=బాణములచేత; నిమకార్యా చునట్లుగావిం చెదను.
దం=హద్దు లేనిదానిఁగా; కరిష్యామి= అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమ ద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౩౦

స ౨౧

మహాణవం తోభయిష్యే మహాదానవసంకులమ్. ౨౪

టీక॥ మహాదానవసంకులం = గొప్ప దానవులచేసిండిన ; మహాణవం = మహాసముద్రమును; తోభయిష్యే = కలతపటిచెదను. అని, తాత్పర్యము.

సముద్రంబునందలిదానవులతోఁగూ

ఏవ ముక్త్యా ధనుష్పాణిః శ్రోధవిష్పారితేక్షణః

బభూవ రామో దుర్ధవసో యుగాంతాగ్నిరివ జ్వలత్. ౨౫

టీక॥ రామః = రాముడు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్యా = చెప్పి; ధనుష్పాణిః = విల్లుచేతంగలవాడై ; శ్రోధవిష్పారితేక్షణః = కోపముచేఁచిప్పులబడినకండ్లుగలవాడై; యుగాంతాగ్నిరివ = ప్రళయకాలాగ్నిఁబోలుత్రుడువలె; జ్వలత్ = మండుచు; దుర్ధవః = నెనకఁగూడని

వాఁడు; బభూవ = ఆయెను. ఇట్లు, లక్షణకుండై, రాముండు, ధనుర్పాణులుధరించి, పరమకుపితుండై, కండ్లుగిరిగిరిప్పుచు, బ్రహ్మకాలానలంబుకై వడిచెలుంగుచు, దుర్ధవఁడై, యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సంపీడ్యచ ధను ఘోరం కంపయిత్వా శరై జగత్

ముమోచ విశిఖా నుగ్రాన్ వజ్రానివ శతక్రతుః. ౨౬

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరాములను; శతక్రతుః = దేవేంద్రుడు; వజ్రాఁడు; ఘోరం = భయంకరమయిన; ధనుః = వింటిని; సంపీడ్యచ = పీడించియు; జగత్ = లోకమును; శరైః = బాణంబులచేత; కంపయిత్వా = వడఁకించి; ఉగ్రాన్ = తీక్షణములగు; విశిఖాన్ = బాణములను; శతక్రతుః = దేవేంద్రుం

అంత, రాముండు, ధనువునజ్వలంబుగావించి, వృధముష్టింబట్టి, లోకంబులభీతంబులయి గడగడవడంక, దేవేంద్రుం

దు పెక్కు-వక్రాయుధంబులుప్రయోగిం | యోగించెను. అని, తాత్పర్యము.
చునట్లు, తీక్షణంబులగు బాణంబులం బ్ర

తే జ్వలంతో మహావేగా స్తేజసా సాయుకోత్తమాః
ప్రవిశంతి సముద్రస్య సలిలం త్రస్తపన్నగమ్. ౨౦

టీక॥ తే=ఆ; సాయుకోత్తమాః= చున్నవి.
బాణశ్రేష్ఠములు; మహావేగాః = అధిక అంత, నాబాణంబులు, మహావేగం
మయిన వేగము గలవై ; తేజసా= బులయి, తేజంబుచేజ్వలించుచు, భయపీ
కాంతిచేత; జ్వలంతః = వెలుంగుచు; స డీతంబులగుసర్పంబులతోనొప్పుచున్నస
ముద్రస్య=సముద్రంబుయొక్క; త్రస్తప ముద్రజలంబులంబ్రవేశించినవి.
న్నగం= భయపడినసర్పములుగల; సలి అని, తాత్పర్యము.
లం=జలమును; ప్రవిశంతి=ప్రవేశించు

తోయవేగ స్సముద్రస్య సనక్రమకరో మహాః
సంబధూవ మహాఘోర స్సమారుతరవస్తదా. ౨౧

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సమారుతర ధూవ=కలిగినది.
వః=వాయుధ్వనితోఁగూడినదియు; సన అప్పుడు, సముద్రంబునందు, తరంగ
క్రమకరః= మొసళ్లతోనుమత్స్యవిశేష వేగంబు, వాయువేగసంఘటితంబయి,
ముతోనుంగూడినదియు; మహాః=గొ మొసళ్లు మొదలగువానితోఁగూడి, మహా
ప్పదియు; మహాఘోరః=మహాభయంక భయంకరంబయి, చూపట్టినది.
రమునగు; సముద్రస్య=సముద్రముయొ అని, తాత్పర్యము.
క్క; తోయవేగః = జలవేగము; సంబ

మహోమిఁమాలావితత శృంఖలుక్తి సమావృతః
సధూమపరివృత్తోమిఁ స్సహసా సీన్త హేలాదధిః. ౨౨

టీక॥ మహోమిఁదధిః=మహాసముద్రము; సహసా= శీఘ్రమున ; మహో

మిమలావితతః = గొప్పయలలపము, గొప్పగొప్ప తరంగంబులతోఁబ్రులచేవ్యాపింపఁబడినదిగాను; శంఖగూడినదై, తరంగంబులచేఁబ్రేకిఁదేఱుతుక్తిసమావృతః=శంఖములచేతనుముడినశంఖకు కులచేసమావృతంబై, వ్యాత్రైపులిప్పలచేతనుగప్పఁబడినదిగాను; సలాభీలంబులగుదాణంబుల సంబంధంబుధామపరివృత్తిః= పొగతోఁగూడినంజేసి, పొగయుదుఁ, జూసరులకుభనవియుఁదిరుగుడునొందినవియునగు నయంకరంబుగాఁజూపట్టినది. అని, తాత్పర్యము.

అంత, శిఖ్రంబునసముద్రం బంత

వృథితాః పన్నగాశ్చ సత్ దీప్తాస్యా దీప్తలోచనాః
దానవాశ్చ మహావీర్యాః పాతాళతలవాసినః. ౩౦

టిక॥ దీప్తాస్యాః- వెలుంగుచున్న (ము)-పీడింపఁబడినారు.
నోరుగలవియు; దీప్తలోచనాః= వె సముద్రంబుననుండుసర్పములు, దీప్తలోలుంగుచున్న కండ్లుగలవియునగు; పన్న చనంబులయి, ముఖంబులవిషంబు గ్రక్తుగాశ్చ=సహములును; వృథితాః=పీడిదు, రామదాణపీడితంబులయి, భయవితములు; ఆసత్=అయినవి. పాతాళ హ్వలంబులయినవి; ఆట్లు, పాతాళంబుతలవాసినః= పాతాళలోకంబుననుం వనుండుమహాపరాక్రమకాలులగు దానడునట్టి; మహావీర్యాః=అధికమయిన పురులును, రామదాణపీడితులయిరి.
రాక్షసుముగల; దానవాశ్చ=దానపు అని, తాత్పర్యము.

లును ; వృథితాః (అధ్యాహృత

ఊమయ స్సింధు రాజస్య సనక్రమకరాస్తదా
వింధ్యమందరసంకాశా స్సముత్పేతు స్సహస్రశః. ౩౧

టిక॥ తదా=అప్పుడు ; సనక్రమక లతోనుంగూడిన; సింధు రాజస్య=సమురాః=మొసళ్ల తోను మత్స్యవిశేషంబు వ్రముయొక్క; ఊమయః= అలలు;

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౧

వింధ్యమండరసంకాశాః = వింధ్యమండ మొదలగుజలజంతువులతోఁగూడినవగు
రపర్వతములతో సమానములయి; స మహాతరంగంబులు వింధ్య మండరంబు
హస్రశః = వేనవేలుగా; సముత్పేతుః = లుంబోలెనత్యున్నతంబులయి, వేనవే
లేచినవి. లుగాఁబొడమినవి.

అప్పుడు, సముద్రంబున, మొసళ్లు అని, తాత్పర్యము.

ఆఘూణితతరంగాఘ స్సంభ్రాంతోరగరాక్షసః

ఉద్వర్తితమహాగ్రాహ స్సంవృత్త స్సలిలాశయః. ౩౨

టిక॥సలిలాశయః = సముద్రము; ఆ అంతః,దరంగంబులుతిరుగుడునొంద,
ఘూణితతరంగాఘః = తిరుగుడునొం సర్పంబులును రాక్షసులును సంభ్రాంతు
దినయలలసమూహముగలదిగాను; సం లుగా, మొసళ్లుమొదలగు జలజంతువు
భ్రాంతోరగరాక్షసః = కలతనొందిన లుభీ తంబులయి సంక్షోభంబు నొం
సర్పములును రాక్షసులునుగలదిగాను; ద, నమ్మహాసముద్రం బంతయుఁ,
ఉద్వర్తితమహాగ్రాహః = తిరుగుడు గాంతిహీనంబయియుండినది.
నొందినపెద్దమొసళ్లుగలదిగాను;సంవృ అని, తాత్పర్యము.
త్తః = అయినది.

తతస్తు తం రాఘవ ముగ్రవేగం

ప్రకష్టమాణం ధను రప్రమేయమ్

సౌమిత్రి రుత్పత్య సముచ్ఛ్వసంతం

మామే తి చోక్త్యా ధను రాలలంబే. ౩౩

టిక॥తతస్తు = అటుపిమ్మటను;సౌమి ప్రకష్టమాణం = ఈడ్చుచున్నవాఁడు
త్రి = లిత్తుఁడు;ఉగ్రవేగం = భయం ను;సముచ్ఛ్వసంతం = నిట్టూర్పులుపు
కరమయిన వేగముగలవాఁడును; అప్ర చ్చుచున్నవాఁడునగు;తం = ఆ;రాఘ
మేయం = కొలఁదిలేనిధనుః = వింటిని; వం = రాముని;ఉత్పత్య = సమీపించి;మా

మా=వలదువలదు;ఇతి = అని;ఉక్త్వా
చ=చెప్పియు;ధనుః = వింటిని;అలలం
బే=పట్టుకొనెను.

అంత,లక్ష్మణుండు, కోపంబినుమ
డింపగట్టువుకలుపుచ్చుచు మఱియును
గ్రంబగువేగంబు వహించియతిభయంక
రంబగుశరసంధానంబునెయందొడంగి

నరాముంబాచి, “యింకనుపేక్షింపరా
దు,లోకంబులన్నియుదగ్ధంబులగును” అ
నితలంచి,రామండగ్గఱి, “వలదు!వల
దు!ఇంక,విరమింపుము!” అనిప్రాథకం
చియు,విరమింపకుండుటంజేసి,రాముని
చేతిధనువుంబట్టుకొనెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాక్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ఏకవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకవింశసర్గకాండీక,

ముగిసినది.

(౨౨)

ద్యా వింశతసగళప్రారంభః.

అథోవాచ రఘుశ్రేష్ఠ స్సాగరం దారుణం వచః

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట ; రఘుశ్రేష్ఠః=రాముడు; సాగరం=సముద్రునిగూర్చి; దారుణం=భయంకరమగు; వచః=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అద్య త్వం శోషయిష్యామి సపాతాలం మహాణవ. ౧

టీక॥ మహాణవ=మహాసముద్రునిచేదను.

డా! అద్య=ఇప్పుడు; సపాతాలం=సముద్రుడా! ఇప్పుడునిన్ను, పాపాతాలముతోఁ గూడు నట్లుగా ; తాళముతోఁగూడ, శోషిల్లునట్లుగా త్వం=నిన్ను; శోషయిష్యామి=ఎండించెదను. అని, తాత్పర్యము.

శరనిదగ్ధతో యస్య పరిశుష్కస్య సాగర

మయా శోషితసత్వస్య పాంసు రుత్పద్యతే మహాణ. ౨

టీక॥ సాగరం=సముద్రుడా! తే=ఉత్పద్యతే=పుట్టగలదు.

నీవు; మయా=నాచేత; శరనిదగ్ధతో=సముద్రుడా! నాదాణంబులచేజయస్య=దాణంబులచేదహింపఁబడిననీలంబంతయు నెండిపోయి, జలజంతువుల శ్లుగలవాడనై; పరిశుష్కస్య=ఎండినన్నియుదగ్ధంబులయినపిమ్మట, నీవున్నవాడనై ; శోషితసత్వస్య=దహింపఁబడినజంతువులగలవాడవుకాగా; మహాణ=గొప్పదగు; పాంసు=దుమ్ము;

మతాగ్రముక విస్ఫుల్బిత శరవహ్నిక సాగర

పారం తే ద్య గమివ్యంతి పద్భిరేవ స్థవంగమాః. ౩

టీక॥ సాగర = సముద్రుడా! మను; గమివ్యంతి = పొందగలరు.
 తామ్రముకవశేణ = నాధనుస్సున సముద్రుడా! నేనుబాణవక్షణంబు
 నుండివిడువఁబడిన; శరవిస్త్రమైన = బాణ న, నిన్ను శోషిల్లంజేసినపిమ్మట, నిప్పుడు,
 వక్షముచేత; ఆద్య = ఇప్పుడు; స్థవంగ మానరులు, కాలినడకనే, నిన్నుదాటి
 మాః = వానరులు; పద్భిరేవ = కాళ్లచేత పోగలరు. అని, తాత్పర్యము.
 నే; తే = నీయొక్క; పారం = ఆవలిగట్టు

విచిన్వ న్నాభిజానాసి పారుషంవాపి విక్రమమ్
 దానవాలయ సంతాపం వత్త నాధి గమివ్యసి. ౪

టీక॥ దానవాలయ = దానవులకుని దానవులకు నివాసస్థానమవగు స
 వాసస్థానమవయినసముద్రుడా! త్వం ముద్రుడా! నీవు, నాబలంబునుగానిప
 (అధ్యాహృతము) = నీవు; పారుషంవా రాక్రమంబునుగా; యాలోచించి, క
 పి = బలమునైనను; విక్రమం = పరాక్రమ సంగోసఁజాలవు; మఱియు, నావలనం
 మునైనను; విచిన్వ = ఆలోచించుచు; గలుగు బాధనుంగూడఁ దెలిసికొనకు
 నాభిజానాసి = ఎఱుంగవు. మత్తః = నా న్నావు; ఈయజ్ఞానము, దానవసహవా
 వలన; భావినం (అధ్యాహృతము) = కలు సదోషంబునం గలిగినదేమో తెలియదు.
 గునట్టి; సంతాపం = బాధను; నాధిగమి అని, రాముండు, సముద్రనకుంజెప్పెను.
 వ్యసి = ఎఱుంగవు. అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మే జాస్తేణ సంయోజ్య బ్రహ్మదండనిభం శరమ్
 సంయోజ్య ధనుషి శ్రేష్ఠే విచక్షణ మహాబలిః. ౫

టీక॥ మహాబలిః = అధికమయినబల రం = బాణమును; బ్రాహ్మేణ = బ్రహ్మ
 ముగలరాముండు; బ్రహ్మదండనిభం = సంబంధియగు; అస్త్రేణ = అస్త్రము
 బ్రహ్మదండముతోసమానమయిన; శ తో; సంయోజ్య = కూచి; శ్రే

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

స్థి=ఉత్తమమయిన; ధనుషి=వింటియం	బుదీసి, దానిబ్రహ్మస్త్రంబుతోనధిమం
దు; సంయోజ్య=కూచి; విచక్షణ=	త్రించి, వింటంగూచి, యాకణాం
ఆకషిణంచెను.	తమునాకషిణంచెను.

మహాబలుండగురాముండు, బ్రహ్మ	అని, తాత్పర్యము.
దండసమానంబగు, భయంకర శరం	

తస్మిన్ వికృష్టే సహసా రాఘవేణ శరాసనే
రోదసి సంపఘలేవ పర్వతాశ్చ చకంపిరే. ౬

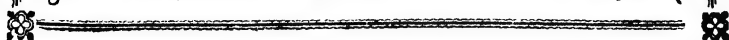
టీక॥ రాఘవేణ=రామునిచేత; త	ములును; చకంపిరే=వడంకినవి.
స్మిన్=ఆ; శరాసనే=ధనుస్సు; సహ	అట్లు, రాముండు, ధనువునాకషిణం
సా=శిఖింబున; వికృష్టే = ఈడ్వంబ	పఁగానే, ఆకాశంబునుభూమియుంబ
డఁగానే; రోదసి=ఆకాశభూములు;	గిలినట్లుండినవి; పర్వతంబులన్నియుభ
సంపఘలేవ(ఏకవచనమాఘము)=	యంబున, గడగడవడంకినవి.
పగిలినట్లుండినవి. పర్వతాశ్చ=పర్వత	అని, తాత్పర్యము.

తమశ్చ లోక మావవే దిశశ్చ నచకాశిరే
పరిచుక్షుభిరే చాశు సరాంసి సరిత స్తథా. ౭

టీక॥ తమశ్చ=చీకటియు; లోకం=	ముగా; పరిచుక్షుభిరే=కలంగినవి.
లోకమును; ఆవవే=కప్పినది. దిశశ్చ=ది	లోకంబునందంతయుఁజీకటిక్రమ్మిన
క్కులును; నచకాశిరే=ప్రకాశింపకుం	ది; దిక్కులుకాంపిహీనంబులయినవి; స
డినవి. తథా=అట్లు; సరాంసి=కొలంకు	రస్సులునునదులును, గలంగియుండినవి.
లును; సరితశ్చ=నదులును; ఆశు=శిఖి	అని, తాత్పర్యము.

తిర్యక్ సహనక్షత్రై స్సంగతౌ చంద్రభాస్వరా

టీక॥ చంద్రభాస్వరా=చంద్రనూ	తోఁగూడ; తిర్యక్ = వక్రముగా; సంగ
ర్దులు; నక్షత్రై స్సహ = నక్షత్రముల	తో=కూడినవారలయి; జగ్గతుః (అ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

335

స ౨౨

ధ్యావృత్తము) = నడచిరి.

చంద్రసూర్యులును, నక్షత్రంబులు

ను, భయంబున, వక్రంబుగా నడచినవి.

అని, తాత్పర్యము.

భాస్కరాంశుభి రాదీ వ్రంతమసాచ సమావృతమ్. ౮

ప్రచకాశే తథాకాశ ముల్కాశత విదీపితమ్

టిక్క|| తదా = అప్పుడు; భాస్కరాం

శుభిః = సూర్యుని కిరణముల చేత; ఆదీ

వ్రంతం = ప్రకాశింపఁ జేయఁబడినదియు; త

మసా = చీకటిచేత; సమావృతంచ = క

ప్పఁబడినదియు నగు; ఆకాశం = ఆకాశ

ము; ఉల్కాశతవిదీపితం (ఇవ) = కొఱవ

లనూఁజిఁచిచేఁ బ్రకాశింపఁ జేయఁబడిన

దివలె; ప్రచకాశే = ప్రకాశించినది.

అప్పుడు, ఆకాశంబున, అధికముగాఁ

జీఁకటిక్రమ్ముకొనియుండుటంజేసి, సూ

ర్యుని కిరణంబులు కొఱవలంబోలెఁగాం

టిహీనంబులయి చూపట్టుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

అంతరిక్షాచ్చ నిర్ఘాతా నిజఃస్మరతులస్వనాః. ౯

టిక్క|| అంతరిక్షాత్ = ఆకాశమున

నుండి; అతులస్వనాః = సరిలేనిధ్వనులు

గల; నిఘాతాశ్చ = పిడుగులును; ని

జఃస్మరః = వెడలినవి.

అంతరిక్షంబుననుండి, మహాధ్వనిగ

దురం, పిడుగులు, పడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

పుష్కరుశ్చ ఘనా దివ్యా దివి మారుత పక్షియః

టిక్క|| దివి = ఆకాశమునందు; ఘ

నాః = పెద్దవియును; దివ్యాః = ఆకాశము

నందుంబుట్టినవియును గు; మారుతప

క్షియః = వాయుసమాహములు; పు

ష్కరుశ్చ = సంచరించినవి.

మఱియు, నాకాశంబునం, జండ్

మాతంబులు, భయంకరంబుగా వీచి

నవి. అని, తాత్పర్యము.

బభంజచ మహావృక్షా జలదా నుద్వహన్నపి. ౧౦

ఆరుజంశైవ్రవ శైలాగ్రా శిఖరాణి ప్రభంజనః

టిక॥ ప్రభంజనం=వాయువు ; జల చైను.
దాక్=మేఘములను; ఉద్వహన్నపి= వాయువేగంబున, ఆకాశంబునందు,
పైకివహించుచును; మహావృత్తాక్= మేఘంబులువ్యాపించినవి; గొప్పవృత్తం
గొప్పమాకులను; బభంజవ=విడిచెను. బులు విడిగినవి; పర్వతశిఖరంబులును
శైలాగ్రాక్=పర్వతశిఖరములను; శి ఖండపర్వతంబులును, వీడితంబులయినవి
ఖరాణి=ఖండపర్వతములను; ఆరుజం అని, తాత్పర్యము.
శైవ్ర= (బహువచనమాషకము) పీడిం

దివిస్త్వశో మహామేఘా స్సంగతా స్సమహాస్వనాః. ౧౧
ముముచు వైద్యుతా నగ్నీంస్తే మహాశనయ స్తదా

టిక॥ తదా = అప్పుడు; దివిస్త్వ ప్పవీడుగులు ; ఆనక్ (అధ్యాహృత
శః=ఆకాశంబునంటుచున్న; మహామే ము)=అయినవి.
ఘాః=గొప్పమేఘంబులు; సంగతాః= అప్పుడు, మహామేఘంబులు, ఆ
కూడినవై ; సమహాస్వనాః= అధికమ కాశంబునసంగతంబులయి, మహాధ్వని
యినధ్వనితోఁగూడినవై ; వైద్యుతాక్= చెలంగ, వైద్యుతంబులగునగ్నలంగ్ర
మెఱుగుసంబంధులయిన; అగ్నీక్=అగ్ని క్రి-నవి; అవిపీడుగులయినేలంబడినవి.
హూత్రములను; ముముచుః=విడిచి అని, తాత్పర్యము.
నవి. తే=ఆయిగ్నులు; మహాశనయః=గా

యాని ఘాతాని దృశ్యాని చుక్రుశు శ్చ శనే స్సమమ్. ౧౨
అదృశ్యాని చఘాతాని ముముచు ర్భైరవస్వనమ్

టిక॥ దృశ్యాని=చూడఁదగిన; ఘా చ=అవియు; అశనేః = పిడుగునకు;
తాని=ఘాతములు; యాని(సంతి)= సమం=సరిగా; చుక్రుశుః=అఱచినవి;
ఏవిగలవో; తాని (అధ్యాహృతము) అదృశ్యాని=చూడఁగూడనట్టి; ఘాతా

నిచ=భూతములును; ధైరవస్వసం = దురి, నాకోశించినవి; అదృశ్యంబులగు
భయంకరధ్వనినిముముడు=విడిచినవి. పిశాచాదిభూతంబులును, భయంకరధ్వ
దృశ్యంబులగుమనుష్యాది భూతంబు నిం గావించినవి. అని, తాత్పర్యము.
లు, పిడుగుమోతకు సరిగా మహాధ్వనిగ

శిశ్యరేచాపి భూతాని సంప్రస్తాన్య ద్విజంతిత. ౧౩
సంప్రవివృధిరేచాపి నచ పస్పందిరే భయాత్

టీక|| భూతాని=భూతములు; సం వియు.
తప్రస్తాని=భయపడినవై; శిశ్యరేచాపి= అంత, సమస్తభూతంబులును, భ
నేలంబడినవియు. ఉద్విజంతిత= కలం యవిహ్వలంబులయి, నేలంబడి, సం
త నొందినవియు. సంప్రవివృధిరేచా భ్రాంతంబులయి, పరమదుఃఖితంబు
పి=దుఃఖపడినవియు; భయాత్= భయ లయి, భయంబునంజేసి, నిశ్చలంబులయి
మువలన; నపస్పందిరేచ=కదలకుండిన యుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

సహభూతై స్సతోయోమిన్ సహాగ స్సహరాక్షసః. ౧౪
సహసా భూతతో వేగా ద్భీమవేగో మహాదధిః

టీక|| తతః=అంత; వేగాత్=వేగము యినవేగముగలది; అభూత్ = అయి
వలన; సహసా = శీఘ్రంబున; భూతై నది.
స్సహ(స్థితః)= భూతంబులతోఁగూడ అంత, శరసంధాన మాత్రంబున
నున్నదియు; సతోయోమిన్ = జల రామవేగంబునంజేసి, యాసముద్రం
తరంగ ములతోఁ గూడినదియు; స బు, భూతంబులతోను సర్పంబులతోను
నాగః = సర్పములతోఁగూడినదియు; రాక్షసులతోనుం గూడ, గొప్పగొప్పత
సహరాక్షసం = రాక్షసులతోఁగూ రంబులతోఁగూడినదై, భయంకరంబగు
డినదియునగు; మహాదధిః = మహా వేగంబునొందినది.
సముద్రము; భీమవేగః= భయంకరమ అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

యోజనం వ్యతిచక్రామ వేలామన్యత్ర సప్లవాత్

టిక||సః(అధ్యాహృతము)-అసము | క్రామ=అతిక్రమించెను.
ద్రము;సప్లవాత్=ప్రవాహమువలన; అంతసముద్రము, చేలియలికట్టనుం
వేలామన్యత్ర = చేలియలికట్టనువిడిచి; డి, యామడదూరంబు; వెనుకకు బో
యోజనం = ఆమడదూరము; వ్యతిచక్రామ | యెను. అని, తాత్పర్యము.

తం త దా సమతిక్రాంతం నాతిచక్రామ రాఘవః
సముద్రత మమిత్రాఘ్నా రామో నదనదీపతిమ్. ౧౬

టిక||తదా=అప్పుడు; అమిత్రాఘ్నః= | అతిక్రమించడయ్యె.
శత్రువులంజంబునట్టి; రాఘవః= రఘు | అప్పుడు, శత్రుసంహారయగు రా
వంశమునందుంబుట్టిన; రామః= రా | ముందు, అట్లు వెనుకకు బాటిపోయి
ముడు; సమతిక్రాంతం= అతిక్రమిం | నసముద్రముపై , బాణప్రయోగంబు
చిపోయిన; సముద్రతం= గర్వితుండగు; సేయడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.
తం=అసముద్రమును; నాతిచక్రామ=

తతో మధ్యా త్సముద్రస్య సాగర స్వయ ముద్భితః
ఉదయక్ హి మహానైలా న్నేరో రివ దివాకరః. ౧౭

టిక||తతః=అటుపిమ్మట; సముద్ర | ర్భుండువలె; ఉద్భితః=లేచెను.
స్య=సముద్రమయొక్క; మధ్యాత్= | అంత, మేరుపర్వతంబుననుండి సూ
మధ్యప్రదేశముననుండి; స్వయం=తా | ర్భుండుదయించునట్లు, సముద్రమధ్యం
నై; సాగరః=సముద్రుడు; మహానై | బుననుండి, సముద్రాభిమానియైవతయ
లాత్=గొప్పపర్వతమయిన; మేరో= | యిన, సముద్రుండావిర్భవించెను.
మేరుపర్వతముననుండి; ఉదయక్= ఉ | అని, తాత్పర్యము.
దయించుచున్న; దివాకరః = సూ

పన్నగైస్సహ దీప్తానైస్య సముద్రః ప్రత్యక్షశ్రుత

స్నిగ్ధవైదూర్యసంకాశో జాంబూనదవిభూషితః. ౧౮
రక్తమాల్యాంబరధరః పద్మపత్రసభేక్షణః
సర్వపుష్పమయీం దివ్యాం శిరసా ధారయన్ స్రజమ్. ౧౯
జాతరూపమయైశ్చైవ తపనీయవిభూషణైః
ఆత్మజానాం చ రత్నానాం భూషితో భూషణోత్తమైః. ౨౦
ధాతుభి మ్మండిత శ్చైలో వివిశై హిమవానివ
ఏకావళిమధ్యగతం తరళం పాటలప్రభం. ౨౧
విపులే నోరసా విభ్ర తౌక్తస్థభస్య సహౌదరమ్
ఆఘూణితతరంగాః కాలికానిలసంకులః. ౨౨

<p>టీక॥ స్నిగ్ధవైదూర్యసంకాశః = సుందరమయిన వైదూర్యమణితోసమా నుడును ; జాంబూనదవిభూషితః = జంబూనదియందుఁబుట్టిన బంగారము చేసలంకరింపఁ బడినవాడును ; రక్త మాల్యాంబరధరః = ఎఱ్ఱనిపుష్పమాలి కలనువస్త్రములనుధరించినవాడును ; పద్మపత్రసభేక్షణః = తామరపూతేకు లతోసమానములయినకండ్లుగలవాడు ను; సర్వపుష్పమయీం=సమస్తపుష్ప వికారమయిన ; దివ్యాం=ఉత్తమమయి న; స్రజం=పుష్పమాలికను; శిరసా = తలచేత; ధారయన్ = ధరించుచున్న వాడును; జాతరూపమయైశ్చైవ=గ నులంబుట్టినబంగారు వికారములైనసా ములచేతను; తపనీయవిభూషణైః =</p>	<p>కాంచబడినబంగారుసొమ్ములచేతను; ఆత్మజానాం =తనయందుఁబుట్టిన; ర త్నానాం=రత్నములయొక్క; భూష ణోత్తమైశ్చ = భూషణశ్రేష్ఠములచేత ను; భూషితః = అలంకరింపఁబడినవా డును; వివిశైః=నానావిధములయిన ; ధాతుభిః=ధాతువులచేత; మండితః= అలంకరింపఁబడిన; హిమవాన్ = హి మవంతమను; శైలభవ(స్థితః)=పర్వత మువలెనున్నవాడును; తౌక్తస్థస్య = కౌక్తస్థమణికి; సహౌదరం = తోఁబ ట్టువయిన; ఏకావళిమధ్యగతం = ము క్తహారమునదుమున్ను; పాటలప్రభం= ఎఱ్ఱని కాంతిగల ; తరళం = నా యకమణిని, పతకముననుట; విపులేన= విశాలమయిన ; ఉరసా= వక్షస్థన</p>
--	---

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

లము చేత; బిభ్రత్ = ధరించుచున్నవాఁడును; ఆఘూణికేతతరంగః = మిక్కిలి-
లియుచలితములయిన యలలసమాహ
ముగలవాఁడును; కాశికానిలసంకులః = మే
ఘసమాహము చేతను వాయువు చేతను
వ్యాకులుండునగు; సముద్రః = సముద్రుఁ
డు; దీప్తాస్యైః = వెలుంగుచున్నవోరు
లుగల; పన్నగైస్సహ = సర్పములతోఁ
గూడ; ప్రత్యర్థశ్శత = చూడఁబడెను.

నై డూర్యవణః దేహించును , ర
క్తమాత్యంబరధరుండును, దామరఘా
త్రోకులుంబోలెనయనంబులుగలవాఁడు
ను, నానావిధపుష్పములుగూచికనదివృ
క్షపుష్పమాలికనుశిరంబునఁ దాల్చినవాఁ
డును, జంబూనదియందుఁబుట్టిన బం

గారుసొమ్ములచేనేమి, గనులందుజన్మిం
చినబంగారుసొమ్ములచేనేమి, నానా
విధామూల్యరత్నఖచితంబులగు బంగా
రుసొమ్ములచేనేమి యలంకృతుండును
నానావిధధాతువులచేనలంకృతుండగు
హిమవంతుండుంబోలెఁ దేజరిల్లుచున్న
వాఁడును, గౌస్తుభంబుతోఁ బుట్టువై
న, ముక్తావార మధ్యగతంబగు దివ్యర
త్నంబునువిశాలవక్షస్థలంబునందాల్చి
నవాఁడునగుసముద్రుండు , మహాతరం
గంబులాకాశంబునంట , మేఘవాతం
బులినుమడింప, దీప్తముఖంబులగు పన్న
గంబులతోఁగూడఁ, జూపఁబెట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉద్వృత్తితమహాగ్రాహ స్సంభ్రాంతోరగరాక్షసః

దేవతానాం సురూపాణాం నానారూపాభి రీశ్వరః

గంగాసింధుప్రధానాభి రాపగాభి స్సమావృతః.

టిక|| సురూపాణాం = సుందరము
లయిన సురూపములుగల; దేవతానాం =
దేవతలలోపల; ఈశ్వరః = శ్రేష్ఠుండ
గు; సః (అధ్యాహృతము) = ఆసము
ద్రుండు; ఉద్వృత్తితమహాగ్రాహః =
తిరుగుదునొందినగొప్ప మొసళ్లుగలవాఁ
డైనసంభ్రాంతోరగరాక్షసః = కలఁతనొం

దినసర్పంబులును రాక్షసులునుంగలవాఁ
డై; నానారూపాభిః = నానావిధ
రూపములు గల ; గంగా సింధుప్ర
ధానాభిః = గంగానదియొసింధునది
యుమొదలుగాఁగల; రాపగాభిః = నదు
లచే; సమావృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై;
పృత్యర్థశ్శత (అధ్యాహృతము) =

చూడఁబడెను.

దేవతాశ్రేష్ఠుండగునాసముద్రం
దు, పెద్దపెద్దముసళ్లు సంభ్రాంతంబుల
యితిరుగ, సర్పంబులును రాక్షసులును
గలఁతనొండ, నానావిధరూపధరలగు
గంగాసింధుప్రముఖనదులచేసేవింపఁబ

డినవాడై, సాక్షాత్కరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — “దేవతానాం
సురూపాణాం” అనుశ్లోకంబువ్యాఖ్యా
నముల నుదాహరింపఁబడలేదుకావున,
నిందుఁబరిగణితంబుగాదయ్యె.

సాగర స్వముపక్రమ్య పూర్వమా మంత్ర్య పీఠ్యవాక్. ౨౩

అబ్రవీత్ ప్రాంజలి ర్వాక్యం రాఘవం శరపాణినమ్

టిక॥పీఠ్యవాక్=అధికమయినపరా
క్రమముగల; సాగరః=సముద్రుఁడు; స
ముపక్రమ్య=వచ్చి; పూర్వం=మున్ను;
ఆమంత్ర్య=పిలిచి; ప్రాంజలిః=మంచి
చేమోడ్చుగలవాడై; శరపాణినం =
బాణము హస్తమునందుగల; రాఘ
వం=రామునిగూచి; వాక్యం=మాట

ను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

పరాక్రమ వంతుండగు సముద్రం
దు, రామనొద్దకుఁబోయి, తానెమం
దుగా రామంబిలిచి, చేమోడ్చుగీలించి,
బాణపాణియగురాముంజూచి, యిట్లు
ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పృథివీ వాయు రాకాశ మాపో జ్యోతిశ్చ రాఘవ. ౨౪

స్వభావే సౌమ్య తివ్రంతి శాశ్వతం మాగ్ మాశ్రితాః

టిక॥సౌమ్య=ప్రసన్నుడవగు; రా
ఘవ=రాముఁడా! పృథివీ = భూమి
యి; వాయుః=వాయువును; ఆకాశం=
ఆకాశమును; ఆపః= జలమును; జ్యోతి
శ్చ=అగ్నియును; శాశ్వతం=నిత్యమగు;
మాగ్=మర్యాదను. ఆశ్రితాః=పొం
దినవై; స్వభావే=స్వభావమునందు; తి

వ్రంతి=ఉన్నవి.

ప్రసన్నుడవగురాముఁడా! భూమి
యి, వాయువును, ఆకాశమును, జలంబు
ను, అగ్నియును ఈపంచభూతంబులు
ను, శాశ్వతంబగుమర్యాదనవలంబించి,
కాఠిన్యము, తిర్యగ్గమనము, అవకాశరూ
పత, అగాధత్వము, ఊర్ధ్వజ్వలనము,

ఈస్వస్వభావంబులనువదలకుండును. అని, తాత్పర్యము.

తత్స్వ భావో మమాప్యేవ యదగాధో హ మప్లవః. ౨౧
వికారస్తు భవే ద్గాధ ఏత తే ప్రవదామ్యహమ్

టిక||తత్ = అందువలన; అహం = ను; తే = నీకు; ఏతత్ = దీనిని; ప్రవదామి = నేను; అగాధః = అధికమయినలోతుగ నెప్పుచున్నాను, చెప్పిననుట-
లవాఁడను; అప్లవః = దాటఁగూడని అందువలన, మిక్కిలియులోతుగ
వాఁడను; అస్మి (అధ్యాత్మము) లిగి, దాటనలవిగాకుండుట, నాస్వభా
యత్ = అగుచున్నాననునదియేదిగల వము; నేనుదీనివదలనలవిగాదు; లోతు
దో; ఏషః = ఇది; మమాహి = నాయొక్క లేకుండుట, నిప్పునకుఁ జల్లఁదనంబుపో
యు; స్వభావః = స్వభావము, వికార లె, నాకువిరుద్ధధర్మము; ఈతత్త్వంబు
స్తు = వికారముమాత్రము; గాధః = లోఁ నీకుఁజెప్పితిని. అని, తాత్పర్యము.
తులేనిది; భవేత్ = అగును. అహం = నే

న కామా న్నచ లోభాద్వా నభయా త్పర్థివాత్తజ. ౨౨
గ్రాహనక్రాకులజలం స్తంభయేయం కథంచన

టిక||పాథికవాత్తజ = రాచకొ న(స్తంభయేయం) = స్తంభింపను . భ
మరుండవగురాముఁడా! అహం (అధ్యా యాత్ = భయమువలనఁగాని; న(స్తం
హృతము) = నేను; కథంచన = ఎట్లయి భయేయం) = స్తంభింపను.
నను; గ్రాహనక్రాకులజలం = మొన రాచకొమరుండవగురాముఁడా! నే
ళ్లచేతను మత్స్యవిశేషములచేతను నిం ను, గామమునంగాని, లోభంబునంగా
దినజలమును; కామాత్ = అభీష్టమునుబొం ని, భయంబునంగాని, మొనళ్లు మొదల
దునపేక్షవలనఁగాని; నస్తంభయేయం = గుజంతువులచేసిందియున్నజలంబులను,
స్తంభింపను. లోభాచ్చవా = భ్రాండం ఎంతమాత్రము స్తంభింపఁజాలను.
బదినదానివిడువనిచ్చలేమివలనఁగాని; అని, తాత్పర్యము.

విధాన్యే రామయేనాపి విషహిష్యే హ్యహం తథా. ౨౩

గ్రాహా నప్రహరివ్యంతి యావత్సేనా తరివ్యతి

టిక॥ రామ = రాముడా! యేనాపి =	శ్లు॥ నప్రహరివ్యంతి = బాధింపవు.
ఏవిధముచేతమాత్రము; విషహిష్ట్యే =	రాముడా! ఆయితే, నాచేతనైన
శక్తుండనగుదునో; తథా = అట్లు; వి	కార్యమునుమాత్రముగావించెదను; మీ
ధాన్యేహి = చేయుదునుగదా! యావ	సేన, సముద్రంబుదాటువఱకు, గా
త్ = ఎంతవఱకు; సేన = సేన; తరివ్య	హాదిజలజంతువులుసేనను బాధింపకుం
తి = దాటునో; తావత్ (అధ్యావృతము) =	డునట్లుగావించెదను.
ము) = అంతవఱకు; గ్రాహాః = మొస	అని, తాత్పర్యము.

హరీణాం తరణే రామ కరిష్యామి యథాస్థలమ్. ౨౮

టిక॥ రామ = రాముడా! హరీ	రాముడా! వానరులుసముద్రంబు
ణాం = వానరులయొక్క; తరణే = దా	దాటుటవిషయమయి, సేతుబంధము
టుటవిషయమయి; యథా = ఎట్లు; స్థ	నేయుటకుదగిన సాహాయ్యంబు గా
లం = మిట్ట; భవతి (అధ్యావృతము) =	వించెదను. అనిసముద్రండు, రాముని
అగునో; తథా (అధ్యావృతము) =	తోడజెప్పెను.
అట్లు; కరిష్యామి = చేసెదను.	అని, తాత్పర్యము.

తమ బ్రవీ త్తదా రామ ఉద్యతోహి నదీపతే

అమోఘా యం మహాబాణః కన్తిక దేశే నిపాత్యతామ్. ౨౯

టిక॥ తదా = అప్పుడు; రామః = రా	గదా! కన్తిక = వీ; దేశే = ప్రదేశము
ముడు. తం = ఆసముద్రునిగూర్చి; “నదీ	నందు; నిపాత్యతాం = వ్రేయబడు
పతే = నదులకుభ్రతవై నసముద్రం	గాక” ఇతి (అధ్యావృతము) = అని;
దా! అమోఘః = వ్యర్థముగానట్టి; అ	అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
యం = ఈ; మహాబాణః = గొప్పబా	అప్పుడు, రాముండు, సముద్రంబు
ణము; ఉద్యతోహి = సంధింపబడినది	చి, “సముద్రుడా! అట్లుగనేని, అమో

ఘంటగు సేమహాబాణంబును , శరాస విడుతును? చెప్పము" అని, పలికెను.
నంబున, సంధించినానే! దీని నెచ్చట అని, తాత్పర్యము.

రామస్య వనచం శ్రుత్వా తంచ దృష్ట్వా మహాశరమ్
మహాదధి మహాతేజా రాఘవం వాక్య మబ్రవీత్. ౩౦

టీక||మహాతేజాః - అధికమయిన అబ్రవీత్ - చెప్పెను.
ప్రభావముగల; మహాదధిః = స మహాతేజాండగు సముద్రుండు, రా
ముద్రుండు; రామస్య = రామునియొ ముండు చెప్పినమాటనువిని, కృతసం
కల్పః వచనం - మాటను; శ్రుత్వా = వి ధానంబగు మహాబాణంబునుజూచి ,
ని; తం = ఆ; మహాశరం = గొప్ప బాణము రామునకు ఈమాటంజెప్పెను.
ను; దృష్ట్వా చ = చూచియు; రాఘవం = అని, తాత్పర్యము.
రామునిగూర్చి; వాక్యం = మాటను;

ఉత్తరేణా వకాశో స్తి కశ్చిత్పుణ్య తమో మమ
ద్రుమకుల్య ఇతిభ్యాతో లోకే భ్యాతో యథా భవాత్. ౩౧

టీక||ఉత్తరేణ = ఉత్తరదిక్కున స మ = నాయొక్క; కశ్చిత్ = ఒకానొక;
మీపముగా; భవాత్ = నీవు; యథా = అవకాశం = ప్రదేశము; అ స్తి = కలదు.
ఎట్లొ; తథా (అధ్యాహృతము) = అ ఇచ్చటికి, సమీపముగాను ఉత్తరదిక్కు
ట్లు; లోకే = లోకమునందు; భ్యాతః = ప్ర న, లోకంబునందునీవలె వినుతికెక్కిన
సిద్ధమును; ద్రుమకుల్య ఇతి = ద్రుమకుల్య దియుమిక్కిలియునుందరంబునగుద్రుమ
మని; భ్యాతః = ప్రసిద్ధమును ; పుణ్యత కుల్యంబనునొకప్రదేశమునందు.
మః = మిక్కిలియునుందరమునగు ; మ అని, తాత్పర్యము.

ఉగ్రదశకనకమణో బహవ స్తత్ర దస్యవః
అభీరప్రముఖాః పాపాః పిబంతి సలిలం మమ. ౩౨

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౪౯

స ౨౨

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; ఉగ్రదర్శనక మును; పిబంతి=తాగుచున్నారు.
 మాణిః=భయంకరములయినచూచు ఆపదేశంబునఁ, జెంబడివాండు)
 టయఁగార్యమునుగలవారలును; పా మున్నగువారలనేకులు, దొంగలు, నా
 పాః=పాపస్వభావులునగు; ఆభీరప్ర జలంబుద్రావుచు, మహాదుష్టకాన్యంబు
 ముఖాః=చెంబడివాండ్రుమొదలగు; ద లంగావించుచున్నారరు.
 స్యవః=దొంగలు; బహవః = అనేకు అని, తాత్పర్యము.
 లు; మమ=నాయొక్క; సలిలం= జల

తైస్త్రు సంస్కర్షణం పాపై ననసహే పాపకమణిః
 అమోఘః క్రియతాం రామ తత్ర తేష శరోత్తమః. ౩౩

టీక॥ రామ=రాముఁడా! పాపక కానిది; క్రియతాం=చేయఁబడుఁగాక.
 మణిః = పాపముగలిగించునట్టికార్య రాముఁడా! అట్టిపాపకమణులగు
 ముగల; తైః=ఆ; పాపైస్త్రు=పాపిష్ఠుల దుష్టులస్పృశమును నేను సహింపంజాల
 చేమాత్రము; సంస్కర్షణం= తాఁకుట ను; కావున, ఈయమోఘబాణంబును,
 ను; ననసహే=ఓర్వను. శరోత్తమః = వారలవైఁ, బ్రయోగింపుము. అని, స
 బాణశ్రేష్ఠము; తత్ర=అచ్చట; తేష= ముద్రుండు, రామునితోఁజెప్పెను.
 వారలయందు; అమోఘః=వ్యర్థము అని, తాత్పర్యము.

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా సాగరస్య స రాఘవః
 ముమోచ తం శరం దీప్తం వీర స్సాగరదర్శనాత్. ౩౪

టీక॥ వీరః=పరాక్రమశాలియగు; మువలన; దీప్తం=వెలంగుచున్న; తం=
 సః=ఆ; రాఘవః=రాముఁడు; తస్య= ఆ; శరం=బాణమును; ముమోచ=విడి
 ఆ; సాగరస్య = సముద్రునియొక్క; చెను.
 తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా= పరాక్రమవంతుండగురాముండు,
 విని; సాగరదర్శనాత్ = సముద్రునిమత ఆసముద్రుండుచెప్పినమాటనువిని, సము

ద్రునియిష్టప్రకారము, అప్పు హాబాణ | అని, తాత్పర్యము-
మును, ద్రుసుకుల్యంబుపైవిడిచెను.

తేన త స్మరుకాంతారం పృథివ్యాం ఖలు విశ్రుతమ్
నిపాతిత శ్శరో యత్ర దీప్తాశనిసమపీభః. ౩౫

టీక॥ తేన = ఆరామునిచేత; య | తారమని; పృథివ్యాం = భూమియందు;
త్ర = వీస్థలమునందు ; దీప్తాశనిసమప్ర | విశ్రుతంఖలు = ప్రసిద్ధి నొందినదిగా!
భః = మండుచున్నవిడుగుతో సమానమ | రాముండు, వీస్థలంబునపై, బిడు
యినకాంతిగల; శరః = బాణము; నిపా | గుంబోలేవెలుంగుచున్న బాణముంబ్ర
తితః = వేయఁబడినదో; తత్ = ఆస్థల | యోగింఁజెనో, ఆస్థలంబుమరుకాంతార
ము; మరుకాంతారం (ఇతి) = మరుకాం | మనిప్రసిద్ధి నొందినది. అని, తాత్పర్యము.

సనాదచ తదా తత్ర వసుధా శరపీడితా

తస్మా ద్వృణముఖా తోయ ముత్పపాత రసాతలాత్. ౩౬

టీక॥ తదా = అప్పుడు; తత్ర = అచ్చ | లము; ఉత్పపాత = ఎగిరినది.
ట; వసుధా = భూమి; శరపీడితా = బా | అప్పుడు, బాణపాతంబునంజేసి,
ణముచేబీడింపఁబడినదై; సనాదచ = | భూమిమహానాదంబు గావించినది; ఆదె
అటచినదియు; తస్మాత్ = ఆ; వ్రణముఖా | బృదగిలినస్థలంబున, బాతాళంబుననుం
త్ = దెబ్బదగిలినస్థలముననుండి; రసాత | డి, దివ్యజలంబుననుంచినది.
లాత్ = పాతాళముననుండి; తోయం = జ | అని, తాత్పర్యము.

స బధూవ తదా కూపో వ్రణఇత్య భిష్రుతః

సతతం చో ణ్ణితం తోయం సముద్రస్యే వ దృశ్యతే. ౩౭

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సః = ఆ; కూ | వ = అయినది. తస్య (అధ్యాహృత
పః = కూపము; వ్రణఇతి = వ్రణకూప | ము) = ఆవ్రణకూపముయొక్క; సము
మని; అభివిశ్రుతః = ప్రసిద్ధము; బధూ | ద్రస్యేవ = సముద్రముయొక్కవలె; ఉద్ధి

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౫౦

స ౨౨

తం=లేచిన; తోయం=జలము; సత
తం=ఎల్లప్పుడు; దృశ్యతే=చూడఁబ
డుచున్నది.

అకూపము వ్రణకూపమని ప్రసిద్ధి
నొందినది; అందుఁ బాతాళంబుననుం

డి యుద్ధతంబయిన జలము, రుద్రుం
డై, సముద్రజలంబువలె, నెల్లప్పుడును
నాశంబులేక, చూడఁబడుచుండును.

అని, తాత్పర్యము.

అవదారణశబ్దశ్చ దారుణ స్సమపద్యత

టీక॥ అవదారణశబ్దశ్చ=పగలుడు
స్పృహనియును; దారుణః=భయంకరమ
యి; సమపద్యత=కలిగినది.

అట్లు, బాణవేగంబునఘూమిపగు
లునప్పుడు, భయంకరంబగుధ్వనికలిగిన
ది. అని, తాత్పర్యము.

తస్మాద్బాణిపాతేన త్వపః కుక్షివ్య శోషయత్. ౩౮

టీ॥ బాణిపాతేన=బాణప్రయోగముచే
త; కుక్షివ్య=పల్లములందు; స్థితాః (అ
ధ్యాహృతము)=ఉన్న; అపస్త=జలము
లనుమాత్రము; తస్మాత్=ఆద్రుమకుల్య
ముననుండి; అశోషయత్=ఎండించెను.

అట్లురాముండు, బాణప్రయోగం
బుచే, ద్రుమకుల్యంబులందుఁ, బల్లపు
ప్రదేశంబులనుండు, నాభీరాదిపాపి
ఘటచేస్పృశింపఁబడుచున్న దుష్టజలం
బుల, నశింపజేసెను. అని, తాత్పర్యము,

విఖ్యాతం త్రిషు లోకేషు మరుకాంతారమేవ తత్

టీక॥ తత్=అస్థలము; మరుకాంతా
రమేవ=మరుకాంతారమనుపేరుగలది
గానే; త్రిషు=మూడైన; లోకేషు =
లోకములయందును; విఖ్యాతం=ప్రసి
ద్ధమయినది.

జలంబులంతయు నెండిపోవుటం జే
సి, యాప్రదేశంబు మరుకాంతారమ
ని, ముల్లొకంబులంబేరుఁబడసినది.
అని, తాత్పర్యము.

మోక్షయిత్వా తతః కుక్షిం రామో దశరథాత్తజః. ౩౯

వరం తస్మై దదౌ విద్వాన్మరవేఽ మరవిక్రమః

టీక॥ అమరవిక్రమః = దేవతయొక్క పరాక్రమమువంటి పరాక్రమము గల వారమును; విద్వాన్ = పండితుడును; దశరథాత్మజః = దశరథునికొడుకునగు; రామః = రాముడు; కుశీం = సముద్ర కుశీప్రదేశమును; మోక్షయిత్యా = విడిచించి; తతః = అటుపిమ్మట; తస్మై = ఆ; మరవే = మరుకాంతారముకొఱకు; వరం = వరమును; దదౌ = ఇచ్చెను. దేవతల్యండునుబండితుండును, దశరథపుత్రుండునగురాముండు, అట్లు, సముద్రకుశీప్రదేశముననుండి, అభిరాదిపాపిమలనశింపంజేసి, యంతనమ్మరు కాంతారమునకు వరంబొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.

పశవ్య శ్చ ల్పగోగశ్చ ఫలమూలరసాయతః. ౪౦
బహుస్నేహా బహుక్షీర స్సుగంధి వివిధావధః

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము) = ఈమరుకాంతారము; పశవ్యః = పశువులకుహితముగాను; అల్పరోగశ్చ = కొంచెమురోగముగలదిగాను; ఫలమూలరసాయతః = ఫలములతోనుమూలములతోనుతేనియలతోను గూడినదిగాను; బహుస్నేహా = అధికమయినస్నేహముగలదిగాను; బహుక్షీరః = అధికమయినపాలుగలదిగాను; సుగంధిః = మంచివాసనగలదిగాను; వివిధావధః = నానావిధములయిన మూలికలు గలదిగాను; సుః ఘాయాత్ (అధ్యాహృతము) = అగునుగాక. ఈమరుకాంతారము, పశువులకుఁ గావలసిన బాలతృణాదులు గలదై, యరోగమయి, ఫలమూల మధువులతోఁగూడినదై, క్షీరసమృద్ధమయి, సుగంధినానావిధమూలికలుగలదై, యుండంగలదు. అని, రాముండు, మరుకాంతారమునకువరంబొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మేతై గుణై ర్యుక్తో బహుభి స్సతతం మరుః. ౪౧
రామస్య వరదానాచ్చ శివః పంథా బభూవహ

టిక్క రామస్య=రామునియొక్క; ము; బహువ=అయ్యెను. "హ" అనునది	
వరదానాబ్జ=వరంబుగిచ్చుటవలననే; పాదపూరణార్థము.	
మరుః=మరుకాంతారము; ఏవం = ఇ	గామునివరదానప్రభావంబున, న
ట్లు; ఏలై=ఈ; బహుభిః=పెక్కులయి	మ్మరుకాంతారము, ఓట్లు పెక్కుగు
న; గుణైః=గుణములతో; సతతం=ఎల్ల	ణంబులతోఁగూడినదై, యెల్లప్పుడును,
ప్పుడును; యుక్తః= కూడినదై; శివః=	మనోహరప్రదేశంబై యొప్పుచుండినది.
మంగళకరమయిన; పంథాః = ప్రదేశ	అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ దగ్ధే తదా కత్నో సముద్ర స్ఫురితాంపటిః. ౪౨
రాఘవం సర్వశాస్త్రజ్ఞ మిదం వచన మబ్రవీత్

టిక్క తస్మిన్=ఆ; కత్నో=కుష్మి ; ను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.	
దగ్ధే=దహింపఁబడినదికాఁగా; తదా=	అట్లు, ఆద్రుమకల్గింబంతయు, ద
అప్పుడు; సరితాం=నదులకు; పతిః=	గ్ధంబయినపిమ్మట, నదీపతియగుసము
పెనమిటియగు; సముద్రః= సముద్రుఁ	ద్రుండు, సమస్తశాస్త్రవేత్తయగురా
డు; సర్వశాస్త్రజ్ఞం=సమస్తశాస్త్రం	ముజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
బులనెఱింగినట్టి; రాఘవం = రాముని	అని, తాత్పర్యము.
గూచి; ఇదం=ఈ; వచనం=మాట	

అయం సౌమ్య సభో నామ తనుజో విశ్వకర్మణః. ౪౩
పితౌ దత్త వర శ్రీమాన్ ప్రతిమో విశ్వకర్మణా

టిక్క సౌమ్య=శిన్ననివాడవగురా	మారుండు. పిత్రా = తండ్రికేత; ద
ముడా! శ్రీమాన్= కాంతిమంతుండ	త్తవరః = ఇయ్యఁబడినవఁముగలవాఁ
గు; సభో=నామ=తనుజులపేరుగల ;	డు. విశ్వకర్మణా = విశ్వకర్మతో;
అయం = ఈవానరుండు; విశ్వకర్మ	ప్రతివః=సము నుండు.
ణః=విశ్వకర్మయొక్క; తనుజః= క	సౌమ్యుడవగురాముడా! ఈని

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

శుండు, విశ్వకర్మకొడుకు; విశ్వకర్మ విద్యలందరికి సమానుడు.
వలసవరంబునొందియున్నాడు; శిల్ప అని, తాత్పర్యము.

ఏష సేతుం మహూత్సహః కరోతు మయి వానరః. ౪౪
త మహం ధారయిష్యామి తథాహ్యేష యథా పితా

టీక॥ మహూత్సహః=అధికమభా=ఎట్లా; తథాహి=అట్లుగాదా!
యినయుత్సాహముగల; ఏషః=ఈ; వా మహూత్సహుండగు, నీశుండు,
వరః=వానరుడు; మయి = నాయకుని; సముద్రంబునందు, సేతువునికొంచుం
డు; సేతుం=సేతువును; కరోతు= గాక; అసేతువునుమునుగకుండ సేను
చేయుంగాక. అహం=నేను; తం=అ ఛరించెదను; ఇతండు, తండ్రియంతటి
సేతువును; ధారయిష్యామి=ధరించె వాడు. అని, సముద్రండు, రాము
డను. ఏషః=ఇతండు; పితా=తండ్రి; యి తండ్రిజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవనుక్తో దధి నక్షస్సముత్థాయ నలస్తదా. ౪౫
అబ్రవీ ద్వా నర శ్రేష్ఠో వాక్యం రామం మహాబలిః

టీక॥ ఉదధిః=సముద్రండు; ఏవం= తం=చెప్పెను.
ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; నష్టః=పోయె సముద్రుండీత్రకారముచెప్పి, యంత
ను. తదా=అప్పుడు; మహాబలిః=అధి నంతహీతుండయ్యెను; అప్పుడు, వా
కమునువలముగల; వానరశ్రేష్ఠః=వా ఁరోత్తముండును మహాబలుండు నగు
నగోత్తముండగు; నలిః=నలుండ; నలుండులేచి, రాముంబూచి, యీమా
సముత్థాయ=లేచి; రామం=రాము టంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నిగూచి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీ

అహం సేతుం కరిష్యామి విస్తీర్ణే వరుశాలయే. ౪౬
పితు స్సామర్థ్య మాస్థాయ తస్త్యమాహ మహూదధిః

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౩౫౫

స ౨౨

టిక||అహం=నేను;పితుః=తండ్రి; చెప్పడున్నాడు.

యొక్క; సామర్థ్యం=శక్తిని; ఆస్థా
య=అధిష్టించి; విస్తీర్ణం = విశాలమ
యిన; పరుణాలయే = సముద్రమునం
దు; నేతుం=నేతువును; కరిష్యామి=
చేసెదను. మహాదధిః=సముద్రుడు;
తత్త్వం=యథార్థమును ; అహం=

నేను, నాతండ్రియొసంగిన సామ
ర్థ్యంబునవలంబించి, విశాలంబగు స
ముద్రమునందు నేతువుగ బైకను, స
ముద్రుండు, యథార్థముంజెప్పివా
డు. అని, తాత్పర్యము.

దండవీచ వరో లోకే పురుషస్యేతి మేమతిః. ౪౭

ధిక్ క్షమా మక్యతజ్ఞేషు సాంత్యం దాన మథాపివా

టిక||లోకే=లోకమునందు; పురు
షస్య=పురుషునకు; దండవీచ=దండ
పాయమె; వరో=శ్రేష్ఠము. ఇతి=అని;
క్షే=రాయొక్క; మతిః=మతము. అదృ
తజ్ఞేషు= కృతజ్ఞులుగాని వారలయం
దు; క్షమాం= పీఠుకనుగూచిక; సాం
త్యం= సామ్రాజ్యపాయమునుగూర్చిగా
ని; అథ=ఇంక; దానమపివా=దానోపా

యమునుగూచికగాని; ధిక్ = దహిం
పటదుటయగుకాక.
లోకమునందు, బురుషుండుదండో
పాయమునేప్రయోగింపవలయుననివా
యధిపాయము; కృతజ్ఞులు గానివారి
పయము, క్షమయ, సామదా
నోపాయంబులనుబడికీరావు.
అని, తాత్పర్యము.

అయంహి సాగరో భీమ స్సేషుకమచిదృశ్యయా. ౪౮

దదా దండభయా ద్గాఢం రాఘవాయ మహిమాదధిః

టిక||సాగరం=సగరునిచేద్రవ్యింపబడి
; భీమః=భయంకరుండగు; అయం=ఈ
మహిమాదధిః=మహాసముద్రుడు; దండ
భయాత్=దండమపలనిభయంబువలన;
నేతుకమచిదృశ్యయా= నేతునిమా

ణమునుబాదనిచ్చుచేత; రాఘవాయ=
రామయొకకు; గాఢం= మిట్టను; ద
దా=ఇచ్చెను.
భయంకరా కారుండగు నీసము
ద్రుండు, సగరునిచేవధికంబయ్యె

గృతజ్ఞత లేక, రాముండుడుండించునను | రామునకు స్థలంబొసంగెను.
భయంబున, సేతుని మాణింబునకై, | అని, తాత్పర్యము.

మమ మాతు ర్వరో దన్తో మందరే విశ్వకర్మణా. ౪౯

టిక|| మందరే = మందరపర్వతమునం | మందరపర్వతంబున, విశ్వకర్మ
దు; విశ్వకర్మణా = విశ్వకర్మచేత; | నాతల్లికి, వరంబొసంగెను.
మమ = నాయొక్క; మాతుః = తల్లికి; | అని, తాత్పర్యము.
వరః = వరము; దన్తో = ఇయ్యబడినది.

ఔర సస్తస్య పుత్రోహం సదృశో విశ్వకర్మణా

టిక|| అహం = నేను; తస్య = అవిశ్వ | మానుండను.
కర్మయొక్క; ఔరః = ముఖ్యుడ | నేనా విశ్వకర్మకారన పుత్రుండ
యిన; పుత్రః = కుమారుండను. విశ్వక | ను; శిష్టినిద్యలందు, విశ్వకర్మకు సమా
కర్మణా = విశ్వకర్మతో; సదృశః = స | నుండను. అని, తాత్పర్యము.

సచాశ్చహ మనుకొవై ప్రబ్రూయా మాత్మనో గుణాన్, ౫౦

టిక|| అహంబాపి = నేనును; అను | మఱియెవ్వరును జెప్పవారు లేకుం
కొవై = చెప్పబడనివాడనైయే, అత్త | మనస్సును, నేనుమాత్రము, నాగుణం
నః = నాయొక్క; గుణాన్ = గుణంబు | బలం జెప్పకొనువాడనుగాను.
లను; సప్రబ్రూయాం = చెప్పను. | అని, తాత్పర్యము.

సమథా శ్చాప్యహం సేతుం కతుంవై వరుణాలయే

టిక|| అహం = నేను; వరుణాలయే = | ము); సమథా = సమథుండను.
సముద్రమునందు; సేతుం = సేతువు | నేను, సముద్రంబున, సేతువును ని
ను; కతుంచాపి = చేయుటకును; | మింపఁగలను. అని, తాత్పర్యము.
("వై") (అనునది పాదపూర్వకాథా

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౩౫౭

స ౨౨

స్తూరితో స్వహమేతేన తత్త్వమాహ మహిమఃధిః. ౫౦

టిక॥ అహం = నేను; ఏతేన = ఈసఁ జెప్పచున్నాఁడు.
ముద్రునిచేత; స్తూరిగఁ = జ్ఞాపకపఱచు సముద్రుండు, యథార్థాంబుర జె
బడినాను. మహిమఃధిః = సముద్రఁ ప్పించాఁడు; హకున జ్ఞాపక పఱచివా
డు; తత్త్వం = యథార్థమును; అహం = ఁ. అని, తాత్పర్యము.

కామ మదైగ్ధవ బద్ధుంతు సేతుం వానరపుంగవాః

టిక॥ వానరపుంగవాః = వానర శ్రేణి ఇచ్చయుండు సేని, యిప్పుడె, వాన
పులు; అదైగ్ధవ = ఇప్పుడె; కామం = యుద్ధము, సేతునిమాఱునన్నాహంబు సే
ధేవుముగా, సేతుం = సేతువును; బద్ధుం యుదురుగాక. అని, నలుండుచెప్పెను.
తుంకట్టుదురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

తతో తిస్సప్తా రామేణ సన్వతో హరియాధపాః. ౫౧

అభిషేతు మహారణ్యం హృష్టా శ్శతసహస్రశః

టిక॥ తతః = అంత; హరియాధరణ్యం = మహావనమును; అభిషేతుః =
పాః = వానరోత్తములు; సవతః = పొందిరి.
అంతటను; రామేణ = రామునిచేత; అ అంత, వానరోత్తములు, రామ
తిస్సప్తాః = నియోగింపబడినవారలై; యోగంబున, బరమసత్తుష్టలయి, అ
హృష్టాః = సంతసించినవారలై; శ త్తలక్షలుగాగుంపుచేరి, యడవులకుం
తసహస్రశః = లక్షలులక్షలుగా; మహా బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేనగాన్నగసంకాశాశ్శాఖామృగగణషభాః. ౫౨

బభంజు ర్వానరా స్తత్ర ప్రచకఘశ్చ సాగరమ్

టిక॥ తత్ర = అచ్చట; నగసంకా ఖామృగగణషభాః = వానరసమూహ
శాః = పర్వతములతోసమానులును; శా ములలో శ్రేష్ఠులునగు; తే = ఆ; వాన గాః =

వానరు గజ = పరమృద్ధములను; బ
 ి = విట, సేతునిఁగం = సముద్ర
 సేతునిఁగం; ప్రజాపతిశ్చ = ఆకాశం
 చియియి.

లూతఁ, బర్వతాకారులగునానా
 రోత్రములు, అడవులందునానావిధవృ
 త్తములంబెఱికి, సముద్రంబునంజేర్చిరి.
 అని, తాత్పర్యము.

తే సాలైశ్చ శ్వకజ్జేశ్చ ధచైర్వంతైశ్చ వానరాః. ౫౪
 కటశై రజానై సాలై స్తీలకై స్తీమితై రపి
 బిలైశ్చ సప్తజ్జేశ్చ కర్ణికారైశ్చ పుష్పితైః. ౫౫
 చూతైశ్చ శోకవృక్షైశ్చ సాగరం సమపూరయత్

టిక|| తే = ఆ; వానరాః = వానరులు;
 సాలైశ్చ = మద్దిచెట్లచేతను ; అశ్వక
 జ్జేశ్చ = కనుమద్దిచెట్లచేతను; ధవైః =
 చంద్రచెట్లచేతను; వంతైశ్చ = వెడల్పచే
 తను; కటశైః = కొండచెట్లచేతను;
 అజానైః = ఏడుమద్దిచెట్లచేతను; తా
 స్తైః = తాటిచెట్లచేతను ; తీలకైః =
 బొట్టుగుచెట్లచేతను; తీమితైః = తి
 మిశవృక్షములచేతను; బిలైశ్చ = మా
 తోడుచెట్లచేతను; సప్తజ్జేశ్చ = ఏ
 డాసులతెరిచి చెట్లచేతను ; పుష్పి
 తైః = పూచి; శోకారైశ్చ = కొండ
 గోగుచెట్లచేతను; చూతైశ్చ = చూమిడి

చెట్లచేతను; అశోకవృక్షైశ్చ = అశో
 కవృక్షములచేతను; సాగరం = సముద్ర
 మును; సమపూరయత్ = నిండించిరి.
 ఆవానరులు, అట్లు, మద్దిచెట్లను ఇను
 మద్దిచెట్లను, ఏడుమద్దిచెట్లను, చంద్రచె
 ట్లను, వెడల్పను, గొండమద్దిచెట్లను,
 తాటిచెట్లను, బొట్టుగుచెట్లను, తిమిశ
 వృక్షములను, బిల్వవృక్షములను, ఏ
 డాకులయఁబడిచెట్లను, పుష్పితంబుల
 నుండగోగుచెట్లను, చూమిడిచెట్ల
 ను, అశోకవృక్షములను! దీనికొనివచ్చి,
 సముద్రంబునిండించిరి.
 అని, తాత్పర్యము.

సమూలాంశ్య విమూలాంశ్య పాదపాక హరిసత్రము. ౫౬
 ఇంద్రకేరూ నివోద్యమ్య ప్రజహుః హారయస్తహా

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము.

౩౫౯

స ౨౨

టిక్కహరిస త్తమాః = వానరశ్రేష్ఠులగుఃహరయః = వానరులు; సమూలాంశ్చ = వేల్గతోఁగూడినవృక్షములు; నిమూలాః = వేళ్లులే నట్టి; పాదపాంశ్చ = వృక్షములను; ఇంద్రకేరూసః = ఇంద్రధ్వజములనువలె; ఉద్యమ్య = ఎత్తి; తరూః = వృక్షములను; ప్రజ	హ్యః = పడకేసిరి. ఆవానరౌత్తముఁబృథుంబులఁగొన్నిటిని సమూలంబులుగాను గొన్నిటిని విమూలంబులుగాను, బెటికి, యింద్రధ్వజంబులంబులై లై కెల్గి, సముద్రంబునంబడవైచిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

తాలాఢ దాడిమగుల్తాంశ్చ నారికేళాఢ విభీతకాఢ. ౫౭
వకుళాఢ ఖదిరాఢ నిందాఢ సమాజహ్న సమంతతః

టిక్కవానరాః (అధ్యాహృతము) = వానరులు, సమంతతః = అంతటను; తాలాఢ = తాటికెట్లును; దాడిమగుల్తాంశ్చ = దానిమ్మ చెట్లును; నారికేళాఢ = లెంకాయ చెట్లును; విభీతకాఢ = తాండ్ర చెట్లును; వకుళాఢ = పొగడ చెట్లును; ఖదిరాఢ = తుమ్మ చెట్లును; నిందాఢ =	వేలచెట్లును; సమాజహ్నః = కొనవచ్చిరి. ఆవానరులు, తాటికెట్లును దాడిమవృక్షంబులను లెంకాయ చెట్లును, తాండ్ర చెట్లును బొగడ చెట్లును, తుమ్మ చెట్లును, నింద్రధ్వజంబులను, సీసికొనవచ్చి, సముద్రంబునంబడవైచిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	---

హస్తీ మాత్రా న్న హాకాయాః పాషాణాంశ్చ మహాబలాః. ౫౮
పర్వతాంశ్చ సముత్పాట్య యంత్రైః పరివహంతి

టిక్కమహాకాయాః = గొప్పశరీరముగలవారలును; మహాబలాః = అధికమయిన బలముగల వారలునగు వానరులు; హస్తీమాత్రాఢ = వీనుఁగంతటిప్పమాణముగల; పాషాణాంశ్చ =	తాళ్లును; పర్వతాంశ్చ = కొండలను; సముత్పాట్య = పెల్లగించి; యంత్రైః = యంత్రంబులచేత; పరివహంతి = కొనిపోయిరియు. మహాకాయులును మహాబలులునగు
---	---

ప్ర

వానరులు, ఏనుంగంతటిప్రమాణముగ త్రొంబులచేఁగొనిపోయిరి.
లతాశ్లనుబర్వతంబులనుంబెఱికి, యం | అని, తాత్పర్యము.

ప్రక్షిప్తమాణ్డే రచనై స్పహసా జలమృద్ధిశమ్. ౫౯
సముత్పత్త త మాకాశ ముపాసర్వ తత స్తతః

టీక॥ ప్రక్షిప్తమాణ్డేః = వేయఁబడ | ఆకాశమునందు; ఉపాసపకాశ=వ్యా
చున్న; అవలైః=పర్వతములచేత; స | పించినది.
హసా=తటాలున; జలం=నీరు ; ఉద్ధి | సముద్రంబుంబర్వతంబులంబడవేయ
తం=ఎగిరినది. సముత్పత్తతం= ఎగిరిన | టచే, జలంబుపైకెగిరి, యాకాశంబున,
దై; తత స్తతః=అంతనంత; ఆకాశం= | నచ్చటచ్చట, వ్యాపించినది.

సముద్రం ట్కోభయామాసు ర్వానరాశ్చ సమంతతః. ౬౦

టీక॥ వానరాః=వానరులు; సమం | అప్పుడు, వానరులు, సముద్రంబు
తతశ్చ=అంతటను; సముద్రం= సము | నంతయుఁజూభితంబుగావించిరి.
ద్రమును; ట్కోభయామాసుః= కలఁత | అని, తాత్పర్యము.
పెట్టిరి.

సూత్రాణ్యన్యే ప్రగృహ్ణంతి వ్యాయతం శతయోజనమ్

టీక॥ అన్యే= మఱికొందఱు; శత | కొందఱు, ఎచ్చతకూ-వలుగలుగ
యోజనం = సూత్రామడలు; వ్యాయ | కుండుటకై, సూత్రయోజనంబులునిడు
తం = ఈడ్చుటకునట్లుగా; సూత్రా | పయిన, సూత్రంబులంబట్టుకొనిరి.
ణి=చారములను ; ప్రగృహ్ణంతి = ప | అని, తాత్పర్యము.
ట్టుకొనిరి.

దండా నన్యే ప్రగృహ్ణంతి విచిన్వంతి తథా పశే. ౬౧

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౬౧

స ౨౨

టిక్క||అన్యే=మఱికొందఱు ; దం
డాక=కొయ్యలను; ప్రగృహ్ణంతి=ప
ట్టుకొనిరి. తథా=అట్లు; ఆపరే=మ
ఱికొందఱు; విచిన్వంకి= పరీక్షించు
చుండిరి.

కొందఱు, కొలతకొయ్యలంబట్టు
కొనియుండిరి; మఱికొందఱు, ఎద్దుత
కుర్రవలుపరీక్షించుచుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

దశయోజన విస్తారం శతయోజన మాయతమ్
నల శ్చక్రే మహాసేతుం మధ్యే నదనదీపతే. ౬౨

టిక్క||నలః= నలుఁడు ; నదనదీప
తే=నదములకును నదులకునుబ్రహ్మవై
నసముద్రముయొక్క; మధ్యే=నడుమ
ను; దశయోజనవిస్తారం= పదియామ
డల వెడల్పుగలదియు; శతయోజనం=
నూతామడలు; అయతం=నిడుపయిన
దియునగు; మహాసేతుం=గొప్పసేతు

వును;చక్రే=చేసెను.
అట్లు, నలుఁడు, సముద్రంబునడుమ,
పదియోజనంబుల వెడల్పుగలదియు నూ
లుయోజనంబుల నిడువుగలదియునగు
మహాసేతువునునిమింఁచెను.
అని, తాత్పర్యము.

వానరా శ్చతశ స్తత్ర రామస్యాజ్ఞాపురస్సరాః
మేఘాభైః పర్వతాన్ గ్రేష్వ తృణైః కాష్ఠైః బంధిరే. ౬౩

టిక్క||త్ర=అందు; రామస్య= రా
మునియొక్క; ఆజ్ఞాపురస్సరాః= ఆ
జ్ఞయె ముందునడచునది గాఁగలవార
లగు; వానరాః=వానరులు; శతశః=
నూలునూలుగా ; మేఘాభైః=
మేఘముయొక్కకాంతివంటికాంతిగల;
పర్వతాన్ గ్రేష్వ=పర్వతశిఖరములచేత
ను; తృణైః=పచ్చికలచేతను; కాష్ఠైః శ్చ=

కొయ్యలచేతను; బంధిరే=బంధించిరి.
అందు, నలునకు సహాయులయి,
పెక్కు-వానరులు, రామునియాజ్ఞను
శిరసావహించి, మేఘసమానంబులగు
పర్వతశిఖరంబులచేతను దృఢకాఢంబు
లచేతను, సేతుబంధంబుగావించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

వానరులు, ఏనుంగంతటి ప్రమాణముగ త్రంబుల చేగొనిపోయిరి.
లతాశ్ల సుబర్వతంబులనుం బెఱికి, యం | అని, తాత్పర్యము.

ప్రక్షిప్యమాణై రచలై స్సహసా జలమధిశమ్. ౫౯
సముత్పక్తిత మాకాశ మపాసర్వ త్తత స్తతః

టీక|| ప్రక్షిప్యమాణైః - కేయః బడ | ఆకాశమునందు; ఉపాసపకాశ్ = వ్యా
చున్న; అచలైః = పర్వతములచేత; స | పించినది.
హసా = తటాలున; జలం = నీరు ; ఉద్ధి | సముద్రంబులర్వతంబులంబడవేయ
తం = ఎగిరినది. సముత్పత్తితం = ఎగిరిన | టచే, జలంబుపైకెగిరి, యాకాశంబున,
దై; తత స్తతః = అంతనంత; ఆకాశం = | నచ్చటచ్చట, వ్యాపించినది.

సముద్రం ట్కో భయామాను రావనరాశ్చ సమంతతః. ౬౦

టీక|| వానరాః = వానరులు; సమం | అప్పుడు, వానరులు, సముద్రంబు
తతశ్చ = అంతటను; సముద్రం = సము | నంతయుఁబ్రభతంబుగావించిరి.
ద్రమును; ట్కో భయామానుః = కలఁత | అని, తాత్పర్యము.
పెట్టిరి.

సూత్రాణ్యస్తే ప్రగృహ్ణంతి వ్యాయతం శతయోజనమ్

టీక|| అస్తే = చాఱికొండలు; శత | కొండలు, ఎచ్చుతక్కు-వలుగలుగ
యోజనం = సూత్రామడలు; వ్యాయ | కుండుటకై, సూత్రయోజనంబులునిడు
తం = ఈడ్వంబడునట్లుగా; సూత్రా | పయిన, సూత్రంబులంబట్టుకొనిరి.
ణి = చారములను ; ప్రగృహ్ణంతి = ప | అని, తాత్పర్యము.
ట్టుకొనిరి.

దండా నస్తే ప్రగృహ్ణంతి విచిన్వంతి తథా పశే. ౬౧

శ్రీ మద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౩౬౧

స ౨౨

టిక్క||అన్యో=మఱికొందఱు ; దం
డా=కొయ్యలను; ప్రగృహ్లాంతి=ప
ట్టుకొనిరి. తథా=అట్లు; అపరే=మ
ఱికొందఱు; విచిన్వంతి= పరీక్షించు
చుండిరి.

కొందఱు, కొలతకొయ్యలంబట్టు
కొనియుండిరి; మఱికొందఱు, ఎచ్చుత
కులవలుపరీక్షించుచుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

దశయోజన విస్తారం శతయోజన మాయతమ్
సల శ్చక్రే మహాసేతుం మధ్యే నదనదీపతేః. ౬౨

టిక్క||సలః= సలుఁడు ; నదనదీప
తేః=నదములకును నదులకునుబ్రభువై
ససముద్రముయొక్క; మధ్యే=నడుమ
ను; దశయోజనవిస్తారం= పదియామ
డల వెడల్పుగలదియు; శతయోజనం=
నూతొమడలు; ఆయతం=నిడుపయిన
దియునగు; మహాసేతుం=గొప్పసేతు

వును; చక్రే=చేసెను.
అట్లు, సలుఁడు, సముద్రంబునడుమ,
పదియోజనంబుల వెడల్పుగలదియు నూ
టుయోజనంబుల నిడువుగలదియునగు
మహాసేతువును నిమిఁకంచెను.
అని, తాత్పర్యము.

వానరా శ్చతశ్చ త్రై రామస్యా జ్ఞాపురస్సరాః
మేఘాభైః పర్వతాగ్నే శ్చ తృణైః కాష్ఠైః బలబంధిరే. ౬౩

టిక్క||త్రై=అందు; రామస్య= రా
మునియొక్క; ఆజ్ఞాపురస్సరాః= ఆ
జ్ఞయె ముందునడుమనది గాఁగలవార
లగు; వానరాః=వానరులు; శతశః=
నూఱులునూఱులుగా ; మేఘాభైః=
మేఘముయొక్క కాంతివంటికాంతిగల;
పర్వతాగ్నే శ్చ=పర్వతశిఖరములచేత
ను; తృణైః=పచ్చికలచేతను; కాష్ఠైః శ్చ=

కొయ్యలచేతను; బలబంధిరే=బంధించిరి.
అందు, నలునకు సహాయులయి,
పెక్కువానరులు, రామునియాజ్ఞను
శిరసావహించి, మేఘసమానంబులగు
పర్వతశిఖరంబులచేతను దృఢకాష్ఠంబు
లచేతను, సేతుబంధంబుగావించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

భ్రష్టితాగై శ్చ తరుభి సేతుం బద్నంతి వానరాః

<p>టిక వానరాః=వానరులు ; భ్రష్టితాగై=పూచినకొనలుగల; తరుభి=వృక్షంబులనుంగూడవేసి, సేతువునునిశ్చయముచేతను; సేతుం=సేతువును; బద్నంతి=కట్టిరి.</p>	<p>వానరులు, భ్రష్టితాగై=వృక్షంబులనుంగూడవేసి, సేతువునునిమిఠించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

పాషాణాంశ్చ గిరి ప్రఖ్యాతా గిరిణాం శిఖరాణిచ. ౬౪
దృశ్యంతే పరిధావంతో గృహ్య వారణ సన్నిధాః

<p>టిక గిరిప్రఖ్యాతా=కొండలతో సమానములయిన ; పాషాణాంశ్చ=జాళ్లను; గిరిణాం=శిఖరాణిచ=శిఖరములను ; గృహ్య (గృహీత్వా)=పట్టుకొని ; పరిధావంతః=పరుగెత్తుచున్న; వారణసన్నిధాః=వీనుంగులతో సమానులయిన</p>	<p>వానరులు; దృశ్యంతే = చూడఁబడుచుండిరి. వీనుంగులంతటివానరులు; కొండలంతటిజాళ్లను బర్వతశిఖరంబులనుంగొని, పరుగెత్తుచు, జూపరుల కచ్చెరువుగలిగించుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

శిలానాం శ్చిప్యమాణానాం శైలానాంచ నిపాత్యతామ్. ౬౫
బహువ తుముల శ్చబ్ద స్తదా తస్మిన్ మహేవాదధౌ

<p>టిక తదా=అప్పుడు; తస్మిన్=అ; మహేవాదధౌ=మహాసముద్రమునందు; శిలానాం=తాళ్లు; శ్చిప్యమాణానాం=వేయఁబడుచుండగాను; శైలానాంచ=కొండలును; నిపాత్యతాం(నిపాత్యమానానాం) = వేయఁబడుచుండగాను;</p>	<p>తుములః=దొమ్మియయిన; శబ్దః=ధ్వని; బహువ=అయినది. అప్పుడుసముద్రంబునఁబెద్దపెద్దతాళ్లనువేయుటచేతను, బర్వతంబులంబడవేయుటచేతను, మహాధ్వనిగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

కృతాని ప్రథమే నాహ్వానోజనాని చతుర్దశ. ౬౬

ప్రహృష్టై గజసంకాతై స్వరమాణ్డైః ప్లవంగమైః

టిక॥ ప్రహృష్టైః = మిక్కిలిసంత
సించినవారలును; గజసంకాతైః = వీను
గులతోసమానులును ; స్వరమాణ్డైః =
వేగిర పడుచున్న వారలునగు; ప్లవంగ
మైః = వానరులచేత; ప్రథమేన = మొదటి
దైన; అహ్నా = దినముచేత; చతుర్థశః =
పదునాలుగయిన; యోజనాని = ఆమ

డలు; కృతాని = చేయబడినవి.
వీనుంగునుంబోలె మహాకాయులగు
నావానరులు, పరమసంతృప్తులయి, మ
హావేగంబున, వొక్కదినంబున, బదునా
లుగుయోజనంబులదూరము, సేతువును
నిమిఁంచిరి. అని, తాత్పర్యము.

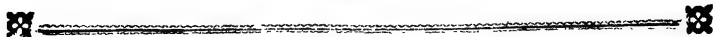
ద్వితీయేన తథా చాహ్నా యోజనానితు వింశతిః. ౬౩
కృతాని ప్లవగై స్తూణాం భీమకాన్దై మహాబలైః

టిక॥ భీమకాన్దైః = భయంకరమ
యినశరీరముగలవారలును ; మహాబ
లైః = అధికమయినబలముగలవారలున
గు; ప్లవగైః = వానరులచేత; తూణాం =
శీఘ్రముగా; తథా = అట్లు; ద్వితీయేన =
రెండవదైన; అహ్నా = దినముచేతను;
వింశతిః = ఇరువదగు; యోజనానితు = ఆ

మడలుమాత్రము; కృతాని = చేయబడి
నవి.
భయంకరాకారులును మహాబలులు
నగువానరులు, రెండవదినంబున, నిరువ
దియోజనంబుల దూరము సేతువును
నిమిఁంచిరి. అని, తాత్పర్యము.

అహ్నా తృతీయేన తథా యోజనాని కృతానితు. ౬౪
త్వరమాణ్డై మహాకాన్దై రేకవింశతి రేవచ

టిక॥ త్వరమాణ్డైః = వేగి
రపడుచున్న ; మహాకాన్దైః = గొ
ప్పశరీరముగలవానరులచేత; తథా =
అట్లు; తృతీయేన = మూడవదగు; అ
హ్నా = దినముచేత; ఏకవింశతిః = ఇరు
వదియొక్క; యోజనాన్యేవచ = ఆమడ

<p>లును; కృతాని = చేయబడినది “శు” ఇరువదియొక్క యోజనంబుల దూర అనునది పాదపూరణార్థము.</p> <p>మహాకాయులగు, నావానరులు, అని, తాత్పర్యము.</p> <p>అతివేగంబున, మూడవదినంబునందొ,</p>	<p>ము, సేతువును నిమింఁచిరి.</p>
---	---------------------------------

చతుర్థేన తథా చాహ్వా ద్యావింశతి రథాపిచ. ౬-
యోజనాని మహావేగైః కృతాన త్వరితై స్తుతైః

<p>టిక అథ=అంతఃతథాచ=అట్లు; మహావేగైః= అధికమయిన వేగముగలవారలును; త్వరితైః= వేగింపడినవారలును; తైస్తు= ఆవానరులచేతనె; చతుర్థేన = నాలవదిన; అహ్వా = దినముచేత ; ద్యావింశతిః= ఇరువదిరెండు ; యోజనాన్యపిచ= ఆమడలును;</p>	<p>కృతాని చేయబడినవి. అంతఃకాలవదినంబున, మహావేగులగునవాన్యపిచ, మహావేగంబువహించి, యిరువదిరెండు యోజనంబులదూరము సేతువును నిమింఁచిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

పంచమేన తథా చాహ్వా వ్లవగైః శీఘ్రకారిభిః. ౭౦
యోజనాని త్రయోవింశ త్సువేల మధికృత్యవై

<p>టిక తథాచ=అట్లు; శీఘ్రకారిభిః= శీఘ్రముగాఁజేయునట్టి; వ్లవగైః=వానరులచేత; పంచమేన= ఐదవదగు; అహ్వా=దినముచేత; సువేలం= సువేలపర్వతమును; అధికృత్య = హద్దు గాఁజేసి; (“వై” అనునది పాదపూరణార్థము) త్రయోవింశత్ (త్రయోవింశతిః)= ఇరువదిమూడు; యోజనాని = ఆమడ</p>	<p>లు; కృతాని (అధ్యాహృతము)= చేయబడినవి. శీఘ్రకారులగునావానరులు, ఐదవదినంబున సువేలపర్వతంబువఱకు, ఇరువదిమూడు యోజనంబులదూరము సేతువుని నిమింఁచి, సేతుబంధకార్యమును, సమాప్తి నొందించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

స వానర వరశ్రీమా స్వశ్వేకర్షాశ్చ జో ఒలి. ౨౦

బబంధ సాగరే సేతుం యథాచాస్య పితా తథా

టిక॥ అస్య = ఇతః యోగం; పితా =	గునలుండు; సాగరే = సముద్రంబునందు;
తండ్రియగు విశ్వేకమః; యథా = ఎ	సేతుం = సేతువును; బబంధ = కట్టెను.
ట్లఁ; తథా = అట్లు; సమర్థః (అధ్యా	తండ్రియుంబో లెశిల్పవిద్యలందు మ
హృతము) = సమర్థుండగును; శ్రీమాన్ =	హాసమర్థుండగును శ్రీమంతుండును బల
కాంతిమంతండును; విశ్వేకమాత్మ	వంతుండును విశ్వేకమః పుత్రుండగును వా
జః = విశ్వేకమః కుమారుండును; ఒలి =	నర్తత్రముండును గుఱుండు, అట్లు సము
అధికమయిన బలముగల వాఁడునగు;	ద్రమధ్యంబున, మహాసేతువును నిర్మిం
సః = ఆ; వానరవరః = వానరశ్రేష్ఠుండ	చెను. అని, తాత్పర్యము,

స నలేన కృతసేతు స్సాగరే మకరాలయే. ౨౧

శుశుభే సుభగ స్త్రిమాన్ స్వాతీపథ ఇవాంబరే

టిక॥ మకరాలయే = మొసళ్ళయొని	మకరాలయంబగు సముద్రంబున,
కిపట్టెను; సాగరే = సముద్రమునం	నిలనిమిత్తంబయిన, సుందరంబును శ్రీ
దు; నలేన = నలునలేత; కృతః = చే	మంతంబునగు సమ్మహాసేతువు, ఆకా
యొందిన; సుభగః = సుందరమును; శ్రీ	శంబున, సూర్యుడలవధ్యమ మా
మాన్ = కాంతిమంతంబునగు; సః = ఆ;	గఁబందలిమధ్యమవీధియగు స్వాతీ
సేతుః = సేతువు; అంబరే = ఆకాశము	వీధియుంబోలె, బ్రకాశించుచుండినది.
నందు; స్వాతీపథ ఇవ = స్వాతీవీధివలె;	అని, తాత్పర్యము.
శుశుభే = ప్రకాశించెను.	

తతో దేవా స్సగంధర్వా స్సిద్ధాశ్చ పరమవః. ౨౩

ఆగమ్య గగనే తస్థు ద్రక్షప్తుకామాస్త దద్యుతమ్

టిక॥ తతః=అంతః; సగంధర్వాః=తస్యః=ఉండిరి.
గంధర్వులతోఁగూడిన; దేవాః=దేవ అష్టము, దేవతలును, గంధర్వులు
తలును; సిద్ధాశ్చ=సిద్ధులును; పరమేశ్వ
యః=ఉత్తములగుటుములును; తత్= ను, సిద్ధులును, మహామూలము , య
అ; అద్భుతం=అశ్చర్యమును; ద్రష్టుకా య్యాశ్చర్యముంజూడుటకై, యవ్వుటి
మాః=చూడఁగోరినవారలయి ; ఆగ కివచ్చి, యాకాశంబుననుండిరి.
మ్యు=వచ్చి; గగనే=ఆకాశమునందు; అని, తాత్పర్యము.

దశయోజన విస్తీర్ణం శతయోజన మాయతమ్. ౭౪

దద్యుశు దేవగంధర్వా నశసేతుం సుదుష్కరమ్

టిక॥ దేవగంధర్వాః=దేవతలును; తుః=చూచిరి.
గంధర్వులును; దశయోజనవిస్తీర్ణం= దేవతలునుగంధర్వులును మున్నగు
పదియొడల వెడల్పుగలదియు ; శత వారలు, పదియోజనంబుల వెడల్పును,
యోజనం=నూతొమడలు; ఆయతం= నూలుయోజనంబులనిడువునుంగలయతి
నిడువునునదియు; సుదుష్కరం= ఎంత దుష్కరం బయిన నలనిమిత్తం బగు
మాత్రముచేయనలవిగానిదియు నగు; సేతువుంబొచిరి. అని, తాత్పర్యము.
నలసేతుం= నలుని సేతువును ; దద్యు

అష్టవంతః స్థ వంగశ్చ గజకంతశ్చ స్థవంగమాః. ౭౫

టిక॥ స్థ వంగమాః=వానరులు; ఆ ఉండిరి.
స్థవంతః=అభిముఖముగా నెగురుచు; స్థ వానరులు, ఇటుఅటు, ఎగిరిపోవు
వంతశ్చ=ఎగురుచును; గజకంతశ్చ= చు, గజిండుచుచు , బరమ సంతోషం
అటచును; ఆనక (అధ్యాహృతము)= బుననుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

త దచింత్య మసహ్యంబ అద్భుతం రోమహర్షణమ్

దద్యుశు స్సర్వ భూతాని సాగరే సేతుబంధమ్. ౭౬

శ్రీమద్రామాయణముఃయుద్ధకాండము.

౩౬౭

స ౨౨

టిక॥ సహజాతాని-సమస్తధూతంబులును; అచింత్యం=మనంబున నైననున్నరానిదియు; అసహ్యం = సహింపరానిదియు; అద్భుతం = అశ్చర్యావహమును; రోమహర్షణం= వెంఛుకలగగుర్పాటువొందునట్లు చేయునదియునగు; తల్=ఆ; సాగరే=సముద్రమునందు; సేతుబంధనం= సేతువు

గట్టుటను; దదృశుః=చూచినవి. మనంబున నైననుజింతింపనలవిగానిదియు, దుస్సహంబునువాత్సర్యకరంబును గగుర్పాటువొందించునదియునగు; సముద్రసేతుబంధంబును, సమస్తధూతంబులునుసందర్శించినవి. అని, తాత్పర్యము.

తాని కోటి సహస్రాణి వానరాకాం మహాజసామ్ బద్ధంత స్సాగరే సేతుం జగ్తుః పారం మహాదధేః. ౭౮

టిక॥ మహాజసాం= అధికమయినపరాక్రమముగల; వానరాకాం = వానరులయొక్క; తాని = ఆ; కోటి సహస్రాణి = కోటులయొక్క వేలు; సాగరే= సముద్రమునందు; సేతుం= సేతువును; బద్ధంతః= (లింగవ్యత్యయమాహము)కట్టుచు; మహా

దధేః=సముద్రముయొక్క; పారం = ఆవలిగట్టును; జగ్తుః=పొందిరి. సేతుబంధంబునందు వ్యాప్తులయియుండిన, మహాపరాక్రమశాలిలగు వానరులు, కోటులకోటులుగా, ముందు, సముద్రదక్షిణపారముంజేరిరి. అని, తాత్పర్యము.

వికాల స్సుక్ష్మత శ్రీమాన్ సుధామి స్సుసమాహితః ఆశోభత మహాసేతు స్సీమంత ఇవ సాగరే. ౭౯

టిక॥ వికాలః= వెడలుచైనదియు; స్సుక్ష్మతః=చక్కఁగాఁజేయఁబడినదియు; సుధామిః=మంచి నేలకలిదియు; సుసమాహితః=రంధ్రములులేనిదియునగు; మహాసేతుః=గొప్ప సేతువు; సాగరే=

సముద్రమునందు; సీమంతఇవ=పాపటవలె; ఆశోభత=ప్రకాశించెను. వికాలంబునుదృఢబద్ధంబును, శ్రీమంతంబును, మిట్టపల్లములులేనిదియై రంధ్రంబులులేనిదియునగునమహాసేతువు

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౨౨

సముద్రంబున చాపటవలె బ్రకాశించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

తతః పారే సముద్రస్య గదాపాణి ర్విభీషణః
పరేషా మభిఘాతాథా మతివృత్త చ్చివై స్సహ. ౭౮

టీక|| తతః=అటుపిమ్మట; విభీషణః= షీణపు గట్టునందు; అతివృత్త= ఉండెను.
విభీషణుండు; గదాపాణిః= గదచేతంగ అంత, విభీషణుండు, గదాపాణియ
లవాడై; పరేషాం=శత్రువులయొక్క; యి, సచివులం గూడి, శత్రువులు పైకొని
అభిఘాతాథాం=కొట్టుటకొఱకు; స నవారలసంహించుటకై, సముద్రదక్షి
చ్చివై స్సహ=మంతులతోఁగూడ; సము ణతీరంబునంగాచియుండెను.
ద్రస్య=సముద్రముయొక్క; పారే= ద అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్తు తతః ప్రాహ రామం సత్యపరాక్రమమ్

టీక|| తతః=అటుపిమ్మట; సుగ్రీవ చున్నాడు.
స్తు = సుగ్రీవుండుమాత్రము; సత్యప అంత, సుగ్రీవుండు, సత్యపరాక్ర
రాక్రమం= సత్యపరాక్రమముగల; రా ముండగురాముంజూచి, యిట్లుచెప్పెను
మం= రామునిగూర్చి; ప్రాహ=చెప్పు అని, తాత్పర్యము.

హనుమంతం త్వ మారోహ అంగదంచాపే లక్ష్యణః. ౮౦

టీక|| త్వం=నీవు; హనుమంతం=హను కుఁగగాక.
మంతు; ఆరోహ=ఎక్కుము. లక్ష్యణ నీవు, హనుమంతునారోహింపుము;
శ్చాపి=లక్ష్యణుండును; అంగదం= అంగ లక్ష్యణుండు, అంగదునారోహించు
దుని; ఆరోహతు(అధ్యాహృతము)=ఎ గాక. అని, తాత్పర్యము.

అయంహి విప్రులో వీర సాగరో మకరాలయః

టీక|| వీర=పరాక్రమశాలివగు రా పట్టయిన; అయం=ఈ; సాగరః = స
ముదా! మకరాలయః= మొసళ్లయొనకి ముద్రము; విప్రులోహి-విశాలముగదా!

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము:

కల్

స ౨౨

పరాక్రమవంతుండవగు రాముఁ మీరలునడచివచ్చుటసరిగాదు-
డా!మకరాలయంబగు, నీసముద్రము అని, తాత్పర్యము-
మికి-లియువిశాలమయినది, కావున,

వైహయసా యువా మేతా వానరా తారయివ్యతః. ౮౧

టిక||వై హయసా=అకాశమునసం ఈహనుమదంగదులు,మిమ్ము, నా
చరించునట్టి; వేతా=ఈ; వానరా= కాశగమనంబునందీసికొనిపోయి, దాఁ
వానరులు, యువాం=మిమ్ము; తార టింపఁగలరు- అని, సుగ్రీవుండు, రా
యివ్యతః=దాఁటింతురు- మునితోఁజెప్పెను-అని, తాత్పర్యము-

అగ్రత స్తస్య సైన్యస్య శ్రీమాన్ రామ స్సలక్ష్మణః
జగామ ధన్వీ ధర్మాత్మా సుగ్రీవేణ సమన్వితః. ౮౨

టిక||ధన్వీ = మంచిధనుస్సుగలవాఁ తః=ముందటఁజగామ=పోయెను.
దును;ధర్మాత్మా = ధర్మఃస్వభావుం ధనుర్ధరుండును ధర్మాత్ముండు
దును;శ్రీమాన్=అధికమయినకాంతిగల సుగ్రీమంతుండునగురాముండు, లక్ష్మ
వాఁడునగు;సలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితోఁ ణునిసుగ్రీవునింగూడి, యాసైన్యంబునక
గూడిన;రామః=రాముండు;సుగ్రీవేణ= గ్రభాగంబుననడచెను.
సుగ్రీవునితో;సమన్వితః=బూడినవాఁడై; అని, తాత్పర్యము.
తస్య-ఆ;సైన్యస్య-సేనయొక్క;అగ్ర)

అన్యే మధ్యేన గచ్ఛంతి పార్శ్వతోన్యే క్షవంగమాః
సలిలే ప్రపతంత్యన్యే మాగః మన్యే నలేభిరే. ౮౩

టిక||అన్యే = మఱికొందఱు;మధ్యే రులు; పార్శ్వతః=ప్రక్కలను;గచ్ఛం
న=నడుమను;గచ్ఛంతి = పోయిరి. అ తి(అధ్యావృత్తము)=పోయిరి.అన్యే-
న్యే=ఇతరులయినక్షవంగమాః=వాన మఱికొందఱు; సలిలే=జలమునందు;ప్ర

పతంతి=పడిరి. అన్యే=మఱికొందఱు; బులనడచిరి; కొందఱునడచుటకవకాశ
మాగఁ=దారిని; నలేభిరే = పొంద ములేక, జలంబులంబడిలేచిరి; మఱికొం
రైరి. దఱువానరులు, మాగఁబుచాలక, తీ
అప్పుడు, కొందఱు, వానరులు, నడు రంబున నెనిచియుండి, యటుపిమ్మటం
మంబోయిరి; కొందఱు పార్శ్వభాగం బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

కేచి ద్వైహాయసగ తా స్సుపణా ఇవ పుప్లువుః

టిక॥ కేచిత్=కొందఱు; సుపణా= కొందఱు, వానరులు, గరుత్మంతు
ఇవ=గరుత్మంతులువలె; వైహాయస లుంబోలె, నాకాశగమనంబునంబోయి
గతాః=ఆకాశమునందలి గమనముగల రి. అని, తాత్పర్యము.
వారలై; పుప్లువుః=దాఁటిరి.

ఘోషేణ మహతా తస్య సింధోర్ఘోషం సముచ్చితమ్. ౮౪
భీమ మంతర్దాధే భీమా తరంతి హరివాహినీ

టిక॥ భీమా=భయంకరమగు; తరం భయంకరమగు; ఘోషం=ధ్వనిని; అం
తి=దాఁటుచున్న; హరివాహినీ=వా తర్దాధే=మఱుంగుపఱిచెను.
నరసేన; తస్య=ఆసేనయొక్క; మ భయంకరంబగు నావానర సేన
మాతా=గొప్పదగు; ఘోషేణ=ధ్వని దాఁటుటచేఁగల్గినమహాధ్వని, సముచ్చ
చేత; సముచ్చితం= అధికమయిన; ఘోషంబును, అఁగఁగఁద్రొక్కెను.
సింధోః=సముద్రముయొక్క; భీమం= అని, తాత్పర్యము.

వానరాణాంహి సా తీర్థా వాహినీ నశసేతునా. ౮౫
తీరే నివిషశే రాజ్ఞా బహుమూలఫలాదకే

టిక॥ సా=ఆ; వానరాణాం=వాన జ్ఞా = రాజయిన సుగ్రీవునితోఁగూ
రులయొక్క; వాహినీ = సేన; రా డ; నశసేతునా = నలునిసేతువుచేత;

తీర్థాఁ—దాఁటినదై ; బహుమూలఫ
లోదకే = అధికమయినగడ్డలును ఫల
ములును జలమునుగల; తీరే= దక్షిణ
పుగట్టునందు; నివివిశేషా= విడిసినది
గదా.

అవానర సేన, వానర రాజుండగు
సుగ్రీవునితోఁగూడ , నలసిమితంబగు
సేతువుచే, సముద్రంబుదాఁటి, అధిక
ముగాఫలమూలములుగలసముద్రదక్షి
ణతీరంబునవిడిసినది. అని, తాత్పర్యము.

త దద్భుతం రాఘవకర్మ దుష్కరం
సమీత్య దేవా స్సహసిద్ధచారణైః. ౮౬
ఉపేత్య రామం సహసా మహాషిభి
స్సమభ్యషించన్ సుశుభైః జ్వలైః పృథక్

టిక॥దేవాః= దేవతలు; సిద్ధచార
ణైః స్సహ= సిద్ధులతోనుజారణలతో
నుంగూడ; మహాషిభిః= మహాఘోర
తోఁగూడ; అద్భుతం=అశ్చర్యకరంబు
ను; దుష్కరం=చేయనలవిగానిదియు
నగు; తత్=అ; రాఘవకర్మ= రా
మునికార్యమును; సమీత్య=చూచి ;
సహసా=శీఘ్రమున; రామం=రామ
ని; ఉపేత్య=పొంది; పృథక్=వేరువే
రుగా ; సుశుభైః=మిక్కిలియుమంగ

ళకరములయిన; జ్వలైః = జలములచే
త; సమభ్యషించన్=అభిషేకించిరి.
దేవతలును సిద్ధులును జారణలు
ను మహాఘోరమును, రామునికిందక్క
మతయెవ్వనికినిజేయనలవిగానియాశ్చ
ర్యకరంబగు నారామునికార్యంబుఁబూ
చి, శీఘ్రంబునరామునొద్దకువచ్చి, అ
దఱునువేరువేరుగా, మంగళ జలంబు
లరామునకభిషేకముగావించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

జయ స్వశత్రూన్ సరదేవ మేదిసిం
స సాగరాం పాలయ శాశ్వతీ స్సమాః. ౮౭
ఇతీవ రామం సరదేవసత్కృతం
శుభై ర్వచోభి ర్వివిధై రపూజయన్

టిక॥సరదేవ= మనుష్యులకుఁబ్రభుండవగురాముఁడా! స్వశత్రూన్ = ని

శత్రువులను; జయ= గెలుపుము. శా చోభిః=మాటలచేత; అపూజయక= శ్వతీః=స్థిరములయిన; సమాః=సంప పూజించిరి.
 త్వరములు ; ససాగరాం=సముద్రము “సరదేవుండవగురాముడా! శత్రువులనందఱునుజయింపుము ; పెద్దకాలము, సముద్రాంతంబగు ధూమండలమునంతయుంచాలింపుము.” అని, యిట్లు, రదేవసత్కృతం=మనుష్యులచేతను దేయాదేవతలుమున్నగువారలు, మనుష్యులచేతను బూజింపఁబడిన ; రా లచేతను దేవతలచేతను బూజితుండగు మం=రాముని; శుభైః=మంగళకరముల రాముని, మంగళవచనంబులం బూగు; వివిధైః=నానావిధములయిన ; వ జించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాదై, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ద్వావింశస్సర్గః.

ఇది, స్వప్టార్థము.

ఇది, పరమార్థవంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండద్వావింశసగః టీక,

ముగిసినది.

(౨)

త్రే యో విం శ స గ క ప్రా రం భః.

నిమిత్తాని నిమిత్తజ్ఞో దృష్ట్వా లక్షణపూర్వజః
సామిత్రిం సంపరివృజ్య ఇదం వచన మబ్రవీత్. ౧

<p>టీక నిమిత్తజ్ఞః = నిమిత్తంబులనె ఱిగినట్టి; లక్షణపూర్వజః = లక్ష ణునియన్నయగురాముండు ; నిమిత్తా ని = శకునంబులను; దృష్ట్వా = చూచి; సామిత్రిం = లక్షణుని; సంపరివృజ్య = కవుఁగిలించుకొని; ఇదం = ఈ; వచ నం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.</p>	<p>శుభాశుభ నిమిత్తంబులు చక్కఁ గాఁదెలిసిన, లక్షణాగ్రహండగు రా ముండు, కొన్నినిమిత్తంబులంజూచి, సంతోషంబునలక్షణుం గవుఁగిలిండు కొని, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

పరిగృహ్య దకం శీతం వనాని ఘటవంతిచ
బలౌఘం సం విభజ్యేమం పూర్వహ్య తిష్ఠామ లక్షణ. ౨

<p>టీక లక్షణంబులను! శీతం = చల్లని; ఉదకం = జలమును, జలముగల ప్రదేశముననుట; ఘటవంతి = ఘటంబులు గల; వనానిచ = వనంబులను ; పరిగృ హ్య = స్వీకరించి; ఇమం = ఈ; బలౌఘం = సేనాసమూహమును ; సంవిభజ్య = చక్కఁగా విభజించి; పూర్వహ్య = పూర్వ</p>	<p>హముగాఁదీచి; తిష్ఠామ = ఉండము. లక్షణంబు! వనము, శీతోదకమునుమల చిఘటంబులతోఁగూడిన వనంబులుగల ప్రదేశంబులనువాసస్థానంబుగా నేర్పఁ బడుకొని, సేనలనంతయు, విభజించి గరుడపూర్వకంబుగాఁదీచి, స్వస్థంబు గానుండము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

లోకక్షయకరం భీమం భయం పశ్యా మ్యుపస్థితమ్
నిబహుళం ప్రవీరాణా మృతవానరరక్షసామ్. ౩

టిక॥ ప్రవీరాణాం=మిక్కిలియందు మనుఃఉపస్థితం = సమీపించినదానిఁ
రాక్రమశాలులగు ; ఋక్షవానరరక్ష గాఃపశ్యామి=చూచుచున్నాను.
సాం=భల్లూకంబులయొక్కయువానరు మహాపరాక్రమశాలులగు, భల్లూక
లయొక్కయు రాక్షసులయొక్కయుఁని వానరులును రాక్షసులును, అనేకులు, వ
బర్హణం=వధరూపమయిన; లోకక్షయ ధింపఁబడుదురు; అట్లు జననాశకరంబు
కరం=జననాశముగలిగించునదియు; భీ గుఃచుహాభయంబువాటిల్లుననితోచుచు
మం=భయంకరమునగు; భయం=భయ న్నది. అని, తాత్పర్యము.

వాతాశ్చ కలుషా వాంతి కంపతేవ వసుంధరా
పర్వతా గ్రాణి వేపంతే పతంతివ మహీరుహః. ౪

టిక॥ వాతాశ్చ=వాయువులును; క నుఃపతంతి=పడుచున్నవి.
లుషా=భయంకరములయి; వాంతి=వీ వాయువుభయంకరముగా వీచుచు
చుచున్నవి. వసుంధరాద=భూమియు; న్నది; భూమియువడంకుచున్నది; పర్వ
కంపతే=వడఁకుచున్నది. పర్వతా గ్రా తశిఖరంబులునుగంపించుచున్నవి; వృక్షం
ణి=పర్వతశిఖరంబులు; వేపంతే=వడఁ బులాకస్త్రికముగావిటిగిపడుచున్నవి.
కుచున్నవి. మహీరుహః=వృక్షములు అని, తాత్పర్యము.

మేఘాః క్రవ్యాదసంకాశాః పరుషాః పరుషస్వనాః
క్రూరాః క్రూరం ప్రవవ్వాంతి మిశ్రం శోచితబిందుభిః. ౫

టిక॥ క్రవ్యాదసంకాశాః = గద్దల త్తురుబిందువులచే; మిశ్రం=కలసినజల
లోసమానములయినవియు; పరుషాః= మును; ప్రవవ్వాంతి=కురియుచున్నవి.
చూడఁగూడనివియు; పరుషస్వనాః=భ మేఘంబులు, గృధ్రశ్రేణాదివణాం
యంకరములయినధ్వనులుగలవియు ; బులులు, పరుషంబులయి, భయంకర
క్రూరాః = భయంకరములునగు; మే ధ్వనులయి, భయంకరంబులయి, రక్త
ఘాః=మేఘములు; క్రూరం= భయం బిందుమిశ్రంబుగా, వర్షించుచున్నవి.
కరమగునట్లుగా ; శోచితబిందుభిః=నె అని, తాత్పర్యము.

ర క్తచందనసంకాశా సంధ్యా పరమదారుణా
జ్వలతః ప్రతపత్యేత దాదిత్యా దగ్నిమండలమ్. ౬

టీక॥సంధ్యా=సంధ్య; ర క్తచందన సంకాశా=ర క్తచందనముతో సమానము; పరమదారుణా=మిక్కిలియు భయంకరమయి; భవతి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నది. జ్వలతః=మండుచున్న; అదిత్యాత్=సూర్యునివలన; ఏతత్=ఈ; అగ్నిమండలం= నిప్పులసమాహము; ప్రతపతి=కాల్చుచున్నది. సంధ్య, ర క్తచందనవణకంబయి, యతిభయంకరముగానున్నది; సూర్యుండు, జ్వలించుచు, నిప్పులను గురిపించుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

దీనా దీనస్వరాః క్రూరా స్సర్వతో మృగపక్షిణః
ప్రత్యా దిత్యం వినదకాంతి జనయంతో మహద్భయమ్. ౭

టీక॥మృగపక్షిణః=మృగంబులును బిల్వంబులును; దీనాః=దైన్యంబునొందినవై; దీనస్వరాః=దుఃఖితంబగుధ్వనిగలవై; క్రూరాః=భయంకరంబులయి; మహత్=అధికమయిన; భయం=భయమును; జనయంతః=కలిగించుచు; సర్వతః=అంతటను; ప్రత్యాదిత్యం=సూర్యునకెదురుగా; వినదకాంతి=అటచునున్నవి. మృగంబులును బిల్వంబులును, దీనంబులయి, భయంకరంబులయి, సూర్యునకెదురునిలుచుండి, దీనస్వరంబున నటచుచు, మహాభయంబును సూచించుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

రజన్యా మప్రకాశస్తు సంతాపయతి చంద్రమాః

టీక॥రజన్యా=రాత్రియందు; చంద్రమాః=చంద్రుడు; అప్రకాశః=తిహీనుండై, సంతాపంబు గలిగించుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

కృష్ణరక్తాంశుపర్యంతో లోకక్షయ ఇవోదితః. ౮

హస్యోరూఢో ప్రశస్త్య పరివేష స్సులోహితః

టిక॥ కృష్ణరక్తాంశుపర్యంతః = నల్ల చూడఁబడుచున్నది.
 సికాంతులును ఎఱ్ఱని కాంతులును గొనలం సూర్యుని చుట్టును, అంతంబునందు
 గలదియు; సులోహితః = మిక్కిలి-లియు నిల్లని కిరణంబులు గలదియు, దానికి వెను
 నెఱ్ఱనిదియు; హాస్యః = చిన్నదియు; కఙ్గాంచె మెఱ్ఱని కిరణములు గలదియు
 రూఢః = భయంకరమయినదియు ; అ నడుమ మిక్కిలియు నెఱ్ఱఁగా నుండునది
 ప్రశస్త్య = అప్రసిద్ధంబును ; లోకక్షయం హాస్వంబును భయంకరంబును
 యే = లోకనాశమునందు ; ఉదితభి ఇదివఱకెన్నఁడును జూడఁబడనిదియు
 వ (స్థితః) = ఉదయించిన పరివేషము బ్రలియకాలంబునందుఁగల్గి పరివేషము
 వలెనున్నదియునగు; పరివేషః = సూ వలెనున్నదియునగు, పరివేషముచూప
 ర్యునకుఁజుట్టు నేర్పఁడినమండలము, గా ట్టుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.
 లిగుడి; దృశ్యతే (అధ్యాహృతము) =

ఆదిత్యే విమలే నీలం లక్ష్మ లక్ష్మణ దృశ్యతే. ౯

టిక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! విమలక్ష్మణుడా! మఱియు, నిర్మలంబు
 లే = నిర్మలమయిన; ఆదిత్యే = సూ గుసూర్యమండలంబునడుమ, నల్లని కళం
 ర్యునియందు; నీలం = నల్లని; లక్ష్మ - చి కంబుగాన్పించుచున్నది.
 హ్నము; దృశ్యతే = చూడఁబడుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

రజసా మహతాచాపి నక్షత్రాణి హతానిచ

యుగాంతమివ లోకానాం పశ్య శంసంతి లక్ష్మణ. ౧౦

టిక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! నక్షత్రాణిచాపి = నక్షత్రములును; మహతా = అధికమయిన; రజసా = మాలిన్యముచేత; హతానిచ = కొట్టఁబడినవి
 యునై ; లోకానాం = లోకములయొక్క; యుగాంతం = ప్రలయమును; శంసంతి = చిప్పుచున్నట్లున్నవి. పశ్య = చూడుము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౭౭

స ౨౩

లక్ష్మణుడా! నక్షత్రంబులును, మి నట్లుసూచించుచున్నవి, చూడుము.
కిరీ-లియుమలిసంబులయి, కాంతిహీనం అని, తాత్పర్యము.
బులయి, లోకంబులకుఁ బ్రళయముగల్గు

కాకా శ్వేనా తథా గృధ్రా నీచైః పరిపఠంతి
శివా శ్చివ్య శివా న్నాదా న్నదంతి సుమహా భయాన్. ౧౧

టిక॥ కాకాః = కాకులును; శ్వే యిన; నాదాన్ = ధ్వనులను; నదంతి-
నాః = డేగలును; తథా = అట్లు; గృ ధ్వనించుచున్నవి, చేయుచున్నవనుట.
ధ్రాః = గద్దలును; నీచైః = నీచపక్షులచే కాకులును డేగలును గద్దలును మున్న
త; పరిపఠంతి = పడుచున్నవియు. శి గుబలవంతంబులగు పక్షులు, దుర్బలప
వా శ్చివీ = నక్కలును; సుమహాభ ట్టులచేఁగూడుచున్నవి; నక్కలు, భ
యాన్ = మికిరీ-లియునధికమయిన భయ యంకరంబులగు సమంగళధ్వనులం గా
ముగల; అశివాన్ = అమంగళకరముల వింపుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

తైలై శ్శూరైశ్చ ఖడ్గైశ్చ విస్ఫుటైః కపిరాక్షసైః
భవిష్యత్కా వృతా ధూమి మాణంసశోణితకదమా. ౧౨

టిక॥ ధూమిః = ధూమి; కపిరాక్ష లదు.
సైః = వానరుల చేతను రాక్షసుల చేతను; ధూమియంతయు, వానర రాక్షసు
విస్ఫుటైః = బ్రయోగింపఁబడిన; తై లాంఛనులపయిం బ్రయోగింబడిన
లైః = పర్వతముల చేతను; శూరైశ్చ = పర్వతంబుల చేతను శూలఖడ్గాద్యాయు
శూలముల చేతను; ఖడ్గైశ్చ = కత్తులచే ధంబుల చేతను గంప్పఁబడి, రక్తమాంస
తను; అవృతాః = కప్పఁబడినదైః మాంస పుంజంబు గాఁగలదు.
శోణితకదమాః = మాంసమును నెత్తు అని, తాత్పర్యము.
రునుబురదగాఁగలది; భవిష్యతి = కాఁగ

క్షిప్ర మద్యైవ దుధకామాం పురీం రావణపాలితామ్

అభియామ జవేనై వ సర్వతో హరిభిర్వృతాః. ౧౩

టిక క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; అదైగ్	అభియామ=పోవుదము.
వ=ఇప్పుడె; సర్వతః=అంతటను; హరి	మనమింక జాగు సేయరాదు; ఇప్పు
భిః=వానరులచేత; వృతాః = పరివే	డె, శీఘ్రమున, వానరులనందఱుగూడి,
ష్టింపఁబడినవారలమయి ; జవేనైవ=	వేగమున, దుర్భవకంటగు రావణుని
వేగముచేతనె; దుర్భవాం = ఎది	లంకాపురికింబోవుదము. అని, రాముం
రింపఁనలవిగానిదియు ; రావణపాలి	డు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
తాం=రావణునిచేఁ బాలింపఁబడినది	అని, తాత్పర్యము.
యనగు; పురీం= లంకాపురినిగూర్చి;	

ఇత్యేవ ముక్త్యా ధర్మాత్తా ధన్వీ సంగ్రామహర్షణః
ప్రతస్థే పురతో రామో లంకా మభిముఖో విధుః. ౧౪

టిక ధర్మాత్తా=ధర్మస్వభావుండు	మందుగా; ప్రతస్థే=పోయెను.
ను; ధన్వీ=మంచిధనుస్సుగలవాఁడును;	ధర్మాత్ముండును యుద్ధప్రియుం
సంగ్రామహర్షణః= యుద్ధమునందు	డును సమర్థుండునగు రాముండు, ల
సంతోషముగలవాఁడును; విధుః=సమ	క్ష్మణుతోనీ ప్రకారమునంజెప్పి, ధనుర్ధ
ర్థుండునగు; రామః=రాముండు; ఇ	రుండై, లంకాభిముఖుండై, వానరపై
తి=అని; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి ;	న్యంబులకుముందటంబోయెను.
లంకాం=లంకనుగూర్చి; అభిముఖః =	అని, తాత్పర్యము.
ఎదురుముగముగలవాఁడై; పురతః =	

స విభీషణసుగ్రీవా స్తత స్తే వానరవృతాః
ప్రతస్థిరే విసదంతో నిశ్చితా ద్వివతాం వధే. ౧౫

టిక తతః= అటువత్తుట; సవిభీష	తోనుం గూడిన; తే = ఆవానరవృ
ణసుగ్రీవాః= విభీషణునితోనుసుగ్రీవుని	తాః=వానరశ్రేష్ఠులు; ద్వివతాం = ౪

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౭౯

స ౨౩

త్రువులయొక్క;వధే = చంపుటయందు; నుమున్నుగా,వానరోత్రములందఱు,శదు; నిశ్చితాః=నిశ్చయముగలవారై; త్రువధంబువిషయమయి, నిశ్చితమృదవిసదాంతః=అఱచుచు; ప్రతస్థిరే=పోయిలయి, సింహనాదంబులు సేయుయిరి.

అంత,విభీషణుండును, సుగ్రీవుండు

రాఘవస్య ప్రియాథకంతు ధృతానాం వీర్య శాలినామ్
హరీణాం కమలచేష్టాభి స్తుతోవ రఘువుంగవః. ౧౬

టీక||రఘువుంగవః = రాముండు; తుతోవ=సంతోషించెను.

ధృతానాం= ధైర్యవంతులును;వీర్యశాలినాం= పరాక్రమముచేఁబ్రకాశించు తులునని, ధైర్యవంతులునుబరాక్రమవంతులునగు; హరీణాం=వానరులయొక్క; రాఘవస్య=రామునియొక్క; ప్రియాథకంతు= సంతోషనిమిత్తమైయే; జూచి, రాముండు, సంతోషించెను.
కృతాభిః(అధ్యాహృతము)= చేయఁబడిన,కమలచేష్టాభిః=కార్యచేష్టలచేత; అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, త్రయోవింశస్సర్గః.

ఇది,సప్తాథకము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ త్రయోవింశస్సర్గః

ముగిసినది.

అ

చ తు ర్వింశత స గా ప్రారంభః.

సా వీరసమితి రాజ్ఞా విరరాజ వ్యవస్థితా

శశినా శుభనక్షత్రా పాణమాసీవ శారదీ. ౧

టిక॥ రాజ్ఞా=రామునిచేత; వ్యవస్థితా=పాణమాసీవలె; రరాజ=ప్రకాశించెను.	
తా=అధిష్టింపఁబడిన; సా=ఆ; వీరసమితి=రామాధిష్ఠితంబయినయావానరవీరినిచేత; వ్యవస్థితా(అధ్యావృత్తము)=రసేన, చంద్రునితోనొప్పచున్న శుభన	
అధిష్టింపఁబడిన; శుభనక్షత్రా=మంగక్షత్రసహితంబగు శారదపాణమాసి	
శకరమగు నక్షత్రముగల; శారదీ=యింటోలె, నంతయుంబ్రకాశించిన	
శరద్వృత్తువునందలి; పాణమాసీవ=ది. అని, తాత్పర్యము.	

ప్రచచాలచ వేగేన త్రస్తాచైవ వసుంధరా

పీడ్యమానా బలౌఘేన తేన సాగరవర్చసా. ౨

టిక॥ వసుంధరాచ=భూమియు; వేగముచేత; ప్రచచాల=చలించెను.	
సాగరవర్చసా=సముద్రముయొక్క సముద్రముంబోలె నపరిచ్ఛిన్నము	
కాంతివంటికాంతిగల; తేన=ఆ; బయినయావానర సైన్యముచే బీడింపఁ	
లౌఘేన=సేనాసమూహముచేత; పీబడి, భూమి, గడగడవడంకినది.	
డ్యమానా=బీడింపఁబడుచున్నదై; త్రఅని, తాత్పర్యము.	
స్తాచైవ=త్రమపడినదియునై; వేగేన=	

తత శ్శుశ్రువు రాక్రోశం లంకాయాం కాననాకసః

భేరిమృదంగసంఘవృత్తం తుమ్మ రోమహర్షణమ్. ౩

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

3౮౧

స ౨౪

టిక్క తతి=అటుపిమ్మట; కాననా	అవును; శుశ్రువుః=వినిరి.
కసః=వానరులు; లంకాయాం=లంక	అంత, సేనానివేశంబయినపిమ్మట,
యందు; తుములం= దొమ్మియయిన	వానరులకు, లంకలోనుండి, గగనార్ప
దియు; రోమహర్షణం= వెండుక	టునొందించునదియుఁ దుములంబునగు
లగగుపాఠులొందునట్లు చేయునది	భేరిమృదంగంబులధ్వజయు, సైనికుల
యును; భేరిమృదంగసంఘవృం= భే	యాకోశంబును, పిన్వచ్చినవి.
రులయొక్కయుమృదంగములయొక్క	అని, తాత్పర్యము.
యు ధ్వనిని; ఆక్రోశం=సైనికుల య	

బహువు స్తేన ఘోషేణ సంహృష్టా హరియూధపాః
మృణివ్యమాణా స్తం ఘోషం వినేదు ధ్లోషవ త్తరమ్. ౪

టిక్క హరియూధపాః= వానరశ్రే	అచిరి.
ష్ఠులు; తేన=ఆ; ఘోషేణ=ధ్వనిచే	వానరశ్రేష్ఠులు, లంకయందలి ధ్వ
త; సంహృష్టాః= సంతసించినవారలు;	నినివినిసంతుష్టులయిరి; మఱియు, నా
బహువుః=అయిరి. తం=ఆ ; ఘో	ధ్వనినిసహింపఁజాలక , యంతకన్న
షం=ధ్వనిని; అమృవ్యమాణాః=పీర్వ	నెచ్చధ్వనిగలుగునట్లుగా సింహవాదం
నివారలై; ఘోషవ త్తరం= అధికమ	బులుగా వినిరి. అని, తాత్పర్యము.
యినధ్వనిగల్గునట్లుగా; వినేదుః= అ	

రాక్షసాస్తు స్థవంగానాం శుశ్రువుశ్చాపి గజికేతవ
నదతామివ దృప్తానాం మేఘానా మంబరే స్వనమ్. ౫

టిక్క రాక్షసాస్తు= రాక్షసులును;	రే=ఆకాశమునందు; మేఘానాం=మే
దృప్తానాం=గర్జించినవారలును; నర్త	ఘములయొక్క; స్వనమివ (స్థితం) =
తాం=అటుచున్నవారలునగు; స్థవం	ధ్వనివలెనున్న; గజికేతంచాపి= సింహ
గానాం= వానరులయొక్క ; అంబ	నాదమును; శుశ్రువుః=వినిరి.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

రాక్షసులు, గర్వంబున మేఘంబులు సునిహనాదంబులనువినిరి.
లుంబోలెఁజిండుచున్న యావానరవి | అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా దాశరథి లంకాం చిత్రధ్వజపతాకినిమ్
జగమ మనసా సీతాం దూయమానేన చేతసా. ౬

టిక|| దాశరథిః = రాముఁడు; చి | చేత; సీతాం = సీతాదేవిని; జగమ =
త్రధ్వజపతాకినిం = నానావిధములయి పొందెను.
నచిహ్నాయుక్తములగుధ్వజములును వ రాముండు, నానావిధంబులగుధ్వ
ట్టిధ్వజములునుగల; లంకాం = లంకాప జపతాకలచేనొప్పుచున్న లంకాపురిం
ట్టణమును; దృష్ట్వా = చూచి; దూయ జూచి, మనంబున, మిక్కిలియందుఁబ
మానేన = దుఃఖించుచున్న; చేతసా = తుండై, సీతాదేవిదలంచుకొనెను.
మనస్సుతో; యుక్తః (అధ్యాహృత అని, తాత్పర్యము.
ము) = కూడినవాడై; మనసా = మనసు

అత్ర సా మృగశాబాఙీ రావణే నోపరుధ్యతే
అభిఘాతా గ్రహేణేవ లోహితాంగేన రోహిణీ. ౭

టిక|| అత్ర = ఈలంకాపురియందు; ఈలంకాపట్టణమునందే, జింకపిల్ల
మృగశాబాఙీ = జింకపిల్లయొక్కకం కుంబోలె సుందరచపలనయనంబులుగ
ష్టవంటికండ్లుగల; సా = ఆసీత; లోహి లయాసీతాదేవి, దుష్టగ్రహంబగునం
తాంగేన = అంగారకుఁడను; గ్రహే గారకునిచేరోహిణీయందుంబోలె, రావ
ణ = దుష్టగ్రహముచేత; అభిఘాతా = ణునిచే నిరోధింపఁబడుచున్నది. అని,
అక్రమింపఁబడిన; రోహిణీవ = రోహి రాముండు, మనంబునందలంచుకొనెను.
ణీవలె; రావణేన = రావణునిచేత; ఉ అని, తాత్పర్యము.
పరుధ్యతే = అడ్డగింపఁబడుచున్నది.

దీఘా ముష్ణంచ నిశ్శ్వస్య సమద్వీత్యువ లక్ష్మణమ్

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

పా 3

స ౨౫

ఉవాచ వచనం వీర స్తత్కాలహిత మాత్మనః. ౮

<p>టీక॥ వీరః= పరాక్రమశాలియును పరాక్రమవంతుడగురాముండు, యు రాముండు; దీక్షణం=నిడువుగాను; ఉ ష్ణం=వేడిగాను; నిశ్శస్య=నిట్టూ ర్పువిడిచి; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని; సము ద్వీక్ష్యచ=చూచియు; ఆత్మనః=తనకు ; తత్కాలహితం=ఆకాలమునందుయో గ్యమయిన; వచనం=మాటను; ఉవా చ=చెప్పెను.</p>	<p>ధర్మయాత్రా సమయంబునఁ బ్రియురా లింబలంబుకొనిదుఃఖించుటయునుచితం బని, యాతలంపునువిడిచి, వేడినిట్టూ ర్పులునిగుడించి, లక్ష్మణునింజూచి, త త్కాలహితంబగువాక్యంబున, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఆలిఖంతీమి వాకాశ ముత్థితాం పశ్య లక్ష్మణ
మనసేవ కృతాం లంకాం నగాగ్రే విశ్వకర్మణా. ౯

<p>టీక॥ లక్ష్మణం=లక్ష్మణుడా! ఆకా శం=ఆకాశమును; ఆలిఖంతీమివ (స్థి తాం)= స్మృశించుచున్నట్లున్నదియు; ఉత్థితాం = ఉన్నతమయినదియు; న గాగ్రే=పర్వతశిఖరమునందు ; విశ్వ కర్మణా=విశ్వకర్మచేత ; మనసే వ=మనసుచేతవలె కృతాం=నిమిషం పఁబడినదియునగు; లంకాం= లంకా</p>	<p>పట్టణమును; పశ్య=చూడుము. లక్ష్మణుడా! ఆకాశంబునుస్మృశిం చుచున్నట్లుత్పన్నతంబును విశ్వకర్మచే నతచమత్కారంబునఁ ద్రికూటపర్వత శిఖరంబునందు నిమిషంపఁబడినదియు నగు లంకాపురింజూడుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

విమానై ర్బహుభి లంకా సంకీర్ణా భువి రాజతే
విష్ణోః పద మివాకాశం ఛాదితం పాండరై ఘనైః. ౧౦

<p>టీక॥ బహుభిః=పెక్కులయిన; వి మానైః = విమానాకారగృహముల</p>	<p>చేత; సంకీర్ణా . . వ్యాపింపఁబడిన; లంకా=లంకాపురి; భువి = భూమి</p>
---	--

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౮

<p>యందు; పాండరైః = తెల్లని; ఘనైః = మేఘములచేత; ఛాదితం = కప్పబడి న; విష్ణోః = సూర్యునియొక్క; ప దం = స్థానమయిన; ఆకాశమివ = ఆ కాశమువలె; రాజతే = ప్రకాశించుచు న్నది.</p>	<p>ఈలంకాపురి, పెక్కువిమానంబు లచేనావృతయై, తెల్లనిమేఘంబుల తోఁగూడిన యాకాశంబుపగిదిం, బ్ర కాశించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

పుష్పితై శ్శౌభితా లంకా వనైశ్చైత్రరథౌపమైః
నానాపతంగసంఘష్టైః ఫలపుష్పౌపగై శ్శృభైః ౧౧

<p>టిక లంకా=లంకాపురి; శుభైః = సుందరములును; ఫలపుష్పౌపగైః = ఫ లములచేతనుబూలచేతను పొందఁబడి నవియు; నానాపతంగసంఘష్టైః = నానావిధములగు పక్షులచే ధ్వనిగలవి యు; పుష్పితైః = పూచినవియు; చైత్ర రథౌపమైః = చైత్రరథముతోఁబోల్చి-గ లవియునగు; వనైః = వనములచేత; శో</p>	<p>భితా = ప్రకాశించుచున్నది. ఈలంకాపురి , మధురంబుగాఁ గూయునానావిధపక్షులతోఁ గూడినవి యు, ఫలపుష్పసంపూర్ణంబునగు చై త్రరథంబువంటి సుందర వనంబులచే నెంతయునొప్పుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

పశ్య మ వ్రవిహంగాని ప్రవీనభౌమరాణిచ
కోకిలాకులవండాని దోధవీతి శివోనిలః ౧౨

<p>టిక శివః = మంగళకరంబగు; అని లం = నాయువు ; మ వ్రవిహంగాని = మదించినపక్షులుగలవియు; ప్రవీనభౌ మరాణిచ = అణగినతుమ్మెదలు గలవి యు; కోకిలాకులవండాని = కోయిల లచేసిందినపువ్వుసమూహములు గలవి</p>	<p>యునగు; వనాని (అధ్యాహృతము) = వ నంబులను; దోధవీతి = చలింపఁజేయు చున్నది. పశ్య = చూడుము. ఫలరసాస్వాదనంబున మదించినప క్షులుగలవియు మధుపానంబున మత్తం బులయిన శ్చైలంబులయిన తుమ్మెదలుగల</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౩౪౫

స ౨౪

వియ్యం, బల్లవచర్యణాసక్తంబులగుకోకి
లంబులతోఁగూడినవియనగువనంబులు,
మందమారుతంబుచేఁ గదలుచున్నవి ;

మాదుము. అని, రాముండు, లక్ష్మణుని
తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి దాశరథీ రామో లక్ష్మణం సమభాషత

టిక॥ ఇతి=ఇట్లు; దాశరథిః= దశర
థునికొడుకైన; రామః=రాముఁడు; ల
క్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూచి; సమభాష
త=చెప్పెను.

ఈప్రకారంబున, దశరథకుమారుం
డగురాముండు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

బలం చ త ద్వై విభజన్ శాస్త్రదృష్టేన కమణాః. ౧౩
శశాస

టిక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆ
రాముండు; శాస్త్రదృష్టేన= నీతిశా
స్త్రమునందుఁజూడఁబడిన; కమణాః=
ప్రయోగముచేత; తత్=ఆ(“నై” అ
నునదిపాదపూరణార్థము); బలం =
నైన్యమును; విభజన్= విభజించువాఁ

డై; శశాస=ఆజ్ఞాపించెను.
రాముండు, నీతిశాస్త్రపద్ధతిని, నై
న్యంబునంతయు , పూర్వముగాఁచి
ర్చుటకై, వానరవీరులకిట్టియాజ్ఞాపిం
చెను. అని, తాత్పర్యము.

కపిసేనా య బల మాదాయ వీర్యవాక్
అంగద స్సహసీలేన తిష్ఠే దురసి దుజయః. ౧౪

టిక॥ దుజయః = జయింపనలవి
గానట్టి; వీర్యవాక్ = అధికమయినప
రాక్రమముగల; అంగదః = అంగదు
డు; సీలేనసహ=నీలునితోఁగూడ ; బ
లం=తననైన్యమును; ఆదాయ= తీసి

కొని; కపిసేనాయః=వానరసేనయొ
క్క; దురసి = తొమ్మునందు ; తి
ష్ఠే=ఉండునుగాక.
శత్రువులకుదుజయిండును , మ
హాపరాక్రమశాలియనగునంగదుండు

నీలుంగూడి, తన సేనందీసికొని, వానర | అని, తాత్పర్యము-
సేనవత్సస్థలముననుండును గాక.

తిష్ఠే ద్వానరవాహిన్యా వానరౌఘసమావృతః
ఆశ్రిత్య దక్షిణం పార్శ్వ మృషభో వానరవభాః. ౧౫

టీక||వానరవభాః=వానరశ్రేష్ఠుం | ను; ఆశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; తిష్ఠేత్=
డగు; ఋషభాః= ఋషభుండు ; వాన | ఉండు గాక.
రౌఘసమావృతః= వానరసమూహ | వానరశ్రేష్ఠుండగు ఋషభుండు, తన
ముచేఁబరివేష్టించఁబడినవాడై; వాన | వానరసమూహముంగూడి, వానరసే
రవాహిన్యాః=వానరసేనయొక్క; ద | నాదక్షిణపాశ్వాంబునం గాచియుం
క్షిణం=కుడిదైన; పాశ్వాం=ప్రక్క | ఁడు గాక. అని, తాత్పర్యము.

గంధహస్తీవ దుర్భవః స్తరస్త్వీ గంధమాదనః
తిష్ఠే ద్వానరవాహిన్యా సవ్యం పార్శ్వం సమాశ్రితః. ౧౬

టీక||గంధహస్తీవ=మదపుటేనుం | శ్రయించినవాడై; తిష్ఠేత్= ఉండు
గువలె; దుర్భవః= ఎదిరింపఁనలవి | గాక.
గానివాడును; తరస్త్వీ=బలవంతు | మదపుటేనుంగుం బోలె దుర్భ
దునగు; గంధమాదనః=గంధమాద | ఘండు బలవంతుండునగు గంధమా
దుండు; వానరవాహిన్యాః=వానర | దనుండు, తన సేనంగూడి, వానరసే
సేనయొక్క; సవ్యం=ఎడమదైన; పా | నాసవ్యపార్శ్వంబుననుండు గాక.
శ్వాం=ప్రక్కను; సమాశ్రితః= ఆ | అని, తాత్పర్యము.

మూర్ధ్ని స్థాస్యా మృహం యుక్తో లక్ష్మణేన సమన్వితః

టీక||అహం=నేను; యుక్తః=సా | తో; సమన్వితః = కూడినవాడనై;
వధానుండనై; లక్ష్మణేన=లక్ష్మణుని | మూర్ధ్ని=తలయందు; స్థాస్యామి =

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

చెఱి

స ౨౪

ఉండెదను.

నేనునులత్తుణుండును సావధాను

లమయి, శిరస్సుననుండెదము.

అని, తాత్పర్యము.

జాంబవాంశ్య సుషేణశ్య వేగదర్శి చ వానరః. ౧౭

ఋక్షముఖ్యా మహాత్మానః కుక్షిం రక్షంతు తే త్రయః

టీక||జాంబవాంశ్య=జాంబవంతుం తు=రక్షింతురుగాక.

దును; సుషేణశ్య=సుషేణుండును;

జాంబవంతుండును సుషేణుండు

వేగదర్శి=వేగదర్శియును; వానరశ్య=

సువేగదర్శియు మహాబలశాలులగు భ

వానరుండును; మహాత్మానః=అధిక

ల్లాకశ్రేష్ఠలీమత్వమును, వానరసేనా

మయినబలముగల; ఋక్షముఖ్యా=

కుక్షిస్థానమును రక్షింతురుగాక.

భల్లూకశ్రేష్ఠులగు; తే=ఆ; త్రయః=

అని, తాత్పర్యము.

మువ్వరును; కుక్షిం=కడుపును; రక్షం

జఘనం కపిసేనాయాః కపిరాజో౭ భిరక్షతు. ౧౮

పశ్చార్థం మివ లోకస్య ప్రచేతాస్తేజసా వృతః

టీక|| కపిరాజః=వానరరాజుండ రక్షించుగాక.

గుసుగ్రీవుండు; కపిసేనాయాః=వాన

రసేనాయొక్క; జఘనం=వెనుకటిభా

గమును; లోకస్య=లోకముయొక్క; ప

వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండు, వానర

శ్చార్థం=పశ్చిమదిక్కును; తేజసా=

సేనాపుష్పభాగంబురక్షించుగాక. అ

కాంతిచేత; వృతః=బట్టబడిన; ప్రచే

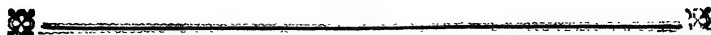
ని, రాముండు, వానరవీరులకాక్షాపిం

తాత్తవ=వరుణుండువలె; అభిరక్షతు=

చెను. అని, తాత్పర్యము.

సువిభక్తమహావ్యూహా మహావానరరక్షితా. ౧౯

అనీకినీ సా విభభా యథాద్యో స్సాభిగ్రసంప్లవా

టీక॥నువిభక్తమహాపూర్వా-చక్క-భౌ=ప్రకాశించినది.	
గానేర్పలుపఁబడినగొప్పపూర్వామగ	ఆవాసరసేన చక్కగా గారుడ
లదియు; మహావాసరరక్షితా = గొ	వ్యూహంబునవిభక్తంబయివాసరవిరా
ప్రవాసరులచేత రక్షింపఁబడినదియున	భిరక్షితంబయి మేఘంబులతోఁగూడిన
గు; సా=ఆ; అనీక్షి=వాసరసేన; సా	యాకాశంబుపగిదింబ్రకాశించుచుండిన
భ్రాసంష్టవా=మేఘసంచారముతోఁగూ	ది.అని, తాత్పర్యము.
డిన; ద్యౌర్యథా=ఆకాశమువలె; విబ	

ప్రగృహ్య గిరిశృంగాణి మహాత శ్చ మహీరుహాః.౨౦
ఆసేదు ర్వానరా లంకాం విమదయివహో రణే

టీక॥వానరాః=వానరులు; గిరిశృం	కాం=లంకాపురిని; ఆసేదుః=పొందిరి.
గాణి= పర్వతశిఖరములను ; మహ	వానరులు, పర్వత శిఖరంబులను
తః=గొప్పవగు; మహీరుహాంశ్చ=వృ	గొప్పగొప్ప వృక్షంబులను దీసికొని,
క్షములను; ప్రగృహ్య=పట్టుకొని; ర	యుద్ధంబునరాక్షసుల నందఱ మదిఁ
ణే=యుద్ధమునందు ; విమదయివ	పంగోరి, లంకాపురికింబోవుటకుఁ బ్ర
హః= మదిఁపనిచ్చించినవారలై; లం	యత్నుపడిరి. అని, తాత్పర్యము.

శిఖరై ర్వికిరామైనాం లంకాం ముష్టిభిరేవవా. ౨౧
ఇతి స్త దధిరే సర్వే మనాంసి హరిస త్తమాః

టీక॥“శిఖరైః=పర్వతశిఖరములచే	నాంసి=మనస్సులను;దధిరే=ధరించిరి.
తఁగాని; ముష్టిభిరేవవా=పిడికిళ్లచేతఁ	“పర్వతశిఖరంబులచేఁగానిపిడికిళ్ల
గాని; వీనాం=ఈ; లంకాం=లంకా	చేఁగానిలంకాపురి సంతయుఁ , జూ
పురిని; వికిరామఁచూడాము గావిం	డాంబుగావించుము” ఇట్లు,ఆవాసరో
తము.” ఇతి=అని; హరిస త్తమాః=	త్తములందఱుమనంబులనిశ్చయించుకొ
వాసరశ్రేష్ఠులు;సర్వే=అందఱును; మ	నిరి.అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

308

స ౨౪

తతో రామో మహాలేజా స్సుగ్రీవ మిద మబ్రవీత్. ౨౨

టీక||తతో=అటుపిమ్మట; మహాలేజీ వీత్=చెప్పెను.

జాః=అధికమయినకాంతిగల; రా అటుపిమ్మట,మహాలేజీ డగ్గరా
మః=రాముడు; సుగ్రీవం= సుగ్రీవు ముందు, సుగ్రీవులజూచి,యూనుటం
నఁగూచి; ఇదం=ఈమాటను;అబ్ర జెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

సువిభక్తాని సైన్యాని శుక ఏష విముచ్యతామ్

టీక||సైన్యాని=సైన్యములు;సువిభ రంబునందీచియయినదిగదా!ఇంక నీ
క్తాని=చక్కగావిభజింపబడినవి! ఏ శుకునివిడిపించుము. అని, రాముండు
షః=ఈ; శుకః=శుకుండు; విముచ్య సుగ్రీవునితోజెప్పెను.
తాం=విడువబడుఁగాక. అని,తాత్పర్యము.

సైన్యంబుల నంతయు పూహకా

రామస్య వచనం శ్రుత్వా వానరేంద్రో మహాబలిః. ౨౩

మోచయామాస తం దూతం శుకం రామస్య శాసనాత్

టీక||మహాబలిః=అధికమయిన బల చయామాస=విడిపించెను.

ముగల; వానరేంద్రః=వానర రాజం మహాబలశాలియువానర రాజుండు
డగుసుగ్రీవుండు; రామస్య=రాము నగుసుగ్రీవుండు, రామునిమాటనువి
నియొక్క;వచనం=మాటను; శ్రు ని,రామునాజ్ఞంజేసి, రావణదూత
త్వా=విని; రామస్య=రామునియొ యగుశుకునివిడిపించెను.
క్క; శాసనాత్=ఆజ్ఞవలన; తం= అని,తాత్పర్యము.
ఆ;దూతం=దూతయైనశుకుని;మో

మోచితో రామవాక్యేన వానరైశ్చాభిషిడితః. ౨౪

శుకః పరమసంత్రస్తో రక్షోధిప ముపాగమత్

❧

❧

టీక॥వానరైః=వానరులచేత; అ రావణుని; ఉపాగమత్ = పొందెను.
 భీషీడితశ్చ=చక్క-గాఁ బీడింపఁబడిన అట్లువానరులచే నానావిధంబులం
 వాఁడును; పరమత్ర స్తైః=మిక్కిలియు బీడింపఁబడి పరమభయంబునొందియు
 భయపడినవాఁడును; రామవాక్యేన= న్నుశుకుండు, రామవాక్యంబునవిడుద
 రామునిమాటచేత; మోచితః = విడు లవొందినంతనై నిమిషంబైన నచ్చటని
 వఁబడినవాఁడునగు; శుకః = శుకుఁ టువక, రాక్షసరాజుండగు రావణు
 డు; రక్షోధిపం = రాక్షసరాజుండగు నొద్దకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణః ప్రహసన్నేవ శుకం వాక్య మభాషత. ౨౫

టీక॥రావణః=రావణుండు; ప్రహ చెప్పెను.
 సన్నేవ=నవ్వుచునే; శుకం= శుకుని రావణుండు, శుకుంటాచి, నవ్వు
 గూర్చి; వాక్యం=మాటను; అభాషత= చు, నిట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కి మిమా తే సితా పతౌ లూనపక్షశ్చ దృశ్యసే

కచ్చి న్నా నేకచిత్తానాం తేషాం త్వం వశమాగతః. ౨౬

టీక॥ఇమా=ఈ; తే=నీయొక్క; ప పొందలేదుగదా?
 తౌ=తెక్క-లు; సితాకిం=కట్టఁబడినవా నీతెక్క-లుబంధింపఁ బడినవాయె
 యేమి? లూనపక్షశ్చ=ఛేదించఁబడినతె మి? ఛేదించఁబడినట్లు గాన్పించుచున్న
 క్క-లుగలవాఁడవుగాను; దృశ్యసే= వి ; నీవుచపలచిత్తులగునావానరులవ
 చూడఁబడుచున్నావు. త్వం=నీవు; అ శంబునంజిక్క-లేదుగదా? అని, రావ
 నేకచిత్తానాం=చపలమయిన మనస్సు ణుండు. శుకునితోఁజెప్పెను.
 గల; తేషాం=ఆవానరులయొక్క; అని, తాత్పర్యము.
 వశం=ఆధీనతను; నాగతః కచ్చిత్ =

తత స్స భయసంవిగ్న ప్రథా రాజ్ఞాభిహోదితః

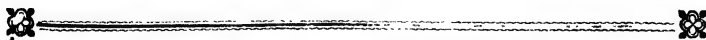
వచనం ప్రత్యువాచే దం రాక్షసాధిప ముత్తమమ్. ౨౭

❧

❧

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. 3౯౦

స ౨౪

టిక॥ తఱి=అటుపిమ్మట; సః=అ	నం=మాటను; ప్రత్యువాచ= బదులు
శుకుండు; తథా=అట్లు; రాజ్ఞా=రా	చెప్పెను.
క్షీసరాజుండగురావణునిచేత; ఆభివో	అంత, నాశుకుండు, అట్లు, రాక్ష
దితః=ప్రేరింపఁబడినవాడై; భయసం	సరాజుండగురావణునిచే నడుగఁబడిన
విగ్నః=భయముచేసంభ్రమమునొంది	వాడై, భయంబుచేఁదొట్టుపడుచు ,
నవాడై; రాక్షసాధిపం = రాక్షసుల	రావణుంజూచి, యు త్రమంబగునీమా
కుఁబ్రభుడైన రావణునిగూర్చి; ఉత్త	టంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
మం=శ్రేష్ఠమయిన ; ఇదం=ఈ; వచ	

సాగరస్యో నైరే తీరే బ్రువంతే వచనం తథా
యథాసందేశ మక్లిప్తం సాంత్యయక్ శ్లక్ష్యయా గిరా. ౨౮

టిక॥ అహం(అధ్యావృతము) =	అట్లు; తే=నీయొక్క; వచనం=మాట
నేను; సాగరస్య=సముద్రముయొక్క; ను; అబ్రువం=చెప్పితిని.	
ఉత్తరే=ఉత్తరపుదిక్కునందలి; తీరే=	నేను, ఇచ్చటనుండి, సముద్రో త్రరతీ
గట్టునందు; శ్లక్ష్యయా=మృదువయిన;	రంబునకుఁబోయి, యచ్చట, సుగ్రీవునిం
గిరా=మాటచేత; సాంత్యయక్=అ	జూచి, మృదుమధురవచనంబుల ననున
నునయింపుచు; యథాసందేశం=నీవు	యింపుచు , నీవుచెప్పిన మాటలనంత
చెప్పింపినమాటనతిక్రమింపక ; అక్లి	యు, నించుమించులేక, స్పష్టముగాఁజె
ప్తం=దుఃఖకరముగానట్లుగా; తథా=	ప్పితిని. అని, తాత్పర్యము.

క్రుదై స్తై రహ ముత్పత్య దృష్టమాత్రైః ప్లవంగమైః
గృహీతో స్త్య పిచా రభో హంతుం లోవుంచ ముష్టిభిః. ౨౯

టిక॥ అహం=నేను; దృష్టమాత్రైః=	త్య=ఎగిరి; గృహీతో=పట్టుకొనఁబడిన
చూచుటమాత్రమే గలవారలును; క్రు	వాడను; అస్త్రీ=అయితిని. అపిచ=మఱి
దైః = కోపించినవారలునగు; త్రైః=	యు; ముష్టిభిః=పిడికిళ్లచేత; హంతుం=
అ; ప్లవంగమైః = వానరులచేత; ఉత్ప	కొట్టుటకును; లోవుంచ = నశింపఁజే

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౨౪

యుటకును; అరంభః = అరంభింపఁబడినాను. రమకుపితులై, ఆకాశంబునకు దగ్గమించి, నన్నుఁబట్టుకొని, వీడికిల్లంగొట్టివధింప ఆవానరులు, నన్నుఁజూచినంత నె, ప నారంభించిరి. అని, తాత్పర్యము.

నైవ సంభాషితుం శక్యా స్సంప్రశ్నోత్ర నవిద్యతే
ప్రకృత్యా కోపనా స్తీక్షా వానరా రాక్షసాధిప. ౩౦

టీక॥ రాక్షసాధిప = రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు రావణుఁడా! వీతే (అధ్యా హృతము) = ఈవానరులు ; సంభాషి తుం = మాటలాడుటకు; నైవ శక్యాః = అలవికానేకారు. అత్ర = వీరలయందు; సంప్రశ్నః = ప్రశ్నము ; నవిద్యతే = లేదు. వానరాః = వానరులు; ప్రకృత్యా = స్వభావముచేత; కోపనాః = కోప ముగలవారలు; తీక్ష్ణాః = క్రూరులు. రాక్షసేశ్వరుండవగు రావణుఁడా! ఆవానరులతో మాటలాడుటకవకాశ మేలేదు; అడుగుటకుఁగూడనలవిగాదు; ఇంకవారలవలనఁ బ్రత్యుత్తరమునొం దుటెట్లు? వానరులు, స్వభావంబున నెవ రమకోపనులు; అతిక్రూరులు. అని, తాత్పర్యము.

స చ హంతా విరాధస్య కబంధస్య ఖరస్యచ
సుగ్రీవసహితో రామ స్తీతాయాః పద మాగతః. ౩౧

టీక॥ విరాధస్య = విరాధునియొక్క యు; కబంధస్య = కబంధునియొక్క యు; ఖరస్యచ = ఖరునియొక్క యు; హంతా = వధించినవాఁడయిన; సః = ఆ ; రామశ్చ = రాముండును ; సుగ్రీవసహి తః = సుగ్రీవునితోఁ గూడినవాఁడై ; స్తీతాయాః = స్తీతయొక్క; పదం = పదా

స కృత్వా సాగరే సేతుం తీర్త్వా చ లవణో దధిత్
ఏష రక్షాంసి నిధూతాయ ధన్వి తివ్రతి రాఘవః. ౩౨

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౩౩

స ౨౪

టీక॥ సః=అట్టి; ఏవః=ఈ; ధన్వః= తృణీకరించి; తిష్ఠతి=ఉన్నాడు.

మంచిధనుస్సుగల; రాఘవః = ర ముఁ అట్టిధనుధురుండగు, రాముండు,
దుఃసాగరే = సముద్రమునందు; సే సముద్రంబున సేతువునిమించి, సము
తుం=సేతువును; లవణోదధిం= ఉప్పున ద్రంబుదాటి, రాక్షసులందృణీకరించి,
ముద్రమును; తీర్త్వాచ=దాటియు; లంకాద్వారంబున, నున్నాడు.
రక్షాంసి=రాక్షసులను; నిర్ధూయ= అని, తాత్పర్యము.

ఋక్షవానరసంఘానా మసీకాని సహస్రశః

గిరిమేఘనికాశానాం ఛాదయంతి వసుంధరామ్, ౩౩

టీక॥ గిరిమేఘనికాశానాం= పర్వ గా; వసుంధరాం=వసుంధరను; ఛాద
తంబులతోను మేఘంబులతోను సమాన యంతి=ఆవరించుచున్నవి.

ములగు; ఋక్షవానరసంఘానాం = ఎ పర్వతాకారులును మేఘాకారులు
గు గొడ్డులయొక్కయు వానరుల నగుఋక్షవానరుల సేనలు , వేనవేలు
యొక్కయు సమూహములయొక్క; ల గా, ఘామినంతయునావరించియున్న
సీకాని=సేనలు; సహస్రశః= వేనవేలు వి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం బలౌఘస్య వానరేంద్రబలస్యచ

వైతయో ర్విద్యతే సంధి దేవదానవయోరివ. ౩౪

టీక॥ రాక్షసానాం = రాక్షసుల సంధిః=సంధి; నవిద్యతే=లేదు.

యొక్క; బలౌఘస్య = సేనాసమూ రాక్షస సైనికులకును వానరసైని
హమునకును; వానరేంద్రబలస్యచ=వా కులకును, వీరలయిర్వరకును, దేవదాన
నరరాజుండగు సుగ్రీవుని సేనకును; ఏ వులకుంబోలె, నెంతమాత్రము, సంధి
తయోః = వీనికి ; దేవదానవయోరి కుడురదు.
వ= దేవతలకును దానవులకునువలె; అని, తాత్పర్యము.

పురాప్రాకార మాయాంతి త్రిప్ర మేకతరం కురు

సీతాం వాస్తై ప్రయచ్ఛాశు సుయద్ధంవా ప్రదీయతామ్. ౩౫

టిక॥ తే(అధ్యాహృతము)= ఆవా	లోవాకటిని; కరు= చేయుము.
నరులు; పురా=ముందు; ప్రాకారం=	ఇదిగోవానరులు లంకాప్రాకారం
ప్రాకారమును; ఆయాంతి= పొందఁ	బులపైకిరాఁబోవుచున్నారు; శీఘ్రం
గలరు. సీతాంవా= సీతనైనను; అ	బునసీతనైనను రామునకొసంగుము;
స్తై=ఈరామునకొఱకు; ఆశు= శీ	లేక, చక్కఁగా యుద్ధంబునైనం జే
ఘ్రముగా; ప్రయచ్ఛ = ఇమ్ము. సు	యుము; ఈరెంటిలోనేదేని శీఘ్రంబు
యద్ధంవా = మంచియుద్ధమునుగాని;	నంగావింపుము. అని, శుకుండు, రావ
ప్రదీయతాం=ఇయ్యింబడుఁగాక. షీ	ణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ప్రం=శీఘ్రముగా; ఏకతరం= రెంటి	

శుకస్య వజనం శ్రుత్వా రావణో వాక్య మబ్రవీత్
రోషసంరక్తనయనో నిదఃపాన్నివ చక్షుషా. ౩౬

టిక॥ రావణః=రావణుడు; శుక	డువలెనున్నవాఁడై; వాక్యం=మాట
స్య=శుకునియొక్క; వజనం= మా	ను; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.
టను; శ్రుత్వా = విని; రోషసంరక్త	రావణుండు, శుకుండుచెప్పినమాట
నయనః= కోపముచేనెఱ్ఱవైనకండ్లుగ	నువిని, కోపంబునఁగన్పలనెఱ్ఱఁడనం
లవాఁడై; చక్షుషా=కంటిచేత ; ని	బుగదుర, నిప్పుబుగఁగుచు, నీమా
దఃపాన్నివ (స్థితః)= దహించువాఁ	టంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యది మాం ప్రతి యుధ్యేరక్ దేవగంధర్వదానవాః

స్తై వ సీతాం ప్రయచ్ఛామి సర్వలోకభయాదపి. ౩౭

టి॥ దేవగంధర్వదానవాః=దేవతలును	యుద్ధముసేయుదురేని; తదాపి (అ
గంధర్వులును దానవులును; మాంప్రతి=	ధ్యాహృతము)=అప్పుడును; సర్వలో
నన్నఁగూచి; యుధ్యేరక్యది=	కభయాదపి=సమస్తలోకభయంబువ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౯౫

స ౨౪

లనను; సీతాం=సీతను; నైవప్రియ
చ్చామి=ఇవ్వనేయివ్వను.
దేవగంధర్వులునుదానవును, వీరలం
దలు నాపైకియుద్ధముగావింప వచ్చిన

ను,సమస్తలోకంబులును నన్నుభయప
జచినను,నేనెంతమాత్రము, సీతనివ్వ
ను.అని, తాత్పర్యము.

కదానామా౨ భిధావంతి రాఘవం మామకా శ్వరాః
వసంతే పుష్పితం మత్తా భ్రమరా ఇవ పాదపమ్. ౩౮

టీక||మామకాః=నా; ౨న;శ్వరాః=
బాణములు; రాఘవం=రాముని; వ
సంతే=వసంతతుఫానునందు; పుష్ప
తం=పూచిన; పాదపం = వృక్షము
ను;మత్తాః=మరించిన; భ్రమరాఇ
వ=తుమ్మెదలువలె;కదానామ=ఎప్పు

డు; అభిధావంతి=పొందును;
వసంతతుఫానునందుఁబుష్పితంబగు
వృక్షంబును మదింగొన్నదలు ము
సరుకొనునట్లు, నాబాణంబులురాము
నిదేహంబునెప్పుడుపొందఁగలవు?
అని,తాత్పర్యము.

కదా తూణీశయై దీప్తై గణశః కామకచ్యుతైః
శరై రాదీపయా మ్యేన ముల్కాభిరీవ కుంజరమ్. ౩౯

టీక||కదా= ఎప్పుడు; తూణీశ
యై=అమ్ములపొదులనున్నవియు; దీ
ప్తైః=ప్రకాశించుచున్నవియు; గణ
శః=సమూహములుగా; కామక
చ్యుతైః=ధనుస్సుననుండివెడలినవియున
గు;శరైః= బాణములచేత; ఉల్కా
భిః=కొఱవికట్టెలచేత; కుంజరమివ=
వ్రనుంగునువలె; * ఎపయామి= వెలి

గింపఁగలను?
బహుకాలముగాయుద్ధము లేకుం
డుటచేనమ్ములపొదులందున్న కఱకు
బాణంబులను, వేసవేలుగాఁ బ్రయో
గించి,కొఱవికట్టెలచేనేనుంగునుభాధిం
చునట్లు, రామునెప్పుడు బాధింపఁగ
లను? అని,తాత్పర్యము.

తచ్చాస్య బల మాదాన్యే బలేన మహతా వృతః

జ్యోతిషామివ సర్వేషాం ప్రభా ముద్యో దివాకరః. ౪౦

<p>టిక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; మహతా = గొప్పదగు; బలేన = నైస్యము చేత; వృతః = పరివారింపఁబడినవాఁడనై; అస్య = ఈ రామునియొక్క; తత్ = అట్టి; బలంచ = వానర సేననుగూడ; ఉద్యో = ఉదయించుచున్న; వివాకరః = సూర్యుఁడు; సర్వేషాం = సమస్తములయిన; జ్యోతిషాం = చంద్రనక్షత్ర</p>	<p>ములయొక్క; ప్రభామివ = కాంతినిబోలె; ఆదాస్యే = గ్రహించెదను. నేను, రాక్షస సేనాపరివృతుండనై, ఉడితుండగు సూర్యుండుచంద్రనక్షత్రాదులకాంతింబోగొట్టునట్లు, రామునివానర సేననంతయు సంహరించెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సాగరస్యేవ మే వేగో మారుతస్యే వ మే గతిః
సహి దాశరథి ర్వేద తేన మాం యోధు మిచ్ఛతి. ౪౧

<p>టిక॥ మే = నాకు; సాగరస్యేవ = సముద్రమునకుంబోలె; వేగః = వేగము; అస్తీతి (అధ్యాహృతము) = కలదనియు; మే = నాకు; మారుతస్యేవ = వాయువునకుంబోలె; గతిః = గమనము; అస్తీతి (అధ్యాహృతము) = కలదనియు; దాశరథిః = రాముఁడు; నవేదహి = ఎఱుంగఁడుగదా. తేన = అందుచేత; మాం = నన్ను</p>	<p>గూర్చి; యోధుం = యుద్ధముసేయుటకు; ఇచ్ఛతి = కోరుచున్నాఁడు. నాకు, సముద్రమునకుంబోలె వేగంబును వాయువునకుంబోలె గమనంబునుంగలదని, రామునకుఁ దెలియదుకాబోలు; అందువలననె, నాతో యుద్ధము సేయఁగోరుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

న మే రూణీశయా బాణా సవిషానివ పన్నగాఽ
రామః పశ్యతి సంగ్రామే తేన మాం యోధు మిచ్ఛతి. ౪౨

<p>టిక॥ రామః = రాముఁడు; మే = నాయొక్క; రూణీశయా = అమ్ములపొదులందుండునట్టి; సవిషా = విషముతోఁగూడిన; పన్నగానివ (స్థితా) =</p>	<p></p>
---	---------

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౯౭

స ౨౪

సర్పములువలెనున్న; బాణాఁ = బాణములను; సంగ్రామే = యుద్ధమునందు; నపశ్యతి = చూడలేదు. తేన = అందుచేత; మాం = నాఁ ఁ ఘోర్ని; యోధుం = యుద్ధము సేయుటకు; శృతి = కోరుచున్నాఁడు.

రామండు, శ్రీశ్రీవిషంబులగుసర్పంబులవంటినామోణింబులనున్న బాణంబులను యుద్ధంబున నెప్పుడునుబాచినదిలేదు; కావుననే, నాతో యుద్ధంబు సేయవలెననికోరుచున్నాఁడు. అ, తాత్పర్యము.

న నానాతి పురా వీర్యం మమ యుద్ధే స రాఘవః

టిక॥సః=ఆ; రాఘవః= రాముఁ గఁడు. దుఃపురా=మున్ను; యుద్ధే = యుద్ధము నందు; మమ=నాయొక్క; వీర్యం=పరాక్రమంబునంగతి సిదివల కెఱుంగరాక్రమమును; ననానాతి = ఎఱుండు. అని, తాత్పర్యము.

మమ బాపమయీం శీడాం శరకోణైః ప్రణాదితామ్. ౪౩
జ్యోత్యుతుమలాం ఘోరా మాతకభీతమహాస్వనామ్
నారాచతలసన్నాదాం తాం మమాహితవాహినీమ్. ౪౪
అవగాహ్య మహారంగ వాదయిష్యామ్యహం రణే

టిక॥అహం=నేను ; రణే=యుద్ధమునందు; తా = ఆ; మమ=నాయొక్క; అహితవాహినీం = శత్రుసైన్యమును; మహారంగం = గొప్పరంగస్థలమును; అవగాహ్య = ప్రవేశించి; శరకోణైః = బాణములనువాదకదండముల చేత; ప్రణాదితాం = ధ్వనించునదియు; జ్యోత్యుతుమలాం = అల్లెత్రాటిధ్వనియెఱుములధ్వని గాఁగలదియు ; ఘోరాం=భయంకరమయినదియు; అతకభీతమహాస్వనాం=దుఃఖితులయొక్కయు భయపడినవారలయొక్కయు ధ్వనులెఱుఁగలదియు; నారాచతలసన్నాదాం = బాణంబుల యొక్కయు అత్రైములయొక్కయు ధ్వనులెఱుఁగలదియునగు; మమ=నాయొక్క; బాపమయీం = విల్లులనెఱుఁగు; వీడాం = పీడెను; వాదయిష్యామి =

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

వాయించెదను.

నేను, యుద్ధంబున, శత్రు సేనంజొచ్చి, బాణకోణంబుల వాయించెదగినదియు, అల్లెత్రాటిధ్వనియు, దుఃఖితులునుభీతులును గావించు రోదనంబు

ను, బాణశలంబులధ్వనియు, మంద్రమధ్యమతారస్వరంబులయిచెలంగ, భయంకరంబయి యొప్పుచున్నదియునగు ధనుర్వీణం గైకొని, వాయించెదను. అని, తాత్పర్యము.

న వాసవేనాపి సహస్ర చక్షుషా
యథాస్థి శక్యో వరుణేన వా స్వయమ్. ౪౫
యమేనవా ధర్షయితుం శ రాగ్నినా
మహాహవే వై శ్రవణేన వా పునః

. టీక॥ సహస్రచక్షుషా = చేయి కండ్లు
గల; వాసవేనాపి = ఇంద్రుని చేనైనను;
స్వయం = తానే వచ్చిన; వరుణేన వా = వరుణుని చేత నైనను; యమేన వా = యముని చేత నైనను; పునః = ఇంకను; వై శ్రవణేన వా = కుబేరుని చేత నైనను; మహాహవే = మహాయుద్ధమునందు; శ రాగ్నినా = నిప్పువంటి బాణము చేత; ధర్షయితుం = ఎదిరించుటకు; సశక్యో యథా =

అలవిగాకపోతినిగదా!
సహస్రాక్షుండగు దేవేంద్రుండుగాని, సాక్షాద్వరుణుండుగాని, యముండుగాని, కుబేరుండుగాని, నిప్పులవంటి బాణంబులం బ్రయోగించియు, మహాయుద్ధంబున, నాముందఱునిలువంజాలరైరిగదా! అని, గావణుండు, శుకునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చతుర్వింశస్సర్గః.

ఇది, స్వప్రార్థనము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ చతుర్వింశస్సర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

357

స ౨౫

అ

పంచవింశతసర్గప్రారంభః.

సర్వసాగరం తీర్ణే రామే దశరథాత్మజే
అమాత్యై రావణ శ్రీమా నబ్రవీ చ్చుకసారణౌ. ౧

టీక|| సబలే=నైన్యముతోఁగూడిన; బ్రవీత్=చెప్పెను.
దశరథాత్మజే=దశరథునికొడుకైన. దశరథకుమారుండగు రాముండు,
రామే=రాముండు; సాగరం=సముద్ర వానరసేనతోఁగూడ, సముద్రంబుదాఁ
మును; తీర్ణే=దాటఁగా; శ్రీమా= టివచ్చుటనువిని, శ్రీమంతుండగు రావ
అధికమయినకాంతిగల; రావణం=రా ణుండు, తనమంత్రుల శుకసారణులం
వణుండు; అమాత్యై=మంత్రులగు; శు జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
కసారణౌ=శుకునిసారణునింగూర్చి; అ అని, తాత్పర్యము.

సమగ్రం సాగరం తీర్ణం దుస్తరం వానరం బలమ్
అహతపూర్వం రామేణ సాగరే సేతుబంధనమ్. ౨

టీక|| వానరం=వానరసంబంధియగు; ట; కృతం(అధ్యాహృతము)=చేయఁ
బలం=నైపుణము; సమగ్రం = అంత బడినది!
య; దుస్తరం = దాటఁగూడనట్టి; వానరనైన్యమంతయు, దుస్తరంబగున
సాగరం=సముద్రమును; తీర్ణం=దా ముద్రమును దాటివచ్చినది! రాముండు
టినది. రామేణ = రామునిచేత; అ సముద్రమునందింతకు మున్నెప్పడును
భూతపూర్వం=ఇంతకుమున్నెప్పడు జూచియు వినియు నెఱుంగనిసేతువును
నులేని; సేతుబంధనం=సేతువుగట్టు నిమింఁచినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సాగరే వ్రతబంధంబ నశ్రద్ధధ్యాం కథంబన
అవశ్యంచాపి సంఖ్యేయం తన్నయా వానరం బలమ్. ౩

టీక॥ అహం(అధ్యాత్మము) =	శ్చేయం=ఎఱుంగఁదగినది.
నేను; కథంచన=ఎట్లయినను ; సాగ	సముద్రంబున సేతుబంధంబుగా విం
రె=సముద్రమునందు; సేతుబంధంచ=	చినారనునదివాకునమ్మకములేదు; మ
సేతువుకట్టుటను; నశ్రద్ధధ్యాం=నమ్మ	తీయు, నాకు , ఆవానరసేన్యముప్ర
ను. అపిచ = మఱియు; మయా =	కారమంతయుఁజెలియవలయును.
నాచేత; తత్=ఆ; వానరం= వానర	అని, తాత్పర్యము.
సంబంధియగు; బలం=సేన్యము; సం	

భవంతౌ వానరం సైన్యం ప్రవిశ్యా నుపలక్షితౌ
 పరిమాణంచ వీర్యంచ యేచ ముఖ్యాః స్థవంగమాః. ౪
 మంత్రిణో యేచ రామస్య సుగ్రీవస్యచ సమ్మతాః
 యే పూర్వ మభివర్తంతే యేచ శూరాః స్థవంగమాః. ౫
 సచ సేతు ర్యథా బద్ధ స్సాగరే సలిలాశయే
 నివేశం యద్యథా తేషాం వానరాణాం మహాత్మనామ్. ౬
 రామస్య వ్యవసాయంచ వీర్యం ప్రహరణానిచ
 లక్ష్మణస్యచ వీర్యంచ తత్త్వతో జ్ఞాతు మహాతమః. ౭

టీక॥ భవంతౌ = మీరలు; వాన	మంత్రులును; యే=ఎవ్వరో; యే =
రం=వానరసంబంధియగు ; సైన్యం=	ఎవ్వరు; పూర్వం=ముందు; అభివర్తం
సైన్యమును; అనుపలక్షితౌ= చూడఁ	తే=ఉండురో; యే=ఏ; స్థవంగమా
బడనివారలై; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; పరి	శ్చ=వానరులును; శూరాః=శూరులొ;
మాణంచ=కొలఁతను; వీర్యంచ=చ	సః=ఆ; సేతుశ్చ=సేతువును; సలిలా
రాక్రమమును; ముఖ్యాః=శ్రేష్ఠులయి	శ యే=సీళ్ల యునికిపట్టయిన; సాగరే =
న; స్థవంగమాః; వానరులు; యే=ఎవ్వ	సముద్రమునందు; యథా=ఎట్లు ; బ
రో; రామస్య = రామునియొక్కయు;	ద్ధః=కట్టఁబడినదొ; మహాత్మనాం =
సుగ్రీవస్యచ= సుగ్రీవునియొక్కయు;	మహాబలులగు; తేషాం=ఆ; వానరా
సమ్మతాః=ఇష్టులయిన; మంత్రిణశ్చ =	ణాం=వానరులయొక్క; నివేశం=నివా

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౪౦౧

స ౨౫

సము; యద్యథా = ఎట్లు; వీతాని
(అధ్యాహృతము) = వీనిని; రామస్య =
రామునియొక్క; వ్యవసాయంచ = ప్ర
యత్నమును; వీర్యం = పరాక్రమమును;
ప్రహరణానిచ = లక్ష్యములను; లక్ష్మ
ణస్యచ = లక్ష్మణునియొక్కయు; వీర్యం
చ = పరాక్రమమును; తత్త్వతః = యా
థాథ్యముచేత; జ్ఞాతుం = తెలియుట
కు; అహాతః = తగుదురు.

మీరలు, వానరులకుఁ దెలియకుండు
నట్లు రహస్యముగా వానర సైన్యంబుఁ
జొచ్చి, వానర సేనాపరిమాణమును,
వానరులపరాక్రమంబును, అందు, ము

ఖ్యులగువానరులెవ్వరైనదియు, రాము
నిమంతులును ముగ్ధునిమంతులునెవ్వ
రైనదియు, వానర సేనయందు యుద్ధం
బునమందు నిలుచు శూరులెవ్వరైనది
యు, అట్టిమహాసముద్రంబున సేతువునె
ట్లునిమిఁకంచినదియు, మహాబలులగున
వ్వానరులనివేళస్థానములును, రాముని
వ్యవసాయంబును బరాక్రమంబును ఆ
యుద్ధంబులును లక్ష్మణునిపరాక్రమంబు
ను, ఈసంగతులంతయు, యథాథకంబు
గాఁ దెలిసికొనిరండు.

అని, తాత్పర్యము.

కశ్య సేనా పతి సైసాం వానరాణాం మహాజసామ్

వీరత్ జ్ఞాత్వా యథా తత్త్వం శీఘ్ర మాగంతు మహాభః॥

టీక॥ మహాజసాం = అధికమయిన దురు.

పరాక్రమముగల; సైసాం = ఆ; వానరా
ణాం = వానరులకు; సేనాపతిశ్చ = సే
నానాయకుండును; కః = ఎవ్వడు? యు
వాం (అధ్యాహృతము) = మీరలు; వీ
రత్ = దీనిని; యథాతత్త్వం = య
థాథకమునతిక్రమింపక; జ్ఞాత్వా =
ఎఱింగి; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; ఆగం
తుం = వచ్చుటకు; అహాభః = తగు

మహాపరాక్రమశాలులగు నవ్వాన
రుల సేనాపతియెవ్వఁడు? మీరలు; ఈ
సంగతులన్నియు, యథాథకముగాఁ
దెలిసికొని, శీఘ్రంబుననిచ్చటికి రావల
యును. అని, రావణుండు, శుకసా
రణులకుఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి ప్రతిసమాదిష్టౌ రాక్షసౌ శుకసారణౌ
హరియాపధరౌ వీరౌ ప్రవిష్టౌ వానరం బలమ్.

టీక॥ వీరౌ = పరాక్రమశాలులగు; నరసంబంధియగు; బలం = సైన్యమును;
శుకసారణౌ = శుకసారణులను; రా ప్రవిష్టౌ = పొందిరి.
క్షసౌ = రాక్షసులు; ఇతి = ఇట్లు; ప్రతి పరాక్రమవంతులగునా శుకసార
సమాదిష్టౌ = అజ్ఞాపింపఁబడినవార ణులు, ఇట్లు రావణునిచే నాజ్ఞాపింపఁబ
లై; హరియాపధరౌ = వారనరూప డి, వానరరూపంబుధరించి, వానర
మునుధరించినవారలై; వానరం = వా సేనంజొచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్త ద్వానరం సైన్య మచింత్యం రోమహర్షణమ్
సంఖ్యాతుం నాధ్యగచ్ఛేతాం తదా తౌ శుకసారణౌ. ౧౦

టీక॥ తతః = అంత; తదా = అప్పు ఖ్యాతుం = లెక్క పెట్టుటకు; నాధ్యగ
దు; తౌ = ఆ; శుకసారణౌ = శుకుండు ఛేతాం = ఎఱుంగరై రి.
నుసారణుండును; అచింత్యం = ఎన్నరాని అంత, నప్పుడు, ఆ శుకసారణులు,
దియును; రోమహర్షణం = వెండుక అచింత్యంబును బాపరులగు గర్వాటు
లగు గర్వాటువొందించునదియునగు; గలిగించునదియునగు, నవ్వాసర సేనం
తత్ = ఆ; వానరం = వానరసంబంధి జూచి, యచ్చెరువువొంది, దానిలెక్క
యైన; సైన్యం = సైన్యమును; సం పెట్టంజాలరై రి. అని, తాత్పర్యము.

సంస్థితం పర్వతాగ్రేషు నిదకరేషు గుహాసుచ
సముద్రస్య చ తీరేషు వనేషు పవనేషు చ. ౧౧
తరమాణంచ తీరాంచ తర్జుకామంచ సర్వశః
నివిష్టం నివిశత్యైవ భీమనాదం మహాబలమ్. ౧౨
త ద్బలాణావ మక్షోభ్యం దవ్యశాలే నిశాచరా

టీక॥ నిశాచరా = రాక్షసులగు శుకసారణులు; పర్వతాగ్రేషు = పర్వత

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౦౩

స ౨౫

శిఖరములయందును; నిదనారేఘంపగి
లియున్న పర్వతప్రదేశములయందును;
గుహాసుచ=గుహలయందును ; సము
ద్రస్య=సముద్రముయొక్క ; తీరేఘ
చ=తీరప్రదేశములయందును; వనేఘ=
వనములయందును; ఉపవనేఘచ= ఉ
ద్యావనములయందును; సంస్థితం=
ఉన్నదియు; సర్వశే=అంతటను; తర
మాణంచ=దాటుచున్నదియు ; తీ
రాంచ=దాటినదియు; తర్జుకామం
చ=దాటంగోరినదియు; నివిష్టం=వి
డిసినదియు; నివిశ్చైవ=విడియుచు
న్నదియు; భీమనాదం=భయంకరధ్వ
నిగలదియు; మహాబలం=అధికమయి
నబలముగలదియు; అక్షోభ్యం=క్షో

భింపనలవిగానిదియునగు; తతో=అ; బ
లాణావం=నేనాసముద్రమును; దద్య
శాతే=చూచిరి.

శుకసారణులు, పర్వతశిఖరంబులం
దునుభిన్నపర్వతప్రదేశంబులందునుగు
హలయందును, సముద్రతీరంబునందు
నువనంబులందును ఉద్యావనంబులం
దును, విడిసియున్నదియు, గొంతభాగ
ముసముద్రంబుదాటియుం , గొంత
దాటుచును, గొంతవిడిసియుం గొంత
విడియుచును, ఇట్లునానాప్రకారంబు
లనున్నదియు, భయంకర ధ్వనిగలది
యు, మహాబలంబును, అక్షోభ్యంబు
నగు, సముద్రంబువంటివారనరసేనం
బూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తా దదర్శ మహాతేజాః ప్రచ్ఛన్నా చ విభీషణః. ౧౩

టిక॥మహాతేజాః= అధికమయిన
కాంతిగల; విభీషణః= విభీషణుడు;
ప్రచ్ఛన్నా=వానరవేషముచేత గప్పు
బడిన; తోచ=అశుకసారణులనుం గూ
డ; దదర్శ=చూచెను.

అశుకసారణులువానరవేషంబుదా
ర్శియైంతప్రచ్ఛన్నులైయుండినను, మ
హాతేజాండగు విభీషణుండువారలం గ
నుంగొనెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఆచచక్షే థ రామాయ గృహీత్వా శుకసారణౌ

టిక॥అథ=అంత; సః (అధ్యాహ్న
తము)=అవిభీషణుడు; శుకసారణౌ=

శుకసారణులును; గృహీత్వా = పట్టు
కొని; రామాయ=రామునికొఱకు ;

ఆచటక్షే=చెప్పెను.

అంతనన్నిభిషణుండు, ఆశుకసార

జలనిద్దఱుంబట్టి రామునకుఁ దెలియఁజేసెను. అని, తాత్పర్యము.

పశ్యే మా రాక్షసేంద్రస్య మంత్రీణౌ శుకసారణౌ. ౧౪
లంకాయా స్సమనుప్రాప్తౌ చారౌ పరపురంజయ

టిక॥ పరపురంజయ = శత్రువులప వేగులవారలు.

ట్టణంబులనుజయించునట్టి రాముఁడా!
ఇమా=వీరలు; తస్య=ఆ; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుని మంత్రీణౌ=మంత్రులు. శుకసారణౌ= శుకసారజులను పేరుగల వారలు. లంకాయాః=లంకయందుండి; సమనుప్రాప్తౌ=వచ్చిన; చారౌ =

శత్రుపట్టణంబులజయించునట్టి రాముఁడా! వీరలు, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిమంత్రులు; శుకసారజులనంబడుదురు; లంకాపురినుండి, మనరహస్యంబులఁదెలిసికొని పోవుటకై వచ్చిన వారలు. అని విభిషణుండు, రామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తౌ దృష్ట్వా వ్యథితౌ రామం నిరాశౌ జీవితే తదా. ౧౫
కృతాంజలివుపౌ భీతౌ వచనంచే ద మూచతుః

టిక॥ తదా=అప్పుడు; తౌ=ఆశుకసారజులు; రామం= రాముని; దృష్ట్వా=చూచి; వ్యథితౌ = దుఃఖితులయి; జీవితే = బ్రతుకునందు; నిరాశౌ=ఆశలేనివారలయి; కృతాంజలివుపౌ=చేయఁబడినదొప్పలవంటిచేమోదులుగలవారలై; భీతౌ=భయమునొంది

దినవారలై; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; మూచతుః=చెప్పిరి. అప్పుడు, ఆశుకసారజులు, రాముంజూచి, పరమదుఃఖితులయి, బ్రతుకువిషయమయి యాశనువిడిచి, చేమోడుప్పగించి, భయంబున, నిట్లు చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఆహ మిహ గతౌ సౌమ్య రావణప్రహేతా వుభౌ. ౧౬
పరిజ్ఞాతుం బలం కృత్స్నం తవే దం రఘునందన

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౪౦౫

స ౨౫

టీక॥ పౌమ్మ=కాంతండవగు; ర	ఇద్దటికి; ఆగతౌ=వచ్చినాము.
ఘనందన=రాముడా! ఆనాం=మే	సౌమ్మండవగురాముడా! మేమి
ము; ఉభౌ=ఇద్దరుమును; తవ=నీ	ర్వురమును, రావణునియొగంబున, మీ
యొక్క; ఇదం=ఈ; బలం=నైఃకము	నైస్యంబులనంతయుంజూచుటకై, యి
ను; కృత్స్నం=అంతయు; పరిజ్ఞాతుం=	వచ్చితి, వచ్చినాము. అని, శుకసారి
ఎఱుంగుటకు; రావణప్రహితౌ=రా	ణులు, రామునితోఁజెప్పిరి.
వణునిచేబంపఁబడినవారలమై; ఇహ=	అని, తాత్పర్యము.

తయోస్తద్వచనం శ్రుత్వా రామో దశరథాత్మజః. ౧౭
అబ్రవీత్ప్రహసన్ వాక్యం సర్వభూతహితే రతః

టీక॥ సర్వభూతహితే = సమస్త	అబ్రవీత్=చెప్పెను.
భూతములమేలునందు; రతః=ఆసక్తుఁ	సమస్త భూతంబులకు హితంబుఁ
డఁగు; దశరథాత్మజః=దశరథుని కొ	గోరునట్టి దశరథకుమారుండగు రా
దుకై న; రామః=రాముడు; తయోః=	ముండు, ఆశుకసారిణులు చెప్పిన మా
ఆశుకసారిణులయొక్క; తతే=ఆ; వ	టను విని, నవ్వుచు, నీమాటఁజెప్పెను.
చనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; ప్ర	అని, తాత్పర్యము.
హసన్=నవ్వుచు; వాక్యం=మాటను;	

యది దృష్టం బలం కృత్స్నం వయంవా సుపరీక్షితాః. ౧౮
యథోక్తం వా కృతం కార్యం ఛందతః ప్రతిగమ్యతామ్

టీక॥ కృత్స్నం=సమస్తమయిన ;	ప్రబడినట్లు; కార్యంవా=పనియు; కృ
బలం=నైస్యము; దృష్టంయది=చూడఁ	తం(యది)=చేయఁబడినదగు నేని; ఛంద
బడినదగునే; వయంవా=మేమును;	తః=ఇచ్చవలస; ప్రతిగమ్యతాం=మఱ
సుపరీక్షితాః (యది)=పరీక్షింపఁబడి	లిపోవుటయగుఁగాక.
నవారలగుదుమేని; యథోక్తం=చె	మైనైస్యమునంతయుఁజూచి, మ

మ్ముఁజక్కఁగాఁబరీక్షించి, రావణుం | ట, స్వేచ్ఛగామఱుమీలంకకుంబొందు.
దుచెప్పినట్లు పనియంతయువై నవిమ్మ | అని, తాత్పర్యము.

అథ కించి దదృష్టంవా ధూయ స్త ద్ద్రష్టు మహాభః. ౧౯
విభీషణోవా కాత్పేక్షాన ధూయ స్సందర్శయిష్యతి .

టీక||అథ=ఇంక; కించిత్=కొంచె | యః=మఱు; సందర్శయిష్యతి=చూ
ము;అదృష్టంవా= చూడఁబడనిదగునే | పఁగలఁడు.
ని; ధూయః=మఱు;తత్= దానిని; మీకింకం గొంచెము చూడవలసి
ద్రష్టుం=చూచుటకు; అహాభః=తగు | యుండు నేని, దానినింజూచుకొనుండు ;
దురు. విభీషణోవా= విభీషణుఁడైన | లేక, విభీషణుఁడే, మీకునైన్యములనం
ను;కాత్పేక్షాన=సాకల్యముచేత;ధూ | తయుం జూపును.అని, తాత్పర్యము.

న చే దం గ్రహణం ప్రాప్య భేత్తవ్యం జీవితంప్రతి. ౨౦
న్యస్తశస్త్రాః కృహీతౌవా న దూతౌ వధ మహాతః

టీక||ఇదం=ఈ;గ్రహణం=పట్టుప | నాహాతః=పొందఁదగదు.
డుటను;ప్రాప్య=పొంది;జీవితంప్రతి= మీరలిప్పుడు మాచేఁబట్టుపడినార
ప్రాణమునుగూర్చి;నభేత్తవ్యం=భయ | ని, జీవితవిషయమయియెంతమాత్రము
పడుటయొక్కఁటలేదు . న్యస్తశస్త్రాః= భయపడవలదు;ఆయుధములేనివారలం
విడువఁబడియాయుధముగల; కృహీ | గానిదూతలంగాని, వధింపఁగూడదు;
తౌవా = పట్టుఁబడినవారలుగాని;దూ | మీరలునిరాయుధులుకావున, వధ్యులరు
తౌ=దూతలుగాని;వధం=చంపుటను; | కారు.అని, తాత్పర్యము.

పృచ్ఛమానౌ విముంచైతౌ చారౌ రాత్రించరా వృథా. ౨౧
శత్రుపక్షస్య సతతం విభీషణ వికషణౌ

టీక||విభీషణ=విభీషణుఁడా! పృచ్ఛమానౌ=అడుగుకొనుచున్న;సతతం =

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము.

౪౦౩

స ౨౫

ఎల్లప్పుడు ; శత్రుపక్షస్య = శత్రుపక్షముయొక్క; వికషణౌ = ఆకషిణమునట్టి; చారౌ = వేగులవారలైన; ఏతా = ఈ; రాత్రించరౌ = రాక్షసులను; ఉధౌ = ఇద్దఱును; విముంచ = విడువుము.

విభీషణుడా! వీరలు సామాన్యపాయంబుల శత్రుపక్షంబు నాకషిణము చారులు, అయినను, అడుగుకొనుచున్నారకావున, నీ రాక్షసులనిద్దఱును విడిచిపెట్టుము. అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశ్య నగరీం లంకాం భవద్భాగ్యం ధనదానజః. ౨౨

వక్తవ్యో రక్షసాం రాజా యథోక్తం వచనం మమ

టీక॥ భవద్భాగ్యం = మీచేత; లంకాం = లంకయును ; నగరీం = పట్టణమును; ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి; ధనదానజః = కుబేరునితమ్ముండగు; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; రాజా = రాజుయినరావణుడు; మమ = నాయొక్క; వచనం = మాటను; యథోక్తం = చెప్పబడినమాట నతిక్రమింపక; వక్తవ్యః = చెప్పబడవలసినవాడు.

శుకసారణుల! మీరలు, లంకాపురికింబోయి, కుబేరునితమ్ముండును రాక్షసరాజుండునగు రావణునింబాచి, నేనిప్పుడు చెప్పిపంపుమాటలన్నియు నిండుమించులేక, చెప్పవలయును. అని, తాత్పర్యము.

య ద్బలం వ సమాశ్రిత్య సీతాం మే హృతవా నసి. ౨౩

త ద్దర్శయ యథాకామం ససైన్య స్సహబాంధవః

టీక॥ యత్ = ఏ; బలం = బలమును; సమాశ్రిత్య = ఆశ్రయించి; మే = నాయొక్క; సీతాం = సీతను; హృతవా = అపహరించినవాడవు; అసి = అగుచున్నావో; ససైన్యః = సైన్యములతోఁగూడినవాడవై; సహబాంధవః = బంధువులతోఁగూడినవాడవై; యథాకా

మం = స్వేచ్ఛనతిక్రమింపక; తత్ = ఆ బలమును; దత్తవయః = చూపుము. నీవే బలంబునవలంబించి, నాభార్యను సీతనపహరించితివో; ఇప్పుడు నీ, సైన్యములను నీ బంధువులను గూడి, యా బలంబునంతయుంజూపుము. అని, తాత్పర్యము.

శ్వః కాల్వే నగరీం లంకాం సప్రాకారాం సతోరడామ్. ౨౪
రాక్షసం చ బలం పశ్య శరై ర్విధ్వంసితం మయా

<p>టిక॥ శ్వః=రేవు; కాల్వే=ప్రాతః కాలమునందు; సప్రాకారాం=ప్రా కారములతోఁగూడినదీయు ; సతోర డాం=బహిద్వాకరములతోఁగూడినది యునగు; లంకాం=లంకయను ; నగ రీం=పట్టణమును; రాక్షసం=రాక్షస సంబంధియగు; బలం=సైన్యమును;</p>	<p>మయా=నాచేతః; శరైః=బాణములచే త; విధ్వంసితం=ధ్వంసము చేయఁబడి నదానిఁగా; పశ్య=చూడుము. రేవుప్రాతఃకాలంబున, లంకాప్రాకా రంబులను, బహిద్వాకరంబులను, రాక్ష ససైన్యంబులను, బాణంబులచేనుగ్గుచే సెదంబాడుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఘోరం రోష మహం మోక్ష్యే బలం ధారయ రావణ. ౨౫
శ్వః కాలే వజ్రవా స్వజం దానవేష్యి వ వాసవః

<p>టిక॥ రావణం=రావణుడా! శ్వః= రేవు; కాలే=ప్రాతఃకాలమునందు; అ హం=నేను; ఘోరం=భయంకరమయి న; రోషం=కోపమును; వజ్రవాక్=వ జ్రాయుధముగల; వాసవం=దేవేంద్రు డు; దానవేషు=దానవులయందు; వజ్ర మివ = వజ్రాయుధమునువలె; మో క్ష్యే=విడువఁబోయెదను. బలం = బల మును; ధారయ=ధరింపుము.</p>	<p>రావణుడా! రేవుప్రాతఃకాలము నందు, వజ్రాయుధధారియగునింద్రుం డు, దానవులపై వజ్రాయుధముల యొగించునట్లు, మీపై, భయంకరంబగు నాకోపంబును సాధకముచేయఁబో వుచున్నాను; వజ్రత్రతో నుండుము. అని, రావణునితోఁజెప్పెను. అని, శు కసారణులతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇతి ప్రతిసమాదిష్టా రాక్షసా శుకసారణౌ. ౨౬
జయే తి ప్రతిసంజ్యే తౌ రాఘవం ధర్మవత్సలమ్
అగమ్య నగరీం లంకా మబ్రూతాం రాక్షసాధిపమ్

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౪౦

స ౨౫

టిక్క రాక్షసా = రాక్షసులయిన; వీ	కుంబ్రభుండగు రావణునిగూర్చి; అబ్రూ
తా = ఈ; శుక సారణౌ = శుక సారణు	తాం = చెప్పిరి.
లు; ఇతి = ఇట్లు; ప్రతిసమాదిష్టే = అట్లా	అశుక సారణులు, రాముండుచెప్పి
పింపబడినవారలయి; ధర్మక వత్సలం =	నమాటలనువిని, ధర్మక వత్సలుండగు రా
ధర్మకమునందలిప్రీతిగల; రాఘవం =	మునిజయశబ్దంబులంబొగడి, లంకాపురి
రాముని; జయ = జయింపుము; ఇతి = అ	కింబోయి, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణు
ని ; ప్రతిపద్య = అభినందించి ;	నింబొచ్చి, యిట్లుని, చెప్పిరి.
లంకాం = లంకాపురి; ఆగమ్య =	అని, తాత్పర్యము.
పోంది ; రాక్షసాధిపం = రాక్షసుల	

విభీషణగృహీతాతు వధాపశాక రాక్షసేశ్వర

దృష్ట్వా ధర్మాత్మనా ముక్తౌ రామేణౌమితలేజసా, ౨౮

టిక్క రాక్షసేశ్వర = రాక్షసనా	క్తా = విడువబడినాము.
భుండవగు రావణుడా ! విభీషణగృ	రాక్షసనాభుండవగు రావణుడా!
హీతాతు = విభీషణుని చేతగ్రహింపబడి	మేమువాసరగేనం బ్రవేశించినవెనుక,
నవారలము ; వధాపశాక = చం	మమ్ము విభీషణుండుపట్టుకొని, రాముని
పుటకుండగినవారలమునగు; ఆవాఁ(అ	యొద్దకుఁదీసికొనిపోయెను ; ధర్మా
ధ్యాహృతము) = మేము; ధర్మాత్మ	త్తుండును మహానుభావుండునగు రా
నా = ధర్మకన్యభాండగు; ౨౯ తలేజ	ముండుమమ్ముఁబొచ్చి, దయచేపడిచిపె
సా = కొలం. లేనిప్రతాపముగల; రామే	ట్టెను. అని, తాత్పర్యము.
ణ = రాముని చేత; దృష్ట్వా = చూచి; ము	

ఏకస్థానగతా యత్ర చత్వారః పురుషపశభాః

లోకపాలోపమా. శ్చరాః కృతాస్తా దృఢనిక్రమాః. ౨౯

రామో దాశరథి శ్రీమాన్ లక్ష్మణశ్చ విభీషణః

సుగ్రీవశ్చ మహాలేజా మహేంద్రసమవిక్రమాః. ౩౦

టిక॥ యత్ర = ఏవానరసేనయందు; సుగ్రీవశ్చ = సుగ్రీవుండును; వత్సారః = లోకపాలోపమాం = దిక్పాలరతోఁ నల్వరును; ఏకస్థానగతాః = ఒకస్థా బోల్కిగలవారలును; శూరాః = యు నముఖాందినవారలో; సా(అధ్యాహ్న ధమునందుభయములేనివారలును; కృ తము) = అట్టివానరసేన; విరాజతే(అ తాస్త్రాః = నేర్వఁబడినయస్త్రములు ధ్యాహ్నశము) = ప్రకాశించుచున్నది. గలవారలును; దృఢవిక్రమాః = స్థిరమ శ్రీమంతుండగు రాముండునుల యునపరాక్రమముగలవారలును; పురు ట్త్వణుండును విభీషణుండును మహాతే వవళాః = పురుషశ్రేష్ఠులునగు; దా జుండును దేవేంద్రునకుంబోలెఁ బరా శరణిః = దశరథునికుమారుండును; శ్రీ క్రమముగలవాఁడునగు సుగ్రీవుండును మాన్ = అందఱి కన్న నధికుండయిన ; లోకపాలురవంటివారలును , శూరు రామః = రాముండును; లక్ష్మణశ్చ = లును అస్త్రవేత్తలును మహాపరాక్రమ లక్ష్మణుండును; విభీషణశ్చ = విభీష ణుండును; మహాతేజాః = అధికమయి కాలులునగు పురుషశ్రేష్ఠులు, ఈనల్వ రును, ఒక్కచోఁగూడియున్నారే! ఇం నకాంతిగలవాఁడును ; మహేంద్రస కనవ్యానరసేనకేమి తక్కువ? మవిక్రమః = దేవేంద్రునితో సమాన అని, తాత్పర్యము. మయిన పరాక్రమముగలవాఁడునగు;

ఏతే శక్తాః పురీం లంకాం సప్రాకారాం సహోరణామ్

ఉత్పాట్య సంకామయితుం సర్వే తిష్ఠంతు వానరాః. ౩౧

టిక॥ వానరాః = వానరులు; సర్వే = ల్లగించి; సంక్రామయితుం = మఱియొ అందఱును; తిష్ఠంతు = ఉండురుగాక. క్కచోనుంచుటకు; శక్తాః = సమ ఏతే = ఈనల్వరు; సప్రాకారాం = భూలు. పాకారములతోఁ గూడినదియే ; స వానరులందఱునట్లుండురుగాక; ఈ సరణాం = బహిష్కారములతోఁగూ రామలక్ష్మణవిభీషణసుగ్రీవులు, నల్వరు డినదియునగు; లంకాం = లంకయను; మాత్రేషు, ప్రాకారతోగణంబులతోఁ పురీం = పట్టణమును; ఉత్పాట్య = పె గూడ, నీలంకాపురినంతయుం బెల్లగిం

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౪౧౧

స ౨౫

చి,కొనిపోగలరు. అని,తాత్పర్యము.

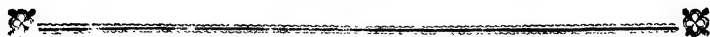
యాద్యశం తస్య రామస్య రూపం ప్రహరణానిచ
వధివ్యతి పురీం లంకా మేక స్తివృంతు తే త్రయః. ౩౨

<p>టిక తస్య=ఆ; రామస్య=రామ నియొక్క; రూపం=ఆకారము; యాద్య శం=ఎట్టిదో; ప్రహరణానిచ=ఆయు ధములును; యాద్యశాని (ఆధ్యాహృత ము)=ఎట్టివో; తేషాం (ఆధ్యాహృత ము)=వానియొక్క; అవలోకనే(ఆధ్యా హృతము)=చూచుటకాగా; తే=ఆ; త్ర యః=మూవ్వురును; తివృంతు=ఉండు రుగాక. ఏకః=ఒక్కఁడె; లంకా=</p>	<p>ధివ్యతి=వధింపఁగలదు. ఇతిమన్యావ హే(ఆధ్యాహృతము)=అని, తలంచె దము. రామునిరూపమును ఆయుధముల నుజూడఁగా, నాలిత్తుణవిభీషణసుగ్రీ వులుగూడ, ఎందుకు? రాముండాక్క డెలంకాపురినంతయు నశింపఁజేయఁ గలఁడనితోచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
<p>లంకాయను; పురీం=పట్టణమును; వ</p>	

రామలక్ష్మణగుప్తా సా సుగ్రీవేణచ వాహినీ
బభూవ దుర్ధవతరా సేంద్రైరపి సురాసురైః. ౩౩

<p>టిక సా=ఆ; వాహినీ=వానరసే న; రామలక్ష్మణగుప్తా=రామలక్ష్మణు లచేరక్షింపఁబడినదై; సుగ్రీవేణచ=సు గ్రీవునిచేతను; (గుప్తా) రక్షింపఁబడిన దై, సేంద్రైః=ఇంద్రునితోఁగూడిన; సురాసురైరపి=దేవతలచేతను అను రులచేతను; దుర్ధవతరా=ఎంత</p>	<p>మాత్రమెదిరింప నలవిగానిది; బభూ వ=అయినది. రామలక్ష్మణులును సుగ్రీవుండును రక్షిం పఁగానావానరసేన, ఇంద్రునితోఁగూ డినదేవాసురులకైనను, ఎంతమాత్రము నెదిరింపనలవిగాకున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

వ్యక్త స్సేతు ద్రథా బద్ధో దశయోజనవిస్తృతః
శతయోజన మాయామ స్త్రీణా సేనాన సాగరమ్

<p>టిక తథా = అట్లు; దశ యోజనం = పదియోజనముల వెడల్పుగలదియు; శతయోజనం = నూలుయోజనములు; ఆయామః = నిడుపయినదియును; సేతుః = సేతువు; వ్యక్తః = స్పష్టముగా; బద్ధః = కట్టఁబడినది. సేనాప = సేనయు; సాగరం = సముద్రమును; తీర్థా = దాఁటినది.</p>	<p>నూలుయోజనంబులనిడువునుంగల సేతువు, సముద్రంబునందు, స్పష్టముగాఁగట్టఁబడినది; వానర సేనయు, సముద్రంబు దాఁటినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అట్లు, పదియోజనంబుల వెడల్పును

నివిష్టో దక్షిణే తీరే రామ స్సచ నదీపతేః
తీర్ణస్య తరమాణస్య బలస్యాంతో న విద్యతే

<p>టిక సః = ఆ; రామశ్చ = రాముండును; నదీపతేః = సముద్రముయొక్క; దక్షిణే = దక్షిణపుదిక్కునందలి; తీరే = గట్టునందు; నివిష్టః = విడిసియున్నాడు. తీర్ణస్య = దాఁటినదియు; తరమాణస్య = దాటుడున్నదియునగు; బలస్య = నైశ్యమునకు; అంతః = తుద; నవిద్యతే = లేదు.</p>	<p>రాముండు, సముద్రదక్షిణతీరంబున విడిసియున్నాడు; నైశ్యములు, కొంత దాఁటియుఁగొంతదాటుచు నున్నవి; దానికంత మేలేదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ప్రహృష్టరూపా ధ్వజీనీ వనాకసాం
మహాత్మనాం సంప్రతి యోధు మిచ్ఛతామ్
అలం విరోధేన శమో విధీయతాం
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ. ౩౪

<p>టిక సంప్రతి = ఇప్పుడె; యోధుః = యుద్ధము సేయుటకు; ఇచ్ఛతాం = కోరుదున్నవారలును ; మహాత్మనాం = అధికమయినబలముగలవారలును; వ</p>	<p>రుదున్నవారలును ; మహాత్మనాం = అధికమయినబలముగలవారలును; వ</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౩

స ౨౫

నౌకసాం=వానరులయొక్క; ధ్వజినీ=
సేన; ప్రహృష్టరూపా=సంతోషంబు
నొందినరూపముగలది . విరోధేన=
విరోధముచేత; అలం=బాలును . శ
మః=శాంతి; విధీయతాం = చేయఁ
డుఁగాక. దాశరథాయ=దశరథుని
కొడుకైనరామునికొఱకు; మైథిలీ=సీ
త; ప్రదీయతాం= ఇయ్యఁబడుఁగాక.

మహాబలశాలులగువానరవీరులం
దఱు, ఇప్పుడెయ్య ధంబుసేయఁగోరు
చుఁ, బరమోత్సాహంబుననున్నవార
లు; కావున, వారలతోవిరోధంబువ
లదు; కోపంబువిడిచి, రామునకుసీతా
డేవినొసంగుము. అని , శుకసారణు
లు, రావణునితోఁజెప్పిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, పంచవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ పంచవింశస్సర్గఃటీక,

ముగిసినది.

త్రై

వ ద్వీం శ స గ క ప్రారంభః.

త ద్వజః పథ్య మక్లే బం సారణే నాభిభాషితమ్
నిశమ్య రావణో రాజా ప్రత్యభాషత సారణమ్. ౧

టీక॥ రాజా = రాక్షసరాజుండగు;	త = బదులుచెప్పెను.
రావణః = రావణుడు ; సారణేన =	రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, శు
సారణుచేత; అభిభాషితం = చెప్పె	క సారణులు నిభాయంబుగాఁ జెప్పిన
బడి; పథ్యం = హితంబును ; అక్లే	హితంబగు నామాటను విని, సారణం
= భయమునగు; తత్ = ఆ ; వ	భూచి, యిట్లు, బదులుచెప్పెను.
నిశమయింపుటను; నిశమ్య = విని ; సార	అని, తాత్పర్యము.
ణం = సారణుని గూచిక ; ప్రత్యభా	

యది మా మధి యుధ్యేర్క చేవగంధర్వదానవాః
నైవసీతాం ప్రదాస్యామి సర్వలోకభయాదపి. ౨

టీక॥ చేవగంధర్వదానవాః = చేవత	ను; నైవ ప్రదాస్యామి = ఇవ్వనే ఇవ్వను.
లును గంధర్వులును దానవులును ;	చేవతలును గంధర్వులును దానవులు
మాం = నన్నుఁ గూచిక ; అభియుధ్యే	ను, అందఱుచొక్క పెట్ట నాపైకి యు
న్యసి = యుద్ధము సేయుదురని; తదా	ద్ధమునకు వచ్చినను, నమస్తలోకంబు
పి (అధ్యాత్మతము) = అప్పుడును; స	లును నన్ను భయపఱచినను, నేనెంత
ర్వలోకభయాదపి = సమస్తలోకంబుల	మాత్రము సీతవొసంగను.
వలసభయంబువలనను; సీతాం = సీత	అని, తాత్పర్యము.

త్వంతు షామ్య పరిత్రస్తో హరిభి నిజజితో భృశమ్
ప్రతిప్రదాన మనైగ్రవ సీతాయా స్సార్ధ మన్యసే. ౩

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౪౧౫

స ౨౬

<p>టిక॥ సౌమ్యశాంతుండవగ సార ణుడా!త్వంతు= నీవుమాత్రము;హరి భిః=వానరులచేత;నిజితః = జయిం పఁబడినవాడవై;భృశం = మిక్కిల్ యు;పరిత్రస్తః= భయపడినవాడవై; అదైవ-ఇప్పుడె;సీతాయాః=సీతాదే వియొక్క; ప్రతిప్రదానం=మఱినిచ్చు టను;సాధు=మంచిదిగా; మన్యసే=త</p>	<p>లంచుచున్నావు. సారణుడా ! నీవుసౌమ్యుండవు, హరుండవుకావు;వానరులచే దెబ్బలు దిసి, మిక్కిలియభయంబుఁ జేంయు న్నావు,కావున, నీవుఇప్పుడెసీతాచి వేయఁటమంచిదనఁచెప్పుచున్నావు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

కోహీ నామ సపత్నీ మాం సమరే శేతు మహాతె

<p>టిక॥కోహీనామ = ఎవ్వఁడు;సప త్నీః=శత్రువు; మాం=నన్ను;సమరే= యుద్ధమనందు;శేతుం=జయించుటకు; అహాతి=తగును?</p>	<p>నన్నుయుద్ధంబున,శత్రుండెవ్వఁడు జయింపఁగలఁడు ? అని, రావణుండు, సారణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇత్యుక్త్వా పరుషం వాక్యం రావణో రాక్షసాధిపః. ౪
 ఆరురోహ తత స్త్రీమాన్ ప్రాసాదం హిమపాండరమ్
 బహుతాలసముత్సేధం రావణో ధ దిదృక్షయా. ౫

<p>టిక॥ రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు;రావణః=రావణుండు; ఇ తి=ఇట్లు;పరుషం = కఠినమయిన;వా క్యం=మాటను;ఉక్త్వా=చెప్పి; తతః= అంత;అథ=పిమ్మట; స్త్రీమాన్=కాంతి మంతుండగు; రావణః=రావణుండు;ది దృక్షయా=చూడనిచ్చచేత;హిమపాం డరం=మంచువలెఁదెల్లనిదియు, బహు</p>	<p>తాలసముత్సేధం= పెక్కుతాటిచెట్ల యొన్నత్యము గలదియునగు; ప్రాసా దం=మేడను;ఆరురోహ=ఎక్కెను. రాక్షసేశ్వరుండునుశ్రీమంతుండన గురావణుండు, ఈప్రకారంబునఁబరు షంబుగాఁజెప్పి, వానరసైన్యంబులసంత యుంజూడఁగోరి, మంచువలెఁదెల్లగా నున్న పెక్కుతాటిచెట్ల యొన్నత్యము</p>
---	--

గలపా)సాదంబుపైకినారోహించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాభ్యాం చరాభ్యాం సహితో రావణః క్రోధమూర్ఛితః
పశ్యమాన స్సముద్రంచ పర్వతాంశ్చ వనానిచ. ౬
దదత్త పృథివీదేశం సుసంపూర్ణం ప్లవంగమైః

టీక॥ రావణః—రావణుడు; క్రోధమూర్ఛితః=కోపముచేవ్యాపింపఁబడి ధమూర్ఛితః=కోపముచేవ్యాపింపఁబడి దేశం=భూమిప్రదేశమును; దదత్త=నవ్వఁడై; తాభ్యాం=ఆ; చరాభ్యాం=చారులగు ; తాభ్యాం= ఆశుకసారములతో; సహితః=కూడినవాడై; సముద్రంచ = సముద్రమును; పర్వతాంశ్చ=పర్వతములను; వనానిచ= అడవులను; పశ్యమానః(పశ్యత్)=చూచుచు; ప్లవంగమైః= వానరులచేత ; సుసంపూర్ణం=చక్కఁగానిండిన ; పృథివీదేశం=భూమిప్రదేశమును; దదత్త=నవ్వఁడై, యాశుకసారములంబుగూడి, ప్రాసాదంబుపైనుండి, సముద్రంబునుబర్వతంబులనువనంబులనుజూచుచు, భూమితంబులచేసిండియుండుటంబుచెను. అని, తాత్పర్యము.

త దపార మసంఖ్యేయం వానరాణాం మహద్బలమ్. ౭
అలోక్య రావణో రాజా పరిపప్రచ్ఛ సారణమ్

టీక॥ రాజా = రాజుని; రావణః=రావణుడు; అపారం=తుదలేసినదియు; అసంఖ్యేయం = లెక్కపెట్టఁగూడనిదియునగు; వానరాణాం= వానరులయొక్క; మహత్=గొప్పదగు; బలం=నైస్వర్యమును; అలోక్య = చూచి; సారణం=సారణుని; పరిపప్రచ్ఛ=అడిగెను. రాక్షసరాజుండగు రావణుడు, అపారంబును లెక్కపెట్టనలవిగానిదియునగువానరసేనంజూచి, సారణుని, ఇట్లు, యడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏషాం వానరముఖ్యానాం కేశూరాః కేశమహాబలాః. ౮

టీక॥ ఏషాం=ఈ ; వానరముఖ్యానాం= వానరశ్రేష్ఠులలో ; కేశూరాః =

యుద్ధమునందు భయములేనివారలు ; ఈవానరోత్తములలో, నెవ్వరు
కే=ఎవ్వరు? మహాబలు=అధికమయి నూరులు? ఎవ్వరుబలవంతులు?
నబలముగలవారలు; కే=ఎవ్వరు? అని,తాత్పర్యము.

కే పూర్వ మభివతంతే మహూత్సాహ స్సమంతతః

టిక॥కే=ఎవ్వరు ; మహూత్సాహ=నిలుతురు?
హః=అధికమయినయూత్సాహముగల వీరలలో, అధికోత్సాహంబున,
వారలయి; సమంతతః= అంతటను; యుద్ధంబున ముందు నిలుచు వారలె
పూర్వం=ముందుగా; అభివతంతే=వ్వరు? అని,తాత్పర్యము.

కేషాం శృణోతి సుగ్రీవః కేవా యూధపయాధపాః. ౯

టిక॥సుగ్రీవః= సుగ్రీవుడు ; కే=కులు?
షాం=ఎవ్వరియొక్క;వచనం (అధ్యా సుగ్రీవుడించెవ్వరి మాటలనువిను
హృతము)=మాటను;శృణోతి= విను న? పటియువీరిలో,నగ్రసేనానాయ
ను.కేవా=ఎవ్వరు ; యూధపయాధ కులెవ్వరు? అని,తాత్పర్యము.
పాః = సేనానాయకులకునునాయ

సారణా చత్వ తత్త్వేన కే ప్రధానాః స్థవంగమాః

టిక॥ సారణ = సారణుడా! ప్ర సారణుడా! వీరిలోముఖ్యులుగువా
ధానాః=ఉత్తములగు; స్థవంగమాః= నరులెవ్వరు? ఈసంగతులన్నియు
వానరులు; కే=ఎవ్వరు? తత్త్వేన = ధాధంబుగానాకుఁజెప్పము.అని,రా
యాధాధ్యముచేత; ఆచత్వ = చె వణుండు, సారణునితోఁజెప్పెను.
ప్రము? అని,తాత్పర్యము.

సారణో రాక్షసేంద్రస్య వచనం పరిపృచ్ఛతః. ౧౦

ఆచచక్షేధ ముఖ్యజ్ఞో ముఖ్యాం స్తాంస్తు వవౌకసః

<p>టీక॥ ముఖ్యజ్ఞః=వానరులలో ముఖ్యులగువానరుల నెఱింగినట్టి ; సారణః=సారణుడు; పరిపృచ్ఛతః=అడుగుచున్న; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగురావణునియొక్క; వచనం=మాటను; శుత్రాత్(అధ్యాహృతము)=విని; అథ=పిమ్మట; ముఖ్యాన్=ముఖ్యులయిన; తాన్=ఆ; వనోకసస్తు=వా</p>	<p>నరులనుమాత్రము; ఆచరణే = చేపెను. వానరులలోముఖ్యులగువానరులందెలిసికొనివచ్చినట్టిసారణుడు , రావణునిప్రశ్ననువిని, యంత, నవ్వానరులలోముఖ్యులగువానరులను , రావణునకుఁజెప్పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఏవ యోభిముఖో లంకాం నదత్తం స్తీవృత్తి వానరః. ౧౧
 యూధ పానాం సహస్రేణ శతేన పరివారితః
 యస్య ఘోషేణ మహతా స ప్రాకారా సతోరణా. ౧౨
 లంకా ప్రవేపతే సర్వా సత్తైలవనకాననా
 సర్వకాఖ్యామృగేంద్రస్య సుగ్రీవస్య మహాత్మనః. ౧౩
 బలాగ్రే తివృతే వీరో నీలోనా మైవ యూధవః

<p>టీక॥ యః=ఏ; ఏవః=ఏడు; యూధపానాం=సేనాపతులయొక్క; సహస్రేణ=వేయింటిచేతను; శతేన=నూటింటిచేతను; పరివారితః=పరివేష్టించబడినవాఁడై; లంకాం=లంకనుగూచి; అభిముఖః=ఎదురుముగముగలవాఁడై; నదత్=అతడు; తివృత్తి=ఉన్నాడో, యస్య=ఎవ్వనియొక్క; మహతా=అధికమయిన; ఘోషేణ=ధ్వనిచేత; సప్రాకారా=ప్రాకారములతోఁగూడినదియు; సతోరణా=బహిర్వాతము</p>	<p>లతోఁగూడినదియు ; సత్తైలవనకాననా= పర్వతములతోనువనములతోనుం గూడినదియునగు; లంకా= లంకాపురి; సర్వా=అంతయు; ప్రవేపతే=చలించుచున్నదో; యః(అధ్యాహృతము)= ఎవ్వఁడు; సర్వకాఖ్యామృగేంద్రస్య=సమస్తవానరులకునుసాధుండును; మహాత్మనః = అధికమయినబలముగలవాఁడనగు; సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునియొక్క; బలాగ్రే=సేనాముఖమునందు; తివృతే (తివృత్తి)=ఉన్నాడో; వీరః=పరాక్రమశాలి</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౧౯

స ౨౬

యగు; ఏషః=ఈవానరుడు; నీలోనా
మ=నీలుండనుపేరుగల; యూధపః=
యూధపశ్రేష్ఠుడు.

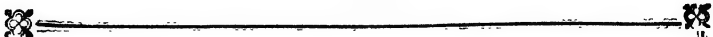
ఎవ్వండు, వేనవేలయూధపులంగు
డి, లంకాపురాభిముఖుండై, సింహనా
దంబుగేయుచున్నాడో, ఎవ్వనిమహా
నినాదంబునకు , లంకాపురి యంత
యంత్రాకారతోరణంబులతోనుబర్వత

వనంబులతోనుంగూడగడగడవడంకుచు
న్నదో, ఎవ్వండు, సమస్తవానరసాధుం
డునుమహాబలుండునుగునుగ్రీవుని, సేన
యగ్రభాగంబున నున్నాడో, అట్టిమ
హాపరాక్రమశాలియుగు నీవానరోస్త్ర
ముండు, నీలుండు; ఇతండువానరసేనా
నాయకుండు, అని, తాత్పర్యము.

బాహూ ప్రగృహ్య యః పద్భ్యాం మహీం గచ్ఛతి వీర్యవాన్. ౧౪
లంకా మభిముఖః క్రోధా దభీష్టంచ విజృంభతే
గిరిశృంగపతీకాశః పద్మకింజల్కసన్నిభః. ౧౫
సోపటయ త్యభిసంరబ్ధో లాంగూలంచ పునఃపునః
యస్య లాంగూల శబ్దేవ స్వనంతి ప్రదిశో దశ. ౧౬
ఏష వానరరాజేన సుగ్రీవేనాభిషేచితః
యావరాజ్యేం గదో నామ త్వా మాహ్వయతి సంయుగే. ౧౭
వానిన స్పద్యశః పుత్ర స్సుగ్రీవస్య సదాప్రియః
రాఘవాథేః పరాక్రాంత శృక్రాథేః వరుణో యథా. ౧౮

టీక||యః=ఏ; వీర్యవాన్= పరా
క్రమవంతుడు; బాహూ=చేతులను;
ప్రగృహ్య=పైకెత్తి; పద్భ్యాం=
పాదములచేత; మహీం=ధూమిని; గ
చ్ఛతి=పొందుచున్నాడో; క్రోధా
తః=కోపమువలన; లంకాం= లంకాప
ట్టణమునుగూచిక; అభిముఖః= ఎదురు
ముఖముగలవాడై; అభీష్టంచ = మి

క్రిలియు; విజృంభతే= విజృంభించు
చున్నాడో; గిరిశృంగపతీకాశః=ప
ర్వతశిఖరముతోసమానుండును; పద్మకిం
జల్కసన్నిభః=తామరపూల సరము
లతోసమానుండునుగు; యః (అధ్యా
హృతము)=ఎవ్వండు; అభిసంరబ్ధః=
వేగముతోగూడినవాడై; పునఃపునః=
మాటిమాటికి; లాంగూలంచ= తో

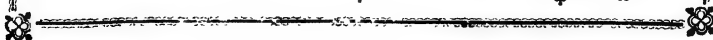
కను;సోఘటయతి= కొట్టుచున్నాడో; నిమిత్తమయి; పరాక్రాంతి= పరా
యస్య=ఎవ్వనియొక్క; లాంగూలశబ్దే క్రిమించియున్నవాడు.
న=తోడయొక్కధ్వనిచేత; దశ=ప ఎవ్వండు,చేతులుపైకెత్తి నిలుచుం
దియగు; ప్రదిశే=దిక్కులు;స్వనంతి= డియున్నాడో,మతియుం , గుద్ధం
ధ్వనించుచున్నవో; ఏవః= ఈవానర డై,లంకాపురింజూచుచు, విజృంభించు
విరుండు; అంగదోవామ=అంగదుండ చు,దశదిశలం బ్రతిధ్వనులు పిక్కటిల్ల,
నుపేరుగలవాడు;వానరరాజేన= వా లాంగూలంబున నేలం గొట్టుచున్నాడ
నరనాథుండగు;సుగ్రీవేణ=సుగ్రీవునిచే డో,అట్టి,పర్వతశిఖరాకారండునుగమ
త;యావరాజ్యే=యువ రాజ్యదొరతన లకేసరవణుండునగు నీవానరవీరుం
మునందు;అధిపేచిత్=అధిపేకింపఁబ డు అంగదుండు;వానర రాజుండగుసుగ్రీ
కినవాడు. త్వం=నిన్ను; సంయు యుచేవానర యావరాజ్యంబున నభిషి
గే=యుద్ధము నిమిత్తమయి; ఆహ్వా క్తుండయినవాడు; నీతోయుద్ధంబుసే
యతి=నిలుచుచున్నాడు . వాలినః= యవలెననియున్నాడు; ఇతండు,వాలి
వాలియొక్క; సదృశః=సమానుండగు; కుచూరుండు;వాలియంతటివాడు; చే
పుత్రః=కోడుకు. సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవ వేంద్రునినిమిత్తమయివరుణుండుం బో
నికి;సదా=ఎల్లప్పుడును; ప్రియః= ఇ లె,రామునినిమిత్తమయిపరాక్రమంబు
ష్టుండు. శక్రాధేః=ఇంద్రకార్యముని జూపనిశ్చయించియున్నాడు.
మిత్తమయి;వరుసోయథా=వరుణుం అని,తాత్పర్యము.
డువలె; రాఘవాధేః= రామకార్య

అని,తాత్పర్యము.

ఏతస్య సా మతి స్సర్వా యద్వష్టా జనకాత్మజా
హనుమతా వేగవతా రాఘవస్య హితైషిణా. ౧౯

టిక|| రాఘవస్య=రామునియొక్క; త;జనకాత్మజా=జనకమహారాజుకూ
హితైషిణా=మేలుగోరువాడును; వే తురయినసీతాదేవి; దృష్టా(ఇతి)య
గవతా= అధికమయిన నీగముగలవాం త్ = చూడఁబడినదియనునదియేదిగల
డునగు;హనుమతా=హనుమంతునిచే దో;సా=ఆ;మతిః=బుద్ధి;సర్వా=అంత

త;జనకాత్మజా=జనకమహారాజుకూ
తురయినసీతాదేవి; దృష్టా(ఇతి)య
త్ = చూడఁబడినదియనునదియేదిగల
దో;సా=ఆ;మతిః=బుద్ధి;సర్వా=అంత

యుఃపితస్య=ఇతనిది.

రామహితంబునుగోరువాఁడునుపే
గవంతుండునగు హనుమంతుండులంకి

కువచ్చిసీతంబుచివాఁడే! అందుకంత

యుఃపితబుద్ధియేకారణము.

అని, తాత్పర్యము.

బహుని వానరేంద్రాదౌ మేష యూధాని పీర్వవాక్

పరిగృహ్యభియాతి త్వాం స్వేవానీకేన దుజ్జయః. ౨౦

టిక॥ పీర్వవాక్ = అధికమయినప
రాక్రమముగలవాఁడును; దుర్జయః=జ
యింపనలవిగానివాఁడునగు; ఏషః=ఈ
యంగడుండు; బహుని=పెక్కులయి
న; వానరేంద్రాదౌ= వానరశ్రేష్ఠుల
యొక్క; యూధాని= గుంపులను; పరి
గృహ్య=తీసికొని; స్వేన=తనదైన; అనీ
కేన=నైస్వముతో; సహితః (అధ్యా

హృతము)=కూడినవాఁడై; త్వాం=ని
న్నొగూర్చి; అభియాతి = వచ్చుచు
న్నాఁడు.

పరాక్రమవంతుండగు నీయంగడుం
డు, వానరోత్తముల నైస్వములననేకం
బులందీసికొని, తననైస్వంబునుంగూడి,
దుజ్జయింపజేసి, నీపైకివచ్చుచున్నాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

అను వాలిసుతస్యాపి బలేన మహతా వృతః

వీర స్థితి సంగ్రామే సేతు హేతు రయం నళః. ౨౧

టిక॥ వాలిసుతస్యాపి=వాలిమహా
రుండగునంగడునకును; అను=వెనుక; అ
యం=ఈ; సేతు హేతుః = సేతువున
కుఁగారణమయి; వీరః=పరాక్రమవం
తుండగు; నళః=నలుండు; మహతా=అ
ధికమయిన; బలేన = నైస్వముచేత; వృ
తః = చుట్టఁబడినవాఁడై; సంగ్రామే=

యుద్ధమునిమిత్తమయి; తిష్ఠతి = ఉ
న్నాఁడు.

వాలికుమారుండగు నంగడునకువె
నుక, మహాబలపరివృతుండైనటుండున్న
వాఁడు; ఇతండు, సముద్రమునందు సేతు
వునునిమింఁచినవాఁడు; మహాపరాక్
మశాలి. అని, తాత్పర్యము.

యేతు విష్టభ్య గాత్రాణి త్వేళయంతి నదంతిద

ప్రతిపదాంతర్గతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౬

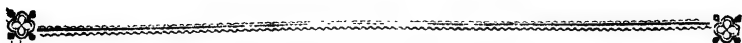
ఉత్థాయచ విజృంభంతే క్రోధేన హరిపుంగవాః. ౨౨
ఏతే దుష్ప్రసహా ఘోరా శ్చండా శ్చండపరాక్రమాః
అష్టౌ శతసహస్రాణి దశ కోటిశతానిచ. ౨౩
య ఏన మనుగచ్ఛంతి వీరా శ్చందనవాసినః

టిక: వీరాః = పరాక్రమవంతులు. ఘోరాః = భయంకరులు. చం
ను; చందనవాసినః = చందనవనమునం
దుండువారలునగు; యే = ఎవ్వరు; ఏ
నం = ఈనలుని; అనుగచ్ఛంతి = వెంటడిం
చుచున్నారో; యే = ఏ; హరిపుంగ
వాః = వానరశ్రేష్ఠులును; గాత్రాణి =
దేహములను; విష్టభ్య = నిగుడ్పుకొని;
త్వేశయంతి = సింహనాదముసేయు
చున్నారో; నదంతిచ = అజచుచును
న్నారో; ఏతే = ఈ; అష్టౌ = ఎనిమిది; శ
తసహస్రాణి = లక్షలును; దశ = పది ;
కోటిశతానిచ = సూతుకోటులును; దు
ష్ప్రసహాః = సహింపనలవిగానివార
లు. క్రూరులు. చండపరాక్రమాః =
భయంకరపరాక్రమముగలవారలు.
ఎవ్వరు, ఈనలుని వెంటడించి యు
న్నారో, మఱియునే వానరోత్తములు
దేహములునిగుడ్డజేసి, సింహనాదంబు
లుసేయుచులేచిక్రోధంబునలంకాభిము
ఖులయివిజృంభించుచున్నారో; ఈపది
సూతుకోటుల యెనిమిదిలక్షల వానరు
లు; చందనవనంబుననుండువారు; మిక్కి
లియుంబరాక్రమవంతులు; భయంకరా
కారులు; అతిక్రూరులు, వీరలజయింపన
లవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏషైవా శంసతే లంకాం స్వేనాసీకేన మర్దితుమ్. ౨౪

టిక: ఏషైవ(ఏషఏష) = ఈనలుండు. రుచున్నాడు.
దే; స్వేన = తనదైన; అసీకేన = నైస్య ఈనలుండు, తానొక్కడై, తన
ముచేత; లంకాం = లంకను; మర్ది సేనంగూడి, లంకాపురినిమర్దించునో
తుం = మర్దించుటకు; ఆశంసతే = కోరుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

శ్వేతో రజతసంకాశ శ్చపలో భీమవిక్రమః
బుద్ధిమాన్ వానరో వీర ప్ర్రీఘ లోకేషు విశ్రుతః. ౨౫

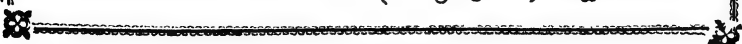
<p>టిక॥ అయం(అధ్యాహృతము) = ఈ; వానరః=వానరుడు ; రజతసంకాశః= వెండితోసమానుండును ; చపలః=చంచలుండును; భీమవిక్రమః= భయంకరమయినపరాక్రమముగలవాడును; బుద్ధిమాన్= ఆధికమయినబుద్ధిగలవాడును; వీరః= పరాక్రమశాలియును; త్రిషు=మూడైన; లోకేషు= లోకములయందు; విశుతః= పశునిధుం</p>	<p>డు, నగు; శ్వేతః= శ్వేతుండనువాడు. వెండివలెఁజెల్లనైన దేహముగల యీవానరుండు, శ్వేతుండు ; ఇతంహ, మిక్కిలియొద్దుచపలుండు; భయంకరంబయినపరాక్రమంబుగలవాడు; బుద్ధిమంతుండని, ముల్లోకంబులంబ్రసిద్ధివహించినవాడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తూణం సుగ్రీవ మాగమ్య పునగచ్ఛతి సత్వరః
విభజన్ వానరీం సేనా మనీకాని ప్రహషయన్. ౨౬

<p>టిక॥ అయం(అధ్యాహృతము) = ఇతఁడు; తూణం=శీఘ్రముగా ; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; ఆగమ్య=పోంది; సత్వరః= త్వరతోఁగూడినవాడై; వానరీం=వానరసంబంధియగు; సేనాం= సేనను; విభజన్=విభజించుచు ; అనీకాని=సేనలను; ప్రహషయన్=సం</p>	<p>తసింపఁజేయుచు; పునః=మఱి; గచ్ఛతి=పోవుచున్నాడు. శ్వేతుండు, శీఘ్రంబునసుగ్రీవునొద్దకువచ్చి, మఱి, వానరసేనలవిభజించుచు, సైనికులంబ్రోత్సహపఱచుచు, సత్వరుండైపోవుచున్నాడు, చూడుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

యః పురా గోమతీతీరే రమ్యం పర్యేతి పర్వతమ్
నామ్నా సంకోచనోనామ నానానగయతో గిరిః. ౨౭
తత్ర రాజ్యం ప్రశాస్త్యేష కుముదో నామ యాధపః

<p>టిక॥ యః(అధ్యాహృతము)=ఏ; గిరిః=పర్వతము; నామ్నా= పేరుచేత; సంకోచనోనామ= సంకోచనమనిప్రసి</p>	<p>ద్ధమో; నానానగయతః= నానావిధములయినశిఖరములతోఁగూడినదో; తం(అధ్యాహృతము)=అట్టి; గోమతీతీరే=</p>
--	---

గో

గో

<p>గోమతీనదీతీరమునందు; స్థితఁ(అధ్యాహృతము)=ఉన్నట్టి;రమ్యం= సుందరమయిన;పర్వతం = సంకోచనపర్వతమును;యః=ఎవ్వఁడు;పురా=మున్ను; పర్యేతి=అధిష్ఠించియుండెనో; ఏషః= ఈ;కుముదోనామ= కుముదుండనుపేరుగల;యుధిపః=వానరశ్రేష్ఠుఁడు;తత్రి=ఆగోమతీతీరమునందు; రాజ్యం=</p>	<p>వానరరాజ్యమును; ప్రశాంతి=పాలించుచున్నాఁడు. ఈతండు, కుముదుండనువాఁడు; ఇతండు, మున్ను, గోమతీతీరంబున రమ్యంబుననానావిధశిఖర సమన్వితంబునగు సంకోచనంబనుపర్వతంబున నుండి, వానర రాజ్యంబుం బాలించుచుండిన వాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

యోసౌ శతసహస్రాణాం సహస్రం పరికర్షతి. ౨౮

యస్య వాలా బహువ్యామా దీర్ఘా లాంగూల మాశ్రితాః

తామ్రాః పీతా స్థితాశ్చైవ తాః ప్రకీర్ణా ఘోరకర్మణః. ౨౯

అదీనో రోషణ శ్చండ స్సంగ్రామ మభికాంతు

<p>టీక యః=ఏ; అసౌ=ఈకుముదుడు ; శతసహస్రాణాం = లక్షల యొక్క;సహస్రం=వేయింటిని; పరికర్షతి=ఆకర్షించుచున్నాఁడో; ఘోరకర్మణః= భయంకరమయిన కార్యముగల ; యస్య=ఎవ్వనియొక్క;లాంగూలం=తోకను ; ఆశ్రితాః=పొందిన; దీర్ఘాః=నిడువులయిన;వాలాః= రోమములు; బహువ్యామాః=పెక్కుచేతులప్రమాణముగలవై;తామ్రాః = ఎఱ్ఱనివియును;పీతాః=పసుపువన్నె గలదియు; స్థితాః=తెల్లనివియు; శ్చైవ తాః=మిక్కిలియుండెల్లనివియువై;ప్ర</p>	<p>కీర్ణాః=విరిసియున్నవో;సః(అధ్యాహృతము)=అట్టికుముదుండు; అదీనః=దైన్యములేనివాఁడు; రోషణః = కోపముగలవాఁడు-చండః=భయంకరుండు; సంగ్రామం=దుఃఖమును ; అభికాంతుః=కోరుచున్నాఁడు. ఎవ్వనికీ, దోకయందలి వెండుకలు, మిక్కిలియుండబాడవులయి, కొన్నియెఱ్ఱవైకొన్ని పసుపువన్నెగలిగి, కొన్ని తెల్లనివైయిట్లు నానావిధవర్ణంబులతోనొప్పుచుండునో , అట్టి యీకుముదుండు, వేయిలక్షల వానరులందోడొకనివచ్చుచున్నాఁడు; ఇతం</p>
--	--

గో

గో

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౪౨౫

స ౨౬

రండుభయంకరంబులగుకార్యంబులం బు గణివాడు; భయంకరుండు; ఇతం జేయువాడు; ఎంతమాత్రము దైన్యమును; యుద్ధంబునకుఁ గాలుద్రవ్వచు ముఁగేనివాడు; మిక్కిలియుఁ గోపం న్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏమోప్పాశంసతే లంకాం స్వేనా నీకేన మదితుమ్. ౩౦

టిక॥ ఏమోపి=ఈకుముదుండును ;	ఈకుముదుండును, తననైనయంబుల
లంకాం=లంకాపట్టణమును; స్వేన = తో, లంకాపురి మదింపవలెనని పర	
తనదైన; అనీకేన = నైనయముచేత; మ	మోత్సాహంబుననున్నాడు.
దితుం=మదిండుటకు; ఆశంసతే=	అని, తాత్పర్యము.
కోరుచున్నాడు.	

య స్తేష్వప సింహసంకాశః కపిలో దీర్ఘలోచనః
నిభృతః ప్రేక్షతే లంకాం దిధక్షన్నివ చక్షుషా. ౩౧
వింధ్యం కృష్ణగిరిం సహ్యాం పర్వతంచ సుదర్శనమ్
రాజన్ సతత మధ్యాస్తే రంభోనా మైవ యూధపః. ౩౨
శతం శతసహస్రాణాం త్రింశ చ్చ హరిపుంగవాః
య మేతే వానరా శ్శూరా శ్చండా శ్చండపరాక్రమాః. ౩౩
పరివార్యానుగచ్ఛంతి లంకాం మదితు మోజసా

టిక॥ రాజన్=రావణుడా! సిం	పట్టణమును; ప్రేక్షతే=చూచుచున్నాఁ
హసంకాశః=సింహములతోసమానుం	డో; శూరాః=యుద్ధమునందుభయము
డును; కపిలిః = కపిలవణుండును; దీ	లైనవారలును; చండాః=భయంకరులు
ర్ఘులోచనః=నిడువుపులయిన కండ్లుగ	ను; చండపరాక్రమాః=భయంకరమ
లవాడునగు; యః=ఏ; ఏషతు=ఈవా	యినపరాక్రమముగలవారలును ; హ
నరుండును; నిభృతః= నిశ్చలుండై; చ	రిపుంగవాః = వానరశ్రేష్ఠులునగు; ఏ
క్షుషా=కంటిచేత; దిధక్షన్నివ=దహిం	తే=ఈ; శతసహస్రాణాం= లక్షయొ
పనిచ్చించువాడువలె; లంకాం=లంకా	క్క; శతం=నూలును; త్రింశచ్చ=ము

<p>పుదియు; వానరాః = వానరులు; ఓజ సా = పరాక్రమము చేత; లంకా = లం కాపురిని; మర్దితుం = మర్దించుట కు; యం = ఎవ్వని; పరివార్య = పరివే ష్టించి; అనుగచ్ఛంతి = వెంటడించుచు న్నారో; ఏవః = ఈ; యూధపః = వా నరో త్రముడు; రంభోనామ = రంభు డనువాడును; సతతం = ఎల్లప్పుడును; వింధ్యం = వింధ్యపర్వతమును; కృష్ణగి రిం = కృష్ణపర్వతమును; సహ్యాం = సహ్యాపర్వతమును; సుదర్శనం = సుద ర్శనమును; పర్వతంచ = పర్వతమును; అధ్యాస్తే = అధిష్ఠించుచుండును. రావణుడా! ఎవ్వడు, సింహము</p>	<p>లంబోలె, గపిలవణుండై దీర్ఘునే త్రుండై, లంకాపురిని దహించువాడువ లెనశ్చలదృష్టింజూచుచున్నాడో, మఱి యు శూరులును భయంకరాకారులును భయంకరపరాక్రములునగునీ నూటము పుదిలక్షలమందివానరో త్రములు లంకా పురిని మర్దించంగోరి, యెవ్వని వెంట డించివచ్చుచున్నారో, అట్టి ఈ వానరు డు, రంభుడను వాడు; ఈతడు విం ధ్య పర్వతంబును, కృష్ణగిరిని, సహ్యాం బును సుదర్శనంబును ఈపర్వతంబులను అధిష్ఠించి, వానరరాజ్యంబు నేలుచుండు ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

యస్తు కర్ణో వివృణుతే జృంభతేచ పునఃపునః. ౩౪
నచసంవిజతే మృత్యో న చ యుద్ధా ద్విధావతి
ప్రకంపతేచ రోషేణ తిర్యక్ప పున రీక్షతే. ౩౫
పశ్యేత్ లాంగూల మపిచ క్షేప్తేచ మహాబలః
మహాబలో వీతభయో రమ్యం సాల్యేయపర్వతమ్. ౩౬
రాజక్ సతత మధ్యాస్తే శరభోనామ యూధపః

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబల
ముగల; రాజక్ = రాక్షసరాజుండవగు
రావణుడా! యస్తు = ఎవ్వడుమాత్ర
మ; కర్ణో = చెవులగు; వివృణుతే =
విచ్చుచున్నాడో; పునఃపునః = మాటి
మాటికి; జృంభతేచ = ఆవలించుచు
న్నాడో; మృత్యోః = మరణమువలన;
నచసంవిజతేచ = భయపడడో; యు
ద్ధాచ్చ = యుద్ధమువలనను; నవిధావ
తి = పరుగెత్తడో; రోషేణ = కోపము

చేత; ప్రకంపతేచ=వడంకుడునున్నా
డో;పునఃపునః=మాటిమాటికిని; తిర్య
క్=అడ్డముగా; ఈత తేచ= చూచు
చున్నాడో;లాంగూలం= తోకను;
పశ్యన్నపిచ=చూచుచును;క్షేప్రతేచ=
సింహనాదముచేయుచున్నాడో; ఏ
వః(అధ్యాహృతము)=ఈ ; మహాబ
లః=అధికమయినబలముగలవాడును;
వీతభయః=విడువబడిన భయముగల
వాడునునగు; శరభోనామ=శరభుం
డనెడు;యూధపః = వానిరోత్తము
డు;సతతం=ఎల్లప్పుడును ; రమ్యం=
సుందరమయిన ; సాల్వేయపర్వతం=
సాల్వేయమనుపర్వతమును ; అధ్యా

స్తే=అధిష్ఠించియుండును.
రాక్షసరాజుండవగురావణుడా!
ఎవ్వండుచెవులనిగుడజేయుచు మాటి
మాటికావలించుచున్నాడో , మతి
యు, గోపంబున వడంకుడు దిర్య
గ్దృష్టింజూచుచు, దనలాంగూలంబు
టాచి, సింహనాదంబులు సేయుచు
న్నాడో ; ఇతండు,శరభుండు; ఇతఁ
డు , మరణంబునుంగూడసర్వకుగ్నేయఁ
డు;యుద్ధంబుననుండి వెనుదీయుడు ;
మహాబలుండు;భయములేనివాడు; ఇ
తండు, ఎల్లప్పుడును, రమ్యంబగుసా
ల్వేయపర్వతంబుననుండి , వానిరరా
జ్యంచేలును. అని,తాత్పర్యము.

ఏకస్య బలిన స్సర్వే విహారానామ యూధపాః. ౩౭

రాజః శతసహస్రాణి చత్వారింశ తతైవచ

టీక||రాజః= రాక్షసరాజుండవ
గురావణుడా! ఏకస్య= ఈశరభున
కు;విహారానామ=విహారలనిప్రసిద్ధుల
యిన;యూధపాః=వానిరోత్తములు;
తతైవచ=అట్లే; చత్వారింశత్ = న
లువది;శతసహస్రాణి= లక్షలమంది;
సంతి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నారు. స

ర్వే=అందఱును;బలినః=బలవంతులు.
రాక్షసరాజుండవగురావణుడా!
ఈశరభునచేత్రికింద , నలువది లక్షల
మందివానిరవీరులున్నవారలు ; వారి
లందఱుమిక్రిలయిబలవంతులు.
అని,తాత్పర్యము.

యస్తు మేఘశివా కాశం మహా నావృత్య తిష్ఠతి. ౩౮

మధ్యే వానరవీరాణాం సురాణా మివ వాసవః
భరీణా మివ సన్నాదో య స్రైష్వ శ్రూయతే మహాః. ౩౮
ఘోర శ్వాఖామృగేంద్రాణాం సంగ్రామ మభికాంక్షతామ్
ఏష పర్వత మధ్యాస్తే పారియాత్ర మనుత్తమమ్. ౪౦
యుద్ధే దుష్ప్రసహా నిత్యం పనసోనామ యూధపః

టీక|| మహాః = పెద్దశరీరముగల; కరుండును; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; యు
యస్తు = ఎవ్వఁడుమాత్రము ; మేఘఐ
వ = మేఘమువలె; ఆకాశం = ఆకాశ
మును ; ఆవృత్య = ఆవరించి; తివ్రతి = ఉ
న్నాడో; యస్య = ఎవ్వనియొక్క; రో
ఏషః = ఈ; సన్నాదః = ధ్వని; భరీ
ణాం = భేరులయొక్క; సన్నాదః (అ
ధ్యాహృతము) ఇవ = ధ్వనివలె; శ్రా
యతే = వినిపించుచున్నదో ; యః (అ
ధ్యాహృతము) = ఎవ్వఁడు; సంగ్రా
మం = యుద్ధమును; అభికాంక్షతాం =
కోరుచున్నవారలను ; శ్వాఖామృగేం
ద్రాణాం = వానరశ్రేణులనగు; వాన
రవీరాణాం = వానరవీరులయొక్క; మ
ధ్యే = నడుమ; సురాణాం = దేవతల
యొక్క; మధ్యే (అధ్యాహృతము) =
నడుమ; వాసవఇవ = ఇంద్రుఁడువ
లె; వతః తే (అధ్యాహృతము) = ఉ
న్నాడో; ఏషః = ఈ; ఘోరః = భయం

కరుండును; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; యు
ద్ధే = యుద్ధమునందు; దుష్ప్రసహః = స
హింపనలవిగానివాఁడునగు; పనసోనా
మ = పనసుండనాడు; యూధపః = వాన
రోత్తముఁడు; అనుత్తమం = తనకన్న శ్రే
ష్ఠముగాని; పారియాత్రం = పారియా
త్రమును; పర్వతం = పర్వతమును; అ
ధ్యాస్తే = అధిష్ఠించుచున్నాడు.
ఎవ్వఁడు, పర్వతాకారుండై, మేఘ
ములంబోలెనాకాశమునావరించి, భే
రులుంబోలెభయంకరముగాసింహనా
దంబుసేయుచున్నాడో, మఱియుయు
ద్ధంబువిషయమై యత్యుత్సాహంబుతో
సున్నవానరౌత్తములనడుమ, దేవతలన
డుమ దేవేంద్రుంబోలె; గూర్చుండియు
న్నాడో, ఈతండు , పవనుండను
వాఁడు ; యుద్ధంబునమిక్కిలియుశా
రుండు; ఇతఁడు పారి యాత్రపర్వతం
బుననుండువాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏనం శతసహస్రాణాం శతాధికం పర్యుపాసతే. ౪౧

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౪౨

స ౨౬

యూధపా యూధపశ్రేష్ఠం యేషాం యూధాని భాగశః

<p>టిక॥యేషాం=ఎవ్వరికిఁ భాగశః= వేలువేలు గాఁ యూధాని = నైవ్యములు; వతఁడతే(అధ్యాహృతము)= ఉన్నవో; తే(అధ్యాహృతము)= అట్టి; యూధపాః=వానరోత్తములు; శతసహస్రాణాం= లక్షలయొక్క; శతార్థః=ఏబది; యూధపశ్రేష్ఠం=వానర</p>	<p>శ్రేష్ఠులలో నుశ్రమండగు; ఏనం=ఈ పనసుని; పర్యుపాసతే= ఉపాసించుచున్నది. ఈతనిక్రింద, ఏబదిలక్షలమంది, వానరోత్తములున్నారు; వారలు, వేలువేలుగానధికసేనలుఁగలవారలు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

యస్తు భీమాం ప్రవల్లంతీం చమూం తిష్ఠతి శోభయన్. ౪౨

స్థితాం తీరే సముద్రస్య ద్వితీయ ఇవసాగరః

ఏష దదౌరసంకాశో వినతోనామ యూధపః. ౪౩

పిబం శ్చరతి పథౌకాసాం నదీనా ముత్తమాం నదీమ్

<p>టిక॥యస్తు= ఎవ్వఁడుమాత్రము; భీమాం=భయంకరమయిన; ప్రవల్లంతీం=మహాహరముగానున్నదియు; ద్వితీయః=రెండవదగు ; సాగరఇవ=సముద్రమువలె; సముద్రస్య= సముద్రముయొక్క; తీరే = గట్టునందు; స్థితాం=ఉన్నదియునగు; చమూం= సేనను; శోభయన్=ప్రకాశింపఁజేయుచు; తిష్ఠతి= ఉన్నాఁడో; దదౌర సంకాశః= దదౌరపర్వతముతోసమానుఁడగు; ఏషః=ఈ; యూధపః= వానరోత్తముఁడు; వినతోనామ=వినతుండను</p>	<p>పేరుగలవాఁడు. నదీనాం= నదులలో; ఉత్తమాం=శ్రేష్ఠమగు; పథౌకాసాం=పర్ణాసయను; నదీం=నదిని; పిబన్=త్రాగుచు; చరతి=సంచరించుచున్నాఁడు. ఎవ్వఁడు, సముద్రతీరంబునరెండవ సముద్రముం బోలె నతిభయంకరంబై యున్నవానర సేనగ్రుకాశింపఁ జేయుచున్నాఁడో; ఈతండు, వినతుండనువాఁడు; ఉత్తమనదియైనపథౌకాసానదిజలంబులం ద్రావుచుండ తీరంబునందుండువాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

వప్తి శ్చతసహస్రాణి బల మస్య స్థవంగమాః. ౪౪

టిక॥ వప్తిః=అటువది; శతసహస్రాణి సేన.

శి=లక్షలమంది; స్థవంగమాః= వానరు ఈవిసతుని, సేన, అటువదిలక్షలమం
లు; అస్య=ఈవిసతునియొక్క; బలం= దివాసరులున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తా మాహ్వయతి యథాయ క్రోధనో నామ యూధపః
విక్రాంతా బలవంతశ్చ యథా యూధాని భాగశః. ౪౫

టిక॥ క్రోధనో నామ= క్రోధనుండ రాక్రమవంతులును; బలవంతశ్చ=అధి
ను; యూధపః = వానరోత్తముండు; కమయినబలముగలవారలునగు వానరు
యథాయ=యథముకొఱకు; త్వాం= లు; సంతి (అధ్యాహృతము) = ఉ
నిస్తు; ఆహ్వయతి = పిలుచుచున్నా
డు. అస్య(అధ్యాహృతము)= ఈక్రో థతండు, క్రోధనుండనువాండు; ని
ధనునకు; యథాయూధాని (యథా స్తుయద్ధంబునకుం బిలుచుచున్నాండు;
యూధం) = యూధంబులనతిక్రమింప ఇతనియొద్దను, వేటువేఱు, బరాక్రమ
క. అయ్యోయూధంబులందుననుట; భా వంతులునుబలవంతులునగు వానరులు
గశః=వేటువేటుగా; విక్రాంతాః=ప న్నారు. అని, తాత్పర్యము.

యస్తు గైరికవర్ణాభం వపుః పువ్యతి వానరః

అవమత్య సదా సర్వాక్ వానరాక్ బలదర్పితాక్. ౪౬

గవయోనామ తేజస్వీ త్వాం క్రోధా దభివతతే

టిక॥ యస్తు=ఏ; వానరస్తు= వా గైరికవర్ణాభం= గైరికముయొక్క
నరుండుమాత్రము; సదా=ఎల్లప్పుడు వన్మైవంటివన్నెగల; వపుః = దేహ
ను; బలదర్పితాక్=బలముచేగర్వించి మును; పువ్యతి= పెంచుచున్నాడో; అ
న; వానరాక్=వానరులను; సర్వాక్= యం(అధ్యాహృతము)=ఇతండు; గవ
అందఱను; అవమత్య= అవమానించి; యోనామ=గవయొండనువాండు. తేజ

స్వీ=మిక్కిలి వియుఁడే జన్ముగలవాఁడు.
కోధాత్=కోపమువలన; త్వం=నిన్ను
గూర్చి; అభివత్త=వచ్చుచున్నాఁడు.
ఎవ్వఁడు, బలగర్వితులగువానరుల
నందఱనుదృఢీకరింపుచు, యుద్ధోత్సా

హంబున, గైరికమువలె నెఱ్ఱనయినతన
దేహమును బెంచుచున్నాఁడో, ఇతఁడు,
గవయొండనువాఁడు; మిక్కిలియుఁడే
జంబుగలవాఁడు; కోపంబున, నీపైకి, వ
చ్చుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

వీనం శతసహస్రాణి సప్తతిః పర్యుపాసతే. ౪౭

టిక||వీనం = ఈవానరుని; సప్త
తిః=డెబ్బది; శతసహస్రాణి= లక్ష
లు; పర్యుపాసతే=సేవించుచున్నవి.

ఈగవయునిచేతిక్రింద; డెబ్బదిల
క్షలమందివానరులున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.

ఏమైవా శంసతే లంకాం స్వేనా నీకేన మదితుమ్

టిక||ఏమైవ(ఏవఏవ) = ఈగవ
యుఁడే; లంకాం=లంకాపురిని; స్వే
న=తనదైన; అనీకేన=నైస్యముచేత;
మదితుమ్=మదిండుటకు ; ఆశంస

తే=కోరుచున్నాఁడు.
ఈగవయుఁడే, తనసేనతోవచ్చి,
లంకాపురినంతయుమదింపంగోరుచు
న్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతే దుష్ప్రసహః ఘోరా బలిసః కామరూపిణః. ౪౮
యూధపా యూధపశ్రేష్ఠా ఏషాం యూధాని భాగశః

టిక||ఏతే=ఈ; యూధపాః=వాన
రోత్తములు; దుష్ప్రసహః=సహిం
పనలవిగానివారలు. బలిసః= బలవంతు
లు; కామరూపిణః= ఇచ్ఛాధీనమగు
రూపముగలవారలు . యూధప శ్రే
ష్ఠాః=యూధపోత్తములు. ఏషాం=వీర
లకు; భాగశః=వేలువేలుగా; యూ

ధాని=నైస్యములు; సంతి (అధ్యాత్మ
తము)=ఉన్నవి.
వీరలు, యుద్ధంబున జయింపనలవి
గానివారలు; బలవంతులు; కామరూ
పులు; వీరలకు, ఒక్కొక్కరికిని, గొప్ప
నైస్యంబులున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాన్ధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యద్ధకాండే, వద్వింశస్సగళః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాన్ధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యద్ధకాండ వద్వింశస్సగళః టీక,
ముగిసినది.

ॐ

స ప్ర విం శ స గ క పా రం భః.

తాంస్తు తేహం ప్రవక్ష్యామి | పేక్షమాణస్య యూధపాక
రాఘవాథేః పరాక్రాంతా యేన రక్షంతి జీవితమ్. ౧

టీక యే=ఎవ్వరు; రాఘవాథే=	వక్ష్యామి=చెప్పచున్నాను.
రామునికార్యమి త్తమయి; పరాక్రాం	మతియు, నెవ్వరు, రామునిమి
తాః= పరాక్రమించినవారలయి; భీవి	త్తమయి, యద్ధంబుచేయుట విష
తం=ప్రాణమును; నరక్షంతి=రక్షింప	యమై ప్రాణంబులనై నను, నరకు
రో; తాక=అట్టి; యూధపాంస్తు=యూ	సేయరో, అట్టిమహాపరాక్రమశాలు
ధులనుమాత్రము; ప్రేక్షమాణస్య=	లగు వానరయూధనాయకులం బాడు
చూచుచున్న; తే=నీకు; అహం=నేను; ప్ర	ము? చెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.

స్నిగ్ధ యస్య బహువ్యామా వాలా లాంగూలమాశ్రితాః
తామ్రాః పీతా స్నితాశ్చేత్వాః ప్రకీర్ణాః ఘోరకమణాః. ౨
ప్రగృహీతాః ప్రకాశంతే సూర్య స్వేద మరీచయః
పృథివ్యాం చా నుకృప్యంతే హరో నామైష యూధపః. ౩

<p>టిక॥ ఘోరకమణాః = భయంకర మయినకార్యముగల; యస్య = ఎవ్వని యొక్క; లాంగూలం = తోచకును; ఆశ్రి తాః = పొందినట్టి; వాలాః = వెండుకలు ను; బహువ్యామాః = పెక్కుచేతులపరి మాణముగలవై; స్నిగ్ధాః = నునుపుగల వై; తామ్రాః = ఎఱ్ఱనివై; పీతాః = పసు పువన్నెగలవై; సితాః = తెల్లనివై; శ్చే త్వాః = మిక్కిలియుండెల్లనివై; ప్రకీ ర్ణాః = వెదవల్లంబడినవై; ప్రగృహీ తాః = పైకెత్తబడినవై; సూర్యస్య = సూర్యునియొక్క; మరీచయః = కిరణ ములువలె; పృథివ్యాం = నేలయందు; అను</p>	<p>ప్రవృత్తతేచ = ఈడ్వలబడుచున్న వో; వీషః = ఈ; యూధపః = యూధ పుండు; హరో నామ = హరుండనువా డు. ఎవ్వని, తోచకవెండ్రుకలు, మిక్కి లియుండబడవులయి. ఎఱ్ఱనివియు, బ సుపువన్నెగలవియు, తెల్లనివియు, ని ట్లు, నానావిధవణంబులయి, విరి సి, పైకెత్తబడినేలంబీరాడుచు, సూ ర్యునికిరణంబులంబోలె బ్రకాశించుచు న్నవో, ఈతండు, హరుండనువాడు; భ యంకరకమణండు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

యం పుష్కతోనుగచ్ఛంతి శతశోధ సహస్రశః

ద్రుమా నుద్యమ్య సహసా లంకారోహణతత్పరాః. ౪

యూధపా హరిరాజస్య కింకరా స్సముపస్థితాః

<p>టిక॥ యం = వీహరుని; హరిరాజ స్య = వానరరాజుండగు సుగ్రీవునియొ క్క; కింకరాః = కింకరులగు; యూధ పాః = వానరోత్తములు; శతశః =</p>	<p>నూలునూలుగాను; అథ = ఇంక; స హస్రశః = వేనవేలుగాను; సముపస్థి తాః = కూడినవారలై; ద్రుమాః = వృ క్షములను; ఉద్యమ్య = పట్టుకొని; సహ</p>
---	--

సా = శీఘ్రమున; లంకారోహణతత్పరులుగూడి, వృత్తంబులంబట్టుకొని, శీ
రాః = లంకాపురియొక్కటయందాసఘ్నింబున, లంకాపురినారోహింపంగో
క్తులయి; పృష్టతః = వెనుకనుండి; అనురినవారలయి, యీహరుని వెంబడించు
గచ్ఛంతి = వెంబడించుచున్నారో. చున్నారు; చూడుము.

వానర రాజుండగుసుగ్రీవునికింకరుల అని, తాత్పర్యము.
గువానరోత్తములు, వేనవేలుగ గుం

ఏష కోటిసహస్రేణ వానరాణాం మహాజసామ్. x
ఆకాంక్షతే త్వాం సంగ్రామే జేతుం పరపురం జయ

టిక॥ పరపురంజయ = శత్రుపట్టణం జేతుం = జయించుటకు; ఆకాంక్షతే = కో
బునుజయించునట్టి రావణుడా! ఏరుచున్నాడు.
షః = ఈహరుడు; మహాజసాం = అ శత్రుపురంబులంజయించునట్టి రా
ధికమయినపరాక్రమముగల; వానరా వణుడా! ఈహరుండు, వేయికోట్లప
రాం = వానరులయొక్క; కోటిసహ రిమితిగలతనసైన్యముతోవచ్చి, యుద్ధం
ప్రేణ = కోటులవేయింటిచేత; సంగ్రామన, నిస్తుజయింపవలెనని కోరుచు
మే = యుద్ధమునందు; త్వాం = నిన్ను; న్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

నిలానివ మహామేఘాం స్థితౌ యాంస్తు పశ్యసి. ౬
అసితాంజనసంకాశాక్ యుద్ధే సత్యపరాక్రమాక్
అసంఖ్యేయాననిదేశ్యాక్ పరంపార మివోదధేః. ౭
పర్వతేషుచ యే కేచి ద్విషమేషు నదీషుచ
ఏతే త్వా మభివతంతే రాజక్ ఋతౌ స్ఫుదారుణాః. ౮

టిక॥ రాజక్ = రావణుడా! నీ తాంజనసంకాశాక్ = నల్లనికాటుక
లాక్ = నల్లవైన; మహామేఘానివ (స్థితౌ) తోసమానములును; యుద్ధే = యుద్ధము
తాక్) = గొప్పమేఘములువలెనున్నవి నందు; సత్యపరాక్రమాక్ = సత్యమయి
యి; తిష్ఠతః = నిలిచియున్నవియు; అసినపరాక్రమము గలవియు; అసంఖ్యే

యాక్ = లెక్క పెట్టఁగూడనివియు; అని
 దేవశ్యాక్ = చూపరానివియు; మ
 హాదధేః = మహాసముద్రముయొక్క;
 పరం = అవ్యలి; పారమివ (స్థితాక్) = గ
 ట్టువలెనున్నవియునగు; యాంస్తు = వేని
 నిమాత్రము; పశ్యసి = చూచుచున్నా
 వో; యే = ఏవి; కేచిత్ = కొన్ని; పర్వతే
 షుచ = పర్వతములయందును; విషమే
 షు = నిమ్నాన్నతప్రదేశములయందు
 ను; నదీషుచ = నదులయందును; సంతి (అ
 ధ్యాహృతము) = ఉన్నవో; ఏతే = ఈ;
 సుదారుణాః = మిక్కిలియభయంకర
 ములయిన; ఋతౌః = ఎలుఁగుగొడ్డులు;

త్వాం = నీన్నుఁగూర్చి; అభివతకంఠే =
 వచ్చుచున్నవి.
 రావణుడా! నీలమేఘంబులుంబోలె
 నల్లని కాటుకయుంబోలెనల్లనివియు,
 యుద్ధంబునసత్యపరాక్రమంబులును, అ
 సంభేయంబులును, అనిదేశశ్యంబులు
 ను, మహాసముద్రంబువలెనంతంబు
 లైయున్నవియునగు, నీభల్లుకంబు
 లంజూచుచున్నవే; ఇవి, పర్వతంబు
 లందును విషమప్రదేశంబులందును నదీ
 తీరంబులందును ఉండునవి; ఇవి, మిక్కి
 లియుభయంకరంబులు; నీపైకి, వచ్చు
 చున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ఏషాం మధ్యే స్థితో రాజక్ భీమాత్ భీమదశనః
 పజన్య ఇవ జీమాతై స్సమంతా త్పరివారితః. ౯
 ఋక్షవంతం గిరిశ్రేష్ఠ మధ్యాస్తే నమకదాం పిబక్
 సర్వతౌడా మధిపతి ధూమ్రమో నామైవ యాధపః. ౧౦

టీక|| రాజక్ = రావణుడా! యి
 (అధ్యాహృతము) = ఎవ్వఁడు; ఏషాం =
 ఈభల్లుకములయొక్క; మధ్యే = నడు
 మునందు; సమంతాత్ = అంతటను; జీ
 మాతైః = మేఘములచేత; పరివారితః =
 పరివేష్టించఁబడిన; పజన్య ఇవ = వదనా
 ధిదేవతవలె; స్థితః = ఉన్నాఁడో; ఏషః =
 ఈ; యాధపః = యాధపుఁడు; ధూ

మ్రానామ = ధూమ్రుండునువాఁడు; స
 ర్వరూణాం = సమస్త భల్లుకముల
 యొక్క; అధిపతిః = ప్రభువు. నమక
 దాం = నమకదానదిని; పిబక్ = త్రాఁ
 గుచు; ఋక్షవంతం = ఋక్షవంతమును;
 గిరిశ్రేష్ఠం = పర్వతశ్రేష్ఠమును; అధ్యా
 స్తే = అధిష్ఠించియుండును.
 రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!

ఎవ్వండు , మేఘంబులనడుమఁ బజఁ దు ; నమూదానదీజలంబులంద్రావును
స్యండుండునట్లు, ఈభల్లూకంబులనడు బుక్ష వంతంబను పర్వతంబున నుం
మనున్నాడో-ఈతండుధూమ్రుండు, ఇ డును.
తండునమ స్తభల్లూకంబులకును నాధుం అని, తాత్పర్యము.

యవీయా నస్యతు భ్రాతా పశ్యేత్సం పర్వతోపమమ్
భ్రాతా సమానో రూపేణ విశిష్టస్తు పరాక్రమైః. ౧౧

టీక॥ పర్వతోపమం = పర్వతము ; స్తు = పరాక్రమములచేతమాత్రము ;
తోఁబోలి-గల; ఏనం=ఈతని; పశ్యే= విశిష్టః=అధికుడు.
చూడుము. ఏషతు= ఏడుమాత్రము; పర్వతాకారుండొక్క-డుండ్నాడు;
అస్య = ఈధూమ్రునియొక్క; యవీ ఇతనింబాడుము ; ఇతండుధూమ్రునిత
యా = తనకన్నఁజిన్నవాఁడయిన; మ్ముండు; అన్నవలెరూపంబు గలవాఁ
భ్రాతా=తోఁబుట్టువు. రూపేణ = డు; పరాక్రమంబులందుమాత్రము ,
రూపముచేత; భ్రాతా = అన్నతో; అన్నకంటె మిగులనధికుండు.
సమానః= సమానుడు. పరాక్రమై అని, తాత్పర్యము.

స ఏష జాంబవాన్నామ మహాయూధపయూధపః
ప్రక్రాంతో గురువతీచ సంప్రహరే వ్య మషణిః. ౧౨

టీక॥ సః=అట్టి; ఏషః = ఇతండు; హరేఘ=యుద్ధములందు ; అమషణ
జాంబవాన్నామ= జాంబవంతుండను ణి=ఓర్వనివాడు.
పేరుగలవాడు. మహాయూధపయూ ఇతండు జాంబవంతుండనువాడు;
ధపః=గొప్పయూధపులసమూహముం మేటియూధపులలోముఖ్యుండు ; మ
బాలించువాడు. ప్రక్రాంతః=పరా హాపరాక్రమశాలి; గురుశుశ్రూషకుం
కృమముగలవాడు. గురువతీచ = గు డు; యుద్ధంబులందు, మిక్కిలియు శూ
రుశుశ్రూష చేయువాడును. సంప్ర రుండు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతేన సాహ్యం సుమహ త్కృతం శక్రస్య ధీమతా

దైవాసురే జాంబవతౌ లభాశ్చ బహవో వరాః. ౧౩

టీక॥ ధీమతా = బుద్ధిమంతుండగు; శృ = వరములును; లచ్ఛాః = పొందఁబడినవి.
 వీతేన = ఈ; జాంబవంతా = జాంబవంతునిచేత; దైవాసురే = దేవాసురులయందు; బుద్ధిమంతుండగునీజాంబవంతుండు
 ధమునందు; శక్రస్య = ఇందునకు; సుమున్ను దేవాసురులయందంబున, దేవేం
 మహత్ = మిక్కిలియునధికమయిన; సాదునకుమిక్కిలియునాహాయ్యంబుఁగా
 హ్యం = తోడ్పాటు; కృతం = చేయఁబడిన వించి, పెక్కు-వరంబులం బడసి యు
 డి. బహవః = పెక్కు-లయిన; వరాన్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

ఆరుహ్య పర్వతాగ్రేభ్యో మహాభ్రీవిపులా శ్వీలాః
 ముంచంతి విపులాకారా న మృత్యో రుద్విజంతిచ. ౧౪
 రాక్షసానాంచ సదృశాః పిశాచానాంచ లోమశాః
 వీతస్య సైన్యా బహవో విచరం త్యగ్ని తేజసః. ౧౫

టీక॥ విపులాకారాః = పెద్దశరీరమును; ముంచంతి = విడుచుచున్నారు. మృ
 గలవారలును; రాక్షసానాం = రాక్షత్యోః = మృత్యువువలనను ; నోద్విజంతి
 సులకును; పిశాచానాంచ = పిశాచంబుచ = భయపడరు.
 లకును; సదృశాః = సమానులును; అగ్ని ఈజాంబవంతునిసైనికులు, లెక్క-
 తేజసః = నిష్ప్రవంతితేజస్సుగలవారలెక్క , మహారోమంబులు గలవారై,
 లును; లోమశాః = అధికమయినవెం అగ్నికింబోలెఁజేఱుంబుగలిగి, రాక్షసు
 దుక్కిలుగలవారలునగు ; వీతస్య = ఇతలుంబోలెఁ బిశాచంబులుంబోలె నతి
 నియోక్తా ; సైన్యాః = సైనికులు ; కూరులై , పర్వతశిఖరంబుల పైకి
 బహవః = అనేకులు ; విచరంతి = తి నారోహించి యుచ్చటనుండి , మ
 రుగుచున్నారు. ఆరుహ్య = ఎక్కి ; ప హామేఘంబులవంటిపెద్దతొల్ల ను బడఁ
 ర్వతాగ్రేభ్యః = పర్వతశిఖరములనుండి; దోయుచున్నారు; వీరలుమృత్యువున
 మహా భ్రీవిపులాః = గొప్ప మేఘంబు కుంగూడభయపడరు.
 లువలెఁబెద్దవయిన; శిలాః = తొల్ల అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము:

స ౨౭

యం త్వేన మభిసంరబ్ధం ప్లవమాన మివ స్థితమ్
ప్రేక్షంతే వానరా స్సశ్వే స్థితా యాధపయాధపమ్. ౯౬
ఏవ రాజన్ సహస్రాక్షం పర్యపాస్తే హరీశ్వరః
బలేన బలసంపన్నో దంభో నామైవ యాధపః. ౯౭

టీక॥ రాజన్=రావణుడా! సన్=బలముచేత; సహస్రాక్షం= దేవేం రబ్ధం= మిక్కిలియుకోపముగలవాఁడు ను; ప్లవమానమివస్థితం= ఎగురుచున్న వాఁడువలెనున్నవాఁడునగు; యం=ఏ; యాధపయాధపంతు= యాధపుల యొక్క-యాధపునిమాత్రము; స్థితాః= నిలిచియున్న; వానరాః=వానరులు; స శ్వే=అందఱును; ప్రేక్షంతే=చూచుచు న్నారో; ఏవః= ఈ; బలసంపన్నః=బల ముతోఁగూడిన; హరీశ్వరః= వానరశ్రే ష్ఠుండగు; దంభోనామ=దంభుండనుపే రుగల; యాధపః=యాధపుడు; బలే	న=బలముచేత; సహస్రాక్షం= దేవేం రుని; పర్యపాస్తే=ఉపాసించినాఁడు. ఎవ్వండు, అతికోపంబునొందియె గురునట్లుచూపట్టుచున్నాఁడో; మఱి యు నెవ్వనివానరులందఱు, నాశ్వర్యం బునం జూచుచున్నారో; ఇతండు, దంభుండనువాఁడు; మిక్కిలియు బల వంతుఁడు; ఇతండు, యాధంబున, దే వేందుగ్గినమిక్కిలి సాహాయ్యంబుగా వించియున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
---	---

యస్థితం యోజనం శైలం గచ్ఛక్ పాశ్వేన సేవతే
ఉధ్వం తథైవ కాయేన గతః ప్రాప్నోతి యోజనమ్. ౯౮
యస్తా న్మ పరమం రూపం చతుష్పాదేషు విద్యతే
శ్రుత స్సన్నాదనోనామ వానరాణాం పితామహః. ౯౯
యేన యద్ధం పురా దత్తం రజే శక్రస్య భీమతా
పరాజయశ్చ నప్రాప్త ప్సాయం యాధపయాధపః. ౧౦

ప్రాప్నోతి॥ యః=ఎవ్వండు; గచ్ఛక్=న్న; శైలం=పర్వతమును; సేవతే=	యోజనం= ప్రక్కచేత; పొందుచున్నాఁడో; తథైవ=అట్లే; కా
అమడయండు; స్థితం= ఉ	యేన=దేహముచేత; ఉధ్వం= పై

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౪౩౯

స ౨౭

కి; గతః=ప్రేయినవాడై; యోజనం= సుందని; శ్రుతః=విసంబధింపవాడు. వాన
అమడను; ప్రాప్నోతి=పొందునో; చ రాణాం=వానరులకు; పితామహః =
తాత.
తుష్పాదేషు = నాలుగుకొల్లజంతువు ఎవ్వండు, సడచునప్పుడు, ఒకయడు
లండు; యస్త్రాల్=ఎవ్వనికన్నను; ప గుననె, యోజనదూరంబుననుండుపర్వ
రమం=అధికమయిన; రూపం= ఆకా తంబుఁజేరునో, మఱియుఁజక్కఁగాలే
రము; నవిద్యతే=లేదో; భీమతా=బు చినిలిచినచో, నొకయోజన దూరము
ద్ధిమంతుడగు; యేన=ఎవ్వనిచేత; వు పొడవుగలిగియుండునో, ఈతండు, స
రా=మున్ను; రణే=యుద్ధమునందు; న్నాదనుండనువాడు; ఈతండువానరు
శక్రస్య=ఇంద్రునికి; యుద్ధం= యుద్ధ లకుఁబితామహుండు; ఇతనికిన్ననుబెద్ద
ము; దక్షం = ఇయ్యఁబడినదో; ప శరీరముగల మృగముచతుష్పాణ్ణంతువు
రాజయశ్చ= అపజయమును; నప్రా లలాసేదియులేదు; ఇతండు, మున్నుజే
ప్తః=పొందఁబడలేదో; సః = అట్టి; వేంద్రునితోయుద్ధంబుచేసినాడు; ఆ
యాధపయాధపః = యాధపులస ప్పు దెంతమాత్రమును బరాజయము
మాహామునుబాలించునట్టి; ఆయం= తొందలేదు. అని, తాత్పర్యము.

యస్య విక్రమమాణస్య శక్రస్యేవ పరాక్రమః
ఏష గంధర్వకన్యాయా ముత్పన్నః కృష్ణవత్క్షణః. ౨౧

టిక||విక్రమమాణస్య=పరాక్రమిం కన్యాయాం=గంధర్వస్త్రీయందు; ఈ
చుడున్న; యస్య=ఎవ్వనికి; శక్రస్యేవ ముత్పన్నః=పుట్టినాడు.
ప=చేవేంద్రునకువలె; పరాక్రమః= ఈతండు, చేవేంద్రునకుసరియయి
పరాక్రమము; అస్త్రీ (ఆధ్యాత్మత నపరాక్రమంబుగలవాడు; ఇతండు,
ము)=కలదో; ఏషః= ఈసన్నాదుడు; గంధర్వకన్యాయందు, అగ్నిజేవునికిబు
కృష్ణవత్క్షణః=అగ్నివలన; గంధర్వ ట్టినవాడు. అని, తాత్పర్యము.

తదా దైవానురే యుద్ధే సాహృథకం త్రిదివాకసామ్

టిక తదా=అప్పుడు; దైవాసురే=	బడినాడు.
దేవాసురులకుఁగలిగిన; యుద్ధే= యు	దేవాసుర యుద్ధముజరగినప్పుడు ,
ద్ధమునందు; త్రిదివాకసాం=దేవతలకు;	దేవతలకుసాహాయ్యార్థమయి, ఇతని
సాహాయ్యధికం = తోడ్పాటుకొఱకు; ఉ	నిలుబట్టించినారు. అని, తాత్పర్యము.
త్పాదితః(అధ్యాహృతము)=భుట్టంపఁ	

యస్య వైశ్రవణో రాజా జంబూ ముపనిషేవతే. ౨౨
 యో రాజా పర్వతేంద్రాణాం బహుకిన్నరసేవినామ్
 విహరసుఖదో నిత్యం భౌతుస్తే రాక్షసాధిప. ౨౩
 తత్రైష వసతి శ్రీమాన్ బలవాన్ వానరవృధః
 యుద్ధే వ్యక్ త్వనో నిత్యం క్రోధనో నామ యూధవః. ౨౪
 వృతః కూటసహస్రేణ హరీణాం సముపస్థితః

టిక రాక్షసాధిప=రాక్షసేశ్వరుం	నందు; ఏషః=ఈ; శ్రీమాన్=కాంతిమం
డవగురావణుడా! యస్య = ఏపర్వత	తుండును; బలవాన్ = అధికమయినబల
మునకు; వైశ్రవణః = కుబేరుడు; రా	ముగలవాఁడును; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును;
జా=రాజో; యః(అధ్యాహృతము)=	యుద్ధేషు = యుద్ధములందు; అకన్ఠ
ఏపర్వతము; జంబూం= సేరెడుచెట్టు	సః=అత్తస్తుతిచేసికొననివాఁడును; వా
ను; ఉపనిషేవతే = పొందుచున్నదో;	నరవృధః= వానరశ్రేష్ఠుఁడునగు; క్రో
యః= ఏపర్వతము; బహుకిన్నరసేవి	ధనః=క్రోధనుండనుపేరుగల; యూధ
నాం= పెక్కుకిన్నరులను సేవించునట్టి;	వః=యూధపుఁడు; వసతి=వసించియుం
పర్వతేంద్రాణాం= పర్వతశ్రేష్ఠముల	డును. హరీణాం = వానరులయొక్క,
యొక్క; రాజా=రాజో; యః(అధ్యా	కోటిసహస్రేణ = కోలవేయఁటచే
హృతము)=ఏది; తే = నీయొక్క; భౌ	తః; వృతః= చుట్టఁబడినవాఁడై; ఉపస్థ
తుః = అన్నయైనకుబేరునకు; ని	తః=వచ్చినాడు.
త్యం=ఎల్లప్పుడు; విహరసుఖదః= క్రీడా	రాక్షస రాజుండవగు రావణు
సౌఖ్యమునిచ్చునదో; తత్ర=అపర్వతము	డా! ఈవానరోత్తముండు , నీయన్న

కుజేరునిచేచాలింపబడునదియు జం | నుండువాఁడు; ఇతండుకోర్కొనండు ;
బూవృక్షంబుతోఁగూడినదియుఁ, బర్వ | బలవంతుండు; అత్త సునిచేసికొనఁడు;
తంబులకన్నింటినిగాజును , నాకుబే | యుద్ధంబులనతిశూరుండు; ఇతండు,వే
రునకెల్ల పుడునువిహారస్థానంబై యొ | యికోట్ల వానర వీరులతో వచ్చియు
పునదియునగు హిమవత్పర్వతంబుపై | న్నాఁడు.అని,తాత్పర్యము.

ఏనైవా శంసతే లంకాం స్వేనా నీకేన మర్దితుమ్. ౨౫

టిక|| ఏప్రేవ(ఏవఏవ)= ఈక్రోధ | కోరుచున్నాఁడు.
నుండె;లంకాం=లంకాపురిని; స్వేన= | ఈకోర్కొనండు,తనసైన్యముచే,లం
తనదైన; అనీకేన=సైన్యముచేత ; మ | కాపురినంతయు మర్దికంపం గోరుచు
దికతుం=మర్దికంచుటకు; ఆశంసతే= | న్నాఁడు.అని,తాత్పర్యము.

యో గంగామను పర్యేతి త్రాసయక్ హ స్తి యూధపాక్

హ స్తినాం వానరాణాం చ పూర్వవైర మనుస్తరక్. ౨౬

ఏవ యూధపతి నేతా గచ్ఛక్ గిరిగుహశయః

గజాక్ యోధయతే వన్యాక్ గిరింత్సైవ మహీరుహాక్. ౨౭

టిక|| యః=ఎవ్వఁడు;హ స్తినాం= | యందునిగలవాఁడు. గచ్ఛక్=పోవు
ఏనుంగులకును; వానరాణాం చ=వా | చు; వన్యాక్=అడవియందుఁబుట్టిన;గ
నరులకును; పూర్వవైరం= మునుపటి | జాక్=ఏనుంగులను; గిరింత్సైవ= ప
వైరమును; అనుస్తరక్=తలంచుచు; | ర్వతంబులను, మహీరుహాక్=వృక్షము
హ స్తియూధపాక్=గజశ్రేష్ఠములను; | లను ; యోధయతే = యుద్ధముచే
త్రాసయక్= భయపఱచుచు; గంగా | యించును.
మను=గంగానదినిసమీపించి; పర్యేతి= | ఇదిగో , ఇచ్చటనొకవానరోత్త
సంబరించుచుండునో;ఏవః=ఈ; యా | ముండున్నాఁడుచూడుము; ఈతండు,
ధపతి=యూధపుఁడు;నేతా= నాయ | మున్నుహనుమంతునితండ్రికేసరి, ము
కుఁడు. గిరిగుహశయః=పర్వతగుహల | నిజనదాధకుండగు గజాకారుఁడైనశం

బసాదనుండనురాక్షసుని , మునినియో
గంబునంజంపిననాటనుండి , వానరుల
కునుగజంబులకునుం గల్గినవై రంబుద
లంచి, గజంబులకంతేభయంబుగలుగఁ
జేయుచు , గజంబులంబట్టిపర్వతంబుల
పైఁగొట్టుచు, పర్వతంబులచేగజంబు

లంబ్రహరించుచు , నట్లువృక్షంబులపై
గజంబులంగొట్టుచు , వృక్షంబులచేగ
జంబులంబ్రహరించుచు , నట్లునానావి
ధంబులగజనాశంబుగావించుచు, గం
గానదీసమీపంబున, సంబరించుచుండు
ను. అని, తాత్పర్యము.

య ఏష వాహినీముఖ్యో నదీం హేమవతీ మను
ఉశీరవీజ మాశ్రిత్య పర్వతం మందరోపమమ్. ౨౮
రమతే వానరశ్రేష్ఠో దివి శక్రభవ స్వయమ్
ఏనం శతసహస్రాణాం సహస్ర మనువతఃతే. ౨౯

టిక॥ వాహినీముఖ్యః = సేనలోము
ఖ్యుండును; వానర శ్రేష్ఠః = వానరోత్త
మండునగు; యః = ఏ; ఏషః = ఈతః
డు; హేమవతీం = హేమవత్పర్వతము
నందుఁబుట్టి; నదీమను = గంగానదిన
మీపించి; మందరోపమం = మందరమ
తోఁబోలి-గల; ఉశీరవీజం = ఉశీరవీజ
మను; పర్వతం = కొండను; ఆశ్రిత్య =
ఆశ్రయించి; దివి = స్వర్గమునందు;
స్వయం, శక్రభవ = సాక్షాద్దేవేంద్రుం

డువలె; రమతే = క్రీడించునో; ఏనం = ఇ
తని; శతసహస్రాణాం = లక్షలయొ
క్కః; సహస్రం = వేయి; అనువతఃతే =
వెంటడించుచున్నది.

ఈవానరోత్తమండు, గంగానదీ
సమీపంబున , నుశీరవీజంబనుపర్వతం
బున, స్వర్గంబునదేవేంద్రుండువోలె,
విహరించుచుండును; ఇతండు, సేనా
ముఖ్యుండు; ఇతనికొండ , వేయిలక్షల
వానరులున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

వీర్యవిక్రమదృప్తానాం నదఃతాం బలకాలినామ్
స ఏష నేతా చై తేషాం వానరాణాం తపస్వీనామ్. ౩౦

టిక॥ సః = అట్టి; ఏషః = ఇతండు ;
వీర్యవిక్రమదృప్తానాం = ఉత్సాహ

ముచేతను బరాక్రమముచేతను గర్విం
చినవారలును; నదఃతాం = గజిం

చున్నవారలును; బలకాలినాం=బలము
చేఁబఁకాశించుచున్నవారలును ; తర
స్వినాం = అధికమయినవేగముగల
వారలునగు; ఏతేషాం = ఈవానరుల
యొక్క; నేతాచ=నాయకుండును.
ఇతండు, అట్టిమహాపరాక్రమకాలు

లు సుత్సహవంతులును సింహనాదం
బులుసేయుచున్నవారలును బలవంతు
లునువేగవంతులునగునీవేయిలక్షల వా
నరులకునునాయకుండు.
అని, తాత్పర్యము.

స ఏవ దుర్ధరో రాజః ప్రమాధీనామ యూధపః
వాతేనే వోద్ధతం మేఘం య మేన మను పశ్యసి. ౩౦
అనీకమపి సంరబ్ధం వానరాణాం తరస్వినామ్
ఉద్ధాత మరుణాభాసం పవనేన సమంతతః. ౩౧
వివర్తమానం బహుధా యత్రైత దృశుళం రజః

టీక॥ రాజః=రాక్షసరాజుండవ
గురావణుడా! యత్ర=ఎచ్చట; స
మంతతః=అంతటను; పవనేన = వా
యువుచేత; ఉద్ధాతం=ఎగురఁగొట్టు
బడిన; అరుణాభాసం=ఎఱ్ఱరకాంతిగ
ల; బహుధా=పెక్కువిధములను; వి
వర్తమానం=చుట్టునున్న; ఏతత్ =
ఈ; బహుళం=అధికమయిన; రజః=

త; ఉద్ధతం=ఎగురఁగొట్టుబడిన ; మే
ఘమివ(స్థితం) = మేఘమువలెనున్న;
యం=ఏ; ఏనమను=ఇతనిసమీపించి ;
పశ్యసి=చూచుచున్నావో; సః = అ
ట్టి; ఏషః=ఈతఁడు; దుర్ధరః = స
హింపనలవిగాని; ప్రమాధీనామ=ప్ర
మాధీయనెడు; యూధపః = యూ
ధవుండు.

దుమ్ము; దృశ్యతే(అధ్యాహృతము)=
చూడఁబడుచున్నదో; తత్(అధ్యాహృ
తము)=అట్టి; సంరబ్ధం = వేగముతోఁగూ
డిన; తరస్వినాం=బలవంతులగు; వా
నరాణాం=వానరులయొక్క; అనీకమ
పి=నైన్యమును; వాతేన=వాయువుచే

రాక్షసరాజుండవగురావణుడా!
ఎచ్చట, వాయువుచేతేరేఁగిన, యెఱ్ఱర
దియునానావిధంబులవివర్తమానంబు
నగుదుమ్ము, అధికముగాఁబట్టుచున్న
దో; అట్టిబలవంతులగువానరులసేనం
బుజూడుము ; ఇదియెంతయుసంరంభం

బుతోనున్నది; ఆసేనామధ్యంబున,వా ప్రమాధియనువాడు.
యువుచే నెగురఁగొట్టఁబడిన మేఘం అని, తాత్పర్యము.
బువలెనున్నయీవానరో త్తముండు ,

ఏతే సితముఖా ఘోరా గోలాంగూలా మహాబలాః. ౩౩
శతం శతసహస్రాణి దృష్ట్వా తై సేతుబంధనమ్
గోలాంగూలం మహావేగం గవాక్షం నామయాధపమ్. ౩౪
పరివార్యా భివతంతే లంకాం మడితు మోజసా

టీక|| సితముఖాః = తెల్ల నిముఖములు తుం = మడించుటకు; అభివతంతే =
గలవియు; మహాబలాః = అధికమయి వచ్చుచున్నవి.
నబలముగలవియునగు; ఏతే = ఈ; గో తెల్ల నిముఖంబులు గలవియు భ
లాంగూలాః = కొండముచ్చులు; శతస యంకరంబులునగు గోలాంగూలంబు
హస్రాణి = లక్షలు; శతం = నూలు; సే లు, నూలులక్షలసంఖ్యగలవి, సేతు
తుబంధనం = సేతుబంధమును; దృష్ట్వా = బంధముముగియుటనుజూచి, మహా
చూచి; మహావేగం = అధికమయినవే వేగుండును గోలాంగూలాధీశ్వరుండున
గముగల; గోలాంగూలం = కొండము గుగవాత్సనింబరివేష్టించి, పరాక్రమం
చ్చయిన; గవాక్షంనామ = గవాక్షం బున, లంకాపురినిమడించుటకై, వ
డను; యూధపం = యూధపుని; పరి చ్చుచున్నవి, చూడుము.
వార్య = పరివేష్టించి; ఓజసా = బలము అని, తాత్పర్యము.
చేత; లంకాం = లంకాపురిని; మడి

భ్రీమరాచరితా యత్ర సర్వకామఫలద్రుమాః. ౩౫
యం సూర్య స్తుల్య వృక్షాభ మసుపర్యేతి పర్వతమ్
యస్య భాసా సదా భాంతి తద్వక్షా మృగపక్షిణః. ౩౬
యస్య ప్రస్థం మహాత్మానో నత్యజంతి మహావాయః
సర్వకామఫలా వృక్షే స్సదా ఫలసమన్వితాః. ౩౭

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౪౪౫

స ౨౭

మధూనివ మహాహాణి యస్మిన్ పర్యవసత్తమే
తస్మై ష రమతే రాజన్ రమ్యే కాంచనపర్వతే. ౭౮
ముఖ్యో వానరముఖ్యానాం కేశరీ నామ యూధపః

టీక|| రాజన్ = రావణుడా! యు
త్ర=ఏపర్వతమునందు; భ్రమరాచరి
తాః=తుమ్మెదలచేఁ బొందఁబడిన; స
ర్వకామఫలద్రుమాః = సమస్తాభీష్టం
బులనుఫలించువృక్షంబులు; సంతి (అ
ధ్యాహృతము)=ఉన్నవో; యం=ఏ;
పర్వతమును= పర్వతమునుసమీపించి;
సూర్యో=సూర్యుడు; తుల్యవర్ణా
భం= సమానమయిన వన్నెయొక్క
కాంతిగలుగునట్లుగా; పర్యేతి=సంచ
రించుచున్నాడో; యస్య= ఏపర్వత
ముయొక్క; భాసా= కాంతిచేత; స
దా= ఎల్లప్పుడును; మృగపక్షిణిః=
మృగంబులునుబక్షులును; తద్వర్ణాః=
ఆపర్వతముయొక్క వన్నెవంటివన్నె
గలవై; భాంతి=ప్రకాశించుచున్నవో;
యస్య=ఏపర్వతముయొక్క; ప్రస్థం=
నెత్తమును; మహామయః= పూజ్య
లగుఋషులు; సత్యజంతి=విడువరో;
యస్మిన్=ఏ; పర్వతసత్తమే= పర్వ
తశ్రేష్ఠమునందు; సర్వకామ ఫలాః=
సమస్తములయినకోరఁడగిన ఫలములు
గలవియు; సదా=ఎల్లప్పుడును; ష

లసమన్వితాః=ఫలముతోఁగూడినవియు
నగు; వృక్షాః= వృక్షములను; మహా
హాణి=శ్రేష్ఠములయిన; మధూనివ=
తేనెయలును; సంతి (అధ్యాహృత
ము)=ఉన్నవో; తత్ర=అట్టి; రమ్యే=
సుందరమయిన; కాంచనపర్వతే=బం
గారుకొండయైన మేరు పర్వతము
నందు; వానరముఖ్యానాం = వానర
శ్రేష్ఠులలో; ముఖ్యః = మొదటివాఁ
డైన; ఏషః=ఈ; కేశరీనామ= కేశరీ
యనుపేరుగల; యూధపః= యూధ
పుండు; రమతే= విహరించుచుండును.

ఏపర్వతంబునఁ, గోరినవాని నన్నిం
టినొసంగునవియు, నెల్లప్పుడునును
గంధిపుష్పంబులు గలిగి యుండుటచేఁ
దుమ్మెదలతోఁ గూడినవియునగు వృ
క్షంబులున్నవో, ఏపర్వతసమీపంబున,
సూర్యుండుఆపర్వతముంబోలె స్వర్ణా
వర్ణుండైయొప్పువో, ఎచ్చటఁ, బక్షులు
ను మృగంబులునుసమస్తజంతువులును
బంగారువన్నెగలిగియుండువో, ఏప
ర్వతంబునందు మహామఘలు, విడువ
క, ఎల్లప్పుడును నివసించుచుండురో,

ఎచ్చట నతిరుచ్యంబులగు ఫలంబుల యుండునో, అట్టిరమణీయమయినమే
నానంగు నవియు నెల్లప్పుడునుఫలం రుపర్వతంబునందు, వానర పీరులలో
బులతోఁ గూడినవియునగు వృక్షం మొదటివాఁడైనయీ కేశరి, నివాసము
బులును మంచి తేనెయలును గలిగి నేయుచుండును. అని, తాత్పర్యము.

షష్ఠి గీరిసహస్రాక్షాం రమ్యాః కాంచనపర్వతాః. ౩౯
తేషాం మధ్యే గిరివర స్త్వ మివా నఘ రక్షసామ్

టీక॥ అనఘ=పాపరహితుండవగు రాక్షసులలో; త్వమివ=నీవువలె; ఆ సీ
రావణుడా, రమ్యాః = సుందరముల (అధ్యాహృతము)=ఉన్నది.
యిన; కాంచనపర్వతాః=బంగారుకొం పాపరహితుండవగు రావణుడా!
డలు; గిరిసహస్రాక్షాం = పర్వతముల బంగారుకొండలు, అటువదివేలున్నవి;
యొక్కవేలయొక్క; షష్ఠిః= అటువది; వానినడుమ, రాక్షసులలోనీవునర్వోత్త
సంతి(అధ్యాహృతము) - ఉన్నవి. తే ముండవైయుండునట్లు, ముఖ్యపర్వతం
షాం=వానియొక్క; మధ్యే=నడుమను; బున్నది. అని, తాత్పర్యము.
గిరివరః=పర్వత శ్రేష్ఠము; రక్షసాం=

తత్రై తే కపిలా శ్వేతా స్తామ్రాస్యా మధుపింగళాః. ౪౦
నివసంత్య త్రమగిరౌ తీక్ష్ణదంష్ట్రా నఖాయుధాః
సింహాశ్వు చతుడంష్ట్రా వ్యాఘ్రాశ్వు దురానదాః. ౪౧
సర్వే వై శ్వానరసమా జ్వలితాశీవిషోపమాః
సుదీఘాంచితలాంగులా మత్తమాతంగసన్నిధాః. ౪౨
మహాపర్వతసంకాశా మహాజీమూతనిస్సనాః
వృత్తపింగళరక్తా భీమభీమా గతిస్సరాః. ౪౩

టీక॥ కపిలాః=నలుపుగలసినయెఱు వన్నెగలవారలును; తామ్రాస్యాః=ఎ
రువన్నెగలవారలును; శ్వేతాః=తెల్లని బ్రునిముఖముగలవారలును; మధుపింగ

భాః= తేనైవలెగోరోచనపువన్నెగల
వారలును; తీక్ష్ణదంష్ట్రాః=కఱకుకోటలు
గలవారలును; నఖాయుధాః=నఖము
లెయ్యాయుధములుగా గలవారలును; చ
తుర్దంష్ట్రాః=నాలుగుకోటలుగల; సిం
హాభవస్థితాః= సింహములువలెనున్న
వారలును; వ్యాఘ్రాభవ= పెద్దపులులువ
లె; దురాసదాః= చెనకనలవిగానివార
లును; సర్వే=అందఱును; వైశ్వానరస
మాః=నిప్పుతోసమానులును; జ్వలితా
శీవిషోపమాః= మండుచున్నసర్పముల
తోఁబోల్చి-గలవారలును; సుదీర్ఘాం
చితలాంగులాః= మిక్కిలియొనిడుపుల
యియొప్పుచున్నతోకలుగలవారలును;
మత్తమాతంగసన్నిధాః=మడించినయే
నుంగులతో సమానులును; మహాపర్వ
తసంకాశాః= గొప్పపర్వతములతోస
మానులయినవారలును; మహాజీమూత
నిస్సవనాః=గొప్ప మేఘములయొక్క ధ్వ
నివంటిధ్వనిగలవారలును; వృత్తపింగ
ళరక్తాక్షాః= గుండ్రములయినవియు
గోరోచనపువన్నెయు నెఱ్ఱదనములు
గలవియునగుకండ్లుగలవారలును; భీమ
భీమాః= మిక్కిలియుభయంకరులును; గ
తిస్వరాః=(భయంకరమయిన) గమన

మునుగంతధ్వనియునుగలవారలునగు; ఎ
తే=ఈవానిరులు; తత్ర=ఆ; ఉత్తమగి
రా= ఉత్తమపర్వతమునందు; నివసం
తి=వాసము సేయుచుందురు.

ఈకపిలముఖులును, ధవళముఖులు
నుఎఱ్ఱనిముఖముగలవారలును, బింగళవ
ణకములయిన ముఖములుగలవారలును,
కఱకుకోటలుగలవారలును, నఖంబులె
య్యాయుధంబులుగాగలవారలును, నా
లుగుకోటలసింహంబులుంబోలె-పెద్దపు
లులుంబోలె సతిభయంకరంబుగాఁజూ
పట్టుచుండువారలును; నిప్పువంటివారలు
ను, తీక్ష్ణవిషంబులగు సర్పంబులవంటివా
రలును, దీర్ఘములునునుండరములునగు
తోకలుగలవారలును, మదపుఁజేసుంగు
లుంబోలెనున్నవారలును, బర్వతాకా
రులును, మేఘగజఁనంబువంటి సింహ
నాదంబుగలవారలును, గుండ్రములును
బింగళవణకంబులునగు నేత్రంబులుగల
వారలును, భయంకరాకారులును, భ
యంకరంబులగు గమనంబునుగంతధ్వని
యుంగల వారలునగు నీవానరులు,
ఆయఱువదివేల బంగారు కొండలలో
నుత్తమంబగుపర్వతమునందు, నివసించి
యుందురు. అని, తాత్పర్యము.

మదఁయంతవ తే సర్వే తస్థు లకంకాం సమీక్య తే

టిక॥ తే=వారలు; సర్వే= అంద	రలువలె; తేస్తు=ఉన్నారు,
లును; తే=నీయొక్క; లంకాం=లం	వానలందఱు, నీలంకాపురింజూచి,
కాపురిని; సమీత్య=చూచి; మదయం	యిప్పుడె, మదికంచునట్లున్నారు.
తీవ(మదయంతెభవ)=మదికంచువా	అని, తాత్పర్యము.

ఏవదై సా మధిపతి మ్మధ్యే తివృతి వీర్యవాక్. ౪౪
 జయార్థే నిత్య మాదిత్య ముపతివృతి బుద్ధిమాక్
 నామ్నా పృథివ్యాం విఖ్యాతో రాజక్ శతవలీతి యః. ౪౫

టిక॥ రాజక్=రాక్షసరాజుండవ	గోరువాడై: నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; ఆ
గురావణుడా! యః=ఎవ్వడు; పృ	దిత్యం=సూర్యుని; ఉపతివృతి (ఉపతివృ
థివ్యాం=ధూమియందు; నామ్నా=	తే)=స్తుతింపుచున్నాడు.
పేరుచేత; శతవలీతి = శతవలియని;	రాక్షసరాజుండవగురావణుడా!
విఖ్యాతః=ప్రసిద్ధి నొందినాడో; సః(అ	ఈవానరులనాయకుండు, వీరలనడు
ధ్యాహృతము)=అట్టి; వీర్యవాక్=అ	మనున్నాడు, చూడుము; ఈతండు
ధికమయిన పరాక్రమముగలవాడును;	మిక్కిలియుం బరాక్రమంబు గలవా
ఏషాం=ఈవానరులయొక్క; ఆధిప	డు; ఇతనిపేరు, శతవలియనిధూమం
తిః=ప్రభుండునగు; ఏవద=ఈతండు	డలంబునవినుతికెక్కి-యున్నది ; ఇతం
ను; మధ్యే = నడుమను; తివృతి = ఉ	డు, జయంబుఁగోరి, సూర్యునికెప్పుడు
న్నాడు. బుద్ధిమాక్ = అధికమయిన	నుబూజగావిండుచుండును.
బుద్ధిగలశతవలి ; జయార్థే=జయంబు	అని, తాత్పర్యము.

ఏవైవా శంసలే లంకాం స్వేనా నీకేన మదికతుం
 విక్రాంతో బలవాక్ సూరః పౌరుషే స్వే వ్యవస్థితః. ౪౬

టిక॥ ఏవైవ(ఏవఏవ) = ఇతండె;	దికంచుటకు; ఆశంసలే= కోరుచున్నా
స్వేన = తనదైన; అనీకేన=నైస్యముచే	డు. విక్రాంతః=పరాక్రమవంతుండు; బ
త; లంకాం=లంకాపురిని; మదికతుం=మ	లవాక్ = అధికమయినబలముగలవా

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౪౪౯

స ౨౭

దు. శూరః = యుద్ధమునందు భయములేనివాడు; స్వే = తనదైన; పౌరుషే = పౌరుషమునందు; వ్యవస్థితః = దృఢముగానుండువాడు.

ఇతండాకరణే, తనసేనంగొని, అని, తాత్పర్యము.

రామప్రియాథకం ప్రాణానాం దయాం న కురుతే హరిః

టిక|| హరిః = శతవలి; రామప్రియాథకం = రామునిసంతోషముకొఱకు; ప్రాణానాం = ప్రాణంబులకు; దయాం = దయను; నకురుతే = చేయఁడు.

ఈశతవలి, రామసంతోషార్థముయి, తనప్రాణంబులనుంగూడ, నెంతమాత్రమునరకునేయఁడు. అని, తాత్పర్యము.

గజో గవాక్షో గవయో నలో నీలశ్చ వానరః. ౪౭

ఏతైక ఏవ యూధానాం కోటిభి దశశ్చి ర్వృతః

టిక|| గజః = గజుఁడును; గవాక్షః = గవాక్షుండును; గవయః = గవయుండును; నలః = నలుఁడును; నీలః = నీలుఁడును; వానరశ్చ = వానరుఁడును; ఏతేషాం (అధ్యాహృతము) = వీరలలో; ఏతైకఏవ = ఒకొక్కడె; యూధానాం = సమూహములయొక్క; దశశ్చి = పది; కోటిభిః = కోటులచేత; వృతః = చుట్టఁబడియున్నాడు. గజుండును గవాక్షుండును గవయుండును నలుండును నీలుండును, వీరలు, ఒక్కొక్కరును, పదికోట్ల సైన్యముతోఁగూడియున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తథా న్యే వానరశ్రేష్ఠా వింధ్యపర్వతవాసినః. ౪౮

నశక్యంతే బహుత్వాత్తు సంఖ్యాతుం లఘువిక్రమాః

టిక|| తథా = అట్లు; వింధ్యపర్వతవాసినః = ముసేయువారలును; లఘువిక్రమాః = తవాసినః = వింధ్యపర్వతమునందువాసించువారలును; సంఖ్యాతుం = లెక్కించును; నశక్యంతే = నడచుటగల వారలు న

గు; అన్యే=ఇతరులయిన; వానరశ్రే
ష్ఠాః = వానరోత్తములు; బహుత్వా
త్తు=అనేకులగుటవలననే; సంఖ్యాతుం-
లెక్కపెట్టుటకు; నశక్యంతే= అలవి
గాదు.

అట్లువిధ్యపర్వతవాసులు, మహా
వేగులగు వానరోత్తము అనేకులున్నా
రు; వారలెక్కపెట్టనలవిగాదు.
అని, తాత్పర్యము.

సర్వే మహారాజ మహాప్రభావా
స్సర్వే మహాశైలనికాశకాయాః. ౪౯
సర్వే సమథాః పృథివీ త్తడేన
కతుకం ప్రవిధ్యస్తవికీణశైలామ్

టీక|| మహారాజ= మహారాజుండ
వగురావణుడా! ఏతే (అధ్యాహృత
ము)=ఈవానరులు; మహాప్రభావాః =
అధికమయినప్రభావముగలవారలు. స
ర్వే=అందఱును; మహాశైలనికాశకా
యాః = మహాపర్వతముతోసమానమ
యినదేహముగలవారలు. సర్వే=అం
దఱును; పృథివీ=భూమిని; త్తడేన=
క్షణముచేత; ప్రవిధ్యస్తవికీణశై
లాం=పగులఁగొట్టుటచేసవియు వెదచ
ల్లబడినవియునగు పర్వతములుగలదా

నిగా; కతుకం=చేయుటకు; సమ
థాః=సమధులు.
మహారాజుండవగురావణుడా! ఈ
వానరులందఱును మహాప్రభావులు; ప
ర్వతంబులవంటిదేహముగలవారలు; త్త
డమాత్రమున, భూమియందలిపవన
తంబులనన్నింటనిజూణఁబుగావించి
తూర్పాఁబెట్టఁగలరు. అని, సార
ణుండు, రావణునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యద్ధకాండే, సప్తవింశస్సకాః.
ఇది, సప్తష్టాథకము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౫౯

స ౨౮

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ సప్తవింశసర్గాః టీక,
ముగిసినది.

ॐ

అష్టవింశసర్గా ప్రారంభః.

సారణస్య వచ శ్చ త్వా రావణం రాక్షసాధిపమ్
బల మాదిశ్య త త్సర్వం శుకో వాక్య మథా బ్రవీత్. ౧

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; శుకో= శు చెప్పెను.

కుండు; సారణస్య=సారణునియొక్క;	అంత, శుకుండు, సారణుండు చెప్పి
వచః=మాటను; శ్చ త్వా=విని; రాక్ష	సమాటలనంతయు విని, యతండు, సా
సాధిపం = రాక్షసేశ్వరుండగు రావ	కల్యంబునంజెప్పకుండుటంచేసి, తాను
ణునిగూర్చి; తత్=ఆ; సర్వం=సమస్త	రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునకు, వాన
మయిన; బలం=నైస్యమును; ఆదిశ్య=	రనైస్యమునంతయుంబాపి, యిట్లుచె
చూపి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ =	ప్పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

స్థితాః పశ్యసి యా నేతాః మత్తా నివ మహాద్విపాః
న్యగోధానివ గాంగేయాః సాలాః హైమవతానివ. ౨
ఏతే దుష్ప్రసహా రాజాః బలినః కామరూపిణః
దైత్యదానవసంకాశా యుద్ధే దేవపరాక్రమాః. ౩

టీక॥ రాజాః= రాక్షసరాజుండవ	లెనున్నవారలును ; గాంగేయాః=
గురావణుడా! మత్తాః=మదించిన;	గంగాతీరంబులంబుట్టిన; న్యగోధానివ
మహాద్విపానివ స్థితాః= ఏనుంగులువ	(స్థితాః)=మట్టిచెట్లువలెనున్న వార

లును ; హైమవతాఁక=హిమవత్పర్వలవారలు.

తంబునంబుట్టిన; సాలానివ(స్థితాఁక)=
మద్దిచెట్లువలె నున్న వారలు నగు ;
యాఁక=ఏ;వీతాఁక=వీరలను;పశ్యసి=
చూచుచున్నావో; ఏతే=వీరలు ; దు
ష్ప్రసహః=పీర్వసలవిగానివారలు. బ
లినః= అధికమయినబలముగలవారలు;
కామరూపిణః= ఇచ్ఛార్థీనమగు రూప
ముగలవారలు ; దైత్యదానవసంకా
శాః=దైత్యులతోనుదానవులతోను స
మానులయినవారలు;యుద్ధే= యుద్ధ
మునందు; దేవపరాక్రమాః = దేవ
తలపరాక్రమమువంటిపరాక్రమము గ

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా.
మదవుటేనుంగులుంబోలె, గంగాతీరం
బునంబుట్టిన వటవృక్షంబులుంబోలె ,
హిమవత్పర్వతంబునంబుట్టిన సాలవృ
క్షంబులుంబోలె మహాకాయులయియు
న్నయావానరలంజూచుచున్నావే ;ఏర
లుదుఙ్గయులు; బలవంతులు; కామ
రూపులు;దైత్యదానవులకు సరిపడ్చు
వారలు;యుద్ధంబునదేవతలకుంబోలె
బరాక్రమంబుగలవారలు.
అని,తాత్పర్యము.

ఏషాం కోటిసహస్రాణి నవ పంచద సప్తచ
తథా శంఖసహస్రాణి తథా బృందశతానిచ. ౪

టిక॥ఏషాం=ఈవానరులయొక్క;
కోటిసహస్రాణి= కోటులయొక్కవే
లు; నవ=తొమ్మిదియు;పంచద= అ
యిదును;సప్తచ=ఏడును;తథా = అ
ట్లు;శంఖసహస్రాణి=శంఖముయొక్క
వేలును; తథా=అట్లు ; బృందశతా
నిచ=బృందములయొక్క నూలులును;

సంతె(అర్ధ్యాహృతము)=ఉన్నవి.
ఈవానరులు , తొమ్మిదివేలకోట్లు
ను, అయిదువేలకోట్లును, ఏడువేలకో
ట్లును.పెక్కువేలశంఖంబులును , పె
క్కునూలులబృందంబులును,ఇట్లు, అ
నంతంబుగనున్నారు.
అని,తాత్పర్యము.

ఏతే సుగ్రీవసచివాః కిష్కింధానిలయా స్పదా
హరయో దేవగంధర్వై రుత్పన్నాః కామరూపిణః. ౫

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౫౩

స ౨౨

టిక॥ ఏతే=ఈ; హరయః=వానరలయి; ఉత్పన్నాః=పుట్టినవారలు.
 రులు; సుగ్రీవసచివాః=సుగ్రీవునిసహ
 యులు; సదా = ఎల్లప్పుడు; కిష్కిం
 ధానిలయాః=కిష్కింధయెయినికిపట్టు
 గాఁగలవారలు; దేవగంధర్వైః=దేవ
 తలచేతనుగంధర్వులచేతను; కామరూ
 పిణిః=ఇచ్చాధీనమగు రూపముగలవా
 లవారలు. అని, తాత్పర్యము.

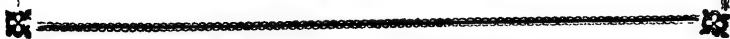
యా తౌ పశ్యసి తివ్రంతౌ కుమారౌ దేవరూపిణౌ
 మైందశ్చ ద్వివిదశ్చ భౌ తాభ్యాం నాస్తి సమా యుధి. ౬.

టిక॥ దేవ=రావణుఁడా! రూపి
 ణౌ=మంచిరూపముగల; తివ్రంతౌ=
 ఉన్న; కుమారౌ = యావనవంతుల
 గు; యా=ఏ; తౌ=వారలను; పశ్య
 సి=చూచుచున్నావో; తౌ(అధ్యాహ్న
 తము)=ఆ; ఉభౌ=ఇద్దఱును; మైంద
 శ్చ=మైందుండును; ద్వివిదశ్చ=ద్వివి
 దుండును. యుధి = యుద్ధమునందు;

తాభ్యాం=వారలతో; సమః=సమా
 నుడు; నాస్తి=లేడు.
 రావణుఁడా! సుందరరూపులను
 యావనవంతులనుగూ, వీరలిద్దఱును, మైం
 దద్వివిదులనంబడుదురు; యుద్ధంబున,
 వీరలకుసరివచ్చువాఁడెవ్వఁడునులేడు.
 అని, తాత్పర్యము.

బ్రహ్మణా సమనుజ్ఞాతా వమృతపాశినా వృథా
 ఆశంసేతే యుధా లంకా మేతౌ మదితౌ మోజసా. ౭

టిక॥ ఏతౌ(అధ్యాహ్నతము)=ఏ
 రలు; ఉభౌ=ఇద్దఱును; బ్రహ్మణా =
 ణౌ=బ్రహ్మచేవునిచేత; సమనుజ్ఞాతౌ =
 అనుమతింపఁబడినవారలయి ; అమృత
 ప్రాశిసౌ=అమృతంబుభుజించినవార
 లు. ఏతౌ=వీరలు; యుధా=యుద్ధ
 ముచేత ; ఓజసా=పరాక్రమముచేత;
 లంకాం=లంకాపురిని; మదితౌ =

మదిఁచుటకు ; ఆకంసేతే = కోరు
చున్నాడు.

ఈమైందద్వివిదులు , బ్రహ్మజేవున
సజ్జంజేసి, యమృతంబుద్రావియున్నా

రు; వీరలు, తమపరాక్రమంబున, యు
ద్ధంబునలంకాపురినిమదిఁపంగోరుచు
న్నారు. అని, తాత్పర్యము.

యా వేతావేతయోః పార్శ్వే స్థితౌ పర్వతసన్నిధౌ
సుముఖో సుముఖశ్చేతి మృత్యువుతో పితౄ స్సమా. ౮
ప్రేక్షంతౌ నగరీం లంకాం కోటిభి దేశభి వృతౌ

టీక||వేతయోః = ఈమైందద్వివిదు
లయొక్క; పార్శ్వే = ప్రక్కయం
దు; పర్వతసన్నిధౌ = కొండలతోసమా
నులగు; యా = ఎవరు; దేశభిః = పది
యిరువది; కోటిభిః = కోటులచేత ; వృ
తౌ = చుట్టబడినవారలయి; లంకాం =
లంకయను; నగరీం = పట్టణమును; ప్రే
క్షంతౌ = చూచుచు; స్థితౌ = ఉన్నారో;
ఏతౌ = వీరలు; సుముఖః = సుఖంబు
ను; అసుముఖశ్చ = అసుముఖుడు
ను. ఇతి = అని; ఉచ్చ్యతే (అధ్యాహృత

ము) = చెప్పబడుచున్నారు . మృత్యు
వుతో = మృత్యువుయొక్క - కొడుకులు ;
పితౄః = తండ్రీకి; సమా = సమానులు.
ఈమైందద్వివిదులకుఁబ్రక్కాను, గొం
డలువలెనద్దలు, పదికోటులనైనన్యముం
గూడి, లంకాపురింజూచుచున్నారు, చూ
డుము. వీరలు, సుముఖుండును , దు
ముఖుండుననంబడుదురు; మృత్యువు
కొడుకులు; తండ్రీవంటి పరాక్రమవం
తులు. అని, తాత్పర్యము.

యంతు పశ్యసి తిష్ఠంతం ప్రభిన్నమివ కంజరమ్. ౯
యో బలాన్తో భయే తుగ్ధ స్సముద్రమపి వానరః
ఏషో భిగంతా లంకాయా వై దేశ్యో నైవద ప్రభో. ౧౦

టీక||ప్రభో = రావణుడా ! ప్రభి ఏనుగువలెనున్న; తిష్ఠంతం = ఉన్న;
న్నం = మదించిన; కంజరమివ (స్థితం) = యంతు = ఎవ్వనిమాత్రము ; పశ్యసి =

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౪౫౫

స ౨౨

<p>చూచుచున్నావో; యిఁ=ఏ;వానరః=వానరుడు;కుగ్రధః=కోపించినవాడై; సముద్రమపి=సముద్రమునేనను;క్షోభఁ యేత్=క్షోభంపఁజేయునో; ఏషః=ఇతఁడు;లంకాయాః=లంకాపురియొక్కయు; వైదేవ్యాః=సీతయొక్కయు; తవచ=నీయొక్కయు; అభిగంతా=పొందినవాడు.</p>	<p>రావణుడా! మదపుటేనుంగు వతె నున్నయావానరపీరుంజూచుచున్నావు గదా! ఈతండు, కోపంబునొందినచో, సముద్రంబునేని క్షోభంబు నొందించును; ఇతఁడె, లంకకువచ్చి, సీతంజూచి, సీతోమాటలాడిపోయినవాడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఏనం పశ్య పురా దృష్టం వానరం పున రాగతమ్
శ్రేష్ఠః కేసరిణః పుత్రో వాతాత్మజ ఇతి శ్రుతః. ౧౧

<p>టీక॥ పురా=మున్ను;దృష్టం=చూడఁబడినవాడును;పునః=మఱల;ఆగతం=వచ్చినవాడునగు;ఏనం=ఇతనికి;పశ్య=చూచుము. అయం(అధ్యాహృతము)=ఇతఁడు;శ్రేష్ఠః=మొదటివాడైన;కేసరిణః=కేసరియొక్క; పుత్రః=కొడుకు. వాతాత్మజః=వాయుపు</p>	<p>యొక్కకొడుకు; ఇతి=అని; శ్రుతః=వినుఁబడినాడు. మున్నుసీతనింజూచియున్నావు; ఇప్పుడుమఱల, వచ్చియున్నాడు;చూచుము; ఇతఁడు, కేసరికేత్రజపుత్రుండు; వాయుదేవునకుఁ బుట్టినవాడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

హనుమా నితి విఖ్యాతో లంఘితో యేన సాగరః
కామరూపీ హరిశ్రేష్ఠో బలరూపసమన్వితః. ౧౨
అనివార్యగతిశ్చైవ యథా సతతగః ప్రభుః

<p>టీక॥ యేన=ఎవనిచేత; సాగరః=సముద్రము; లంఘితః=దాటఁబడినదో; అయం(అధ్యాహృతము)=ఈ;</p>	<p>హరిశ్రేష్ఠః=హనరోత్తముఁడు; హనుమా=హనుమంతుండు; ఇతి=అని; విఖ్యాతః=ప్రసిద్ధి నొందినవాడు. కా</p>
--	---

మరూపి = ఇచ్ఛాధీనంబగురూపముగలవాఁడు. బలరూపసమన్వితః = బలముతోనురూపముతోను గూడిన వాఁడు. పృథుః = సర్వవ్యాపకుఁడయిన; సతతగోయథా = వాయువువలె ; అనివార్యగతివైచివ = అడ్డగింప నలవిగాని గమనముగలవాఁడు.

ఇతని పేరు హనుమంతుఁడనియందురు; ఇతం డేసముద్రంబుదాఁటిలంకకువచ్చినమహాప్రభావుండు; కామరూపి; మహాబలుండు; పర్వతాకారుండు; సర్వవ్యాపకుండుగువాఁడువలె , అనివార్యంబగుగమనముగలవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యంతం భాస్కరం దృష్ట్వా చాలఃకిల విపాసితః. ౧౩
త్రియోజనసహస్రం తు అధ్వాన మవతీర్యహి
అదిత్య మాహరిష్యామి న మే త్స త్రప్తియాస్యతి. ౧౪
ఇతి సంచిత్త్య మనసా వురై వ బలదర్శితః
అనాధృవ్యతమం దేవ మపి దేవషికాదానవైః. ౧౫
అనాసాద్యైవ పతితో భాస్కరోదయనే గిరా

టికా|| ప్ర రా = మున్ను; ఏవః = ఈహనుమంతుండు; చాలఃకిల = చాలుండై యే; విపాసితః = దప్పిగొన్నవాడై; ఉద్యంతం = ఉదయించుచున్న; భాస్కరం = సూర్యుని; దృష్ట్వా = చూచి; బలదర్శితః = బలముచేగర్వించినవాడై; “అదిత్యం = సూర్యుని; ఆహరిష్యామి = భక్షించెదను. మే = నాయొక్క; త్సత్ = ఆకలి; నప్రతియాస్యతి = పోదు,” ఇతి = అని; మనసా = మనసుచేత; సంచిత్త్య = ఆలోచించి; త్రియోజన సహస్రం = మూడైన ఆమడలవేయిగల; అధ్వా

నం = మార్గమును; అవతీర్య = పొంది (“హి” అనునది పాదపూరణార్థము); దేవషికాదానవైరపి = దేవతలచేతనుఋషులచేతనుదానవులచేతను; అనాధృవ్యతమం = ఎంతమాత్రముధర్మికంపరాని; దేవం = దేవుండైనసూర్యుని; అనాసాద్యైవ = పొందకయే; భాస్కరోదయనే = సూర్యుండుదయించునట్టి; గిరౌ = పర్వతమునందు; పతితః = పడినాఁడు. మున్ను, ఇతండు, చాల్యంబున, వాకనాచాకలిగిని, యప్పుడెయిదయిం

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౪౫౭

స ౨౮

కుడున్నసూర్యుంజూచి, బలగర్వంబున, దేవర్షిదానవులకైననుజెనకరానిసూ
 “నాకాఁకలిదీఁకున్నది; సూర్యునింబట్టి ర్యునిసమీపంబునకుఁబోవంజాలక, యు
 ఖషించెదను.” అని, చలించి, పెక్కువేల దయుపర్వతంబునఁబడెను.
 యోజనంబులు, ఆకాశంబునఁబోయి, అని, తాత్పర్యము.

పతి తస్య కపి రస్య హను రేకా శిలాతలే. ౧౬
 కించి ద్భిన్నా దృఢహనో హానుమా నేవ తేన వై

టిక|| దృఢహనోః = దృఢములయి తుండు.
 నచెక్కిలిమీదిభాగములుగల; శిలాతలే = దృఢంబులయినచెక్కిలిమీదిభాగము
 తాదియందు; పతితస్య = పడిన; అస్య = లుగలయీవానరుండు, అట్లు, ఉద
 ఈ; కపిః = వానరునియొక్క; ఏకా = యాచలంబున, శిలాతలంబుపైఁబడఁ
 ఒక్కఁడైన; హనుః = చెక్కిలిమీదిభాగానే, యతనిచెక్కిలిమీదిభాగముక
 గము; కించిత్ = కొంచెము; భిన్నా = టి; కొంచెము భిన్నమయినది; కావు
 పగిలినది. తేనవై = అందుచేతనే; ఏ ననే, యతనికిహనుమంతుఁడనిపేరువచ్చి
 షః = ఇతండు; హనుమాన్ = హనుమం న్నది. అని, తాత్పర్యము.

సత్య మాగమయోగేన మమైవ విదితో హరిః. ౧౭

టిక|| మమ = నాకు; ఆగమయోగేన = నమ్మకముగలవానరుఁ డొక్కఁడు
 గేన = ఆప్తవాక్యముయొక్క సంబంధ నెప్పుఁగా, నీహనుమంతుని సంగతి
 ముచేత; ఏషః = ఈ; హరిః = వానరుఁ యంతయు నాకుఁడెరిసినది; ఇదిసత్య
 డు; విదితో = తెలియఁబడినాఁడు. స ము. అని, తాత్పర్యము.
 త్యం = యథార్థము.

నాస్య శక్యం బలం రూపం ప్రభావో వాపిభాషితుమ్

టిక|| అస్య = ఈహనుమంతునియొ రూపముగాని, ప్రభావోవాపి = మహి
 క్క; బలం = బలముగాని; రూపం = మగాని; భాషితుం = చెప్పుటకు; నశ

కృం=అలవిగాదు.

నలవిగాదు.

ఈహనుమంతుని బలముగానియా
కారముగాని ప్రభావముగాని, చెప్ప

అని, తాత్పర్యము.

ఏష ఆశంసతే లంకా మేకో మదితు మోజసా. ౧౮

టిక|| ఏషః=ఈహనుమంతుడు, ఏ రుచున్నాడు.

కః=ఒక్కండే; ఓజసా=పరాక్రమము
చేత; లంకాం= లంకాపురిని; మదిక
తుం=మదికంచుటకు; ఆశంసతే=కో

ఇతండాక్కండె, పరాక్రమంబున,
లంకాపురినంతయు మదికంపవలె నని
యున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

యత్యైవో నంతర శ్వార శ్శ్యమః పద్మనిభేక్షణః
ఇత్వోకూడా మతిరథో లోకే విఖ్యాతపారుషః. ౧౯
యస్మిన్న చలతే ధర్మో యో ధర్మం నాతివత్తతే
యోబ్రాహ్మ మస్త్రం వేదాంశ్చ వేత్తివేదవిదాం వరః. ౨౦
యోభింద్యా ద్దగనం చాణ్డేః పర్వతానప దారయేత్
యస్య మృత్యో రివక్రోధ శ్శక్రస్యేవ పరాక్రమః. ౨౧
యస్య భార్యా జనస్థానా స్తీతాచాపహృతా త్వయా
స ఏష రామ స్త్వాం యోధుం రాజక్ సమభివత్తతే. ౨౨

టిక|| రాజక్=రావణుడా! శూ
రః = యుద్ధమునందుభయములేనివా
డును; శ్శ్యమః=శ్శ్యమలవణుండును;
పద్మనిభేక్షణః= కమలములతోసమాన
ములయినకండ్లుగలవాడునగు; యః=
ఏ; ఏషచ=ఈతేడును; అనంతరః=అవ
కాశములేకున్నాడో, హనుమంతునిప్ర
క్కనున్నాడోయనుట; యః(అధ్యా

హృతము) = ఎవ్వడు; ఇత్వోకూ
డాం=ఇత్వోకువంశంబునంబుట్టినవార
లలోపల; అతిరథః=పెక్కువిలుకాండ్ర
తోబోరువాడో, ఉత్తముడోయను
ట; లోకే=లోకమునందు; విఖ్యాతపారు
షః=ప్రసిద్ధిపొందిన పరాక్రమము గల
వాడో; యస్మిక్= ఎవ్వనియందు; ధ
ర్మః=ధర్మము; నచలతే(నచలతి)=

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౫౯

స ౨౮

చలింపదోయిఁ=ఎవ్వఁడు;ధమఁ=ధ
మఁమును;నాతివతఁ తే = అతిక్రమిం
పఁడో;వేదవిదాం= వేదముదెలిసినవా
రలలో;వరః=శ్రేష్ఠుండగు;యిఁ=ఎవ్వఁ
డు;బ్రాహ్మం=బ్రహ్మసంబంధియగు;అ
స్త్రం=అస్త్రమును;వేదాంశ్చ = వేద
ములను;వేత్తి=ఎఱుంగునో;యః = ఎ
వ్వఁడు;బాణైః = బాణములచేత;గగ
నం=అకాశమును;భింద్యాత్=భేదించు
నో;పర్వతానపి= పర్వతంబులనుంగూ
డ;దారయేత్=పగుల్పునో; యస్య=ఎ
వ్వనికి;మృత్యోరివ=మృత్యువునకుంబో
లె;క్రోధః=కోపమును;శక్రస్యేవ=ఇం
ద్రునకుంబోలె;పరాక్రమః=పరాక్రమ
మును;అస్త్రీ(అధ్యాహృతము)కలదో;
యస్య=ఎవ్వనియొక్క; భార్యా=పెం
డ్లామయిన;సీతాచ= సీతాదేవియు;
త్వయా=నీచేత; జనస్థానాత్=జనస్థా
నముననుండి;అపహృతా= అపహరిం
పఁబడినదో; ఏషః=ఇతఁడు;సః=అట్టి;
రామః=రాముడు. త్వం=నిన్నుగూ

ర్చి;యోధుం=యుద్ధముసేయుటకు; అ
భివతఁ తే=వచ్చుచున్నాఁడు.
రావణుడా! ఈహనుమంతునకు
సమీపంబున , శూరుండునుశ్యామలవ
ణుండునుబుంజరీక నయనుండునిగుది
వ్యపురుషుండొక్కఁడున్నాఁడు , చూ
డుము; ఈతండుఇత్వేషకులంబునఁబు
ట్టినవారిలోను త్తముండు ; నీవుజనస్థా
నంబుననుండియపహరించిన సీతాదేవి
యితనిభార్యయె; ఇతనిధమఁబు వ
దలదు ; ఇతండునుధమఁబునువదల
దు; వేదవేత్తలలోను త్తముండు ; బ్ర
హ్మాస్త్రంబు మొదలుగానమస్తాస్త్రం
బులనుదెలిసినవాఁడు; అకాశంబునైన
నుబాణంబులభేదింపఁగలఁడు; పర్వతం
బులనుంగూడఁ బగలఁజేయఁగలఁడు ;
మృత్యువునకుంబోలెమహాకోపంబునుదే
వేందునికుంబోలెఁబరాక్రమంబునుగల
వాఁడు ; ఈతండేరాముండు ; నీతో
యుద్ధంబుసేయుటకువచ్చుచున్నాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

యస్యైవ దక్షిణే పాశ్వే శుద్ధజాంబూ నదప్రభః

విశాలవత్సాస్త్రామ్రో నీలకుంచితమూర్ధఃజః. ౨౩

ఏషోస్య లక్ష్మణో రామభ్రాతా ప్రాణసమః ప్రియః

టిక||యస్య= ఏరామునియొక్క;దక్షిణే= కుడిదైన;పాశ్వే = ప్రక్క-

యందు; శుద్ధకాంబూనదప్రభః = ని మునియొక్క; భాగతా = తమ్ముడు. ప్రా
మలమయిన బంగారమయొక్క కాం
తివంటి కాంతిగలవాడును; విశాలవ
త్తః = వెడల్పయిన తొమ్మగలవా
డును; తామ్రాక్షః = ఎఱ్ఱని కండ్లుగలవా
డును; నీలకుంచితమూర్ధజః = నల్లనివి
యు వక్రములయినవియునగు తలవెం
డుకలుగలవాడునగు; యః (అధ్యా
హృతము) = ఏవః - ఈతడు; అస్తి
(అధ్యాహృతము) = ఉన్నాడో, ఏ
వః = ఇతడు; లక్ష్మణోనామ = లక్ష్మ
ణుండను పేరుగలవాడు. అస్య - ఈరా
మునియొక్క; భాగతా = తమ్ముడు. ప్రా
ణసమః = ప్రాణంబులతో సమానుడై
న; ప్రియః = ఇష్టుడు.
ఈరాముని దక్షిణపార్శ్వంబున,
బంగారువంటి మేనుగలవాడును విశాల
వక్షుండును, కోపంబునంజేసి, యెఱ్ఱని
కండ్లుగలవాడును, నల్లనివియువక్రము
లునగు వెండుకలుగలవాడునగు నొ
క్కరాజపుత్రుండున్నాడు; చూడుము;
ఇతండు, లక్ష్మణుండు; రామునితమ్ముం
డు; రామునకుఁ బాగొంటువంటి ప్రియుం
డు. అని, తాత్పర్యము.

నయే యుద్ధేద కుశల స్సర్వకాస్త్ర విశారదః. ౨౪
అమషీ దుజయో జేతా విక్రాంతో బుద్ధిమాన్ బలీ
రామస్య దక్షిణో బాహు నిత్యం ప్రాణో బహిశ్చరః. ౨౫

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము) = ఈ మయినబుద్ధిగలవాడు; బలీ = అధికమ
లక్ష్మణుండు; నయే = నీతికాస్త్రమునం
దు; యుద్ధేద = యుద్ధమునందును; కుశ
లః = సమర్థుండును; సర్వకాస్త్రవి
శారదః = సమస్తకాస్త్రంబులయందు
నుబండితుండు; అమషీ = అధికమయి
నకోపముగలవాడు; దుజయో =
జయింపనలవిగానివాడు; జేతా = జ
యించువాడు; విక్రాంతః = పరాక్ర
మంబుగలవాడు; బుద్ధిమాన్ = అధిక
మయినబుద్ధిగలవాడు; బలీ = అధికమ
యినబలంబుగలవాడు. రామస్య = రా
మునియొక్క; దక్షిణః = కుడిదైన; బా
హుః = భుజము; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును;
బహిశ్చరః = బయటనుండునట్టి; ప్రా
ణః = ప్రాణము.
ఈలక్ష్మణుండు, నీతికాస్త్రమునం
దును యుద్ధంబునందును మిక్కిలి యుగళ
ర్థుండు; సమస్తకాస్త్రంబులును జెలిగిన
వాఁడు; మహాకోపుండు; దుజయో

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౪౬౦

స ౨౨

యొందు; జయశీలుండు ; పరాక్రమ
వంతుండు; బుద్ధివంతుండు; బలవంతుం
డు; రామునికుడిఘజము ; మఱియు

రామునకుఁబ్రాణంబు వంటివాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

సహ్యేష రాఘవ స్యాథేః జీవితం పరిరక్షతి
ఏషైవా శంసతే యుద్ధే నిహంతుం సర్వరాక్షసాన్. ౨౬

టి||ఏవః— ఈతఁడు; రాఘవస్య=రా
మునియొక్క; అథేః= కార్యమునిమి
త్తమయి; జీవితం=ప్రాణమును; సప
రిరక్షతిహి=రక్షింపఁడుగదా! ఏషైవ
(ఏవఏవ)—ఇతఁడే; యుద్ధే= యుద్ధ
మునందు; సర్వరాక్షసాన్ = సమస్త
రాక్షసులను; నిహంతుం= వధించుట

కు; ఆశంసతే=కోరుచున్నాఁడు.
ఈలక్ష్యము, రామునిమిత్త
మయి, ప్రాణంబులనేనివదుచును; ఈ
తండ్రికొండె, యుద్ధంబున సమస్తగా
క్షసులను వధింపవలెననియున్నాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

యస్తు సవ్య మసౌ పక్షం రామస్యాశ్రిత్య తిష్ఠతి
రక్షోగణ పరిక్షిప్తి రాజాహ్యేష విభీషణః. ౨౭

టి||యస్తు = ఏ; అసౌ= ఇతఁ
డుమాత్రము; రక్షోగణపరిక్షిప్తః=
రాక్షసులచే పరివేష్టించబడినవాఁడై;
రామస్య=రామునియొక్క; సవ్యం=
ఎడమదైన; పక్షం=ప్రక్కను; ఆశ్రిత్య=
ఆశ్రయించి; తిష్ఠతి=ఉన్నాఁడో; ఏ
వః=ఇతఁడు; రాజా=రాజుని; వి
భీషణోహి=విభీషణుండుగదా!

ఎవ్వండు , నలుగురురాక్షసులం
గుడి , రామునిసవ్యపార్శ్వంబునను

న్నాఁడో, ఇతఁడు, రాక్షస రాజుండ
గువిభీషణుండు. అని, తాత్పర్యము.
ఇందు , “రాజాహ్యేషవిభీషణః”
అనుస్థలంబుననున్న “హి” అనునక్షర
ముచే, గాయత్రి పదాటవయక్షరము
గ్రహింపబడినది; పదునైదువేలగ్గిం
ధంబులయినవి; ఇంకఁబదునాటవగ్రం
థసహస్రం చారంభింపఁబడినదని యె
ఱుంగునది.

శ్రీమతా రాజరాజేన లంకాయా మభిషేచితః

త్వామేవ ప్రతి సంరంభో యుద్ధాయైషోభివర్తతే. ౨౮

టీక॥ శ్రీమతా - శ్రీమంతుండగు; న్నాడు.

రాజరాజేన=రాజరాజుడైన రాముని	శ్రీమతుండును , రాజరాజుండున
చేత; లంకాయాం=లంకయందు; అభి	గురాముండు, ఈవిభీషణుని , లంకా
షేచితః=అభిషేకింపఁబడినట్టి; ఏవః -	రాజ్యంబునకు రాజుగా నభిషేకించి నా
ఈవిభీషణుండు; సంరంభః = సంరంభ	దు; ఇతండు, అతిసంభంబున, నీపై
ముతోఁగూడినవాడై; త్వాంప్రత్యేవ=	కేయుద్ధంబునకు వచ్చుచున్నాడు.
నిన్నుగూర్చియే; యుద్ధాయ= యుద్ధ	అని, తాత్పర్యము.
ముకొఱకు; అభివర్తతే = వచ్చుచు	

యంతు పశ్యసి తిష్ఠంతం మధ్యే గిరి మివాచలమ్
సర్వ శాఖామృగేంద్రాణాం భర్తాః మపరాజితమ్. ౨
తేజసా యశసా బుద్ధ్యా జ్ఞానేనాభి జనేనచ
యః కపి నతిబభ్రాజ హిమవానివ పర్వతాః. ౩౦
కిష్కింధాం య స్సమధ్యాస్తే గుహం స గహనద్రుమామ్
దుర్గాం పర్వతదుర్గాస్తాం ప్రధానై స్సహ యూధవై. ౩౧
యస్యైషా కాంచనీ మాలా శోభతే శతపుష్కరా
కాంతా దేవమనుష్యాణాం యస్యాం లక్ష్మీః ప్రతిష్ఠితా. ౩౨
ఏతాంచ మాలాం తారాంచ కపిరాజ్యంచ శాశ్వతమ్
సుగ్రీవో వాలినం హత్వా రామేణ ప్రతిపాదితః. ౩౩

టీక॥ సర్వశాఖామృగేంద్రాణాం=	ఉష్ణవాండును; అచలం=నిశ్చలుండును;
సమస్తవానరులకును; భర్తారం=ప్ర	గిరిమివ(స్థితం) = పర్వతమువలెనున్న
భుండును; అపరాజితం=జయింపఁబడ	వాండునగు; యంతు=ఎవ్వనిని; పశ్యసి=
నివాండును; మధ్యే=నడుమ; తిష్ఠంతం=	చూచుచున్నావో; యః=ఎవ్వఁడు; తేజ

సా=కాంతిచేతను; యశసా=కిరీతచేత
ను; బుధ్యా=బుద్ధిచేతను; జ్ఞానేన=జ్ఞా
నంబుచేతను; అభిజనేనచ=కులముచేత
ను; కపీక=వానరులను; పర్వతాక=
కొండలను; హిమవానివ=హిమవత్ప
ర్వతమువలె; అతిబధ్రాజ=అతిశయిం
చిప్రకాశించెనో; యః=ఎవ్వఁడు; ప్ర
ధానైః=ముఖ్యులయిన; యూధపైస్స
హ=యూధపులతోఁగూడ; దుగ్ధాం=
ప్రవేశింపనలవిగానిదియును; పర్వతదు
గ్ధాం=పర్వతరూపమయినదుగ్ధాం
బుననున్నదియు; సగహనద్రుమాం=వ
నవృక్షంబులతోఁగూడినదియునగు; గు
హాం=గుహారూపమయిన; కిష్కిం
ధాం=కిష్కింధను; సమధ్యాస్తే=అధి
ష్ఠించియుండునో; యస్యాం=దేనియం
దు; లక్ష్మీం=వీరలక్ష్మీ; ప్రతిష్ఠితా=స్థిర
మయియుండునో; సా(అధ్యాహృత
ము)=అట్టి; యస్య=ఎవ్వనియొక్క; ఏ
షా=ఈ; దేవమనుష్యాకాం=దేవత
లకునుమనుష్యులకును; కాంతా=కోరఁబ
డినదియు; శతపుష్కరా=నూలుకమల
ములుగలదియు; కాంచనీ=బంగారువికా
రమైనదియునగు; మాలా=మాలిక; శో
భతే=ప్రకాశించుచున్నదో; సః(అధ్యా
హృతము)=అట్టి; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁ

డు; రామేణ=రామునిచేత; వాలినం=
వాలిని; హత్వా=వధించి; ఏతాం=ఈ;
మాలాంచ=మాలికను; తారాంచ=తా
రను; కాశ్వతం=స్థిరమగు; కపిరాజ్యం
చ=వానరరాజ్యంబును; ప్రతిపాదితః=
పొందింపఁబడినాఁడు.

ఈరామవిభీషణులనడుమఁ, బర్వ
తంబువలె నిశ్చలుండైయున్న సర్వవా
నరముఖ్యులబాచుచున్నావుగా! ఇతం
దుసర్వవానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు;
హిమవత్పర్వతము సమస్త పర్వతము
లనతిశయించియుండునట్లు, ఈతండు,
తేజంబునను యశస్సునను బుద్ధిచేతను
జ్ఞానంబుచేతను గులంబుచేతను సమ
స్తవానరుల నతిశయించి యున్నాఁ
డు; దుగ్ధాంబునుపర్వతదుగ్ధా పరివే
ష్టితంబును జాట్టును వనంబులు గలది
యునగు, గుహారూపకిష్కింధయందు,
ముఖ్యులగుయూధపులం గూడి, వాన
ముసేయుచుండును; ఈతనివశ్శస్త్రలం
బునసూటుకమలంబులు గల కాంచన
మాలిక వెలంగుచున్నది, చూడుము;
ఇదిదేవతలకునుగూడ దులభ మయి
నది; దీనిధరించినవాఁడు, ఎప్పుడును
యద్ధంబునఁబరాజయంబునొందఁడు,
రాముండు, యద్ధంబునవాలిని వధిం

చి, సుగ్రీవునకు, ఈకాంచన మాల రాజ్యంబును, సిద్ధించునట్లు గావించెను. యుఁ దారయుకాశ్వతంబగు వానర అని, తాత్పర్యము.

శతం శత సహస్రాణాం కోటి మాహు మనీషిణః
శతం కోటిసహస్రాణాం శంఖ ఇత్యభిధీయతే. ౩౪

టీక॥ శత సహస్రాణాం = లక్షల నూలు; శంఖ ఇతి = శంఖమని; అభిధీయోక్తః; శతం = నూటిటిని; మనీషి యతే = చెప్పబడుచున్నది. ణః = పండితులు; కోటిం = కోటినిగా; అ నూలులక్షలు, కోటియని చెప్పదు మాహి = చెప్పచున్నారు. కోటిసహస్రా న్నారు; నూలువేలకోట్లు, శంఖమనఁ ణాం = వేయికోటులయొక్క; శతం = బడుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

శతం శంఖసహస్రాణాం మహాశంఖ ఇతి స్త్యుతః
మహాశంఖసహస్రాణాం శతం బృంద మితి స్త్యుతమ్. ౩౫

టీక॥ శంఖసహస్రాణాం = శంఖము లవేలయొక్క; శతం = నూలు; మహా శంఖ ఇతి = మహాశంఖమని; స్త్యుతః = చెప్పబడినది. మహాశంఖసహస్రాణాం = మహాశంఖంబులవేలయొక్క; శతం = నూలు; బృందమితి = బృందమని; స్త్యుతం = చెప్పబడినది. నూలువేలశంఖంబులు మహాశంఖం బగుచున్నది; నూలువేల మహాశంఖం బులుబృందమని చెప్పబడుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

శతం బృందసహస్రాణాం మహా బృంద మితి స్త్యుతమ్
మహాబృందసహస్రాణాం శతం పద్మ మితి స్త్యుతమ్. ౩౬

టీక॥ బృందసహస్రాణాం = బృంద ములవేలయొక్క; శతం = నూలు; మహాబృందమితి = మహాబృందమని; స్త్యుతం = చెప్పబడినది. మహాబృందసహస్రాణాం = మహాబృందములవేలయొక్క; శతం = నూలు; పద్మమితి = పద్మమని; స్త్యుతం = చెప్పబడినది. నూలువేలబృందములు మహాబృంద

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౪౬౫

స ౨౮

మనిచెప్పబడినది; మహాబృందంబులు | అని, తాత్పర్యము.
నూలువేలు, పద్మంబగుచున్నది.

శతం పద్మసహస్రాణాం మహాపద్మమితి స్మృతమ్
మహాపద్మసహస్రాణాం శతం ఖవఃమితి స్మృతమ్. ౩౭

టీక|| పద్మసహస్రాణాం=పద్మంబు | తం=చెప్పబడినది.
లవేలయొక్క; శతం=నూలు; మహాప | నూలువేలపద్మంబులు మహాపద్మం
ద్వమితి=మహాపద్మమని; స్మృతం= చె | బనంబడును; మహాపద్మంబులునూలువే
ప్పబడినది. మహాపద్మసహస్రాణాం= | లు, ఖర్వంబనంబడును.
మహాపద్మములయొక్క-వేలు ; శతం= | అని, తాత్పర్యము.
నూలు; ఖర్వమితి = ఖర్వమని; స్మృ

శతం ఖర్వసహస్రాణాం మహాఖర్వ మితి స్మృతమ్
మహాఖర్వసహస్రాణాం సముద్ర మభిధీయతే. ౩౮

టీక|| ఖర్వసహస్రాణాం=ఖర్వము | ముద్రముగా; అభిధీయతే=చెప్పబడు
లవేలయొక్క; శతం=నూలు; మహాఖ | చున్నది.
ర్వమితి=మహాఖర్వమని; స్మృతం= చె | నూలువేలఖర్వంబులు మహాఖర్వం
ప్పబడినది. మహాఖర్వసహస్రాణాం= | బనంబడుచున్నది; మహాఖర్వంబులునూ
మహాఖర్వములవేలయొక్క; శతం(అ | లువేలు, సముద్రంబనంబడును.
ధ్యావృతము)=నూలు; సముద్రం=స | అని, తాత్పర్యము.

శతం సముద్రసాహస్ర మోఘ ఇత్యభిధీయతే
శత మోఘసహస్రాణాం మహాఘృతి విశ్రుతః. ౩౯

టీక|| శతం=నూలు; సముద్రసాహ | ఘమని; అభిధీయతే=చెప్పబడుచున్న
స్రం=సముద్రంబులవేలు ; ఓఘృతి=ఓ | ది. ఓఘసహస్రాణాం= ఓఘములవేల

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౮

యొక్క-; శతం=నూలు; మహాఘృత చెప్పబడును; నూలువేల, యోగుము
త= మహాఘృతముని ; విశ్రుతః=వినబ లు,మహాఘృతమనబడును.
దినది.
అని, తాత్పర్యము.
నూలు వేలసముద్రములు , ఓఘము

ఏవం కోటిసహస్రేణ శంఖానాంచ శతేనచ
మహాశంఖసహస్రేణ తథా బృందశతేనచ. ౪౦
మహాబృందసహస్రేణ తథా పద్మశతేనచ
మహాపద్మసహస్రేణ తథా ఖర్వశతేనచ. ౪౧
సముద్రేణ శతేనైవ మహాఘ్నేన తత్రైవచ
ఏవ కోటి మహాఘ్నేన సముద్రసప్తశేనచ. ౪౨
విభిషణేన సచిన్తై రాక్షసైః పరివారితః
సుగ్రీవో వానరేంద్ర స్త్వాం యుద్ధార్థం మభివతతే
మహాబలవృతో నిత్యం మహాబలపరాక్రమః. ౪౩

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; కోటిసహస్రే ట్లు; ఖర్వశతేనచ=ఖర్వములయొక్క-
ణ=కోటులవేయింటిచేతను;తథా=అ నూలుచేతను; శతేన=నూలుయిన; స
ట్లు; శంఖానాంచ=శంఖములయొక్క ముద్రేణైవ=సముద్రముచేతను ; తత్రై
యు; శతేనచ=నూలుచేతను; మహా వచ=అట్లే; మహాఘ్నేన=మహాఘ
శంఖసహస్రేణ = మహాశంఖములవే ముచేతను; సముద్రసప్తశేనచ= సము
యింటిచేతను;తథా=అట్లు;బృందశతే ద్రముతోసమానమయిన; మహాఘ్నే
నచ = బృందములయొక్కనూలుచేత నచ = కోటిమహాఘ్నులచేతను ;
ను; మహాబృందసహస్రేణ=మహాబృ విభిషణేన=విభిషణునిచేతను;సచిన్తైః=
దములయొక్కవేయింటిచేత;తథా = (అతని)మంతులగు; రాక్షసైః= రా
అట్లు; పద్మశతేనచ=పద్మంబులనూలు నులచేతను; పరివారితః= పరివేష్టిం
చేతను;మహాపద్మసహస్రేణ=మహాప పటదినవాండును;మహాబలవృతః=గౌ
ద్మములయొక్కవేయిచేతను;తథా=అ ప్పనైనయముచే జుట్టబడినవాండును ;

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౪౭

స ౨౮

నిత్యం = ఎల్లప్పుడును ; మహాబలపరాక్రమః = అధికమయినబలమునుబరాక్రమమునుగలవాఁడును; వానరేంద్రః = వానరరాజుండునగు; ఏషః = ఈ; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; త్వం = నిన్నుగూచి; యుద్ధాథకం = యుద్ధముకొఱకు; అభీవృతః = వచ్చుచున్నాఁడు.

వేయికోటులును నూఱుశంఖంబులునువేయి మహాశంఖంబులునునూఱుబృందంబులును వేయిమహాబృందంబులును,

నూఱుపద్మంబులును, వేయిమహాపద్మంబులగు నూఱుభర్వంబులును, నూఱుసముద్రంబులునుమహాఘంబులునుగోటిమహాఘంబులును, ఇట్లు, సముద్రంబువలెననంతంబయినమహాసేనంగూడి, విభీషణుండునుఅతనిమంతులగురాక్షసులునువెంటనడవ, మహాబలపరాక్రమశాలియు, వానరరాజుండునగుసుగ్రీవుఁడు, నీతోయుద్ధమునేయవచ్చుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఇమాం మహాసేన సమీత్య వాహినీ
ముపస్థితాం ప్రజ్వలితగ్రహమాపమామ్
తతః ప్రయత్నః పరా విధీయతాం
యథా జయస్సాన్యన్త పరైః పరాజయః ౪౪

టీక|| మహారాజ = మహారాజుండవగురావణుఁడా ! ప్రజ్వలితగ్రహమాపమామ్ = జ్వలించుచున్నగ్రహముతోఁబోలి-గలదియు; ఉపస్థితాం = వచ్చినదియనగు; ఇమాం = ఈ; వాహినీం = సేనను; సమీత్య = చూచి ; తతః = అటుపిమ్మట; యథా = ఎట్లు; జయః = జయము; స్వాత్ = కలుగదో; పరైః = శత్రువులచేత; పరాజయః = అపజయము; న = కలుగదో; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు; పరమః = శ్రేష్ఠమయిన; ప్ర

యత్నః = ప్రయత్నము. విధీయతాం = చేయఁబడుఁగాక.

మహారాజుండవగు రావణుఁడా ! కూరగ్రహముంబోలె వెలుంగుచున్నయిమ్మహాసేనంజూచి, యింక , మనకు, జయముగలుగునట్లును, శత్రువులచేనపజయమురాకుండునట్లును, జక్కఁగాఁబ్రయత్నంబుగావింపుము. అని, శుకుండు, రావణునకుఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టావింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టావింశస్సర్గః టీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

ఏ కోన త్రింశ సర్గః ప్రారంభః.

శుకేనతు సమాఖ్యాతాం స్తాన్ దృష్ట్వా హరియూధపాన్
సమీపస్థాంశ్చ రామస్య భ్రాతరం స్వం విభీషణమ్. ౧
లక్ష్మణంచ మహావీర్యం భుజం రామస్య దక్షిణమ్
సర్వవానరరాజంచ సుగ్రీవం భీమవిక్రమమ్. ౨
కించిదా విగ్మహృదయో జాతకోధశ్చ రావణః
భర్తృయామాస తా వీరౌ కథాం తే శుకసారణౌ. ౩

టీక॥ రావణః=రావణుడు; శుకే=	మముగలవాఁడును; రామస్య=రాము
న=శుకునిచేత; సమాఖ్యాతాన్ =	నియొక్క; దక్షిణం= కుడిదైన; భు
చేప్పఁబడిన; తాన్=ఆ; హరియూధ	జం=బాహువునగు; లక్ష్మణంచ=లక్ష్మ
పాన్=వానరశ్రేష్ఠులను; రామస్య =	ణుని; సర్వవానరరాజం=సమస్తవా
రామునియొక్క; సమీపస్థాన్ = సమీ	నరులకునుబ్రధుండగు; భీమవిక్రమం=
పముననున్న; స్వం=తన; భ్రాతరం=	భయంకరమయిన పరాక్రమముగల;
తమ్ముఁడయిన; విభీషణంచ= విభీషణు	సుగ్రీవంచ=సుగ్రీవుని; దృష్ట్వాతు =
ని; మహావీర్యం= అధికమయిన పరాక్ర	మాచినంతనె; కించిత్= కొంచెము;

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౪౬

స ౨౫

ఆవిగ్నహృదయః = భయమువొందిన
మనస్సుగలవాడై; జాతకోధశ్చ = భ
ట్టించుకోపముగలవాడై; కథాంతే =
కథయొక్క తుదియందు; పీఠా = పరా
క్రమశాలలగు; తే = ఆ; శుకసార
ణౌ = శుకసారణులను; భర్త్యయా
మాస = బెదిరించెను.

అంత, రావణుడు, శుకుండుచె
ప్పినవాసరయూధపులనందఱను, రాము
నిసమీపంబుననున్నతనతమ్ముండగు విభీ

షణుని, మహాపరాక్రమశాలియు రా
మనికుడిభుజమునయిన లక్ష్మణుఁ, భ
యంకరవీర్గుండునున మై న్నవాసర రా
జుండునగుసుగ్రీవుఁ, మఱియుమానుమం
తుండుమొదలగు మేటివాసరవీరులనుం
జూచి, మనంబునంగొంచెము భయము
వొంది, యంతంబరమకుపితుండై, పరా
క్రమవంతులగునాశుకసారణులం జూ
చి, పరుషవచనంబుల బెదిరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అధోమఖా తౌ ప్రణతా వబ్రవీ యుకసారిణౌ

రోషగర్భదయా వాచా సంరబ్ధః పరుషం వచః. ౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరా
వణుండు; సంరబ్ధః = వేగముతోఁగూడిన
వాడై; ప్రణతౌ = నమస్కరించినవార
లును; అధోమఖా = క్రిందు మొగమయి
నముఖముగలవారలునగు; తౌ = ఆ; శుక
సారిణౌ = శుకసారణులనుగూర్చి; రో
షగర్భదయా = కోపముచేడగ్గుత్తికగల;
వాచా = మాటచేత; పరుషం = కఠినమ

యిన; వచః = మాటను; అబ్రవీత్ = చె
ప్పెను.

ఆరావణుండు, తనకునమస్కరిం
చి, మొగంబువంచుకొనియున్న శుకసా
రణులంబూచి, సంరంభంబునఁ, గోప
ముచేడగ్గుత్తికగదురఁ, బరుషవాక్యంబు
న, నట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స తావత్సదృశంనామ సచివై రుపజీవిభిః

విప్రియం నృపతే ర్వక్తుం నిగ్రహే ప్రగ్రహే ప్రభోః. ౫

టీక॥ నిగ్రహే = నిగ్రహించుటయం
దును; ప్రగ్రహే = అనుగ్రహించుట

యందును; ప్రభోః = సమభుకండగు; నృ
పతే = రాజునకు; ఉపజీవిభిః = అశ్ర

యించిజీవించునట్టి; సచివైః = మంత్రులచేత; విప్రియం = అనిష్టమయినమాటలు; వక్త్రం = చెప్పటకు; తావత్ = ఎంతమాత్రము; సద్యశం = సరియైనది; ననామ = కాదుగాదా!

నిగ్రహశునిగ్రహంబులు సేయుటకు సమర్థులండగు, రాజునకు, అతనియొద్దట దుకుచుండుమంత్రులు, ఇట్లు, అప్రియవారతలంజెప్పట, యెంతమాత్రము సరిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

రిపూణాం ప్రతికూలానాం యుద్ధార్థ మభివర్తతామ్
ఉభాభ్యాం సద్యశంనామ వక్త్రమప్రస్తవే స్తవమ్. ౬

టీక|| ఉభాభ్యాం = ఇద్దఱిచేతను; అప్రస్తవే = అసమయమునందు; ప్రతికూలానాం = ప్రతికూలురును; యుద్ధార్థం = యుద్ధముకొఱకు; అభివర్తతాం (అభివర్తమానానాం) = మునకువచ్చినవారలునగుశత్రువులను, వచ్చుచున్నవారలునగు; రిపూణాం = మీరిద్దఱునిట్లుస్తోత్రము సేయుట యుశత్రువులయొక్క; స్తవం = స్తోత్రము

ను; కతుకం = చేయుటకు; సద్యశంనామ = సరియాయేమి? ఇట్టియుద్ధారంభసమయంబున, మనకుఁబ్రతికూలురును మనపైకి యుద్ధమునకువచ్చినవారలునగుశత్రువులను, మీరిద్దఱునిట్లుస్తోత్రము సేయుట యుక్తమా? అని, తాత్పర్యము.

ఆచార్యా గురవో వృద్ధా వృధా వాం పర్యుపాసితాః
సారం య ద్రాజకాస్త్రాణా మనుజీవ్యం న గృహ్యతే. ౭

టీక|| యత్ = ఏకారణమువలన; రాజకాస్త్రాణాం = రాజనీతిశాస్త్రములయొక్క; సారం = ముఖ్యమయిన; అనుజీవ్యం = భృత్యకార్యము; నగృహ్యతే = గ్రహించబడలేదో; తత్ (ఆధ్యాపృతము) = అందువలన; వాం = (తృప్తియార్థమునందువచ్చి) మీచేత; ఆచార్యా

ః = ఆచార్యులును; గురవః = గురువులును; వృద్ధాః = వృద్ధులును; వృధా = వ్యర్థముగా; పర్యుపాసితాః = ఉపాసించబడినారు. మీరలు, రాజనీతిలో సార భూతమయిన భృత్యకార్యము దెలియకున్నారు, కావున, మీరలు, ఆచార్యులను గురువులను వ

శ్రీ మద్రామాయణము యుద్ధ కాండము.

౪౩

స ౨౯

ధులను సేవించినదంతయువ్యభాషము. అని, తాత్పర్యము.

గృహీతో వా సవిజ్ఞాతో భారోజ్ఞానస్య వోహ్యతే

టీక॥ గృహీతోవా = గ్రహింపఁబడిన ట్టిచేసినను; దానియర్థము తెలిసికొన దైనను; సవిజ్ఞాతః = తెలియఁబడలేదు. లేదు; లేక అర్థము తెలిసియు, దానియ జ్ఞానస్య = జ్ఞానముయొక్క; భారః = సుష్టానము లేకుండుటవలన, జ్ఞానభా భారము; ఊహ్యతేవా = మోయఁబడు రమును, మోయుచున్నార కారణము, చున్నదేము. అని, తాత్పర్యము.

ఒకవేళ, మీరలు, నీతిశాస్త్రము గ

ఈదృశై స్సచివై ర్యుక్తో మూఢే దిష్ట్యా ధరామ్యహమ్

టీక॥ అహం = నేను; మూఢే = ఇట్టి మూఢులగు మంత్రులంగూడి మూఢులగు; ఈదృశై = ఇట్టి; సచి యుండుటవలన, నేనెప్పుడోకత్తువుల వై = మంత్రులతో; యుక్తః = కూడిన చేహతుండైయుండువలసినవాడను; దే వాడనై; దిష్ట్యా = అదృష్టముచేత; ధ పయోగంబున, బ్రతికియున్నాను. రామ = బ్రతికియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

కిన్న మృత్యోర్భయంనాస్తీ వక్త్రం మాం పరుషం వచః
యస్య మే శాసతో జిహ్వ ప్రయచ్ఛతి శుభాశుభమ్.

టీక॥ శాసతః = అజ్ఞాపించుచున్న; చః = మాటను; వక్త్రం = చెప్పటను; యు యస్య = ఏ; మే = నాయొక్క; జిహ్వ = వయోః (అధ్యాహృతము) = మీకు; మృ నాలుక; శుభాశుభం = మంగళమును అ త్యోః = మరణమువలన; భయం = వెఱ పంగళమును; ప్రయచ్ఛతి = ఇచ్చుచున్న లు; నాస్తీకిన్ను = లేదాయేమి? దో.తం (అధ్యాహృతము) = అట్టి; మాం = నేనాజ్ఞాపించిన, నామాటమాత్ర నన్నుగూర్చి; పరుషం = కఠినమయిన; వ మువలననె, శుభముగాని యశుభము

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౯

గానిగలుగునుగదా! అట్లుండగా, మీరు మీకి నాయెదుటసిట్టపరువవచనంబులా
మరింబునకుఁగూడ భయపడరా యే డితిలే? అని, తాత్పర్యము.

అప్యేవ దహనం స్పృష్ట్యా వనే తివంతి పాదపాః

రాజదోషపరామృష్టా స్తివంతే నాపరాధినః. ౧౦

టీక వనే = అడవియందు; దహ	వ్వంతే(నతివ్వంతి)=ఉండరు.
నం=అగ్నిహోత్రమును; స్పృష్ట్యాపి=	అడవియందు దావానలంబుదగిలిన
తాకియు; పాదపాః=వృక్షములు; తి	వృక్షంబులుగూడ తేమంబుననుండును ;
వ్వంతేవ= ఉండునే, రాజదోషపరా	రాజకోపంబునకుఁ బాత్రులయినయ
మృష్టాః=రాజదోషముచేసంబంధింపఁ	పరాధులుమాత్రము , తేమంబువొం
బడిన; అపరాధినః=అపరాధులు; నతి	చంజాలరు. అని, తాత్పర్యము.

హన్యా మహంత్యి మా పాపా శత్రుపక్షప్రశంసకౌ

యది పూర్వోపకారైస్తు నక్రోధో మృదుతాం ప్రశేత్. ౧౧

టీక పూర్వోపకారైస్తు= మునుప	దును.
టియుపకారములచేతమాత్రము; క్రో	వీరలుమున్నునాకుఁ గావించిన యు
ధః=కోపము; మృదుతాం=మెత్తనగు	పకారములుజ్ఞప్తికివచ్చుటవలన, నాకో
టను; నప్రశేవ్యధి=పొందకుండునేని; అ	పముతగ్గకుండునేని, నేను, ఇప్పుడే, శ
హంతు=నేనుమాత్రము ; శత్రుపక్ష	త్రుపక్షంబును బ్రశంసించిన పాపిష్ఠు
ప్రశంసకౌ=శత్రుపక్షమును స్థాపించు	లగునీశుకసారణులను వధించి వుత్తు
నట్టి; పాపా=పాపిష్ఠులగు; ఇమా= ఈ	ను. అని, తాత్పర్యము.
శుకసారణులను; హన్యాం = వధించు	

అపధ్వంసత గచ్ఛధ్వం సన్నికషాక డితో మమ

సహి వాం హంతు మిచ్ఛామి స్త రా మ్యుపకృతాని వామ్. ౧౨

టిక॥ అపద్ధంసత = స్థానముననుండి భ్రష్టులగుదురు. ఇతః = ఇచ్చటనుండి; మమ = నాయొక్క; సన్నికషాత్ = ప్రత్యక్షముననుండి; గచ్ఛర్వం (గచ్ఛత) = పొండు. వాం = మిమ్ము; హంతుం = చంపుటకు; నేచ్ఛామిహి = కోరనుగాదా! వాం = నాయొక్క; ఉపకృతాని = ఉపకారములను; స్మరామి = తలచుచున్నాను.	మిమ్ము స్థానభ్రష్టులం గావించుట మంచిది; నాదగ్గి అనుండవలదు, పొండు మీరు మమ్ము పెక్కుపకారములం గావించినవారలుకావున, మిమ్ము వధింప నొల్లను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

హతావేవ కృతఘ్నా తౌ మయి స్నేహపరాక్రుభౌ

టిక॥ కృతఘ్నా = చేయఁబడినయుపకారములను మఱచినవారలును; మయి = నావిషయమయి; స్నేహపరాక్రుభౌ = స్నేహమునకుఁ బెడమొగముగలవారలునగు; తౌ = అట్టిమీరలు; హతావేవ = చంపఁబడినవారలె.	మీరలు, కృతఘ్నులనియునాయందు స్నేహములేనివారలనియు, విడిచిపెట్టుటయే, మిమ్ము వధించుటయగుచున్నది. అని, రావణుండు శుక సారణులతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ఏవ ముక్తాతు సప్రీరౌ తావుభౌ శుకసారణౌ. ౧౩

రావణం జయశబ్దేన ప్రతినంద్యాధి నిస్సృతౌ

టిక॥ తౌ = అ; శుకసారణౌ = శుకసారణులు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తాతు = చెప్పఁబడినవారలందుఁ గలతనె; సప్రీరౌ = సిగ్గుతోఁగలవారలయి; రావణం = రావణుని; జయశబ్దేన = “జయ” యనుశబ్దముచేత; ప్రతినంద్య = పొగడి; అభినిస్సృతౌ = పోయిరి.	అశుకసారణులిర్పూరున, రావణుని మాటనువిని, లజ్జవొందినవారలయి, రావణుని జయశబ్దం వినఁబొగడి, యంతంబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

అబ్రవీత్తు దశగ్రీవ స్సహిపథం మహాబాహరమ్. ౧౪

<p>టీక॥ దశగ్రీవః = రావణుండు; సమీ పస్థం = సమీపంబుననున్న; మహూద రంతు = మహూదరునిగూచికయు; అ బ్రవీత్ = చెప్పెను.</p>	<p>అంత, రావణుండు, తనసమీపం బుననున్న మహూదరుంజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఉపస్థాపయ మే శీఘ్రం చారా స్మితివికారదాఽ

<p>టీక॥ మే = నాకొఱకు; సీతివికార దాఽ = రాజసీతియందుఁబండితులయు న; చారాఽ = వేగులవాండ్రు; ఉ పస్థాపయ = రావించుము. రాజసీతియందు మిక్కిలియుఁబం</p>	<p>డితులయినచారులను నాయొద్దకుఁదీసి కొనిరమ్ము. అని, రావణుండు, మహూ దరునకుం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

మహూదర స్రతో క్తస్తు శీఘ్ర మాక్షాపయ చ్చరాఽ. ౧౫

<p>టీక॥ మహూదరః = మహూదరుఁ డు; తథా = అట్లు; ఉ క్తస్తు = చెప్పఁబ డినవాఁడైనంతనా; శీఘ్రం = శీఘ్రము గా; చరాఽ = వేగులవాండ్రను; ఆక్షాప యత్ = ఆక్షాపించెను.</p>	<p>మహూదరుండు, రావణునియా జ్ఞాపింపున, వేగులవాండ్రనురావణ ునియొద్దకురమ్మనియాక్షాపించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తతశ్చరా స్సంత్యరితాః ప్రాప్తాః పాథీవకౌసనాత్
ఉపస్థితాః ప్రాంజలయో వధకయిత్వా జయాశిషా. ౧౬

<p>టీక॥ తతః = అంత; చారాః = వేగు లవాండ్రు; పాథీవకౌసనాత్ = రా జాజ్ఞ వలన; స్సంత్యరితాః = వేగిరపడిన వారలయి; ప్రాప్తాః = వచ్చినవారల యి; ప్రాంజలయః = మంచిదేమోడ్చు</p>	<p>గలవారలయి; జయాశిషా = జయవ్ర తిపాదకముయిన యాశీర్వచనముచేత; వధకయిత్వా = దీవించి; ఉపస్థితాః = సేవించుచుండిరి. అంతం కారత్రుడును, రాజాజ్ఞ</p>
---	---

చొప్పున, వేగులు నవచ్చి, చేమోడ్పుడముగా వించి, కొలిచి యుండిరి.
గీలించి, “జయజయ” యుగా యాశీర్వాదిని, తాత్పర్యము.

తా నట్రవి త్రతో వాక్యం రావణో రాక్షసాధిపః
చారాక్ష ప్రత్యాయితాక్ష శూరా నృక్షాక్ష విగతసాధ్వసాక్ష. ౧౭

టీక॥ తతః=అంత; రాక్షసాధిపః= రాక్ష=వేగులవాండ్రుగూచి; వా
రాక్షసులకుఁబ్రభుఁడయిన; రావణః= క్యం=మాటను; అట్రవీత=చెప్పెను.
రావణుడు; ప్రత్యాయితాక్ష= నమ్మ అంత, రాక్షసేశ్వరుండగు రావ
కముంచడగినవారలును; శూరాక్ష= ణుండు, విశ్వసనీయులును శూరులును
యుద్ధమునందుభయములేనివారలును; శత్రుభయములేనివారలు రాజభక్తిగల
భక్తాక్ష=రాజభక్తిగలవారలును; వి వారలునగునాబారులంజూచి, యిట్లుని,
గతసాధ్వసాక్ష= పోయిన శత్రుభయ చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ముగలవారలునగు; తాక్ష=అ; చా

ఇతోగచ్ఛత రామస్య వ్యవసాయం పరీక్షథ
మంత్రి వ్యభ్యంతరా యేస్య ప్రీత్యా తేన సమాగతాః. ౧౮

టీక॥ ఇతః=ఇచ్చటనుండి; గచ్ఛత= చేరినవారలో; తానపి (అధ్యాహృత
ప్రాండు. రామస్య=రామునియొక్క; వ్య ము)=వారలనుగూడ; పరీక్షధ్వం (అ
వసాయం=ప్రయత్నమును; పరీక్షథ(ప ధ్యాహృతము)=పరీక్షింపుడు.
రీక్షధ్వం)=పరీక్షింపుడు. మంత్రిఁ= మీరిచ్చటనుండి, రామునిద్దకుఁ
మంత్రులయందు; యే=ఎవ్వరు; అ బోయి, యతనివ్యవసాయంబెట్టిజైన
స్య=ఈ రామునికి; అభ్యంతరాః= అం దియు, సతనికంతరంగభూతులును బ్ర
తరంగభూతులొ; తేన=అతనితో; ప్రీ యులునగుమంత్రులెవ్వరైనదియుఁ బ
త్యా=స్నేహముచేత; సమాగతాః= రీక్షించిరందు. అని, తాత్పర్యము.

కథం స్వపితృ జాగతా కి మన్యచ్చ కరివ్యతి

విజ్ఞాయ నిశ్రుణం సర్వ మాగంతవ్య మశేషతః. ౧౯

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) = ముగా; విజ్ఞాయ = తెలిసికొని; అగంత
రామః; కథం = ఎట్లు; స్వపిత = నిదు
రించుచున్నాడు; కాగతః = మేలుకొ
నుచున్నాడు; అన్యత్ = ఇతరమును;
కిం = దేనిని; కరిష్యతి = చేయును; సర్వం =
సమస్తమును; నిశ్రుణం = సామర్థ్యము
వోచునట్లుగా; అశేషతః = నిశ్చేష

ముగా; విజ్ఞాయ = తెలిసికొని; అగంత
వ్యం = వచ్చుటకావలసినది.
రామండు, ఎట్లునిదురించును? ఎట్లుమే
లుకొనును? మఱియే మేమికార్యము సే
యఁదలంచియున్నాడు? ఈసంగతుల
నన్నింటిని సామర్థ్యకాంబనంబకఁగఁ
జెలిసికొని, రావలయును, అని, తా.

చారేణ విదిత శ్చత్రుః పండితై ర్వసుధాధిపైః
యథే స్వల్పేన యత్నేన సమాసాద్య నిరస్యతే. ౨౦

టీక॥ పండితైః = బుద్ధిమంతులగు; యింపఁబడుచున్నాడు.
వసుధాధిపైః = రాజులచేత; చారే
ణ = వేగులవానిచేత; విదితః = తెలిసి
కొనఁబడిన; శత్రుః = శత్రువు; య
థే = యుద్ధమునందు; సమాసాద్య =
పొంది; స్వల్పేన = కొంచెమయిన; య
త్నేన = ప్రయత్నము చేత; నిరస్యతే = జ

బుద్ధిమంతులగు రాజులు, చారుని
వలన, శత్రువు తెఱంగంతయు నెఱిం
గి, యుద్ధంబున ననాయాసంబుగా శ
త్రువును జయింతురు. అని రావణుడు
చారులతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

చారాస్తు తే తథే త్యక్తా ప్రహృష్టా రాక్షసేశ్వరమ్
శాదూల మగ్రతః కృత్వా తత శ్చత్రుః ప్రదక్షిణమ్. ౨౧

టీక॥ తతః = అంత; తే = ఆ; చారా
స్తు = వేగులవాండ్రును; తథేతి = అట్లే;
యని; ఉక్తా = చెప్పి; ప్రహృష్టాః =
మిక్కిలియునంతసించినవారలయి; శా
దూలం = శాదూలుని; అగ్రతః =
ముందట; కృత్వా = చేసికొని; రాక్ష
సేశ్వరం = రాక్షసులకుఁ బ్రభుఁడైన
రావణునింగూర్చి; ప్రదక్షిణం = ప్రదక్షి

ణమును; దక్రః=చేసిరి.

అంతరాచారులు, రావణుని మాటను విని, యట్లేయనియ్యుకొని, పరమసంతుష్టులయి, శౌదూకలనింబుర

స్కరించుకొని, రాక్షసేశ్వరుండగు

రావణునకుఁ బ్రదక్షిణంబుగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తే త మ్మహాత్మానం చారా రాక్షససత్తమమ్

కృత్వా ప్రదక్షిణం జగ్తు ర్యత్ర రామ స్సలక్ష్మణః. ౨౨

టీక॥ తతః=అంత ; తే=ఆ; చారా=రాక్షసవేగులవాండ్రు ; మహాత్మానం=అధికమయినపరాక్రమముగల ; తం=

ఆ; రాక్షససత్తమం= రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు రావణునిగూచిఁ; ప్రదక్షిణం=ప్రదక్షిణమును; కృత్వా=చేసి; యత్ర= ఎచ్చట; సలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితోఁగూడిన; రామః=రాముఁడు; అస్తి (అధ్యా

హృతము)=ఉన్నాఁడో; తత్ర (అధ్యాహృతము)= అచ్చటికి ; జగ్తుః=పోయిరి.

అట్లు, ఆచారులు, మహాపరాక్రమశాలియగునారావణునికిఁ బ్రదక్షిణంబు, తత్క్షణంబు రామలక్ష్మణులందుఁగల్గిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే సువేలస్య శైలస్య సమీపే రామలక్ష్మణౌ

ప్రచ్ఛన్నా దదృశు గత్వా స సుగ్రీవవిభీషణౌ. ౨౩

టీక॥ తే=ఆచారులు; గత్వా=పోయి; సువేలస్య=సువేలమును; శైలస్య=పర్వతముయొక్క; సమీపే=సమీపమునందు ; ప్రచ్ఛన్నాః=కప్పఁబడినవారలయి, వేషాంతరధారులయియునుట; స సుగ్రీవవిభీషణౌ= సుగ్రీవునితోను విభీషణునితోనుం గూడిన ; రామలక్ష్మణౌ=

రామలక్ష్మణులను ; దదృశుః= చూచిరి.

ఆచారులు, పోయి, మఱియొకరూపముధరించి, సువేలపర్వతసమీపంబున, సుగ్రీవవిభీషణులసహితులయియున్న రామలక్ష్మణులంజూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రేక్షమాణా శ్చమాం తాం చ బధూవు భయవిక్లవాః

<p>టిక॥ తే (అధ్యాహృతము) = ఆ చారులు; తాం = ఆ; చమాంచ = సేన ను; ప్రేక్షమాణాశ్చ = చూచుచును; భ యవిక్లవాః = భయముచేచీడింపఁబ డినవారలు; బధూవుః = అయిరి.</p>	<p>ఆచారులు, రామలక్ష్మణులను, ఆ వ్యాసరసేనసుంజూచినంతసే, మిక్కిలి యభయంబునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తేతు ధర్మాత్మనా దృష్టా రాక్షసేంద్రేణ రాక్షసాః. ౨౪

<p>టిక॥ తే = ఆ; రాక్షసాస్తు = చారుల యిన రాక్షసులును; ధర్మాత్మనా = ధ ర్మాత్మభావుఁడగు; రాక్షసేంద్రేణ = రాక్షసరాజుండుగనువిభీషణునిచే ; దృ</p>	<p>ష్టాః = చూడఁబడినారు. ధర్మాత్ముండుగనువిభీషణుండు, ఆ చారులంగనుంగొనెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

విభీషణేన తత్రస్థా నిగృహీతా యదృచ్ఛయా

<p>టిక॥ తత్రస్థాః = ఆసేనయందున్న చారులు; యదృచ్ఛయా = డచ్చాటుచే త; విభీషణేన = విభీషణునిచేత; నిగృహీ తాః = పట్టువడినారు.</p>	<p>ఆచారులు, ఆసేనయందుండిరుగు చుండి, ఆకస్మికముగా విభీషణునిచేఁబ ట్టుకొనఁబడిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

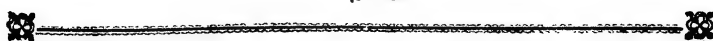
కాదూర్వా గ్రాహిత స్త్రీకః పాపోయ మితి రాక్షసః. ౨౫

<p>టిక॥ కాదూర్వాః = కాదూర్వలుం డను; రాక్షసః = రాక్షసుండు; అయం = ఈతఁడు; పాపః = దుష్టుఁడు. ఇతి = అ ని; గ్రాహితః = పట్టియివ్వఁబడెను.</p>	<p>అండు, కాదూర్వుండుమిక్కిలియు దుష్టుండని, విభీషణుండతనివానరులచే తికింబట్టియిచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

మోచిత స్సోపి రామేణ వధ్యమానః ప్లవంగమైః

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౪౭

స ౨౯

టిక్కెప్లవంగమైః=	వానరులచేత; డినాడు.
వధ్యమానః=	వధింపఁబడుచున్న; పో
పిఁజకాదూలుండును; రామేణ=	వానరులకాదూలుని వధింపఁ
రామునిచేత; మోచితః=	బూన, రాముండువానివిడిపించెను.
	అని, తాత్పర్యము.

ఆనృశంస్యేన రామస్య మోచితా రాక్షసాః పరే. ౨౬

టిక్కెరామస్య=	రామునియొక్క; మఱియు, రాముండుదయచే, తర
ఆనృశంస్యేన=	దియచేత; పరే= ఇతరు
లయిన; రాక్షసాః=	చారులనుంగూడ, విడిపించెను.
రాక్షసులు; మో	అని, తాత్పర్యము.
చితాః=	విడిపింపఁబడినారు.

వానరై రదితా శ్రేతు విక్రాంతై లఘువిక్రమైః

త్రనలకంకా మనుచ్రాస్తా శ్వసంతో నష్టచేతసః. ౨౭

టి శ్రేతు=	ఆచారులును; విక్రాంతై=	త్రనః=	మఱి; లంకాం=	లంకాపురిని; అ
పరాక్రమముగలవారలును; లఘువిక్ర	మైః=	శీఘ్రమయినపరాక్రమముగలవ	అచారులు, అట్లుపరాక్రమవంతు	
రలునగు; వానరైః=	వానరులచేత; అ	లునుశీఘ్రవిక్రములునగువానరులచేఁ		
దితాః=	పిడింపఁబడినవారలయి; శ్వ	ల్బలుదిని, నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు, విమన		
సంతః=	ఊర్వులుపుచ్చుచు; నష్టచేత	మిగిలయి, మఱి, నెట్టకేలకు, లంకంజే		
సః=	పోయినమనస్సు గలవారలయి; రిరి.	అని, తాత్పర్యము.		

తతో దశగ్రీవ ముపస్థితా స్తు తే

చారా బహినిశ్చర రా నికాచరాః

గిరే శ్చువేలస్య సమిపవాసినం

స్యవేదయతో భీమబలం మహాబలాః. ౨౮

టీక॥ తతః= అటుపిమ్మట; బహు	యినబలముగలరాముని; న్యవేదయత్ =
నికత్వచరాః= బయటనెల్లప్పుడునుచే	తెలిపిరి.
రుగునుండువారలును; మహాబలాః =	అంతః, బర రాష్ట్రవృత్తాంతములనె
అధికమయినబలముగలవారలునగు; ని	ఱుంగుటకై యెల్లప్పుడును నితరదేశ
శాచరాః=రాక్షసులయిన; లే=అచా	ములసంచారముసేయువారలునుమహా
రులు; దశగ్రీవం=రావణుని; ఉపస్థితా	బలకొలులునగునాచారులు, రావణుని
స్తు=పొందినవారలయినంతనె; సువేల	యొద్దకుఁబోయి , భయంకరబలుండ
స్య= సువేలమను; గిరేః= పవళము	గురాముండు సువేలాద్రిసమీపంబునను
యొక్క; సమీపవాసినం=సమీపమున	న్నాడని, విన్నవించిరి.
నుండునట్టి; భీమబలం= భయంకరము	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేః, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యద్ధకాండే, ఏకోనత్రింశస్సగళః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యద్ధకాండైకోన త్రింశస్సగళటీక,
ముగిసినది.

॥

త్రింశస్సగళ ప్రారంభః.

తతస్త మక్షోభ్యుబలం లంకాధిపతయే చరాః
సువేలే రాఘవం తైలే నివిష్టం ప్రత్యవేదయత్ . ౧

టీక॥ తతః=అంతః; చరాః= చారులు; తైలే=పర్యతమునందు; నివిష్టం=వి
లు; లంకాధిపతయే=లంకాప్రభుండగు దీసిన్; అక్షోభ్యుబలం=కలంతపెట్టరాని
రావణునికొఱకు ; సువేలే=సువేలమ సేనగల; తం=ఆ; రాఘవం= రాముని;

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౪౫౦

స ౩౦

ప్రత్యక్షదయః=విన్నవించిరి.

అంత, నాకాదూకలాదిచారులు, డనిరావణునకుంజెప్పిరి.

రాముండులెక్కలేనివానిరసేనతోనువే అని,తాత్పర్యము.

చారాణాం రావణ శ్చ త్వాప్రాప్తం రామం మహాబలమ్
జాతోద్వేగోఽ భవ త్కించి చ్ఛాదూకలం వాక్య మబ్రవీత్. ౨

టీక|| రావణః=రావణుండు;చారా ద్వి;వాక్యం=మాటను ; అబ్రవీత్=బె
డెం= (పంచమ్యర్థమందువట్టి)చారు ప్పెను.

లవలన;మహాబలం= అధికమయినబల రావణుండు,చారులమాటలవలన,

ముగల;రామం=రాముని; ప్రాప్తం= మహాబలుండగురాముండువచ్చినాడని

వచ్చినవానిఁగా;త్వత్వా=విని ; కించి విని, కొంచెము భయమునొంది, కా

త్=కొంచెము;జాతోద్వేగః= కలిగిన దూకలుఁజూచి,యిట్లు,చెప్పెను.

భయముగలవాఁడు;అభవత్= ఆయె అని,తాత్పర్యము.

ను.కాదూకలం = కాదూకునిగూ

అయథావ చ్చ తే వణోఽ దీనశ్చ సి నిశాచర

నాసి కచ్చి దమిత్రాణాం క్రుద్ధానాం వశ మాగతః. ౩

టీక|| నిశాచర=రాక్షసుఁడా!తే= కచ్చిత్=కావుగదా?

నీయొక్క;వర్ణశ్చ=రంగును;అయథావ శాదూకలం! నీముఖకాంతియె

త్=ఎప్పుటివంటిదిగాదు.దీనశ్చ= దుః స్పటివలెలేదు; మిక్కిలియుదీనుండవై

భతుండవును;అసి=అగుచున్నావు. శ్రు యున్నావు ; శత్రువులుక్రద్ధులయిని

ద్ధానాం=కోపమునొందిన; అమిత్రా స్నేమియొజ్జేయలేదుగదా! అని,రా

ణాం=శత్రువులయొక్క;వశం= అధీ వణుండు, కాదూకునితోఁజెప్పెను.

నతను;ఆగతః=పొందినవాడవు; నాసి అని, తాత్పర్యము.

ఇతి తేనా నుశిష్టస్తు వాచం మంద ముదీరయత్

తదా రాక్షసకాధూలం కాదూలం భయవిహ్వలః. ౪

<p>టీక॥ తదా = అప్పుడు; కాదూల = దం = తిన్నఁగా; వాచం = మాటను; ఊలః = కాదూలండు; ఇతి = ఇట్లు; తే దీరయత్ = చెప్పెను.</p> <p>స = ఆ రాక్షసునిచేత; అనుశిష్టస్తు = అడు అంత, కాదూలండు, రావణు గఁబడినవాఁడైనంతసే; భయవిహ్వలః = నిమాటనువిని, పరమభీతుండై, రాక్ష భయముచే నవయవములస్సాధీనతద సో త్తముఁడగు రావణునింజూచి, మం ప్పినవాఁడై; రాక్షసకాదూలం = రా దవచనంబుననిట్లని, చెప్పెను.</p> <p>క్షసశ్రేష్ఠంధగు రావణునిగూచిక; మం అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>దం = తిన్నఁగా; వాచం = మాటను; ఊలః = కాదూలండు; ఇతి = ఇట్లు; తే దీరయత్ = చెప్పెను.</p> <p>అంత, కాదూలండు, రావణు నిమాటనువిని, పరమభీతుండై, రాక్ష సో త్తముఁడగు రావణునింజూచి, మం దవచనంబుననిట్లని, చెప్పెను.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

న తే చారయితం శక్యా రాజన్ వాసరపుంగవాః

<p>టీక॥ రాజన్ = రాక్షసరాజుండవ గురావణుడా! తే = ఆ; వాసరపుంగ వాః = వాసరో త్తములు; చారయి తుం = వేగులవాండ్రుచేఁగనుంగొనుట కు; శక్యా = అలవియైనవారలు;</p>	<p>న = కారు. రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా! ఆవాసరో త్తములు వేగులవాండ్రుకుసా ధ్యులుకారు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

విక్రాంతా బలవంతశ్చ రాఘవేణ రక్షితాః. ౫

నా పి సంభాషితం శక్యా స్సంప్రశ్నో త్ర న లభ్యతే

<p>టీక॥ విక్రాంతాః = పరాక్రమముగ లవారలును; బలవంతశ్చ = అధికమయి నబలముగలవారలును; రాఘవేణ = రా మునిచేత; రక్షితాశ్చ = రక్షింపఁబడి నవారలునగు; తే (అధ్యాహృతము) = ఆవాసరులు; సంభాషితమపి = మూట లాడుటకై నను; నశక్యాః = అలవియ</p>	<p>యినవారలుకారు. అత్ర = వీరివిషయ మందు; సంప్రశ్నో = పరీక్షించుట; న లభ్యతే = పొందఁబడదు. వాసరులు, మహాపరాక్రమకాలు లుమహాబలకాలులు రామ రక్షితులుం గావున, వారితో మాటలాడుటయైనశ క్యముగానున్నది; వారలఁబరీక్షించుట</p>
---	--

యెంతమాత్రముసాధ్యముగాదు. అని, తాత్పర్యము.

సర్వతో రక్ష్యతే పంథా వానరైః పర్వతోపమైః. ౬
ప్రవిష్టమాత్రే జ్ఞాతో హం బలే తస్మి న్నచారితే

టీక॥ సర్వతః = అంతటను; పంథా = మార్గము; పర్వతోపమైః = పలుచుచినను బర్వతాకారులగు వానరులు మార్గంబులం గావలియున్నారు; నేనానైనన్యంబుఁజొచ్చితిని ఇంక నెచ్చటనుజూడంగూడలేదు; ఇంతలో బలెనైనన్యము; ప్రవిష్టమాత్రే = ప్రవేశించబడినంతనె; అచారితే = సంచరింపబడకుండఁగానే; జ్ఞాతః = తెలియఁబడినాను.

బలా ద్గృహీతో రక్షోభి ర్వహుధా స్మి విచాలితః. ౭

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) = నవాఁడను; అస్మి = అయితిని. నేను; రక్షోభిః = రాక్షసులచేత; బలాత్ = బలిమివలన; గృహీతః = పట్టుకొనఁబడినవాఁడనై; బహుధా = పెక్కువిధములను; విచాలితః = త్రిప్పఁబడినవాఁడను; అస్మి = అయితిని. నేను; రక్షోభిః = రాక్షసులునన్ను బలాత్కారంబునంబట్టి బహువిధంబుల నేలంబొరలించిరి. అని, తాత్పర్యము.

జానుభి ముక్తిభి ద్దకంతై స్తలైశ్చా భిహతో భృశమ్
పరిణీతో స్మి హరిభి బళవద్భి రమషణ్డైః. ౮

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) = మయినబలముగలవారలునగు; హరినేను; భృశం = మిక్కిలియు; అమర్షణ్డైః = భిః = వానరులచేత; జానుభిః = మోకాళ్లచేతను; ముక్తిభిః = విడికెల్లచే

తను;దంతైః=పండ్లచేతను;తలైశ్చ=అజ కుపితులయి, నన్నునానావిధంబుల , చేతులచేతను;అభిహతః=కొట్టుబడిన విడికిళ్లంబాడిచియు, దంతంబులంగఱ వాడనై ; పరిణీతః=అంతటనుదీసికొ చియునఱచేతులంజఱచియు,బీడించి, నఁబడినవాడను; అస్తి=అయితిని. యైనన్యంబంతయు, నన్నుదీసికొని అంత, బలవంతులగునవ్వానరులు, చుట్టించిరి.అని,తాత్పర్యము.

పరిణీయచ సర్వత్ర నీశోహం రామసంసదమ్
రుధిరాదిగ్ధసర్వాంగో విహ్వల శృలితేంద్రియః. ౯
హరిభి ర్వధ్యమానశ్చ యాచమానః కృతాంజలిః

టీక॥ సర్వత్ర=అంతటను ; పరిణీ హం=నేను; రామసంసదం= రామస యచ=ప్రియము ; రుధిరాదిగ్ధసర్వాం దస్సును; నీతః=పొందింపఁబడినాను. గః=నెత్తురుచేబూయఁబడిన సమస్తా అట్లు, అవ్వానరులు, నన్నంతటం వయవములునుగలవాడను; విహ్వలః= ద్రిప్పి , నెత్తుటందడిసిన దేహముగల అవయవములస్వాధీనతదప్పినవాడను; వాడనై, మూర్ఛితుండనై , ఇంద్రి చలితేంద్రియః = చలించినయింద్రియ యంబుల స్వాధీనతదప్పి,యవ్వానరుల ములుగలవాడను ; హరిభిః= వానరు చేవధింపఁబడుచుశరణంబువేడుచుఁజే లచేత; వధ్యమానశ్చ= చంపఁబడుచు తులుమొగుడ్చుకొనియున్ననన్ను, రా న్నవాడను;యాచమానః=పార్థికిం మునియొద్దకుంగొనిపోయిరి. చుచున్నవాడను; కృతాంజలిః = చే అని,తాత్పర్యము.

రాఘవేణ పరిత్యాతో జీవామితి యదృచ్ఛయా. ౧౦

టీక॥ రాఘవేణ=రామునిచేత; ప అంత, రాముండునన్నుఁగాపాడె రిత్రాతః=రక్షింపఁబడినాను. ఇతి=ఇ ను; ఇట్లు, అదృష్టవశంబునబ్రతికివచ్చి ట్లు; యదృచ్ఛయా=డచ్చాటుచేత; జీ నాను. అని,తాత్పర్యము. వామి=బ్రతికియున్నాను.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౪౫౫

స 30

ఏష శైలే శిలాభిశ్చ పూరయిత్వా మహానావమ్
ద్వార మాశ్రిత్య లంకాయా రామ స్తీవతి సాయుధః. ౧౧

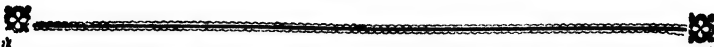
టీక॥ ఏషః=ఈ; రామః= రామ; తోఁగూడినవాడై; తివ్రతి=ఉన్నాడు.
డు; శిలాభిశ్చ=తాల్ల చేతను; మహా ఇదిగోరాముడు, తాల్లచే మహా
నావం=మహాసముద్రమును; పూరయి సముద్రంబునకుఁ గట్టఁ గట్టి, దాట
త్వా=నిండించి; లంకాయాః= లంకా వచ్చి, సువేలపర్వతంబున సాయుధుం
పురియొక్క; ద్వారం= వాకిలిని; ఆశ్రి డైయున్నాడు; ఇంకఁశీఘ్రంబున లం
త్య=ఆశ్రయించి; శైలే= సువేలపర్వ కాద్వారంబుఁ జేరంగలఁడు.
తమునందు; సాయుధః= ఆయుధము అని, తాత్పర్యము.

గరుడవ్యాహ మాస్థాయ సర్వతో హరిభి ర్స్వతః
మాం విస్మయ మహాతేజా లంకా మేవా భివతతే. ౧౨

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన ర్చియె; అభివతతే = వచ్చుచు
కాంతిగలరాముడు; మాం=నన్ను; న్నాడు.
విస్మయ = విడిచిపెట్టి; గరుడవ్యా మహాతేజాండగు రాముడు, నన్ను
హం=గరుడవ్యాహమును; ఆస్థాయ = విడిచిపెట్టినప్పటికీ, గరుడవ్యాహము
అవలంబించి; సర్వతః=అంతటను; హ నుబిడ్డి, సమస్త వా సమేతుడై,
రిభిః=వానరులచేత; వృతః= చుట్టఁబడి యీలంకాపురికివచ్చు ప్రయత్నంబున
నవాడై; లంకా మేవ=లంకాపురిగూ నుండెను. అని, తాత్పర్యము.

పురా ప్రాకార మాయాతి షీప్ర మేకతరం కురు
సీతాం వాన్యై ప్రయచ్ఛా శు సుయుధం వా ప్రదీయతామ్. ౧౩

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము)= రం=ప్రహరిని; ఆయాతి= పొందఁగ
రాముడు; పురా=మందు; ప్రాకా లండు. షీప్రం=శీఘ్రముగా; ఏకతరం=

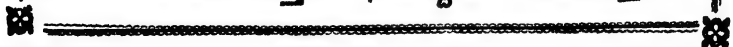
<p>రెంటనొకటిని; కురు=చేయుము . ఆ స్నే=ఈ రామునికొఱకు; సీతాంవా= సీతాదేవివైనను; ఆకు = శీఘ్రముగా; ప్రతిబుచ్చ = ఇమ్ము. సుయోధంవా= మించియుద్ధమయినను; ప్రదీయతాం= ఇవ్వఁబడుఁగాక.</p> <p>రాముండు, ఇంకస్వల్పకాలంబున</p>	<p>నైపాకారంబునావరించును ; నీవు, శీఘ్రమున , నీరెంట నొకటి నేదేనిం జేయుము ; రామునకు సీతాదేవి నే నియొసంగుము; లేక , చక్కఁగాయు ద్ధమైననుగావింపుము. అని, శౌరూఢ లుండు రావణునితోజెప్పెను.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

మనసా తం తదా ప్రేక్ష్య తచ్చృత్వా రాక్షసాధిపః
శౌరూఢం సుమహా ద్వాక్య మథో వాచ స రావణః. ౧౪

<p>టీక॥ అథ=అంత; రాక్షసాధిపః= రాక్షసరాజుండగు; సః=ఆ; రావణః= రావణుండు; తదా=అప్పుడు; తత్= ఆమాటను; శృత్వా=విని; మనసా= మనస్సుచేత; ప్రేక్ష్య = ఆలోచించి; తం=ఆ; శౌరూఢం= శౌరూఢుని గూచి; సుమహత్ = మిక్కిలియుగూ,</p>	<p>ప్రదగు; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ= చెప్పెను.</p> <p>అంతనారావణుండు, శౌరూఢు నిమాటనువిని , మనసుననాలోచించి, యాశౌరూఢులంజూచి, గొప్పమాటం జెప్పెను. అని; తాత్పర్యము.</p>
---	--

యది మాం ప్రతి యుధ్యేరక్ష దేవగంధర్వదానవాః
నై వ సీతాం ప్రదాస్యామి సర్వలోకభయాదపి. ౧౫

<p>టీక॥ మాం=నన్నుఁగూచి; బలవలనిభయమువలనను; సీతాం=సీ దేవగంధర్వదానవాః = దేవతలును గంధర్వులును దానవులును ; యుధ్యే రక్షయది=యుద్ధమునేయుదులేని; త దాపి(అధ్యాహృతము)=అప్పుడును ; సర్వలోకభయాదపి= సమస్తలోకం</p>	<p>బలవలనిభయమువలనను; సీతాం=సీ తాదేవిని; నైవప్రదాస్యామి=ఇవ్వనే యివ్వను.</p> <p>దేవతలునుగంధర్వులునుదానవు లును ఒకరిమొగినాపైకి యుద్ధము నకువచ్చినను , నాకుసమస్తలోకం</p>
---	---

బులవలనను భయంబు వాటిల్లినను , వణుండు, కాదూకలునితోఁజెప్పెను.
నేను, రామునకుసీతనివ్వను. అని,రా అని,తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా మహాలేకా రావణః పున రబ్రవీత్

టీక॥ మహాలేకాః= అధికమయిన మహాలేకాండగురావణుండు , ఈ
పరాక్రమముగల; రావణః=రావణుఁడైనకారమునకాదూకలునితోఁజెప్పి, మ
డు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్యా=చెప్పి ; పు అలనిట్లని, చెప్పెను.
నః=మఱల; అబ్రవీత్=చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

చారితా భవతా సేనా కే త్ర శూరాః శ్లవంగమాః. ౧౬

టీక॥భవతా=నీచేత; సేనా=వాన లు;కే=ఎవ్వరు?
రసేన;చారితా=సంచరింపఁబడినది.అ నీవు వానరసేనయంతయుఁ జూచి
త్ర=ఇందు; శూరాః=యొద్దమునందు నావుగదా!అందు,శూరులగువానరులే
భయములేనట్టి; శ్లవంగమాః=వానరు వ్వరుఁడెప్పుము. అని,తాత్పర్యము.

కీదృశాః కింప్రభా స్సౌమ్య వానరా యే దురాసదాః

కస్య పుత్రాశ్చ పౌత్రాశ్చ తత్త్వ మాఖ్యాహి రాక్షస. ౧౭

టీక॥సౌమ్య=శాంతుడవగు;రాక్ష సుఃతత్త్వం= యథార్థమును;అఖ్యా
స=కాదూకలుఁడా!యే = ఏ;వాన హి=చెప్పుము.
రాః=వానరులు;దురాసదాః=వైకృత సౌమ్యుండవగు కాదూకలుఁడా !
గూడనివారలో ; తే (అధ్యాత్మత అందుమహాపరాకృమకాలులగువానరు
ము)=వారలు; కీదృశాః=ఎట్టివారలు? లు, ఎట్టివారలు? వారిప్రభావమెట్టిది?
కింప్రభాః = ఏమిప్రభావముగలవార వారలెవ్వరి కొడుకులు? ఎవ్వరిమనుమ
లు?కస్య=ఎవ్వనియొక్క; పుత్రాశ్చ= లు? ఈసంగతియంతయుఁజక్కఁగాఁజె
కొడుకులును?పౌత్రాశ్చ = మనుమలు ప్పుము.అని,తాత్పర్యము.

తథా త్రప్రతిపత్స్యమి జ్ఞాత్వా తేషాం బలాబలమ్
అవశ్యం బలసంఖ్యానం కథవ్యం యుద్ధ మిచ్ఛతామ్. ౧౮

టీక॥ తథా = అట్లు; తేషాం = ఆవా
నరులయొక్క; బలాబలం = బలాబల
మును; జ్ఞాత్వా = ఎఱింగి; అత్ర = వీరివిష
యమయి; ప్రతిపత్స్యమి = తెలిసికొ
నెదను. యుద్ధం = పోరును; ఇచ్ఛతాం =
కోరుచున్నవారలకు; అవశ్యం = అవ
శ్యముగా; బలసంఖ్యానం = బలముయొ
క్కయెఱుంగుట; కథవ్యం = చేయ
బడవలసినది. అట్లు, నీవలననవ్వానరుల బలాబ
లంబులెఱింగి, వారలవిషయమయిచే
యవలసినదానిం దెలిసికొనెదను; యు
ద్ధమునే యువారలు, అవశ్యము, శత్రు
బలంబు దెలుసుకొనవలయును. అని,
రావణుండు, శాదూకానితోఁ జెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

అతై వ ముక్త శ్శాదూకాలో రావణేనో త్రమ శ్చరః
ఇదం వచన మారేభే వక్తుం రావణసన్నిధౌ. ౧౯

టీక॥ అథ = అంత; ఉ త్రమః = శ్రేష్ఠుండగు; మాటను; వక్తుం = చెప్పటకు; ఆరేభే =
చరః = వేగులవాండైన; శాదూకాం = శా
దూకాంబు; రావణేన = రావణునిచే అంత, ను ప్రమచారుండగు శాదూకా
త; వీరం = ఇట్లు; ఉ క్తః = చెప్పబడిన
వాండైన; రావణసన్నిధౌ = రావణునిస
మీపమునందు; ఇదం = ఈ; వచనం =
మాటను; వక్తుం = చెప్పటకు; ఆరేభే =
అంత, ను ప్రమచారుండగు శాదూకా
లుండు, ఇట్లు రావణుండు చెప్పినమా
టను విని, రావణునకిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

అథ ర్షరజనః పుత్రో యుధి రాజా సుదుర్జయః
గర్గదస్యాథ పుత్రో త్ర జాంబవానితి విశ్రుతః. ౨౦

టీక॥ అథ = ఇంక; ఋశ్మరజనః = ఋ
శ్మరజనియొక్క; పుత్రః = కొడుకైన; యుధి = యుద్ధమునందు; సుదుర్జ
రాజా = వానరరాజుండగు సుగ్రీవుఁ
డు; యుధి = యుద్ధమునందు; సుదుర్జ
యః = జయింపనలవిగానివాండు. అథ =
మఱియు; అత్ర = ఇందు; గర్గదస్యః =

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౪౮

స 30

గద్గదునియొక్కఃపుత్రః=కొడుకు; కాండగునుగ్రీవుడు , యుద్ధంబునదికిరి
బవానితి=జాంబవంతుండని; విశ్రుతః=యుదుజ్జయించు; జాంబవంతుండను
ప్రసిద్ధుడు. వాడుగద్గదునికొడుకు.

ఋక్షరజునికొడుకు వానరరాజుం అని, తాత్పర్యము.

గద్గదస్యైవ పుత్రోన్యో గురుపుత్ర శ్శతక్రతోః
కదనం యస్య పుత్రేణ కృత మేకేన రక్షసామ్. ౨౦

టీక|| అన్యః=మఱియొక్కఁడు, ధూత్రః=అచార్యుఁడైనబృహస్పతియొక్కఁ
ముగిండనుట; గద్గదస్య= గద్గదునియొక్కొడుకు.
క్కః; పుత్రవీవ=కొడుకే. యస్య=ఎ గద్గదునికొడుకుమఱియొకండుధూ
వ్యనియొక్కః; పుత్రేణ=కొడుకై నమా ముగిండనువాఁడున్నాఁడు, ఎవ్వండు ,
నుమంతునిచేత; వీకేన = ఒక్కఁనిచేత ఒక్కఁడే, యుద్ధంబుననత్తొదిరాక్షసు
నే; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్కః; కదలఁచెక్కఁడగిండగింజంపెనో , అట్టివాను
నం=చంపుట; కృతం = చేయఁబడిన మంతునితండ్రి, కేసరియనువాఁడు, బృ
దో; సః(అధ్యాహృతము)=అతండు; హస్పతిపుత్రుండు.
శతక్రతోః=ఇంద్రునియొక్కః ; గురుపు అని, తాత్పర్యము.

సుషేణశ్చపి ధర్మకత్తా పుత్రో ధర్మకన్య పీర్వవాక్
సౌమ్య సోమత్తజ శ్చుత్ర రాజ్ దధిముఖః కపిః. ౨౧

టీక|| రాజ్= రాక్షసరాజుండవ దధిముఖః=దధిముఖుండను; కపిశ్చ =
గురావణుడా! వీర్యవాక్= అధికమ వానరుండును; సోమత్తజః= చంద్రు
యినపరాక్రమముగలవాఁడును; ధర్తా నికొడుకు.
త్తా=ధర్మకన్యభావుండునగు; సుషే రాక్షసరాజుండవగురావణుడా!
ణశ్చపి=సుషేణుండును; ధర్మకన్య=వ మహాపరాక్రమశాలియు ధర్మకత్తుం
రుణునియొక్కః; పుత్రః=కొడుకు . అ ధునగుసుషేణుండనువాఁడు , వరుణు
శ్చ=ఇండు; సౌమ్యః=తిన్ననివాఁడగు; విపుత్రుండు ; సౌమ్యుండగుదధిముఖుం

దుచంద్రునిపుత్రుండు. అని, తాత్పర్యము.

సుముఖో దుముఖ ఇత్ర వేగదర్శి చ వానరః
మృత్యు ర్వానరరూపేణ నూనం సృష్ట స్వయంభువా. ౨౩

టీక|| అత్ర = ఈ సేనయందు; సుముఖం = నిశ్చయము.
ఖం = సుముఖుండును; దుముఖశ్చ = తు సుముఖుండును దుముఖుండును వేగ
ముఖుండును; వేగదర్శి = వేగదర్శియ దళియను వీర లాకొరకరును, మృ
ను; వానరశ్చ = వానరుండును; స్వయం త్యువేయి వానరరూపంబున బ్రహ్మదే
భువా = బ్రహ్మదేవునిచేత; వానరరూపే వునచేసృజింపబడియె గాఁబొలునని
ణ = వానరరూపముచేత; సృష్టః = సృజిం యనంబగియొప్పుదురు.
పంబడిన; మృత్యుః = మృత్యువు . నూ అని, తాత్పర్యము.

పుత్రో హుతవహస్యాథ నీల సేనాపతి స్వయమ్
అనిలస్య చపుత్రో త్ర హనుమానితి విశ్రుతః. ౨౪

టీక|| అథ = మఱియు; సేనాపతిః = ప్రసిద్ధుండు.
సేనానాయకుండగు; నీలః = నీలుండు; మఱియు, వానర సేనానాయకుండ
స్వయం = తాను; హుతవహస్యః = అ గునీలుండు, అగ్నిహోత్రునికొడుకు;
గ్నిహోత్రునియొక్క; పుత్రః = కొడు మున్నుకేసరిపుత్రుండనిచెప్పబడిన హ
కు. అత్ర = ఇందు; అనిలస్య = వాయు నుమంతుండు, వాయుదేవునిబీజంబున
పుయొక్క; పుత్రశ్చ = కొడుకును; హను కుంబుట్టినవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
మానితి = హనుమంతుండని; విశ్రుతః =

నప్తా శక్రస్య దుర్ధామో బలవా నంగదో యువా
మైందిశ్చ ద్వివిదశ్చా భౌ బలినా వశ్విసంభవా. ౨౫

టీక|| దుర్ధామః = ఎదిరింపనలవి తుండునగు; అంగదః = అంగదుండు; శ
గానివాఁడును; యువా = యౌవనవం క్రీస్య = ఇంద్రునియొక్క; నప్తా = మను

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౪౯౦

స ౩౦

మఁడు. బలినా = బలవంతులగు; మైంద
శ్చ = మైందుండును; ద్వివిదశ్చ = ద్వివి
దుండును; ఉభౌ = ఇద్దఱును; అశ్వినం
భవా = అశ్వినీ దేవతలవలనఁబుట్టినవా
రలు.

దుర్ధఃఖుండగు నంగుండు, దే
వేంద్రుని మనుమఁడు ; బలవంతులగు
మైందద్వివిదులు, అశ్వినీ దేవతలకొడు
కులు. అని, తాత్పర్యము.

పుత్రా వైవస్వతస్యా త్ర పంచ కాలాంతకోపమాః

గజో గవాక్షో గవయ శ్వరభో గంధమాదనః. ౨౬

టిక॥ అత్ర = ఇందు; గజః = గజం

త్రాః = కొడుకులు.

దును; గవాక్షః = గవాక్షుండును ;
గవయః = గవయుండును; శరభః =
శరభుండును ; గంధమాదనః = గంధ
మాదనుండును; కాలాంతకోపమాః =
ప్రళయ కాలమునందలి యమునితోఁ
బోలి-గల ; పంచ = ఈయిదుగురు;
వైవస్వతస్య = యమునియొక్క ; పు

గజుండును గవాక్షుండును గవయుం
డును శరభుండును, గంధమాదనుండు
ను, ఈయిదుగురును బ్రలియ కా
లాంతకునకు సాటివచ్చువారలు ; పీఠ
లు, యమునికొడుకులు.

అని, తాత్పర్యము.

దశ వానరకోట్యశ్చ శూరాణాం యుద్ధకాంక్షిణామ్

శ్రీమతాం దేవపుత్రాణాం శేషం నా ఖ్యాతు ముత్సవే. ౨౭

టిక॥ శ్రీమతాం = అధికమయినకాం
తిగలవారలును; దేవపుత్రాణాం = దే
వతల కొడుకులును ; యుద్ధకాంక్షి
ణాం = యుద్ధమునుగోరువారలును;
శూరాణాం = యుద్ధమునందుభయ
ములేనివారలును; వానర (వానరా

ణాం) = వానరులయొక్క ; దశ = పది;
కోట్యః = కోటలు; సంఘి (అధ్యాచూ
తము) - ఉన్నవి. శేషం = మిగిలినదా
నిని; ఆఖ్యాతుం = జెప్పటకు; నోత్స
వే = చాలను.

ఇట్లు, శ్రీమంతులును దేవతలకుఁబ

ట్టినవారలును యుద్ధంబునందు ఖయి వ్నారు; వీరలపేళ్లు మొదలగువానింజె
ములేనివారలును యుద్ధంబు గోరుడుం పునాకలవిగాదు-అని, తాత్పర్యము.
దువారలునగు వానరులుపదికోటు లు

పుత్రో దశరథస్యై వ సింహసంహననో యువా
దూషణో నిహతో యేన ఖరశ్చ త్రిశిరా స్తథా. ౨౮

టీక|| యేన = ఎవ్వనిచేత; దూష వయవములుగలవాడు. యువా=యా
ణః=దూషణుడును; ఖరశ్చ=ఖరుండు వనవంతుడు.
ను; తథా=అట్లు; త్రిశిరాః=త్రిశురుం ఎవ్వండు, ఖరునిదూషణునిద్రీరు
డును; నిహతోః చంపఁబడినాఁడో; నింజంపినాఁడో, అట్టిదశరథపుత్రుండు
ఏవః=ఈ; దశరథస్య=దశరథునియు రాముండుమిక్కిలియునుండరవిగ్రహు
క్క; పుత్రః=కొడుకయినరాముండు; యువా=యావనవంతుడు.
సింహసంహననః=నుండరములయినయ అని, తాత్పర్యము.

నా స్తి రామస్య సదృశో విక్రమే భువి కశ్చన
విరాధో నిహతో యేన కబంధశ్చాం తకోపమః. ౨౯

టీక|| యేన = ఎవ్వనిచేత; విరా వాడు; భువి=భూమియందు; కశ్చ
ధః=విరాధుండును; అంతకోపమః = న=బికానొకఁడును; నా స్తి=లేడు.
యమునితోఁబోల్కిగల; కబంధశ్చ=క విరాధునియమునిబోలుకబంధునిం
బంధుండును; నిహతోః=చంపఁబడినాఁ గూడవధించినట్టి మహాపరాక్రమశాలి
డో; తస్య(అధ్యాహృతము) = అట్టి; యగురామునకుఁ బరాక్రమంబునసాటి
రామస్య=రామునకు; విక్రమే=పరా వచ్చువాడు, భూలోకంబున నెవ్వఁడు
క్రమమునందు; సదృశః= సరియైన నులేడు. అని, తాత్పర్యము.

వత్సం న శక్తో రామస్య నరః కశ్చిద్గుణాకా షీతా
జనస్థానగతా యేన యావంతో రాక్షసా హతాః. ౩౦

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత ; జనస్థా	కన్పితే = ఒకానొకఁడును; నశక్తః=
నగతాః=జనస్థానమునుబొందిన; రా	బాలఁడు.
క్షసాః=రాక్షసులు; యావంతః= అం	జనస్థానంబుననున్న రాక్షసులనందఱు
దఱును; హతాః = చంపఁబడినారో;	నునొక్కఁడెవధించినట్టి మహావీరుండ
తస్య(అధ్యావృతము)=అట్టి; రామ	గురామునిగుణంబులవణింప, ఘా
స్య=రామునియొక్క; గుణాః=గుణ	వియందేరికెనిశక్యంబుగాదు.
ములను ; వత్తుం=చెప్పటకు; ఊతా=	అని,తాత్పర్యము,
ఘామియందు; సరః = మనుష్యుఁడు;	

లక్ష్మణశ్చ త్ర ధర్మాత్మా మాతంగానా మివవృథః
యస్య బాణపథం ప్రాప్య నజీవే దపి వానవః. ౩౦

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; బా	నాం=ఏనుగులలో ; ఋషభభవ =
ణపథం=బాణముగఁగమును; పాప్య=	శ్రేష్ఠమయిన యేనుంగువంటివాఁడు.
ప్రాంది; వానవోః=ఇంద్రుండైనను; నజీ	ధర్మాత్ముండగులక్ష్మణుండును, మ
వేత్=బ్రతుకఁడో; అత్ర = ఇందు ;	దప్రేనుంగువంటివాఁడు ; ఇతః=బా
స్య(అధ్యావృతము)=అట్టి; ధర్మా	ణంబుసోఁగిన దేవేంద్రుండేనిజీవింపం
త్వా = ధర్మకన్యభావుఁడగు; లక్ష్మణ	జాలఁడు. అని,తాత్పర్యము.
శ్చాపి=లక్ష్మణుఁడును ; మాతంగా	

శ్వేతో జ్యోతిర్ముఖశ్చ త్ర భాసరస్యా త్వసంభవో
వరుణస్య చ పుత్రో న్యో హేమకూటః ప్లవంగమః. ౩౧

టీక॥ అత్ర=ఇందు; శ్వేతః=	వరుణస్య=వరుణునియొక్క; అస్య=
తుండును; జ్యోతిర్ముఖశ్చ = జ్యోతి	మటియొక్క; పుత్రః=కొడుకు; హేమకూ
ర్ముఖుండును; భాసరస్య= సూర్యు	టః=హేమకూటుఁడను; ప్లవంగమః=
నియొక్క; అత్వసంభవః=కొడుకులు.	వానరుఁడు.

శ్వేతుండును జ్యోతిర్ముఖుండున నకు హేమకూటుండనుమఱియొక్కర పు
నునీయిర్వరునుసూర్యపుత్రులు;వరులు త్రిండున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

విశ్వకర్మకు సుతో వీరో నళః ప్లవగ స త్తమః

విక్రాంతో బలవా నత్ర వసుపుత్ర స్స దుధాః ౩౩

టీక॥ అత్ర=ఇందు; వీరః= పరాక్రమవంతుండగు; నళః=నరుండను; ప్లవగ స త్తమః=వానర శ్రేష్ఠుండు; విశ్వకర్మకు మహాపరా సుతః=విశ్వకర్మయొక్క కొడుకు. విక్రమశాలియు బలవంతుండునగు దుధాకాంతః=పరాక్రమము గలవాఁడును; బలవాక్=అధికమయిన బలముగలవాఁడునగు; నళః=ఆ; దుధాః=దుధాఁడును; పరాక్రమవంతుండగునలండు విశ్వకర్మకుఁబుట్టినవాఁడు ; మహాపరాక్రమశాలియు బలవంతుండునగు దుధాకాంతః=పరాక్రమము గలవాఁడును; రుండువసుపుత్రుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం పరిష్కల్ప తవ భ్రాతా విభీషణః

పరిగృహ్య పురీం లంకాం రాఘవస్య హితే రతః. ౩౪

టీక॥ రాక్షసానాం=రాక్షసులలో; పరిష్కల్పః=శ్రేష్ఠుండును; తవ=నీయొక్క; భ్రాతా=తమ్ముండునగు; విభీషణః=విభీషణుఁడు; లంకాం=లంకయును; పురీం=పట్టణమును; పరిగృహ్య=పుచ్చుకొని; రాఘవస్య=రామునియొక్క; హితే=మేలునందు; రతః=ఆసక్తుండ అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సర్వం సమాఖ్యాతం తవే దం వానరం బలమ్

సువేలే ధిష్ఠితం శైలే శేషకార్యే భవాన్ గతిః- ౩౫

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౪౯౫

స ౩౧

టిక్క||ఇతి=ఇట్లు; సువేలే=సువేలము గతిః=కథావృత్తి.
 ను; శైలే=పర్వతమునందు; అధిష్ఠితం= సువేలపర్వత ప్రాంతంబున విడిసి
 విడిసియున్న; వానరం=వానరసంబంధి యున్నవానరశైవ్యంబు తెఱంగు గంత
 యగు; ఇదం=ఈ; బలం=సైన్యము; స యునీకేటింగించితిగదా! ఇంక, జే
 ర్వం= అంతయు; తవ=నీకు; సమా యవలసిన కార్యములవిషయమయి నీ
 ఖ్యాతం=చెప్పబడినది; శేషకార్యే=మి యుష్టము. అనికొదూలుండురావణు
 గినినకార్యమునందు; భవాన్= నీవు; నకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యావేక, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
 యుద్ధకాండే, త్రింశస్సర్గః.
 ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
 వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రింశస్సర్గటిక,
 ముగిసినది.

ॐ

ఏ క త్రింశ స ర్గ ప్రారంభః.

తతస్త మక్షోభ్యుబలం లంకాధిపతయే చరాః
 సువేలే రాఘవం శైలే నివిష్టం ప్రత్యవేదయన్. ౧

టిక్క||తతః=అంత; చరాః= చారు ముని; ప్రత్యవేదయన్=చెప్పిరి.
 లు; లంకాధిపతయే = లంకాపురికిఁ అట్లు, కొదూలూదిచారులు, రా
 బ్రభువైనరావణునికొఱకు; సువేలే=సు మండనంతవానరసేనతో సువేలశైల
 వేలమును; శైలే=పర్వతమునందు ; నివి ప్రాంతంబునవిడిసియున్నాడని, లం
 ష్టం=విడిసిన; అక్షోభ్యుబలం= కలఁత కారాణాండగు రావణునకుంజెప్పిరి.
 పెట్టరానిసైన్యముగల; రాఘవం=రా అని, తాత్పర్యము.

చారాణాం రావణ శ్రుత్వా ప్రాప్తం రామం మహాబలమ్
జాతోద్వేగో భవ తిలంచి త్సచివా నిద మబ్రవీత్. ౨

టీక రావణః=రావణుడు; చారా	చివాక్=మంత్రులనుగూచి; ఇదం=
ణాం=(పంచమ్యర్థమందుపట్టి) చారు	ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
లవలన; మహాబలం = అధికమయినబల	రావణుండు, మహాబలుండగురా
ముగల; రామం=రాముని; ప్రాప్తం=వ	ముందువచ్చియున్నాడనిచారులవలనవి
చ్చినవానిగా; శ్రుత్వా=విని; కించిత్=	ని, కొంచెముభయమునొంది, మంత్రు
కొంచెము; జాతోద్వేగః= కలిగినభయ	లనుజూచి, యిట్లు, చెప్పెను.
ముగలవాఁడు; అభవత్ = అయ్యెను. స	అని, తాత్పర్యము.

మంత్రిణ శ్రీఘ్న మాయాంతు సర్వేనై సుసమాహితాః
అయం నో మంత్రకాలోహీ సంప్రాప్త ఇతి రాక్షసాః. ౩

టీక సః=మనకు; అయం=ఈ; మం	యాంతు=వత్తురుగాక.
త్రకాలః= ఆలోచనచేయవలసినసమ	మనమాలోచింపవలసినసమయము
యము; సంప్రాప్తోహీ= వచ్చినదికదా!	వచ్చినది; కావున, మంత్రులందఱు, శ్రీ
ఇతి=ఇందువలన-రాక్షసాః= రాక్షసు	ఘ్నింబుననెచ్చరికతో, నిచ్చటికివత్తురు
లయిన; మంత్రిణః = మంత్రులు; సర్వే	గాక. అని, రావణుండాజ్ఞాపించెను.
నై=అందఱునే; సుసమాహితాః= మి	అని, తాత్పర్యము.
తిలియునెచ్చరికగలవారిలయినమా	

తస్య త చ్ఛాసనం శ్రుత్వా మంత్రిణో భ్యాగమన్ ద్రుతమ్

టీక మంత్రిణః=మంత్రులు; తస్య=	ఆరావణునాజ్ఞ నువిని, మంత్రులం
ఆరావణునియొక్క; తత్=ఆ; శాస	దలుశ్రీఘ్నమున, నతనిసన్నిధికివచ్చిరి.
నం=ఆజ్ఞను; శ్రుత్వా=విని; ద్రుతం=	అని, తాత్పర్యము.
శ్రీఘ్నముగా; అభ్యాగమన్=వచ్చిరి.	

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౪౩

స ౩౦

తత స్స మంత్రయామాస సచివై రాక్షసై స్సహ. ౪

<p>టీక॥ తతః=అంతఃసః= ఆరావణుండు; రాక్షసైః=రాక్షసులయిన; సచివై స్సహ=మంత్రులతోఁగూడ ; మంత్రయామాస=ఆలోచించెను.</p>	<p>అంత, నారావణుండు, మంత్రులతోఁగూడఁజక్కఁగానాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

మంత్రయిత్వా స దుర్ధవః శ్రమం య త్సమనంతరమ్
విసజ్జయిత్వా సచివాక్ ప్రవివేశ స్వమాలయమ్. ౫

<p>టీక॥ దుర్ధవః=ఎదిరింపఁగూడనట్టి; సః=ఆరావణుండు ; సమనంతరం=వెనుక; యతః=ఏది; శ్రమం=తగినదో; తతః(అధ్యాహృతము)=దాని; మంత్రయిత్వా = ఆలోచించి ; సచివాక్=మంత్రులను; విసజ్జయిత్వా(విసజ్జక)=విడిచి; స్వం=తనదైన; ఆల</p>	<p>యం=ఇంటిని; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను. దుర్ధవఁడగునారావణుండు, ఆవలంజేయవలసినదానిఁగూతించి, చక్కఁగానాలోచించి, మంత్రులంబొందని, తనగృహంబునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తతో రాక్షస మాహూయ విద్యుజ్జిహ్వం మహాబలమ్
మాయావిదం మహామాయః ప్రావిశ ద్విత మైథిలీ. ౬

<p>టీక॥ తతః=అంతఃమహామాయః=అధికమయినమాయ గలరావణుండు; మహాబలం = అధికమయినబలముగలవాఁడును ; మాయావిదం = మాయలఁడెలిసిన వాఁడునగు ; విద్యుజ్జిహ్వం=విద్యుజ్జిహ్వంఁడను; రాక్షసం=రాక్షసుని; సమాహూయ=పిలిచి; య</p>	<p>త్ర=అచ్చట; మైథిలీ = సీతాదేవి; అస్త్రీ(అధ్యాహృతము) = ఉన్నదో; తత్ర(అధ్యాహృతము)=అచ్చటికి; ప్రావిశత్=ప్రవేశించెను. అంత, మహామాయుండగునారావణుండు, మాయలంబందితుండును మహాబలుండునగువిద్యుజ్జిహ్వంఁడు రా</p>
--	---

క్షనుంబిలిచి, యశండు వెంటరా, సీతా | అని, తాత్పర్యము.
జేవియుండు స్థలంబునకుఁబోయెను.

విద్యుజ్జహ్వంచ మాయాజ్ఞ మబ్రవీ ద్రాక్షసాధిపః

టీక॥ రాక్షసాధిపః = రాక్షసులకుఁ | పైను.
అభుండగు రావణుడు; మాయాజ్ఞ = రాక్షసరాజుండగు రావణుండు,
మాయలఁదెలిసిన; విద్యుజ్జహ్వంచ = వి | మాయలు దెలిసిన విద్యుజ్జహ్వంబునఁగాచి,
విద్యుజ్జహ్వనిగూర్చియు; అబ్రవీత్ = చె | యిట్లని, చెప్పెను, అని, తాత్పర్యము.

మోహయిష్యావహే సీతాం మాయయా జనకాత్మకామ్. 2

టీక॥ మాయయా = మాయచేత; జ | ష్యావహే = మోసపుచ్చెదము.
నకాత్మకాం = జనకమహారాజుకూతు | మనము మాయచేసి, సీతాజేవిని
రయిన; సీతాం = సీతను; మోహయి | మోసపు త్రము. అని, తాత్పర్యము.

శిరో మాయామయం గృహ్య రాఘవస్య నిశాచర
త్వం మాం సముపతిష్ఠస్వ మహా చ్చ సశరం ధనుః. ౩

టీక॥ నిశాచర = రాక్షసుఁడా! | వ్రస్వ = సేవింపుము.
త్వం = నీవు; మాయామయం = మాయా | విద్యుజ్జహ్వండా! నీవు, మాయచేరా
వికారమయిన; రాఘవస్య = రాముని | మునితలకొకటికల్పించి, దానిని, బాణస
యొక్క; శిరః = తలను; సశరం = బాణ | హీతంబగు మహాధనుస్సునుండిసికొని,
ముతోఁగూడిన; మహత్ = గొప్పదగు; | నావెంటరమ్ము. అని, రావణుండు, విద్యు
ధనుశ్చ = ధనువును; గృహ్య (గృహీ | జ్జహ్వనితోఁజెప్పెను.
త్వా = తీసికొని; మాం = నన్ను; సముపతి | అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తథే త్యాహ విద్యుజ్జహ్వనిశాచరః
తస్య తుష్టిో భవ ద్రాజా ప్రదదౌ చ విభూషణమ్. ౪

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౪౯౯

స ౩౧

టీక॥విద్యుజ్జహ్వం=విద్యుజ్జహ్వం	వణంవ=సోమ్యను;ప్రదదౌ=ఇచ్చెను.
డను; నికాజరః=రాక్షసుడు;వీవం=	అంత,విద్యుజ్జహ్వండు, రావణు
ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పబడినవాడై; త	నిమాటనువిని, యట్లేయనియియ్యకొ
థేతి=అట్లేయని;అహం=చెప్పుచున్నా	నెను; అందుకురాక్షసరాజుండగురా
డు,చెప్పెననుట. రాజా=రాక్షసరా	వణుండు, సంతుష్టుండై,యతనికిఁ,గొ
జుండగురావణుడు; తువ్యః=సంతసిం	ప్పవిలువగల భూషణంబొకటియొసం
చినవాడు;అభవత్=అయెను. విభూ	గను. అని,తాత్పర్యము.

అశోకవనికాయాంతు సీతా దర్శనలాలసః
నైర్వతానా మధిపతి స్సంవివేక మహాబలిః. ౧౦

టీక॥మహాబలిః=అధికమయినబల	తు=అశోకవనికాయండే; సంవివేక=
ముగలవాడును; నైర్వతానాం=రా	ప్రచేకించెను.
క్షసులయొక్క; అధిపతిః=రాజునగు	మహాబలిశాలియురాక్షస రాజుం
రావణుడు ; సీతాదర్శనలాలసః=	డునగురావణుండు, సీతం జూడఁగో
సీతాదేవిదర్శనమునందధికమయినయ	రి,యియ్యశోకవనంబునకేపోయెను.
భిలాషగలవాడై; అశోకవనికాయాం	అని,తాత్పర్యము.

తతో దీనా మ దైన్యాహం దదశే ధనదాసుజః
అథోముఖం శోకపరా ముపవిష్టాం మహీతలే. ౧౧
భూతాకరమేవ ధ్యాయంతీ మశోకవనికాం గతామ్
ఉపాస్యమానాం ఘోరాభి రాక్షసీభి రిత స్తతః. ౧౨

టీక॥ తతః=అంత; ధనదాసుజః=	భం=క్రిందుముగమయిన ముఖముగల
కుదేరుని తమ్ముండగురావణుండు ; దీ	దియు; శోకపరాం=దుఃఖాధీనయును;
నాం=దుఃఖితయు; అదైన్యాహం=	మహీతలే=భూతలమునందు ; ఉపవి
దైన్యమునకుఁ దగనిదియు ; అథోము	ష్టాం = కూర్చుండియున్నదియు; భ

<p>తా॥ రమేవ = పెనిమిటి నే; ధ్యాయం = వణుండు, దుఃఖము నొందినదియునట్లు తీం = ధ్యానించుచున్నదియు; అశోకవ = దుఃఖమునొందఁదగినదియు, నేలం గూ నికాం = అశోకవనమును; గతాం = పొం ర్చుండి ముఖంబువాంచి, పరమ దుఃఖ దినదియు; ఇత స్తతః = ఇచ్చటచ్చట; తయ్యి మనంబున భతేయగు రా ఘోరాభిః = భయంకరులయిన; రాక్ష మునే ధ్యానించుచున్నదియు, భయంక సీభిః = రాక్షసస్త్రీలచేత; ఉపాస్య రాకారలగు రాక్షసస్త్రీలచేత రక్షిం మానాం = సేవింపఁబడుచున్నదియున పఁబడుచున్నదియు నగు దాని నశోక గుసీతాదేవిని; దదర్శ = చూచెను. వనికయందున్నదాని సీతాదేవిం జూ అంతః, గుజేహుతమ్ముండగు రా చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>తా॥ రమేవ = పెనిమిటి నే; ధ్యాయం = వణుండు, దుఃఖము నొందినదియునట్లు తీం = ధ్యానించుచున్నదియు; అశోకవ = దుఃఖమునొందఁదగినదియు, నేలం గూ నికాం = అశోకవనమును; గతాం = పొం ర్చుండి ముఖంబువాంచి, పరమ దుఃఖ దినదియు; ఇత స్తతః = ఇచ్చటచ్చట; తయ్యి మనంబున భతేయగు రా ఘోరాభిః = భయంకరులయిన; రాక్ష మునే ధ్యానించుచున్నదియు, భయంక సీభిః = రాక్షసస్త్రీలచేత; ఉపాస్య రాకారలగు రాక్షసస్త్రీలచేత రక్షిం మానాం = సేవింపఁబడుచున్నదియున పఁబడుచున్నదియు నగు దాని నశోక గుసీతాదేవిని; దదర్శ = చూచెను. వనికయందున్నదాని సీతాదేవిం జూ అంతః, గుజేహుతమ్ముండగు రా చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఉపసృత్య తత స్సీతాం ప్రహషణం నామ కీర్తయత్
 ఇదంచ వచనం దుష్ట మువాచ జనకాత్మజామ్. ౧౩

<p>టిక॥ తతః = అంతః; రావణః (అధ్యా సు; ఉవాచ = చెప్పెను. హృతము) = రావణుండు; సీతాం = సీ అంత, రావణుండు, సీతాదేవిసమీ తాదేవిని; ఉపసృత్య = సమీపించి; ప్రహ పంబునకుఁబోయి, మహాసంతోషవా షణం = సంతోషమును; కీర్తయన్నా తాను జెప్పువాఁడువలెనభినయించుచు, మ = చెప్పువాఁడువలె; దుష్టం = దోషము రాబిడంజూచి, దుష్టమగు, సీమాటంజె గల్గునట్లు గా; జనకాత్మజాం = సీతాదేవి ప్పెను. అని, తాత్పర్యము. విగూచి; ఇదంచ = ఈ; వచనంచ = మాట</p>	<p>టిక॥ తతః = అంతః; రావణః (అధ్యా సు; ఉవాచ = చెప్పెను. హృతము) = రావణుండు; సీతాం = సీ అంత, రావణుండు, సీతాదేవిసమీ తాదేవిని; ఉపసృత్య = సమీపించి; ప్రహ పంబునకుఁబోయి, మహాసంతోషవా షణం = సంతోషమును; కీర్తయన్నా తాను జెప్పువాఁడువలెనభినయించుచు, మ = చెప్పువాఁడువలె; దుష్టం = దోషము రాబిడంజూచి, దుష్టమగు, సీమాటంజె గల్గునట్లు గా; జనకాత్మజాం = సీతాదేవి ప్పెను. అని, తాత్పర్యము. విగూచి; ఇదంచ = ఈ; వచనంచ = మాట</p>
--	--

సాంత్వ్యమానా మయా భద్రే య మపాశ్రిత్య వల్లసే
 ఖరహంతా స తే భతా రాఘవ స్సమరే హతః. ౧౪

<p>టిక॥ భద్రే = మంగళరూపిణివగుసీ పాశ్రిత్య = ఆశ్రయించి; వల్లసే = తాదేవి! త్వం = నీవు; మయా = నాచే క్కుఁచుంటివో; సః = అట్టి; ఖరహంతా = త; సాంత్వ్యమానా = అనునయింపఁ ఖరునిచంపిన; తే = నీయొక్క; భతా = బడుచున్నదానవై; యం = ఎవ్వని; ఉ పెనిమిటియగు; రాఘవః = రాముండు;</p>	<p>టిక॥ భద్రే = మంగళరూపిణివగుసీ పాశ్రిత్య = ఆశ్రయించి; వల్లసే = తాదేవి! త్వం = నీవు; మయా = నాచే క్కుఁచుంటివో; సః = అట్టి; ఖరహంతా = త; సాంత్వ్యమానా = అనునయింపఁ ఖరునిచంపిన; తే = నీయొక్క; భతా = బడుచున్నదానవై; యం = ఎవ్వని; ఉ పెనిమిటియగు; రాఘవః = రాముండు;</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౫౦౧

స ౩౧

సమరే=యుద్ధమునందు; హతః= చంపబడినాడు.

మంగళరూపిణివగుసీతా! నేనెంత వేడినను, నీవెవ్వనియందలి మక్కువచే నొప్పుకొనకుంటివో, అట్టి, ఖరునింజంపినవాడు నీపెనిమిటిరాముండు యుద్ధంబునహతుండయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము.— యం=ఎవ్వని; ఉపాశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; వల్లనే= ఉబ్బియుంటివో; సః=అట్టి; రాఘవః=

రాముడు; సమరే=యుద్ధమునందు; హతః(కిం)=చంపబడినాడాయేమి? (శేషముసమానము)

నాకైంకర్యమంగీకరింపుమని నేనెంత వేడుకొన్నను, నీవెవ్వనిరాకఁగోరి, నామనవియంగీకరింపకుంటివో, అట్టి ఖరాదులవధించినమహాపరాక్రమశాలయగురాముడిప్పుడుహతుండయ్యెనాయేమి? సుఖంబుననున్నాడు; నీవుదుఃఖింపవలదు. అని, తాత్పర్యము.

భిన్నం తే సర్వతో మూలం దర్పస్తే నిహతో మయా వ్యసనే నాత్మన స్సీతే మమ భార్యా భవిష్యసి. ౧౫

టిక॥ సీతే=సీతా! తే=నీయొక్క; మూలం=మూలము; సర్వతో=అంతయు; భిన్నం=నఱకఁబడినది. తే=నీయొక్క; దర్పః=గర్వము; మయా=నాచేత; నిహతో=కొట్టఁబడినది. అత్తనః=నీయొక్క; వ్యసనేన=దుఃఖముచేత; మమ=నాయొక్క; భార్యా=భార్యవు; గమిష్యసి=పొందఁగలవు.

సీతా! నీగర్వమునకుండెన యాధారమునంతయుఁగ్గేదించితిని; నీగర్వంబునంతయుఁబోఁగొట్టితిని; ఇంక, నాప్రాథకనయుఁగూడ నెంతమాత్రము నక్కఱలే

దు; నీదుఃఖంబున నెనిమిదైనా భార్యవు కాఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము.— తే = నీకొఱకు; మూలం=నాసంపదమూలము; భిన్నం=నఱకఁబడినది. తే=నీకొఱకు; మయా=నాచేత; దర్పః=గర్వము; నిహతో=కొట్టఁబడినది. అత్తనః=నాయొక్క; వ్యసనేన=దుఃఖముచేత; మమ=నాకు; భార్యా=భరింపఁదగినదానవు; భవిష్యసి=కాఁగలవు.

సీతాదేవీ! నీకొఱకునాగర్వమునంతయువిడిచితిని; నాసంపదమూలము

యిన దానినింగూడఁ బోఁగొట్టుకొంటి యుంచి, నాకావించు సేవనంగీకరిం
ని; నాదుఃఖంబుచూచియైనను, దయ ప్రము. అని, తాత్పర్యము.

విస్మయే మాం మతిం మూఢే కిం మృతేన కరిష్యసి
భవస్వ భద్రే భార్యాణాం సర్వాసా మీశ్వరీ మమ. ౧౬

టీక॥ మూఢే=మూఢురాలవగునీ మతిం=బుద్ధిని; విస్మయే = విడుపు. మూ
తా! ఇమాం=ఈ; మతిం=బుద్ధిని; వి ఢే=మూఢుండనగు నేను; మృతే = మృ
స్మయే= విడుపుము. మృతేన = మృతిం తింబొందఁగా ; నకరిష్యసికిం= చేయ
బొందినవానితో. కిం=చేసిని; కరిష్యసి= వాయేమి? మమ=నాయొక్క; భార్యా
చేసెదనా? భద్రే = మంగళకరివగునీ ణాం=భార్యలకు; సర్వాసాం=అందఱ
తాచేపి! మమ=నాయొక్క; భార్యా కును; ఈశ్వరీ=అధిపతివి; భవస్వ = అ
ణాం=భార్యలకు; సర్వాసాం=అంద గుము.

జిహి; ఈశ్వరీ = ప్రభురాలవు ; భవ ఈయుపేక్షనువిడుపుము; మూఢుం
స్వ(భవ)=అగుము. డనగు నేనుమృతుండనైనను, నాపైదయ
మూఢురాలవగునీతా! నీవింకనీలు యుంచవాయేమి? నేను గావించు శుశ్రూ
ద్ధివిడుపుము ; చనిపోయినవానితోనీ షనుమాత్ర మెకాదు; నాభార్యలందఱు
కేమికార్యము ? మంగళరూపిణివగునీ గావించు శుశ్రూషనుంగూడఁ బరిగ్ర
తా! నాభార్యలకందఱకునునీవిశ్వరివై హించి, వారలనుంగూడఁగృతార్థులం
యుండుము. అని, తాత్పర్యము. గావింపవలయును.

రహస్యార్థము.—ఇమాం=ఈ; అని, తాత్పర్యము.

అల్పపుణ్యే నివృత్తార్థే మూఢే పండితమానిని
శృణు భర్తృవధం సీతే ఘోరం వృత్ర వధం యథా. ౧౭

టీక॥ అల్పపుణ్యే= కొంచెమయిన దీనినపురుషార్థముగలదానవు; మూ
ల్పపుణ్యముగలదానవు; నివృత్తార్థే=వి ఢే=బుద్ధిహీనురాలవు; పండితమానిని=

పండితురాలనని తలండుకొను దాన
వునగు; సీతే=సీతాదేవీ! ఘోరం =
భయంకరమయిన;వృత్రవధంయథా=
వృత్రాసురునిచంపుటనువలె ; భర్తృ
వధం=పెనిమిటియొక్క-చంపుటను;శృ
ణు=వినుము.

అల్పపుణ్యురాలవువురుషార్థరహితు
రాలవుబుద్ధిహీనురాలవువీమియుఁదెలి
యకపోయినప్పటికిని సమస్తముఁదెలి
సినట్లు గర్వించియున్నదానవు నగుసీ
తా!వృత్రాసురుండుచచ్చినట్లు , నీభ
ర్తరాముండుచచ్చెను;వినుము.

అని,తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము.— సీతే=సీతా
దేవీ!అల్పపుణ్యే=కొంచెమయినపుణ్య
ముగలవాఁడను;వృత్రార్థే=విడిచినపు

రుషార్థకముగలవాఁడను; మూఢే=బు
ద్ధిహీనుండగు;పండితమానిని = పండి
తుండనని తలండుకొనువాఁడనునగునా
యందు;భర్తృవధం=పెనిమిటిజేఁగలి
గినవధమును;ఘోరం = భయంకరమ
యిన;వృత్రవధంయథా=వృత్రాసురు
నియందలివధమునువలె; శృణు = వి
నుము.

అల్పపుణ్యుండను బురుషార్థక ర
హితుం డను మూఢుండను వీమియుఁ
దెలియక పోయినప్పటికిని బండితుండ
ననియహంకరించియుండువాఁడ నగు
నన్ను,నీభర్తరాముండు, ఇంకశీఘ్రం
బుననె, యింద్రుండు వృత్రాసురుంబో
లె, భయంకరంబుగ వధించునని, యె
ఱుంగుము. అని,తాత్పర్యము.

సమాయాత స్సముద్రాంతం మాం హంతుం కిలరాఘవః

వానరేంద్ర ప్రణీతేన బలేన మహతా వృతః. ౧౮

టిక్కరాఘవః=రాముండు; మాం=
నన్ను; హంతుం=వధించుటకు; వాన
రేంద్రప్రణీతేన=వానరరాజుండగు సు
గ్రీవునిజేఁబడిన; మహతా= గొ
ప్పదగు;బలేన=వైస్యముచేత;వృతః=చు
ట్టబడినవాఁడై;సముద్రాంతం= సము

ద్రతీరమును; సమాయాతః=పొం
దినాఁడుగదా!

రాముండు , నన్నువధించుటకై,
వానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు గొప్పసే
నతోవెంబడింప, సముద్రతీరంబు నొద్ద
కువచ్చినాఁడు. అని,తాత్పర్యము.

సన్నివిష్ట స్సముద్రస్య పీడ్య తీర మథో తరమ్
బలేన మహతా రామో వ్రజ త్యస్తం దివాకరే. ౧౯

టీక॥ అథ=అంత; రామః=రాముఁ యిత్యా)- పీడించి; సన్నివిష్టః= విడిసి
డు; దివాకరే=సూర్యుఁడు; అస్తం=అ నాడు.
స్తమయమును ; వ్రజకసతి= పొందు అంత, రాముఁడు, సూర్యాస్తమ
యండుగా; మహతా=గొప్పదగు; బ యసమయంబునందు , సముద్రో తర
లేన=నైన్యముచేత; సముద్రస్య= స తీరంబున; మహానైన్యంబుతోఁగూడ, వి
ముద్రముయొక్క; ఉత్తరం=ఉత్తరపు డిసేయుండెను. అని, తాత్పర్యము.
దిక్కునందల; తీరం=గట్టును; పీడ్య(పీడ

అథాధ్వని పరిశ్రాంత మథరాత్రే స్థితం బలమ్
సుఖసంసుప్త మాసాద్య చారితం ప్రథమం చరైః. ౨౦

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట ; అ చేత; చారితం=జాడ తెలుసుకొనునట్లు
ధ్వని=మాగమునందు; పరిశ్రాంతం= చేయఁబడినది.
అలసినదియు; అథరాత్రే= నడిరేయి అంత, నానైన్యమంతయు, దారినడ
యందు; స్థితం=ఉన్నదియు; సుఖసంసు చుటచేనలసి, యథరాత్రంబునసుఖి
ప్తం=సుఖముగానిదించియున్నదియు ద్రంజెందియుండునప్పుడు, మొదలఁజా
నగు; బలం=నైన్యమును; ఆసాద్య=పొం రులంబంపియందలిజాడలన్నియుఁగనుఁ
ది; ప్రథమం=మొదట; చరైః= చారుల గొంటిమి. అని, తాత్పర్యము.

తత్ప్రహస్తప్రణీతేన బలేన మహతా మమ
బల మస్య హతం రాత్రౌ యత్ర రామ స్ఫులత్తుః. ౨౧

టీక॥ యత్ర=ఎచ్చట; స్ఫులత్తుః= హో; తత్=అట్టి; అస్య = ఈ రాముని
లత్తుఁనితోఁగూడిన; రామః=రాము యొక్క; బలం=నైన్యము; రాత్రౌ=
డు; స్థితః(అధ్యాహృతము)-ఉన్నాఁ రాత్రియందు; ప్రహస్తప్రణీతేన=ప్ర

హస్తనిచేఁదేబడిన; మహతా=గొప్ప ట్టియీవానర సేననంతయుఁ , బ్రహ
దగు; మమ=నాయొక్క; బలేన=స్తే స్తుండుగొప్పదగు నారాక్షస సేనందీసి
న్యముచేత; హతం=చంపఁబడినది. కొని, వధించివుచ్చెను.
ఎందురామలక్ష్మణులున్నారో, అ అని, తాత్పర్యము.

పట్టిసాక్ పరిఘం శృక్రాక్ దండాక్ ఖడ్గాక్ మహాయసాక్
బాణజాలాని శూలాని భాస్వరాక్ కూటముద్గరాక్. ౨౨
యష్టిశ్చ తోమరాక్ శక్తి శృక్రాణి ముసలానిచ
ఉద్యమ్యాద్యమ్య రక్షోభి ర్వానరేషు నిపాతితాః. ౨౩

టిక||రక్షోభిః=రాక్షసులచేత; ప ధములను; ముసలానిచ= రోఁకళ్లును;
ట్టిసాక్=అడ్డకత్తులను; పరిఘాక్=గ ఉద్యమ్యాద్యమ్య= ఎత్తియెత్తి; వాని
దలను; చక్రాక్=చిన్నచక్రాయుధము రేవు=వానరులయందు; నిపాతితాః=
లను; మహాయసాక్ = అధికమయిన వేయఁబడినవి.
యసుముతోఁ జేయఁబడిన; దండాక్= రాక్షసులు , అడ్డకత్తులనుగదలను
దండములను; ఖడ్గాక్=కత్తులను; బా జిన్నచక్రంబులను బెద్దచక్రంబులనుబె
ణజాలాని = బాణసమూహములను; ద్దయనుపదండములను ఖడ్గంబులను బె
శూలాని=శూలములను; భాస్వరాక్= కుక్కు-బాణంబులను శూలంబులను స
ప్రకాశించుడున్న; కూటముద్గరాక్= మ్మెటలను ఇనుపగుడియలను కట్టలను
సమ్మెటలను ఇనుపగుడియలను; యష్టి స్థూలాగ్రంబులగుగదలనుఈపైలనుము
శ్చ=కట్టలను; తోమరాక్=కొనలయం సలంబులను, వానరులపైఁచేనవేలంబ్ర
దుస్థూలములయినగదలను; శక్తిశ్చ = యోగించిరి. అని, తాత్పర్యము.
ఈపైలను; చక్రాణి= పెద్దచక్రాయు

అథ సుప్తస్య రామస్య ప్రహస్తేన ప్రమాథినా
అసక్తం కృతహస్తేన శిరశ్చిన్నం మహాసినా. ౨౪

టీక॥ అథ=అంత ; ప్రమాధినా= నఱకఁబడినది.
 ప్రహరించునట్టి కృతహస్తేన = శిక్షిం అంత, యుద్ధంబులంబ్రహరించువాఁ
 పఁబడినహస్తముగల ; ప్రహస్తేన= డును నేపరియునగు ప్రహస్తుండు, ఎం
 ప్రహస్తునిచేత; అసక్తం= జాగులేన తమాత్రమునుజాగునేయక, మహాభ
 ట్లుగా; సుప్తస్య=నిదురించిన; రామ ద్గంబున, నిదురించుచున్న రాముని శిరంబు
 స్య=రామునియొక్క; శిరః=తల; మ ను. నఱకెను. అని, తాత్పర్యము.
 హసినా=మహాభక్తముచేత; చిన్నం=

విభీషణ స్వముత్పత్య నిగృహీతో యదృచ్ఛయా

దిశః ప్రవాజిత స్సర్వై లక్షణైః ప్లవగై స్సహ. ౨౫

టీక॥ విభీషణః=విభీషణుండు; సము గూచిః; ప్రవాజితః=పరుగై త్రెను.
 తృప్త్య=ఎగిరి ; స్థితోపి (అధ్యాత్మత విభీషణుండాకాశంబున కుద్గమించి
 ము)=తిన్నవాఁడైనను; యదృచ్ఛయా= పోనుద్యమింప , నదృష్టవశంబునవొడి
 డబ్బాటుచేత; నిగృహీతో= పట్టుకొ నీపట్టుకొనిరి; లక్షణండును ఇతరవా
 నఁబడినాఁడు. లక్షణైః=లక్షణుండు; నరులందఱును, దిక్కులకుంబాటిరి.
 ప్లవగైః=వానరులతో; సర్వై స్సహ= అని, తాత్పర్యము.
 అందఱితోనుంగూడ; దిశః= దిక్కులను

సుగ్రీవో గ్రీవయా సీతే భగ్నయా ప్లవగాధిపః

నిరస్తహనుక శ్చేతే హనుమాన్ రాక్షసై హతః. ౨౬

టీక॥ సీతే=సీతా! ప్లవగాధిపః=వా డు; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; హతః=
 నరరాజుండగు; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండు; చంపఁబడినవాఁడై ; నిరస్తహనుకః=
 భగ్నయా=విఠిగిన; గ్రీవయా=కంఠము పగులఁగొట్టఁబడినచెక్కిలి మీదిభాగ
 తో; శ్చేతే (అధ్యాత్మతము)=పడియు ముగలవాఁడై; శ్చేతే=పడియున్నాఁడు.
 న్నాఁడు. హనుమాన్=హనుమంతుం సీతా! ఇప్పుడు, వానరరాజుండ

గునుగ్రీవుడు, కంఠమువిరిగిపడియు గిలిరాక్షసులచేహతుడైపడియున్నాఁ
న్నాఁడు; హనుమంతుండు హనువుపడు. అని, తాత్పర్యము.

జాంబవా నథ జానుభ్యా ముత్పత స్నిహతో యుధి
పట్టెనై ర్భహుభి ఛ్చిన్నో నికృతః పాదపో యథా. ౨౭

టీక॥ అథ = మఱియు; జాంబ = మువలె; వతః తే (అధ్యాహృతము) =
వాఁ = జాంబవంతుండు; యుధి = యు డున్నాఁడు.
ద్ధమునందు; జానుభ్యాం = మోకాళ్ల మఱియు, జాంబవంతుండు, మోకా
లే; ఉత్పతఁ = ఎగురుడు; నిహతః = కాళ్లనుద్గమింపుండు రాక్షసులతనిం బ
కొట్టఁబడినవాఁడై; బహుభిః = పెక్కు ట్టిపెక్కుపట్టినంబులచే ఖండించివధిం
లయిన; పట్టెనై = అడ్డకత్తులచేత; ఛి చిరి; అతండిప్పుడు నఱకఁబడినేలంగూ
న్న = నఱకఁబడినవాఁడై; నికృతః = లిన వృక్షంబువగిది నున్నాఁడు.
చేదించఁబడిన; పాదపోయథా = వృక్ష అని, తాత్పర్యము.

మైందశ్చ ద్వివిధ శ్చోభా నిహతో వానరక్షభౌ
నిశ్శ్వసంతౌ రుదంతౌ చ రుధిరేణ పరిప్లుతౌ. ౨౮
అసినా వ్యాయతౌ చ్చిన్నౌ మధ్యే హ్యరి సిఘాదనౌ

టీక॥ వ్యాయతౌ = దీఘముయినచే బడినవారలయి; నిశ్శ్వసంతౌ = నిట్టూ
హముగలవారలును; అరిసిఘాదనౌ = ర్పులుపుచ్చుచు; రుదంతౌ చ = వీడ్చుచు
శత్రువులంజంపు వారలునగు; వానర ను; నిహతౌ = చంపఁబడినారు.
క్షభౌ = వానర శ్రేష్ఠులయిన; మైంద దీఘుఁడేహులును శత్రువులం జం
శ్చ = మైందుండును; ద్వివిధశ్చ = ద్వివి పువారలునగు మైంద ద్వివిదులును వా
దుండును; ఉభౌ = ఇద్దఱును; మధ్యే = నరోత్తములనిద్దఱును, రాక్షసులుకటి
నడుమునందు; అసినా = ఖడ్గముచేత; పుడేశంబున, ఖడ్గంబుచే ఖండింప, వా
ఛిన్నౌ = నఱకఁబడినవారలయి; రుధి రలు నెత్తుటందోఁగుచు నిట్టూర్పులుపు
రేణ = నెత్తురుచేత; పరిప్లుతౌ = తడుపఁ చ్చుచు, రోదనంబుసేయుచుఁ బ్రాణం

బులు విడిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

అనుతివృత్తి మేదిన్యాం పనసః పనసో యథా. ౨౯

<p>టీక॥ పనసః = పనసుండు ; పనసో = పనసుండు , పనసుపండువలె యథా = పనసపండువలె; మేదిన్యాం = జిత్రవిధంబుగా ఖండింపఁబడి, నేలంబ భూమియందు; అనుతివృత్తి = పడియు డియున్నాడు. న్నాడు.</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>
---	-------------------------

నారాచై ర్బహుభి శ్చిన్న శ్చేతే దర్శ్యాం దరీముఖః
కుముదస్తు మహాతేజా నిష్కాజ స్సాయక్తైః కృతః. ౩౦

<p>టీక॥ దరీముఖః = దరీముఖుడు; బ హుభిః = పెక్కులయిన; నారాచై = బాణములచేత; చిన్నః = ఛేదించబడిన వాండ్రై; దర్శ్యాం = గుహయందు; శే తే = పరుండియున్నాడు. మహాతే జాః = అధికమయిన పరాక్రమముగల; కుముదస్తు = కుముదుండును; సాయ క్తైః = బాణములచేత; నిష్కాజః = ని</p>	<p>శ్చబ్బండుగా ; కృతః = చేయఁబడి నాడు. దరీముఖుండను వానరుండు , పె క్కుబాణంబులచే వధింపఁ బడి యొక గుహంబడియున్నాడు; మహాపరాక్ర మశాలియగు కుముదుండు బాణంబుల చే గతప్రాణుండై నిశ్చబ్బంబుగా ను న్నాడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అంగదో బహుభి శ్చిన్న శ్చరై రాసాద్య రాక్షసైః
పతితో రుధిరోద్ధారీ శ్చితా నిపతితాంగదః. ౩౧

<p>టీక॥ అంగదః = అంగదుడు; రాక్ష సైః = రాక్షసులచేత; ఆసాద్య = పొం ది; బహుభిః = పెక్కులయిన; శరైః = బాణములచేత; చిన్నః = నశింపఁబడిన</p>	<p>వాండ్రై; రుధిరోద్ధారీ = నెత్తురుగ్రక్కు డు; నిపతితాంగదః = పడినబాహువు రులుగలవాండ్రై; శ్చితా = నేలయందు ; పతితః = పడినాడు.</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౦౯

స ౩౧

అంగదుండు, రాక్షసులచేఁబెక్కు- దోఁగి, బాహువులువీడిపడ,మృతుం
బాణంబులం బ్రహరింపఁబడి, నెత్తుటం దై నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

హరయో మథితా నాగై రథ జాలై స్తథా పరే
శాయితా మృదితాశ్చా నైవ్వాణ్యువేగై రివాంబుదాః. ౩౨

టీక॥ శాయితాః= పరుండియున్న; దితాః=త్రొక్కఁబడిరి-
హరయః=వానరులు; నాగైః=ఏనుఁ పరుండి సుఖంబుగా నిదురించుచు
గులచేత; మథితాః=త్రొక్కఁబడిరి. అ న్నవానరులు, కొందఱు, ఏనుఁగులచేఁ
థ=మఱియు; జాలైః= కపటములచేఁ ద్రొక్కఁబడిమృతులయిరి; కొందఱుక
త; మథితాః (అధ్యాహృతము)=చంపఁ పటంబున వధింపఁబడిరి; కొందఱు,
బడినారు. తథా=అట్లు; అపరే=ఇత నాయువేగంబుల మేఘంబులువలె, గు
రులు; నాయువేగైః= నాయువేగము ట్టంబులచేఁ ద్రొక్కఁబడిమృతిఁ బొం
లచేత; అంబుదాఞ్చ= మేఘంబులువ దిరి. అని, తాత్పర్యము.
లె; అశైవ్యశ్చ= గుఱ్ఱములచేతను; మృ

ప్రహృతా శ్చాపరే త్రస్తా హన్యమానా జఘన్యతః
అభిద్రుతాస్తు రక్షోభి స్సంహే రివ మహాద్విపాః. ౩౩

టీక॥ అపరేచ= మఱికొందఱును; చున్నవారలయి; ప్రహృతాః=చంపఁ
త్రస్తాః=భయపడినవారలయి; అభిద్రు) బడిరి.
తాస్తు=పరుగై తిన్నవారలయ్యు; సిం మఱికొందఱుభయంబునం బరుగై
హేః=సింహములచేత; మహాద్విపా త్తుడు, రాక్షసులు, సింహంబులు మహా
ఞ్చ=పెద్దయేనుఁగులువలె; రక్షోభిః= గజంబులం బోలె, వారివెంటందగిలి
రాక్షసులచేత; జఘన్యతః= పృష్టభా పృహరించినధించిరి.
గంబున; హన్యమానాః= కొట్టఁబడు అని, తాత్పర్యము.

సాగరే పతితాః కేచి తేచి ర్గ గన మాశ్రితాః

ఋతౌ వృతౌ నుపారూఢా వానరీం వృత్తి మాశ్రితాః. ౩౮

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; సాగరే = ట్లను; ఉపారూఢాః = ఎక్కినవి.
సముద్రమునందు; పతితాః = పడిరి. కే కొందఱువానరులు, సముద్రంబునం
చిత్ = కొందఱు; గగనం = ఆకాశము బడిరి; కొందఱాకాశంబున కెగసి త
ను; అశ్రీలాః = పొందిరి. ఋతౌః = ఎ ప్పించుకొనిరి; భల్లూకంబులు కొన్ని
యిగుబంటులు; వానరీం = వానరసం నిజంబగువానరస్వభావంబు నవలంపిం
బంధినియుగ; వృత్తిం = స్వభావమును; చి, వృత్తంబులనారోపించినవి.
అశ్రితాః = పొందినవై; వృత్తాః = చె అని, తాత్పర్యము.

సాగరస్య చ తీరేషు తైలేషు చ వనేషు చ

పింగళాస్తే విరూపాక్షే బహుభి బహవో హతాః. ౩౫

టీక॥ సాగరస్య = సముద్రముయొక్క; తీరేషు = తీరములయందును; వనేషు = అడవులయందును; తైలేషు = అడవులయందును; పింగళాః = గోరోచనపువన్నెగల వానరులు; బహవః = పెక్కుండు; విరూపాక్షే = రాక్షసులచేత; బహుభిః = పెక్కు
క్క-ండ్రచేత; హతాః = చంపబడినారు.
మఱియు, బెక్కుండ్రరాక్షసులు సముద్రతీరప్రదేశంబునను, బహుతంబులయందును వసంబులయందును, వెదకివెదకి, పెక్కుండ్రవానరులంజంపిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవం తవ హతో భతాః ససైన్యో మమ సేనయా

తృతణాద్యేం రజోద్వస్త మిదం చాస్యాహృతం శిరః. ౩౬

టీక॥ ఏవం = ఇట్లు; మమ = నాయొక్క; సేనయా = సేనచేత; ససైన్యః = సైన్యముతోఁగూడిన; సః = అట్టి; తే = నీయొక్క; భతాః = పెనిమిటి; హతః = చంపబడినాడు. తృతణాద్యేం = నెత్తురుచేదడిసినదియు; రజోద్వస్తం = దుమ్ము చేదెడిసినదియునగు; అస్య = ఈ రాముయొక్క; ఇదం = ఈ; శిరశ్చ =

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౫౦౧

స ౩౧

తలయును; అహృతం—తేచడినది.

ఇట్లు, నానైనికులు, నీభతాను అత
నినైనన్యమునుంజంపిరి; నెత్తుటందడిసి, దు
మ్ముచేగఁపుటడియున్న రామనిశిర
స్సునుగూడఁచెచ్చియున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాభాసము.—హతః(కిం)—
చంపఁబడినాఁడాయేమి? (శేషము, స
మానము.)

అట్టిమహాపరాక్రమశాలియగునీపె
నిమిటిని రామునితోఁబ్రలగునానైనికులు
వధించిరనుటయెంతమాత్రమైననునమ్మ
దగినదా? ఇదియట్లు సలఁచేవాము
లేదు; అయితే, రాక్షసులు నిన్నువంచించుటకై,
మాయాబలంబునఁగల్గించి,
రామనిశిరస్సునొకటిఁదీసికొని వచ్చియు
న్నారు; నమ్మకుము.

అని, తాత్పర్యము.

తతః పరమదుర్ధహో రావణో రాక్షసాధిపః

సీతాయా ముపశ్యద్వంత్యాం రాక్షసీ మిద మ్బ్రవీత్. ౩౭

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; పరమదుర్ధ

హః=ఎంతమాత్రమువిదిరింపఁగూడన
ట్టి; రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుఁబ్రభుం
డైన; రావణః=రావణుడు ; సీతా
యాం=సీతాదేవి; ఉపశ్యద్వంత్యాం=
వినుచుండఁగా; రాక్షసీ=రాక్షస
స్త్రీనిగూచి; ఇదం=ఈమాటను; అ

బ్రవీత్=చెప్పెను.

అంతఁబరమదుర్ధహుండగు రా
క్షసరాజుండు రావణుండు, సీతాదేవి
నుచుండ, సమీపంబుననున్ననొకరాక్ష
సినిజూచి, యిట్లుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసం క్రూరకమాణం విద్యుజ్జిహ్వం త్వ మానయ

యేన తద్రాఘవశిర స్సంగ్రామా త్స్వయ మాహృతమ్. ౩౮

టీక॥ యేన=ఎవనిచేత ; సంగ్రా
మాత్=యుద్ధముననుండి; స్వయం=
తానె; తత్=ఆ; రాఘవశిరః=రాము

నితల; అహృతం=తేచడినదో; తం(అ
ధ్యాహృతము)=అట్టి; క్రూరకమా
ణం=క్రూరులయినకార్యములుగల;

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౧

రాక్షసం = రాక్షసుడైన ; విద్యుజ్జ్వలము. అని, రావణుడు , రాక్షసి
హ్వం = విద్యుజ్జ్వలమున; త్వం = నీవు; ఆ తోడెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నయఃతోడొకనిరమ్ము. రహస్యాథము. — “ కూరక

యద్ధరంగంబుననుండి , రాముని ముండగురాక్షసుండు” అనుటచే, సీ
శిరస్సిచ్చటికిఁ దెచ్చిన క్రూరకముం తాదేవికి, నమ్మవలదనిచెప్పినట్లు, సూ
డగు రాక్షసునివిద్యుజ్జ్వలము దోడొక చింపఁబడినది.

విద్యుజ్జ్వల స్తతో గృహ్య శిరస్తత్యశరాసనమ్
ప్రణామం శిరసా కృత్వా రావణస్యాగ్రత స్థితః. ౩౯

టిక॥ తతః = అంత; విద్యుజ్జ్వలః = దట; స్థితః = ఉన్నాడు.
విద్యుజ్జ్వలము; సతరాసనం = విల్లు అంత, విద్యుజ్జ్వలముండు, ఆరామ
తోడొడిస; తతః = ఆ; శిరః = తలను; శిరస్సునుధనుస్సునుంచీసికొనివచ్చి, సా
గృహ్య (గృహీత్వా) = తీసికొని ; శిర మ్హంగముగనమస్కరించి, రావణుని
సా = తలచేత; ప్రణామం = నమస్కరిం యెదుటనిలుచుండెను.
రమును; కృత్వా = చేసి ; రావణ అని, తాత్పర్యము.
స్య = రావణునియొక్క; అగ్రతః = ముం

తమబ్రవీ త్రతో రాజా రావణో రాక్షసం స్థితమ్
విద్యుజ్జ్వలం మహాజిహ్వం సమీపపరివర్తినమ్. ౪౦

టిక॥ తతః = అంత; రాజా = రా న; తం = ఆ; విద్యుజ్జ్వలః = విద్యుజ్జ్వలము
క్షసరాజుండగు; రావణః = రావణు నిగూచి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
డు ; మహాజిహ్వం = పెద్దనాలుకగల అంత, రాక్షసరాజుండగురావణు
వాడును; సమీపపరివర్తినం = సమీ దు, పెద్దనాలుకగలదన సమీపంబునను
పంబుననున్నవాడును; స్థితం = నిలుచు న్న విద్యుజ్జ్వలముంబొచ్చి, యిట్లుని, చె
న్నవాడునగు; రాక్షసం = రాక్షసుడై ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౧౩

స ౩౧

అగ్రతః కురు సీతాయా శ్రీఘ్నం దాశరథే శ్శిరః
అవస్థాం పశ్యమాం భతుః కృపణా సాధు పశ్యతు. ౪౧

టిక్క దాశరథేః=రామునియొక్క;	గా; పశ్యతు=చూచుగాక.
శిరః=తలను; శ్రీఘ్నం=శ్రీఘ్నముగా ;	శ్రీఘ్నంబుననారామశిరస్సును, సీత
సీతాయాః=సీతయొక్క; అగ్రతః =	ముందఱనుంచుము; ఈదర్శిద్రురాలు ,
ముందట; కురు = చేయుము. కృప	తనపెనిమిటికి గడవటనెట్టియవస్థ వ
ణా=దర్శిద్రురాలగుసీత;భతుః=పె	చ్చినదో చక్క-గాఁజూచుగాక.అని,
నిమిటియొక్క; పశ్యమాం=కడపటిదై	రావణుండు విద్యుజ్జ్వహ్నునితో జెప్పె
న;అవస్థాం=అవస్థను; సాధు=చక్క-	ను. అని,తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తంతు తద్రక్ష శ్శిర స్తప్త్రియదర్శనమ్
ఉప నిశీప్య సీతాయాః షీప్ర మంతరధీయత. ౪౨

టిక్క తత్=ఆ; రక్షః = విద్యుజ్జ్వ	ధీయత=మఱుగు పడెను.
హ్వాండు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తంతు=చె	ఆవిద్యుజ్జ్వహ్వాండు, రావణునిచూ
ప్పఁబడినంతనే; తత్=ఆ; ప్రియదర్శ	టనువిని, చూపరులకుఁబ్రయోబుగల్గిం
నం=సంతోషకరంబగు చూచుటగల ;	చునట్టి యారామశిరంబును సీతాదేవి
శిరః=తలను; సీతాయాః = సీతయొ	ముందఱనుంచి , శ్రీఘ్నంబుననావలికి
క్క; ఉప=సమీపమునందు; నిశీప్య=	బోయెను. అని,తాత్పర్యము.
ఉంచి; షీప్రం=శ్రీఘ్నముగా; అంతర	

రావణశ్చాపి చిత్తేప భాస్వరం కామూకం మహత్
త్రిషు లోకేషు విఖ్యాతం సీతా మిద మువాచ సః. ౪౩

టిక్క సః=ఆ; రావణశ్చాపి=రావ	ప్రసిద్ధమయినదియు; భాస్వరం=ప్ర
ణుండును; త్రిషు=మూడైన; లోకే	కాశించుచున్నదియు; మహత్=గొప్ప
షు=లోకములయందు; విఖ్యాతం =	దియునగు; కామూకం=ధనుస్సును ;

చిక్షేపః=ఈదృశః. సీతాం=సీతాదే లం బ్రసిద్ధంబును దేజోవంతంబు నగు
విని; ఇదం=ఈమాటను; ఉవాచ=చె నామహాధనుస్సును, విద్యుజ్జ్వహ్వనిచేత
ప్పెను. నుండితీసికొని, సీతాదేవింజూచి, యి
అంత, రావణుండు, ముల్లోకంబు ట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇదంత తవ రామస్య కామకం జ్యాసమాయుతమ్
ఇహ ప్రహస్తేనా నీతం హత్వా తం నిశి మానుషమ్. ౪౪

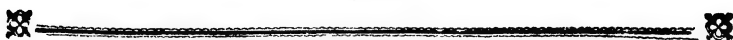
టీక॥ తవ=నీయొక్క; రామస్య= తేఁబడినది.
రామునియొక్క; జ్యాసమాయుతం= మఱియొకబ్రహ్మండురాత్రికాలం
అల్లెత్రాటితోఁగూడిన; ఇదం= ఈ; బున, మనుష్యుండగు సీరామునివధించి,
కామకంతుం=ధనుస్సును ; ప్రహస్తే యల్లెత్రాటితోఁగూడిన యతనిధనుస్సు
న=ప్రహస్తునిచేత; నిశి= రాత్రియం నుగూడనిచ్చటికిఁదెచ్చినాఁడు ; ఇదిగో
దు; తం=ఆ; మానుషం=మనుష్యుని; హ చూడుము. అని, రావణుండు సీతాదే
త్వా=చంపి; ఇహ=ఇచ్చటికి; అనీతం= వితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స విద్యు జిహ్వేన సహేవ తచ్చిరో
ధనుశ్చ భూమా వినికీర్య రావణః
విదేహ రాజస్య సుతాం యశస్వినీం
తతో బ్రవీత్తాం భవ మే వశానుగా. ౪౫

టీక॥ సః=ఆ; రావణః= రావణుం డు; విద్యుజిహ్వేనసహేవ (విద్యుజ్జ్వ
హ్వేనసహేవ)= విద్యుజ్జ్వహ్వనితోఁ గూడన; తతో=ఆ; శిరః=తలను; ధను
శ్చ=వింటి; భూమా=నేలయందు; వినికీర్య=పడచై చి; తతః=అంత; యశ
స్వినీం=అధికమయినకీరీకల; తాం= ఆ; విదేహ రాజస్య= జనకమహారాజు
యొక్క; సుతాం= కొమార్తెయి యనసీతాదేవినిగూచి; “మే=నాయొ
కల; వశానుగా= అధీనతననుసరించు దానవు; భవ=అగుము.” ఇతి(అధ్యా

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము: ౫౦౫

స ౩౨

<p>హృతము)-అని;అబ్రవీత్ - చెప్పెను. ఆరావణుండు, విద్యుజ్జహ్వండు నుందానును, ఆరామునిశిరస్సును ధను స్సును నేలంబడవై చి,యశస్సీన్వియగు సీతాదేవింబాచి, “ఇంకనీవు నాయధీ నురాలవగు” మని,చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము. రహస్యాథకము.—మేలక్షిదే వీ!అవశానుగా,అ = విష్ణుదేవునియొ కొ,వశానుగా = అధీనతనను సరించు</p>	<p>దానవు; భవ=అగుము. (శేషము,స మానము). లక్ష్మీదేవీ! నీవునారాయణావతా రరూపుండగురామునింజేరంగలవు. అ ని,రావణుండుచెప్పెను. అని,తాత్పర్యము. ఇచ్చట, ఈభావమునకు విరుద్ధము లయినయంశంబులు, రావణునిచే ని తరరాక్షసమోహనాథకమయి చెప్పె బడినవిగాఁదెలియునది.</p>
---	--

ఇత్యాషేః, శ్రీమద్రామాయణే,అదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ఏకత్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టాథకము.

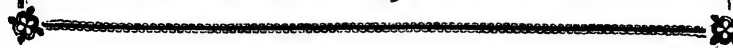
ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధృ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకత్రింశస్సర్గకాండీక,
ముగిసినది.

౨౫

ద్వా త్రిం శ స గ ణ ప్రా రం భః.

సా సీతా తచ్చిరో దృష్ట్వా తచ్చ కామూక ముత్తమమ్
సుగ్రీవప్రీతిసంసర్గ మాఖ్యాతంచ హనూమతా. ౧
నయనే ముఖవణంబు భతుఁ ధ్రతృప్తశం ముఖమ్
కేశాక కేశాంతదేశంచ తంచ చూడామణిం శుభమ్. ౨
వీతై స్సర్వై రభిజ్ఞావై రభిజ్ఞాయ నుదుఃఖితా
విజగహేథ కై కేయిం కోశంతీ కురరీయథా. ౩

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము:

స ౩౨

<p>టీక॥ అథ=అంతఃసా=అసీతా= సదృశం=సరియైన; ముఖం= మొగ సీతాదేవి=తత్=అ; శిరః=తలను ; త త్=అ; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన ; కా ము=కంచ= ధనుస్సును ; హనుమ తా=హనుమంతునిచేత; ఆఖ్యాతం= చెప్పబడిన; సుగ్రీవప్రీతిసంసగం=సు గ్రీవునితో స్నేహసంబంధమును ; దృ ష్ట్యా=చూచి; నయనే=కండ్లను; ముఖ చణ్ణం= ముఖముయొక్కరంగును; కేశాః=వెండ్రుకలను ; కేశాంతదే శం=చ=లలాటమును; తం=అ; శుభం= సుందరమయిన; చూడామణిం= చూ డామణిని; దృష్ట్యా(అధ్యాహృతము)= చూచి; ఏతైః=ఈ; అభిజ్ఞానైః=గుఱుతు లచేత; సర్వైః=అన్నింటిచేతను; తత్= దాని; భృతుః=పెనిమిటియొక్క; ము ఖేన(అధ్యాహృతము)= ముఖముతో;</p>	<p>సదృశం=సరియైన; ముఖం= మొగ మునుగా; అభిజ్ఞాయ=తెలిసికొని ; సు దుఃఖితా= మిక్కిలియుదుఃఖమునొం దినదైఃకురీయథా=లేడివలె; క్రోశం తీ=అటచుచు; కైకేయాం=కైకేయి ని; విజగహే=నిందించెను. అంత, నాసీతాదేవి, ఆశిరస్సునుఉ త్తమంబగునాధనుస్సునుంజూచి , హ నుమంతుడుచెప్పిన రామసుగ్రీవుల స ఖ్యంబునుండలంచుకొని , ఆకండ్లనుఆ ముఖవణ్ణంబును , ఆవెండ్రుకలనుఆ నెత్తినిఆచూడామణినింజూచి, యాగు ఱుతులచేనదిరామునితలవలెనేయున్న దనితెలిసికొని , పరమదుఃఖితయై, లేడియుంటోలె నుచ్చైస్సవ్వరంబునరో దనంబుసేయుచు , కైకేయినిందిం చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

స కామా భవ కైకేయి హతోఽయం కులనందనః
 కుల ముత్సాదితం సర్వం త్వయా కలహశీలయా. ౪

<p>టీక॥ కైకేయి= కైకేయా ! అ యం=ఈ; కులనందనః = రామండు; హతః=చంపకబడినాడు. స కామా= కోకిలతోగూడినదానవు; భవ= అగు ము. కలహశీలయా = కలహస్వభావు రాలవగు; త్వయా=నీచేత ; కులం=ర</p>	<p>ఘువంశము; సర్వం = అంతయు; ఉ త్సాదితం=నిశింపజేయబడినది. కైకేయా ! నీకోరికయిడేటి నది ; కులనందనుండగురామండుహ తుండయ్యె ; కలహకారిణివగునీవు , రఘువంశమునంతయు నాశమునొందిం</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౫౧౭

స ౩౨

చితివి ; ఇంకభరతాదులు నవశ్యము | అని, తాత్పర్యము.
మృతులగుదురు.

అర్థేగా కింతే కైకేయి కృతం రామేణ విప్రియమ్
యన్వయా చీరవసన స్త్వయా ప్రస్థాపిణో వసమ్. ౫

టీక॥ కైకేయి=కైకేయా!యత్=మేణ=రామునిచేత; లే=నీకు; కృతం=
ఏకారణమువలన; త్వయా=నీచేత; రా=చేయఁబడినది?
మః(అధ్యాహృతము)=రాముఁడు; మ=కైకేయా!నీవు, రాముని, నారచీర
యా(సహ)=నాతోఁగూడ ; చీరవసన=లుకట్టుకొననొసంగి, నాతోఁగూడనడవి
నః = నారచీరలువస్త్రములుగాఁగల కింబంపితివే; సవకలోకప్రియకారియ
వాఁడై; వసనం=అడవినిగూచిక; ప్రస్థా=గురాముండునీకట్టి యపకారమునేమి
పితః=పంపఁబడెనో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అట్టి; విప్రియం=అపకారము; చెను. అని, తాత్పర్యము.
కిం=ఏమి; అర్థేణ=పూజ్యుడగు; రా

ఏవ ముక్త్యాతు వైదేహీ వేపమానా తపస్విన్సీ
జగమ జగతీం బాలా భిన్నాతు కదళీ యథా. ౬

టీక॥ తపస్విన్సీ=శోచనీయులు; జగమ=పొందెను.
బాలా=చిన్నదియునగు; వైదేహీ=సీ శోచనీయులుబాలయునగు సీతా
తాదేవి; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్యాతు=చెప్పి దేవి, యిట్లువిలపించి, దుఃఖభయంబుల
నంతనె; వేపమానా=వడంకుచు ; భి వలన, గడగడవడంకుచు, ఛేదించఁబడిన
న్నా=నఱకఁబడిన; కదళీయథాతు=అ యరఁటిచెట్టువలె నేలంబడెను.
రఁటిచెట్టువలెనె; జగతీం = భూమిని; అని, తాత్పర్యము.

సా ముహూతా త్సమాశ్వస్య ప్రతిభ్యుత చేతనామ్
తచ్చీర స్సముపాఘ్రియ విలలాపాయతేక్షణా. ౭

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౨

టీక॥ ఆయితేక్షణా = నిడువులయి మూర్కొని; విలలాస = విలపించెను.
 సకంధుగల; సా = ఆసీతాదేవి; ము విశాలంబులగు కంధుగలయాసీతా
 హూతాత్ = స్వల్పకాలమువలన; స దేవి, యంతంగొంతవడికిఁ దేటి సం
 మాశ్వస్యఁజూపిల్లి; చేతనాం = సం జ్ఞాంచి, యారామశిరస్సును మూ
 జ్ఞును; పృథిలభ్యుచ = పొందియు; తత్ = రొగ్గనియిట్లుని విలపించెను.
 ఆ; శిరః = తలను; సముపాఘ్నాయ = అని, తాత్పర్యము.

హ హతాస్తి మహాబాహూ వీరవ్రత మనువ్రత
 ఇమాం తే పశ్చిమావస్థాం గతాస్తి విధవా కృతా.౮

టీక॥ హ = అయ్యో! మహాబా తా = తెలిసికొన్న దానను; అస్తి = అయి
 హూ = గొప్ప చేతులుగలవాఁడా! వీర తిని. విధవా = విధవను; కృతా = చేయఁబ
 వ్రతం = వీరవ్రతమును, శత్రువుంజంప డినాను.
 క వెనుదీయననువ్రతముననుట; అనువ్ర అయ్యో! మహాబాహుఁడా! వీరవ్ర
 తం = అనుసరించినవాఁడా! హతా = చం తమునవలంబించియున్నవాఁడా! హ
 పఁబడిన దానను; అస్తి = అయితిని. తనైతిని ; నీమరణావస్థంబాడఁబ్రతికి
 తే = నీయొక్క; ఇమాం = ఈ; పశ్చిమా యుంటినే; విధవనైతిని.
 వస్థాం = మరణసంబంధియగుదశను; గ అని, తాత్పర్యము.

ప్రథమం మరణం నార్యా భర్తా రై వగుణ్య ముచ్యతే
 సువృత్త సాధువృత్తాయా స్సంవృత్త స్త్వం మమాగ్రతః. ౯

టీక॥ సువృత్త = మంచియాచారము గినదిగాననుట; ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచు
 గలరాముఁడా! ప్రథమం = మొదట; భర్తా న్నది. త్వం = నీవు; సాధువృత్తాయా =
 తుకా = పెనిమిటియొక్క; మరణం = చా మంచియాచారముగల; మమ = నాయొ
 వు; నార్యా = స్త్రీయొక్క; నైగుణ్యం = క్క; ఆగ్రతః = ముందట; సువృత్తః = మృ
 దుగుణముగా, దుగుణమువలనగలిగి తిఁబొందినావు.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౮౯

స ౩౨

సదాచారసంపన్నుండవగు రాముఁ ట్లుగూడలేదే ; సదాచార సంపన్ను నదా! శ్రీరోషంబున, భుతకముందుమర గునాముండటసీవుమృతబొందితికే; దీ గంబునొందుననిచెప్పఁబడియున్నది; అనికేమికారణము? అని, తాత్పర్యము.

దుఃఖాద్దుఃఖం ప్రపన్నాయా మగ్నాయా శ్శోకసాగరే
యో హి మా ముద్యత స్త్రాతం పోషి త్వం వినిపాతితః. ౧౦

టిక|| మమ(అర్థ్యాహృతము) = నే తః=పీయత్పించితిహా; సః=అట్టి; త్వ ను; దుఃఖాత్=దుఃఖముననుండి ; దుః మపి=సీవును; వినిపాతితోహి=చంప ఖం=దుఃఖమును; ప్రపన్నాయాః=పాం బడినావుగదా!
దినదాననై; శోకసాగరే=దుఃఖసము నేను, దుఃఖమునొందిదుఃఖసముద్రం బ్రమునందు; మగ్నాయాః= మునిగి బునమునింగియుండఁగా, నిట్టిసమయం యుండఁగా; యః=ఎవ్వఁడవు; మాం = బున, నన్నుఁగా పాడవచ్చినట్టిసీవుగూడ నన్ను; త్రాతుం=రక్షించుటకు ; ఉద్య హతుండనైతివే! అని, తాత్పర్యము.

సా శ్వశ్రూ మమ కాసల్య త్వయా పుత్రేణ రాఘవ
వత్సేనేవ యథా భేను ర్వివత్సా వత్సలా కృతా. ౧౧

టిక|| రాఘవ=రాముఁడా! మమ= దిగా; కృతా=చేయఁబడినది.
నాయొకఁ; శ్వశ్రూః = ఆత్మయయి రాముఁడా! నాయత్తకాసల్య ,
న; సా=ఆ; కాసల్య=కాసల్య; వత్స దూడయందెఱపేమగల యావుదూడ
లా = దూడయందుఁజేమగల ; భేను మృతిఁబొందుటవలన మహా దుఃఖంబు
యథా= ఆవువలె; హతేన(అర్థ్యా నొందునట్లు , పుత్రుండవునీవుమృతి
హృతము)=చంపఁబడిన; పుత్రేణ=కొ బొందుటవలనఁ, బరమదుఃఖంబునొం
డకవయిన; త్వయా=నీచేత ; వత్సేనే దునట్లు, గావింపఁబడినది.
వ=దూడచేతవలె; వివత్సా= చిడ్డలేని అని, తాత్పర్యము.

ఆదిష్టం దీఘక మాయస్తే యై రచింత్యపరాక్రమ

అన్యతం వచనం తేషా మల్పాయు రసి రాఘవ. ౧౨

టీక॥ అచింత్యపరాక్రమ = ఎన్న ల్పాయుః=కొంచెమయినయాయుస్సు
రాసిపరాక్రమముగల ; రాఘవ = గలవాడవు; అసి=అయితివి.
రామఁడా! యైః = యెవ్వరిచేత ; అపరిమేయంబగుపరాక్రమముగల
తే=నీకు; దీఘం=దీఘమయిన; ఆ రామఁడా! మున్నునీవు, బహుకాల
యై=అయున్ను; ఆదిప్తం=చెప్పఁబడి ముజీవింతువనిచెప్పిన, జ్యోతిషికులమా
నదో; తేషాం=వారలయొక్క ; వచ టయిప్పుడసశ్యమయినది ; నీవల్పాయు
నం=మాట ; అన్యతం=దబ్బి. అ ఘటించవయితివి. అని, తాత్పర్యము.

అథవా నశ్యతి ప్రజ్ఞా ప్రాజ్ఞ స్యాపి సత స్తవ

పచ త్యేవం యథా కాలో ధూతానాం ప్రభవో హ్యయమ్. ౧౩

టీక॥ అథవా=అటుకాదేని; కాలః= అటుగాదేని, కాలము, నీకువిరుద్ధ
కాలము; యథా=ఎట్లు; ఏనం= ఈని ముగానుండుటంజేసి, అదియెజ్యోతిశ్శా
స్సు; పచతి=పాకమునొందించునో; త స్త్రమునందుఁబండితులయినవారును,
థా(అధ్యాహృతము)=అట్లు ; తవ= నీవిషయమయి, బుద్ధిభ్రాంతమునొందు
నీవిషయమునందు; ప్రాజ్ఞ స్యాపి=పం నట్లుగావించియుండును; కాలమునను
డితుండైనను; సతః=సత్పుణునికీ; ప్ర స్తభూతంబులకును గారణంబుగదా!
జ్ఞా=బుద్ధి; వశ్యతి=నశించును. అయం = అదియేమిచేసిననుజేయవచ్చును.
ఈకాలము; ధూతానాం=ప్రాణులకు; అని, తాత్పర్యము.
ప్రభవోహి=కారణముగదా!

అదృష్టం మృత్యు మాపన్నః కస్తా త్వం నయశాస్త్రవిత్

వ్యసనానా ముపాయజ్ఞః కుశలోహ్యసి వజ్రనే. ౧౪

టీక॥ నయశాస్త్రవిత్ = నీతిశా ఎందువలన; అదృష్టం = తెలియనట్లు
స్త్రము చెలిసిన; త్వం=నీవు; కస్తాత్ = గా; మృత్యుం=మరణమును; ఆపన్నః=

శ్రీమద్రామాయణము*యంద్రకాండము.

౫౨౧

స ౩౨

పొందినావుఁడపాయజ్ఞః= ఉపాయంబులఁదెలిసిననీవు ; వ్యసనానాం=కష్టములయొక్కఁ;వజః=నేపొంగొట్టుకొనుటయందు;కుశలః= సమభాండవు ; అసిహి=అగుదువుగాదా!

నీవు సమస్తోపాయంబులు దెలిసినవాడవు ! నీతిశాస్త్రజ్ఞుండవు;ఎట్టియపాయంబులనేని, తొలఁగించుకొనసమర్థుండవే;ఈవిధంబున, నేమటుపాటున నెట్లుహతుండవైతివి?అని,తాత్పర్యము

తథా త్వం సంపరివృజ్య రాద్రయా తిన్వశంసయా

కాళరాత్ర్యా మయాఽచ్చిద్య హృతః కమలలోచన. ౧౫

టీక॥కమలలోచన= తామరపూల బడివావు.

వంటికండ్లుగలరాముడా ! మయా= నాచేత; త్వం=నీవు;రాద్రయా= భయంకరయును; శంసయా=మిక్కిలియుఁగు టనగు ; కాళరాత్ర్యా =కాళరాత్రిచేత ; ఆచ్చిద్య= బలాత్కరించి;హృతః= అపహరింపఁ

తామరపూలవంటి కండ్లుగల రాముడా! నేనువిధవనుగావలసినదాననుగావున,నానిమి త్రమయి, భయంకరాకారయనతిహూరయమగు కాళరాత్రి నిన్నుహరించియెందును. అని,తాత్పర్యము.

ఉపశేషే మహాబాహూ మాం విహాయ తపస్వి నీమ

ప్రియామివ సమాశ్లివ్య పృథివీం పురుషవభ. ౧౬

టీక॥ పురుషవభ=పురుషశ్రేష్ఠుండవును; మహాబాహూ= పెద్దచేతులుగలవాడవునగు రాముడా! తపస్వినీం=శోచనీయనగు; మాం=నన్ను; విహాయ=విడిచి; పృథివీం=భూమిని;ప్రియామివ= ప్రియురాలినివలె; సమాశ్లివ్య=కత్తుఁగిలించుకొని; ఉపశేషే=

పరుండియున్నావు. మహాబాహుండవుపురుషశ్రేష్ఠుండవునగురాముడా! దిక్కులేనిదాననునన్నువిడిచి భూమినింబ్రయురాలిం బోలెఁ గత్తుఁగిలించుకొని పరుండి యు అని,తాత్పర్యము.

అర్చితం సతతం యత్ర ద్గంధమాలైశ్చ మయా తవ
ఇదం తే మత్ప్రియం వీర ధనుః కాంచనభూషణమ్. ౧౭

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగురాముడా! యతః=ఏది; మయాసహ=నాతోఁగూడ; తవ(త్వయా)=నీచేత; గంధమాలైశ్చ=గంధమలచేతనుబుష్పమలచేతను; అర్చితం= పూజింపఁబడినదో; తత్=అట్టి; మత్ప్రియం=నాకుఁబ్రിയంబును; కాంచనభూషణం=బంగారమలంకారముగాఁ గలదియనగు; ధనుః=విల్లు; ఇదం=ఇట్టిది; తా(అధ్యాహృతము)=అయినది. పరాక్రమశాలివగురాముడా! నీచేతనునాచేతనుం గూడ గంధమాల్యంబులభక్తిమెయింబూజింపఁ బడుచుండిన, నాకుఁబ్రിയంబును గాంచనాలంకృతంబునగుధనుస్సు, ఇచ్చిపట్లయినదే! అని, తాత్పర్యము.

పిత్రా దశరథేన త్వం శ్వశురేణ మమా సఖ
సర్వైశ్చ పితృభి సాస్పదం నూనం స్వగే సమాగతః. ౧౮

టీక॥ అసఖం=పాపరహితుండవగురాముడా! త్వం=నీవు; స్వగే=స్వగమునందు; మమ=నాయొక్క; శ్వశురేణ=మామయ్యను; పిత్రా=తండ్రియైనగుదశరథమహారాజుతోను, ఇంకనునీతాతలు మొదలగునందఱి పితరులతోనుం జేరియున్నావు; ఇదినిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.

దివి నక్షత్రధూత స్త్వం మహాతర్మకృతాం ప్రియమ్
పుణ్యం రాజపిఠవంశం త్వ మాత్మన స్సముపేక్షసే. ౧౯

టీక॥ త్వం=నీవు; దివి=స్వగమునందు; నక్షత్రధూతః=నక్షత్రరూపుఁ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౨౩

స ౩౨

డనే ; త్వం=నీవు ; మహాత్కమకృతాం(మహాకమకృతాం)=గొప్పకార్యములఁజేయునట్టివారలకు ; ప్రియం=సంతోషకరంబును;పుణ్యం= పవిత్రమునగు;ఆత్మనః=నీయొక్క;రాజర్షివంశం=రాజపుత్రులవంశమును;సముపేక్షసే=చూచుచుందువు.

నీవు,స్వగంబునవిమాన గతుండవై, ఇంతకుమున్నె స్వగమునొందినవారలునుగొప్పకార్యములుసేయువారికెఱియులునగునీవంశంబునం బుట్టిన, యిత్యేవువుమున్నగుపుణ్య పురుషులంబూచుచుందువు. అని,తాత్పర్యము.

కిం మాం న ప్రేక్షసే రాజః కిం మాం న ప్రతిభాషసే
బాలాం బాల్యేన సంప్రాప్తాంభార్యాం మాం సహచారిణీమ్. ౨౦

టీక||రాజః = రాముడా! బాలాం=చిన్నదానను; బాల్యేన=చిన్నతనముచేతనె;సంప్రాప్తాం=పొందఁబడినదానను;భార్యాం=భార్యను; సహచారిణీం = కూడనుండు దాననగు; మాం=నన్ను;మాం=నన్ను;కిం = ఎందుకు;నప్రేక్షసే=చూడవు;మాం= నన్ను;గూచిఁ; కిం=ఎందుకు;నప్రతిభాషసే=మాటలాడవు?

రాముడా! చిన్నదానను జిన్నతనంబుననుండియెసీయొద్దకు వచ్చినదాననుభార్యను నిన్నువిడువకనీతోఁగూడ నున్నదానను,అట్టిసేను, ఇట్లు , పెనువగలం బొందియుండఁగా , నన్నేకనైతిచూడవు ? నాతో నేలమాటలాడవు?
అని,తాత్పర్యము.

సంశ్రుతం కృష్ణతా పాణిం చరిష్యామీతి యత్త్వయా
స్మర త న్నమ కాతుల్లనయ మామపి దుఃఖితామ్. ౨౧

టీక|| కాతుల్లన=రాముడా ! మమ=నాయొక్క;పాణిం=హస్తమును; కృష్ణతా=గ్రహించునట్టి; త్వయా=

నీచేత; (సహ) చరిష్యామీతి=కూడనుండెదనని;యత్=ఏది; సంశ్రుతం=ప్రతిజ్ఞచేయుటదినదో ; తత్=దాని;

స్తరం తలంబ్రము. దుఃఖితాం = దుఃఖమునొందిన; మామపి = నన్నుగూడ; రయంతోడొకసామి.

రాముడా! నీవు వివాహంబున, నా హస్తంబుగ్రహించునవుడు, నాతోగూ

డనుండెవని ప్రతిజ్ఞ చేసితివే ; దాని పృథుజ్ఞ ప్రకారమును; దుఃఖితన గునన్నును దీసికొనిపోము.

అని, తాత్పర్యము.

కస్తాన్తా మపహాయ త్వం గతో గతిమతాం వర

అస్తాన్తా ల్లోకా దముం లోకం త్యక్త్వా మా మపి దుఃఖితామ్. ౨౨

టీక॥ గతిమతాం = మంచి గతిగల వారలలో ; వర = ఉత్తముండవగు రాముడా! త్వం = నీవు; త్యాం (అధ్యాపృతము) = నిన్ను; త్యక్త్వా = విడిచి; దుఃఖితాం = దుఃఖమునొందిన; మామపి = నన్నుగూడ ; మిక్కిలియొక్రియ రాల నిన్ను; హం = నన్ను; అపహాయ = విడిచి; కస్తాత్ = ఎందువలన; అస్తాత్ = ఈ; లోకాత్ = లోకముననుండి; అముం =

ఈ; లోకం = లోకమును; గతం = పొందినావు?

ఉత్తమగతిగలవారలలోను త్వముండవగు రాముడా! నిన్ను విడిచియుండుటచే బరమదుఃఖితవై యున్న పరమప్రియనగు నన్నును, ఎట్లు విడిచి, యీలోకంబుననుండి, పరలోకంబునకుఁ బోతివి.

అని, తాత్పర్యము.

కల్పాక్షే రుచితం య త్త త్పరివృత్తం మయైవ తు

క్రవ్యాదై స్త చ్ఛరీరం తే నూనం విపరికృష్యతే. ౨౩

టీక॥ కల్పాక్షే = మంగళపదార్థములచేత; ఉచితం = తగియున్న ; యత్తత్ = ఏదేహము; మయైవ తు = నాచేతనె; పరివృత్తం = కవుఁగిలింపబడినదో; తత్ = అట్టి; తే = నీయొక్క; శరీరం = దేహము; క్రవ్యాదై = క్రూర

వృగములచేత; విపరికృష్యతే = ఈడ్చుబడుచున్నది. నూనం = నిశ్చయము.

నేను మున్నుమంగళద్రవ్యంబులగు చందనాదులతో నలంకరించి యేశరమును గవుఁగిలింపకొనుచుంటినో, అట్టినిశరీరముపుడు నక్కలు మొదలగు

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౫౨౫

స ౩౨

వానిచేనాకషిణంపడుచున్నది! అని, తాత్పర్యము.

అగ్నిప్రోమాదిభి ర్యజై రిష్టవా నా ప్ర దక్షిణైః

అగ్నిహోత్రేణ సంస్కారం కేన త్వంతు నలస్సగ్నే. ౨౪

టీక॥ కేన=ఎందుచేత; త్వంతు=	రమును; నలస్సగ్నే=పొందవ?
నీవుమాత్రము; ఆ ప్రదక్షిణైః=చాలిన	పూజాదక్షిణలతో నగ్నిప్రోదిమా
దక్షిణలుగల; అగ్నిప్రోమాదిభిః=అగ్ని	యాగంబలుగావించి యాగీయంబగున
ప్రోమము మొదగాఁగల; యజైః=	గ్నిహోత్రంబుచే సంస్కారంబునొందఁ
యాగములచేత; ఇష్టవాఁ=యజించి	దగిననీవు, ఇట్లు, వీయాగంబునుజేయక
నవాఁడవై; అగ్నిహోత్రేణ=యాగీ	మునైనవ్యర్థముగా మృతినొందుటకే
యాగ్నిచేత; సంస్కారం= సంస్కా	మికారణము? అని, తాత్పర్యము.

ప్రవ్రజ్యా ముపపన్నానాం త్రయాణా మేక మాగతమ్

పరిప్రత్యతి కౌసల్యా లక్ష్మణం శోకలాలసా. ౨౫

టీక॥ ప్రవ్రజ్యాం = ప్రవాసము	ప్రవాసమునొందినమువ్వురిలోను,
ను; ఉపపన్నానాం=పొందిన; త్రయా	లక్ష్మణుండాకృతడవచ్చుటంజూచి,
ణాం=మువ్వురిలో; ఆగతం= వచ్చిన;	కౌసల్యాదేవి, పరమదుఃఖితయయి, ల
ఏకం=ఒక్కఁడయిన; లక్ష్మణం = ల	క్ష్మణుని, “సీతారాములెక్కఁడ?” అ
క్ష్మణుని; కౌసల్యా=కౌసల్య;	నియడుగఁగలదు.
లసా=దుఃఖముననతిదలయయి; పరి	అని, తాత్పర్యము.
ప్రత్యతి=లడుగఁగలదు.	

స తస్యాః పరిపృచ్ఛంత్యా వధం విశ్రబలస్య తే

తవ బాధ్యా స్యతే నూనం నిశాయాం రాక్షసై ర్వధమ్. ౨౬

టీక॥ సః=అలక్ష్మణుడు ; పరిపూర్ణత్యాః=అడుగుడున్న; తస్యాః=ఆకాశల్యాడేవికి; నిశాయాం=రాత్రియందు; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; తే=నీయొక్క; మిత్రబలస్య=మిత్రసైన్యముయొక్క; వధం=చంపుటను; తవ=నీయొక్క; వధంచ=చంపుటను ; ఆఖ్యాస్య	తే=చెప్పఁగలఁడు . నూనం = నిశ్చయము. అలక్ష్మణుడు, అట్లుడుగుడున్నకాశల్యాడేవికి, రాత్రికాలంబునరాక్షసులువచ్చినిన్నునుసేమిత్రసైన్యంబునువధించిపోయిరనిచెప్పఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.
---	--

సాత్వాం సుప్తం హతంశ్రుత్వా మాంచ రక్షో గృహంగతామ్ హృదయేన విదీక్షేన న భవిష్యతి రాఘవ. ౨౭

టీక॥ రాఘవ=రాముడా! సా=అకాశల్య; సుప్తం= నిదురించినవాడవును; హతం= చంపఁబడినవాడవున . శ్రౌం=నిన్నును; రక్షోగృహం=రాక్షసగృహమును; గతాం = పొందిన; మాం=నన్నును; శ్రుత్వా=విని ; విదీక్షే=పరిశీలన; హృదయేన=గుండె	తో; నభవిష్యతి=జీవించఁజాలదు. రాముడా! ఆకాశల్యాడేవి, నీవు నిదురించియుండునప్పుడుహతుండవగుటను నేనురాక్షసగృహంబునం జిక్కి యుండుటనువిని, హృదయంబుపగిలి , మృతిఁబొందును; ఎంతమాత్రముజీవించఁజాలదు. అని, తాత్పర్యము.
--	---

మమహేతో రనార్యాయా హ్యవహాః పాథివాత్తజః
రామ స్సాగర ముత్తీర్య సత్త్వవాక్ గోష్పదే హతః. ౨౮

టీక॥ అనార్యాయాః= దుష్టురాలనగు; మమహేతో=నానిమిత్తమయి; అవహాః= ఇట్టివధమునకుఁదగనివాఁడును; పాథివాత్తజః= రాచకొమరుండును; సత్త్వవాక్= బలవంతుం	దునగు; రామః = రాముఁడు; సాగరం=సముద్రమును; ఉత్తీర్య=దాటి; గోష్పదే= గోవుయొక్కపాదమంతటి స్థలమునందు; హతః=చంపఁబడినాఁడు. దుష్టురాలనగునానిమిత్తమయి ,
--	---

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౫౨౭

స ౩౨

యట్టిదుష్టవధంబునకుఁ దగనివాఁడును సులనందబంజంపి , అల్పండును దుష్ట
మహాబలకాలియు రాజపుత్రుండునగు బుండునగు, ప్రహస్తునిచేఁజచ్చినాఁడు.
రాముండు , ఖరాదిభయంకర రాక్ష అని, తాత్పర్యము.

అహం దాశరథే నోథా మోహ త్వకులపాంససి
ఆర్యపుత్రస్య రామస్య భార్య మృత్యురజాయత. ౩౯

టీక॥ దాశరథేన = రామునిచేత; త్యక్తి = మరణముగలిగించునది; అజాయిత = అయినది.
స్వకులపాంససి = తనకులమునుజెఱపు రాముండు; తనకులమునకునాశం
నట్టి; అహం = నేను; మోహతః = అజ్ఞా రాముండు; తనకులమునకునాశం
నమువలన; డోథా = వివాహముచేసికొ బుగల్గించుదాననని యెఱుంగకయజ్ఞా
నఁబడినాను. ఆర్యపుత్రస్య = పూజ్యు నంబున , నన్నువివాహమాడెను; అ
డగుదశరథునికొడుకైన; రామస్య = ట్లురామునకు, భార్యయెమృత్యువయ్యె
రామునికి ; భార్య = పెండ్లామె; మృ ను. అని, తాత్పర్యము.

నూన మన్యాం మయా జాతిం వారితం దాన ముత్తమమ్
యాహ మద్యే హ శోచామి భార్య సర్వాతిథే రపి. ౩౦

టీక॥ యా = ఏ; అహం = నేను ; స వారితం = అడ్డగింపఁబడినది.
వాతిథే = అందఱును అతిథులుగాఁగ నేనుబూర్వాజన్తంబున, నెవ్వరో
లరామునియొక్క; భార్యపి = భార్య కన్యాదానము సేయఁదలంచినప్పుడు ,
నయినను; అద్య = ఇప్పుడు; ఇహ = ఈవి దానికి విఘ్నముగావించియుండును ;
వయమయి; శోచామి = దుఃఖించుచు కావున నె, ఇట్టిపరమధర్మాత్ముండగు
న్నానో; తయా (అధ్యాప్యతమ) = రామునకుభార్యనయ్యె, నీభోగకాలం
అట్టి; మయా = నాచేత; అన్యాం = ఇతరమ బుననిట్లురామవిరహంబునొంది , దుః
యిన; జాతిం = జన్మమునందు; ఉత్తమం = ఖించుచున్నాను.
శ్రేష్ఠమయిన; దానం = కన్యాదానము; అని, తాత్పర్యము.

సాధు పాతయ మాం షీప్రం రామస్యో పరి రావణ
సమానయ పతిం పత్న్యో కురు కల్యాణ ముత్తమమ్. ౩౧

టీక॥ రావణ=రావణుడా ; షీప్రం=శీఘ్రముగా; మాం=నన్ను; రామస్య=రామనియొక్క; ఉపరి=మీదుగా; సాధు=చక్కగా; పాతయ=పడవేయుము. పతిం=పెనిమిటిని ; పత్న్య=భార్యతో; సమానయ=చేర్చుము. ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; కల్యాణం=మంగళమును; కురు=చేయుము.
రావణుడా! ఇంక శీఘ్రమున , నన్ను, రామనిపైఠటవేయుము ; ఇట్లు , దంపతుల , నొక్కటిగాచేచి, యుత్తమంబగుమంగళముగావింపుము. అని, తాత్పర్యము.

శిరసామే శిరశ్చాస్య కాయం కాయేన యోజయ
రావణా ను గమిష్యామి గతిం భర్తుః మహాత్మనః. ౩౨

టీక॥ రావణ=రావణుడా! అస్య=మి=వెంటడించెదను.
ఈ; శిరసా=తలతో; మే=నాయొక్క; రావణుడా ! రాముని శిరస్సు
శిరశ్చ=తలను; కాయేన=దేహముతో; తోనాశిరస్సును అతని దేహముతోనాదే
కాయం=దేహమును; యోజయ=చేహమును జేపుము; మహాత్ముండగు పె
వుము. మహాత్మనః= పూజ్యమయినమిటితోననుగమనంబు గావిం చెదను.
నస్యభావముగల; భర్తుః= పెనిమిటి అని, సీతాదేవి విలపించెను.
యొక్క; గతిం=పోకను; అనుగమిష్యామి అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సా దుఃఖ సంశస్తా విలలా పాయతేక్షణా
భర్తుః శ్శిరోధను త్తత్ర సమీక్ష్య చ ప్రనఃప్రనః. ౩౩

టీక॥ ఇతి=ఇట్లు ; అయితేక్షణా=టియొక్క; శిరః=తలను; ధనుః=విల్లు
నిడువులయినకండ్లుగల; సా=అసీతాను; ప్రనఃప్రనశ్చ=మాటిమాటికినీ; సమీ
దేవి; తత్ర=అచ్చట; భర్తుః= పెనిమిటి త్య-చూచి; దుఃఖసంశస్తా=దుఃఖముచే

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౫౩౯

స ౩౨

మిక్కిలియుం దపింపజేయుం బడినదై; తాదేవి, పెనిమిటిశిరస్సును ధనుస్సునుం
విలలాప-విలపించెను. జూచి, పరమదుఃఖితయ్యి, విలపిం
ఇట్లు, వికాలంబగుకండ్లుగల యాసీ చినది. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం లాలప్య మానాయాం సీతాయాం తత్ర రాక్షసః
అభివక్రాను భ తాకర మనీకస్థః కృతాంజలిః. ౩౪

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; ఏవం = ఇ డై; భతాకరం=ప్రభువును; అభివక్రా
ట్లు; సీతాయాం=సీతాదేవి; లాలప్య మ=పొందెను.
మానాయాం = మిక్కిలియు విలపించు అప్పుడు, సీతాదేవియుట్లు విలపించు
చుండగా; అనీకస్థః=ద్వారపాలకుండ చుండగా, ద్వారపాలకుండగు రాక్ష
గు; రాక్షసః = రాక్షసుండు; కృతాం సుండు, చేమోడ్చుగీరించి, రాక్ష
జలిః = చేయబడినచేమోడ్చుగలవాఁ నొద్దకువచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

విజయ స్వార్య పుత్రేతి సోభివాద్య ప్రసాద్య చ
న్యవేదయ దనుప్రాప్తం ప్రహస్తం వాహినీపతిమ్. ౩౫

టీక॥ సః=ఆరాక్షసుండు; ఆర్యపు త్రం=ప్రహస్తుని; న్యవేదయత్=విన్న
త్ర=రావణుడా! విజయస్వ=జయము వించెను,
వాందుము" ఇతి=అని; ఉక్త్వా(అధ్యా అంత, నారాక్షసుండు, "జయజ
హృతము)=చెప్పి; అభివాద్య=నమస్క య" యనినమస్కరించి, సవినయంబు
రించి; ప్రసాద్యచ = సంతోషపఱచి గా, సేనానాయకుండగుప్రహస్తుండు
యు; అనుప్రాప్తం=వచ్చిన; వాహీ వచ్చియున్నాడనిచెప్పెను.
నీపతిం= సేనానాయకుండగు; ప్రహ అని, తాత్పర్యము.

అమాత్ర్య సృహిత స్మరై వః ప్రహస్త స్సముపస్థితః
తేన దర్శనకామేన వయం ప్రస్థాపితాః ప్రభో. ౩౬

టిక॥ ప్రథో = నాయకుండవగురావణుఁడా! ప్రహస్తో = ప్రహస్తుఁడు ; అమాత్ర్యో = మంత్రులతో; సర్వైః = అందఱితో; సహితో = కూడినవాఁడై; సముపస్థితో = వచ్చినాఁడు. దశకానకామేన = దశకానమునుగోరునట్టి; తేన = ఆప్రహస్తునిచేత ; వయం = మేము ; ప్రస్థాపితాః = పంపబడినాము.

రాక్షస రాజుండవగు రావణుఁడా ! ప్రహస్తుఁడు మంత్రులనందఱుగూడి, వచ్చియున్నాఁడు; అతఁడు మీద శకానంబుగోరి నన్ను బంపినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

నూన మస్త్రీ మహారాజ రాజభావాత్త మూర్ఖతమ్
కించి దాత్యయికం కార్యం తేషాం త్వం దర్శనం కరు. ౩౩

టిక॥ మహారాజ = మహారాజా! మహారాజుండవగురావణుఁడా ! రాజభావాత్ = రాజగుట వలన ; మూర్ఖతమ్ = ఓర్పుకాతొఁగూడిన ; కించిత్ = కొంచెము ; ఆత్యయికం = కష్టమయిన; కార్యం = పని; అస్త్రీ = కలదు. నూనం = నిశ్చయము . త్వం = నీవు; తేషాం = వారలయొక్క; దశకానం = చూచుటను; కరు = చేయుము.

మహారాజుండవగురావణుఁడా ! గొప్పకార్యమొకటియున్నది; అదియిప్పుడే చేయఁదగినదైనను, మీయాజ్ఞాకొఱకుఁ గనిపెట్టియున్నారు; నీవువారలకు దర్శనంబొసంగుము. అని, యారాక్షసుండు రావణునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏత చ్చృత్వా దశగ్రీవో రాక్షసప్రతివేదితమ్
అశోకవనికాం త్యక్త్వా మంత్రిణాం దర్శనం యయా. ౩౪

టిక॥ దశగ్రీవః = రావణుఁడు ; ఏతత్ = ఈ; రాక్షసప్రతివేదితం = రాక్షసులచేఁజెప్పబడినమాటను; శృత్వా = విని; అశోకవనికాం = అశోకవనమును; త్యక్త్వా = విడిచి; మంత్రిణాం = మంత్రులయొక్క; దశకానం = చూచుటను; యయా = పొందెను.

రావణుండు, ఆ రాక్షసుఁడుచెప్పిన

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౫౩౦

స ౩౨

మాటనువిని , యశోకవనంబును విడి | అని, తాత్పర్యము.
చి, మంత్రులంజూడఁబోయెను.

సతు సర్వం సమశ్చైవ మంత్రిభిః కృత్య మాత్మనః
సభాం ప్రవిశ్య విదధే విదిత్వా రామవిక్రమమ్. ౩౯

టిక|| సతు = ఆరావణుండును; రామ | ధే = చేసెను.

విక్రమం = రామనిపరాక్రమమును; విది	ఆరావణుండు, రామపరాక్రమం
త్వా = తెలిసికొని; సభాం = సభను;	బుండెరిసికొని, సభంబువేళించి, మం
ప్రవిశ్య = చొచ్చి; మంత్రిభిః = మంత్రు	త్తులతోఁజక్కఁగానాలోచించి, నిశ్చ
లతో; సమశ్చైవ = నిశ్చయించియే;	యించి, కార్యమునంతయుఁ గావించె
ఆత్మనః = తనయొక్క; కృత్యం = కా	ను. అని, తాత్పర్యము.
ర్యమును; సర్వం = అంతయును ; విద	

అంతర్ధానంతు త చ్ఛీషణం తచ్చ కామూక ముత్తమమ్
జగామ రావణస్తేష్ఠవ నిర్యాణసమసంతరమ్. ౪౦

రావణస్య = రావణునియొక్క; ని | పొందెను.

ర్యాణసమసంతరమేవ = పోవుటకుఁ	రావణుండుపోయినంతనె, ఆరా
విష్టుటనె; తతో = ఆ; శీషణం = తల	మునితలయును ఆధనుస్సును , అంత
యును; తతో = ఆ; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమయి	ధానంబువొందినది.
న; కామూకంబ = విల్లును; అంతర్ధా	అని, తాత్పర్యము.
నంతు = మఱుగుపాటును; జగామ =	

రాక్షసేంద్రస్తు తై స్సాధణం మంత్రిభి ర్భీమవిక్రమైః
సమథాయామాస తదా రామకార్యవినిశ్చయమ్. ౪౧

టిక|| తదా = అప్పుడు; రాక్షసేంద్రస్తు = రాక్షసరాజుండగు రావణుండు

ను; భీమవిక్రమైః = భయంకరమయిన
పరాక్రమముగల; త్రైః = ఆ; ముత్రిభి
స్సార్థం = మంత్రులతోఁగూడ; రామ
కార్యవిశ్వయం = రామునింగుఁజించి
పకార్యముయొక్క నిశ్చయమును; సమ
ధర్మాయామాస = నిశ్చయించెను.

అప్పుడు, రాక్షసేశ్వరుండగు రా
వణుండు, భయంకర పరాక్రములగు
మంత్రులతోఁగూడ నాలోచించి, రా
మునింగుఁజించి చేయవలసిన కార్యము
ను నిశ్చయించెను. అని, తాత్పర్యము.

అవిదూరస్థితాన్ సర్వాన్ బలాధ్యక్షాన్ హితైషిణః
అబ్రవీ త్కాలసదృశో రావణో రాక్షసాధిపః. ౪౨

టీక॥ కాలసదృశః = మృత్యువుతోన
మానుండగు; రాక్షసాధిపః = రాక్షసు
లకుఁబ్రభుండయిన; రావణః = రావ
ణుండు; అవిదూరస్థితాన్ = సమీపము
ననున్న; హితైషిణః = మేలుఁగోరునట్టి;
బలాధ్యక్షాన్ = సేనాధ్యక్షులను; స
ర్వాన్ = అందఱనుగూర్చి; అబ్రవీత్ =

చెప్పెను.
మృత్యు సమానుండును రాక్షసే
శ్వరుండునగురావణుండు, తనసమీపం
బుననున్న తనమేలుగోరునట్టి సేనాధ్య
క్షులంబూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రం భేరిం రాదేన స్ఫుటకోదాహతేన మే
సమానయధ్వం సైన్యాని వక్తవ్యంచ న కారణమ్. ౪౩

టీక॥ స్ఫుటకోదాహతేన = స్ఫుట
ముగాఁబడముచేఁగొట్టఁబడిన ; భేరిం
రాదేన = భేరిధ్వనిచేత; శీఘ్రం = శీఘ్ర
ముగా; మే = నాయొకఁడు ; సైన్యాని =
సైన్యములను; సమానయధ్వం = రావిం
పుండు; కారణంచ = కారణమును; నవ

క్తవ్యం = చెప్పఁబడఁగూడదు.
దృఢమయినదండముచేభేరివాయించి
నాసైన్యముల నన్నింటినిరావింపుఁడు;
కారణమేమియుఁజెప్పవలదు. అనిరా
వణుండు, సేనాధ్యక్షులతోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౫౩౩

స ౩౨

తతః ప్రథేతి ప్రతిగృహ్య తద్వహా
బలాధిపా స్తే మహా దాత్తనో బలమ్
సమానయంత్యైవ సమాగమంచ తే
స్యవేదయకా భతారి యుద్ధ కాంక్షిణి రర

టిక॥తతః=అంతః; తే=అ ; బలాధి	చ్చుటను;స్యవేదయంశ్చ=చెప్పిరియు.
పాః=సేనానాయకులు;తథేతి=అట్లే	అంత,నాసేనానాయకులు, అట్లే
యని;తతః=అ;వచః=మాటను;ప్రతిగృ	యనిరావణునిమాటకియ్యకొని, తమవ
హ్య=అంగీకరించి;అత్తవః= తమయొ	శంభుననుండిన మహానైన్యంబులరావిం
క్క;మహాత్=గొప్పదగు;బలం = సై	చిరి;అట్లు నైన్యంబులన్నియుసన్నద్ధము
న్యమును;సమానయంత్యైవ= రావిం	లయివచ్చియుండుటను, యుద్ధకాముం
చిరియు. తే=అసేనానాయకులు; యు	డగురావణునకుంజెప్పిరి.
ద్ధకాంక్షిణి=యుద్ధమునుగోరునట్టి; భ	అని,తాత్పర్యము.
తారి=రాజునందు ; సమాగమంచ	

ఇత్యాక్షే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ద్వాత్రింశస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థవంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండద్వాత్రింశస్సగటిక,
ముగిసినది.

అ

త్రయస్త్రింశసకప్రారంభః.

సీతాంతు మోహితాం దృష్ట్వా సరమానామ రాక్షసీ
అససాదా భవై జీవీం క్రియాం ప్రణయినీం సఖీమ్. ౧

టీక॥ అథ=అంతః; సరమానామ= ససాద=చేరెను.
సరమయినెడు; రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీ; అంత, విభీషణధార్యయగు సరమయ
మోహితాం=మోహమునొందిన; సీ ను రాక్షసీ, సీతాజీవి మోహితయగు
తాం=సీతను; దృష్ట్వాతు=చూచినంత టంబూచి, తనక్రియారాలును స్నేహిత
నె; క్రియాం=క్రియారాలును; ప్రిణయి యును జెలిక త్రెయసగు సీతాజీవియొ
నీం=స్నేహముగలదియు; సఖీం=చెలిక ద్దకుంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.
త్రయసగు; వై జీవీం=సీతాజీవిని; అ

మోహితాం రాక్షసేంద్రేణ సీతాం పరమదుఃఖితామ్
అశ్వాసయామాస తదా సరమా మృదుభాషిణీ. ౨

టీక॥ తదా=అప్పుడు; మృదుభాషి తాం=సీతాజీవిని; అశ్వాసయామా
జీ=మెత్తఁగా మాటలాడునట్టి; సర న=హాడించెను.
మా=సరమ; రాక్షసేంద్రేణ=రాక్షసే సరమ, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణు
శ్వరుండగు రావణుచేత; మోహి నిచే మోసప్రశ్నలది పరమదుఃఖితయ
తాం=మోహమునొందునట్లు చేయఁబ యియున్న సీతాజీవిని, మెత్తఁమాట
దినదియు; పరమదుఃఖితాం= మిక్కిలి లసిట్లనియాడించెను.
యదుఃఖము నొందినదియనగు; సీ అని, తాత్పర్యము.

సాహిత్ర కృతా మిత్రం సీతయా రక్త్యమాణయా
రక్షంతీ రావణా దిష్టా సానుక్రోశా దృఢవ్రతా. ౩

టిక॥ తత్ర॥ అప్యటఃసానుక్రోశా-ద స్నేహీతురాలుగాఃకృతాహి = చే
 యుతోఽగూడినదియు ; దృఢవృతా-ద్య యుఁబడినదిగా!
 ధమైవవృతముగఁబడియునగుఃసా-అసర ఆసరమ, దయగఁబడియు దృఢవ్రత
 మ; రావణాదిష్టా-రావణునిచేనాజ్ఞా యుఁగావున, రావణాజ్ఞచే, సీతాదేవి
 పింపఁబడినదై; రక్షంతీ=రక్షిండుచు; నిరక్షిండుచు, నాసీతాదేవి గుణంబు
 రక్ష్యమాణయా-రిక్షింపఁబడుచున్న; లవలన, నాబిడయందుమిఁగి-లియున్న
 సీతయా- సీతాదేవిచేత ; మిత్రం- మామగలదయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

సా దదర్శ తత స్తీతాం సరమా నష్టచేతనామ్
 ఉపావృత్య స్థితాం ధ్వస్తాం బడబామివ పాంశులామ్.౪

టిక॥ తతః॥ అంతఃసా=అ ; సర దశక=చూచెను.
 మా=సరమ; నష్టచేతనాం= పోయిన అంత, నాసరమ, శ్రమనివారణార్థ
 బుద్ధిగఁబడియు; ఉపావృత్య=పొరలి; ఉ మయినేలంబొరలిడుమ్ముచేఁ గప్పఁబడి
 స్థితాం=లేచిన; ధ్వస్తాం=చెడిన; పాం యున్న యాఁడుగుఱ్ఱమువలె నున్నది
 శులాం=దుమ్ముతోఁగూడిన ; బడబా యు, నష్టసంజ్ఞయునగుసీతంజూచెను.
 మివ (స్థితాం)= అఁడుగుఱ్ఱమువలెను అని, తాత్పర్యము.
 న్నదియునగు; స్తీతాం=సీతాదేవిని; ద

తాం సమాశ్వాసయామాస సఖస్నేహేన సువ్రతా

టిక॥ సువ్రతా= మంచివ్రతముగఁ బడించెను.
 లసరమ ; తాం=అసీతాదేవిని; సఖ మంచివ్రతములుగల యాసరమ ,
 స్నేహేన = చేరికఁత్రెయందలిస్నేహ సఖస్నేహంబున , నాసీతాదేవిమాట
 ముచేత; సమాశ్వాసయామాస- ఉ దించెను. అని, తాత్పర్యము.

సమాశ్వాసీహి వై దేహి మాధూ త్రే మనసోవృధా. ౫

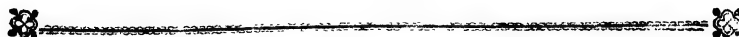
టిక॥ వైదేహి=సీతాదేవి! నమా సీతాదేవి! ఊటనొందుము; మనం
శ్వసిహి=ఊటకెల్లము. తే=నీయొక్క; బునకుదుఃఖంబు చెచ్చుకొనవలదు.
మనసః=మనస్సునకు; వ్యధా = దుఃఖ అని, తాత్పర్యము.
ము; మాధూత్=కలుగరాదు.

ఉక్తాయ ద్రావణేన త్వం ప్రత్యుక్తశ్చ స్వయం త్వయా
సభస్నేహేన తద్భీరు మయా సర్వం ప్రతిశ్రుతమ్. ౬
లీనయా గహనే శూన్యే భయ ముత్సృజ్య రావణాత్
తవ హేతో ర్వికాలాక్షి నహి మే జీవితం ప్రియమ్. ౭

టిక॥ వికాలాక్షి= వెడల్పులయిన నీనిమిత్తమయి; హే=నాకు ; జీవితం=
కండ్లుగల; భీరు= భయముగల సీతాదే పార్ణము ; ప్రియం=ఇష్టము; నహి=
వీ! త్వం=నీవు; యత్=దేనిని ; రావణే కాదుగదా!
న=రావణునిచేత; ఉక్తా=చెప్పబడినా వికాలంబులగు కండ్లుగలదానవు భ
వో; స్వయంచ=తానును; త్వయా=నీ యపడుస్వభావము గలదానవునగు సీ
చేత; ప్రత్యుక్తశ్చ= బదులుచెప్పబడి తాదేవి! నీతో రావణుండేమిచెప్పినా
నాఁడో; తత్=అది; సర్వం = అంత డో, అందుకుబదులు రావణునితోనీవే
యు; సభస్నేహేన=చెలికత్తెయందలి మిచెప్పెతివో, అదంతయు , నీపైస్నే
స్నేహంబుచేత; రావణాత్= రావ హంబున, రావణుభయంబునుంగూడ
ణునివలన; భయం=భయమును; ఉత్సృ విడిచి, నేనొకరహస్యప్రదేశంబున దా
జ్య=విడిచి; శూన్యే=నిజానమయిన; గియుండి, వింటిని ; నీనిమిత్తమయిన నేను
గహనే=రహస్యప్రదేశమునందు; లీన బ్రాణంబులైనను సరకు సేయను.
యా=దాగిన; మయా=నాచేత; ప్రతి అని, తాత్పర్యము.
శ్రుతం=వినిపించినది . తవ హేతోః=

స సంభ్రాంతశ్చ నిమగ్నో యత్యుతే రాక్షసాధిపః

తచ్చ మే విదితం సర్వ మభినవిష్కామ్య మైశిలి. ౮

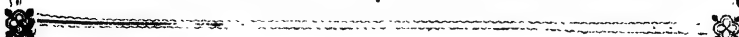
టిక॥ మైథిలి=సీతాదేవి! యుత్యుతే=	యంబడినది.
దేనిమిత్తమయి; సః= ఆ; రాక్షసాధిప	సీతాదేవి! మఱియు, దేనిమిత్త
శ్చ=రాక్షసరాజుండగు రావణుడును ;	మయి, రాక్షసరాజుండగునా రావణుం
సంభ్రాంతః= వేగిర పాటునొందినవాఁ	డు, వేగిర పాటునొంటాడెనో, అకార
దైనిపాశ్రంతః=పోయినాఁడో; తచ్చ=	మునుఁగూడనను దెలిసికొనవచ్చినా
అదియు; షే(మయా)=సాచేత ; అభిని	య. అని, తాత్పర్యము.
హ్య=వెడలిపోయి; విదితం=తెలి	

న శక్యం సౌప్తికం కర్షణ రామస్య విదితాత్మనః
వధశ్చ పురుషవ్యాఘ్రే తస్మి నైవోపపద్యతే. ౯

టిక॥ విదితాత్మనః= తెలియఁబడిన	వోపపద్యతే=నంగతమేకాదు.
యాత్మగల; రామస్య = రామనియొ	రామండును ముందు దెలిసిన వాఁ
కల; సౌప్తికం=నిద్రయందుఁజేయఁబ	డు; అతని నిద్రాసమయంబున మోస
డిన; కర్షణ=కార్యము, వధమనుట; న	ముచేఁ జంపనలవికాదు ; మఱియుఁ
శక్యం=అలవికాదు. పురుషవ్యాఘ్రే=	బురుషశ్రేష్ఠుండగునతని వధి చుటయో
పురుషశ్రేష్ఠుండగు; తస్మిన్=ఆరాము	యసంభావితము. అని, తాత్పర్యము.
నియందు; వధశ్చ=చంపుటయును; నై	

న త్వేవ వానరా హంతుం శక్యాః పాదపయోధినః
సురా దేవర్షభేదేవ రామేణ హి సురక్షితాః. ౧౦

టిక॥ పాదపయోధినః= వృక్షము	లునగు; వానరాః= వానరులు; హం
లచేఁబోరువారులును; దేవర్షభేద=	తుం=చంపుటకు; నశక్యావీవతు= అ
దేవేంద్రునిచేత; సురాభివ= దేవతలు	లవియేకారు.
వలె; రామేణ=రామునిచేత ; సురక్షి	దేవేంద్రునిచేత దేవతలుం బోలె
తాః= చక్కఁగ రక్షింపఁబడినవార	రామునిచేఁ జక్కఁగా రక్షింపఁ బడు

చున్నవారలునువృక్షంబులం బోరునట్టి | నెంతమాత్రము శక్యముకాదు.
మహాబలకొలులునగు వానరులం జంప | అని, తాత్పర్యము.

దీర్ఘకవ్యత్రయజ శ్రీమాన్ మహారస్కః ప్రతాపవాన్
ధన్వీ సంహననోపేతో ధర్మాత్మా ధువి విశ్రుతః. ౧౧
విక్రాంతో రక్షితా నిత్య మాత్మనశ్చ పరస్యచ
లక్ష్మణేన సహ భాగ్రా తుశలీ నయశాస్త్రవిత్. ౧౨
హంతా పరబలైః ఘానా మచింత్యబలపారుషః
స హతో రాఘవ శ్రీమాన్ సీతే శత్రునిబహుళః. ౧౩

టీక|| సీతే=సీతాదేవీ! దీర్ఘకవ్యత్రయః = త్రయముగలవాఁడును; స
ధుజః = సదువులునుగుండములునుగుండ యశాస్త్రః = సీతీశాస్త్రముదెలిసి
తులుగలవాఁడును; శ్రీమాన్ = అధికమ నవాఁడును; పరబలైః ఘానాం = శత్రు
యినకాంతిగలవాఁడును ; మహారస్కః = పెద్దతోమ్ముగలవాఁడును; ప్ర
తాపవాన్ = అధికమయినపరాక్రమ రుషః = ఎన్నరానిబలమునుబారుషము
ముగలవాఁడును; ధన్వీ = గొప్పవిల్లుగల నుగలవాఁడును; శత్రునిబహుళః = శ
వాఁడును; సంహననోపేతః = సుందర త్రువులంజంపువాఁడును ; శ్రీమాన్ =
ములయిన యవయవములతోఁగూడిన జయలక్ష్మీగలవాఁడునగు ; రాఘవః =
వాఁడును; ధర్మాత్మా = ధర్మకన్యభా రాముఁడు; సహతో = చంపంబడలేదు.
వుండును; ధువి = ధూమియందు; విశ్రు సీతాదేవీ ! దీర్ఘకంబులునుగుండ
తః = ప్రసిద్ధుండును; విక్రాంతః = పరా ములునగుధుజములుగలవాఁడును; శ్రీమం
క్రమించియున్నవాఁడును; నిత్యం = ఎ తుండునువిశాలవత్సండును మహాపరా
ల్లప్పుడును; భాగ్రా = తమ్ముండయిన; క్రమశాలియుధనుర్ధరుండును శోభనా
లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునితో; అర్చనశ్చ = వయవసన్నివేశుండును ధర్మాత్ముం
తనయొక్కయు ; పరస్యచ = ఇతరుని నును గీర్తి మంతుండును భరాక్రమ
యొక్కయు; రక్షితా = రక్షించువాఁడు వంతుండును దమ్ముండగు లక్ష్మణుని

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౫౩

స ౩౩

<p>గూడి సవకాల సవాక వస్థలయంద నుదన్నరక్షిండుకొనియితరులనుంగూడ రక్షించువాడును తేమవతుండును సీ తికాస్త్రులుం జక్కఁగాఁజేసినవాడును శత్రుసైన్యంబు లెంతయొసను సరకుసేయక వధించువాడును అమే</p>	<p>యంబులగుబలపారుషంబులు గలవాఁ డును, శత్రుసంహారకయు జయలక్ష్మీవి రాజమానుండునగు, రాముండు, హ శుండుకాలేదు ; అతని నెవ్వరున వధిం పఁజాలరు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అయు క్షబుద్ధిక్యత్యేన సర్వభూతవిరోధినా
ఇయం ప్రయుక్తా రౌద్రేణ మాయా మాయావిదా త్వయి. ౧౪

<p>టీక॥ అయు క్షబుద్ధిక్యత్యేన=అయోగ్యమగు బుద్ధివ్యాపారము గల వాఁడును; సర్వభూతవిరోధినా = సమస్త భూతములకు శత్రువును ; మాయావిదా=మాయఁజేసినవాఁడును; రౌద్రేణ= భయంఁగు ఁడునగు రావణునిచేత; ఇయం=ఈ; మాయా= మాయ;</p>	<p>త్వయి = నీయందు; ప్రయుక్తా=ప్రయోగింపఁబడినది. దుష్టబుద్ధియు సమస్తభూత విరోధియు మాయలం బందీతుండును రౌద్రుండునగు రావణుండు , నిన్నభూత పఱచుటకై యీమాయం గావించినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

శోక స్తే విగత స్సర్వః కల్యాణం త్వా ముపస్థితమ్
ద్రువం త్వాం భజతే లక్ష్మీః ప్రియం ప్రితికరం శృణు. ౧౫

<p>టీక॥ తే=నీయొక్క; శోకః= దుఃఖము; సర్వః=అంతయు; విగతః=పోయినది. త్వాం=నిన్ను; కల్యాణం = మంగళము; ఉపస్థితం= పొందినది. లక్ష్మీః=లక్ష్మీ; త్వాం=నిన్ను; భజతే = పొందును. ధృవం= నిశ్చయము. ప్రితికరం=సంతోషకరమయిన; ప్రియం=</p>	<p>ప్రియవాక్యమును; శృణు= వినుము. నీదుఃఖంబంతయుఁ బోయినది ; మంగళమునిన్నుఁ బొందఁబోవు చున్నది; నీవింకలక్ష్మీం బొందఁగలవు; ఇది నిశ్చయము; సంతోష కరంబగు నాప్రియవాత నాలకింపుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఉత్తీర్ణ సాగరం రామ స్వహ వానర సేనయా
సన్నివిష్ట స్సముద్రస్య తీర మాసాద్య దక్షిణమ్. ౧౬

టీక॥ రామః=రాముడు ; వానర	సన్నివిష్టః=ఉన్నాడు.
సేనయాసహ = వానరనైన్యముతోఁ	రాముండు, వానర సేనతోఁగూడ
గూడ; సాగరం=సముద్రమును; ఉత్తీ	సముద్రంబు దాటివచ్చి, సముద్ర దక్షి
ర్గ=దాటి; సముద్రస్య= సముద్రము	తీరంబుననున్నాడు.
యొక్క; దక్షిణం= దక్షిణదిక్కునను	అని, తాత్పర్యము.
న్న; తీరం=గట్టును; ఆసాద్య=పొంది;	

దృష్టో మే పరిపూర్ణార్థః కాకున్థస్య స్వహలక్ష్మణః
సహితై స్సాగరాంతస్థై ర్బలై స్త్రిష్ఠతి రక్షితః. ౧౭

టీక॥ పరిపూర్ణార్థః= నిండిన	మూలచేత; రక్షితః=రక్షింపఁబడినవాఁ
పరిపూర్ణముగలవాఁడును; స్వహలక్ష్మ	డై; తిష్ఠతిహి=ఉన్నాడుగాదా!
ణః=లక్ష్మణునితోఁ గూడిన వాఁడున	పూర్ణకాముండగు రాముని ల
గు; కాకున్థస్య= రాముండు; మే(మ	క్ష్మణునితోఁగూడ, నేనుజూచినాను ;
యా)=నాచేత; దృష్టః = చూడఁబడి	అతండుసముద్రతీరంబునవానరనైన్యం
నాడు. సః=ఆ; సాగరాంతస్థైః=	బులచేసురక్షితుండైయున్నాడు.
సముద్రతీరంబుననున్న; బలైః=నైన్య	అని, తాత్పర్యము.

ఆనేన ప్రేషితా యేచ రాక్షసా లఘువిక్రమాః
రాఘవ స్తీర్ణ ఇత్యేవ ప్రవృత్తి స్తై రిహాహృతా. ౧౮

టీక॥ ఆనేన=ఈరాక్షసులచేత; ల	వారలచేత; రాఘవః=రాముండు; తీ
ఘువిక్రమాః=శీఘ్రమున నడకగల ;	ర్ణఇత్యేవ=దాటినాడనియే; ప్రవృ
త్తిః=రాక్షసాశ్చ=రాక్షసులును;	త్తిః=సమాచారము; ఇహ= ఇచ్చటి
ప్రేషితాః=పంపఁబడినాఁగో ; లైః=	కి; అహృతా=తేఁబడినది.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౪౧

స ౩౩

ఈరావణుండు , పంపినశీఘ్రగా | టికిసమాచారముదెచ్చినారు.
మలగునారాక్షసులును, రాముండును | అని, తాత్పర్యము.

స తాం శ్రుత్వా విశాలాక్షి ప్రవృత్తిం రాక్షసాధిపః
ఏవ మంత్రయతే సర్వై స్సచివై స్సహ రావణః ౧౯

టీక||విశాలాక్షి=వెడల్పులయిన క | తే=అలాచించుచున్నాడు.
న్నలుగలసీతాదేవి! రాక్షసాధిపః= విశాలంబులగుకన్నులుగలసీతాదే
రాక్షసులకుఁబ్రధునైన;సః=ఆ;ఏవః= వీ!రాక్షసేశ్వరుండగునీరావణుండు,ఆ
ఈ;రావణః=రావణుడు ; తాం= సమాచారంబువినియె,యిప్పుడు, మం
ఆ;ప్రవృత్తిం=సమాచారమును; శ్రు | తులయండఁజేసిను, నాలోచించుచు
త్వా=విని; సచివైః= మంత్రులతో; న్నాడు.అని,సరమ, సీతతోఁజెప్పెను.
సర్వైః=అందఁజేసిను ; మంత్రయ | అని, తాత్పర్యము.

ఇతి బ్రువాణా సరమా రాక్షసీ సీతయాసహ
సర్వోద్యోగేన సైన్యానాం శబ్దం శుశ్రావ భైరవమ్. ౨౦

టీక||ఇతి=ఇట్లు;బ్రువాణా=చెప్పు | కలిగిన; భైరవం=భయంకరమయిన;
చున్న;సరమా=సరమయను ; రాక్ష | శబ్దం=ధ్వనిని;శుశ్రావ=వినినను.
సీ=రాక్షసస్త్రీ;సీతయాసహ = సీత | సరమయాప్రకారంబునంజెప్పడుం
తోఁగూడ;సైన్యానాం= సైనికులయొ | దునప్పుడె, సీతతోఁగూడ,సైనికులుసే
క్క; సర్వోద్యోగేన= సమస్తప్రయ | యాప్రయత్నంబులంగలిగిన భయంకర
త్నముచేత;జనితఁ(అధ్యాహృతము)= | ధ్వనిని,వినినను. అని, తాత్పర్యము.

చండనిఘాతవాదిన్యా శ్చుత్వా శ్శర్యా మహాస్వనమ్
ఉవాచ సరమా సీతా మిదం మధురభాషితే. ౨౧

టీక॥ మధురీభాషిణీ = ఎనోహర సీనిసుగూచిఁ; ఇదం=ఈమాటను; డి
ముగామాటలాడుట; సరమా=స వాచ=చెప్పెను.
రమ=;దండఁజూతవాదిన్యో=దల అతఁసరమ, దండ ఘాతంబున
డమునంగొట్టుటచేధ్వనించుచున్న; భే మోగుచున్న భేరిమహాధ్వనివిని, సీ
ర్యో=భేరియొక్క;మహాస్వనం=మ తాదేవింజూచి, మధురవచనంబులని
హాధ్వనిని; శ్రుత్వా=విని; సీతాం=ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సన్నాహజననీ హ్యేషా తై రవా భీరు భేరికా

భేరినాదంచ గంభీరం శృణు తోయదనిస్వనమ్. ౨౨

టీక॥ భీరు=భయపడుస్వభావము భయపడుస్వభావముగల సీతాదే
గలసీతాదేవి! ఏషా=ఈ; భైరవా=భ వీ! భయంకరముగాభేరిని వాయించుట
యంకరమయిన;భేరికా=భేరి; సన్నా నైఃకులసన్నద్ధులఁగావిండుటకుఁగదా!
హజనీహీ= సన్నాహంబుగల్గించున అట్లుగంభీరముగా మేఘగజఁనంబువ
దిగదా! గంభీరం=గంభీరమును; తో లెఘ్వఁగల్గునట్లు భేరివాయించుటకు
యదనిస్వనం = మేఘముయొక్కధ్వ న్నిది; వినుము.
నివంటిధ్వనిగలచియునగు; భేరినాదం అని, తాత్పర్యము.
చ=భేరిధ్వనిని; శృణు=వినుము.

కల్పశ్రోతే మత్రమాతంగా యుజ్యంతే రథవాజినః

హృద్యంతే తుర గారూఢాః ప్రాసహస్తా స్సహస్రీకః. ౨౩

టీక॥ మత్రమాతంగాః=మదించిన ప్రాసహస్తాః= ఈటెలుచేతులంగల;
యేసుంగులు; కల్పశ్రోతే = వీరకాటుప తుర గారూఢాః=గుఱ్ఱములుపెట్టినవా
బడుడున్నవి. రథవాజినః= రథములును రలు; హృద్యంతే= సంతోషించుచు
గుఱ్ఱములును; యుజ్యంతే= కూడఁబ న్నారు.
దుడున్నవి. సహస్రకః = చేసేవేలుగా; మదపుటేసుంగుల సరింకరించుడు

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౫౪౩

స ౩౩

న్నారు ; రథంబులకుగట్టుంబులంగు స్తులయి వేనవేలుగా , సంతోషంబునవి
చ్చుచున్నారు; గట్టువువారలుప్రాసహ బృంధించుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తతఃతతః చ సన్నద్ధా స్సంపతంతి పదాతయః

టిక|| తత్రతత్ర=అచ్చటచ్చట; ప అచ్చటచ్చట, బదాకినైస్యంబులు
దాతయశ్చ=కాలిబంటులును ; సన్న నుసన్నద్ధంబులయిగుంపులు చేరుచున్న
ద్ధాః= కవచమునుధరించినవారలయి; వి , చూడుము.
సంపతంతి=గుంపు చేరుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

ఆపూర్వంతే రాజమాగాః సైన్యైః రద్భుతదశ్శనైః. ౪౨
వేగవద్భి న్నదద్భిశ్చ తోయాఘ్నిరీవ సాగంః

టిక|| రాజమాగాః= రాజమా దున్నవి.
గణములు; వేగవద్భిః = వేగముగలవి వేగవంతంబులును సీంహనాదంబులు
యు; నదద్భిశ్చ= ధ్వనించుచున్నవియు; సేయుచున్నవియుఁ జూపరుల కాశ్చ
అద్భుతదశశనైః = ఆశ్చర్యకరమగు రథంబుగలిగించునవియునగు సైన్యంబు
చూచుటగలవియునగు; సైన్యైః= సైన్య లచే, జలసమూహంబులసముద్రంబువ
ములచేత; తోయాఘ్నిః=జలసమూహ తే, రాజమాగాణంబులునిండియున్నవి.
ములచేత; సాగరఞ్చ = సముద్రమువ అని, తాత్పర్యము.
తే; ఆపూర్వంతే = నిండింపఁబడు

శస్త్రాగ్రాణాం చ ప్రసన్నానాం చ మణాం వర్షణాం తథా. ౪౫
రథవాజీగజానాం చ భూషితానాం చ రక్షసామ్
ప్రభాం విస్మజతాం పశ్య నానావర్ణాం సమత్థితామ్. ౪౬
వనం నిదకహతో ఘోషో యథా రూపం విభావనోః

టిక|| ప్రభాం = కాంతిని; విస్మజ నిర్మలములయిన; శస్త్రాగ్రాణాం=ఆ
తాం=విడుచుచున్న; ప్రసన్నానాం= యుద్ధములయొక్కయు; చ మణాం=

దాలువాలులయొక్క; తథా=అట్లు; వ
మఁదొం=కవచములయొక్కయు; ర
ధవాజిగజానాంచ= రథములయొక్క
యు గుట్టములయొక్కయు నేనుంగుల
యొక్కయు; ధూషితానాం=అలంక
రింపఁబడిన; రక్షసాంచ = రాక్షసుల
యొక్కయు; సముత్థితం=లేచిన; నా
నావణం=నానావిధములయినరంగు
లుగలకాంతిని; ఘోషే=ఎండకాలము
నందు; వనం=అడవిని; నిద్రాహతః =
చహించుచున్న ; పిభావసోః= అగ్ని

హూత్రముయొక్క; రూపయథా
రూపమునువలె; సశ్యే=చూడుము.
నిమగ్నంబులగునాయుధంబులుదా
లువాలులకు గవచంబులరథంబులుగు
ట్టంబులు నేనుంగులు రాక్షసులధూష
ణంబులు, ఇవి, యెంతయుఁగాంతితో
వెలుంగుచున్నవి ; వీనికాంతినానావ
ణమయి, యెండకాలంబుననడచినిద
హించుకార్చిచ్చుకాంతియుంబోలె ను
న్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఘంటానాం శృణు నిఘోషం రథానాం శృణు నిస్సవమ్. ౨౭
హయానాం హేషమాదానాం శృణు తూర్వధ్వనిం యథా

టీక॥ఘంటానాం = ఘంటలయొ
క్క; నిఘోషం=ధ్వనిని; శృణు = విను
ము. రథానాం=రథములయొక్క; నిస్సవ
నం=ధ్వనిని; శృణు=వినుము. హేషమా
దానాం=అటచుచున్న; హయానాం=
గుట్టములయొక్క; తూర్వధ్వనిం య
థా(స్థితం)=వాద్యధ్వనివలె నున్నట్టి;

హేషం(హేషం)=ధ్వనిని; శృణు=
వినుము.
వీనుంగులకుఁగట్టిన ఘంటలుమోగ
గుచున్నవి; రథంబులుపోవుటచేఁ గలు
గుశబ్దమునువినుము; వాద్యధ్వనివలెను
న్నగుట్టములయటపునువినుము.
అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యతాయుధహస్తానాం రాక్షసేంద్రానుయాయినామ్. ౨౮
సంభ్రామా రక్షసా మేష తుములో రోమహవణః

టీక॥ఉద్యతాయుధహస్తానాం = ములందుఁగలవారలును; రాక్షసేంద్రా
పత్రిపట్టఁబడినయాయుధములు హస్తానుయాయినాం= రాక్షసరాజుండగు

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౫౪౫

స ౩౩

రావణుని వెంటింటి నట్టివారలునగు; ర
క్షసాం రాక్షసుల యొక్క; ఏషః = ఈ;
తుములం = దట్టమును ; రోమహర్ష
ణః = వెండుకల గగుపాటు వొందిం
చునదియునగు; సంభ్రమః = సన్నా
హము; దృశ్యతే (అధ్యాహృతము) =
చూడఁబడుచున్నది.

రాక్షసరాజుండగు రావణుని భటు
లీ రాక్షసులు, అయుధంబులఁ దైత్రీ
పట్టుకొని, తుములంబుగ నుజ్జాపరులక
గగుపాటుగల్గునట్లును, సన్నాహంబు
గావించుచున్నారచూడుము.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ స్త్రావం భజతి శోకఘ్నీ రక్షసాం భయ మాగతమ్. ౨౯

టీక॥ శోకఘ్నీ = దుఃఖమునుబోగొ
ట్టునట్టి; శ్రీ = లక్ష్మీ; స్త్రావం = నిన్ను; భజ
తి = పొందగలదు. రక్షసాం = రాక్షసు
లకు; భయం = భయము; ఆగతం = వచ్చి

నది.
ఇంక , నీదుఃఖంబుపోయినీకుజయ
లక్ష్మీ గలుగును; రాక్షసులకుభయంబు
వచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

రామః కమలపత్రాక్షౌ దైత్యానామివ వాసవః
వినిజిత్య జితక్రోధ స్త్రావచింత్యపరాక్రమః. ౩౦
రావణం సమరే హత్వా భర్తా త్వధిగమిష్యతి

టీక॥ కమలపత్రాక్షః = తామర
పూతేకులవంటికండ్లుగలవాఁడును ;
జితక్రోధః = జయింపఁబడినకోపముగ
లవాఁడును; అచింత్యపరాక్రమః = ఎ
న్నరాని పరాక్రమముగలవాఁడును ;
భర్తా = పెనిమిటియునగు; రామః =
రాముఁడు; సమరే = యుద్ధమునందు ;
దైత్యానాం (దైత్యాం) = దైత్యులను ;

వాసవభవ = దేవేంద్రుఁడువలె ; రావ
ణం = రావణుని; హత్వా = చంపి; వినిజి
త్య = జయించి; త్వం = నిన్ను; అధి
గమిష్యతి = తప్పక పొందును.
తామరపూతేకులుంబోలె విశాల
సుందరంబులగు కన్నులుగలవాఁడును
జితక్రోధుండును అచింత్య పరాక్రమం
డునగురాముండు దైత్యులజేవేంద్రుం

టీక॥ మధుర భాషిణీ = ఎ నో హర సీతను గూచి; ఇదం = ఈ మాటను; తి ము గా మాటలాడునట్టి; సరమా = స వాచ = చెప్పెను.

రమ =; దండ ఘాత వాదన్యః = దం అంత, సరమ , దండ ఘాతంబున డమునంగాట్టుట చేద్వనించునున్న; భే మోగించుచు భేరిమహద్వనివని , సీ ర్వాః - భేరియొక్క; మహాస్వనం = మ తాదేవింజూచి, మధుర వదనంబులని హద్వనిని; శ్రుత్యా = విని ; సీతాం = ట్టుని, చెప్పెను. అని, లాత్పర్యము.

సన్నాహజననీ హ్యేయా శైరవా భీరు భరికా
భరినాదంచ గంభీరం శృణు తోయదనిస్వనమ్. ౨౨

<p>టీక॥ భీరు=భయపడు స్వభావము గలనీ తాచేసి! ఏమీ=ఈ; భైరావా=భ యంకర మయిన; భైరికా=భైరి; సన్నా హజనీహీ= సన్నాహంబుగల్గించిన దిగదా! గంభీరం=గంభీరమును ; తో యదనిస్వనం = మేఘముయొక్క ధ్వ నివంటిధ్వనిగలదియునగు ; భరీనాదం బ=భరీధ్వనిని; శృణు=వినుము.</p>	<p>భయపడు స్వభావముగల నీ తాచే ఏ! భయంకరముగా భరిని వాయించుట నైఋతులనన్నధ్వలం గావించుటకుగదా! అట్లుగంభీరముగా మేఘగజానంబువ లెధ్వంకల్లునట్లు భరివాయించం బడుచు న్నది ; వినుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

కల్పవృక్షే మత్తమాశంగా యుజ్యంతే రథవాజినః
హృష్యంతే తురగాదూధాః ప్రాసహస్తా స్సహస్రీకః. ౨౩

టీక॥ మత్రహతం గాః = మదించిన ప్రాసహస్తాః = ఈ పేలు చేతులంగల;
 యేనుంగులు; కల్పంతే = ఏకాక్షర తుర గారూఢాః = గుఱ్ఱముఖశైలి-నవారలు ; హృద్యంతే = సంతోషించుచు
 బడుచున్నవి. రథవాసినః = రథములును న్నారు.
 గుఱ్ఱములును; యుజ్యంతే = కూడకలు మదత్రుపేనుంగుల నలంకరించుచు
 బుడుచున్నవి. సహస్రకః = వేసపేలుగా;

న్నారు ; రథంబులకు గుఱ్ఱంబులంగు | స్తులయి వేసవేలుగా , సంతోషంబునవి
ర్చుచున్నారు; గుఱ్ఱపువారిలుప్రాసహ | బృంభించుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తత్రతత్ర త సన్నద్ధా స్సంపతతి పదాతయః

టీక|| తత్రతత్ర=అచ్చటచ్చట; ప | అచ్చటచ్చట, బదాతి సైన్యంబులు
దాతయశ్చ=కాలిబంటులును ; సన్న | నుసన్నద్ధంబులయి గుంపులు జేరుచున్న
ద్ధాః= కవచమునుధరించినవారలయి; పి , చూడుము.
సంపతంతి=గుంపు జేరుచున్నారు. | అని, తాత్పర్యము.

ఆపూర్వం తే రాజమాగాః సైన్యై రద్భుతదర్శనైః. ౪౨
చేగవద్భి న్దదద్భిశ్చ తోయామైరివ సాగరః

టీక|| రాజమాగాః= రాజమా | చున్నవి.
గణములు; చేగవద్భిః = చేగముగలవి | చేగవంతంబులును సీంహనాదంబులు
యు; నదద్భిశ్చ= ధ్వనించుచున్నవియు; | సేయుచున్నవియుఁ జూపరుల కాశ్చ
అద్భుతదర్శనైః = ఆశ్చర్యకరమగు | ర్యంబుగలిగించునవియునగు సైన్యంబు
చూచుటగలవియునగు; సైన్యైః= సైన్య | లచే, జలసమూహంబులసముద్రంబువ
ములచేత; తోయామైః=జలసమూహ | లె, రాజమాగాఁంబులునిండియున్నవి.
ములచేత; సాగరభవ = సముద్రమువ | అని, తాత్పర్యము.
లె; ఆపూర్వం తే = నిండిపడచు

శస్త్రాగ్రాణాంచ ప్రసన్నానాం చమకణాం వర్షణాం తథా. ౪౫
రథవాజీగజానాంచ భూషితానాంచ రక్షసామ్
ప్రభాం విస్మజతాం పశ్యే నానావణ్ణాం సమత్థితామ్. ౪౬
వనం నిర్దహతో ఘోషే యథా రూపం విభావసాః

టీక|| ప్రభాం = కాంతిని; విస్మజ | నిమగ్నములయిన; శస్త్రాగ్రాణాంచ=ఆ
తాం=విడుచుచున్న; ప్రసన్నానాం= | యుద్ధములయొక్కయు; చమకణాం=

దాలువాలులయొక్క; తథా=అట్లు; వ
 మకాం=కవచములయొక్కయు; ర
 ధవాజీగజానాంచ=రథములయొక్క
 యుగ్మములయొక్కయు నేనుంగుల
 యొక్కయు; ధూషితానాం=అలంక
 రింపబడిన; రక్షసాంచ=రాక్షసుల
 యొక్కయు; సముత్థితం=లేచిన; నా
 నావణం=నానావిధములయినరంగు
 లుగలకాంతిని; ఘోషం=ఎండకాలము
 నందు; వనం=అడవిని; నిదాహతః=
 చహించుచున్న; పిశాచసోః=అగ్ని

శూభాశ్రముయొక్క; రూపయథా
 రూపమునువలె; సశ్యం=చూడుము.
 నిమకలంబులగునాయుధంబులుదా
 లువాలులం గవచంబులరథంబులుగు
 ట్టుంబులు నేనుంగులు రాక్షసులధూష
 ణంబులు, ఇవి, యెంతయుఁగాంతితో
 వెలుంగుచున్నవి ; వీనికాంతినానావ
 ణములు, యెండకాలంబుననడవినిద
 హించుకార్చిచ్చుకాంతియుంబోలె ను
 న్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఘంటానాం శృణు నిఘోషం రథానాం శృణు నిస్స్వనమ్. ౨౭
 హయానాం హేషమాదానాం శృణు తూర్యధ్వనిం యథా

టీక||ఘంటానాం = ఘంటలయొ
 క్క; నిఘోషం=ధ్వనిని; శృణు= విను
 ము. రథానాం=రథములయొక్క; నిస్స్వ
 నం=ధ్వనిని; శృణు=వినుము. హేషమా
 దానాం=అలచుచున్న; హయానాం=
 గుట్టులులయొక్క; తూర్యధ్వనిం య
 థా(స్థితం)=వాద్యధ్వనివలె నున్నట్టి;

హేషం(హేషం)=ధ్వని; శృణు=
 వినుము.
 వీనుంగులకుఁగట్టిన ఘంటలుమోగి
 గుచున్నవి; రథంబులుపోవుటకేఁగలు
 గుశబ్దమునువినుము; వాద్యధ్వనివలెను
 న్నుగుట్టుములయలపునువినుము.
 అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యతాయుధహస్తానాం రాక్షసేంద్రాసుయాయినామ్. ౨౮
 సంభ్రామా రక్షసా మేష తుములో రోమహవణః

టీక||ఉద్యతాయుధహస్తానాం = ములందుఁగలవారలును; రాక్షసేంద్రా
 ఎత్తిపట్టబడినయాయుధములు హస్తాసుయాయినాం= రాక్షసరాజుండగు

రావణునివెంటించునట్టివారలునగు; ర
క్షసాం=రాక్షసులయొక్క; ఏషః=ఈ;
తుములః=దట్టమును ; రోమహర్ష
ణః=వెండుకలగగుపాటు వొందిం
చునదియునగు; సంభ్రమః=సన్నా
హము; దృశ్యతే (అధ్యాహృతము)=
చూడఁబడుచున్నది.

రాక్షసరాజుండగురావణుని భటు
లీరాక్షసులు, ఆయుధంబులఁబై కైత్తి
పట్టుకొని, తుములంబుగనుజూపరులకుఁ
గగుపాటుగల్గునట్లును, సన్నాహంబు
గావించుచున్నారుచూడుము.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ స్త్యాం భజతి శోకఘ్నీ రక్షసాం భయ మాగతమ్. ౨౯

టీక॥ శోకఘ్నీ=దుఃఖమునుబోగూ
ట్టునట్టి; శ్రీః=లక్ష్మీ; స్త్యాం=నిన్ను; భజ
తి=పొందఁగలదు. రక్షసాం=రాక్షసు
లకు; భయం=భయము; ఆగతం=వచ్చి

నది.
ఇంక , నీదుఃఖంబుపోయినీగుజయ
లక్ష్మీ గలుగును; రాక్షసులకుభయంబు
వచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

రామః కమలపత్రాక్షౌ దైత్యానామివ వాసవః
విశజిత్య జితక్రోధ స్త్యామచింత్యపరాక్రమః. ౩౦
రావణం సమరే హత్వా భర్తా త్వధిగమివ్యతి

టీక॥ కమలపత్రాక్షః = తామర
పూతేకులవంటికండ్లుగలవాఁడును ;
జితక్రోధః=జయింపఁబడినకోపముగ
లవాఁడును; అచింత్యపరాక్రమః=ఎ
న్నరాని పరాక్రమముగలవాఁడును ;
భర్తా=పెనిమిటియునగు; రామః=
రాముఁడు; సమరే=యుద్ధమునంతు ;
దైత్యానాం(దైత్యా)=దైత్యులను ;

వాసవఇవ=దేవేంద్రుఁడువలె ; రావ
ణం=రావణుని; హత్వా=చంపి; వినిర్జి
త్య=జయించి; స్త్యాం=నిన్ను; అధి
గమివ్యతి=తప్పకపొందును.
తామరపూతేకులుంబోలె విశాల
సుందరంబులగు కన్నులుగలవాఁడును
జితక్రోధుండునుఅచింత్య పరాక్రమం
డునగురాముండు దైత్యులదేవేంద్రుని

దుంబాలే, యుద్ధంబున రావణుంజంపి, దు. అని, తాత్పర్యము.
నిన్నుబొందగలడు; సంజహములే

విక్రమివ్యతి రక్షస్సు భతా తే సహలక్ష్మణః. ౩౦
యథా శత్రుషు శత్రుఘ్నా విష్ణునా సహ వాసవః

టీక॥ సహలక్ష్మణః = లక్ష్మణుని విక్రమివ్యతి = పరాక్రమింపగలడు.
తోఁగూడిన; తే = నీయొక్క; భతా = దేవేంద్రుండు విష్ణువుం గూడి, శత్రు
పెనిమిటియగు రాముండు; రక్షస్సు = రా వులయందుం బరాక్రమించునట్లు, నీ పె
క్షసులయందు; శత్రుషు = శత్రువులయం నిమిటిరాముండు లక్ష్మణుం గూడి రాక్ష
దు; విష్ణునా సహ = విష్ణువుతోఁగూడ; సులయందుం బరాక్రమింపగలడు.
వాసవోయథా = దేవేంద్రుండువలె; వి అని, తాత్పర్యము.

ఆగతస్య హి రామస్య క్షిప్ర మంకగతాం సతీమ్. ౩౧
అహం ద్రత్యుమి సిద్ధాథాణం త్వం శత్రా వినిపాతితే

టీక॥ శత్రా = శత్రువు ; వినిపాతి నేను; క్షిప్రం = శీఘ్రముగా ; ద్రత్యుమి
లే = చంపబడినవాడగుచుండగా; ఆ హి = చూడగలనుగదా.
గతస్య = వచ్చిన ; రామస్య = రాముని శత్రువువధింపబడినవెనుక, నీవునీ
యొక్క; అంకగతాం = తొడనుబొంది ధౌఢులాలవై రామునియంకంబునొం
నదానవును; సతీం = పతివ్రతవును ; సి దియున్నునిన్ను, నేనింక శీఘ్రంబునం
ద్ధాథాణం = ఈడేటిప్రయోజనము జూడగలను.
గలదానవునగు; త్వం = నిన్ను; అహం = అని, తాత్పర్యము.

అశ్రూణ్యా సందజానీ త్వం వతాయుష్యసి శోభనే. ౩౩
సమాగమ్య పరివృజ్య తస్యో రసి మహూరసః

టీక॥ శోభనే = మంగళరూపిణివగునీతాడేవీ! త్వం = నీవు ; సమాగమ్య =

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౫౪

స ౩౩

దేరి; పరివృజ్య=కవుఁగిలించుకొని; స్థిత
స్య(అధ్యాహృతము)=ఉన్న; మహా
రసః=విశాలమగుఱొమ్ముగల; తస్య=
ఆరామునియొక్క; ఉరసే=ఱొమ్మున;
దు; అనందకాని= సంతోషమువలనంగ
లిగిన; అహూణి=కన్నీళ్లును; వతేకాయ
వ్యతి=విడువఁగలవు.

మంగళరూపిణివగుసీతాదేవి! నీవిం
కశీఘ్రుంబున నె, నీతోఁజేరిననుఁ గవుఁ
గిలించుకొనియుండు విశాలవర్షుండగు
రామునివత్స్థలంబున నానంద వా
ప్సంబులవిడువఁగలవు.
అని, తాత్పర్యము.

అచిరాత్ పోత్యతే సీతే దేవితే జఘనం గతామ్. ౩౪

ధృతా నేతాక బహూక్ మాసాక్ వేదేం రామోమహాబలిః

టీక॥ దేవి=రాణివగు; సీతే=సీతా!
మహాబలిః=అధికమయిన బలముగల;
రామః=రాముఁడు; ఏతాక్=ఈ; బ
హూక్=పెక్కులయిన; మాసాక్=మా
సములను; ధృతాక్=ధరింపఁబడి
నదియు; తే=సీయొక్క; జఘనం=పిఱుఁ
దును; గతాం=పొందినదియునగు; వే
దేం=జడను; అచిరాత్= శీఘ్రముగా;

మోత్యతే (మోక్షయివ్యతి)= విడిపిం
పఁగలఁడు.
సీతాదేవి! మహాబలుండగురాముం
డు, పెక్కు-మాసంబులనుండినీవుధరించి
యున్ననీ వెనుకఁజేరాడుచుండునీతలజడ
ను, ఇంక శీఘ్రంబున నెవిడిపించును.
అని, తాత్పర్యము.

తస్య దృష్ట్వా ముఖం దేవి పూణాచంద్ర మివోదితమ్. ౩౫

మోత్యసే శోకజం వారి నిమోక మివ పన్నగీ

టీక॥ దేవి=సీతాదేవి ! ఉదితం=
ఉదయించిన ; పూణాచంద్రమివ(స్థి
తం)= నిండుజంద్రుండువలెనున్న; త
స్య=ఆరామునియొక్క; ముఖం= మొ
గమును; దృష్ట్వా=చూచి; శోకజం=దుః
ఖమువలనంగలిగిన ; వారి=జలమును;

పన్నగీ=అఁడుసపకము; నిమోకమి
వ=కుటుసనువలె; మోత్యసే= విడువ
గలవు.
సీతాదేవి! ఉదితంబగు పూణాచం
ద్రుంబోలినట్టి యారాముని ముఖంబుఁ
జూచినంత నె, నీవు, సపకము కుటుసను

విడుచునట్లు , దుఃఖమునువిడువఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

రావణం సమరే హత్యా నచిరాదేవ మైథిలి. ౩౬

త్వయా సమగ్రః ప్రియయా సుఖాహూత లస్యతే సుఖమ్

టీక॥ మైథిలి=నీ తాదేవీ ! సుఖా సు;లస్యతే=పొందఁగలఁడు.

హాఁ= సుఖమునకుఁదగిన రాముఁడు; నీతాదేవీ ! సుఖాహూతండుగురా
నచిరాదేవ=శ్రీఘ్రముననె ; సమరే= ముందు, ఇంక శ్రీఘ్రంబుననె, యుద్ధంబున
యుద్ధమునందు ; రావణం=రావణు రావణునివధించి, సంపూర్ణమునోర
ని;హత్యా=చంపి;సమగ్రః= పూర్ణ ఘండై, ప్రియురాలవగునిన్నుం గూడి,
మనోరథుండై;ప్రియయా= ప్రియురా సుఖంబునొందఁగలఁడు.
లవగు;త్వయా=నీతో; సుఖం=సుఖము అని, తాత్పర్యము.

సమాగతా త్వం వీర్యేణ మోదిష్యసి మహాత్మనా. ౩౭

సువక్షేణ సమాయుక్తా యథా సస్యేన మేదిసి

టీక॥త్వం=నీవు;మహాత్మనా=అధి దివ్యసి=సంతోషింపఁగలవు.

కమయినపరాక్రమముగల; రామేణ= సస్యముతోఁగూడిన ఘామిమంచిన
రామునితో;సమాగతా= చేరినదాన వక్షముచే నుల్లసిల్లునట్లు, నీవు , మహా
వై; వీర్యేణ=పరాక్రమముచేత ; స త్తుండగురామునిం గూడి, యతనిపరా
స్యేన=పైరుతో;సమాయుక్తా=కూడి క్రమంబు చేసెంతయు సంతోషింపఁ గ
న;మేదిసి= ఘామి ; సువక్షేణయ లవు. అని, తాత్పర్యము.
ధా=మంచినవక్షముచేతంబోలె; మో

గిరివర మభితోసువత్కమానో

హయేభవ మండల మాశు యః కరోతి. ౩౮

త మిహ శరణ మభ్యుపైహి దేవం

దివసకరం ప్రభవో హ్యాయం ప్రజానామ్

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౫౪

స ౩౪

<p>టిక॥యః=ఎవ్వఁడు;గిరివరం= మే రుపర్వతముయొక్క; అభితః= చుట్టు ను;అనువర్తమానః=తిరుగుచు ; హ యఇవ=గుట్టమువలె; మండలం=మం డలగతిని ; తనోతి= చేయుచున్నా డో; తం=అట్టి;దేవం=దేవుఁడయిన; దివసకరం=సూర్యుని;శరణం= రక్షకు నిగా;అశు= శీఘ్రముగ ; అభ్యుపై హి=పొందుము.అయం=ఇతఁడు; ప్ర ణానం=ప్రజలకు;ప్రభవోహి= కా</p>	<p>రిణముగదా! ఎవ్వఁడు,పర్వతోత్తమమగుమేరుప ర్వతమచుట్టునుదిరుగుచు, గుట్టముంబో లెమండలగతింజేయుచున్నాడో , అ ట్టిసూర్యునిపుడుశీఘ్రముగాశరణపొం దును;ఈదేవుండు సమస్త ప్రజలకును గారణభూతుండుకావున, సమస్తకు భంబులనొసంగును.అనిసరమ,సీతాదే విహొఁజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రయస్త్రీంశస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రయస్త్రీంశస్సగఃటిక,
ముగిసినది.

అ

చతుస్త్రీంశస్సగః ప్రారంభః.

అథ తాం జాతసంతాపాం తేన వాక్యేన మోహితామ్
సరమా హ్లాదయామాస పృథివీం ద్యౌరిశాంభసా. ౧

టిక॥ అథ=అంత ; జాతసంతాపాం = భుట్టినసంతాపముగలదియు;

మోహితాం = మోహమునొందినది అచెను.

యునగు; తాం = ఆసీతాదేవి ; సర అట్లు, సంతాపంబునొందినదియు మో
మా = సరమ; తేన = ఆ; నాక్యేన = మా హితయునగునీతాదేవిని, సరమ, మధు
టచేత; ద్యౌః = ఆకాశము ; పృథివీం = రవచనంబులచే, నాకాశముభూమినిజ
భూమిని; అంధాసేన = జలముచేతవ లంబులచేతఁజల్లఁజేయునట్లు , సంతో
త ; అప్లవదయామాస = సంతోషప వపఁబెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తస్యా హితం సఖ్యం చికిషకాంతి సఖవచః
ఉవాచ కాలే కాలక్షా స్త్రితపూర్వాభిభాషితే. ౨

టీక॥ తతః = అంత; కాలక్షా = కా చః = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.
లమునెఱిగినదియు; స్త్రితపూర్వాభి అంత, నేకాలంబుననేదిచేయవల
భిభాషితే = చిలునగవుమందు గాఁగల్గు యునో, అదంతయుఁజక్కఁగాఁజెరి
నట్లుమాటలాడునదియునగు ; సఖ = సినదగునాసరమ , సీతాదేవిమిక్కిలి
చెలియయినసరమ; తస్యాః = ఆసీతాదే యుసంతోషముగల్గునట్లుచేసి తనస్నే
వికి; హితం = మేలయిన ; సఖ్యం = స్నే హంబుఁబాపంగోరి, చిలునగవుమొగం
హకార్యమును ; చికిషకాంతి = చేయఁ బునందోఁచ , సీతాదేవితోనిట్లని ,
గోరుదు ; కాలే = కాలమునందు; వ చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్సహేయ మహం గత్వా త్వద్వాక్య మసితేక్షణే
నివేద్య కుశలం రామే ప్రతిభవ్నా నివర్తితమ్. ౩

టీక॥ అసితేక్షణే నల్లనికండ్లుగల సీ యందు; నివేద్య = తెలిపి; నివర్తితం =
తాదేవీ! ఆహం = నేను; ప్రతిభవ్నా = మఱుటకు; ఉత్సహేయం = కోరు
కపుటదినదాననై; గత్వా = పోయి; కు దును.
శలం = డేమమునుజెలుపునట్టి; త్వద్వా నల్లనికండ్లుగల సీతాదేవీనేను, ఎ
క్యం = భీషమాటను; రామే = రాముని వ్వరికిని జెలియఁజుండునట్లు ; రాముని

యొద్దకుఁజొచ్చి, నీవుజేమంటుఁ జెప్పు కోరెదను. అని, తాత్పర్యము.
మన్నావనిరామునకుంజెప్పి, రావలెనని

నహి మే క్రమమాదాయా ని రాలంబే విహాయసి
సమథోఽగతిమన్వేతుం పవనో గరుడోపివా. ౪

టీక॥ నిరాలంబే=ఆధారములేని ; కాఁడుగదా!

విహాయసి=ఆకాశమునందు; క్రమమా నిరాధారంబగు నాకాశంబు నం
దాయాః=పోవుచున్న; మే = నాయొ దునేనుబోవుచుండఁగా నాతో సరిగా
కొ-; గతిం=గమనమును; అన్వేతుం= వడచుటకు , వాయుగరుత్మంతు లేని
వెంటదించుటకు; పవనః= వాయువు యు, సమథుఁలుకారు. అని, సరమసీ
గాని; గరుడోపివా= గరుత్మంతుఁడు తతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
గాని; ససమథోహి= సమథుఁడు

ఏవం బ్రవాణాం తాం సీతా సరమాం పున రబ్రవీత్
మధురం శ్లత్థయా వాచా పూర్వం శోకాభిపన్నయా. ౫

టీక॥ సీతా=సీతాదేవి; ఏవం= ఇ మఱల=అబ్రవీత్=చెప్పెను.
ట్లు; బ్రవాణాం=చెప్పుచున్న; తాం=ఆ; సీతాదేవి, ఇట్లుచెప్పచున్నయాస
సరమాం= సరమనుగూచి ; పూ రమంబొచి, మున్నుదుఃఖంబునందొట్టు
వం=మున్ను ; శోకాభిపన్నయా= పడుడుండియిప్పుడు మనోహరంబయి
దుఃఖముతోఁగూడినదియు; శ్లత్థయా= యొప్పుచున్నవనంబున, నిట్లనిచెప్పె
మనోహరమునగు ; వాచా=మాటచే ను. అని, తాత్పర్యము.
త; మధురం=ఇంపగునట్లుగా; పునః=

సమథాఽగగనం గంతు మపి వాత్స్వం రసాతలమ్
అవగచ్ఛామ్య కథవ్యం కథవ్యం తే మదంతరే. ౬

టీక॥ త్వం=నీవు; గగనం=ఆకాశ శ్రమనై నఁగాని; గంతుం=పోవుటకు;
మునుగాని; రసాతలమపివా= పాతా సమథాఽ=శక్తురాలవు. మదంతరే=

నావిషయమందు; ఆకర్తవ్యం = చేయురానిదానిని; కర్తవ్యం = చేయదగినదానిని; అవగచ్ఛామి = ఎఱుంగుదును.

నీవు, ఆకాశంబునకుఁ గానిపాతా

లంబునకుఁగాని పోఁగలవు; సందియములేదు; నావిషయమయిమఱియెవ్వరికినింజేయసలవిగానిదానినిఁగూడ నీవు చేయఁగలవనినాకుంజెలియును.

అని, తాత్పర్యము.

మచ్చియం యదికర్తవ్యం యదిబుద్ధి స్థిరా తవ
జ్ఞాతు మిచ్ఛామి తం గత్వా కింకరోతీతి రావణః. ౭

టీక॥ మచ్చియం = నాయిష్టము; కర్తవ్యం = చేయఁబడవలసినదగు నేని; తవ = నీకు; బుద్ధిః = ఈశలంపు;

స్థిరా యది = నిలుకడయగు నేని; తం = ఆ రావణుని; గత్వా = పొంది; రావణః = రావణుడు; కిం = జేనిని; కరోతి = చేయుచున్నాడు; ఇతి = అని; జ్ఞాతుం =

ఎఱుంగుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాడను.

నీకు, నాకోర్కి-నెఱవేఱవలెనని తలంపుస్థిరముగాఁగలదేని, నీవురావణునియొద్దఁబోయి, యితంజేమిసేయఁచున్నాడో తెలిసికొనిరమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

సహి మాయాబలః క్రూరో రావణ శృత్రు రావణః

మాం మోహయతి దుష్టాత్మా పితమాత్రేవ వారుణి. ౮

టీక॥ మాయాబలః = మాయయెబలముగాఁగలవాఁడును; క్రూరః = దయలేనివాఁడును; శత్రు రావణః = శత్రువుల నేడ్చించువాఁడును; దుష్టాత్మా = దుష్టబుద్ధిగలవాఁడునగు; సః = ఆ; రావణః = రావణుడు; మాం = నన్ను; పితమాత్రా = త్రాఁగఁబడినదిమాత్రమెయ్యి న; వారుణీవ = మద్యమువలె; మోహ

యతి = మోహింపఁజేయుచున్నాడు.

మాయాబలంబుగలవాఁడునునిదకయందును శత్రువుల నేడ్చించువాఁడును దుష్టాత్ముండునగు నారావణుండు, త్రాఁగఁబడిన మద్యంబువలె, నాకు మాటిమాటికి మోహంబు గల్గించుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

తజాపయతి మాం నిత్యం భత్సాపయతి చానకృత్
రాక్షసీభి స్సుఖే రాభి ర్యా మాం రక్షంతి నిత్యశః ౯

<p>టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరా వణుడు; యః = ఎవ్వరు; నిత్యశః = ఎల్లప్పుడును; మాం = నన్ను; రక్షంతి = రక్షించుచున్నారో; తాభిః (అధ్యాహృ తము) = ఆ; సుఖే రాభిః = మిక్కిలి-లియు భయంకరలయిన; రాక్షసీభిః = రాక్ష సస్త్రీలచేత; మాం = నన్ను; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; తజాపయతి = భయప</p>	<p>అడునట్లు చేయుచున్నాడు. అనకృత్ = పలుమాటు; భత్సాపయతి = బెదిరి చునట్లు చేయుచున్నాడు. ఆ రావణుడు, నాకుఁ గావలియుం డు రాక్షసస్త్రీలునన్ను భయంకరంబుల గునానావిధచేష్టలచేతను మాటలచేత సుభయపఱచునట్లు చేయుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఉద్విగ్నా శంకితాచాస్త్రి న స్వస్థంచ మనో మమ
తద్భయాచ్చాచా ముద్విగ్నా అశోకవనికాం గతాం ౧౦

<p>టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; ఉద్విగ్నా = భయమునొందిన దానను; శంకితాచ = సంచేహమునొం దినదానను; అస్త్రి = అగుచున్నాను. మ మ = నాయొక్క; మనశ్చ = మనస్సును; స్వస్థం = సెమ్మదియైనది; న = కాదు. అశోకవనికాం = అశోకవనమును; గ తా = పొందిన; అహం = నేను; తద్భయా</p>	<p>ప్ర = అతనివలనిభయమువలననే; ఉద్వి గ్నా = భయమునొందినాను. నేను మిక్కిలి-లియు భయంబు వొంది ప్రాణసంశయమునుంబొంది యున్నా ను; నామనస్సునను నెమ్మదిలేదు ; ఈ యశోకవనంబున, నారావణుని వలన సెపరమభీతయైయున్నాను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

యదినామ కథా తస్య నిశ్చితం వాపి యద్భవేత్
నివేదయేథా స్మర్వం తత్ పరో మే స్యా దనుగ్రహః, ౧౧

టీక॥ తస్య = అతనియొక్క; కథాయదినామ = వృత్తాంతముంచునేని ;

యత్=వీడి;నిశ్చితంవాపి = నిశ్చయం
పఠదినదియు; భవేత్=అగునో; త
త్=దాని; సర్వం=అంతయు ; నివేద
యేథాః(యది)= తెల్పుచువేని; మే=
నాకు; పరః= అధికమయిన; అనుగ్ర
హః=అనుగ్రహము; స్యాత్ = కలు

గును.
అరావణుండేమిసేయనిశ్చయించు
నో, ఆవృత్తాంతమంతయునాకువచ్చి
చెప్పుచువేని , నీయందునాకుమిగిలి
యింకగృతజ్ఞతగలుగును.అని,సీతాదేవి,
సరమతోఁజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

సా త్వేవం బ్రవతీం సీతాం సరమా వల్లభాపిణీ
ఉవాచ వదనం తస్యా స్మృశంతీ చావృవిక్లబమ్. ౧౨

టీక॥ వల్లభాపిణీ= మధురముగా
మాటలాడునట్టి; సా = ఆ; సరమా
తు = సరమమాత్రము; ఏవం=ఇట్లు;
బ్రువతీం=చెప్పుచున్న; సీతాం= సీతా
దేవినిగూచి; తస్యాః = ఆసీతాదేవి
యొక్క; చావృవిక్లబం=కన్నీళ్ల చేఁగ
లఁతవాందిన; వదనం = ముఖమును ;

స్మృశంతీ = తాఁకుచు; ఉవాచ= చె
ప్పెను.
మధురభాషిణియగునాసరమ , ఇ
ట్లుచెప్పుచున్నసీతాదేవిబాచి , కన్నీ
ళ్లుకాలుదున్నయావిడ మొగమునుదడ
వుచు , నిట్లనిచెప్పెను.
అని,తాత్పర్యము.

ఏవ తే యద్యభిప్రాయస్తదా గచ్ఛామి జానకి
గృహ్య శత్రోరభిప్రాయ ముపావృత్తాంచ పశ్య మామ్. ౧౩

టీక॥ జానకి=సీతాదేవి! ఏవః=ఇ
ది; తే=నీయొక్క ; అభిప్రాయోయ
ది=అభిప్రాయమగునేని; తదా=అప్పు
డు;గచ్ఛామి=పోవుచున్నాను.శత్రోః=
శత్రువుయొక్క; అభిప్రాయం= అభి
ప్రాయమును; గృహ్య(గృహీత్యా)=
తెలిసికొని; ఉపావృత్తాం = వచ్చిన;

మాంచ=నన్నును; పశ్య=చూడుము-
సీతాదేవి! ఇది నీయభిప్రాయమగు
నేని, నేనిప్పుడెపోయెదను; శత్రువుని
యభిప్రాయంబుదెలిసికొని శీఘ్రంబున
వచ్చెదంజూడుము. అని,సరమ, సీతా
దేవితోఁజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా తతో గత్వా సమీపం తస్య రక్షసః
శుక్రావ కథితం తస్య రావణస్య సమంత్రిణః. ౧౪

టిక||సా(అధ్యావృతము)=ఆసర
మ;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్త్యా=చెప్పి; తతః= ఆసరమనీ తాదేవితో నాప్రకారమునం
అంత;తస్య=ఆ;రక్షసః=రాక్షసుడగు జెప్పి,యారావణ సమీపంబునకుఁబో
రావణునియొక్క; సమీపం= సమీప యి,యతండునుమంత్రులును మాటలా
మును;గత్వా=పోంది ; సమంత్రిణః= దుకొనినమాటలనన్నింటినివినెను.
మంత్రులతోఁగూడిన;తస్య=ఆ;రావణ అని,తాత్పర్యము.
స్య=రావణునియొక్క;కథితం= మా

సా శ్రుత్వా నిశ్చయం తస్య నిశ్చయజ్ఞా దురాత్మనః
పునరేవా గమత్ప్రీప్ర మశోకవనికాం తదా. ౧౫

టిక||నిశ్చయజ్ఞా=నిశ్చయమునెఱింగి త= వచ్చినది.
గినట్టి;సా=ఆసరమ;తదా= అప్పుడు; నిశ్చయంబునెఱుంగుటయందునమ
దురాత్మనః=దుష్టబుద్ధిగల;తస్య = ఆ భుకారలగునాసరమ, దురాత్ముడగు
రావణునియొక్క; నిశ్చయం=నిశ్చయ నారావణుండు గావించుకొన్న నిశ్చ
మును; శ్రుత్వా=విని;పునరేవ= మఱి యంబుఁదెలిసికొని , మఱిలశిఘ్రింబు
లనే;ప్రీప్రం=శీఘ్రిముగా ; అశోకవని ననశోకవనంబునకువచ్చెను.
కాం=అశోకవనమునుగూచి; ఆగమ అని,తాత్పర్యము.

సా ప్రవిష్టా పునస్తత దదత్త జనకాత్మజామ్
ప్రతీక్షమాణాం స్వామేవ భిష్టపద్మా మివ శ్రియమ్. ౧౬

టిక||సా=ఆసరమ;ప్రవిష్టా=ప్రవేశించుచున్నదియు ; భిష్టప
శించినదై;పునః=మఱి;తత్ర=అచ్చట; ద్దాం=వదలినకమలముగల; శ్రియమివ
స్వామేవ=తనై; ప్రతీక్షమాణాం= (స్థితాం)=లక్ష్మీవలె నున్నదియునగు;

జనకాత్మజాం = జనకమహారాజుకూర్చి డియ్యఁబద్ధరూపమయినయోగనమును
తురయినసీతాదేవిని; దదర్శ = చూచెను. విడిచినమహాలక్ష్మీవలె నున్నదియనగు
ఆసరమయిట్లకోకవనంబుఁ బ్రవేశింపజనకమహారాజుప్రతీసీతాదేవిం జూచి
శించి, తనరాకక యెదురుచూచుచున్నాను. అని; తాత్పర్యము.

తాంతు సీతా వ్రునః ప్రాప్తాం సరమాం వల్లభాపీణీమ్
పరివృజ్యత సుస్నిగ్ధం దదౌచ స్వయ మాసనమ్, ౧౭

టీక॥ సీతా = సీతాదేవి; వ్రునః = మలల; సమును; దదౌ = ఇచ్చెను.
ప్రాప్తాం = వచ్చిన; వల్లభాపీణీం = మ సీతాదేవి, మధురభాషిణియగునా
ధురముగామాటలాడునట్టి; తాం = ఆ; సరమవచ్చుటంబూచి, పరమసంఖో
సరమాంతు = సరమను; సుస్నిగ్ధం = మి వంబునొంది, సస్నేహంబుగానాబిడం
క్రిలియు స్నేహముతోఁ గూడునట్లు గవుఁగిలించుకొని, తానెసాదరంబుగా
గా; పరివృజ్యత = కవుఁగిలించుకొని నాసనంబొసంగెను.
యు; స్వయంచ = తానె; ఆసనం = ఆస అని, తాత్పర్యము.

ఇహసీనా సుఖం సర్వ మాఖ్యాహి మమ తత్త్వతః
క్రూరస్య నిశ్చయం తస్య రావణస్య దురాత్మనః. ౧౮

టీక॥ త్వం (అధ్యాహుతము) = నీ యాధాత్మ్యముచేత; ఆఖ్యాహి = చె
వు; ఇహ = ఇచ్చట; సుఖం = సుఖముగా; ప్పము.
అసీనా = కూర్చుండినదానవయి; నీవిచ్చటసుఖంబుగాఁ, గూర్చుండి,
క్రూరస్య = దయలేనివాఁడును; దురా నిదాయుండునుదురాత్ముండునగు రా
త్మనః = దుష్టుబుద్ధిగలవాఁడునగు; త వణునినిశ్చయంబంతయునాకు యథా
స్య = ఆ; రావణస్య = రావణునియొ థకంబుగాఁజెప్పము. అని, సీతా
కూరనిశ్చయం = నిశ్చయమును, సర్వం = దేవిసరమతోఁజెప్పెను.
అంతను; మమ = నాకు; తత్త్వతః = అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము#యుద్ధకాండము. ౫౫

స ౩౪

ఏవ ముక్తాతు సరమా సీతయా వేపమానయా
కథితం సర్వ మాచక్షే రావణస్య సమంత్రణః ౧౯

టీక సరమా=సరమ; వేపమాన	అంతయు; అచక్షే=చెప్పెను.
యా=వడంకుచున్న; సీతయా=సీతాదే	సరమయిట్లు భీతయగు సీతాదేవిచె
వీచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తాతు=చెప్ప	ప్పినమాటనువిని, రావణుండును అతని
బడినదైనంతనే ; సమంత్రణః = మం	మంతులును మాటలాడుకొనినమాట
త్రులతోఁగూడిన; రావణస్య= రావణ	లనంతయుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నియొక్క; కథితం=మాటను; సర్వం=	

జనన్యాయా రాక్షసేంద్రో వై త్వన్తోఽథాథం బృహద్వచః
అవిచ్ఛేదన చై దేహీ మంత్రవృద్ధేన బోధితః ౨౦

టీక వైదేహీ=సీతాదేవీ! రాక్ష	గు; వచః=మాటను; బోధితః=బోధి
సేంద్రః= రాక్షసనాయకుండగు రావ	పఁబడినాఁడు.
ణుండు ; (“వై” అనునదిపాతపూరి	సీతాదేవీ ! రావణునితల్లికైకని
తాథాము); జనన్యాయ=తల్లిచేతను; మం	యు, అవిద్ధుండనువృద్ధమంత్రయు, నిన్ను
త్రవృద్ధేన=ముసలిమంత్రయుగు; అవిచ్ఛే	విడుచుటకై, రాక్షసేశ్వరుండగు రావ
నచ=అవిద్ధునిచేతను; త్వన్తోఽథాథం=	ణునికి, జాలదూరముబోధించినారు.
నీవిడుదలకొఱకు ; బృహత్=గొప్పద	అని, తాత్పర్యము.

నీయతా మభినతకృత్య మనుజేంద్రాయ మైథిలీ
నిదర్శనం తే పర్యాప్తం జనస్థానే య దద్భుతమ్. ౨౧

టీక అభినతకృత్య = పూజించి;	నస్థానమునందు; అద్భుతం= ఆశ్చర్యక
మనుజేంద్రాయ = నరేంద్రుండగురా	రమయినది; యతే (అస్త్రీ)=వీదిగలదో;
మునికొఱకు; మైథిలీ=సీతాదేవి; దీయ	తతే (అర్థాహృతము)= అ; నిదశక
తాం=ఇవ్వఁబడుఁగాక. జనస్థానే=జ	నం=దృష్టాంతము ; తే=నీకు; పర్యా

ప్రం=చాలినది.

నీవు, రామునకునతా-రపూవాక
కముగసీతాదేవివొసంగుము ; అట్టివ్వ
చేసి,నీకునాశముగలుగుననుటకు , జని

స్థానమునందురాముండుభరాదినమస్త

రాక్షసులంజంపుటయెనిదశకానము.

అని,తాత్పర్యము.

లంఘనంచ సముద్రస్య దదృశంచ హనుమతః

వధంచ రక్షసాం యుద్ధే కః కుర్యా న్నానుషో భువి. ౨౨

టీక||హనుమతః = హనుమంతుని
యొక్క;సముద్రస్య= సముద్రముయొ
క్క;లంఘనంచ=దాటుటను; దదృశం
చ=సీతాదశకానమును;యుద్ధే=యుద్ధ
మునందు; రక్షసాం= రాక్షసులయొ
క్క;వధంచ=బంపుటను;భువి=భూమి
యందు;కః=ఏ;మానుషః = పురుషు
డు;కుర్యాత్= చేయును?

సముద్రంబుదాటుటయలంకయం

దుసీతాదేవినిబాడుటయుయుద్ధంబున
వాక్కంఠపెక్కురాక్షసులం జంపుట
యు,నీకార్యములను, హనుమంతుండొ
క్కఁడుగావించినాడుగదా! భూమం
డలంబున, మఱియేపురుషుండయె
గలఁడు!అని,తల్లియునవిద్ధుండును రా
వణునకుబోధించిరి.

అని,తాత్పర్యము.

ఏవం స మంత్రివృద్ధైశ్చా విధేన బహుభాషితః

స త్వా ముత్సహతే మోక్ష మథా మర్థపరోయథా. ౨౩

టీక|| సః=ఆరావణుండు; మంత్రి
వృద్ధైః=(బహువచనము పూజార్థక
ము) ముసలిమంత్రియగు;అవిధేనవః
అవిధునిచేతను;ఏవం=ఇట్లు; బహు=
అధికముగా; భాషితః= చెప్పఁబడిన
వాఁడై; త్వాం=నిన్ను;అథకం= ధన
మును;అథకపరోయథా= ధనమునం

దాసక్తిగలవాఁడువలె;మోక్షం=విడు
చుటకు;నోత్సహతే= సమ్మతించడు.
ఇట్లు, తల్లియుమంత్రివృద్ధుండగున
విద్ధుండును బెక్కుభంగుల బోధించిన
ను, ఆరావణుండు, ధనలుబ్ధుండుధన
మునువిడువనట్లు, నిన్నువిడువనొల్ల
డయ్యె.అని,తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౫

స ౩౪

నోత్సహ త్యమృతో మోక్షం యుద్ధే త్యామితి మైథిలి
సామాత్యస్య నృశంసస్య నిశ్చయో హ్యేష వథతే. ౨౪

టీక॥ మైథిలి = సీతాదేవీ! సః(అ ధ్యాహృతము) = ఆరావణుడు ; యు ద్ధే = యుద్ధమునందు; అమృతః = మృతి బొందనివాడై ; త్వాం = నిన్ను; మో క్షం = విడుచుటకు; నోత్సహతి = కోర డు. సామాత్యస్య = మంత్రిలతోఁగూడి న; నృశంసస్య = క్రూరుఁడగు రావణు	నికే; ఇతి = అని; ఏషః = ఈ; నిశ్చయః = నిశ్చయము; వథతే హి = ఉన్నదిగాదా! సీతాదేవీ! యుద్ధంబునమృతిఁబొం దినంగాని, రావణుండునిన్ను విడువ డు; ఇది, రావణుండును అతని మంత్రి లును జేసికొన్న నిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.
--	--

తదేషా నిశ్చితా బుద్ధి మృత్యులోభా దుపస్థితా

టీక॥ తత్ = అందువలన ; ఏషా = ఈ; నిశ్చితా = నిశ్చయింపఁబడిన ; బు ద్ధిః = బుద్ధి; మృత్యులోభాత్ = చావునం దలియొకవలన ; ఉపస్థితా = కలిగి	నది. ఆరావణునకీబుద్ధి , మరణముగలు గుటకేకలిగినదిగానిచేటుగాదు. అని, తాత్పర్యము.
--	--

భయాన్న శక్త స్త్వాం మోక్ష మనిర స్తస్తు సంయుగే. ౨౫
రాక్షసానాం చ సర్వేషా మాత్మనశ్చ వధేన హి

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము) = ఈరావణుడు; సంయుగే = యుద్ధము నందు; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొ క్క; సర్వేషాం = అందఱియొక్కయు; అత్మనశ్చ = తనయొక్కయు; వధేన = చంపుటచేత ; అనిర స్తస్తు = నిరాకరిం వఁబడనివాడైయె; భయాత్ = భయము	వలన; త్వాం = నిన్ను; మోక్షం = విడుచు టకు; నశక్తో హి = చాలఁడుగాదా! ఈరావణుండు, తానును రాక్షసు లందఱును మరణంబునొందకమునుపు, కేవలభయంబున , నిన్ను విడువవల కున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
---	---

౫౬౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౪

నిహత్య రావణం సంఖ్యే సర్వధా నిశితై శ్చరైః. ౨౬
ప్రతిసేవ్యతి రామ స్త్వా మయోధ్యా మసి తేక్షణే

టీక॥ అని తేక్షణే = నల్లనికండ్లుగలసీనుః ప్రతిసేవ్యతి = పొందింపఁగలఁడు.
తాదేవీ! రామః = రాముఁడు ; సర్వ సర్వనికండ్లుగలసీతాదేవీ! రాముం
ధా = అన్నివిధంబులను; రావణం = రా దు, తప్పకయుద్ధంబున తీర్క్తవాఁడంబుల
వణుని; సంఖ్యే = యుద్ధమునందు ; నిశి రావణునివధించి, నిన్నయోధ్యకుఁ దో
లైః = కణకులయిన; శరైః = బాణముల ద్కొనిపోవును. అని, సరమ, సీతాదేవి
చేత; నిహత్య = వధించి; త్వాం = నిన్ను; కింశేప్పను. అని, తాత్పర్యము.
అయోధ్యాం = అయోధ్యాపట్టణము

ఏతస్మి న్మంతరే శబ్దో భేరిశంఖసమాకులః. ౨౭
శ్రుతో వానరసైన్యానాం కంపయన్ ధరణీతలమ్

టీక॥ ఏతస్మిన్ అంతరే = ఈనడుమ విసంబధింపడి.
ను; వానరసైన్యానాం = వానరసైన్య ఇట్లునరమసీతాదేవితోఁ జెప్పఁచుం
ములయొక్క; భైరిశంఖసమాకులః = భే డఁగానె, భేరిశంఖధ్వని పమన్వితంబగు
రీధ్వనులచేతనుశంఖధ్వనులచేతనునిండి వానరసైన్యంబులసంహనాదము, భూ
న; ధరణీతలం = భూమిని; కంపయన్ = మింజలనంబునొందించుచు నతిభీకరంబు
కడలించుచున్న; శబ్దః = ధ్వని; శ్రుతః = యివిసంబధింపడి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వాతు తద్వానర సైన్యశబ్దం
లంకాగతా రాక్షసరాజభృత్యాః. ౨౮
సప్తాజసో దైన్యపరీతచేష్టా
శ్చేయో న పశ్యంతి సుపశ్య దోమైః

టీక॥ లంకాగతాః = లంకాపురినః శ్చసేశ్వరుండగు రావణునిభృత్యులు; త
బొందిన; రాక్షసరాజభృత్యాః = రా ద్వానరసైన్యశబ్దం = అవానరసైన్యముల

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౫౬౧

స ౩౫

ధ్వని; శ్రుత్వాతు = విన్నంతనే; న లంకయందుండు రావణునిపైను
 హ్లాసః = నశించినకాంతిగల వారల లు, వానరసైన్య సేనానాదంబులువి
 యి; దైన్యపరీతచేష్టాః = దైన్యముచేత ని, రావణునిదోషంబులచే మనకుమర
 వ్యాపింపఁబడినచేష్టలుగలవారలయి; నృణంబుగలుగునుగానిమేలుగలుగదని, ని
 పస్య = రాజై నరావణునియొక్క; దో శ్చయించి, భయంబుననష్టతేజాలంబుది
 మైః = దోషములచేత; శ్రేయః = మేలు నులయియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.
 ను; నపశ్యంతి = చూడరైరి.

ఇత్యాక్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
 యుద్ధకాండే, చతుస్త్రింశస్సర్గాః.

ఇది, సప్తార్థము.

ఇది, పరమార్థవంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)
 వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుస్త్రింశస్సర్గాటిక,
 ముగిసినది.

ॐ

పంచత్రింశస్సర్గప్రారంభః.

తేన శంఖవిమిశ్రేణ భేరిశబ్దేన రాఘవః
 ఉపయాతి మహాబాహూ రామః పరపురంజయః. ౧

టిక॥ మహాబాహుః = పెద్దచేతులు డిన; భేరిశబ్దేన = భేరిధ్వనిచేత; ఉప
 గలవాఁడును; పరపురంజయః = శత్రు యాతి(ఉపాయయా) = వచ్చివాఁడు.
 పులపట్టణమునుజయించువాఁడును; రా అప్పుడుమహాబాహుండును శత్రు)
 ఘవః = రఘువంశమునందుఁ బట్టినవాఁ పట్టణంబులజయించువాఁడును రఘువం
 డునగు; రామః = రాముఁడు; తేన = శమన నుద్భవించినవాఁడు నగు రా
 ఆ; శంఖవిమిశ్రేణ = శంఖధ్వనితోఁ గూ ముందు, అట్లు శంఖధ్వనులతోను భేరి

౫౬౨ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౫

భాంకారములతోనులంకాపురికే తెంచెను. అని, తాత్పర్యము.

తం నినాదం నిశమ్యాథ రావణో రాక్షసేశ్వరః
మహాతాతం ధ్యాన మాస్థాయ సచివా నధ్యుదైక్షత. ౨

టీక॥ అథ=అంత; రాక్షసేశ్వరః=తులను; అధ్యుదైక్షత=చూచెను.
రాక్షసులకుఁబ్రభువైన; రావణః=రా అంత, రాక్షసనాథుండగు రావ
ణుడు; తం=ఆ; నినాదం=ధ్వనిని; ణుడు, ఆరామసైన్యధ్వనినివిని, కొం
నిశమ్య=విని; మహాతాతం=కొంచె చెముసేపుఆలోచించి, మంత్రులంబా
ముసేపు; ధ్యానం=ధ్యానమును; ఆస్థా చెను. అని, తాత్పర్యము.
య=ఆవలంబించి; సచివాక్ = మం

అథ తాక్ సచివాం స్తత్ర సర్వా నాభావ్య రావణః
సభాం సన్నాదయక్ సర్వా మిత్యువాచ మహాబలిః. ౩
జగత్సంతాపనః క్రూరో గహా యద్రాక్షసేశ్వరః

టీక॥ అథ=అంత; తత్ర=అచ్చట; మను; అభావ్య=పిలిచి; ఇతి=ఇట్లు; తి
హాబలిః=అధికమయిన బలముగలవాఁ వాచ=చెప్పెను.
డును; జగత్సంతాపనః=జగత్తును మి అంత, మహాబలకాలియు లోకంబు
క్రి-లియుఁ దపింపఁజేయువాఁడును ; లఁదపింపఁజేయువాఁడును నిదఁయుం
క్రూరః=దయలేనివాఁడును; రాక్షసే డును రాక్షసనాథుండు నగు రావణుం
శ్వరః=రాక్షసులకుఁబ్రభుండునగు; రా డు, మంత్రులనందఱుంబిలిచి, నానావి
వణః=రావణుండు ; గహాయక్ = ధంబులనిందించుచు. సభ యంతయుఁ
నిందించుచు; సర్వాం=సమస్తమున; బ్రతిధ్వనిచెలంగ, నిట్లుచెప్పెను.
సభాం=సభను; సన్నాదయక్=ధ్వ అని, తాత్పర్యము.
నింపఁజేయుచు; సచివాక్ = మంత్రుల

తరణం సాగరస్యాపి విక్రమం బలసంచయత్. ౪

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౫౬౩

స ౩౫

యదుక్తవంతో రామస్య భవంత స్తన్తయా శ్రుతమ్

టీక|| భవంతః = మీరలు; రామ విసంబధిసది.

స్య=రామునియొక్క; యత్=ఏ; సాగ మీరలు, రామునిదూతహనుమం
రస్య=సముద్రముయొక్క; తరణమ తుండుగావించినసముద్రతరణంబునుబ
పి=దాటుటను; విక్రమం = పరాక్ర రాక్రమంబునురామునిసైన్యంబును, చ
మమును; బలసంచయం=సైన్యసమూ కర-కానుగ్గడించి, చెప్పినారు; అదం
హమును; ఉక్తవంతః = చెప్పినారో; యువిన్నాను. అని, తాత్పర్యము.
తత్=అది; మయా=నాచేత; శ్రుతం=

భవత శ్చాప్యహం వేద్మి యథే సత్యపరాక్రమాన్. ౫
తూష్ణీ కా నీక్షతోఽన్యోన్యం విదిత్వా రామవిక్రమమ్

టీక|| అహం=నేను; యథే=యు టుంగుదును.

ద్ధమునందు; సత్యపరాక్రమాన్=సత్య యుద్ధంబునసత్యపరాక్రమల ర
పరాక్రమములుగలవారలును; రామ య్యరామునిపరాక్రమంబుని, యెం
విక్రమం=రామునిపరాక్రమమును; వి డారులంజూచుకొనుచు నిరుత్సాహుల
దిత్వా=తెలిసి; అన్యోన్యం=ఒండొరు రయియున్నమిమ్ముఁగూడ నెఱుంగుదు
లను; ఈక్షతో=చూచుచున్నవారలును; ను. అని, రావణుండుచెప్పెను.
తూష్ణీకా=ఊరకున్నవారలునగు; భ అని, తాత్పర్యము.
వతశ్చాపి=మిమ్మునుగూడ; వేద్మి=ఎ

తతస్తు సుమహాప్రాజ్ఞో మాల్యవా న్నామ రాక్షసః. ౬

రావణస్య వచ శ్రుత్వా మాతః పైతామహోఽబ్రవీత్

టీక|| తతస్తు=అంతను; మాతః= డుననుట; సుమహాప్రాజ్ఞః = మిక్కిలి
తల్లి యొక్క; పైతామహః=తాతకొ యుంబండితుండునగు; మాల్యవాన్నా
దుకై నవాఁడును, పినతండ్రయినవాఁ మ=మాల్యవంతుండను పేరుగల; రా

<p>క్షసః=రాక్షసుడు; రావణస్య=రా వణనియొక్క; వచః=మాటను; శ్రు త్వా=విని; అబ్రవీత్=చెప్పెను. అంత , రావణునితల్లి కించినతండ్రి</p>	<p>యనుమహాపండితుండునగుమాల్యవం తుండనురాక్షసుండు; రావణునిమాట లువిని,యిట్లునిచేపెన్ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

విద్యా స్వభివీనీతో యో రాజా రాజ స్మయానుగః. ౪
స కాస్తి చిర మైశ్వర్య మరీంశ్చ కురుతే వశే

<p>టీక॥ రాజః= రాక్షసరాజుండవ గురావణుడా! యః=ఏ; రాజా= రా జా; విద్యాను=ఆస్వీక్షకీత్రయీవాతా దంజనీతులను విద్యలయందు ; అభివీనీ తః=శిష్యుండును; నయానుగః= నీతి శాస్త్రముననుసరించువాడనో; సః= ఆరాజా; చిరం=బహుకాలము ; విశ్వ ర్యం=దొరతనమును; కాస్తి=పాలించు ను. అరీంశ్చ=శత్రువులను; వ శే=అధీనత</p>	<p>యందు; కురుతే=చేయును. రాక్షసరాజుండవ గురావణుడా! ఏరాజా, ఆస్వీక్షకీత్రయీవాతా దండ నీతులనువిద్యలనునేచిగా నీతిశాస్త్రము ననుసరించినడచునో, అతండే, బహుకా లమురాజ్యముఁబాలించును; అతండే, శ త్రువులనందఱనుజయించును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సందధానో హి కాలేన విగృహ్లాం శ్చార్థిభి స్సహ. ౫
స్వపక్షవర్ధనం కువణ న్నహ మైశ్వర్య మశ్నుతే

<p>టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆ రా జా; కాలేన=కాలముచేత; అర్థిభిస్సహ= శత్రువులతోఁగూడ; సందధానః=సం ధిచేయుచు; విగృహ్లాంశ్చ= యుద్ధముసే యుచును; స్వపక్షవర్ధనం= తనపక్ష మునువృద్ధిఁబొందించుటను; కుర్వణ్= చేయుచును; సహత్=గొప్పదగు; విశ్వ</p>	<p>ర్యం=సంపదను; అశ్నుతే= అనుభవం చును. అట్టి నీతిశాస్త్రాని వర్ణియగు రా జా, కాలముననుసరించి, తనకుదౌర్బల్య ముగలుగుకాలంబున శత్రువులతోసం ధిచేయుచు, దనకుఁబ్రాబల్యంబును శ త్రునకుదౌర్బల్యంబునుగలుగుకాలం</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౫౬౫

స ౩౫

బునయుద్ధంబుసేయుచు, ఇట్లు స్వపక్షం | అపరిమితంబగునై శ్వర్ణింబు ననుభవిం
బువృద్ధిబొందించుచు, బహుకాలము | చును: అని, తాత్పర్యము.

హేయమానేన కథావ్యో రాజ్ఞా సంధి స్సమేన చ. ౯
స శత్రు మవమన్యేత జ్యాయా కుపీత విగ్రహమ్

టీక|| హేయమానేన-క్షీణించుచున్న హం=యుద్ధమును; కుపీత=చేయవ
లయును.
బలముగల; రాజ్ఞా=రాజుచేత; సమే
న=సమబలుండగుశత్రువుతో; ("చ" అ తనబలముక్షీణించుచుండునప్పుడు,
గునదిపాదపూరకాథకము) సంధిః = తనకుసమబలుండగుశత్రువుతోసంధిసే
సంధానము; కథావ్యో=చేయఁబడ యవలయును; తానుశత్రువుకన్ననధిక
వలసినది. సః=ఆ; జ్యాయా=అధికుండ బలుండగునేని, శత్రువుందెక్కువించి
గువాడు; శత్రుం=శత్రువును; అవమ యతనితోయుద్ధముసేయవలయును.
న్యేత=తిరస్కరింపవలయును; విగ్ర హం అని, తాత్పర్యము.

తన్తవ్యం రోచతే సంధి స్సహరామేణ రావణ. ౧౦
యదర్థ మభి యుక్తా స్తస్మి సీతా తస్మై ప్రదీయతామ్

టీక|| రావణం=రావణుడా! తత్=ప్రదీయతాం=ఇవ్వఁబడుగాత.
అందువలన; రామేణసహ=రాముని రావణుడా! అట్లునీతిశాస్త్రము
తోఁగూడ; మహ్యం=నాకొఱకు; సం నుడువుటంచేసి, బలవంతుండగురాముని
ధిః=సంధి; రోచతే=రుచించుచున్న తోసంధిగావించుటనాయిష్టము; రా
ది. యదర్థం=ఎవ్వతెకొఱకు; అభి మునకుమనయందు విరోధముగలుగుట
యుక్తాః=విరోధమునుపొందినవారల కుఁగారణభూతయియనసీతను, రా
ము; స్త(స్త్రీ) = అగుచున్నామో; మునకేచ్చివేయుదము.
సా(అధ్యాప్యతము)=ఆ; సీతా=సీ అని, తాత్పర్యము.
తాదేవి; తస్మై=ఆరామునికొఱకు;

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౫

తస్య దేవమ య స్స వే గంధర్వాశ్చ జయైషిణిః ౧౧
విరోధం మాగమ స్తేన సంధి స్తే తేన రోచతామ్

టీక॥ దేవమయః=దేవమలు ; తాం=రుచించుగాక.
గంధర్వాశ్చ=గంధర్వులును; సర్వే = దేవమలు గంధర్వులు మున్నగు
అందఱును; తస్య=ఆరామనియొక్క; వారలందఱును రామునకుజయంబు గ
జయైషిణిః=జయముఁగోరువారలు. తే లుగవలెనని కోరుచున్నారు; కావున,
న=అతనితో; విరోధం=పగను; మా నీవతనితో విరోధంబుపెట్టుకొనకుము;
గమః=పొందకుము. తేన= అతనితో; సంధిగావింపనియ్యకొనుము.
తే=నీకు; సంధిః=సంధానము; రోచ అని, తాత్పర్యము.

అస్పృశ్యగవాన్ పత్యో ద్వావేవ హి పితామహః. ౧౨
సురాణామసురాణాంచ ధర్మా ధర్మా తదాశ్రయా

టీక॥ ధగవాన్= అధికమయినమానముగాఁగలవి.
పత్యోమ్యమగల; పితామహః=బ్రహ్మ భగవంతుండగుబ్రహ్మ దేవుండు ,
దేవుండు; సురాణాం=దేవతలకును ; సురలకును అసురులకును , రెండుపక్ష
అసురాణాంచ=అసురులకును; ద్వా= ములంగల్పించెను. అట్లుధర్మమునుఅ
రెండయిన; పత్యోవేవ=పక్షములనై ; ధర్మమును, సురలను అసురులను, ఆ
అస్పృశ్యేహి=స్పృశించెనుగాదా!ధర్మా శ్రీయించియుండును.
ధర్మా=ధర్మాధర్మములు; తదా అని, తాత్పర్యము.
శ్రీయా = సురాసురు లాశ్రయస్థా

ధర్మోహి శ్రూయతే పత్యో హ్యమరాణాం మహత్తనామ్. ౧౩
అధర్మో రక్షసాం పత్యో హ్యసురాణాం చ రావణ

టీక॥ రావణః రావణుడా ! ధ జ్యమయిన స్వభావముగల ; అమరా
మహః=ధర్మము; మహత్తనాం=పూ ణాం=దేవతలయొక్క; పక్షః = పక్ష

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౫౬౭

స ౩౫

ముగా("హి" అనునదిపాదపూరణా
ధమా); శూయతేహి=విసంబదుచు
న్నదిగదా. అధర్తః=అధర్మము; రక్ష
సాం=రాక్షసులయొక్కయు; అసురా
దౌంఢ=అసురులయొక్కయు; పక్షో

హి=పక్షముగదా!

రావణుడా! అందు, మహాత్ములగు

దేవతలపక్షముధర్మము; అసురరాక్ష

సులపక్షమధర్మము.

అని, తాత్పర్యము.

ధర్మో నై గ్రసతే ధర్మం తతః కృత మఘాద్యుగమ్. ౧౪

అధర్మో గ్రసతే ధర్మం తత స్త్రివ్యః ప్రవర్తతే

టీక॥ యదా(అధ్యాహృతము)=ఎప్పు
డు; ధర్తః=ధర్తము("నై" అనునదిపా
దపూరణాధర్మము); అధర్మం=అధ
ర్మమును; గ్రసతే=మ్రుంగుచున్నదో;
తతః=అప్పుడు; కృతం = కృతమును;
యగం=యగము; అఘాతే=అగును.
యదా(అధ్యాహృతము)=ఎప్పుడు; అ
ధర్మః=అధర్మము; ధర్మం=ధర్మ
మును; గ్రసతే=మ్రుంగుచున్నదో ; త

తః=అప్పుడు; త్రివ్యః=కలియగము;
ప్రవర్తతే=కలుగును.

ఎప్పుడు, ధర్మమువలననధర్మమున
కుంబరాజయముగలుగునో, అప్పుడుకృ
తయగమందురు; ఎప్పుడు అధర్మమువ
లనధర్మమునకుంబరా జయము గల్గు
నో, అప్పుడు, కలియగమనచెప్పుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

తత్త్వయా చరతా లోకాః ధర్మో వినిహతో మహాన్. ౧౫

అధర్మః ప్రగృహీతశ్చ తేనాస్త ద్భులినః పరే

టీక॥ తత్=అందువలన ; లో
కాః=లోకములగునూచి; చరతా=
సంవరించుచున్న; త్వయా=నీచేత; మ
హాన్=పూజ్యమయిన; ధర్మః=ధర్మ
ము; వినిహతః=కొట్టబడినది . అధ
ర్మశ్చ=అధర్మమును ; ప్రగృహీ

తః=స్వీకరింపబడినది. తేన=అందుచేత;
పరే=శత్రువులు ; అస్తత్=మనకన్న
ను ; బలినః=అధికమయినబలముగల
వారలు.

నీవు దిగ్విజయాధిపతియై లోకంబు
లన్నియుండిరుగునప్పుడు , ధర్మంబు

నువిడిచి, యధర్మకాంక్షునబరిగ్రహించితిని; అందువలన, ధార్మికక్షణము అని, తాత్పర్యము.

స ప్రమాదా ద్వివృద్ధస్తే ధర్మోఽభిగ్రసతే హి సః. ౧౬
వివర్ధయతి పక్షం చ సురాణాం సురభావనః

టీక || సః=ఆయధర్మము; తే=నీ బొందించుచున్నదియు.
యొక్క; ప్రమాదాత్=ఏమఱుపాటు ఆయధర్మమును, నీవు, ప్రమాదం
వలన; వివృద్ధః=వృద్ధిఁబొందినది. ధ బునవృద్ధిఁబొందించుకొంటివి; కావున,
మః=ధర్మము; సః=మనలను; అభిగ్ర ధర్మముమనలనశింపఁజేయుచున్నది,
సతేహి=మ్రొంగుచున్నదిగాదా ! సుర మఱియునాధర్మముదేవతలకునుకూల
భావనః=దేవతలకునుకూలమయినధ మయినదికావున, వారలపక్షమునకు
మః; సురాణాం=దేవతలయొక్క; బలమునుగలిగించుచున్నది.
పక్షం=పక్షమును; వివర్ధయతి=వృద్ధి అని, తాత్పర్యము.

విషయేషు ప్రసక్తేన యత్కించితార్కారణా త్వయా. ౧౭
ఋషీణా మగ్నికల్పానా ముద్వేగో జనితో మహాన్

టీక || యత్కించితార్కారణాత్= కలిగింపఁబడినది,
ఏదోయొక కారణమువలన; విషయేషు= నీవు, దేవతలనో, విషయానకుండ
విషయములయందు; ప్రసక్తేన=ఆన నై, నిష్పవంటిమహామూలకు, మిగిలి
కుండవయిన; త్వయా=నీచేత; అగ్నిక యమనస్తాపంబుగావించితివి; అదంత
ల్పానాం=నిష్పవంటివారలయిన; ఋ యుదేవతలకుబలమయినది.
షీణాం=ఋషులకు; మహా=గొప్ప అని, తాత్పర్యము.
దగు; ఉద్వేగః=మనస్తాపము; జనితః=

తేషాం ప్రధానో దుర్ధవః ప్రదీప్తభవ పావకః. ౧౮

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౫౬౯

స 3౫

టీక|| తేషాం=వారలయొక్క; ప్రతిపదముల ప్రభావమునుండుచున్న భావోపి=మహిమయు; ప్రదీప్తః=మం నిప్పువంటిది; దానికెదురులేదు. డుచున్న; పావకభవ=నిప్పువలె; దుర్భవః=ఎదిరింప నలవిగానిది. అని, తాత్పర్యము.

తపసా భావితాత్తానో ధర్మస్యానుగ్రహే రతాః
ముత్యై ర్యజ్ఞై ర్యజంత్యై తే నిత్యం త్రైస్తై ద్విజాతయః. ౧౯

టీక|| ఏతే=ఈ; ద్విజాతయః=బ్రాహ్మణులు; తపసా=తపస్సుచేత; భావితాత్తానః=ధ్యానింపఁబడిన యాత్మ ఈయులు, ఎల్లప్పుడును దపస్సుగా గలవారలై; ధర్మస్యః=ధర్మముయొ విండుచుఁ బరమాత్మను ధ్యానించుచు, క్క; ఆనుగ్రహే=వృద్ధిబొందించుట ధర్మవృద్ధియందాసక్తులయి, నానావి యందు; రతాః=ఆసక్తులయి; నిత్యం=ధోత్తమయాగంబులచే దేవతలం బూ ఎల్లప్పుడును; ముత్యై ర్యః=ఉత్తమముల జింపుచుండెదరు. అని, తాత్పర్యము. యన; త్రైస్తై=ఆయా; యజ్ఞైః=

జుహ్వ త్యగ్నింశ్చ విధివ ద్వేదాంశ్చోచ్చై రధీయతే
అభిఘాయన రతౌంపి బ్రహ్మ ఘోషా నుదీరయన్. ౨౦

టీక|| ఏతే(అధ్యాహృతము)=ఈయు దీరయంతి=చెప్పచున్నారు, ఘలు; విధివత్=యథాశాస్త్రముగా; మఱియునీయులు, యథావిధివ అగ్నింశ్చ=అగ్నులను; జుహ్వంతి=చే గ్నులహోమము సేయుచుండెదరు; వే ల్చుచున్నారు. వేదాంశ్చ=వేదములను; దంబులంబలింపుచుండెదరు; రాక్షసు ఉచ్చైః=గట్టిగా; అధీయతే=పఠించు లందఱుఁబాటిపోవునట్లు, గట్టిగా వేద రు.రతౌంపి=రాక్షసులను; అభిఘాయ పారాయణము సేయుచుండెదరు. న = తిరస్కరించియు; బ్రహ్మ ఘోషా అని, తాత్పర్యము, షా=వేదధ్వనులను; ఉదీరయన్ (ఉ

దిశా విప్రదుతా సృష్టే ప్తనయిత్తు రివోక్షగే

టీక॥ సర్వే=రాక్షసులందఱును; ఉర్వగ=గ్రీష్మకాలమునందు; స్వయిత్యురివ=మేఘమువలె; దిశః=దిక్కులనుగూర్చి; విప్రద్రుతాః=పాటిపోయిరి. రాక్షసులందఱు, గ్రీష్మకాలమునందు మేఘుంబలాంబోలెఞ్చయంబున, దిక్కులకుఁబాటుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

ముషీకా మగ్నికల్పనా మగ్ని శూలః ప్రసమర్థితః. ౨౧
ఆదత్తే రక్షసాం తేజో ధూమో వ్యాప్య దిశో దశ

టీక॥ అగ్నికల్పానాం = నిష్పవంటి స్పృశ; ఆదత్తే = గ్రహించుచున్నది.
 వారలగు; ఋషీణాం = ఋషులయొ
 క్కు; అగ్ని హోత్రసముద్ధితః = అగ్ని
 హోత్రములనుండివెడలినధూమము, ద
 హిశచిలువ్యాపించి, రాక్షసుల తేజస్సును
 నశింపజేయుచున్నది.
 కులలను; వ్యాప్య = వ్యాపించి; రక్ష
 సాం = రాక్షసులయొక్క; తేజః = తేజ

తేషు తేషుచ దేశేషు పుణ్యేష్వీత దృఢవ్రతైః. ౨౨
చర్మమాణం తప స్తీవ్రం సంతాపయతి రాక్షసాన్

<p>టిక॥ తేషు తేషు=ఆయా; పుణ్యేషు=</p> <p>పవిత్రములయిన; దేశేషు=ప్రదేశము</p> <p>లయందు; దృఢవ్రతైః=దృఢమయిన</p> <p>వియమములుగలఋషులచేత; చర్యమా</p> <p>ణం=చేయబడుచున్న; తీవ్రం=తీక్ష</p> <p>ణమయిన; తపవీచ=తపస్సునె; రాక్ష</p> <p>సాః=రాక్షసులను; సంతాపయతి=</p>	<p>మిక్కిలియొడపించజేయుచున్నది.</p> <p>అయ్యైపుణ్యస్థలములయందు, ఋ</p> <p>షులుదృఢనియమంబునం గావించు న</p> <p>ట్టితీవ్రతపస్సులవలన రాక్షసులు మిక్కి</p> <p>లియొడపించుచున్నారు.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౭౦

స ౩౫

దేవదానవయత్నేభ్యో గృహీతశ్చ వరస్తవ్యా. ౨౩

<p>టీక॥త్వయా=నీచేత; దేవదానవ యత్నేభ్యశ్చ=దేవతలవలనను దానవు లవలననుయత్నలవలనను;వరః=వర ము;గృహీతః=పుచ్చుకొనఁబడినది.</p>	<p>నీవు, దేవదానవయత్నము మున్నగు వారలవలన మరణము లేదని వరముఁ బొందినావు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

మానుషా వానరా ఋత్యా గోలాంగూలా మహాబలాః

బలవంత ఇహగమ్య గజ్జంతి దృఢవిక్రమాః. ౨౪

<p>టీక॥మహాబలాః=అధికమయినసే నగలవారలును;బలవంతః=అధికమయి నబలిమిగలవారలును; దృఢవిక్రమాః= దృఢమయిన పరాక్రమముగలవారలున గు;మానుషాః=మనుష్యులును ; వాన రాః=వానరులును; ఋత్యాః=ఎలుక గుగొడ్డులును; గోలాంగూలాః=కొం డముచ్చులును;ఇహ=ఇచ్చటికి ; అగ</p>	<p>మ్య=వచ్చి;గజ్జంతి= అణచుచున్నా రు. ఇప్పుడు, బలవంతులును మహాపరా క్రమశాలులునగుమనుష్యులును వానరు లునుఎలుకగుగొడ్డులును గొండముచ్చు లునుఅంకకువచ్చి గజ్జించుచున్నారు! నీకువీరివలనఁజూపులేనట్లు , వరంబులే దు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఉత్పాతా వివిధా దృష్ట్వా ఘోరా బహువిధాం స్తథా

వినాశ మనుపశ్యామి సర్వేషాం రక్షసా మహమ్. ౨౫

<p>టీక॥అహం=నేను; ఘోరా= భయంకరములును;వివిధా=దివ్యాం తరిక్షణామభేదములు గలదియు ; త థా=అట్లు; బహువిధా= పెక్కు విధములయినవియునగు;ఉత్పాతా= ఉత్పాతములను; దృష్ట్వా= చూచి; ర</p>	<p>క్షసాం = రాక్షసులయొక్క ; సర్వే షాం=అందఱియొక్కయు;వినాశం= నాశమును; అనుపశ్యామి=ఁజూపించు చున్నాను. నానావిధంబులగుదివ్యాంతరిక్షభా మాత్పాతంబులుపొడముటంజూడ, రా</p>
--	---

౫౩౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము:

స ౩౫

క్షుణ్ణులకందజకునాశంబుగలుగుననితోచుచున్నది: అని, తాత్పర్యము.

ఖరాభిస్తనితా ఘోరా మేఘాః ప్రతిభయంకరాః

శోణితేనాభి వవణంతి లంకా ముష్టేన సర్వతః. ౨౬

టీ|| ఖరాభిస్తనితాః=తీక్ష్ణములయినధ్వని | రుచేతః, అభివవణంతి=కురియుచున్నవి.
గలవియు; ఘోరాః=విరూపములును; | వికృతరూపములును భయంకరము
ప్రతిభయంకరాః= భయంకరములున | లునగుమేఘములు , అత్యుగ్రంబుగాగ
గు; మేఘాః=మబ్బులు; లంకాం=లంకను; | జింపుచు, లంకయంతయు , వేడిన
లంకయందనుట; సర్వతః=అంతటను; ఉత్తురునుగురియుచున్నవి.
ముష్టేన=వేడియొన; శోణితేన=నెత్తు | అని, తాత్పర్యము:

రుదతాం వాహనానాం ప్రపతంత్యాస్రబిందవః

ధ్వజా ధ్వస్తా వివర్ణాశ్చ న ప్రభాంతి యథాపురా. ౨౭

టీ|| రుదతాం=విద్యుచున్న; వా | లె; నప్రభాంతి=ప్రకాశింపకున్నవి.
హనానాం = గుఱ్ఱములుమున్నగువాని | గుఱ్ఱములు నేనుంగులును, రోదనం
యొక్క; ఆస్రబిందవశ్చ=నెత్తురుబిం | బుసేయుచుగ గన్పిల్లు విడుచుచున్నవి;
చువులును ; ప్రపతంతి=పడుచున్నవి. | ధ్వజంబులన్నియుం దుమ్ముదగిలివివర్ణం
ధ్వజాః=పెంకె-ములు ; ధ్వస్తాః=దు | బులయి మునుపటివలెఁ బ్రకాశింపకు
మ్ముదగిలినవై; వివర్ణాశ్చ=రంగుచెడి | న్నవి. అని, తాత్పర్యము.
నవియువై; పురాయథా = మునుపువ

వ్యాధౌ గోమాయవో గృధ్రా వాశ్యంతిచ సుజైరవమ్

ప్రవిశ్య లంకా మనిశం సమవాయాంశ్చ కుర్వతే. ౨౮

టీ|| వ్యాధౌ= దుష్టములయిన; | గద్దలును; లంకాం= లంకాపట్టణమును;
గోమాయవః=నక్క-లును; గృధ్రాః= | ప్రవిశ్య=చొచ్చి; అనిశం=ఎల్లప్పుడును;

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౫౭౩

స ౩౫

సుభైరవం = మిక్కిలియు భయంకరముగా; వాశ్యంతిద=అజయచున్నవియు. సమవాయాంశ్చ= గుంపులను; కుర్వతే=చేయుచున్నవి.

దుష్టములగు నక్కలును గద్దలును, లంకాపురింబ్రవేశించి, యెల్లప్పుడును, గుంపులుగుంపులుగాఁజేరి, భయంకరముగానజయచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

కాళికాః పాండరై ర్దంతైః ప్రహసం త్యగ్రత స్థితాః
(శ్రీ)య స్వప్నేషు ముష్టంత్యో గృహణి ప్రతిభావ్యద. ౨౯

టిక॥ స్వప్నేషు=కలయందు; కాళికాః=నల్లని; స్థితాః=(శ్రీ)లు; ప్రతిభావ్యవ= ప్రతికూలముగామాటలాడియు; గృహణి= ఇండ్లను, ఇండ్లనుండుపదార్థములననుట; ముష్టంత్యో = దొంగిలించుచు; అగ్రతః=ఎదుట ; స్థితాః=నిలిచినవారలయి; పాండరైః= తెల్లని; దంతైః=పండ్లతో ; ప్రహసం

తి=నవ్వుచున్నారు. నల్లనిశ్రీలు , జెవరింపుమాటలు చెప్పుచు , నిండ్లనుండుపదార్థముల దొంగిలించునట్లును, మఱియునెదుటనిలిచి, తెల్లనిపండ్లు తేటపడఁ , బకనవ్వునట్లును , స్వప్నములుగలుగుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

గృహణాం బలికమాణి శ్వానః పర్యుపధుంజతే
ఖరా గోషు ప్రజాయంతే మూషికా నకులై స్సహ. ౩౦

టిక॥ గృహణాం=ఇండ్లయొక్క; బలికమాణి = పూజాకార్యములను , పూజార్థమయియుంచుయుండు హవిస్సులను; శ్వానః=కుక్కలు; పర్యుపధుంజతే=తినుచున్నవి; గోషు=అవులయందు; ఖరాః = గాడిదలు ; ప్రజాయంతే=పుట్టుచున్నవి. మూషికాః=పందికొక్కులు; నకులై స్సహ= ముంగిసల

తోఁగూడ ; వతేంతే (అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి, పూజార్థమయి యిండ్లయందుండు హవిస్సునుకుక్కలువచ్చితినిపోవుచున్నవి ; అవులయందుగాడిదలుపుట్టుచున్నవి; పందికొక్కులుముంగిసలతోఁగూడఁ దిరుగుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

మాజారా ద్వీపిభి స్సార్థం సూకరా శ్శునకై స్సహ
కిన్నరా రాక్షసై శ్చాపి సమీయ మానుషై స్సహ. ౩౦

టీక॥ మాజారాః=పిల్లులు; ద్వీ తోఁగూడను; సమీయః (అధ్యాహృత
పిభిస్సార్థం=పులులతోఁగూడను; సూ ము)=చేరుచున్నారు.
కరాః=ఊరఁబందులు; శునకైస్సహ=కు మాజారములు పులులతోఁ జేరి
క్కులతోఁగూడను; సమీయః (అధ్యా యున్నవి; ఊరఁబందులుకుక్కులతోఁజే
హృతము)=చేరుచున్నవి. కిన్నరాః= రుచున్నవి; కిన్నరులును రాక్షసులును
కిన్నరులు; రాక్షసైశ్చాపి=రాక్షసుల నుమృదునఁబ్రకటిగానున్నారు.
తోను; మానుషైస్సహ = మనుష్యుల అని, తాత్పర్యము.

పాండురార క్తపాదాశ్చ విహంగాః కాలహోదితాః
రాక్షసానాం వినాశాయ కపితా విచరంతి చ. ౩౧

టీక॥ పాండురార క్తపాదాః=తె చ=తిరుగుచున్నవియు.
ల్లనివియు నెఱ్ఱనివియునైన పాదములు తెలుపు నెఱుపునుగలసిన రంగుగల
గల; కపితాః = పాపురములును; వి పాదములతోఁగూడినపాపురములు, నై
హంగాశ్చ=పక్షులును ; కాలహోది వప్రేరితములయి , రాక్షసులవినా
తాః = దైవముచేఁజేరింపఁబడినవై, శంకుగలుగుననిసూచింపుచు , దిరు
రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క; వి గుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
నాశాయ=నాశముకొఱకు; విచరంతి

వీచీకూచీతి వాశ్యంత్య శ్శారికా వేత్తసు స్థితాః

టీక॥ వేత్తసు=ఇండ్లయందు ; స్థి ధ్యాహృతము)=ఉన్నవి.
తాః=ఉన్న; శారికాః=గోరువంకపి ఇండ్లయందు మధురసల్లాపార్థమ
ట్టులు; వీచీకూచీతి = వీచీకూచియని; యిపెంపఁబడినగోరువంకలు , మధు
వాశ్యంత్యః=అబడుచు; వతఁడే (అ రముగాఁగూయుటనువిడిచి, యిప్పుడు

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౫౭౫

స ౩౫

వీచీకూచియని, క్రూరధ్వనులంజేయుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

పతంతి గ్రథితా శ్చాపి నిర్జితాః కలహైషిణః. ౩౩

పక్షిణశ్చ మృగా స్సర్వే ప్రత్యాదిత్యం రుదంతిచ

టీక॥ పక్షిణః= కాకులు మొదలగు పక్షులును; మృగాశ్చ=మృగములును; సర్వే=అన్నియు; నిజితాశ్చాపి= జయింపఁబడినవైనను; కలహైషిణః= కలహముగోరినవై; గ్రథితాః= గుంపులు గట్టినవై; పతంతి = పరుగెత్తుచున్నవి. ఆదిత్యంప్రతి = సూర్యునిగూర్చి; రు	దంతిచ=వీధుచున్నవియు. పక్షులును మృగంబులును, ఒండొంటితోఁబోరుచు, సోలియు, మఱలఁగల హంబుఁగోరి, యొండొంటిపైకింబరుగెత్తుచున్నవి; మఱియు, సూర్యునింజూచిరోదనంబుఁ జేయుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

క రాళ్లో వికలో ముండః పురుషః కృష్ణపింగళః. ౩౪

కాలో గృహణి సర్వేషాం కాలేకాలే స్వవేక్షతే

టీక॥ క రాళః= భయంకరుఁడును; వికలః= వీనాంగుండును; ముండః= జుట్టులేనివాఁడును; కృష్ణపింగళః=నలుపునుగోరోజనమువంటి వన్నెయుఁగలవాఁడునగు; పురుషః= పురుషరూపుఁడయిన; కాలః=మృత్యువు; సర్వేషాం= అందఱియొక్క; గృహణి=ఇండ్లను; కాలేకాలే=అయ్యైకాలమునందు ; అన్య	వేక్షతే=చూచుచున్నాఁడు. భయంక రా కారుండును ముండిత శిరసుండును గృష్ణపింగళుండునగు పురుషునిరూపముధరించి, మృత్యువు, రాక్షసుల గృహములన్నియుఁ, బ్రాతస్సాయంకాలములయందుఁ జూచుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ఏతా న్యన్యాని దుష్టాని నిమిత్తా న్యుత్పతంతిచ. ౩౫

క్షాత్వా ప్రధార్య కార్యాణి క్రియతా మాయతిక్షమమ్

టీక॥ ఏతాని=ఇవియు; అన్యాని= ఇతరములయిన; దుష్టాని= దుష్టములయి	తంతి=పుట్టుచున్నవి, క్షాత్వా= తెలిసి;
--	---------------------------------------

కార్యాణి=పనులను; ప్రధార్య = నిశ్చయించి; ఆయత్తిత్వమం=ముందు కనుకూలమగునట్లు; క్రియతాం= చేయఁబడుగాక.

ఇవియు, నింకను దుష్టనిమిత్తముల

నేకంబులను, బుట్టుచున్నవి; కాఁబట్టి చక్కఁగా నాలోచించి, నిశ్చయించి, ముందుకు బాధగలుగకుండునట్లు, చేయుము. అని, మాల్మవంతుఁడు రావణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇదం వచ స్తత్ర నిశమ్య మాల్మవాః
పరీత్య రక్షోధిపతే మణః పునః ॥ ౩౬
అనుత్తమే మాత్తమపారుషో బలీ
బహువ రూప్సిం సమవేత్య రావణమ్

టిక॥ అనుత్తమేమ=తమకన్న శేష్టులులేనివారియందు; ఉత్తమపారుషః= శ్రేష్ఠమయిన పారుషముగలవాఁడును; బలీ=ఆధికమయిన బలముగలవాఁడును; మాల్మవాః=మాల్మవంతుండు; తత్ర=అచ్చట; ఇదం=ఈ; వచః= మాటను; నిశమ్య=వినిపించి; రావణం= రావణుని; సమవేత్య=చూచి; పునః= మఱి లఃరక్షోధిపతే= రాక్షసనాయకుండగు రావణునియొక్క; మనః= మనస్సు

ను; పరీత్య=పరీక్షించి; రూప్సిం= ఊరక; బహువ=అయ్యెను. ఉత్తమలలో నుత్తమపారుషుండును బలవంతుండునగు నామాల్మవంతుండు, ఇట్లు రావణునకుఁ జెప్పి, యతని మొగంబుఁబొచ్చి, యతని మనంబుంజగ్గఁగాఁబరీక్షించి, యతని కేదనమాటయని వ్రమ్ముగాఁ దోచుటం దెలిసికొని, యంత నూరకుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, పంచత్రింశస్సగః,
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థబంధికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండపంచత్రింశస్సగః టీక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౫౭౩

స ౩౬

౨౨

వ ట్రింశసర్గప్రారంభః.

తత్తు మాల్వవతో వాక్యం హిత ముక్తం దశాననః
న మవయతి దుష్టాత్మా కాలస్య వశ మాగతః ॥

<p>టీక॥దుష్టాత్మా-దుష్టబుద్ధిగల ; దశాననః=రావణుడు ; కాలస్య=మృత్యువుయొక్క ; వశం=అధీనతను ; ఆగతః=పొందినవాడై ; మాల్వవతః=మాల్వవంతునియొక్క ; ఉక్తం=చెప్పబడిన ; హితం=మేలుగల్గించునట్టి ; వాక్యం=</p>	<p>మాటను ; నమవయతి=పిర్వఁడయ్యె. దుష్టాత్ముండగురావణుండు, మృత్యువశంగతుండై, మాల్వవంతుండుచెప్పినహితవాక్యంబునుసహింపఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము-</p>
--	---

స బద్ధా భుక్తుటిం వక్త్రే క్రోధస్య వశ మాగతః
అమషా త్పరివృత్తాత్ మాల్వవంత మథా బ్రవీత్. ౨

<p>టీక॥అథ=అంతఃసః=ఆరావణుడు ; క్రోధస్య=కోపముయొక్క ; వశం=అధీనతను ; ఆగతః= పొందినవాడై ; అమర్షాత్=కోపమువలన ; వక్త్రే=ముగమునందు ; భుక్తుటిం=బొమముడిని ; బద్ధా=కట్టి ; పరివృత్తాత్=తిరుగుచున్నకండ్లుగలవాడై ; మాల్వవంతం=</p>	<p>మాల్వవంతునిగూచి ; అబ్రవీత్=చెప్పెను. అంత, నారావణుండు, పరమకుపితుండై, కోపంబుచేముఖంబునబొమముడివడ, గుడ్లుగిరిగిరిదిరుగ , నామాల్వవంతుంబాచి, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

హితబుద్ధ్యా య దహితం వచః పరుష మువ్యతే
పరపక్షం ప్రవిశ్యైవ నైతచ్ఛ్రీతం గతం మమ. ౩

<p>టీక॥పరపక్షం=శత్రుపక్షమును ; పరివశ్యతే=మేలినితెలిసికొనుననుబుద్ధిచేత ; ప్రవిశ్యైవ=ప్రవేశించియే ; హితం= హితం= కీడుగల్గించునదియు ; పరు</p>	<p>షా=పరుషము.</p>
---	-------------------

షం=కలిసంబునగు; యత్=ఏ;వచః=మాట; ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నదో; ఏతత్=ఈమాట; మమ=నాయొక్క; శ్రోత్రం=చెవిని; సగతం=పోదినదికాదు.

శత్రువులపై స్నేహంబుచేత, నితనినెఱ్ఱెనహితంబుఁజెప్పినట్లు చెప్పి మోసపుచ్చవలయునని, యహితంబునుబయలునగుమాటఁజెప్పినావు; అయినను నేను దానినివినును. అని, తాత్పర్యము.

మానుషం కృపణం రామ మేకం శాఖామృగాశ్రయమ్
సమథకం మన్యసే కేన త్యక్తం పిత్రా వనాలయమ్. ౮

టీక|| మానుషం=మనుష్యుడును; కృపణం=హీనుడును; ఏకం= ఏకాకియును; శాఖామృగాశ్రయం=కోతులెయాశ్రయముగాఁ గలవాఁడును; పిత్రా=తండ్రి చేత; త్యక్తం=విడువఁబడినవాఁడును; వనాలయం= అడవియొందునికిపట్టుగాఁగలవాఁడు నగు; రామం=రాముని; కేన=చేనిచేత; సమ

థకం=సమథుఁనిగా; మన్యసే= తలంపుచున్నావు? మనుష్యుడును నీచుండును ఏకాకియునుగోతులు సహాయులుగాఁ గలవాఁడును దండ్రిచేవిడువఁబడినవాఁడును వనచరుండునగు రాముండు సమథుఁడనిచెప్పినావే; అందుకేమికారణము? అని, తాత్పర్యము.

రక్షసా మీశ్వరం మాంచ దేవతానాం భయంకరమ్
హీనం మాం మన్యసే కేన హ్యహీనం సర్వవిక్రమైః. ౯

టీక|| రక్షసాం=రాక్షసులకు; ఈశ్వరం=ప్రభుండను; దేవతానాం=దేవతలకు; భయంకరం= భయమునేయువాడను; సర్వవిక్రమైః= సమస్తపరాక్రమములచేత; అహీనం= తక్కువకానివాడనగు; మాం=నన్ను; హీనం=తక్కువయిన

వానిగా; కేనహి = ఎందుచేత; మన్యసే=తలంచుచున్నావు? సమస్తరాక్షసులకుఁ బ్రభుండను సమస్తదేవతలకును భయంబు గల్గించువాడనుమహాపరాక్రమశాలినగు నేను దక్కువయనిచెప్పినావే; దేనిచేత? అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౭౯

స ౩౬

వీర డ్వేషేణ వా శంకే పక్షపాతేన వా రిపోః
త్వయాహం పరుషా ణ్యుక్తః పరప్రోత్సాహనేన వా. ౬

టీక॥ వీర డ్వేషేణ—పరాక్రమవం దను.
తునియందలి డ్వేషముచేతనో; రిపోః= సజాతీయులలో వీరుండుండుటను
శత్రువుయొక్క; పక్షపాతేనవా = ప సహింపఁజాలమిచేతనో , శత్రుపక్ష
క్షమునొందుటచేతనో; పరప్రోత్సాహ పాతముచేతనో, లేక , శత్రువులుప్రో
నేనవా= శత్రువుయొక్కప్రోత్సాహ త్సాహ పఱచుటచేతనో , నీవునన్న
పఱచుటచేతనో; త్వయా = నీచేత; అ ట్లుపరుషవచనంబులాడితివిగాని, దాని
హం=నేను; పరుషాణి=కఠినవచనము కివేతొకారణములేదు.
లను; ఉక్తః=చెప్పఁబడినాను. ఇతి (అ అని, తాత్పర్యము.
ధ్యావృతము) = అని; శంకే=తలంచె

ప్రభవంతం పదస్థం హి పరుషం కోభిధాన్యతి
పండిత శ్శాస్త్రతత్త్వజ్ఞో వినా ప్రోత్సాహనా ద్రిపోః. ౭

టీక॥ రిపోః=శత్రువుయొక్క; ప్రోత్సాహనాద్విना= ప్రోత్సాహపఱచు
టలేక; పండితః=పండితుండును ; శా బంధితుండును శాస్త్రంబులు దెలిసిన
స్త్రతత్త్వజ్ఞః = శాస్త్రసిద్ధాంతము వాఁడునగువాఁడెవ్వఁడు , రాజ్యాధి
లఁదెలిసినవాఁడునగు; కేః= ఎవ్వఁడు; కారంబుననున్నవాఁడును నిగ్రహానుగ్ర
ప్రభవంతం = ప్రభావముగలవాఁడు హసమధుండునగురాజునగుచ్చి, ప
ను; పదస్థం= రాజ్యపదంబుననున్నవాఁ రుషవచనంబులాడును?
డునగువానిఁగూచి ; పరుషం =క అని, తాత్పర్యము.
ఠినవచనమును ; అభిధాన్యతిహి=చె

అనీయజ వనా స్సీతాం పద్మహీనా మివ శ్శ్రియమ్
కిమథాం ప్రతిదాస్యామి రాఘవస్య భయా దహమ్. ౮

౫౮౦ ప్రతిపదాన్ధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౬

టిక॥ అహం=నేను; వనాత్=అ	జలనిత్తును.
డవినుండి; పద్మహీనాం = కమలములే	నేను, బద్ధాసనంబులేనలక్ష్మీదేవివ
ని; శ్రియమివ (స్థితాం)=లక్ష్మీవలెను	లేనున్న సీతాదేవిని వనంబుననుండితె
న్న; సీతాం=సీతాదేవిని; ఆసీయజ=	చ్చి, మఱలరామునకు భయపడి నే
తెచ్చియు; రాఘవస్య = రామునియొ	నేలయిత్తును.
క్కొ; భయాత్=భయమువలన; కిమ	అని, తాత్పర్యము.
ర్థం=ఎందుకొఱకు; ప్రతిచాస్యామి=మ	

వృతం వానరకోటిభి స్సుగ్రీవం సలత్క్షణమ్

పశ్య కై శ్చిదహూభి స్త్వం రాఘవం నిహతం మయా. ౯

టిక॥ త్వం=నీవు; వానరకోటిభిః= వానరులకోటులచేత; వృతం = చుట్టఁ బడినవాఁడును; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని తోఁగూడినవాఁడును; సలత్క్షణం = లక్షక్షణునితోఁగూడినవాఁడునగు; రాఘవం=రాముని; మయా=నాచేత; కై శ్చిత్=కొన్ని; అహూభిః= దినములచేత; నిహతం=చంపఁబడినవానిఁగా; పశ్య=చూడుము.

ఇంకఁగొన్ని దినంబులలోనె, సమస్తవానరసేనాసమేతుండగురామునినుగ్రీవలత్క్షణులతోఁగూడ నేను వధించు

టంబూడఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాభాము. — మయా= నాచేత; నిహతం=(హనహింసాగత్యోఽనుభాతువునంబుట్టినది)వచ్చిన; రాఘవం=రాముని; పశ్య=చూడుము. శేషముసమానము.

ఇంకఁగొన్ని దినంబులలోఁ నాకుఁగా, సమస్తవానరవాహినీ సమేతుంబుగానుగ్రీవలత్క్షణ సహితుండై వచ్చిన రాముంజూడఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

ద్వంద్వే యస్య నతివంతి దైవతాన్యపి సంయుగే

స కస్తా ద్రావణో యుద్ధే భయ మాహరయిష్యతి. ౧౦

టిక॥ యస్య=ఎవనియొక్క; ద్వంద్వే=ద్వంద్వమును; సంయుగే= యుద్ధ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౮౧

స ౩౬

మునందు; దైవతాస్యపి=దేవతలయి	పొందగలడ?
నను;సతిష్ఠంతి=నిలువరో;సః = అట్టి;	ఎవ్వనితోదేవతలగూడదవ్వఁదవ్వయు
రావణః=రావణుఁడు;కస్తాల్=ఎందు	ద్దముసేయఁజాలరో, అట్టి రావణుఁడు,
వలన;యుద్ధే=యుద్ధమునందు ; భ	రామయుద్ధంబున, సేలభయపడును?
యం=భయమును ; ఆహరయివ్యతి=	అని, తాత్పర్యము.

ద్విధా భక్ష్యయ మప్యేవం న నమేయంతు కస్యచిత్
ఏవ మే సహజో దోష స్సభావో దురతిక్రమః. ౧౧

టిక॥ద్విధా=రెండువిధముల;భక్ష్య	క్రమః=ఆతిక్రమింప నలవిగానిది.
యమపి=భగ్నుఁడనైననగుదును; ఏవం=	రాముండు బలవంతుండై యయిన
ఇట్లు; కస్యచిత్=ఒకానొకనికైనను;	ను, అతనిచేతర శ్చేదమయినను బొందు
ననమేయంతు=వంగనుమాత్రమువంగ	దునుగాని , సేనెట్టివానికినివంగను;ఇది
ను.ఏవః=ఇది; మే=నాయొకఁ; సహ	స్వభావమునంగల్గినదోషము; స్వభావ
జః=స్వాభావికమయిన; దోషః=దోష	మునువిడువనలవిగాదు.
ము. స్వభావః=స్వభావము ; దురతి	అని, తాత్పర్యము.

యది తావ త్సముదేతు సేతు ర్భద్ధో యదృచ్ఛయా
రామేణ విస్తయః కోత్ర యేనతే భయ మాగతమ్. ౧౨

టిక॥రామేణ=రామునిచే ; సము	యః=ఆశ్చర్యము;కో=ఏది?
ద్రేతావత్=స్వల్పమయిన సముద్రము	రాముండుసముద్రమునందు సేతు
నందు; యదృచ్ఛయా=ఁడబ్బాటుచేత;	వుకట్టినాఁడనిగదానీవు భయముఁబొం
సేతుః=కట్ట; బద్ధోయది=కట్టఁబడనడ	దినాఁడు! ఒకచేతనీస్వల్పసముద్రమునం
గుసేని; యేన=దేనిచేత; తే = నీకు;	దు ఁడబ్బాటునరాముండుసేతువు గట్టి
భయం=భయము;ఆగతం = వచ్చిన	నను, అదియేమియాశ్చర్యము?
దో; అత్ర=ఈవిషయమునందు; విస్త	అని, తాత్పర్యము.

సతు తీర్త్వాణావం రామ స్సహ వానర సేనయా
ప్రతిజానామి తే సత్యం న జీవన్ ప్రతియాస్యతి. ౧౩

టిక||సః=ఆ; రామస్తు=రాముండు
మాత్రము; వానర సేనయాసహ=వా
నర సేనతోఁగూడ; ఆణావం=సము
ద్రమును; తీర్త్వా=దాటి; జీవన్ =
బ్రతికియున్నవాడై; ప్రతియాస్యతి=
మఱివిపోఁడు; తే=నీకొఱకు; సత్యం=
సత్యముగా; ప్రతిజానామి=ప్రతిజ్ఞ చేసె
దను.

రాముండుమాత్రము; వానర సేన
తోసముద్రంబుదాటివచ్చి, మఱలం
ద్రాణింబుతోబోఁబోవుటలేదు; ఇది
వాస్తవము; సత్యముచేకపథముచేసె
దను. అని, రావణుండు మాల్యవంతు

నితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాత్థకము. — జీవన్ = బ్రతి
కియున్నవాడై; ప్రతియాస్యతి=పో
వును. సత్యం=సత్యమున(సంజేహః)=
సంజేహములేదు. తే=నీకొఱకు; ప్రతి
జానామి=ప్రతిజ్ఞ చేసెదను.

రాముండువానర సేనా సమేతంబు
గసముద్రంబుదాటివచ్చి, మఱలనుఖం
బుననేపోవును; సత్యము; ఇందుకుసం
జేహములేదు. అని, రావణుండు మా
ల్యవంతునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం బ్రవాణం సంరభం రుప్తం విజ్ఞాయ రావణమ్
ప్రీడితో మాల్యవాక్ వాక్యం నోత్తరం ప్రత్యపద్యత. ౧౪

టిక|| మాల్యవాక్ = మాల్యవం
తుండు; ఏవం=ఇట్లు; బ్రవాణం = చె
ప్పచున్న; సంరభం = వేగవంతుండగు;
రావణం=రావణుని; రుప్తం = కోపిం
చినవానిగా; విజ్ఞాయ=ఎఱింగి; ప్రీడి
తః=సిగ్గుపడినవాడై; ఉత్తరం = బదు
లయిన; వాక్యం=మాటను; ప్రత్యపద్య

త=పొందఁడయ్యె.

మాల్యవంతుండు, ఇట్లొసంగ
భంబునం జెప్పుచున్న రావణుంజూచి
యితండు కుపితుండయినాడని తెలిసి
కొని, లజ్జితుండై, బదులుచెప్పఁ
డయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధ కాండము. ౫౮౩

స ౩౬

జయాశిషావ రాజానం వధకయిత్వా యథోచితమ్
మాల్యవా నభ్యనుక్షాతో జగామ స్వం నివేశనమ్. ౧౫

టీక మాల్యవాక్ = మాల్యవంతుండు; యథోచితం = యథాయోగ్యముగా; జయాశిషా = "జయ" అనువాశీర్వచనముచేత; రాజానం = రాక్షసరాజుండగు రావణుని; వర్ధయిత్వాచ = దీపించియు; ఆభ్యనుక్షాతః = అనుజ్ఞనొందినవాడై; స్వం = తనదైన; నివేశ	నం = గృహమును; జగామ = పొందెను. మాల్యవంతుండు, యథాయోగ్యంబుగా, రావణునకు, జయంబుగలుగునని యాశీర్వదించి, తనయింటికింబోయెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

రావణస్తు సహమాత్యో మంత్రయిత్వా విమృశ్యథ
లంకాయా మతులాం గుప్తిం కారయామాస రాక్షసః. ౧౬

టీక రాక్షసః = రాక్షసుండగు; రావణస్తు = రావణుండు మాత్రము; సహమాత్యః = మంత్రులతోఁగూడినవాడై; మంత్రయిత్వా = ఆలోచించి; విమృశ్యథ = విచారించియు; లంకాయాం = లంకాపురియందు; అతులాం = సరిలేని; గుప్తిం = రక్షణమును; కారయా	మాస = చేయించెను. అంత, రావణుండు, మంత్రులతోఁగూడవిమృశకపూర్వకంబుగా నాలోచించి, లంకాపురికి, అసమానంబగుగుప్తికార్యంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

స వ్యాధిదేశే పూర్వస్యాం ప్రహస్తం ద్వారి రాక్షసమ్
దక్షిణస్యాం మహావీర్యా మహాపార్శ్వ మహూదరౌ. ౧౭

టీక సః = ఆ రావణుండు; పూర్వస్యాం = ప్రహస్తుండను; రాక్షసం = రాక్షసమును; దక్షిణస్యాం = తూర్పుదిక్కుననుండునట్టి; ద్వారి = ద్వారమునందు; ప్రహస్తం =	మహావీర్యమును; రాక్షసం = రాక్షసమును; దక్షిణస్యాం = దక్షిణదిక్కునందలి ద్వారము
---	---

నందు; మహావీర్య = అధికమయినప
రాక్రమముగల; మహాపార్శ్వమహా
దరో = మహాపార్శ్వమహాదరుని;
వ్యాధిచేత (అధ్యాహృతము) = ఆజ్ఞా
పించెను.

ఆరావణుండు, తూర్పువాణియం

దుఃప్రహస్తుంగాచియుండ వాజ్ఞాపించె
ను; దక్షిణపువాణియందు, మహాపరా
క్రమశాలులగు మహాదర మహా పా
ర్శ్వలనుండ నానతిచ్చెను.
అని, తాత్పర్యము.

పశ్చిమాయా మథోద్వారి పుత్ర మంద్రజితం తథా
వ్యాధిచేత మహామాయం బహుభీ రాక్షసై ర్వృతమ్. ౧౮

టీక॥ అథో = అంత; తథా = అట్లు; పశ్చిమాయాం = పడమటనుండునట్టి;
ద్వారి = వాణిలియందు; మహామాయం =
అధికమయినమాయుగలవాఁడును; బ
హుభిః = పెక్కుండ్రుని; రాక్షసైః =
రాక్షసులచేత; వృతం = చుట్టుబడినవా
డును; పుత్రం = కొడుకునగు; ఇంద్రజి

తం = ఇంద్రజిత్తును; వ్యాధిచేత = ఆజ్ఞా
పించెను.

పశ్చిమద్వారంబున, మహామా
యుండును అనేకరాక్షస పరివేష్టితుం
డునగుతనకొడుకు నింద్రజిత్తునుగావలి
యుండనాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరస్యాం పుర ద్వారి వ్యాధిశ్య శుకసారణౌ
స్వయం చాత్ర భవిష్యామి మంత్రిణ స్తా నువాచ హ.౧౯

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరా
వణుండు; ఉత్తరస్యాం = ఉత్తరపుది
కులననుండునట్టి; పుర ద్వారి = పట్టణ
ద్వారమునందు; శుకసారణౌ = శుక
సారణులను; వ్యాధిశ్య = ఆజ్ఞాపించి; ఆ
త్ర = ఈయుత్తరద్వారమునందు; స్వ

యంచ = నేనును; భవిష్యామి = ఉండె
దను. ఇహి (అధ్యాహృతము) = అని;
తాన్ = ఆ; మంత్రిణః = మంత్రులనుగూ
చి; ఉవాచ = చెప్పెను ("హ" అనునది
పాదపూరణార్థము).

ఆరావణుండు, ఉత్తరదిక్కునందలి

శ్రీమద్రామానుజముః యుద్ధకాండము.

౫౫౫

స ౩౬

ద్వారంబునందు, శుకపారణులనుండు | వనని, మంత్రులతోఁజెప్పెను,
డనియాజ్ఞాపించితానును అచ్చటనుండె | అని, తాత్పర్యము,

రాక్షసంతు విరూపాక్షం మహావీర్యపరాక్రమమ్
మధ్యమే స్థాపయ ద్గుల్మే బహుభి స్సహ రాక్షసైః. ౨౦

<p>టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ రావణుండు; మధ్యమే = నడిమిదైన; గు ల్మే = సేనాప్రదేశమునందు ; మహావీ ర్యపరాక్రమం = అధికమయినబలము నుబరాక్రమమునుగల; విరూపాక్షం = విరూపాక్షుండను; రాక్షసంతు = రా క్షసుని; బహుభిః = పెక్కుండయిన; రా</p>	<p>క్షసైస్సహ = రాక్షసులతోఁగూడ ; అ స్థాపయత్ = తీరించెను. అట్లుపట్టణమధ్యంబున , మహాబల పరాక్రమశాలియగువిరూపాక్షుండను రాక్షసుని బహురాక్షససమేతంబుగా నుంచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఏవం విధానం లంకాయాః కృత్వా రాక్షసపుంగవః
కృతకృత్య మివాత్తానం మన్యతే కాలచోదితః. ౨౧

<p>టీక॥ రాక్షసపుంగవః = రాక్షస క్రేమండగురావణుండు; ఏవం = ఇట్లు; లంకాయాః = లంకాపురికి ; విధా నం = ఏర్పాటును; కృత్వా = చేసి; కా లచోదితః = మృత్యుప్రేరితుండై; అత్తా నం = తన్ను; కృతకృత్యమివ = కృతార్థ నివలె; మన్యతే = తలంచుచున్నాడు.</p>	<p>రాక్షసక్రేమండగు రావణుండు, ఇట్లు, లంకాపురికి గుప్తికమక్షనంవిధా నంబుగావించి, మృత్యుచోదితుండై , తానంతవఱకుఁగృతార్థుండైనట్లు, త లంచుకొనియుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

నిసంజాయామాప తత స్సమంత్రినో
విధాన మాజ్ఞాప్య తురస్య పుషకలమ్

జయాశిషా మంత్రిగణేన పూజితా

వివేక చాంతః పుర మృద్ధిమ స్తహత్. ౨౨

టీక॥ సః=ఆరావణుడు; పురస్య=తఃపురమును; వివేక=ప్రవేశించెను.
 పట్టణమునకు; పుష్క-లం = సమగ్రము అంతనారావణుండు , లంకానగ
 యిన; విధానం = రక్షణకార్యమును; రంబునకుసమగ్రంబుగారక్షణసంవిధా
 ఆజ్ఞాప్య=ఆజ్ఞాపించి; తతః = అంత; నంబుసేయనాజ్ఞాపించి , మంత్రులకు
 మంత్రిణః= మంత్రులను; విసజ్జయా సెలవీయ, వారలు “జయజయ” యని
 మాన=విడిచెను. మంత్రిగణేన= మం రావణునకాశీర్వాదంబునొసంగి , త
 త్రిసమూహముచేత ; జయాశిషా=జ మయిండ్లకుంబోయిరి; రావణుండును ,
 యింపు”మనునాశీర్వాదముచేత; పూజి నానావిధలక్ష్మీ విరాజమానంబగు నం
 తః = పూజింపఁబడినవాడై; ఋద్ధి తఃపురంబునకుంబోయెను.
 మత్ = సంపదగలదియు; మహత్ = అని, తాత్పర్యము.
 గొప్పదియునగు; అంతఃపురంచ= అం

ఇత్యాషీ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యౌద్ధకాండే , షట్త్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు , యౌద్ధకాండషట్త్రింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

అపి

సప్తత్రింశసర్గప్రారంభః.

సరవాసరరాజౌ తౌ సచ వాయు సుతః కపిః
జాంబవా సృక్షరాజశ్చ రాక్షసశ్చ విభీషణః. ౧
అంగదో వాలిపుత్ర శ్చ సౌమిత్రి శ్వరభః కపిః
సుషేణ ససహదాయాదో మైందో ద్వివిధ వీరవ. ౨
గజో గవాక్షః కుముదో నలో ధ పనసస్తథా
అమిత్ర విషయం ప్రాప్తా స్సమవేతా స్సమర్థయన్. ౩

టిక||తౌ=అ; సరవాసరరాజౌ =
మానుషేశ్వరుండగు రాముండును వా
సరేశ్వరుండగు సుగ్రీవుండును; సః=అ;
వాయుసుతః=వాయువుకొడుకైన ;
కపిశ్చ=హనుమంతుండును; ఋక్షరా
జః=ఎలుకగు గొడ్డులకు రాజయిన; జాం
బవాంశ్చ=జాంబవంతుండును ; రాక్ష
సః=రాక్షసుండయిన; విభీషణశ్చ= వి
భీషణుండును ; వాలిపుత్రః= వాలికొ
డుకైన; అంగదశ్చ= అంగదుండును;
సౌమిత్రిః=అత్తుణుండును; శ్వరభః =
శ్వరభుండను ; కపిః=వాసరుండును; స
హదాయాదః= బంధువులతోఁగూడిన;
సుషేణః=సుషేణుండును; మైందః =
మైందుండును; ద్వివిధవీరవ= ద్వివిదుం
డును; గజః=గజుండును; గవాక్షః =

గవాక్షుండును; కుముదః=కుముదుం
డును; నలో=నలుండును; అథ=ఇంక; పన
సః=పనసుండును; తథా=అట్లు; అమి
త్రవిషయం = శత్రుచేశమును; ప్రా
ప్తాః = పొందినవారలయి ; సమవే
తాః=చేరినవారలయి; సమర్థయన్ =
ఆలోచించిరి.

రామలక్ష్మణులునువాసరరాజుండ
గు సుగ్రీవుండును వాయు పుత్రుండగు
హనుమంతుండును ఋక్ష రాజుండగు
జాంబవంతుండును విభీషణుండును వా
లి కుమారుండగు సంగదుండును శ్వర
భుండును బంధు సహితుండగు సుషే
ణుండును మైందుండును ద్వివిదుండును
గజుండును గవాక్షుండును కుముదుం
డునునలుండును బనసుండునువీరలుము

న్నగువానరవీరులు లంకాద్వీపమునజేరి లోచించిరి. అని, తాత్పర్యము.
నశిష్టుట, నందఱుంఁగూడియుట్లుని యా

ఇయం సా లక్ష్మ్యతే లంకా పురీ రావణపాలితా
సా సురీరగగంధర్వై రమ రైరపి దుజయా. ౪

టీక|| రావణపాలితా = రావణుని జయింపనలవిగానీది;
దేవాలింపబడిన; ఇయం = ఈ; సా = ఇదిగో, రావణబాహుపాలితంబ
ఆ; లంకా = లంకాపురి; లక్ష్మ్యతే = చూ గులంకాపురియగపడుచున్నది, ఆప
డబడుచున్నది. సా = అలంక; అసురీర ట్టణము, సురాసురీరగగంధర్వులకై
గగంధర్వైః = అసురులచేతనుసంప ననుజయింపనలవిగానీది.
ములచేతను గంధర్వులచేతను; అమ అని, తాత్పర్యము.
రైరపి = దేవతలచేతను; దుజయా =

కార్యసిద్ధిం పురస్కృత్య మంత్ర యధ్వం వినిర్ణయే
నిత్యం సన్నిహితో హ్యత్ర రావణో రాక్షసాధిపః. ౫

టీక|| అత్ర = ఈలంకాపురియందు; మయి; మంత్రయధ్వం = ఆలోచిం
రాక్షసాధిపః = రాక్షసులకుఁబ్రధుండ పుండు.
గు; రావణః = రావణుడు; నిత్యం = ఇందు, రాక్షసేశ్వరుండగురావ
ల్ల పుడును; సన్నిహితోహి = ఉన్నాఁ ఁండు విధువక సన్నిహితుండై యు
దుగదా! కార్యసిద్ధిం = కార్యముయొ న్నాఁడు; కాబట్టి, మనకుం గార్యసిద్ధి
కరసిద్ధింబడును; పురస్కృత్య = ముం యగునట్లు, చక్కఁగా నాలోచిం
దితుకొని; వినిర్ణయే = నిశ్చయనిమిత్త పుండు. అని, తాత్పర్యము.

తథా లేష బ్రవాణేష రావణావరణోఽబ్రవీత్
వాక్య మగ్రామ్యపదవ త్పుష్కలార్థం విభీషణః. ౬

టీక|| తథా = అట్లు; లేష = వారలు; బ్రవాణేష = చెప్పుచుండఁగా; రావ

శ్రీమద్రామాయణముఃయుద్ధకాండము. ౫౮౯

స ౩౭

దావరజః= రావణునితమ్ముడయిన;	అట్లు , వారలందఱుమాటలాడు
విభీషణః=విభీషణుడు; అగ్రామ్యపద	చుండగా , రావణునితమ్ముండగువిభీ
వత్= గ్రామ్యములుగానిపదములుగల	షణుండు, వారలంజూచి, యగ్రామ్యం
దియు; ప్రవర్తనాథకం= అధికమయిన	బులగుపదంబులుగలదియునధికార్థంబు
యథాముగలదియునగు ; వాక్యం=	నగునీమాటంజెప్పెను.
మాటను; అబ్రవీత్=బెప్పెను.	అని, తాత్పర్యము.

అనల శ్వరభ శైచ్రవ సంపాతిః ప్రఘస స్తథా
గత్వా లంకాం మమామాత్యాః పురీం పున రిహగతాః. ౭

టీక॥ మమ=నాయొక్క ; ఆమా	నః=మఱుల; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతాః=
త్యాః=మంత్రులయిన; అనలః = అ	వచ్చినారు.
నలుండును; శరభశైచ్రవ = శరభుండు	నామంత్రులయిన యనలశరభసం
ను; సంపాతిః= సంపాతియును ; త	పాతిప్రఘసులునల్పురును, ఇప్పుడులం
థా=అట్లు; ప్రఘసః= ప్రఘసుండును;	కాపురికింబోయి, చూచివచ్చినారు.
లంకాం=లంకయను ; పురీం= పట్ట	అని, తాత్పర్యము.
ణమునుగూర్చి ; గత్వా=పోయి; పు	

ఘాత్యా శకునయ స్సర్వే ప్రవిష్టాశ్చ రిపో ర్బలమ్
విధానం విహితం యచ్చ తద్దృష్ట్వా సముపాగతాః. ౮

టీ॥ తే(అధ్యాహృతము)-అమంత్రులు;	సముపాగతాః=వచ్చినారు.
సర్వే=అందఱును; శకునయః= పక్షులు;	అయనలశరభసంపాతిప్రఘసులు,
ఘాత్యా=అయి; రిపోః= శత్రువుయొ	అందఱు, పక్షిరూపంబుదాల్చి, శత్రునై
క్కె-బలం=నైనయ్యమును; ప్రవిష్టాశ్చ=ప్ర	వ్యంబులుచూచి, యందుఁ జేయఁబడి
వేశించినవారలువై; యత్=ఏ; విధా	యందునేపాటలున్నయుం జూచివ
నం=ఏపాట; విహితం= చేయఁబడి	చ్చినారు. అని, తాత్పర్యము.
నదో; తత్=దానిని; దృష్ట్వా= చూచి;	

౧౯౦ ప్రతిపగాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౭

సంవిధానం యదా హుస్తే రావణస్య దురాత్మనః
రామ తద్రూపతే స్వం యథా తత్త్వేన మే శృణు. ౯

టీక॥ రామ=రాముఁడా! తే=ఆయి బునివతః=చెప్పుచున్న; మే(మత్)=నా
సలశరథసంపాతిప్రభుసులు; యత్= వలన; శృణు=వినుము.
ఏ; దురాత్మనః=దుష్టబుద్ధిగల; రావణ రాముఁడా! వారలు, దురాత్ముం
స్య=రావణునియొక్క; సంవిధానం= దగురావణునిరక్షణసంవిధానం బంత
ఏపాకటును; ఆహుః= చెప్పుచున్నా యుఁజెప్పినారు; ఆసంగతియంతయుం
రో; తత్=దానిని; స్వం= అంతయు; జెప్పెదనుమనుము. అని, తాత్పర్యము.
యథా తత్త్వేన=యాథాశ్చక్యముచేత;

పూర్వం ప్రహస్త స్థలలో ద్వార మాసాద్య తివ్రతి
దక్షిణంచ మహా వీర్యో మహాపాశ్వక మహేందరౌ. ౧౦

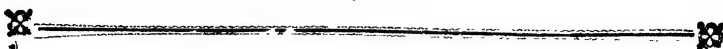
టీక॥ ప్రహస్తః=ప్రహస్తుఁడు; సబ రుండును; ఆసాద్యతివ్రతః(అధ్యాహృత
లః=సైన్యముతోఁగూడినవాఁడై; పూ ము)=పొందియొన్నారు.
ర్వం=కూపుకదికునందలి; ద్వారం= ప్రహస్తుండు సైన్యసమేతుండైరూ
వాకిలిని; ఆసాద్య=పొంది; తివ్రతి= ఉ పుకద్వారంబుననున్నాఁడు; మహాప
న్నాఁడు. దక్షిణంచ=దక్షిణపువాకిలి రాక్రమశాలిగుమహేందర మహా
ని; మహావీర్యో= అధికమయినపరాక్ర పాశ్వకులు, దక్షిణద్వారంబునం గాచి
మముగల; మహాపాశ్వక మహేంద యున్నారు. అని, తాత్పర్యము.
రౌ= మహాపాశ్వకంబునుమహేంద

ఇంద్రజీ తృశ్చిమద్వారం రాక్షసై ర్భహాభి ర్వృతః
పట్టిసాసిధను మ్మద్భి శ్శూలముగ్ధరపాణిభిః. ౧౧
నానాప్రహరణై శ్శూరై రావృతో రావణౌ త్తజః

టీక॥ రావణౌత్తజః=రావణునికొ సాసిధనుమ్మద్భిః=అడ్డకత్తులును ఖడ్గము
డుకైన; ఇంద్రజీతః=ఇంద్రజిత్తు; పట్టి లును ధనుశ్శూలునుగలవారలును; శూ

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౫౯౧

స ౩౭

లముద్గరపాణిభిః = శూలములును ఇను
పగుడియలును జేతులంగలవారలు న
గు; రాక్షసైః = ప్రధానరాక్షసుల చే
తః బహుభిః = పెక్కుండ్రచేతః వృతః =
చుట్టబడినవాండ్రైః నానాప్రహరణైః =
నానావిధములయిన యాయుధములు గ
లవారలును; శూరైః = యుద్ధమునందు
భయములేనివారలునగు రాక్షసుల చే
తః ఆవృతః = చుట్టబడినవాండ్రైః ; పశ్చి
మద్వారం = పడమటివాకిలిని; ఆసా

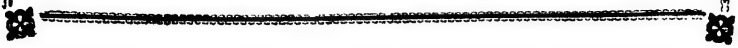
ద్యతీవృతి (అధ్యాహృతము) - పొంది
యొన్నాడు.
రావణపుత్రుండగునిండ్రజిత్తు, అడ్డ
కత్తిఖడ్గముధనుస్సుశూలముముద్గరము
మొదలగు నాయుధములం దాల్చిన ప్ర
ధానరాక్షసుల పెక్కుండ్రతో నానా
విధాయుధపాణులును శూరులు నగు
రాక్షసభటులతోనుం గూడి , పశ్చిమ
ద్వారంబుననున్నాడు.
అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం సహస్రైస్తు బహుభి శ్శస్త్రపాణిభిః. ౧౨
యుక్తః షర మసంవిగ్తో రాక్షసైర్బహుభి వృతః
ఉత్తరం సగరద్వారం రావణ స్వయ మాస్థితః. ౧౩

టీక॥ రావణః = రావణుడు ; ప
రం = మిక్కిలియు; అసంవిగ్తః = సభా
యుండై శస్త్రపాణిభిః = ఆయుధము
లుచేతులంగల; బహుభిః = పెక్కులయి
న; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొ
క్క; సహస్రైస్తు = వేలతోను ; యు
క్తః = కూడినవాండ్రైః బహుభిః = పె
క్కుండ్రయిన; రాక్షసైః = ప్రధానరా
క్షసులచేతః వృతః = చుట్టబడినవాం

డ్రైః స్వయం = తానె; ఉత్తరం = ఉత్తర
దిక్కునందున్న; సగరద్వారం = పట్టణ
ద్వారమును ; ఆస్థితః = అధిష్ఠించి
నాడు.
రావణుండు, నిర్భయుండై, యాయు
ధపాణులగు పెక్కువేల రాక్షసభటు
లును, పెక్కుండ్రప్రధానరాక్షసులు
నుం గొలువఁ, దానెలంకయు త్తరద్వా
రంబుననున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

విదూపాక్షస్తు మహతా శూలఖడ్గధనుక్తతా
బలేన రాక్షసై స్సార్థం మధ్యమం గుల్మ మాస్థితః. ౧౪

<p>టీక॥ విరూపాక్షస్తు = విరూపాక్షుండును; మహతా = గొప్పదగు; శూలఖడ్గధనుష్టతా = శూలములును ఖడ్గములును ధనుస్సులును గల; బలేన = సైన్యముతో; రాక్షసైస్సాధికం = ప్రధానరాక్షసులతోఁగూడ; మధ్యమం = సడిమిదైన; గుల్మం = సేవాప్రదేశము</p>	<p>ను; ఆస్థితః = అధిష్ఠించినాఁడు. విరూపాక్షుండు, శూలంబులును ఖడ్గంబులును ధనుస్సులును ధరించియుండుగొప్ప సైన్యంబుతోఁగూడి, పెక్కురాక్షసులుగొలువ, మధ్యమగుల్మంబుననున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఏతా నేవంవిధాక్ గుల్మా లంకాయాం సముదీత్య తే మామకా స్సచివా స్సర్వే పున శ్శీఘ్ర మహాగతాః ॥ ౧౫

<p>టీక॥ మామకాః = నావారలయిన; తే = ఆ; సచివాః = మంత్రిలు; సర్వే = అందఱును; లంకాయాం = లంకయందు; ఏతాః = ఈ; ఏవంవిధాక్ = ఇట్టి; గుల్మాః = సేనలను; సముదీత్య = చూచి; పునః = మఱి; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; ఇహ = ఇచ్చటికి; ఆగతాః = వచ్చినారు.</p>	<p>నామంత్రిలు, అనంతరభసంపాత్రిప్రభులు, లంకయందు, ఇట్లుసంవిధానంబునొందియున్న సేనలంబాచి, మఱిశీఘ్రంబుననిచ్చటికివచ్చినారు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

గజానాంచ సహస్రంచ రథానా మయుతం పురే హయానా మయుతే ద్వేచ సాగ్రకోటిచ రక్షసామ్. ౧౬
విక్రాంతా బలవంత శ్చ సంయుగే ష్మాతతాయినః ఇష్టా రాక్షసరాజస్య నిర్మితే నికాచరాః. ౧౭

<p>టీక॥ పురే = లంకాపట్టణమునందు; గజానాం = ఏనుగులయొక్క; సహస్రం = వేయియును; రథానాం = రథములయొక్క; అయుతం = పదివేలు</p>	<p>ను; హయానాం = గుఱ్ఱములయొక్క; ద్వే = రెండైన; అయుతేచ = పదివేలును, ఇరువదివేలుననుట; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; సాగ్రకోటిచ = సమగ్ర</p>
---	---

మయిన కోటియు ; విక్రాంతాః = పరాక్రమించినవారలును ; బలవంత శ్వ=అధికమయినబలముగలవారలును; సంయుగేషు=యుద్ధములందు; ఆతతా యినః=కూర్పులునగు; ఏతే=ఈ; నిశాచరాః=రాక్షసులు; నిత్యం= ఎల్లప్పుడును; రాక్షసరాజస్య= రాక్షసేశ్వరుండగురావణునకు; ఇష్టాః = ప్రయలు.

గజయోధులు వేపురును, రథికులు పదివేపురును, గుట్టపువారలిరువది వేపురును, గాల్వరుకోటిమందియు, బరాక్రమవంతులునుబలవంతులును యుద్ధంబులం గ్రూరులునగు సీరాక్షసులు, రాక్షసరాజుండగురావణున కెల్లప్పుడునుసమీపంబుననుండి సేవసేయుచుంబియులై యుండువారలు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏకైకస్యాత్ర యుద్ధార్థే రాక్షసస్య విశాంపతే
పరివార స్సహస్రాణాం సహస్ర ముపత్తివత్. ౧౮

టీక॥విశాం=మనుష్యులకు; పతే=పరభువయినరాముండా! ఆత్ర=ఈరాక్షసులయందు; ఏకైకస్య=ఒక్కొక్క; రాక్షసస్య= రాక్షసునియొక్కయు; యుద్ధార్థే=యుద్ధమునమి త్రమయి; పరివారః=పరిజనము; సహస్రాణాం=వేలయొక్క, సహస్రం=చేయి, పదిలక్ష

లనుట; ఉపత్తివత్=ఉన్నది. నశేంద్రుండవగురాముండా! ఈరాక్షసులలోఒక్కొక్కరాక్షసునకు, యుద్ధముకొఱకుఁ బదిలక్షలరాక్షసులుపరిజనులున్నారు. అని, విభీషణుండు, రామునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏతాం ప్రవృత్తిం లంకాయాం మంత్రిప్రోక్తాం విభీషణః
ఏవ ముక్త్వా మహాబాహూ రాక్షసాం స్తా నదర్శయత్. ౧౯

టీక॥మహాబాహుః= పెద్దచేతులుగల; విభీషణః=విభీషణుండు; మంత్రిప్రోక్తాం=మంత్రులచేఁజెప్పఁబడిన; లంకాయాం=లంకయందు (గల); ఏతాం=ఈ; ప్రవృత్తిం=సమాచారమును; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; తాక్ష=ఆ; రాక్ష

సముదాయమును (గల); ఏతాం=ఈ; ప్రవృత్తిం=సమాచారమును; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; తాక్ష=ఆ; రాక్ష

సాక్షి=రాక్షసులను; అదశ్శయిత= నకుమంత్రులుచెప్పినలంకా వృత్తాంత
చూపెను. మంతయు రామునకుఁజెప్పి, యంతనా
మహాబాహుండగువిభీషణుండు; త మంత్రులంజూపెను. అని, తాత్పర్యము.

లంకాయాం సచివై స్స గాంధీ రామాయ ప్రత్యవేదయత్

టీక||సః(అధ్యాత్మతము)= ఆవిభీ త=చెప్పించెను.
వణుండు; సచివై=మంత్రులచేత; లం అంత, నవ్విభీషణుండు; తనమంత్రు
కాయాం=లంకయందు (గల); స లచేతనుం గూడనాలంకావృత్తాంతమం
ర్వాం=అంతసమాచారమును; రామా తయు రామునియెదుటఁజెప్పించెను.
య=రామునికొఱకు ; ప్రత్యవేదయ అని, తాత్పర్యము.

రామం కమలపత్రాక్ష మిద ము త్తర మబ్రవీత్. ౨౦

రావణావరజ శ్రీమాన్ రామప్రియచిక్షిషయా

టీక||శ్రీమాన్=అధికమయిన కాం వీత్=చెప్పెను.
తిగల; రావణావరజః=రావణుని త మఱి, శ్రీమంతుండగురావణాను
మ్ముండగువిభీషణుండు ; రామప్రియ జాండు, విభీషణుండు, తామరపూత్రేకు
చిక్షిషయా=రామునకుఁబ్రయంబునే లుంబోలెవిశాలసుందరంబులగు నేత్రం
యనిచ్చుచేత ; కమలపత్రాక్షం= తా బులుగలరాముంజూచి, యాపైఁజెప్పవ
మరపూత్రేకులవంటి కండ్లుగల ; రా లసినమాటనిట్లుచెప్పెను.
మం=రామునిగూచి; ఇదం=ఈ ; ఉ అని, తాత్పర్యము.
త్తరం=పైఁజెప్పవలసినమాటను; అబ్ర

కుఁజేరంతు యదా రామ రావణః ప్రత్యయుధ్యత. ౨౧

వప్తి శ్చ తసహస్రాణి తదా నిర్యాంతి రాక్షసాః

పరాక్రమేణ వీర్యేణ తేజసా సత్త్వగౌరవాత్. ౨౨

సదృశా యేత్ర దర్శేణ రావణస్య దురాత్మనః

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. xrx

స ౩౭

టీక॥ రామ = రాముడా ! రావ శూతము) = అట్టి; రాక్షసాః = రాక్ష
సలు ; రావణుడు; యదా = ఎప్పుడు; కు
సలు ; వష్టిః = అటువది; కథనమాస్రా
జేరంతు = కుబేరునిగూచియు; ప్రత్య
ణి = లక్షలు; నిర్యాంతి = బయలు వెడ
యుద్ధత = యుద్ధముచేసెనో; తదా =
లిరి.
అప్పుడు; అత్ర = ఈరాక్షసులందు; రాముడా! చున్నరావణుండు,
యే = ఏరాక్షసులు; పరాక్రమేణ = ప
కుబేరునితో యుద్ధముసేయఁబోయిన
రాక్రమముచేతను; వీర్యేణ = బలముచే
ప్పుడు, పరాక్రమంబునను బలంబునను
త; తేజసా = కాంతిచేతను ; సత్త్వగౌ
దేజంబునను ధైర్యంబునను దుష్టంబునను
రవాత్ = ధైర్యునిచేయుమువలనను; ద
దురాత్ముండగురావణునకు సమానుల
పేణ = గర్వముచేతను; దురాత్మనః =
యిన రాక్షసులఱువదిలక్షలమంది పో
దుష్టబుద్ధిగల; రావణస్య = రావణునికి;
యిరి. అని, తాత్పర్యము.
సదృశాః = సమానుల; తే (అధ్యా

అత్ర మన్యు నకతకవ్యో రోషయే త్వాం నభీషయే. ౨౩
సమభోకహ్యసి వీర్యేణ సురాణామపి నిగ్రహే

టీక॥ అత్ర = ఈవిషయమునందు; మ మధుండవు; అనిహి = అగుచున్నావు
న్యః = కోపము; నకతకవ్యః = చేయఁబ
గదా!
డవలసినదికాదు. త్వాం = నిన్ను ; రో
ఈవిషయమునందు నామీదఁగోప
షయే = కోపమునొందించుచున్నాను. ముసేయవలదు; నీకురోషముగలుగుట
నభీషయే = భయమునొందింపలేదు. కుఁజెప్పుచున్నానుగానిభయముగలుగు
త్వం (అధ్యాశూతము) = నీవు; వీర్యే టకుఁగాదు; నీవుపరాక్రమంబునచేవత
ణ = పరాక్రమముచేత; సురాణామ లనై ననునిగ్రహింపఁజాలినవాఁడవు.
పి = చేవతలయొక్కయు; నిగ్రహేపి = అని, తాత్పర్యము.
నిగ్రహించుటయందును; సమభావః = స

తద్భవాం శృతురంగేణ బలేన మహతా వృతః. ౨౪
పూహ్యే దం వానరానీకం నిమకభివ్యసి రావణమ్

౫౯౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స 32

టీక॥ తల్ = అందువలన; ఛావాన్ =	మౌఢివ్యసి = మధింపఁగలవు.
నీవు; చతురంగేణ = నాలుగంగములు	నీవును, అనంతంబగుచతురంగబలం
గల; మహతా = గొప్పదగు; బలేన =	బుత్తోఁగూడియున్నావు ; కావున, నీ
నైస్యముచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁ	వానర నైస్యమును ఉచిత పూహంబు
డవు. ఇదం = ఈ; వానరాసీకం = వా	లంబిన్ని, రావణుంబరిమార్చుము. ఆ
నర నైస్యమును; పూహ్య = పూహము	నివిధివణుండు, రామునితోఁజెప్పెను.
లుగాఁదీర్చి; రావణం = రావణుని ; ని	అని, తాత్పర్యము.

రావణావరణే వాక్య మేవం బ్రవతి రాఘవః. ౨౫
శత్రూఃకాం ప్రతిఘాతార్థం మిదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ రావణావరణే = రావణుని	మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
తమ్ముండగువిధివణుండు; వీరం = ఇట్లు;	రావణునితమ్ముండగువిధివణుండు,
బ్రవతి = చెప్పుచుండఁగా; రాఘవం =	ఈప్రకారంబునం జెప్పుచుండగానే ,
రాముండు; శత్రూకాం = శత్రువుల	రాముండు , శత్రువధంబుపొంటె ,
యొక్కఁ; ప్రతిఘాతార్థం = చంపుట	నిట్లనిచెప్పెను.
కొలఁకు ; ఇదం = ఈ; వచనం =	అని, తాత్పర్యము.

పూర్వద్వారేతు లంకాయా నీలో వానరపుంగవః. ౨౬
ప్రహస్తప్రతియోధా స్యా ద్వానరై ర్బహుభి ర్వృతః

టీక॥ వానరపుంగవః = వానరశ్రే	యుద్ధము సేయువాఁడు ; స్యాత్ = అ
ష్ఠుండగు; నీలః = నీలుండు; బహుభిః = పె	గును.
క్కఁ-౨ డయిన; వానరైః = వానరులచే	వానరశ్రేష్ఠుండగునీలుండు, పెక్కుం
త; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై ; లంకా	డ్ర వానరులంబుగూడి, లంకాయోధువా
యాః = లంకాపురియొక్క ; పూర్వా	కిలియిందుండి, ప్రహస్తునకుయుద్ధంబొ
ద్వారేతు = యోధువాకిలియందు;	సంగును. అని, తాత్పర్యము.
ప్రహస్తప్రతియోధా = ప్రహస్తునితో	

శ్రీమద్రామాయణముఃయుద్ధకాండము. ౫౭

స ౩౭

అంగదో వాలిపుత్రస్తు బలేన మహతావృతః. ౨౭
దక్షిణే చాధతాం ద్వారే మహాపార్శ్వమహేందరౌ

టీక వాలిపుత్రః=వాలికుమారుండ	చాధతాం=చాధించుగాక.
గు; అంగదస్తు=అంగదుండును; మహ	వాలికుమారుండగు నంగదుండు ,
తా=గాపుదగు; బలేన= సైన్యముచే	గాపుసైన్యంబుగూడి, దక్షిణద్వారం
త; వృతః= చుట్టఁబడినవాడై; దక్షి	బుననుండి, మహాపార్శ్వమహేందరు
ణే=దక్షిణపుదిక్కునందున్న; ద్వారే=	లతోయుద్ధంబుసేయుఁగాక.
వాకిలియందు; మహాపార్శ్వమహేంద	అని, తాత్పర్యము.
రౌ=మహాపార్శ్వుని మహేందరుని ;	

హనుమాన్ పశ్చిమద్వారం సిపీడ్య పవనాత్మజః. ౨౮
ప్రవిశ త్వప్రమేయాత్తా బహుభిః కపిభిర్వృతః

టీక అప్రమేయాత్తా= కొలఁదిలే	మఱివాకిలిని; సిపీడ్య= పీడించి; ప్రవిశ
నిబలిముగల; పవనాత్మజః= వాయు	తు=ప్రవేశించుఁగాక.
కుమారుండగు; హనుమాన్= హను	అప్రమేయబలసమన్వితుండగు వా
మంతుండు; బహుభిః= పెక్కుండయి	యువుత్రుండయిన హనుమంతుండు, ప
న; కపిభిః=వానరులచేత; వృతః= చు	ట్టఁబడినవాడై; పశ్చిమద్వారం= పడ
ట్టఁబడినవాడై; పశ్చిమద్వారం= పడ	యుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

దైత్యదానవసంఘానా మృషీకౌంచ మహత్తనామ్. ౨౯
విప్రకారప్రియః ఘోదో వరదాన బలాన్వితః
పరిక్రామతి య స్సర్వా లోకాన్ సంతాపయ స్సృజాః. ౩౦
తస్మాదహం రాక్షసేంద్రస్య స్వయమేవ వధే ధృతః

టీక యః=ఎవ్వఁడు; దైత్యదానవ	నవులయొక్క-యొసమాహములకును;
సంఘానాం=దైత్యులయొక్క-యొదా	మహత్తనాం=పూర్వమున స్వభావ

॥

॥

ముగల; ఋషీశాంఘంఘములకును; దుఃసహం=నేను; స్వయమేవ=నేనేర్చు
విప్రకారప్రియః= అపకారమునందు; తః=నిశ్చయించినాను.
బ్రీతిగలవాడై; యుద్రః=దుష్టుడై; వ ఎవ్వఁడు యైత్యులకును దానవులకును
ర దానబలాన్నితః=వర దానముజేగలి మహాత్ములగుఋషులకును అపకారము
గినబలముతోఁగూడినవాడై; ప్రజాః= సేయుచున్నద్రవ్య త్రినవలంబించి వరబ
ప్రజలను; సంతాపయాణ= తపింపఁజే లగర్వితుండై, జనులంబిడింపుచు, సమ
యుచు; సర్వాణ= సమ స్తములయిన; స్త్రలోకంబులందీరుగుచున్నాఁడో, అట్టి
లోకాణ=లోకములను; పరిక్రామతి= రాక్షసరాజుండగు రావణుని, నేనెవ
సంబరించుచున్నాఁడో; తస్య= అట్టి; ధింపనిశ్చయించినాను.
రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగు అని, తాత్పర్యము.
రావణునియొక్క; వధే= చంపుటయం

ఉత్తరం నగరద్వార మహం సామిత్రిణా సహ. ౩౧

నిపీడ్యాభి ప్రవేక్ష్యామి సబలో యత్ర రావణః

టిక॥ అహం=నేను; సామిత్రిణాస ద్వారమును; నిపీడ్య=పీడించి; అభిప్ర
హం=లక్ష్యఁబఱచుకొనఁగూడ; యత్ర=ఎచ్చ వేక్ష్యామి=చూచెదను.
ట; సబలః=సైన్యముతోఁగూడిన; రావ అట్టిరావణుండు సైన్య సమేతుండై
ణః=రావణుండు; వతః తే (అధ్యా యెచ్చుటనున్నాఁడో, ఆయుత్తరద్వా
హృతము)=ఉన్నాఁడో; తత్ (అధ్యా రంబున, నేనునులక్ష్యఁబఱచుచు, ఉండి,
హృతము)=అట్టి; ఉత్తరం = ఉత్తరది యుద్ధము గావించెదము.
కులంబునను; నగరద్వారం = పట్టణ అని, తాత్పర్యము.

వానరేంద్రశ్చ బలవా నృత్యరాజశ్చ వీర్యవా. ౩౨

రాక్షసేంద్రా నుజశ్చైవ గుల్తో భవతు మధ్యమః

టిక॥ బలవాణ్= అధికమయినబల దగుసుగ్రీవుండును; వీర్యవాణ్ = అధిక
ముగల; వానరేంద్రశ్చ= వానరరాజుం మయినపరాక్రమముగల; ఋక్షరాజ

॥

॥

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. XFF

స ౩౭

<p>శ్వ = ఎలుగుగొడ్డులరాజయినజాంబ వంతుండును; రాక్షసేంద్రానుజశైచ వ = రాక్షసరాజుండగు రావణునిత మ్ముండయినవిభీషణుండును; మధ్యమః = నడిమిదైన; గుల్మః = నైస్యము ; భవ తు = అగుచు గాక.</p>	<p>బలవంతుండగుసుగ్రీవుండును మహా పరాక్రమశాలియగు జాంబవంతుండు ను రావణానుజుండగువిభీషణుండును , మధ్యమగుల్మంబునలంకరింతురుగాక. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

నచైవం మానుషం రూపం కార్యం హరిభి రాహవే. ౩౩

<p>టిక॥ హరిభిః = వానరులచేతి; అహ వే = యుద్ధమునందు; వీవం = ఇట్లు; మా నుషం = మనుష్యసంబంధియగు ; రూ పం = రూపము; కార్యం చ = చేయఁదగిన</p>	<p>దియుఁ గాదు. వానరులు, ఇప్పుడుండునట్లు, యు ద్ధంబునందు, మనుష్యరూపంబుధరించి యుండరాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

వీషా భవతు సంజ్ఞా నో యుద్ధే = స్తిక్ వానరే బలే

వానరావీవ న శ్చిహ్నం స్వజనే స్తిక్ భవిష్యతి. ౩౪

<p>టి॥ యుద్ధే = యుద్ధమునందు; అస్తిక్ = ఈ; వానరే = వానరసంబంధియగు; బ లే = సేనయందు; వీషా = ఈ; సంజ్ఞా = గుఱుతు; భవతు = ఉండుచు గాక. స్వజ నే = మనజనమునందు ; వానరావీవ = వానరులె; నః = మనకు; చిహ్నం = గు</p>	<p>ఱుతు; భవిష్యతి = కాఁగలదు. యుద్ధమునందు, మనవానరనైస్యం బునందీశంకేతముండవలయును ; మన జనము అని తెలియుటకు మనకు వానరులె గుఱుతుగ నుండురుగాక. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

వయంతు మానుషేణైవ సప్రయోతస్యైవ హే పరాక

అహ మేవ సహభ్రాత్రా లక్ష్మణేన మహాజనా. ౩౫

అత్తనా పంచమశ్చాయం సఖా మమ విభీషణః

టీక॥ మహాజనా = అధికమయిన
పరాక్రమముగల; భ్రాత్రా = తమ్ము
డయిన; లక్ష్మణేన సహ = లక్ష్మణునితో
గూడ; ఏవః = ఈ; అహం = నేనును; ఆ
త్తనా = తనచేత; పంచమః = ఐదవవా
డైన; మమ = నాయొక్క; సఖా = స్నే
హితుడైన; అయం = ఈ; విభీషణశ్చ =
విభీషణుడును; వయం = మేము; సప్త
తు = ఏడుగురుముమాత్రము; మానుషే
జైవ = మనుష్యరూపముచేతనె; ప

రాజ = శత్రువులనుగూర్చి; యోతస్య
మహే = యుద్ధముచేసెదము.
మహాపరాక్రమశాలియగు నాత
మ్ముండు లక్ష్మణుండును నేనును, నీలాం
గదహనుమత్సుగ్రీవులును, నాన్నేహి
తుండు విభీషణుండును, మేమేడ్చురము
మాత్రము, మనుష్యరూపమున నెశత్రు
వులతో యుద్ధముచేసెదము. అని, రా
ముండు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స రామః కృత్యసిద్ధ్యర్థం మేవ ముక్త్యా విభీషణమ్. ౩౬

సువేలారోహణే బుద్ధిశ్చ కార మతిమాన్ మతిమ్

రమణీయతరం దృష్ట్వా సువేలస్య గిరే స్తటమ్. ౩౭

టీక॥ మతిమాన్ = అధికమయిన బుద్ధి
గల; సః = ఆ; రామః = రాముడు ;
కృత్యసిద్ధ్యర్థం = కార్యసిద్ధికొఱకు;
విభీషణం = విభీషణునిగూర్చి; ఏవం = ఇ
ట్లు; ఉక్త్యా = చెప్పి; రమణీయతరం =
మిక్కిలియు సుందరమయిన ; సువేల
స్య = సువేలమను ; గిరేః = పర్వతము
యొక్క; తటం = బీచియను; దృష్ట్వా =
చూచి; సువేలారోహణే బుద్ధిః = సువే

లపర్వతముయొక్క యొక్కట యందు
బుద్ధిగలవాడై; మతిం = బుద్ధిని; చకా
ర = చేసెను.
బుద్ధిమంతుండగు రామందీట్లుకా
ర్యసిద్ధియగునట్లు, విభీషణునితో జెప్పి,
సువేలపర్వతతటంబుమిక్కిలియు సుంద
రంబుగానుండుటంజూచి, యుపర్వతం
బుపై నారోహింపందలంచెను.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౬౦౧

స ౩౭

తతస్తు రామో మహతా బలేన
ప్రచ్ఛాద్య సర్వాం పృథివీం మహాత్మా
ప్రహృష్టరూపోఽభిజగామ లంకాం
కృత్వా మతింసోఽరివధే మహాత్మా. ౩౮

టిక్కలతస్తు=అంతను; మహాత్మా=	లంకాం=లంకనుగూచి; అభిజగామ=
అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడును; మహా	సోయెను,
త్మా= అధికమయినదైర్యముగలవాఁడు	అంత, మహాబుద్ధికాలియుమహాదై
నగు; సః=ఆరాముండు; ప్రహృష్టరూ	ర్యకాలియునగురాముండు, పరమసం
పః = అధికముగాసంతోషించినవాఁ	తోమంబునొంది, ఆనంతంబగువానర
డై; మహతా=గొప్పదగు; బలేన= సై	నైన్యంబు సువేలప్రాంతధూమయంత
న్యముచేత; సనాకం= సమస్తమయిన;	యువ్యాపించి వెంటడింప, లంకనుండి
పృథివీం=భూమిని; ప్రచ్ఛాద్య= కప్పి;	కింటియెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, సప్తతింశస్సగళః,
ఇది, సప్తాథకము.

ఇది, పరమాథకశండ్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తతింశసగళాటిక,
ముగిసినది.

అష్ట

అష్ట త్రింశ సర్గ ప్రారంభః.

సతు కృత్వా సువేలస్య బుద్ధి మారోహణం ప్రతి
లక్ష్మణానుగతో రామ స్సగ్రీవ మిద మబ్రవీత్. ౧
విభీషణంచ ధర్మజ్ఞ మనురక్తం నిశాచరమ్
మంత్రజ్ఞంచ విధిజ్ఞంచ శ్లక్ష్యయా పరయా గిరా. ౨

<p>టీక॥ లక్ష్మణానుగతః = లక్ష్మణుని చేత వెంటడింపఁబడిన; సః = ఆ; రామః = రాముఁడు; సువేలస్య = సువేలపక్షత ముయొక్క; ఆరోహణం ప్రతి = ఎగు టనుగూచి; బుద్ధిం = బుద్ధిని; కృత్వా తు = చేసినంత నె; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని గూచియు; ధర్మజ్ఞం = ధర్మముదె లిసినవాఁడును; అనురక్తం = అనురాగ ముగలవాఁడును; మంత్రజ్ఞంచ = ఆలో చనచెలిసినవాఁడును; విధిజ్ఞంచ = కా ర్యములఁ చెలిసిన వాఁడును ; నిశాచ రం = రాక్షసుండునగు; విభీషణంచ = వి భీషణునిగూచియు; శ్లక్ష్యయా = మధు</p>	<p>రమయిన; పరయా = ఉత్తమమగు ; గి రా = మాటచేత; ఇదం = దీని; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. లక్ష్మణసహితుండగు రాముండు , అట్లు సువేలపక్షతంబు నారోహింపం దలంచి, సుగ్రీవుని, ధర్మవేత్తయు, దన యందనురాగముగలవాఁడును ఆలోచ నచెలిసినవాఁడును గార్యంబుల సమర్థుం డును రాక్షసుండగుటచే నచ్చటిభద్రం బులఁచెలిసినవాఁడునగు విభీషణునింబూ చి, మధురవచనంబున నిట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సువేలం సాధునై లేంద మిమం ధాతుశ్చై శ్రీతమ్
అధ్యారోహమహే సర్వే వత్సామోత్ర నిశా మిమామ్- ౩

టీక॥ వయం (అధ్యాహృతము) = లేంద్రం = మంచినపర్వతములలో శ్రేష్ఠంబు
మనము; సర్వే = అందఱము; సాధునై = ను; ధాతుశ్చైః = ధాతువులనూట

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౦౩

స ౩౮

శ్లో

శ్లో

చేతః చితం వ్యాపింపఁబడినదియన
గు; ఇమం=ఈ; సువేలం=సువేలపర్వ
తమును; అధ్యారోహమహే=ఎక్కు-
దము. అత్ర=ఈపర్వతమునందు; ఇ
మాం=ఈ; నిశాం=రాత్రియంతయు;
వత్సామః=ఁజందము.

మనమందఱమును, నానావిధభా
తువులచేనలంకృతమయిపవళితోత్తమ
మయియున్నయీసువేలపవళతమునా
రోహించి, యీరాత్రియంతయునిం
దనునసంతము. అని, తాత్పర్యము.

లంకాంచా లోక యిష్యామో నిలయం తస్య రక్షనః
యేన మే మరణాంతాయ హృతా భార్యా దురాత్మనా. ౪
యేన ధర్మో న విజ్ఞాతో న తద్వృత్తం కలం తథా
రాక్షస్యా నీచయా బుద్ధ్యా యేన తద్దహితం కృతమ్. ౫

టీక||దురాత్మ నా=దుష్టబుద్ధిగల ;
యేన=ఎవ్వనిచేత; మరణాంతాయ =
మరణరూపములయిన ఫలముకొఱకు ;
మే=నాయొక్క; భార్యా = భార్య;
హతా= అపహరింపఁబడినదో ; యే
న=ఎవ్వనిచేత; ధర్మః = ధర్మము;
నవిజ్ఞాతః=తెలియఁబడలేదో; తత్ =
ఆ; వృత్తం=ఆచారము;న(విజ్ఞాతం)=
తెలియఁబడలేదో; తథా= అట్లు; కు
లం=వంశము; నవిజ్ఞాతం (అధ్యారోహ-
తము)=తెలియఁబడలేదో;యేన=ఎవ్వ
నిచేత; రాక్షస్యా= రాక్షససంబంధి
యగు; నీచయా=నీచమయిన;బుద్ధ్యా-
బుద్ధిచేత; గహితం=నిందింపఁబడిన;

తత్=ఆకార్యము; కృతం=చేయఁబడి
నదో; తస్య=అట్టి; రక్షనః=రాక్షసుఁ
డైనరావణునియొక్క; నిలయం= ఉని
కిపట్టయిన; లంకాంచ=లంకాపురిని;ఆ
లోకయిష్యామః=చూతము.
ఏదురాత్ముండుమరణంబు నొందు
టకై నాభార్యనపహరించెనో, ఎవ్వం
డుధర్మంబు దెలియక సదాచారంబు
నిచారింపక కులంబుగణింపక, రాక్షస
సాధారణమయిననీచ బుద్ధిచే,నిందితం
బగుపరభార్యపహరణంబు గావించె
నో, అట్టిరావణుని నివాసస్థానమయిన
లంకాపురింగూడఁజూతము.
అని, తాత్పర్యము.

శ్లో

శ్లో

తస్మిన్ మే వత్తే రోషః కీర్తితే రాక్షసాధమే
యస్యాపరాధా స్త్విచస్య వధం ద్రక్ష్యామి రక్షసామ్. ౬

టీక॥ యస్య=ఏ; సచస్య=సీచునియొక్క;- అపరాధాత్=తప్పువలన; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క;- వధం=చంపుటను; ద్రక్ష్యామి=చూతునో; తస్మిన్=అ; రాక్షసాధమే=రాక్షసులలో; దక్కువయిన రావణుండు; కీర్తితే=చెప్పబడఁగా; మే=నాకు; రోషః=కోపము; వత్తే=కలుగుచున్నది; రాక్షసాధముండగు నారావణుని పేరు చెప్పిన, నాకు మిక్కిలియు రోషము వుట్టుచున్నది; అతనియొక్కని యపరాధమువలన, నిష్పాదు రాక్షసులనందఱుంజంపవలసియున్నది.	కోపము; వత్తే=కలుగుచున్నది; రాక్షసాధముండగు నారావణుని పేరు చెప్పిన, నాకు మిక్కిలియు రోషము వుట్టుచున్నది; అతనియొక్కని యపరాధమువలన, నిష్పాదు రాక్షసులనందఱుంజంపవలసియున్నది.
అని, తాత్పర్యము.	అని, తాత్పర్యము.

ఏకోహి కురుతే పాపం కాలపాశవశేం గతః
సీచే నాత్మాపచారేణ కులం తేన వినశ్యతి. ౭

టీక॥ ఏకోహి=ఒక్కడై; కాలపాశవశేం=మృత్యువుయొక్క- త్రాటియధీనతనుబొందినవాడై; పాపం=అకార్యమును; కురుతే=చేయుచున్నాడు. సీచేన=నీచుండగు; తేన=అతనిచేత; అత్మాపచారేణ=తనయపరాధముచేత; కులం=కులము; వినశ్యతి=నశించుచున్నది.	ఒక్కఁడుమాత్రమే, మృత్యువశేం గతుండై, యకార్యంబుగా వింతును; నీచుండగునతనియపరాధంబుచే, నతనికులంబునంబుట్టినవారలందఱు; నాశంబుకొందుదురు. అని, రాముండు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ఏవం సన్మంత్రయస్నేవ సక్రోధో రావణంప్రతి
రామ స్సవేలం వాసాయ చిత్రసాను ముపారుహత్. ౮

టీక॥ రామః=రాముండు; ఏవం=ఇట్లు; సన్మంత్రయస్నేవ=చెప్పడునే; రావణంప్రతి=రావణునిగూచి; సక్రోధః=కోపముతోఁగూడినవాడై; వాసాయ=నివాసముకొనుట; చిత్రసాను=నానావిధములయినవఱియ	కోపముతోఁగూడినవాడై; వాసాయ=నివాసముకొనుట; చిత్రసాను=నానావిధములయినవఱియ
--	--

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౦౫

స ౩౮

లుగల ; సువేలం = సువేలపవళత	దై , విత్రసానుజగుసువేలపవళతం
మును;డిపాయహత్=ఎక్కెను.	బునారోహించెను.
రాముండట్లుచెప్పుచునే, రావణు	అని,తాత్పర్యము.
ని పైఁగలిగిన కోపముతోఁగూడినవాఁ	

పృథ్వీ లక్ష్మణశ్రేష్ఠ మన్వగచ్ఛ త్సమాహితః
సశరం చాప ముద్యమ్య సుమహ ద్విక్రమే రతః ౯

టిక॥ లక్ష్మణశ్రేష్ఠ = లక్ష్మణుండును;	డి;లవ్యగచ్ఛత్=వెంబడించెను.
సమాహితః=ఎచ్చరికగలవాఁడై; విక్ర	లక్ష్మణుండును, బరాక్రమంబునవ
మే=పరాక్రమమునందు;రతః = అస	లంబించి, చాణుబునుమహాధనుస్సుంబ
త్తుఁడై;సుమహత్ = మిక్కిలియుగొ	ట్టుకొని,యెచ్చరికగలవాఁడై, రాము
ప్పదగు;సశరం= చాణముతోఁగూడిన;	నివెంబడింఁగొయెను.
చాపం=విల్లును;ఉద్యమ్య= పట్టుకొని;	అని,తాత్పర్యము.
ఏనం=ఈరాముని;పుడతః=వెనుకనుం	

త మన్వరోహ త్సుగ్రివ స్సామాత్య స్స విభీషణః

టిక॥ సామాత్యః= మంత్రులతోఁ	చెను.
గూడినవాఁడును;సవిభీషణః = విభీష	అంత, సుగ్రీవుండునుదనమంత్రుల
ణునితోఁగూడినవాఁడునగు; సుగ్రీవః=	సవిభీషణునింగూడి, లక్ష్మణునివెంబడిం
సుగ్రీవుండు;తం=అలక్ష్మణుని ; అన్వ	చియారోహించెను.
రోహత్ = వెంబడించియారోహిం	అని,తాత్పర్యము.

హనుమా నంగదో నీలో మైందో ద్వివిద ఏవచ. ౧౦

గజో గవాక్షో గవయ శ్శరభో గంధమాదనః

పనసః కుముదశ్చైవ హరోరంభశ్చ యాధపః ౧౧

జాంబవాంశ్చ సుషేణశ్చ ఋషభశ్చ మహామరిః

౧౧

౧౨

దుర్ముఖశ్చ మహాతేజా స్తథా శతవలిః కపిః ౧౨
ఏతే చాన్యేచ బహవో వానరా శ్రీఘ్నా గామినః
తే వాయువేగప్రవణా స్తం గిరిం గిరిచారిణః ౧౩
అధ్యారోహంత శతశ స్సువేలం యత్ర రాఘవః

<p>టిక హనుమాన్ = హనుమంతుం దును; అంగదః = అంగదుండును; నీలిః = నీలుండును; మైందః = మైందుండును; ద్వి విదవీచ = ద్వివిదుండును; గజః = గజం దును; గవాక్షః = గవాక్షుండును; గవ యః = గవయుండును; శరభః = శరభుం దును; గంధమాదనః = గంధమాదనుం దును; పనసః = పనసుండును; కుముద త్రైవ = కుముదుండును; హరః = హ రుండును ; రంభః = రంభుండను ; యాభవశ్చ = సేనా పతియును ; జాంబవాంశ్చ = జాంబవంతుండును; సు షేణశ్చ = సుషేణుండును; మహామతిః = అధికమయినబుద్ధిగల; ఋషభశ్చ = ఋ షభుండును; మహాతేజః = అధికమ యినపరాక్రమముగల; దుర్ముఖశ్చ = దుర్ముఖుండును; తథా = అట్లు; శతవ లిః = శతవలియును ; కపిః = వానరుండు ను; ఏతేచ = ఏరలును; శ్రీఘ్నా గామినః = శ్రీ ఘ్నము గాఁజూపువారలగు; అన్యే = ఇత రులయిన; వానరాశ్చ = వానరులును; బ</p>	<p>హవః = పెక్కండును; తే = ఆ; వాయు వేగప్రవణః = వాయువుయొక్క వేగం బువంటివేగంబుగలగమనముగల ; గిరి చారిణః = వానరులు; శతశః = నూలు నూలులుగా; యత్ర = ఎచ్చట; రాఘవః = రాముండు; ఆరురోహ (అధ్యారూప ము) = ఎక్కెనో; తం = ఆ; సువేలం = సు వేలమును; గిరిం = పర్వతమును; అధ్యారో హంత = ఎక్కిరి. హనుమంతుండునంగదుండు నీలుం డుమైందుండుద్వివిదుండుగజండుగవా క్షుండు గవయుండుశరభుండు గంధ మాదనుండుపనసుండు కుముదుండు హరుండురంభుండుజాంబవంతుండును షేణుండుబుద్ధిమంతుండగు ఋషభుం డుమహాతేజుండగుదుర్ముఖుండుశతవ లియు, వీరలును, ఇంకనితరులు పెక్కం దును, వాయువేగులగునాశానరులంద ఱు, రామునివెంట, నానువేలపర్వతంబు నారోహించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

౧౩

౧౪

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౦౭

స ౩౮

తే త్వదీశ్వరణ కాలేన గిరి మాదుహ్య సర్వతః. ౧౪
దద్యతు శ్శిఖరే తస్య విషక్తా మివ ఖే పురీమ్

టీక॥ తేతు=ఆరామాదులును; అదీ	అంటుకొనియున్నట్లున్న; పురీం= లం
శ్వరణ=శీఘ్రమయిన; కాలేన= కాల	కాపట్టణమును; దద్యతుః=చూచిరి.
ముచేత; గిరిం=సువేలపర్వతమును; స	అంతనారామాదులు, శీఘ్రంబున
ర్వతః=అంతయు; ఆరుహ్య = ఆరో	నె, యాసువేలపర్వతశిఖరంబు నారో
హించి; తస్య = అతికూటపర్వతము	హించి, క్రికూటశిఖరాగ్రంబున నా
యొక్క; శిఖరే=శిఖరమునందు; ఖే=	కాశంబునవ్రేలాడునట్లున్నలంకాపురిం
అకాశమునందు; విషక్తామివ(స్థితాం)=	బాచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాం శుభాం ప్రవరద్వారాం ప్రాకారపరిశోభితామ్. ౧౫
లంకాం రాక్షససంపూజాం దద్యతు హరియాధపాః

టీక॥ హరియాధపాః = వానర	గు; తాం=ఆ; లంకాం= లంకాపురి
యాధపులు; శుభాం=సుందరమయి	ని; దద్యతుః=చూచిరి.
నదియు; ప్రవరద్వారాం= శ్రేష్ఠముల	వానరవీరులందఱు, సుందరంబును
యినద్వారములుగలదియు; ప్రాకార	సుందరద్వారంబును ప్రాకారాలంకృ
పరిశోభితాం=ప్రాకారములచేఁబ్రికా	తంబునురాక్షసులచే నిండినదియు నగు
శించుచున్నదియు; రాక్షస సంపూ	లంకాపురింజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.
జాం = రాక్షసులచేనిండినదియున	

ప్రాకారదయస్సస్థైశ్చ తదా నీలై నిశాచరైః. ౧౬
దద్యతు శ్చై హరిశ్రేష్ఠాః ప్రాకార మపరం కృతం

టీక॥ తే=ఆహరిశ్రేష్ఠాః= వాన	రున్న; నీలైః=నల్లని; నిశాచరైశ్చ=
రోత్తములు; తదా=అప్పుడు; ప్రాకా	రాక్షసులచేతను; కృతం = చేయఁబడి
రదయస్సస్థైః = కోటకొలుపులయం	న; అపరం= ఇతరమయిన; ప్రాకా

౬౦౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౮

రం=కోటను; దద్యశుః=చూచిరి.

అప్పుడు, నల్లని రాక్షసులు , కోట
కోటను దులుడుటవలన, రెండవ ప్రాకా

రమువలెనున్న యారాక్షసపక్షినిం

గూడ, నవ్వానరో త్రములుచూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే దృష్ట్యా వానరా స్సర్వే రాక్షసాః యుద్ధకాంక్షిణః. ౧౭
ముముచు ర్వివిధా న్నాదాం స్తత్ర రామస్య పశ్యతః

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; తే=ఆ; వాన
రాః=వానరులు; సర్వే = అందఱును;
రాక్షసాః=రాక్షసులను; దృష్ట్యా=
చూచి; యుద్ధకాంక్షిణః=యుద్ధముగో
రువారలయి; రామస్య = రాముండు;
పశ్యతః = చూచుచుండఁగా ; వివి
ధాః = నానావిధములయిన ; సా

దాః=ధ్వనులను ; ముముచుః= విడి
చిరి.

అచ్చట, నావానరులందఱు, నారా
క్షసులంజూచి, యుద్ధంబుసేయఁజూచు
కులయి , రాముండుచూచుచుండఁగా
నే, నానావిధంబులసంహనాదంబులు
గావించిరి, అని, తాత్పర్యము.

తతో స్త మగమ త్సార్వ సృంధ్యయా ప్రతిరంజితః. ౧౮
పూర్ణాచంద్ర ప్రదీప్తా చ త్తపా సమభివతకతే

టీక॥ తతః=అంత; సూర్యః= సూ
ర్యుండు; సంధ్యయా=సంధ్యచేత; ప్ర
తిరంజితః= ఎఱ్ఱఁగాఁజేయఁబడినవాఁ
డై; అస్తం=అస్తమయమును ; అగ
మత్=పొందెను. పూర్ణాచంద్ర ప్రదీ
ప్తా=నిండుచంద్రునిచేఁ బ్రకాశించుచు
న్న; త్తపాచ=రాత్రియు; సమభి వ

తకతే=వచ్చినది.

అంత, సూర్యుండు, సంధ్యారాగం
బునంబుల్ల వితుండై యస్తమించెను ;
రాత్రియు, పూర్ణాచంద్రులంబుల
యయిపొడసూపినది.
అని, తాత్పర్యము.

తత స్స రామో హరివాహనీపతి
ర్విభీషణేన ప్రతిసంధ్య సత్సృతః. ౧౯

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౦౯

ప ౩౯

సలత్తుణో యూధపయాధసంవృత
స్సువేలప్యప్తే స్యవస ద్యథాసుఖమ్

టిక॥ తతః=అంత ; హరివాహినీ	క; స్యవసత్=ఉండెను.
పతిః=వానరసేనానాయకుండగు;సః=	అంత,వానరసేనా నాయకత్వంబు
ఆ; రామః=రాముండు; విభీషణేన =	వాందినయా రాముండు, విభీషణుండు
విభీషణునిచేత; ప్రతిసంద్య=పొగడి;స	నానావిధంబులంబూజింప,లత్తుణునిం
తత్పుతః=పూజింపఁబడినవాడై; సల	గూడి,వానరవీరసమూహపరివేష్టితుం
త్తుణః=లత్తుణునితోఁగూడినవాడై;	డై,యారాత్రి,సువేల పర్వతాగ్రంబు
సువేలప్యప్తే= సువేలపర్వతాగ్రమునం	నసుఖంబు గానివసించియుండెను,
దు; యథాసుఖం=సుఖమునతిక్రమింప	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాక్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే , అష్టత్రింశస్సగణః.
ఇది, స్వప్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండాష్టత్రింశస్సగణటిక ,
మొగిసినది.

ॐ

ఏ కో స త్రింశ స ర్గ ప్రా రం భః.

తాం రాత్రి ముషితా స్తత్ర సువేలే హరిపుంగవాః
లంకాయాం దదృశు ర్వీరా వనా న్యుపవనానివ. ౧

టిక॥వీతాః=పరాక్రమముగల;హరి|సువేలాగ్రమునందు;తాం= ఆ ; రా
పుంగవాః=వానరశ్రేష్ఠులు;తత్ర= ఆ|త్రిం=రాత్రియంతయు;ఉషితాః = వ

సించినవారలయి; లంకాయాం = లంక ములట్లు రాత్రియంతయు నానువేలాయందు (గల); వనాని = వనములను; గ్రంబుననుండి, తెల్లవాఱిన వెనుక , లం ఉపవనానిచ = ఉద్యానవనములను ; ద కయందలివనంబులను ద్యానవనంబులం దృశ్యః = చూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

పరాక్రమవంతులగు నావానరశ్రే

సమసౌమ్యాని రమ్యాణి విశాలా న్యాయతాని చ
దృష్టిరమ్యాణి తే దృష్ట్వా బభూవు జాతేవిస్తయాః. ౨

టిక॥ తే = ఆవానరులు ; సమసౌమ్యాని = ఎచ్చుతక్కు-వలులేనివియు శాంతిగలవియు; రమ్యాణి = రమణీయములును; విశాలాని = వెడల్పులయినవియు; ఆయతానిచ = నిడువులయినవియు; దృష్టిరమ్యాణి = కన్నులకురమణీయములునగు; వనానిఉపవనానిచ (అధ్యాహృతము) = వనంబులనుఉపవనంబులను; దృష్ట్వా = చూచి ; జాతేవిస్తయాః = కలిగినయాశ్చర్యముగలవారు; బభూవుః = అయిరి.

ఆవానరులు , మిట్టపల్లములులేనివియు; గ్రూరమృగంబులులేనివియు విశాలంబులు నాయతంబులును గన్నులకుఁ బండువుగలగించునవియురమణీయంబులునగునాలంకయందలి వనంబులనుపవనంబులనుం జూచి యాశ్చర్యంబునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

చంపకాశోక పున్నాగసాలతాలసమాకులా
తమాలవనసంఘన్నా నాగమాలాసమావృతా. ౩
హింతాలై రజానై నీకనై స్పృశ్యపక్షైశ్చ పుష్పితైః
తిలకైః కణికారైశ్చ పాటలైశ్చ సమంతతః. ౪
శుశుభే పుష్పితాగ్రైశ్చ లతాపరిగతై దుర్జితైః
లంకాం బహువిధై దిశ్యై ర్యర్థభేద స్యామరావతీ. ౫
విచిత్రకుసుమోపేతై రక్తకోమలపల్లవైః
శాఙ్గలైశ్చ తథా నీపై శ్రీత్రాభి ర్వనరాజిభిః. ౬

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౦౦

స ౩౯

టికలంకా=లంకాపురి; చంపకా
శోకపున్నాగసాలతాలసమాకులా =
సంపెంగచెట్లచేతను అశోకవృక్షముల
చేతను సురపొన్నచెట్ల చేతను మద్దిచె
ట్లచేతను తాటిచెట్లచేతను నిండినదై ;
తమాలవనసంఘన్నా=వీరకటిచెట్లవన
ముదేంగప్పచడినదై; నాగమాలా స
మావృతా=నాగకేసర వృక్షములయొ
క్కపజ్జులచేంగప్పచడినదై; సమంత
తః=అంతట; హింతాత్రై =గిరిక తాటి
చెట్లచేతను; అజానైః= వీణుమద్దిచె
ట్లచేతను; నీపైః=మంకెనచెట్లచేతను;
పుష్పితైః=పూచిన; సప్తపక్షైశ్చ=
ఏడాకులరండిచెట్లచేతను; తిలకైః=బొ
ట్టుగుచెట్లచేతను ; కణికారైశ్చ=
కొండగోగుచెట్లచేతను; పాటలైశ్చ=
కత్తిగోట్టుచెట్లచేతను; పుష్పితాగ్రైః=
పూచినకొనలుగలవియు ; లతాపరిగ
త్రైః=తీగలచేతఁజుట్టచడినవియు; బ
హువిధైః=పెక్కు విధములును ; ది
వైశ్చిః=శ్రేష్ఠములును; విచిత్రకుసుమో
పేత్రైః=నానావిధములయిన పువ్వుము
లతోఁగూడినవియు ; రక్తకోమలపల్ల
వైః=ఎఱ్ఱనివియులేతవియునగు చిగు
ళ్లుగలవియునగు; ద్రుమైః= వృక్షముల

చేతను; కాడ్వలైః= పచ్చికనేలలచేత
ను; తథా=అట్లు; నీపైః= జలప్రాయ
ప్రదేశములచేతను; చిత్రాభిః= ఆశ్చ
ర్యకరములయిన; వనరాజీభిః = వన
సమాహములచేతను; ఇంద్రస్య= దే
వేందునియొక్క; అమరావతీవ= అ
మరావతీపురమువలె; శుశుభే= ప్రకా
శించెను.

అలంకాపురి, సంపెంగచెట్లును అశో
కవృక్షములును బున్నాగ వృక్షములును
మద్దిచెట్లును దాటిచెట్లును దమాల వృక్ష
ములును వీణుమద్దిచెట్లును బుష్పితంబు
లగు నేడాకులరండిచెట్లును బొట్టుగుచె
ట్లును గొండగోగుచెట్లును గలిగొట్టుచె
ట్లును, విచిత్రంబులగు పువ్వుంబులుగల
శిఖరంబులతోఁగూడినవియు లతావేష్టి
తంబులును దివ్యంబులును ఎఱ్ఱని కో
మలంబులగు పల్లవంబులు గలవియున
గునానావిధ వృక్షంబులును , బచ్చిక
ధూమలును జలప్రాయ ప్రదేశంబులు
ను, జిత్రంబులగు వనరాజులును గల్గి, దే
వేందునియమరావతీ పురంబుంబోలె
లృకాశించుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

గంధాఢ్యా నృధిరమ్యాణి పుష్పాణి ఫలవంతిద

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౯

ధారయం త్యగమాస్తత్ర భూషణానీవ మానవాః. ౭

టీక॥ తత్ర=ఆవనంబులందు; మా లను ; ధారయంతి = ధరించుచుండి
నవాః=మనుష్యులు ; భూషణానీవ= నవి.
సొమ్ములంబోలె; ఆగమాః= వృక్షము ఆవనంబునందలివృక్షములు, మను
ను; గంధాధ్యాని = మంచివాసనతోఁ ఘృలుభూషణంబులుధరించునట్లు, మం
గూడినవియు; అభిరమ్యాణి = మిక్కిలి చివాసనగలవియు రమణీయంబులు న
యొరమణీయంబులును; ఫలవంతివ= ఫ గు పుష్పంబులను ఫలంబులను ధరించి
లములుగలవియునగు; పుష్పాణి= పూ యుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

త చైత్ర రథసంకాశం మనోజ్ఞం నందనోపమమ్
వనం సర్వతుకం రమ్యం శుశుభే వట్పదాయతమ్. ౮

టీక॥ సర్వర్తుకం= సమస్తములయి లదిగాను; శుశుభే=ప్రకాశించినది.
నముతువులుగలదియు; రమ్యం=సుందర సమస్త ఋతుధమకంబులతోనుం
మును; మనోజ్ఞం = మనోహరమైనది గూడినదియురమణీయంబును దుష్పదల
యు; వట్పదాయతం = తుష్పదలతోఁ తోనొప్పుచున్నదియునగు , నాలంక
గూడినదియునగు; తత్ర=ఆ; వనం= వ యందలివనము , కుబేరునిచైత్రరథవ
నము; చైత్రరథసంకాశం= చైత్రరథవ వనంబుమాడిగాడేవేంద్రునినందనవనం
నముతోసమానమయినదిగాను ; నంద బుకైవడింబ్రకాశించెను.
నోపమం= నందనవనముతోఁబోల్కిగ అని, తాత్పర్యము.

సర్వాహకోయప్తిమకైన్వత్సమానైశ్చ బహిఃభిః
రుతం పరభృతానాంచ శుశ్రువు వకనన్యుకారే. ౯

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము)= ఆ ప్తిమకై=నీరుకోళ్లతోను, జీకుఁగొక్కా
వానరులు; వననిర్యుకారే= వనమునంద రలతోను; సృత్యమానైః = ఆడుచు
లినెలయేలునందు ; సర్వాహకోయ న్న; బహిఃభిశ్చ=నెమిళ్లతోను ; యు

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౦౩

స ౩౯

తానాం (అధ్యాత్మతమ) = కూడిన దు, నీరుకోడులునుజీకుఁగొక్కరలును
ట్టఃపరభృతానాం = కోయిలలయొ నతఁనముసేయుచుండు నెవిఁగ్లునుగో
క్కరుతం = ధ్వనిని ; శుశ్రువుఁ యిలలునుమధురముగాఁ గూయుచుం
వినిరి. డ, నాధ్వనులవినిరి.

అవానరులు , వనసర్పకరంబులం అన, తాత్పర్యము.

నిత్యమ త్రవిహంగాని భ్రమరాచరితానిచ
కోకిలాకులవండాని విహగాభిరుతానిచ. ౧౦
భృంగరాజాభిగీతాని భ్రమరై స్సేవితానిచ
కోణాలకవిఘ్నాని సారసాభిరుతానిచ. ౧౧
వివిశుస్తేతతస్తానివనాన్యపవనానిచ
హృష్టాః ప్రముదితావీరాహరయః కామరూపిణః. ౧౨

టీక॥ తతః=అంతః; వీరాః= పరాక్రమములుగలవియు; భ్రమరైః=
క్రమశాలిలును; కామరూపిణః = ఇత్యుష్టచలచేతః; సేవితానిచ=సేవింపఁ
చ్చాదీనమగురూపముగలవారలనగు; బడినవియు;కోణాలకవిఘ్నాని=మం
తే=ఆ; హరయః= వానరులు; హృ దపిచ్చుకలధ్వనులుగలవియు; సారిసా
ష్టాః=గగుపాకటువొందినవారలయి; భిరుతానిచ= బెగ్గురుపక్షులధ్వనులుగల
ప్రముదితాః=సంతసించినవారలయి;ని వియునగు; తాని=ఆ; వనాని=వనము
త్యమ త్రవిహంగాని= ఎల్లప్పుడునుమ లను; ఉపవనానిచ= ఉద్యానవనముల
దించినపక్షులుగలవియు; భ్రమరాచరి ను; వివిశుః=ప్రవేశించిరి.
తానిచ=తుష్టచలచేసందరింపఁబడిన అంతః, బరాక్రమవంతులునుగామ
వియు; కోకిలాకులవండాని= కోయిల రూపులనగునావానరులు, పరమసంతు
లచేసిందినవృక్షసమూహములు గలవి ఘ్నలయి, మేనంబులకలువొడమ , నెల్ల
యు ; విహగాభిరుతానిచ=పక్షులధ్వ శ్చదును మదించియుండు పక్షులతోఁ
నులుగలవియు;భృంగరాజాభిగీతాని= గూడినవియుఁగోయిలలచేసిందిన వృక్ష
తుష్టచలలో సుత్రములగువానియొ ములుగలవియు , మధురంబుగాఁగూ

<p>యుచుండునట్టిభృంగములును మందపి చ్యుకలును బెగ్గురుపక్షులును మొదలగు పక్షులతోవాఘ్నుచుండునవియునగు,వా</p>	<p>లంకాపురిసమీపంబుననుండు వనంబుల నుపవనంబులంబ్రవేశించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తేషాం ప్రవిశతాం తత్ర వానరాణాం మహాజనామ్
పుష్పసంసర్గఃసురభి ర్వహే ఘోరాసుఖోఽనిలః. ౧౩

<p>టిక॥తత్ర=అచ్చట; ప్రవిశతాం= ప ప్రవేశించుచున్న; మహాజనాం= అ ధికమయినపరాక్రమముగల; తేషాం= అ అ; వానరాణాం=వానరులకు; ఘో రాసుఖం= ఘోరజేంద్రియమునకునుఖక రమయిన; పుష్పసంసర్గఃసురభిః= పూ లసంబంధముచే మంచివాసనగల; అని</p>	<p>లః=గాలి; వహే=వీచెను. అప్పుడు మహాపరాక్రమకాలులగు నావానరు లావనంబులం బ్రవేశించు నప్పుడు, పుష్పసంబంధంబునంజేసి,ను రభిలంబగువాయువు, వారలపైవీచెను, అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అన్యేషు హరివీరాణాం యూధా నిష్క్రమ్య యూధపాః
సుగ్రీవేణా భ్యనుజ్ఞాతా లంకాం జగ్ముః పతాకినీమ్. ౧౪

<p>టిక॥అన్యే=ఇతరులయిన ; యూ ధపాస్తు=వానరులయూధపులుమాత్ర ము; హరివీరాణాం=వానరవీరులయొ క్క; యూధాత్=సమూహముననుం డి; నిష్క్రమ్య=చెలువడి; సుగ్రీవేణా= సుగ్రీవునిచేత; అభ్యనుజ్ఞాతాః= అను మతింపబడినవారలై; పతాకినీం=ఘో</p>	<p>కేరములుగల; లంకాం=లంకాపురిని గూర్చి; జగ్ముః=పోయిరి. మఱికొందఱువానరవీరులుమాత్ర ము, సుగ్రీవునినుమతినొంది, వాన రసేననుండి బయలుదేరి,పతాకాకో భితంబగులంకకుఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

విత్రాసయంతో విహగాం స్త్రాసయంతో మృగద్వపాక
కంపయంతశ్చ తాం లంకాం నాదై స్తే నదతాం వరాః. ౧౫

శ్రీమద్రామాయణమఃయుద్ధకాండము. ౬౧౫

స ౩౯

టీక॥నదతాం=అటచువారలలో ;	ను;జగ్తుః(అధ్యాహృతము)=పోయిరి.
వరాః=శ్రేష్ఠులయిన; తే= ఆవాసరు	గట్టిగానటవఁగలవారలలో నుత్త
లు; నాదైః = అటవులచేత; విహ	ములగునావాసరులు, సింహనాదంబు
గాఁ=పక్షులను; విత్రాసయంతః =	లచేఁ, బక్షులనుమృగంబులశేనుంగుల
భయపఱచుచు; మృగద్విపాఁజింక	నుభయపఱచుచు,లంకాపురినంతయుఁ
లనువీనుంగులను; త్రాసయంతః= భ	జలింపఁజేయుచుఁబోయిరి.
యపఱచుచు;తాం=ఆ;లంకాం= లం	అని,తాత్పర్యము.
కాపురిని;కంపయంతశ్చ= కదలించుచు	

కుర్వంత స్తే మహావేగా మహీం చరణపీడితామ్

టీక॥మహావేగాః=అధికమయిన వే	పోయిరి.
గముగల;తే=ఆవాసరులు ; మహీం=	మహావేగులగునావాసరులు, తమ
ధూమిని;చరణపీడితాం = పాదముల	పాదాఘాత వేగంబున ధూమింబీడిం
చేఁబీడింపఁబడినదానిగా;కుర్వంతః=	చుచుఁబోయిరి. అని,తాత్పర్యము.
చేయుచు;జగ్తుః (అధ్యాహృతము)=	

రజశ్చ సహనైవోద్వఙ్మం జగామ చరణోద్ధితమ్. ౧౬

టీక॥సహనైవ=శీఘ్రముననే; చర	అంత,నవ్వానరులచరణాఘాతంబు
ణోద్ధితం=పాదములచేలేచిన;రజశ్చ=	నంజేసి, నిమేషమాత్రంబున,నాకాశం
పరాగమును;ఉద్వం=పైకి;జగామ=	బంతయుఁబరాగావృతంబయ్యె.
పొందినది.	అని,తాత్పర్యము.

ఋతౌ స్సింహా వరాహాశ్చ మహిషా వారణా మృగాః

తేన శత్రేన విత్రస్తా జగ్తు భీతా దిశో దశ. ౧౭

టీక॥ఋతౌ=ఎఱుంగుబంటులును;	పందులును; మహిషాః = ఎనుబోతు
సింహాః=సింహములును; వరాహాశ్చ=	లును; వారణాః=వీనుంగులును ; మృ

౧౬౬ ప్రతివగాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౯

<p>గాఁ=జింకలును; భీతాఁ= భయపడి ననై; తేన=ఆ; శబ్దేన=ధ్వనిచేత; వితాఁ=మిక్కిలియుభయపడిననై; వశ=పదియైదున; దిశఁ=దిక్కులనుగూర్చి; జగ్గుఁ=పోయినవి.</p>	<p>బులును మహిషంబులును గజంబులును జింకలును, అవానరుల భీకరాకారంబులంబులుచే భయపడియున్నవిగావున, వారలసింహనాదంబులు విన్నంతన మఱియుభయపడి, దశదిశలకుంబాటినవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

లంకావనంబులనుండునట్టి, యెలుంగుబంటులునుసింహంబులునువరాహం

శిఖరం త త్రికూటస్య ప్రాంశునైకం దివిస్సృశమ్
సమంతా త్సుప్తసంఘన్నం మహారజతసన్నిభమ్. ౧౮
శతయోజనవిస్తీర్ణం విమలం చారుదర్శనమ్
శ్లేష్ఠం శ్రీమన్దహచైవ దుష్ప్రాపం శకునైరపి. ౧౯
మనసాపి దురారోహం కిం పునః కర్మణా జనైః

<p>టిక ప్రాంశువ= ఉన్నతంబును; ఏకం=ఒక్కటియును; దివిస్సృశం=ఆకాశంబు; చాకు నదియు ; సమంతాత్=అంతటను; సుప్తసంఘన్నం= పూరిచేగప్పుటడినదియు; మహారజతసన్నిభం= బంగారముతోసమానమయినదియు; శతయోజనవిస్తీర్ణం= సూఱుయోజనములవెడల్పుగలదియు; విమలం=నిమగ్నమయినదియు; చారుదర్శనం= సుందరమయినచూడుటగలదియు ; శ్లేష్ఠం=రమణీయంబును ; శ్రీమత్=ఆధికమయినకాంతిగలదియు; మహాచైవ=గొప్పదియును; శకునైరపి=పక్షులచేతనుగూడ; దుష్ప్రాపం=ప్రాందగూఢనదియునగు; త్రికూటస్య=త్రికూటముయొక్క; తే=ఆ; శిఖరం=శిఖరము; జనైః=జనులచేత; మనసాపి= మనస్సుచేతనుగూడ; దురారోహం= ఎక్కగూఢనిది. కర్మణా= కార్యముచేత; దురారోహమితి (అధ్యాత్మతము)= ఎక్కనలవిగానిదని ; కింపునః (వక్తవ్యం)=చెప్పవలయువా యేమి?</p>	<p>ఉన్నతంబునుమధ్యమంబును నాకాశంబుస్సృశించుచున్నట్లున్నదియునంతటనుబుష్పవృక్షమయియుండునదియు బంగారమువన్నెగలదియు సూఱుయో</p>
---	--

జనంబులనైకాల్కముగలదియు, నిమగ్న
లంబునునుండరంబును శ్రీమంతంబును బ
క్షులకైనఁ బొందనలవిగానిదియునగు
నాత్రికూటశిఖరమును, జనులకుమనస్సు

చేనైనబొందనలవిగాదు; ఇంకనడచి
పోలేరనిచెప్పనేల?
అని, తాత్పర్యము.

నివిష్టా తత్ర శిఖరే లంకా రావణపాలితా. ౨౦
శతయోజనవిస్తీర్ణా త్రింశద్యోజన మాయతా

టీక॥ రావణపాలితా=రావణుని
చేతఁదానింపఁబడినదై; శతయోజనవి
స్తీర్ణా= నూలుయోజనములవెడల్పు
గలదియు ; త్రింశద్యోజనం= ముప్పది
యోజములు; ఆయతా= నిడువుగలది
యునగు; లంకా= లంకాపురము; త
త్ర=ఆ; శిఖరే=శృంగమునందు ; నివి

ష్టా=ఉన్నది.
రావణదాహుపాలితంబునునూలు
యోజనంబులనిడువును ముప్పదియోజ
నంబులవెడలువునుగలదియునగులంకా
పురియాత్రికూటశిఖరంబునున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

సా పురీ గోవురై రుచ్యైః పాండురాంబుదసన్నిభైః. ౨౧
కాంచనేనచ సాలేన రాజతేనచ శోభితా

టీక॥ సా=ఆ; పురీ= లంకాపురి;
పాండురాంబుదసన్నిభైః = తెల్లనిమే
ఘంబులతోసమానమయిన; ఉచ్యైః=
ఉన్నతములగు; గోవురైః= పురద్వారములచేతను; కాంచనేన= బంగారు
వికారమయిన; సాలేన= ప్రాకారము
చేత; రాజతేనచ= వెండివికారమయి
నప్రాకారముచేతను; శోభితా= ప్ర

కాశించుచుండినది.
ఆలంకాపురి, తెల్లనిమేఘంబులవం
టియత్కున్నతంబులగు పురద్వారంబు
లునుగాంచనేనమయంబగు ప్రాకారంబు
ను రాజతంబగుప్రాకారంబునుం గల్గి
యెంతయునొప్పుచుండినది.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రాసాదైశ్చ విమానైశ్చ లంకా పరమధూషితా. ౨౨

ఘనైరివాఽతపాపాయే మధ్యమం వైష్ణవం పదమ్

టీక॥ లంకా=లంకాపురి; ప్రాసా=కాశమువలె; పరమభూషితా=మిక్కిలైశ్చ=రాజగృహములచేతను; విమా=లియునలంకృతమయినది.
నైశ్చ=విమానాకార గృహములచేత వహికాలంబున మేఘంబులచేనాకా
ను; అతపాపాయే = వహికాలము శంబువలె, రాజగృహంబుల చేతను
నందు; ఘనైః=మేఘములచేత; మధ్య విమానాకారగృహంబులచేతను అలం
మం=నదీమిదైన; వైష్ణవం=విష్ణుసంబం కాపురియెంతయుం బ్రకాశించుచుండి
ధియగు; పదమివ=స్థానమయినయా నది. అని, తాత్పర్యము.

యస్యాం స్తంభసహస్రేణ ప్రాసాద స్సమలం కృతః. ౨౩
తైలాసశిఖరాకారో దృశ్యతే ఖ మిహ్నిఖిక

టీక॥ యస్యాం(తస్యాం)=అలంకా ల్లిఖిన్నివ=ఒరయుచున్నట్లు; దృశ్య
పురియందు; స్తంభసహస్రేణ=స్తం తే=చూడఁబడుచున్నది.
భములచేయింటిచేత; సమలంకృతః = అలంకాపురియందు, చేయి స్తంభ
అలంకరింపఁబడినదియు; తైలాస శిఖ ములచేనలంకరింపఁ బడినదియుం గై
రాకారః = తైలాసపర్వతశృంగము లాసశిఖరంబువలె నత్యున్నతంబు నగు
యొక్క యాకారమువంటి యాకార చైత్యప్రాసాద మొకటి యాకాశంబు
ముగలదియనగు; ప్రాసాదః=చైత్య వారయునట్లుచూపట్టుచుండినది.
ప్రాసాదము; ఖం=అకాశమును; ఉ అని, తాత్పర్యము.

చైత్య స్స రాక్షసేంద్రస్య బభూవ పురభూషణమ్. ౨౪
శతేన రక్షసాం నిత్యం య స్సమగ్రేణ రక్ష్యతే

టీక॥ యః=ఏది; నిత్యం=ఎల్లప్పుడు సూత్రించిచేత; రక్ష్యతే=రక్షింపఁబడు
ను; సమగ్రేణ=సంపూర్ణముగాయిన; చున్నదో; సః=ఆ; రాక్షసేంద్రస్య =
రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; శతేన=రాక్షసరాజుండగు రావణునియొక్క;

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౧

స ౩౯

చైత్యం = పట్టణమధ్యముననుండుప్రా
సాదము; పురభూషణం = పట్టణమున
కలంకారము; బహువ = అయినది.

దేని, నెల్ల పృథును నూలుగురు రా
క్షసులుగావలియుండి రక్షింపుచుండు

రో, అట్టిరాక్షసరాజుండగురావణుని
చైత్యప్రాసాదము, లంకాపురంబు
నకంతయుభూషణమయి నెలుంగుడుం
డినది. అని, తాత్పర్యము.

మనోజ్ఞాం కాననవతీం పవనై రుపకోభితామ్. ౨౫
నానాధాతువిచిత్రైశ్చ ఉద్యానై రుపకోభితామ్
నానావిహగసంఘష్టాం నానామృగనిషేవితామ్. ౨౬
నానాకాననసంతానాం నానారాక్షససేవితామ్
తాం సమృద్ధాం సమృద్ధాథాం లక్ష్మీవాక్ లక్ష్మీదాగ్రజః. ౨౭
రావణస్య పురీం రామో దదత్త సహవానరైః

టీక|| లక్ష్మీవాక్ = శ్రీమంతుండును;
లక్ష్మీదాగ్రజః = లక్ష్మణునియన్నయున
గు; రామః = రాముడు; వానరైస్స
హ = వానరులతోఁగూడ; మనోజ్ఞాం =
మనోహరమయినదియు; కాననవతీం =
మంచియడవులుగలదియు; నానాధా
తువిచిత్రైః = నానావిధములయిన గై
రికధాతువులచే నానావర్ణములయి
న; పర్వతైశ్చ = కొండలచేతను; ఉప
కోభితాం = ప్రకాశించుచున్నదియు; ఉ
ద్యానైః = ఉపవనములచేత; ఉపకోభి
తాం = ప్రకాశించుచున్నదియు; నానా
విహగసంఘష్టాం = నానావిధపక్షుల
యొక్కఁ ధ్వనులుగలదియు; నానామృ

గనిషేవితాం = నానావిధమృగముల
చేసేవింపఁబడినదియు; నానాకానన
సంతానాం = నానావిధములయిన య
డవులసమూహములుగలదియు; నానా
రాక్షససేవితాం = నానావిధరాక్షసు
లచేతనేవింపఁబడినదియు; సమృద్ధాం =
ఉన్నతమును; సమృద్ధాథాం = సమృ
ద్ధములయినద్రవ్యములు గలదియునగు;
తాం = ఆ; రావణస్య = రావణునియొ
క్కఁ; పురీం = లంకాపురిని; దదత్త = చూ
చెను.

శ్రీమంతుండును లక్ష్మణుని యన్న
యునగురాముండు, వానరులతోఁగూ
డ, మనోహరంబును నానావిధధాతు

మండితంబులగుపర్వతంబులుగలదియు, యు, నానావిధాకారులగురాక్షసుల
నుద్ధానవనాలంకృతంబును మధురం చేసిందినదియు, సత్యున్నతంబునుసమ్య
బుగాఁగూయుచుండునానావిధ పక్షు ధ్ధాథకంబునగునారావణుని లంకాపు
లుగలదియునానావిధ మృగసేవితంబు రింజాచెను. అని, తాత్పర్యము.
నునానావిధములయినయడవులు గలది

తాం మహాగృహసంబాధాం దృష్ట్వా లక్ష్మణపూర్వజః. ౨౮
నగరీ మమర ప్రఖ్యో విస్తయం ప్రాప్య పీర్వవాన్

టీక॥ పీర్వవాన్ = అధికమయినప యం = ఆశ్చర్యమును ; ప్రాప =
రాక్రమముగల; అమరప్రఖ్యో = దేవత పొందెను.
తోసమానుడగు; లక్ష్మణపూర్వజః = పరాక్రమవంతుండును దేవసదృశం
లక్ష్మణునియన్నయైనరాముండు; మ దునులక్ష్మణాగ్రజుండునగురాముండు,
హాగృహసంబాధాం = పెద్దయిండ్ల చే డి నైమంబులగుగృహంబులచేసిందియు
తనిఱుత్తే స; తాం = ఆ; నగరీం = లం న్నయాలంకాపురింజాచి, యాశ్చర్యం
కాపురమును; దృష్ట్వా = చూచి; విస్త బునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం రత్నపూడాం బహుసంవిధానాం

ప్రాసాదమాలాభిరలంకృతాంచ. ౨౯

పురీం మహాయంత్ర కవాట ముఖ్యం

దదశ్శ రామో మహతా బలేన

టీక॥ రామః = రాముడు ; మహా నాం = అధికమయినరత్నముగలది
తా = గొప్పదగు; బలేన = సైన్యముతో; యు; ప్రాసాదమాలాభిః = రాజగృ
సహితః (అధ్యావృతము) = కూడిన ములయొక్కపట్టులచేత ; ఆలంకృ
వాఁడై; రత్నపూడాం = శ్రేష్ఠవస్తు తాంబ = ఆలంకరింపబడినదియు ; మ
పులచేసిందినదియు ; బహుసంవిధా హాయంత్రకవాటముఖ్యం = గొప్ప

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౨

స ౪౦

యంత్రములతోఁగూడినతలుపులలో ను నానావిధ మయిన రక్షణంబు గలది
త్రమములుగలదియునగు ; తాం=ఆ; యుఁ, బెక్కుప్రాసాదములచే నలం
పురీం=లంకాపట్టణమును ; దదశ్శ= కృతమును గొప్పయంత్ర కవాటంబుల
చూచెను. తోఁగూడినదియునగు నాలంకా నగర

రామండు, అనంతవానరశాసనములచేను. అని, తాత్పర్యము.
వృతుండై, శ్రేష్ఠవస్తు పూర్ణంబును

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
యుద్ధకాండే , వీకోనచత్వారింశస్సగణః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకోనచత్వారింశస్సగణః
మొగిసినది.

అ

చ త్వారింశ సర్గ ప్రారంభః.

తతో రామ స్సువేలాగ్రం యోజనద్వయమండలమ్
ఆరురోహ ససుగ్రీవో హరియాధపసంవృతః. ౧

టిక|| తతః=అంతః; రామః= రాముఁ బ్రాయామముగలప్రదేశముగల; సువే
దు; ససుగ్రీవః = సుగ్రీవునితోఁగూడిన లాగ్రం = సువేలపర్వతశిఖరమును; ఆ
వాండై; హరియాధపసంవృతః=వానర రురోహ=ఎక్కు-ను.
యాధపులచేఁజట్టఁబడినవాండై; యో అంత, రామండు, సుగ్రీవుని, వానర
జనద్వయమండలం = ఆమడలరెండిటి యయాధపులనుం గూడి, రెండు యోజన

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౪౦

మలనైకాల్పముగలనువేలపర్వత శిఖ | అని, తాత్పర్యము.
రంబునారోపించెను.

స్థిత్యా మహూతకం తత్రైవ దిశో దశ విలోకయన్
త్రికూటశిఖరే రమ్యే నిమిత్తాం విశ్వకర్మణా. ౨
దదశక లంకాం సున్యస్తాం రమ్యకాననశోభితామ్

టీకారామః (ఆధ్యాత్మశ్రము) =	తఁ బ్రకాశించుచున్నదియు నగు; లం
రాముండు; తత్రైవ = అచ్చటనే; ము	కాం = లంకాపురమును; దదశక =
హూతకం = కొంచెము సేపు; స్థిత్యా =	చూచెను.
ఉండి; దశ = పదియింపున; దిశః = దిక్కు	రాముండు, సువేల శిఖరంబుననె
లను; విలోకయన్ = చూచుచు; విశ్వక	కొంచెము సేపుండి, దశదిశలం జూచు
ర్మణా = విశ్వకర్మచేత; రమ్యే =	చునుండరమయిన త్రికూటపర్వత శిఖ
సుందరమైన; త్రికూటశిఖరే = త్రికూట	రంబున విశ్వకర్మచే దృఢంబుగా ని
పర్వతశిఖరమునందు; నిమిత్తాం =	మితంబును రమణీయంబులగునవసంబు
నిమిత్తంపఁబడినదియు; సున్యస్తాం = చ	లతోఁగూడినదియునగు లంకాపురముం
కొరఁగానుండునదియు; రమ్యకాన	జూచెను. అని, తాత్పర్యము.
నశోభితాం = సుందరములగునడవులచే	

తస్యాం గోపురశృంగస్థం రాక్షసేంద్రం దురానదమ్, ౩
శ్వేతబామరపర్యంతం విజయచ్ఛత్రశోభితమ్
రక్తచందనసంలిప్తం రత్నాభరణధూషితమ్, ౪
నీలజీమాతసంకాశం హేమసంఘాతాంబరమ్
ఐరావతవిమాణాగ్రౌ రుత్కృష్ట కిణవత్సమమ్, ౫
శశలోహితరాగేణ సంవీతం రక్తవాససా
సంధ్యాతపేన సంవీతం మేఘరాశి మివాంబరే, ౬

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౩

స ౪౦

టిక॥ రామః(అధ్యావృతము) = రాముండు; తస్మాం=ఆలంకాపురియందు; గోపురశృంగస్థం = గోపురశిఖరమునందున్నవాడును; దురాసదం = దైవకంఠాడనివాడును ; శ్వేతచామరపర్యంతం= తెల్లనివింజామరలుపార్శ్వములందుగలవాడును; విజయచ్ఛత్రశోభితం=జయసూచకమయినగొడుగుచేఁబ్రకాశించుచున్నవాడును ; రక్తచందనసంలిప్తం=ఎఱ్ఱనిచందనముచేతఁబూయఁబడినవాడును; రత్నాభరణభూషితం= రత్నమయములునుసొమ్ములచేతనలంకరింపఁబడినవాడును; నీలజీమూతసంకాశం=నల్ల నిమేఘంబుతోనమానుడును ; హేమసంఛాదితాంబరం= బంగారముచేఁగఁపఁబడినవస్త్రముగలవాడును ; విరావతవిషాదాగ్రై=విరావతముయొక్కకొమ్మలకొనలచేత; ఉత్కృష్టకేణవక్షసం= గీఱఁబడుటయొక్కకాయలుగలతొమ్మగలవాడును; శశలోహితరాగేణ=కుండేటిసత్తురుయొక్కయెఱ్ఱదనమువంటియెఱ్ఱదనముగల; రక్తవాససా=ఎఱ్ఱనివస్త్రముచేత; సంవీతం=చుట్టఁబడినవాడును; అంబరేఁఆకాశమునందు ;

సంధ్యాతపేన = సంధ్యాకాలమునందలియొండచేత; సంవీతం=చుట్టఁబడిన; మేఘరాశిమివ(స్థితం) = మేఘసమూహమువలెనున్నవాడునగు; రాక్షసేంద్రం= రాక్షసేశ్వరుండగురావణుని ; దదశక(అధ్యావృతము)= చూచెను. అంత, రాముండు, ఆలంకాపురి గోపురశిఖరంబుననుండిన, దురాసదంబును దెల్లనివింజామరలచేనిరుగ్గలంకులవీవఁబడుచున్నవాడును జయసూచకంబగుశ్వేతచ్ఛత్రముతోఁ గూడినవాడును రక్తచందనాలంకృతుండును రత్నమయంబులగుసొమ్ములం దొడుగుకొన్నవాడును, నూతనమేఘంబువలెనల్లనిమేనివాడును, బలుమాటువిరావతగజంబుతోయుద్ధముచేసియుండుటవలనదానిదంతంబులపోటులచేఁగలిగిన కాయలతోనొప్పుచున్నవక్షస్థలంబుగల వాడునుగుండేటిరక్తంబువలె మిక్కిలియునెఱ్ఱవైనబంగారుజరీవలువలంగట్టుకొన్నవాడగుటచే, సంధ్యారాగా వృతంబగుమేఘసమూహముంబోలెఁ జూపట్టుచున్నవాడునగు, రాక్షసనాథుని రావణునింగనెను. అని, తాత్పర్యము.

పశ్యతాం వానరేంద్రాదాం రాఘవస్యాపి పశ్యతః

దశకనా ద్రాక్షసేంద్రస్య సుగ్రీవ స్సహసోద్ధితః. ౭
క్రోధవేగేన సంయుక్త స్స త్రేనచ బలేనచ
అచలాగ్రాదభోతాయ పుష్టువే గోపురస్థలే. ౮

టీక॥ అథ=అంత ; వానరేంద్రా సా=తటాలున; ఉద్ధితః=లేచినవాడై;
దాం=వానరశ్రేష్ఠులు; పశ్యతాం=చూ ఉత్తాయ=లేచి; గోపురస్థలే = గోపు
రుచుండగా; రాఘవస్యాపి= రాముం రప్రదేశమునందు; పుష్టువే=ఎగిరిన.
దును; పశ్యతః=చూచుచుండగా; సుగ్రీ అంత, వానరశ్రేష్ఠులు రాముండు
వః= సుగ్రీవుడు; రాక్షసేంద్రస్య=రా సుఖాచుచుండగానే , సుగ్రీవుండు,
క్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క ; ద రాక్షసరాజుండగు రావణుంజూచుటవ
శకనాత్=చూచుటవలన; క్రోధవేగే లనఁ, బరమకోపమునొంది, బలదైర్ఘ్యన
న=కోపవేగముతోను; సత్త్రేన్వనచ= దై మ్వతుండై, సువేలపర్వతశిఖరంబున
ర్యముతోను; బలేనచ= బలముతోను ; నుండి, తత్త్వణంబున , యారావణుండు
సంయుక్తః=కూడినవాడై ; అచలా స్తగోపురంబుపైకెగిరిన.
గ్రాతే=పర్వతశిఖరముననుండి; సహ అని, తాత్పర్యము.

స్థిత్యా మహూతకం సంప్రేక్ష్య నిభకయే నాంతరాత్తనా
తృణీకృత్య త ద్రక్ష స్సోఽబ్రవీ త్పరుషం వచః. ౯

టీక॥ సః=ఆసుగ్రీవుడు; మహూ తకం=కొంచెము సేపు; స్థిత్యా = ఉం టి; సంప్రేక్ష్య=చూచి; నిర్భయేన= భ వః = చూచును ; అబ్రవీత్ = చె ప్పెను.
యములేసి; అంతరాత్తనా = మనస్సు ఆసుగ్రీవుండు, కొంచెము సేపురా
తో; తత్=ఆ; రక్షః = రాక్షసుండగు వణుంజూచుచుండి , నిర్భయంబుగా,
రావణుని; తృణీకృత్యచ= తృణముగా నారావణుండుచేకరించి, పరుషవచన
నెంచియు; పరుషం=కఠినమయిన ; వ ముననిట్లుని చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

లోకనాధస్య రామస్య సఖా దాసోస్తి రాక్షస

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౬౦౫

స ౪౦

న మయా మోక్ష్యసేఽద్యత్సం పార్థివేంద్రస్య లేజసా. ౧౦

టీక॥ రాక్షసం = రాక్షసుడవగు రావణుడు = నాచేత; నమోక్ష్యసేదిమవంబుండఁబహుంబులకుఁబ్ర	యా = నాచేత; నమోక్ష్యసేదిమవంబుండఁబహుంబులకుఁబ్ర
ను; లోకనాథస్య = లోకంబులకుఁబ్ర	రావణుడా! నేను, లోకనాథుండ
భుండగు; రామస్య = రామనియ్యె	గు రామనిస్సేసీతుండను దాసుండ
కల; సఖా = స్నేహితుండను; దాసః =	ను; రాజశ్రేష్ఠుండగురామని తేజోబ
దాసుండను; అస్త్రి = అగుచున్నాను. అ	లంబున, నిష్పిష్టమనెనువిమవను. అ
ద్య = ఇష్టదు; త్వం = నీవు; పార్థివేం	ని, సుగ్రీవుండు రావణునితోఁజెప్పెను.
ద్రస్య = రాజశ్రేష్ఠుండగురామనియ్యె	అని, తాత్పర్యము.
కల; లేజసా = పరాక్రమముచేత; మ	

ఇత్యుక్త్వా సహసో తృత్య వ్రష్ణవే తస్య హాపరి

అకృవ్య మకుటం చిత్రం పాతయిత్వా పత ద్భృవి. ౧౧

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = అ	డంద్రోసిఃభువి = సేంద్రుండు ; ఆపత
సుగ్రీవుండు; ఇతి = ఇట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి;	త్ = వ్రాలెను.
సహసా = వెంకంబున; ఉత్తత్య = ఎగిరి;	అసుగ్రీవుండిట్లు, రావణునితోఁజె
తస్య = ఆరావణునియ్యెకల; ఉపరిత =	ప్పి, తటాలునఁజై కెగిరి, యతనికిరీటుంబు
పైకిని; వ్రష్ణవే = ఎగిరిను; చిత్రం = నా	నేలంబుడంద్రోసి, క్రిందికివ్రాలెను.
నావణమయిన; మకుటం = కిరీటుము	అని, తాత్పర్యము.
ను; అకృవ్య = ఈడ్చి; పాతయిత్వా = ప	

సమీక్ష్య తూర్ణ మాయాంత మాబధాషే నిశాచరః

టీక॥ నిశాచరః = రాక్షసుడయిన	వుని; సమీక్ష్య = చూచి; అబధాషే = చె
రావణుఁడు; తూర్ణం = శీఘ్రముగా;	ప్పెను.
ఆయాంతం = వచ్చుచున్న; తం = ఆసుగ్రీ	రావణుండు , అని వెంకంబునఁదన

మీదికడరుదున్నసుగ్రీవుంటాచి, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవ స్తవ్యం పరోక్షం మే హీనగ్రీవో భవిష్యసి. ౧౨

టీక॥ త్వం=నీవు; మే=నాయొక్క; కంఠముగలిగియుంటివి; ఇప్పుడునాన
పరోక్షం=మఱుంగున; సుగ్రీవః= సుంద మక్షమునకువచ్చినావుకావున, నింక
రమయినకంఠముగలవాడవు. హీనగ్రీ గంఠములేనివాడవవుదువు. అని, రా
వః=విడువఁబడినకంఠముగలవాడవు; వణుండు, సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను.
భవిష్యసి=కాగలవు. అని, తాత్పర్యము.

నీవునాపరోక్షంబున, సుందరమగు

ఇత్యుక్తో వృథాయ తం క్షీప్రం బాహుభ్యా మాక్షిప త్రలే
కంఠవ త్తం సముత్థాయ బాహుభ్యా మాక్షిప ద్ధరిః. ౧౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆ చేతులచేత; తం=ఆరావణుని; ఆక్షిప
రావణుడు; ఇతి=ఇట్లు; ఉక్త్వా = చె త్=తోసెను.
ప్రీతిః=చేచి; క్షీప్రం= శీఘ్రము ఆరావణుడు, ఇట్లుచెప్పి, శీఘ్రం
న; బాహుభ్యాం=చేతులచేత; తం= బునలేచి, యాసుగ్రీవునిచేతులతోనేలం
ఆసుగ్రీవుని; తలే = గోవురప్రదేశము బడఁద్రోసెను; అంతనాసుగ్రీవుడు,
నందు; ఆక్షిపత్=తోసెను. హరిః= చెండువలెఁడటాలున నెగిరి, చెండుచే
సుగ్రీవుడు; కంఠవత్ = చెండువలె; తులచేతను, ఆరావణుంబడఁద్రోసెను.
సముత్థాయ=ఎగిరి; బాహుభ్యాం= అని, తాత్పర్యము.

పరస్పరం స్వేదవిదగ్ధ గాత్రౌ

పరస్పరం శోణితదిగ్ధేదహౌ

పరస్పరం శ్లిష్ఠనిరుద్ధచేష్టౌ

పరస్పరం శాల్పలికింశుకౌ యథా. ౧౪

టీక॥ తౌ(అధ్యాహృతము)=ఆసుగ్రీవరావణులు; పరస్పరం= ఒండొరు

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౭

స ౪౦

లును; స్వేదవిదగ్ధగాత్రా = చెమటచేద
దుపబడినదేహముగలవారలయి; పర
స్వరం = ఒండొరులును; శోణితదగ్ధచే
హా = నెత్తురుచేతఁ బూయఁబడినదే
హముగలవారలయి; పరస్వరం = ఒండొ
రులును; శ్లిష్టనిరుద్ధచేష్టా = ఆలింగనము
లచేతనడ్డగింపఁబడినకదలుటలు గలవా
రలయి; పరస్వరం = ఒండొరులును; శా
ల్పలికింశుకావివ = బూరుగుచెట్టును
మోచుగుచెట్టునువలె; రేజతుః (అధ్యా

హృతము) = ప్రకాశించిరి.
ఆరావణసుగ్రీవులు, దేహమంత
యొండెమటగాఱ, దేహమంతయునెత్తు
రు వెల్లువలుగా, యుద్ధమునేయుచు,
గొంతదడవుపరస్పర దృఢాచింగనంబు
నవిశ్చేష్టలయి, యంత విడివడుచుఁ బు
ష్పితంబులగు శాల్పలికింశుకవృక్షంబు
లుంబోలెఁబ్రకాశించుచుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ముష్టిప్రహరైశ్చ తలప్రహరై
రరత్నిఘాతైశ్చ కరాగ్రఘాతైః
తా చక్రతు ర్యుద్ధ మసహ్యరూపం
మహాబలౌ వానర రాక్షసేంద్రౌ

టీక॥ మహాబలౌ = అధికమయినబల
ముగల; తా = ఆ; వానర రాక్షసేంద్రౌ =
వానరరాజుండగుసుగ్రీవుండును రాక్ష
సరాజుండగురావణుండును; ముష్టిప్ర
హరైశ్చ = పిడికిలిదెబ్బలచేతను; తల
ప్రహరైః = అటచేతిదెబ్బలచేతను; ఆ
రత్నిఘాతైశ్చ = మోఁచేయదెబ్బలచే
తను; కరాగ్రఘాతైః = గోళ్లగీటుటల
చేతను; అసహ్యరూపం = మిక్కిలియు

నసహ్యమయిన; యుద్ధం = యుద్ధము
ను; చక్రతుః = చేసిరి.
మహాబలశాలులగు నాసుగ్రీవరావ
ణులు ఒండొరులఁబిడిల్ల దృఢకొని
యు, నటచేతులం జఱచుకొనియు;
మోచేయలం బొడుచుకొనియు గోళ్ల
గీటుకొనియు, నట్లునానావిధంబును,
భయంకర ప్రకారంబునను యుద్ధంబు
గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

కృత్వా నియుద్ధం భృశ ముగ్రవేగా

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౦

కాలం చిరం గోవురవేదిమధ్య
ఉత్తి ప్య బాహ్య ప్య విసమ్య దేహా
పాదక్రమా ద్గోవురవేదిలగ్నా. ౧౫
అన్యోన్య మావిధ్య విలగ్న దేహా
తా పేతతు సానినిఖాతమధ్య

టీక|| ఉక్రవేగో = భయంకరమయి | దేహముగలవారలయి; సానినిఖాతమ
నవే = అనుగ్రహముగ్రహించు రావణులు; గో = ప్రాకారముయొక్కయునగడ్డ
వురవేదిమధ్య = గోవురమునందలితిన్నె లయొక్కయునడుమ ; పేతతు = ప
దనునును; చిరం = భక్తమయిన; కా
లం = కాలమునందు; భృశం = మిక్కిలి
పాదక్రమంబు = బాహుయధమును; యిలు, గోవురవేదిమధ్యంబున, బహుకా
ల్యంబున; ఉత్తి ప్య = ఎగురగొట్టు లముబాహుయధముగావించి, యొకరి
తొనితొని; ప్య = ఈదృశమున; దేహా = నొకరునొకరునుచును ఈదృశమున
దేహములను; విసమ్య = వంచుకొని; పా వంచుకొనుచు గోవురవేదికలయందుం
దక్రమంబు = పాదస్పృశమువలన; గో డియొక్కరిపైనొకరుపడికొట్టుకొనుచు
వురవేదిలగ్నా = గోవురమునందలితిన్నె నుజ్జిక్కరినొకరుదృఢంబుగాఁ గవుగి
లతోసంబంధించినవారలయి ; అన్యో లించుకొని, ప్రాకారపరిఖలనడుమంబ
న్యం = ఒండొరులును; ఆవిధ్య = కొట్టుకొ డిరి. అని, తాత్పర్యము.
నియు; విలగ్న దేహా = సంబంధించిన

ఉపేతతు ర్భూతల మస్పృశంతౌ
స్థిత్యా మహూతం త్వభినిశ్చసంతౌ. ౧౬
అలింగ్య చావల్లిఖ బాహుయోక్తౌ
స్సంయోజయామాసతు రాహవే తౌ

టీక|| తౌ = ఆనుగ్రహించు రావణులు; అహవే = యధమునందు ; భూతలం =

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౨౯

స ౪౦

నేలను, అస్పృశంతే = తాచనివారలయి; తిస్నేతతుః = ఎగిరిరి . మహా తాం = కొంచెము సేపు; స్థిత్యా = ఉండి; అభినిశ్చస్వసంతే = నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు; ఆలింగ్య = కవుఁగిలించుకొనియి; ఆవల్లభ = ఎగిరియి; బాహుయోక్తైః = చేతులనెదుపాశములచేత; సంయోజయామాసతుః = చుట్టుకొనిరి.

యుద్ధంబున, నానుగ్రివరావణులు, నేలనుండి యాకాశంబున కుద్గమించి యందుఁగొంతదడవుఁడి, నిట్టూర్పులు పుచ్చుచు, నొకరినొకరుకవుఁగిలించుకొనియెగురుచు, బాహుపాశంబులఁబరస్పరముబంధించుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

సంరంభశీతోబలసంప్రయుక్తా
సంచేరతు స్సంప్రతి యుద్ధమాగ్నేః ॥ ౧౭
శౌదూలసింహవివ జాతదర్ప
గజేంద్రప్రతాపివ సంప్రయుక్తా

టీక॥ సంప్రతి = అప్పుడు; తా(అధ్యాహృతము) = ఆనుగ్రివరావణులు; సంరంభశీతోబలసంప్రయుక్తా = అభినివేశముతోను అభ్యాసముతోను బలముతోను గూడినవారలయి; జాతదర్ప = కలిగినగర్వములుగల; శౌదూలసింహవివ = పెద్దపులులలోను త్రమములగు నవివలె; గజేంద్రప్రతాపివ = వీనుంగుగున్నలువలె; సంప్రయుక్తా = సంబంధించి

నవారలయి; యుద్ధమాగ్నేః = యుద్ధమాగములచేత; సంచేరతుః = సంచరించిరి. అప్పుడు, ఆనుగ్రివరావణులు, అభినివేశంబున అభ్యాసంబునను బలంబునను, పెద్దపులువలె వీనుంగుపిల్లలుంబోలె, నానావిధ యుద్ధమాగకంబులం బెనంగిరి. అని, తాత్పర్యము.

సంహత్య చాపీద్యవ తా పురోభ్యాం
నిపేతతు వైక యుగప ధరణ్యామ్. ౧౮
ఉద్యమ్య చాన్యోన్య మధిక్షిపంతే
సంవక్రమాతే బహుయుద్ధమాగ్నేః

టీక॥ తా = ఆసుగ్రీవరావణులు; సమత్య = కవులించుకొనియు; ఉర్రో భ్యాం = వత్సస్థులములచేత; అపీద్యవ = కొట్టుకొని; యుగపతే = ఏక కాలంబున; ధరణ్యాం = భూమియందు; నిశేతతుః = పడిరి. ("నై" అనునది పాదపూరణార్థము). ఉచ్యమ్య = చట్టుకొనియు; అన్యోన్యం = ఒండొరులను; అధిక్షిపంతా = ఆ ట్టేపించుడు; బహుయుద్ధమాగ్రై =

పెక్కు యుద్ధమాగ్రములచేత; సంజక్రమాతే = సంజరించిరి. ఆసుగ్రీవరావణులు, ఒకరినొకరు కవులించుకొని, తొమ్ములచేతగా ట్టుకొనియిద్దఱు నేక కాలంబున నేలంబడి; అంతనొకరినొకరు పట్టుకొని యా ట్టేపించుకొనుచు, నిట్లు వానావిధంబులుగ యుద్ధంబుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

వ్యాయామశితై బలసంప్రయుక్తై
క్లమం న తా జగ్జతు రాశు వీరౌ. ౧౯
బాహూ శ్చప్తై ర్వారణవారణాభై
నివారయంతౌ వరవారణాభౌ

టీక ॥ వ్యాయామశితై బలసంప్రయుక్తై = సాముయొక్క యభ్యాసము చేరిగలిగిన బలముతోఁగూడినవారలును; వీరౌ = పరాక్రమశాలులును; వరవారణాభౌ = శ్రేష్ఠములయిన యేనుంగుల యొక్క కాంతివంటి కాంతిగలవారలు నగు; తా = ఆసుగ్రీవరావణులు; వారణవారణాభై = ఏనుంగులకట్టు స్తంభములయొక్క కాంతివంటి కాంతిగల; బాహూ శ్చప్తై = చేతులలోను త్రమములగునాసిచేత; నివారయంతౌ = అడ్డ

గించుకొనుచును; ఆశు = శీఘ్రముగా; క్లమం = అలసటను; న జగ్జతుః = పొందరైరి. చక్కఁగా సాముచేసి యున్నవారలుకావున, బరాక్రమవంతులును మదపుటేనుంగులవంటివారలునగునాసుగ్రీవరావణులు, ఏనుంగులంకట్టు స్తంభంబులవంటి బాహువుల నొండొరులంకొట్టుకొనుచున్నను, అలసటనొందరైరి. అని, తాత్పర్యము.

చిరేణ కాశేనతు సంప్రయుక్తై
సంచేరతు మణంజలమాగ్రా మాశు. ౨౦

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము.

౬౩౧

స ౪౦

<p>టిక॥ చిరేణ-అధికమయిన; కాలేన తు=కాలము చేతనే ; సంప్రయక్త= కలసినసుగ్రీవరావణులు; ఆశు= శీఘ్ర ముగా; మండలమార్గం= చక్రాకా రమార్గమును; చేరతుం=పొందిరి. ఆసుగ్రీవరావణులు, ఇట్లు, బహు</p>	<p>కాలముయుద్ధము సేయుచుండి, యంతె, మండలాదినానావిధమార్గంబులఁ, ద మతమయుద్ధప్రసాధన చమతాకారం బు తేటపడ, యుద్ధంబుగాంచిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తౌ పరస్పర మాసాద్య యత్రా వన్యోన్యసూదనే
మాజాళావివ భక్షాథే వితస్థితే ముహుర్ముహుః. ౨౧

<p>టిక॥ తౌ=ఆసుగ్రీవరావణులు; ప రస్పరం=ఒండొరులన; ఆసాద్య=పొం ది; ఆన్యోన్యసూదనే=ఒండొరులచంఛ టయందు; యత్ర=ఆసక్తులయి; భ క్షాథే=ఆహారనిమిత్తము; మాజా లావివ= పిల్లులువలె ; ముహుర్ము</p>	<p>హుః=పలుమాటు; వితస్థితే=ఉండిరి. ఆసుగ్రీవరావణులు, ఒకరినొకరువ ధింపనాసక్తులయి, యాహారమునకై పొంచియుండుపిల్లులువలె , నప్పడప్పు దు, ఒకరిభిద్రంబునొకరు నెదకుడుడిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

మండలాని విచిత్రాణి స్థానాని వివిధానిచ
గోమూత్రికాణి చిత్రాణి గతప్రత్యాగతానిచ. ౨౨
తిరశ్చీనగతాన్యేవ తథా వక్రగతానిచ
పరిమోక్షం ప్రహరాణాం వజ్రానం పరిధావనమ్. ౨౩
అభిద్రవణ మాష్టావ మాస్థానంచ సవిగ్రహమ్
పరావృత్త మపావృత్త మవద్రుత మవప్లుతమ్. ౨౪
ఉపన్యస్త మపన్యస్తం యుద్ధమార్గ విశారదౌ
తౌ సంజేరతు రన్యోన్యం వానరేంద్రశ్చ రావణః. ౨౫

టిక॥ యుద్ధమార్గవిశారదౌ = | న; తౌ=ఆ; వానరేంద్రశ్చ = సుగ్రీవుఁ
యుద్ధమార్గములందుఁ బండితులయి డును ; రావణశ్చ = రావణుండు

న; విచిత్రాణి = నానావిధములగు; మం
డలాని = చక్రాకారగతులను ; వివి
ధాని = నానావిధములయిన; స్థానాని
చ = వైష్ణవ వైశాఖమండలప్రత్యావీధా
వీధములను స్థానములను ; చిత్రాణి =
నానావిధములయిన; గోమూత్రాణి =
గోమూత్రమువంటి కుటిలగమనముల
ను; గతప్రత్యాగతానిచ = దగ్గిఁకుఁబో
వుటలను వెనుకకుఁబోవుటలను; తగ్గిన
గతాన్యైవ = తిక్కగ్గుచునులును ; త
థా = అట్లు ; వక్రగతానిచ = స
వ్యాపనవ్యసంచారములను ; ప్రహ
రాణాం = దెబ్బల యొక్క ; పరి
మోక్షం = తప్పించుకొనుటను ; వజ్ర
నం = విడుచుటను ; పరిధావనం = చు
ట్టుఁదిరుగుటను ; అభిద్రవణం = అభిము
ఖముగాఁబోవుటను ; ఆస్థావం = కొం
దెముపోవుటను ; సవిగ్రహం = నిభా
యతతోఁగూడిన ; ఆస్థానం = ఉండుట
ను ; పరావృత్తం = పరాబ్జులుఁడైపో
వుటను ; ఆపావృత్తం = వెనుకకుఁ
బోవుటను ; అపద్రృతం = శరీరమును
సంకోచించివంగిపోవుటను ; అవస్థ
తం = అధోముఖముగాఁ బోవుట
ను ; ఉపస్య స్తం = ఎదిరిచేయిపట్టు
కొనుటకై తనచేయ్యిఁబట్టుకొనుటను ;
అపస్య స్తం = ఎదిరికొట్టివ్వకుండుట

కై తనచేతినిముడుచుకొనుటను ; ఆనో
న్యం = ఒండొరులనుగూచి ; సంజేర
తుః = చేసిరి.

యథామార్గంబులం బండితులగునా
సుగ్రీవరావణులు, చక్రాకారగమనం
బులును వైష్ణవ వైశాఖమండలప్రత్యావీ
ధావీధములను స్థానములును, గోమూత్ర
మువంటి కుటిలగమనములును ఉపసర్ప
ణాపసర్పణములును దిర్ఘగమనములును
సవ్యాపనవ్యవక్రగమనములును ఎదిరిదె
బ్బలదప్పించుకొనుట తనదెబ్బనుదప్పిం
చుకొననెదిరికొదెలిసినప్పుడు దెబ్బనుప
సంహరించుట ఎదిరినిలుచుండగా న
తని చుట్టుఁ దిరుగుట అభిముఖగమన
ము ఈషదగమనము దైవ్యమన నెది
రిన్ని నిగ్రహించి స్థిరంబుగా నుండుట
పరాబ్జుఖ గమనంబు నిలుచున్నట్లై
యుండి వెనుకకుఁ బోవుట శరీరసం
కోచంబున నెదిరిపట్టున నుండి తప్పిం
చుకొనుట ఎదిరిని గాలం దన్నుటకై
యధోముఖంబుగా నెగురుట , ఎదిరి
చేయిఁబట్టుకొనుటకై తనచేయి చాచు
ట , ఎదిరితనచేయిఁబట్టుకొన య
త్నించినప్పుడుతనచేయినిముడుచు కొ
నుట , ఈమాగములన్నియుఁ బ్ర
యోగించుచు, యథాంబు గావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౩౩

స ౪౦

ఏతస్మిన్నంతరే రక్షో మాయాబల మథార్తనః
ఆరబ్ధ ముపసంపేదే

టీక॥ అథ=అంత ; ఏతస్మిన్ అంత దే=ఆరంభించెను.
రే=ఈమధ్యమునందు; రక్షః= రాక్ష అంత, నట్లుపోరుచుండునప్పుడు, రా
సుండగు రావణుడు; ఆత్మనః=తనయొ వణుండు సోలితనమాయాబలంబుఁజూ
కొనఁగూర్చుకొని; మాయాబలం = మాయాబలము పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.
ను; ఆరబ్ధం=చేయుటకు ; ఉపసంపే

క్షాత్వా తం వానరాధిపః. ౨౬.
ఉత్పాత తదాకాశం జితకాశీ జితక్లమః

టీక॥ జితకాశీ=జయముచేఁ బ్రకా సమునుగూచిక; ఉత్పాతం=ఎగిరెను.
శిండుచున్నవాఁడును; జితక్లమః = జ జయశాలియు శ్రమములేనివాఁడు
యింపఁబడినయలనటగలవాఁడును; వా నగుసుగ్రీవుండు, ఆ రావణునితలంపెఁజిం
నరాధిపః= వానిర రాజుండునగుసుగ్రీ గి, తటాలుననాకాశంబునఁగ నెను.
వుండు; తం=ఆ రావణుని; క్షాత్వా= ఎ అని, తాత్పర్యము.
ఁజింగి; తదా=అప్పుడు; ఆకాశం= ఆక

రావణ స్థిత ఏవాత్ర హరిరాజేన వంచితః. ౨౭

టీక॥ రావణః=రావణుడు; హరి ఉండెను.
రాజేన= వానరేశ్వరుడగుసుగ్రీవునిచే రావణుండు , సుగ్రీవుండు మఱివ
త; వంచితః= మోసపుచ్చఁబడినవాఁ డ్యునని మోసపోయి యుచ్చట నెయుండె
డై; అత్రైవ = ఇచ్చటనే; స్థితః = ను. అని, తాత్పర్యము.

అథ హరివరనాథః ప్రాప్య సంగ్రామకీర్తికం
నిశిచరపతి మాజౌ యోజయిత్వా శ్రమేణ

గగన మివికాలం లంఘయిత్వా రు-సూను
హారివరగణమధ్యే రామపాశ్వణం జగము. ౨౮

<p>టీక॥ అథ=అంత; అర్క-సూనుః = సూర్యునికొడుకైన; హారివరనాథః= వానరవరులకుఁబ్రభువగు సుగ్రీవుఁడు; సంగ్రామకీర్తిఁ=యొద్దముదేఁ గలిగిన కీర్తిఁని; ప్రాప్యఁ=పొంది; ఆజౌ= యొద్దమునందు; నిశిఃపఁతిఁ= రాక్షసనాయకుండగురావణుని; శ్రేమేణ = అలసటతో; యోజయిత్వా=కూడునట్లుచేసి; అతివికాలం=మిక్కిలియు వికాలమయిన; గగనం= ఆకాశమును ; లంఘయి</p>	<p>త్వా=దాటి; హారివరగణమధ్యే= వానరశ్రేష్ఠులసమూహమునడుమ; రామపాశ్వణం=రామునిప్రక్కను ; జగము=పొందెను. అంత, సూర్యపుత్రుండగుసుగ్రీవుండు, యొద్దంబున, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిసోలించికిఁగొని, యతివికాలంబగునాకాశంబునకు లంఘించి, వానరమధ్యంబున, రామునిపాశ్వణభాగంబుఁజేరెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇతి స సవిత్వమాను స్తత్ర తత్ర-మ౯ కృత్వా
పవనగతి రసికం ప్రావిశ త్సంప్రహృష్టః
రఘవరన్యపమానో వేదధ్యాయక్ యుద్ధహర్షణం
తరుమృగగణ ముఖ్యైః పూజ్యమానో హరింక్రమ్. ౨౯

<p>టీక॥ సవిత్వమానుః=సూర్యపుత్రుండగు; సః=ఆ; హరింక్రమ్=వానరాధిపతియయినసుగ్రీవుఁడు; ఇతి=ఇట్లు; తత్ర=అచ్చట; తత్=ఆ; కమ౯=కార్యమును; కృత్వా= చేసి; సంప్రహృష్టః=మిక్కిలి-లియునంతసించినవాడై ; రఘవరన్యపమానో=రఘువంశమునందుంబుట్టినవారలతో శ్రేష్ఠుండగుదశరథమహారాజుకొడుకైన రామునికి; యు</p>	<p>ద్ధహర్షణం = యొద్దనంతోవమును; వేదధ్యాయక్=వృద్ధిబొందించుచు ; తరుమృగగణముఖ్యైః=వానరసమూహములోముఖ్యులయినవానరులచేత; పూజ్యమానః=పూజింపఁబడుచు; పవనగతిఁ=వాయువుయొక్క-గమనమువంటిగమనముగలవాడై; అసికం=సేనను; ప్రావిశత్=ప్రవేశించెను. సూర్యకుమారుండగు సుగ్రీవుం</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౩౫

స ౪౧

దు, అట్లు, రావణునితో యుద్ధంబు గాచు, వానరవీరుల బేటూజ్యమానుండై' వించి, పరమసంతుష్టుండై, శ్రీరామున వాయువేగంబున, వానరసేనం బ్రవేశిం కుయ్యుద్ధోత్సాహంబు వృద్ధిబొందించు చెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చత్వారింశస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ చత్వారింశస్సర్గటీక,
ముగిసినది.

ॐ

ఏక చ త్వారింశస్సగః ప్రారంభః.

అథ తస్మిన్విమిత్రాని దృష్ట్వా లక్ష్మణపూర్వజః
సుగ్రీవం సంపరివృజ్య తదా వచస మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ అథ=అంతఃతదా= అప్పుడు;	మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
లక్ష్మణపూర్వజః=లక్ష్మణుని యన్నయ	అంత, నప్పుడు, లక్ష్మణా గ్రహింప
గురాముండు; తస్మిన్=అసుగ్రీవునియం	గురాముండు, సుగ్రీవునియందు, యుద్ధ
దు; నిమిత్రాని= చిహ్నములను ; దృ	చిహ్నంబులంబూచి, యతనింగవుగ
ష్ట్వా=చూచి; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; సంప	రించుకొని, యిట్లుని, చెప్పెను.
రివృజ్య=కవుగిలించుకొని; వచసం=	అని, తాత్పర్యము,

అసమ్మంత్యో మయాసాధకం తదిదం సాహసం కృతం
ఏవం సాహస కమాణి న కుర్వంతి జనేశ్వరాః. ౨

టీ॥ త్వయా(అధ్యాహృతము)-నీచేతః; మయాసార్థం=నాతోఁగూడ; అసమ్మంత్య-

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౦

<p>అలోచింపక; తత్=అట్టి; ఇదం=ఈ; సాహసం=తెగువపని; కృతం=చేయఁబడినది. జనేశ్వరాః=రాజులు; ఏవం=ఇట్లు; సాహసకమాకాశి=తెగువపనులను; నకుర్వంతి=చేయరు.</p>	<p>నీవు, నాతోనాలోచింపక, గొప్ప సాహసముగావించినావు; రాజులు, ఇట్లుంతమాత్రము సాహస కార్యములంజేయరు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సంశయే స్థాప్య మాంచేదం బలంచ స విభీషణమ్
కష్టం కృతమిదం వీర సాహసం సాహసప్రియి. ౩

<p>టీక॥ సాహసప్రియి=సాహసమిష్టముగాఁగల; వీర=పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా! త్వయా (అధ్యాత్మము)=నీచేత; మాంచ=నన్నును; సవిభీషణం=విభీషణునితోఁగూడిన; ఇదం=ఈ; బలంచ=నైస్యమును; సంశయే=సందేహమునందు; స్థాప్య (స్థాపయిత్వా)=ఁజొచ్చి; కష్టం=కష్టమయిన; ఇ</p>	<p>దం=ఈ; సాహసం=తెగువ; కృతం=చేయఁబడినది. సాహసప్రియుండవువీరుండవునగు సుగ్రీవుఁడా! నీవు, నాకును విభీషణునకును ఈవానర సైన్యమునకంతయు గొప్పసందేహముగల్గునట్లుచేసి, యపాయకరమయిన యీసాహస కార్యముగావించినావు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇదానీం మాకృధా వీర ఏవం విధ మచింతితమ్

<p>టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగును; ఇదానీం=ఇప్పుడు; ఏవంవిధం=ఇట్టిదానిని; అచింతితం=అలోచింపబడకుండునట్లుగా; మాకృధాః=</p>	<p>చేయకుము. వీరుండవగుసుగ్రీవుఁడా! ఇంక నైసరిట్టికార్యమును, అలోచింపక, గావించుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

త్వయి కించి త్వమాపన్నే కిం కార్యం నీతయా మమ. ౪
భరతేన మహాబాహూ లక్ష్మణేన యవీయసా
శత్రుఘ్నేనచ శత్రుఘ్న స్వశరీరేణవా వ్రునః. ౫

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధ కాండము. ౬౩౭

స ౪౧

<p>టిక॥ మహాబాహు = పెద్ద చేతులు గలవాడవు; శత్రుఘ్న = శత్రువులఁజం పునట్టివాడవునగునుగ్రీవుఁడా! త్వయి- నీవు; కించితే = దేనినైనను ; సమాప- న్నే = పొందినవాడవుకాకా; మమ- నాకు; సీతయా = సీతచేఁగాని ; భరతే న = భరతునిచేతగాని; యివీయసా = త మ్ముడైన; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేతఁ గాని; శత్రుఘ్నీనవ = శత్రుఘ్నునిచేత</p>	<p>నుం గాని; ప్రణామం = ఇంక; స్వశరీరేణవా = నాదేహముచేతనుం గాని; కార్యం = ప ని; కించిమి? మహాబాహుండవుశత్రువుల వధిం చువాడవునగునుగ్రీవుఁడా! నీకు, ఏమై నహానిగలుగునెడ, సీతతోఁగాని భరతు నితోఁగాని లక్ష్మణునితోఁగాని శత్రు ఘ్నునితోఁగాని నాదేహముతోఁగాని, నాకేమికార్యము? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

త్వయీచా నాగతే పూర్వమితి మే నిశ్చితామతిః
జానతశ్చాపి తే వీర్యం మహేంద్ర వరుణోపమ. ౬

<p>టిక॥ మహేంద్రవరుణోపమ = దే వేంద్రునితోను వరుణునితోనుబోలి-గ లనుగ్రీవుఁడా! త్వయీచ = నీవును; అనా- గతే = రానివాడవయియుండకా; పూర్వం = మున్ను; తే = నీయొక్క; ఏ ర్యం = పరాక్రమమును; జానతశ్చాపి = తెలిసినవాడనైనను; మే = నాకు; మ</p>	<p>లిం = బుద్ధి; ఇతి = ఇట్లు; నిశ్చితా = నిశ్చ యమునొందినది. దేవేంద్రవరుణుల పరాక్రమము వంటిపరాక్రమముగలనుగ్రీవుఁడా! నీవు రాకమునువు, నాకునీపరాక్రమముజెలి సియున్నను, ఈప్రకారము నిశ్చయించి యుంటిని. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

హత్వాహం రావణం యుద్ధే సప్రత్ర బలవాహనమ్
అభిషిజ్యచ లంకాయాం విభీషణ మథాపిచ. ౭
భరతే రాజ్యమావేశ్య త్యక్త్యే దేహం మహాబల

<p>టిక॥ మహాబల = అధికమయినబల ముగలనుగ్రీవుఁడా! అహం = నేను; యు</p>	<p>ద్ధే = యుద్ధమునందు; సప్రత్రబలవాహ- నం = కొడుకులతోనునైననముతోను గు</p>
---	---

జ్ఞములతోనుగూడుకొనిన; రావణం =
రావణుని; హత్యా = చంపి ; లంకా
యాం = లంకాపురియందు; విభీషణం =
విభీషణుని; అభిషిచ్యచ = అభిషేకించి
యు; ఆధాపిచ = అటుపిమ్మటను ; భర
తే = భరతునియందు; రాజ్యం = రాజ్య
మును; ఆవేశ్య = ఉంచి; దేహం = దేహ
మును; త్యజ్య = విడువగలను.

మహాబలుండవగు సుగ్రీవుడా! నే

నుయధ్ధంబున రావణునిపుత్రబంధు నై
న్యసమేతంబుగావధించి, లంకయందు
విభీషణుఁబట్టాభిషిక్తుంగావించి, య
యోధ్యకుఁబోయి రాజ్యమును భరతు
నియధీనముఁజేసి, దేహంబువిడిచెదను.
అని, యిట్లునిశ్చయించుకొని యుంటిని.
అని, రాముండుసుగ్రీవునితోఁ జెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తమేవం వాదినం రామం సుగ్రీవః ప్రత్యభావత. ౮

టీక॥ సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు; వీవం
వాదినం = ఇట్లు చెప్పుచున్న; తం = ఆ ;
రామం = రామునిగూర్చి; ప్రత్యభావ
త = బదులుచెప్పెను.

సుగ్రీవుడు, రాముండట్లుచెప్పినమా
టనువిని, ఇట్లని, బదులుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తవ భార్యాప హతాకరం దృష్ట్వా రాఘవ రావణమ్
మక్షయామి కథం వీర జానక్ పౌరుష మాత్మనః. ౯

టీక॥ వీరం = పరాక్రమశాలివగు; రా
ఘవం = రాముడా! తవ = నీయొక్క; భా
ర్యాపహతాకరం = భార్యనపహరించి
నట్టి; రావణం = రావణుని ; దృష్ట్వా =
చూచి; ఆత్మనః = నాయొక్క ; పౌరు
షం = పౌరుషమును; కథం = ఎట్లు ; మ
క్షయామి = సహించును?

పరాక్రమ వంతుండవగు రాముఁ
డా! నీభార్యనపహరించినట్టి దుష్టుఁడ
గురావణునిఁబోచి నేను పౌరుషంబుగ
లవాడవై యుండి, యెట్లుసహించును?
అని, సుగ్రీవుండు రామునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౬౩౯

స ౪౧

ఇత్యేవం వాదినం వీర మభినంశ్య స రాఘవః

లక్ష్మణం లక్ష్మీసంపన్న మిదంవచన మబ్రవీత్. ౧౦

టీక॥ సః=ఆ; రాఘవః=రాముఁ	వనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
డు; ఇత్యేవంవాదినం=అనియిట్లుచెప్ప	అంత, రాముండు, సుగ్రీవునిమాట
చున్నట్టి; వీరం=పరాక్రమశాలియగు	నువిని, కాంతిమంతుఁడగు లక్ష్మణుం
సుగ్రీవుని; అభినంశ్య=పొగడి; లక్ష్మీ	జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
సంపన్నం=కాంతితోఁగూడిన ; లక్ష్మ	అని, తాత్పర్యము.
ణం=లక్ష్మణునిఁగూర్చి; ఇదం=ఈ; వ	

పరిగృహ్య దకం శీతం వనాని ఫలవంతిచ

బలౌఘం సంవిభజ్యేమం పూర్వవ్యా తిష్ఠేమ లక్ష్మణ. ౧౧

టీక॥లక్ష్మణం=లక్ష్మణుఁడా! శీతం=	దము.
చల్లని; ఉదకం=జలమును; ఫలవంతి=ఫ	లక్ష్మణుఁడా! మనము, చల్లనిజలం
లములుగల; వనానిచ=వనములను; పరి	బునుమంచిఫలంబులతోఁగూడిన వనంబు
గృహ్య=గ్రహించి; ఇమం=ఈ; బలౌ	లుంగల ప్రదేశంబుఁజేరి, సైన్యంబుల
ఘం=సేనాసమూహమును ; సంవిభ	జక్కి-ఁగా విభజించిపూర్వహంబులుగాఁ
జ్య=చక్కఁగా నేర్పఱచి; పూర్వవ్యా=	దీర్ఘకొనియుండము.
పూర్వహంబులుగాఁదీచి; తిష్ఠేమ=ఉం	అని, తాత్పర్యము.

లోకక్షయకరం భీమం భయం పశ్యా మ్యుపస్థితమ్

నిబహుళం ప్రవీరాణా మృతవానర రక్షసామ్. ౧౨

టీక॥ లోకక్షయకరం=లోకనాశ	వానరుల యొక్క-యు రాక్షసులయొ
మునుజేయునదియు; భీమం = భయం	క్క-యు. నిబహుళం=వధమును ; భ
కరమయినదియునగు; ప్రవీరాణాం =	యం=భయమును; ఉపస్థితం=సమీపిం
వికీరియింపరులగు ; మృతవానరర	చినదానిఁగా ; పశ్యామి = చూచు
క్షసాం = ఎఱుగుగొడ్డలయొక్క-యు	చున్నాను.

లోకనాశకరంబును భయంకరంబు దుహతులగుదురనితోచుచున్నది.
 నునగుభయంబొకటివాటిల్లి, ఋక్షవా అని, తాత్పర్యము.
 నరవీరులును రాక్షసవీరులును బెక్క-౦

వాతాశ్వ పరుషా వాంతి కంపతేవ వసుంధరా
 పర్వతాగ్రాణి వేపంతే పతంతి ధరణీరుహః. ౧౩

టీక॥ వాతాశ్వ=వాయువులును; ప పతంతి=పడుచున్నవి.
 రుషాః=కఠినములుగా; వాంతి=వీచు వాయువులు పరుషముగా వీచుచు
 చున్నవి. వసుంధరాచ=భూమియు; న్నవి; భూమికదలుచున్నది; పర్వతశి
 కంపతే=వడంకుచున్నది. పర్వతాగ్రా ఖరంబులు వడంకుచున్నవి; వృక్షంబు
 ణి=పర్వతశిఖరంబులు; వేపంతే=వడంకుచున్నవి; అని, తాత్పర్యము.
 కుచున్నవి. ధరణీరుహః=వృక్షములు; అని, తాత్పర్యము.

మేఘాః క్రవ్యాదసంకాశాః పరుషాః పరుషస్వనాః
 క్రూరాః క్రూరం ప్రవక్షంతి మిశ్రం శోణితబిందుభిః. ౧౪

టీక॥ మేఘాః=మేఘములు; క్రవ్యాద సినట్లుగా; ప్రవక్షంతి = తురియి
 సంకాశాః=మాంసభక్షకములగు జేగ చున్నవి.
 మొదలగుపక్షులతోసమానములయి; ప మేఘములు, క్రూరపక్షులుంబోలె
 రుషాః=కఠినములయిన; పరుషస్వ జాపట్టుచు, భయంకరంబుగా గజికం
 నాః=భయంకరమయిన ధ్వనిగలవై; చుచుభయంకరంబులయి, మహాభయ
 క్రూరాః=భయంకరములయి; క్రూ సూచకంబగునట్లుగా, నెత్తురు బిందువు
 రం=భయంకరముగా; శోణితబిందు లతోవాసగురియుచున్నవి.
 భిః=నెత్తురుబిందువులతో; మిశ్రం=కల అని, తాత్పర్యము.

రక్తచందన సంకాశా సంధ్యాపరమిదారుడా
 జ్వలన్య నిపత్యే త దాదిత్యా దగ్నిమండలమ్. ౧౫

శ్రీమద్రామాయణమఃయుద్ధకాండము.

౬౪౧

స ౪౧

టీక॥ సంధ్యా=సంధ్య; ర క్తచంద	హమును; నిపతతి=పడుచున్నది.
ససంకాశా= ఎఱ్ఱనిచందనముతో సమా	సంధ్య, ఎఱ్ఱనిచందనంబుంబోలెఁగా
నమయి; పరమదారుణా= మిక్కిలియు	లుచుమిక్కిలియుఁగఁగరంబయియు
భయంకరమయి; వతకాతే(అధ్యాహ్న	న్నది; ఇదిగో, సూర్యమండలంబుననుం
తము)=ఉన్నది. ఆదిత్యాతే=సూర్యు	డి, మండుచున్నయగ్నిఖండంబులు పడు
నివలన; ఏతత్=ఈ; జ్వలత్=మండు	చున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
చున్న; అగ్నిమండలంబ=అగ్నిసమా	

ఆదిత్య మభివాశ్యంతి జనయంతో మహద్భయమ్
దీనా దీనస్వరా ఘోరా అప్రశస్తా మృగద్వీకాః. ౧౬

టీక॥ అప్రశస్తాః= మంచివికానివి	నికెదురుగా ; వాశ్యంతి = అలుచుచు
యై; ఘోరాః=భయంకరములనగు;	న్నవి.
మృగద్వీకాః=మృగములునుబట్టులును;	అమంగళకరంబులును భయంకరం
దీనాః=దీనములయి; దీనస్వరాః=దీన	బులునగుమృగపక్షులు, దీనంబులయి ,
మయినప్పటిగలవై; మహాత్=అధికమ	మహాభయంబుగఁగఁజేయుచు , దీన
యిన; భయం=భయమును; జనయం	కరంబున, సూర్యున కెదురునిలుచుండి
తః=కలిగించుచు; ఆదిత్యమభి=సూర్యు	యలుచుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

రజన్యా మప్రకాశశ్చ సంతాప యతి చంద్రమాః
కృష్ణరక్తాంశు పర్యంతో యథా లోకస్య సంతయే. ౧౭

టీక॥ రజన్యా=రాత్రియందు; చం	యందుఁగలవాఁడై; సంతాపయతి= త
ద్రమాః=చంద్రుడు; లోకస్య= లోక	పింపఁజేయుచున్నాఁడు.
మయొక్క; సంతయేయథా= వినాశ	ప్రలయకాలమునందుంబోలె, రా
మునందువలె; అప్రకాశః= కాంతిలేని	త్రికాలంబునఁజంద్రుండుకాంతిహీనుం
వాఁడై; కృష్ణరక్తాంశుపర్యంతః= నల్లని	డై, నలుపునెఱ్ఱఁడనంబునుకొనయందుఁ
వియునెఱ్ఱనివియుఁగిరిణంబులు	గలవాఁడై, సంతాపంబు గలిగించుచు

న్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

హ్రస్వో రూఠో ప్రశస్తశ్చ పరివేష స్ఫులాహితః

టీక॥ పరివేషః = గాలిగుడి; హ్రస్వము) = ఉన్నది.

స్వః = కుటుచదిగాను; అప్రశస్తశ్చ = అచంద్రునిపరివేషము, హ్రస్వముగా
శుభకరముగాను; రూఠః = భయంకర సుభయంకరముగాను రక్తవణముగా
ముగాను; సులోహితః = మిక్కిలియైన సజ్జాపట్టుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.
జ్ఞినిదిగాను; వత్తే (అధ్యాహృత

ఆదిత్య మండలే నీలం లక్ష్మ లక్ష్మణ దృశ్యతే. ౧౮

టీక॥ లక్ష్మణం = లక్ష్మణుడా! ఆది లక్ష్మణుడా! సూర్యమండలంబున
త్యమండలే = సూర్యమండలమునందు ; నల్లనికలంకంబు కనుపట్టుచున్నది.
నీలం = నల్లని; లక్ష్మ = చిహ్నము; దృశ్య అని, తాత్పర్యము.
తే = చూడబడుచున్నది.

దృశ్యంతే న యథావచ్చ నక్షత్రాణ్యభి వత్తే
యగాంతమివ లోకస్య పశ్య లక్ష్మణ శంసతి. ౧౯

టీక॥ లక్ష్మణం = లక్ష్మణుడా! నక్షత్రం = చూడుము.
తాజీవం = నక్షత్రములును; యథావ లక్ష్మణుడా! నక్షత్రంబులును మలి
తే = ఎప్పటియట్లు; నదృశ్యంతే = చూడ నంబులయియున్నవి; ఈదునికామిత్రం
బడవు. లోకస్య = లోకముయొక్క; యు బులన్నియు, లోకవినిశంబుం దెల్పుచు
గాంతం = ప్రలయమును; శంసతీవ = తె న్నవి. అని, తాత్పర్యము.
ప్పడున్నట్లు; అభివత్తే = ఉన్నది. ప

కాకా శ్చేన్మాస్తథా గృధ్రా నీచైః పరిపతంతి

శివాశ్చ ప్య శివావాజః ప్రవదంతి మహాస్వనాః. ౨౦

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౪౩

స ౪౧

టిక్కాకాకాః=కాకులును; శ్యేనాః=	లగు;వాచః=నూటలును;ప్రవదంతి=చే
డేగలును; తథా=అట్లు; గృధ్రాః=గ	ప్పచున్నవి.
ద్దలును; నీచైః= నీచపక్షులతో; పరిప	కాకులునుడేగలునుగద్దలును నీచప
తంతిప = చేరుచున్నవియు. శివాశ్చ	క్షులతోఁజేరియున్నవి;నక్కలును, పే
పి=నక్కలును; మహాస్వనాః= గొప్ప	రెలుంగుననమంగళధ్వనులు నేయుచు
ధ్వనిగలవై ; అశివాః=అమంగళకరము	న్నవి. అని,తాత్పర్యము.

క్షీప్ర మద్య దురాధమాం లంకాం రావణపాలితామ్
అభియామ జవేనై వ సర్వతో హరిభి ర్వృతాః. ౨౧

టిక్కాక్షీప్రం= శీఘ్రముగా; సర్వ	పోవుదము.
తః=అంతటను; హరిభిః=వానరులచే	ఇంక,మనము , సమస్తవానరులం
త;వృతాః=చుట్టఁబడినవారలమయి;అ	గూడి,యిప్పుడె,దురాధమాంబును రా
దైత్యవ=ఇప్పుడె; జవేన= వేగముచే	వణబాహురక్షితంబునగులంకాపురికిశీ
త; దురాధమాం= ఎదిరింపనలవిగా	ఘ్రింబునంబోవుదము.అని, రాముండు
నిదియు; రావణపాలితాం= రావణు	లత్క్షణునితోఁజేప్పెను.
నిజేఁ బాలింపఁబడినదియు నగు; లం	అని,తాత్పర్యము.
కాం=లంకాపురినిగూర్చి; అభియామ=	

ఇత్యైవం సంవదత్ పీరో లత్క్షణం లత్క్షణాగ్రజః
తస్మా దవాతర చ్చీఘ్రిం పర్వతాగ్రా న్మహాబలిః. ౨౨

టిక్కామహాబలిః= అధికమయినబల	దత్=చెప్పెను;శీఘ్రిం=శీఘ్రముగా;త
ముగల;లత్క్షణాగ్రజః= లత్క్షణునియ	స్మాత్=అ;పర్వతాగ్రాత్=పర్వత శిఖ
న్నయగు;పీరః= పరాక్రమశాలియయి	రముననుండి;అవాతరత్=దిగను.
న రాముండు;ఇతి=అని;ఏవం=ఇట్లు; ల	అట్లు మహాబలుండును లత్క్షణుని
త్క్షణం=లత్క్షణుని గూచిక ; సంవ	యన్నయునగురాముండు , లత్క్షణుని

తోఁజెప్పుడు, శీఘ్రంబున, నాపర్వతశిఖ |
రంబుననుండి, దిగెను.

అని, తాత్పర్యము.

అవతీర్యచ ధర్మాత్మా తస్మా జ్వేలా త్స రాఘవః
పరైః పరమదుర్ధవం దదర్శ బల మాత్మనః. ౨౩

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుండ | చెను.
గుఃసః = ఆ; రాఘవః = రాముఁడు; తస్మా
త్ = ఆ; జ్వేలాత్ = పర్వతముననుండి; ఆ
వతీర్యచ = దిగ్గియు; పరైః = శత్రువులచే
త; పరమదుర్ధవం = ఎంతమాత్రము
నెదిరింపనలవిగానట్టి; ఆత్మనః = తనయొ
క్క; బలం = నైన్యమును; దదర్శ = చూ

ధర్మాత్ముఁడగునారాముండు,
ఆపర్వతశిఖరంబుననుండిదిగి శత్రువుల
కుదుర్ధవంబయివెలయుచున్న తన
వానర సైన్యముంబాచెను.
అని, తాత్పర్యము.

సన్నహృతు ససుగ్రీవః కపిరాజ బలం మహత్
కాలజ్ఞో రాఘవః కాలే సంయుగా యాభ్యుదయత్. ౨౪

టీక॥ కాలజ్ఞః = కాలముఁజెలిసిన ; చెను.
రాఘవః = రాముఁడు; ససుగ్రీవః = సుగ్రీ
వునితోఁగూడినవాఁడై; మహత్ = గొ
ప్పదియగు; కపిరాజబలం = వానరరా
జుండగుసుగ్రీవుని సేనను; సన్నహృతు =
ప్రోత్సాహపటచియు; కాలే = యుక్త
కాలమునందు; సంయుగాయ = యుద్ధ
ముకొఱకు; అభ్యుదయత్ = ప్రేరిం

ఏదియేకాలంబునం జేయవలయు
నోయావివరంబునంతయుంజక్కగాఁ
జెలిసినట్టిరాముండు, సుగ్రీవునితోఁగూ
డ, నవానర సేననంతయుఁబ్రోత్సాహ
పటచి, యుక్తకాలంబున, యుద్ధంబున
కాక్షాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః కాలే మహాబాహు ర్భలేన మహతావృతః
ప్రస్థితః పురతోధన్వీ లంకా మభిముఖః పురీమ్. ౨౫

టీక తతః=అంతఃకాలే=ప్రాతః	తః=బయలుదేరిన.
కాలమునందు;మహాబాహుః=పెద్దచే	అంతప్రాతఃకాలంబున, మహాబా
తులుగల;ధన్వీ=గొప్పధనుస్సుగల రా	హుండగురాముండు, ధనుర్ధరుండై,
ముండు;మహాతా=గొప్పదగు;బలేన=	యసంఖ్యసైన్యంబువెంబడింప,లంకాన
సైన్యముచేత;వృతః=చుట్టంబడినవా	గరాభిముఖుండై,పోయెను.
డై;లంకాం=లంకయును;పురీం=పట్టణ	అని, తాత్పర్యము.
మునుగూచిఁ;పురతః=ముందఱ;ప్రస్థి	

తం విభీషణసుగ్రీవా హనుమాన్ జాంబవా న్నరః
ఋక్షరాజస్తథా నీలో లక్ష్మణశ్చ స్యాయుస్తదా. ౨౬

టీక తదా=అప్పుడు;తం=ఆరా	లక్ష్మణుండును; అన్వయుః= వెంబడిం
ముని; విభీషణసుగ్రీవా= విభీషణుండు	చిరి.
నుసుగ్రీవుండును; హనుమాన్=హ	అప్పుడు,విభీషణుండును, సుగ్రీవుం
నుమంతుండును; జాంబవాన్=జాంబ	దునుహనుమంతుండును జాంబవంతుం
వంతుండును; నలః=నలుండును; త	దును నలుండును సుషేణుండునునీలుం
థా=అట్లు;ఋక్షరాజః=సుషేణుం	డును, లక్ష్మణుండును,రాముని వెంబ
డును; నీలః=నీలుండును; లక్ష్మణశ్చ=	డించిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము,

తతః పశ్యాత్సుమహతీ పుతనార్జు వనౌకసాం
ప్రచ్ఛాద్య మహతీం భూమి మనుయాతి స్త రాఘవమ్. ౨౭

టీక తతః=పశ్చాత్=అటుపిమ్మట ;	రాఘవం=రాముని; అనుయాతిస్త =
సుమహతీ=మిక్కిలియుగొప్పదగు;ఋ	వెంబడించినది.
క్షవనౌకసాం=ఎలుగుగొడ్డులయొ	అంత,ననంతంబగుఋక్షవానరసేన,
క్కయు వానరులయొక్కయు; పుత	యతివిస్త్రీణంబుగాభూమినాచ్ఛాదిం
నా=సేన; మహతీం=అధికమయిన ;	చి, రామునివెంబడించిపోయినది.
భూమిం=భూమిని; ప్రచ్ఛాద్య=కప్పి;	అని, తాత్పర్యము.

తైల శృంగాణి శతశః ప్రవృద్ధాంశ్చ మహీరుహాన్
జగృహుః కుంజరప్రఖ్యా వానరాః పరవారణాః. ౨౮

టీక॥ కుంజరప్రఖ్యాః = ఏనుంగుల జగృహుః = పట్టుకొనిరి.
తోనమానులును; పరవారణాః = శత్రు ఏనుంగులంతటి దేహంబుగలవారలు
వులనడ్డగించువారలునగు; వానరాః = సుశత్రువులపారింపంజాలినవారలునగు
వానరులు; శతశః = నూలునూలులు వానరులు, వేలకొలదిపర్వతశిఖరంబు
గా; తైలశృంగాణి = పర్వతశిఖరముల లనుగొప్పవృక్షంబులనుధరించిరి.
ను; ప్రవృద్ధాన్ = మిక్కిలియుండెరిగి అని, తాత్పర్యము.
న; మహీరుహంశ్చ = వృక్షములను ;

తాతు దీఘేణ కాలేన భ్రాతరా రామలక్ష్మణౌ
రావణస్య పురీం లంకా మా సేదతు రరిందమా. ౨౯

టీక॥ అరిందమా = శత్రువులనడఁ పొందిరి.
గఁద్రొక్కనట్టి; భ్రాతరా = తోడబుట్టు శత్రువులనడఁగ ద్రొక్కఁజాలినట్టి
వులగు; తా = ఆ; రామలక్ష్మణౌ = యారామలక్ష్మణులు, అట్లు, సేనాస
రామలక్ష్మణులును; దీఘేణ = నిడు హితులయిపోవుచు, దీఘకాలంబున
పైన; కాలేన = కాలముచేత ; రావణ కు, రావణునిలంకాపురింజేరిరి.
స్య = రావణునియొక్క; పురీం = పట్టణ అని, తాత్పర్యము.
మయిన; లంకాం = లంకను; ఆ సేదతుః =

పతాక మాలినిం రమ్యా ముద్యానవరశోభితామ్
చిత్రవప్రాం సుదుష్ప్రీపా ముచ్చైఃప్రకారతోరణామ్. ౩౦
తాం సురైరపి దుర్ధమాణాం రామ వాక్య ప్రచోదితాః
యథానివేశం సంపీడ్య న్యచిశంత వనాకసః. ౩౧

టీక॥ వనాకసః = వానరులు; రామ జేరింపఁబడినవారలయి; పతాకమాలి
వాక్యప్రచోదితాః = రామునిమాటచే నీం = ధ్వజములయొక్క పజ్జిగలది

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౪౭

స ౪౧

యు;రమ్యాం=రమణీయమును;ఉద్యా
నవరశోభితాం=ఉద్యావృశేష్ఠములచేఁ
బ్రకాశించుచున్నదియు; చిత్రవప్రాం=
నానావిధమయినకోటగలదియు;సుదు
ప్రాపాం=పొందఁగూడనిదియు;ఉచ్చైః
ప్రాకారతీరణాం=ఉన్నతములయిన
ప్రాకారములును బహిద్వాకరములు
నుగలదియు;సురైరపి=దేవతలచే నైన
ను;దుర్భాషాం=ఎదిరింపనలవి గాని
దియునగు;తాం=ఆలంకారుని ; య
ధానివేశం=తమతమస్థానముల నతిక్ర
మింపక;సంపీడ్య=పీడించి; న్యవేశంత=

విడిసిరి.
అంతనావాసరులు, రామునియాజ్ఞం
జేసి,ధ్వజసమూహాలంకృతంబును, ర
మణీయంబునుఉద్యానవనంబుల నొప్పు
చున్నదియునానావిధమయిన కోటగల
దియు,శత్రువులకుఁ బొందఁగూడ నిది
యు,ఉన్నతప్రాకారతీరణంబులు గ
లదియు, దేవతలకేనియెదిరింపనలవిగా
నిదియునగునాలంకారుని , దమతమ
స్థానంబులనిరోధించి,విడిసిరి.
అని,తాత్పర్యము.

లంకాయా స్తూ త్తరద్వారం శైలశృంగ మివోన్నతమ్
రామ స్సహాజో ధన్వీ జుగోపచ రురోధచ. ౩౨

టీక॥ధన్వీ=గొప్పధనుస్సుగల; రా
మః=రాముండు; సహానుజః=తమ్ముని
తోఁగూడినవాఁడై ; శైలశృంగ మివ
(స్థితం)=పర్వతశిఖరమువలెనున్న; ఉ
న్నతం= పొడవయిన; లంకాయాః=
లంకయొక్క; ఉత్తరద్వారంతు = ఉ

త్తరభువాకిలిని; జుగోపచ= రక్షించె
ను;రురోధచ=ఆడ్డగించెను.
రాముండునులత్క్షణసహితుండై ,
పర్వత శిఖరముం బోలె నత్యున్నతం
బయినలంకాపురి యుత్తర ద్వారంబు
ను, నిరోధించెను. అని,తాత్పర్యము.

లంకా ముపనివిష్టశ్చ రామో దశరథాత్మజః
లత్క్షణానుచరోవీరః పురీం రావణ పాలితామ్. ౩౩
ఉత్తరద్వార మాసాద్య యత్ర తిక్తతి రావణః

టీక॥ వీరః=పరాక్రమశాలియు; లత్క్షణానుచరః = లత్క్షణుండువెంట

డించువాఁడు గాఁగలవాఁడును ; దశర	లంకయును; పురీం=పట్టణమును ; ఉపని
థాత్త జః= దశరథమహారాజుకొడుకు	విష్వక్స=సమీపించివిడిసెను.
సగు; రామః=రాముండు; యత్ర=ఎ	పరాక్రమవంతుండును దశరథ మ
చ్చట, రావణః=రావణుండు; తిష్ఠతి=	హారాజువుత్తుండునగు రాముండు ల
ఉన్నాఁడో; తత్(అధ్యాహృతము)=	క్షుణసహితుండై, రావణుండెచ్చట
ఆ; ఉత్తరద్వారం=ఉత్తరపునాకిలిని;	నున్నాఁడో, అట్టిలంకాపురి యుత్తర
ఆసాద్య=పొంది; రావణపాలితాం=	ద్వారంబున నెనిరోధించియుండెను.
రావణునిజేదాలింపఁబడిన; లంకాం=	అని, తాత్పర్యము.

నాన్యో రామాద్ధి తద్వారం సమర్థః పరిరక్షితుమ్. ౩౪

రావణాధిష్ఠితం భీమం వరుణేనేవ సాగరమ్

సాయుధై రాక్షసైర్భీమై రభిగుప్తం సమంతతః. ౩౫

లఘూనాం త్రాసజననం పాతాళమివ దానవైః

టిక॥ రావణాధిష్ఠితం=రావణునిజే	న్నదియు; లఘూనాం=అల్పులకు; త్రా
సధిష్ఠింపఁబడినదియు; వరుణేనేవ= వరు	సజననం=భయమును బుట్టించునదియు
ణునిచేత; అధిష్ఠితం (అధ్యాహృత	నగు; తత్=ఆ; ద్వారం= ఉత్తరద్వా
ము)=అధిష్ఠింపఁబడిన; సాగరమివ (స్థి	రమును; పరిరక్షితుం = రక్షించుటకు;
తం)=సముద్రమువలెనున్నదియు ; భీ	రామాత్=రామునికన్న; అన్యః= ఇత
మం=భయంకరమయినదియు; సమంత	రుండు; సమర్థోహి= సమర్థుఁడు
తః=అంతటను; సాయుధైః= ఆయుధ	గాఁడుగదా!
ములతోఁగూడినవారలును; భీమైః= భ	సాక్షాద్రావణాధిష్ఠితంబును వరు
యంకరులునగు; రాక్షసైః= రాక్షసుల	ణాధిష్ఠితంబగుసముద్రంబువలె నున్నది
చేత; అభిగుప్తం=రక్షింపఁబడినదియు;	యు, భయంకరాకారంబును, భయం
దానవైః=దానవులచేత; అభిగుప్తం(అ	కరాకారులును ఆయుధధారులునగు
ధ్యాహృతము)=రక్షింపఁబడిన ; పా	రాక్షసులచేనురక్షితంబును దానవరక్షి
తాళమివ(స్థితం)= పాతాళమువలెను	తంబగు పాతాళంబువలెనున్నదియు,

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౪

స ౪౧

నల్పులకుభయంకరంబునగు , నాయు ముందుదక్క-మఱి యెవ్వండును సమ
త్తరద్వారంబు నిరోధించుటకు , రా ధుండుగాఁడు.అని,తాత్పర్యము.

విస్యస్తాని చ యోధానాం బహూని వివిధానిచ. ౩౬
దదర్శా యుధజాలాని తత్రైవ కవచానిచ

టీక|| రామః(అధ్యాహృతము) = దదర్శ=చూచెను.
రాముండు; తత్రైవ=అచ్చటనె; విస్య రాముండాయు త్తరద్వారంబున ,
స్తాని=ఉంచఁబడిన;యోధానాం= భ రాక్షసయోధులంబుకొనిన, నానావి
టులయొక్క; బహూని=అనేకములు ధంబులగు పెక్క-యొధసమూహము
ను; వివిధానిచ=నానావిధములునగు; లను గవచంబులనుంజూచెను.
ఆయుధజాలానిచ = ఆయుధసమూ అని,తాత్పర్యము.
హములను; కవచానిచ=కవచములను;

పూర్వంతు ద్వారమాసాద్య నీలో హరిచమూపరిః. ౩౭
అతిష్ఠ త్సహజైందేన ద్వివిదేనచ వీర్యవాక్

టీక|| వీర్యవాక్ = అధికమయినప విదేనచసహ=ద్వివిదునితోనుంగూడ ;
రాక్రమముగల; హరిచమూపరిః=వా అతిష్ఠల్=ఉండెను.
నరసేనానాయకుఁడగు; నీలిః= నీలుఁ పరాక్రమవంతుండగువానరసేనా
డు; పూర్వం= తూర్పుదిక్కుననుండు నాయకుండునీలిండు, పూర్వద్వారం
నట్టి;ద్వారంతు=వాకిలిసే;ఆసాద్య = బున, మైందద్వివిదసహతుండై, నిలిచి
పోంది; మైందేన= మైందునితోను; ద్వి యుండెను.అని,తాత్పర్యము.

అంగదో దక్షిణ ద్వారం జగ్రాహ సుమహాబలిః. ౩౮
ఋషభేణ గవాక్షేణ గజేన గవయేనచ

టీక|| సుమహాబలిః=మిక్కిలియైన దుండు; ఋషభేణ=ఋషభునితోను ;
ధికమయినబలముగల; అంగదః=అంగ గవాక్షేణ=గవాక్షునితోను ; గజేన=

గజానితోను; గవయేనవ = గవయేని
తోను; సహితః = కూడినవాడై; దక్షి
ణద్వారం = దక్షిణపువాకిలిని; జగ్రహ =
గ్రహించెను.

మహాబలుండగునంగదుండు, ఋష
భగవాతులను, గజగవయులనుంగూ
డి, దక్షిణద్వారంబున గావలియుండె
ను. అని, తాత్పర్యము.

హనుమాన్ పశ్చిమద్వారం రరత్ బలవాన్ కపిః. ౩౯
ప్రమాధి ప్రఘసాభ్యాంచ వీరై రన్యైశ్చ సంగతః

టీక॥ బలవాన్ = అధికమయినబల
ముగల; హనుమాన్ = హనుమంతుండ
ను; కపిః = వానరుండు; ప్రమాధి ప్రఘసా
భ్యాంచ = ప్రమాధితోను ప్రఘసునితోను;
అన్యైః = ఇతరులయిన; వీరైశ్చ = వాన
రవీరులతోను; సంగతః = కూడినవాడ

డై; పశ్చిమద్వారం = పడమటివాకిలిని;
రరత్ = రక్షించెను.
బలవంతుండగుహనుమంతుండు, ప్ర
మాధి ప్రఘసులుమున్నగువానర వీరుల
తోఁగూడి, పడమటివాకిలినిరక్షించుచుం
డెను, అని, తాత్పర్యము.

మధ్యమే చ స్వయం గుత్తే సుగ్రీవ స్సమత్థత. ౪౦
సహసరై వ హారిశ్శ్రేష్ఠై స్సుపణాశ్వసనోపమైః

టీక॥ సుగ్రీవః = సుగ్రీవుండు ; స్వ
యం = తాను; సుపణాశ్వసనోపమైః =
గరుత్మంతునితోను నాయువుతోనుంబో
లి-గల; హారిశ్శ్రేష్ఠైః = వానరశ్రేష్ఠుల
తో; సరై వ్విస్సహ = అందఱితోనుంగూ
డ; మధ్యమే = నడుమనుండునట్టి; గుత్తే =
సేనాభాగమునందు; సమత్థత = ఁం
డెను.

సుగ్రీవుండు, గరుడానిల సమానుల
గువానరశ్రేష్ఠులంగూడి, బలవంతులగు
రావణేంద్రజిత్తులతోఁబోరు, రామహ
నుమంతుల కిర్వురకును గాకాక్షిన్యా
యంబున సాహాయ్యంబు గావింతుట
కై, యుత్తరపశ్చిమద్వారంబులనడుమ
నుండెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరాణాంతు వత్త్రింశ తో-ట్యుః ప్రఖ్యాతయాధపాః. ౪౦

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౫౧

స ౪౧

నిపీడ్యో పనివిష్టాశ్చ సుగ్రీవో యత్ర వానరః

<p>టీక॥ యత్ర=ఎచ్చట; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడను; వానరః=వానరుఁడు; అవతత (అధ్యాహృతము)=ఉండెను; తత్ర (అధ్యాహృతము)=అచ్చట; ప్రఖ్యాతయూధపాః=ప్రసిద్ధులగు యూధపతులుగల; వానరాణాం=వానరులయొక్క; వత్తికింతోట్యస్తు=ముప్పదియాఱుకోటులుమాత్రము ; నిపీ</p>	<p>డ్య=పీడించి; ఉపనివిష్టాశ్చ = విడిసినవియు. సుప్రసిద్ధులగు యూధ పతులతోఁ గూడిన, ముప్పదియాఱుకోటులు వానరులు, లంకాపురినిరోధించి, సుగ్రీవుండున్నస్థలంబుననుండిరి. అని, తాత్పర్యము</p>
---	---

శాసనేనతు రామస్య లక్ష్మణ స్సవిభీషణః. ౪౨
ద్వారేద్వారే హరీణాంతు కోటింకోటిం న్యవేశయత్

<p>టీక॥ రామస్య=రామనియొక్క ; శాసనేనతు=ఆజ్ఞ చేతనే; సవిభీషణః=విభీషణునితోఁగూడిన; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; ద్వారేద్వారే=ప్రతిద్వారమునందు; హరీణాం=వానరులయొక్క ; కోటింకోటింతు = కోటినికోటినిమా</p>	<p>త్రము; న్యవేశయత్ = ఉంచెను. రామనియనతిండేసి, లక్ష్మణుండును విభీషణుండును, బృతిద్వారంబునను, గోటికోటివానరులవంతునిలిపిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

పశ్యేమేనతు రామస్య సుగ్రీవ స్సహ జాంబవాః. ౪౩
అదూరా న్తద్యమే గుత్తే తస్థౌ బహు బలానుగః

<p>టీక॥ రామస్య=రామనియొక్క; పశ్యేమేనతు=పశ్యమపాశ్చ్యముననె; అదూరాత్=సమీపమున; తద్యమే=నడిమిదైన; గుత్తే=సేనాప్రదేశమునందు; సహజాంబవాః=జాంబవంతునితోఁగూడిన; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; బహుబలానుగః=అధికమయిన సైన్యము వెంబడిండు నదిగాఁగలవాఁడై; తస్థౌ=ఉండెను.</p>	<p>సహజాంబవాః=జాంబవంతునితోఁగూడిన; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; బహుబలానుగః=అధికమయిన సైన్యము వెంబడిండు నదిగాఁగలవాఁడై; తస్థౌ=ఉండెను.</p>
--	---

రామునకుఁ బుట్టిమ పాశ్వకంబున, ధ్యగుల్లంబుననుండెను.
సమీపంబున నె, సుగ్రీవుండు జాంబవం అని, తాత్పర్యము.
తులగూడి, బహునైన న్యసహితుండై, మ

తేతు వానర శార్దూలా శార్దూలా ఇవ దంష్ట్రీణః. ౪౪
గృహీత్వా ద్రుమశైలాగ్రాః హృష్టాయుధాయతస్థిరే

టీక॥దంష్ట్రీణః=కోటలుగల; శార్దూలా ఇ యుద్ధముకొఱకు; తస్థిరే=ఉండిరి.
వ(స్థితాః)=పెద్దవులులువలెనున్న; తే= ఆవానరశ్రేష్ఠులు, పెద్దవులులు
ఆ; వానర శార్దూలాస్తు= వానరశ్రేష్ఠ బోలె, వృక్షంబులనుబరవ్వుత శిఖరంబుల
లును; హృష్టాః=సంతసించినవారలయి; నుంబట్టుకొని, పరమసంతోషంబునయు
దుగ్రమశైలాగ్రాః (దుగ్రమశైలాగ్రా ధ్దంబునకుఁగాచియుండిరి.
ణి)=వృక్షములనుబరవ్వుత శిఖరములను; అని, తాత్పర్యము.
గృహీత్వా=పట్టుకొని; యుధాయ=

సర్వే వికృతలాంఘ్రాలా స్సర్వే దంష్ట్రానఖా యుధాః. ౪౫
సర్వే వికృతచిత్రాంగా స్సర్వేషా వికృతాననాః

టీక॥తే(అధ్యాహృతము)=ఆవాన వారలుగా ; అవతంత (అధ్యా
రులు; సర్వే=అందఱును; వికృతలాం హృతము)=ఉండిరి.
గ్రాలాః=పైకెత్తబడిన తోకలుగల ఆవానరులుఅందఱును దోకలందై
వారలును; సర్వే=అందఱును; దంష్ట్రా కినెత్తుకొని యుండువారలును అంద
నఖాయుధాః= దంతములును నఖము లును దంతనఖంబులెయాయుధంబులు
లునెయాయుధములుగాఁ గలవారలు గాఁ గలవారలుగాను అందఱును గో
ను; సర్వే=అందఱును ; వికృతచిత్రాం పవిత్రారంబున నానావర్ణములయిన
గాః= కోపవిత్రారముచే నానావర్ణ యవయవములుగలవారలుగాను అంద
ములయినయవయవములు గలవారలు లును వికృతంబులగు ముఖములుగలవా
ను; సర్వే=అందఱును ; వికృతాననా రలుగాను, ఉండిరి. అని, తాత్పర్యము.
శ్చ=వికారమునొందిన ముఖములు గల

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౫౩

స ౪౦

దశనాగబలాః కేచి తేహి ద్దశగుణోత్తరాః. ౪౬

కేచి న్నాగసహస్రస్య బభూవు స్తుల్యవిక్రమాః

టీక॥ కేచిత్=కొందఱువానరులు; విక్రమాః= సమానమయినపరాక్రమ
దశనాగబలాః = పదియేనుంగులబల ముగలవారలునుగా;బభూవుః=ఉండిరి.
ముగలవారలును; కేచిత్=కొందఱు; అవానరులలోఁగొందఱు పదియే
దశగుణోత్తరాః=పదియంతలచేనధిక నుంగులబలముగలవారలును గొందఱు
లును, నూత్యేనుంగులబలముగలవారి నూత్యేనుంగులబలము గలవారలును,
లుననుట; కేచిత్=కొందఱు; నాగస గొందఱు వేయేనుంగుల బలము గల
హస్రస్య=వీనుంగులవేయింటికి; తుల్య వారలునుగానుండిరి.అని, తాత్పర్యము.

సంతిచౌఘ బలాః కేచి తేహి చ్చృత గుణోత్తరాః. ౪౭

అప్రమేయ బలాశ్చాస్యే తత్రాసక్ హరియాధవాః

టీక॥తప్రి=అచ్చట;కేచిత్=కొంద గాను;అసక్=ఉండిరి.
లు;హరియాధవాః= వానరయాధ అవ్వానర సేనయందు,కొందఱువా
వులు;ఓఘబలాః= ఒఘసంఖ్యగల యే వరవీరులు,ఓఘసంఖ్యాకములగు సేనుం
నుంగులబలముగలవారలు;సంతి = ఉ గులబలముగలవారలుగాను, గొంద
న్నారు.కేచిత్=కొందఱు; తత్రగుణో అందుకునూజితల బలముగలవారలు
త్తరాః=అందుకునూజితలచే నధికు నుకొందఱుప్రమేయంబగుబలముగలవా
లుగాను;అస్యే=ఇతరులు;అప్రమేయబ రలుగానుఉండిరి.
లాశ్చ=కొలఁదిలేనిబలము గలవారలు అని, తాత్పర్యము.

అద్భుతశ్చ విచిత్రశ్చ తేషా మాసీ త్సమాగమః. ౪౮

తత్ర వానరసైన్యానాం శలభానా మివోద్యమః

టీక॥ తత్ర=అచ్చట;వానరసైన్యా మః=కూడిక; శలభానాం= మిడుతల
నాం=వానరసైనికులయొక్క; సమాగ యొక్క; ఉద్యమభవ= ప్రయత్నమువ

తె; అద్భుతశ్చ = అశ్చర్యకరముగాను; విగుంపుగానుండుట, మిడుతలుగుంపుగ
చిత్రశ్చ = నానావిధముగాను; అసీత్ = ట్టినట్లు, అశ్చర్యకరముగాను విచిత్రము
ఉండెను. గాను ఉండినది.

అద్భుట, నవ్యానరనైసికులు, ఒక అని, తాత్పర్యము.

పరిపూర్ణ మివాకాశం సంఘస్సేవచ మేదినీ. ౪౯

లంకా ముపనివిష్టే శ్చ సంపతద్భిశ్చ వానరైః

టీక|| లంకాం = లంకను; ఉపనివి డినది.

ష్టేః = సమీపించి విడిచిన వారలును; సం లంకబుట్టును విడిచియున్న వారలు
పతద్భిశ్చ = వచ్చుచున్న వారలునగు; వా ను విడిచి నేలెండుచున్న వారలునగున
నరైః = వానరులచేత; ఆకాశం = ఆక వ్యానరులచేత, భూమ్యాకాశంబులు
సము; పరిపూర్ణమివ(స్థితం) = నిండి రెండును, నిండినట్లుండినవి.
నట్లుండినది. మేదినీచ = భూమియు; అని, తాత్పర్యము.
సంఘస్సేవ(స్థితా) = కప్పబడినట్లుం

శతం శత సహస్రాణాం పుథగృత్ వనాకసామ్. ౫౦

లంకా ద్వారా ణ్యపాజన్తు రన్యేయోద్ధం సమంతతః

టీక|| పుథక్ = వేరుగా; ఋత్వనా పాజన్తుః = పొందిరి.

కసాం = ఎటులగుగొడ్డుల యొక్కయు మునుపుంచిన సైన్యముగాక, కోటి
వానరులయొక్కయు; శతసహస్రా ఋత్వనానరులు, ప్రతిలంకా ద్వారంబు
ణాం = లక్షలయొక్క; శతం = నూలు; నందునుం జేరియుండిరి; మఱియునితరు
లంకా ద్వారాణి = లంకా ద్వారముల లు, అచ్చటచ్చటివారల సాహాయ్యమున
ను; ఉపాజగామ (అధ్యాపృతము) = కై, యంతటనుం గాచియుండిరి.
పొందినది. అన్యే = ఇతరులు; యోద్ధం = అని, తాత్పర్యము.
పోరుటకు; సమంతతః = అంతటను; ఉ

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము.

౬౫౫

స ౪౧

ఆవృతస్స గిరి స్సరై వై స్తైస్సమంతా స్త్వవంగమైః. ౫౧

<p>టీక సః=ఆ;గిరిః=త్రికూటపర్వతము;సమంతా త్=అంతటను;త్రైః= ఆ; స్తవంగమైః=వానరులచేత;ఆవృతః=కప్పబడినది.</p>	<p>ఆవానరులచే, నాత్రికూటపర్వతమంతయునాచ్ఛాదితమయియుండినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అయుతానాం సహస్రీంచ పురింతామభ్య వతత

<p>టీక అయుతానాం= పదివేలయొక్క;సహస్రీంచ=వేయియు;తం=ఆ; పురిం=లంకాపురిని;అభ్యవతత=చుట్టియుండినది.</p>	<p>మఱియు, గోటివానరులు, లంకాపురిచుట్టుంబరివేష్టించియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

వానరై ర్బలవద్భిశ్చ బభూవ ద్దుమపాణిభిః. ౫౨
సంవృతాసర్వతో లంకా దుష్పాప్రవేశాపి వాయనా

<p>టీక లంకా=లంకాపురి;సర్వతః=అంతటను; బలవద్భిశ్చ=అధికమయిన బలముగలవారలును; ద్దుమపాణిభిః=వృక్షములుచేతులందుగలవారలునగు; వానరైః=వానరులచేత; సంవృతా=చుట్టబడినదై; వాయనాపి=వాయువుచేతఁగూడ; దుష్పాప్రవేశా=ప్రవేశించు</p>	<p>పనలవిగానిది; బభూవ=అయినది. అట్లు, బలవంతులగు వానరులు వృక్షహస్తలయి లంకాపురిచుట్టునుముట్టించుటవలన, వాయువున కేనియునా లంకాపురిం బ్రవేశింప నలవి గాకుండినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

రాక్షసావిస్తయం జగ్తు స్సహసాభి నిపీడితాః. ౫౩
వానరై ర్మేఘసంకాతై శ్శక్రతుల్య పరాక్రమైః

టీక||రాక్షసాః=రాక్షసులు; శక్రతుల్యపరాక్రమైః = చేవేందుని పరా

౬౫౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౦

కృమిముతోసమానమయిన పరాక్రమముగలవారలును ; మేఘసంకాశైః =	బొందిరి,
మేఘముతోసమానులునగువానరైః =	అట్లు, మేఘంబులంతటి దేహములుగ
వానరులచేత; సహసా=శీఘ్రమున ;	లవారలును దేవేంద్రునంతటి పరాక్ర
అభినిషిడితాః = పీడింపఁబడినవారల	మంబుగలవారలునగు వానరులు, అతి
యి; నిస్తయం=అశ్చర్యమును; జగ్తుః =	శీఘ్రమునవచ్చి ముట్టడించినందుకు, రా
	క్షునులాశ్చర్యంబువొందిరి. అని, తా.

మహా శబ్దో భవ తత్ర బలౌఘస్యాభి వతఃతః. ౫౪
సాగరస్యేవ భిన్నస్య యథాస్యా త్వలిలస్వనః

టిక॥ తత్ర=అచ్చట; భిన్నస్య=తెంచుకొనిన; సాగరస్యేవ=సముద్రముయొక్కవలె; అభివతఃతః (అభివతఃమానస్య)=వచ్చుచున్న; బలౌఘస్య=సేనాసమూహముయొక్క; సలిలస్వనః=జలధ్వని; యథా=ఎట్లు; స్యాత్=అగునో; తథా(అధ్యాహృతము)=అట్లు;	మహా=గొప్పదగు; శబ్దః=ధ్వని; అభవత్=కలిగినది. అప్పుడచ్చట, అవ్వానరసేన వచ్చుచుండగా, సముద్రంబుచెంచుకొని ప్రవహించునపుడుంబోలె మహాధ్వనిగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.
---	--

తేన శబ్దేన మహతా సప్రాకారా సతోరణా. ౫౫
లంకా ప్రచలితా సర్వా సశైల వనకాననా

టిక॥ మహతా=గొప్పదగు; తేన=ఆ; శబ్దేన=ధ్వనిచేత ; సప్రాకారా=పాకారములతోఁగూడినదియు; స్థితౌరణా=బహిర్వాతములతోఁ గూడినదియు; సశైలవనకాననా=పర్వతములతోనువనములతోను అడవులతోనుం గూడినదియునగు; లంకా=లంకాపురి ; స	ర్వా=అంతయు; ప్రచలితా = చలించినది. అమహాధ్వనికి , లంకాపురియంతయు, బ్రాకారతోరణపర్వతకానన సహితంబుగాఁజలించినది. అని, తాత్పర్యము.
---	---

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౫౭

స ౪౦

రామలక్ష్మణగుప్తా సా సుగ్రీవేణ చ వాహినీ. ౫౬
బభూవ దుర్ధవః తరా సర్వైరపి సురాసురైః

<p>టీక రామలక్ష్మణగుప్తా = రామ లక్ష్మణులచేరక్షింపబడినదియు; సుగ్రీ వేణచ=సుగ్రీవుచేతను; గుప్తా (అధ్యా హృతము) = రక్షింపబడినదియునగు; సా=ఆ; వాహినీ = సేన; సురాసు రైః = దేవాసురులచేత; సర్వైరపి = అందఱిచేతను; దుర్ధవః తరా = ఎం</p>	<p>తమాత్రమెదిరింపనలవిగానిది; బభూ వ=అయినది. రామలక్ష్మణులచేతను సుగ్రీవుచే తనురక్షింపబడుచున్నయావానరసేన సమస్త దేవాసురులకేని దేవీయాడన లవిగాకుండినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

రాఘవ స్సన్నివేత్త్యైవ నైన్యం స్వం రక్షసాం వధే. ౫౭
సమ్యంత్ర్య మంత్రిభిస్సార్థం నిశ్చిత్య చ వ్రణఃప్రణః
ఆనంతర్య మభిప్రేప్సః క్రమయోగార్థః తత్త్వవిత్. ౫౮
విభీషణస్యా నమతే రాజధర్మః మనుస్తరక
అంగదం వాలితనయం సమాహూయే ద మబ్రవీత్. ౫౯

<p>టీక క్రమయోగార్థతత్త్వవిత్ = క్రమముతోఁగూడిన సామాన్యపాయ ములయాధార్థ్యముఁదెలిసినట్టి ; రా ఘవః=రాముఁడు; రక్షసాం = రాక్ష సులయొక్క; వధే = చంపుటనిమిత్త మయి; స్వం=తనదైవ; నైన్యం = సేన ను; సన్నివేత్త్యైవ=విడిసినంతనె; ఆనంత ర్యం=ఆవలఁజేయవలసినదాని ; అభి ప్రేప్సః=పొందఁగోరినవాఁడై ; మం త్రిభిస్సార్థం = మంత్రులతోఁగూడ; స మ్యంత్ర్య=అలోచించి ; వ్రణఃప్రణః=</p>	<p>మాటిమాటికి; నిశ్చిత్యచ= నిశ్చయించి యు; రాజధర్మం = రాజధర్మము ను; అనుస్తరక=తలంచుచు ; విభీషణ స్య=విభీషణునియొక్క ; అనుమతే= అనుజ్ఞకాఁగా; వాలితనయం = వాలి కుమారుఁడగు; అంగదం= అంగదుని; సమాహూయ=పిలిచి; ఇదం = ఈ మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను. అయ్యైకాలంబునఁజేయవలసిన పా మాన్యపాయంబులక్రమంబు దెలిసిన ట్టిరాముఁడు , రాక్షసవధనిమిత్తమ</p>
---	---

యి , వానిరి సైన్యముంతయు యుక్తయించి, రాజధమంబుదలంచి, విభీష్ణ కృమంబునవిడియనియమించి, యంతస జానుమతంబున, వాలిత్రుండగు నంగ నంతరకతఃవ్యంబుఁజేయఁగోరి , మం దుంబిలిచి, యిట్లుని, చెప్పెను. త్రులతోఁజక్కఁగా నాలోచించి, నిశ్చలని, తాత్పర్యము.

గత్వా సౌమ్య దశగ్రీవం బూహి మద్వచనా త్కపే
లంఘయిత్వా పురీం లంకాం భయం త్యక్త్వా గతవ్యధః. ౬౦

టీక॥ సౌమ్య = శాంతుండవగు; క నామాటవలన; బూహి = చెప్పము. పే = అంగదుఁడా! గతవ్యధః = పోయి శాంతుండవగునంగదుఁడా! నీవుగ నశ్రమముగలవాఁడవై ; భయం = భ తశ్రమండువై భయంబువిడిచి, లంకా యమును; త్యక్త్వా = విడిచి; అంకాం = ప్రాకారంబుదాటి, రావణునొద్దకుఁ లంకయును; పురీం = పట్టణమును; లం బోయి , నేనుజెప్పినట్టి ప్రకారంబు ఘయిత్వా = దాటి; దశగ్రీవం = రావ నంజెప్పము. అని, తాత్పర్యము. ణని; గత్వా = పొంది; మద్వచనాత్ =

భృష్టశ్రీక గతైశ్వర్య ముమూషోః సప్తచేతన
ఋషీణాం దేవతానాం చ గంధర్వాప్సరసాం తథా. ౬౧
నాగానా మథ యక్షాణాం రాక్షాం చ రజనీచర
యశ్చ పాపం కృతం మోహా దవలిప్తిన రాక్షస. ౬౨
నూన మద్య గతో దర్శ స్వయంఘవర దానజః
యస్య దండధర స్తేహం దారాహరణకర్షితః. ౬౩
దండం ధారయమాణస్త్రు లంకాద్వారే వ్యవస్థితః

టీక॥ భృష్టశ్రీక = నశించినసంపదగ యినలెలివిగలవాఁడవునగు; రజనీచర = అవాఁడవు; గతైశ్వర్య = పోయినప్రభు రాక్షసుఁడవగు; రాక్షస = రావణు డా! ఆవలిప్తిన = గర్వితుండవగు; త్వ చావబోవువాఁడవు; సప్తచేతన = పో యా(అధ్యాహృతము) = నీచేత ; ఋ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౫౯

స ౪౦

క్షిణం = ఋషులకును; దేవతానాం యః బడినవాడనై; దండం = శిక్షను; చ = దేవతలకును; తథా = అట్లు; గంధర్వాప్సరసాం = గంధర్వులకును అప్సరసలకును; నాగానాం = సర్పములకును; అథ = మఱియు; యక్షాణాం = యక్షులకును; రాక్షాంశం = రాజులకును; మోహతః = అజ్ఞానమువలన; యతః = ఏ; పాపంచ = పాపమును; కృతం = చేయఁబడినదో; తస్యకారణభూతః (అధ్యాహృతము) = దానికే గారణమయిన; స్వయంభువరదానజః = బ్రహ్మదేవునివరదానమువలనం గలిగిన; దర్శః = గవఃము; అద్యః = ఇప్పడు; గతః = పోయినది. సూనం = నిశ్చయము. యస్య = ఏ; తే = నీకు; వండధరః = శిక్షనుధరించునట్టి, శిక్షణచేయునట్టియనుట; అహం = నేను; దారాహరణకశితః = భార్యాపహరణముచే గృహింపఁ జేయఁబడినవాడనై; దండం = శిక్షను; ధారయమాణస్తే = చేయువాడనై యెఱుంగుదావారే = అంకానగరము యొక్క-వాకిలియందు; వ్యవస్థితః = ఉన్నానో. సశించినసంపదగలవాడవు నన్నై శ్వర్గుండవు మరణంబునొందఁ బోవు వాడవు నవ్వజ్ఞానుండవునగు రావణుడా! నీవు, గర్వంబున, ఋషులకును దేవతలకును గంధర్వులకును అప్సరలకును నా గంబులకును యక్షులకును రాజులకును, ఏమియపకారంబు గావించినావో, దానికంతయంతయుఁ గారణమయిన బ్రహ్మవరగర్వమంతయునిప్పుడు సశించినది; నా స్రవము; ఏలయున, దండధరుండనగు నేను, భార్యాపహరణకుపీతుండనై, నిన్ను శిక్షించుటకు, అంకాద్వారంబునం గనిపెట్టియున్నానే! అని, తాత్పర్యము.

పదవీం దేవతానాం చ మహర్షీణాం చ రాక్షస. ౬౪
రాక్షసిణాం చ సర్వేషాం గమిష్యసి మయా హతః

టీక|| రాక్షసం = రావణుడా! త్వం = యు; రాక్షసిణాం చ = రాక్షసుల
(అధ్యాహృతము) = నీవు; మయా = యొక్క-యు; సర్వేషాం = అందఱి
నాచేత; హతః = చంపఁబడినవాడనై; యొక్క-యు; పదవీం = లోకమును; గ
దేవతానాం చ = దేవతలయొక్క-యు; విష్యసి = పొందఁగలవు.
మహర్షీణాం చ = సుహర్షులయొక్క- రావణుడా! నీవునాచేహతఁడ

వై, గతపాపుండవై, దేవతలునుమహా ముంబొందగలవు.
ఘటలును రాజఘటలును బొందులోక అని, తాత్పర్యము.

బలేన యేన వై సీతాం మాయయా రాక్షసాధమ. ౬౫
మా మతిక్రామయిత్వా త్వం హృతవాంస్త ద్విదశేయ

టీక॥ రాక్షసాధమ = రాక్షసుల తవా = అపహరించితివో ; తత్ = ఆ
లోనధముండవగు రావణుడా! త్వం = బలమును; విదశేయ = చూపుము.
సీపు; యేన = వీ; ("వై" అనునదిపాద రాక్షసాధముండవగు రాముడా! నీ
పూరణార్థము) బలేన = బలముచే పు, ఏబలంబున, మాయచేనన్న మోస
త; మాయయా = మాయచేత; మాం = పుచ్చి, సీతనుహరించివావో, ఆబలమం
నన్ను; అతిక్రామయిత్వా = ఆవలికి తయ్యునిప్పుచుచూపుము.
బోసిచ్చి; సీతాం = సీతాదేవిని; హృ అని, తాత్పర్యము.

అరాక్షస మిమం లోకం కర్తాస్మి నిశితై శ్చరైః. ౬౬
నచే శ్చరణ మశ్యేషి మా ముపాదాయ మైథిలీమ్

టీక॥ త్వం = నీవు; మైథిలీం = సీతను; త్వం = రాక్షసుడులేనిదానిగా ; క
డిపాదాయ = తీసికొనివచ్చి; మాం = తాస్మి = చేసెదను.
నన్ను; శరణం = రక్షకునిగా ; నాశ్యే సీపు సీతనుదీసికొనివచ్చి సమర్పిం
షిచేత్ = పొందవేని ; నిశితైః = తీక్ష్ణ చి , నన్ను శరణుపొందవేని, కలుకుటా
ములగు; శరైః = బాణములచేత; ఇ ణంబులనీలోకంబునంతయునరాక్షసం
మం = ఈ; లోకం = లోకమును; అరా బుగావించెదను. అని, తాత్పర్యము.

ధర్మాత్మా రక్షసాం శ్రేష్ఠ స్సంప్రాప్త్యం విభీషణః. ౬౭
లంకై శ్వర్యం ధృవం శ్రీమా నయం పాప్రై హ్య కంటకమ్

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభా వ్యం = ఉత్తముడునగు; అయం = ఈ; వి
శ్రుండును; రక్షసాం = రాక్షసులలో; శ్రే భీషణః = విభీషణుడు; సంప్రాప్త్యః =

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౬౦

స ౪౧

పొందినాడు. శ్రీమూక= కాంతిమం
తుండగు; అయి= ఈతండు; అకటకం=
శత్రువులు లేని; లంకైశ్వర్యం= లంకాధి
పత్యమును ; ప్రాప్తః= పొందినాడు;
ధృవం= నిశ్చయము.

ధర్మస్వభావుండును రాక్షస శ్రే

ష్ఠుండునగు నీవిభీషణుడునన్ను శరణు
చొచ్చినాడు; శ్రీమంతుండగు నీవిభీష
ణుడు, అకటకబగులంకాధి పత్యం
నుండఁగలడు; సంశయములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

నహి రాజ్య మధర్మేణ భోక్తుం తుణమపి త్వయా. ౬౮

శక్యం మూఖసహాయేన పాపేనా విదితాత్తనా

టీక॥ మూఖసహాయేన= మూ
ఖులు సహాయులు గాఁగలవాఁడవును;
అవిదితాత్తనా = తెలియఁబడనిమన
స్సుగలవాఁడవును; పాపేన = పాప
స్వభావుండవును; అధర్మేణ= ధర్మ
రహితుండవును; త్వయా = నీచేత;
రాజ్యం= రాజ్యమును; భోక్తుం = భు
జించుటకు; తుణమపి = తుణముయిన

న; నశక్యంహి= అలవిగాదుగదా!
మూఖులను సహాయులుగానుం
చుకొన్నవాఁడవుఁడాపిష్ఠుండవు స్వాధీ
నముగానిమనస్సుగలవాఁడవు ధర్మర
హితుండవునగు నీకుతుణమయినను, రా
జ్యంబుననుభవించనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

యుధ్యస్వ వా ధృతిం కృత్వా శౌర్య మాలంబ్య రాక్షస. ౬౯

మచ్ఛరై స్త్వం రణే శాంత స్తతః పూతో భవిష్యసి

టీక॥ రాక్షస= రావణుడా! ధృ
తిం= ధైర్యమును; కృత్వా= చేసి; శౌర్యం=
శౌర్యమును; ఆలంబ్య= ఆవలంబించి;
యుధ్యస్వవా= యుద్ధముచేసినను జేయు
ము. త్వం= నీవు; రణే = యుద్ధమునం
దు; మచ్ఛరైః= నాబాణములచేత ;

శాంతః= చల్లాఱినవాఁడవై ; తతః=
అంతః పూతః= పరిశుద్ధుండవు; భవిష్య
సి= కాఁగలవు.

రావణుడా! ధైర్యశౌర్యములనవ
లంబించివచ్చియుద్ధముచేసినను జేయు
ము; నీవు, యుద్ధంబున, నాబాణంబుల

ఘృతుండవై గతపాపుండవై పరిశుద్ధుండవృత్తాఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

యద్వా విశసి లోకాన్త్రీక్ పక్షిభూతో మనోజవః. ౭౦
ఘమ ఛక్షు వృథం ప్రాప్య స జీవన్ ప్రతియాస్యసి

టీక॥ యద్వా=లేక; త్వం(అధ్యా)హంది; జీవన్=బ్రతికినవాఁడవై; సప్ర
హృతము)=నీవు; పక్షిభూతః= పక్షి తియాస్యసి=మఱివిహించాలవు.
యన్నినవాఁడవై; మనోజవః= మనో అట్లుగాక, నీవుపక్షివై, మనోవే
వేగముగలవాఁడవై; త్రీక్ = మూడై గంబునముట్లొకంబులకుం బోయినను,
స;లోకాన్=లోకములను;విశసి=హం నాయెదుటంబడిన పిమ్మటబ్రతికి హం
దుదువు. ఘమ = నాయొక్క; ఛక్షు జాలవు. అని, తాత్పర్యము.
వృథం=నేత్రమాగకమును; ప్రాప్య=

బ్రవీచి త్వం హితం వాక్యం క్రియతా మాధ్వకదైహికమ్. ౭౧
సుదృష్టా క్రియతాం లంకా జీవితం తే మయి స్థితమ్

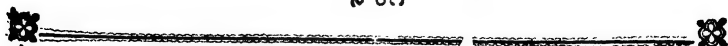
టీక॥ త్వం=నిన్నుఁగూర్చి; హి నీకుహితంబుఁజెప్పెదను వినుము ;
తం = మేలుగలిగించునట్టి; వాక్యం= ఇంక లోకంబరాక్షసంబు కాఁగలదు
మాటను; బ్రవీచి = చెప్పుచున్నాను. గావున, నిప్పుడె, నీకునీవెయఁచరక్రియం
బౌధ్వకదైహికం = ఊధ్వకదేహక్రి గావించుకొనుము; నీవింకఁదూడఁ బో
యి; క్రియతాం = చేయఁబడుఁగాక. వునదిలేదుకావున, నిప్పుడె, లంక సంత
లంకా = లంకాపురి; సుదృష్టా= చ యుం జక్కఁగాఁ జూచుకొనుము; నీ
కక్కఁగాఁజూడఁబడినదిగా; క్రియతాం= ప్పొందంబులునాచేతనున్నది. ఇట్లు రావ
చేయఁబడుఁగాక. తే = నీయొక్క; జే ణునితోఁజెప్పుము. అని, రాముండు, అం
వితం=ప్రాణము; మయి = నాయొ గదునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
దు; స్థితం=ఉన్నది.

ఇత్యుక్త స్సతు తారేయో రామేణా క్లిప్తకముకదా. ౭౨
జగామా కాశ మావిశ్య మూర్తికమానివ హవ్యవాటే.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౬౬౩

స ౪౪

<p>టీక॥ సః=ఆ; తారేయస్తు = తా రావుత్రుండగునంగదుండును; అక్షిప్త కమలా = దుఃఖములేనికార్యములు గల; రాజేణి=రామునిచేత; ఇతి = ఇ ట్లు; ఉక్తః=చెప్పబడినవాడై; ఆకా శం=ఆకాశమును; ఆవిశ్య = ప్రవేశిం చి; మూర్తిమాన్ = ఆకారముగ ల; హవ్యవాడివ = అగ్నిహూత్రుడువ</p>	<p>లే; జగామ=పోయెను. తారావుత్రుండగు నంగదుండు, రాముండుచెప్పినమాటనువిని, యాకా శంబునకెగసి కరచరదాద్యవయవవిశి ష్టంబగుశరీరంబునొందిన యగ్నిహూ త్రుండుంబోలె, బోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సోతిపత్య మహూర్తేన శ్రీమాన్ రావణమందిరమ్, ౭౩
దదకాశీన మవ్యగ్రం రావణం సచిన్తై స్సహ

<p>టీక॥ శ్రీమాన్ = కాంతిమంతుండ గు; సః = ఆయంగదుండు; మహూ ర్తేన=అల్పకాలముచేత; రావణమం దిరం=రావణునిగృహమును; అతిపత్య= పొంది; సచిన్తై స్సహ=మంత్రులతో గూడ; ఆశీనం=కూర్చుండినవాడును; అవ్యగ్రం=ఏమటపాటులేనివాడు న గు; రావణం=రావణుని; దదకా=చూ</p>	<p>చెను. శ్రీమంతుండగు నాయంగదుండు, మహూర్తకాలంబున రావణు గృ హంబునొంది, యచ్చట, జాగరూకుం డును మంత్రులతోఁ గూర్చుండియున్న వాడునగు రావణుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తతస్తస్యా విదూరే స నిపత్య హరిపుంగవః, ౭౪
దీప్తాగ్నిసదృశ ప్రస్థా వంగదః కనకాంగదః

<p>టీక॥ తతః=అంత; కనకాంగదః= బంగారుబాహువులు గలవాడును; హరిపుంగవః=వానరశ్రేష్ఠుండునగు ;</p>	<p>సః=ఆ; అంగదః=అంగదుడు; తస్య= ఆరావణునకు; అవిదూరే=సమీపము హరిపుంగవః=వానరశ్రేష్ఠుండునగు ; నందు; నిపత్య=త్రాలి; దీప్తాగ్నిసదృ</p>
--	---

శః = మందుచున్నయిగ్నితో సమానుఁడుండు, ఆరావణునకు సమీపమున వ్రా
డై; తస్థా = నిలిచెను. లి, మందుచున్నయిగ్నికై వడి, నిలుచుం
డెను. అని, తాత్పర్యము.
రించియుండువానరో త్తమండగునంగ

త ద్రామ వచనం సర్వ మన్యూనాధిక ముత్తమమ్. ౭౫
సామాత్యం శ్రావయామాస నివేద్యా త్సాన మాత్తనా

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆ మాస=వినునట్లుచేసెను.
యంగదుండు; ఆత్మ నా=తనచేత; ఆ ఆయంగదుండు , మొదలఁదనపే
త్సానం=తన్ను ; నివేద్యం=తెలిపి; సా రుసూరుండెల్లి , యంతమంత్రిసహి
మాత్యం=మంత్రులతోఁగూడిన రావణు తుండగు రావణునకు , రాముండుచే
సి; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; తత్ = ఆ; ప్తినమాటల నన్నియు నెచ్చుతక్కువ
రామవచనం = రామునిమాటను; స లెంతమాత్రము లేకుండునట్లుచెప్పెను.
ర్వం=అంతను; అన్యూనాధికం=తక్కువ అని, తాత్పర్యము.
వయు నెచ్చును లేనట్లుగా ; శ్రావయా

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౬౫

స ౪౧

దూతాహం కోసలేంద్రస్య రామస్యా క్షిప్తకర్మణః ౭౬
వాలిపుత్రోంగదోనామ యది తే శ్రోత్ర మాగతః

టీక॥ అహం = నేను; కోసలేంద్ర	నానాయేమి.
స్య=కోసలదేశాధిపతియు; అక్షిప్తకర్త	నేను, గోసలదేశాధిపతియునుబ
ణః=దుఃఖకరములుకానికార్యములుగల	రులకుదుఃఖకరములు కానికార్యములు
వాఁడునగు; రామస్య=రామునియొక్క;	గలవాఁడునగురామునిదూతను; వాలి
దూతః=దూతను. వాలిపుత్రః= వాలి	కుమారుండను ; అంగదుఁడని నాపే
కోడుకును. అంగదోనామ=అంగదుఁ	రు; నీవునువినియుందువు.
డనుపేరుగలవాఁడను. తే=నీయొక్క;	అని, తాత్పర్యము.
శ్రోత్రం=చెవిని; అగతోయది= పొంది	

అహ త్వాం రాఘవో రామః కాసల్యానందవధానః. ౭౭

టీక॥ కాసల్యానందవధానః= కా	హ=చెప్పడు. ప్పడు.
సల్యయొక్క-సంతోషమును వృద్ధిబొం	కాసల్యాపుత్రుండును రఘువంశం
దించువాఁడును; రాఘవః= రఘువంశ	బునఁబుట్టినవాఁడునగురాముండునీతోఁ
మునందుఁబుట్టినవాఁడునగు; రామః=	జెప్పమన్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
రాముండు; త్వాం=నిన్నుఁగూచి; అ	

నివృత్య ప్రతియుధ్యస్వ నృశంస పురుషో భవ

టీక॥ నృశంస= క్రూరుండవగురా	కూరుండవగురావణుఁడా! పట్టు
వణుఁడా! నివృత్య= వెడలివచ్చి; ప్రతి	ఁబుననుండి వెడలివచ్చియెదురునిలిచి,
యుధ్యస్వ= ఎదిరించియుద్ధముసేయు	యుద్ధముసేయుము , పౌరుషంబున
ము. పురుషః=పురుషుండవు; భవ=అ	హింపుము. అని, తాత్పర్యము.
గుము.	

హంతాస్మి త్వాం సహమాత్మ్యం సప్రత్యక్షాతిబాంధవమ్. ౭౮

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౪౧

టిక॥ సహాత్మ్యం = మంత్రులతో	దను.
గూడిన వాడవును; సభుత్రజ్ఞాతిబాంధ	నిన్ను నీకొడుకులను దాయాదులను
వంకొడుకులతోను జ్ఞాతులతోనుబం	బంధువులను నీమంత్రులను, అండమును,
ధువులతోనుంగూడిన వాడవు నగు,	వధించెదను.
త్వాం = నిన్ను; హంతాస్మి = వధించె	అని, తాత్పర్యము.

నిరుద్విగ్నా శ్రుయో లోకా భవిష్యంతి హతే త్వయి

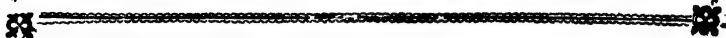
టిక॥ త్వయి = నీవు; హతే = చంపఁ	నిన్ను వధించినపిదప, ముల్లోకము
బడఁగా; త్రయి = మూడైన; లో	లును నిర్భయంబులయి, సుఖంబునొం
కాఁ = లోకములు; నిరుద్విగ్నాః = భ	దును.
యములేనివి; భవిష్యంతి = కాఁగలవు.	అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవయతాణాం గంధర్వో రగరక్షసామ్. ౩౯
శత్రుమద్యో ధర్మిష్యామి త్వా మృషీణాం చ కంటకమ్

టిక॥ దేవదానవయతాణాం = దే	దించెదను.
వతలకును దానవులకును యత్నులకును ;	దేవతలకును దానవులకును యత్ను
గంధర్వో రగరక్షసాం = గంధర్వుల	లకును గంధర్వులకును ఊరగములకును
కును సహములకును రాక్షసులకును;	రాక్షసులకును శత్రుండవు ఋషిబాధ
శత్రుం = శత్రుండవును; ఋషీణాం =	కుండవునగునిన్నిప్పుడు వధించెదను.
ఋషులకు; కంటకంచ = శత్రుండవున	అని, తాత్పర్యము.
గు; త్వాం = నిన్ను; ధర్మిష్యామి = శే	

విభవతస్య చైశ్వర్యం భవిష్యతి హతే త్వయి. ౪౦
నచే త్సత్కృత్య వై దేహీం ప్రణిపత్య ప్రదాస్యసి

టిక॥ త్వం (అధ్యాత్మరము) = నీవు;	మనురించి; వై దేహీం = నీతాదేవిని;
సత్కృత్య = పూజించి; ప్రణిపత్య = న	నప్రదాస్యసి దేతే = ఇవ్వవేని; త్వయి = నీ

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధ కాండము. ౬౬

స ౪౧

పు; హతే = చంపబడఁగా; విభీషణ విభీషణునకు లంకాధిపత్యంబునొసంగ
స్య=విభీషణునకు; విశ్వరూప=ప్రభు డను. అని, రాముండు చెప్పమన్నాఁ
త్వమును; భవిష్యతి=కాఁగలదు. డు. అనియంగదుండు రావణునితోఁజె

నీవు, పూజించి, సీతను సమర్పించి, ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నా పాదంబులంబడవేసి, నిన్ను వధించి ,

ఇత్యేవం పరుషం వాక్యం బ్రువాణే హరిత్రుంగవే. ౮౧
అమర్షవశ మాపన్నో నిశాచరగణేశ్వరః

టీక॥ ఇత్యేవం= అనియట్లు; హరి వశం = కోపాధీనతను ; ఆపన్నః =
త్రుంగవే= వానరశ్రేష్ఠుండగునంగదుం పొందినాడు.
డు; పరుషం=కఠినమయిన; వాక్యం= వానరశ్రేష్ఠుండగునంగదుండు , ఇ
మాటను; బ్రువాణే=చెప్పుచుండఁగా; ట్లుపరుషవాక్యంబులాడ, రావణుండు,
నిశాచరగణేశ్వరః=రాక్షససమూహ కోపవివశుండయ్యెను.
నాయకుండగు రావణుండు ; అమర్ష అని, తాత్పర్యము.

తత స్సరోవతామ్రాక్ష శృకాస సచివాం స్తథా. ౮౨
గృహ్యతా మేవ దుమేధా వధ్యతామితి చాసకృత్

టీక॥ తతః=అంత; తదా=అప్పుడు; మాఱు; శకాస=ఆజ్ఞాపించెను.
సః = ఆరావణుండు; రోషతామ్రా అంత, నారావణుండు , కోపంబు
క్షః=కోపముచే నెఱ్ఱనయిన కండ్లుగల నఁ గన్నుల నెఱ్ఱఁడనంబుగదుర, మంత్రు
వాఁడై; సచివాః=మంత్రులను ; దు లంఱించి, “దుర్బుద్ధియగునీయంగదుం
మేధాః=దుర్బుద్ధియగు; ఏవః= ఈ బట్టివధింపుఁడు” అని, పలుమాఱు, ఆ
తండు; గృహ్యతాం = పట్టుకొనఁబ జ్ఞాపించెను.
డుఁగాక. వధ్యతాం=చంపబడఁగా క. అని, తాత్పర్యము.
క. ” ఇతిచ=అనియు; అసకృత్=పలు

ప్రతిపదాంత్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స రం

రావణస్య వచ శ్చృత్వా దీప్రాగ్ని సమతేజసః. ౮౩
జగ్మహు స్తం తతో ఘోరా శ్చత్వారో రజనీవరాః

టీక॥ రావణస్య = రావణునియొక్క; తం = ఆయంగడుని; జగ్మహుః =
కర; వచః = మాటను; శ్రుత్వా = విని; త = పట్టుకొనిరి.
తః = అంత; దీప్రాగ్ని సమతేజసః = మం = ఆ రావణువాఙ్మనువిని, మండుచున్న
దుచున్నయగ్నితో సమానమయిన కాం = యగ్ని ఘోరాత్రమువంటి భయంకరా
తిగల; ఘోరాః = భయంకరులయిన; ర = కారులగునలువురు రాక్షసులు, ఆయంగ
జనీవరాః = రాక్షసులు; చత్వారః = న = మంబట్టుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

గాఢాయామాస తారేయ స్వయమాత్తాన మాత్తవాన్. ౮౪
బలం దర్శయితుం వీరో యాతుధానగణే తదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ఆత్తవాన్ = పట్టుకొనెను; పట్టుపడెననుట.
దైర్యవంతుండును; వీరః = పరాక్రమశా = అప్పుడు, దైర్యవంతుండును పరాక్రమ
లియునగు; తారేయః = అంగదుడు; వంతుండునగునంగదుండు, రాక్షసుల
యాతుధానగణే = రాక్షస సమూ = కుండనబలంబుజూపుటకై, తానే, యా
హముచందు; బలం = బలమును ; దశ = రాక్షసులుతన్ను బట్టుకొనుటకియ్యకొ
యితుం = చూపుటకు; స్వయం = తానే; నెను. అని, తాత్పర్యము.
ఆత్తానం = తన్ను; గాఢాయామాస =

స తాన్ బాహుద్వయే సక్తా నాదాయ పతగానివ. ౮౫
ప్రాసాదం శైలసంకాశ ముత్పసాతాం గదస్తదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సః = ఆ; రాక్షసులను; పతగానివ = పక్షులనుంబో
అంగదః = అంగదుడు; బాహుద్వయే = అరచిదాయ = తీసికొని; శైలసంకా
యే = శేతులరెండిటియందు ; స = శం = పవతముతో సమానమయి
క్తాన్ = అంటుకొనిన; తాన్ = ఆరా = న; ప్రాసాదం = మేడనుగూచిక; ఉత్ప

శ్రీ మద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౬౬

స ౪౦

పాతః=ఎగిరెను.

అప్పుడు, ఆయంగదుండు , ఆరా
క్షసులను బహులంబోలే , కెండుచే

తులసిజికించుకొని , పవనతాకారం
బగుప్రాసాదంబుపైకెగసెను.
అని, తాత్పర్యము.

తేంతరితా ద్వినిధూతా ప్రస్య వేగేన రాక్షసాః. ౮౬
ధూమో నిపతితా స్సర్వే రాక్షసేంద్రస్య పశ్యతః

టిక॥ తే=ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసు
లు; సర్వే=అందఱును ; రాక్షసేంద్ర
స్య=రాక్షసేశ్వరుండగురావణుండు ;
పశ్యతః=చూచుచుండగా ; తస్య= ఆ
యంగదునియొక్క; వేగేన=వేగముచే
త; అంతరితా తే=ఆకాశముననుండి; ని
ధూతాః = విదిలించబడిన వారల

యి; ధూమో=నేలయందు; నిపతితాః=
పడిరి.
ఆరాక్షసులందఱు, రాక్షసేశ్వరుం
డగురావణుండు చూచుచుండగానే ,
ఆయంగదునివేగంబునకు , ఆకాశంబు
ననుండినేలంబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రాసాదశిఖరం శైలశృంగ మివోన్నతమ్. ౮౭
దదశే రాక్షసేంద్రస్య వాలిపుత్రః ప్రతాపవాన్

టిక॥ తతః=అంత; ప్రతాపవాన్=
అధికమయినపరాక్రమముగల ; వాలి
పుత్రః= వాలికుమారుండగువంగదుం
డు; రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసేశ్వరుండ
గురావణునియొక్క; శైలశృంగమివ=
పవనతశిఖరమువలె; ఉన్నతం = పొడ
వైన; ప్రాసాదశిఖరం = రాజగృహ

మయొక్క-శిఖరమును; దదశే=చూ
చెను.
అంత మహాపరాక్రమ శాలియగు
వాలిపుత్రుండయినయంగదుండు , ప
వనత శిఖరముంబోలే నత్తున్నతంబ
యినరావణుని ప్రాసాదశిఖరముంబూ
చెను. అని, తాత్పర్యము.

త త్వఫాల పదాక్రాంతం దశగ్రీవస్య పశ్యతః. ౮౮
పురా హిమవత శృంగం వజ్జిణేవ విదారితమ్

టిక॥ దశగ్రీవస్య = రావణుడు; ఆప్రాసాదశిఖరము; పఫాల = పగి	
పశ్యతః = చూడుచుండగా; పురా = లెను.	
మున్నువద్రాణౌ = ఇంద్రునిచేత; వి	రావణుండు చూడుచుండగానే,
దారితం = పగులఁగొట్టఁబడిన ; హిమ	మున్నింద్రునిచేత బగులఁ గొట్టఁబడిన
వతః = హిమవత్పర్వతముయొక్క;	హిమవచ్చిఖరముంబోలె, నాయంగదు
శృంగమివ = శిఖరమువలె; పదాక్రాం	నిపాదాఘాతంబున, నాప్రాసాదశిఖ
తం = కాలిచేఁద్రొక్కఁబడిన ; తత్ =	రంబుపగిలెను. అని, తాత్పర్యము.

భద్రాప్రాసాదశిఖరం నామ విక్రావ్య చాత్మనః॥౪౧॥
 వినద్య సుమహానాద ముత్పపాత విహాయసమ్

టిక॥ సః (అధ్యాత్మము) = ఆ	ఎగిరెను.
యంగడుడు; ప్రాసాదశిఖరం = ప్రా	ఆయంగడుడు, అట్లుప్రాసాదశిఖ
సాదశృంగమును; భద్రాప్రా = విడిచి; ఆ	రమునుబగులఁగొట్టి, తనపేరందఱుకుం
త్మనః = తనయొక్క; నామ = పేరును; వి	డెలియునట్లుజేసి, మహాధ్వని గల్గున
క్రావ్యద = వినిపించియు ; సుమహానా	ట్లు సింహనాదంబుగావించి, యా
దం = మిక్కిలియునధికమయినధ్వనిగలు	కాశంబునకెగలెను.
గునట్లుగా; వినద్య = అఱచి ; విహాయ	అని, తాత్పర్యము.
సం = ఆకాశమునుగూచి; ఉత్పపాత =	

వృధయౌ రాక్షసా స్సర్వా హర్షయంత్యాపి వానరాః॥౪౦॥
 స వానరాణాం మధ్యేతు రామపార్శ్వ ముపాగతః

టిక॥ సః = ఆయంగడుడు; రాక్ష	యంత్యాపి = సంకోపింపజేయుచును;
సా = రాక్షసులను; సర్వా = అం	వానరాణాం = వానరులయొక్క ;
దఱును; వృధయౌ = దుఃఖింపజేయు	మధ్యేతు = నడుమను ; రామపా
దు; వానరా = వానరులను; హర్ష	ర్శ్వం = రామునివలెను; ఉపాగ

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౬౨౦

స ౪౦

తః=పొందినాడు.

ఆయంగదుడు, అట్లు రాక్షసుల
కందఱును దుఃఖంబుగలుగఁజేయుచు,
వానరులను సంతోషింపఁ జేయుచు

ను, వానరవధ్యంబున, రామపా
ర్శ్వంబుఁజేరెను.
అని, తాత్పర్యము.

రావణుడు పరం చక్రే క్రోధం ప్రాసాదధక్షణాత్. ౯౦
వివాశం చాత్మనః పశ్యన్నిశ్శాన్తపరమో భవత్

టీక|| రావణుడు= రావణుండును ;
ప్రాసాదధక్షణాత్= ప్రాసాదంబు
విలుచుటవలన; పరం=అధికమయిన ;
క్రోధం=కోపమును; చక్రే= చేసెను.
ఆత్మనః=తనయొక్క; వివాశంబు= శీ
డును; పశ్యత్=చూచుచు ; నిశ్శాన్త
పరమః=అధికమయిన నిష్టార్చ్య గల

వాడు; అభవత్=అయెను.
రావణుండును, దన ప్రాసాదంబు
నుబగులఁగొట్టుటకు బరమ కోపంబు
వాంది, అందువలనఁదనకుఁజేటుగలుగు
ననిసూచింపఁబడుటంగని, వేడి నిష్టూ
ర్వులువిడుచుచుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

రామస్తు బహుభి హ్యుక్తైః సకనదద్భిః శ్లవంగమైః. ౯౧
వృతో రిభ్రవధాకాంక్షీ యుద్ధాయై వాభ్యవతకత

టీక|| రామస్తు=రామండును; హ్యు
క్తైః=సంతసించినవారలును ; నిసద
ద్భిః=ధ్వనించుచున్నవారలునగు ; బ
హుభిః= పెక్కిండ్రయిన ; శ్లవంగ
మైః=వానరులచేత; వృతో=చుట్టఁబడిన
వాఁడై; రిభ్రవధాకాంక్షీ = శత్రువధ
మునుగోరువాఁడై; యుద్ధాయైవ=యు
ద్ధముకొఱకే; అభ్యవతకత = కాచి

యొండెను.
రామండును, సంతుష్టులయి సింహ
నాదంబులు సేయుచుండునట్టి పెక్కిం
డ్రవానరవీరులచేఁబరిచేష్టితుండై, శ
త్రువధంబుగోరుచుయుద్ధంబు కొఱకుఁ
గాచియొండెను.
అని, తాత్పర్యము.

సుషేణస్తు మహావీర్యో గిరికూటోపమో హరిః. ౯౩
బహుభి స్సంవృత స్తత్ర వానరైః కామరూపిభిః

<p>టీక॥ మహావీర్యః = అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; గిరికూటోపమః = పర్వతశిఖరంబుతోటొలిగి-గలవాఁడునగు; సుషేణః = సుషేణుఁడను; హరిస్తు = వానరుఁడును; తత్ర = అచ్చట; కామరూపిభిః = ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగల; బహుభిః = పెక్కుండ్రయిన; వానరైః = వానరులచేత; సంవృ</p>	<p>తః = పరివేష్టితుఁడై; అభూత్ (అధ్యావృతము) = ఉండెను. అప్పుడచ్చట, మహాపరాక్రమ శాలియుఁబర్వతాకారుండునగు సుషేణుఁడు, కామరూపులగు పెక్కుండ్ర వానరులచేఁబరివేష్టితుఁడై, యుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

చతుర్ద్వారాణి సర్వాణి సుగ్రీవవచనా త్కృపిః. ౯౪
పర్యక్రామత దుర్ధమో నక్షత్రాణి చ చంద్రమాః

<p>టీక॥ దుర్ధమః = ఎదిరింపనలవిగానట్టి; కృపిః = సుషేణుండు; సుగ్రీవవచనాత్ = సుగ్రీవునిమాటవలన; చతుర్ద్వారాణి = నాలుగుద్వారంబులను; సర్వాణి = అన్నియు; నక్షత్రాణి = నక్షత్రములను; చంద్రమాః = చంద్రుడునలె; పర్యక్రామత = తిరుగుచుం</p>	<p>డెను. దుర్ధమృకుండగు సుషేణుండు, సుగ్రీవునానతింజేసి, చంద్రుండునక్షత్రంబులందిరుగుచుండునట్లు, లంకాద్వారంబులనాలుగింటనువిడువకతిరుగుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తేషా మయోహణీశతం సమవేక్ష్య వనాకసామ్. ౯౫
లంకా ముపనివిష్టానాం సాగరం చాతివతః తామ్
రాక్షసా విస్తయం జగ్తు ప్రాసం జగ్తు స్తథాపరే. ౯౬
అపరే సమరోద్ధమాః ధృవః మేవ ప్రపేదిరే

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౬౩

స ౪౧

టీక॥ లంకాం=లంకాపురిని; ఉప పొందిరి. అపరే=మఱికొందలు ; సమ నివిష్టానాం = సమీపించివిడిసినవార రోద్ధమాత్ = యుద్ధోత్సాహమువ లను; సాగరంచ = సముద్రమునుగూ లన; హవహేవ = సంతోషమునే; ప్ర డ; అతివత్కతాం= అతిక్రమించినవా పేదిరే=పొందిరి.
రలునగు; తేషాం = ఆ; వనాకసాం= అట్లు లంకాపురిసమీపంబునవిడిసి వానరులయొక్క; అత్యోహిణిశతం= సముద్రంబునుంగూడనతిక్రమించియుం అత్యోహిణులనూటిటిని ; దృష్ట్వా = డు, నూతియోహిణులవానర సేనంబూ చూచి; రాక్షసాః = రాక్షసులు; కేచి చి, రాక్షసులుకొందలు , ఆశ్చర్యం త్ (అధ్యావృత్తము)= కొందలు; వి బునొందిరి, కొందలుభయపడిరి ; శూ స్తయం=ఆశ్చర్యమును; జగ్తుః= పొం రులగుమఱికొందలు యుద్ధోత్సాహం దిరి. తథా=అట్లు; అపరే = మఱికొం బునంజేసి, సంతోషంబునొందిరి.
దలు; త్రాసం=భయమును ; జగ్తుః= అని, తాత్పర్యము.

కృత్స్నంహి కపిభిర్వ్యాప్తం ప్రాకారపరిభ్రాంతరమ్. ౯౭
దదృశూ రాక్షసా దీనాః ప్రాకారం వానరీకృతమ్

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; దీ శమును; దదృశుః=చూచిరి.
నాః=దుఃఖితులయి; కపిభిః= వానరు రాక్షసులందలు, దీనులయి, ప్రా లభేత; వ్యాప్తం=వ్యాపింపఁబడిన; కృ కారపరిభ్రమధ్యప్రదేశంబునసంతయు వానరులు వ్యాపించియుండుటంజేసి , త్స్నం = సమస్తమయిన ; వానరీకృ వానరమయప్రాకారంబుగాఁజూపట్టు తం=వానరమయముగాఁ జేయఁబడిన; పా)కారం=ప్రాకారముగాను; ప్రా డన్న యప్రాకారపరిభ్రమధ్యప్రదేశ ముంబూచిరి. అని, తాత్పర్యము.
కారపరిభ్రాంతరం= ప్రాకారమయొ క్కయునగఁజ్ఞయొక్కయుమధ్య ప్రదేశ

హహాకారం ప్రకుర్వంతి రాక్షసా భయమోహితాః. ౯౮

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; భయమోహితాః= భయముచే మోహ

మనొందినవారలయి; హాహాకారం -
హాహాయనుటను; ప్రశుర్యంతి=చేయు
చుండిరి.

రాక్షసులందఱు, భయంబున, వా
డలుడెలియక, హాహాకారంబులుగావిం
పుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ మహాభీషణకే ప్రవృత్తే
కోలాహలే రాక్షసరాజధాన్యామ్
ప్రగృహ్య రక్షాంసి మహాయుధాని
యుగాంతవాతాభవ సంవిచేరుః. ౯౯

టీ|| రాక్షసరాజధాన్యామ్=రాక్షసుల
యొక్క-రాజధానియందు; మహాభీషణ
కే=గొప్పభయంకరమయిన; తస్మిన్=
అ; కోలాహలే=కోలాహలము; ప్రవృ
త్తే=కలుగఁగా; రక్షాంసి=రాక్షసులు;
మహాయుధాని=గొప్పయాయుధము
లను; ప్రగృహ్య=పట్టుకొని; యుగాంత
వాతాభవ=ప్రళయకాలవాయువులుం

బోలె; సంవిచేరుః=సంజరించిరి.
రాక్షసులరాజధానియగులంకాపు
రియందు, అట్టిమిక్కిలి భయంకరమ
యినకోలాహలంబున, శూరులగురాక్ష
సులు, మహాయుధంబులుధరించి, ప్రళ
యకాలవాయువులుంబోలె, సంజరిం
చుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ఏకచత్వారింశస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థకవంద్రికాభ్యాసంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైక చత్వారింశస్సగ్గతీక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౬౩౫

స ౪౨

౩౩

ద్విచత్వారింశసగళప్రారంభః.

తతస్తే రాక్షసాస్త్రగత్వా రావణమందిరమ్
న్యవేదయన్ పురీం రుద్ధాం రామేణ సహ వానరైః. ౧

టీక॥ తతః=అంతః; తే=ఆ ; రాక్ష	బడినదాఁగా; న్యవేదయన్= తెలిపిరి.
సాః=రాక్షసులు; తత్ర=అప్పుడు; రా	అంతసప్పుడారాక్షసులు, రావణు
వణమందిరం=రావణుని గృహంబును;	నిగృహంబునకుఁబోయి, రాముఁడువా
గత్వా=పోడి; పురీం = లంకాపురిని;	నరులతోలంకాపురినంతయు ముట్టడిం
రామేణ=రామునిచేత; వానరైస్సహ=	చియున్నాడని, రావణునకుం దెప్పిరి.
వానరులతోఁగూడ; రుద్ధాం=అడ్డగింపఁ	అని, తాత్పర్యము.

రుద్ధాంతు సగరిం శ్రుత్వా జాతక్రోధో నిశాచరః
విధానం ద్విగుణం కృత్వా ప్రాసాదం సోధ్యరోహత. ౨

టీక॥ సః=ఆనిశాచరః = రాక్ష	సాదం = మేడను; ఆధ్యరోహత=ఎ
సుండగురావణుఁడు; సగరిం = లంకా	కెక్కిను.
పట్టణమును; రుద్ధాం= ముట్టడింపఁబడి	ఆరావణుండు, లంకానగరమును
నదాఁగ; శ్రుత్వాతు= విన్నంతనె;	వానరులుముట్టడించుటనువిని, పరమ
జాతక్రోధః = పుట్టినకోపముగలవాఁ	కోపమునొంది, రెండింతలుగానగరర
డై; ద్విగుణం = రెండింతలయిన; విధా	క్షణసంవిధానంబుగావించి, ప్రాసా
నం=విపాకటును; కృత్వా= చేసి; ప్రా	దంబుపైకెక్కిను. అని, తాత్పర్యము.

స దదర్శా వృతాం లంకాం సత్రైలవనకాననామ్
అనంభ్యేయై హారికజై స్సర్వతో యుద్ధకాంక్షిభిః. ౩

టీక॥ సః=ఆరావణుండు; యుద్ధకాంక్షిభిః = యుద్ధమునుగోరునవియు.

ప్రతిపదాంతర్జాతీకృతాత్పర్యసహితము.

స ౪౨

ను; ఆసంఖ్యేయైః = లెక్క పెట్టనలవి	పురిని; దదశకా = చూచెను.
గానట్టివియునగు; హరిగణైః = వాన	అంత, రావణుండు, ప్రాసాదం
రసమూహములచేత; సర్వతః = అంత	బుట్టెనుండి, యుద్ధకాంక్షులగు లెక్క
టను; ఆవృతాం = ఆవరింపబడినది	లేనివానరులచే నంతటను విరివేష్టితంబ
యు; సత్తైలవనకాననాం = పవళతము	యియున్న, లంకాపురింజూచెను.
లతోను వనములతోను ఆడవులతోనుం	అని, తాత్పర్యము.
గూడినదీయునగు; లంకాం = లంకా	

స దృష్ట్యా వానరై స్సర్వాం వసుధాం కబళీకృతామ్
కథం క్షపయితవ్యా స్స్యూ రితి చింతా పరోభవత్. ౪

టిక॥ సః = ఆ రావణుండు ; వాన	చింతాపరః = చింతాధీనుండు ; అభవ
రైః = వానరులచేత; కబళీకృతాం =	త్ = ఆయెను.
కప్పబడిన; సర్వం = సమస్తమయిన; వ	ఆ రావణుండు, వానరులు, ధూమి
సుధాం = భూమిని = దృష్ట్యా = చూచి;	నంతయు నాచ్ఛాదించియుండుటంబా
కథం = ఎట్లు; క్షపయితవ్యాః = నశింపం	చి, వీరల నెట్లు వధించునని, చింతనాంజె
జేయఁబడవలసినవారలు; ఇతి = అని;	ను. అని, తాత్పర్యము.

స చింతయిత్వా సుచిరం ధైర్య మాలంబ్య రావణః
రాఘవం హరియూధాంశ్చ దదర్శా యితలోచనః. ౫

టిక॥ సః = ఆ; రావణః = రావణు	దర్శ = చూచెను.
డు; సుచిరం = బహుకాలము; చింతయి	ఆ రావణుండట్లు బహుకాలము చిం
త్వా = ఆలోచించి; ధైర్యం = ధైర్యము	తించి ధైర్యంబవలంబించి, యాశ్చర్యం
ను; ఆలంబ్య = ఆవలంబించి; ఆయిత	బున దీఘకాములయినకండ్లతో, రాము
లోచనః = నిడువులయినకండ్లు గలవాఁ	నివానరసమూహములనుం జూచెను.
డై; రాఘవం = రాముని ; హరియూ	అని, తాత్పర్యము.
ధాంశ్చ = వానరసమూహములను; ద	

శ్రీ మద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౬౭౭

స ౪౨

రాఘవ స్వహస్తైస్యేన ముదితోనామ పుష్పవే
లంకాం దదర్శ గుప్తాంవై సర్వతో రాక్షసై ర్వృతామ్. ౬

టీక॥ రాఘవః = రాముడు; ముది
తః = సంతుష్టుడై, (“నామ” యనున
దివాక్యాలంకారాథము;) నైస్యేన రాముండు, సంతుష్టుడై, సైన్యం
సహ = సైన్యముతోఁగూడ; పుష్పవే =
వేగమునఁబోయెను. సర్వతః = అంత
టను; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; వృ
తాం = చుట్టఁబడినదియు; గుప్తాం = ర
క్షింపబడినదియునగు (“వై” అనునది
పాదపూరణార్థము;) లంకాం = లం
కాపురిని; దదర్శ = చూచెను,
రాముండు, సంతుష్టుడై, సైన్యం
బుతోఁగూడవేగంబునఁ బ్రాకార సమీ
పంబునకుఁబోయి, సమస్తభాగంబుల
రాక్షసులచేఁ బరివృతంబయి, సుర
క్షితంబై యున్న లంకాపురిం జూచె
ను. అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా దాశరథి లంకాం చిత్రధ్వజపతాకిమ్
జగाम సహసా సీతాం దూయమానేన చేతసా. ౭

టీక॥ దాశరథిః = రాముడు; చిత్ర
ధ్వజపతాకినీం = నానావర్ణములగు
వట్టిపెళికె-ములును రాజచిహ్నముల
తోఁగూడిన పెళికె-ములునుంగల; లం
కాం = లంకాపురిని; దృష్ట్వా = చూచి;
సహసా = శీఘ్రంబున; దూయమానే
న = పరితపించుచున్న; చేతసా = మని
స్మచేతః సీతాం = సీతాదేవిని; జగామ =
పోయెను.
రాముండు, చిత్రధ్వజంబులతోనొ
ప్పుచున్నయాలంకానగరముంజూచి, మ
నంబున సీతాదేవిందలించి, మిగిలిరియ
దుఃఖితుండయ్యెను.
అని, తాత్పర్యము.

అత్ర సా మృగశాబాక్షీ మత్స్యతే జనకాత్మజా
పీడ్యతే శోకసంతప్తా కృశాః స్థండిలకాయినీ. ౮

టీక॥ అత్ర = ఈలంకానగరమునం
దు; మృగశాబాక్షీ = జింకపిల్లలయొ
క్క-కండ్లవంటికండ్లుగలదియు; జనకా
త్మజా = జనకమహారాజుకూతురున
అని, తాత్పర్యము.

గు; సా=ఆసీతా దేవి; మత్కృతే=నా
నిమిత్తమయి; శోకసంతప్తా=దుఃఖ
ముచేయిక్కిలియుం బడింపఁజేయఁబడిన
దై; కృశా=కృశించినదై; స్థండిలశా
యినీ=నేలయందుఁబరుండినదై; పీడ్య
తే=పీడింపఁబడుచున్నది.

ఈలంకానగరంబుననేకదా! జేం

కపిల్లలకండ్లవంటికండ్లుగలదియు జన
కమహారాజుకూతురువైన యాసీతా
దేవి, రాక్షసపీడితయయి, నానిమిత్త
ము పరమదుఃఖతయై యుపవాసంబు
లచేఁగృశించి, నానావిధంబుగాఁగట్టప
డుచున్నది. అని, రామండుదుఃఖించెను.

అని, తాత్పర్యము.

పీడ్యమానాం ప ధర్మాత్మా వై దేహీ మనుచింతయన్

క్షీప్ర మాజ్ఞాపయామాస వానరాన్ ద్వివతాం వధే. ౯

టీక॥ ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభా
వుండగు; సా=ఆరాముఁడు; పీడ్యమా
నాం=పీడింపఁబడుచున్న; వై దేహీం=
సీతను; అనుచింతయన్ = చింతించు
చు; ద్వివతాం = శత్రువులయొక్క; వ
ధే=చంపుటనిమిత్తమయి; వానరాన్=
వానరులను; క్షీప్రం = శీఘ్రముగా; ఆ

జ్ఞాపయామాస=ఆజ్ఞాపించెను.
ధర్మాత్ముండగునారామండు, ఆ
ట్లు రాక్షసులచే బిడింపఁ బడుచున్న సీ
తాదేవిందలందుకొని, రోషంబినుమడిం
పఁగా, వానరులశీఘ్రంబున శత్రువధం
బుగా వింపుఁడనియాజ్ఞాపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తేతు వచనే రామేణా క్లిష్టకర్మణా

సంఘర్షమాణాః స్తవగా స్సహనాదై రనాదయన్. ౧౦

టీక॥ అక్లిష్టకర్మణా = దుఃఖకర
ములుకానికార్యములుగల; రామేణా=
రామునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; వచనే=మా
ట; ఉక్తేతు=చెప్పఁబడినదికాఁగానే; స్త
వగాః=వానరులు; సంఘర్షమాణాః=

ఒకరితోనొకరుపోటిగలవారలయి; సిం
హనాదై=సింహనాదములచేత; ఆ
నాదయన్=ధ్వనింపఁజేసిరి.
పరులకుదుఃఖకరంబులుకానికార్య
ములుగల రామండు జట్లాజ్ఞాపింపఁగా

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౭

స ౪౨

నే, వానరులూకరిముందొకరు పోటితో గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.
యుద్ధసన్నద్ధులయి, సింహనాదంబులు

శిఖరై ర్వికీరామైనాంలంకాం ముష్టిభిరేవ వా
ఇతి స్త దధిరే సర్వే మనాంసి హరియాధపాః. ౧౧

టీక॥హరియాధపాః= వానరశ్రేణునదిపాదపూరణార్థము) మనాం
ష్టలు; సర్వే=అందఱును ; “ఏనాం= సీ=తలంపులను; దధిరే=ధరించిరి.
ఈ; లంకాం=లంకను; శిఖరైః= పర్వత వానరశ్రేష్ఠులు, “ఈలంకను బర్వత
శిఖరములచేతఁగాని; ముష్టిభిరేవవా=పి శిఖరంబులచేఁ గానిపిడికిళ్ల చేఁగానిచూ
డికిళ్ల చేతఁగాని; వికీరామ = చూడాణముగావించెదము” అని , తలంపుగొ
ముగావించెదము” ఇతి=అని; (స్త”అనిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యమ్య గిరిశృంగాణి శిఖరాణి మహంతిచ
తరూంశ్చ త్పాట్య వివిధాం స్థివంతి హరియాధపాః. ౧౨

టీక॥హరియాధపాః= వానరశ్రేణికి; తిష్ఠంతి=ఉండిరి.
ష్టలు; గిరిశృంగాణి= పర్వతశిఖరముల వానరశ్రేష్ఠులు, పర్వతశిఖరంబుల
ను; మహంతి=గొప్పవగు; శిఖరాణిచ= నుబర్వతఖండములనునానావిధ వృక్షం
పర్వతఖండములను; ఉద్యమ్య=ఎత్తుకొ బులనుంబట్టుకొని యుద్ధ సన్నద్ధులయి
ని; వివిధాం=నానావిధములయిన; త యేండిరి. అని, తాత్పర్యము.
రూంశ్చ=వృక్షములను; ఉత్పాట్య=

ప్రేక్షతో రాక్షసేంద్రస్య తాన్యసీకాని భాగః
రాఘవప్రియకామార్థం లంకా మారుదుహు ప్రదా. ౧౩

టీక॥తదా=అప్పుడు; తాని=ఆ; అ రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు; ప్రే
క్షకాని=నైనయ్యములు; రాక్షసేంద్రస్య= తుతః(ప్రేక్షమాణస్య)=చూచుచుండఁ

గా; రాఘవప్రియకామార్థం = రా
మునిసంతోషంబును కోరిక నిమిత్తమ
యి; భాగశః = భాగములు భాగములు
గా; లంకాం = లంకను ; ఆరురుహః =
ఎక్కిరి.

ఋండుమాచుడుండగానే, యావానర
సైన్యంబులంతయు, రామునకుసంతో
షంబుగలుగుటకై, భాగంబులుభాగంబు
లుగా, లంకాప్రాకారంబునారోపిం
చిరి. అని, తాత్పర్యము.

అప్పుడు, రాక్షసాధిపతియగు రావ

తే తామ్ర వక్త్రా హేమాభా రామాథే త్యక్తజీవితాః
లంకా మే వాభ్యవతంత సాలతాల శిలాయుధాః. ౧౪

టీక॥ తామ్రవక్త్రాః = ఎఱ్ఱనిముఖ
ముగలవారలును; హేమాభాః = బం
గారముయొక్క కాంతివంటికాంతిగల
వారలును; రామాథే = రామునిమి
త్తమయి; త్యక్తజీవితాః = విడువబడి
నప్రాణములుగలవారలునగు; తే = ఆ
వానరులు; సాలతాలశిలాయుధాః =
సాలవృక్షములును తాటిచెట్లును జాళ్లు
ను ఆయుధములు గాఁగలవారలయి; లం

కామేవ = లంకాపురినిగూచియె;
అభ్యవతంత = ఎదుర్కొనిపోయిరి.
ఎఱ్ఱనిముగంబులుగలవారలును రా
మునిమిత్తమయి ప్రాణంబులనైనను వి
డువనిశ్చయించినవారలునగు నావాన
రులు, సాలవృక్షంబులనుదాలవృక్షం
బులనుశిలలను, ఆయుధంబులుగాఁగొని,
లంకాపురిపైకిఁబోయిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తే దుశ్రుః పర్వతాగ్రైశ్చ ముష్టిభిశ్చ స్థవంగమాః
ప్రాకారాగ్రా బృరణ్యని మమంథు ప్రేరణానివ. ౧౫

టీక॥ తే = ఆ; స్థవంగమాః = వానరు
లు; దుశ్రుః = వృక్షములచేతను; పర్వతా
గ్రైశ్చ = పర్వతశిఖరములచేతను; ము
ష్టిభిశ్చ = పిడికిళ్ల చేతను; ప్రాకారాగ్రా
ప్రాకారశిఖరములను; అరణ్యని =

అడవులను; తోరణానివ = బహిర్వాహ
రములను; మమంథుః = నలియఁగొట్టిరి.
ఆవానరులు, పర్వతశిఖరములతో
గొట్టియొందికిళ్లంబొడిచియు, నాలం
కాప్రాకారంబులను అరణ్యంబులను

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౮౧

స ౪౨

బురద్వారంబులను జూణకంబుగావింపసాగిరి. అని, తాత్పర్యము.

పరిభాః పూరయంతి స్త ప్రసన్నసలిలాయతాః

పాంసుభిః పర్వతాగైశ్చ తృణైః కాష్ఠైశ్చ వానరాః. ౧౬

టీక॥ వానరాః=వానరులు; పాం	భాః=అగః క్షలను ; పూరయంతిస్త=
సుభిః=పరాగంబులచేతను ; పర్వతా	నిండించిరి.
గైశ్చ=పర్వతశిఖరములచేతను ; తృ	వానరులు, మట్టిపోసియుంబర్వతశి
ణైః=పచ్చికలచేతను; కాష్ఠైశ్చ=క	ఖరంబులనుదృఢకాష్ఠంబులనువైచియు
ష్టైలచేతను; ప్రసన్నసలిలాయతాః=	నిమళలజలంబులతోఁగూడిన యగః క్షల
నిమళలమునజలముతోఁగూడిన; పరి	ను, బూడ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సహస్రయూధాశ్చ కోటియూధాశ్చ వానరాః

కోటిశతయుతాశ్చాన్యే లంకా మారుదుషు స్తదా. ౧౭

టీక॥ తతః=అంతఃతదా = అప్పు	లంకను; ఆరుదుషుః=ఎక్కిరి.
దుఃసహస్రయూధాశ్చ= వేయివాన	అంత , వానరులుకొందఱువేయి
రులగుంపుగలవారలును ; కోటియూ	మందివానరులతోనుగొందఱు కోటివా
ధాశ్చ= కోటివానరులగుంపుగలవార	నరులతోనుమఱికొందఱు నూఱుకోటు
లునగు; వానరాః=వానరులును; కోటి	లవానరులతోనుంగూడి, లంకాప్రాకా
శతయుతాః= నూఱుకోటులతోఁగూ	రమునారోహించిరి.
డిన; అన్యే = ఇతరులును; లంకాం=	అని, తాత్పర్యము.

కాంచనాని ప్రమథ్నంత స్తోరణాని ప్లవంగమాః

తైలానశిఖరాభాని గోమైరాణి ప్రమథ్యత. ౧౮

అప్లవంతః ప్లవంతశ్చ గజకంఠశ్చ ప్లవంగమాః

లంకాం తా మభిధావంతి మహావారణస్స.

❧

❧

టీక॥ వ్లవంగమాః = వానరులు; కాంచనాని = బంగారువికారములయిన; తోరణాని = ద్వారములను; ప్రమథ్నంతః = విటుచుడును; కైలాసశిఖరాభాని = కైలాసపవళతముయొక్క; కాంతివంటికాంతిగల; గోపురాణి = గోపురములను; ప్రమథ్యద = విడిచియు; అష్టవంతః = వచ్చుచును; స్లవంతశ్చ = పోవుచును; గజకంఠశ్చ = అజుచును; మహావారణసన్నిభాః = పెద్దయేనుంగులతో సమానులగు; స్లవంగ

మాః = వానరులు; తాం = ఆ; లంకాం = లంకాపురిని గూచి; అభిధావంతి = పరుగెత్తిరి.

మత్తగజంబులంతటివానరులు, బంగారు పురద్వారంబులం బగులఁగొట్టుచు, కైలాసశిఖరంబువంటి గోపురంబులఁజూడఁబు సేయుచు, నటునటుగంతులుజేయుచు, సింహనాదంబులు సేయుచు, లంకపైకేఁబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

జయత్యతి బలో రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలః

రాజా జయతి సుగ్రీవో రాఘవేనాభిపాలితః. ౨౦

టీక॥ అతిబలః = అధికమయినబలముగల; రామః = రాముఁడు; జయతి = సర్వోత్కృష్టమైన; సర్వోత్కృష్టమయిననున్నాడు. మహాబలః = అధికమయినబలముగల; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుఁడును; జయతి (అధ్యాకృతము) = సర్వోత్కృష్టమైయున్నాడు. రాజా = రాజయిన; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; రాఘవేన = రామునిచేత; అభిపాలితః = పాలింపఁబడిన

వాఁడై; జయతి = సర్వోత్కృష్టమైయున్నాడు.

మహాబలుండగు రాముండును బలవంతుండగు లక్ష్మణుండును సర్వోత్కృష్టమయిననున్నారు! వానర రాజుండగు సుగ్రీవుండు, రామునిచేసుర పీఠుండై, సర్వోత్కృష్టమయిన నున్నాడు!

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవం ఘోషయంతశ్చ గజకంఠశ్చ వ్లవంగమాః

అభ్యధావంత లంకాయః ప్రాకారం కామరూపిణః. ౨౧

❧

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౮౩

స ౪౨

టీ కామరూపిణి=ఇచ్చాధీనమగురూ	ర్చి; అభ్యధావంత=పరుగై త్తిరి.
పముగల; ప్లవంగమాః=వానరులు; ఇ	కామరూపులగు వానరులు, ఇట్లు
త్యేవం=అనియిట్లు; ఘోషయంతశ్చ=	ఘోషించుచు సింహనాదంబు సేయుచు,
అటుచును; గజకంతశ్చ=సింహ నా	లంకాప్రాకారంబు మీదికిఁబోయిరి.
దముసేయుచును; లంకాయాః= లంక	అని, తాత్పర్యము.
యొక్క; ప్రాకారం = ప్రహరినిగూ	

వీర బాహు సుబాహుశ్చ నలశ్చ వనగోచరః
నిపిడ్యోపనివిష్టా స్తై ప్రాకారం హరియూధపాః. ౨౨

టీ వీర బాహుః = వీర బాహువు	ధించి; ఉపనివిష్టాః=విడిసిరి.
ను; సుబాహుశ్చ= సుబాహువును; న	అందు, వీర బాహువును సుబాహు
లః=నలుండను; వనగోచరశ్చ= వా	వును నలుండును సీవానరోత్తములు,
నరుండును; తే=అప్రసిద్ధులగు; హరి	లంకాప్రాకారంబును బీడింపుచు, విడి
యూధపాః=వానరయూధపులు; ప్రా	సిరి. అని, తాత్పర్యము.
కారం=ప్రాకారమును; నిపిడ్య=నిరో	

ఏతస్మిన్నంతరే చక్రం స్కంధావారసవేశనమ్

టీ ఏతస్మిన్ అంతరే = ఈయధ్య	ఈయధ్యంబున, దండునుదగిన స్థలం
మునందు; స్కంధావారసవేశనం=దం	బున, విడియఁజేసికొనిరి.
డుయొక్క-విడియఁజేయుటను; చక్రః=	అని, తాత్పర్యము.
చేసిరి.	

పూర్వద్వారంతు కుముదః కోటిభి ర్దశభి ర్వృతః. ౨౩
అవృత్య బలవాంస్తథా హరిభి జితకాశిభిః

టీ బలవాన్ = అధికమయినబల	భిః=జయముచేఁబ్రకాశించునట్టి; హరి
ముగల; కుముదః=కుముదుండ; జితకా	భిః=వానరులచేత; దశభిః= పదియయి

న;కోటిభిః=కోటులచేత;వృతః= చుట్టబడినవాడై ; పూర్వద్వారంతు= తూర్పువాకిలినిమాత్రము; ఆవృత్య= ఆవరించి;తస్మా=ఉండెను.
బలవంతుండగుకుముదుండు, జయ

శాలులగుపదికోటులవానరులచేఁ బరివృతుండై, యానగ్రంధావారమునందలితూర్పుద్వారంబుననుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

సాహాయ్యార్థంతు తస్యైవ నివిష్టః ప్రఘసో హరిః. ౨౪
పనసశ్చ మహాబాహు ర్వానరై ర్భూభి ర్వృతః

టీక|| ప్రఘసః=ప్రఘనుడను ; హరిః=వానరుండును;మహాబాహుః= పెద్దచేతులుగల;పనసశ్చ= పనసుండును; బహుభిః=పెక్కుండ్రయిన;వానరైః= వానరులచే;వృతః=చుట్టబడినవాడై; తస్య= అకుముదునియొక్క ; సాహాయ్యార్థమేవ=తోడ్పాటుకొఱకే;నివి

ష్టః=విడిసివాడు.
ప్రఘసుండునుమహాబాహుండగుననుండును, బెక్కువానరులం గూడి, యాకుముదునికిసహాయులయి, పూర్వద్వారంబుననె, యుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

దక్షిణద్వార మాగత్య పీఠ శ్చతవలిః కపిః. ౨౫
ఆవృత్య బలవాం సస్థా వింశత్యా కోటిభి ర్వృతః

టీక|| బలవాన్=అధికమయిన బలముగల;పీఠః = పరాక్రమశాలియుగు; శతవలిః=శతవలియను;కపిః=వానరుండు;వింశత్యా=ఇరువదియైన; కోటిభిః=కోటులచేత;వృతః = చుట్టబడినవాడై;దక్షిణద్వారం=దక్షిణపువాకిలిని;ఆగత్య=పొంది;ఆవృత్య=ఆవరించి;

తస్మా=నిలిచెను.
మహాబలపరాక్రమశాలియుగు శతవలి, ఇరువదికోటులవానరులతోఁ గూడినవాడై, యానగ్రంధావార దక్షిణద్వారంబునావరించినిలిచెను.
అని, తాత్పర్యము.

సుషేణః పశ్చిమద్వారం గత స్తారాపితా హరిః. ౨౬

శ్రీ మద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౬౪౫

స ౪౨

ఆవృత్య బలవాం స్తస్థౌ పష్టికోటిభి రావృతః

టిక||బలవాక్ = అధికమయిన బల, వరించి; తస్థౌ = నిలిచెను.
ముగల; తారాపితా = తారయొక్క బలవంతుండగు తారాజనకండయి
తండ్రియగు; సుషేణః = సుషేణుండను; నసుషేణుండు, అటువదికోటుల వాన
హరిః = వానిరుండను; పష్టికోటిభిః = అ గులతోఁగూడి, సుంధావార పశ్చిమ
టువదికోటుల చేత; ఆవృతః = చుట్టఁబడి ద్వారంబునావరించి నిలెను.
నవాఁడై; పశ్చిమ ద్వారం = పడమటివాకి అని, తాత్పర్యము.
లిని; గతః = పొందినవాఁడై; ఆవృత్య = ఆ

ఉత్తరం ద్వార మాసాద్య రామ స్సౌమిత్రణా సహ. ౨౭
ఆవృత్య బలవాం స్తస్థౌ సుగ్రీవశ్చ హరిశ్చ

టిక||బలవాక్ = అధికమయిన బల శ్చ = సుగ్రీవుండును; తస్థౌ (ఆధ్యాత్మ
ముగల; రామః = రాముండు ; సౌమిత్ర తము) = నిలిచెను.
ణాసహ = లక్ష్మణునితోఁ గూడినవాఁ బలవంతుండగు రాముండు, లక్ష్మణు
డై; ఉత్తరం = ఉత్తరదిక్కుననుండు; సహితుండై, సుంధావారోత్తర ద్వా
ద్వారం = వాకిలిని; ఆసాద్య = పొంది; ఆ రంబుననుండెను; వానర రాజుండగు సు
వృత్య = ఆవరించి; తస్థౌ = నిలిచెను. హ గ్రీవుండునం దెయుండెను.
రిశ్చరః = వానర రాజుండగు ; సుగ్రీవ అని, తాత్పర్యము.

గోలాంగులః మహాకాయో గవాక్షో భీమదర్శనః. ౨౮
వృతః కోట్యా మహావీర్య స్తస్థౌ రామస్య పాశ్వతః

టిక || మహాకాయః = గొప్పచేత్రమముగలవాఁడును; గవాక్షః = గవా
హముగలవాఁడును ; భీమదర్శనః = యుండను; గోలాంగులః = కొండము
ళయంకరమయిన చూచుటగలవాఁడు చ్చు; కోట్యా = కోటిచేత; వృతః = చు
ను; మహావీర్యః = అధికమయిన పరాట్టఁబడినవాఁడై; రామస్య = రాముని

<p>యొక్క; పార్శ్వతః = ప్రక్క-ను; త స్థా = నిలిచెను. మహాకాయుండును జూపరులకుభ యంబు గలిగించువాఁడును మహాపరా</p>	<p>క్రమశాలియునగుగవాత్సుండు, కోటి గోలాంగూలంబులచేఁ బరివృతుండై, రాముని పార్శ్వభాగంబుననిలిచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఋతౌ ణాం భీమవేగానాం ధూమ్ర శృత్రునిబహణః. ౨౯
వృతః కోట్యా మహావీర్య స్తస్థౌ రామస్య పాశ్వతః

<p>టీక॥ మహావీర్యః = అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; శత్రునిబ హణః = శత్రువులంజంపుచుండున గుఁధూమ్రః = ధూమ్రుండు; భీమవేగా నాం = భయంకరమయిన వేగముగల; ఋతౌ ణాం = ఎఱుంగుగొడ్డులయొ క్క; కోట్యా = కోటిచేత; వృతః = చు ట్టబడినవాఁడై; రామస్య = రాముని</p>	<p>యొక్క; పార్శ్వతః = ప్రక్క-ను; త స్థా = నిలిచెను. మహాపరాక్రమశాలియుశత్రుధ్వం సకుండునగుధూమ్రుండు, కోటిభల్లూ కంబులంగూడి, రాముని పార్శ్వ భాగంబుననుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సన్నద్ధస్తు మహావీర్యో గదాపాణి ర్విభీషణః. ౩౦
వృతో య తైస్తు సచివై స్తస్థౌ తత్ర మహాబలః

<p>టీక॥ మహావీర్యః = అధికమయినప రాక్రమముగలవాఁడును; మహాబలః = అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; వి భీషణస్తు = విభీషణుండును; సన్నద్ధః = కవ చముగలవాఁడై; గదాపాణిః = గదచే తంగలవాఁడై; య తైః = సిద్ధులయిన; సచివైస్తు = మంత్రులతోను; వృతః = చు</p>	<p>ట్టబడినవాఁడై; తత్ర = అచ్చట; త స్థా = ఉండెను. మహాపరాక్రమశాలియు మహా బ లుండునగు విభీషణుండు, కవచంబుదొ డిగి, గదాపాణియై, యన్నద్ధసన్న ద్ధులయినమంత్రులంగూడి, రామునితో గూడనుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము.

౬౮౨

స ౪౨

గజో గవాక్షో గవయ శ్వరభో గంధమాదనః ౩౧
సమంతా త్పరిధావంతో రరక్షు హారివాహినీమ్

టీక॥ గజః=గజుండును; గవాక్షః=	గజుండును గవయుండును గవా
గవాక్షుండును; శ్వరభః=శ్వరభుండును;	క్షుండును శ్వరభుండును గంధ మాద
గంధమాదనః = గంధమాదనుండును;	నుండును, సమ స్తప్రదేశంబులందిరుగు
సమంతాత్ = అంతటను; పరిధావం	చు, వానర సేననంతయురక్షింపు చుం
తః= తిరుగుచు; హరివాహినీం=వా	డిరి. అని, తాత్పర్యము.
నరసేనను; రరక్షుః=రక్షించిరి.	

తతః కోపపరీతాత్తా రావణో రాక్షసేశ్వరః ౩౨
నిర్వాణం సర్వనైన్యానాం దుశ్ర మాజ్ఞాపయత్తదా

టీక॥ తతః=అంత; తదా=అప్పు	వెడలుటను; ఆజ్ఞాపయత్=ఆజ్ఞాపిం
చు; రాక్షసేశ్వరః= రాక్షసులకుఁ బ్ర	చెను.
భుండగు; రావణః=రావణుండు; కో	అంత, రాక్షసరాజుండగు రావణుం
పపరీతాత్తా= కోపముచేవ్వాపింపఁబ	డు, వానర సేనాసన్నిచేశ క్రమంబుం
డినమనస్సుగలవాడై; దుతం=శీఘ్ర)	తయుంజూచి, పరమకుపితుండై, తన
ముగా; సర్వనైన్యానాం=సమస్తనై	సేనలన్నియు యుద్ధంబునకు వెడలనా
న్యములయొక్క; నిర్వాణం= బయలు	జ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏత చ్ఛ్చిత్వా తతో వాక్యం రావణస్య ముఖోద్గతమ్ ౩౩
సహసా భీమనిఘోర ముద్భుటం రజనీదరైః

టీక॥ రావణస్య = రావణునియొ	రాక్షసులచేత; సహసా=శీఘ్రంబున; భీ
క్క; ముఖోద్గతం=నోటనుండి వెడలిన;	మనిఘోరం=భీయంకరమయిన ధ్వని
ఏతత్=ఈ; వాక్యం=మాటను; శు	గలుగునట్లు; ఉద్భుటం=అటచుటయయి
త్వా=విని; తతః=అంత; రజనీదరైః=	నది.

రావణునిముఖంబుననుండి వెడలిన భయంకరధ్వనిగలుగునట్లు, సింహనా
యాజ్ఞనువిన్నంత నే, రాక్షసులందఱు, దంబులుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రహోదితా శ్రవ్య శృంధ్రపాండరపుష్కరాః ॥ ౩౪ ॥
హేమకోణావతా భీమా రాక్షసానాం సమంతతః

టీక॥ తతః = అంతటను; సమంతతః = బడినవై; హేమకోణావతాః = బంగా
అంతటను; భీమాః = భయంకరముల రువాదనదండముచేఁగొట్టఁబడినవి.
యిన; శంధ్రపాండరపుష్కరాః = చంద్రులవలెఁదెల్లనముఖములుగల; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; భీ
ద్రునివలెఁదెల్లనముఖములుగల; రాక్షసులగుభేరులను, బంగారుదండములచే
ర్యః = భేరులు; ప్రహోదితాః = ప్రేరింపఁబడినవై. అని, తాత్పర్యము.

విశేషశ్చ మహాఘోషా శృంఖా శృతసహస్రశః ॥ ౩౫ ॥
రాక్షసానాం సుఖారాణాం ముఖమారుతపూరితాః

టీక॥ శృతసహస్రశః = లక్షలులక్ష గాలిచేనూఁదఁబడినవై; విశేషః = ధ్వ
లుగా; మహాఘోషాః = అధికమయిన శ్రవణము; శృంఖాశృ = శృంఖములును; సు
ధ్వనిగల; శృంఖాశృ = శృంఖములును; సుభయంకరాకారులగురాక్షసులు,
ఘోరాణాం = మిక్కిలియొద్దయంక లక్షలులక్షలుగా, మహాధ్వనులగు, శం
రులగు; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొ ఖంబులఁబూరించిరి.
క్క; ముఖమారుతపూరితాః = నోటి అని, తాత్పర్యము.

తే బభు శృభనీలాంగా స్సశంఖా రజనీచరాః ॥ ౩౬ ॥
విద్యుస్తండలసన్నద్ధా స్సబలాకా ఇవాంబుదాః

టీక॥ శృభనీలాంగాః = మంగళక సశంఖాః = శంఖముతోఁగూడినవార
రమయిననల్లనిచేహముగలవారలును; లునగు; తే = ఆ; రజనీచరాః = రాక్ష

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౬౮

స ౪౨

సులు; విద్యున్నంజలసన్నధాః = మెఱుఱు అభరణభూషితులై నల్లని దేహ
పులసమూహములతోఁగూడినవియు; మఱో శంఖంబులుధరించియున్నయా
సబలాకాః = కొంగలతోఁగూడినవి రాక్షసులు మెఱపులతోఁగూడినవేఘం
యునగు; అంబుదాశవ = వేఘములు బులకై వడింబ్రకాశించిరి.
వలె; బఘః = ప్రకాశించిరి. అని, తాత్పర్యము.

నిష్పతంతి తతస్సైన్యా హృష్టారావణ చోదితాః. ౩౭
సమయే పూర్వమాణస్య వేగాశవ మహోదధేః

టిక||తతః = అంత; రావణచోది సముద్రముయొక్క; వేగాశవ = ప్రవా
తాః = రావణునిచే నాజ్ఞాపింపఁబడిన; హములువలె; నిష్పతంతి = వెడలిరి.
సైన్యాః = సైనికులు; హృష్టాః = సంత అంత, రావణుని పనువున, సైనికు
సించినవారలయి; సమయే = ప్రళయ లుసంతుష్టలయి, ప్రళయ కాలంబున
కాలమునందు; పూర్వమాణస్య = నిం మహాసముద్ర ప్రవాహంబులుం బోలె
పఁబడుచున్న; మహోదధేః = మహా బయలుదేలిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో వానర సైన్యేన ముక్తో నాద స్సమంతతః. ౩౮
మలయః పూరితో యేన ససానుప్రస్థకందరః

టిక||తతః = అంత; యేన = చేనిచే న్యేన = వానర సేనచేత; ముక్తః = విడు
త; ససానుప్రస్థకందరః = చటియలతో వఁబడినది.
ను నైష్ఠములతోను గుహలతోనుం అంత, వానరులు, త్రికూట పర్వత
గూడిన; మలయః = త్రికూటపర్వతము; మునంతయువ్యాపించునట్లు, భయంక
పూరితః = నింపఁబడినదో; సః (అధ్యా రమయిన, సింహనాదంబు గావించిరి.
హృతము) = అట్టి; నాదః = సింహనాద అని, తాత్పర్యము.
ము; సమంతతః = అంతటను; వానర సై

శంఖదుండుభిసంఘుప్త స్సింహనాద ప్రరస్సీవామ్. ౩౯

౬౦ ప్రతిపదాంత్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౨

పృథివీం చాంతరిక్షం చ సాగరం చైవ నాదయః

టిక శంఖదుందుభిసంఘష్టః=శంఖములయొక్కయుభేరులయొక్కయుద్వ	యుదుఃశుదధూతే (అధ్యాహృతము)=పుట్టెను.
నితోఽగూడిన;తరస్త్వి నాం=బలవంతు	బలవంతులగువానర రాక్షసుల సిం
లయొక్క;సింహనాదః= సింహనాద	హనాదంబు, శంఖదుందుభిద్వసులతోఁ
ము;పృథివీం=భూమి;అంతరిక్షంచ=	గూడి, భూమ్యాకాశంబుల సంతయు
ఆకాశమును;నాదయః= ధ్వనింపఁజే	వ్యాపించినది. అని, తాత్పర్యము.

గజానాం బృంహితై స్సాధకం హయానాం హేషితైరపి. ౪౦
రథానాం నేమిశ్చ సైశ్చ రక్షసాం నదనస్వనః

టిక రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క;	ద్వసులతోనుంగూడ;రేజే(అధ్యాహృత
నదనస్వనః = సింహనాదధ్వని;గజా	ము)=ప్రకాశించెను.
నాం=ఏనుంగులయొక్క;బృంహితై=	రాక్షసులసింహనాదములును గజ
అతిపులతోను;హయానాం= గుఱ్ఱంబు	బృంహితంబులును గుఱ్ఱంబుల హేషా
లయొక్క;హేషితైరపి= అతిపులతో	ద్వసులునురథంబులనేమిద్వసులును,ఒం
ను;రథానాం=రథములయొక్క; నేమి	డొంటింగలసి, చెలంగుచుండినవి.
శ్చ సైశ్చ సాధకం= కడకంటికమ్ముల	అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరేఘోర స్సంగ్రామ స్సమవతతత. ౪౦
రక్షసాం వానరాణాంచ యథాదేవాసురే వురా

టిక ఏతస్మిన్ అంతరే = ఈమధ్య	భయంకరమగు; సంగ్రామః = యుద్ధ
మునందు; వురా=మున్ను; దేవాసురే	ము; సమవతతత=కలిగెను.
యథా=దేవాసుర విరోధమునందు వ	ఇంతలో మున్ను దేవాసురులకుం
రె; రక్షసాం= రాక్షసులకును; వాన	బోలె , రాక్షసులకును వానరులకును
రాణాంచ=వానరులకును; ఘోరః =	భయంకరంబగు యుద్ధంబు, అరబ్బి మ

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౦

స ౪౨

యినది. అని, తాత్పర్యము.

తే గదాభిః ప్రదీప్తాభి శ్వక్తిశూలపరశ్వధైః. ౪౨

నిజఘ్ను ర్వాసరాక్ ఘోరాః కథయంత స్స స్వవిక్రమాక్

టీక|| ఘోరాః = భయంకరులగు; రులను; నిజఘ్నుః=కొట్టిరి.

తే=ఆరాక్షసులు; స్వవిక్రమాక్= త భయంకరాకారులగు రాక్షసులు, మపరాక్రమములను; కథయంతః= చె తమపరాక్రమంబుల నుగ్గడించు కొను ప్పచు; ప్రదీప్తాభిః=ప్రకాశించుచున్న; చు, గదలచేతను శక్తులచేతను, శూ గదాభిః=గదలచేతను; శక్తిశూలపర లంబులచేతను గొడ్డళ్లచేతను, వానరు శ్వధైః=ఈటెలచేతను శూలముల చే లంబువారించిరి. అని, తాత్పర్యము. తనుగొడ్డళ్లచేతను; వాసరాక్= వాస

రాజా జయతి సుగ్రీవ ఇతి శబ్దో మహా నభూత్. ౪౩

టీక|| “రాజా = రాజయిన; సుగ్రీ వః=సుగ్రీవుడు; జయతి= సర్వోత్కృష్టమగుననున్నాడు” ఇతి=అను; మ హా= గొప్పదను; శబ్దః=ధ్వని; అ భూత్=కలిగినది.

“వాసరరాజుండగు సుగ్రీవుడు, సర్వోత్కృష్టుడైయున్నాడు” అని మహాధ్వని, వాసరసేనలూఁ జెలంగుచుం దినది.

అని, తాత్పర్యము.

రాజక జయజయేత్యక్తా స్వస్వనామ కథాం తతః

తథా వృత్తే మహాకాయాః పర్వతాగై శ్చ వాసరాః. ౪౪

నిజఘ్ను ప్రాని రక్షంసి నశ్చైవకంత్రై శ్చ వేగితాః

టీక|| మహాకాయాః=పెద్దదేహము | రరాజుండగు సుగ్రీవుడా! జయజయ- గల; వాసరాః=వానరులు; వేగితాః= సర్వోత్కృష్టుండవై యుండుము సర్వో వేగముగలవారలయి; “రాజక= వాస రరాజుండవైయుండుము.” ఇతి=అని;

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౨

ఉక్త్వాః=చెప్పి=తతః=అంతః; స్వస్వనా
మకథాం=తమతమపేరును వృత్తాంత
మును; ఉక్త్వాః=చెప్పి=తథా= అట్లు;
వృత్తైః=వృత్తములచేతను; పర్వతా
గ్రైశ్చ=పర్వతశిఖరములచేతను; న
ఖైః=గోర్ల చేతను; దంతైశ్చ=దంతము
లచేతను; తాని=ఆ; రక్షాంసి=రాక్షసు
లను; నిజఘ్నైః=కోట్టిరి.

మహాకాయులగువానరులు, “వా
నరాజా! సర్వోత్క-షణంబున నందు
ము” ఆయుధ్ధోషింపుడు, తమతమవృ
త్తాంతంబులను గడింపుడు, వృత్తంబుల
చేతను బర్వతశిఖర-బులచేతను దంతం
బులచేతను నఖంబులచేతను రాక్షసులం
బ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాస్త్ర పరే భీమాః ప్రాకారస్థా మహీగతాః. ౪౫
భిండివాలైశ్చ ఖడ్గైశ్చ శూలైశ్చైవ వ్యధారయన్

టీక|| భీమాః = భయంకరులును;
ప్రాకారస్థాః=ప్రాకారంబున నున్న
వారలునగు; అపరే=ఇతరులను; రా
క్షసాస్తు= రాక్షసులును; మహీగ
తాః= భూమిని బొందినట్టి వానరుల
ను; భిండివాలైశ్చ= విడిచివాయుగుదియ
లచేతను; ఖడ్గైశ్చ=కత్తులచేతను; శూ

లైశ్చైవ=శూలములచేతను; వ్యధార
యన్= ఛేదించిరి.
భయంకరులగుమఱి కొందఱు రాక్షసు
లు ప్రాకారంబుపైనుండి, భిండివాలంబు
లచేతను ఖడ్గంబులచేతను నేలనున్న వాన
రులంబ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

వానరాశ్చాపి సంక్రుధ్ధాః ప్రాకారస్థా మహీగతాః. ౪౬
రాక్షసాన్ పాతయామాసు స్సమాఘ్నత్య క్షవంగమాః

టీక|| మహీగతాః=భూమిని బొంది
నట్టి; క్షవంగమాః=ఎగురులచే బోవు
నట్టి; వానరాశ్చాపి=వానరులును; సం
క్రుధ్ధాః=కోపంబునొందినవారలయి;

సమాఘ్నత్య=ఎగిరి; ప్రాకారస్థాః=
ప్రాకారముననున్న; రాక్షసాన్=రా
క్షసులను; పాతయామాసుః=పడఁద్రో
సిరి.

శ్రీమద్రామాయణము#యుద్ధకాండము.

౬౩

స ౪౨

క్రిందనున్నవానరులు, క్రుద్ధులయి, సులంబడఁద్రోసిరి. అని, తాత్పర్యము.
పైకెగిరి ప్రాకారంబుపైనున్న రాక్ష

స సప్రహర స్త్రముతో మాంసశోణితకర్దమః ౪౩
రిక్షసాం వానరాణాం చ సలఁభూవా ద్భుతోపమః

టిక్కనః-అర్కరక్షసాం= రాక్షసుల	సంభూవా=అయినది.
యొక్కయు;వానరాణాం= వానరు	అప్పుడు రాక్షసవానరులకుం గలి
లయొక్కయు;తుమలః = దొమ్మియై	గినదొమ్మియధము నెత్తురున మాంస
న;సప్రహరః=యుద్ధము; మాంసశో	నునుబురదగా , నెఱయునాశ్చర్యక
ణితకర్దమః=నెత్తురును మాంసమును	రంబయియుండినది.
బురదగాఁగలదియు; అద్భుతోపమః=	అని, తాత్పర్యము.
అశ్చర్యకరమహోఽబోలి-గలదియు ;	

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ద్విచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్తప్తార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ ద్విచత్వారింశస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

అ

త్రి చ త్వా రిం శ స గ క్రా రం భః.

యద్ధృతాంతు తత స్తేషాం వానరాణాం మహాత్మనామ్
రక్షసాం సంబధూవాథ బలకోప స్సదారుణః. ౧

టీక॥ తతః=అంతః; మహాత్మనాం=	మగుఃకోపః=కోపము; సంబధూవ=
అధికమయినబలముగలవారలగు ; తే	కలిగినది.
షాం=ఆ; వానరాణాం = వానరులు;	అంత, మహాబలశాలులగువానరు
యద్ధృతాం = యద్ధము సేయుచుం	లక్ష్యమరులేక యద్ధంబు సేయుచుండు
డఁగా; అథ=అంత; రక్షసాం = రాక్ష	బంజాచి, రాక్షసులుసహింపంజాల
సులయొక్క; బల (బలస్య)= సేనకు;	క, మిక్కిలియొక్కోపంబునొందిరి.
సదారుణః = విక్కిలియొ భయంకర	అని, తాత్పర్యము.

తే హయైః కాంచనాపీడై ర్వకజైశ్చాస్తి శిఖోపమైః
రథై శ్చాద్యసంకాశైః కవచైశ్చ మనోరమైః. ౨
నిర్యయా రాక్షసవ్యాఘ్రా నాదయంతో దిశోదశ
రాక్షసా భీమకమాణో రావణస్య జయైషిణః. ౩

టీక॥ రావణస్య = రావణునియొ	ఖోపమైః = నిప్పువ్యాలలతోఁగోలి
క్క; జయైషిణః = జయంబుగోరువార	గల; ధ్వజైశ్చ = తెక్కెములతోను; ఆ
లును; భీమకమాణః = భయంకరమ	దిత్యసంకాశైః = సూర్యునితోసమాన
యినకార్యముగలవారలును ; రాక్షస	ములగు; రథైశ్చ = రథములతోను; మ
వ్యాఘ్రాః=రాక్షసశ్రేష్ఠులగు; తే=	నోరమైః=సుందరములగు ; కవచైః=
ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; కాంచనా	కవచములతోను; సహితాః (అధ్యా
పీడైః = బంగారుశిరోఘాషణముగ	హృతము)= కూడినవారలై; దశ=పది
ల; హయైః=గుఱ్ఱములతోను ; అస్తిశి	యయిన; దిశః= దిక్కులను; నాదయం

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౫

స ౪౩

తః-ధ్వజంపఃశేయః;నిర్వయః= వె
డలిరి.

రావణుఃజయంబుఁ గోరువారలు
సభయంకరకర్మఁజనుగు రాక్షసోత్త
ములు, బంగారు శేఖరంబులతోనొప్పు
చున్నగుట్టంబులను అగ్నిత్వాలలుంటో

లె వెలుంగుచుండుధ్వజంబులతోను, సూ
ర్యబింబమువలెఁ దేజరిల్లుచుండు రథం
బులతోను సుందరంబులగు కవచంబుల
తోనుంగూడి , దశదిశలును నిండునట్లు
సీంహనాదంబులునేయుచు, యుద్ధంబు
నకు వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

వానరాణా మపి చమూ బృహతీ జయమిచ్చతామ్
అభ్యధావత తాం సేనాం రక్షసాం కామరూపిణామ్. ౪

టీక||వానరాణాం= వానరులయొక్క;
బృహతీ = గొప్పదగు; చమూర
పి=సేనయు; జయం=గెల్పును; ఇచ్చ
తాం=కోరుచున్న; కామరూపిణాం=
ఇచ్ఛార్థీనమగు రూపముగల ; రక్ష
సాం=రాక్షసులయొక్క; తాం=ఆ;

సేనాం=సేనను; అభ్యధావత= ఎదు
రొనిపరుగెత్తినది.
అంతవానరులు, జయంబుఁ గోరి
వచ్చినకామరూపులగు రాక్షసులపైకి,
యుద్ధోత్సాహంబుననడరిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే తేషా మన్యోన్య మభిధావతామ్
రక్షసాం వానరాణాంచ ద్వంద్వయుద్ధ మవతత. ౫

టీక|ఏతస్మిన్ అంతరే-ఈమధ్యము
నందు; అన్యోన్యం-ఒండారులను; అభి
ధావతాం=ఎదురొని పరుగెత్తుచు
న్న; తేషాం-ఆ; రక్షసాం=రాక్షసులకు
ను; వానరాణాంచ = వానరులకును;
ద్వంద్వయుద్ధం=ఇద్దఱొకరితోనొకరు

చేయుయుద్ధము; అవతత= కలిగినది.
ఇంతలోనట్లు, రాక్షసులును వాన
రులును ; ఒండారులమీదికిం గవియు
డు, నప్పుడిరుగెలంకులవారికిని ద్వంద్వ
యుద్ధంబుగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

అంగదేనేంద్రజితృధాం వాలిప్రతేగా రాక్షసః

అయుధ్యత మహాతేజా స్త్ర్యుంబకేణ యథాంతకః. ౬

టీక||మహాతేజాః=అధికమయినపవిత్రముగల; రాక్షసః=రాక్షసుడైన; ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు; వాలిపుత్రేణ=వాలికిండుకైన; అంగశనసార్థకం=అంగదునతోఁగూడ; త్ర్యంబకేణ=ఈశ్వరునితో, అంతకోయథా=మృత్యువువలె; అయుధ్యత=యుద్ధముచేసెను. మహాతేజాండగునింద్రజిత్తు, వాలికుమారుండగుసంగదునితో, ముగ్ధుఁడగువీరునట్లు, యుద్ధముగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రజంఘేనచ సంపాతి నిత్యం దుర్మహణో రణే
జంబుమాలిన మారణ్ణో హనుమానపి వానరః. ౭

టీక||నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; రణే=చిహ్నము; యుద్ధమునందు; దుర్మహణః=సహింపనలవిగానివాడగు; సంపాతిశ్చ=యుద్ధంబున, శత్రువులకుసహింపనలవిగానట్టివిభీషణునిచివుండగుసంపాతి, ప్రజంఘునితోఁబోరెను; హనుమానపి=హనుమంతుడగును; జంబుమాలినం=జంబుమాలియను రాక్షసునిగూర్చి; యోద్ధం(అధ్యాహృతము)=పోరుటకు; ఆరంభించినాడు. యుద్ధంబున, శత్రువులకుసహింపనలవిగానట్టివిభీషణునిచివుండగుసంపాతి, ప్రజంఘునితోఁబోరెను; హనుమంతుండు జంబుమాలితో యుద్ధంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

సంగత స్సుమహాక్రోధో రాక్షసో రావణాసుజః
సమరే తీక్ష్ణవేగేన మిత్రఘ్నైన విభీషణః. ౮

టీక||సుమహాక్రోధః=మిక్కిలి-లియినపరిహాసముగలవాడగును; రావణాసుజః=రావణుని తమ్ముడగును; రాక్షసః=రాక్షసుడగునగు; విభీషణః=విభీషణుడు; సమరే=యుద్ధమునందు; తీక్ష్ణవేగేన=అధికమయిన వేగముగల; మిత్రఘ్నైన=మిత్రఘ్నునితో; సంగతః=సంబంధించెను.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౩

స ౪౩

మహాకోపుండగురాజునితమ్ముఁ | త్రాళ్ళుండనురాక్షసునితో యుద్ధముచే
డువిభీషణుండు, మహావేగుఁడయిన మి | సెను. అని, తాత్పర్యము.

తపసేన గజస్పార్ధకం రాక్షసేన మహాబలిః
నికుంభేన మహాలేజా నీలోపి సమయుద్ధతః. ౯

టీక|| మహాబలిః = అధికమయినబ | దును;నికుంభేన = నికుంభునితో;సమ
లముగల;గజః=గజుఁడు;తపసేన= త | యుద్ధతః=పోరెను.
పనుఁడను; రాక్షసేన=రాక్షసునితో; మహాబలుండగుగజుండు, తపనుఁడ
అయుద్ధత (అధ్యాహృతము)= యు | నురాక్షసునితోఁబోరెను; మహాలేజాం
ద్ధముచేసెను.మహాలేజాః = అధికమ | డగునీలుండు, నికుంభునితోఁగూడయు
యినపరాక్రమముగల;నీలోపి= నీలుం | ద్ధముగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరేంద్రస్తు సుగ్రీవః ప్రఘసేన సమాగతః
సంగత స్సమరే శ్రీమాన్ విరూపాక్షేణ లక్ష్మణః. ౧౦

టీక|| వానరేంద్రః= వానరరాజుం | చెను.
డగు;సుగ్రీవస్తు = సుగ్రీవుండును;ప్రఘ | వానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు, ప్ర
సేన=ప్రఘసునితో;సమాగతః= సం | ఘసుండనురాక్షసుఁడైకడరెను ; శ్రీ
బంధించెను. శ్రీమాన్=కాంతిమంతుం | మంతుండగులక్ష్మణుండు , విరూపా
డగు;లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; సమరే= | క్షునితోయుద్ధముగావించెను.
యుద్ధమునందు;విరూపాక్షేణ = వి | అని, తాత్పర్యము.
రూపాక్షునితో;సంగతః= సంబంధిం

అగ్నికేతుశ్చ దుర్ధయో రశ్మికేతుశ్చ రాక్షసః
సుప్తశ్చ యజ్ఞకోపశ్చ రామేణ సహ సంగతాః. ౧౧

టీక||దుర్ధయః = ఎదిరింపనలవి | రశ్మికేతుః = రశ్మికేతువను; రాక్షస
గాని; అగ్నికేతుశ్చ=అగ్నికేతుండును; శ్చ=రాక్షసుండును; సుప్తశ్చ= సు

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౩

ప్రస్తుండును; యజ్ఞకోపశ్చ = యజ్ఞశ్చ కేతుండును సుప్రస్తుండును యజ్ఞ
కోవుండును; రామేణసహ = రాముని కోవుండును, రామునితో యుద్ధంబుగా
తోఁగూడ; సంగతాః = సంబంధించిరి. వించిరి. అని, తాత్పర్యము.
దుర్భాషుండగునగ్నికేతుండును ర

వజ్రముష్టిస్తు మైందేన ద్వివిచే నాశనిప్రభః
రాక్షసాభ్యాం సుఖారాభ్యాం కపిముఖ్యా సమాగతా. ౧౨

టీక|| వజ్రముష్టిస్తు = వజ్రముష్టియు; తా = సంబంధించినారు.
మైందేన = మైందునితోను; అశనిప్రభః = అ వజ్రముష్టియును రాక్షసుండు మైందు
శనిప్రభుండు; ద్వివిచేన = ద్వివిదునితోను; నితోను అశనిప్రభుండనువాఁడు ద్వివి
ఏవం (అధ్యాత్మతము) = ఇట్లు; సుఖా దునితోను, ఇట్లు మైందద్వివిదులు, భ
రాభ్యాం = మికిరియింభయంకరులయి యంకరాకారులగు నిద్దటి రాక్షసుల
న; రాక్షసాభ్యాం = రాక్షసులు; కపి తోఁబోరిరి. అని, తాత్పర్యము.
ముఖ్యా = వానరశ్రేష్ఠులు; సమాగ

వీరః ప్రతపనో ఘోరో రాక్షసో రణదుర్భరః
సమరే తీక్ష్ణవేగేన నశేన సమయ్యత. ౧౩

టీక|| వీరః = పరాక్రమశాలియు; తో; సమయ్యత = పోరిన,
ఘోరః = భయంకరుండును; రణదు పరాక్రమవంతుండును భయంకరా
ర్భరః = యుద్ధమునందునిగ్రహింప నల కారుండును యుద్ధంబున నెదిరింప నల
విగానివాఁడునగు; ప్రతపనః = ప్రతప విగానివాఁడునగు ప్రతపనుండను వాఁ
నుండను; రాక్షసః = రాక్షసుండు; సమ డు, యుద్ధమునందీక్షప్రతావుండగునలు
రే = యుద్ధమునందు; తీక్ష్ణవేగేన = తీవ్ర నితో యుద్ధముగా వించెను.
మయినవేగముగల; నశేన = నశుని అని, తాత్పర్యము.

ధమశ్చ త్రతో బలవాన్ సుషేణభతి విశ్రుతః

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

స ౪౩

సవిద్యున్నానినా సాధక మయ్యధ్యత మహాకపిః. ౧౪

టిక్క బలవాక్ = అధికమయినబలముగలవాఁడును; ధర్మఃస్య = ధర్మః నియోక్తః ; పుత్రః = కొడుకునగు; సః = ఆ ; సుషేణఇతి = సుషేణుఁడని; విశ్రుతః = ప్రసిద్ధుఁడైన; మహాకపిః = పెద్దవానరుఁడు ; విద్యున్నానినా సా	ధకం = విద్యున్నానితోఁగూడ ; అయ్యధ్యత = పోరెను. బలవంతుండగు ధర్మః పుత్రుండై నసుషేణుండను వానరశ్రేష్ఠుండు , విద్యున్నానితో యుద్ధముగావించెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

వానరా శ్చాపరే భీమా రాక్షసై రపరై స్సహ

ద్వంద్వం సమీయ ర్భహుధా యుద్ధాయ బహుభి స్సహ. ౧౫

టిక్క భీమాః = భయంకరులగు; అపరై = ఇతరులయిన; వానరాశ్చ = వానరులును; అపరైః = ఇతరులయిన; రాక్షసైస్సహ = రాక్షసులతోఁగూడ ; బహుభిస్సహ = పెక్కుండ్రతోఁగూడ; బహుధా = పెక్కువిధములుగా; యుద్ధాయ = పోరుటకొఱకు; ద్వంద్వం =	ద్వంద్వయుద్ధమును; సమీయః = పోందిరి. ఇంక, భయంకరాకారులగు వానరులు పెక్కుండ్రు, రాక్షసుల పెక్కుండ్రతో, నానావిధముల, ద్వంద్వయుద్ధంబుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

తత్రాసీ త్సుమహ ద్యుద్ధం తుములం రోమహర్షణమ్

రక్షసాం వానరాణాం చ వీరాణాం జయ విచ్ఛతామ్. ౧౬

టిక్క తత్ర = అప్పుడు; వీరాణాం = పరాక్రమశాలులును; జయం = గెలుపును; ఇచ్ఛతాం = కోరుచున్నవారలునగు; రక్షసాం = రాక్షసులకును; వానరాణాం = వానరులకును ; సుమహత్ =	మిక్కిలియుగొప్పదియు; రోమహర్షణం = వెండ్రుకలగు పాకట్రులొండ్రెయునదియు; తుములం = దొమ్మియునగు; యుద్ధం = యుద్ధము; అసీత్ = కలిగినది.
---	---

అప్పుడు, మహాపరాక్రమశాలులు | ఇంబగుతుముఖయుద్ధముగ లిగినది.
నుజయంబుగోరువారలునగు, నారాక్ష | అని, తాత్పర్యము.
సులకునువాడెలకును, రోమహర్షా

హరిరాక్షసదేహేభ్యః ప్రభూతాః కేశకాద్వలాః
శరీరసంఘటవహాః ప్రసుప్త శ్శోణితాపగాః. ౧౭

టిక|| హరిరాక్షసదేహేభ్యః = వా | వహించినవి.
వసులయొక్కయు రాక్షసుల యొక్క- | ఆయుద్ధంబున, వానర రాక్షసదే
యు దేహములనుండి; ప్రభూతాః = వి | హంబులనుండి, వెండ్రుకలె పచ్చికలు
స్త్రీణాములును; కేశకాద్వలాః = వెం | గాఁగలవియు దేహవయవములె కా
దుకలె పచ్చికలుగాఁ గలవియు; శరీర | వ్యములుగాఁగలవియునగువి స్త్రీణాంబు
సంఘటవహాః = దేహములెకాద్వసంబ | లయినర క్తనదులు, ప్రవహించినవి.
యములుగాఁగలవియునగు; శ్శోణితాప | అని, తాత్పర్యము.
గాః = నెత్తురు పేటలు; ప్రసుప్తాః = ప్ర

అజఘానేంద్ర జిత్రుద్ధో వజ్రేణేవ శతక్రతుః
అంగదం గదయా వీరం శత్రుస్సైన్యవిదారణమ్. ౧౮

టిక|| ఇంద్రజితే - ఇంద్రజిత్తు; క్రుద్ధః = | అంగదుని; తాడయామాస = కొట్టెను.
కోపించినవాడై; గదయా = గదచేత; | ఇంద్రజిత్తు, కుగ్రద్ధుండై, దేవేంద్రుని
శతక్రతుః = దేవేంద్రుండు; వజ్రేణేవ = | వక్రాయుధంబుతో సమానంబయినగద
వక్రాయుధముచేతవలె; వీరం = పరా | దే, బరాక్రమవంతుండును శత్రుస్సైన్యం
క్రమశాలియు; శత్రుస్సైన్యవిదారణం = | బులసంహరిండువాఁడునగు సంగదుం
శత్రుస్సైన్యములచేమించునట్టి; అంగదం = | బ్రహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య కాంక్షనచ్చిత్రాంగం రథం సాశ్వం ససారథిమ్
జఘాన సమరే శ్రీమా నంగదో వేగవా సుహిః. ౧౯

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౭౦౧

స ౪౩

టీక॥ శ్రీమాన్ = కాంతిమంతుండు
ను; వేగవాన్ = అధికమయిన వేగముగల
వాఁడునగు; కపి = వానరుఁడైన; అంగ
దశి = అంగమండు; సమరే = యుద్ధమునం
దు; తస్య = ఆయింద్రజిత్తుయొక్క; కాం
జవచిత్రాంగం = బంగారముచేఁ జిత్రి
ములై నయవయవములుగలదియు; సా
శ్వం = గుఱ్ఱములతోఁ గూడినదియు ; స

సారథి = సారథితోఁ గూడినదియున
గు; రథం = రథమును; జఘాన = కొ
ట్టెను.

అంత, శ్రీమంతుండును మహావేగం
డునగునంగమండు; కాంచనాలంకృతం
బగుచాయింద్రజిత్తురథంబును, సారథి
తోను గుఱ్ఱంబులతోనుఁ గూడ నుగ్గుగా
విడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

సంపాతిస్తు త్రిభి బాణజ్ఞైః ప్రజంఘన సమాహతః

నిజఘానాశ్వకణ్ణైః ప్రజంఘం రణమూర్ధన. ౨౦

టీక॥ సంపాతిస్తు = సంపాతియు;
త్రిభిః = మూఁడైన; బాణజ్ఞైః = బాణముల
చేత; ప్రజంఘన = ప్రజంఘుని చేత; స
మాహతః = కొట్టఁబడినవాఁడై ; రణ
మూర్ధన = యుద్ధముశిరస్సునందు; అ
శ్వకణ్ణైః = ఇసుమద్దిచెట్టుచేత; ప్రజం

ఘం = ప్రజంఘుని; నిజఘాన = వధించెను.
ప్రజంఘండు, సంపాతిని, మూఁడ
మ్ములనొప్పించ, నాతండు, యుద్ధమధ్యం
బున, నశ్వకణ్ణావృక్షంబుచేఁ, ప్రజం
ఘునివధించెను. అని, తాత్పర్యము;

జంబుమాలీ రథస్థస్తు రథశక్త్యా మహాబలః

విభేద సమరేక్రద్ధో హనూమతం స్తనాంతరే. ౨౧

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబ
లముగల; జంబుమాలీతు = జంబుమా
లియు; రథస్థః = రథంబుననున్నవాఁ
డై; సమరే = యుద్ధమునందు; క్రద్ధః =
కోపించినవాఁడై; రథశక్త్యా = రథము

ననుండుశక్తిచేత ; హనూమతం =
హనుమంతుని; స్తనాంతరే = నక్షుస్థస్థ
లమునందు; విభేద = భేదించెను.
మహాబలుండగు జంబుమాలి రథగ
తుండై , యుద్ధంబునఁగోపించి, రథ

౧౦౨ ప్రతిపదాంతర్యతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౩

శక్తింగొని, హనుమంతునవత్సస్థలం
బునంబ్రహరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య తం రథమాస్థాయ హనుమా న్నారుతాత్తజః
ప్రమమాథ తతేనాశు సహాతేనైవ రక్షసా. ౨౨

టీక॥ మారుతాత్తజః = వాయు	చి; ఆశు=శీఘ్రిముగా; తలేన= అటచే
దేవునికుమారుండగు; హనుమాన్ =	తిచేత; ప్రమమాథ=చాటచెను.
హనుమంతుండు; తేన = ఆ; రక్షసాన	వాయు కుమారుండగు హనుమం
హైవ = జంబుమాలితోఁగూడనై; త	తుండు, శీఘ్రింబున, నాజంబుమాలి
స్య=ఆజంబుమాలియొక్క; తం = ఆ;	రథంబుమీదికుటికి, యితనిసహచేతంజ
రథం=రథమును; ఆస్థాయ = అధిష్ఠిం	జచెను. అని, తాత్పర్యము.

నదన్ ప్రతపనో ఘోర నళం సో ప్యవ్వధావత

టీక॥ ఘోరః = భయంకరుండగు;	భయంక రాకారుండగు నాప్రతప
నః=ఆ; ప్రతపనోపి=ప్రతపనుండును ;	నుండు, గజింతుడు, నళునిపైకిఁ గవిసె
నదన్=గజింతుడు; నళం=నళుని; ఆ	ను. అని, తాత్పర్యము.
న్వధావత=తడిమెను.	

నళః ప్రతపనస్యాశు పాతయామాస చతుషీ. ౨౩

భిన్నగాత్ర శృరే స్తీతైః షీప్రహస్తేన రక్షసా

టీక॥ నళః=నళుండు ; షీప్రహస్తే	దై; ఆశు=శీఘ్రిముగా ; ప్రతపనస్య=
న=శీఘ్రిముగఁజేయునట్టిచేతులుగల; ర	ప్రతపనునియొక్క; చతుషీ= కన్నుల
క్షసా=ప్రతపనునిచేత; తీతైః=కఱకు	ను; పాతయామాస=పడఁద్రోసెను.
లయిన; శరైః=బాణములచేత; భిన్న	అశీఘ్రింబుగా బాణంబులు ప్ర
గాత్రః=ఛేదించఁబడిన దేహముగలవాఁ	యోగించునట్టిప్రతపనుండు, నలునిఁదీ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౭౦౩

స ౪౩

క్షౌరబాణంబులనొంప , నవ్యావరవీరుం | అని, తాత్పర్యము.
దు, ప్రతపసుని కన్కులంబెఱికినైకెను.

గ్రసంత మివ నైన్యాని ప్రఘసం వానరాధిపః ౨౪
సుగ్రీవ స్సప్తపఞ్చేన నివికభేద జఘానచ

టిక||వానరాధిపః= వానరరాజుండు; జఘానచ=వధించెను.
డగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుండు ; నై వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండు, నై
న్యాని = నైవ్యములను; గ్రసంతమివ వ్యంబునంతయు మ్రింగునట్లు నోరు దె
(స్థితం)=మింగునట్లున్నప్రఘసం = అచుకొనివచ్చుచున్న ప్రఘసుని, సప్తప
ప్రఘసుని; సప్తపఞ్చేన = ఏడాకుల లకావృక్షంబునంబ్రహరించినదించెను.
యరఁబిచెట్టుచేత; నిర్విభేద=భేదించె అని, తాత్పర్యము.

అగ్నికేతుశ్చ దుర్ధమో రశ్మికేతుశ్చ రాక్షసః ౨౫
సుప్తఘ్నాయజ్ఞకోపశ్చ రామం నిర్విభిదు శ్వరైః

టిక||దుర్ధమః = ఎదిరింపనలవి భేదించిరి.
గానట్టి; అగ్నికేతుశ్చ = అగ్నికేతువు దుర్ధమకండగు నగ్నికేతుండును
ను; రశ్మికేతుః=రశ్మికేతుండను; రాక్ష రశ్మికేతుండును సుప్తఘ్నండును య
సశ్చ=రాక్షసుండును; సుప్తఘ్నః = జ్ఞకోవుండును, రామనిపై, నానావి
సుప్తఘ్నండును ; యజ్ఞకోపశ్చ = ధబాణంబులంబ్రయోగించిరి.
యజ్ఞకోవుండును; రామం=రామని; అని, తాత్పర్యము.
శ్వరైః=బాణములచేత; నిర్విభిదుః =

వేషాం చతుర్థాం రామస్తు శిరాసి నిశితై శ్వరైః ౨౬
క్రుద్ధ శ్చతుర్భి శ్చిచ్ఛేద ఘోరై రగ్నికేభోపమైః

టిక||రామస్తు=రాముండును; ఘో మైః=నిప్పుకాల్వలతోఁ బొల్కిగలవి
రైః=ఛాయంకరములును; అగ్నికేభోప యునగు; చతుర్భిః=నాలుగయిన; ని

<p>శిశ్రైః=శీర్షములగు; కరైః= బాణముల చేత; తేషాం=ఆ; కతుర్థాః=నలుపు రియొక్క; శిరాంసి=తలలను; చిచ్ఛేద= నఱకెను.</p>	<p>రాముండు, అగ్నిజ్వాలలవంటి నా లుగుకఱకుబాణంబుల, అనల్పరిరాక్ష సులశిరస్సులంద్రుంచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

వజ్రముష్టిస్తు మైందేన మష్టినా నిహతో రణే. ౨౭
పపాత సరథ స్సాశ్వః పురాట్టభవ ధూతలే

<p>టీక॥ వజ్రముష్టిస్తు=వజ్రముష్టియు; రణే=యుద్ధమునందు; మైందేన= మైం దునిచేత; మష్టినా=పిడికిలిచేత ; నిహ తః=చంపఁబడినవాఁడై; సరథః= రథ ముతోఁగూడినవాఁడై; పాశ్వః = గుఱ్ఱ ములతోఁగూడినవాఁడై; పురాట్టభవ=</p>	<p>పట్టణముయొక్క-కోటబురుజువలె; ధూ తలే=నేలయందు, పపాత=పడెను. వజ్రముష్టి , యుద్ధంబున మైందుని చేఁబిడికిటంబాడువఁ బడినవాఁడై, ర థాశ్వంబులతోఁగూడఁ, గోటబురుజు కై వడినేలంగూలెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

నికుంభస్తు రణే నీలం నీలాంజన చయప్రభమ్. ౨౮
నిర్విభేద శరైస్త్రైః కరై మేఘ మివాంశుమాళ

<p>టీక॥ నికుంభస్తు = నికుంభండు ను; రణే=యుద్ధమునందు; నీలాంజన యప్రభం=నల్లనికాటుకలనమూహము యొక్క-కాంతివంటికాంతిగల; నీలం= నీ లుని; త్రైః = కఱకులయిన; కరైః= బాణములచేత; కరైః = కిరణములచే త; అంశుమాళ=సూర్యుండు; మేఘు</p>	<p>వ=మేఘమునువలె; నిర్విభేద = భేదిం చెను. సూర్యుండుకిరణంబుల మేఘుంబును భేదించునట్లు , నికుంభండు, కాటు కవలెనల్లవైననీలుని, కఱకుబాణంబుల వొంచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

పున శ్వరశతేనాథ ప్రిహస్తా నికాచరః. ౨౯
విభేద సమరేనీలం నికుంభః ప్రజహానత

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౩౦౫

స ౪౩

టీక॥ క్షిప్రహస్తః = శీఘ్రముగాఁ ద = ఛేదించెను . ప్రజహానచ = న
జేయునట్టిచేతులుగల;నిశాచరః = రా వ్యసు.
క్షుసుండగుః;నికుంభః = నికుంభుఁడు;అ శీఘ్రముగాబాణంబులు ప్రయోగిం
ధ = అంతఃపునః = మఱి;సమరే = యు చునట్టినికుంభుండు,మఱి, నూలుబా
ద్ధమునందు;శరశతేన = బాణములనూ ణంబులనీలుంబ్రహరించి,నవ్వెను.
ఊటిచేత ; నీలః = నీలుని ; విధే అని,తాత్పర్యము.

తస్యైవ రథచక్రేణ నీలోవిష్టు రివాహవే. ౩౦

శిర శ్చిచ్ఛేద సమరే నికుంభస్యచ సారథేః

టీక॥ నీలః = నీలుఁడు;అహవే = (కాథము) సారథేః = సారథియొ
యుద్ధమునందు;విష్టురివ = విష్టురేవుఁ క్క;శిరః = తలను;చిచ్ఛేద = ఛేదించెను.
డువలె;తస్య = అనికుంభునియొక్క; నీలుండు,యుద్ధంబున, విష్టురేవుఁ
రథచక్రేణ = రథచక్రముచేత; సమరే = డుంబోలె,అనికుంభునిరథచక్రముం గొ
యుద్ధమునందు;నికుంభస్య = నికుంభు ని,సారథిశిరంబుదెగవేసెను.
నియొక్క ; ("చ"అనునదిపాదపూర అని,తాత్పర్యము.

వజ్రాశనిసమస్త్రశ్చో ద్వివిదో ప్యశనిప్రభమ్. ౩౧

జఘాన గిరిశృంగేణ మివతాం సర్వ రక్షసామ్

టీక॥ వజ్రాశనిసమస్త్రశ్చః = వ న = కొట్టెను.
జ్రీముతోను బిడుగుతోను సమాసమ వజ్రాశనులతోసమానమైనదేహముగ
యినతాకుటగల ; ద్వివిదోపి = ద్వివి వద్వివిదుండును,రాక్షసులందఱుచూచు
దుండును; సర్వరక్షసాం = సమస్తరా చుండగా,యుద్ధంబున, నశనిప్రభునింబ
క్షులును; మివతాం = చూచుచుండఁ ర్వతశిఖరంబునంబ్రహరించెను.
గా; అశనిప్రభం = అశనిప్రభుని ; గిరి అని,తాత్పర్యము.
శృంగేణ = పర్వతశిఖరముచేత ; జఘా

ద్వివిధం వానరేంద్రంతు నగయోధిన మాహవే. ౩౨

శరై రశని సంకాశై స్సవివ్యాధా శనిప్రభః

టీక॥ సః=ఆ; అశనిప్రభః=అశనిప్రభుడును; ఆహవే= యుద్ధమునందు; నగయోధినం=పర్వతములచేయు	యిన; శరైః=బాణములచేత; వివ్యాధః=కొట్టెను.
ద్ధమునేయునట్టి; వానరేంద్రం=వానర	అశనిప్రభుండు, పవతంబులచే
శ్రేష్ఠుఁడయిన; ద్వివిధం=ద్వివిధుని; అ	బోరుచున్నవానరోత్తముఁడగుద్వివిధు
శనిసంకాశైః=పిడుగుతోసమానముల	నిబిడుగులంబోనికటకు బాణంబులనొం
	చెను. అని, తాత్పర్యము.

స శరై రతి విద్ధాంగో ద్వివిధః శ్రోధమూర్ఛితః. ౩౩

సాలేన స రథం సాశ్వం నిజఘానా శనిప్రభమ్

టీక॥ సః=ఆ; ద్వివిధః= ద్వివిధుఁడు; శరైః= బాణములచేత; అతివిద్ధాంగః=మిక్కిలియు నొచ్చినచేహముగల	గూడినవాఁడునగు; అశనిప్రభం= అశనిప్రభుని; నిజఘాన=వధించెను.
వాఁడై; శ్రోధమూర్ఛితః= కోపముచే	అద్వివిధుండు, బాణంబులచేమిక్కిలి
వ్యాపింపఁబడినవాఁడై; సాలేన=మద్ది	లియు నొచ్చి పరమకుపితుండై, సాల
చెట్టుచేత; సరథం=రథముతోఁ గూడి	వృక్షంబున, నాయశని ప్రభుని రథా
నవాఁడును; సాశ్వం= గుఱ్ఱంబులతోఁ	శ్వంబులతోఁగూడవధించెను.
	అని, తాత్పర్యము.

విద్యువ్రాలీ రథస్థస్థ శరైః కాంచన ఘోషజైః. ౩౪

సుషేణం తాడయామాస ననాదచ ముహుర్ముహుః

టీక॥ రథస్థః=రథంబుననున్న; విద్యువ్రాలీ=విద్యువ్రాలియు; కాంచనఘోషజైః=బంగారుఅలంకారముగాఁగల;	షేణుని; తాడయామాస= కొట్టెను.
శరైః=బాణములచేత; సుషేణం= సు	ముహుర్ముహుః=పలుమాఱు; ననా
	దచ=అటచెను.
	విద్యువ్రాలి, రథగతుండై, కాంచ

నాలంకృతంబులగు బాణంబులనుపే | దంబులుగావించెను.
ణంబ్రహ్మరించి పలుమాటునిహనా | అని,తాత్పర్యము.

తం రథస్థ మభోద్భవ్వా సుషేణో వానరోత్తమః. ౩౫
గిరిశృంగేణ మహతా రథమాశు న్యపాతయత్

టీక||అథో=అంత ; వానరోత్త దోసెను.
మః=వానరశ్రేష్ఠుండగు;సుషేణః=సు అంత,వానరశ్రేష్ఠుండగుసుషేణుం
షేణుండు;రథస్థః = రథముననున్న; డు,తానుక్రిందనుండుటయు జంబుమా
తం=ఆవిద్యున్నాల్ని;ద్భవ్వా=చూచి; లిరథంబుపైనుండుటయుంబూచి, పెద్ద
మహతా=గొప్పదగు;గిరిశృంగేణ=ప పర్వతంబువేసి , శీఘ్రంబునరథంబును
ర్వతశిఖరముచేత;రథం=రథమును; ఆ నుగ్గుగావించెను. అని,తాత్పర్యము.
శు=శీఘ్రముగా;న్యపాతయత్ = పడ

లాఘవేనతు సంయక్తో విద్యున్నాలీ నిశాచరః. ౩౬
అపక్రమ్య రథాత్తూణాం గదాపాణిః క్షితౌస్థితః

టీక|| లాఘవేన=చురుకనతో; సం తః=నిలిచినాడు.
యక్తః = కూడినవాడగు; నిశాచ రః=రాక్షసుండయిన; విద్యున్నాలీతు= ఆవిద్యున్నాల్నిబుక్కిలియు లాఘవం
విద్యున్నాలియు;తూణాం = శీఘ్రము బుగలవాడు , కావున , గదచేతం
గా;రథాత్ = రథముననుండి;అపక్ర గొని , రథంబుననుండి , శీఘ్రంబున
మ్య=డిగ్గి;గదాపాణిః =గదహస్తమ నేలకు లంఘించెను.
నంగలవాడై;క్షితౌ = నేలయందు;స్థి అని,తాత్పర్యము.

తతః క్రోధ సమావిష్ట స్సుషేణో హరిత్రుంగవః. ౩౭
శిలాం సుమహతీం గృహ్య నిశాచర మభిద్రవత్

ప్రతిపదాంతర్యుత్పత్తికాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౩

టిక॥ తతః=అంతః;హరిత్రంగవః=నిశాచరం=రాక్షసుడైనవిద్యుత్ప్రళింః;
వానరశ్రేష్ఠుండగు; సుషేణః= సుషే అభిద్రవత్ (అభ్యుద్రవత్)= తటిమేను.
ణుండు; క్రోధసమావిష్టః=కోపముచే అంత,వానరశ్రేష్ఠుండగుసుషేణం
నావేశింపఁబడినవాడై; సుమహాత్మి= డు, కుపితుండై , పెద్దతాయియొకటి
మిక్కిలియుగొప్పదగు; శిలాం = తా గ్రహించి, విద్యుత్ప్రళిందటిమేను.
యని; గృహ్య(గృహీత్వా)=తీసికొని; అని,తాత్పర్యము.

త మా పతం తం గదయా విద్యుత్ప్రళి నిశాచరః. ౩౨
వక్షస్యభి జఘానాశు సుషేణం హరిసత్తమం

టిక॥ నిశాచరః= రాక్షసుడైన; అంత,విద్యుత్ప్రళి , వానరశ్రేష్ఠం
విద్యుత్ప్రళి= విద్యుత్ప్రళి;అపతంతం=వ డగు సుషేణుండు పెద్దతాయిచేతం
చ్చుడున్న;తం=ఆ;హరిసత్తమం= వా గొనవచ్చుటంజూచి , యతః తొమ్ము
నరశ్రేష్ఠుండగు;సుషేణం = సుషేణ మై.గదచేఁగొట్టెను.
ని;అశు = శీఘ్రముగా; గదయా = అని,తాత్పర్యము.
గదచేత ; వక్షసి = తొమ్మునందు;
అభిజఘాన= కొట్టెను.

గదాప్రహారం తం ఘోర మచింత్య ప్లవగోత్తమః. ౩౩
తా శిలాం పాతయామాస తస్మ్యరిసి మహావృథే

టిక॥ప్లవగోత్తమః=వానరశ్రేష్ఠం తాం=ఆ; శిలాం=తాయిని ; పాత
డగుసుషేణుండు;తం=ఆ ; ఘోరిం= యామాస=పడవేసెను.
భయంకరమయిన;గదాప్రహారం=గద వానరశ్రేష్ఠుండగునాసుషేణుండు
చేతనయినదెబ్బ;అచింత్య(అచింతె ఆగదాప్రహారమునునరకునేయక , వి
యత్వా)=సరకునేయక ; మహామ్మ ద్యుత్ప్రళివక్షస్థులంబుపై, నాశిలంబడ
థే=మహాయుద్ధమునందు; తస్య=ఆవి చేసెను.అని,తాత్పర్యము.
ద్యుత్ప్రళియొక్క;ఉరసి= తొమ్మునందు;

శ్రీ మద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౦

స ౪౩

శిలాప్రహారాభి హతో విద్యువృత్తి నిశాచరః. ౪౦

సిద్ధిక్ష మృదయో భూమా తాను నిపపాహమా

టిక॥ విద్యువృత్తి=విద్యువృత్తియనః ;	లుగలవాడై; నిపపాత = పడెను.
నిశాచరః=రాక్షసుడు; శిలాప్రహారా	“హ” అనునదిపాదపూర్ణకాథము.
భిహతః=తాతదెబ్బచేఁ గొట్టు బడి	విద్యువృత్తి, యశిలాప్రహారంబున,
వాడై; సిద్ధిక్ష మృదయః=సిసుకంబడిన	వత్సలమంతయుఁజూడముగా, గ
టొమ్ముగలవాడై; భూమా = నేల	త్రపాణుండై, నేలంబడెను.
యందు; గతానుః= పోయినప్రాణము	అని, తాత్పర్యము.

ఏవంతై ర్వానరై శ్శూరై శ్శూరై నే రిజనీవరాః. ౪౧

ద్వంశ్యే విమృదితా సుత్రై త్యాభవ దిశాః సైః

టిక॥ ఏవం=ఇట్లు; శూరైః=శూ	దైత్యాభవ=అనురుజవలె ; విమృది
రులగు; త్రైః=ఆ; వానరైః=వానరుల	తాః=నలపఁబడిరి.
చేత; శూరః=శూరులగు; తే=ఆ ;	ఇట్లు, శూరులగు వానరులు, శూ
రజనీవరాః= రాక్షసులు; త్రైః=ఆ;	రులగునారాక్షసులను , దేవతలనురు
ద్వంశ్యే = ద్వంద్వయుద్ధమునందు; వి	లంబాలె, నాద్వంద్వయుద్ధంబునవధిం
వాకసైః(దివోకోభిః)= దేవతలచేత;	చిరి. అని, తాత్పర్యము.

భగైశ్చిక్షై గౌదాభిశ్చ శక్తితోమర పట్టసైః. ౪౨

అపవిధైశ్చ భిన్నైశ్చ రిభై స్సాంగ్రామి కైహః సైః

నిహతైః శుంజరైశ్చై స్తథావానర రాక్షసైః. ౪౩

చక్రాక్షయగ దండైశ్చ భగైశ్చరణి సంశ్రితైః

బధావా యోధనం శూరం గోమాయు గణసంకులమ్. ౪౪

టిక॥ ఆయోధనం= యుద్ధము; భగైశ్చ=విడిగిన; భగైశ్చ=కత్తులచేతను;

గదాభిశ్చ=గదలచేతను; శక్తితోమరపట్టినై= శక్తులచేతను తోమరములచేతను అడ్డకత్తులచేతను; అపవద్ధైః= విఠిగిన; రథైశ్చ= రథములచేతను; భిన్నైః= విఠిగిన; సాంగ్రామికైః= యుద్ధమునందు సమర్థములగు ; హయైః= గుఱ్ఱములచేతను; సిహత్రైః= చంపకబడిన; మత్తైః= మడించిన; కుంజరైః= ఏనుగులచేతను; తథా= అట్లు; వాసురాక్షసైః= వానరులచేతను రాక్షసుల చేతను ; భగ్నైః= విఠిగినవియు ; భ్రాణి స్రుశ్రితైః= భూమినిబొందినవియునగు ; చక్రాక్షయగదండైశ్చ= చక్రములచేతను బండికన్నులచేతను కాండలచేతను; ఘో

రం=భయంకరముగాను; గోమాయుగణసంకులం= నక్కల సమూహముచే నిండినదిగాను; బభూవ=అయినది. అప్పుడు యుద్ధభూమి, తునిసిపడిన ఖడ్గంబులచేతను గదలచేతను శక్తులచేతను దోమరంబులచేతను పట్టినంబులచేతను, విఠిగిపడిన రథంబులచేతను యుద్ధయోగ్యంబులగు గుఱ్ఱంబులచేతను, సిహతంబులగు మత్తగజంబులచేతను వాతులగు వాసర రాక్షసులచేతను , విఠిగినేలంబడిన బండిచక్రంబులచేతను గన్నులచేతను కాండలచేతను భయంకరంబై భక్షణార్థమయి సంచరించు నక్కల తోఁగూడినదై, యుండినది. అని, తాత్పర్యము.

కబంధాని సముత్పేతు దిక్షు వానరరక్షసామ్

విచక్షే తుములే తస్మిన్ దేవాసురరణోపమే. ౪౫

టిక|| దేవాసురరణోపమే=దేవాసురయుద్ధముతోఁ బోలి-గల; తస్మిన్= అ; తుములే= దొమ్మియైన; విమదే= యుద్ధమునందు ; వానరరక్షసాం= వానరులయొక్క-యు రాక్షసులయొక్క-యు; కబంధాని= మొండెము

ల; దిక్షు= దిక్కులయందు; సముత్పేతుః=ఎగిరినవి. దేవాసురయుద్ధంబుతో సమాన మయిన యాదొమ్మియుద్ధమునందు, వానర రాక్షసుల మొండెములు దిక్కులం జరించుచుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

విదార్యమాణా హరిపుంగవై స్తదా

నిశాచరా శ్శౌచితదద్గిత్రాః

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౭౩౦

స ౪౪

పునస్సు యుద్ధం తరసా సమాస్థితా
దివాకరస్యా స్తమయాభి కాంక్షిణి. ౪౭

టీక తదా = అప్పుడు; నిశాచరాః=రాక్షసులు; హరిపుంగవైః= వానరవీరులచేత ; విదార్యమాణాః= చీల్చబడుచున్నవారలయి; శోణితదిగ్గత్రాః = నెత్తురుచేఁబూయఁబడిన దేహముగలవారలయి ; దివాకరస్య= సూర్యునియొక్క ; అస్తమయాభికాంక్షిణి= అస్తమయమున గోరువారలై; పునః=మఱిల; తరసా = బలముచేత;	సుయుద్ధం=మంచియుద్ధమును ; సమాస్థితాః=పొందిరి. అప్పుడు, రాక్షసులు , వానరవీరులచేవధింపఁబడి , నెత్తురుచేల్లువలయి నదేహముగలవారలయ్యి , తమకుబలకరంబగు సూర్యాస్తమయంబు రాఁగోరి, బలంబునవలంబించి , యుద్ధంబు నేయుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రిచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థఃచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ త్రిచత్వారింశస్సర్గటీక,
ముగిసినది.

॥

చ తు శ్చ త్వారింశస్సర్గః ప్రారంభః.

యుద్ధకాండ మేవ తేషాంతు తదా వానరరక్షసామ్
రవిరస్తంగతో రాత్రిః ప్రవృత్తా ప్రాణహరిణీ. ౧

టీక|| తదా=అప్పుడు; తేషాం=ఆ; వానరరక్షసాం= వానరులును రాక్షసు

లును; యుద్ధ తాంతు (యుద్ధమానానాం) = యుద్ధము సేయుచుండగానే; రవి = సూర్యుడు; అస్తం = అస్తమయమును; గతః = పొందినాడు. (పాణహరిణీ = పాణంబులహరించునట్టి ; రాత్రి = రాత్రి; ప్రవృత్త = సభవిం

చినది.

అప్పుడు, ఆవానర రాక్షసులు, అట్లు యుద్ధము సేయుచుండగానే, సూర్యుండస్తంగతుండయ్యె; అంతవానర (పాణహరిణీయగు రాత్రి) యువచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యం బద్ధవై రాణాం ఘోరాణాం జయ మిచ్ఛతామ్
సంప్రవృత్తం నిశాయుధం తదా వానర రాక్షసామ్. ౨

టీక|| తదా = అప్పుడు; అన్యోన్యం = పరస్పరము ; బద్ధవై రాణాం = కట్టబడిన వైరముగలవారలును ; ఘోరాణాం = భయంకరులును; జయం = గెలుపును; ఇచ్ఛతాం = కోరుచున్నవారలును ; వానరరక్షసాం = వానరులకును రాక్షసులకును ; నిశాయుధం =

రాత్రియుద్ధము; సంప్రవృత్తం = జరిగినది.

అప్పుడు, పరస్పరముబద్ధవైరులును భయంకరాకారులును జయాభిలాషులనగు నావానర రాక్షసులకు, రాత్రియుద్ధంబుగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాః సీతి హరయో హరిశ్చ సీతి రాక్షసాః
అన్యోన్యం సమరే జఘ్నుస్తస్మిం ప్రమసిదారుణే. ౩

టీక|| దారుణే = భయంకరమయిన; తస్మిన్ = అ; తమసి = చీకటియందు; సమరే = యుద్ధమునందు; హరయః = వానరులు; రాక్షసాః = రాక్షసుండవు; అసీతి = అగుచున్నావనియు ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; హరిః = వానరుండవు; అసీతి = అగుచున్నావనియు; అన్యోన్యం =

ఒండొరులను; జఘ్నుః = కొట్టిరి.

భయంకరంబగునాయుధకారంబునందు, వానరులు, రాక్షసుండని వానరుని, రాక్షసులువానరుండని రాక్షసుని, ఇట్లుగన్ముడెలియక, ఒండొరులం గొట్టుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౭౦౩

స ౪౪

జహి దారయ చై హీతి కథం విద్రవ నీతివ
ఏవం సుతుముల శ్వేబ్ధ స్తస్మిం స్తమసి శుశ్రువే. ౪

టీక॥ జహి = వధింపుము; ఇతి (అని = చీకటియందు; శుశ్రువే = వివరబడి
ధ్యాన్యతము) = అనియు; దారయ = నది.
చీల్చుము. ఇతి (అధ్యాన్యతము) = వధింపుము; చీల్చివేయుము; పోవ
అనియు; ఏతి = రమ్ము. ఇతి = అనియు; లదురమ్ము; ఏలపరుగైదవు; ఇట్లు,
కథం = ఎట్లు; విద్రవసి = పరుగెత్తుచు ఆయంధకారమునందు, దుములంబు
న్నాశు; ఇతివ = అనియు; ఏవం = ఇట్లు; గామహాధ్వనివనంబడినది.
సుతుములః = మిక్కిలియుదొమ్మియు అని, తాత్పర్యము.
యిన; శ్వేబ్ధః = ధ్వని; తస్మిక్ = ఆ; తమ

కాశాః కాంచనసన్నాహః స్తస్మిం స్తమసి రాక్షసాః
సంప్రాద్యశ్యంత శై లేంద్రా దీప్తావధివనా ఇవ. ౫

టీక॥ తస్మిక్ = ఆ; తమసి = చీకటి
యందు; కాలాః = నల్లనివాండ్రును; ఆయంధకారంబున, నల్లనిమేను
కాంచనసన్నాహః = బంగారుకవచ
ముగలవారలునగు; రాక్షసాః = రాక్ష
సులు; దీప్తావధివనాః = జ్వలించుచు
న్నయోషధులవనముగల; శై లేంద్రా
ఇవ = పవిత్రశ్రేణములువలె; సంప్రా
ద్యశ్యంత = చూడబడిరి.
ఆయంధకారంబున, నల్లనిమేను
గలవారలును, బంగారుకవచంబుదొ
డుగుకొనియున్నవారలునగు రాక్షసు
లు, రాత్రికాలంబునజ్వలించునట్లుప్రకా
శించుచుండునోషధుల వనముగలమహా
పర్వతంబులమాదిరి బూపట్టుచుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తస్మిం స్తమసి దుష్పారే రాక్షసాః శ్రోధమూర్ఛితాః
పరిపేతు మహావేగా భక్షయంతః ప్లవంగమాక్. ౬

టీక॥ దుష్పారే = దాటనలవిగానట్టి; తస్మిక్ = ఆ; తమసి = చీకటియందు ;

రాక్షసాః=రాక్షసులు;క్రోధమూర్ఖాః తాః=కోపముచే వ్యాపింపబడినవార లయి;మహావేగాః= అధికమయినబల ముగలవారలయి;ష్టవంగమాన్ = వా నరులను;భక్షయంతః=భక్షింపుచు; ప రిపేతుః=సంచరించిరి.	అనంతంబగునాయంధకారంబున, రాక్షసులు, పరమకుపితులయి మహావే గంబున, వానరులభక్షించుచు, యుద్ధ ధూమినివిహరింపుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

తే హయాన్ కాంచనాపీడాన్ ధ్వజాం శ్చగ్నిశోపమాన్
అప్లుత్య దశనైః శీఘ్రైః భీషకోపా వ్యధారయన్. ౭

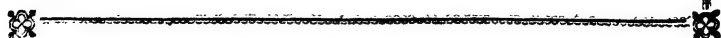
టీక॥ తే=ఆవానరులు ; భీషకో పాః= భయంకరమగుకోపము గలవా రలయి; అప్లుత్య=ఎగిరి ; కాంచనాపీ డాన్=బంగారు శిరోఘ్రావణముగా గల;హయాన్=గుఱ్ఱములను ; అగ్నిశి ఖోపమాన్=నిప్పువ్యాలలతోఁ బోలి గల;ధ్వజాంశ్చ=పైకె-ములను ; శీ ఘ్రైః=కఱకులయిన;దశనైః=దంతము	లచేత;వ్యధారయన్=చీల్చిరి. ఆవానరులు, మహాకోపంబునొంది, యాకాశంబునకుద్గమించి, శీఘ్రదంతం బుల, బంగారుశిరోఘ్రావణంబులు గల గుఱ్ఱంబులను, అగ్నివ్యాలులవలెఁ బ్రకా శించుచున్నధ్వజంబులను, జీలిచివేసిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

వానరా బలినో యుద్ధేన్ త్రోభయన్ రాక్షసీంచమూమ్

టీక॥బలినః=అధికమయినబలముగ ల; వానరాః=వానరులు; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; రాక్షసీం= రాక్షససం బంధియగు; చమూం= సేనను;అత్రో భయన్=	భయన్=కలఁతపెట్టిరి. బలవంతులగు వానరులు, యుద్ధం బున రాక్షససేననునానావిధంబులంగ లంచిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

కుంజరాన్ కుంజరారూఢాన్ పతాకాధ్వజినో రథాన్. ౮

చక్రఖశ్చ దదంశుశ్చ దశనైః క్రోధమూర్ఖితాః

శ్రీమద్రామాయణము*యధికాండము. ౭౧౫

స ౪౪

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము) = ఆవాసరులు; క్రోధమూర్ఛితాః = కోపము కొఱికిరియు.
చేవ్యాపింపఁబడిన వారలయి ; కుంజవానరులు, క్రోధమూర్ఛితులయి,
రాక్ష-ఏనుంగులను; కంఠరారూఢాక్ష = యేనుంగులను ఏనుంగులమైఁగూర్చుండి
ఏనుంగులనారోహించినవారలను ; పనవారలను ధ్వజములుగట్టియున్నరిథం
తాకాధ్వజినః = చిహ్నములువాసినబులను, ఈర్ష్యవేసి, దంతంబులం గొఱికి,
పైకైములునునట్టిపైకైములును గవాశంబునొందించిరి.
ల; రథాక్ష = రథములను; చక్రము = అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణశృపి రామశ్చ శరై రాశీవిషోపమైః ౯
దృశ్యాదృశ్యాని రక్షాసి ప్రవరాణి నిజస్మృతుః

టీక॥ లక్ష్మణశృపి = లక్ష్మణుండును; స్మృతుః = వధించిరి.
రామశ్చ = రాముండును ; ఆశీవిషోపమైః = క్రూరసహములతోఁ బోలి-
గల; శరైః = బాణములచేత ; ప్రవరాణి = ఉత్తములగు; దృశ్యాదృశ్యాని =
చూడఁదగినవారలను చూడఁదగనివారలును; రక్షాసి = రాక్షసులను; నిజ

తురంగఖురవిధ్వస్తం రథనేమిసమస్థితమ్. ౧౦
రురోధ కణానేత్రాణి యుధృతాం ధరణీరజః

టీక॥ తురంగఖురవిధ్వస్తం = గుఱుతాం = యుధముసేయు వారలయొ
జ్జుంబులయొక్క గిట్టలచేఁ జూఱితంకల; కణానేత్రాణి = చెవులనుగన్తు
బును; రథనేమిసమస్థితం = రథములచక్రలను; రురోధ = అడ్డగించెను.
ములయొండులచేతేచినదియు నగు ; ధ అప్పుడు, గుఱుంబులతోఁగూడుచేఁ
రణీరజః = ఘామిపరాగము; యుధృతాం జూఱితంబయి , రథచక్రంబులచేఁ

బైకిలేచినపరాగము , యుద్ధము సేరించినది. అని, తాత్పర్యము.
యు వారలచెవులను గన్పలను నావ

వతమానే మహాఘోరే సంగ్రామే రోమహర్షణే. ౧౧
రుధిరోదా మహాఘోరా నద్యస్తత్ర ప్రసుస్రువుః

టీక॥ మహాఘోరే = మహాభయంకరమును; రోమహర్షణే = వెండుకలగు పాటువొందించునదియునగు; సంగ్రామే = యుద్ధము; వతమానే = జరుగుచుండగా; తత్ర = ఆయుద్ధభూమియందు; మహాఘోరాః = మహాభయంకరములయిన; రుధిరోదాః = నెత్తురెబలముగాఁగల; నద్యః = నదులు; ప్రసుస్రువుః	పుః = ప్రవహించినవి. అట్లుచూపరులకు రోమహర్షణంబుగా మహాభయంకరంబుగా, యుద్ధముజరుగుచుండగా, నాయుద్ధభూమియందు, మహాభయంకరములగు రక్తనదులు ప్రవహించినవి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

తతో భేరీమృదంగానాం పణవానాంచ నిస్సవనః. ౧౨
శంఖవేణుస్వనోన్మిశ్రస్సంబధూవా ద్భృతోపమః

టీక॥ తతః = అంత; శంఖవేణుస్వనోన్మిశ్రః = శంఖములయొక్కయుఁ బిల్లంగ్రోవులయొక్కయు ధ్వనులతోఁగలసిన; భేరీమృదంగానాం = భేరులయొక్కయు మృదంగంబులయొక్కయు; పణవానాంచ = పణవములనువాద్యవిశేషములయొక్కయు; స్వనః = ధ్వని; అద్భృతోపమః = ఆశ్చర్యముతోఁబోలి- గలదిగా; సంబధూవ = కలిగినది. అంత, భేరీమృదంగపణవధ్వనులును శంఖవేణురావంబులును ఒక్కటిగాఁగలసి, యాశ్చర్యకరంబుగా వివచింపబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

హతానాం ప్రసమానానాం రాక్షసానాంచ నిస్సవనః. ౧౩

శ్రీమద్రామానుజముఖ్యుద్ధకాండము.

౧౧౭

స ౪౪

శస్త్రానాం వానరాణాం చ సంబధూవా తిదారుణః

టీక॥ హతానాం=కొట్టబడినవా
రలును; స్తవమానానాం=గజిండుచు
న్నవారలునగు; రాక్షసానాం=రా
క్షసులయొక్కయు; శస్త్రానాం=హిం
సింపబడినవారలును; స్తవమానానాం
(అధ్యాహృతము) = గజిండుచున్న
వారలునగు; వానరాణాం=వానరు
లయొక్కయు; నిస్సవసః=ధ్వని; ఆతి

దారుణః=మిక్కిలియభయంకరము ;
సంబధూవ=అయినది.
ఒండొరులం జక్క-గాఁబ్రహరించు
కొని, గజిండుచున్నవానర రాక్షసుల
గజాధ్వనులు , అతిభయంకరంబు
గావినవచ్చుచుండినవి.
అని, తాత్పర్యము.

హతై ర్వానరవీరైశ్చ శక్తిశూలపరశ్వధైః ౧౪
నిహతైః పర్వతాగ్రైశ్చ రాక్షసైః కామరూపిభిః
శస్త్రప్రయ్యోపహారాచ తత్రాసీ ద్యుద్ధమేదినీ. ౧౫
దుష్టేయో దుర్నివేశాచ శోణితాస్మాదకదమా

టీక॥ శక్తిశూలపరశ్వధైః= శక్తు
లచేతనుశూలములచేతను గొడ్డళ్ల చేత
ను; హతైః=చంపబడిన ; వానరవీ
రైశ్చ = వానరవీరులచేతను ; పర్వ
తాగ్రైః=పర్వతశిఖరములచేత; నిహ
తైః=వధింపబడిన; కామరూపిభిః =
ఇచ్ఛాధీనమగురూపముగల; రాక్షసైః
రాక్షసులచేతను; తత్ర=అప్పుడు; యు
ద్ధమేదినీ=యుద్ధభూమి; శస్త్రప్రయ్యో
పహారాచ = ఆయుధములునుబూలునె
బలిగాఁగలదియు; దుష్టేయో = ఎ
ఱుంగనలవిగానిదియు; దుర్నివేశాచ=

ప్రవేశింపఁగూడనిదియు; శోణితాస్మా
దకదమా= నెత్తురుకాటుటచేబురద
గలదియు; ఆసీత్=అయినది.
అచ్చటనప్పుడు వానరవీరులుశక్తి
శూలపరశ్వధాద్యాయుధంబుల హతు
లగుటవలననురాక్షసులుపవతశిఖరం
బులహతులగుటవలనను, ఆయుద్ధభూ
మి , యయ్యాయుధంబులచేతనుబవత
శిఖరంబులనుండిరాలిన పుష్పంబులచే
తనుఆచ్ఛాదితమయినెత్తురుచేదడుపఁ
బడిబురదగానుండుటచేత దుష్ప్రవేశ
మయియుండినది. అని, తాత్పర్యము.

౧౦౮ ప్రతిపదాంత్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౪

సా బభూవ నికా ఘోరా హరిరాక్షసహరిణీ. ౧౬
కాళరాత్రీవ భూతానాం సవేశాం దురతిక్రమా

టీక॥ ఘోరా=భయంకరమును; హరి	వ=అయినది.
రాక్షసహరిణీ=వానరులను రాక్షసుల	భయంకరమును, వానర రాక్షసుల
నుహరించునదియునగు; సా=ఆ ; ని	ప్రాణంబులు హరించునదియునగు నా
కా=రాత్రి; కాళరాత్రీవ = కాళరా	రాత్రి, కాళరాత్రియుంబోలె, సమస్త
త్రివలె; సర్వేషాం= సమస్తములయి	భూతంబులకును, ఇంక నెట్లు తెల్ల వా
న; భూతానాం=పాణులకును; దుర	టునునట్లు, భయంబుగల్గించినది.
తిక్రమా=దాటవలవిగానిది ; బభూ	అని, తాత్పర్యము.

తత స్తే రాక్షసాస్త్రతస్మిన్ స్రమసి దారుణే. ౧౭
రామ మేవాభ్యవతంత సంస్పృష్టా శ్వరవృష్టిభిః

టీక॥ తతః=అంతః; తత్ర=అప్పుడు;	అభ్యవతంత = వచ్చిరి.
దారుణే=భయంకరమయిన; తస్మిన్=	అంతనప్పుడుభయంకరంబగు నాయం
అ; తమసి=చీకటియందు; తే=ఆ; రా	ధకారంబున, నామేటిరాక్షసులు, బా
క్షసాః=రాక్షసులు; శ్వరవృష్టిభిః= బా	ణవషణ్ములు గురిపించుచు, రాముని
ణవషణ్ములతో; సంస్పృష్టాః=చేరినవా	పైకడరిరి. అని, తాత్పర్యము.
రలై; రామమేవ= రామునిగూర్చియె;	

తేషామాపతతాం శబ్దః క్రుద్ధానామపి గజకాత్మా. ౧౮
ఉద్వతేజవ సప్తానాం సముద్రాణాం ప్రశుక్రవే

టీక॥ ఆపతతాం=వచ్చుచున్నవార	దుఃసప్తానాం= వీడైన ; సముద్రా
లును; క్రుద్ధానామపి=కోపించినవారలు	ణౌమివ=సముద్రములయొక్క-వలె; ప్ర
ను; గజకాత్మాం=గజిండుడువచ్చు వార	శుక్రవే=విసంబడినది.
లునగు; తేషాం= ఆ రాక్షసులయొక్క;	ఆ రాక్షసులు క్రుద్ధులయి గజిండు
శబ్దః=ధ్వని; ఉద్వతేజ= ప్రళయమునం	చు రామునిపైకడరగా, నాధ్వని, మహా

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౧౯

స ౪౪

ప్రళయంబుననుప్పొగు సప్తసముద్రం నవచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.
బులశబ్దముంబోలె, భయంకరంబై, వి

తేహం రామ శ్వరైః పృథ్విష్టజ్జఘాన నిశాచరాః. ౧౯
నిమేమాంతరమాత్రేణ శితై రగ్నిభోపమైః

టీక॥ రామః=రాముడు; నిమేమాం	పృథ్విః=అటు న; శ్వరైః=బాణములచే
తరమాత్రేణ=తెప్పపాటుంత మాత్ర	తఃజఘాన=కొట్టెను.
ముచేతనె; తేహం= ఆరాత్రిసులలో;	రాముండు, ఒక్క-తెప్పపాటున,
నిశాచరాః=రాత్రిసులన; పటే= ఆ	ఆరాత్రిసులలోనాటుగురను, తీక్షణముల
టుగురను; శితైః=తీక్షణములగు; అగ్ని	గు నగ్నిజ్వాలలవంటి యాటుబాణం
భోపమైః=నిప్పుజ్వాలతోఁబోల్కొనుగల;	బుల, నొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

యమశత్రుశ్చ దుర్ధవో మహాపాశ్వక మహోదరౌ. ౨౦
వజ్రదంష్ట్రౌ మహాకాయ స్తాచోభా శుకసారణౌ
తేతు రామేణ బాణోఽమై స్సచేక మమకసు తాడితాః. ౨౧
యుద్ధా దపస్య తాప్తత్ర సావశేషా యువోఽభవత్

టీక॥ దుర్ధవకః = ఎదిరింపనలవి	మేణ=రామనిచేత; మమకసు=జీవస్థా
గాని; యమశత్రుశ్చ= యమశత్రుండు	నములయందు; బాణోఽమైః=బాణముల
ను; మహాపాశ్వకమహోదరౌ=మహా	చేత; తాడితాః= కొట్టఁబడినవారలై;
పాశ్వకండును మహోదరుండును; మ	తత్ర=అప్పుడు; యుద్ధాత్=యుద్ధంబు
హాకాయః=పెద్దచేహముగల ; వజ్ర	ననుండి; అపస్యతాః=తొలఁగిన వారల
దంష్ట్రౌ=వజ్రదంష్ట్రుండును; తౌ=ఆ;	యి; సావశేషాయువః=మిగతతోఁగూ
శుకసారణౌ=శుకుండును సారణుండు	డినయాయుస్సుగలవారలు; అభవత్=
ను; ఉభౌచ= ఇద్దఱును; తేతు=ఆరాత్రి	అయిరి.
సులుమాత్రము; సర్వే=అందఱును; రా	దుర్ధవకుండగుయమశత్రుండును

మహాపాశ్వకండును మహాదరుండు | రామునిచేతజీవస్థానంబులందు, దీక్ష
నుమహాకాయుండగు వజ్రవంష్టుండు | బాణంబులందాడితులయి, యంతయు
నుఆ రావణునిచేను త్రరద్వార రక్షణా | ధృబుననుండిదొలంగి, కొంతయాయు
భామయినయి క్తులగునాశుక సారణు | యున్ననుదగ్గించుకొనెరి.
లిద్దఱును , ఈ రాక్షసులగురును , | అని, తాత్పర్యము.

తత్ర కాంచనచిత్రాంగై శ్వరై రగ్నిశోభోపమైః. ౨౨

దిశ శ్వకార విమలాః ప్రదిశశ్చ మహాబలః

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబల | ప్రదిక్కులను; విమలాః = స్వచ్ఛముల
ముగలరాముండు ; తత్ర = అప్పుడు; నుగా; చకార=చేసెను.
కాంచనచిత్రాంగై=బంగారముచే | మహాబలుండగురాముండు, అంధ
జిత్రములయినయాకారముగలవియు . కారంబున, గాంచనాలంకృతంబులగు
అగ్నిశోభోపమైః=అగ్నిజ్వాలలతోఁబో | నగ్నిజ్వాలలవంటిబాణంబులచే దిక్కు
లిగిగలవియునగు; శ్వరైః=బాణముల | లందునువిదిక్కులందును వెలుతురుగలు
చేత; దిశః=దిక్కులను ; ప్రదిశశ్చ= | గఁజేసెను. అని, తాత్పర్యము.

యేత్వన్యే రాక్షసా భీమా రామస్యాభిముఖే స్థితాః. ౨౩

తేపి నష్టా స్సమాసాద్య పతంగా ఇవ పావకమ్

టీక॥ అన్యే = ఇతరులయిన; భీ | మిడుతలువలె; నష్టాః=నశించినారు.
మాః=భయంకరులగు; యే = ఏ; రా | మతియునింకనుభయంకరాకారుల
క్షసాః=రాక్షసులు; రామస్య = రా | గు రాక్షసులెవ్వరెవ్వరు రామునకభి
మునియొక్క; అభిముఖే = ఎదుటను; ముఖంబుగానిలిచిరో , వారలందఱు,
స్థితాః=నిలిచినారో; తేపి = వారలు | నగ్నిహోత్రంబునంబడినమిడుతలమా
ను; పావకం = అగ్నిహోత్రమును; ద్వి, నాశంబునొందిరి.
సమాసాద్య = పొంది; పతంగాఇవ= | అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౨౦

స ౪౪

సువణకపుంఖై విశిఖై స్సంపతద్భి స్సహస్రశః. ౨౪
బధూవ రజసి చిత్రా ఖిన్యోతై రివ శారదీ

టీక॥ సహస్రశః=వేసవేలుగా;సం	మయినది; బధూవ=అయినది.
పతద్భిః=వచ్చుచున్న; సువణకపుం	వేసవేలుగాబంగారు పింజలుగల
ఖైః=బంగారువికారములయినపింజలు	బాణములు ప్రయోగింపఁబడుచుండు
గల; విశిఖైః=బాణములచేత; రజ	టంజేసి, మిడుగుఱుఁబురువులతోఁ
సి=రాత్రి; ఖిన్యోతైః=మిఱుగుఱుఁ	గూడినశరద్రాత్రికైవడి, నారాత్రి
బురువులచేత; శారదీవ=శరదృతువు	యెంతయునొప్పుచుండినది.
నందలిరాత్రివలె; చిత్రా=చిత్రవణ	అని,తాత్పర్యము.

రాక్షసానాంచ నినదై హారీదాం చాపి నిస్సవ్యైః. ౨౫
సా బధూవ నిశా ఘోరా ధూయో ఘోరతరా తదా

టీక॥ ఘోరా = భయంకరమయి	వ=అయినది.
న; సా=ఆ; నిశా=రాత్రి; రాక్షసా	మొదలె భయంకరమయియుండు
నాం=రాక్షసులయొక్క; నినదైశ్చ=	నారాత్రి, వానరరాక్షసులు సేయు
ధ్వనులచేతను; హరీదాం=వానరుల	చుండునింహనాదంబులచే, మఱియు
యొక్క;నిస్సవ్యైశ్చాపి=ధ్వనులచేత	భయంకరముగానుండినది.
ను; ధూయః=మఱియు; ఘోరతరా=	అని,తాత్పర్యము.
మిక్కిలియుభయంకరమయినది;బధూ	

తేనశబ్దేన మహతా ప్రవృద్ధేన సమంతతః. ౨౬
త్రికూటః కందరాకీణః ప్రవ్యాహర దివాచలః

టీక॥ మహతా=గొప్పదియు;న	న=ధ్వనిచేత;కందరాకీణః=గుహ
మంతతః=అంతలను;ప్రవృద్ధేన=వృ	లచేవ్యాప్తమయిన;త్రికూటః=త్రికూ
ద్ధిఁబొందినదియునగు;తేన=ఆ;శబ్దే	టమను;అచలః=పవణతము; ప్రవ్యా

హరదివ=మాటలాడునట్లుండినది.

అంతటనువ్యాపించి వృద్ధిబొందిన అంతయును, మాటలాడినట్లు చూపట్టి యాధ్వనిచేత, బెకుగుహలతోఁగూ

డిన త్రికూటపవళతము , ప్రతిధ్వనులు సేయుచు, మాటలాడినట్లు చూపట్టి నది. అని, తాత్పర్యము.

గోలాంగూలా మహాకాయా స్తమసా తుల్యవర్చసః. 22

సంపరివృజ్య బాహుభ్యాం భక్షయన్ రజనీచరాన్

టీక॥ మహాకాయాః=పెద్దశరీరము త్తయన్)=భక్షించిరి.

గలవారలును; తమసా=చీకటితో; తుల్యవచనః=సమానమయినకాంతిగల వారలును; గోలాంగూలాః=కొండము చ్చులు; రజనీచరాన్ = రాక్షసులను; బాహుభ్యాం=చేతులచేత; సంపరివృజ్య=కవుఁగిలించుకొని; భక్షయన్ (అభ

మహాకాయలును, అంధకారంబు వలెనల్లని మేనుగలవారలునగుగోలాంగూలంబులు, రాక్షసులఁజేతులంకవుఁగిలించుకొని, భక్షింపసాగిరి. అని, తాత్పర్యము.

అంగదస్తు రణే శత్రుం నిహంతుం సముపస్థితః. 23

రావణించ జఘానాశు సారథించ హయా నపి

టీక॥ అంగదస్తు=అంగదుఁడును; రణే=యుద్ధమునందు; శత్రుం=శత్రువైన; రావణించ=రావణునికొడుకైన యింద్రజిత్తును; నిహంతుం=వధించుట కు; సముపస్థితః= ఉపక్రమించినవాఁడై; ఆశు=శీఘ్రముగా; సారథించ=

సారథిని; హయానపి= గుఱ్ఱములనుం గూడ; నిజఘాన=చంపెను. అంగదుండు, యుద్ధంబునఁదనప్రతి వీరుండగునింద్రజిత్తును పధింపఁదలంపు గొని, సారథినిగుఱ్ఱంబులనుం గూడవధించెను. అని, తాత్పర్యము.

వతకమానే తదాఘోరే సంగ్రామే భృశదారుణే. 24

ఇంద్రజిత్తు రథం త్యక్త్వా హతాశ్వా హతసారథిః

అంగదేన మహాకాయ స్తత్రైవాంత రథీయత. 30

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౭౨౩

స ౪౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు; ఘోరే=భయంకరమును; భృశదారుణే=మిక్కిలియుభయంకరమునగు; సంగ్రామే=యుద్ధము; వతఃమానే=జరుగుచుండగా; మహాకాయః=పెద్దశరీరముగల; ఇంద్రజిత్తు=ఇంద్రజిత్తుమాత్రము; అంగదేన=అంగదునిచేత; హతాశ్వః=చంపచడినసారథిగలవాడై; రథం=రథమును; త్యక్త్వా=విడిచి; తత్రైవ=అచ్చటనే; అంతరధీమత=మఱుగుపాటుకొందెను. అప్పుడట్లు, మహాభయంకరంబుగ యుద్ధంబు జరుగుచుండగా నేమహాకాయుండగునింద్రజిత్తుమాత్రము, అంగదుండుగుఱ్ఱంబులను సారథినింజంపినందున, రథంబును విడిచి, యచ్చటనేయంతర్ధానంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః-మఱ వాలిపుత్రస్య సర్వే దేవా స్సహషికాః

తుష్టువుః పూజ నాహాస్య తౌచోభా రామలక్ష్మణౌ. ౩౧

టీక॥ ఋషిభిస్సహ=ఋషులతోఁ గూడ; దేవాః=దేవతలు; సర్వాః=అందఱును; తౌ=ఆ; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు; ఉభౌచ=ఇద్దఱును; పూజనాహాస్య=పూజించుటకుఁ దగిన; వాలిపుత్రస్య=వాలికొడుకైన యంగదునియొక్క; తతః=ఆ; కమః=కార్యమును; తుష్టువుః=పొగడిరి. దేవతలును ఋషులును రామలక్ష్మణులిద్దఱును, బూజాహుకొండగునంగదుండు గావించిన యాకార్యమునకు మెచ్చుకొని ప్రస్తుతించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రభావం సర్వభూతాని విదు రింద్ర జితౌ యుధి

తేనతేతం మహాత్మానం తుష్టా దృష్ట్వా ప్రధషితమ్. ౩౨

టీక॥ సర్వభూతాని = సమస్త ప్రాణులును; యుధి = యుద్ధమునందు; ఇంద్రజితః=ఇంద్రజిత్తుయొక్క; ప్రభావం=పరాక్రమమును; విదుః=ఎఱుంగుదురు. తేన=అందుచేత; తే=వారలు; తం=ఆ; మహాత్మానం=మహాపరాక్రమశాలియగునింద్రజిత్తును; ప్రధషితతం=జయింపచడినవానిఁగా; దృ

ప్ర్యా = చూచి; తుప్ర్యా = సంతోషించి.

సమస్తపూతంబులకును, యుద్ధంబుననిండ్రజిత్తుప్రభావంబు చెలియును;

కావున, వారలు, అట్టిమహాపరాక్రమశాలియును నిండ్రజిత్తు యుద్ధంబునంబరాజయంబునొందుటంబూచి, సంతోషమునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రహృష్టాః కపయ స్సనుగ్రీవవిభీషణాః

సాధుసాధ్వితీ నేదుశ్చ దృష్ట్వా శత్రుం ప్రధర్షితమ్. ౩౩

టిక॥ తతః = అంతః; శత్రుం = శత్రువు = అణచిరియు.

శ్రువైనయిండ్రజిత్తును; ప్రధర్షితం = జయింపఁబడినవానిగా; దృష్ట్వా = చూచి; సనుగ్రీవవిభీషణాః = సుగ్రీవునితో నువిభీషణునితోనుంగూడిన; కపయః = వానరులు; ప్రహృష్టాః = సంతసించిరి.

సాధుసాధ్వితీ = బలేబలేయని; నేదు

అంత, సుగ్రీవుండును విభీషణుండును వానరులును, ఇండ్రజిత్తుపరాజయంబు నొందుటంబూచి, పరమసంతోషంబునొంది, యంగదుని సాధువాడంబులంబ్రశంసించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇండ్రజిత్తు తదా తేన నిజితో భీమకర్మణా

సంయుగే వాలిపుత్రేణ క్రోధం చక్రే సుదారుణమ్. ౩౪

టిక॥ ఇండ్రజిత్తు = ఇండ్రజిత్తును; తదా = అప్పుడు; సంయుగే = యుద్ధమునందు; భీమకర్మణా = భయంకరమయినకార్యముగల; తేన = ఆ; వాలిపుత్రేణ = వాలికొడుకయిన యంగదునిచేత;

నిజితః = జయింపఁబడినవాడై; సుదారుణం = మిక్కిలియు భయంకరమగు;

క్రోధం = కోపమును; చక్రే = చేసెను. అంత, నిండ్రజిత్తు, అట్లుభయంకరపరాక్రమండుగునంగదునిచేయుద్ధంబునంబరాజయంబునొంది, దారుణంబగుకోపంబునవలంబించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే రామో వానరా వాక్యమబ్రవీత్

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౨౨౫

స ౪౪

టిక॥ ఏతస్మిన్నంతరే— ఈమధ్యమునందు; రామః=రామండు; వానరాః=వానరులనుగూచి; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

ఈమధ్యమున , రామండువానరులంజూచి, యిట్లు, గెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వే భవంత స్త్రివంతు కపిరాజేన సంకతాః. ౩౫

టిక॥ భవంతః=మీరలు; సర్వే=అందఱును; కపిరాజేన=వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవునితో; సంకతాః=చేరినవారలయి; త్రివంతు=ఉండుండు.

మీరలందఱువానర రాజుండగు సుగ్రీవుతోఁగూడ జాగ్రత్తతో నుండుదు. అని, తాత్పర్యము.

స బ్రహ్మణోదత్తవరస్తైర్లోక్యం బాధతే భృశమ్
భవతా మభాసిద్ధ్యర్థం కాలేన స సమాగతః. ౩౬

టిక॥ సః=అయింద్రజిత్తు ; బ్రహ్మణో=బ్రహ్మచేవునిచేత; దత్తవరః=ఇవ్వఁబడినవరముగలవాడై ; తైర్లోక్యం=ముల్లోకంబులను; భృశం=మిక్కిలియు; బాధతే=బాధించుచున్నాడు. సః=అయింద్రజిత్తు; భవతాం=మీయొక్క; అభాసిద్ధ్యర్థం=కార్యసిద్ధికొఱకు; కాలేన = మృత్యువుచేత; సమాగ

తః=వచ్చినాడు. అయింద్రజిత్తు బ్రహ్మవలనవరంబు నొందిముల్లోకంబులనుమిక్కిలియు బాధించుచుండు; ఇష్టవరనికీమృత్యుసన్నిహితమగుటవలన, నతనివధించుటయనుమీకార్యముసిద్ధించుటకై వచ్చినాడు. అని, తాత్పర్యము.

అద్యైవ శ్రమితవ్యం మే భవంతో విగతజ్వరాః

టిక॥ అద్యైవ=ఇప్పుడే; మే=నాకొఱకు; శ్రమితవ్యం=పీడఁబడవలసి

నది. భవంతః=మీరలు; విగతజ్వరాః=పోయినజ్వరముగలవారలు.

ఇష్టదుష్టమాత్రము, మీరునాకుఁగా మలేదు; అని, తాత్పర్యము.
నోచియుండవలసినది; మీకేమిభయము

పోతధానగతః పాపా రావణీ రణకర్కశః. ౩౭

అదృశ్యో నిశితా బాహా ముమోచాశ్చనివచనః

టీక॥ పాపః=పాపాత్ముండును; లునగు; బాహా=బాణములను; ము
రణకర్కశః=యౌద్ధంబునందుగట్టివాఁడనునగు; మోచ=విడిచెను.
దునగు; రావణిః=రావణునికొడుకై పాపాత్ముండును యౌద్ధమునందు
న; సః=ఆయింద్రజిత్తు; అంతధాన సమధుఁగందునగునాయింద్రజిత్తు, అం
గతః=అంతధానవిద్యనుబొందినవాఁడనునగు; తధానవిద్యచేసదృశ్యుండై, పిడుగు
డై; అదృశ్యః=చూడఁదగనివాఁడై; అలవంతితిక్ష్ణబాణంబులఁబ్రయోగించెను.
శ్చనివచనః=పిడుగుయొక్క-కాంతివలె అని, తాత్పర్యము.
టికాంతిగలవియు; నిశితా=తీక్షణము

స రామం లక్ష్మణంచైవ ఘోరై నా గమయై శృరైః. ౩౮

విభేద సమరేక్రుద్ధ స్సర్వగాత్రేషు రాక్షసః

టీక॥ సః=ఆ; రాక్షసః=ఇంద్రజిత్తు ములచేత; విభేద-భేదించెను.
త్తు; సమరే=యౌద్ధమునందు; కృద్ధః= ఆయింద్రజిత్తు, యౌద్ధంబునంగోపిం
కోపించినవాఁడై; రామం= రాముని; చి, రామలక్ష్మణుల పై నాపాదమస్త
లక్ష్మణంచైవ=లక్ష్మణుని; సర్వగాత్రే కంబు, భయంకరంబులగు, నాగమయ
షు=సమస్తావయవములందును; ఘోరై బాణంబులఁబ్రయోగించెను.
రైః=భయంకరములగు; నాగమయైః అని, తాత్పర్యము.
సపాకారములయిన; శరైః=బాణ

మాయయా సంవృతస్తత్ర మోహయన్ రాఘవా యుధి. ౩౯

అదృశ్య స్సర్వభూతానాం కూటయోధీ నిశావరః

బబంధ శరబంధేన భ్రాతరా రామలక్ష్మణౌ. ౪౦

శ్రీమద్రామానుజము*య్యధికాండము.

౭౭౭

స ౪౪

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు ; కూటయో
ధీ = కపటముచేఁబోరునట్టి; నిశాచ
రః=రాక్షసుఁడు; యుధి = యుద్ధము
నందు; మాయయా=మాయచేత; సం
వృతః=కప్పబడినవాఁడై; సవకభూ
తానాం = సమస్తభూతంబులకును;
అదృశ్యః=చూడఁగూడనివాఁడై; మో
హయక్ = మోహమునొందఁజేయు
చు; రాఘవా = రఘువంశమునందుఁబు
ట్టిన, భ్రాతరా = అన్నదమ్ములయిన;

రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను;
శరబంధేన= బాణములనుతాటిచేత;
బబంధ=కట్టెను.
అప్పుడు , కపటమునయుద్ధముసే
యునట్టియాయుండ్రజిత్తు , మాయన
వలంబించి , సమస్తభూతంబులకున
దృశ్యుండై , వానరులనందఱుమోహం
బునొందించుచు , రామలక్ష్మణులనిర్ద
ఱును, నాచాణంబులచేబంధించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తా తేన పురుషవ్యాఘ్రా క్రుద్ధేనాశీవిషై శ్వరైః

సహసా నిహతౌ పీరా తదా ప్రేక్షంత వానరాః. ౪౪

టీక॥ వానరాః = వానరులు; త
దా=అప్పుడు; క్రుద్ధేన= కోపమునొం
దిన; తేన=అయింద్రజిత్తుచేత ; అశీవి
షైః=సపకరూపములయిన ; శ్వరైః=
బాణములచేత; సహసా = శీఘ్రము
న; నిహతౌ=కొట్టఁబడిన; పీరా= పరా
క్రమశాలులగు; పురుషవ్యాఘ్రా = పు

రుషశ్రేష్ఠులయిన; తౌ= ఆరామలక్ష్మ
ణులను; ప్రేక్షంత=చూచిరి.
అంత , నట్లుక్రుద్ధుండగు నింద్రజి
త్తుచే నాగచాణంబుల బంధింపబడిప
రవతులయి యున్న పురుషశ్రేష్ఠులను
వీరులునగు, రామలక్ష్మణులను, వానరు
లుచూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రకాశరూపస్తు యదా నశక్త

స్తాచాధిపం రాక్షసరాజపుత్రః

మాయాం ప్రయోక్తుం సమపా జగామ

బబంధ తౌ రాజసుతౌ మహత్తా. ౪౫

౧౨౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౪

టీక॥ మహాత్మా = అధికమయి	అరంభించెను. తౌ=త; రాజసుతౌ=
స పరాక్రమముగల; రాక్షసరాజపు	రాజకొమరులగురామలక్ష్మణులను;బ
తః = రాక్షస రాజుండగు రావణు	బంధంకట్టెను.
నికొడుకైనయింద్రజిత్తు; యదా =	మహాపరాక్రమశాలియగు, రాక్ష
ఎప్పుడు; ప్రకాశరూపము= ఎదుటనున్న	సేవ్యరసుతుండింద్రజిత్తు, సృష్టముగా
రూపముగలవాండ్రయ్యె;తౌ= ఆరామ	యెదుటనిలిచిరామలక్ష్మణుల బాధింప
లక్ష్మణులను; బాధితుం = బాధించుట	నశక్తుండయ్యెగావునమాయ నవలం
కు;నశక్తః=సమర్థులండు కాండయ్యె	బించి,యదృశ్యరూపుండైయుండి,యా
నో;శ్చదా(అధ్యాహృతము)=అప్పుడు;	రామలక్ష్మణులనాగబాణంబులబంధిం
మాయాం=మాయను; ప్రయోక్తుం=	చెను. అని, తాత్పర్యము.
ప్రయోగించుటకు; సముపాజగాను =	

ఇత్యాపీ, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
యద్ధకాండే, చతుశ్చత్వారింశస్సర్గః.

ఇది, సృష్టాథము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)
వ్యాఖ్యానంబునందు, యద్ధకాండచతుశ్చత్వారింశస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౭౨

స ౪౫

శ్రీ

పంచవత్సారింశసగళప్రారంభః.

సతస్యగతిమన్విచ్ఛక్ రాజపుత్రః ప్రతాపవాక్
దిదేశాతిబలా రామోదశవానరయూధపాక్. ౧

టీక॥ రాజపుత్రః = రాజకొమరుండును; ప్రతాపవాక్ = అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; అతిబలః = అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; సః = ఆ; రామః = రామఁడు; తస్య = ఆయింద్రజిత్తుయొక్క; గతిం = స్థానమును; అన్విచ్ఛక్ = కోరినవాడై; వానరయూధ	పాక్ = వానరశ్రేష్ఠులను; దశ = పదిమందిని; దిదేశ = ఆజ్ఞాపించెను. రాజకొమరుండును మహాపరాక్రమశాలియుమహాబలుండునగు రాముండు, ఆయింద్రజిత్తునొద్ద న్నాడో తెలియఁగోరి, పదుగురవానరయూధులకాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ద్వౌ సుషేణస్య దాయాదౌ నీలంచ ప్లవగవళాభమ్
అంగదం వాలిపుత్రంచ శరభంచ తరస్త్వినమ్. ౨
వినతం జాంబవంతంచ సానుప్రస్థం మహాబలమ్
ఋషభం చవళాభసృంధ మాదిదేశ పరంతపః. ౩

టీక॥ పరంతపః = శత్రువులఁదప్పి పఁజేయునట్టి రాముండు; సుషేణస్య = సుషేణునియొక్క; దాయాదౌ = కొడుకులను; ద్వౌ = ఇద్దఱును; ప్లవగవళాభం = వానరశ్రేష్ఠుండగు; నీలంచ = నీలుని; వాలిపుత్రం = వాలికొడుకైన; అంగదంచ = అంగదుని; తరస్త్వినం = బలవంతుండగు; శరభంచ = శరభుని; వి	నతం = వినతుని; జాంబవంతంచ = జాంబవంతుని; మహాబలం = అధికమయినబలముగల; సానుప్రస్థంచ = సానుప్రస్థుని; ఋషభం = ఋషభుని; ఋషభసృంధం = ఋషభసృంధుని; ఆదిదేశ = ఆజ్ఞాపించెను. శత్రువులఁదప్పి పఁజేయునట్టి రాముండు, సుషేణుని కొడుకులిద్ద
---	---

ఋను వానరో త్తమండగు నీలుండునం బువభుండును ఋవభుస్కంధుండును
గడుండును బలవంతుండగుశరభుండు నీపదీమందిని, ఇంద్రజిత్తుప్రానంబారసి
ను విసతుండునుజాంబవంతుండును మ రంధనిఃశుక్లాపించెను.
హా బలకాలియగు సానుప్రస్తుండును అని, తాత్పర్యము.

తే సంప్రవృష్టా హరయో భీమా నుద్యమ్య పాదపాఠా
అకాశం వివిశు స్సవే మాగమాణా దిశో దశ. ౪

టీక॥ తే=అ;హరయః = వానరు చిరి.
లు;సర్వే=అందఱును;భీమాః = భ ఆవానరులందఱును బరమ సంతో
యంకరములయిన;పాదపాఠా = వృ కంబునొంది , మహావృక్షంబులం గొ
క్షములను;ఉద్యమ్య=పట్టుకొని; దశ= ని, దశదిశలందునింద్రజిత్తును వెదకుచు,
పదియైన;దిశః = దిక్కులను;మా నాకాశంబునకుదగినించిరి.
గమాణాః = వెదకుదు;అకాశం= అని, తాత్పర్యము.
అకాశమును ; వివిశుః = ప్రవేశించి

తేషాం వేగవతాం వేగ మిషభి ర్వేగవ త్తరైః
అస్త్రైని త్వరమాస్త్రైని వారయామాస రావణిః. ౫

టీక॥ అస్త్రైనివత్=అస్త్రంబులందెలి రులయొక్క;వేగం=వేగమును ; వార
సిన;రావణిః=ఇంద్రజిత్తు;పరమాస్త్రై యామాస=అడ్డగించెను.
ణ=బ్రహ్మాస్త్రముచేత; వేగవ త్తరైః= పరమాస్త్రవేత్తయగునింద్రజిత్తు,
మిక్కిలియునధికమయినవేగముగల;ఇ బ్రహ్మాస్త్రాభిమంత్రితంబులగు బాణంబు
షభిః=బాణములచేత;వేగవతాం=అ ల, వేగవంతులగునావానరులవేగంబు ని
ధికమయినవేగముగల;తేషాం=అవాన వారిం చేను.అని, తాత్పర్యము.

తం భీమవేగా హరయో నారాయై శ్శతవిగ్రహః
అంధకారే న దద్యతు మేక్షై స్సుర్య మివావృతమ్. ౬

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౩౩౦

స ౪౫

టిక॥భీమవేగాః= భయంకరమయి
నవేగముగల; హరయః=వానరులు; నా
రాచైః= బాణములచేత ; శ్చతవిగ్ర
హః= గాయములుచేయఁబడినశరీరము
లుగలవారలయి; అంధకారే=అంధకా
రమునందు; తం=ఆయింద్రజిత్తును; మే
ఘైః=మేఘములచేత; ఆవృతం= కప్పఁ

బడిన; సూర్యమివ=సూర్యునిబోలె; న
దదృశుః=చూడరైరి.

భయంకరవేగులగు నావానరులు,
బాణంబులభిన్నగాత్రులయి , శేఘా
వృతుండగు సూర్యుండుంబోలె నంధకా
రంబుననున్నయింద్రజిత్తుం గానరైరి.

అని, తాత్పర్యము.

రామ లక్ష్మణయో రేవ సర్వదేహభిద శ్చరా౯

భృశ మావేశయామాస రావణి స్సమితింజయః. ౩

టిక॥సమితింజయః= యుద్ధమునం
దుజయించునట్టి; రావణి = రావణుని
కొడుకైనయింద్రజిత్తు ; రామలక్ష్మణ
యోరేవ=రామలక్ష్మణులయందే; స
ర్వదేహభిదః=సమస్తదేహమునుభేదిం
చునట్టి; శరా౯=బాణములను; భృశం=

మిక్కిలియి; ఆవేశయామాస=ఉంచెను
జయశాలియగునాయింద్రజిత్తు, స
మస్తావయవంబులనుభేదించునట్టికఱకు
బాణంబులమీఁద నారామలక్ష్మణులనె,
యెచ్చుగాఁబ్రయోగించెను.

అని, తాత్పర్యము.

నిరంతరశరీరా తా భ్రాతరా రామలక్ష్మణ౯

క్రుద్ధే నేంద్రజితా పీరా పన్నగై శ్చరతాం గతైః. ౪

టిక॥క్రుద్ధేన=కోపించిన ; ఇంద్రజి
తా=ఇంద్రజిత్తుచేత; శరతాం = బా
ణత్వమును; గతైః=పొందిన; పన్నగైః=
సర్పములచేత; పీరా = పరాక్రమశా
లులును; భ్రాతరా = అన్నదమ్ములున
గు; తా=ఆ; రామలక్ష్మణ౯ = రామ

లక్ష్మణులు; నిరంతరశరీరా=సందులేని
దేహముగలవారుగా ; శ్చత౯ (ఆ
ధ్యావృశము) = చేయఁబడినారు.

అట్టింద్రజిత్తుక్రుద్ధుండై, పరాక్రమ
వంతులగు నారామలక్ష్మణులపై, బా
ణాకారములగు సర్పములను, దేహము

లందునూదిమోపనైన నవకాశములేన | అని, తాత్పర్యము.
ట్లు, ప్రయోగించెను.

తయోః క్షతజమాగేణ సుసాగ్రవ రుధిరం బహు
తా వృథావ ప్రకాశేతే వృష్టితా వివ కింశుకా. ౯

టీక|| తయోః = ఆరామలక్ష్మణుల | తే; ప్రకాశేతే = ప్రకాశింపుచుండిరి.
యందు; క్షతజమాగేణ = గాయము | ఆరామలక్ష్మణుల దేహంబు లం
చేరిలిగినమాగముచేత; బహు = అ | దుండి, యధికముగా నెత్తురుగా తీసెడి;
ధికమయిన; రుధిరం = నెత్తురు; సుసా | అప్పుడు వారలిరువురు , వృష్టితంబుల
వ = కాతెను. తా = ఆరామలక్ష్మణు | గు పలాశవృక్షముల మాదిరిఁ బ్రకా
లు; ఉభావ = ఇద్దఱును; వృష్టితా = పూ | శించిరి. అని, తాత్పర్యము.
చిన; కింశుకావివ = మోదుగుచెట్లవ

తతః పర్యంతరక్తాక్షో భిన్నాంజనచయోపమః
రావణీ ర్భ్రాతరా వాక్య మంతర్ధానగతోఽబ్రవీత్. ౧౦

టీక|| తతః = అంత; పర్యంతరక్తా | చి; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చె
క్షః = కొనలయందెఱుంగనైన కన్నులుగ | పెను.
లవాండును; భిన్నాంజనచయోపమః = | అంతఁ , గాటుకరాశియుంబోలే
పగిలినగాటుకల సమాహముతోఁబో | నీలవణుకండగునాయుండ్రజేత్తు , అం
లిగలవాండునగు; రావణిః = ఇం | తర్ధాన గతుండైయె , కోపంబునఁ
ద్రజిత్తు; అంతర్ధానగతః = మఱుంగు | గనుంగొనల నెఱుఁగదనంబుగదుర , రామ
పాటునుబొందినవాడై; భ్రాతరా = | లక్ష్మణులంజూచి, యిట్లునిజెప్పెను.
అన్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణులనుగా | అని, తాత్పర్యము.

యుధ్యమాన మనాలక్ష్మ్య శక్రోపి త్రిదశేశ్వరః
ద్రష్టు మాసాదితుం వాపి నశక్తః కిం పున ర్యువామ్. ౧౧

టీక॥ అనలక్ష్మ్య=అంతర్ధానము	చెప్పనేలే
నుబొంది; యుద్ధమానం=పోరుచున్న;	సేనంతర్ధానమునొంది యుద్ధము
మాం(అధ్యాహృతము)= నన్ను; ద్ర	సేయుచుండగా, దేవనాథుండగునిం
ష్టం=చూచుటకుఁగాని; ఆసాదితుంవా	ద్రుండుగు డ, నన్నుజూచుటకుఁగాని
పి=సమీపించుటకుఁగాని; త్రిదశేశ్వరః=	సమీపించుటకుఁగాని, శక్తుండుగాఁడు;
దేవతలకుఁబ్రభుఁడైన; శక్రోపి = ఇం	ఇంకమీసంగతిచెప్పనేలే
ద్రుండైనను; నశక్తః = సమభుండు	అఁ, తాత్పర్యము.
గాఁడు. యువాం=మీరు; కింబ్రసః =	

ప్రావృతా విషుకాలేన రాఘవా కంకపత్రిణా
ఏవ రోషపరీతాత్తా నయామి యమసాదనమ్. ౧౨

టీక॥ రాఘవా = రామలక్ష్మణుల	రామలక్ష్మణులారా! ఇప్పుడుమీర
లారా! కంకపత్రిణా= కంకపక్షితో	లు, కంకపత్రవంతములగు బాణంబుల
కొలుగల; ఇషుకాలేన= బాణసము	నాపాదము స్రవము నావృతులై యు
హముచేత; ప్రావృతా = కప్పఁబడిన;	న్నారగదా! ఇంకనిప్పుడె, మిమ్ములయ
యువాం(అధ్యాహృతము)= మిమ్ము;	మెఱురికింబంపెదను; నాకోపమువ్యధా
రోషపరీతాత్తా=కోపముచేత వ్యాపిం	ముగాదు. అనియింద్రజిత్తు, రామల
పఁబడినమనస్సుగల; ఏవః=ఈనేను; య	క్ష్మణులతోఁజెప్పెను.
మసాదనం=యమునిగృహమును ; న	అని, తాత్పర్యము.
యామి=పొందించెదను.	

ఏవ ముక్త్యాతు ధర్మజ్ఞౌ భారరా రామలక్ష్మణౌ
నిర్విభేద శితై ర్బాణైః ప్రజహష ననాదచ. ౧౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = అ	నిసిన; భారరా=అన్నదమ్ములగు; రా
యింద్రజిత్తు; ఏవం=ఇట్లు; శక్త్యాతు=	మలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను; శితైః-
చెప్పినంతనె; ధర్మజ్ఞౌ=ధర్మము చె	త్తీక్షములగు; బాణైః=బాణములచేత;

నిర్విభేద=భేదించెను. ప్రజహావక=ను దీక్షబాణంబుల నొప్పించి, సంహంబున, సింహనాదంబు గావించెను. ఆయింద్రజిత్తు, ఈప్రకారమునందె ప్పి, ధర్మజ్ఞులగు నారామ లక్ష్మణుల

ను దీక్షబాణంబుల నొప్పించి, సంహంబున, సింహనాదంబు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

భిన్నాంజనచయశ్యామో విష్ఫార్య విభ్రలం ధనుః
ఘాయోఘాయ శృరాక్ ఘరాక్ విససజ్జ మహమ్మథే. ౧౪

టీక॥ భిన్నాంజనచయశ్యామః=పగిలినకాటుకవలె నల్లనైన యింద్రజిత్తు; మహమ్మథే=మహాయుద్ధంబునందు; విభ్రలం=వికలమగు; ధనుః=వింటిని; విష్ఫార్య=సారించి; ఘాయో ఘాయః=మాటిమాటికి; ఘరాక్=భయంకరములయిన; శరాక్=బాణం

బులను; విససజ్జ=విడిచెను. పగిలినకాటుక రాశివలె నల్లనైన యింద్రజిత్తు, ఆమ్మహాయుద్ధంబున, వికలంబగు ధనువునుసారించి, మాటిమాటికి, తీక్షణంబులగుబాణంబులం బ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో మమకసు మమజ్ఞో మజ్జయక్ నిశితాక్ శరాక్
రామలక్ష్మణయోర్ద్వీరో ననాదచ ముహుర్ముహుః. ౧౫

టీక॥ తతో=అంతఃవీరః = పరాక్రమకాలియ; మమజ్ఞః = జీవస్థానంబులుదెలిసినవాఁడునగు నింద్రజిత్తు; రామలక్ష్మణయోః = రామలక్ష్మణులయొక్క; మమకసు = జీవస్థానములయందు; నిశితాక్ = తీక్షణములయిన; బాణాక్=బాణములను; మజ్జయక్=మునిగించుచు; ముహుర్ముహుః=

మాటిమాటికి; ననాదచ=అటచెను. అంతః, బరాక్రమవంతుండునుజీవస్థానంబులు చక్కగాఁ దెలిసినవాఁడునగు నింద్రజిత్తు, రామలక్ష్మణుల మమకస్థానములందీక్షబాణంబులు చొప్పించి, మాటిమాటికిసింహనాదంబులు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౩౫

స ర ౫

బద్ధాతు శరబంధేన తా వృభౌ రణమూర్ధని
నిమేషాంతరమాత్రేణ నశేకతు రుదీక్షితుమ్. ౧౬

టిక॥ తౌ = ఆరామలక్ష్మణులు; ఉభౌ = ఇద్దఱును; రణమూర్ధని = యుద్ధాగ్రమునందు; శరబంధేన = బాణబంధముచేత; బద్ధాతు = కట్టబడినవారలయినంతనె; నిమేషాంతరమాత్రేణ = నిమేషకాశమాత్రముచేతనె; ఉదీక్షితుమ్ = చూచుటకు; నశేకుః = చాలరైరి. ఆరామలక్ష్మణులు, అట్లుశరబంధంబునబద్ధులయి, తుణమూత్రంబునఁ, చూచుటకుఁగూడనశక్తులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో విభిన్నస్వర్యాంగా శరశల్యాచితా వృభౌ
ధ్వజావివ మహేంద్రస్య రజ్జుముక్తా ప్రకంపితౌ. ౧౭
తౌ సంప్రచలితౌ వీరౌ మమభేదేన కర్పితౌ
నిశితతు మహాహ్వసౌ జగత్యాం జగతీపతీ. ౧౮

టిక॥ తతః = అంత; వీరౌ = పరాక్రమశాలులును; జగతీపతీ = భూమికిఁ బ్రధువులును; మహాహ్వసౌ = పెద్దవిల్లుగలవారలును; తౌ = ఆరామలక్ష్మణులు; ఉభౌ = ఇద్దఱును; విభిన్నస్వర్యాంగా = భేదింపఁబడినసమస్తములయిన యవయవములుగలవారలయి; శరశల్యాచితౌ = బాణంబులమేకులచే వ్యాపింపఁబడినవారలయి; సంప్రచలితౌ = చలించినవారలయి; మమభేదేన = మేవస్థానంబులభేదింఁచుటచేత; కర్పితౌ = కృశింపఁజేయఁబడినవారలై; రజ్జుముక్తౌ = త్రాటిచేవిడువఁబడినవియు; ప్రకంపితౌ = కదలింపఁ బడినవియు నగు ; మహేంద్రస్య = ఇంద్రునియొక్క; ధ్వజావివ = బెళకెములువలె; జగత్యాం = భూమియందు; నిశితతుః = పడిరి. అంత, మహాధనుర్ధరులును మహావీరులును భూపతులునగునారామలక్ష్మణులిరువురును, భిన్నస్వర్యాయువులై, బాణవృణాణజేహులయి, మమస్థానంబులభిన్నులగుటంజేసిమిక్కిలియు నొచ్చి, వలనంబునొంది, రజ్జుముక్తంబులగు నింద్రధ్వజంబులకై వడి, నేలంబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

తా వీరశయనే పీరా శయానా రుధిరోక్షితా
శరచేష్టితసర్వాంగా వార్తా పరమపీడితా. ౧౯

టీక: || పీరా = పరాక్రమశాఖలగు; బడినవారలయి; అసక్ (అధ్యాత్మత
తా = ఆరామలక్ష్మణులు; వీరశయ ము) = ఉండిరి.
నే = యుద్ధభూమియందు; శయానా = పరాక్రమవంతులగునారామలక్ష్మ
పరుండియున్నవారలయి; రుధిరోక్షి ణులు, నెత్తుటందోగుడు, సమస్తా
తా = నెత్తురుచేదడుపంబడినవారల వయవంబులందును బాణంబుల బద్ధుల
యి; శరచేష్టితసర్వాంగా = బాణము యి, పరమపీడితులయి యాతుకల
లచేఁగప్పఁ బడిన సమస్తావయవములు యి, యుద్ధభూమియందుశయనించి
గలవారలై; ఆత్మా = దుఃఖితులయి; యుండిరి. అని, తాత్పర్యము.
పరమపీడితా = మిక్కిలియుఁబడింపఁ

న హ్య విధం తయో గాత్రే బధూ వాంగుళ మంతరమ్
నానిర్భిన్నం న చాస్తబ్ధ మాకరాగ్రా దజిహ్మగైః. ౨౦

టీక: || అకరాగ్రాత్ = చేతులకొన | అస్తబ్ధంబు = నిశ్చలముకానిదియు; న =
మొదలుకొని; తయోః = ఆరామలక్ష్మ లేడు.
ణులయొక్క; గాత్రే = దేహమునందు; ఆరామలక్ష్మణుల దేహమునందు,
అంగుళం = అంగుళ ప్రమాణమయిన; ఆపాదమస్తకము, బాణంబుల విధంబు
అంతరం = అవకాశమును; అజిహ్మగైః = గానిదియుభిన్నంబు గానిదియునిశ్చలము
బాణములచేత; అవిధం = కొట్టఁబడని గానిదియు, నంగుళ ప్రమాణ ప్రదేశంబు
ది; నబధూవహి = లేదుగదా! అసభి సులేదు. అని, తాత్పర్యము.
న్నం = భేదంపఁబడనిది; న = లేదు.

తాతు క్రూరేణ నిహతా రక్షసా కామరూపిణా

అస్యక్ సుద్రవతు స్తీవ్రం జలం ప్రస్రవణావివ. ౨౧

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౭౩౭

స ౪౫

<p>టీక తాతు = ఆ రామలక్ష్మణులును; కామరూపిణి = ఇచ్ఛాధీనమగురూపముగలవాఁడును; క్రూరేణ = కఠినుఁడునగు; రక్షసా = ఇంద్రజిత్తుచేత; నిహతా = కొట్టబడినవారలై; తీవ్రం = తీక్షణముగా; అస్పృక్ = రక్తమును; ప్రసవణా = సెలయేటులు; జలమివ = జలమునువలె; సుప్రవతుః = ప్రవించిరి.</p>	<p>అట్లుకామరూపియుఁగ్రూరుండునగునింద్రజిత్తుచేఁగొట్టబడినరామలక్ష్మణులచేహంబులనుండి, సెలయేటులనుండి జలముగాఁబులుట్లు, ఎచ్చుగానెత్తురుగాఁచినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

పపాత ప్రథమం రామో విద్ధో మమః సు మాగః శ్రేః
క్రోధా దింద్రజితా యేన పురా శక్రో వినిజితః. ౨౭

<p>టీక రామః = రాముఁడు; యేన = ఎవ్వనిచేత; పురా = మున్ను; శక్రో = ఇంద్రుఁడు; వినిజితః = జయింపబడినాఁడో; తేన (అధ్యాహృతము) = అట్టి; ఇంద్రజితా = ఇంద్రజిత్తుచేత; క్రోధాత్ = కోపమువలన; మాగః శ్రేః = బాణములచేత; మమః సు = జీవస్థానములయందు; విద్ధః = కొట్టబడినవారలై; ప్రథమం = మొదట;</p>	<p>రామః = రాముఁడు; పపాత = పడెను. ముందు దేవేంద్రునింగూడ జయించినట్టి మహాపరాక్రమశాలియగు నింద్రజిత్తుచేఁగోపంబున, బాణంబులచే జీవస్థానంబులందు విద్ధుండై, మొదట, రాముండు నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

రుక్ష్మపుంశ్చైః ప్రసన్నానై రజోగతిభి రాశునైః
నారాచై రధానారాచై ర్భుజై రంజలికై రపి. ౨౮
వివ్యాధ వత్సదంతైశ్చ సింహదంష్ట్రై శ్శరై స్తథా

<p>టీక సః (అధ్యాహృతము) = ఆ యింద్రజిత్తు; రుక్ష్మపుంశ్చైః = బంగారుపింజలుగలవియు; ప్రసన్నానైః =</p>	<p>నిమలములయిన కొనలు గలవియు; రజోగతిభిః = దుమ్ముయొక్క-గతివంటి గతిగలవియునగు; ఆశునైః = బాణ</p>
--	--

ములచేతను; నారాచైః = వంకరలేక గుండ్రములైన కొనలుగల బాణముల చేతను; భగ్నైః = గొడ్డలివంటికొన గలబాణములచేతను; అంజలికైరపి= చేమోడ్చువంటి యగ్రములుగల బాణ ములచేతను; వత్సదంతైశ్చ = వత్సదం తములనుబాణములచేతను; సింహదం ష్ట్రైః = సింహములకోటలవంటిబా ణములచేతను; తథా=అట్లు; త్సరైః= అర్ధచంద్రాకారములగు బాణములచే తను; వివ్యాధ=నొప్పించెను.	అయింద్రజిత్తు, బంగారుపింజలు గలవియు స్వచ్ఛములగు కొనలుగలవి యు వాయువేగోద్ధాతంబగు దుమ్ము కైవడిసాగ్రముగాఁబఱలెందునవియు నగునారాచంబులును అర్ధకనారాచం బులును భల్లంబులును అంజలికంబులు ను, వత్సదంతములును, సింహదంష్ట్రం బులును అర్ధచంద్రాకారబాణంబులు ను మొదలగునానావిధబాణంబుల, రా ముని నొప్పించెను.
---	---

అని, తాత్పర్యము.

స వీరశయనే శిశ్యే విద్య మాదాయ కామృకమ్. ౨౪

భిన్నముష్టి పరీణాహం త్రిణతం రుక్మధూషితమ్

టిక॥ సః=ఆరాముఁడు; భిన్నము ష్టిపరీణాహం = భేదిల్లినపిడికిలివిస్తార ముగలదియు; త్రిణతం=మూడిటవంగిన దియు; రుక్మధూషితం = బంగారము చేసలంకరింపఁబడినదియు; విద్యం=నా రిలేనిదియునగు; కామృకం = ధను స్సును; ఆదాయ = గ్రహించి; వీరశ	యనే=యధుధూమియందు; శిశ్యే= పరుండెను. ఆరాముండు, శిథిలముష్టి బంధం బును మధ్యంబుననుబాళ్వకంబులనువం గినదియుఁ గాంచనాలంకృతంబునగుధ నువునవలంబించి, యధుధూమింబరుం డెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

బాణపాతాంతరే రామం పతితం పురుషవళభమ్. ౨౫

స తత్ర లక్ష్మణో దృష్ట్వా నిగాళో జీవితే ౨ భవత్

టిక॥ తత్ర=అచ్చట; సః=ఆ; లక్ష్మ ణః=లక్ష్మణుఁడు; బాణపాతాంతరే= బాణశయ్యనడుము; పతితం=పడిన; పు రుషవళభం= పురుషశ్రేష్ఠుండగు; రా	
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౩౯

స రః

మం=రాముని; దృష్ట్యా=చూచి; జీవి
తే=బ్రతుకునందు; నిరాశః=ఆశలేని
వాడు; అభవత్=అయ్యెను.
అంత, నయ్యుద్ధభూమియందు, బా
ణమయతల్పంబునంబరుండినపురుషోత్త
ముండగు రాముంజూచి, లక్ష్మణుండు
బ్రతుకుపై నాసవిడిచెను.
అని, తాత్పర్యము.

రామం కమలపత్రాక్షం శరబంధపరిక్షతమ్. ౨౬

శుశోచ భ్రాతరం దృష్ట్యా పతితం ధరణీతలే

టీక||సః(అధ్యాహృతము) = అల
క్ష్మణుడు; శరబంధపరిక్షతం= బాణ
బంధముచేగాసిలినవాడును; ధరణీత
లే=భూతలమునందు; పతితం= పడిన
వాడునగు; కమలపత్రాక్షం=తామర
పూతేకులవంటి కన్నులుగల; భ్రాత
రం=అన్నయగు; రామం = రాముని;
దృష్ట్యా=చూచి; శుశోచ=దుఃఖించెను.
లక్ష్మణుండు, అట్లు తనయన్నకమ
లపత్రాక్షుండగు రాముండు, బాణబం
ధంబుననొచ్చి, భూమింబడుటను జూ
చి, మిక్కిలియు దుఃఖమునొందెను.
అని, తాత్పర్యము.

హరయశ్చాపి తం దృష్ట్యా సంతాపం పరమంగతాః. ౨౭

టీక||హరయశ్చాపి= వానరులును; నారు.
తం=ఆ రాముని; దృష్ట్యా=చూచి; పర
మం= మిక్కిలియు నధికమయిన; సం
తాపం=దుఃఖమును; గతాః= పొంది
నారు.
వానరులును, అట్లు రాముండు నే
లంబడియుండుటనుజూచి, పరమ దుః
ఖులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

బద్ధాతు పీఠా పతితౌ శయానౌ

తౌ వానరా స్సంపరివార్య తస్థః

సమాగతౌ వాయు సుతప్రముఖ్యా

విషాద మాతాః పరమంచ జగ్ముః. ౨౮

టీక॥ వాయునుతప్రముఖ్యాః=హ చిరి. ఆతాః=పీడితులయి; పరమం= నుమంతుడు మొదలుగాఁగల ; వాన మిక్కిలియునధికమైన ; విషాదం=దుః రాః=వానరులు; సమాగతాః=వచ్చి ఖమును; జగ్ముశ్చ=పొందిరియు. హనుమంతుడు మొదలుగాఁగల నవారలయి; బద్ధాతు= నాగపాశము లచేఁగట్టబడినవారలును; పతితా=ప యావానరులందఱుంజేరి, అట్లు నాగపా డినవారలు; శయానా=పరుండియు శబ్దలయి నేలంబడిపరుండియున్నరా న్నవారలునగు; పీఠా=పరాక్రమవం మలత్కణులం బరివేష్టించినిలుచుండి , తులయిన; తౌ=ఆ రామలక్ష్మణులను ; యాతులయి, మిక్కిలియుదుఃఖిలు సంపరివార్య=చుట్టుకొని; తస్యః=నిలి నొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, పంచవత్వారింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టాథకము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండపంచవత్వారింశస్సర్గటీక,

ముగిసినది.

అ

పట్టత్వారింశనగః సారంభః.

తతో ద్యాం పృథివీం చైవ వీక్షమాణా వనాకసః
దదృశు స్సంతతా బాణై ర్భ్రాతరా రామలక్ష్మణౌ. ౧

టీక॥ తః=అంతః; వనాకసః=వాన	ణులను; దదృశుః=చూచిరి.
రులు; ద్యాం=ఆకాశమును; పృథివీం=	అంత, వానరులు, ఆకాశంబున భూ
వ=భూమిని; వీక్షమాణాః=చూచుచు;	మినింజూడుచు, నట్లు, బాణంబులఁ ద్రుల
బాణైః=బాణములచేత ; సంతతా=	యి, నేలంబుండియున్న రామలక్ష్మణు
వ్యాపింపఁబడిన; భ్రాతరా = అన్నద	లంగనరి. అని, తాత్పర్యము.
మ్ములగు; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మ	

వృష్టే వోపరతే దేవే కృతకర్మణి రాక్షసే
ఆజగామాథ తం దేశం ససుగ్రీవో విభీషణః. ౨

టీక॥ వృష్టా-వషించి; దేవభవ-	ప్రదేశమును; ఆజగామ=వచ్చెను.
మేఘమువలె; కృతకర్మణి=చేయఁబడి	వషించినిలుచుమేఘంబుకై వడి, వా
నకర్మముగల; రాక్షసే= ఇంద్రజిత్తు;	యింద్రజిత్తుకార్యంబుగావించి, యు
ఉపరతే=విరమింపఁగా; అథ= అంత;	పరమించినవెనుక, రాముండున్న స్థలం
ససుగ్రీవః=సుగ్రీవునితోఁగూడిన; విభీష	ునకువిభీషణుడు, సుగ్రీవునితోఁ గూ
ణః=విభీషణుడు; తం=ఆ; దేశం=	డవచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

నీలద్వీవిద మైందాశ్చ సుషేణుముదాంగదాః

చూణం హనుమతాసార్థ మన్యశోచం త రాఘవా. 3

టీక॥ నీలద్వీవిద మైందాశ్చ=నీలుండు	కుముదాంగదాః=సుషేణుండును గు
నుద్వీవిదుండును మైందుండును; సుషేణ	ముదుండును అంగదుండును; హనుమతా

౭౪౨ ప్రతిపదాంతర్గతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౬

సాధకం=హనుమంతునితోఁగూడఁజూ	దుండునుమైందుండును నుపేక్షించును
గణం=శీఘ్రముగాఁ; రాఘవా=రామల	గుముదుండును నంగదుండును రామల
త్తులులనుగూచిఁ; అన్వశోదంత=దుః	త్తులులంజూచి, మిక్కిలియు దుఃఖించి
ఖించిరి.	రి. అని, తాత్పర్యము.
హనుమంతుండునునీలుండును ద్వివి	

అచేష్టా మందనిశ్శ్వసా శోణితాఘపరిప్లుతా
 శరజాలాచితా స్తద్ధా శయానా శరతల్పయోః. ౪
 నిశ్శ్వసంతో యథా సర్వే నిశ్చేష్టా మందవిక్రమా
 రుధిరసావదిధ్గాం గా తాపసీయా వివ ధ్వజౌ. x

టీక॥ తా (అధ్యాహృతము)= ఆ	రు కాలుటచేఁ బూయఁబడిన దేహ
రామలత్తులులు; అచేష్టా = చేష్టలు	మగలవారలయి; తాపసీయా = బం
లేనివారలయి ; మందనిశ్శ్వసా =	గారువికారములయిన ; ధ్వజావివ=
కొంచెమునిట్టావులు గలవారలయి;	పెక్కెములువలె, అస్తాం (అధ్యాహృ
శోణితాఘపరిప్లుతా = నెత్తురువెల్లువ	తము)=ఉండిరి.
చేఁదడుపఁబడినవారలయి; శరజాలా	ఆ రామలత్తులులు, నిశ్చేష్టలయి,
చితా = బాణసమూహముచేవ్యాపిం	కొంతసేపు మెల్లఁగానిట్టావులు వు
పఁబడినవారలయి; స్తద్ధా = నిశ్చలుల	చ్చుచు, నెత్తురుచేదడుపఁబడి , బాణ
యి; శరతల్పయోః = బాణములపా	సమూహావృతదేహులయి , నిశ్చలు
న్దులందు; శయానా = పరుండినవార	లయి బాణతల్పంబులంబరుండి , కొం
లయి; సర్పాయథా = సపకములు	తసేపు సపకములుంబోలె వేడినిట్టా
వలె; నిశ్శ్వసంతో = నిట్టావులువు	వులువుచ్చుచు, బరాక్రమ హీనుల
చ్చుచున్నవారలయి; నిశ్చేష్టా = చే	యి , బంగారుధ్వజంబుల కైవడిఁ
ష్టలులేనివారలయి ; మందవిక్రమా=	బాపట్టు ఉండిరి.
స్వల్పమయిన పరాక్రమముగల వార	అని, తాత్పర్యము.
లయి; రుధిరసావదిధ్గాం గా = నెత్తు	

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౭౪౩

స ౪౬

తా వీరశయనే వీరా శయానా మందచేష్టితా
 యూధపై స్తైః పరివృతా బాష్పవ్యాకులలోచనైః. ౬
 రాఘవా పతితౌ దృష్ట్వా శరజాలసమావృతౌ
 బహుపు వ్యధితా స్సర్వే వానరా స్సభీషణాః. ౭

టీక|| వీరశయనే = యుద్ధభూమి
 యందు; శయానా = పరుండియున్నవా
 రులును; వీరా = పరాక్రమవంతులును;
 మందచేష్టితా = స్వల్పములయినచేష్టలు
 గలవారలును; బాష్పవ్యాకుల లోచ
 నైః = కన్నీళ్ల చేసిన కన్నులుగల;
 తైః = ఆ; యూధపైః = వానర యూధ
 నాయకులచేత; పరివృతా = చుట్టబడిన
 వారలును; పతితౌ = పడినవారలును; శర
 జాలసమావృతౌ = బాణసమూహము
 చేజుట్టబడినవారలునగు; తౌ = ఆ; రా
 ఘవా = రామలక్ష్మణులును; దృష్ట్వా =
 చూచి; సభీషణాః = సభీషణునితోఁగూ

డిన; వానరాః = వానరులు; సర్వే = అం
 దఱును; వ్యధితాః = దుఃఖితులు; బహు
 ప్రాః = అయిరి.
 యుద్ధభూమియందు శయనించియు
 న్నవారలును బరాక్రమశాలులును స్వ
 ల్పముగాఁగా క్షుణ్ణజేతులాడించు వారలు
 ను, గన్నులనిండఁగన్నీళ్లతోనున్న వాన
 రయూధులచేఁబరివేష్టితులును బాణస
 మూహముచేఁగఁపఱచి యున్నవార
 లునగునారామలక్ష్మణులంజూచి, విభీ
 షణుండును వానరులునందఱును దుఃఖ
 తులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

అంతరిక్షం నిరీక్షంతో దిశ స్సర్వాశ్చ వానరాః
 నచైనం మాయయా చ్ఛన్నం దదృశూ రావణం రణే. ౮

టీక|| రణే = యుద్ధమునందు; వాన
 రాః = వానరులు; అంతరిక్షం = ఆకాశ
 మును; సర్వాః = సమస్తములయిన; ది
 శః = దిక్కులను; నిరీక్షంతః = చూచు
 చు; మాయయా = మాయచేత; చ
 న్నం = కప్పబడిన; వీనం = ఈ; రావ

ణం = ఇంద్రజిత్తున; నదదృశుశ్చ = చూ
 డనేలేదు.
 యుద్ధంబున, నావానరులు, ఆకా
 శంబును సమస్తదిక్కులను వెదకినను,
 మాయా సహితుండగు నింద్ర జిత్తుం
 డాడఁజాలరై. అని, తాత్పర్యము.

తం తు మాయాప్రతిచ్ఛన్నం మాయయైవ విభీషణః
వీక్షమాణో దదర్శాథ భ్రాతృః పుత్ర మవస్థితమ్. ౯

టీక అథ=అంతః; విభీషణః=విభీషణుడు; మాయయైవ=మాయ చేతనై;	దశశ్=చూచెను.
వీక్షమాణః=చూచుచు; మాయాప్రతిచ్ఛన్నం=మాయ చేతఁగ పుడవడినవాఁడును; అవస్థితం = ఉన్నవాఁడునగు;	అతః, విభీషణుండు, మాయాతిరోహితులం గనుంగొనునట్టిమాయనవలంబించిచూచి, మాయాచ్ఛాదితుండుగునయ్యింద్రజిత్తుంటాచెను.
భ్రాతృః=అన్నయొక్క; పుత్రం= కొడుకైన; తంతు=అయ్యుండ్రజిత్తును; ద	అని, తాత్పర్యము.

త మప్రతిమక మార్గాణ మప్రతిద్వం ద్వ మహవే
దదర్శాంతహీతం వీరు వరదానా ద్విభీషణః. ౧౦
తేజసా యశసాచైవ విక్రమేణచ సంయుతమ్

టీక విభీషణః=విభీషణుండు; అప్రతిమక మార్గాణం= సరిలేనికార్యములుగ	యింద్రజిత్తును; దశశ్=చూచెను.
లవాఁడును; అహవే=యుద్ధమునందు; వరదానాత్=వరదానమువలన; అంతహీతం=మఱుంగుపడినవాఁడును; పి	విభీషణుండు, అప్రతిమ కమృండు సుయుద్ధంబున నెదురులేనివాఁడును వరదానమహిమవలననంతహీతుండును బరాక్రమవంతుండును దేజంబుతోను గీ
రం=పరాక్రమశాలియు; తేజసా=తేజస్సుతోను; యశసాచైవ=కీర్తితోను; విక్రమేణచ=పరాక్రమముతోను; సంయుతం=కూడినవాఁడునగు; తం = అ	తితోను బరాక్రమంబుతోనుంగూడినవాఁడునగునాయ్యింద్రజిత్తుంటాచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్రజిత్వాత్తనః కమతా శయానా సమీక్ష్యచ. ౧౧
ఉవాచ పరమశ్రీతో హర్షణ్యైః సర్వవైర్యతాః

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౪౫

స ౪౬

టీక॥ ఇంద్రజిత్తు = ఇంద్రజిత్తు చ=చెప్పెను.

నుఃఅత్తనః= తనయొక్క ; కమః=
కార్యమును;శయానా = పరుండియు
న్న;తావ=ఆరామలక్ష్మణులను ; సమీ
క్ష్యచ=చూచియు;పరమప్రీతిః = మి
క్కిలియుసంతుష్టుండై ; సవకనైర్వ
తా=సమస్తరాక్షసులను ; మావక
యక=సంతోషింపజేయుచు ; ఉవా

ఇంద్రజిత్తు, తనప్రభావంబుననా
రామలక్ష్మణులట్లు, పరుండియుండుటం
బాచి, పరమసంతుష్టుండై , సమస్త
రాక్షసుల సంతోషింపజేయుచు , ని
ట్లని , చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

దూషణస్యచ హంతారౌ ఖరస్యచ మహాబలౌ. ౧౨

సాదితౌ మామక్తై ర్పాణై భ్రాతౌ రామలక్ష్మణౌ

టీక॥ దూషణస్యచ = దూషణు
నియొక్కయు;ఖరస్యచ=ఖరునియొక్క
యు;హంతారౌ = చంపినవారలును;
మహాబలౌ = అధికమయినబలముగల
వారలునగు;భ్రాతౌ = అన్నదమ్ము
లయిన;రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మ
ణులు;మామక్తై=నావైన ; పాణైః=

చాణములచేత;సాదితౌ = నాశంబు
నొందింపబడినారు.
దూషణుని ఖరుని వధించిన వాగ
లునుమహాబలశాలులునగు రామలక్ష్మ
ణులు, నాచాణంబులనాశంబునొందినా
రు;మాడుడు. అని, తాత్పర్యము.

సేమా మోక్షయితుం శక్యా వేతస్తా దిఘబంధనాత్. ౧౩

సర్వైరపి సమాగమ్య సషికసంఘై స్ఫురాస్ఫురైః

టీక॥ సషికసంఘైః = ఋషిస
మాహములతోఁ గూడిన ; సురాసు
రైః=సురాసురులచేత ; సర్వైరపి=
అందఱిచేతను;సమాగమ్య = వచ్చి;
ఇమా = ఈరామలక్ష్మణులు;ఏతస్తా

త్=ఈ;ఇఘబంధనాత్ = చాణబం
ధముననుండి; మోక్షయితుం = విడి
పించుటకు;నశక్యౌ = అలవియైనవా
రలుకారు.
ఋషులును దేవతలునుసమరులునంద

౧౪౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౬

ఋనాకృతిగావచ్చినను, ఈ రామల | డివిడిపింపనలవిగాదు.
త్వణులను, నాగపాశబంధముననుం | అని, తాత్పర్యము.

యత్కృతే చింతయానస్య శోకాతకస్య పితృ మకమ. ౧౪
అస్పృష్ట్యా శయనం గాత్రైః | ప్రియామా యాతి శర్వరీ

<p>టీక॥ యత్కృతే = ఎవ్వనినిమిత్తమయి; చింతయానస్య = ఆలోచించుచున్నట్టి; శోకాతకస్య = దుఃఖపీడితుడగు; మమ = నాయొక్క; పితృః = తండ్రికి; గాత్రైః = అవయవములచేత; శయనం = పాస్టును; అస్పృష్ట్యా = తాళకక; ప్రియామా = మూడుజాములుగల; శయనం = రాత్రి; యాతి = కడుచున్నదో.</p>	<p>ఏ రామునినిమిత్తమయినాతండ్రి రావణుండు, చింతించుచు, దుఃఖపీడితుడై, ప్రతిరాత్రియందును, నిత్య కృశ్యంబుల నొకజాముగడచిపోగా, దక్కిన మూడుజాముల నొకప్పుడును శయనంబుదాకకయే, చింతాక్రాంతుడై ప్రాద్దుగడవునో. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

కృత్స్నయం యత్కృతే లంకా నదీ వహా స్వీవాకులా. ౧౫
సోయం మూలహరః సర్వ సృశ్వేషాం నిహతో మయా

<p>టీక॥ యత్కృతే = ఎవ్వనినిమిత్తమయి; కృత్స్న = సమస్తమయిన; ఇయం = ఈ; లంకా = లంకాపురి; వహాను = వహతువునందు; నదీవ = నదీవలె; ఆకులా = కలంగినదో, దుఃఖితమయ్యెనో; సః = అట్టి; అయం = ఈ; సర్వేషాం = అందఱియొక్కయు; మూలహరః = మూలమునుహరించునట్టి; అనభకః = అనభకరుండగు రాముండు; మయా = నాచేత; నిహతః = వధించబడినాడు.</p>	<p>మఱియు నెవ్వనినిమిత్తమయి, యీ లంకాపురి యందలి జనంబులన్నియు, వహతువునందు నదీజలంబులుంబోలెనాకులంబులయ్యెనో, అట్టిమనకందఱకును మూలతోనాశంబు గలిగించు</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౭౪౭

స ౪౬

ననథకమునకుఁ గారణంబగురాముని, | అని, తాత్పర్యము.
నేనిప్పుడు వధించినాను.

రామస్య లక్ష్మణస్యాపి సర్వేషాం వననాకసామ్. ౧౬
విక్రమా నిష్ఫలా స్సవే యథా శరది తోయదాః

టీక॥ రామస్య = రామునియొక్క-	లే; నిష్ఫలాః = వ్యర్థకములు.
యః; లక్ష్మణస్యాపి = లక్ష్మణునియొక్క-	ఇప్పుడు, రాముని, పరాక్రమంబును
కర్మయః; వనాకసాం = వానరులయొక్క-	లక్ష్మణునివిక్రమంబును సమస్తవానరుల
కర్మ; సర్వేషాం = అందఱియొక్క-	వీర్యంబులును శరత్కాలంబున మేఘంబు
యః; విక్రమాః = పరాక్రమములు; స	లుంబోతెవ్యర్థకములయినవి. అనియిం
ర్వే = అన్నియు; శరది = శరదృతువునం	ద్రజిత్తురాక్షసులతోఁ జెప్పెను.
దు; తోయదాయథా = మేఘములువ	అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యాతు తాః సర్వాః రాక్షసాః పరిపార్శ్వతః. ౧౭
యూధపానపి తాః సర్వాః స్తాడయామాస రావణిః

టీక॥ రావణిః = రావణునికొడుకై	ధవులను; సర్వాః = అందఱను; తాడ
నయింకజిత్తు; పరిపార్శ్వతః = సమీపం	యామాస = ఓట్టెను.
బున; స్థితాః (ఆధ్యాహృతము) =	ఇంద్రజిత్తు, ఇట్లుతనసమీపంబుననున్న
ఉన్నట్టి; తాః = ఆ; రాక్షసాః = రా	రాక్షసులతోఁ జెప్పి, యంతనావానర
క్షసులను; సర్వాః = అందఱనుగూర్చి; ఏ	యూధవులనందఱునొప్పించెను.
వం = ఇట్లు; ఉక్త్యాతు = చెప్పినంతనె;	అని, తాత్పర్యము.
తాః = ఆ; యూధపాః = వానరయూ	

నీలం నవభి రాహత్య మైందంబ ద్దీవిదం తథా. ౧౮

త్రిభి స్త్రిభి రమిత్రఘ్నైః సతాప ప్ర వరేషుభిః

టీక॥ అమిత్రస్తుకి = శత్రువులంజం జేసెను.	
పునట్టియింద్రజిత్తు; నీలం = నీలుని; నవ	శత్రుసంహారకాయగునింద్రజిత్తు, నీ
భి = తొమ్మిదింటిచేత; ఆహత్య = కొ	లునిదొమ్మిదిబాణంబులనొప్పించి, మైం
ట్టి; తథా = అట్లు; మైందంబ = మైందు	దద్వివిదులవేర్వేటమూఁడుమూఁడుకల
ని; ద్వివిదంబ = ద్వివిదున; త్రిభిప్రీతిభి =	మబాణంబులనొప్పించెను.
మూఁడుమూఁడు; ప్రవరేషుభి = ఉత్త	అని, తాత్పర్యము.
మబాణములచేత; తతాప = తపింప	

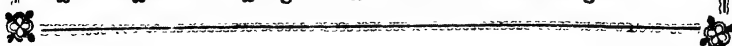
జాంబవంతం మహేష్వాసో విధ్వా బాణేన వత్ససి. ౧౯
హనూమతో వేగవతో విససజ్జా శరాణ్ దశ

టీక॥ మహేష్వాసం = పెద్దవిల్లుగల	చెను.
యింద్రజిత్తు; జాంబవంతం = జాంబ	మహాధనుర్ధకరుండగు నింద్రజిత్తు,
వంతుని; బాణేన = ఒకబాణముచేత ;	జాంబవంతుని నొక్క బాణంబుననే
వత్ససి = తొమ్మనందు; విధ్వా = కొట్టి;	సి, వేగవంతుండగు హనుమంతునిపై
వేగవతో = అధికమయినవేగముగల; హ	బదిబాణంబులఁ బ్రయోగించెను.
నూమశః = హనుమంతునకు; దశ = పది ;	అని, తాత్పర్యము.
శరాణ్ = బాణములను; విససజ్జా = విడి	

గవాక్షం శరభంచైవ ద్వా వప్యమిత తేజసా. ౨౦

ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యాం మహావేగో వివ్యాధ యుధి రావణిః

టీక॥ యుధి = యుద్ధంబునందు ; మ	భ్యాం = రెండురెండు ; శరాభ్యాం =
హావేగః = అధికమయినవేగముగల; రా	బాణములచేత; వివ్యాధ = కొట్టెను.
వణిః = ఇంద్రజిత్తు; అమిత తేజసా = కొ	యుద్ధంబున , మహావేగుండగు నింద్రజి
లఁదిలేనిపరాక్రమముగల; గవాక్షంచై	త్తు, అమితపరాక్రమశాలులగు గవాక్ష
వ = గవాక్షుని; శరభంచైవ = శరభుని;	శరభులనిద్రఱును, రేండేసిబాణంబులనా
ద్వావపి = ఇద్రఱును ; ద్వాభ్యాం ద్వా	ప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౪

స ౪౬

గోలాంగూలేశ్వరం చైవ వాలిపుత్ర మథాం గదమ్. ౨౦
వివ్యాధ బహుభి ర్చాజ్ఞే స్వరమాణో థ రావణిః

టీక|| అథ=అంత; రావణిః= ఇంద్రాణి న=కొచ్చెను.
జిత్తు; త్వరమాణః=వేగిరి పడుచు; గో అంతి, నింద్రజిత్తు, వేగంబున, మఱ
లాంగూలేశ్వరం చైవ= కొండముచ్చల లవాగోలాంగూలేశ్వరుండగుగ వాత్సుని
కుఁబ్రభువైన గవాత్సుని; అథ= అంత; వాలిపుత్రుండగునంగదునిఁ, బెక్కు-బా
వాలిపుత్రం=వాలికొడుకయిన; అంగ ఇంబులనొప్పించెను.
దం=అంగదుని; బహుభిః = పెక్కు-ల అని, తాత్పర్యము.
యిన; చాజ్ఞేః=బాణములచేత; వివ్యా

తా వానరవరా౯ భిత్వా శరై రగ్నిశిఖోపమైః. ౨౧
ననాద బలవాం స్తత్ర మహాసత్వ స్స రావణిః

టీక|| మహాసత్వం= అధికమయి త్వా=భేదించి; ననాద=అఱచెను.
న పరాక్రమముగల వాఁడును ; బల మహా పరాక్రమశాలియు మహాబ
వరా౯ = అధికమయినబలముగలవాఁ లుండునగునాయంద్రజిత్తు, ఆట్లాయు
డునగు; సః=ఆ; రావణిః = ఇంద్రజి ధంబున, నవ్వావరవీరులనెల్ల , నగ్ని
త్తు; తత్ర=ఆయుద్ధమునందు; తా౯= జ్వాలలవంటికటకుబాణంబుల నొప్పిం
ఆ; వానరా౯ = వానరశ్రేష్ఠులను; అ చి, సేంహనాదంబుగావించెను.
గ్నిశిఖోపమైః = అగ్నిజ్వాలలతోఁటా అని, తాత్పర్యము.
లి-గల; శరైః = బాణములచేత; ౯

తా నదయిత్వా బాణౌ మై స్త్రాసయిత్వాచ వానరా౯. ౨౩
ప్రజహాస మహాబాహు ర్యచనం చేద మబ్రవీత్

టీక|| మహాబాహుః = పెద్దచేతు రా౯ = వానరులను; బాణౌ= మైః
లుగలయంద్రజిత్తు; తా౯ = ఆ; వాన బాణసమూహములచేత ; అదయి

త్వా = పీడించి ; త్రాసయిత్వాచ = ట్లు వానరవీరుల బాణంబులనొప్పించి
 భయపఱచియు; ప్రజహాస = నవ్వె యందఱును భయపడునట్లు గావించి,
 ను. ఇదం = ఈ; వచనంచ = మాటను; సంతోషాతిశయంబునం బకపక నవ్వు
 అబ్రవీత్ = చెప్పెను. దుఁదోడి రాక్షసులంజూచి, యిట్లుచె
 మహాబాహుండగునిం ద్రజిత్తు, అ ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శరబంధేన ఘోరేణ మయా బద్ధే చమూముఖే. ౨౪
 సహితా భ్రాతరా తా నిశామయత రాక్షసాః

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులారా! చూడుడు.
 చమూముఖే = సేనాముఖమునందు ; రాక్షసులారా! సైనికులందఱుంజూ
 మయా = నాచేత; ఘోరేణ = భయంకర చుచుండ, భయంకరంబగు బాణపాశం
 మయిన; శరబంధేన = బాణబంధముచే బుననాచేబంధింపఁబడియీ రామలక్ష్మ
 త; బద్ధా = కట్టఁబడిన; సహితా = కూడి ణులు నేలంబడియున్నారు చూడుడు.
 న; ఏతా = ఈ; భ్రాతరా = అన్నదమ్ముల అని, యింద్రజిత్తు రాక్షసులతోఁ జెప్పె
 గు రామలక్ష్మణులను ; నిశామయత = ను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తాస్తు తే సర్వే రాక్షసాః కూటయోధినః. ౨౫
 పరం విస్మయ మాజగ్ముః కర్మణా తేన హర్షితాః

టీక॥ కూటయోధినః = కపటముచే విస్మయం = అశ్చర్యమును ; ఆజగ్ముః =
 తఁబోరునట్టి; తే = ఆ; రాక్షసాః = రా పొందిరి.
 ఱ్షసులు; సర్వే = అందఱును; ఏవం = ఇ కపటయోధులగు నారాక్షసులంద
 ట్లు; ఉక్తాస్తు = చెప్పఁబడినవారలయినం ఱును, ఇంద్రజిత్తు మాటను విని, యింద్ర
 తనె; తేన = ఆ; కర్మణా = కార్యము జిత్తు గావించిన కార్యమునకుఁ బరమం
 చేత; హర్షితాః = సంతోషింపఁజేయఁ తుష్టులయి, మిక్కిలియు నాశ్చర్యంబు
 బడినవారలయి; పరం = అధికమయిన; వొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౩౫౦

స ౪౬

వివేచిత్వ మహానాదాక్ సస్వతో జలదోపమాః. ౨౬
హతో రామ ఇతి జ్ఞాత్వా రావణం సమపూజయత్

టీక॥ జలదోపమాః = వేళుముల ద్రజిత్తును; సమపూజయత్ = పూజిం
తోబోలి-గలరాక్షసులు; రామః = చిరి.
రాముడు; హతో = వధింపబడినాఁ డే. ఇతి = అని; జ్ఞాత్వా = తెలిసికొ
ని; సర్వతః = అంతటను; మహానా దాక్ = పెద్దధ్వనులను; వివేచిత్వ = అ
బచిరియు; చేసిరనుట. రావణం = ఇం జించిరి. అని, తాత్పర్యము.

నివృందౌతు తదా దృష్ట్వా తా వృథౌ రామలక్ష్మణౌ. ౨౭
వసుధాయాం నిరుచ్ఛాసౌ హతా వి త్యస్వమన్యత

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సః (అధ్యా తి = వధింపబడినారని; అన్వమన్యత =
హృతము) = ఆయింద్రజిత్తు; వసుధా తలంచుకొనెను.
యాం = భూమియందు; నివృందౌతు = అప్పుడాయింద్రజిత్తు, నిశ్చలలయి
నిశ్చలులును; నిరుచ్ఛాసౌ = నిట్టూర్పు నిట్టూర్పులువిడువక, భూమిపడియు
లులేనివారలునగు; తౌ = ఆ; రామల క్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణుల; ద్దజంజూచి, వృ
త్తౌ = రామలక్ష్మణులను; ఉథౌ = తెలుబొందిరనతలంచుకొనెను.
ఇద్దఱును; దృష్ట్వా = చూచి; హతావి అని, తాత్పర్యము.

హాషేణ తు సమావిష్ట ఇంద్రజి త్సమితింజయః. ౨౮
ప్రవివేశ వ్రీం లంకాం హషణ్యక్ సర్వరాక్షసాక్

టీక॥ సమితింజయః = యుద్ధంబు చేత; సమావిష్టః = ఆవేశింపబడినవా
నందుజయించునట్టి; ఇంద్రజిత్తు = ఇం ద్రై; సర్వరాక్షసాక్ = సమస్తరాక్షసు
ద్రజిత్తును; హాషేణ = సంకోషము లను; హషణ్యక్ = సంకోషింపజే

యుడు; లంకాం=లంకయును; పురీం= టీసులకందబడునుసంతోషంబు గలిగిం
పట్టమును; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను. చును, లంకాపురింబ్రవేశించెను.
యుద్ధంబునబలశాలియగు సింధ్రజి అః, తాత్పర్యము.
త్తును, పరమసంతోషంబునొంది, రా

రామ లక్ష్మణయో ద్యుష్ట్యా శరీరే సాయకై శ్చితే. ౨౯
సర్వాణి చాంగోపాంగాని సుగ్రీవం భయ మావిశత్

టీక॥ రామలక్ష్మణయోః= రామల పాంగంబులను; ద్యుష్ట్యా=చూచి; సుగ్రీ
త్మణులయొక్క; సాయకైః=బాణము వం=సుగ్రీవుని; భయం=భయము; ఆవి
లచేత; చితే=వ్యాపింపఁబడిన; శరీరే= శతే=బొందెను.
దేహములను; సాయకైఃచితాని (అ రామలక్ష్మణులదేహములుఅపాద
ర్భాహృతము)=బాణములచే వ్యాపి మస్తకమును, బాణమయములుగా నుం
పఁబడిన; సర్వాణి=సమ స్తములయిన; కుటంజూచి, సుగ్రీవుండుభయమనొం
అంగోపాంగానిచ= అంగములను ఉ దెను. అని, తాత్పర్యము.

త మువాచ పరిత్రస్తం వానరేంద్రం విభీషణః. ౩౦
సభాష్టవదనం దీనం శోకవ్యాకులలోచనమ్

టీక॥ విభీషణః=విభీషణుడు; పరిత్ర స్తం=భయమునొందినవాఁడును ; స నాథుండగుసుగ్రీవునిగూర్చి; ఉవాచ= చెప్పెను.
సభాష్టవదనం=కన్నీళ్లు తోఁగూడిన మొ భీతుండైదుఃఖతుండైగన్నులనీళ్లుగా
గముగలవాఁడును; దీనం = గర్వంబుడి ఆవెలవెలంబోవుచున్నవానరరాజుండ
గినవాఁడును; శోకవ్యాకులలోచనం= గుసుగ్రీవుంజూచి, విభీషణుం, దీట్లుని, చె
దుఃఖముచేఁగలంగినకన్నులుగలవాఁడు ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నగు; తం=ఆ; వానరేంద్రం = వానర

అలం త్రాసేన సుగ్రీవ భాష్టవేగో నిగృహ్యతామ్. ౩౧

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౭౫౩

స ౪౬

వీవంప్రాయాణి యుద్ధాని విజయో నాస్తి వైష్ఠికః

టీక॥ సుగ్రీవ=సుగ్రీవుడా ! త్రా యః=గల్పు; నా స్తి=లేదు.
సేన=భయముచేత; అలం = బాలు సుగ్రీవుడా! భయంబువడలుము ;
సు.బావ్వవేగః = కన్నీళ్లువేగము;నిగృ కన్నీళ్లువిడువకుము;యుద్ధంబులన్నియు
హృతాం=నిలువబడుగాక. యుద్ధా నిట్టివే; సర్వకాలంబులందునుజయమే
ని=యుద్ధములు; వీవంప్రాయాణి= ఇ గలుగదు. అని,తాత్పర్యము.
ట్టివి. వైష్ఠికః = నియతమయిన; విజ

సశేషభాగ్యతా స్తాకం యది వీర భవిష్యతి. ౩౨

మోహ మేతా ప్రహస్యేతే మహాత్మానా మహాబలౌ

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగు సు రామలక్ష్మణులు; మోహం=మూర్ఖ
గ్రీవుడా! అస్తాకం= మనకు; సశేష ను;ప్రహస్యేతే=విడువగలరు.
భాగ్యతా = మిగతతోఁగూడినభాగ్య వీరుండవగుసుగ్రీవుడా!మనకు భా
ముగలుగుట; భవిష్యతియది=కలదేసి; గ్యశేషంబుగలదేని, మహాత్ములునుమ
మహాత్మానా=అధికమయినప్రభావము హాబలశాలులనగునీరామలక్ష్మణులు,
గలవారలును; మహాబలౌ = అధికమ మూర్ఖుడేఱగలరు.
యినబలముగలవారలునగు; వీతౌ=ఈ అని,తాత్పర్యము.

పర్యవస్థాపయా త్తాన మనాథం మాంచ వానర. ౩౩

సశ్యధర్మాభియుక్తానాం నాస్తి మృత్యుకృతం భయమ్

టీత॥ వానర= సుగ్రీవుడా! అత్తా ధర్మముతోనుండునవారలకు ; మృ
నం=నిన్నును; అనాథం= నాథుండులే త్యుకృతం=మృత్యువుచేఁజేయబడిన ;
ని; మాంచ = నన్నును ; పర్యవస్థాప భయం=భయము; నా స్తి=లేదు.
యః=నిశ్చలునిగాఁజేసికొనుము. సత్య మగ్రీవుడా! నీవుదైర్యంబువహిం
ధర్మాభియుక్తానాం= సత్యముతోను చి, నాకునుదైర్యంబుగలిగింపుము; స

త్యంబునధమకంబునునవలంబించియు | గదు. అని; విభీషణుడునుగ్రీవునకుఁజె
న్నమహాత్ములకుమృత్యు భయంబుగలు | ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా తత స్తస్య జలక్లిన్నేన పాణినా. ౩౪
సుగ్రీవస్య శుభే నేత్రే ప్రమమాజక విభీషణః

టీక|| విభీషణః = విభీషణుడు; ఏ | గళకరములగు; నేత్రే = కన్నులను; ప్ర
వం = ఇట్లు; ఉక్త్యా = చెప్పి; తతః = అంత; | మమాజక = తుడిచెను.
జలక్లిన్నేన = నీటిచేదడుపఁబడిన; పా | విభీషణుడిట్లునుగ్రీవునకుఁజెప్పి,
ణినా = మా ప్రముచేత; తస్య = ఆ; సు | యంతఃజేతసిక్లిదీనీకొని, యాసుగ్రీవుని
గ్రీవస్య = సుగ్రీవునియొక్క; శుభే = మంచి | కన్నులందుడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సలిల మాదాయ విద్యయా పరిజప్యచ. ౩౫
సుగ్రీవనేత్రే ధర్మాత్మా స మమాజక విభీషణః

టీక|| తతః = అంత; సః = ఆ; ధర్మాత్మా | జక = తుడిచెను.
త్మా = ధర్మకస్యభావుఁడగు; విభీషణః = | అంతధర్మాత్ముఁడగు విభీషణుం
విభీషణుడు; సలిలం = జలమును; ఆదా | డు, మఱిలజలంబుదీసికొని, మాయా
య = గ్రహించి; విద్యయా = మంత్రము | మోహనివారకంబగువిద్యచేనభిమంత్రం
చేత; పరిజప్యచ = జపించియు; సుగ్రీవ | చి, దానిచే సుగ్రీవునికన్నులందుడిచెను.
నేత్రే = సుగ్రీవునికన్నులను; మమా | అని, తాత్పర్యము.

ప్రమృజ్య వదనం తస్య కపిరాజస్య ధీమతః. ౩౬
అబ్రవీ తాం లసంప్రాప్త మసంభ్రామ మిదం వచః

టీక|| సః (అధ్యాత్మతము) = ఆపిభీ | భిమును; ప్రమృజ్య = తుడిచి; కాలసంప్రా
ప్తాను; ధీమతః = అధికమయిన బుద్ధిగ | ప్తం = కాలముచేతఁబొందఁబడిన; ఇ
గల; తస్య = ఆ; కపి రాజస్య = వానరేశ్వ | దం = ఈ; వచః = మాటను; అసంభ్రా
రుండగుసుగ్రీవునియొక్క; వదనం = ము | మం = తొట్టుపాటులేనట్లుగా; అబ్ర

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౭౫౫

స ౪౬

పీత = చెప్పెను.

అవిభీషణుడు, ఇట్లుబుద్ధిమంతుడగువానరరాజుడైననుగ్రీవుని ముఖంబు నుడుదించి, యెక్కాలంబునకుఁదగినట్లు

గాఁ,దొట్టువడక, దృఢంబులగు వాక్యంబులనిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

న కాలః కపిరాజేంద్ర వైక్లబ్య ముపవర్తితమ్. ౩౭

అతిస్నేహింపఁగొని కాలేస్త్విక్ మరణాయో పకల్పితే

టీక||కపిరాజేంద్ర = వానరరాజుడైన వుండఁగా! వైక్లబ్యం = అత్యైర్వమును; అనువర్తితమ్ = అనుసరించుటకు; అయిం (అధ్యాపృతమ్) = ఇది; కాలః = కాలము; న = కాదు. అస్త్విక్ = ఈ; అకాలే = అనయమునందు; అతిస్నేహింపఁగొని = అధిక స్నేహమును; మరణాయ =

చావుకొఱకు; ఉపకల్పితే = అగుచున్నది.

వానరరాజుండవగునుగ్రీవుండఁగా! అత్యైర్వపడుటకీడికాలముకాదు; ఇట్టికాలంబులనధిక స్నేహంబును నుంచుకొనరాదు; అదిగూడమరణమునకుఁగా రణమగును. అని, తాత్పర్యము.

తస్మా దుత్సృజ్య వైక్లబ్యం సర్వకార్యవినిశనమ్. ౩౮

హితం రామపురోగాణాం సైన్యానా మనుచింత్యతామ్

టీక||తస్మాత్ = అందువలన; సర్వకార్యవినిశనం = సమస్తకార్యముల నశింపఁజేయునట్టి; వైక్లబ్యం = అత్యైర్వమును; ఉత్సృజ్య = విడిచి; రామపురోగాణాం = రాముఁడుమందు నడచువాఁడుగాఁగల; సైన్యానాం = సైన్యములయొక్క; హితం = మేలు; అనుచిం

త్యతాం = ఆలోచించఁబడుఁగాక, అందువలన సమస్తకార్యములను జెఱచునట్టి, యత్యైర్వంబును విడిచి, రామునివెంటివచ్చిన వానర సైన్యంబులకు మేలుగలుగునాలోచనంజేయుము. అని, తాత్పర్యము.

అథవా రక్ష్యతాం రామో యావత్సంజ్ఞావిపర్యయః. ౩౯

౭౫౬ ప్రతిపగాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౬

లబ్ధసంజ్ఞాహి కాకుత్స్థా భయం నో వ్యపసేవ్యతః

టీక॥ అథవా-అటుగాచేసి ; రామనయొక్క; భయం= భయమును ;
మః=రాముడు; యావత్=ఎంతవఱకు; వ్యపసేవ్యతః=పోగొట్టకలరు.
సంజ్ఞావిపర్యయః=తెలివిలేమియో; తా అటుగాచేసి, రాముండు మూర్ఖుడే
వత్ (అధ్యాపృతము)=అంతవఱకు ; యవఱకు, నతనిరక్షింపుడు; రామల
రక్ష్యతాం= రక్షింపఁబడుఁగాక. కా త్వుఁబలు, మూర్ఖుడేతినంతనే మనభ
కుత్స్థా=రామలక్ష్యుఁలు; లబ్ధసంజ్ఞా= యముంబోగొట్టకలరు.
పొందఁబడిన తెలివిగలవారలయినః = అని, తాత్పర్యము.

తైతత్తింశన రామస్య చ రామో ముమూషతి. ౪౦
న హ్యేనం హస్యతే లక్ష్మీ కలభా యా గతాయుషామ్

టీక॥ ఏతత్=ఇది; రామస్య=రాము గదా!
నిః; నకించన=కొంచుమేనిగాదు . రా దీనివలన రామునకేమియపాయము
మః=రాముడు; నముమూషతి=చా లేదు; రామునకుఁబ్రాణభయము నెం
వఁడు. యా=ఏది; గతాయుషాం= పో తమాత్రములేదు; ఏదిచావఁబోవువా
యిన యాయుస్సుగలవారలకు; దుర్భ రలకుండదో అట్టికాంతి రాముని విడు
భా=పొందఁగూడనిదో; సా (అధ్యా వకున్నది; చూడుము.
పృతము)=అ; లక్ష్మీ=కాంతి; ఏనం= అని, తాత్పర్యము.
ఈ రాముని; నహస్యతేహి= విడువదు

తస్మా దాశ్వాసయా త్తానం బలం చాశ్వాసయ స్వకమ్. ౪౧
యావ తాగ్ర్యాణి సర్వాణి తున స్సంస్థాపయమ్యహమ్

టీక॥ తస్మాత్=అందువలన; యా (జే=పనులను; తునః=మఱల ; సంస్థా
వత్=ఎంతలోపల; అహం=నేను; స పయామి=స్థాపించుచున్నానో; తా
వాణి= సమస్తములయిన; కార్యా వత్ (అధ్యాపృతము)=అంతలోపల;

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౩౫౭

స ౪౬

అత్తానంబును; అశ్వాసయ=ఉ
ఱిండుకొనుము; స్వకం=నీదైవ; బలం
చ=నైస్యమును; అశ్వాసయ = ఉ
డింపుము.

అందువలన, నేను శేయవలసిన దా

నినెల్ల పలులఁజిక్క పలుచునంతలోపల,
నేవు, ధైర్యంబుచెచ్చుకొని, నీనైస్యం
బును నాశ్వాసించుము.

అః, తాత్పర్యము.

ఏతేహి పుల్లనయనాస్త్రాహ దాగతసాధ్వసాః. ౪౨

కణేకణే ప్రకథితా హరయో హరిసత్తమ

టీక॥ హరిసత్తమ= వానరశ్రేష్ఠుఁ
డవగుసుగ్రీవుఁడా! ఏతే= ఈ; హరి
యః=వానరులు; త్రాసాత్=భయము
వలన; పుల్లనయనాః = వికసించినక
న్నులుగల ; సాధ్వసాః= పొందఁబడిన
భయవికారముగలవారలయి ; కణేక
కణేక = ప్రతిచెవియందును; ప్రకథి

తాహి=చెప్పకొనుచున్నారుగాదా!
ఈవానరులు , భయంబునవెడల్పు
లయినకన్నులతో వికృతాంగులయి ,
పాతిపాదమనియొకరిచెవిలో వొకరు
గుసగుసలాడుకొనుచున్నారు; చూడు
ము. అని, తాత్పర్యము.

మాంతు దృష్ట్వా ప్రధావంత మనీకం సంప్రహషితుమ్. ౪౩

త్యజంత హరయ స్త్రాసం భుక్తపూర్వా మివ స్రజమ్

టీక॥ హరయః=వానరులు; అనీకం=
నైస్యమును; సంప్రహషితుం= సంతో
షపలుచుటకు; ప్రధావంతం=పరుగెత్తు
చున్న; మాం=నన్ను; దృష్ట్వాతు=చూచి
నంతనె; త్రాసం=భయమును ; భుక్త
పూర్వాం=మున్నగుభవింపఁబడిన; స్ర
జదివ=పుష్పమాలికనువలె; త్యజంతం=

విడుతురుగాక.
నేను, నలుప్రక్కలం దిరుగుచునై
స్యమునుసంతోషపఱుప , వానరులంద
ఱు, తొలివాఁడుధరించినపుష్పమాలికను
దాఱవెచ్చునట్లు భయమునువిడుతురుగా
క. అని, విభిషణుండుసుగ్రీవునితోఁజెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము

స ౪౬

సమాశ్వాస్యతు సుగ్రీవం రాక్షసేంద్రో విభీషణః ౪౪
విద్రుతం వానరాసీకం త త్సమాశ్వాసయ త్పునః

టీక || రాక్షసేంద్రః = రాక్షసు సమాశ్వాసయత్ = ఊహించెను.
లకుఁబ్రభుఁడగు ; విభీషణః = విభీష రాక్షసరాజుఁడగు విభీషణుండు,
ణుండు; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; సమా ఆట్లు సుగ్రీవునాశ్వాసించి , యంత, భ
శ్వాస్యతు = ఊహించినంత నె; పునః = యంబున నలుదుడున్న వానర సైన్యము
మఱి; విద్రుతం = పాతిన; తత్ = ఆ; వాశ్వాసించెను. అని, తాత్పర్యము.
వానరాసీకం = వానర సైన్యమును;

ఇంద్రజిత్తు మహామాయ స్వస్త్వసైన్యసమావృతః ౪౫
వివేక సగరిం లంకాం పితరంచా భ్యుపాగమత్

టీక || మహామాయః = అధికమ తరంచ = తంద్రిసి ; అభ్యుపాగమత్ =
యినమాయగల; ఇంద్రజిత్తు = ఇంద్ర పొందెను.
జిత్తును; స్వస్త్వసైన్యసమావృతః = స మహామాయుండగుసింద్రజిత్తు, స
మ స్తస్త్వములచేతను జాప్తంబడినవాఁ మ స్తస్త్వంబులంబగుడి , లంకాపురిం
దై; లంకాం = లంకయును; సగరిం = ప బ్రవేశించి , తంద్రి సమ్ముఖ మునకుఁ
ట్టణమును; వివేక = ప్రవేశించెను. పి బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర రావణ మాసీన మభివాద్య కృతాంజలిః ౪౬
ఆవచత్ ప్రేయం పిత్రే నిహతా రామలక్ష్మణౌ

టీక || సః (అధ్యాహృతము) = ఆ మలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు ; ని
యంద్రజిత్తు; తత్ర = అచ్చట; కృతాం హతౌ = వధింపఁబడినారు. ప్రేయం =
జలిః = చేయఁబడిన చేమొద్దుగలవాఁ సంతోషకరంబగునీమాటను ; ఆవచ
దై; అసీనం = కూర్చుండియున్న; రా త్తే = చేప్పెను.
వణం = రావణుని; అభివాద్య = నమ అంత నయ్యంద్రజిత్తు , సభయం
సూరించి; పిత్రే = తంద్రికొఱకు; రా దుఁగూచుకొండియున్న తంద్రికినమసూ-

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౭౫

స ౪౬

రించి, చేతులు మొగుడ్చుకొని, “రా | వాతఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
మలత్త్వముల వధించితని” అనునీప్రియ

ఉత్పపాత తతో హృష్టః పుత్రంప పరివస్వశే. ౪౭
రావణో రక్షసాం మధ్యే శ్రుత్వా శత్రూ నిపాతితౌ

టీక గావణి=రావణుడు; రక్ష	శేద=కవుఁగిలిండుకొనెను.
సాం=రాక్షసులయొక్క; మధ్యే=స	రావణుడు, రాక్షసమధ్యంబు
దుమ; శత్రూ=శత్రువులను; నిపాతి	నఁ, దనశత్రువులయిన రామలక్ష్మ
తౌ=వధింపఁబడినవారలనుగా; శ్రు	ణులు హతులయి రనువాతఁగువిని,
త్వా=విని; తతః=అంత; హృష్టః=	పరుమ సంతుష్టుండై, యాసనంబు
సంతోషించినవాడై; ఉత్పపాత=లే	ననుండిలేచి, కొడుకునుగవుఁగిలిండుకొ
చెను. పుత్రం=కొడుకును; పరివస్వ	నెను- అని, తాత్పర్యము.

ఉపాఘ్నాయ స మూర్ధ్నైః పప్రచ్చ ప్రీతమానసః. ౪౮

టీక సః = ఆరావణుడు; ప్రీత	ఆతరావణుడ, సంతుష్టుండై,
మానసః = సంతోషించినమనస్సుగల	యింద్రజిత్తునుశిరంబున మూర్కొని,
వాడై; మూర్ధ్నైః=తలయందు; ఏనం-	రామలక్ష్మణులు హతులయినవిధంబు
ఈయింద్రజిత్తును; ఉపాఘ్నాయ=మూ	నంతయునడిగెను. అని, తాత్పర్యము.
ర్కొని; పప్రచ్చ=అడిగెను.	

పృచ్ఛతేష యథావృత్తం పిత్రే సర్వం న్యవేదయత్
యథా తా శరబంధేన నిశ్చేష్టా నిద్రుభా కృతా. ౪౯

టీక సః(అధ్యాహృతము) = ఆ	తౌ=ఆరామలక్ష్మణులు; శరబంధేన=
యింద్రజిత్తు; పృచ్ఛతే=అడుగుచున్న;	దాగబంధముచేత; నిశ్చేష్టా=చేష్టలు
పిత్రే=తండ్రికొఱకు; యథా=ఎట్లు;	లేనివారలుగాను; నిద్రుభా=కాంతిలే

నివారలునుగాను; కృతే = చేయఁబడి
నాగో; తథా(అథ్యావృతము) = అ
ట్లు; యథావృత్తం = జరిగినదానినతిక్ర
మింపక; సవకాంచ = సమస్తమును ;
న్యచేదయత్ = చేప్పెను.

అయింద్రజిత్తు, తానురామలక్ష్మీ
బలుబాణపాశంబుల బంధించి, నిశ్చే
ష్టులుగానున్నప్పుడులుగానుజేసినది మొ
దలుగా జరిగినసమాచారమునంతయుఁ
దండికిఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స హవకవేగానుగతాంతరాత్మా
శ్రుత్వా వచస్తస్య మహారథస్య
జపశా జ్వరం దాశరథే స్సముత్థితం
ప్రహృవ్య వాచా భిననంద పుత్రమ్. ౫౦

టీక|| సః = ఆ రావణుడు; మహారథ
స్య = తన్నునుసారధినిగొట్టుంబులను గా
పాడుకొనుచుఁ బడునొకండువేలమంది
విలుకాండ్రతోఁబోరునట్టి; తస్య = ఆ
యింద్రజిత్తుయొక్క; వచః = మాటను;
శ్రుత్వా = విని; హవకవేగానుగతాంత
రాత్మా = సంతోషాతి శయముచేతఁ
బొందఁబడినమనస్సుగలవాడై; దాశర
థేః = రామునివలన; సముత్థితం = బ్రట్టి
న; జ్వరం = సంతాపమును; జపశా = వి

డిచెను. ప్రహృవ్య = సంతోషించి ; వా
చా = మాటచేత; పుత్రం = కొడుకును;
అభిననంద = పొగ డెను.

ఆ రావణుడు, తన్నునుసారధిని గొ
ట్టుంబులనుగాపాడు కొనుచుఁ బడునొ
కండువేలమందివిలుకాండ్రతోఁ బోరం
జాలినయింద్రజిత్తుచేప్పినమాటనువిని,
సంతుష్టుండై రామభయంబువలనంగలి
గినసంతాపమునువిడిచి, కొడుకునుఎం
తయుమెచ్చుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపేక్ష, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, వట్టత్వారింశస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థకము.

ఇది, పరమార్థకచంద్రికాశ్వాసంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
శ్యాశ్వాసంబునందు, యుద్ధకాండవట్టత్వారింశస్సగటిక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౭౬౧

స ౪౭

అమి

సప్తచత్వారింశసగ్ ప్రారంభః.

ప్రతిప్రవిష్టే లంకాంతు కృతార్థే రావణాత్మజే
రాఘవం పరివార్యాతా రరక్షు ర్వానరవభాః. ౧
హనుమా నంగదో నీల స్సుషేణః కుముదో నలః
గజో గవాక్షో గవయ శ్వరభో గంధమాదనః. ౨
జాంబవా నృపభస్కంధో రంభ శ్శతవలిః పురుః

టీక|| కృతార్థే = ఈజేజినప్రయో
జనముగల; రావణాత్మజే = రావణుని
కొడుకై నయింద్రజిత్తు; లంకాం = లం
కాపట్టణమును; ప్రతిప్రవిష్టేతు = మఱ
లఁబ్రవేశింపఁగానే; హనుమాన్ = హ
నుమంతుండును; అంగదః = అంగదు
డును; నీలః = నీలుఁడును; సుషేణః = సు
షేణుఁడును; కుముదః = కుముదుండు
ను; నలః = నలుఁడును; గజః = గజుండు
ను; గవాక్షః = గవాక్షుండును; గవ
యః = గవయుండును; శ్వరభః = శ్వరభుం
డును; గంధమాదనః = గంధమాదనుం
డును; జాంబవాన్ = జాంబవంతుండు
ను; ఋషభస్కంధః = ఋషభస్కం
ధుండును; రంభః = రంభుండును; శత
వలిః = శతవలియును; పురుః = పురుఁ

డును; వానరవభాః = ఈవానరో
త్తములు; ఆతాః = దుఃఖితులయి;
రాఘవం = రాముని; పరివార్యా = గుట్టు
కొని; రరక్షుః = రక్షించిరి.

అట్లంద్రజిత్తుకృతార్థుండయి మ
ఱలంకాపురింబ్రవేశించినచెనుక, హ
నుమంతుండును నంగదుండును నీలుండు
ను సుషేణుండును కుముదుండును స
లుండును గజుండును గవాక్షుండును
గవయుండును శ్వరభుండును గంధమా
దనుండును జాంబవంతుండును ఋష
భస్కంధుండును రంభుండును శతవలి
యుంబృగువుననునీవానరోత్తములు,
దుఃఖితులయి రామునింబరివేష్టించి, కా
చియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రృథానీకాశ్చ యత్రాశ్చ ద్రుమా నాదాయ సర్వతః. ౩

ఏకమాణా దిశ స్సర్వా స్తిర్య గూర్హం చ వానరాః

తృణేష్వపిచ కేష్టత్సు రాక్షసా ఇతి మేనిరే. ౪

టీక॥వానరాః=వానరులు ; ద్రు	లు; కేష్టస్వపిచ=కదలిసను; రాక్షసా ఇ
మాణ=వృక్షములను; ఆదాయ = ౧౫	తి=రాక్షసులని; మేనిరే=తలంచిరి.
హించి; సర్వతః=అంతటను; వ్యూథా	ఆవానరులు, వృక్షములు చేతంబూ
నీకాశ్య=వ్యూహములు గాఁ దీపకఁబడి	ని, సేనలను వ్యూహంబు గాఁ దీచి, సిద్ధు
న సైన్యములు గలవారలు వైఃయతాశ్య=	లయి, నాలుగు ప్రక్కలను నిలుచుండి, స
సిద్ధులు వైఃసర్వాః=సమస్తములయిన;	మస్తదిక్కులను దిర్యగూర్హక ప్రదేశ
దిశః=దిక్కులను; తిర్యక్=అడ్డముగా	ములనుం జూచుచు, దృఢంబు గద
ను; ఊర్హ్వం చ=పైగాను ; ఏకమా	లినను, రాక్షసులు వచ్చిరని, తలంచుచు,
ణాః=చూచుచు; తృణేషు=గడ్డిపోచ	జాగ్రత్తతో నుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

రావణశ్చాపి సంహృష్టో విస్మయేన్ద్రజితం సుతమ్

అజహావ తత స్సీతారక్షిణీ రాక్షసీ స్తదా. ౫

టీక॥తతః=అంత; రావణశ్చాపి=	స్త్రీలను; అజహావ=పిలిచెను.
రావణుఁడును; సంహృష్టః=సంతో	అంత, నప్పుడు, రావణుఁడు సంతోషం
షించినవాఁడై; సుతం=కొడుకైన ;	బున, ఇంద్రజిత్తును బంపి, సీతకుఁగావలి
ఇంద్రజితం=ఇంద్రజిత్తును; విస్మయ=	యున్న రాక్షసులంబిలిపించెను.
విడిచి; తదా=అప్పుడు; సీతారక్షిణీ=	అని, తాత్పర్యము.
సీతసురక్షించుచున్న; రాక్షసీ=రాక్షస	

రాక్షస్య స్త్రిజటా చైవ శాసనా త్సముచ స్థితాః

టీక॥ రాక్షస్యః=రాక్షసస్త్రీ	శాసనాత్=అజ్ఞవలన ; సముచస్థి
లును; స్త్రిజటాచైవ=త్రిజటయును;	తాః=వచ్చినారు.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౭౬౩

స ౪౭

అంతః, ద్రిజట మొదలుగా నా | కు,వచ్చిరి. అని,తాత్పర్యము.
రాక్షసస్త్రీలందఱు, రావణనాజ్ఞ మేర

తా ఉవాచ తతో హృష్టో రాక్షసీ రాక్షసాధిపః. ౬

టీక తతః = అంతః; రాక్షసాధి	అంత , రాక్షసరాజుండగురావ
పః=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుడు;	ణుండు , సంతోషంబున , నారాక్ష
హృష్టః=సంతోషించినవాడై; తాః=	సస్త్రీలంజూచి,యిట్లు,చెప్పెను.
ఆ; రాక్షసీః = రాక్షసస్త్రీలనుగూ	అని,తాత్పర్యము.
చిః;ఉవాచ=చెప్పెను.	

హతా వింద్రజితా ఖ్యాత వై దేహ్య రామలక్ష్మణౌ
పుష్పకంఠ సమారోప్య దర్శయద్ధ్వం హతా రణే. ౭

టీక వై దేహ్యః=నీతకు; ఇంద్ర జి	ప్రండు.
తా = ఇంద్రజిత్తుచేత ; రామలక్ష్మ	ఇంద్రజిత్తుచే రామలక్ష్మణులు హ
ణౌ = రామలక్ష్మణులను; హతౌ =	తులయిరనినీ తాదేవికింజెప్పుడు; అచి
చంపఁబడినవారలనుగా; ఆఖ్యాతః=చె	డను బుష్పకంబుపై నెక్కిండుకొని పో
ప్పుడు. పుష్పకంఠ = పుష్పకవిమాన	యి, యుద్ధంబున హతులయిపడియు
మును; సమారోప్య=ఎక్కించి;రణే=	న్నరామలక్ష్మణులంబూవుండు.
యుద్ధమునందు;హతౌ = చంపఁబడిన	అని,తాత్పర్యము.
రామలక్ష్మణులను;దర్శయద్ధ్వం= చూ	

యదాశ్రయా దవష్టభా నేయం మా ముపతిష్ఠతి
సోస్యా భతాః సహభ్రాతా నిహతో రణమూర్ఖఃస.౮

టీక యదాశ్రయాత్ = ఎవ్వనిప్రా	ర్థించినదై;మాం=నన్ను;నోపతిష్ఠతి=
పులనను;ఇయం=ఈనీతః;అవష్టభా=	పొందకున్నదో;సః=అట్టి ; అస్యాః=

<p>ఈసీతయొక్కఁభృతాఁ = పెనిమిటియగు రాముఁడు; రణమూఢఁని = యుద్ధగ్రమునందు; నిహతః = వధింపఁబడినాఁడు.</p>	<p>యయినాకువశ్యగాకుండినదో, అట్టియాబిడపెనిమిటియగు రాముండు, యుద్ధంబుననిహతుండయ్యె.</p>
--	--

ఎవ్వరియూశ్రయంబున, సీసీతగర్విత

అని, తాత్పర్యము.

నిర్విశంకా నిరుద్విగ్నా నిరపేక్షాచ మైథిలీ

మా ముపస్థాస్యతే సీతా సర్వాభరణభూషితా. ౯

<p>టీక॥ మైథిలీ = మిథిలయందుంబుట్టిన; సీతా = సీత; నిర్విశంకా = విచారములేనిదై; నిరుద్విగ్నా = దుఃఖములేనిదై; నిరపేక్షా = ఆశలేనిదై; సర్వాభరణభూషితా = సమస్త భూషణముల చేతను అలంకరింపఁ బడినదై; మాం = నన్ను; ఉపస్థాస్యతే = పొందఁ</p>	<p>గలదు. ఇంక, సీత, నిర్విచారయయి, దుఃఖమునువిడిచి, రాముండు వచ్చునను నాశనుం గూడవదలి, సమస్తాభరణంబులునుదాల్చి, నన్నుబొందఁగలదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అద్య కాలవశం ప్రాప్తం రణే రామం సలత్క్షణమ్

అవేక్ష్య వినివృత్తాశా నాన్యాంగత మపశ్యతీ. ౧౦

నిరపేక్షా విశాలాక్షీ మా ముపస్థాస్యతే స్వయమ్

<p>టీక॥ అన్యాం = నాకన్ననితరమయిన; గతిం = ప్రాప్తస్థానమయిన రాముని; నాపశ్యతీ = చూడకుండనట్టి; విశాలాక్షీ = వెడల్పులయినకన్నులుగలసీత; అద్య = ఇప్పుడు; రణే = యుద్ధమునందు; కాలవశం = మృత్యువుయొక్క యధీపతను; ప్రాప్తం = పొందిన; సలత్క్షణమ్</p>	<p>౧౦ = లక్షణునితోఁగూడియున్న; రామం = రాముని; అవేక్ష్య = చూచి; వినివృత్తాశా = విడిచినయాశగలదై; నిరపేక్షా = వేతేయపేక్షలేనిదై; స్వయం = తానె; మాం = నన్ను; ఉపస్థాస్యతే = పొందఁగలదు. నన్నుగన్నెత్తిచూడక రామునేయా</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౭౬౫

స ౪౭

క్రయించియుండువికాలాక్షియగునీత,
యిష్టదుయ్యుద్ధంబునలత్తుణునితోఁగూ
డనిహతుండైరామనిజూచి, యాశ
వదలి, ఇతరాపేక్షవిడిచి, తనకుఁదానె

ప్పుఁబొందిగలదు, అని, రావణుండు,
రాక్షసస్త్రీలతోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా రావణస్య దురాత్మనః. ౧౧
రాక్షస్య స్తా న్తథేష్యక్త్వా జన్తు వై యత్ర పుష్పకమ్

టీక॥ తాః=ఆ; రాక్షస్యః= రాక్షస
స్త్రీలు; దురాత్మనః=దుష్టబుద్ధిగల; త
స్య=ఆ; రావణస్య = రావణునియె.
క్క; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా= వి
ని; తథేతి=అట్లేయి; యత్ర= ఎచ్చట;
పుష్పకం=పుష్పకవిమానమి; తత్ర(అ
ధ్యాహృతము)=అచ్చటికి; జన్తుః =

పోయిరి ("వై" అనునది పాదపూరణా
భకము).
ఆ రాక్షసస్త్రీలు, దురాత్ముండగు
రావణునాజ్ఞనువిని, అట్లేయని చెప్పి, పు
ష్పకవిమానంబున్నచోటికిం బోయిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తతః పుష్పక మనాయ రాక్షసో రావణాజ్ఞయా. ౧౨
అశోకవనికాస్థాం తాం మైథిలీం సముపానయన్

టీక॥ తతః=అంత; రాక్షస్యః=రాక్షసస్త్రీ
లు; రావణాజ్ఞయా=రావణునియాజ్ఞ
చేత; పుష్పకం=పుష్పకవిమానమును; ఆ
దాయ = గ్రహించి; అశోకవనికా
స్థాం=అశోకవనమునందున్న; తాం=
ఆ; మైథిలీం=సీతను; సముపానయన్=

పొందించిరి.
అంత, రాక్షసస్త్రీలు, రావణుని
నియోగంబున , బుష్పకవిమానంబునీసి
కొని, యశోకవనంబుననున్న సీతయొ
ద్దకుంబోయిరి.
అని, తాత్పర్యము,

తా మోదాయ తు రాక్షసో భర్తృశోకపరాజితామ్. ౧౩
సీతా మారోపయామాసు ర్విమానం పుష్పకం తదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; రాక్షస్యః = మును; ఆరోపయామానుః = ఎక్కిరి
రాక్షసస్త్రీలు; భర్తృశోక పరాజి చిరి.
తాం = పెనిమిటిదుఃఖముచే లోఁగూనఁ అప్పుడు, రాక్షసస్త్రీలు, భర్తృ
బడిన; తాం = ఆ; సీతాం = సీతను; దుఃఖంబునఁగృశించియున్నసీతను, బట్టి,
ఆదాయతు = తీసికొనినంతనె; పుష్ప యాత్రవృత్తివిమానంబుపై నెక్కిరించిరి.
కం = పుష్పకమను; విమానం = విమాన అని, తాత్పర్యము.

తతః పుష్పక మారోప్య సీతాం త్రిజటయా సహ. ౧౪
జగ్తు దేశకయితం తస్యై రాక్షస్యై రామలక్ష్మణౌ

టీక॥ తతః = అంత; రాక్షస్యః = రా యితం = చూపుటకు; జగ్తుః = పోయిరి.
క్షసస్త్రీలు; సీతాం = సీతను; త్రిజట అంతనారాక్షసాంగనలక్ష్మీ సీతనుత్రి
యాసహ = త్రిజటతోఁగూడ; పుష్ప జటతోఁగూడఁ బుష్పకంబుపై నెక్కిరి
కం = పుష్పకవిమానమును; ఆరోప్య = చి, యావిడకు రామలక్ష్మణులంజా
ఎక్కిరించి; తస్యై = ఆసీతకొఱకు; రా పుటకై, తీసికొనిపోయిరి.
మలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను; దేశక అని, తాత్పర్యము.

రావణోకార యల్లంకాం పతాకా ధ్వజమాలిసీమ్ ౧౫

టీక॥ రావణః = రావణుడు; లం కారయత్ = చేయించెను.
కాం = లంకను; పతాకాధ్వజమాలి రావణుడు, సంతోషంబున, లం
సీం = రాజచిహ్నములు వ్రాసినపై కయంతయు, ధ్వజంబునెత్తించి, య
కై-ములయొక్కయు వట్టిపైకై-ము లంకారముగావించెను.
లయొక్కయుప జ్జీగలదాఁగా; అ అని, తాత్పర్యము.

ప్రాశ్నాపయత హృష్టశ్చ లంకాయాం రాక్షసేశ్వరః

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసులకుఁబ్రభువైనరావణుడు; హృష్టః =

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౬౭

స ౪౭

సంతోషించినవాడై ; లంకాయాం
లంకయందు; ప్రాశ్నాయత = చా
టించెను.

రాక్షస రాజుండగు రావణుండు,

సంతోషాతిశయంబున , లంకయంత
యునిట్లని, చాటించెను.
అని, తాత్పర్యము.

రాఘవో లక్ష్మణశ్చైవ హతా వింద్రజితా రణే. ౧౬

టీక|| రాఘవః=రామఁడును; లక్ష్మ
ణశ్చైవ=లక్ష్మణుండును; రణే=యు
ద్ధమునందు; ఇంద్రజితా=ఇంద్రజిత్తుడే
త; హతా=చంపఁబడినారు.

ఇంద్రజిత్తురామలక్ష్మణుల నిద్రఱును
యుద్ధంబునవధించెను.
అని, తాత్పర్యము.

విమానేనాపి సీతా తు గత్వా త్రిజటయాసహ

దదశక్ వానరాణాంతు సర్వం నైవ్యం నిపాతితమ్. ౧౭

టీక|| సీతాపితు=సీతయు; విమానేన=వి
మానముచేత; త్రిజటయాసహ=త్రిజట
తోఁగూడ; గత్వా=పోయి; నిపాతితం=వ
ధింపఁబడిన; సర్వం = సమస్తమయిన; వానరా
ణాం=వానరులయొక్క; నై
వ్యంతు=నైవ్యమును. దదశక్ = చూ

చెను.
సీతత్రిజటతోఁగూడ , నప్పుప్పువి
మానంబునారోహించిపోయి , నేలం
బడియున్న వానర నైవ్యమునంతయుఁ
జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృష్ట మనసశ్చాపి దదశక్ పిశితాశనాన్

వానరాంశ్చాపి దుఃఖాతాన్ రామలక్ష్మణపార్శ్వతః. ౧౮

టీక|| సా(అధ్యాహృతము)=అసీ
త; ప్రహృష్టమనసః= సంతోషమునాం
దినమనస్సుగల; పిశితాశనాంశ్చాపి=రా
క్షసులను; రామలక్ష్మణపార్శ్వతః=రా

మలక్ష్మణులపార్శ్వంబున ; దుఃఖా
తాన్ = దుఃఖముచేఁబడింపఁబడిన;
వానరాంశ్చాపి=వానరులను; దదర్శం
చూచెను.

౧౬౮ ప్రతిపగాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౪

అనీశ, రాక్షసులు పరుషసుతోవం యియ్యంబుటయుంగనెను.
బునొందియుండుటయు, వానరులురా అని, తాత్పర్యము-
మలత్త్వములసమీపంబున దుఃఖాతుకల

తతస్సీతా దదన్సోఛా శయానా శరతల్పయోః
లక్ష్మణం చాపి రామంచ విసంజ్ఞౌ శరపీఠే. ౧౯
విధ్వస్తవచా వీరా విప్రవిధ్వశరాసనా
సాయుక్తై శ్చిన్నసర్వంగౌ శరస్తంబమయా తీతౌ. ౨౦

టీక|| తతః=అంత; సీతా=సీత; తీ
తా=ఛూమియందు; శరతల్పయోః= ద్దటను; వదశః=చూచెను.
బాణములపాన్వనందు; శయానా= అంత, సీతాచేవి, ఛూమియందు
పరుండినవారలును; విసంజ్ఞౌ = తెలి బాణతల్పంబులంబరుండియున్నవారలు
విలేసినవారలును; శరపీఠే = బాణ ను, మూఁఛనొడియున్నవారలును,
ములచే చీకిపంజడినవారలును; విధ్వ బాణపీడితులును, జీనింగిపోయినకవచ
స్తవచా = నాశమొందినకవచ ములుగలవారలును, ధనుస్సుజాతివిడిచి
ముగలవారలును; వీరా = పరాక్రమ యున్నవారలును, బాణంబుచేసనాశవ
శాలులును; సాయుక్తై = బాణముల యవములందును గాయములుగలిగియు
చేత; శ్చిన్నసర్వంగౌ = భేదింపబ న్నవారలును, బాణమయదేహులయి
డిన సమస్తావయవములును గలవారి మాపట్టుదున్నవారలును, బరాక్రమవం
లును; శరస్తంబమయా = బాణసమా తులునగురామలక్ష్మణులనిద్దటనుం ణా
హమయులునగు; లక్ష్మణంచాపి=లక్ష్మ చెను-అని, తాత్పర్యము-

తా దృష్ట్వా భ్రాతరా తత్ర వీరా సా పురుషషణ్ఢా
శయానౌ పుండరీకాక్షౌ కుమారావివ పావకీ. ౨౧
శరతల్పగతౌ వీరా తథాఘాతౌ నరరషణ్ఢా
దుఃఖాతాః సుభృశం సీతా సుచిరం విలప మా. ౨౨

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము: ౬౭

స ౪౭

టిక॥సా=అ;సీతా=సీతాదేవి; తదుఃఖముజేపడితయ్యి; సుఖ్యశం= త)=అచ్చట; శయానా=పరుండియు మిక్కిలియొనధికముగా; సుచిరం= బ న్నవారలును; పీఠా=పరాక్రమశాలు హుకాలము; విలలాప= విలపించెను. లును; పురుషవశభౌ=పురుషశ్రేష్ఠులు (“హ”అనునదిపాదపూర్వాధికము.) ను; పుండరీకాయై=తెల్లదామరపూ ఆసీతాదేవి, అచ్చటనేలంబరుండి లవంటికన్నలుగలవారలును; పీఠా= యున్నవారలును పరాక్రమశాలులును పరాక్రమశాలులును; పావనీ=అగ్ని బురుషోత్తములును బుండరీకంబులుం ఖానాత్రునిపుత్రులగు; కుమారావి బోలెవిశాలనుండరుంబులగుకన్నలుగల వ(స్థితే)=సంబంధవిశాఖులునలెనున్న వారలును అగ్నిపుత్రులగుసృగవశిశా వారలును; శరతల్పకతై=బాణముల ఖలుంబోలెనున్నవారలును బాణతల్ప పాన్పునుబొందినవారలును;తథాధూ గతులును అట్టిదురవస్థబొందియున్న వారలునగునారామలక్ష్మణులంబూచి, తై=అట్లయినవారలును; నరవశభౌ= పరమదుఃఖితయ్యి,మిక్కిలియొడెద మనుష్యశ్రేష్ఠులునగు; తై=అ; భౌత పరమదుఃఖితయ్యి,మిక్కిలియొడెద రా=అన్నదమ్ములయినరావత్తుణు కాలమువిలపించెను. లను; దృష్ట్వా=చూచి; దుఃఖాతా= అని,తాత్పర్యము.

భతాశర మనవద్యాంగీ లక్ష్మణం చా సితేక్షణా
ప్రేక్ష్య పాంసుషు వేష్టంతా రురోద జనకాత్మజా. ౨౩

టిక॥ అనవద్యాంగీ = నిందింప వచ్చెను. నిందింపనలవిగాని యుత్తమలక్షణ రానియవయవములుగలదియు; అసితే విశిష్టములగు నవయవములుగలదియున క్షణా=నల్లనికన్నలుగలదియునగు; జ ల్లనికన్నలుగలదియునగుసీతాదేవి, త నకాత్మజా=జనకమహారాజు కూతు నపెనిమిటిరాముండును లక్ష్మణుండు, రయినసీతాదేవి; పాంసుషు = పరా నేలంబరాగంబులం బొరలుచుండుటం గములందు; వేష్టంతా= పొరలుచున్న; బూచి, పరమదుఃఖితయ్యి, రోదనంబు భతాశరం=పెనిమిటిని; లక్ష్మణంచ= గావించెను. అని, తాత్పర్యము. లక్ష్మణుని; ప్రేక్ష్య=చూచి; రురోద=

సా బావ్యశోకాభిమాతా సమీక్ష్య
తా భ్రాతరా దేవసమప్రభావా
వితర్కయంతీ నిధనం తయో స్సా
దుఃఖాయితా వాక్య మిదం జ గాద. ౨౪

టీక॥ సా = ఆసీత; బావ్యశోకా భిమాతా = కన్నీళ్లు చేతనుదుఃఖముచే తను గొట్టబడినదై ; దేవసమప్రభావా = దేవతలతో సమానమయిన ప్రభావముగల; తా = ఆ; భ్రాతరా = ఆ సన్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణులను ; సమీక్ష్య = చూచి; సా = ఆసీతాదేవి; తయోః = ఆరామలక్ష్మణులయొక్క; నిధనం = చావును; వితర్కయంతీ = ఊహించుచు; దుఃఖాయితా = దుఃఖించినదై; ఇదం = ఈ; వాక్యం = మాటను; జ గాద = పలికెను.

ఆసీత, కన్నులనీళ్లుగాఱు , దేవతలుంటేమహాప్రభావులగు వారామలక్ష్మణులంజూచి , మృతబొందిరని తలంచి , పరమదుఃఖితయై, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపేక, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, సప్తవత్సారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థమా.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తవత్సారింశస్సర్గ టీక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౩౭

స ౪౮

త్రై

అష్టచత్వారింశసగళప్రారంభః.

భృతాకారం నిహతం దృష్ట్వా లక్ష్మణంచ మహాబలుః
విలలాప భృశం సీతా కరుణం శోకకర్శితా. ౧

టీక॥ సీతా = సీత; భృతాకారం =	గునట్లుగా; విలలాప = విలపించెను.
పెనిమిటిని; మహాబలం = అధికమయి	సీత, తన పెనిమిటియు మహాబలుం
నబలముగల; లక్ష్మణంచ = లక్ష్మణుని;	డగులక్ష్మణుండును నిహతులయియుం
నిహతం = వధింపబడిన వానిగా;	డుటంజూచి, పరమ దుఃఖితయయి,
దృష్ట్వా = చూచి; శోకకర్శితా = దుః	శోకా వేశంబున, నిట్లు, విలపించెను.
ఖముచేఁగృశింపబడినదై ; భృశం =	అని, తాత్పర్యము.
మిక్కిలియు; కరుణం = దుఃఖముగలు	

ఊడు లక్షణిన్ యే మాం పుత్రిణ్య విధవేతి చ
తే ద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానినోఽన్యతవాదిసః. ౨

టీక॥ లక్షణిని = సాముద్రికలక్షణ	హతే = వధింపబడగా; అన్యతవాది
ముగల ; సాముద్రికలక్షణముఁ దెలిసి	ని = అబద్ధముఁజెప్పవారలు.
నట్టియగుట; యే = ఎవ్వరు; మాం = న	సాముద్రికలక్షణము దెలిసినవారలె
న్ను; పుత్రిణీ = కొడుకుగలదనియ; అ	వ్వరు, మున్నునన్నుఁ బుత్రవతి యని
విధవేతి చ = విధవగానిదనియ; ఊ	యువిధవగానిదనియఁజెప్పిరోవారలం
దుః = చెప్పిరో; తే = ఆ; జ్ఞానిని = తగు	దతిప్పుడు రాముండు నిహతుండు గాఁ
జ్ఞానముగలవారలు; సర్వే = అందఱును;	గానబద్ధముఁజెప్పవారలయిరి.
అద్య = ఇప్పుడు; రామే = రాముఁడు ;	అని, తాత్పర్యము.

యజ్ఞనో మహిషీం యే మా మూఢుః పత్నించ సత్రిణః

తే ద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానినో ౨ సృతవాదినః. ౩

<p>టీక॥ యే = ఎవ్వరు; మాం = న న్ము; యజ్ఞనః = యాగములుచేసిన వానియొక్క; మహిషీం = రాజినిగాను; సత్రః = బహుదినములు చేయవల సిన యాగములుచేయునట్టి వానియొ క్క; పత్నీం = భార్యనుగాను; ఊహః = చెప్పిరో; తే = ఆ; జ్ఞానినః = సాముద్రి కజ్ఞానముగలవారలు; సర్వే = అంద టును; ఆద్యః = ఇప్పుడు; రామే = రా</p>	<p>ముండు; హతే = వధించడంగా; ఆస్మ తవాదినః = అబద్ధముఁజెప్పువారలు. మున్నెవ్వరు, నాభతకయశ్వమే థ యాగంబులుసేయును సత్రఁబులు గావించుననియుఁజెప్పిరో, అట్టిమహా త్ములందఱు, నిప్పుడురాముండునిహ తుండుఁగాఁగా, నబద్ధముఁజెప్పువార లయిరి. అని, తాత్పర్యమా.</p>
--	--

ఊహ సంత్రవణే యే మాం ద్విజాః కాతాంతికా శ్శుభామ్
 తే ద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానినో సృతవాదినః. ౪

<p>టీక॥ యే = ఏ; కాతాంతికాం = జ్యోతిశ్శాస్త్రముఁజెలిసినట్టి; ద్విజాః = విశ్వీరు; సంత్రవణే = సన్నిధియందు; మాం = నన్ను; శుభాం = మంగళకరిని గా; ఊహః = చెప్పిరో; తే = ఆ; జ్ఞాని నః = జ్యోతిశ్శాస్త్రజ్ఞానముగలవార లు; సర్వే = అందఱును; ఆద్యః = ఇప్పుడు; రామే = రాముండు; హతే = చంపఁబ</p>	<p>డఁగా; ఆస్మతవాదినః = అబద్ధముఁజె ప్పువారలు. మున్నుజ్యోతిశ్శాస్త్రవేత్తలగుబ్రా హ్మణులెవ్వరు, నాయెదుట, నన్నుమం గళకరియనిచెప్పిరో, ఇప్పుడురాముం డుహతుఁడయినపీమ్మట, వారలందఱు నబద్ధముఁజెప్పువారలు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

వీరపార్థివపత్నీ త్వం యే ధన్యేతివ మాం విదుః
 తే ద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానినో సృతవాదినః. ౫

టీక॥ యే = ఎవ్వరు; త్వం = నీవు; వీరపార్థివపత్నీ = పరాక్రమవంతుఁడగు

రాజునకు భార్యవనియు; ధన్యేతివ=పుణ్యవంతురాలవనియు; మౌం=నిన్ను; విదుః=ఎఱింగిరో; తే=ఆ; జ్ఞానసి=జ్యోతిశ్శాస్త్రజ్ఞానముగలవారిలు; సర్వే=అందఱును; అద్య=ఇప్పుడు; రామే=రాముఁడు; హతే=వధింపఁబడఁగా; అన్యతవాదినః=అబద్ధముఁజెప్పవారలు.

ఎవ్వరు, నన్నుఁజూచి, నీవుమహాపరాక్రమశాలియగురాజునకు భార్యపుగాఁగలవనియు ధన్యరాలవనియుం జెప్పిరో, అజ్యోతిశ్శాస్త్రవేత్తలందఱు నీప్పుడు, రాముండుహతుం డగుటవలన, నబద్ధములు జెప్పవారలయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇమాని ఖలు పద్మాని పాదయో దైయః కేల స్త్రియః
అధిరాశ్యే భిషిచ్యంతే సరేంద్రైః పరిధి స్సహ. ౬

టిక॥ యైః=ఏపక్షములతో; సహితాః(అధ్యాహృతము)=కూడిన; స్త్రియః=స్త్రీలు; సరేంద్రైః=మనుష్యులకుఁబ్రభువులయిన; పరిధిస్సహ = భృతకలతోఁగూడ; అధిరాశ్యే = సామాజ్యమునందు; అభిషిచ్యంతే=అభిషేకింపఁబడుదురో; తాని (అధ్యాహృతము)=అట్టి; ఇమాని=ఈ; పద్మా

ని=కమలములు; పాదయోః=పాదములయందు; వృశ్యంతే (అధ్యాహృతము)=ఖలు=చూడఁబడుచున్నవిగాదా! ఏవియున్నచో స్త్రీలుమహారాజులగుపెనుమీటులతోఁగూడ సామాజ్యపట్టాభిషిక్తులగుదురో, అట్టిపద్మశేఖలు, నాపాదంబులస్పృష్టముగాఁజూపట్టుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

వైధవ్యం యాంతి యై నాకార్యో లక్షణై ర్భాగ్యదులభాః
నాత్మన స్తాని పశ్యామి పశ్యంతీ హతలక్షణా. ౭

టిక॥ నార్యః = స్త్రీలు; యైః=ఏ; లక్షణైః = లక్షణములచేత; భాగ్యదులభాః = దులభమయినభాగ్యముగలవారిలు; వైధవ్యం = విధవాత్వమును; యాంతి = పొందుచున్నా

రో; హతలక్షణా= కొట్టఁబడినలక్షణములుగల; అహం (అధ్యాహృతము)=నేను; పశ్యంతీ= చూచుచున్నదాననై; ఆత్మనః=నాకు; తాని = ఆలక్షణములను; పశ్యామి=చూడను.

❧ ❧

ఏలక్షణంబులున్న స్త్రీలునిభాగ్యలేవు, అయితే , నాకుంగలశుభలక్షణములయినైదవ్యంబునొందుదురో , అట్టి యిమములన్నియు, వ్యర్థములయినవి. దుష్టలక్షణంబు లెంతవెదకినను నాకు అని, తాత్పర్యము.

సత్యవామాని పద్మాని స్త్రీకా ముక్తాని లక్షణైః

తాస్య ద్యనిహతే రామే విశధాని భవంతి మే. ౮

టీక॥ స్త్రీకాం = స్త్రీలకు; పద్మాని = పద్మరేఖలు; సత్యవామాని = అమోఘములైన సఫలములుగలవిగా; లక్షణైః = శాస్త్రములచేత; ఉక్తాని = చెప్పబడినవి. తాని = అవి; అద్య = ఇప్పుడు; రామే = రాముడు; నిహతే = చంపబడగా; మే = నాకు; విశధాని = వ్యర్థములు; భవంతి = అగుదున్నవి.	పద్మాకారరేఖలు, స్త్రీలకు దప్పక మహాఫలంబులుగల్గించునని శాస్త్రంబులంజెప్పబడియున్నది; ఇప్పుడు రాముండుహతుడగుటవలన , నాకుమాత్రమవినిష్ఫలములయినవి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

కేశాస్సూత్తై స్సమా నీలా భువో చానంగతే మమ

వృత్తే చా రోమశే జంఘే దంతా శ్చావిరళా మమ. ౯

టీక॥ మమ = నాయొక్క; కేశాః = వెండ్రుకలు; సూత్తైః = సన్నవియు; సమాః = ఎద్దుతక్కువలులేనివియు ; నీలాః = నల్లనివియు; భువోచ = కనుబొమలును; అనంగతే = సంబంధించినవికావు. మమ = నాయొక్క; జంఘే = పిక్కలు; వృత్తే = గుండ్రములును; అరోమశేచ = వెండ్రుకలులేనివియు; దంతాశ్చ = దంతములును; అవిరళాః = చండుగలవి	కావు. నాతలవెండ్రుకలు సూత్తములయిన సమములయినల్లంగానున్నవి; నాకనుబొమలు ఒండొంటికొసంబంధింపకున్నవి; నాపిక్కలునుగుండ్రములయినవెండ్రుకలులేకున్నవి; నాపండ్లువిరళములుగా కడట్టముగా నొండొంటిం గలసి యున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

❧ ❧

శంఖే నేత్రే కరా పాదౌ గుల్ఫౌ పూర్వావ మే చితౌ
అనువృత్తనఖా స్నిగ్ధా స్సమా శ్చాంగులయౌ మమ. ౧౦

టీక॥ మే=నాయొక్క; శంఖే=క
న్నులకునమీపముననున్న లలాటప్రదేశ
ములును ; చిత్రే(అధ్యాహృతము)=బ
లిసియున్నవి; నేత్రే=కన్నులు; చిత్రే(అ
ధ్యాహృతము)= బలిసియున్నవి. క
రా=చేతులు; చితౌ(అధ్యాహృతము)=
బలిసియున్నవి. పాదౌ=అడుగులు ;
చితౌ(అధ్యాహృతము)=బలిసియున్న
వి. గుల్ఫౌ=చీలమండలును; చితౌ (అ
ధ్యాహృతము)= బలిసియున్నవి. ఊ
ర్వావ=తొడలును; చితౌ= బలిసియు
న్నవి. మమ = నాయొక్క; అంగుళ

యః=వేళ్లు; అనువృత్తనఖాః= గుం
ద్రములయినగోళ్లుగలవియు; స్నిగ్ధాః=
నునుపుగలవియు; సమాశ్చ=హస్తము
నకనురూపమయినవియు.
నాకన్నులకుఁబాశ్వకంబుననుండు,
లలాట ప్రదేశంబులును నేత్రంబులును
హస్తములునుపాదములును జీలమండ
లునుదొడలునుబలిసియున్నవి; నాయొం
గుళులును;గుండ్రములయినసఖములతో
నొప్పచున్నగంబులయి సమంబులయి
యున్నవి.అని,తాత్పర్యము,

స్తనౌ చా విరిశౌ పీనౌ మమేమా మగ్నచూచుకౌ
మగ్నా చో త్సంగిసీ నాభిః పాశ్వోకరసాశ్చ మే చితాః. ౧౧

టీక॥మమ=నాయొక్క ; ఇమా=
ఈ; స్తనౌచ=స్తనములును;అవిరిశౌ=
సంకులేనివియు;పీనౌ= బలిసినవియు;
మగ్నచూచుకౌ = మునింగినయగ్రము
లుగలవియు. నాభిశ్చ=బొడ్డును; మ
గ్నా=లోతైనదియు;ఉత్సంగిసీచ= ఉ
న్నతములయిన పాశ్వకములు గలది
యు;మే=నాయొక్క;పాశ్వోకరసాశ్చ

శ్చ=ప్రక్కలునఁబొమ్మును; చితాః=
బలిసినవి.
నాస్తనంబులుబండ్లాంటి నొరసికొ
నికొంచెముపల్లముగాను సగ్రములుగ
లిగిచక్కఁగాబలిసియున్నవి ; నానా
భియుమికిరిలియులోతుగలిగి యున్న
తములగు పాశ్వకములతోనొప్పచున్న
ది ; నాపాశ్వకములును బొమ్మును

మాంసలములుగానున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

మమ వర్ణో మణిభో మృదూ స్వంగరుహణిచ

ప్రకృష్టితాం ద్వాదశభి మాక మూచు శ్శుభలక్షణౌమ్, ౧౨

టీక || మమకనాయొక్క; వణిః =

రంగు; మణిభిః = రత్నముతోసమా
నమయినది. అంగరుహణిచ = వెండ్రు
లును ; మృదూని = మెత్తనివి. మాం =
నన్ను; ద్వాదశభిః = పందెంటిటిచేత;
ప్రకృష్టితాం = భూమియందానినదాని
గాను; శుభలక్షణౌమ్ = మంగళకరము
లయినలక్షణములుగలదానిగాను ; ఊ

మః = చెప్పిరి.

నా మేనిరంగురత్నముంబోలె స్పృగ్ధ
ముగానున్నద; నామేనివెండ్రుకలు మృ
దులములుగానున్నవి ; శాస్త్రజ్ఞులు ,
నీపాదంబులపదివేళ్లు కెండు పాద
తలంబులును నేలనానియుండుటవలన,
నన్న శుభలక్షణములుగలదానిగానె
ప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

సమగ్రయవ మచ్ఛిద్రం పాణిపాదంచ వణవత్

మందస్తి తే త్యేవ చ మాం కన్యాలక్షణినో ద్విజాః. ౧౩

టీక || మమ (అధ్యాహృతము) =

నాయొక్క; పాణిపాదంచ = అణచే
తులును అణకాళ్లును; సమగ్రయవం =
తక్కువలేని యవాకార రేఖగలవియు;
అచ్ఛిద్రం = వ్రేళ్లునందులేనివియు; వ
ణవత్ = కాంతిగలవియు. కన్యాల
క్షణినః = కన్యాలక్షణములు దెలిసిన;
ద్విజాః = బ్రాహ్మణులు; మాం = నన్ను;
మందస్తి తే త్యేవ చ = చిటునగుగుదా

నననియె; ఊడు; (అధ్యాహృతము) =
చెప్పిరి.

నా హస్తంబులును చాదంబులును
బూణముయిన యవాకార రేఖతో
నొప్పుడు వ్రేళ్లనెంతమాత్రము నందు
లేనివై కాంతిమంతంబులయి యున్నవి;
కన్యాలక్షణము దెలిసిన బ్రాహ్మణులు,
నన్ను ఎల్లప్పుడును జిటునవ్వుగలదానవ
ని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౨౭౩

స ౪౮

అధిరాశ్యే భిషేకో మే చాప్సదైః పతినా సహ
కృతాంతకుశలై రుక్తం తత్సర్వం విశధీకృతమ్. ౧౪

<p>టిక కృతాంతకుశలైః-జ్యోతిశ్చాప్రమునందు సమర్థుల అయిన; బ్రాహ్మణైః=బ్రాహ్మణులచేత; మే=నాకు; పతినా(పత్యా) సహ=పెనిమిటితోఁగూడ; అధిరాశ్యే = సాద్రాజ్యమునందు; అధి-షేకః = పట్టాభిషేకము; ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; ఉక్తం=చెప్పఁబడినది. కైల=అది; సా</p>	<p>ర్వం=అంతయు; విశధీకృతం=వ్యభాముగాఁజేయఁబడినది. జ్యోతిశ్చాప్రమునందు సమర్థులగుబ్రాహ్మణులు, నాకుఁబెనిమిటితోఁగూడ, సాద్రాజ్యపట్టాభిషేకంబు గలుగుననిచెప్పిరి;ఇప్పుడవలయువ్యభామయినది. అని,తాత్పర్యము.</p>
--	--

శోధయిత్వా జనస్థానం ప్రవృత్తి ముపలిభ్యత
తీర్త్వా సాగర మత్తోభ్యం భ్రాతరా గోష్ఠదే హతా. ౧౫

<p>టిక బ్రాతరా=అన్నదమ్ములగురామలక్ష్మణులు; జనస్థానం=జనస్థానమును; శోధయిత్వా=వెదకి;ప్రవృత్తిం=సమాచారమును; ఉపలిభ్యత=పొందియు; అత్తోభ్యం= కలఁతపెట్టరాని; సాగరం=సముద్రమును; తీర్త్వా=దాటి; గోష్ఠదే = ఎద్దుకాలియంతమాత్రమునందు;హతా=వధింపఁబడినారు.</p>	<p>అన్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణులు, జనస్థానమునంతయువెదకి, తుదకు నా సమాచారమునుంచెలిసికొని, యత్తోభ్యంగు మహా సముద్రమునుం గూడ దాటివచ్చి, యెద్దుకాలి యంతమాత్రమయిన యీ యింద్రజిత్నాయదే హతులయిరి- అని,తాత్పర్యము.</p>
---	---

సను వారుణ మాగ్నేయ మైత్రం వాయవ్య ధీవద
అస్త్రం బ్రహ్మశిరశ్చైవ రాఘవో ప్రత్యపద్యతామ్. ౧౬

టిక||రాఘవో=రామలక్ష్మణులు;వారుణం= వారుణాస్త్రమును; ఆగ్నే

<p>యం=ఆగ్నేయాస్త్రమును; వింద్రం= వింద్రాస్త్రమును; వాయువ్యమేనద= వాయువ్యాస్త్రమును; బ్రహ్మశిరః= బ్రహ్మశిరస్సును; అస్త్రంవై వ=అస్త్రమును; ప్రత్యక్షదృశ్యాం (ప్రత్యక్షదృశ్యాం) నను=పొందికే.</p>	<p>రామలక్ష్మణులు, వారుదాస్త్రము నాగ్నేయాస్త్రము వైంద్రాస్త్రమును వాయువ్యాస్త్రమును బ్రహ్మశిరోనామ కాస్త్రమునుఁబొందియుండిరే! ఆయస్త్రంబులన్నియునిప్పుడెచ్చటికిఁబోయినవి? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అదృశ్యమానేన రణే మాయయా వాసవోపమా మను నాథా వనాథాయా నిహతౌ రామలక్ష్మణౌ. ౧౩

<p>టిక అనాథాయాః= నాథుడులే నట్టి; మను=నాయుక; నాథౌ=నాథులును; వాసవోపమా=ఇంద్రునితోఁబోలి-గలవారలునగు; రామలక్ష్మణౌ= రామలక్ష్మణులు; రణే= యుద్ధమునందు; అదృశ్యమానేన = చూడఁబడకు నట్టియింద్రజిత్తుచేత; మాయయా=</p>	<p>మాయచేత; నిహతౌ = వధించబడి వారు. ఇంద్రజిత్తుయుద్ధంబునమాయచే నదృశ్యుడై, కపటంబున, దేవేంద్రసమానులగు రామలక్ష్మణుల వధించినాఁడు; నేననాథునైతిని. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సహి దృష్టిపథం ప్రాప్య రాఘవస్య రణే రిపుః జీవన్ ప్రతినివ తేత యద్యపి స్యాన్ననో జీవన్. ౧౪

<p>టిక రిపుః=శత్రువు; మనోజీవః= మనోవేగముగలవాఁడు; యద్యపి స్యాత్=అయినను; రణే=యుద్ధమునందు; రాఘవస్య=రామునియొక్క; దృష్టిపథం= చూపుయొక్క మార్గమును; స్యాన్=పొంది; జీవన్= బ్రతికినవాఁ</p>	<p>డై; సనివ తేతహి= మఱలఁడుగదా! మనోవేగముగలవాఁడైనను శత్రువు యుద్ధంబున రామునికంటఁబడి, మఱలఁ బ్రాణముతోనావలికిఁబోఁజాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

న కాస్యా తి భారో నీ కృతాంతశ్చ సుదుఃఖయః
యత్ర రామ స్సహభాగితా శేతే యుధి నిపాతితః ॥

టీక॥ యత్ర = ఎందువలన; రాముః; సుదుఃఖయః = ఎంతమాత్రము. డ
మః = రాముఁడు; భాగితాసహ = తయింపవలసిగానిది.
ముఁడైనట్లు త్పానితోఁగూడ ; య మహాపరాక్రమశాలియగు రాముం
ధి = యుద్ధమునందు; నిపాతితః = ప డుగూడఁడమ్మునితోఁగూడయుద్ధంబున
డఁడ్రోయఁబడినవాఁడై; శేతే = కరుం హతుండై , నేలంబరుండి యున్నాఁ
డియున్నాఁడో; తత్ (అధ్యాపృత ము) = అంద వలన; కాలస్య = కాలము లేడు; దైవమునకెదురులేదు,
నకు; ఆతిభారః = అశక్యము; నాస్తి = అని, తాత్పర్యము.
లేదు. కృతాంతశ్చ = దైవముమాత్ర

న శోచామి తథా రామం లక్ష్మణం చ మహాబలమ్
నాత్మానం జననీంవాపి యథా శ్వశ్రూం తపస్సీవనీమ్. ౨౦

టీక॥ తపస్సీవనీమ్ = శోచనీయు ధ్లినిగూఁచికగాని; న (శోచామి) = దుః
గుః; శ్వశ్రూం = అత్తయైనకౌసల్య శౌపన;
నుగూఁచిక; యథా = ఎట్లో; తథా = అ శోచనీయుయగు వాయత్తనుకౌస
ట్లు; రామం = రామునిగుఁచియు; ల్మనువలందుకొన్న వాకుఁడీశముగలు
మహాబలం = అశికమయినబలముగల; గునట్లు , రామునిగానిమహాబలండు
లక్ష్మణం చ = లక్ష్మణునిగుఁచియు; గులక్ష్మణుఁడెగాని , నన్నుగానినాత
నశోచామి = దుఃఖింపను . ఆత్మానం = ధ్లినిగాని, తలఁచుకొన్నను, అంతదుఃఖ
నన్నుగూఁచికగాని; జననీంవాపి = త ముగలుగుదు. అని, తాత్పర్యము.

సా నచింతయ తే నిత్యం సమాస్తవ్రత మూలతమ్
కదా ద్రక్ష్యామి సీతాం చ లక్ష్మణం చ సరాఘవమ్. ౨౧

టిక॥ సా = ఆకాశల్యః సమాప్తాదుః.
 వ్రతం = ముగించబడిన వ్రతముగల
 వాఁడును; ఆగతం = వచ్చినవాఁడున
 గుఃసరాఘవం = రామునితోఁగూడిన;
 లక్ష్మణంబు = లక్ష్మణుని; తాంబ =
 సీతను; కదా = ఎప్పుడు; ద్రక్ష్యామి =
 చూడఁగలను; ఇతి (అర్హాత్పతము) =
 అని; అనుచింతయితే = తలంచుచుం

డును.
 ఆకాశల్య " పదునాలుగు సం
 వత్సరంబులను వసంబునం గడపి సీ
 తాలక్ష్మణ సహితుండయి వచ్చినరా
 ముని , ఎప్పుడు, చూచెదను? " అ
 ని, యెల్లప్పుడునుగోరుచుండును , అని
 సీత, నిలపించినది. అని, తాత్పర్యము.

పరిచేవయమానాం తాం రాక్షసి త్రిజటా త్రివీత్

టిక॥ త్రిజటా = త్రిజటయను ; రా
 త్క్షసి = రాక్షసి; పరిచేవయమానాం =
 దుఃఖించుచున్న; తాం = అసీతనుగూ
 చిగా; అత్రివీత్ = చెప్పెను.

అట్లుదుఃఖించుచున్న సీతంబాచి ,
 త్రిజటయను రాక్షసి, యిట్లని, చెప్పెను.
 అని, తాత్పర్యము.

మా ఏషాదం కృథా దేవి భృతాఽయం తవ జీవతి. ౨౨

టిక॥ దేవి = అమ్మా ! ఏషాదం = దుః
 ఖమును; మాకృథాః = చేయవలదు. అ
 యం = ఈ; తవ = నీయొక్క; భృతాం =
 పెనిమిటి; జీవతి = బ్రతికియున్నాఁడు.

అమ్మా ! నీవుదుఃఖింపవలదు; నీభృ
 తాబ్రతికియున్నాఁడు.
 అని, తాత్పర్యము.

కారణానిచ పశ్యామి మహంతి సదృశానిచ

యథే మా జీవతో దేవి భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. ౨౩

టిక॥ దేవి = అమ్మా ! యథా = ఎ
 ట్లు; ఇమాం = ఈ; భ్రాతరౌ = అన్న
 లక్ష్మణులు; జీవతో = బ్రతికియున్నా

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౭౦

స ౪౮

రో; తథా(అధ్యాహృతము)=అట్లు;
మహాంతి=గొప్పవియు; సదృశానిదః=అనురూపములునగు; కారిశానిదః=కారణములనుగూడ; పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

అమ్మా! ఈరామలక్ష్మణు లిద్దఱునుబ్రతికియున్నారనుటకుఁ దగినకారణములుగూడనాకగపడుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

న హి కోపపరీతాని హర్షకపర్యుత్సకానిద
భవంతి యుధి యోధానాం ముఖాని సహతే పతౌ. ౨౩

టీక|| పతౌ(పత్యై)=నాథుఁడు; నిహతే=వధింపఁబడఁగా; యుధి=యుద్ధమునందు; యోధానాం=భటులయొక్క; ముఖాని=ముఖములు; కోపపరీతాని; కోపముచేత వ్యాపింపఁబడినవియు; హర్షకపర్యుత్సకానిద= సంతోషముచేఁబ్రసన్నములైనవియు; సభవంతి

హి=కావుగదా! నాథుఁడుమాతుఁడగునేని, యుద్ధంబున యోధులముఖములు, ఇట్లు, కోపంబుతోఁ గూడినవిగాఁ గాని సంతోషములుగాఁ గాని, కాఁజాలవు. అని, తాత్పర్యము.

భ్రం విమానం వై దేహీ పుష్పకం నామ నామతః
దివ్యం త్వం ధారయే వైసం యద్యేతా గతజీవితా. ౨౪

టీక|| వైదేహీ = సీతాదేవి! ఏతా = ఈరామలక్ష్మణులు; గతజీవితాయదీ = పోయినప్రాణముగలవారలగుదురేని; నామతః= పేరుచేత; పుష్పకంనామ = పుష్పకమని ప్రసిద్ధమయిన; దివ్యం= స్వర్గమునందుఁబుట్టిన; ఇదం = ఈవిమానం = విమాన

ము; ఏవం=ఇట్లు, త్వం=నిన్ను; సధారయేత్=ధరింపదు. సీతాదేవి! మఱియునీరామలక్ష్మణులు మృతిఁబొందియున్నచో, స్వర్గంబునం బుట్టిన యీపుష్పకవిమానము, నిన్నిట్లునవహింపదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము

ప ర ౮

❧

❧

హతవీరప్రధానా హి హతోత్సాహః నిరుద్యమా

సేనా భృ మతి సంఖ్యేషు హతకణ్ఠా వ నా జ్ఞలే. ౨౬

టీక॥ హతవీరప్రధానా = చంపంబు గుండును.

దినప్రధానవీరుండుగల; సేనా = సేన; హతోత్సాహః = కొట్టుబడిన యుత్సాహముగలదై; నిరుద్యమా = ప్రయత్నము లేనిదై; సంఖ్యేషు = యుద్ధములందు; జలే = జలమునందు; హతకణ్ఠా = చంపః బడినయోడనడవువాండుగల; నారి వ = పీడవలె; భృమతి = భృమింపు

సేనానాథుండు చంపంబుడుసేని, యట్టిసైన్యమునిరుత్సాహమును బ్రయత్నంబులేనిదియై, జలంబులకణ్ఠాధారుండులేనియోడపగిది, యుద్ధంబులదికులలేకతిరుగుడునొందియుండును. అని, తాత్పర్యము.

ఇయం పున రసంధ్రాంతా నిరుద్విగ్నా తరస్వీనీ

సేనా రక్షతి కాకుత్స్థా మయా ప్రిత్యా నివేదితా. ౨౭

టీక॥ ఇయం = ఈ; సేనాపునః = వారసరసేనయో; అసంధ్రాంతా = తొట్టుపాటులేనిదై; నిరుద్విగ్నా = భయములేనిదై; తరస్వీనీ = బలముగలదై; ప్రిత్యా = సంతోషముచేత; మయా = నాచేత; నివేదితా = చెప్పఁబడిన; కాకుత్స్థా = రామలక్ష్మణులను; రక్షింపుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

క్షణులను; రక్షిం = రక్షించుచున్నది. ఈవానరసేనయట్లులేదు; ఇది, తొట్టుపడక భయమునొందక, నేనుబ్రతికియున్నారనిబెప్పిన యీరామ లక్ష్మణులను, సంతోషంబున జాగ్రత్తతో రక్షింపుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

సాత్వం భవ సువిస్రద్ధా అనుమానై స్సుఖోదయైః

అనాతా పత్య కాకుత్స్థే స్నేహః దత ద్భృమిమితే. ౨౮

టీక॥ సా = అట్టి; త్వం = నీవు; కల; అనుమానైః = చిహ్నములచే ఖోదయైః = సుఖకరములయినపుట్టుత; సువిస్రద్ధా = మిక్కిలియు నమ్మకము

❧

❧

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౮౩

స ౪౮

<p>గలదానవుఃభవ=అగుము. అహతౌ= వధింపఁబడకన్నట్టిఃకాకత్సే= రామలక్ష్మణులను; పశ్య = చూడుము. స్నేహతో=చెలివివలన;ఏతతో= దీని; తే=నీకుఃబ్రవిమి=చెప్పెదను.</p> <p>అట్లు, అనాయాసముగాఁ జెలియఁదగినయాచిహ్నుములచేత, నీవు</p>	<p>రామలక్ష్మణులు జీవించి యున్నారని స్పష్టముగా నుండుము; రామలక్ష్మణులు బ్రతికియున్నారు చూడుము; నీయందలి స్నేహంబున, నీకింతదూరముచెప్పడున్నాను.</p> <p>అని,తాత్పర్యము.</p>
---	--

అన్యతం నోక్తపూర్వం మే నచవత్స్యే కదాచన
చారిత్రసుఖశీలత్వా త్ప్రవిష్టాసి యనో మమ. ౭౮

<p>టిక॥మే(మయా)=నాచేత; అన్యతం=అబద్ధము;నోక్తపూర్వం=ముందు చెప్పఁబడినదిగాదు.కదాచన = ఒకానొకప్పుడును; నవత్స్యేచ=చెప్పను.చారిత్రసుఖశీలత్వాతో= పాతివ్రత్యముచే సుఖకరమయినస్వభావము గలుగుటవలన;మమ=నాయొక్క;మనః=మనస్సు</p>	<p>నుఃప్రవిష్టా=ప్రవేశించినదానవు; అసి=అగుచున్నావు.</p> <p>నేనిదివఱకునీతోనబద్ధముఁ జెప్పినది లేదు;ఇంకనుంజెప్పను;నీవుపాతివ్రత్యంబుతోవాపుచున్న స్వభావంబుగలదానవగుటచేత,నీయందునాకుమిక్కిలియుమక్కువగలిగినది. అని,తాత్పర్యము.</p>
---	--

నేహా శక్యా రణే జేతుం సేంద్రైరపి సురాసురైః

<p>టిక॥ఇహా=ఈరామలక్ష్మణులు; రణే=యుద్ధమునందు;సేంద్రైః= ఇంద్రునితోఁగూడిన;సురాసురైరపి= సురలచేతనునసురులచేతను; జేతుం=జయిండుటకు;నశక్యా=అలవిగారు.</p>	<p>యుద్ధంబున చేవేంద్రునితోఁ గూడినసురాసురులైననను, రామలక్ష్మణులంజయింపనలవిగాదు.</p> <p>అని,తాత్పర్యము.</p>
---	---

తా దృశం దర్శనం దృష్ట్వా మయా చావేదితం తత. ౩౦

౧౪౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౪

టిక॥ తాదృశం = అట్టి; దర్శనం = చూపును; దృష్ట్యా = చూచి; చుయా = నా చేత; తవః = నీకును; ఆచేదితం = తెల్పబడినది.

[బ్రతికియుండుటకు నూచకంబు లగుటకంబులంజూచి, నీకుఁజెప్పితిని. అని, తాత్పర్యము.

ఇదంచ సుమహ చ్చిహ్నం శనైః పశ్యన్వ మైథిలి

టిక॥ మైథిలి = సీతా! సుమహత్ = మిక్కిలియుగొప్పదగు; ఇదంచ = ఈ ; చిహ్నంచ = గుఱుతును; శనైః = మెల్లఁగా; పశ్యన్వ = చూడుము.

సీతాదేవి! గొప్పదియిది యొక్కటి యున్నది; ఈచిహ్నముంజూడుము. అని, తాత్పర్యము.

నిస్సంజ్ఞా వప్యభావేతా నై వలక్ష్మీ ర్వియుజ్యతే. ౩౦

టిక॥ ఏతా = ఈరామలక్ష్మణులు; ఉభౌ = ఇద్దఱును; నిస్సంజ్ఞావశి = తెలివి లేనివారలయినను; లక్ష్మీ = కాంతి; నైవ వియుజ్యతే = విడువక నేయున్నది.

ఈరామలక్ష్మణులు, మూర్ఖులొంది యున్నను, నీరలముఖకాంతియెంతమాత్రముతఱుగకున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాచ్యేణ గతసత్త్వానాం పురుషాణాం గతాయుషామ్ దృశ్యమానేషు వక్త్రేషు పరం భవతి వై కృతమ్. ౩౧

టిక॥ ప్రాచ్యేణ = తఱచుగా; గతాయుషాం = పోయినయాయుస్సు గలవారలను; గతసత్త్వానాం = పోయినప్రాణములుగలవారలనగు ; పురుషాణాం = పురుషులయొక్క ; వక్త్రేషు = ముఖములు ; దృశ్యమానేషు = చూడఁబడుచుండఁగా; పరం = అధిక

మయిన; వైకృతం = వికారము; భవతి = అగుచున్నది. తఱచుగా , మృతించినవారల ముఖములం జూడఁగా, నవిమిక్కిలియు వికారముగలిగియుండును. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౩౦౫

స ౪౮

త్యజ శోకంచ మోహంచ దుఃఖంచ జనకాత్మజే
రామలక్ష్మణయో రధేక నాద్య శక్య మజీవితుమ్. ౩౩

టీక॥ జనకాత్మజే=సీతాదేవీ! ఆ	లవిగాదు.
ద్య=ఇష్టము; రామలక్ష్మణయో=రా	సీతాదేవీ! నీవు రామలక్ష్మణులనిమి
మలక్ష్మణులయొక్క; అధేక= నమిత్త	త్తమయి, యిట్లు మూఁ ఛానొందుచు
మయి; శోకంచ=దుఃఖవికారమును ;	దుఃఖింపకుము; రామలక్ష్మణులుబ్రతికి
మోహంచ=మూర్ఛను; దుఃఖంచ=మ	యున్నారనుటకుసందియములేదు. ఆ
నోవ్యధను; త్యజ=విడుపుము. అజీవి	ని, త్రిజట, సీతతోఁజెప్పెను.
తుం=బ్రతుకకుండుటకు; సశక్యం= అ	లని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వాను వదనం తస్యా స్తీతా సురసుతోపమా
కృతాంజలి రువాచేద మేవ మన్విషా నైనిశీ. ౩౪

టీక॥ సురసుతోపమా= దేవకన్యక	ఇదం= ఈ మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.
తోబోలి-గల; మైథిలీ= మిథిలయం	దేవకన్యక సమానురాలగు సీతా
దుః బుట్టివ; సీతా=సీత; తస్యా= ఆ	దేవి, యాత్రిజటచెప్పినమాటను విని,
త్రిజటయొక్క; వదనం=మాటను; శ్రు	చేమోడ్చుకొనించి, నీవుచెప్పినట్లే, రా
త్వాతు=విన్నంతనె; కృతాంజలిః=	మలక్ష్మణులు జీవించియేయుండుగా
చేయఁబడినచేమోడ్చుగలనై; ఏవం=	క, యనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ఇట్లు; అస్తు=ఆగుఁగాక; ఇతి=అని ;	

విమానం పుష్పకం తత్తు సన్నివత్యక మనోజవమ్
దీనా త్రిజటయా సీతా లంకామేవ ప్రవేశితా. ౩౫

టీక॥ త్రిజటయా=త్రిజటచేత; త	ల; పుష్పకం = పుష్పకమును; విమా
త=ఆ; మనోజవం= మనోవేగముగ	నం=విమానమును ; సన్నివత్యకతుం=

మఱలించియు; దీనా = దుఃఖితురాలి గూడియున్న యాపుష్పకవిమానంబును గు; సీతా = సీతాదేవి; లంకామేవ = మఱలించి, దీనురాలగు సీతాదేవిని లంకాపురినే; ప్రవేశితా = ప్రవేశించుచు కారురికిం దీసికొనిపోయెను.

యఁబడినది.

అని, తాత్పర్యము.

అంతఁ ద్రిజట, మనోవేగంబుతోఁ

తతఁ ప్రీతిజటయాసార్థం పుష్పకా దవరుహ్య సా
అశోకవనికామేవ రాక్షసీభిః ప్రవేశితా. 3౬

టీక॥ తతః = అంతఃసా = ఆసీతః; ప్రవేశించుచు యఁబడినది.

త్రిజటయాసార్థం = త్రిజటతోఁగూ అంత, రాక్షసప్రీతిలు, సీతను త్రి
పుష్పకాత్ = పుష్పకవిమానంబు జటతోఁగూడ, బుష్పకవిమానంబున
ననుండి; అవరుహ్య = దిగ్గి; రాక్షసీ నుండిదింపి, యశోకవనముఁజేర్చిరి.
భిః = రాక్షసప్రీతిల చేత; అశోకవనికా అని, తాత్పర్యము.
మేవ = అశోకవనమునే; ప్రవేశితా =

ప్రవిశ్య సీతా బహువృక్షవంశం
తాం రాక్షసేంద్రస్య విహారభూమిమ్
సంప్రేక్ష్య సంచింత్య చ రాజపుత్రా
పరం విషాదం సముపాజగామ. 3౬

టీక॥ సీతా = సీతాదేవి; బహు మరులగు రామలక్ష్మణులను; సంప్రే
వృక్షవంశం = అధికమయిన వృక్షస త్త్య = చూచియు; సంచింత్య = తలం
మూహములుగల; రాక్షసేంద్రస్య = చియు; పరం = అధికమయిన; విషా
రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క; దం = దుఃఖమును; సముపాజగామ =
విహారభూమి = విహారస్థానమయిన; పొందెను.

తాం = ఆ యశోకవనికను; ప్రవిశ్య = సీతాదేవి, పెక్కు వృక్షములతోఁ
ప్రవేశించి; రాజపుత్రా = రాజకొ గూడినదియు రాక్షసరాజుండగు రావ

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము: ౫౭

స ౪౯

ఋని విహారస్థానమునగు నశోకవనికనుఖంబునొందినది.
 బ్రవేశించి , రావణకొమరులగు రామల అని,తాత్పర్యము.
 త్తులులం దలంచుకొని , పరమ దుః

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
 యుద్ధకాండే, అష్టవత్వారింశస్సర్గః.
 ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)
 వ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండాష్టవత్వారింశస్సర్గతీక,
 ముగిసినది.

ॐ

వీ శో న పం చా శ స గ క ప్రా రం భః.

ఘోరేణ శరబంధేన బద్ధా దశరథాత్మజౌ
 నిశ్శ్వసంతౌ యథా నాగౌ శయానౌ రుధిరోక్షితౌ. ౧
 సర్వే తే వానరశ్రేష్ఠా స్ససుగ్రీవా మహాబలాః
 పరివార్య మహాత్మానౌ తస్థు శ్శోకపరిప్లుతౌ. ౨

<p>టీక॥ మహాబలాః=అధికమయినబలముగల; ససుగ్రీవాః= సుగ్రీవునితోఁగూడిన; తే=ఆ; వానరశ్రేష్ఠాః= వానరోత్తములు; సర్వే=అందఱును ; ఘోరేణ = భయంకరమయిన; శరబంధేన = బాణబంధముచేత; బద్ధా=బంధింపఁబడినవారలును; నాగౌ యథా=</p>	<p>సపకములువలె ; నిశ్శ్వసంతౌ= నిఘ్రూవులువుచ్చుచున్నవారలును ; శయానౌ=పరుండియున్నవారలును; రుధిరోక్షితౌ=నెత్తురుచేదడుపఁబడినవారలును; మహాత్మానౌ = అధికమయినప్రభావముగలవారలునగు; దశరథాత్మజౌ=దశరథునికొడుకులయిన రామల</p>
--	--

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౯

క్షణులను; పరివార్య = పరివేష్టించి; శోధులును, సహములుంబోలె నిట్టూర్పుక పరిష్కృతాః = దుఃఖముచేఁజలించినవారువుచ్చుచున్నవారలును, నెత్తుటందోఁరలయి; తస్థః = ఉండిరి. గిభూమింబరుండియున్నవారలునగునుగ్రీవుండు మొదలు గాఁగలమహాబహుత్తులనారామలక్ష్యణులంబరివేష్టించి, దుఃఖితులయియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే రామః ప్రత్యబుభ్యత ఏర్యవాన్

స్థిరత్వ తస్యైవ యోగాచ్చ శరై స్సందానితోపి సత్. ౩

టీక॥ ఏతస్మిన్నంతరే = ఈనడుమ త = మేలుకొనెను. ను; ఏర్యవాన్ = అధికమయిన పరాక్రమముగల; రామః = రాముడు; శరైః = ఇంతలో, ఏర్యవంతుండగు రాముంబాణములచేత; సందానితస్సన్నపి = డు, బాణపాశంబులబద్ధుండైయున్నను, ధీరుండగుటవలననుబలవంతుండగుబద్ధుండైనను; స్థిరత్వాత్ = ధీరుండగుటటవలనను, మూర్ఛఁజెఱెను. తస్యైవ యోగాచ్చ = బలము అని, తాత్పర్యము. తోటిసంబంధమువలనను; ప్రత్యబుభ్య

• తతో దృష్ట్వా సరుధిరం విషణ్ణం గాఢ మపి శమ్ భ్రాతరం దీనవదనం పర్యచేవయ దాతురః. ౪

టీక॥ తతః = అంత; సః (అథ్యాహృతము) = ఆ రాముడు; సరుధిరం = నెమ్మదిగా; దృష్ట్వా = చూచి; ఆతురః = దుఃఖితుండై; పర్యచేవయత్ = విలపించెను. త్తురుతోఁగూడినవాఁడును; విషణ్ణం = అంత, సారాముండు, నెత్తురుదుఃఖితుండును; గాఢం = గట్టిగా; అగాఢదుఃఖితుండై గాఢంబుగా బాణములచేబాధితుండై దీనవదనం దైయున్నతము నిలత్తుణుంబొచ్చి, దుఃఖింబున, నిట్లముఖముగలవాఁడునగు; భ్రాతరం = తని, విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

204

సర్గ

కిన్ను మే సీతయా కార్యం కం కార్యం జీవితేన వా
శయానం యోద్య పశ్యామి భ్రాతరం యుధి నిజితమ- ౫

<p>టిక॥యః=ఎవ్వడను; అద్య= ఇప్పుడు; యుధి=యుద్ధమునందు; నిజితం= జయింపఁబడినవాఁడును; శయానం= పరుండియున్నవాఁడునగు; భ్రాతరం= తమ్ముని; పశ్యామి= చూచుచున్నానో; తస్య(అధ్యాహృతము)=అట్టి; మే=నాకు; సీతయా=సీతచేత; కిన్నుకార్యం=ఏమికార్యము; జీవితేన వా=పాణిముచే</p>	<p>తఁ గాని; కింకార్యం=ఏమికార్యము? నాతమ్ముండు, యుద్ధంబున నిజితమందైన లంబడిపొరలుచుండుటం జూడఁగంటినే. యింక, నాకు సీతతో నేమికార్యము? నాప్రాణముతోఁగాని నా కింకేమిప్రయోజనము? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

శక్యా సీతాసమా నారీ మత్యలోకే విచిన్వరా
న లక్ష్మణసమో భ్రాతా సచివ స్సాంపరాయికః. ౬

<p>టిక॥మత్యలోకే= ధూలోకమునందు; విచిన్వరా=వెదకుచున్న; మయా(అధ్యాహృతము)=నాచేత; సీతాసమా= సీతతోసమానమయిన; నారీ=స్త్రీ; ప్రాప్తుం (అధ్యాహృతము)=పొందుటకు; శక్యా= అలవియగును; సచివః= సహాయుఁడును; సాంపరాయికః=యుద్ధంబునసమఘుకండు నగు; లక్ష్మణసమః= లక్ష్మణునితోసమా</p>	<p>నుండైన; భ్రాతా=తమ్ముండు; న (శక్యః)=అలవి గాఁడు. ధూలోకంబున వెదకినచో, సీతకు సరియయిన వనితను సొంపాదించవచ్చును; యుద్ధంబున సమఘుకండును సహాయుండునగు లక్ష్మణునితో సమానుఁడగు తమ్ముని మాత్రమే పొందనలవి గాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

పరిత్యక్త్య మృహం ప్రాణం వానరాణాంతు పశ్యతామ్
యది పంచత్వ మాపన్న స్సూరిత్రానందవభానః. ౭

టిక|| సుమిత్రానందవధానః = సు
మిత్రయొక్క సంతోషమునువృద్ధిఁబొం
దించునట్టి, లక్ష్యముండు; పంచత్వం =
మరణమును; ఆపన్నోయది = పొందిన
వాఁడగునేని; అహం = నేను; వానరా
దౌం = వానరులు; పశ్యతాంతు = చూ
చుచుండఁగానే; ప్రాణం = ప్రాణము

ను; పరిత్యక్త్యామి = విడిచెను.
సుమిత్రకూఠిమికోమరుండగులక్ష్య
ముండు, మరణమునొందునేని, నేను,
ఈవానరులుచూచుచుండఁగానే, ప్రా
ణంబువిడిచెదను.
అని, తాత్పర్యము.

కిన్న వత్స్యామి కౌసల్యాం మాతరం కిన్న కైకయామ్

టిక|| మాతరం = తల్లి యయిన; కౌ
సల్యాం = కౌసల్యనుగూర్చి; కిన్న = ఏ
మి; వత్స్యామి = చెప్పఁగలను? కైక
యాం = కైకయినగూర్చి; కిన్న (వ

త్స్యామి) = ఏమిచెప్పఁగలను?
నేను; అయోధ్యకుఁబోయి, నాత
ల్లి కౌసల్యకేమి చెప్పదును? కైకయి
కేమిచెప్పదును. అని, తాత్పర్యము.

కథ మంబాం సుమిత్రాంచ పుత్రదశశాలాలసామ్. ౮
వివత్సాం వేపమానాంచ క్రోశంతీం కురరీ మివ
కథ మాశ్వాసయిష్యామి యది యాస్యామి తం వినా. ౯

టిక|| తంవినా = ఆలక్ష్యముండులేక;
యస్యామియది = పోవుచునేని; కథం = ఎ
ట్లు; పుత్రదశశాలాలసాం = కొడుకును
చూడుటయందధికేచ్ఛగలదియును; వివ
త్సాం = విడిచినదూడగలదియు; వేప
మానాంచ = వడంకుచున్నదియు; కురరీ
మివ = లేడివలె; క్రోశంతీం = విల
పించుచున్నదియునగు; అంబాం = తల్లి
యగు; సుమిత్రాం = సుమిత్రను; కథం =

ఎట్లు = ఆశ్వాసయిష్యామి = ఊహింపఁ
గలను?
లక్ష్యముండు, లేక, నేనుమాత్రమ
యోధ్యకుఁబోదునేని, పుత్రదశశాలా
లసయిదూడనువిడచినలేడివలె విలపిం
చుచున్నదియునగు తల్లియైన సుమి
త్రనెట్లులాశ్వాసింపఁగలను?
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యంద్ధ కాండము: ౭౯

స ర్గ

కథంవత్సామి శత్రుఘ్నం భరతంచ యశస్విన్వసమ్

టిక॥ శత్రుఘ్నం = శత్రుఘ్నునిగూర్చి
చిఱయు; యశస్విన్వసం = అధికమయి
నకిరిగల; భరతంచ = భరతునిగూర్చి
చిఱయు; కథం = ఎట్లు; వత్సామి = చె
ప్పగలన?
శత్రుఘ్నునితోమహాయుద్ధగుభ
రతునితోనుమిచ్చెప్పదున?
అని, తాత్పర్యము.

మయా సహ వసం యతో వినా తేనా గతః పునః. ౧౦
ఉపాలంభం న శత్ర్యమి సోధం బత సుమిత్రయా

టిక॥ యః (అధ్యాహృతము) = ఎ
వ్వఁడు; మయాసహ = నాతోగూ
డ; వసం = అడవిని; యతః = పొంది
నాఁడో; తేనవినా = అతనివిడిచి; పు
నః = మఱల; ఆగతః = వచ్చినాఁడు.
ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; సుమి
త్రయా = సుమిత్రచేత; కృతం (అధ్యా
హృతము) = చేయఁబడిన; ఉపాలం
భం = తిరసారమును; సోధం = స
హించుటకు; నశత్ర్యమి = చాలను. బ
త = అయ్యో!
“నతోగూడ వసంబునకు వచ్చిన
వాని లక్ష్మణుని విడిచివచ్చినావే” అ
ని, సుమిత్రనన్ను దప్పుచెప్పను; అ
య్యో! దానినేసహించఁజాలను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇహైవ దేహం త్యక్త్యామి సహి జీవితం మున్సహే. ౧౧

టిక॥ ఇహైవ = ఇచ్చటనే; దే
హం = దేహమును; త్యక్త్యామి = విడి
చెదను. జీవితం = బ్రతుకుటకు; సో
త్సహేహి = కోరనుగదా!
నేనింకజీవింపఁజాలను; ఇచ్చటనే
ప్రాణంబులు విడిచెదను.
అని, తాత్పర్యము.

ధి క్షాం దుష్కృతకర్మాణ మనార్యం యత్కృతే హ్యసా
లక్ష్మణః పతిత శ్చేతే శరతల్పే గతాసువత్. ౧౨

టిక॥ యత్కృతేహి = ఎవ్వనిని
మిత్రమయ్యే = అసా = ఈ; లక్ష్మ
ణః = లక్ష్మణుఁడు; శరతల్పే = బాణ
ములపాన్పునందు; పతితః = పడినవాఁ

<p>దై; గతానువత్ = పోయినప్రాణములుగలవాడవలె; శేతే = పరుండియున్నాడో ; తం (అధ్యాత్మతము) = అట్టి; దుష్కృతకర్మాణం = పాపకర్మాండము; అవార్యం = దుష్టం డనగు; మాం = నన్ను; గూచి; ధిక్ = ద</p>	<p>హింపబడుటయగుగాక. ఎవ్వనిమిత్రమయి, యీలత్తణుండు ; బాణతల్పంబున చచ్చినట్లుపడి యున్నాడో , అట్టి పాపకర్మాండ నుదుష్టండునగు నేనుదహింపబడుదును గాక. అని, తాత్పర్యము,</p>
---	---

త్వం నిత్యం పవిత్రస్థం మా మాశ్వాసయసి లత్తణ
గతాను నాక ద్య శక్తోషి మా మాతా మభిభాషితుమ్. ౧౩

<p>టిక లత్తణ=లత్తణుడా! నః= అట్టి; త్వం=నీవు; పవిత్రం=దుఃఖితుం డనగు; మాం=నన్ను; ఆశ్వాసయసి= ఊహింతువు. అద్య=ఇప్పుడు; గతాను=పోయినప్రాణముగలవాడవై ; ఆతాం=దుఃఖితుండుగు; మాం=నన్ను; గూచి; అభిభాషితుం=చెప్పుటకు ;</p>	<p>నశక్తోషి=చాలవు. లత్తణుడా! నేనుదుఃఖితుండ న గుడునేని , నీవునన్నాశ్వాసింపుచుండు వు; ఇంకనీవు, మరణంబునొందినవిదప, నేనెంత దుఃఖితుండవై నను , నన్నా శ్వాసింపజాలవుగాదా! అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

యే నాద్య నిహతా యుద్ధే రాక్షసా వినిపాతితాః
తస్యా మేవ షీతా వీర స్స శేతే నిహతః పరైః. ౧౪

<p>టిక అద్య=ఇప్పుడు; యేన=ఎవ్వనిచేత; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; రాక్షసాః=రాక్షసులు; నిహతాః=చంపబడినవారలయి; వినిపాతితాః=పడఁదొరి యిబడినారో; నః=అట్టి; వీరః=పరాక్రమకాలియగులత్తణుండు; తస్యాం = ఆ; షీతావేవ=ధూమయందే; పరైః=</p>	<p>శత్రువులచేత; నిహతః=చంపబడిన వాఁడై; శేతే=పరుండియున్నాడు. ఎవ్వండు, ఇప్పుడు , యుద్ధంబున రాక్షసులవధించిపడఁదొరిననా, అట్టి వీరుండగులత్తణుండు, అచ్చటనేశత్రువులచే నిహతుండై ; పరుండి యున్నాడు! అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౧౬౩

స ౪౯

శయాన శ్వరతల్పేన్ద్రిక్ స్వకోణితపరిఘ్నతః

శరణాలై శ్చిత్ భాత్ భాస్కరో స్త మివ వ్రజత్. ౧౫

<p>టీక॥ అన్ద్రిక్=ఈశ్వరతల్పే= బా ణములపాస్వనందు; శయానః=పరుం డియున్నవాఁడును ; స్వకోణితపరిఘ్న తః=తననెత్తురుజేదడుపఁబడినవాఁడు ను; శరణాలైః= బాణసమూహముల చేత; చిత్= వ్యాపింపఁబడినవాఁడున గు; అయం(అధ్యావృతము)= ఈల క్ష్యుండు; అస్తం = అస్తమయము ను; వ్రజత్=పొందుచున్న; భాస్కర</p>	<p>ఇవ=సూర్యుండువలె; భాత్= ప్రకా శించుచున్నాఁడు. ఈలక్ష్యుండిట్లు , బాణములపా స్వనంబరుండి, నెత్తురు వెల్లవలుగాఁగా బ, బాణములు జేహమంతయుఁ గు చ్చుకొనియుండ, విస్తృతంజైయుండుటం జేసి, అస్తమయమునొంద సూర్యునివ గిదిశొంతుంజైయున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

బాణాభిహతమమకత్వా న్నశక్నో త్యభిభాషితుమ్

రుకా చా బ్రువతో ప్యస్య దృష్టిరాగేణ సూచ్యతే. ౧౬

<p>టీక॥ అయం (అధ్యావృతము) = ఈలక్ష్యుండు; బాణాభిహత మమక త్వాత్=బాణములచేఁగొట్టఁబడిన జీ వస్థానములుగలవాఁడగుటవలన ; అభి భాషితుం=మాటలాడుటకు; నశక్నో తి=చాలఁడు. అబ్రువతోపి=చెప్పనివాఁ డైనను; అస్య=ఈలక్ష్యునియొక్క; రు కావ=బాధయు; దృష్టి రాగేణ=చూపు</p>	<p>సందలిప్రేమచేత; సూచ్యతే=తెలుపఁ బడుచున్నది. జీవస్థానంబులం దంతటను బాణం బులంబ్రహరింపఁబడియుండుటవలన , నీలక్ష్యుండు మాటలాడఁ జాలకు న్నాఁడు; ఇతండుచెప్పకపోయినను , ఇతనిచూపువలననె, యితనిబాధ తెలి యవచ్చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

యథైవ మాం వనం యాంత మనుయాతో మహాద్యుతిః

అహ మప్యను యాస్యామి తథైవైనం యమత్తయమ్. ౧౭

టీక॥ యుద్ధైవ = ఎట్లే; మహాద్యు	లక్ష్మణుని; అనుయాస్యామి = వెంటడిం
తిః = అధికమయినకాంతిగల లక్ష్మణుఁ	చెడను.
డు; వనం = అడవిని; యాంతం = పొందు	మహా శ్రేణుండగు నీలక్ష్మణుండు నే
చున్న; మాం = నన్ను; అనుయాతః =	నువనంబునకువచ్చు నప్పుడు నన్నెట్లు
వెంటడించినాఁడో; తద్దైవ = అట్లే; ఆ	వెంటడించవచ్చినాఁడో, అట్లే, నేను
హమపి = నేనును; యమత్తయం = య	ను, యమునియొద్దకుఁబోవు నీలక్ష్మణు
మునిగృహమును; యాంతం (అధ్యా	ని వెంటడించిపోయెదను.
హృతము) = పొందుచున్న; ఏనం = ఈ	అని, తాత్పర్యము.

ఇష్టబంధుజనో నిత్యం మాంచ నిత్య మనువ్రతః

ఇమామద్య గతోవస్థా మమాఽ నార్యస్య దుణ్ణయైః. ౧౮

టీక॥ నిత్యం = ఎల్లప్పుడును ; ఇష్ట	డు; ఇమాం = ఈ; అవస్థాం = అవస్థను;
బంధుజనః = ప్రియులయినబంధుజనుల	గతః = పొందినాఁడు.
గలవాఁడును; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును;	ఎల్లప్పుడునుబంధుజనులయందుఁబ్రీ
మాంచ = నన్నును; అనువ్రతః = అనున	తిగలవాఁడును ఎల్లప్పుడును నన్నును
రించినవాఁడును; అయం (అధ్యాహ్న	రించియుండువాఁడు నగు నీలక్ష్మణుం
తము) = ఈలక్ష్మణుండు; అనార్యస్య =	డు, దుష్టుడనగునాయక్రమములచేత, ని
దుష్టుడనగు; మమ = నాయొక్క ; దు	ష్టుడీమరవస్థంబొందినాఁడు.
ర్ణయైః = అక్రమములచేత; అద్య = ఇప్పు	అని, తాత్పర్యము.

సురుష్టేవాపి వీరేణ లక్ష్మణేన న సంస్తరే

పరుషం విప్రియం వాపి శ్రావితం న క దాచన. ౧౯

టీక॥ సురుష్టేనాపి = మిక్కిలియుం	యంవాపి = అప్రియమయినమాటగాని;
గోపించినవాఁడైనను; వీరేణ = పరాక్ర	నశ్రావితం = వినిపించబడినదిగాదు. న
మవంతుడగు; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచే	సంస్తరే = స్తరంపను.
త; పరుషం = కఠినవచనముగాని ; విప్రి	వీరుండగునీలక్ష్మణుం డెంతకోపము

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౭౯౫

స ౪౯

నొందినను, నాయెదుటఁ బరుషముగాఁ దుఃఖిల్లుపలికినట్లునాకజ్జ ప్రియులేదు.
గానియప్రియుముగాఁగాని పలికినదిలే అని, తాత్పర్యము.

విససజైకవేగేన పంచబాణశతానియః

ఇవ్వస్త్రైః వ్యధికస్తప్తా తాతకవీర్యాచ్చ లక్ష్మణః. ౨౦

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; వీకవేగేన=గుటచే, నేకప్రయత్నంబున నయిదు
ఒక్కటెవేగముచేత; పంచ=అయిదై వందలబాణంబులఁబ్రయోగించునో, అ
న; బాణశతాని=బాణములనూలకను; ట్టికాతకవీర్యునికన్నను, బాణములువి
విససజ్జ=విడిచెనో; ఇవ్వస్త్రైః= ముడుటయందు, లక్ష్మణుండధికుఁడు; అ
బాణాస్త్రములయందు; తస్తాత్=ఆ; త్మణుండురెండు చేతులుగలవాఁడైన
కారవీర్యాచ్చ=కాతకవీర్యునికన్నను, ను, వేయిచేతులుగలకాతకవీర్యుం డ
లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; అధికః=ఎ యిదువందల బాణంబులవిడుచునంత
చైన్యవాఁడు.. కాలములోనంతకన్నసెచ్చుబాణంబుల
ఎవ్వఁడు, వేయిచేతులుగలవాఁడ విడుచును. అని, తాత్పర్యము.

అస్త్రైః రస్త్రాణి యో హన్యా చ్చక్రస్యాపి మహాత్మనః

సోయ ముర్వాన్యం హత శ్చేతే మహాహాశయానోచితః. ౨౧

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; అస్త్రైః=బడినవాఁడై; ఉర్వాన్యం=భూమియం
బాణములచేత; మహాత్మనః=అధికమ దు; శేతే=పరుండియున్నాఁడు.
యినపరాక్రమముగల; శక్రస్య=ఇ వ్వఁడు, బాణంబుల, మహాపరాక్రమ
ద్రుసియొక్క; అస్త్రాణ్యపి=అయుధ శాలియగు సింద్రునిబాణంబులనుగూడ
ములనైనను; హన్యాత్=కొట్టఁజాలు వ్యర్థములుసేయఁజాలునో, అట్టియు
నో; సః=అట్టి; మహాహాశయానోచి త్రమశయనంబునం బరుండఁదగినయీ
తః=శ్రేష్ఠమయినపానునకుండగిన; అ లక్ష్మణుండు, హతుడై, నేలంబరుం
యం=ఈలక్ష్మణుఁడు; హతః=కొట్టఁ దియున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

౧౯౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౯

యన్తయా నకృతోరాజా రాక్షసానాం విభీషణః
తచ్చ మిథ్యా ప్రలప్తం మాం ప్రధత్యతి న సంశయః. ౨౨

టిక మయా—నాచేతః; విభీషణః=	సంజేహము; న=లేదు.
విభీషణుడు; రాక్షసానాం=రాక్షసు	నేను, విభీషణుని రాక్షస రాజుగా
లకు; రాజా=రాజుగా; నకృత(ఇతి)	జేయవై తినిగదా! మున్నునేనతనికి, ని
యత్ = చేయఁబడలేదనునదియేదిగల	న్ను రాక్షస రాజుగా విం చెదనని చెప్పిన
దో; తత్ = ఆ; మిథ్యాప్రలప్తం=అ	య సత్యవచనము గూడనన్ను దహింపఁ
బద్ధపుమాటయును; మాం = నన్ను;	గలదు; ఇందుకు సంధియములేదు.
ప్రధత్యతి=దహింపఁగలదు. సంశయః=	అని, తాత్పర్యము.

అస్మిక్ మహూతే సుగ్రీవ ప్రతియాతు మితోహాని
మత్వాహీనం మయా రాజక్ రావణో భిద్రవే చ్చరీ. ౨౩

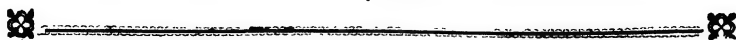
టిక సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా! త్వం (అ	ము)=నిన్ను; మయా=నాచేతః; హీనం=
ధ్యాహృతము)=నీవు; అస్మిక్=ఈ; ము	విడువఁబడినవానిగా; మత్వా = తలఁ
హూతే=ముహూతమునందు; ఇ	చి; అభిద్రవేత్=తలుమును.
తః=ఇచ్చటనుండి; ప్రతియాతుం=మఱ	వాసర రాజుండవగు సుగ్రీవుఁడా! నీ
లుటకు; అహాని=తగుదువు. రాజక్=	విప్పుడెయిచ్చటనుండికి పింధకుఁ బా
వాసర రాజుండవగు సుగ్రీవుఁడా! బలీ=	ము; నేను లేకుండుటనుబాచి, బలవం
అధికమునబలముగల; రావణః=	తుండగు రావణుండు, నిన్ను దహిమి
రావణుడు; త్వాం (అధ్యాహృత	ట్టును. అని, తాత్పర్యము.

అంగదంతు పురస్కృత్య సనైన్య ససుహృజ్ఞః
సాగరం తర సుగ్రీవ నీలేనచ సలేనచ. ౨౪

టిక సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా! అంగదం	కొని; సనైన్యః = సైన్యముతోఁగూడిన
తు=అంగదుని; పురస్కృత్య= ముప్పిడి	వాడనై; ససుహృజ్ఞః= స్నేహితుల

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౭

స ౪౯

<p>తోఁగూడినవాడనై ; నీలేనచ = నీలుని తోను; నలేనచ(సహ) = నలునితోనుఁ గూడ; సాగరం = సముద్రమును; తర = దాటుము.</p>	<p>నినైన్యంబులతోను స్నేహితులతోనుం గూడి, నీలుండునలుందుమున్నగువానర వీరులుగొలువ, సముద్రంబుదాటుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సుగ్రీవుఁడా! నీవంగదునిఁ దోడ్పా-

కృతం హనుమతా కార్యం య దన్యై దుఃపరం రజే
ఋక్షరాజేన తుష్యామి గోలాంగులాధిపేన చ. ౨౫

<p>టీక యత = వదిలి; అన్యైః = ఇతరు లచేత; దుఃపరం = చేయనలవిగాని దో; తత(అధ్యాపృతము) = అట్టి; కార్యం = పని; రజే = యుద్ధమునందు ; హనుమతా = హనుమంతునిచేత; కృ తం = చేయఁబడినది . ఋక్షరాజేన = ఋషిగుఁబంటులకుఁ బ్రభువయినజాంబ వంశుఁడగు కేతను ; గోలాంగులాధిపేన గవాక్షముద్రులకుఁబ్రభువైన గవా</p>	<p>తునిచేతను; తుష్యామి = సంతసించె దను. హనుమంతుండు, యుద్ధంబున, నిత రులకుఁజేయనలవిగాని కార్యముఁ గా వించినాఁడు; ఋక్షరాజుండుగు జాం బవంతుండును గోలాంగుల నాథుండు గుగవాక్షుండును జక్కఁగా యుద్ధం బుగావించినందుకు సంతోషించి నా ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అంగదేన కృతం కర్మ మైందేన ద్వివిచేనచ
యుద్ధం కేసరిదౌ సంఖ్యే ఘోరం సంపాతినా కృతమ్. ౨౬

<p>టీక సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; అం గదేన = అంగదునిచేతను; మైందేన = మైందునిచేతను ; ద్వివిచేనచ = ద్వివిదు నిచేతను; కర్మ = కార్యము; కృతం = చేయఁబడినది. కేసరిదౌ = కేసరిచేత ను; సంపాతినా = సంపాతిచేతను; ఘో</p>	<p>రం = భయంకరమయిన ; యుద్ధం = యుద్ధము; కృతం = చేయఁబడినది. అంగదుండును మైందుండును ద్వివి దుండును యుద్ధంబునమిక్కిలియుఁ గ ష్టపడిరి; కేసరియుసంపాతియుననువా నరవీరులును, భయంకరముగా యుద్ధ</p>
--	---

ముగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

గవయేన గవాక్షేణ శరభేణ గజేనచ

అన్యైశ్చ హరిభి ర్యుద్ధం మదధే త్యక్తజీవితైః. ౨౬

టీక॥ మదధే = నానిమిత్తమయి;	కృతం (అధ్యాహృతము) = చేయఁబడి
త్యక్తజీవితైః = విడువఁబడిన ప్రాణము	నది.
లుగల; గవయేన = గవయనిచేతను; గ	గవయుండును గవాక్షుండును శర
వాక్షేణ = గవాక్షునిచేతను; శరభేణ =	భుండును గజాండును మఱియు సితరుల
శరభునిచేతను; గజేనచ = గజునిచేత	గువాసరపీరులును నానిమిత్తమయి ప్రా
ను; అన్యైః = ఇతరులయిన; హరిభిశ్చ =	గములయిందాసవిడిచి, చక్క-గాయు
వానరులచేతను; యుద్ధం = యుద్ధము;	ద్ధంబుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

న చాతిక్రమితుం శక్యం దైవం సుగ్రీవ మానుషైః

టీక॥ సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా! మాను	సుగ్రీవుఁడా! ఎంతప్రయత్నముచేసి
షైః = మనుష్యులచేత; దైవం = దైవము;	ననేమి? మనుష్యులకు, దైవమునతిక్ర
అతిక్రమితుం = దాటుటకు; నశక్యంచ =	మింపనలవిగాదుగదా!
అలవిగానేకాదు.	అని, తాత్పర్యము.

యత్తు శక్యం వయస్యేన సుహృదాచ పరంతప. ౨౭

కృతం సుగ్రీవ తత్సర్వం భవతా ధర్మభీరుణా

టీక॥ పరంతప = శత్రువులందరింపఁ	వియగునో; అధర్మభీరుణా = అధ
జేయునట్టి; సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా! వయ	మమువలనభయపడునట్టి; భవతా =
స్యేన = మిత్రుఁడును; సుహృదాచ =	నీచేత; తతః = అది; సర్వం = అంతయు;
మంచిమనస్సుగలవాఁడునగు వానిచేత;	కృతం = చేయఁబడినది.
యత్తు = ఎంతమాత్రము; కర్తుం (అధ్యా	శత్రువులందరింపఁ జేయునట్టి సుగ్రీ
హృతము) = చేయుటకు; శక్యం = అల	వుఁడా! స్నేహితుండును సుహృదుం

శ్రీమద్రామాయణము*మధ్యకాండము.

౧౯౯

స ర్గ

దునగువానిచే నెంతమాత్రముచేయిశ శక్తివంపనలేక గావించినావు.
కృష్ణువునో, నీవు ధామి కుండవు కావున అని, తాత్పర్యము.

మిత్రకాగ్యం కృత మిదం భవన్స్థి రావనరక్షణాః ౨౯
అనుజ్ఞాతా మయా సర్వే యథేష్టం గంతు మహాభ

టీక॥ వానరక్షణాః = వానరశ్రేణి అహాభ = తగుదురు.
ప్థులారా! భవన్స్థి = మీచేత; ఇవం = వానరశ్రేష్ఠులారా! మీరు శక్తివం
ఈ; మిత్రకాగ్యం = స్నేహితునికార్య చనలేక, మీ స్నేహితునికార్యముగా
ము; కృతం = చేయఁబడినది. మయా = వించినారు; ఇంక మీకుఁబోనన్నిజ్ఞ నొ
నాచేత; యాయం (అధ్యాత్మతము) = సంగితిని; యథేష్టము గాఁబొందు. అని,
మీరలు; సర్వే = అందఱును; అనుజ్ఞా రాముండు, చెప్పెను.
తాః = అనుమతింపఁబడినారు, యథే అని, తాత్పర్యము.
ష్టం = కోరినట్లు; గంతుం = పోవుటకు ;

శుశ్రువు స్రస్య తే సర్వే వానరాః పరిచేవనమ్. ౩౦
వతాయాంచక్రు రశ్రూణి నేత్రైః కృష్ణేత రేక్షణాః

టీక॥ తే = ఆ; వానరాః = వానరు వతాయాంచక్రుః = ప్రవతించు జే
లు; సర్వే = అందఱును; తస్య = ఆరా సీరి.
మునియొక్క; పరిచేవనం = ఏడ్పును; ఆవానరు లందఱును, రామునివి
శుశ్రువుః = వినిరి. కృష్ణేత రేక్షణాః = లాపంబువిని, దుఃఖంబునఁగన్ములనె
ఎఱ్ఱనికన్నులుగలవారలై; నేత్రైః = ఙ్ఘంబుగదురఁగన్నీళ్లు గార్చిరి.
కన్నులచేత; అశ్రూణి = కన్నీళ్లును; అని, తాత్పర్యము.

తత స్సర్వాణ్య నీకాని స్థాపయిత్వా విభీషణః. ౩౧
అజగామ గదాపాణి స్వరితో యత్ర రాఘవః

టీక॥ తతః = అంతఃవిభిషణః = వేగిరపడినవాడైః అజగామ = వచ్చెను.
 విభిషణుః = గదాపాణిః = గదచే అంత , విభిషణుండు, గదాపా
 తంగలవాడైః సర్వాణి = సమస్తము జేయె , వానర సైన్యంబుల నన్నింటి
 లయిన ; అనీకాని = సైన్యములను; ని నిలువరించి , వేగంబున రాముం
 ధౌపయిత్యా = నిలిపి; రాఘవః = రా ధున్నచోటికివచ్చెను.
 ముండు; యత్ర = ఎచ్చటనో; తత్ర (అ అని, తాత్పర్యము.
 ధ్యాహృతము) = అచ్చటికి; త్వరితః =

తం దృష్ట్వా త్వరితం యాంతం నీలాంజనవయోపమమ్. ౩౨

వానరా దుద్రువు స్సర్వే మన్యమానాస్తు రావణేష్

టీక॥ వానరాః = వానరులు; స త్రైయే ; దుద్రువుః = పాటిరి.
 వేఁ = అందఱును; త్వరితం = వేగము వానరులందఱు , నట్లుగదాపాణి
 గా; యాంతం = పోవుచున్న ; నీలాంజ యయివచ్చుచున్న కాటుకవలెనల్లని
 నవయోపమం = నల్లనికాటుకరాసి దేహముగలవిభిషణునింజూచి, యింద్ర
 తోఁబోలి-గల; తం = అవిభిషణుని; దృ జి త్తనితలంచి, భయంబునంబాటిరి.
 ష్ట్వా = చూచి; రావణే = ఇంద్రజిత్తును అని, తాత్పర్యము.
 గా; మన్యమానాస్తు = తలంచినవార

ఇత్యాహ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ఏకోనపంచాశస్సగళః.

ఇది, స్పష్టాథకము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండైకోనపంచాశస్సగళీక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము: ౮౦౦

స ౫౦

అపి

పంచాశసగకప్రారంభః.

అథోవాచ మహాలేఖా హరిరాజో మహాబలిః

కిమియం వ్యధితా సేనా మూఢవాతేవ నౌ జకలే. ౧

టీక॥ అథ=అంత; మహాలేఖాః = వ్యధితా=ఆకులమయినది; ఇతి(అధ్యా
అధికమయిన పరాక్రమము గలవాఁడు వ్యూతము)=అని; ఉవాచ=చెప్పెను.
ను; మహాబలిః=అధికమయినబలముగ అంత, మహాలేఖాండునుమహాబల
లవాఁడునగు; హరిరాజః = వానరుల శాలియునగువానరరాజుండు సుగ్రీవుం
కుఁడై యున్నందున సుగ్రీవుఁడు; “కిం=ఎం దు, వానరులంబూచి, “జలంబులనె
దుకు; ఇయం=ఈ; సేనా=దండు; జ దురుగాలిచేఁగొట్టఁబడిన యోడపగిదిసి
లే=జలమునందు; మూఢవాతా=విరు సేనవ్యాకులమయియున్నదేల?” అని,
ద్ధమయిన గాలిగల; నారివ=ఓడవలె; యడిగను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్య వచ స్మృత్యా వాలిపుత్రో గదోబ్రవీత్

టీక॥ సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునియొక్క; సుగ్రీవుండుచెప్పినదివిని, వాలికుమా
వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; వాలి రుండగునంగదుం, డిట్లని, చెప్పెను.
పుత్రః=వాలికుమారుండగు; అంగదః= అని, తాత్పర్యము.
అంగదుఁడు; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

న త్వం పశ్యసి రామంచ లక్ష్మణంచ మహాబలమ్. ౨

శరణాలాచితో వీరా వృథా జశరథాత్తజా

శరతత్వే మహత్తానా శయానా రుధిరోక్షితా. ౩

టీక॥ త్వం=నీవు; శరణాలాచితా=బడినవారలును; వీరా=పరాక్రమవం
బాణములనమూహములచే వ్యాపింపఁ తులును; శరతత్వే=బాణములపాన్పు

నందు; శయానా = పరుండియున్నవా	వా యేమి?
రలును; రుధిరోక్షితా = నెత్తురుజేడ	దశరథపుత్రులగుమహాత్ములు రామ
దుపంబడినవారలును; దశరథాత్మజౌ =	లక్ష్మణులిద్దఱును, దేహమంతయుఁబా
దశరథునికొడుకులునగు; రామం = రా	ణంబులుగ్రచ్చుకొని, బాణతల్పంబునం
ముని; మహాబలం = అధికమయినబలము	బరుండినెత్తుటందోఁగుచున్నారే ; నీవు
గల; లక్ష్మణంచ = లక్ష్మణుని; ఉభౌ =	చూడకున్నావా యేమి?
ఇద్దఱును ; నపశ్యసి = చూడకున్నా	అని, తాత్పర్యము.

అథాబ్రవీ ద్వానరేంద్ర సుగ్రీవః పుత్ర మంగదమ్

టీక అథ = అంత; వానరేంద్రః =	అంత, వానరరాజుండగు సుగ్రీవుం
వానరేశ్వరుండగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁ	డు, తనపుత్రుండయిన యంగదుండా
డు; పుత్రం = కొడుకైన; అంగదం =	చి, యిట్లని, చెప్పెను.
అంగదునిగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.	అని, తాత్పర్యము.

తానిమిత్ర మిదం మన్యే భవితవ్యం భయేన తు. ౪

టీక ఇదం = దీని; అనిమిత్రం = కార	ఇట్లు రామలక్ష్మణులు పడియుండు
ణముకానిదానిగా; నమన్యే = తలం	టయుఁగారణమే; ఇప్పుడుగలిగిన భ
వను, భయేనతు = మఱియొకభయము	యమునకుమఱియొక కారణము గూడ
చేతను; భవితవ్యం = ఉండుటకావలసి	నుండవలయును.
నది.	అని, తాత్పర్యము.

విషణ్ణ వదనా హ్యేతే త్యక్తప్రహరణా దిశః

ప్రపలాయంతి హరయ స్త్రాసా దుత్కుల్లలోచనాః. ౫

టీక ఏతే = ఈ; హరయః = వానరు	ణాః = విడువఁబడినయాయుధములు గ
లు; విషణ్ణవదనాః = దుఃఖమునొందిన	లవారలయి; త్రాసాత్ = భయమువల
దుఃఖములుగలవారలయి; త్యక్తప్రహర	న; ఉత్కుల్లలోచనాః = వికసించినకన్నులు

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౪౦౩

స ౫౦

గలవారలయి ; దిశః = దిక్కులను
గూచిఁ; ప్రపలాయంతిహి = పరుగె
త్తుచున్నారుగదా!

ఈవానరులు, పరమదుఃఖితులయి,

భయంబునఁగన్ములువికసింప, నాయు
ధంబులుపాటవైచి, దిక్కులకుంబరుగె
త్తుచున్నారుచూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యస్య న లజ్జంతే ససిరీక్షంతి పృథ్వతః

విప్రకర్షంతి చాన్యోన్యం పతితం లంఘయంతి చ. ౬

టీక॥ ఏతే (అధ్యాత్మము) = ఈ
వానరులు; అన్యోన్యస్య (అన్యోన్యం) =
ఒండొరులంగూచిఁ; నలజ్జంతే = సిగ్గుప
డరు. పృథ్వతః = వెనుకను; ససిరీక్షంతి =
చూడరు. అన్యోన్యం = ఒండొరులను;
విప్రకర్షంతి చ = ఈడ్చుకొనుదు ను
న్నారు. పతితం = పడినవాని ; లంఘ
యంతి చ = దాటుచున్నారును.

ఈవానరులు, ఒకరినిబాచియొకరై
ననుసిగ్గుపడక, వెనుకకుఁ దిరిగిచూడక,
శీఘ్రముగాఁబోవుటకై యొండొరుల
లాగికొనుదు, నేలంబడినవానిలంఘిం
చుదు, బాటుచున్నారు; చూడుము. అ
ని, సుగ్రీవుండంగదునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే వీరో గదాపాణి ర్విభీషణః

సుగ్రీవం వధాయామాస రాఘవంచ నిరైక్షత. ౭

టీక॥ ఏతస్మిన్నంతరే = ఈమధ్య
మునందు; వీరః = పరాక్రమశాలియు;
గదాపాణిః = గదచేతంగలవాఁడు
నగు; విభీషణః = విభీషణుఁడు; సుగ్రీ
వం = సుగ్రీవుని; వధాయామాస = అశీ
ర్వదించెను. రాఘవంచ = రాముని; ని

రైక్షత = చూచెను.
ఇంతలోపల, మహాపరాక్రమశాలి
యగువిభీషణుండుగదాపాణియై వ
చ్చి, సుగ్రీవునాశీర్వదించి, రాముంజూ
చెను. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణం తం సుగ్రీవో దృష్ట్వా వానరభీషణమ్

ఋక్షరాజం సమీపస్థం జాంబవంత మువాచహ. ౮

టిక॥ సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; తం = ("హ" అనునదిపాదపూరణార్థము.)
 ఆ; విభీషణం=విభీషణుని ; వానర భీ సుగ్రీవుండు, విభీషణుం జూచియె
 షణం=వానరులకుభయము గలిగించు వానరులట్లుభయపడు చున్నారని తెలి
 వానిఁగా; దృష్ట్వా = చూచి; సమీప సిగొని, తనచేంగటనున్న భల్లూకరా
 స్థం=సమీపముననున్న; ఋక్ష రాజం= జుండగుజాంబవంతుంజూచి , యిట్లని,
 ఎలుఁగుబంటులకుఁ బ్రభువయిన జాం చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
 బవంతుఁగూర్చి; ఉవాచ = చెప్పెను.

విభీషణోయం సంప్రాప్తో యం దృష్ట్వా వానరఃఖాః
 విద్రవంతి పరిత్రస్తా రావణాత్పజశంకయా. ౯

టిక॥ వానరఃఖాః= వానరశ్రేణియం=ఈ; విభీషణః=విభీషణుండు ;
 ఘ్నలు; యం=ఎవ్వని; దృష్ట్వా= చూ సంప్రాప్తః=వచ్చినాఁడు.
 చి; రావణాత్పజశంకయా= రావణు ఇదిగోవిభీషణుండువచ్చినాఁడు;వా
 నిగొడుకై న యింద్రజిత్తునందేహము నరవీరులు, ఇతనింజూచియె యింద్రజి
 చేత; పరిత్రస్తాః = భయపడినవారల త్తనందేహించి, భయముపడి, పరుగ
 యి; విద్రవంతి= పరుగెత్తుచున్నారో; త్తుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్ర మేతాక్ సుసంత్రస్తాక్ బహుధా విప్రధావితాక్
 పర్యవస్థాపయా ఖ్యాహి విభీషణ ముపస్థితమ్. ౧౦

టిక॥ సుసంత్రస్తాక్=మిక్కిలియు లం=విభీషణుని; ఉపస్థితం=వచ్చినవా
 భయపడినవారలును; బహుధా= పె నిఁగా; ఆఖ్యాహి=చెప్పుము.
 కులిభిధములను; విప్రధావితాక్= ప సీవు, పరమభీతులయినానానిభిధములం
 రుగెత్తుచున్నవారలునగు; ఏతాక్=ఈ బరుగెత్తుచున్న యీవానరవీరులంద
 వానరవీరులను; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; ప అను, శీఘ్రముగానిలువరించి, "విభీష
 ర్యవస్థాపయ= నిలువరింపుము. విభీష ణుండువచ్చినాఁడు. ఇంద్రజిత్తు గాఁడని

శ్రీమద్రామాయణము*యద్ధకాండము. ౮౦౫

స ౫౦

వీరలకుఁ జెప్పెను. అని, సుగ్రీవుండు, | అని, తాత్పర్యము,
జాంబవంతునితోఁజెప్పెను.

సుగ్రీవేజ్ఞేవ ముక్తస్తు జాంబవా సృక్షపాథీవః
వానరాన్ సాంత్యయామాస సన్నిరుభ్య ప్రధావతః. ౧౧

టీక॥ ఋక్షపార్థివః = ఎలుగుబండ్లు; అర్థ = అడ్డగించి; సాంత్యయామాస = ఊరి
టులకు రాజయిన; జాంబవాన్ = జాంబవంతుండు; సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచే
బంధించుట; సుగ్రీవునిచే = భల్లూకరాజుండగు జాంబవంతుం
డు; సుగ్రీవునిమాటను విని, పరుగెత్తుచు
వచ్చినంత నై; ప్రధావతః = పరుగెత్తు
చున్న; వానరాన్ = వానరులను; సన్నిరు
వాశ్వాసించెను. అని, తాత్పర్యము.

తే నివృత్తాః పునస్సర్వే వానరాస్త్యక్తసంభ్రమాః
ఋక్షరాజవచ శ్రుత్వా తంచ దృష్ట్వా విభీషణమ్. ౧౨

టీక॥ తే = ఆ; వానరాః = వానరులు; తోట్టుపాటుగలవారలయి; నివృత్తాః =
ఋక్షరాజవచః = ఎలుగుబండులకుఁ
బ్రతువయిన జాంబవంతుని మాటను ; ఆవానరులందఱును భల్లూకరాజుం
శ్రుత్వా = విని; తంచ = ఆ; విభీషణంచ = డగు జాంబవంతుని మాటను విని విభీషణు
విభీషణుఁ; దృష్ట్వా = చూచి; పునః = మ
ఱి; త్యక్తసంభ్రమాః = విడువఁబడిన వచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణస్తు రామస్య దృష్ట్వా గాత్రం శరైశ్చిత్తమ్
లక్ష్మణస్యచ ధర్మాత్మా బధూవ వ్యధితేంద్రియః. ౧౩

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మశాస్త్రభా; రామస్య = రామునియొక్కాయు; ల
పుండ్రగు; విభీషణస్తు = విభీషణుఁడును ; లక్ష్మణస్యచ = లక్ష్మణునియొక్కాయు;

౧౦౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౦

గ్రాత్రం = దేహమును; శరైః = బాణములచేత; చితం = వ్యాపింపఁబడినదానిగా; దృష్ట్యా = చూచి; వ్యధితేంద్రియః = దుఃఖితమలయినయింద్రియములుగలవాఁడు; బభూవ = అయ్యెను.

ధర్మాత్ముండగువిభీషణుండు, రామలక్ష్మణులదేహములంతయు బాణంబులుగ్రుచ్చుకొనియుండుటనుజూచి, పరమదుఃఖితుండయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

జలక్లిన్నేన హస్తేన తయో క్షేత్రే ప్రమృజ్యచ శోకసంపీడితమనా రురోద విలలాపచ. ౧౪

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆవిభీషణుండు; జలక్లిన్నేన = నీటిచేఁదడిసిన; హస్తేన = చేతిచేత; తయోః = ఆరామలక్ష్మణులయొక్క; నేత్రే = కన్నులను; ప్రమృజ్యచ = తుడిచియు; శోకసంపీడితమనాః = దుఃఖముచేతఁ బీడింపఁబడినమనస్సుగలవాఁడయి; రురోద = ఏ

డ్చెను; విలలాపచ = విలపించెను. అంత, విభీషణుండు, చేతనీళ్లు దీసికొని, యారామలక్ష్మణులకన్నులందు దీచి, పరమదుఃఖితుండై, రోదనంబు సేయుచు నీట్లని విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇమా తౌ సత్త్వసంపన్నౌ విక్రాంతౌ ప్రియసంయుగౌ ఇమా మవస్థాం గమితౌ రాక్షసైః కూటయోధిభిః. ౧౫

టీక॥ సత్త్వసంపన్నౌ = బలముతోఁ గూడినవారలును; విక్రాంతౌ = పరాక్రమముగలవారలున; ప్రియసంయుగౌ = ఇష్టమునయుద్ధముగల వారలునగు; తౌ = ఆ; ఇమా = ఈరామలక్ష్మణులు; కూటయోధిభిః = కపటముచేఁబోరునట్టి; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; ఇమాం = ఈ, అవస్థాం = అవస్థను; గమితౌ = పొం

దింపఁబడినారు. ఈరామలక్ష్మణులు, బలవంతులును బరాక్రమవంతులును యుద్ధప్రియులును అయినను, ఈరాక్షసులకపటముతోయుద్ధము సేయువారలు, కావున, నిట్టిదురవస్థంబొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౮౦౩

స ౫౦

భ్రాతః పుత్రేణ మే తేన దుష్పుత్రేణ దురాత్మనా
రాక్షస్యా జిహ్వా బుద్ధ్యా చాలితా వృణవిక్రమా. ౧౬

టీక ఋణవిక్రమా = కపటమలే	పుచ్చుటదిరి.
నిపరాక్రమముగల రామలక్ష్మణులు ;	నిపరాపటముగా యుద్ధమునఁగ
మేనాయొక్కఁ; భ్రాతః = అన్న	నట్టియీరామలక్ష్మణులను, దుమా
యొక్కఁ; పుత్రేణ = కొడుకును; దుష్పుత్రే	గుకాండును బల్లికడుపు చెఱపఁబుట్టిన
ణ = దుష్టపుత్రుండును ; దురాత్మనా =	వాండును నాయన్నకొడుకునగు నింద్ర
దుష్టబుద్ధిగలవాండునగు; తేన = ఆయి	జిత్తు, రాక్షససాధారణమయిన కటిల
ద్రజిత్తుచేత; రాక్షస్యా = రాక్షససం	బుద్ధిచే, మోసపుచ్చెను.
బంధియొన; జిహ్వా = కటిలమయి	అని, తాత్పర్యము.
న; బుద్ధ్యా = బుద్ధిచేత; చాలితా = మోస	

శరై రిమా వలం విధౌ రుధిరేణ సముక్షితౌ
వసుధాయా మిమా సుప్తా దృశ్యేతే శల్యకావివ. ౧౭

టీక ఇమా = ఈరామలక్ష్మణు	వలె ; దృశ్యేతే = చూడఁబడు చు
లు; శరైః = బాణములచేత; అలం = చ	న్నారు.
క్కఁగా; విధౌ = కొట్టఁబడినవారల	నెత్తుటం దోఁగుచు భూమింబరుం
యి; రుధిరేణ = నెత్తురుచేత; సముక్షి	డియున్న ఈరామలక్ష్మణులు , చే
తౌ = తడుపఁబడినవారలయి ; స్రుః (అ	హమంతయు బాణములు గ్రుచ్చుకొని
ధ్యాహృతము) = ఉన్నారు. ఇమా =	నిండి యుండుటంజేసి, నేలపైనిదురిం
ఈరామలక్ష్మణులు; వసుధాయాం =	చుచుండు ముండ్లపండులఁబోలెఁ జూ
భూమియందు; సుప్తా = నిదురించి	పట్టుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.
న ; శల్యకావివ = ముండ్లపండులు	

యయో విశిర్య ముపాశ్రిత్య ప్రతిష్ఠాకాంతితా మయా
తా వ్రథా చేనానాకాయ ప్రసుప్తా వ్రరువవభా. ౧౮

టీక॥ యయోః = ఎవ్వరియొక్క; దురించి నారు.
 వీర్యం = పరాక్రమమును; ఆశ్రిత్య = నేనెవ్వరిపరాక్రమంబు నాశ్రయించి ప్రతిష్ఠాబాంధవలయునని యుంటి
 ఆశ్రయించి; మయా = నాచేత; ప్రచి నో, అట్టిపురుషోత్తములగు రామల
 తిష్ఠా = ప్రతిష్ఠ; కాంక్షితా = కోరబట్టులు, నేలంబరుండి, మృ
 బడినదో; తా = అట్టి; పురుషవృథా = తిరబొందునట్లున్నాడు.
 పురుషశ్రేష్ఠులగు రామలక్ష్మణులు; ఉభా = ఇద్దఱును; దేహనాశాయ = దే
 హమునశించుటకొఱకు; పసుప్తా = స
 అని, తాత్పర్యము.

జీవ స్వద్య విపన్నోస్తీ నష్టరాజ్యమనోరథః

ప్రాప్తప్రతిజ్ఞ శ్చ రిపు స్సకామో రావణః కృతః ౧౯

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతమ) = కోకిలతోఁగూడినవాఁడును గా; కృతః = నేను; నష్టరాజ్యమనోరథః = పోయి చేయఁబడినాఁడు.
 నరాజ్యమునుదలి కోర్కెగలవాఁడనై; నాకు, రాజ్యంబునొందవలెనను
 జీవన్ = బ్రతికియున్నవాఁడనై; అ కోకిలయొం బోయినది; ఇంకబ్రతికి
 ద్య = ఇప్పుడు; విపన్నః = ఆపదనుబొం యున్న మికిలయొ నాపదగలుగును;
 దినవాఁడను; అస్తి = అగుచున్నాను. నాశత్రువు రావణుండు, తనప్రతిప
 రిపుః = శత్రువయిన; రావణః = రా ను గోకిలి నెఱచేచుకొనెను, అ
 వణుండు; ప్రాప్తప్రతిజ్ఞః = పొందఁ ని, విభీషణుండు విలపించెను.
 బడినప్రతిపదగలవాఁడును; సకామః = అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విలపమానం తం పరివ్యజ్య విభీషణమ్

సుగ్రీవ స్సత్వసంహన్తో హరి రాజో బ్రవీ దిదమ్. ౨౦

టీక॥ సత్త్వసంహన్తః = అధికమ సుగ్రీవుండు; ఏవం = ఇట్లు; విలపమా
 యననైర్యముగలవాఁడును; హరిరా నం = విలపించుచున్న; తం = అ; విభీష
 జం = వానర రాజుండునగు; సుగ్రీవః = ణం = విభీషణుని; పరివ్యజ్య = కవుఁగిలించు

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౮౦౯

స ౫౦

కొని; ఇవం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=గ్రీవుండు, ఇట్లు, విలపించుచున్న విభీషణుండుగవుఁగిలించుకొని, యిట్లు, చెప్పె ధైర్యశాలియగువానరరాజుండును. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్యం ప్రాప్యసి ధర్మజ్ఞ లంకాయాం నాత్రసంశయః
రావణ స్సహస్రత్రేణ నేహ కామ మనాప్యతే. ౨౧

టీక|| ధర్మజ్ఞ=ధర్మమునెఱింగి మం=కోరిక; నానాప్యతే= పొం నవాఁడవగు విభీషణుడా! లంకా డఁజాలఁడు.
యం=లంకాపురియందు; రాజ్యం= ధర్మజ్ఞవేత్తవగువిభీషణుడా! నీవు దొరతనమును; ప్రాప్యసి=పొందఁగల లంకారాజ్యంబునొందఁగలవు; ఈవివ వు. అత్ర=ఈవిషయమునందు; సంశ యమునందుసందేహములేదు; రావ యిః=సందేహము; న=లేదు. ఇహ= ణుండును అతని కొడుకును, గృతకృ ఇప్పుడు; రావణః=రావణుండు; వు త్యలుకాఁజాలరు. అని, తాత్పర్యము.
తే|| సహ = కొడుకుతోఁగూడ; కా

స రుజాపీడితా వేతా వుభౌ రాఘవలక్ష్మణౌ
త్యక్త్వా మోహం వధిష్యే తే సగణం రావణం రణే. ౨౨

టీక|| వీతౌ=ఈ; రాఘవలక్ష్మణౌ= బంపఁగలరు.
రామలక్ష్మణులు; ఉభౌ=ఇద్దఱును; రు ఈరామలక్ష్మణులకుదీనివలనఁబా జాపీడితౌ=రోగముచేఁ బీడింపఁబడిన ణహనిగలుగదు; వీరలు, మూర్ఖు వారలు; న=కారు. మోహం=మూర్ఖ డేటి, యుద్ధంబునరాక్షససమేతంబు ను; త్యక్త్వా=విడిచి; రణే = యుద్ధము గారావణునివధింపఁగలరు. అని, సుగ్రీ నందు; సగణం= సమూహముతోఁగూ వుండువిభీషణునితోఁజెప్పెను.
డిన; రావణం=రావణుని; వధిష్యే= అని, తాత్పర్యము.

తమేవం సాంత్వయిత్వాతు సమాశ్వాస్యత రాక్షసమ్

సుషేణం శ్వశురం పాశ్వేణ సుగ్రీవస్త మువాచహ. ౨౩

టిక॥ సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు; తం =	చ = చెప్పెను “హ” అనునది పాదపూ
అ; రాక్షసం = రాక్షసుడైన విభీషణు	రశాఢకము.
ని; వీవం = ఇట్లు; సాంత్యయిత్వాతు =	సుగ్రీవుండు, ఇట్లు విభీషణుని మృ
ఊటడించెయు; సమాశ్వాశ్యతు = అ	దువచనంబులనాశ్వాసించి, తనసమీ
శ్వాసించెయు; పాశ్వేణ = ప్రక్కను;	పంబుననున్న మామనుసుషేణుంజూచి,
శ్వశురం = మామయగు; తం = అ; సు	యిట్లు, చెప్పెను- అని, తాత్పర్యము.
షేణం = సుషేణునిగూచి; ఉవా	

సహ శూరై హాఠిగః శ్రై లభ్యసంజ్ఞా వరిండమా

గచ్ఛత్వం భ్రాతరాగృహ్య కిషిరంధాం రామలక్ష్మణౌ. ౨౪

టిక॥ త్వం = నీవు; శూరైః = యు	ధాం = కిషిరంధనుగూచి; గచ్ఛ-
ధమునందుభయములేనట్టి; హరిగః శ్రై	పామ్ము.
స్వహ = వానరసమూహములతోఁగూ	నీవు, శత్రువులనడంగఁద్రొక్కరింజూ
డ; లభ్యసంజ్ఞా = పొందఁబడిన తెలివిగల;	లిసయీ రామలక్ష్మణులమార్చదేటిన
అరి. దమా = శత్రువులనడంగఁద్రొక్క	డిదపవీరలందీసికొని, శూరులగువానర
నట్టి; భ్రాతరా = అన్నదమ్ములగు; రా	వీరుల కొందఱితోఁగూడఁగి కిషిరంధకు
మలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను; గృ	హమ్ము. అని, తాత్పర్యము.
హ్య (గృహీత్వా) = తీసికొని; కిషిరం	

అహంతు రావణం హత్వా సహభ్రత్రం సంబాధవమ్

మైథిలీ హానయిష్యామి శక్రో నష్టామివ శ్రియమ్. ౨౫

టిక॥ అహంతు = నేనుమాత్రము;	లతోఁగూడినవాఁడునగు; రావణం =
సహభ్రత్రం = కొడుకులతోఁ గూడి	రావణుని; హత్వా = చంపి; మైథిలీం =
నవాఁడును; సంబాధవం = బంధువు	నీతాదేవిని; శక్రః = ఇంద్రుఁడు; న

శ్రీ మద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౮౦౦

స ౫౦

<p>ప్రాం=బోయిన; శ్రియవివ = రాజ్య లక్ష్మీనివలె; అనయిష్యామి = తెచ్చె దను.</p>	<p>రావణుఁడధించి, దేవేంద్రుండునశించినరాజ్యలక్ష్మింబోలె, నీతాదేవిఁజెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

నేను, బుత్రబంధుసమేతంబుగా

శ్రుత్యైత ద్వానరేంద్రస్య సుషేణో వాక్య మబ్రవీత్

<p>టిక సుషేణః = సుషేణుఁడు; వానరేంద్రస్య = వానరనాథుండగుసు గ్రీవునియొక్క; వీతత్ = ఈమాటను; శ్రుత్వా=విని; వాక్యం = మాటను; అ</p>	<p>బ్రవీత్ = చెప్పెను. సుషేణుండు వానరరాజుండగు సు గ్రీవుండు చెప్పినమాటను విని, యిట్లు నిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

దైవాసురం మహద్భక్త మనుభూతం సుదారుణమ్. ౨౬

<p>టిక దైవాసురం = దేవాసురసం బంధియును; సుదారుణం = మిక్కిలి యభయంకరమగు; మహత్ = గొ ప్పదగు; యుద్ధం=యుద్ధము; మయా (అధ్యాహృతము)= నాజేత; అనుభూ</p>	<p>తం=అనుభవించుటదీనిది. మున్నమహాభయంకరమగు దేవా సుర యుద్ధంబును నేను జూచియున్నా ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తదా స్త్వ దానవా దేవాః శరసంస్పృశకోవిదాః

నజఘ్నుశ్చస్త్రనిరుష శృదయంతో ముహుర్ముహుః. ౨౭

<p>టిక తదా=అప్పుడు (“స్త్ర” అను నదిపాదపూర్వకాథము); శరసంస్ప శ్శకోవిదాః=బాణములప్రయోగించు టయందుఁబండితులును; శస్త్రనిరుషః అయుద్ధములయందుఁబండితులునగు;</p>	<p>దానవాః=దానవులు; ముహుర్ముః హుః=మాటిమాటికి; ఛాదయంతః= కప్పుడు; దేవాః=దేవతలను; నజఘ్నుః= కొట్టిరి. అప్పుడు, బాణములప్రయోగించు</p>
---	--

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౦

టయందుఁబండితులును, ఆయుధవిద్యా దేవతలను జక్కఁగాఁ బ్రహరించిరి.
తుశలులునగు నసురులు, మాయ చేసి, అని, తాత్పర్యము.

తా నాతా న్నష్టసంక్షాంశ్చ పరాసూంశ్చ బృహస్పతిః
విద్యాభి మంత్రయక్తాభి రోషధీభి శ్చికిత్సతి. ౨౮

టీక॥ బృహస్పతిః=బృహస్పతి; అ కల చేతను; చికిత్సతి=చికిత్స చేసెను.
తా=క=పీడితులును; నష్టసంక్షాంశ్చ= అట్లు దేవతలు, కొండలు బాగుపడితు
పోయిన తెలివిగలవారలును; పరాసూం శ్చ=బ్రాహ్మణములనుగొండలు
గ్న=పోయిన ప్రాణములుగల వారలును మృతులునై యుండ, బృహస్పతిమృత
గు; తా=క=ఆ దేవతలను; మంత్రయక్తాభిః=సంజీవమున్నగు విద్యల చేతను మూలిక
విద్యాభిః=మంత్రములతోఁగూడిన; విద్యా ల చేతను వారిలకుఁజికిత్స చేసెను.
భిః=విద్యల చేతను; రోషధీభిశ్చ=మూలి అని, తాత్పర్యము.

తా న్యౌషధాన్యా నయితుం క్షీరోదం యాంతు సాగరమ్
జవేన వానరా శ్శీఘ్రం సంపాతిపనసాదయః. ౨౯

టీక॥ సంపాతిపనసాదయః= సం సాగరం=సముద్రమును గూచి; యాం
పాతియుఁబనసుండును మొదలు గాఁగ తు=పోవుదురు గాక.
ల; వానరాః=వానరులు; జవేన=వేగ ఆయావధంబులం దెచ్చుటకై, సం
ముచేత; శీఘ్రం=శీఘ్రము గా; తాని= పాతియుఁబనసుండును మున్నగువాని
ఆ; ఔషధాని=ఔషధములను; ఆం రులు, వేగంబున క్షీరసముద్రంబునకుఁ
యితుం(ఆనేతుం)= తోడ్పొందివచ్చు నోవుదురు గాక. అని, తాత్పర్యము.
టకు; క్షీరోదం=పాలెజలము గాఁగల;

హరయస్తు విజానంతి పార్వతీ స్తా మహాకావధీః

టీక॥ హరయస్తు= వానరులుమాట్టిన; తాః=ఆ; మహాకావధీః = మహా
క్రమ; పార్వతీః = కొండలందుఁబు మూలికలను; విజానంతి=ఎఱుంగుదురు.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౮౧౩

స ౫౦

వానరులకుమాత్రము, పవకతం దెలియును. అని, తాత్పర్యము.
బులి నుండునట్టి యామహాపథులు

సంజీవకరణేం దివ్యాం విశల్క్యాం దేవమితామ్. ౩౦

టిక దివ్యాం = స్వగళమునందుఁ	గాక.
బుట్టిన; సంజీవకరణేం = సంజీవకర	దేవతలచే నమింపబడినవగు సం
ణియనుమూలికను; దేవనిమితాం =	జీవకరణి విశల్కరణి యనునీరెండు
దేవతల దేనిమింపబడిన; విశల్క్యాం =	మూలికలందేవలయును.
విశల్కరణియనుమూలికను; ఆనయం	అని, తాత్పర్యము.
టు (అధ్యాహృతము) = తెత్తురు	

చంద్రశ్చ నామద్రోణశ్చ క్షీరోదే సాగరోత్తమే
అమృతం యత్ర మథితం తత్ర తే పరమావధీ. ౩౧

టిక సాగరోత్తమే = సముద్రశ్రేష్ఠ	యు విశల్కకరణియు; స్త్రీ(అధ్యాహృ
మగు; క్షీరోదే = క్షీరసముద్రమునందు;	తము) = ఉన్నవి.
యత్ర = ఎచ్చట; అమృతం = అమృతము;	సముద్రశ్రేష్ఠమగు క్షీరసముద్రము
మథితం = చిలుకఁబడినదో; తత్ర (అ	నందు, మున్నుదేవతలమృతము మథించి
ధ్యాహృతము) = ఎచ్చట; చంద్రశ్చ =	నస్థలంబునఁ, చంద్రపర్వతమనియు ద్రో
చంద్రపర్వత మనియు; ద్రోణశ్చనా	ణపర్వతమనియు రెండుపర్వతంబులు
మ = ద్రోణపర్వతమనియు; స్త్రీ(అధ్యా	న్నవి; ఆపర్వతములందు, సంజీవకరణి
హృతము) = కలవు. తత్ర = ఆపర్వతము	యు విశల్కకరణియుననునామహాప
లందు; తే = ఆ; పరమావధీ = ఉత్తమ	థులున్నవి.
ములగుమూలిక లయిన సంజీవ కరణి	అని, తాత్పర్యము.

తే తత్ర నిహితే దేవైః పర్వతే పరమావధీ

టిక॥ తే=ఆ; పరమావధి=ఉత్తరముమయిన మూలికలగుసం
మములయినయోషధులు; తత్ర=ఆచార్యుని జీవకరణియువిశ్ల్యకరణియునాచంద్ర
ద్రవోణిపర్వతములయందు; దేవైః=ద్రోణిపర్వతములయందు, దేవతల
దేవతలచేత; సిహితే=ఉంచబడినవి. జేసుంచబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

అయం వాయుసుతో రాజ్ హనుమాంస్తత్ర గచ్ఛతుః ౩౨

టిక॥ రాజ్=వానరరాజుండవ వాయుదేవునికుమారుండగు హనుమం
గుస గ్రీవుడా! వాయుసుతః=వాయు తుని, నాచంద్రద్రోణి పర్వతంబులయొ
కుమారుండగు; అయం=ఈ; హను ద్దకుంబంబ్రము. అని, సుషేఖండు, సు
మా=హనుమంతుండు; తత్ర=అచ్చ గ్రీవునితోఁజెప్పెను.
టికీ; గచ్ఛతుః=పోవునుగాక. అని, తాత్పర్యము.
వానరరాజుండవగు సుగ్రీవుడా!

ఏతస్మిన్నంతరే వాయు మేఘాంశ్చాపి సవిద్యుతః
పర్యస్య సాగరే తోయం కంపయన్నివ మేదిసిమ్. ౩౩

టిక॥ ఏతస్మిన్నంతరే = ఈమధ్య ధ్యాహృతము)=వీచెను.
మునందు; వాయుః=గాలి; సవిద్యుతః= ఇంతలో, మెఱులతోఁగూడమే
మెఱులతోఁగూడిన; మేఘాంశ్చాపి= ఘంటలనెగురఁగొట్టుచు, సముద్రజలం
మేఘములను; సాగరే=సముద్రమునం బులంగలంచుచు భూమింగదలించునట్లు
దు; తోయం=జలమును; పర్యస్య = పెనుగాలియొకటివీచెను.
త్రప్తి; మేదిసిమ్= భూమిని; కంపయన్నివ= అని, తాత్పర్యము.
న్నవ=కదలించునదివలె; వవా= (అ

మహతా పక్షవాతేన సర్వే ద్వీపమహాద్రుమాః
నిపేతు క్షృగ్నవిటపా స్సమాలా లవణాంభసి. ౩౪

టిక॥ ద్వీపమహాద్రుమాః = ద్వీపమునందలి పెద్దవృక్షములు; సర్వా=

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౮౧౫

స ౫౦

అన్నియు; మహతా = గొప్పదగు; పక్షవాతేన = తొక్కలగాలిచేత; భగ్నవిటపాః = విడిగినకొమ్మలుగలవై; సమాలాః = క్షేల్లతోఁగూడినవై; లవణాంభసి = ఉప్పుసముద్రమునందు; హిమేతః = పడినవి.

లంకా ద్వీపమునందలి మహావృక్షములన్నియుఁ , బక్షవాతంబునఁ గొమ్మలువిడిగి , క్షేల్లతోఁగూడ సముద్రంబునం బడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

అథవక్ పన్నగా శ్రుస్తా భోగిన తత్రవాసిః

శీఘ్రం సర్వాణి యదాంసి జన్తుశ్చ లవణాణావహః. ౩౫

టీక॥ తత్రవాసిః = ఆసముద్రమునందుండునట్టి; భోగినః = ప్రశస్తమయినశరీరములుగల ; పన్నగాః = సహజములు; త్రస్తాః = భయపడినవి; అథవక్ = అయినవి. సవాణి = సమస్తములయిన; యదాంసి = జలజంతువులును; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా;

లవణాణావహం = ఉప్పుసముద్రమున; జన్తుః = పొందినవి.

ఆసముద్రంబున నుండునట్టి సహజములన్నియు భయంబునొందినవి ; జలజంతవు లన్నియు భయంబునొంది సముద్రములోనికింజొచ్చినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తతో మహూతాః కరుడం వై నతేయం మహాబలమ్

వానరా దదృశు స్సర్వే జ్వలంత మివ పావః. ౩౬

టీక॥ తతో = అంత ; మహూతాః = స్వల్పకాలంబువలన ; వానరాః = వానరులు; సర్వే = అందఱును; వై నతేయం = వినతకొడుకును; మహాబలం = అధికమయినబలముగలవాఁడును; జ్వలంతం = మండుచున్న ; పావకమివ (స్థితం) = అగ్ని హోత్రుఁడువలెనున్నవాఁ

డునగు; కరుడం = గరుత్మంతుని ; దదృశుః = చూచిరి.

అంత, మఱికొంత సేపునకు, వానరులందఱు, మహాబలంబునుజ్వలించుచున్నయగ్నికైవడిఁజేరిల్లుచున్నవాఁడునగు గరుత్మంతునింబొడగనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపచంద్ర టీకాతాత్పర్యసహితము:

స ౫౦

త మాగత మభిప్రేక్ష్య నాగా స్తే విప్రదుద్రావుః
యై స్తా సత్పురుషా బద్ధా శరభూతై మహాబలౌ. ౩౩

టిక॥ శరభూతైః = బాణములయి	దుద్రావుః = పాతినవి.
స; యైః = ఏసంపములచేత ; మహాబ	ఇంద్రజిత్తు బాణరూపము లయిన
తౌ = అధికమయినబలముగల; తౌ = ఆ;	యేసంపములచే మహాబలశాలులగు
సత్పురుషా = రామలక్ష్మణులు; బద్ధౌ =	రామలక్ష్మణులనుబంధించెనో, ఆసర్ప
బంధింపఁబడిచారో; తే = ఆ; నాగాః =	ములన్నియు, గరుత్మంతుండువచ్చుటం
సంపములు; ఆగతం = వచ్చిన; తం = ఆ	టాచి, భయంబునందాతినవి.
గరుత్మంతుని; అభిప్రేక్ష్య = చూచి; విప్ర	అని, తాత్పర్యము.

తత స్సుపణః కాకుత్స్థా దృష్ట్వా ప్రత్యభినందితః
విమమశ్శేచ పాణిభ్యాం ముఖే చంద్రసమప్రభే. ౩౪

టిక॥ తతః = అంత; సుపణః = గ	తడవెను.
రుత్మంతుడు; కాకుత్స్థా = రామలక్ష్మ	అంత, గరుత్మంతుండు, రామల
ణులను; దృష్ట్వా = చూచి ; ప్రత్యభినం	క్ష్మణులంజూచి, వారలచేఁబూజితం
దితః = పూజింపఁబడినవాడై ; పాణి	దై, తనరెండుచేతులతోను, జంద్రబిం
భ్యాం = చేతులచేత; చంద్రసమప్రభే =	బసమానంబులగువారలముఖంబులంద
చంద్రునితోసమానమయినకాంతిగల ;	డవెను. అని, తాత్పర్యము.
ముఖే = ముఖములను; విమమశ్శేచ =	

వైసతేయేన సంస్పృష్టా స్తయో స్సంరురుహు ర్వృక్షాః
సువశేషత తనూ స్నిగ్ధే తయో రాశు బధూవతుః. ౩౫

టిక॥ తయోః = ఆరామలక్ష్మణు	హుః = మొలిచినవి, సరియైనవ
లయొక్క; వ్రతాః = గాయములు;	నుట. తయోః = ఆరామలక్ష్మణులయొ
వైసతేయేన = గరుత్మంతునిచేత ; సం	క్క; తనూచ = చేహములును ; ఆశు =
స్పృష్టాః = తాఁకఁబడినవై; సంరురు	శీఘ్రముగా; సువశేషత = మంచిరంగు

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౧౩

స ౫౦

గలవియు;స్నిగ్ధే = ననునైనవియు ;
బహువతుః=అయ్యెను.

గరుత్మంతుండు , హస్తంబులం
దడవుటచే , నారామలక్ష్మణులచేహ

మనందలి గాయములన్నియు మాసి
పవి ; వారలచేహములును , శీఘ్రం
బున,మంచిరంగుగలవియు స్నిగ్ధంబులు
నయినవి. అని,తాత్పర్యము.

తేజో వీర్యం బలం చౌజ ఉత్సాహశ్చ మహాగుణః
ప్రదగ్ధనంచ బుద్ధిశ్చ స్త్రుతిశ్చ ద్విగుణం తయోః. ౮౦

టీక||తయోః = ఆరామలక్ష్మణుల
యొక్క;తేజః = పరులనోడించుశక్తి
య;వీర్యం=పరాక్రమమును;బలంచ=
బలమును;ఓజశ్చ=కాంతియు; మహాగు
ణః=అధికమయినగుణముగల ; ఉత్సా
హశ్చ=ఉత్సాహమును;ప్రదగ్ధనంచ=
సూక్ష్మైర్థకమునుబొందుశక్తియు ; బు
ద్ధిశ్చ = విచేకమును;స్త్రుతిశ్చ=జ్ఞప్తియు
ను; సర్వం(అధ్యాహృతము) = అంత
యు; ద్విగుణం=రెండింతలు;అసీత్(అ
సీత్(అధ్యాహృతము)-అయినది.

అంత, నారామలక్ష్మణులకు, చే

ఒప్పునుబరాక్రమంబును బలంబునుగాం
తయను తానహంబును సూక్ష్మైర్థకపరి
జ్ఞానంబునుబుద్ధియుస్త్రుతియు,మున్ను
న్నదానికన్నరెండింతలయినవి.

అని,తాత్పర్యము.

ఈశ్లోకంబున , “ప్రదశ్చనంచబు
ద్ధిశ్చ” అనుస్థలంబుననుండునట్టి,“ధి”అ
నునక్షరముచే, గాయప్రపదునేడవయ
క్షరమగ్రహింపఁబడినది.పదియాలువే
లశ్లోకంబులయినవి. ఇంకఁబదునేడవ
శ్లోకసహస్రంబారంభింపఁబడినది.

తా పుష్టాప్య మహావీర్యా గరుడో వానవోపమా
ఉభౌ తౌ సస్వజే హృష్టౌ రామ శ్చైవ మువాచ హ. ౮౧

టీక|| గరుడః=గరుత్మంతుండు; మ
హావీర్యా= అధికమయినపరాక్రమము
గలవారలును; వానవోపమా=ఇంద్రు
నితోఁబోలి-గలవారలునగు; తౌ=ఆ

రామలక్ష్మణులను;ఉష్టాప్య=లేపి;హృ
ష్టౌ=సంతసించిన; తౌ=ఆరామలక్ష్మ
ణులను; ఉభౌ=ఇద్దఱును ; సస్వజే=క
వుఁగిలించికొనెను. రామశ్చ=రాముం

దును ; ఏనం = ఈ గరుత్తంతుని గూఁచి; మలత్తులును లేవనెత్తి, పరమసం
ఉవాచ = చెప్పెను ("హ" అనునది పా తుష్టులయినను వారిలం గవుఁగిలి
దపూరణార్థము). చుకొనెను; అంత, రాముండు, గరు
గరుత్తంతుండు, మహాపరాక్రమశా త్తంతుఁడౌచి, యిట్లని, చెప్పెను.
లులును చేపేంద్రసమానులునగు నారా అని, తాత్పర్యము.

భవత్ప్రసాదా ద్వ్యసనం రావణప్రభవం మహత్
ఆవా మిహ వ్యతిక్రాంతౌ పూర్వవ ద్భవనౌ కృతౌ. ౪౨

టీక॥ ఆవాం = మేము; భవత్ప్రయినబలముగలవారలమును; కృతౌ = చే
సాదాత్ = నీయునుగ్రహము వలన; యిఁబడినాము.
రావణప్రభవం = ఇంద్రజిత్తుకారణ మీయునుగ్రహించున, మాకిప్పుడిం
ముగాఁగల; మహత్ = గొప్పదగు; ద్రజిత్తువలనం గలిగిన మహావ్యసనంబు
వ్యసనం = కష్టమును; భవ = భిష్నుడు; గడచినది ; మఱియుమునుపటివలె బ
వ్యతిక్రాంతౌ = కడచినాము. పూర్వ లవంతులమునైతిమి. అని, తాత్పర్యము.
వత్ = మున్నువలె; బలిసౌ = అధికిష్ట

యథా తాతం దశరథం యథాజం చ పితామహమ్
తథా భవంత మాసాద్య హృదయం మే ప్రసీదతి. ౪౩

టీక॥ తాతం = తండ్రీయగు; దశ మే = నాయొక్క; హృదయం = మన
రథం = దశరథుని; ఆసాద్య (అధ్యా స్తు; ప్రసీదతి = ప్రసన్నమగుచున్నది.
హృతము) = పొంది; యథా = ఎట్లో; నాతండ్రీయగు దశరథ మహారా
పితామహం = తాతయగు ; అజంబ = జను నాతాతయగు నజమహారాజును
అజని; ఆసాద్య (అధ్యాహృతము) = జూచినట్లు, నిన్నుజూడఁగా, నా
పొంది; యథా = ఎట్లో; భవంతం = ని మనస్సు మిగిలి-లియుఁ బ్రసన్నమగుచు
న్ను; ఆసాద్య = పొంది; తథా = అట్లు; న్నది. అని, తాత్పర్యము.

కో భవా రూపసంపన్నో దివ్యద్రగనులేపః

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

అంక

స ౫౦

వసానో విరశే వస్త్రే దివ్యాభరణఘాషితః. ౪౩

టిక॥ రూపసంపన్నః = రూపము
తోగూడినవాఁడవును ; దివ్యస్రగను
లేపనః = శ్రేష్ఠములయినబుష్పమాలి
కలును మైశ్రాంతయు గలవాఁడవును;
విరశే = నిమగ్నములయిన; వస్త్రే =
వస్త్రములను; వసానః = కట్టుకొన్న
వాఁడవును ; దివ్యాభరణఘాషితః =
శ్రేష్ఠములయినయాభరణములచే నలం
కరింపఁబడినవాఁడవునగు ; భవాః =
నీవు; కః = ఎవ్వఁడవు?

రూపవంతుండవైదివ్యంబులగు శు
ష్పమాలికలు దాల్చి సుగంధానలే
నంబుఁ బూసికొని , నిమగ్నంబుల
వస్త్రంబులంగట్టుకొని, దివ్యాభరణ
బలుధరించి, చూపరులకెంతయు నా
శ్చర్యంబు గలిగించుచున్నావు ; నీచె
వ్వండవు ? అని , రాముండు గరు
త్తంతునితోఁగెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

త మువాచ మహాశేఖా వై నతేయో మహాబలః

పతత్రిరాజః ప్రితాత్మా హవఃపర్యాకులేక్షణః. ౪౪

టిక॥ మహాశేఖాః = అధికమయిన
కాంతిగలవాఁడును; మహాబలః = అధిక
మయినబలముగలవాఁడును; పతత్రిరా
జః = పక్షులకుఁ బ్రభుండునగు; వై నతే
యః = గరుత్మంతుండు; ప్రితాత్మా = సం
తసించినమనస్సుగలవాఁడై; హవఃప
ర్యాకులేక్షణః = సంతోషంబునంగలంగి

నకన్నులుగలవాఁడై; తం = ఆ రాముని
గూచిక; ఉవాచ = చెప్పెను.
మహాశేఖండును మహాబలాండునగు
పక్షి, రాజుఁడైనగరుత్మంతుండు , రా
ముంబాచి, పరమసంతోషుండై, నీవు
నానందబాష్పంబులు గల అనిట్లని, చెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

అహం సఖా తే కాకుత్స్థస్త్రియః ప్రాణో బహిశ్చరః

గరుత్మా నిహ సంప్రాప్తో యువాభ్యాం సాహ్యకారణాత్. ౪౬

టిక॥ కాకుత్స్థః = రాముఁడా ! అహం = నేను; తే = నీయొక్క; సఖా = స్నే

హితుండను. ప్రియః=ఇష్టుండను. బహి
శ్చరః=బయటదిరుగునట్టి; ప్రాణః=
పాణిమును; గరుత్మాక=గరుత్మంతుం
డను; యువాధ్యాయం=మీకొఱకు ; సా
హ్యకారణాత్=సాహాయ్యమునమిత్ర
మయి, సంప్రాప్తః=వచ్చినాను.

రామఁడా! నేనునీకు స్నేహితుండ
నుబ్రయుండను బహిశ్చరంబగుప్రాణం
బువంటినాండను ; నాపేరు గరుత్మం
తుండందురు ; మీకు సాహాయ్యంబు సే
యుటకై యిచ్చటికివచ్చినాను.
అని, తాత్పర్యము.

అసురావా మహావీర్యా దానవా వా మహాబలాః
సురాశ్చాపి సగంధర్వాః పురస్కృత్య శరక్రతుమ్. ౪౭
నేమం మోక్షయితుం శక్తా శ్వరబంధం సుదారుణమ్
మాయా బలా దింద్రజితౌ నిమిత్తం క్రూరకర్మణా. ౪౮

టిక॥ మహావీర్యాః=అధికమయినప
రాక్రమముగల; అసురావా=అసురులు
గాని; మహాబలాః=అధికమయినబలము
గల; దానవావా=దానవులుగాని; శర
క్రతుం=దేవేంద్రుని; పురస్కృత్య=ము
న్నిడికొని; సగంధర్వాః=గంధర్వులతో
గూడిన ; సురాశ్చాపి=దేవతలునుగా
ని; క్రూరకర్మణా=క్రూరమయిన కా
ర్యముగల; ఇంద్రజితౌ=ఇంద్రజిత్తుచే
త; మాయాబలాత్=మాయాబలమువ
లన; నిమిత్తం=నిమిత్తంపఁబడినదియు;
సుదారుణం= మిక్కిలియు భయంకర

మునగు; ఇమం=ఈ; శ్వరబంధం = బా
ణబంధమును; మోక్షయితుం= విడిపిం
చుటకు; నశక్తాః= చాలినవారలుకారు.
క్రూర కర్మణాండగు ఇంద్రజిత్తుచే
నిమిత్తంపఁబడిన మహా భయంకరం బ
యిన యాదాణపాశంబుల విడిపించు
టకు, మహా పరాక్రమశాలులగు నసు
రులచేఁగాని మహాబలశాలులగు దాన
వులచేఁగాని, మహేంద్ర సహితులగు
దేవగంధర్వులచేఁగాని, యలవిగాదు.
అని, తాత్పర్యము.

ఏతే నాగాః కాద్రవేయాస్తీక్ష్ణదంష్ట్రా విమోల్బణాః
రక్షోమాయాప్రభావేన శరా ధూత్వా త్వదాత్రితాః. ౪౯

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౮౩౧

స ౫౦

టీక॥ ఏతే-ఇవి; శీఘ్రదంష్ట్రాః = రాః=బాణములుగా; భూత్వా = అ
కలకలయినకోటలుగలవియ; విదోయి; శ్వదాశ్రితాః=నిన్నుబొందినవి.
ల్పణాః=విషముచేసతిశయించినవియు ఇవి, శీఘ్రదంష్ట్రములును మహావి
సగు; కాద్రవేయాః= కద్రువుకొడుకు పములునగుకద్రువుకుఁబట్టినసహము
లగు; నాగాః= సహములు; రక్షోమాలు; ఇంద్రజిత్తుమాయాప్రభావంబునం
యాప్రభావేన= రాక్షసుండగునింద్రజి సేసి, బాణమాపంబునొంది, నిన్నుబొం
త్తుయొక్కమాయాప్రభావముచేత; ినివి. అని, తాత్పర్యము.

సభాగ్యశ్చాసి ధర్మజ్ఞ రామ సత్యపరాక్రమ
లత్క్షణేన సహభాత్రా సమరే రిభ్రఘాతినా. ౫౦

టీక॥ ధర్మజ్ఞ=ధర్మమునెఱింగి తము)=నీవు; సభాగ్యశ్చ=భాగ్యము
నవాడవును; సత్యపరాక్రమ=ఎట్టికా తోఁగూడినవాడవును; అసి = అగు
లమునందును వ్యర్థముకాని పరాక్రమ చున్నావు.
ముగలవాడవునగు; రామ= రామఁ ధర్మజ్ఞుండవు, సత్యపరాక్రమండ
డా! సమరే=యుద్ధమునందు ; రిభ్ర వునగురామఁడా! యుద్ధంబునశత్రువు
ఘాతినా=శత్రువునుజంపునట్టి ; భా ను విధించువట్టిశత్రుముండులత్క్షణంబు
త్రా=తమ్ముడయిన; లత్క్షణేనసహ= నునీవునుభాగ్యవంతులరు, కావునమీకే
లత్క్షణునితోఁగూడ; త్వం (అధ్యాహు) మియభయములేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఇమం శ్రుత్వాతు వృత్తాంతం త్వరమాణో హ మాగతః
సహసా యవయోగ్నేహః త్సభిత్వ మనుపాలయత్. ౫౧

టీక॥ అహం=నేను; ఇమం=ఈ ; న; సభిత్వం=స్నేహితుండగుటను; అ
వృత్తాంతం = సమాచారమును; శ్రు మనుపాలయత్ = పాలించుచు ; సహ
త్వాతు=విన్నంతనె; త్వరమాణః=వేగ సా=వేగంబున; అగతః= వచ్చినాను.
రపడుచున్నవాడనై; యవయోః = నేను, ఇల్లుమీరలింద్రజిత్తుచే నాగ
మీయొక్క; స్నేహాత్=స్నేహమువల పాశంబులబంధింపఁబడియుండుటనువి

న్మంతనె, మీయందలిన్నేహంబున, మిచ్చితిని. అని, తాత్పర్యము.
త్రధమణంబేర్పడ, వేగంబుననిచ్చటికివ

మోక్షితౌద మహాఘోరా దస్తా త్సాయకబంధనాత్
అప్రమాదశ్చ కర్తవ్యో యవాభ్యాం నిత్యమేవహి. ౫౨

టీక॥ మయా(అధ్యాహృతము) = పాటులేమియు; కర్తవ్యం = చేయఁబ
నాచేత; యువాం(అధ్యాహృతము) = డవలసినది.
మీరలు; మహాఘోరాత్ = మహాభయం అట్లు, మహాభయంకరంబగునాగ
కరమయిన; అస్తాత్ = ఈ; సాయక పాశబంధంబుననుండి, మిమ్ము విడిపిం
బంధనాత్ = బాణబంధముననుండి; మో చితిని; మీరలియద్ధంబున నెంతమాత్ర
క్షీతౌద = విడిపింపఁబడినవారలును. మేనియేమటుపాటు నొందఁగూడదు.
యవాభ్యాం = మీచేత; నిత్యమేవ = ఎ అని, తాత్పర్యము.
ల్లప్పుడునే; అప్రమాదశ్చ = ఏమటు

ప్రకృత్యా రాక్షసా స్సర్వే సంగ్రామే కూటయోధినః
శూరాణాం శుద్ధభావానాం భవతా మౌజవం బలమ్. ౫౩

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; సటములేకుండుట; బలం = బలము.
వే = అందఱును; ప్రకృత్యా = స్వ రాక్షసులందఱు, యుద్ధంబునఁగ
భావముచేత; సంగ్రామే = యుద్ధము పటముగాఁబోరువారలు; వారలస్వ
నయి; కూటయోధినః = కపటముజేఁ భావమేయిది; శూరులరునునిమలము
బోరువారలు. శూరాణాం = యుద్ధ మయిన మనస్సుగలవారలునగు మీరు,
మునందుభయములేనట్టి; శుద్ధభావా ఎంతమాత్రము కపటము లేనివారలు;
నాం = పరిశుద్ధమయినహృదయము అదియేమీకుబలము. అని, తాత్పర్యము.
గల; భవతాం = మీకు; అజవం = కప

త న్మవిశ్వసితవ్యం వో రాక్షసానాం రణాజిరే
ఏతేనై వోపమానేన నిత్యం జిహ్వా హి రాక్షసాః. ౫౪

శ్రీమద్రామాయణము*యద్ధకాండము. ౮౨౩

స ౫౦

టిక॥ తతో = అందువలన; రిశాజి హి = కుటిలులుగదా!

రే = యద్ధఘామియందు ; రాక్షసా	అందువలన, మీరలు, యద్ధః
నాం = రాక్షసులవిషయమయి ; వః =	న, రాక్షసులనెంతమాత్రమునమ్మ
మీకు; నవిశ్వసితవ్యం = నమ్ముటకూ	వలదు ; ఈ దశకముచేతనే రాక్ష
డదు. ఏలేన = ఈ ; ఉపమానేనైవ =	సుల నమ్మరాదని తెలియచెప్పినది గ
నిదశకముచేతనే; నిశ్యం = ఎల్లప్పు	దా ! అని, గరుత్మంతుండు, రా
దును; రాక్షసాః = రాక్షసులు ; జిహ్వా	మునితో చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్త్వా తతో రామం సుపణ్ణ స్సమహాబలిః

పరివృజ్య సుహృత్ స్నిగ్ధ మాప్రప్టు ముపచక్రమే. ౫౫

టిక॥ సుమహాబలిః = మిక్కిలియు	వ్రుంగిలిండుకొని; ఆప్రప్టుం = పీడుకొ
నధికమయినబలముగలవాఁడును ; సు	నుటకు; ఉపచక్రమే = ఆరంభించెను.
హృత్ = స్నేహితుండునగు; సుప	మహాబలకాలియగు గరుత్మంతుం
ణ్ణః = గరుత్మంతుండు; రామం = రా	దు, రామునితో సీ ప్రకారముచెప్పి, రా
మునిగూర్చి; ఏవం = ఇట్లు ; ఉక్త్వా =	ముని సస్నేహంబుగాఁ గవ్రుంగిలిండు
చెప్పి; తతో = అంత; స్నిగ్ధం = స్నేహం	కొని, యంతఃబోయివచ్చెదననిచెప్ప
బుతోఁగూడునట్లుగా; పరివృజ్య = క	నారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

సఖే రాఘవ ధర్మజ్ఞ రిశాణౌ మపి వత్సల

అభ్యనుజ్ఞాతు మిచ్ఛామి గమిష్యామి యథా గతమ్. ౫౬

టిక॥ సఖే = చెలికాఁడవును; ధ	ర్మనుజ్ఞాతుం = అనుమతించుటకు; ఇచ్ఛా
మజ్ఞ = ధర్మమునెఱింగినవాఁడవు	మి = కోరుచున్నాను. యథాగతం = వ
ను; రిశాణౌ మపి = శత్రువులవిషయ	చ్చినట్లు ; గమిష్యామి = పోయెదను.
మయిగూడ; వత్సల = అధికప్రేమగల	నాచెలికాఁడవుధర్మంబుఁజెలిసిన
వాఁడవునగు; రాఘవ = రాముఁడా! ఆ	వాఁడవుశత్రువులయందుఁగూడనధికము

౧౨౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౦

గాఁ బ్రేమగలవాఁడవునగురాముఁడా! యను. అని, తాత్పర్యము.
నాకినుమతియొసంగుము; నేనుబోవలె

నచ కౌతూహలం కార్యం సఖత్వంప్రతి రాఘవ
కృతకమాఁ రణే వీర సఖత్వ మను వేత్స్యసి. ౫౭

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా! సఖ చెలికాఁడగుటను; అనువేత్స్యసి = తె
త్వంప్రతి = చెలిమినిగూచి; కొతూ లియఁగలవు.
హలంచ = తెలియువేడుకయు; నకా పరాక్రమశాలివగురాముఁడా! నే
ర్యం = చేయఁదగినదికాదు. వీర = ప నునీకెట్లున్నేహితుఁడవై తినినియిప్పుడ
రాక్రమశాలివగురాముఁడా! రణే = డుగవలదు; యుద్ధంబునఁగృతకృత్యం
యుద్ధమునందు; కృతకమాఁ = చేయఁ డవై నెలిమిగలిగినసంగతిం దెలిసికొనఁ
బడినకార్యముగలవాఁడవై; సఖత్వం = గలవు. అని, తాత్పర్యము.

బాలవృద్ధావశేషాంతు లంకాం కృత్వా శరోమిఁధిః
రావణంచ రిపుంహత్యా సీతాం సముపలప్స్యసే. ౫౮

టీక॥ శరోమిఁధిః = బాణపరంపర త్యాచ = చంపియు; సీతాం = సీతాజీవి
లచేత; లంకాం = లంకను; బాలవృ ని; సముపలప్స్యసే = హందఁగలవు.
ద్ధావశేషాంతు = బాలురునుముసలివా బాణపలంపరలచేలంకయందుబాల
రలునెమిగతగాఁ గలదానిఁగా; కృ వృద్ధులుమాత్రముమిగులునట్లుచేసి, శ
త్వాతు = చేసియు; రిపుం = శత్రువయి త్రుండగు రావణునివధించి, సీతంబొం
న; రావణం = రావణం = రావణుని; హ వంఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్త్యా వచనం సుపణా శ్శీఘ్రవిక్రమః
రామంచ విరుజం కృత్వా మధ్యే తేషాం వనాకసామ్. ౫౯
ప్రదక్షిణం తతః కృత్వా పరివృజ్యత వీర్యవాణ
జగామాకాశ మువిశ్య సుపణాః పవనో యథా. ౬౦

శ్రీమద్రామాయణము

సం ౨౦

౨౦౪౫ ౪౨౨

టిక॥ వీర్యవాక్ = అధికమయినప
రాక్రమముగల; శీఘ్రవిక్రమః = శీఘ్ర
మయిననడకగల; సుపణాః = గరుత్మం
తుండు; ఇత్యేవం = అనియిట్లు; వచ
నం = మాటను; ఉక్త్యా = చెప్పి; రామం
చ = రాముని; విరుజం = బాధలేనివా
నిగా; కృత్వా = చేసి; తతః = అంత;
తేషాం = ఆ; వనాకసాం = వానరుల
యొక్క; మథే = నడుమను; ప్రదక్షి
ణం = ప్రదక్షిణమును; కృత్వా = చేసి;
పరివృజ్యత = కవులగుచుకొనియు;
సుపణాః = గరుత్మంతుండు; పవనో

యథా = వాయువువలె; ఆకాశం = ఆ
కాశమును; ఆవిశ్య = ప్రవేశించి; జగా
మ = పోయెను.

మహాపరాక్రమశాలియు శీఘ్రము
న నడచువాఁడునగు గరుత్మంతుండు,
ఈప్రకారమునంజెప్పి, రామలక్ష్మణు
ల నీరోగులుగాఁజేసి, ఆవానరులన
డుమనారామలక్ష్మణులకుఁ బ్రదక్షిణం
బుగావించి, వారలం గవులగుచుకొ
ని, వాయువునంటే, నాకాశమా
గఁబునంటేయెను.
అని, తాత్పర్యము.

విరుజౌ రాఘవౌ దప్త్యా తతో వానరయూధపాః

సింహనాదాం స్తదా నేదు లాఁగూలాక్ దుధువు స్తదా. ౬౦

టిక॥ తతః = అంత; తదా = అప్పు
డు; వానరయూధపాః = వానరశ్రే
ష్టులు; విరుజౌ = రోగములేనట్టి; రా
ఘవౌ = రామలక్ష్మణులను; దృష్ట్వా =
చూచి; తదా = అప్పుడు; సింహనా
దాః = సింహనాదంబులను; నేదుః =
అబ్బించి. లాఁగూలాక్ = తోఁకల

ను; దుధువుః = విడిచించిరి
అతనప్పుడు, వానరవీరులు, రా
మలక్ష్మణులేమియు శ్రమంబులేక సుఖ
శరీరులుగా నుండుటంజూచి, పరమ
సంతోషంబున, సింహనాదంబులుసే
యుచు, లాఁగూలంబులువిడిచించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తతో భేరీ స్సహజఘ్న మృదంగం శ్చ పృథ్వాదయక్

దధ్దు శృంఖాక్ సంప్రహృష్టాః క్ష్యేత్యేత్యపి యథా పురమ్. ౬౧

టిక॥ తతః = అంత; వానరాః (అధ్యాహృతము) = వానరులు; యథాపు

రం=మునుపటివలె; సంప్రహృష్టాః=దంబులును జేసిరి.
 సంతోషించినవారలయి; భేరిః=భేరుల అంత, వానరు, లెప్పటియట్లు, సం
 లు; సమాజఘ్నః=కొట్టిరి. మృదంగాం తుష్టలయి భేరులు వాయించిరి; మృదం
 శృంగి=మృదైగలను; అనాదయి=వా గంబులను వాయించిరి; శంఖంబుల
 యించిరి. శంఖాః=శంఖములను; ద బూరించిరి; సింహనాదంబులుగావిం
 ఘ్నః=ఊడిరి. త్వేకంశ్యపి=సింహనా చిరి. అని, తాత్పర్యము.

అసౌఖ్యసౌఖ్య విక్రాంతా వానరా నగయోధినః
 ద్రుమా నుత్పాట్య వివిధాం స్థస్థ శ్శతసహస్రశః. ౬౩

టీక॥ నగయోధినః=వృక్షములచేఁ తులలతులుగా; తస్థః=నిలిచిరి.
 బోరునట్టి; వానరాః=వానరులు; వి వృక్షములం బోరునట్టి వానరులు,
 క్రాంతాః=పరాక్రమించినవారలై; పరాక్రమగవితులయి, మాటిమా
 అసౌఖ్యసౌఖ్య=భుజంబుఁజఱచి టికిభుజంబులనాస్ఫులింతుచు, నానా
 చఱచి; వివిధాః=నానావిధములయి విధంబులగువృక్షంబులంబెకలించి, వా
 నః; ద్రుమాః=వృక్షములను; ఉత్పా పింశేతనిడుకొని యుద్ధంబునకు నన్నద్ధు
 ట్య=పెల్లగించి; శతసహస్రశః=ల లయినిలిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

విస్సజంతో మహానాదాం స్త్రాసయంతో నిశాచరాః
 లంకాద్వారాణ్యపాజగ్న్య ర్యోద్ధకామాః స్థ వంగమాః. ౬౪

టీక॥ స్థవంగమాః=వానరులు; పాజగ్న్యః=పొందిరి.
 మహానాదాః=మహాధ్వనులను; వి వానరులు మహాధ్వని గలుగునట్లు
 సృజంతః=విడుచుచు; నిశాచరాః= సింహనాదంబులు సేయుచు, రాక్ష
 రాక్షసులను; త్రాసయంతః=భయ సులకు భయంబుగలిగించుచు; యు
 పఱచుచు; యోద్ధకామాః=యుద్ధం ధ్ధంబు సేయనుత్సాహంబునెలంగ, లం
 కు సేయఁగోరువారలయి; లంకాద్వారాణ్యపాజగ్న్య ర్యోద్ధకామాః=లంకాద్వారంబులనరికట్టిరి.
 రాణి=లంకాపట్టణద్వారములను; ఉ అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు భీమ స్తుములో నినాదో
బధూవ కాఖామృగయాధపానామ్
క్షయే నిదాఘస్య యథా ఘనానాం
నాద స్సుభీమో నదతాం నిశీధే. ౬

టీక॥ తతస్తు=అంతను; నిశీధే=అములః = దొమ్మిగాన =
ధారాత్రమనందు; నదతాం=అనుకుడినది.
కున్న; కాఖామృగయాధపానాం = ౧౬ ధృష్టి భ్రంబున, సిఃహ
వానరశ్రేష్ఠులయొక్క; నినాదః= ధ్వ నాదంబులు సేయుచుండు నావానరపీ
ని; నిదాఘస్య=గ్రీష్మ తుఫానులయొక్క; రులధ్వని, వక్ష తుఫానునందుగజిండు
క్షయే=నాశమునందు; ఘనానాం=షే నట్టి మేఘంబుల మహాధ్వనివలె, సతిభ
ఘమలయొక్క; సుభీమః=మిక్కిలియు యంకరంబుగా, విసవచ్చుచుండినది.
భయంకరమయిన; నాదోయథా=ధ్వ అని, తాత, ర్యము.
నివలె; భీమః=భయంకరముగాను; తా

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యద్ధకాండే, పంచాశస్సర్గాః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యద్ధకాండపంచాశసర్గటీక,
ముగిసినది.

అమ

వీ క పం చా శ స గ క ప్రా రం భః.

తేషాం సుతుములం శబ్దం వానరాణాం తరస్త్వినామ్
నదకాం రాక్షసై స్సార్థం తదా శుక్రావ రావణః. ౧

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రావణః = లియుదొమ్మియైన; శబ్దం=ధ్వని; రావణుడు; రాక్షసైస్సార్థం= రా శుశ్రావ=విన్నవ. త్సులతోఁగూడ; నదకాం= అటు అప్పుడు, బలవంతులగునావానరు చున్న; తరస్త్వినాం=అధికమయినబ లట్లుసింహనాదంబులుసేయుచుండనా లముగల; తేషాం=ఆ; వానరాణాం= ధ్వని, రావణుండును రాక్షసులునువి వానరులయొక్క; సుతుములం=మిగి- నిరి. అని, తాత్పర్యము.

స్త్రిగ్ధగంభీరనిఘోషం శ్రుత్వా స నినదం భృశమ్
సచివానాం తత స్తేషాం మధ్యే వచన మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ సః=ఆరావణుడు; భృశం= కఠి; మధ్యే=నడుమునందు; వచనం = మిగిలియు; స్త్రిగ్ధగంభీరనిఘోషం = మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను. నునుపైనదియు గంభీరమయినదియు న ఆరావణుండు, స్త్రిగ్ధంబును గంభీ గు ధ్వనిగల; నినదం= సింహనాదంబు రంబునగు నాధ్వనినివిని, మంత్రులనడు ను; శ్రుత్వా=విని; తతః=అంత ; తే మ, వారలంజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను. షాం=ఆ; సచివానాం= మంత్రులయొ అని, తాత్పర్యము.

యథా సౌ సంప్రహృష్టానాం వానరాణాం సముత్థితః

బహువానాం సుమహానాదో మేఘానామివ గజకతామ్. ౩

వ్యక్తం సుమహతీ ప్రీతి రేతేషాం నాశ్ర సంశయః

టిక॥ యథా = ఎట్లు; సంప్రహృష్టా
నాం = మిక్కిలియు సంతసించిన; బ
హునాం = పెక్కుండై గిన; వానరా
ణాం = వానరులయొక్క; ఆసా =
ఈ; సుమహానాదః = మిక్కిలియుగొ
ప్పదగు ధ్వని; గజఙ్గాం = గజింగుడు
న్న; మేఘానామివ = మేఘములయొ
క్కవలె; సముత్థితః = లేచినదో; తథా
(అధ్యాహృతము) = అట్లు; ఏతేషాం =
వీరిలకు; సమహాతీ = మిక్కిలియునధిక
మయిన; ప్రీతిః = సంతోషము; ఆసీత్

(అధ్యాహృతము) = కలిగినది. వ్య
క్తం = స్పష్టము. అత్ర = ఈవిషయము
నందు; సంశయః = సందేహము; న =
లేదు.

ఈవానరులు పెక్కుండ్రుకేరి, మ
హామేఘంబులు గజింగునట్లు, సింహ
వాదంబులు సేయుచున్నారకావున, వీ
రిలకుఁ బరమసంతోషంబుగలిగినట్లున్న
ది; ఇది స్పష్టము; ఇందుకు సందేహము
లేదు. అని, తాత్పర్యము.

తథాహి విభ్రుతై ర్నాదై శ్చుత్తుభే వరుణాలయః. ౪

టిక॥ తథాహి = అదియు క్రమవిభ్ర
తైః = పెద్దవగు; నాదైః = ధ్వనులచేత;
వరుణాలయః = సముద్రము; చుత్తుభే =
కలిగినది.

అదియు క్రమ; అమృతా ధ్వనులచే
తనె సముద్రంబును త్రోవంబు నొంది
నది; చూడఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తాతు బద్ధా శరై స్తీర్ణై ర్భ్రాతరా రామలక్ష్మణౌ
అయంచ సుమహాన్నాద శృంకాం జనయతీవ మే. ౫

టిక॥ భ్రాతరా = అన్నదమ్ములగు;
తా = ఆ; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మ
ణులును; తీర్ణైః = కఱకులయిన; శరైః =
బాణములచేత; బద్ధా = కట్టబడినారు.
అయంచ = ఈ; సుమహా = మిక్కిలియు
గొప్పదగు; నాదశృ = ధ్వనియను; శ్రా

యతే (అధ్యాహృతము) = వినఁబడుచు
న్నది. మే = నాకు; శృంకాం = సందేహ
మును; జనయతి = కలిగించుచున్నది. “ఇ
వ” అనునది వాక్యాలంకారార్థకము.
అచ్చట, వారామలక్ష్మణులును దీర్ఘ
బాణంబులబద్ధులయియున్నారు; ఈమ

హృద్వనియువిన్నవచ్చుచున్నది; కావున,
నాకుసంభేదముగానున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతత్తు వచనం చోక్త్యా మంత్రణో రాక్షసేశ్వరః
ఉవాచ వైర్యతాం నత్ర సమీపపరివర్తినః. ౬

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసుల సుగూచిః; ఉవాచ = చెప్పెను.
కుంభ్రుధుండగు రావణుండు ; మంత్ర రాక్షసరాజుండగు రావణుండు , దీ
ణః = మంత్రులనుగూచిః; ఏతత్ = ప్రకారమున మంత్రులతోఁజెప్పి , య
ఈ; వచనంతు = మాటనుమాత్రము; చ్చట సమీపంబునంగాచియుండు రా
ఉక్త్యాశు = చెప్పినంత నెఱత్ర = అచ్చ క్షసులంజూచి, యిట్లుని , యాజ్ఞాపించె
ట; సమీపపరివర్తినః = సమీపంబున ను. అని, తాత్పర్యము.
నుండునట్టి; వైర్యతాక = రాక్షసుల

జ్ఞాయతాం తూణ మేతేషాం సర్వేషాం వనచారిణామ్
శోకకాలే సముత్పన్నే హర్షకారణ ముద్ధితమ్. ౭

టీక॥ ఏతేషాం = ఈ; వనచారి గాక.
ణాం = వానరులకు; సర్వేషాం = అం ఇప్పుడుదుఃఖంబునకుఁ గాలముగా
దఱకును; శోకకాలే = దుఃఖకాలము; నుండఁగా , నీవానరులందఱు సంతో
సముత్పన్నే = పుట్టినదైయుండఁగా; వంబుతో నుండుటకుఁ గారణమేమోశీ
ఉద్ధితం = లేచిన; హర్షకారణం = ఘ్రంబురనారసిరండు . అని , రావ
సంతోషకారణము; తూణాం = శీఘ్రంబుండు రాక్షసులకాజ్ఞాపించెను.
ముగా; జ్ఞాయతాం = తెలియఁబడు అని, తాత్పర్యము.

తథోక్త ప్రేన సంభ్రాంతాః ప్రాకార మధిరుహ్య తే
దద్యుః పాలితాం సేనాం సుగ్రీవేణ మహత్తనా. ౮

టీక॥ తే = ఆ రాక్షసులు; ప్రేన = ఆ రావణునిచేత; తథా = అట్లు ; ఉక్తః =

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౮౩౧

స ౫౧

చెప్పఁబడినవారలయి; సంభ్రాంతాః =	స; వద్యతుః = చూచిరి.
తొట్టుపడినవారలయి; ప్రాకారం =	ఆరాత్యసులు, రావణున జనునిని,
హరిని; అధిరుహ్య = ఎక్కి ; మహాత్ర	సంభ్రాంతములయి, ప్రాకారంబునాగో
నా = అధికమయిన పరాక్రమముగల;	హించి, మహాత్ముండగుసుగ్రీవునిజేఁబరి
సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత; పాలితాం =	పాలితంబగువానరసేనంబాచిరి.
పాలింపఁబడిన; సేనాం = వానరసేన	అని, తాత్పర్యము.

తాచ ముక్తా సుఖారేణ శరబంధేన రాఘవా
సముత్థితా మహాభాగా విషేదుః ప్రేక్ష్య రాక్షసాః ॥

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు ; సు	ఖలను; ప్రేక్ష్య = చూచి, విషేదుః = దుః
ఖారేణ = మిక్కిలియుభయంకరమ	ఖించి
యిన; శరబంధేన = బాణబంధముచేత ;	రాక్షసులు, మహాభయంకరంబగు
ముక్తా = విడువఁబడినవారలును; సము	బాణపాశబంధంబువదలిసుఖంబున ను
త్థితా = లేచినవారలును; మహాభాగా =	న్నమహాభాగులగు రామలక్ష్మణులనుం
పూజ్యమయిన భాగ్యముగలవారలు న	జూచి, దుఃఖంబునొందెరి.
గు; తా = ఆ; రాఘవాచ = రామలక్ష్మ	అని, తాత్పర్యము.

సంత్రస్తహృదయా స్సర్వే ప్రాకారాః పరుహ్య తే
విషణ్ణవదనా ఘోరా రాక్షసేంద్రముః స్థితాః ॥

టీక॥ ఘోరాః = భయంకరుల	సేంద్రం = రాక్షసరాజుండగు రావణు
గు; తే = ఆరాక్షసులు; సర్వే = అంద	ని; ఉపస్థితాః = పొందిరి.
ఋను; సంత్రస్తహృదయాః = భయ	భయంకరాకారులగు నారాక్షసు
యనొందినమనస్సుగలవారలయి; ప్రా	లు, భయంబునొంది, ప్రాకారంబున
కారాత్ = ప్రాకారముననుండి; అవరు	నుండిదిగి, ముఖంబులు వెలవెలబోవ,
హ్య = దిగి; విషణ్ణవదనాః = దుఃఖము	రాక్షసరాజుండగు రావణునిద్దముఁబో
నొందినమనస్సుగలవారలయి; రాక్ష	యిరి. అని, తాత్పర్యము.

త దప్రియం దీనముఖా రావణస్య నిశాచరాః

కృత్స్నం నివేదయామాసు ర్యథావ ద్వాక్యకోవిదాః. ౧౧

టీక॥ వాక్యకోవిదాః=మాటలయందు బంధించితులగు; నిశాచరాః = రాక్షసులు; దీనముఖాః= దుఃఖమువొందినముఖముగలవారలయి ; తత్=ఆ; అప్రియం=అనిష్టమున; కృత్స్నం=సమస్తమున; యథావత్= యథాక్రమముగా; రావణస్య=రావణునకు; నివేద	దయామాసుః=చెప్పిరి. మాటలయందుబంధించితులగునారాక్షసులు, అట్లు రామలక్ష్మణులునాగపాశబంధము క్తులయియుండు సమాచారమునంతయు, రావణునకుఁ చెప్పిరి. అ; తాత్పర్యము.
--	---

యా తా విండ్రజితా యుద్ధే భ్రాతరా రామలక్ష్మణౌ

నిబద్ధా శరబంధేన నివృత్తంపథుజౌ కృతౌ. ౧౨

విముక్తా శరబంధన తా దృశ్యేతే రణాజితే

పాశానివ గజౌ ధిత్వా గజేంద్రసమవిక్రమా. ౧౩

టీక॥ యా=ఏ; భ్రాతరా = అన్నదమ్ములయిన; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు; యుద్ధే= యుద్ధమునందు; ఇండ్రజితా=ఇండ్రజిత్తుచేత ; శరబంధేన=బాణబంధముచేత; నిబద్ధా = కట్టబడిన వారలయి ; నివృత్తంపథుజౌ= కదలనిఘటములుగలవారలుగా; కృతౌ=చేయఁబడినారౌ; గజేంద్రసమవిక్రమా= గజశ్రేష్ఠములతో సమానమైన పరాక్రమముగల; తా=ఆ రామలక్ష్మణులు; రణాజితే=యుద్ధధూమియందు; శరబంధేన=బాణబంధముచేత; విముక్తా = విడువఁబడినవారలయి ; పాశాక=త్రాళ్లను; ధిత్వా = తెంపుకొని; సింహితౌ(అధ్యాపృతము) = ఉన్న; గజానివ=ఏనుగులువలె; దృశ్యేతే=చూడఁబడుచున్నారు.	ఇండ్రజిత్తు, ఎవ్వరిని, యుద్ధంబున నాగపాశంబులబంధించి, ఇటునటుఁజేతులఁ గదలింపఁజాలనట్లుగావించినాడో, యారామలక్ష్మణులిప్పుడు ఆనాగపాశబంధంబుల వదలించుకొని, కట్టుత్రాళ్లందెంచుకొన్న మహత్తులనుంగుల పగిది , యుద్ధధూమి యందు
--	--

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౮౩౩

స ౫౧

వెలుంగుచున్నారు. అని, రాక్షసులు రావణునితోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

తచ్చుత్సావచనం తేషా రాక్షసేంద్రో మహాబలిః
చింతాశోకసమాక్రాంతో వివర్ణవదనో బ్రవీత్. ౧౪

టీక॥ మహాబలిః = అధికమయినబలముగల; రాక్షసేంద్రః = రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు; తేషా = ఆ రాక్షసులయొక్క; తత్ = ఆ; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; చింతాశోకసమాక్రాంతః = చింతచేతను దుఃఖముచేతను ఆక్రమించబడినవాడై; వివర్ణవదనః = వెలవెలబోయినముఖముగలవాడై; బ్రవీత్ = చెప్పెను.	మహాబలశాలియగు రాక్షసరాజుడైన రావణుండు, ఆ రాక్షసులమాటను విని, పరమదుఃఖితుండై, ముఖంబు వెలవెలబోవనిట్లని, చెప్పెను.
--	--

అని, తాత్పర్యము.

ఘోరై దత్తవరై ర్బద్ధా శరై రాశీవిషోపమైః
అమోఘై సూర్యసంకాతై ప్రమథ్యై ద్రజితా యుధి. ౧౫

టీక॥ ఇంద్రజితా = ఇంద్రిజిత్తుచేత; యుధి = యుద్ధమునందు; ఘోరైః = భయంకరములును; దత్తవరైః = ఇవ్వబడినవరములుగలవియును; ఆశీవిషోపమైః = సపకములతోఁబోలిగలవియు; అమోఘైః = వ్యర్థముములుకానివియు; సూర్యసంకాతైః = సూర్యునితో సమానములునగు; శరైః = బాణములచేత; ప్రమథ్యై = బలాత్కరించి; తా (ఆధ్యాత్మతము) = ఆరా	మలత్క్షణులు; బద్ధా = బంధింపబడినారు. ఇంద్రజిత్తు, యుద్ధంబున, భయంకరంబులును వరబలంబున సంపాదించబడినవియు తీక్షణవిషంబులగు సపకములవంటివియు, నమోఘంబులును సూర్య సమానములునగు బాణంబుల, నారామలత్క్షణులబంధించు. అని, తాత్పర్యము.
---	---

త దస్త్రబంధ మాసాద్య యది ముక్త రిపూ మమ

సంశయస్థ మిదం సర్వ మనుపశ్యా మ్యహం బలమ్. ౧౬

టిక॥మమ=నాయొక్క;రిపూ= శత్రువులయిన రామలక్ష్మణులు;తే=అట్టి;అస్త్రబంధం=బాణబంధమున; ఆ సాద్య=పొంది;మొక్కాయది= విడువఁబడినవారలగుదు లే;అహం=నేను ; ఇదం=ఈ;బలం=సైన్యమును; సర్వం=అంతను;సంశయస్థం= సంశేపమున	నున్నదానిగా;అనుపశ్యామి=ఊహించుచున్నాను. నాశత్రువులయిన యారామలక్ష్మణులు,అట్టిబాణబంధమునుబొందియువిముక్తులయినయెడ , నీరాక్షసేనకంత యుద్ధాణసంశయముగలిగినట్లు, నాకుదోచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.
---	--

నిష్ఫలాః ఖలు సంవృత్తా శ్శరా వాసుకితేజసః

అద త్తం యైస్తు సంగ్రామే రిపూణాం మమ జీవితమ్.౧౭

టిక॥యైస్తు= ఏబాణములచేతనే; సంగ్రామే=యుద్ధంబునందు ; మమ=నాయొక్క;రిపూణాం=శత్రువులయొక్క;జీవితం=ప్రాణము;అద త్తం= గ్రహింపఁబడినదో; తే (అధ్యాహృతము)=అట్టి;వాసుకితేజసః=వాసుకీయొక్క తేజస్సువంటితేజస్సుగల; శరాః=	బాణములు;నిష్ఫలాః=ఫలములేనివిగా; సంవృత్తాః=ఖలు=అయినవిగా! మున్నపెక్కమాల్క యుద్ధంబుననాశత్రువులప్రాణంబులుగొన్నట్టివాసుకిసమాన తేజంబులగుబాణంబులు, నిష్ఫలంబులయినవిగా! అని, రావణుండు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ఏవ ముక్తావృత సంగ్రుద్ధో నిశ్శ్వస స్మరగో యథా

అబ్రవీ ద్రక్షసాం మధ్యే ధూమ్రాక్షం నామ రాక్షసమ్. ౧౮

టిక॥సం(అధ్యాహృతము)= ఆ రావణుండు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తావృత=చేప్పినంతనే;సంగ్రుద్ధః = కోపించినవాడై; ఉరగోయథా= సర్పమువలె; ని	శ్శ్వస=నిట్టూర్చులుపుచున్నది; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; మధ్యే= నడుమనందు; ధూమ్రాక్షంనామ=ధూమ్రాక్షుండని ప్రసిద్ధుడయిన; రాక్ష
---	---

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౩౫

స ౫౧

సం=రాక్షసునిగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. వేడినిట్టూర్చులుపుడు, రాక్షస మ

రావణుండు, ఈప్రకారమునం జెప్పించున, ధూమ్రాక్షుండను రాక్షసుం
ప్పి, పరమకుపితుండై, సర్పముంబోలె జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

బలేన మహతా యుక్తో రక్షసాం భీమవిక్రమ

త్వం వధాయా భినిర్యాహి రామస్య సహ వాసరైః. ౧౯

టీ॥ భీమవిక్రమ = భయంకరమయి పుటకొఱకు; అభినిర్యాహి = వెడలుము.
సపరాక్రమముగల ధూమ్రాక్షుండా! భయంకర పరాక్రమండవగు ధూ
త్వం=నీవు; మహతా=గొప్పదగు; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; బలేన = మ్రాక్షుండా! నీవుగొప్పరాక్షససేనం
సైన్యముతో; యుక్తః=కూడినవాడవై; గూడి, వానరరులతోఁగూడరామునివ
వాసరైస్సహ=వానరులతోఁగూడ; ర ధింపంబుమ్ము. అని, రావణుండు,
మస్య=రామునియొక్క; వధాయ=చం ధూమ్రాక్షునకాజ్ఞాపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు ధూమ్రాక్షో రాక్షసేంద్రేణ భీమతా

కృత్వా ప్రణామం సంహృష్టో నిజకామ నృపాలయాత్. ౨౦

టీక॥ ధూమ్రాక్షుః = ధూమ్రాక్షుఁడై వెడలెను.
దు; భీమతా = బుద్ధిమంతుండగు; రాక్ష ధూమ్రాక్షుండు బుద్ధిమంతుండగు
సేంద్రేణ = రాక్షసేంద్రుండగు రావణ రాక్షస రాజుండైన రావణునిజ్ఞా
నిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పె నునిని, పరమసంతుష్టుండై, రావణున
బడినవాడై; ప్రణామం=నమస్కారిం కునమస్కరించి, రాజసదనంబుననుం
మును; కృత్వా=చేసి; నృపాలయాత్ = డివెడలెను. అని, తాత్పర్యము.
రాజగృహముననుండి; నిజకామ =

అభినివహింపఁ తద్వారం బలాధ్యక్ష మువాచ హ

ప్రతిపదాంతర్గతకాత్యవ్యసహితము.

స ౫౧

త్వరయస్వ బలం తూణం కిం చిరేణ యయుత్సతః. ౨౧

<p>టీక॥ సః(అధ్యాచ్యుతము)=అధూ మాత్మకుడు; తద్వారం = ఆరాజ్య హముయొక్క ద్వారమును; అభినిషక్తి వ్యవహారము; బలాధ్యక్షం = సేనాధ్య క్షునిగూచిః; యయుత్సతః = యుద్ధ ముసేయఃగోరిన; మమ (అధ్యాచ్యుత ము)=నాయొక్క; బలం = సేనను; త్వర యస్వ = వేగిరవలయును. చిరేణ = ఆల</p>	<p>స్వముచేత; కిం=ఎందుకు; ఇతి(అధ్యా చ్యుతము)=అని; ఉవాచ= చెప్పెను. “హ” అనునది పాదపూరణార్థము. “సేనయుద్ధంబు సేయఁ గోరియు న్నాను; నానైస్వమునంతయు శీఘ్రం బున నాయత్తంబుగావింపుము; ఆల స్యంబు సేయవలదు” అని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ధూమాక్షవచనం శ్రుత్వా బలాధ్యక్షో బలానుగః
బల ముద్యోజయామాస రావణస్యాజ్ఞయా ద్భ్రుతమ్. ౨౨

<p>టీక॥ బలానుగః = సైన్యమును వెంబ డించునట్టి; బలాధ్యక్షం = సేనాధ్యక్షు డు; రావణస్య = రావణునియొక్క; అజ్ఞయా = అజ్ఞ చేత; ధూమాక్షవ చనం = ధూమాక్షునిమాటను; శ్రు త్వా=విని; ద్భ్రుతం = శీఘ్రముగా; బ లం = సేనను; ఉద్యోజయామాస=కూ</p>	<p>ర్చెను. సైన్యమువెంబడి నుండునట్టి సేనా ధ్యక్షుండు, ధూమాక్షుండు రావణు నియాజ్ఞ చొప్పునంజెప్పినమాటనువిని, శీఘ్రంబున సైన్యంబు నంతయు నాయ త్తంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తే బద్ధఘంటా బలినో ఘోరహపా నిశాచరాః
విగజఃమానా స్సంహృష్టా ధూమాక్షం పర్యవారయన్. ౨౩
వివిధాయుధహస్తాశ్చ శూలముద్గరపాణయః

<p>టీక॥ బద్ధఘంటాః = కట్టబడిన గంటలు గలవారలును; ఘోరయా</p>	<p>పాః = భయంకరమయినయాకార ముగలవారలునగు; తే = ఆ; నిశాచ</p>
---	---

శ్రీ మద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౨౩

స ౫౧

రాః = రాక్షసులు; వివిధాయుధహస్తాశ్చ = నానావిధములయినయాయుధములు చేతులంగలవారలునై; శూలముద్గరపాణయః = శూలములును ముద్గరములును శేతులంగలవారలై ; విగజానూనాః = గజిండుచున్నవారిలయి; సంహృష్టాః = మిక్కిలియుగంఠసించినవారలై; ధూమాక్షం = ధూమాక్షుని; పర్యవారయ = చుట్టిరి.

శౌర్యతిశయ జ్ఞాపనార్థమయినమనగంటలకట్టుకొని యుండువారలును భయంకరాకారులగునారాక్షసులు , శూలంబులు ముద్గరంబులు మున్నగు నానావిధాయుధంబులు దాల్చి , పరిమనంతో పంబున గజిండుచు, ధూమాక్షుని బరివేష్టి చిరి. అని, తాత్పర్యము.

గదాభిః పట్టినై దండ్రై రాయనై ముకసలై భృశమ్. ౨౪
ఁరిక్షే ధ్విండివాలైశ్చ భల్లైః ప్రాసైః పరిశ్వతైః
నిర్యయా రాక్షసా దిగ్భ్యో నదంతో జలదాయథా. ౨౫

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; గదాభిః = గదలతోను; ఆయనైః = ఇనుముతోఁజేయఁబడిన; దండ్రైః = కట్టలతోను; ముసలైః = రోకళ్లతోను; పరిశ్వైః = ఇనుపగుదియలతోను ; భిండివాలైశ్చ = విడిచివాటుగుదియలతోను; భల్లైః = బల్లెములతోను; ప్రాసైః = ఈఁటెలతోను; పరిశ్వతైః = గొడ్డళ్లతోను ; యుక్తాః (అధ్యాహృతము) = కూడినవారలయి; దిగ్భ్యః = దిక్కులనుండి; జలదాయథా = మేఘం

బులుంబోలె; భృశం = మిక్కిలియు; నదంతః = అఱచుచు; నిర్యయాః = వెళ్లిరి. రాక్షసులు, గదలుఁబట్టినంబులు నాయుపదండములు ముసలంబులుఁబరిఘంబులు భిండివాలంబులు బల్లెములు నీటెలు గొడ్డళ్లు మున్నగు నాయుధబలధరించి, మేఘంబులుంబోలె గజిండుచు, నలుదిక్కులనుండియు, వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

రథైః కవచినస్త్రస్త్యై భ్వజైశ్చ సమలంకృతైః
సువర్ణజాలవిహితైః ఖరైశ్చ వివిధాననైః. ౨౬

ప్ర తిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౧

టీక॥ అన్యేషు=ఇతరులయిన రాక్షసులు; కవచినః=కవచములు గలవారలై; ధ్వజైః=పైకె-ములచేతను; వివిధానైః=నానావిధములయిన ముఖములుగల; ఖరైశ్చ=గాడిదలచేతను; సమలంకృతైః=అలంకరింపఁబడినవియు; సువర్ణకాలవిహితైః=బంగారుఃటికలతోఁగూడినవియునగు; రథైః=రథముల

చేత; నిర్యయః (అధ్యాహృతము) = వెడలిరి. మఱికొందఱు రాక్షసులు, కవచధారులయి, ధ్వజాలంకృతంబులును నానావిధముఖంబులుగల గాడిదలతోఁగూడినవియు బంగారుఃటికలతో నొప్పుచున్నవియునగు రథంబులపై, వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

హయైః పరమశ్చైశ్చ గజేంద్రైశ్చ మదోత్కృతైః
నిర్యయా రాక్షసవ్యాఘ్రా వ్యాఘ్రాశ్చ దురాసదాః. ౨౧

టీక॥ వ్యాఘ్రాశ్చ = పెద్దపులులు వలె; దురాసదాః = చెనకనలవిగానట్టి; రాక్షసవ్యాఘ్రాః = రాక్షసశ్రేణులు; పరమశ్చైః = మిక్కిలియుశీఘ్రముగాఁబోవునట్టి; హయైః = గుఱ్ఱములచేతను; మదోత్కృతైః = మదముచేఁబట్టనలవిగానట్టి; గజేంద్రైశ్చ = గజ

శ్రేష్ఠములచేతను; నిర్యయః = వెడలిరి. పెద్దపులులుం బోలెఁ, జెనకరాని రాక్షసోత్తములు, మహావేగంబులగు గుఱ్ఱంబుల నారోహించి గొందఱును, కొందఱుమదపుటెనుంగుల నారోహించియు, వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

వృకసింహముఖై ర్యుక్తం ఖరైః కనకధూషణైః
ఆరురోహ రథం దివ్యం ధూమాక్షిః ఖరనిస్సనః. ౨౨

టీక॥ ఖరనిస్సనః=ఉగ్రమయినకంఠధ్వనిగల; ధూమాక్షిః=ధూమాగ్నిండు; కనకధూషణైః=బంగారలంకలుగల; వృకసింహముఖైః=తోఁగంటలున్నయు సింహములయొక్క

యుముఖమువంటిముఖగల; ఖరైః=గాడిదలతో; యుక్తం=కూడిన; దివ్యం=శ్రేష్ఠమగు; రథం=రథమును; ఆరురోహ=ఎక్కినను. ఖయంకరమయిన ధ్వనిగలధూ

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౮౩౯

స ౫౦

మౌక్తుండు, బంగారుతో నలంకరింపఁ
బడిన తోడేల్లవంటి ముఖంబులును సీం
హముల వంటి ముఖంబులును గలగా

డిదలు గట్టిన దివ్యంబగు రథమునారో
హించెను. అని, తాత్పర్యము.

స నిర్యాతో మహావీర్యో ధూమ్రాక్షో రాక్షసైః స్వృతః
ప్రహసన్ శశ్చిమద్వారం హనుమాన్ యత్ర యూధపః. ౨౯
రథప్రవర మాస్థాయ ఖరయః క్రం ఖరస్వపమ్

టిక॥ మహావీర్యః = అధికమయిన ప
రాక్రమముగల; సః = ఆ; ధూమ్రా
క్షః = ధూమ్రాక్షుండ; ఖరయు క్రం =
గాడిదలతోఁగూడినదియు; ఖరస్వపం =
భయంకరమయిన ధ్వనిగలదియునగు ;
రథప్రవరం = రథశ్రేష్ఠమును; ఆస్థా
యః = అధిష్ఠించి; రాక్షసైః = రాక్షసుల
చేత; వృతః = చుట్టుబడినవాడై; ప్ర
హసన్ = నవ్వుచు; యూధపః = యూ
ధనాథుండగు; హనుమాన్ = హనుమం
తుండ; యత్ర = ఎచ్చటనో; తత్ (అ

ధ్యాహృతము) = అట్టి; శశ్చిమద్వా
రం = పడమటివాకిలి; గూర్చి; నిర్యా
తః = వెడలెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు నాధూ
మౌక్తుండు, భయంకరంబగు ధ్వని
గలదియు గాడిదలు గట్టినదియునగు ది
వ్యరథంబునారోహించి, రాక్షస పరి
వృతుడై, పకపకనవ్వుచు, హనుమం
తుండుడునట్టి, అంకాపనిమ ద్వారం
బునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రయాంతం తు మహాఘోరం రాక్షసం భీమవిక్రమమ్. ౩౦

అంతరిక్షగతా ఘోరా శృకునాః ప్రత్యవారయన్

టిక॥ ప్రయాంతం = పోవుచున్న; మహాఘోరం = మహాభయంకరుండు
ను; భీమవిక్రమమ్ = భయంకరమయి
నపరాక్రమముగలవాఁడునగు ; రాక్ష
సంతు = రాక్షసునిగూడ; అంతరిక్షగ
తాః = అంతరిక్షమునుబొందిన ; ఘో

రాః = భయంకరమయిన; శకునాః =
పక్షులు; ప్రత్యవారయన్ = అడ్డగించి
నవి.

అట్లుబయలుదేరిపోవుచున్న మహా
భయంకరుండును భయంకర పరాక్ర
ముండునగు ధూమ్రాక్షుని రథంబునక

క్షముగా , దునిఁమి త్రేనూచకంబుల | అని, తాత్పర్యము.
గుభయంకరఁ యులునలిచినవి.

రథశీషే = మహాశీమో గృధ్రశ్చ సపపాత హ. ౩౦

ధ్వజాగ్రే గ్రథితాశ్చైవ నిపేతుః కుటపాశనాః

టీక|| మహాశీమః = మహాభయంకర | శ్చైవ = చాలినవియునై; నిపేతుః = ప
మగు; గృధ్రశ్చ = గద్దయను ; రథశీ డినవి.

షే = రథశిరస్సునందు; సపపాత = ప రథశిరస్సునందు మహాభయంకరం
డెవ ("హ " అనునదిపాదపూరణ) బగుగృధ్రబొకటివ్రాలినది, శవములం
థము) కుటపాశనాః = శవములెయ్య దినునట్టిభయంకరఁ యులు , ధ్వజంబు
హారముగాఁగలపక్షులు; ధ్వజాగ్రే = పై వైచాలియచ్చనుండి నేలవైచడినవి.
కృమయైకగ్రాహకం నయందు; గ్రథితా అని, తాత్పర్యము.

రుధిరాదో = మహాశ్వేతః కటంధః పతితో భువి. ౩౨

విస్వరంతో తృజ న్నాదు ధూమ్రాక్షస్య సమీపతః

టీక|| ధూమ్రాక్షస్య = ధూమ్రాక్షు భువి = నేలయందు ; పతితః =
నియొక్క; సమీపతః = సమీపమునందు; పడెను.

రుధిరార్ద్రః = నెత్తురు జేడదీసినదియు; నెత్తుటండదీసినదియుఁడెల్ల నిదియుఁ
మహా = గొప్పదియు; శ్వేతః = తెల్ల నగుగొప్ప మొండె మొకటి, వికృతధ్వని
నిదియునగు; కటంధః = మొండెము; వి గారోదనంబు సేయుచు, ధూమ్రాక్షు
స్వరం = వికృతధ్వనిగలుగునట్లుగా; వా నకుసమీపంబుగా నేలంబడినది.
దం = ధ్వనిని; తృజన్ = విడుచుచు; అని, తాత్పర్యము.

వవవ రుధిరం దేవ స్సంచలాల బ మేఘి. ౩౩

ప్రతిలోమం వవ వాయు సాఘాతసమస్పృశః

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౪౪౦

స ౫౦

టీక॥ దేవః=మేఘము; రుధిరం=నె
త్తురును; వవవృ=కురిసెను. మేదిసీచ=
ఘామియు; సంవచాలం=చలించినది.
వాయుః=గాలి; నిఘాతసమనిస్సృ
నః=పిడుగుతోసమానమయినధ్వనిగల
దై; ప్రతిలామం = విరుద్ధముగా ;
వనా=వీచెను.
మేఘము, నేత్తురువానగురిసినది ;
ఘామిజలనంబువొందినది; పిడుగు ప
డునట్లుచుహాధ్వనిగదుర, మహావేగంబు
ననెచురు గాలివీచెను.
అని, తాత్పర్యము.

తిమిరౌఘావృతా స్తత్ర దిశశ్చ న చకాశిరే. ౩౪

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు; దిశశ్చ=ది
క్కులును; తిమిరౌఘావృతాః=చీక
ట్ల సమూహముచేఁ జాట్లఁ బడినవై ;
నచకాశిరే=ప్రకాశింపవయ్యె.
మజ్జియు నప్పుడు , దిక్కులన్ని
యుఁ, జీకట్లుక్రమ్ముటంజెసి , యెంత
మాత్రముప్రకాశములేకుండినవి.
అని, తాత్పర్యము.

స తూత్పాతాం స్తదా దృష్ట్వా రాక్షసానాం భయావహాన్
ప్రాదుర్భూతాం తస్మాఘోరాంశ్చ ధూమ్రాత్తో వ్యధితోభవత్. ౩౫

టీక॥ సః=ఆ; ధూమ్రాక్షుస్త్తు =
ధూమ్రాక్షుండును; తదా=అప్పుడు ;
రాక్షసానాం=రాక్షసులకు; భయావ
హాన్=భయంబుగలిగించునవియు; సు
ఘోరాంశ్చ = మిక్కిలియుభయంకర
ములును; ప్రాదుర్భూతాన్ = పుట్టిన
వియునగు; ఉత్పాతాన్=ఉత్పాతము
లను; దృష్ట్వా=చూచి; వ్యధితః=దుః
ఖితుండు; అభవత్=అయ్యెను.
ఆధూమ్రాక్షుండు, రాక్షసభయం
కరంబులును మహాఘోరంబులునగునా
యత్పాతంబులుగనుపట్టుటం జూచి,
దుఃఖితుం డయ్యెను.
అని, తాత్పర్యము.

ముముహూ రాక్షసా స్సవేఢ ధూమ్రాక్షస్య పురస్సరాః

టీక॥ ధూమ్రాక్షస్య=ధూమ్రా
క్షునియొక్క; పురస్సరాః=ముందున
వేఢ=అండలును; ముముహూః=మూ

ర్చనాందిరి.

ధూమాత్సునితోఁగూడవచ్చినరా

క్షీనులందఱును దుఃఖింబునమూర్ఛితుల

యిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సుభీమో బహుభి ర్నిశాచరై

వృతో భిషక్ర్యో రణోత్సకో ఒలీ. ౩౬

దదశే తాం రాఘవబాహుపాలితాం

మహాఘోకల్పాం బహువానరీం చమూమ్

టీక|| తతః=అంతఃసుభీమః= మిక్కిల
లియుభయంకరుండును; ఒలీ= అధికమ
యినబలము గలవాఁడునగు ధూమా
త్సుండు; బహుభిః= పెక్కు-ందఱు; నిశా
చరైః= రాక్షసులచేత; వృతః= చుట్టఁబ
డినవాఁడై; రణోత్సకః= యుద్ధంబునం
దుత్సాహముగలవాఁడై ; అభిషక్ర్యో
వ్యుః వెడలి ; రాఘవబాహుపాలి
తాం= రామునిభుజముచే రక్షింపఁబడి
నదియు; మహాఘోకల్పాం= మహాప్రవా
హముతోసమానమయినదియు; బహు

వానరీం= పెక్కు-ండువానరులుగలది
యునగు; తాం=ఆ; చమూం= సేనను;
దదశే= చూచెను.

అంత, భయంక రాకారుండును బ
లవంతుండునగు ధూమాత్సుండు, ఆ
యుత్పాతంబులనరమసేయక, పెక్కు
రాక్షసులంగూడి, యుద్ధోత్సాహంబు
నఁబురంబు వెడలి, రామబాహుపాలి
తంబయి మహాసముద్రంబుపగిదినలరుచు
న్నయివ్వనర సేనం జూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే.

యుద్ధకాండే, ఏకపంచాశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకపంచాశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౮౪౩

స ౫౨

అను

ద్వి పం చా శ స గ = ప్రారంభః.

ధూమాక్షం ప్రేక్ష్య నిర్భయంతం రాక్షసం భీమవిక్రమమ్
వినేదు వానరా స్సవే ప్రహృష్టా యుద్ధకాండీణః. ౧

టీక॥ యుద్ధకాండీణః = యుద్ధం	ప్రాః=మిక్కిలియుసంతోషించినవారల
బుంగోరునట్టివానరాః=వానరులు; స	యి; వినేదుః=అబచిరి.
వే=అందఱును; భీమవిక్రమం=భయం	యుద్ధంబుంగోరుచున్నయవ్వనరు
కరమయినపరాక్రమముగల; ధూమాక్షం=	లందఱు , భయంకరపరాక్రముడగు
క్షం=ధూమాక్షుండను; రాక్షసం =	ధూమాక్షుండువచ్చుటఁబొచి, పర
రాక్షసుని; నిర్భయంతం = వెడలుచున్న	మసంతుష్టులయి, సింహనాదంబులుగా
వానిఁగా; ప్రేక్ష్య = చూచి; ప్రహృ	వించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం సుతుములం యుద్ధం సంజ్ఞే హరిరక్షసామ్

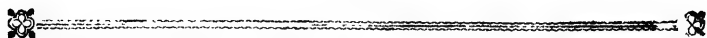
టీక॥ తేషాం=ఆ; హరిరక్షసాం=	అప్పుడు, వానరులకును రాక్షసుల
వానర రాక్షసులకు; సుతుములం=మిక్కి	కునుదుమలంబుగా మహాయుద్ధంబయి
లియుదొమ్మియైన; యుద్ధం = పో	నది. అని, తాత్పర్యము.
రు; సంజ్ఞే=కలిగినది.	

అన్యోన్యం పాదపై ఘోరం నిఘ్నంతాం శూలముద్గరైః. ౨
ఘోరైశ్చ పరిమై శ్చిత్రైః త్రైశ్చాలై శ్చాపి సంహతైః

టీక॥ పాదపైః = పృథముల చేతను;	చేతను; సంహతైః = కూడినవియు; చి
శూలముద్గరైః = శూలముల చేతనుము	త్రైః=నానావర్ణములనగు ; త్రిశూ
ద్గరముల చేతను; ఘోరైః = భయంకర	లైశ్చాపి = త్రిశూలముల చేతను; ఘో
ములగు; పరిమైశ్చ = ఇనుపగుడియల	రం=భయంకరముగా ; అన్యోన్యం=

౪౪౪ ప్రతిపదాంతర్యటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౩

<p>ఒండొరులను; నిష్ఠుతాం = కొట్టుకొనుచున్న; తేషాం (అధ్యాహృతము) = ఆవానర రాక్షసులకు ; తుములం (అధ్యాహృతము) = దొమ్మియుద్ధము; సంజ్ఞే (అధ్యాహృతము) = కలిగినది.</p>	<p>వానరులును రాక్షసులును , వృక్షంబులచేతను శూలముద్గరపరిఘు త్రిశూలాద్యాయుధములచేతను ఒండొరులంబ్రహరించుకొనుచు, భయంకరంబుగాఁబోరిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

రాక్షసై వానరా ఘోరై ర్వినికృతౌ సమంతతః. ౩
వానరై రాక్షసాశ్చపి ద్రుమై ర్భూమా సమీకృతాః

<p>టీక॥ ఘోరైః = భయంకరులగు; తాః = సరిగాఁజేయఁబడినారు. రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; సమంతతః = అంతటను; వానరాః = వానరులు; వినికృతౌ = ఛేదించఁబడినారు. వానరైశ్చపి = వానరులచేతను; రాక్షసాః = రాక్షసులు; ద్రుమైః = వృక్షములచేత; భూమా = నేలయందు; సమీకృతాః = సమీకరింపఁబడినారు.</p>	<p>భయంకరాకారులగు రాక్షసులు, పెక్కుండ్రవానరులనువధించిరి ; వానరులు , రాక్షసులఁజెక్కండ్ర, వృక్షములచేఁబూరింపఁబడినారు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

రాక్షసాశ్చపి సంక్రుద్ధా వానరా స్పృశితై శ్చరైః. ౪
వివృధు ఘోరసంకాతైః కంకపత్రై రజిష్టానైః

<p>టీక॥ రాక్షసాశ్చపి = రాక్షసులును; సంక్రుద్ధైః = మిక్కిలియుఁగోపించినవారలయి ; ఘోరసంకాతైః = భయంకరములుగానున్నవియు ; కంకపత్రైః = రావులుగుతొక్కలుగలవియు; అజిష్టానైః = వంకరగాఁబోనియు; స్పృశితైః = కలుకులయినవియును; శరైః = బాణములచేత ; వానరాః = వానరులను; వివృధుః = కొట్టిరి.</p>	<p>రాక్షసులును, పరమకుపితరులయి, భయంకరంబులును గంకపక్షి తొక్కలుగట్టినవియు నగుకలుకుబాణంబుల, వానరులంబ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౪౫

స ౫౨

తే గదాభిశ్చ భీమాభిః పట్టినైః కూటముద్గరైః. ౫
విదార్యమాణా రక్షోభి వానరాస్తే మహాబలాః
అమషాః జ్వనితోద్ధమాః శ్చక్రైః కర్మాణ్యభీతవత్. ౬

టీక॥ తే=ప్రసిద్ధులయిన; తే= ఆ; త్సహమాగలవారలయి; అభీతవత్= మహాబలాః= అధికమయినబలముగల; భయపడనవారలయి; కర్మాణి= కా వానరాః=వానరులు; రక్షోభిః= రా ర్యములు; చక్రైః=చక్రములు. త్కుసులచేత; భీమాభిః= భయంకరము మహాబలశాలులు, నవ్వానరులును లయిన; గదాభిశ్చ= గదలచేతను; ప రాక్షులచేభయంకరంబులగు గదాప ట్టినైః=అడ్డకత్తులచేతను ; కూటము ట్టినకూటముద్గరాద్యాయుధంబుల వి ద్గరైః= సంపెటలచేతనుగుడియలచే దారితలుయ్యు, రోషంబున , మహేమా తను; విదార్యమాణాః= చీల్చబడు త్సహులయి, యెంతమాత్రమువెను చున్నవారలయి; అమషాత్= కోప దీయక, పోరుచుండిరి. మువలన; జ్వనితోద్ధమాః= కలిగినయు అని, తాత్పర్యము.

శరనిభిశ్చ న్నగాత్రాస్తే శూలనిభిశ్చ దేహినః
జగృహుస్తేద్రుమాంస్తతశిలాశ్చ హరియాధపాః. ౭

టీక॥ తే=ఆ; హరియాధపాః=వా ను; జగృహుః=గ్రహించిరి. నరశ్రేష్ఠులు; తత్ర=అచ్చట ; శరనిశ్చి అట్లప్పుడావానరవీరులు, బాణంబు న్నగాత్రాః=బాణంబులచే భేదింపఁబ లచేతను శూలంబులచేతను, భిన్న దే డినదేహములుగలవారలయి; శూలనిర్భి హులయి, మహారోషంబున, వృక్షంబుల న్నదేహినః=శూలములచేభేదింపఁబ నుబెనుతొల్లనుంజేకొనిరి. డినదేహములు గల వారలయి; ద్రు అని, తాత్పర్యము. మాః=వృక్షములను; శిలాశ్చ= తొల్ల

తే భీమచేగా హరయో సదకమానాస్తతస్తతః
మమంధూ రాక్షసాక్ భీమాన్మామాంచ బభాషిరే. ౮

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితముః

స ౫౨

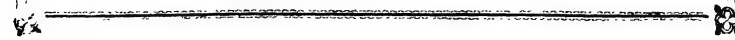
<p>టిక॥భీమవేగాః = భయంకరమయి నవేగముగల; తే=ఆ;హరయః=వా నరులు;తతస్తతః=అంతనంత; నదః మానాః=అటచుచు;భీమా=భయం కరులయిన; రాక్షసాః=రాక్షసులను; మమంధుః=నలియఁగొట్టిరి. నామాని</p>	<p>చ=పేళ్లను; బభాషిరే=పలికిరి. అవ్వానరవీరులు, అంతకంతకు,భ యంకరవేగంబున, సింహనాదంబులు సేయుచుండమతమపేలుఁగ్గడించు కొ నుచు, భయంకరాకారులగు రాక్షసు లంబ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

త దృఢవా ద్భృతం ఘోరం యుద్ధం వానరరక్షసామ్
శిలాభి వివిధాభిశ్చ బహుభి శ్చైవ పాదపైః. ౯

<p>టిక॥వానరరక్షసాం=వానరులకును రాక్షసులకును;వివిధాభిః=నానావిధ ములయిన;శిలాభిశ్చ=తాళ్ల చేతను; బ హుభిః=పెక్కులయిన;పాదపైశ్చ= వృక్షములచేతను; తత్=ఆ;యుద్ధం= పోరు; అద్భుతం=ఆశ్చర్యకరంబును; ఘోరం=భయంకరంబును;బహువ=</p>	<p>అయినది. అప్పుడు, వానర రాక్షసులు, నానా విధశిలావృక్షంబులచేతను. నానావిధా యుధంబులచేతను నొండురులపైకడ ర, నాయుద్ధంబాత్పర్యకరంబు భయం కరంబునై చూపట్టినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

రాక్షసా మథితాః కేచి ద్వానరై జితకాశిభిః
వవమూ రుధిరం కేచి స్తుతై రుధిరభోజనాః. ౧౦

<p>టిక॥ జితకాశిభిః=జయముచేఁబ్ర కాశించునట్టి; వానరైః=వానరులచే త; కేచిత్=కొందఱు; రాక్షసాః= రాక్షసులు; మథితాః=మథింపఁబడిరి; రుధిరభోజనాః=నెత్తురెయ్యాహారము గాఁగల రాక్షసులు; కేచిత్=కొంద ఱు; ముతైః=నోళ్ల చేత; రుధిరం=నె</p>	<p>త్తురును; వవమూః=క్రికిరి. జయశీలరగువానరులు, కొందఱు రాక్షసులం గొట్టిముద్దగావించిరి; కొం దఱు రాక్షసులు వానరులప్రహారంబున, నోటనెత్తురుగ్రక్కుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౮౪౭

స ౫౨

పాశ్వేషు దారితాః కేచి తేచి ద్రాశీకృతా ద్రుమైః
శిలాభి శ్చుణ్ణితాః కేచి తేచి ద్దంతై విదారితాః. ౧౧

టీక కేచిత్ = కొందఱు రాక్షసులు; పాశ్వేషు = ప్రక్కలయందు; దారితాః = చీల్చబడినారు. కేచిత్ = కొందఱు; ద్రుమైః = వృక్షములచేత; రాశీకృతాః = రాశిగాఁజేయఁబడినారు. కేచిత్ = కొందఱు; శిలాభిః = తాల్ల చేత; చుణ్ణితాః = చుణ్ణముగాఁజేయఁబడిరి. కేచిత్ = కొందఱు; దంతైః =	దంతములచేత; విదారితాః = చీల్చబడినారు. వానరులు, రాక్షసులందఱు, బ్రక్కలంబట్టిరెండుగాఁజేసెచిరి; కొందఱు వృక్షంబులనలియఁగొట్టెనుగా వేసిరి; కొందఱు శిలలచేఁబాణముగావిచిరి; కొందఱు దంతంబులఁగొఱిసిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ధ్వజై వివక్షితై భక్తైః ౨ః ఖరైశ్చ వినిపాతితైః
రథై ర్విధ్వంసితై శ్చాపి పతితై రజనీచరైః. ౧౨
గజేంద్రైః పర్వతాకారైః పర్వతాగ్రై ర్వనాకసామ్
షణ్ణితై ర్వాజిభిః కీణం సారోహై ర్వసుధాతలమ్. ౧౩

టీక వనాకసాం = వానరులయుక్క; పర్వతాగ్రైః = పర్వతశిఖరములచేత; విమథితైః = నలియఁగొట్టఁబడినవియు; భక్తైః = వితిగినవియువగు; ధ్వజైః = బెళిగములచేతను; వినిపాతితైః = చంపఁబడిన; ఖరైశ్చ = గాడిదలచేతను; విధ్వంసితైః = నుగ్గుగాఁజేయఁబడిన; రథైశ్చాపి = రథములచేతను; పతితైః = పడిన; రజనీచరైః = రాక్షసులచేతను; పర్వతాకారైః = కొండలయాకారమువంటియాకారము	గల; గజేంద్రైః = గజశ్రేష్ఠములచేతను; మథితైః = నలియఁగొట్టఁబడిన; సారోహైః = ఎక్కినవారలతోఁగూడిన; వాజిభిః = గుఱ్ఱములచేతను; వసుధాతలం = భూమి; కీణం = వ్యాపింపఁబడినది. వానరులు ప్రయోగించు పర్వతశిఖరంబులచే, వితిగినధ్వజంబులునుహతములయిన గాడిదలును విధ్వంసితములైన రథంబులును పతితంబులుగు రాక్షసులచేత బరంబులును పర్వతాకారంబులును న
--	---

నుంగులును సాదినహితంబు గనలియఁ | వియతయునిండియుండినవి.
గొట్టఁబడినగుట్టుంబులును, ఆయుధధూ | అని, తాత్పర్యము.

వానరై భీమవిక్రాంతై రాష్ట్రత్యాప్లుత్యై వేగితైః
రాక్షసాః కరజై స్తీర్ణైః ముఖైః విసికతితాః. ౧౪
వివణవదనా ధూయో విప్రకీర్ణశిరోరుహాః
మూఢా శ్శోణితగంధేన సపేతు ధృణీతలే. ౧౫

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; భీ రలయి; శోణితగంధేన = నెత్తురువాస
మవిక్రాంతైః = భయంకరమయినవ నతోడ; మూఢాః = మూర్ఖులయి;
రాక్షమముగలవారలును ; ఆష్టత్యా ధరణీతలే = భూమియందు; నిపేతుః =
ప్లుత్యై = ఎగిరియెగిరి; వేగితైః = వేగము పడిరి.
నొందినవారలునగు; వానరైః = వాన భయంకరపరాక్రములగు వానరు
రులచేత; తీర్ణైః = కఱకులయిన ; కర లు , మహావేగంబుననెగసియెగసి, తీ
జైః = నఖములచేత; ముఖైః = ముఖ త్తంబులగునఖంబులచే రాక్షసులముఖం
ములయందు; విసికతితాః = ఛేదించులవిదారింప, నారాక్షసులతలవెం
పఁబడినవారలయి; ధూయో = మిక్కి డ్రుకలువిరిసియాడ , నెత్తుటం దోగు
లియు; వివణవదనాః = తెల్లఁబాటి దు, మూర్ఖుల్లి, ధూతలంబునంబడిరి.
నముఖముగలవారలయి ; విప్రకీర్ణశి అని, తాత్పర్యము.
రోరుహాః = విరిసినవెండ్రుకలుగలవా

అన్యే పరమసంక్రుద్ధా రాక్షసా భీమనిస్సవనాః
తలై రేవాభిధావంతి వజ్రస్పర్శ సమై హార్షిక. ౧౬

టీక॥ అన్యే = ఇతరులయిన; రాక్ష మనిస్సవనాః = భయంకరమయినధ్వని
సాః = రాక్షసులు; పరమసంక్రుద్ధాః = గలవారలయి; వజ్రస్పర్శసమైః = వ
మిక్కిలియుఁగోపించినవారలయి ; భీ జ్రముతాఁకుడుతో సమానమయిన ;

శ్రీ మ ద్రామాయణము * యుద్ధ కాండము. ౪౪

స ౫౨

తత్ర రేవ=అటచేతుల చేత నె; హరీక= పితులయి, భయంకరంబుగా గజింబు
వానరులను; అభిధావంతి=తఱిమిరి. దు, వజ్రసమంబులగు నటచేతులతో,
మఱి కొందఱు రాక్షసులు, పరమకు వానరులందఱిమిరి. అని, తాత్పర్యము.

వానరై రావతంత స్తే వేగితా వేగవత్తరైః
ముష్టిభి శ్చరణై దళంతైః పాదపై శ్చ వపోధితాః. ౧౭

టీక॥ వేగితా= వేగముగలవారలు అట్లుమహావేగులగు నారాక్షసులు
ను; ఆవతంతః= ప్రేరబడుచున్నవారలు ప్రేరబడ, వానరులు, అంతకన్నను వేగము
నగు; తే=ఆరాక్షసులు; వేగవత్తరైః= గలవారలగుటచే, నారాక్షసులను విడి
అంతకన్నను వేగముగల; వానరైః= వా క్షిల్లంబూడిచియు పాదంబులం దన్నియు
నరులచేత; ముష్టిభిః=పిడికిళ్ల చేతను; చ దంతంబులం గొఱికియు వృక్షంబులం బ్ర
రణైః=పాదములచేతను; దంతైః= పం హరించియు హింసించిరి.
డ్లచేతను; పాదపైశ్చ= వృక్షములచేత అని, తాత్పర్యము.
ను; అవపోధితాః=హింసించబడిరి.

వానరై హాస్యమానా స్తే రాక్షసా విప్రదుద్రువుః

టీక॥ వానరైః=వానరులచేత; హా అట్లువానరులచేత హరింపబడిన
స్యమానాః = కొట్టబడుచున్న; తే= వారలయిననువఱలక, యారాక్షసు
ఆ; రాక్షసాః= రాక్షసులు ; విప్రదు లుపరుగై త్తిరి. అని, తాత్పర్యము.
దుద్రువుః=పాడినారు.

సైన్యంతు విద్రుతం దృష్ట్వా ధూమ్రాత్ రాక్షసవళభః. ౧౮
క్రోధేన కదనం చక్రే వానరాణాం యుయుత్సతామ్

టీక॥ రాక్షసవళభః= రాక్షసశ్రే పాఠినదానికా; దృష్ట్వాతు= చూచి
మండగు; ధూమ్రాత్=ధూమ్రాత్ నంతనే; క్రోధేన=కోపముచేత; యు
దు; సైన్యం=సైన్యమును; విద్రుతం= యుత్సతాం = యుద్ధము సేయఁగారు

చుండునట్టి; వానరాణాం = వానరుల
యొక్క; కదనం = హింసించుటను; చ
క్రే = చేసెను.

రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు ధూమాత్సుం
డు, అట్లు, రాక్షససైన్యంబంతయుఁబా

టుటంజూచి, కుపితుండై, యుద్ధంబు సే
యనుత్సుకులయియున్న వానరులహిం
సింపనారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాసైః ప్రమథితాః కేచి ద్వానరా శ్శోణితస్రవాః. ౧౮
ముగ్ధరై రాహతాః కేచి తృతితా ధరణీతలే

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; వాన
రాః = వానరులు; ప్రాసైః = ఈటెల
చేత; ప్రమథితాః = కొట్టబడినవారల
యి; శోణితస్రవాః = నెత్తురు గాలుచు
న్నవారలయి; కేచిత్ = కొందఱు; ము
గ్ధరైః = గుదియలచేత; ఆహతాః = కొ
ట్టబడినవారలయి; ధరణీతలే = ధూ

తలమునందు; పతితాః = పడినారు.
వానరులకొందఱు రాక్షసులచేఁబా)
సంబులం బ్రహరింపఁబడి నెత్తురుగా
లుచుం , కొందఱు ముగ్ధరంబులందాడి
తులయి, నేలంబడిరి.
అని, తాత్పర్యము.

పరిఘై మఘితాః కేచి ద్ద్భిండివాలై విదారితాః. ౨౦
పట్టినై రాహతాః కేచి ద్ద్విహ్వలంతో గతానవః

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; పరి
ఘైః = ఇరుపగుదియలచేత; మఘితాః =
కొట్టబడినారు. కేచిత్ (అధ్యాహ్వా
తము) = కొందఱు; భిండివాలైః = విడి
చివాటుగుదియలచేత ; విదారితాః =
చీల్చబడినారు. కేచిత్ = కొందఱు.
పట్టినైః = అడ్డకత్తులచేత; ఆహతాః =
కొట్టబడినవారలయి; విహ్వలంతః =
అవయవముల స్వాధీనత దప్పినవారల

యి; గతానవః = పోయినప్రాణములు
గలవారలు; అనఁ (అధ్యాహ్వాతము) =
అయిరి.
కొందఱు వానరులు, రాక్షసులచేఁ
బడిఘంబులందాడితులయిరి; కొందఱు
భిండివాలంబుల వధింపఁబడిరి; కొందఱు
డ్డకత్తులనఱకంబడిమృతిఁబొందిరి.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౮౫౦

స ౫౨

కేచి ద్వివిహతా శూలై రుధిరాద్రావనాకసః. ౨౧
కేచి ద్విద్రావితా నష్టా స్సబలై రాక్షసై ర్యుధి

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; వనాక	లయి; నష్టాః = అగపడకపోయిరి.
సః = వానరులు; శూలైః = శూలముల	కొందఱువానరులు, రాక్షసులచే
చేతః వివిహతాః = కొట్టబడినవార	శూలంబులం దాడితులయి నెత్తుటం
లయి; రుధిరాద్రావః = నెత్తుటం దిసి	దోగియుండిరి; కొందఱు యుద్ధంబున
నవారలయిరి. కేచిత్ = కొందఱు; యు	బలవంతులగు రాక్షసులనోర్వం జాల
ధి = యుద్ధమునందు ; సబలైః = బలము	కపాటిపోయిరి.
తోగూడిన; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత;	అని, తాత్పర్యము.
విద్రావితాః = తఱుమఁ బడిన వార	

విభిన్నహృదయాః కేచి దేకపాశ్చేన తాడితాః. ౨౨
విదారితా మ్రీశూలై శ్చ కేచి దాంతై ర్వివిస్సృతాః

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; ఏకపా	త్రైః = ప్రేగులచేతః వివిస్సృతాః = పీకి
శ్చేన = ఒక్కప్రక్కచేత ; తాడి	వేయఁబడినారు.
తాః = కొట్టబడినవారలయి ; విభిన్న	కొండటికి , బ్రక్కవాటునంగొ
హృదయాః = పగిలినగుండెలుగలవార	ట్టుటచే గుండెకాయలు పగిలినవి ;
లయిరి. కేచిత్ = కొందఱు ; త్రిశూలై	కొందఱు , త్రిశూలంబులం బొడువఁ
శ్చ = త్రిశూలములచేతను ; విదారి	బడిప్రేగులువెలికివచ్చునట్లు పీకి చీల్చఁ
తాః = చీల్చబడినవారలయి; ఆం	బడిరి. అని, తాత్పర్యము.

త త్సుభీమం మహాయుద్ధం హరిరాక్షససంకులమ్. ౨౩
ప్రబభౌ శబ్దబహుళం శిలాపాదపసంకులమ్

టీక॥ సుభీమం = మిక్కిలియొత్తయం	నరరాక్షసులచేనిండినదియు; శబ్దబహు
కరంబును; హరిరాక్షససంకులం = వా	ళం = అధికమయినధ్వనిగలదియు; శిలా

పాదపసంకులం=తొల్ల చేతనువృక్షము
లచేతనునిండినదియునగు; తతే=ఆ;మ
హాయుద్ధం=గొప్పయుద్ధము;ప్రబభౌ=
ప్రకాశించినది.

అట్లు, వానర రాక్షసులు,మహాగో

వంబున, శిలాపాదపాయుధంబులచే
బెసంగుడు , నమ్మహాయుద్ధంబుతి భ
యంకరంబయియొప్పినది.

అని,తాత్పర్యము.

ధనుర్జ్యోతంత్రమధురం హికార్ తాళసమన్వితమ్. ౨౮

మంద స్తనితసంగీతం యుద్ధగాంధర్వ మాబభౌ

టీక॥ధనుర్జ్యోతంత్రమధురం=వింటి
యల్లెతొడనువీణచేమనోహరమయిన
దియు;హికార్ తాళసమన్వితం=ఎక్కి
ల్లనుతాళములతోఁగూడినదియు;మంద
స్తనితసంగీతం=తిన్ననిమాటలను సం
గీతము గలదియునగు ; యుద్ధగాంధ
ర్వం= యుద్ధమనుగంధర్వవిద్య ; ఆబ

భౌ=ప్రకాశించెను.

అల్లెతొల్ల ధ్వనులె వీణా ధ్వనులు
గా,నాయాసంబునం గలుగు నెక్కిల్లె
తాళంబులుగా, మందవచనంబులె గా
నంబుగా , నాయుద్ధగాంధర్వంబెంత
యుఁబ్రకాశించినది.అని, తాత్పర్యము.

ధూమ్రాక్షస్తు ధనుష్పాణి ర్వానరా న్రణమూఢని. ౨౯

హసన్విద్రావయామాస దిశస్తు శరవృష్టిభిః

టీక॥ ధూమ్రాక్షస్తు = ధూమ్రా
క్షుండుమాత్రము ; రణమూఢని=
యుద్ధశిరస్సునందు;ధనుష్పాణిః = ధ
నుస్సుచేతఁగలవాఁడై; హసన్ = స
వ్వదు;శరవృష్టిభిః = బాణవర్షముల
చేత;వానరాః=వానరులను; దిశస్తు=
దిక్కులనుగూచియె ; విద్రావయా

మాస=తఱిమెను.

అప్పుడు,ధూమ్రాక్షుండు , యు
ద్ధాగ్రంబునధనుర్భారుండై, వీర్యోత్సే
కంబునఁబకపకనవ్వదు, బాణవర్షం
బులుగురిపించి, వానరులనుదిక్కులకుం
దఱిమెను. అని,తాత్పర్యము.

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౫౩

స ౫౨

ధూమాక్షేణాదీతం సైన్యం వ్యధితం దృశ్య మారుతిః. ౨౬
అభ్యవతాత సంక్రద్ధః ప్రగృహ్య విపులాం శిలామ్

టీక॥ మారుతిః = వాయువుకొడుకై	అభ్యవతాత = ఎదిరించెను.
సహనుమంతుండుః ధూమాక్షేణః = ధూ	వాయు చేవునికుమారుండగు హను
మాక్షిణిచేతః అదీతం = పీడింపఁబ	మంతుండు, ధూమాక్షిణిచేఁ దబ్బమ
డినదియుః వ్యధితం = దుఃఖితమునగుః సై	బడివిహ్వలంబయిపాటుచున్న వానర
న్యం = సైన్యమునుః దృశ్య (దృష్ట్యా) =	సేనంజూచి, పరమకుపితుండై, విశాలం
చూచిః సంక్రద్ధః = మిక్కిలియుం గోపిం	బగుశిలంజేసిని, ధూమాక్షిణిపైకిఁబో
చినవాఁడైః విపులాం = విశాలమగుః శి	యెను. అని, తాత్పర్యము.
లాం = తాతని ; ప్రగృహ్య = తీసికొనిః	

కోధా ద్విగుణతామోక్షః పితృతుల్యపరాక్రమః. ౨౭
శిలాం తాం పాతయామాస ధూమాక్షేన్య రథంప్రతి

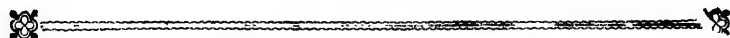
టీక॥ పితృతుల్యపరాక్రమః = తండ్రి	గుర్నిః పాతయామాస = పడవేసెను.
తోసమానమయిన పరాక్రమముగలః	తండ్రియగు వాయుచేవునితో స
సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమం	మానమయిన పరాక్రమముగల యా
తుండుః కోధాత్ = కోపమువలనః ద్వి	హనుమంతుండు, కోపంబునఁ గనుఁగొ
గుణతామోక్షః = రెండింతలెట్లైనక	నలరెండింతలెట్లెడనంబుగదుర , నా
న్నులుగలవాఁడైః తాం = ఆః శిలాం =	శిలను ధూమాక్షిణి రథంబుపైఁబడవే
తాయినః ధూమాక్షేన్య = ధూమా	సెను. అని, తాత్పర్యము.
క్షిణియొక్కఁః రథంప్రతి = రథమును	

అపతంతీం శిలాం దృష్ట్వా గదా ముద్యమ్య సంభ్రామాత్. ౨౮
రథా దాప్లుత్య వేగేన వసుధాయాం వ్యతివృత

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆధూ	శిలాం = తాయినః దృష్ట్వా = చూచి ;
మాక్షిణిండుః అపతంతీం = వచ్చుచున్న ;	సంభ్రామాత్ = తొలుపాటువలనః గ

౧౫౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౨

దాం=గదను; ఉద్యమ్య=పట్టుకొని; వే
గేన=వేగముచేత; రథాత్= రథము
నందుండి; ఆప్లుశ్య=దుమికి; వసుధా
యాం=ధూమియందు; వ్యతివృత్త= ని
లిచెను.

ఆధూమ్రాత్సుండు, తనపైకి నమ్మ
హశిలవచ్చుటంజూచి, తత్త్వణంబున గ
దచేతంగొని, వేగంబున, రథమున నుం
డి, నేలకులంఘించి నిలుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా ప్రమథ్య రథం తస్య నిపపాత శిలా భువి. ౨౯
సచక్రకూబరం సాశ్వం సద్వజం సశరాసనమ్

టీక|| సా=ఆ; శిలా = తాయి; స
చక్రకూబరం = చక్రములతోనునొక
తోనుంగూడినదియు; సాశ్వం = గుఱ్ఱ
ములతోఁగూడినదియు; సద్వజం = పై
కెక్కిమలతోఁగూడినదియు; సశరాస
నం=వింతితోఁగూడినదియునగు; తస్య=
ఆధూమ్రాత్సునియొక్క; రథం = రథ

మును; ప్రమథ్య=నగ్గుచేసి; భువి= నేల
యందు; పపాత=పడెను.

ఆపెనతాయి, ధూమ్రాత్సునిర
థంబును జక్రకూబరంబులతోను గుఱ్ఱం
బులతోను ద్వజంబుతోను విల్లుతోనుం
గూడ, నున్న గావించినది.

అని, తాత్పర్యము.

స భక్త్యాత్మ రథం తస్య హనుమా న్నారతాత్మజః. ౩౦
రక్షసాం కదనం చక్రే సస్కంధవిటపై ద్రుక్షమైః

టీక|| మారుతాత్మజః= వాయుపు
కొడుకై న; సః=ఆ; హనుమాన్ =
హనుమంతుండు; తస్య= ఆధూమ్రా
త్సునియొక్క; రథం = రథమును; భ
క్త్యాత్మ=విడిచినంతనె; సస్కంధవిట
పైః=బోదెలతోనుకొమ్మలతోనుంగూ
డిన; ద్రుక్షమైః= వృక్షముచేలత; రక్ష
సాం=రాక్షసులయొక్క; కదనం=

హింసించుటను; చక్రే=చేసెను.

వాయుదేవునికుమారుండగు హను
సుమంతుండు, అట్లు ధూమ్రాత్సునిర
థంబును నగ్గు గావించి, యంత, బోదెల
తోనుగొమ్మలతోనుంగూడిన మహావృ
క్షంబులచే, రాక్షసులవధింప సాగెను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౮౫౫

స ౫౩

విభిన్నశిరసో ధూత్వా రాక్షసా శ్శోణితోక్షితాః. ౩౦

ద్రుమైః ప్రవృధితా శ్చన్యే నిషేతు ధారణీతలే

టీక॥ అన్యే=ఇతరులయిన; రాక్ష	యః ధరణీతలే = ధూతలమునందు; ని
సాశ్చ=రాక్షసులును; ద్రుమైః= వృక్ష	పేతుః=పడిరి.
ములచేత; విభిన్నశిరసః = పగిలినతల	మఱికొండలు రాక్షసులు, వృక్షం
లుగలవారలు; ధూత్వా = ఆయి; శో	బులచే గొట్టబడి, తలలు పగిలి, నె
ణితోక్షితాః = నెత్తురుచేదడుబడి	త్తురుగాఁబ, విహ్వలలయినేలబడిరి.
నవారలయి; ప్రవృధితాః = బాధితుల	అని, తాత్పర్యము.

విద్రావ్య రాక్షసం నైస్యం హనుమా న్నారతాత్మజః. ౩౧

గిరే శ్శిఖర మదాయ దూన్యాక్ష మభిదుదుగ్రేవే

టీక॥ మారుతాత్మజః = వాయుపు	స్రివే=తఱిమెను.
కొడుకైన; హనుమాన్=హనుమంతుం	వాయుచేపునికుమారుండగు హను
దు; రాక్షసం= రాక్షససంబంధియగు;	మతుండు, అట్లు రాక్షసనైస్యముల న
నైస్యం=నైస్యమును; విద్రావ్య=పాఱు	న్నింటినింబాఱుచోలి, పర్వతశిఖరంబు
దోలి; గిరేః=పర్వతముయొక్క; శిఖ	రాకటింజేబూని, ధూమ్రక్షుఁమీది
రం=శృంగమును; ఆదాయ= తీసికొని;	కుఱికెను. అని, తాత్పర్యము.
ధూమ్రాక్షం=ధూమ్రాక్షుని; అభిదు	

త మాపతంతం ధూన్యాక్షో గదా ముద్యమ్య వీర్యవాక్. ౩౩

విసదకమాన స్సహసా హనుమంత మభిద్రవత్

టీక॥ వీర్యవాక్= అధికమయినప	మ్య=పట్టుకొని; విసదకమానః = అల
రాక్రమంబుగల; ధూమ్రాక్షః = ధూ	చుడు; సహసా = వేగమున; అపతం
మ్రాక్షుండు; గదాం = గదను; ఉద్య	తం=వచ్చుచున్న; తం = ఆ; హనుమం

తం=హనుమంతుని ; అభిద్రవత్ (అభ్యద్రవత్)= ఎదుర్కొనిపరుగైతెను. తంఁగాని , సింహనాదంబు గావించు మహా పరాక్రమశాలియగు ధూచు, వేగంబున, నాహనుమంతునిమీదికి ప్రమాత్తుండు , అట్లుహనుమంతుండు, డరెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః కుద్ధస్తు వేగేన గదాంతాం బహుకంటకామ్. ౩౪

పాతయామాస ధూమాగ్రో మస్తకే తు హనుమతః

టీక|| తతః = అంత ; ధూమాగ్రో మస్తకే= ధూమాగ్రోమస్తకే; పాతయామా తు= ధూమాగ్రోమస్తకేను; క్రుద్ధః= కోపించినవాడైయే; వేగేన= వేగము చేత; బహుకంటకాం= పెక్కుచీలలు గల; తాం=ఆ; గదాం=గదను; హనుమతః = హనుమంతునియొక్క; మస్తకే= మస్తకము. అని, తాత్పర్యము.

తాడిత స్స తయా తత్ర గదయా భీమరూపయా. ౩౫

టీక|| తత్ర=ఆస్పదు; సః= ఆహను మంతుండు; భీమరూపయా= భయంకరమయినయొకారముగల; తయా= ఆ; గదయా=గదచేత; తాడితః= కొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

స కపి మూర్తుతల స్తం ప్రహర మచింతయత్

ధూమాక్షస్య శిరోమధ్యే గిరిశృంగ మపాతయత్. ౩౬

టీక|| సః=ఆ; మూర్తుతలః= వాహారం=దెబ్బను; అచింతయత్=తలం యువుయొక్క-బలమువంటిబలముగల ; ధూమాక్షస్య=ధూమాగ్రో కపి=హనుమంతుండు; తం=ఆ; ప్రహరయితి=శిరోమధ్యే=తలనడుమ;

శ్రీ మద్రామాయణము యుద్ధ కాండము. ౮౫౭

స ౫౭

గిరిశృంగం = పవతశిఖరమును; అపా
తయతే = పడవేసెను.
వాయుసమానబలుండగు నాహను
మంతుండు, ఆదెబ్బను సరికునేయ

కీ. ధూత్రాక్షునిశిరంబుపై, నాపర్వ
తశిఖరంబుపడవైచెను.
అని, తాత్పర్యము.

స విహ్వలితసర్వాంగో గిరిశృంగేణ తాడితః
పపాత సహసా ధూమాః పిక్వీణా ఇవ పవతతః. ౩౭

టీక॥ సః = ఆధూమాక్షుండు; గి
రిశృంగేణ = పవతశిఖరముచేత; తా
డితః = కొట్టుబడినవాడై; విహ్వలితస
వాంఁగః = వివశములుగాఁజేయఁబ
డినసమస్తావయవములును గలవాడై;
పిక్వీణాః = వెడవల్లంబడిన; పవతత
వః = కొండవలె; సహసా = తటాలు

న; ధూమాః = నేలయందు; పపాత = ప
డెను.
ఆధూమాక్షుండు, పవతశిఖ
రంబుచేదాడితుండై, సమస్తావయ
వంబులును వివశంబులుగా, భిన్నపక్షం
బగుపర్వతంబుకరిణినేలంగూలెను.
అని, తాత్పర్యము.

ధూమాక్షం నిహతం దృష్ట్వా హతశేషా నిశాచరాః
త్రస్తాః ప్రవీణిశు లంకాం వభ్యమానాః ప్లవంగమైః. ౩౮

టీక॥ ధూమాక్షం = ధూమాక్షు
ని; నిహతం = చంపఁబడినవానిగా; దృ
ష్ట్వా = చూచి; హతశేషాః = చంపఁబ
డఁగామిగిలిన; నిశాచరాః = రాక్షసు
లు; ప్లవంగమైః = వానరులచే; వభ్యమా
నాః = వధింపఁబడుచున్నవారలయ; త్ర
స్తాః = భయపడినవారలయ; లంకాం =

లంకను; ప్రవీణిశుః = చొచ్చిరి.
అంత, హతశేషులగురాక్షసులు,
ధూమాక్షుండునిహతుండగుటనుజూ
చి, వానరులమఱియు నుక్కుమిగిలి
వైఁబడ, నోర్వఁజాలక, భయంబున
లంకకుంబాటిరి.
అని, తాత్పర్యము.

సతు పవనసుతో నిహత్య శత్రుం

క్షతజవహః స్ఫురితశ్చ సన్నికీర్య
రిత్రవధజనతశ్రమో మహత్తా
ముద మగ మ త్కపిభిశ్చ పూజ్యమానః.

టీక॥ హత్తా = అధికమయినప, మాశ్చ = ప్రాజీపంబుచున్నవాఁడు
రాక్రమముగల; పవ నసుతః = వ యువ నై; ముదఁ = సంతోషమును; అగవల్ =
కొడుకై న; సతు = ఆహనుమంతుండు పొందెను.
సు; శశ్రుం = శత్రువును; హత్య = వధిం మహత్తుండును వాయుదేవకుమా
చి; క్షతజవహః = నెత్తురుప్రవహించ యుడునగు నాహనుమంతుండు అట్లు,
సన్నికీర్త్య = నదులను; సన్నికీర్త్య = ప ధూహాత్తుఁడవధించి, యుద్ధభూమి
ఋషి; రివ్రవధజనతశ్రమః = శత్రువులను యుదు రక్తనదులు ప్రవహింపఁజేసి,
వధించుటచేఁగలిగిన యాయాసముగల వానరుఁడే. బూజితుండై, సంతోషం
వాండై; కపిభిః = వానరులచేత; పూజ్య బువొందెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యామే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ద్విపంచాశస్సగ్గః.

ఇది, స్తుతార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబనందు, యుద్ధకాండద్విపంచాశస్సగ్గటిక,

ముగిసినది.

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

స ౫౩

అం

అపంచాశసగప్రారంభః.

ధూమాశ్మతం నిహతం శ్రుత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః
క్రోధేన మహతాఽహ్లో ౭ నిశ్చ్యస స్మరగో యథా. ౧

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసులకుఁ	చేత; ఆసిష్టః = అవేళింపఁబడినవాఁడు;
బ్రహ్మాండగు; రావణః = రావణుఁడు.	అభూత్ (అధ్యాహృతము =) ఆయెను.
ధూమాశ్మతం = ధూమాత్మనః; నిహ	రాక్షసరాజుండగు రావణుండు,
తం = చంపఁబడినవానిగా;	ధూమాత్మండువధింపఁబడుటను విని
శ్రుత్వా = విని;	సర్పమువలె నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు, బ
ఉరగోయథా = సర్పమువలె; ని	రమకోపంబునొండెను,
శ్చ్యస = నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు; మహ	అని, తాత్పర్యము.
తా = అధికమయిన; క్రోధేన = కోపము	

దీఘః మష్టచ నిశ్చ్యస కలషీకృతః
అబ్రవీ రాక్షసం శూరం వజ్రిదంష్ట్రం మహాబలమ్. ౨

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరా	జ్రిదంష్ట్రం = వజ్రిదంష్ట్రుండను; రాక్ష
వణుండు; దీఘః = నిడువుగాను; ఉ	సః = రాక్షసునిగూర్చి; అబ్రవీత్ = చె
ష్టంచ = వేడిగాను; నిశ్చ్యసః = నిట్టూ	ప్పెను.
ర్పులుపుచ్చి; క్రోధేన = కోపముచేత;	ఆరావణుండు, కోపంబున నొడలు
కలషీకృతః = కలంగినవాఁడుగాఁ జే	చెలియక, వేడినిట్టూర్పులు పుచ్చుచు,
యఁబడినవాడై; శూరం = యుద్ధంబు	శూరుండను మహాబలుండు నగు వజ్రి
నభయములేనివాఁడును; మహాబలం =	దంష్ట్రుఁజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; వ	అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛ త్వం వీర నిర్వాహి రాక్షసైః పరివారితః
జహి దాశరథి రామం సుగ్రీవం వానరై స్సహ. ౩

టీక॥ వీర = పరాక్రమశాలివగువ	లతోఁగూడ; జహీ = వధింపుము.
జడంఘ్రిడా! త్వం = నీవు; గచ్ఛ = పొ	పరాక్రమ శాలివగు వజ్రదంఘ్రిఁ
మ్ము. రాక్షసైః = రాక్షసులచేత ; పరి	డా! నీనిష్ఠను , రాక్షససేనంగూడి
వారితః = చుట్టఁబడినవాఁడవై; నిర్మా	పోయి, దశరథపుత్రుండగురాముని సు
ణ = వెడలుము. దాశరథిః = దశరథుని	గ్రీవునివానరులనందఱనువధించిరమ్ము.
కొడుకైన; రామం = రాముని; సుగ్రీ	అని, రావణుండు, వజ్రదంఘ్రినితోఁగె
వం = సుగ్రీవుని; వానరైస్సహ = వానరు	లైనను. అని, తాత్పర్యము.

తథే త్యక్త్వా ద్రుతతరం మాయావీ రాక్షసేశ్వరమ్
 నిజఁగామ బలై స్సార్థం బహుభిః పరివారితః ౪

టీక॥ మాయావీ = మాయలవాఁ	నిజఁగామ = బయలు వెడలెను.
డగు వజ్రదంఘ్రిఁడు; రాక్షసేశ్వరం =	మాయావియగునా వజ్రదంఘ్రిం
రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు రావణునిగూ	డు, రాక్షసరాజుండగు రావణునిజూ
చిఁ; తథేతి = అట్లేయిని; త్యక్త్వా = చె	చియిట్లేయినిచెప్పి, పెక్కు రాక్షసులం
ప్పి; బహుభిః = పెక్కుఁడ్రాక్షసుల	కుడి, నైన్యములతోఁగూడ, బయలుచే
చేత; పరివారితః = చుట్టఁబడినవాఁడై;	తెను. అని, తాత్పర్యము.
బలైస్సార్థం = నైన్యములతోఁగూడ;	

నాగై రన్తై వః ఖరై రుత్తై స్సంయుక్త స్సుసమాహితః
 పతాకాధ్వజచిహ్నైశ్చ రథైశ్చ సమలంకృతః ౫
 తతో విచిత్రకేయూరమకుటైశ్చ విభూషితః
 తనుత్రాణిచ సరయశ్చ సధను నిర్భయా ద్రుతమ్ ౬

టీక॥ తతః = అంతఃసః (అధ్యాత్మత	ను; ఖరైః = గాడిదలతోను; ఉత్తైః = ఒం
ము) = అవజ్రదంఘ్రిఁడు; నాగైః = ఏ	టెలతోను; సంయుక్తః = కూడినవాఁ
నుంగులతోను; అన్తైః = గుఱ్ఱములతో	డై; సుసమాహితః = మిఁకలియు నెచ్చ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౬౦

స ౫౩

<p>రికగలవాడై; పతాకాధ్వజచిత్రైః=</p> <p>రాజచిహ్నములు వ్రాసిన టెక్కెను</p> <p>లచేతను వట్టి టెక్కెమలచేతను నా</p> <p>నావణములయిన; రథైశ్చ= రథముల</p> <p>చేతను; సవలంకృతః=మిక్కిలియునలం</p> <p>కరింపఁబడినవాడై; విచిత్రకేయూరప</p> <p>కుటైశ్చ= నానావిధములనునబాహు</p> <p>పురులచేతను; గిరీటముచేతను ; విఘ్నాపి</p> <p>తః=అలంకరింపఁబడినవాడై; తనుత్రా</p> <p>ణిచ=కవచములను; సరయధ్య=కట్టుకొ</p>	<p>ని; సభనుః=విల్లుతోఁగూడినవాడై; దుగ్ధ</p> <p>తం=శిశువునుగా; నిర్మయా=వెడలెను.</p> <p>అంత, నావజ్రదంష్ట్రుండు, ఏనుంగు</p> <p>లనుగజ్జుంబులనుగాడిదలను నొంటెల</p> <p>ను, నానాధ్వజాలంకృతంబు లగు</p> <p>రథంబులనుఁగూడి, బాహుపురులు కి</p> <p>రీటంబునున్నగుఘ్నాపగజులదాల్చి,</p> <p>కవచంబులు దొడుగుకొని, ధనుర్ధ</p> <p>నుండై, యెచ్చరితో, శీఘ్రంబునం</p> <p>బోయెను అని. తాత్పర్యము.</p>
--	--

పతాకాలంకృతం దీప్తం సప్తకాండనఘోషణమ్

రథు ప్రదక్షిణం కృత్వా సమారోహ చ్చయూషణః ॥ ౭

<p>టీక జయూషణః=సేనానాయకుఁ</p> <p>డగు వజ్రదంష్ట్రుండు; పతాకాలంకృ</p> <p>తం=ధ్వజములచే నలంకరింపఁబడినది</p> <p>యొ; దీప్తం=ప్రకాశించుచున్నదియు ;</p> <p>తప్తకాండనఘోషణం=కాంచఁబడిన</p> <p>బంగారమె యలంకారముగాఁ గలది</p> <p>యనగు; రథం=రథమునుగూర్చి; ప్రద</p>	<p>క్షిణం=ప్రదక్షిణమును; కృత్వా=చే</p> <p>సి; సమారోహాత్=ఎక్కెను.</p> <p>సేనాపతియగువజ్రదంష్ట్రుండు, స్వ</p> <p>జంబులచే నలంకృతంబునుబంగారము</p> <p>తోనలంకరింపఁబడినదియునగు రథంబు</p> <p>నకుఁ బ్రదక్షిణంబు గావించి దానినా</p> <p>రోహించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

యష్టిభిస్తోమరై శ్చిత్రై శ్శూలైశ్చ ముసలైరపి

భిండిపాలైశ్చ పాతైశ్చ శక్తిభిః పట్టిరైరపి. ౮

శిగ్ధై శ్చక్రై గదాభిశ్చ నిశితైశ్చ పరశ్వధైః

పదాతయశ్చ నిర్మాంతి వివిధా శ్శస్త్రపాణయః. ౯

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౩

టీక॥ వివిధాః = నానావిధములగు; పద్యశ్లోను ; యుక్తాః (అధ్యాహృతము) = కూడినవారలయి; శస్త్రపాణయః = ఆయుధములు చేతులం గలవారలయి; నిర్మాంతి = వెడలిరి.

అ. తం గాల్వరును , యష్టులందోమరలుబులంజివంబులగు శూలంబులుముసలంబులుభిండిపాలంబులుచాశంబులు శక్తులుబట్టినంబులు భిక్షంబులుచక్రంబులుగదలుచీట్లంబులుగు పరశ్వభంబులు మున్నగునాయుధంబులం జేకొని, వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

టీక॥ వివిధాః = నానావిధములగు; పద్యశ్లోను ; యుక్తాః (అధ్యాహృతము) = కూడినవారలయి; శస్త్రపాణయః = ఆయుధములు చేతులం గలవారలయి; నిర్మాంతి = వెడలిరి.

అ. తం గాల్వరును , యష్టులందోమరలుబులంజివంబులగు శూలంబులుముసలంబులుభిండిపాలంబులుచాశంబులు శక్తులుబట్టినంబులు భిక్షంబులుచక్రంబులుగదలుచీట్లంబులుగు పరశ్వభంబులు మున్నగునాయుధంబులం జేకొని, వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

విచిత్రవాసస స్సర్వే దీప్తా రాక్షసపుంగవాః

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము) = ఆ; రాక్షసపుంగవాః = రాక్షసశ్రేష్ఠులు ; సర్వే = అందఱును; విచిత్రవాససః = నానావిధములయినవస్త్రములు గలవారిలయి; దీప్తాః = ప్రకాశించుచుండిరి. ఆ రాక్షసవీరులందఱు, మంచిమంచివస్త్రంబులందాల్చి యెంతయుఁ బ్రకాశించుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

గజా మదోత్కటా శ్చూరా శ్చలంతశ్చ పర్వతాః ౧౦
తే యుద్ధకుశలై రూథా స్తోమరాః కుశపాణిభిః

టీక॥ మదోత్కటాః = మదముజేరిబిట్టరాసవియు, శూరాః = యుద్ధమునందుభయములేనివియు; చలంతః = కదలుచున్న; పర్వతాశ్చ (స్త్రీతాః) = కొండలువలెనున్నవియునగు; తే = ప్రసిద్ధములయిన; గజాః = ఏనుంగులు ; యుద్ధకుశలైః = యుద్ధమునందు సమర్థులును ; తోమరాంకుశపాణిభిః = తోమరంబులునుఅంకుశంబులునుజేతులం గలవారలునగువారలచేత; రూథాః = ఎక్కడబడి

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౮౬౩

స ౫౩

సవి.

యుద్ధంబున సమర్థులగు రాక్షసవీరులు తోమరంబుల నంకుశంబులఁ జేతులంబూని, మదోతగ్రంబులును ఎట్టి

యుద్ధంబునందును భయము లేకవియు సంచరించు పవ్వతంబులకరిణి నొప్పుచున్నవియునగు నేనుండుల నారోహించిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

అన్యే లక్షణసంయుక్తా శ్శూరా రూఢా మహాబలః. ౧౧

టీక॥ లక్షణసంయుక్తాః = మంచిలక్షణములతోఁగూడినవియు; శూరాః = యుద్ధంబున భయము లేకవియు; మహాబలాః = అధికమయినబలము గలవియునగు; అన్యే = ఇతరములయిన దేనుంబులు; రూఢాః = ఎక్కువబడినవి.

మఱికొండలుచేటిరాక్షసులు, శుభలక్షణయుక్తంబులును మహాబలంబులును యుద్ధంబుల భయంబులేకవియు నగు మహాగజంబుల నారోహించిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

త వ్రాక్షసబలం ఘోరం నిశ్శిథ మశోభత
ప్రావృట్రాలే యథావేషా నదకమానా స్సవిద్యతః. ౧౨

టీక॥ నిశ్శిథం = బయలుదేరిన; ఘోరం = భయంకరమయిన; తత్ = ఆ; రాక్షసబలం = రాక్షసవైర్యము; ప్రావృట్రాలే = వవకతువునందు; నదకమానాః = గజిండుచున్నవియు; సవిద్యతః = మెఱపులతోఁగూడినవియునగు; వేషాయథా = వేషములువలె; అశోభత = ప్రకాశించెను.

అప్పుడట్లు యుద్ధంబునకై వెడలినసేలదేహులును గాంచనాలంపులును సింహనాదంబులు నేయుచుండవారలనగునారాక్షసవీరులు, వవక కాలంబున మెఱపులతోఁగూడిగజిండుచున్న మేఘంబులంబోలెనొప్పుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

సస్సృతా దక్షిణద్వారా దంగదో యత్ర యూధపః
తేషాం నివక్రీమమాణౌనా మశుభం సమజాయత. ౧౩

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము) = వారలు; నిష్క్రమమాణానాం = బయట
 ఆరాక్షసులు; యూహః = వాసరి
 యూహ నాథుడైన; అంగదః = అం
 గదుడు; యత్ర = ఎచ్చటనో; త
 స్తాత్ (అధ్యాహృతము) = ఆ; దక్షి
 గద్వారాత్ = దక్షిణపువారిటనుం
 డి; నిస్సృతాః = వెడలిరి. తేషాం =
 వారలు; నిష్క్రమమాణానాం = బయ
 ట వెడలుచుండఁగా; అశుభం = అమంగ
 లము; సమజాయత = కలిగెను.
 ఆరాక్షసులు, అంగదుండునట్టిలం
 కాదక్షిణద్వారంబున వెడలిరి; వారలు
 వెడలుచుండఁగానే, యశుభమిత్తంబు
 లుపొడసూపినవి. అని, తాత్పర్యము.

ఆకాశాద్విఘ్నాన్త్రీవా ఉల్కాశ్చభృషతం ప్రదా
 వమంత్యః పావకజ్వాలా శ్శివా ఘోరం వవాశిరే. ౧౪

టీ॥ తదా = అప్పుడు; విఘ్నాత్ = వాశిరే = అటచినవి.
 మేఘము లేని; ఆకాశాత్ = ఆకాశమున
 నుండి; త్రీవాః = తీక్ష్ణములయిన; ఉల్కా-
 శ్చ = కొఱువులును; అభృషతే = పడిన
 వి. శివాః = నక్కలు; పావకజ్వాలాః =
 అగ్నిహోత్రజ్వాలలను; వమంత్యః = క్రీ
 కులు; ఘోరం = భయంకరముగా; వ
 అప్పుడు, మేఘకూన్యంబగు నాకా
 శంబుననుండి, త్రీవంబులగుకొఱువులు ప
 డినవి; నక్కలు, అగ్నిజ్వాలలుగ్రహి
 చు, భయంకరంబుగా నటచెను.
 అని, తాత్పర్యము.

వ్యాహరంతి వృగా ఘోరా రక్షసాం నిధనం తదా
 సమాపతంతి యోధాస్తు ప్రాస్థలక్ భయమోహితాః. ౧౫

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ఘోరాః =
 భయంకరములగు; వృగాః = వృగము
 లు; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; నిధ
 నం = చావును; వ్యాహరంతి = చెప్పచుం
 డినవి. యోధాః = ధీటులు; సమాపతం
 తస్తు = వచ్చుచునే; భయమోహితాః =
 భయముచే మోహము నొందింపబడి
 నవారలయి; ప్రాస్థలక్ = తడలడిరి.
 అప్పుడు, భయంకరంబులగుక్రూ
 రమృగంబులు, రాక్షసుల మరణంబును
 సూచించెను; రాక్షసవీరులును, బోవు
 నప్పుడు భయమోహితులయి, నేలంబ
 డిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౮౬౫

స ౫౩

ఏతా నాత్పతికాః దృష్ట్వా వజ్రవస్త్రో మహాబలః
 ధైర్య మాలంబ్య జేజన్సీవ నిజా గామ రణోత్సుకః. ౧౬

టీక తేజస్వీ=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; మహాబలః=అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; వజ్రదఃష్ట్రః = వజ్రదంష్ట్రుఁడు; ఏతాః=ఈ; నాత్పతికాః = ఉత్పతంబులను; దృష్ట్వా=చూచి; ధైర్యం=ధైర్యమును; ఆలంబ్య=అవలంబించి; రణోత్సుకః=యుద్ధంబునందు తాహముగలవాఁడై; నిజాగామ=వెడలెను. మహాపరాక్రమశాలియు మహాబలుండునగువజ్రదంష్ట్రుండు, ఈయుత్పతంబులన్నియుఁబాచి, యెట్టికేల కుఁడైగ్రంభునవలంబించి, యుద్ధోత్సుకుండై, వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.
--

తాంస్తు నిష్క్రమితో దృష్ట్వా వానరా జితకాశినః
 ప్రణేదు స్సుమహానాదాన్ నాదయంత్య దిశో దశ. ౧౭

టీక జితకాశినః=జయముచేఁబ్రకాశించునట్టి; వానరాః=వానరులు; నిష్క్రమితః=వెడలుచున్న; తాన్=ఆరాక్షసులను; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనె; సుమహానాదాన్=మిక్కిలియుగొప్పధ్వనులను; ప్రణేదుః=చేసిరి. దశ=పదియును; దిశః=దిక్కులను; నాదయంత్య(అనాదయంత్య)=ధ్వనింపఁజేసిరియు.	జయశీలురగునావానరులు, ఆరాక్షసులవచ్చుటఁబాచి, దశదిశలను నిండునట్లు, సింహనాదంబులుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

తతః ప్రవృత్తం తుములం హరీణాం రాక్షసై స్సహ
 ఘోరాణాం భీషరూపాణా మన్యోన్యవధకాంక్షిణామ్. ౧౮

టీక తతః=అంత; ఘోరాణాం=భీషణులవధించుటనుగోరుభయంకరులును; భీషరూపాణాం=భయంకరాకారులును; అన్యోన్యవధకాంక్షిణాం=ఒకొకరులవధించుటనుగోరుచుండువారులను; హరీణాం=వానరులకును; రాక్షసైస్సహ=రాక్షసులతోఁ
--

॥

గూడఁతుములం=దొడ్డు యుద్ధము; ప్ర	రలునగువానర రాక్షసులకు , దొడ్డు
వృత్తం=జరగినది.	యుద్ధంబు, జరగినది.
అంత, భయంక రాకారులును ఒం	అని, తాత్పర్యము.
డారులవధింపఁడలంపుగొనియుండువా	

సిద్ధతంతో మహేమాత్మహం భిన్నదేహశిరోధరాః
రుధిరోక్షితసవాకంగా న్యపతక జగతీతలే. ౧౯

టీక॥ మహేమాత్మహం= అధికమయిన	యి; జగతీతలే= భూతలమునందు; న్యప
యుత్సహముగల; తే (అధ్యాహృత	తక= పదిరి.
ము)= ఆవానరులు; ష్పతంతం= కలిసి	ఆవానర రాక్షసులు, మహేమాత్మ
యు; భిన్నదేహశిరోధరాః= పగిలినదే	హంబునొండొరులుంగలసిపోరిదేహ
హములును మెడలునుగలవారలయి; రు	ములందు గాయములుగలిగి, మెడకాయ
ధిరోక్షితసర్వాంగాః= నెత్తుటండడు	లువిఱిగి, నెత్తుటండోగుచు, నేలంబడి
పఁబడినసమస్తావయవములుగలవారల	రి. అని, తాత్పర్యము.

కేచి దన్యోన్య మాసాద్య శూరాః పరిఘపాణయః
చిక్షీపు ర్వివిధం శస్త్రం సమరే వ్వనివతిః. ౨౦

టీక॥ సమరేఘం= యుద్ధములందు; అ	ఆయుధమును; చిక్షీపుః= ప్రయోగించు
నివతిః= మఱలనట్టి; శూరాః= యు	కొనిరి.
ద్ధమునందుభయములేనట్టి ; కేచిత్=	యుద్ధంబులందు వెనుదీయక పోరున
కొండలు; పరిఘపాణయః= ఇరుపగుది	ట్టిశూరులగుకొండలు వానర రాక్షసు
యలుచేతులంగలవారలయి ; అన్యో	లు, ఒండొరులుంగలసి, నానావిధంబులు
న్యం= ఒండొరులను; ఆసాద్య= పొంది;	గాఁబోరిరి. అని, తాత్పర్యము.
వివిధం= నానావిధమయిన; శస్త్రం=	

ద్రుమాణాంచ శిలాణాంచ శస్త్రాణాంచాపి నిస్సన్యః

॥

॥

శ్రీ మద్రామాయణము*యద్ధకాండము. ౮౬

స ౫౩

శ్రూయతే సుమహం సత్ర ఘోరో హృదయభేదనః. ౨౦

<p>టీక॥ తత్ర=అప్పుడు; ద్రుమాణాం చ=వృక్షములయొక్కయు; శిలానాం చ=తాళ్లయొక్కయు; శస్త్రాణాం చాపి=అయుధములయొక్కయు; సుమ హా=మిక్కిలి-లియుగొప్పదియు; ఘో రః=భయంకరమును; హృదయభేదనః= హృదయమును భేదించునదియునగు; ని</p>	<p>స్వనః=ధ్వని; శూయతే= విసంబడు చుండినది. అప్పుడు, వృక్షశిలాయుధంబులప్ర యోగించునప్పుడుగలిగినధ్వని, భయం కరముగానువినువారలహృదయంబుభే దించునదిగానువిసంబడినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

రథనేమిస్వన సత్ర ధనుష శ్చాపి నిస్వనః
శంఖభేరీమృదంగానాం బహువ తుముల స్వనః. ౨౧

<p>టీక॥ తతః=అచ్చట; రథనేమిస్వ నః=రథములయొక్క-చక్రములయంచు లయొక్క-ధ్వనియు; ధనుషః=వింటియొ క్క- నిస్వనశ్చాపి=ధ్వనియు; శంఖ భేరీమృదంగానాం= శంఖములయొక్క- యు భేరులయొక్కయు మృదంగముల యొక్కయు; తుములః= దొమ్మియు</p>	<p>న; స్వనః=ధ్వనియు; బహువ = క లిగెను. అప్పుడు, రథనేమిధ్వనియుధను ధ్వనియు శంఖభేరీమృదంగాధ్వను లును, దుములంబుగావిసంబడియెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

కేచి దస్త్రాణి సంస్పృజ్య బాహుయద్ధ మకుర్వత

<p>టీక॥ కేచిత్=కొందఱు; అస్త్రాణి= ఆయుధములను; సంస్పృజ్య= ప్రయో గించి; బాహుయద్ధం=బేతులతోడ యుయుద్ధమును; అకుర్వత=చేసిరి.</p>	<p>ఆయుధంబులనన్నింటిని బ్రయోగిం చియున్నపిదప, కొందఱుబాహుయు ద్ధంబుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తలైశ్చ చరణై శ్చాపి ముష్టిభిశ్చ ద్రుమై రపి. ౨౨

జానుభిశ్చ హతాః కేచి ద్భిన్నదేహశ్చ రాక్షసాః

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; తలైశ్చ = అఱచేతులచేతను; వరజ్జేశ్చపి = పాదములచేతను; మష్టిభిశ్చ = పిడికిళ్లచేతను; ద్రుమైరపి = వృక్షములచేతను ; జానుభిశ్చ = మోకాళ్లచేతను; హతాః = వధింపబడినవారలై; భిన్నదేహశ్చ = భేదింపబడిన దేహము గలవారలు ; అథా	వక్ (అధ్యాహృతము) = ఆయిరి. వానరులు, కొందఱ రాక్షసులను, అఱచేతులంజఱచియుఁబాదంబులం దన్నియుఁ బిడికిళ్లఁబొడిచియువృక్షంబులం బ్రహరించియు మోకాళ్లం గ్రమ్మియువధింప, వారలుభిన్నదేహులయినేలంబడిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

శిలాభి శ్చుణ్ణితాః కేచి ద్వాసరై ర్యుద్ధదుమ్కదైః. ౨౪

టీక॥ యుద్ధదుమ్కదైః = యుద్ధంబునందధికగర్వముగల; వాసరైః = వానరులచేత; కేచిత్ = కొందఱు రాక్షసులు; శిలాభిః = తాళ్లచేత; చుణ్ణితాః = చూర్ణముగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.	దైః = యుద్ధముగాఁజేయఁబడిరి. యుద్ధోన్మత్తులగువానరులు కొందఱు, కొందఱ రాక్షసులను శిలలచేఁ జూర్ణముగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

వజ్రదంష్ట్రో భృశం బాజై రణే విత్రాసయ స్త్వరీక
చచార లోకసంహరే పాశహస్త ఇవాంతకః. ౨౫

టీక॥ వజ్రదంష్ట్రః = వజ్రదంష్ట్రునింబడు; రణే = యుద్ధమునందు; హరీక = వానరులను; బాజైః = బాణములచేత ; భృశం = విశిష్ట-లియు; విత్రాసయక్ = భయపఱచుచు; లోకసంహరే = లోకములయొక్క-సంహారకాలమందు; పాశహస్తః = పాశముచేతం గల; అంతక ఇవ = యముఁడువలె; చచార = విహరించెను.	వజ్రదంష్ట్రుండు, యుద్ధంబున, బాణంబులచే, వానరుల నొప్పించుచు, బ్రయకాలంబునం బాశహస్తంబున యమునికై వడి, నెంతయు భయంకరాకారుండై, విహరించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౬

స ౫౩

బలవంతో ౭ శ్రువిడువో నానాప్రహరణా రణే
జఘ్నుర్వాసరనైన్యాని రాక్షసాః క్రోధమూర్ఛితాః ౨౬

టీక బలవంతః = అధికమయినబలము	లయః వాసరనైన్యాని = వాసరనైన్య
గలవారలును; అశ్రువిడువః = ఆయు	ములన; జఘ్నుః = వధించిరి.
ధములయందుఁ బండితులును; నానా	బలవంతులునాయుధవిద్యయందుఁ
ప్రహరణాః = నానావిధములయిన	బండితులనగు రాక్షసులు, యుద్ధము
యాయుధములుగలవారలునగు; రా	సంబరముకపితులయి, నానావిధాయు
క్షసాః = రాక్షసులు; క్రోధమూర్ఛి	ధముల, వాసరనైన్యములవధించిరి.
తాః = కోపముచేవ్యాపించబడిన వారి	అని, తాత్పర్యము.

నిఘ్నుతో రాక్షసాన్ దృష్ట్వా సర్వాన్ వాలిసురో రణే
క్రోధేన ద్విగుణావిప్లవం వరతక ఇవానలః ౨౭

టీక వాలిసుతః = వాఁకొడుకైన	బడినాఁడు.
యంగడుండు; రణే = యుద్ధమునందు;	వాలిపుత్రుండగునంగడుండు, అ
నిఘ్నుతః = వధించుచున్న; రాక్షసాన్ =	ట్లు యుద్ధముననారాక్షసులందఱువాన
రాక్షసులను; సర్వాన్ = అందఱను; దృ	శులనువధించుటంజూచి, ప్రళయకా
ష్ట్వా = చూచి; సంవరతకే = ప్రళయ	లంబుననగ్నిహోత్రుండుంటే, మ
కాలమునందు; అనలఇవ = అగ్నిహో	హఁకోపంబునొందెను.
త్రుండువలె; క్రోధేన = కోపముచేత;	అని, తాత్పర్యము.
ద్విగుణావిప్లవః = రెండింతలావేగింపఁ	

తాన్ రాక్షసగణాన్ సర్వాన్ వృక్ష ముద్యమ్య వీర్యవాక్
అంగదః క్రోధతామ్రాక్షస్సింహః క్షుద్రమృగా నివ ౨౮

టీక వీర్యవాక్ = అధికమయినప	డు; క్రోధతామ్రాక్షః = కోపముచేసె
రాక్రమముగల; అంగదః = అంగడుఁ	జ్ఞునైనకన్నులుగలవాఁడై; వృక్షం = వృ

శ్రీమును; ఉద్యమ్య=ఁట్టుకొని; తా= ఆ; రాక్షసగణా= రాక్షససమూహమును; సర్వా= అందఱను; సింహా=సింహము; త్సద్రమ్యగానివ=అల్పమృగములనువలె; నిజభూన (అధ్యాత్మము)=వధించెను.

మహాపరాక్రమకాలియగునంగదుడు, కోపంబునంగనుంగొనలనెఱ్ఱెడనంబుమెఱయి, వృక్షంబుచే, నారాక్షసులనందఱను, సింహంబుస్వల్పమృగంబులంటోలె, జక్కాడెను. అని, తాత్పర్యము.

చకార కడనం ఘోరం శక్రతుల్యపరాక్రమః

టీక||శక్రతుల్యపరాక్రమః=ఇందు నితోసమానమయిన పరాక్రమముగల; స' (అధ్యాత్మము) = ఆయంగదుడు; ఘోరం=భయంకరమయిన; కడనం=యుద్ధమును; చకార=చేసెను.

జేచెందునితోసాటియయిన పరాక్రమంబుగలయాయంగదుడప్పుడు, భయంకరంబుగా యుద్ధంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

అంగ దాభిముఖా స్తత్ర రాక్షసా భీమవిక్రమాః. ౨

విభిన్నశిరసః పేతు ర్వికృతా ఇవ పాదపాః

టీక||త్ర=అచ్చట; అంగ దాభిముఖాః=అంగదునియెదుటనున్న; భీమవిక్రమాః=భయంకరమయిన పరాక్రమముగల; రాక్షసాః=రాక్షసులు; వికృతాః=భేదించబడిన; పాదపాదృశ = వృక్షములువలె; విభిన్నశిరసః=పగిలిన

తలలుగలవారలై; పేతుః=పడిరి. అప్పుడంగదుని యెదుటనున్న భయంకరపరాక్రములగు రాక్షసులు, ఒక వేటునం దలలుపగిలి, భిన్నమూలంబులగు వృక్షంబులపగిరి నేలంగూలిరి. అని, తాత్పర్యము.

రథై రత్వై ధ్వజై చ్చిత్రై శ్వరీరై హారిరక్షసామ్. ౩౦

రుధిరేణవ సంఘన్నా ఘూమి భూయకరీ తదా

శ్రీమద్రామాయణముఃయుద్ధకాండము.

౪౭౧

స ౫౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు; ధూమిః = మృతము)=అయినది.
 నేల; రథైః=రథములచేతను; అన్వైః- అప్పుడు, ఆయుద్ధధూమి, విజిగిన
 గుఱ్ఱములచేతను; చిత్రైః= నానావ రథములచేతను ధ్వంబులచేతను జచ్చిప
 ణములగు; ధ్వజైః=తెగెనులచే దినగుఱ్ఱంబులచేతను వానరాక్షసుల
 తను; హరిరక్షసాం=వానరాక్షసుల కళేటరములచేతనురక్తప్రవాహముల
 చేతను; రుధిరణవ=నెత్తురుచేతను; సం చేతను నాచ్చుదితమయి, భయంక
 ఛన్నా=కప్పబడినదై; భయంకరీ = రంభయించినది. అని, తాత్పర్యము.
 భయముగలిగించునది; అసీత్ (అధ్యా

హరకేయూరవస్త్రైశ్చ శస్త్రైశ్చ సమలంకృతా. ౩౧
 ధూమి భాతి రణే తత్ర శారదీయధానికా

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు; రణే= యుద్ధమునందు; ధూమిః=ధూమి; హరకే
 యూరవస్త్రైశ్చ=హరములచేతను బా అప్పుడు, యుద్ధంబున, హరకే
 హుపురులచేతను వస్త్రములచేతను; శ యూరాదినానావిధ భూషణంబులచే
 స్త్రైశ్చ=ఆయుధములచేతను; సమలం తను వస్త్రంబులచేతను శస్త్రంబులచే
 కృతా = చక్కగానలంకరింపబడి తనులలంకరింపబడిన యుద్ధధూమి, న
 నదై; శారదీ=శరదృతువునందలి; నికా క్షత్రవంద్రాలంకృతంబగు శరద్రాత్రి
 యభవ=రాత్రివలె; భాతి = ప్రకాశిం అని, తాత్పర్యము.

అంగదస్యచ వేగేన తద్రాక్షసబలం మహత్. ౩౨
 పాకంపత తదా తత్ర పవనేనాం బుదో యథా

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తత్ర = అక్షససైన్యము; పవనేన = గాలిచేత;
 చ్చట; అంగదస్య= అంగదనియొక్క; అంబుదోయథా = మేఘమువలె; ప్రా
 వేగేన=వేగముచేతనై; మహత్ = గొ కంపత=చలించెను.
 పుడగు; తత్=ఆ; రాక్షసబలం = రా అప్పుడచ్చట, ఆరాక్షససేన, అం

౪౭౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౪

గదుని వేగంబునకు సహింపఁజాలక, నలబువొందినది.
వాయువేగంబున వేఘముఁబోలెఁ, జల అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రిపంచాశస్సగః.
ఇది, సృష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రిపంచాశస్సగః టీక,
ముగిసినది.

అ

చ తు : పంచాశస్సగప్రారంభః.

బలస్యచ నిఘాతేన అంగదస్య జయేనచ
రాక్షసః క్రోధ మావిష్టో వజ్రదంష్ట్రో మహాబలిః.

టిక॥ బలస్య = సైన్యముయొక్క;	పొందినాడు.
నిఘాతేనచ = వధముచేతను ;	అంత దనసైన్యము పరాజయము
స్య = అంగదునియొక్క ;	జయేనచ = నొందుటయు నంగదుండుజయించుట
గల్బచేతను; మహాబలిః = అధికము	యుంజూచి , మహాబలకొలియగువ
నబలముగల; వజ్రదంష్ట్రః = వజ్రదం	జ్రదంష్ట్రుండు, కోపంబునొండెను.
ష్ట్రుండు; క్రోధం = కోపమును; ఆవిష్టః =	అని, తాత్పర్యము.

స విష్ణుర్వధను ఘోరం శక్రాశనిసమన్వసమ్
వానరాణా మనీకాని ప్రాకిర త్చరవృష్టిభిః. ౨

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము: ౮౭౩

స ౫౪

టీక॥ సః=అవజ్ఞిదంష్ట్రుడు; ఘోరం=భయంకరమును ; శక్రాశనిసమ స్వనం= ఇంద్రునివజ్రాయుధముతోన మౌనమయిన ధ్వనిగలదియునగు ; ధనుః=వింటిని, విష్ణుగ్రంథనింపఁజేసి; వానరాణాం=వానరులయొక్క ; అనికాని=నేనలను; శరవృష్టిభిః = బాణ

వక్షాములచేత; ప్రాకిరత్=కప్పెను. అవజ్ఞిదంష్ట్రుండుభయంకరంబును వశాయుధ సమానంబునగు ధనుస్సును, మహాధ్వనిగడురసారిండుచు, వానరసైన్యంబులపై బాణవక్షాంబులుగురిపించెను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసా శ్చపి ముఖ్యాస్తే రథేషు సమవస్థితాః
నానాప్రహరణా శ్శూరాః ప్రాయుధ్యంత తదా రణే. ౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రణే=యుద్ధమునందు; శూరాః=యుద్ధమునందు భయములేనివారలగు; ముఖ్యాః=ముఖ్యులయిన; తే=ఆ; రాక్షసాశ్చపి=రాక్షసులును; రథేషు=రథములయందు; సమవస్థితాః=ఉన్నవారలయిన; నానాప్రహరణాః=నానావిధములయిన

యాయుధములుగలవారలయి ; ప్రాయుధ్యంత=చక్కఁగాయుద్ధముచేసిరి. అప్పుడు , శూరులగు, నాముఖ్య రాక్షసులునురథారుఢులయి , నానావిధాయుధంబులం జక్కఁగాయుద్ధముగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

వానరాణాంతు శూరా యే సర్వే తే వ్లవగవఃభాః
అయుధ్యంత శిలాహస్తా స్సమవేతా స్సమంతతః. ౪

టీక॥ వానరాణాం=వానరులలోపల; శూరాః= యుద్ధంబునందుభయములేనివారలు; యే = ఎవ్వరో; తే=ఆ; వ్లవగవఃభాః=వానరశ్రేష్ఠులు; సర్వే=అందఱును; శిలాహస్తాః= తొట్లు

చేతులంగలవారలయి ; సమంతతః= అంతటను; సమవేతాః= చేరినవారలయి; అయుధ్యంత=పోరిరి. వానరులలోశూరులగు వారలందఱును, గొప్పగొప్పశిలలను చేతులం

౧౨౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము

స ౫౪

బూని, నలుప్రక్కలంజేరి, చక్కగా | అని, తాత్పర్యము.

యొద్దముగావించిరి.

తత్రా యొద్దసహస్రాణి తస్మి న్నాయో ధనే భృశమ్
రాక్షసాః కపిముఖ్యేషు పాతయాంచక్రేరే తదా. ౫

టీక|| తత్ర=అచ్చట; తదా= అప్పు | చక్రేరే=పడవేసిరి.
దు; తస్మిన్=ఆ; ఆయోధనే= యొద్ద | అప్పుడమ్మహాయొద్దంబునందు, రా
మునందు; రాక్షసాః=రాక్షసులు; క | క్షసులు, వానరవీరులవై, బెక్కవేల
పిముఖ్యేషు = వానరశ్రేష్ఠులందు; ఆ | యాయొద్దంబులనేసిరి.
యొద్దసహస్రాణి= ఆయొద్దముల వేల | అని, తాత్పర్యము.
స; భృశం=మిక్కిలియు; పాతయాం

వానరా శ్చాపి రక్షస్సు గిరీ న్వృత్తోక్ మహాశిలాః
ప్రవీరాః పాతయామాసు మత్తవారణసన్నిధాః. ౬

టీక|| ప్రవీరాః=మిక్కిలియుంబరా | యామాసుః=పడవేసిరి.
క్రమశాలులును ; మత్తవారణసన్ని | మహాపరాక్రమశాలులును మదపు
ధాః=మడించినయేనుంగులతో సమా | లేనుంగులంబోలినవారలునగు వానరు
నులునగు; వానరాశ్చాపి = వానరులు | లు, పవళతంబులనువృక్షంబులనుమహా
ను; రక్షస్సు=రాక్షసులయందు; గిరీ= | శిలలను, రాక్షసులవై, నేసిరి.
పవళతములను; వృత్తోక్= చెట్టులను; | అని, తాత్పర్యము.
మహాశిలాః = పెద్దతొల్లను; పాత

శూరాణాం యుధ్యమానానాం సమరే వ్యనివర్తినామ్
తద్రాక్షసగణానాంచ సుయద్ధం సమవతేతత. ౭

టీక|| శూరాణాం= యుద్ధమునం | ధమునందు; అనివర్తినాం= మఱలన
దు భయములేనివియు; సమరే=యు | ట్టివియునగు ; తద్రాక్షసగణానాం

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

స ౫౪

చ=ఆవాసరసమూహములకును రాక్ష దీయకపోరువారలునగు నావాసరులకు
ససమూహములకును; సుయుద్ధం=మం ను రాక్షసులకును మహాయుద్ధంబుజర
చియుద్ధము; సమవతకత = కలిగెను. గినది. అని, తాత్పర్యము.
శూరులును, యుద్ధంబులందు వెను

ప్రభిన్న శిరసః కేచి చ్ఛిన్నై పాదైశ్చ బాహుభిః
శస్త్రై రర్పితదేహస్తు రుధిరేణ సముక్షితాః, ౮
హరయో రాక్షసాశ్చైవ శేరతేగాం సమాశ్రితాః
కంకగృధ్రై వలై రాధ్యా గోమాయుగణసంకులాః, ౯

టీక|| కేచిత్ = కొందఱు ; హర గణసంకులాః=నక్క-ల సమూహము
యః=వానరులును; రాక్షసాశ్చైవ= లచేనిందినవారలయి; గాం= భూమిని;
రాక్షసులును; ప్రభిన్న శిరసః=పగిలినత సమాశ్రితాః=పొందినవారలయి; శేర
లలుగలవారలయి ; చ్ఛిన్నై = నలు తే=పరుండిరి.
కంబడిన; పాదైశ్చ = పాదములతోను; కొందఱు వానరులును రాక్షసులు
బాహుభిః=చేతులతోను ; సహితాః ను , దలలుపగిలి చేతులుఁగాళ్లువిడి
(అధ్యాహృతము)=కూడినవారలయి; గి , దేహములందుఁ గ్రుచ్చుకొనియు
శస్త్రైః=ఆయుధములచేత; అపిత దేహస్తు=పొందింపఁబడిన దేహములు
దేహస్తు=పొందింపఁబడిన దేహములు యి, నెత్తుటఁగోఁగుచు, గంకపక్షులు
గలవారలునై; రుధిరేణ=నెత్తురుచేత; గద్దలుఁ గాకులును ముసరుకొన , న
సముక్షితాః=తడుపఁబడినవారలయి; క్క-లుగుంపులుగుంపులుగాఁ జుట్టుకొ
కంకగృధ్రైవలై=రావులుఁగులచేతను న, భూమింబడియుండిరి.
గద్దలచేతను కాకులచేతను; అధ్యాః అని, తాత్పర్యము.
వ్యాపింపఁబడినవారలయి; గోమాయు

కబంధాని సముత్పేతు ర్భీరూణాం భీషణాని వై

టీక|| భీరూణాం = పిటికివారియొక్క ; భీషణాని=భయంకరము లయి

న("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); కబంధాని = మొండెములు; న ముత్పేతుః = ఎగిరినవి.

పిటికివారల శిరస్సులు ఖండింపఁబడి, వారి మొండెములు, ఆకాశంబున కెగసి నేలంబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

ఘజపాణిశిరస్సన్నా శ్చిన్నకాయాశ్చ భూతలే. ౧౦
వానరా రాక్షసాశ్చాపి నిపేతుస్తత్ర వైరణే

టీక॥ తత్ర = ఆ; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); రణే = యుద్ధ మునందు; వానరాః = వానరులును; రాక్షసాశ్చాపి = రాక్షసులును; ఘజ పాణిశిరస్సన్నాః = నలుకొంటినిబాహువులును అఱచేతులును తలలునుగలవారలయి; ధిన్నకాయాశ్చ = నలుకొంటి

దీనదేహములుగలవారలయి; భూత లే = నేలయందు; నిపేతుః = పడిరి. అప్పుడు యుద్ధంబునందు, వానరులును రాక్షసులును, చేతులును అఱచేతులును తలలును దెగియు దేహము నందం తటగాయములయ్యి, నేలంబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో వానర సైన్యేన హన్యమానం నిశాచరమ్. ౧౧
ప్రాభజ్యత బలం సర్వం వజ్రదంష్ట్రస్య పశ్యతః

టీక॥ తతః = అంత; నిశాచరం (వై శాచరం) = రాక్షససంబంధియయిన; బలం = సైన్యము; సర్వం = అంతయు; వానర సైన్యేన = వానర సేనచేత; హన్యమానం = వధింపఁబడుచున్నదై; వజ్రదంష్ట్రస్య = వజ్రదంష్ట్రుని; పశ్యతః = చూచుచుండఁగా; ప్రాభజ్యత =

భగ్నుమయ్యెను. అంత, నా రాక్షస సేనయంతయు, వానర సేనచే నానావిధంబులవధింపఁబడి, వజ్రదంష్ట్రుని దుచుచుండఁగానే, భగ్నుమయి పరుగెత్తివది. అని, తాత్పర్యము.

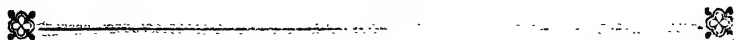
రాక్షసాః భయవిత్రస్తాః హన్యమానాః స్థవంగమైః. ౧౨
దృష్ట్వా సరోషతామ్రాక్షో వజ్రదంష్ట్రః ప్రతాపవాః
ప్రవివేశ ధనుష్పాణిస్త్రాసయన్ హరివాహినీమ్. ౧౩

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౮౭౭

స ౫౪

టీక॥ ప్రతాపవాక్ = అధికమయిన పరాక్రమముగల; సః = ఆ; వజ్రదంష్ట్రః = వజ్రదంష్ట్రుండు ; స్లవంగమైః = వానరులచేత; హన్యమానాక్ = విధింపబడుచున్నవారలను; భయవీరస్తాక్ = భయకారణములవలనభయపడినవారలనుగ; రాక్షసాక్ = రాక్షసులను; దృష్ట్వా = చూచి; గోషతామ్రాతుః = కోషముచే నెఱ్ఱవైనకన్నులుగలవాడై; భనుస్పాణిః = బిల్లుచే	తంగలవాడై; హరివాహినీ = వానరసేనను; త్రాసయక్ = భయపఱచుచు; ప్రవివేశః = ప్రవేశించెను. మహాపరాక్రమశాలియగు నావజ్రదంష్ట్రుండు , రాక్షసులందఱువానరులచే విధింపబడుచు భయపడియుండుటనుబాచి , కోపంబునఁగనుఁగొనల నెఱ్ఱదనంబుగదుర , భనుఁగరుండై, వానరులందఱుభయపడ, వానరసేనంబ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

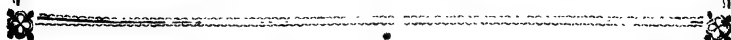
శరైర్విదారయామాస కంకపత్రైః రజిష్టనైః

టీక॥ కంకపత్రైః = కంకపక్షియొక్కతొక్కతొలుగలవియు; ఆజిష్టనైః = కటిలముగాఁబోనివియునగు; శరైః = బాణములచేత ; విదారయామాస = భేదించెను.	ఆవజ్రదంష్ట్రుండు , కంకపక్షియొక్కతొలుగలవియులక్యంబుదప్పనివియునగుబాణంబులచే, వానరులభేదించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

విభేద వానరాంస్తత్ర సప్తాష్టానవ పంచచ. ౧౪

వివ్యాధ పరమక్రద్ధో వజ్రదంష్ట్రః ప్రతాపవాక్

టీక॥ తత్ర = అప్పుడు; ప్రతాపవాక్ = అధికమయిన పరాక్రమముగల; వజ్రదంష్ట్రః = వజ్రదంష్ట్రుండు; పరమక్రద్ధః = మిక్కిలియుఁగోపించినవాడై; వానరాక్ = వానరులను; సప్త = ఏడుగురును; అష్టా = ఎనిమిదిమంది	దిన; రవః = తొమ్మిదింటిని; పంచచ = అయిదుగురును; విభేద = భేదించెను. ఏవం(అధ్యాహ్నము) = ఇట్లు; వివ్యాధ = కొట్టెను. పరాక్రమవంతుండగు నావజ్రదంష్ట్రుండు , అప్పుడాకొక్క బాణంబు
---	---

న, వానరుల నేధ్వర నెసిమిదిమందిని దొంగలు, ట్లువిచిత్రప్రకారంబున వానరు
మిడిమందిని నైదుగురును గూలనేయు లనొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

త్రస్తా స్సర్వే హరిగణా శ్వరై స్సంకృతకంధరాః. ౧౫
అంగదం సంప్రధావంత ప్రజాపతి మివ ప్రజాః

టీక॥ హరిగణాః = వానరసమూహములు; శ్వరైః = బాణములచేత; సంకృతకంధరాః = ఘేసింపబడిన కంఠములుగలవై; సర్వే = అన్నియు; త్రస్తాః = భయపడినవై; ప్రజాః = ప్రజలు; ప్రజాపతిమివ = బ్రహ్మదేవునిగూర్చివలె; అంగదం = అంగదునిగూర్చి; సంప్రధావంత (సంప్రధావంత) = పరుగెత్తినవి. అట్లువానరులు పెక్కుండు భిన్నకంఠులయినేలంబడుదు, సంతకడినవవానరులందఱు, భయపడి, ప్రజలు పౌజాపతిని శ్రయించునట్లు, అంగదు నాశ్రయించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో హరిగణౌ భగ్నా దృష్ట్వా వాలిసుతస్తదా. ౧౬
క్రోధేన వజ్రదంష్ట్రం త ముదీక్షంత ముదైక్షత

టీక॥ తతో = అంత; తదా = అప్పుడు; వాలిసుతః = వాలికుమారుండడు; వాలిసుతః = వాలికుమారుడైనయంగదుండు; భగ్నా = భంగమునొందిన; హరిగణౌ = వానరసమూహములను; దృష్ట్వా = చూచి; క్రోధేన = కోపముచేత; ఉదీక్షంతం (ఉదీక్షమాణం) = తనపైకి వచ్చుచున్నవజ్రదంష్ట్రు నెదురుచూచుచున్న; తం = ఆ; వజ్రదంష్ట్రం = వజ్రదంష్ట్రుని; అని, తాత్పర్యము.

వజ్రదంష్ట్రోంగద శ్చోభేనంగతౌ హరిరాక్షసౌ. ౧౭
చేరతుః పరమక్రుద్ధౌ హరిమత్తగణా వివ

టీక॥ అంగదః = అంగదుండును; వజ్రదంష్ట్రశ్చ = వజ్రదంష్ట్రుండునను; హరి

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౭౯

స ౫౪

రాక్షసా = వానరుండును రాక్షసుండు
ను; ఉభౌ = ఇద్దఱును; సంగతౌ = కలిసిన
వారలయి; పరమక్రద్ధౌ = మిక్కిలియొం
గుపితులయి; హరిమత్తగజావివ = సిం
హంబునుమదపుటేనుంగునువలె; చేర
తుః = సంపరించిరి.

అంగదుండును, వజ్రదంష్ట్రుండు
ను, ఒండొరులంగలసి, పరమక్రద్ధు
లయి, సింహంబునుమదపుటేనుంగునుం
టోలె, యుద్ధంబునేయుచువిహరించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తత శ్వరసహస్రేణ వాలిపుత్రం మహాబలిః. ౧౮

జఘాన మర్మదేశేషు మాతంగ మివ తోమరైః

టీక॥ తతః = అంత; మహాబలిః = అ
ధికమయినబలముగలవజ్రదంష్ట్రుండు;
వాలిపుత్రం = వాలికుమారుండగు సంగ
దుని; శ్వరసహస్రేణ = బాణంబులవే
యింటిచేత; తోమరైః = చిల్లకొలల
చేత; మాతంగమివ = ఏనుంగునువలె;
మర్మదేశేషు = బీజస్థానములందు; జ

ఘానంకొట్టెను.
అంత, మహాబలశాలియుగవజ్రదం
ష్ట్రుండు, ఏనుంగునుజిల్లకొలలతోబా
డుచునట్లు, వాలికుమారుండగుసంగదు
ని, బీజస్థానంబులందు, వేయి బాణం
బుల తొప్పించెను.
అని, తాత్పర్యము.

రుధిరోషితసర్వాంగో వాలిసూను మహాబలిః. ౧౯

చిక్షేప వజ్రదంష్ట్రాయ వృక్షం భీమపరాక్రమః

టీక॥ మహాబలిః = అధికమయినబ
లముగలవాడును; భీమపరాక్రమః = భ
యంకరమయిన పరాక్రమముగలవాఁ
డునగు; వాలిసూనుః = వాలికుమారు
డైనయంగుడు; రుధిరోషితసర్వాం
గః = నెత్తురుచేదడుపంబడిన సమస్తావ
యవములుగలవాఁడై; వజ్రదంష్ట్రా

య = వజ్రదంష్ట్రుఁడొకఁడు; వృక్షం =
చెట్టును; చిక్షేప = వేసెను.
మహాబలశాలియుభయంకర పరా
క్రమఁడునగునంగుండు, దేహమంత
యునెత్తురుగాఁగ, గోపించి, వజ్రదం
ష్ట్రునిపై, చొక్కరి-మహావృక్షమునెసెను.
అని, తాత్పర్యము.

కాం ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౪

దృష్ట్యాఽపతంతం తం వృక్ష మసంభాగితశ్చ రాక్షసః. ౨౦
చిచ్ఛేద బహుధా సోపి నికృత్తః పతితో భువి

టీక॥ రాక్షసశ్చ=రాక్షసుడైన వ	తతః=పడినది.
జగదంష్ట్రుండును; ఆపతంతం=వచ్చు	అవజగదంష్ట్రుండు, తనపైకివృక్ష
చున్న; తం=ఆ; వృక్షం=చెట్టును ; దృ	మువచ్చుటంజూచి, సంభ్రామంబు నొం
ష్ట్యా=చూచి; అసంభాగితః=తొట్టు	దక, యావృక్షమును, బెక్కువయ్యెలు
పాటునొందనివాడై; బహుధా=పె	గాబాణంబులచేఖండించెను; అంతనా
క్కు-విధములుగా; చిచ్ఛేద=నజుకెను.	వృక్షము, తునియలయి నేలంబడెను.
సోపి=ఆవృక్షమును; నికృత్తః=ఖం	అని, తాత్పర్యము.
డింపబడినదై; భువి=నేలయందు; ప	

తం దృష్ట్యా వజ్రదంష్ట్రస్య విక్రమం స్థవగర్వభః. ౨౧
ప్రగృహ్య విపులంజైలం చిత్తేపద ననాదచ

టీక॥ స్థవగర్వభః=వానర శ్రేష్ఠం	చ=చేసెను. ననాదచ=అజుకెను.
దగునంగదుండు; వజ్రదంష్ట్రస్య=వ	వానరశ్రేష్ఠుండగునంగదుండు, వ
జగదంష్ట్రునియొక్క; తం=ఆ ; విక్ర	జగదంష్ట్రునిపరాక్రమంబుజూచి, యొ
మం=పరాక్రమమును; దృష్ట్యా=చూ	క్కు-విశాలపర్వతంబుగొని, యారాక్ష
చి; విపులం=విశాలమును; జైలం=పర్వ	సునిపైవైచి, సేంహనాదంబు గావించె
తమును; ప్రగృహ్య=గ్రహించి; చిత్తేప	ను. అని, తాత్పర్యము.

సమాపతంతం తం దృష్ట్యా రథా దాప్లుశ్య ఏర్యవాక్. ౨౨
గదాపాణి రసంభాగితః పృథివ్యాం సమతివృత

టీక॥ ఏర్యవాక్=అధికమయినప	సుండి; ఆప్లుశ్య=యమికి; గదాపాణి=
రాక్రమముగలవజ్రదంష్ట్రుండు ; సమా	గదచేతంగలవాడై ; అసంభాగితః=
పతంతం=వచ్చుచున్న; తం=ఆపర్వముత	తొట్టుపాటులేనివాడై; పృథివ్యాం=
ను; దృష్ట్యా=చూచి; రథాత్=రథమున	భూమియందు; సమతివృత్తునిలిచెను.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము: ౪౭

స ౫౪

మహాపరాక్రమశాలియగు నావజ్ర రథంబుననుండి, నేలకులంఘించెను.
దంష్ట్రుడు , పవతమువచ్చుటఁజూ అని,తాత్పర్యము.
చిగడచేతంగొని , నిభకయంబుగా,

సాంగదేన గదా ఖిప్తా గత్వా తు రణమూఢాని. ౨౩

టీక|| రణమూఢాని = యుద్ధాగ్ర బడినది.
మునందు; అంగదేన = అంగదునిచేత; అంగదుండు , యుద్ధాగ్రంబున,
గత్వాతు = పోయియు; సా = ఆ;గ వజ్రదంష్ట్రుని యుద్ధకుఁబోయి యాగ
దా = గద; అఖిప్తా = అపహరింపఁ దనపహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

సచక్రకూటరం సాశ్వం ప్రమమాథ రథం తదా

టీక|| తదా = అప్పుడు; సః (అధ్యాపృ తము) = అపవతము; సచక్రకూటరం = అంత , నాయంగదుండు ప్రయో
చక్రములతోను నొగతోను గూడినది గించిన పవతము , చక్రములతోను
యొ; సాశ్వం = గుఱ్ఱములతోఁగూడినది నొగతోను గుఱ్ఱంబులతోనుం గూడ నా
యొనగు; రథం = రథమును; ప్రమమా వజ్రదంష్ట్రురథమున గ్గుగావించెను.
థ = చూడఁముగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతోన్యం గిరి మాక్షిప్య విఫులం ద్రుమభూషితమ్. ౨౪
వజ్రదంష్ట్రస్య శిరసి పాతయామాస సోంగదః

టీక|| తతోన్యం = అంత; సః = ఆ ; అం తయామాస = పడవేసెను.
గదః = అంగదుండు; ఆన్యం = ఇతరమ అంత, నాయంగదుండు, వికాలం
యిన; విఫులం = వికాలమును; ద్రుమ బునువృక్షంబులతో నొప్పుడున్నదియు
భూషితం = వృక్షములచేనలంకరింపఁబ నగుమఱియొక పర్వతంబైతి , వజ్ర
డినదియునగు; గిరి = పర్వతమును; ఆ దంష్ట్రునితలపైవై చెను.
క్షిప్య = ఎత్తి; వజ్రదంష్ట్రస్య = వజ్రదం అని, తాత్పర్యము.
ష్ట్రునియొక్క ; శిరసి = తలయందు; పా

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౪

అభవ చ్ఛోడితో ద్ధారి వజ్రదంష్ట్ర స్వమూర్ఛితః. ౨౫
మహాతాత మభవ స్మృతో గదా మాలింగ్య నిశ్శ్వసక

టికా సః = ఆ ; వజ్రదంష్ట్రః =	మూఢః=సంజ్ఞ లేనివాడు;అభవత్ =
వజ్రదంష్ట్రుడు ; చ్ఛోడితో ద్ధారి =	అయ్యెను.
నెత్తురు గ్రహించునవాడై ; మూ	అవజ్రదంష్ట్రుడు, నెత్తురుగ్రహించు
ర్ఛితః = మూర్ఛనొందినవాడై; గ	మూర్ఛితుడై, నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు
దాం=గదన ; అలింగ్య = కవులించు	గదచేతంగవులించుకొని, కొంతసేపు
కొని; నిశ్శ్వసక = నిట్టూర్పులుపుచ్చు	సంజ్ఞ లేక, పడియుండెను.
చు; మహాతాతం= కొంచెముసేపు;	అని, తాత్పర్యము.

స లబ్ధసంజ్ఞో గదయా వాలిపుత్ర మవస్థితమ్. ౨౬
జఘాన పరమ క్రుద్ధో వత్సో జేషే నిశాచరః

టికా సః=ఆ;నిశాచరః = వజ్ర	లికుమారుడగునంగదుని ; వత్సో జే
దంష్ట్రుడు;లబ్ధసంజ్ఞః = పొందఁబడి	శే=తొమ్మునందు ; జఘాన = కొ
న తెలివిగలవాడై;పరమక్రుద్ధః = మి	ట్టెను.
క్రి-లియుఁగోపించినవాడై ; అవస్థి	అవజ్రదంష్ట్రుడు మూర్ఛ చేటి, ప
తం=నిలిచియున్న;వాలిపుత్రం = వా	రమకుపితుడై, యచ్చటనిలిచియున్న

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౩

స ౫౪

నాలికుమారుండగునంగదుని తొమ్మిది అని, తాత్పర్యము.
నగదజేఁబ్రహరించెను.

గదాం త్యక్త్వా తతః ప్రత్ర ముష్టియుద్ధ మవతఃత. ౨౧

టీక॥ తతః=అంత; తత్ర= అచ్చ | అంతనప్పుడు, వజ్రదంష్ట్రుండుగద
ట; గదాం=గదను; త్యక్త్వా=నిడిచి; పాటవైచి, యంగదునితో ముష్టియు
ముష్టియుద్ధం = పిడికిలిపోరు; అవతః ధంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.
త=జరిగినది.

అన్యోన్యం జఘ్నుతు ప్రత్ర తా వృథా హరిరాక్షసౌ

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు; తా=ఆ; హ | కొనిరి.
రిరాక్షసౌ = అంగదుండునువజ్రదం | ఆయంగదునువజ్రదంష్ట్రులెద్దఱును ,
ష్ట్రుండును; ఉభౌ=ఇద్దఱును ; అన్యో ఒండొరులం జక్కఁగాఁ బ్రహరించు
న్యం=ఒండొరులను; జఘ్నుతుః= కొట్టు | కొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

రుధిరోద్ధారిణౌ తౌతు ప్రహరైః జనితశ్రమా. ౨౨

బభూవతు స్సువిక్రాంతా వంగారకబుధా వివ

టీక॥ తౌతు= ఆయంగద వజ్రదం | ఉండిరి.
ష్ట్రులును; రుధిరోద్ధారిణౌ = నెత్తురు | ఆయంగదుండును వజ్రదంష్ట్రుండు
గ్రక్కరుదున్నవారలయి; ప్రహరైః= దె | ను, ఒకరినొకరుకొట్టుకొనుచు దెబ్బల
బ్బలచేత; జనితశ్రమా = భుట్టినయా | చేనెత్తురుగాఁజూచు , నాయాసంబు
యాసముగలవారలయి; అంగారకబు | వొంది, యంగారకబుధులుంబోలె బద్ధ
ధావివ=అంగారకుండును బుధుండును | వైరంబునంబోరుండుండిరి.
వలె; సువిక్రాంతౌ=మిక్కిలియొంటరా | అని, తాత్పర్యము.
క్రమించినవారలుగా ; బభూవతుః=

తతః పరమశేషస్త్వి అంగదః కపికుంజరః. ౨౩

ఉత్పాట్ట వృత్తం స్థితవాక్ బహుశ్రువృత్తం చిత్రమ్

టీక॥ తతః = అంతః; పరమతేజః
స్వీ = అధికమయినపరాక్రమము గల
వాడును; కపికుంజరః = వానరశ్రేష్ఠుం
డునగు; అంగదః = అంగదుండు; బహు
శ్రువృత్తం = పెక్కుశ్రువులతోను
పండ్లతోనుబప్పుచున్న; వృత్తం = బెట్టు
ను; ఉత్పాట్ట = పెటికి; స్థితవాక్ =
నిలిచెను.

అంతః, బరమ పరాక్రమశాలియు
వానరశ్రేష్ఠుండునగు నంగదుండు, పె
క్కుశ్రువులతోను ఫలములతోనుం గూడి
నవృత్తమునొకటిచెఱికి యుద్ధంబునకు
నిలిచెను; అట్లువజ్రదంష్ట్రుండును వృ
త్తంబుచెఱికినిలిచెను.
అని, తాత్పర్యము.

జగ్రాహ చామభం చమః ఖడ్గం చ విప్రులం శుభమ్. ౩౦
కింకిణీకాలసంపన్నం చమః డాచ పరివృత్తమ్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ
యంగదుండు; అమభం = వృషభసం
బంధియైన; చమః = డాలువా
లును; విప్రులం = విశాలంబును; శుభం =
సుందరంబును; కింకిణీకాలసంపన్నం =
చిలుగంటల సమూహముతోఁ గూడిన
దియు; చమః డా = బరనో; పరివృత్త
తం = అలంకరింపఁబడినదియనగు;

ఖడ్గం = కత్తివి; జగ్రాహ = గ్రహిం
చెను.
అయంగదుండంత, వృషభచమః
ముగప్పినడాలునువిశాలంబును జీలుగం
టలతో నొప్పుచున్నదియు మంచియొర
గలదియనగుఖడ్గంబునుగ్రహింప, వా
వజ్రదంష్ట్రుండును, డాలునువాలునుగ్ర
హించెను. అని, తాత్పర్యము.

విచిత్రాం శ్చైరతు మాగాణాం రుషితౌ కపిరాక్షసౌ. ౩౧
జఘ్నుశ్చ తదాన్యోవ్యం నిదాయం జయకాంక్షిణౌ

టీక॥ కపిరాక్షసౌ = అంగదుండును
జఘ్నుదంష్ట్రుండును; రుషితౌ = కుపితుల
యి; విచిత్రా = నానావిధములయి

న; మాగాణా = మాగములను; ఛై
రతుః = నంచరించిరి. తదా = అప్పుడు;
జయకాంక్షిణౌ = జయముగోరువారల

శ్రీ మ ద్రామాయణము * యుద్ధ కాండము. ౩౩

స ౫౩

య; సదవయం=దయలేనట్లుగా ; అ
నోన్యం= ఒండొరులను; జఘ్నుతుశ్చ=
కొట్టుకొనిరియు.
అయంగదవజ్రదంష్ట్రులు , పరమకు

పితులయి, పరస్పరజయంబుగోరి, నా
నావిధమాగఁబలు యుద్ధంబుగావిం
చుచు, గరినంబుగా నొండొరులలబ్ర
హరించుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

వ్రజై స్సానై) రశోభేతాం పుష్పితా వివ కింశుకా. ౩౩

టిక॥ తౌ (అధ్యాహృతము) = అ
యంగదవజ్రదంష్ట్రులు; సానైః = సె
త్తురుతోఁగూడిన; వ్రజైః = గాయము
లచేత; పుష్పితౌ = పూచిన; కింశుకా
వివ = మోదుగుచెట్లువలె ; అశోభే
తాం=ప్రకాశించిరి.

అయంగద వజ్రదంష్ట్రులు , సెత్తు
రుగాలుచుఁడు గాయంబులతోఁగూడి
నవారలగుటచేఁ , జక్కఁగాఁబుష్పిం
చినమోదుగువృక్షంబులుంబోలెఁ , బ్ర
కాశించుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

యుధ్యమానౌ పరిశ్రాంతౌ జానుభ్యా మవసీం గతౌ

టిక॥ తౌ (అధ్యాహృతము) = అ
యంగదవజ్రదంష్ట్రులు ; యుధ్యమా
నౌ=పోరుచు; పరిశ్రాంతౌ=అలసినవా
రలయి; జానుభ్యాం=మోఁకాళ్లచేత;
అవసీం=భూమిని; గతౌ=పొందినారు.

అయంగదవజ్రదంష్ట్రులు , అట్లు
యుద్ధమునేయుచునలసి, మట్టికాలుచే
సికొనికూర్చుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

నిమేషాంతరమాత్రేణ అంగదః కపికుంజరః. ౩౩

ఉదతివృత దీప్తాక్షో దండాహత ఇవోరగః

టిక॥ కపికుంజరః = వానర శ్రేష్ఠుఁ
డగు; అంగదః=అంగదుఁడు; నిమేషాం
తరమాత్రేణ=తొప్పపాటంత మాత్ర
ముచేత; దీప్తాక్షః=మండుచున్న కన్ను

లుగలవాఁడై; దండాహతః= కొయ్య
తోఁగొట్టఁబడిన; ఉరగఇవ= సపకము
వలె; ఉదతివృతంబువలె.
వానర శ్రేష్ఠుండగునంగదుండు, కో

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౪

పంబునంగన్నులు వెలుంగ, కొయ్యతో | టంతెలో, లేచెను. అని, తాత్పర్యము.
గొట్టబడిన సహమువలె, తెప్పపా

నిమకలేన సుధా లేన ఖడ్గేనాస్య మహచ్చిరః. ౩౪
జఘాన వజ్రదంష్ట్రస్య వాలిసూను మహాబలః

టిక॥ మహాబలః = అధికమయిన బలముగల; వాలిసూనుః = వాలికుమారుడగునంగదుండు; నిమకలేన = స్వచ్ఛమును; సుధా లేన = సానబెట్టబడినదియునగు; ఖడ్గేన = కత్తిచేత; అస్య = ఈ; వజ్రదంష్ట్రస్య = వజ్రదంష్ట్రుని మొక; మహత్ = గొప్పదగు; శి	రః = తలను; జఘాన = కొట్టెను. మహాబలుండగు వాలిపుత్రుండంగదుండు, చక్కగా సానబెట్టబడినదియు స్వచ్ఛంబునగు ఖడ్గంబున, నీవజ్రదంష్ట్రుని శిరస్సును ఖండించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

రుధిరోషిత గాత్రస్య బహువ పతితం ద్విధా. ౩౫
సరోషపరివృత్తాక్షం శుభం ఖడ్గహతం శిరిః

టిక॥ రుధిరోషిత గాత్రస్య = నెత్తురుచేదడుపబడిన జేహముగల; తస్య (అధ్యాత్మతము) = ఆవజ్రదంష్ట్రునియొక్క; సరోషపరివృత్తాక్షం = కోపముతోఁగూడినవి కావుననే తిరుగుచున్నకన్నులుగలదియు; శుభం = మంగళకరమునగు; శిరిః = తల; ఖడ్గహతం = కత్తిచేఁగొట్టబడినదై; ద్విధా = రెం	దుగా; పతితం = పడినది; బహువ = అయినది. జేహమంతయు నెత్తురుగాలు చున్నయావజ్రదంష్ట్రుని శిరస్సుతో పంబునఁగన్నులు తిరుగుదువడ, నంగదుని ఖడ్గంబుచేఁబిన్నలై, రెండుగా నేలంబడినది. అని, తాత్పర్యము.
--	--

వజ్రదంష్ట్రస్య హతం దృష్ట్వా రాక్షసా భయమోహితాః, ౩౬
త్రస్తాః ప్రత్యపరతో లంకాం వధ్యమానాః ప్లవంగమైః
వివర్ణవదనా దీనా హ్రీయా కించి దవాబ్జుభాః. ౩౭

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౪౮౩

స ౫౪

టీక॥ హతం=వధింపబడిన ; వ వధింపబడుచున్నవారలయి; తస్తాః=
 బ్రహ్మాం=వజ్రవంష్ట్రుని ; దృష్ట్యా= భయపడినవారలయి ; లంకాంప్రతి=
 చూచి; రాక్షసాః=రాక్షసులు; భయ లంకనుగూచి; అపతేజ్ = పరుగె
 మోహిలాః=భయముచే మోహము త్తిరి.
 నొందింపబడినవారలయి ; వివర్ణవ అట్లు వజ్రవంష్ట్రుండు హతుండగు
 దనాః= దుఃఖితములగుముఖములు గటనుజూచి, రాక్షసులు , భయమో
 లవారలయి; దీనాః = గవంబుడిగి హతులయి , దుఃఖితులయిదీనులయి,
 నవారలయి; హ్రీయా = సిగ్గుచేత; సిగ్గుచేమొగంబువంచుకొని , వానరు
 కించితే=కొంచెము ; అవాజ్ముఖాః= లంతకంతకుండజిమికొట్టి, భయపడి,
 వంగినముఖముగలవారలయి ; ప్లవం మఱలలంకకుంబరుగెత్తిరి.
 గమైః=వానరులచేత; వధ్యమానాః= అని,తాత్పర్యము.

నిహత్య తం వజ్రధరప్రభావ
 స్స వాలిమూనుః కపిసైన్యమధ్యే
 జగమ హవకం మహితో మహాబల
 స్సహస్రసేత్ర స్త్రీదత్తై రివావృతః. ౩౮

టిక॥వజ్రధరప్రభావః = ఇంద్రుని ద్రుండువలెనున్నవాడై ; హావకాం =
ప్రభావమువంటిప్రభావముగల; మహా సంతోషమును; జగము=పొందెను.
బలః=అధికమయినబలముగల; సః=ఆ; దేవేంద్రునిప్రభావమువంటి ప్రభా
వాలిసూనుః=వాలికుమారుడగునంగ వముగలమహాబలుండగునాయంగదుం
దుండు; తం=ఆవజ్రదంష్ట్రుని ; నిహ దు,ఆవజ్రదంష్ట్రునివధించి, వానరుల
శ్యం=జంపి; కపిసైన్యమధ్యే=వానరసై దేబూజితుండై, వానరసైన్యమధ్యం
న్యమునడుమ; చుహితః=పూజితుండై; బున, దేవతలనడుమ దేవేంద్రుండుంబో
త్రిదశైః=దేవతలదేత; ఆవృతః=కప్ప లెఁ, బరమసంతోషంబునొందియుండె
బడిన; సహస్రనేత్రఇవ(స్థితః)= దేవేం ను.లని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేః, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే ,

యుద్ధకాండే, చతుఃపంచాశస్సగః.

ఇది, సృష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుఃపంచాశస్సగటిక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౮౮౯

స ౫౫

శ్రీ

పంచపంచాశసగప్రారంభః.

వజ్రదంష్ట్రం హతం శ్రుత్వా వాలిపుత్రేణ రావణః
బలాధ్యక్ష మువాచేదం కృతాంజలి మవస్థితమ్. ౧

టీక॥ రావణః=రావణుడు ; వజ్రదంష్ట్రం=వజ్రదంష్ట్రుని; వాలిపుత్రేణ=నాధ్యక్షునిగూర్చి; ఇదం=ఈమాట ను; ఉవాచ=చెప్పెను.
రావణుడు, అంగదునిచే వజ్రహతం = చంపబడినవానిగా; శ్రుత్వా=విని; కృతాంజలిం=చేయబడినచేమోద్యుగల వాడును; అవస్థితం=యున్న సేనాధ్యక్షుంజూచి, యిట్లని, చె నిలిచియున్నవాడునగు; బలాధ్యక్షం; పును. అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రం నిర్భాతు దుర్ధమా రాక్షసా భీమవిక్రమాః
అకంపనం పురస్కృత్య సర్వశస్త్రప్రకోవిదమ్. ౨

టీక॥ దుర్ధమాః=ఎదిరింపఁ గూతు=వెడలుదురుగాక.
దనివారలును; భీమవిక్రమాః=భయం ఎదిరింపనలవిగానివారలునుభయం కరమయిన పరాక్రమముగల వారలు కరపరాక్రమశాలులునగు రాక్షసులు, నగు; రాక్షసాః=రాక్షసులు; సర్వశస్త్రప్రకోవిదం = సమస్తశస్త్రముల నీయకంపను మున్నిడుకొని, శీఘ్రంబు యందుఁబండితుండగు గాయద్ధంబునకుఁబోవునట్లు గావింపు అకంపను ; పురస్కృత్య=మున్నిడుము. అని, తాత్పర్యము.

ఏష శాస్త్రాచ గోస్తాచ నేతాచ యుధి సమృతః
ధూతికామశ్చ మే నిత్యం నిత్యంచ సమరప్రియః. ౩

(౧౧౨)

టీక॥ ఏవః = ఈయకంపనుండు; యుద్ధంబునందుఁ బ్రతిగలవాఁడును.
 ధి = యుద్ధమునందు; సమ్మతః = ప్రసిద్ధుడైన; శాస్త్రాచ = శత్రువులశిక్షించువాఁడును. గోస్తాచ = రక్షకుండును. సేతాచ = నడువువాఁడును. మేనాకు; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; భూతికామశ్చ = సంపదగోరువాఁడును, నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; సమర క్రియశ్చ = యుద్ధంబునందుఁ బ్రతిగలవాఁడును. ఈయకంపనుండు, యుద్ధంబున, శత్రువులవధించువాఁడు ; తనసేననురక్షించువాఁడు ; గట్టిసేనానాయకుండు; మఱియు, నెప్పుడును నామేలుగోరుచుండును; యుద్ధప్రియుండు.
 అని, తాత్పర్యము.

ఏవ జేవ్యతి కాకు థ్స సుగ్రీవంచ మహాబలమ్
 వానరాం శ్చాపరాఙ్ ఘోరాఙ్ హనివ్యతి పరంతపః. ౪

టీక॥ పరంతపః = శత్రువులందఱిం చంపఁగలఁడు.
 ఁజేయనట్టి; ఏవః = ఈయకంపనుండు; కాకుఠ్స = రామలక్ష్మణులను; మహాబలం = అధికమయినబలముగల; సుగ్రీవంచ = సుగ్రీవుని; జేవ్యతి = జయింపఁగలఁడు. అపరాఙ్ = ఇతరులయిన; ఘోరాఙ్ = భయంకరులగు; వానరాంశ్చ = వానిరులనుం గూడ ; హనివ్యతి = యుద్ధంబునందు, రామలక్ష్మణులను మహాబలశాలియగు సుగ్రీవుని జయించి, భయంకరాకారులగునితర వానరులనుం గూడవధింపఁగలఁడు. అని, రావణుండు, సేనాధ్యక్షునకుఁజెప్పెను.
 అని, తాత్పర్యము.

పరిగృహ్య స తా మాజ్ఞాం రావణస్య మహాబలః
 బలం స త్వరయామాస తదా లఘుపరాక్రమః. ౫

టీక॥ మహాబలః = అధికమయిన బలముగల; సః = అసేనాధ్యక్షుండు; రావణస్య = రావణయొక్క; తాం = ఆ ; మాజ్ఞాం = ఆజ్ఞను; పరిగృహ్య = గ్రహించి; తదా = అప్పుడు; లఘుపరాక్రమః = శీఘ్రమయినపరాక్రమముగల; సః = అసేనాధ్యక్షుండు; బలం = సేనను; త్వరయామాస = వేగిరపఱచెను.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౪౯౦

స ౫౫

మహా బలకాలియు శీఘ్రపరాక్రమంబున, సేనను సిద్ధము గావించెను.
ముందున గునా సేనాధ్యక్షుండు, రావణుని యాజ్ఞ ను శిరసావహించి, యావ్ర
కారంబున, సేనను సిద్ధము గావించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తతో నానాప్రహరణా భీమాత్ భీమదళకానాః
నిష్పేతూ రక్షసాం ముఖ్యా బలాధ్యక్షప్రచోదితాః. ౬

టీక॥ తతః=అంత; నానాప్రహరణాః=నానావిధములయిన యాయుధ
ములుగలవారలును; భీమాత్=భ
యంకరములయిన కన్నులు గలవారలు
ను; భీమదర్శనాః=భయంకరమైన చూ
చుటగలవారలునగు; రక్షసాం=రాక్ష
సులలో; ముఖ్యాః=శ్రేష్ఠులగువారలు;
బలాధ్యక్షప్రచోదితాః=సేనాధ్యక్షుని
చేత బేరింపఁబడిన వారలయి ; నిష్పే
తుః=వెడలిరి.
అంత, నానావిధాయుధధారులు
నుభయంకరంబులగు కన్నులుగల వార
లును జూపరులకు భయంబుగలిగించువా
రలునగు రాక్షసోత్తములు, సేనాధ్య
క్షప్రేరితులయి, యుద్ధంబునకు వెడలి
రి. అని, తాత్పర్యము.

రథ మాస్థాయ విపులం తప్తకాంచనకుండలః
మేఘాభో మేఘవణశ్చ మేఘస్వనమహస్వనః. ౭
రాక్షసై స్సంవృతో భీమైస్తదా నిర్యాత్యకంపనః

టీక॥ తప్తకాంచనకుండలః=కాంచ
నకుండలమునగు పోగులుగలవాఁడు
ను; మేఘాభః=మేఘముయొక్క కాం
తి వంటికాంతిగలవాఁడును, మేఘంబు
వలె మహాకాయుండు ననుట; మేఘవ
ణశ్చ=మేఘముయొక్క వన్నెవంటి వ
న్నెగలవాఁడును; మేఘస్వనమహస్వ
నః=మేఘధ్వనివంటి మహాధ్వనిగలవాఁ
డునగు; అకంపనః=అకంపనుఁడు; త
దా=అప్పుడు; విపులం=విశాలమయిన; ర
థం=రథమును; ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి;
భీమైః=భయంకరులగు; రాక్షసైః=
రాక్షసుల చేత; సంవృతః=చుట్టఁబడిన
వాఁడై; నిర్యాతి=వెడలెను.
అంత, మంచిబంగారుపోగులుధ
రించినవాఁడును మేఘకారుండును మే

ఘవణుకండును మేఘగర్జనమువంటిను | యంక రాకాయలగు రాక్షసులచేఁ బరి
హాధ్వనిగలవాఁడునగునకంపనుండు, వి | వేష్టింపఁబడినవాఁడై, యుద్ధంబునకు
కాలంబగు రథంబునారోహించి, భ | వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.

నహి కంపయితుం శక్య స్సరైరపి మహమ్మథే. ౮

అకంప నస్త త స్తేషా మాదిత్య ఇవ తేజసా

టిక॥హి=ఏకారణమువలన; మహా | స్థితః (అధ్యాత్మతము)=ఉండెను.
మృథే=మహాయుద్ధమునందు; సురైర | మహాయుద్ధంబున జేవతలకుఁ గూడఁగద
పి=జేవతలచేనైనను; కంపయితుం= | లింపరానివాఁడుకావున, నకంపనుండ
కదలిండుటకు; నశక్యః = అలవిగాఁ | నియతనికిఁ జేరువచ్చినది; అతండు,
డో; తతః=అందువలన; అకంపనః= | ఆరాక్షసులనడుమ సూర్యుండువలెనె
అకంపనుండు. తేషాం = ఆరాక్షసు | లుండుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.
లలో; ఆదిత్యఇవ= సూర్యుండువలె ;

తస్య నిర్ధావ మానస్య సంరభస్య యుయుత్సయా. ౯

అకస్తా దైన్య మాగచ్ఛ ధయానాం రథవాహినామ్

టిక॥యుయుత్సయా= యుద్ధంబు | దైన్యం=దుఃఖము; ఆగచ్ఛత్=వచ్చెను.
సేయనిచ్చచేత; సంరభస్య=చేగిరపడిన | అకంపనుండట్లు యుద్ధంబు సేయఁ
వాఁడును; నిర్ధావమానస్య= పరు | గోరి, వేగంబునంబోవుచుండఁగా, నతని
గత్తుచున్నవాఁడునగు; తస్య=ఆయకం | రథంబునకుఁ గట్టినగుఱ్ఱంబులకు, ఆకస్తి
పనునియొక్క; రథవాహినాం= రథ | కంబుగా, దైన్యముగలిగినది.
మునీద్భునట్టి ; హయానాం = గుఱ్ఱ | అని, తాత్పర్యము.
ములకు; అకస్తాత్=కారణములేకయె;

వ్యస్ఫురన్నయనం చాస్య సవ్యం యుద్ధాభినందినః. ౧౦

వివరోఽ ముఖవణశ్చ గర్జతశ్చ భవత్స్వనః

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౩

స ౫౫

టీక॥ యుద్ధాభినందినః = యుద్ధము ధ్వనియు; గర్గనః = డగ్గత్తికలది; అనుబాగమనట్టి; అస్య = ఈయకలపను భవత్ = అయినది.
 నియోక్తః; సవ్యం = ఎడమవైపు; నయనం యుద్ధోత్సాహంబుగలయాయకం
 చ = కన్నును; వ్యస్ఫురత్ = కదలినది. ము పనునియెడమకన్నదరినది; ముఖముతే
 భవణశ్చ = ముఖముయొక్కరంగును; ల్లిచాటినది; కఠధ్వనియు డగ్గత్తి
 వివణః = తెల్లచాటినది. స్వనశ్చ = కనొందినది. అని, తాత్పర్యము.

అభవత్స్పదినే చాపి దుడికనం రూక్షమారుతమ్. ౮౧

టీక॥ సుదినేచాపి = మంచిపగటి అంతకుమున్ను స్వచ్ఛముగానున్న
 యందును; రూక్షమారుతం = క్రూరము పగలప్పుడు పెద్దగాలిగలిగి మేఘా వృ
 యినగాలిగల; దుడికనం = ముచ్చకమ్మి తమయినది.
 నదినము; అభవత్ = అయినది. అని, తాత్పర్యము.

ఊహః ఖగామృగాస్సర్వే వాచః క్రూరా భయావహః

టీక॥ సర్వే = సమస్తములయిన; ఖ నవి.
 గాః = పక్షులును; మృగాః = మృగము మృగపక్షులన్నియు; క్రూరముగా
 లును; క్రూరాః = కఠినములును; భ సు భయంకరంబుగాను గూసినవి.
 యావహః = భయముగలిగించునవియు అని, తాత్పర్యము.
 నగు; వాచః = ధ్వనులను; ఊహః = పలికి

స సింహవాపచితస్కంధః శ్వానూకలనమవిక్రమః. ౮౨

తా నుత్పాతా నచింతై గ్వివ నిజగమ రణాజిరమ్

టీక॥ సింహవాపచితస్కంధః = మయినపరాక్రమముగల వాడునగు; సః = ఆయకంపనుడు; తా = ఆ; ఉ
 మాచులుగలవాడును; శ్వానూకల త్పాతా = దుఃఖమి త్రములను; అచిం
 సమవిక్రమః = పెద్దపులులతో సమాన త్రైవ = తలంపకయె; రణాజిరం =

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౫౫

చునొండొరుల ప్రేరేగోపంబున గజికంబు చలంగినది. అని, తాత్పర్యము.
చుండఁ గా, నమ్మ హాధ్వని, దిక్కులు నిండి

రజశ్చ రుణవర్ణాభం సుభీమ మభవ ద్భృశమ్. ౧౮
ఉద్భూతం హరిరక్షోభి స్సంరురోధ దిశో దశ

టీక॥ రజశ్చ = పరాగమును ; అరుణవ	రురోధ = అడ్డగించెను.
ర్ణాభం = ఎఱ్ఱనిరంగులకాంతి గలది	పరాగము భూస్వభావంబునర క్తవ
యు; భృశం = మిక్కిలియు; సుభీమం =	ణామయి మహాభయంకరము గాఁ గను
మిక్కిలియు భయంకరమును; అభవత్ =	పట్టుచు, నవ్వానర రాక్షసుల త్రోకుట
అయినది. హరిరక్షోభి = వానర రా	వలన రేఁగి, దశదిశలనుం గప్పినది.
క్షసుల చేత; ఉద్భూతం = లేచినదై ; ద	అని, తాత్పర్యము.
శ = పదియును; దిశః = దిక్కులను; సం	

అన్యోన్యం రజసా తేన కాశేయోద్ధాతపాండునా. ౧౯
సంవృతాని చ భూతాని దదృశు నఁ రణాజిరే

టీక॥ తే (అధ్యాత్మతము) = ఆవాస	దదృశుః = చూడరైరి.
ర రాక్షసులు; రణాజిరే = యుద్ధభూమి	చక్కగా విదిలించఁబడిన తెల్లపట్టు
యందు; కాశేయోద్ధాతపాండునా =	వలెఁదెల్లనైన పరాగముచేఁ గప్ప బడి
విదిలించఁబడిన తెల్ల పట్టువలెఁ దెల్లనై	యొండుటంజేసి, యా యుద్ధభూమి
న; తేన = ఆ; రజసా = దుమ్ముచేత; సం	యందు ఆయ్యై పదార్థాంబులంగాని
వృతాని = కప్పఁబడిన; భూతాని = వస్తు	యొండొరులంగాని, వానర రాక్షసులు,
వులను; అన్యోన్యంచ = పిండొరులను; న	కనుంగొనఁజాలరైరి. అని, తాత్పర్యము

న ధ్వజా న పతాకావా వమఃవా తుర గోపివా. ౨౦
ఆయుధం స్యందనం వాపి దదృశే తేన రేణునా

టీక॥ తేన = ఆ; రేణునా = పరాగముచేత; ధ్వజాః = చట్టి పతాకములుగాని ;

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౪౯౭

స ౫౫

న(దద్యశిరే) = చూడఁబడవయ్యె. పతా బడవయ్యె.
కావా = రాజచిహ్నములు వ్రాసిన పై ఆయుధంబున, నట్లుదుమ్ము కప్పుట
శక్తిములుకాన; న(దద్యశిరే) = చూడఁబ డే, వట్టిధ్వజంబులుగాని చిహ్నంబులు
డవయ్యె. వమకవా = కవచముగాని; వ్రాసిన ధ్వజంబులుగాని కవచ ములు
తురగోపివా = గుట్టుముగాని; ఆయు గాని గుట్టుములుగాని యాయుధము
ధం = ఆయుధముగాని; స్వంధనం వా లుగాని రథములుగాని, యెంతమాత్ర
పి = రథముగాని; (న) దద్యశే = చూడఁ ముగానంబడవయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

శబ్దశ్చ సుమహం ప్రేషాం నదకతా మభిధావతామ్. ౨౧
శ్రూయతే తుములే యుద్ధే న రూపాణి చకాశిరే

టీక॥ తుములే = దొమ్మియయిన; శిరే = ప్రకాశింపవయ్యె.
యుద్ధే = యుద్ధమునందు; నదకతాం = ఆతుములయుద్ధంబున, సింహనా
గణించుచున్నవారలును; అభిధా దంబులుసేయుచు నొందురులపై కడ
వతాం = ఎదుర్కొనిపరుగత్తుచున్న రుచున్న యావానర రాక్షసుల ధ్వని
వారలునగు; ప్రేషాం = ఆవానర రా మాత్రమువినవచ్చుచుండినది; వారిరూ
క్షసులయొక్క; శబ్దశ్చ = ధ్వనిమాత్ర పములుమాత్రముగనపడవయ్యె.
ము; శ్రూయతే = వినఁబడుచుండిన అని, తాత్పర్యము.
చి. రూపాణి = దేహములు; నచకా

హరీనేవ సుసంక్రుద్ధా హరయో జఘ్నురాహవే. ౨౨
రాక్షసాశ్చాపి రక్షాంసి నిజఘ్ను స్తిమితే తదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; తిమిరే = చీకటి రీనేవ = వానరులనే; జఘ్నుః = కొట్టిరి.
యందు; ఆహవే = యుద్ధమునందు; హ రాక్షసాశ్చాపి = రాక్షసులును; రక్షాం
రయః = వానరులు; సుసంక్రుద్ధాః = సి = రాక్షసులను; నిజఘ్నుః = కొట్టిరి.
విక్రిలియఁగోపించినవారలయి; హ అప్పుడు చీకటియందు వానరులు

తమవారల నెదిరివారలంజెలియక, పక్షి; అట్లు రాక్షసులు, రాక్షసులనే, కొరమకుపితులయివానరులనే ప్రహరించిట్టుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

పరాంతైచ వ వినిష్ఠుంత స్వాంశ్చ వానర రాక్షసాః. ౨౩
రుధిరాద్రాణం తదా చక్రు మహిం పంకానులేపనామ్

టీక॥ తదా=అప్పుడు; వానర రాక్షసాః = వానరులును రాక్షసులును; పరాంతైచ=ఎదిరివారలను; స్వాంశ్చ=తమవారలను; వినిష్ఠుంతః = కొట్టుచు; మహిం = భూమిని; రుధిరాద్రాణం = నెత్తురు చేడడిసినదానిగాను; పంకానులేపనామ్ = బురదచేఁబూయఁబడినదానిగాను; చక్రుః = చే

అప్పుడు, అవానర రాక్షసులు, చీకటియగుటచే నొకరినొకరు జెలియక, శత్రువులను దమవారినింగూడ వధించుకొనుచు, యుద్ధమునందు భూమినంతయు, నెత్తురు చేబురద గలదానిగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు రుధిరాక్షేణ సిక్తం వ్యపగతం రజః. ౨౪

టీక॥ తతస్తు=అంతను; రజః= దుమ్ము; రుధిరాక్షేణం = నెత్తురుప్రవాహముచేత; సిక్తం=తడుపఁబడినదై; వ్యపగతం=పోయినది.

అంత, దుమ్ముంతయు, నెత్తుటం దడియటచేనణింపిపోయినది. అని, తాత్పర్యము.

శరీరశవసంక్లితాః బభూవచ వసుంధరా

టీక॥ వసుంధరాచ=భూమియు; శరీరశవసంక్లితాః = పీనుగులయినదే హములచేవాక్కింపఁబడినది; బభూవ=

అయెను. యుద్ధభూమియంతయుఁ బీనుగులచేసిందినది. అని, తాత్పర్యము.

ద్రుమశక్తిశిలాప్రాప్తై గణదాపరిఘతోమరైః. ౨౫

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౮౯౯

స ౫౫

హరయో రాక్షసాశ్చైవ జగ్గురన్యో న్య మోజసా

టీక॥ హరయః=వానరులును; రాక్షసాశ్చైవ=రాక్షసులును; ద్రుమశక్తిశీలాప్రానైః = వృక్షములచేతనుశక్తులచేతను తాల్లచేతను బ్రాసములచేతను; గదాపరిఘతోమరైః=గదలచేతను ఇనుపగుడియలచేతను జిల్లకోలలచేతను; అన్యోన్యం=ఒకరియలను; ఓజసా=పరాక్రమముచేత; జగ్గుః =

హిందిరి.
వానరులును రాక్షసులును, వృక్షంబులను శక్తులను తాల్లను బ్రాసంబులను గదలను పరిఘంబులను దోమరంబులను బట్టుకొని, పరాక్రమంబున, నొండొరులంగలసియుద్ధంబు గావించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

బాహుభిః పరిఘాకారై ర్యుద్ధంతిః పవతోపమాః. ౨౬

హరయో భీమకర్మాణో రాక్షసాః జఘ్నురాహవే

టీక॥ పవతోపమాః = కొండలతోఁబోల్చిగలవారలును; భీమకర్మాణః = భయంకరమయిన కార్యములుగలవారలును; హరయః = వానరులు; అహవే = యుద్ధమునందు; పరిఘాకారైః = ఇనుపగుడియలయొక్కారమువంటి యాకారముగల; బాహుభిః = భుజములచేత; యుద్ధం

తః=పోరుడు; రాక్షసాః=రాక్షసులను; జఘ్నుః=వధించిరి.
అమృతహాయుద్ధంబునఁ, బవతాకారులును భయంకర కర్ములునగు వానరులు, పరిఘంబులవంటి బాహువులతో యుద్ధంబుఁ గావించుచు, రాక్షసుల వధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసా స్త్రవీ సంక్రుద్ధాః ప్రాసతోమరపాణయః. ౨౭

కపి స్త్రిజఘ్నురే తత్ర శస్త్రైః పరమదారుణైః

టీక॥ తత్ర = అప్పుడు; రాక్షసాస్త్రవీ=రాక్షసులును; సంక్రుద్ధాః=మిక్కిలియొంగోపించినవారలయి; ప్రాసదారుణైః=మిక్కిలియొంభయంకరముల

తోమరపాణయః=ఈపెలునుచిల్ల కోలలును శేతులంగలవారలయి; పరమదారుణైః=మిక్కిలియొంభయంకరముల

యిన; శస్త్రైః = ఆయుధములచేత; క
పీఠ = వానరులను; నిజస్మిరే = వ
ధించిరి.

అప్పుడు, రాక్షసులునుబరమకుపి

తులై, ప్రాసంబులందోమరంబులందే
కొని, భయంకరంబులగునయ్యాయుధం
బులచే, వానరులవధించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అకంపన స్పృశంక్రద్ధో రాక్షసానాం చమూపతిః. ౨౮

సంహర్షణయతి తాక్ సర్వాక్ రాక్షసాక్ భీమవిక్రమాక్

టీక॥ రాక్షసానాం = రాక్షసుల
యొక్క; చమూపతిః = సేనానాయ
కుండగు; అకంపనః = అకంపనుడు;
స్పృశంక్రద్ధః = మిక్కిలియుంగోపించి
నవాండ్రై; భీమవిక్రమాక్ = భయంక
రమయినపరాక్రమముగల; తాక్ =
అ; రాక్షసాక్ = రాక్షసులను; స

వాక్ = అందఱును; సంహర్షణయ
తి = పురికొల్పుచుండెను.

రాక్షససేనానాయకుండగు నకం
పనుడు, పరమకుపితుడై, భయం
కరపరాక్రమముగనారాక్షసుల నంద
ఱులంబరికొలుపుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

హరయ స్తప్తి రత్యాంసి మహాద్రుమమహత్తభిః. ౨౯

విదారయం త్యభిక్రమ్య శస్త్రాద్యా చ్ఛిద్య పీర్వః

టీక॥ హరయ స్తప్తి = వానరులు
ను; రత్యాంసి = రాక్షసులను; అభిక్ర
మ్య = ఎదిరించి; పీర్వః = పరాక్రమ
మువలన; శస్త్రాదీ = ఆయుధములను;
అచ్ఛిద్య = అపహరించి; మహాద్రుమమ
హత్తభిః = గొప్ప వృక్షములచేతను
గొప్పతాల్ల చేతను; విదారయంతి =

భేదించుచుండిరి.

వానరులును, రాక్షసులనెదిరించి,
పరాక్రమములంబున, వారలచేతియా
యుధంబులవాడిసిపెరికికొని, గొప్ప
వృక్షంబులచేతను గొప్పశిలలచేతను,
వధించిపుచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మి న్నంతరే వీరా హరయః కుముదో నలః. ౩౦

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౯౦౧

స ౫౫

మైందశ్చ ద్వివిదః క్రుద్ధా శ్చక్ర శ్వేగ మను త్రమమ్

టీక॥ ఏతస్మిన్ అంతరే = ఈమధ్య మం = తనకన్న శ్రేష్ఠములేని; వేగం = వే
మునందు; కుముదః = కుముదుండును ; గమును; చక్రః = చేసిరి.
నలః = నలుండును; మైందశ్చ = మైందుఁ ఇతలొక, గుముదుండును నలుండు
డును; ద్వివిదః = ద్వివిదుండును; పిరాః = ను మైందుండును ద్వివిదుండును నననీవా
పరాక్రమశాలులగు; ఏతే (అధ్యాహు నరవీరులు, కుపితులై, మహావేగంబు
ము) = ఈ; హరయః = వానరులు; క్రు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.
ద్ధాః = కోపించినవారలయి; అను త్ర

తేతు వృక్షై మహావేగా రాక్షసానాం చమూముఖే. ౩౧
కదనం సుమహా శ్చక్ర లీలయా హరియాధపాః

టీక॥ మహావేగాః = అధికమయిన మిక్కిలియగు పుష్పదగు; కదనం = యు
వేగముగల; తే = ఆ; హరియాధ ధమును; చక్రః = చేసిరి.
పాః = వానరయాధపులగు కుముద న మహావేగులగు నాకుముదనలమైంద
లమైందద్వివిదులు; రాక్షసానాం = దద్వివిదులు, రాక్షససేనాముఖంబునం
రాక్షసులయొక్క; చమూముఖే = సే జేరి, విలాసంబుమెయి, వృక్షధరుల
నాముఖమునందు; లీలయా = విలాసము యిమహాయుద్ధంబు గావించిరి.
చేత; వృక్షైః = చెట్లచేత; సుమహాత్ = అని, తాత్పర్యము.

మమంధూ రాక్షసాన్ సర్వే వానరా గణశో భృశమ్. ౩౨

టీక॥ వానరాః = వానరులు; సర్వే = ఆవానరవీరులు నల్వరును, రాక్ష
అందఱును; రాక్షసాన్ = రాక్షసుల సులనుగుంపులుగుంపులుగావధించిరి.
ను; గణశః = గుంపుగుంపుగా; భృశం = అని, తాత్పర్యము.
మిక్కిలియి; మమంధుః = మఢించిరి.

ఇత్యాశ్చ, శ్రీమద్రామాయణే, అధికావ్యే,

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౬

యద్ధకాండే, పంచపంచాశస్సగళః.

ఇది, సృష్టాథకము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామా యణాంధ్ర)
వ్యాఖ్యానంబునందు, యద్ధకాండపంచపంచాశస్సగళ టీక,
ముగిసినది.

అ

ప ట్ట ం చా శ స ర్గ ప్రా ర ం భః.

త ద్దృష్ట్యా సుమహా తకమక కృతం వానరస త్తమైః
క్రోధ మాహరయామాస యుధి తీ వ్ర మకంపనః. ౧

టీక॥ అకంపనః = అకంపనుడు;	రయామాస = లెచ్చుకొనెను.
యుధి = యద్ధమునందు ; వానరసత్త	అకంపనుడు, వానరోత్తములగు
మైః = వానరశ్రేష్ఠులచేత; కృతం = చే	నాకుముదనలమైందద్వివిదులు యద్ధం
యలబడిన; సుమహత్ = మిక్కిలియు	బునంబెక్కురాక్షసులవధించుటనుజూ
గొప్పదగు; తత్ = ఆ; కమక = కార్య	చి, మహాకోపంబునొందెను.
మును; దృష్ట్యా = చూచి; నీవ్రం = తీక్ష	అని, తాత్పర్యము,
మయిన; క్రోధం = కోపమును; ఆహ	

క్రోధమూర్ఛితరూపస్తు ధూన్యక్ పరమకాముకమ్
దృష్ట్యాతు కమక శత్రూణాం సారథిం వాక్య మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ
యకంపనుడు; శత్రూణాం = శత్రు
పులయొక్క; కమక = కార్యమును; దృ
ష్ట్యాతు = చూచినంతన ; కోపమూ
ర్ఛితరూపస్తు = కోపముచేవ్యాపింపఁ
బడిన జేహముగలవాడైయె ; పరమ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౯౦౩

స ౫౬

కామకం = ఉత్తమమయిన ధనుస్సును ; ధూస్వక్ = విడిలించుచు; సారథి = సారథినిగూచి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.	ఆయకంపనుడు , శత్రువులుగా వించినకార్యమునుజూచినంతనె , పరమకుపితుండై , ధనువుసారిండుడు, సారథింజూచి, యిట్లు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

తత్రైవ తావత్త్వరితం రథంపాపయ సారథే
యత్రైవే బహవో ఘ్నంతి సుబహూక్ రాక్షసాక్ రణే. ౩

టీక సారథే=సారథి!యత్ర = ఎచ్చట; రణే=యుద్ధమునందు; బహవః=పెక్కుండ్రగు; ఏతే=ఈవానరులు; సుబహూక్=మిక్కిలియొక పెక్కుండ్రగు; రాక్షసాక్=రాక్షసులను; ఘ్నంతి=చంపుదున్నారో; తత్రైవ తావత్=అచ్చటి	కే;త్వరితం=శీఘ్రముగా; రథం= రథమును; పాపయ=పొందించుము. సారథి! పెక్కుండ్రు వానరులుచేరి, మన రాక్షసుల ననేకుల రూపు మాపుచున్నారే , ఆస్తంభునకు , శీఘ్రంబుగారథముదోలుముఅని, తాత్పర్యము
---	---

ఏతేత బలవంతో హి భీమకాయాశ్చ వానరాః
ద్రుమశైలప్రహరణౌ స్త్రివంతి ప్రముఖే మమ. ౪

టీక అత్ర=ఇచ్చట; మమ=నాయొకరి; ప్రముఖే=ముందట; బలవంతః=అధిమయినబలముగలవారలును ; భీమకాయాః=భయంకరమయిన కేహముగలవారలునగు; ఏతే=ఈ; వానరాః=వానరులు; ద్రుమశైలప్రహరణౌ=వృక్షములునుబర్వతములునాయొధంబులు	గాఁగలవారలయి; ఉత్పతహి = ఉన్నారుగదా! ఇదిగోనాయొదట, మహాబలశాలును, భయంకరాకారులనగు వానరులు వృక్షంబులను బర్వతంబులను జేకొని, యుద్ధంబు గావించుచున్నారుగదా! అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఏతా స్త్రిహంతు మిచ్ఛామి సమరశ్లాఘినో హ్యేహమ్

౧౦౪ ప్రతిపదాంతర్య టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౬

ఏతైః ప్రమథితం సర్వం దృశ్యతే రాక్షసం బలమ్. ౫

టీక॥ అహం = నేను; సమర్థాః = బలమున్నది.	
యద్ధంబునఁబొగడగల; ఏతాః = ఈ	యద్ధంబున మహాసమర్థులనిపొగ
వానరులను; నిహంతుం = వధించుటకు;	డగించినయవానరుల వధింపఁగోరి
ఇచ్చాయిహి = కోరుచున్నానుగాదా!	యున్నాను; వారలచేత నెయిరాక్ష
రాక్షసం = రాక్షససంబంధియగు; బ	ససైన్యమంతయుఁ, జీకాకనాంపింపఁ
లం = సైన్యము; సర్వం = అంతయు; ఏ	బడియున్నది. అని, యకంపనుండు,
తైః = ఈవానరులచేత; ప్రమథితం =	సారథికింజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
మథింపఁబడినదిగా; దృశ్యతే = చూడఁ	

తతః ప్రజవనాశ్వేన రథేన రథినాం వరః

హరీ నభ్యహన త్రోధా చ్చరణాలై రకంపనః. ౬

టీక॥ తతః = అంత; రథినాం = రథికు	కొట్టెను.
లలో; వరః = శ్రేష్ఠుండగు; అకంపనః =	అంత, ౬ థిక శ్రేష్ఠుండగునకంపనుం
అకంపనుఁడు; ప్రజవనాశ్వేన = వేగ	దు, కుపితుండై వేగవంతంబులగు గుఱ్ఱ,
వంతంబులగుగుఱ్ఱములుగల; రథేన = ర	బులుపూర్చినరథంబుఁడొలింపి, బాణవ
ధముచేత; త్రోధాత్ = కొంపమువలన;	షణ్ములచేవానరులనొప్పించెను.
శరణాలై = బాణసముహములనేత;	అని, తాత్పర్యము.
హరీ = వానరులను; అభ్యహనత్ =	

న స్థాతుం వానరా శ్చేకుః కింభున ర్యోద్ధు మహవే

అకంపనశ్చై ర్భగ్నా స్సర్వవీవ విదుద్రువుః ౭

టీక॥ వానరాః = వానరులు; అహ	సర్వవీవ = అందఱునే; అకంపనశ్
వే = యద్ధమునందు; స్థాతుం = ని	తైః = అకంపనునిబాణములచే; భ
లుచుటకు; నశేకుః = చాలరైరి. యో	గ్నాః = భంగమునొందిన వారలయి;
ద్ధం = పోరుటకు; కింభున = చెప్పనేల?	విదుద్రువుః = పాటిరి.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౦౫

స ౫౬

శ్రీ

శ్రీ

వానరులు, యుద్ధంబున, నాయ లి? వానరులు, అతనిబాణములచేఱం
కంపనుని యెదుటనిలుచుటకే యశక్తు గమునొంది, యందఱునుంబరుగై త్తిరి.
లైరి; ఇంకఁబోరఁజాలరైరిని చెప్పనే అని, తాత్పర్యము.

తాక మృత్యువశ మాపన్నా నకంపనవశం గతాక
సమీత్య హనుమాక్ జ్ఞాతీ నుపతస్థే మహాబలః. ౮

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబల ను; సమీత్య = చూచి; ఉపతస్థే =
ముగల; హనుమాక్ = హనుమం సమీపించెను.
తుండు; మృత్యువశం = మృత్యువుయొ మహాబలశాలియగు హనుమంతుం
క్కయధీనతను; ఆపన్నాక్ = పొందిన డు, అట్లకంపనునిచేతఁజిక్కి
వారలును; అకంపనవశం గతాక్ = అ వునోటఁబడినట్లున్నయావానరులంజూ
కంపనునియధీనతను బొందినవారలున చి, యకంపనుసమీపిండ్డరెను.
గు; తాక = ఆ; జ్ఞాతీక్ = బంధువుల అని, తాత్పర్యము.

తం మహా స్థవగం దృష్ట్వా సవేగ స్థవగయాధపాః
సమేత్య సమరే వీరా స్సంహృష్టాః పర్యవారయన్. ౯

టీక॥ వీరాః = పరాక్రమశాలులగు; యన్ = పరివేష్టించిరి.
స్థవగయాధపాః = వానరయాధపు పరాక్రమవంతులగునావానరయా
లు; సమరే = యుద్ధంబునందు; తం = ధవులందఱును, యుద్ధంబునహనుమం.
ఆమహాస్థవగం = మహావానరులైనహ తుండుతమకుఁదోడ్పడుటంజూచి, పర
నుమంతుని; దృష్ట్వా = చూచి; సమే మసంతుష్టులయి, యందఱుంజేరి, య
త్య = చేరి; సంహృష్టాః = మిక్కిలియు తనఁబరివేష్టించిరి. అని, తాత్పర్యము.
సంతసించిన వారిలయి; పర్యవార

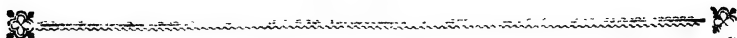
అవస్థితం హనుమంతం తే దృష్ట్వా హరియాధపాః
బభూవు బలవంతోహి బలవంతం సమాశ్రితాః. ౧౦

శ్రీ

శ్రీ

౧౦౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౬

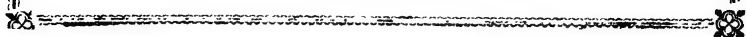
టీక॥ బలవంతః = అధికమయిన బలముగల; తే = ఆ; హరియాధపాః = వానరయాధపులు; హనుమంతం = హనుమంతుని; అవస్థితం = నిలిచినవానిగా; దృష్ట్యా = చూచి; బలవంతం = అధికమయిన బలముగల హనుమంతుని; సమాశ్రితాః = పొందినవారలు; బధూ	పుహి = అయిరిగదా! బలవంతులగునావానరవీరులు, హనుమంతుండువచ్చి నిలుచుటంజూచి, బలవంతుండగునా హనుమంతుని ప్రాప్తున, నిలిచిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

అకంపనస్తు శైలాభం హనుమంత మవస్థితమ్
మహేంద్రభవ ధారాభి శ్శరై రభవవషణ హ. ౧౧

టీక॥ అకంపనస్తు = అకంపనుండును; శైలాభం = పర్వతముయొక్క కాంతివంటికాంతిగలవాడును; అవస్థితం = నిలిచినవాడునగు; హనుమంతం = హనుమంతునిగూచి; మహేంద్రః = దేవేంద్రుండు; ధారాభివ = వషణధారలచేతవలె; శరైః = బాణము	లచేత; అభివవషణ = కురిసెను ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము.) అకంపనుండు, పర్వతాకారుండగు హనుమంతునిపై, ఇంద్రుండువషణంబుగురిపించు నట్లు, బాణంబులగురిపించెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

అచింతయిత్వా బాణౌఘా శరీరే పతితా శితా
అకంపనవధార్థాయ మనో ద్రధే మహాబలిః. ౧౨

టీక॥ మహాబలిః = అధికమయిన బలముగల హనుమంతుండు; శరీరే = దేహమందు; పతితా = పడిన; శితా = కఱకులయిన; బాణౌఘా = బాణసమూహములను; అచింతయిత్వా = తలంపక; అకంపనవధార్థాయ = అకం	పనునవిధించుట యునెడు స్రయోజనముకొఱకు; మనః = మనస్సును; ద్రధే = ధరించెను. మహాబలుండగు హనుమంతుండు, తనదేహంబుపై పడిన కఱకుబాణంబుల సరకు సేయక, యాయుకంపనునవిధిం
--	---

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౯౦౩

స ౫౬

పవలెనని మనంబునందలంచెను. అని, తాత్పర్యము.

స ప్రసవ్య మహాలేజా హనుమా హైరుతాత్మజః
అభిదుద్రావ తద్రక్షిః కంపయన్నివ మేదినీమ్. ౧౩

టీక॥మహాలేజాః = అధికమయిన	కంపనునిగూర్చి; అభిదుద్రావ=పరుగె
పరాక్రమముగలవాఁడును; మారుతా	త్తైను.
త్మజః= వాయుదేవుని కుమారుండున	మహాలేజుండును వాయుదేవుని కు
గు; సః=ఆ; హనుమా= హనుమం	మారుండునగు నాహనుమంతుండు ,
తుండు; ప్రసవ్య=బలాశ్ర-రించి; మే	పాదాఘాతంబున భూమి యదర ,
దినీం=భూమిని; కంపయన్నివ = కద	నాయకంపనుమీడి కడలెను.
లించువాఁడువలె; తత్=ఆ; రక్షిః=ఆ	అని, తాత్పర్యము.

తస్యా భినదమానస్య దీప్యమానస్య వేదసా
బధూవ రూపం దుర్ధవశం దీప్తస్యైవ విభావసోః. ౧౪

టీక॥అభినదమానస్య=గజిండు	ధవశం=ఎదిరింపనలవి గానిది; బధూ
చున్నవాఁడును; వేదసా=వేదస్సు చే	వ=అయినది.
తః, దీప్యమానస్య= ప్రకాశించుచున్న	క్రోధావేశంబున సింహనాదంబు
వాఁడునగు; తస్య= ఆహనుమంతుని	నేయుచుఁ దేజంబున వెలుంగు చున్న
యొక్కఁ; రూపం=ఆకారము ; దీప్త	యాహనుమంతుండు పట్టపగటి సూ
స్య=ప్రకాశించుచున్న; విభావసోః=	ర్యునికైవడి , దుర్ధవశండై యుం
మూర్ఛునియొక్కఁ ; రూపం (అధ్యా	డెను. అని, తాత్పర్యము.
హృతము) ఇవ= ఆకారమువలె; దు	

ఆత్మాన మప్రహరణం జ్ఞాత్వా క్రోధసమన్వితః
తైల ముత్పాటయామాస వేగేన హరిపుంగవః. ౧౫

టీక॥హరిపుంగవః= వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు ; ఆత్మానం= త

న్ను; అప్రహరణం = ఆయుధము లేని వానికా; జ్ఞాత్వా = ఎఱింగి; క్రోధసముద్వితః = కోపముతోఁగూడినవాడై; వేగేన = వేగముచేత; శైలం = పర్వతమును; ఉత్పాటయామాస = పెల్లగించెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు మానుమంతుండు, తనచేతనాయుధములేకుండుటందెలిసి, పరమకుపితుండై, వేగంబున, నొకమహాపర్వతంబుం బెకలించెను. అని, తాత్పర్యము.

తం గృహీత్వా మహాశైలం పాణి నైకేన మారుతిః
స విసద్య మహానాదం భ్రామయామాస వీర్యవా. ౧౬

టిక|| వీర్యవా = అధికమయిన పరాక్రమముగల; మారుతిః = వాయుదేవునికుమారుండగు; సః = ఆహనుమంతుండు; ఏకేన = ఒక్కటైన; పాణినా = చేతిచేత; తం = ఆ; మహాశైలం = మహాపర్వతమును ; గృహీత్వా = పట్టుకొని; మహానాదం = అధికమయినధ్వనిగ

లుగునట్లుగా ; విసద్య = అఱచి; భ్రామయామాస = త్రిప్పెను. మహాపరాక్రమశాలియువాయువు త్రుండునగునాహనుమంతుండు, అమ్మహాశైలమునొక్కచేతంబట్టుకొని, మహాధ్వనిగదుర సింహనాదంబు సేయించు, గిఱగిఱందిప్పెను. అని, తాత్పర్యము

తతస్త మధిదుద్రావ రాక్షసేంద్ర మకంపనమ్
పురాహి నముచిం సంఖ్యే వశ్రేణేవ పురందరః. ౧౭

టిక|| తతః = అంత; సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుండు ; రాక్షసేంద్రం = రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు; తం = ఆ; అకంపనం = అకంపననిగూచి; పురాహి = మున్ను; సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; పురందరః = ఇంద్రుండగు; వశ్రేణి = వశ్రాయుధముతో; నముచిమివ = నముచినిగూర్చినరె; అధిదుద్రావహి = పరుగెత్తెను

గదా! అంత, నాహనుమంతుండు, మున్నుదేవేంద్రుండువశ్రభయంజైనముచిమీందికిఁబోయినట్లు, అమ్మహా పర్వతంబుచేతందాల్చి రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు నాయకంపనముఁబడికిఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౯౦౯

స ౫౬

అకంపన స్తు త ద్వష్ట్యా గిరిశృంగం సముద్యతమ్
దూరాదేవ మహాబాణై రధశంఖై ర్విదారియత్. ౧౮

టీక॥ అకంపనస్తు = అకంపనండు ఘేదించెను.
ను; సముద్యతం = ఎత్తబడిన; తత్ = ఆ. అకంపనండు, తనమీడిని బర్వతశి
గిరిశృంగం = పర్వతశిఖరమును ; దృ ఖరమునైస్తుకొనివచ్చుటఁబూచి, దూ
ష్ట్యా = చూచి; దూరాదేవ = దూరింబు రంబుననుడియై , యర్థచంద్రాకార
ననుండియై; అధశంఖైః = అధః బాణంబులచే, దానిండునియలు గామి
శంఖద్రాకారములగు; మహాబాణైః = నెను. అని, తాత్పర్యము.
గొప్పబాణములచేత; నిదారియత్ =

తత్పతా తాగ్ర మాకాశే రక్షో బాణవిచారితమ్
విశీణం పతితం దృష్ట్యా హనుమాన్ క్రోధమూర్ఛితః. ౧౯

టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుం నవాడు; అభూత్ (అధ్యాహృతము) =
డు; ఆకాశే = ఆకాశమునందు; రక్షో అయ్యెను.
బాణవిచారితం = రాక్షసునిబాణముల హనుమంతుండు, అప్పర్వతశిఖరం
చేఘేదించబడినదియు; విశీణం = తు బు, ఆకాశంబుననే , యకంపనుబా
నకలయినదియు; పతితం = పడినదియు ఇంబులచేఖండింపబడితునియలయి నే
నగు; తత్ = ఆ; పర్వతాగ్రం = పర్వ లంబడుటనుబూచి , పరమకుపితుండ
తశిఖరమును; దృష్ట్యా = చూచి; క్రో య్యెను. అని, తాత్పర్యము.
ధమూర్ఛితః = కోపముచేవ్యాపింపబడి

సోశ్వకణ్ణం సమాదాయ రోషదపాఞ్శితో హరిః
రూణ ముత్పటయామాన మహాగిరి మివోచ్ఛితమ్. ౨౦

టీక॥ సః = ఆ; హరిః = హనుమం తోనుగర్వముతోనుంగూడినవాడై; ఉ
తుండు; రోషదర్శనైః = కోపము చ్ఛితం = ఉన్నతమయిన; మహాగిరిమివ =

పెద్దకొండవలెనున్న; అశ్వకర్ణం = ఇను
మద్దిచెట్టును; సమాదాయ = పట్టుకొని;
రూర్ణం = శీఘ్రముగా ; ఉత్పాటయా
మాస = పెకలించెను.

ఆహనుమంతుండు, కోపగవళంబు

లుపెనంగొన, మహాపవతమువలెన
త్యున్నతమయిన యొక్కమద్దిచెట్టుం
జూచి, దానిశీఘ్రంబుగాఁబెకలించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం గృహీత్వా మహాసంధం సోశ్వకణం మహాద్యుతిః
ప్రహస్య పరయా ప్రీత్యా భ్రామయామాస సంయుగే. ౨౦

టీక॥ సంయుగే = యుద్ధమునందు ;
మహాద్యుతిః = అధికమయిన కాంతిగల ;
సం = ఆహనుమంతుండు ; మహాసంధం
ధం = పెద్దబోదెగల; తం = ఆ; అశ్వకర్ణం =
ఇనుమద్దిచెట్టును; గృహీత్వా = పట్టు
కొని; పరయా = అధికమయిన ; ప్రీ
త్యా = సంతోషముచేత; ప్రహస్య = న

వ్వి; భ్రామయామాస = త్రిప్పెను.
యుద్ధంబున, మహాతేజుండగుహను
మంతుండు, పెద్దబోదెగలయాయశ్వ
కణవృక్షమునుదీసికొని, పరమసం
తోషంబుననవ్వుచు, దానిగిరిగిరి
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రధావ న్దురువేగేన ప్రభంజం స్తగసా ద్రుమాన్
హనుమాన్ పరమక్రుద్ధ శ్చరణై దారయత్ షీతిమ్. ౨౧

టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుం
డు; పరమక్రుద్ధః = మిక్కిలియెఁ గోపిం
చినవాఁడై; తరసా = వేగముచేత; ప్ర
ధావన్ = పరుగెత్తుచు; ఊరువేగేన =
తొడలవేగముచేత; ద్రుమాన్ = వృక్ష
ములను; ప్రభంజన్ = విఱచుచు; చర
ణైః = పాదములచేత; షీతిం = భూమి

ని; దారయత్ (అదారయత్) = పగు
లఁజేసెను.
హనుమంతుండు, ఊరువేగంబునవృ
క్షంబులువిరిగిపడఁ, బరమ కుపితుం
డై, పాదఘాతంబున భూమిపగుల, వే
గంబునంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౦౧

స ౫౬

గజాంశ్చ సగజారోహణ సరథాక్ రథినస్తదా
జఘాన హనుమాన్ ధీమాక్ రాక్షసాంశ్చ పదాతిగాఁ. ౨౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు ; ధీమాక్=	ను; జఘాన=కొట్టెను.
బుద్ధిమంతుండగు; హనుమాన్=హ	అప్పుడు, బుద్ధిమంతుండగు హను
నుమంతుండు; సగజారోహణ=మా	మంతుండు, ఆయశ్వక్షణవృత్తుంబుచే,
వటిలతోఁగూడిన; గజాంశ్చ=ఏనుంగు	నేనుంగునుమాఁటిలనుఁ ధంబులను రథి
లను; సరథాక్=రథములతోఁగూడిన;	కులనుగాలిబంటులను, యెట్లుపెక్కురా
రథినః=రథికులను; పదాతిగాఁ=కా	క్షుసులఁ జూడఁముగావించెను.
ల్వరయిన; రాక్షసాంశ్చ=రాక్షసుల	అని, తాత్పర్యము.

త మంతక మివ క్రుద్ధం సమరే ప్రాణహరిణమ్
హనుమంత మభిప్రేక్ష్య రాక్షసా విప్రదుఃఖ్రువుః. ౨౪

టీక॥ సమరే=యుద్ధమునందు; పా	విప్రదుఃఖ్రువుః=పాటిరి.
ణహరిణం=ప్రాణములహరించుచున్న	క్రుద్ధుండగు యముః కై వడినత్య
వాఁడును; క్రుద్ధం=కోపించిన ; అంత	గ్రుండై, రాక్షసులప్రాణంబులు హ
కమివ (స్థితం) = యమునివలెనున్న	రించుచున్నయా హనుమంతుం బూచి,
వాఁడునగు ; తం = ఆ ; హను	రాక్షసులుభయంబునంబాటిరి.
మంతం = హనుమంతుని ; అభిప్రే	అని, తాత్పర్యము.
క్ష్య=చూచి; రాక్షసాః=రాక్షసులు;	

త మాపతంతం సంక్రుద్ధం రాక్షసానాం భయావహమ్
చదశాః కంఠనో వీర శ్చక్రోధవ ననాదవ. ౨౫

టీక॥ వీరః = పరాక్రమశాలియ	యుఁ గోపించినవాడును ; రాక్షసా
గు; అకంఠసః= అకంఠనుఁడు; ఆపతం	నాం=రాక్షసులకు; భయావహం= భ
తం=వచ్చుచున్న; సంక్రుద్ధం= మిగిలి	యముగలిగించుచున్నవాఁడునగు; తం=

అహనుమంతునిః దవిశేఁ చూచెను. చుట్టయు రాక్షసులదలు భయంబు
చుక్రోధచఁకోపించెను. ననాదచఁ సం బాటుటయుంజూచి, కోపంబు
అటచెను. నొంది,సింహనాదముగావించెను.

పరాక్రమ వ తుండగు నకంపనుం అని,తాత్పర్యము.
దు, హనుమ.తుండు మపితుండైవ

స చతుర్దశభి బాణజ్ఞై శ్చిత్రైశ్చహవిదారజ్ఞైః
నిబిఁభేద హనుమంతం మహావీర్య మకంపనః. ౨౬

టీక॥ సః=అ;అకంపనః = అకం నిర్భీభేద=భేదించెను.
పనుండు;మహావీర్యం = అధికమయిన ఆయకంపనుండు, తీక్ష్ణంబులును
పరాక్రమముగల; హనుమంతం= మహాభేదకంబులునగుపదునాలుగుబా
హనుమంతునిఃశిఞ్జైః = కణకలయిన ఇంబులచేత, మహాపరాక్రమశాలియ
వియుఁడేహవిదారజ్ఞైః = దేహముభే గుహనుమంతుని,నొప్పించెను.
దించునవియునగు; చతుర్దశభిః = అని,తాత్పర్యము.
పదునాలుగు;బాణజ్ఞైః=బాణములచేత;

స తదా ప్రతివిగ్ధస్తు బహ్వీభి శ్శరవృష్టిభిః
హనుమాన్ దద్యశే వీరిః ప్రహరణివ సానుమాన్. ౨౭

టీక॥ సః= పరాక్రమశాలియుగు; వలె;దద్యశే=చూడఁబడెను.
సః=అ;హనుమాన్ = హనుమంతుం మహాపరాక్రమశాలియుగు నాహ
దు; తదా=అప్పుడు;బహ్వీభిః = పె నుమంతుండు, అప్పుడుపెక్కు-మార్లు
క్కులయిన;శరవృష్టిభిః= బాణవర్షణ బాణవర్షణములచేనొప్పించఁబడినవాఁ
ములచేత;ప్రతివిగ్ధస్తు=కొట్టఁబడినవాఁ డయ్యువృక్షంబులతోఁగూడిన పర్వతం
డయ్యు; ప్రహరణి=మొలిచి నవృక్ష బుకరణినిశృలుండైయుండెను.
ములుగల; సానుమానివ= పర్వతము అని,తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౧

స ౫౬

విరరాజ మహాకాయో మహావీర్యో మహామనాః
పుష్పితాశోకసంకాశో విధూమభవ పావకః. ౨౮

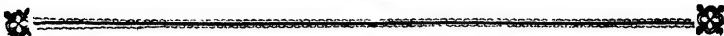
టీక॥ మహాకాయః = పెద్దమేనుగల	అగ్నిహోత్రముంటె; విరరాజ = ప్ర
వాఁడును; మహావీర్యః = అధికమయినప	కాశించెను.
రాక్రమము గలవాఁడును ; మహామ	మహాకాయుండును మహాపరాక్ర
నాః = పూజ్యమయినమనస్సుగలవాఁడు	మశాలియు మహాధైర్యుండునగునాహ
నగు; సః (అధ్యాహృతము) = ఆహను	నుమంతుండు, పుష్పించినయశోకవృక్ష
మంతుండు ; పుష్పితాశోకసంకాశః =	మువలెరక్తవర్ణుండై, పొగలేకమండు
పూచిన యశోకవృక్షముతో సమానుఁ	చుండునగ్నిహోత్రముభంగిఁ, దేజవిల్లు
డై; విధూమః = పొగలేని; పావకభవ =	చుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తతోన్యం వృక్ష మత్పాట్య కృత్వా వేగ మనుత్తమం
శిరస్య భిజఘానాశు రాక్షసేంద్ర మకంపనమ్. ౨౯

టీక॥ తతః = అంత; సః (అధ్యా	డగు; అకంపనం = అకంపనుని; శిరసి =
హృతము) = ఆహనుమంతుండు ; అ	తలయందు; అభిజఘానః = కొట్టెను.
న్యం = ఇతరమయిన; వృక్షం = చెట్టు	అంత, నాహనుమంతుండు, మఱి
ను; ఉత్పాట్య = పెల్ల గించి; అనుత్త	యొకవృక్షముఁ బెకలించి, మహావేగం
మం = తనకన్న శ్రేష్ఠములేని; వేగం = వే	బుఁబూని, శీఘ్రంబున, రాక్షసోత్త
గమును; కృత్వా = చేసి; ఆశు = శీఘ్ర	ముఁడగునాయకంపనుని శిరస్సునం గొ
ముగా; రాక్షసేంద్రం = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁ	ట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

స వృక్షేణ హత స్తేన సక్రోధేన మహాత్మనా
రాక్షసో వానరేంద్రేణ పపాతచ మమారచ. ౩౦

టీక॥ సః = ఆ; రాక్షసః = అకంపనుఁ	గల; వానరేంద్రేణ = వానరశ్రేష్ఠుఁడ
డు; సక్రోధేన = కోపముతోఁగూడిన; మ	గు; లేన = ఆహనుమంతునిచేత; వృక్షే
హాత్మనా = అధికమయినపరాక్రమము	ణ = చెట్టుచేత; హతః = కొట్టఁబడినవాఁ

దైఃపపాతచ=పడెను. మమారచ=చ కోపంబున, వృక్షంబు చేహతుండై, నే
చ్యును. లంబడిమృతినొందెను.

ఆయికంపనుండు, మహాపరాక్రమ అని, తాత్పర్యము.
కాలియిగు నాహనుమంతునిచే బరమ

తం దృష్ట్వా నిహతం భూషా రాక్షసేంద్ర మకంపనమ్
వృధితా రాక్షసా స్సచే షీతికంప ఇవ ద్రుమాః. ౩౧

టీక॥ రాక్షసాః= రాక్షసులు; స తాః=పీడితులయిరి.
రేవ=అందఱును; భూషా= నేలయం రాక్షసులందఱు, అట్లు రాక్షసశ్రే
దు; నిహతం=కొట్టబడిన; తం=ఆ; వృంధగునకంపనుండు నిహతుండై నేలం
రాక్షసేంద్రం=రాక్షసశ్రేష్ఠుడగు; ఆ బడుటనుజూచి, భూకంపముగలిగినప్పు
కంపనం=ఆకంపనని; దృష్ట్వా= చూ దువృక్షములుబలించునట్లు, దిక్పాలియు
చి; షీతికంపే=భూకంపమునందు; దుఃఖితులయిరి. అని, తాత్పర్యము.
ద్రుమాఇవ = వృక్షములువలె; వృధి

త్యక్తప్రహరణా స్సచే రాక్షసాస్తే పరాజితాః
లంకా మభియయ త్రుస్తా వానరైస్తై రభిద్రుతాః. ౩౨

టీక॥ తే=ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసు లు; లంకాం=లంకనుగూర్చి; అభియ
లు; సరేవ=అందఱును; పరాజితాః=ఆ యుః=పొయిరి.
పజయమునుబొందినవారలయి; త్యక్త ఆ రాక్షసులందఱు, నట్లు పరాజయ
ప్రహరణాః= విడువబడినయాయుధ మునొంది, యావానరులు వెంబడించి
ముగలవారలయి; త్రై=ఆ; వానరైః= టుమఁబరమభీతులయి, యాయుధము
వానరులచేత; అభిద్రుతాః=తఱుమఁబడి లుపాటవైచి, లంకకుంబరుగ త్తిరి.
నవారలయి; త్రస్తాః=భయపడినవారల అని, తాత్పర్యము.

తే ముక్తకేశా స్సంధాః తా ధగ్మనానాః పరాజితాః
స్రవ బ్రహ్మజలై రంగై శ్చ సంతో విప్రదుద్రువుః. ౩౩

శ్రీ మ ద్రామాయణము * యుద్ధ కాండము. ౯౦౫

స ౫౬

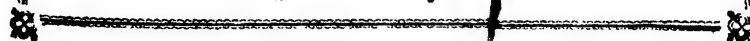
<p>టీక॥ తే=ఆరాక్షసులు; ముక్తక కాః = విడువఁబడిన వెండ్లుకలుగల వారలయి; సంభ్రాంతాః=తొఱుపా టునొందినవారలయి; భగ్నమానాః= భంగమునొందిన యహంకారముగల వారలయి; పరాజితాః=ఆపజయము నొందినవారలయి; స్రవచ్ఛమజలైః= కాలుడున్న చెమటనీళ్లుగల; అంగైః=ఆ</p>	<p>వయవములతో; క్వసంతః=ఊర్పులువు చ్చుచు; విప్రదుద్రువుః=పాతిరి. ఆరాక్షసులు, తలవిరియఁబోసికొ ని, సంభ్రాంతులయిమానంబువిడిచి, పరాజితులయి, దేహమంతయుఁజేమ టగాఱ, సూర్యులువుచ్చుచు, నతివేగం బునంబరుగె త్తిరి. అని, కాత్పర్యము.</p>
---	--

అన్యోన్యం ప్రమమంథు స్తే వివిశు నగరం భయాత్
పువ్థత స్తే సుసమ్మధాః ప్రేక్షమాణౌ ముహుర్ముహుః. ౩౪

<p>టీక॥ తే=ఆరాక్షసులు; సుసమ్మ ధాః = మిక్కిలిలియమోహమునొందిన వారలయి; అన్యోన్యం = ఒండొరులను; ప్రమమంథుః=కొట్టుకొనిరి. తే=ఆరా క్షసులు; భయాత్=భయమువలన; పు వ్థతః = వెనుకను; ముహుర్ముహుః= మాటిమాటికి; ప్రేక్షమాణౌ=చూచు</p>	<p>చు; నగరం=పట్టణమును; వివిశుః=ప్రవేశిం చిరి. ఆరాక్షసులు, పరాజయంబుగలుగు టంజేసి, మూఢులయి, యొండొరులం గొట్టుకొనుచు, భయంబునమాటిమా టికివెనుకకుఁ దిరిగిచూచుచు, లంకాపు రింబ్రవేశించిరి. అని, కాత్పర్యము.</p>
--	---

తేషు లంకాం ప్రవిష్టేషు రాక్షసేషు మహాబలాః
సమేత్య హరియ స్సవేహనుమంత మపూజయత్. ౩౫

<p>టీక॥ తేషు=ఆ; రాక్షసేషు=రా క్షసులు; లంకాం=లంకాపురిని ; ప్రవి ష్టేషు= ప్రవేశించినవారలుకాఁగా ; మహాబలాః=అధికమయినబలముగల ; హరియః=వానరులు; సర్వే=అందఱు</p>	<p>ను; సమేత్య=చేరి; హనుమంతం=హ నుమంతుని ; అపూజయత్ = పూ జించిరి. ఆరాక్షస లండఱు లంకకుఁబోయిన పిమ్మట, మహాబలశాలులగువానరులం</p>
--	--

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౬

౫౬

దఱుంచే, హనుమంతునిఁబూజించిరి. అని, తాత్పర్యము.

సోపి ప్రహృష్ట స్తాన్ సర్వాన్ హరీన్ ప్రత్యభిపూజయత్
హనుమాన్ సత్త్వసంపన్నో యథాహా మనుకూలతః. ౩౬

టీక॥ సత్త్వసంపన్నః = బలము	జించెను.
తోఁగూడినఃసః = ఆ; హనుమానపి =	బలసంపన్నుండగు హనుమంతుం
హనుమంతుండును; ప్రహృష్టః = సం	దు, సంతృప్తుండై, “మీసాహాయ్యం
తోషించినవాండై; తాన్ = ఆ; హ	బుననె నాకుజయంబుగలిగినదిగాని వే
రీన్ = వానరులను; సర్వాన్ = అంద	ఱుగాదు” అను మొదలగుమాటలచే,
ఱను; యథాహాం = యథాయోగ్య	నావానరుల నందఱను, యథాయో
ముగా; అనుకూలతః = అనుకూలము	గ్యంబుగా, బదులుపూజించెను.
గా; ప్రత్యభిపూజయత్ = బదులుపూ	అని, తాత్పర్యము.

వినేదుశ్చ యథా ప్రాణం హరయో జితకాశినః
చకర్షుశ్చ పునస్తత్ర సప్రాణా నపి రాక్షసాన్. ౩౭

టీక॥ జితకాశినః = జయముచేఁబ	జయలక్ష్మీ విరాజమానులగువానరు
కాశించునట్టి; హరయః = వానరులు; య	లు, హనుమంతుండకంపనుని వధించిన
థాప్రాణం = తమబలమునతిక్రమింపక;	సంగతియెల్ల రకుండేబడఁ, దమబలం
వినేదుశ్చ = అఱచిరియు. పునః = మఱల;	బుకొలఁది, సింహనాదంబులుగావించి
తత్ర = అచ్చటికి; సప్రాణాన్ = బలము	రి; అసింహనాదములకు, బలవంతులగు
తోఁగూడిన; రాక్షసానపి =, రాక్షసుల	రాక్షసు లదరిపడిరి.
ను; చకర్షుశ్చ = ఈడ్చిరియు.	అని, తాత్పర్యము.

స వీరశోభా మభజన్తహాకపి
స్సమేత్య రక్షాంసి నిహత్య మారుతిః
మహాసురం భీమ మమిత్ర నాశనం
యథైవ శిష్ట ర్బలినం చమూముఖే. ౩౮

౩౮

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౯౦౭

స ౫౬

టిక॥ చమూమఖే = సేనామఖ రశోభాం = విలక్షిత్తః; అభిజత్ = పౌం
మునందః; సః = అః; మారుతః = వాయు దేవు.

పుత్రుండఁగ; మహాకపి = హనుమం వాయుదేవుని కుమారుండగు సా
తుండు; సమేత్య = చేరి; రక్షౌంసి = రా హనుమంతుండు, అట్లు రాక్షససంహా
క్షులను; నిహత్య = వధించి; భీమం = రంబుగావించి, భయంకరుండును శత్రు
భయంకరుండును; అవిశ్రాంతనం = సహకరుండును మహాబలండునగు కై
శత్రువులనశింపఁజేయువాఁడును; బటభాసురనివధించిన మహావీర్యపుంబా
లినం = అధికమయిన బలముగలవాఁడు లె, సేనాముఖులని, వీలక్షివిరాజ
నగు; మహాసురం = కైటభాసురుని; సమానులై యెంతయు వెలుంగుచుం
హత్య (అధ్యాహృతము) = వధించి; దేను. అని, బ్రాత్య్యము.
విష్కర్మదైవ = విష్ణుదేవుండువలె; ఓ

అపూజయక్ దేవగణౌ స్తదా కపిం

స్వయంచ రామోతిబలశ్చ లక్ష్మణః

తదైవ సుగ్రీవముఖాః స్థవంగమా

విభీషణశ్చైవ మహాబల స్తథా. ౩౯

టిక॥ తదా = అప్పుడు; దేవగణౌ = ము) = పూజించిరి. తథా = అట్లు; మహా
దేవసమూహములు; కపిం = హనుమం బలః = అధికమయినబలముగల; విభీషణ
తుని; అపూజయక్ = పూజించినవి. రా కైవ్రవ = విభీషణుండును; అపూజ
మం = రాముండు; స్వయంచ = తానును; యత్ (అధ్యాహృతము) = పూజిం
అపూజయత్ (అధ్యాహృతము) = పూ చేను.
జించెను. అతిబలః = అధికమయినబలము అస్పృశ, అహనుమంతుని, ఆకాశం
గల; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుండును; అపూ బునంబన్నియున్న దేవతలందఱుంబూ
జయత్ (అధ్యాహృతము) = పూజించె జించిరి; అట్లు రాముండును మహాబలశా
ను. తదైవ = అట్లే; సుగ్రీవముఖాః = సుగ్రీ లియగులక్ష్మణుండును సుగ్రీవప్రభృతుల
వుండు మొదలు గాఁగల; స్థవంగమాః = గువానరవీరులును మహాబలుండగు విభీష
వానరులు; అపూజయక్ (అధ్యాహృత

విందిరి.అని, తాత్పర్యము,

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే ,

యుద్ధకాండే, వట్టంచాకస్సగళి.

ఇది, స్పష్టాథము.

ఇది, పరమాథకబంధికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండవట్టంచాకస్సగళి, టిక,

ముగిసినది.

శ్రి

సప్తపంచాకస్సగళి ప్రారంభః.

అకంపనవధం శ్రుత్వా క్రుద్ధో నై రాక్షసేశ్వరః

కించి ద్రీనముఖ శ్చాపి సచివాంస్తా నుదైక్షత. ౧

టిక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసు	రాక=అ; సచివాక = మంత్రులను;
లకుఁబ్రభువయినరావణుడు; అకంప	దైక్షత=చూచెను.
నవధం= అకంపనునవధమును ; శ్రు	రాక్షసనాథుండగు రావణుండు,
త్వా=విని; క్రుద్ధః= కోపించినవాడై;	అకంపనుండు వధింపఁబడిన సంగతినివి
("నై" అనునదిపాదపూరణాథము);	ని, కుపితుండై , కొంచెముదైన్యంబు
కించిత్=కొంచెము; దీనముఖశ్చాపి=	నుంబొంది , తనయొద్దనున్నమంత్రులం
దైన్యమునొందినముఖముగలవాఁడునై;	బూచెను. అని, తాత్పర్యము.

స తు ధ్యాత్వా ముహూర్తం తు మంత్రిభి స్సంవిచార్య చ

తతస్తు రావణః పూర్వదివసే రాక్షసాధిపః. ౨

పురిం పరియయా లంకాం సర్వాం గుల్తా నవేక్షితుమ్

టిక॥ సః=అ; రాక్షసాధిపః=రాక్షసరాజుండగు; రావణుఁడు

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౯౧౯

స ౫౭

<p>ను; మహాతాపంతు = కొంచెముసేపు మాత్రము; ధాత్యా = ధ్యానించి; మంత్ర భిః = మంత్రులతో; సంవిచార్యచ = అలా చించియు; తతస్తు = అంతను; పూర్వదివ సే = పూర్వాప్తమునందు; గర్భాక్ష = సేనాపూర్వములను ; అవేక్షితుం = చూచుటకు; లంకాం = లంకయును; పు రీం = పట్టణమును; సర్వాం = అంతను; ప</p>	<p>రియయా = సంపర్కించెను. రాక్షసరాజుండగు రావణుండు , కొంచెముసేపు విచారమగ్నుడైయుం డి, యంతమంత్రులతోనాలోచించి, పి మ్మటంబూర్వాప్తాంబునలేచి, సేనా పూర్వహంబులంజూచుటకై , లంకయిం తయొందరిగను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తాం రాక్షసగణై గుణస్తాం గుత్తై ధృహుభి రావృతామ్. ౩
 దదశ్శ సగరీం లంకాం పతాకాధ్వజమాలిన్

<p>టిక సః(అధ్యాపృతము) = ఆరా వణుండు; రాక్షసగణైః = రాక్షసులస మూహములచేత; గుస్తాం = రక్షింపం బడినదియు; బహుభిః = పెక్కులయిన; గుత్తైః = సేనాపూర్వములచేత; ఆ వృతాం = కప్పబడినదియు; పతాకా ధ్వజమాలిన్ = చిహ్నములుబాసినపె కెగములయొక్కయు వట్టిపెకెగముల యొక్కయుంబట్టెలు గలిదియునగు;</p>	<p>తాం = ఆ; లంకాం = లంకయును; సగ రీం = పట్టణమును; దదశ్శ = చూచెను. ఆ రావణుండు, రాక్షససమూహం బులచేరక్షింపంబడుచున్నదియొందె క్కుసేనా పూర్వములతోఁ గూడిన దియురాజు చిహ్నంబులుబ్రాసిన పె కెగములతోను వట్టిపెకెగములతోను ఒప్పచున్నదియునగు, లంకాపురినంత యుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

రుద్ధాంతు సగరీం దృష్ట్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౪
 ఉపాచా మషికతః కాలే ప్రహస్తం యుద్ధకోవిదమ్

<p>టిక రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసుల కుంబ్రధువైన; రావణః = రావణు డు; రుద్ధాం = ముట్టడింపబడిన; సగ</p>	<p>రీం = లంకాపురిని; దృష్ట్వా = చూచి నంతనె; అమషికతః = కుపితుండై; కా లే = యుక్తకాలమునందు; యుద్ధకోవి</p>
---	--

పం=యుద్ధంబులందు బండితుండగు ; డటనుజూచి, కుపితుండై, సభామంట
ప్రహస్తం=ప్రహస్తునిగూచి; డవా పమునకువచ్చి, యుద్ధంబునంబండితుండ
వ=చెప్పెను. గుప్రహస్తుజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

రాక్షసగాజుడగు రావణుడు , అని, తాత్పర్యము.
అంకచుట్టునువానరులు ముట్టడించియుం

పుర స్తోమవిష్టస్య సహసా పీడితస్య వా.౫
నాన్యయుద్ధా శ్రవశ్యామి మోక్షం యుద్ధసౌరద

టీక॥ యుద్ధసౌరద = యుద్ధము చూడను.
నండు బండితుండవగు ప్రహస్తుడా! యుద్ధ పండితుండవగు ప్రహస్తుం
డపనివిష్టస్య=సమీపంబున శత్రునైనా డా! శత్రునైనంబులు తటాలునవచ్చి
నివేశంబుగలదియు; సహసా = తటా ముట్టడిచిపీడింపుచుండుపట్టణమును వి
లున; పీడితస్యవా = పీడింపబడినదియు డిపించుటకు, ఇతరులెంత యుద్ధమునే
నగు; పురస్య = పట్టణమునకు; మో సినను, అగునని, నాకుచోదదు.
క్షం=విడుదలను ; అన్యయుద్ధాత్ = అని, తాత్పర్యము.
ఇతరుల యుద్ధమువలన; నప్రవశ్యామి=

అహంవా కుంభకణ్ఠోవా స్సంవా సేనాపతి మ్మమ. ౬
ఇంద్రజిత్వా నికుంభోవా వహేయు భాకర మీదృశమ్

టీక॥ అహంవా=నేనుగాని ; కుం మం=మోయుదురు.
భకణ్ఠోవా=కుంభకణ్ఠుడగుగాని; మ ఇట్టికాన్యమును, నేనుగాని, కుం
మ=నాయొక్క; సేనాపతి= సేనా భకణ్ఠుడగుగాని, నాసేనానాయకుం
నాయకుఁ డవమున; స్సంవా= నీవు డవగునీవుగాని, యింద్రజిత్తుగానికుం
గాని; ఇంద్రజిత్వా=ఇంద్రజిత్తుగాని; భుండుగాని, సాధింపవలెనుగాని, యి
నికుంభోవా=నికుంభుడగుగాని ; ఈ తరులజేతఁ గాదు.
దృశం=ఇట్టి; భారం=బరువును; వహే అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౨

స ౫౭

స త్వం బల మత శ్రీఘ్న మాదాయ పరిగృహ్యచ. ౭
విజయా యాభినిర్యాహి యత్ర సవే వనాకసః

టీక॥ అతః=ఇందువలన; సః=అ	అచ్చటికి; విజయాయ=గెలుచుటకొఱ
ట్టి; త్వం=నీవు; శ్రీఘ్నం=శ్రీఘ్నముగా;	కు; అభినిర్యాహి=వెడలుము.
బలం=సేనను; ఆదాయ=తీసికొని; పరి	ఇందువలన, నట్టిమహాబలసంపన్నుల
గృహ్య=వెంటఁబెట్టుకొని; యత్ర=ఎ	డవగునీవు, శ్రీఘ్నంబున సేనను వెంటఁబె
చ్చట; వనాకసః=వానరులు; సర్వ=	ట్టుకొని, యావానరులుండుస్థలంబున
అందఱును; సంతి(అధ్యాహృతము)=	కుఁబోయి, విజయంబునొందుము.
ఉన్నారో; తత్ర(అధ్యాహృతము)=	అని, తాత్పర్యము.

నిర్యాణాదేవ తే నూనం చపలా హరివాహినీ. ౮

నవతాం రాక్షసేంద్రాణాం శ్రుత్వా నాదం ద్రవివ్యతి

టీక॥ హరివాహినీ = వానరసేన;	పాఠంగలదు.
తే=నీయొక్క; నిర్యాణాదేవ= వెడలు	నీవు, యుద్ధంబునకు వెడలివంతనె, చ
టవలననె; చపలా=చలించినదై; నద	పలులగు నావానరులందఱు, రాక్షస
తాం = అఱచుచున్న; రాక్షసేంద్రా	త్తములుగావింతు సింహనాదధ్వను ల
ణాం = రాక్షసశ్రేష్ఠులయొక్క; నా	నువిని, భయంబునంబాఱగలరు.
దం=ధ్వనిని; శ్రుత్వా=విని; ద్రవివ్యతి=	అని, తాత్పర్యము.

చపలా హ్యవినీతాశ్చ చలచిత్రాశ్చ వానరాః. ౯

స సహివ్యంతి తే నాదం సింహనాద మివ ద్విపాః

టీక॥ చపలాః=చంచలులును; అవినీ	యొక్క; నాదం = ధ్వనిని; ద్విపాః=ఏ
తాశ్చ=శిక్షింపఁబడనివారలును; చలచి	తుంగులు; సింహనాదమివ= సింహము
త్రాశ్చ=చంచలముననుసన్నులవార	యొక్కధ్వనివలె; నసహివ్యంతి = ఓ
లునగు; వానరాః=వానరులు; తే = నీ	ర్వజాలరు.

నివారలును గువానరులు, నీకంఠధ్వనిని, స
హింపంజాలనట్లు, చంచలులును యుద్ధశి
హింపంజాలరు.
క్షులనొందనివారలును జిహ్వస్థైర్యములే అని, తాత్పర్యము.

విద్రుతేవ బలే తస్మిన్ రామ స్సామిప్రితానహ. ౧౦

ఆవశస్తే నిరాలంబః ప్రహస్త వశ మేవ్యతి

టీక॥ ప్రహస్త = ప్రహస్తుడా! ధీనతను; ఏవ్యతి = పొందగలడు.
తస్మిన్ = ఆ; బలే = వానర సేన; విద్రు ప్రహస్తుడా! అట్లు వానర సేనయం
తేవ = పరుగెత్తగానే; రామః = రా తయ్యుంటాటిపోయినపిమ్మట, రాముం
ముందు; సామిప్రితానహ = లక్ష్మణు డునులక్ష్మణుండును, డమమాటవిను
నితోఁగూడ; ఆవశః = ప్రభుత్వములే వారలెవ్వరునులేమింజేసి, నిరాలంబుల
నివాఁడై; నిరాలంబః = ఆధారములే యి, నీచేతంజిక్కుదురు.
నివాఁడై; తే = నీయొక్క; వశం = అ అని, తాత్పర్యము.

ఆప త్సంశయితా శ్రేయో నతు నిస్సంశయీ కృతా. ౧౧

టీక॥ సంశయితా = సంశేహిం ప్పుదువు; మనమిప్పుడు, యుద్ధముగా
పఁబడిన; ఆపత్ = ఆపద; శ్రేయః = మే వింపకున్నను, శత్రువులుమనల వధిం
లు. నిస్సంశయీ కృతాతు = నిస్సంశే పకవిడువరు; కావున, యుద్ధంబుగా
హముగాఁ జేయఁబడిన యాపదమా వింపకున్న మరణంబుగలుగుట నిశ్చిత
త్రము; న(శ్రేయః) = మేలుగాదు. ము; యుద్ధంబుగావించినచో, మర
అయితే, “యుద్ధముగావించిన ణమేగలుగుననిశ్చయములేదు; కావు
జయమేవచ్చుననియమములేదె; మ న, యుద్ధముచేయకుండుటకన్న యుద్ధ
రణంబునుంగలుగును; కావున, దా ముసేయుటమంచిది.
నింగావింపకుండుటయేమేలు” అనిచే అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిలోమానులోమంవా యద్వా నో మన్యసే హితమ్

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౯౨

స ౫౭

టీక॥ ప్రతిలోమానులోమంవా=విరుద్ధమయిన దానిఁగాని యనుకూలము యినదానిఁగాని; యద్వా=దేనిఁగాని; త్వం(అధ్యాహృతము) = నీవు;మన్య సే=తలంతువో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అది;నః=మాకు; హితం = ఇష్టము.

నేనిప్పుడుచెప్పినదానికి విరుద్ధముగానియనుకూలముగఁగాని, నీవేమియుభిప్రాయపడుచున్నావో, అదిమాకుసమ్మతము;దానింజెప్పము. అని,రావణుండు,ప్రహస్తునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణేనైవ ముక్తస్తు ప్రహస్తో వాహినీపతిః. ౧౨

రాక్షసేంద్ర మువాచే ద మసురేంద్ర మివోశనా

టీక॥వాహినీపతిః = సేనానాయకుండగు;ప్రహస్తాః=ప్రహస్తుఁడు;రావణేన=రావణునిచేత;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్తస్తు=చెప్పఁబడినవాఁడైనంతనె; రాక్షసేంద్రం= రాక్షసేశ్వరుండగురావణునిగూర్చి;ఉశనా = శుక్రఁడు;అసురేంద్రమివ=అసురరాజునుగూర్చివలె; ఇ

దం=ఈమాటను;ఉవాచ=చెప్పెను. సేనానాయకుండగు ప్రహస్తుఁడు, రావణుండుచెప్పినమాటనువిని, శుక్రాచార్యుండు అసురరాజుతోఁజెప్పినట్లు, రాక్షసరాజుండగు రావణునితో, నిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజన్మంత్రితపూర్వం నః కుశలైస్సహ మంత్రిభిః. ౧౩

వివాదశ్చాపి నో వృత్త స్సమవేత్య. పరస్పరమ్

టీక॥రాజన్ = రాక్షసరాజుండగురావణుడా! ఇదం (అధ్యాహృతము)=ఇది;నః(అస్తాభిః)= మాచేత;కుశలైః=సమర్థులగు; మంత్రిభిస్సహ=మంత్రిలతోఁగూడ;మంత్రితపూర్వం=మున్నాలోచింపఁబడినది. పరస్పరం=

ఒండారులను; సమవేత్య=చూచుకొని; నః=మాకు;వివాదశ్చాపి=జగడమును; వృత్తః=కలిగినది. రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా! ఈసంగతి, మున్ను సమర్థులగుమంత్రిలతోఁగూడ నాలోచించినవిషయమెక

అని, తాత్పర్యము.
 అని, తాత్పర్యము.
 అని, తాత్పర్యము.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రదానేనతు సీతాయా శ్చేయో వ్యవసితం మయా. ౧౪
 అప్రదానే పున ర్యుద్ధం దృష్ట మే త త్త ధైవ సః

టీక॥ మయా = నాచేత; సీతా తతైవ = అట్లే; దృష్టం = చూడబడి
 యాఁ = సీతయొక్క; ప్రదానేనతు = నది.
 ఇచ్చుటచేతమాత్రము; శ్చేయః = మే సీతనిచ్చినచో మేలుగులుగునని నేను
 లు; వ్యవసితం = నిశ్చయింపబడినది. నిశ్చయించియేయుంటిని; సీతనివ్వని
 అప్రదానేపునః = ఇవ్వకుండుటయం చో, యుద్ధంబుగులుగునను నీసంగ
 దుమాత్రము; యుద్ధం = యుద్ధము; స్వా తిమున్ను మాకుఁ దెలిసినదే.
 త్ (అర్థ్యాహృతము) = కలుగును. ఏ అని, తాత్పర్యము.
 తతే = ఇది; సః (అస్తాభిః) = మాచేత;

సోహం దానై శ్చ మానై శ్చ సతతం పూజిత స్త్వయా. ౧౫
 సాంత్యైశ్చ వివిధైః కాలే కిం నకుర్యాం ప్రియం తవ

టీక॥ త్వయా = నీచేత; దానైశ్చ = యను?
 ఇచ్చుటచేతను; మానైశ్చ = గౌరవిం నీచేత, దానంబులను సమ్మాననం
 చుటచేతను; వివిధైః = నానావిధ బులను సాంత్యవచనంబులను, నానా
 ములయిన; సాంత్యైః = మంచిమాట విధంబుల నెల్లప్పుడును బూజితుండగు
 లచేతను; సతతం = ఎల్లప్పుడును; పూ నట్టి నేను, గాలమువచ్చినప్పుడు, నీ
 జితః = పూజింపబడిన; సః = అట్టి; కుఁబ్రియంబగు కార్యమును దేనిఁజేయి
 అహం = నేను; కాలే = యుక్తకాల ను? ఏదిగానిగావించెదను.
 మునందు; తవ = నీకు; కిం = ఏమి; ప్రి అని, తాత్పర్యము,
 యం = ఇష్టమును; నకుర్యాం = చే

నహి మే జీవితం రక్ష్యం పుత్రదారధనా నివా. ౧౬

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౯౨౧

స ౫౭

శ్వం పశ్య మాం జహషణం తం త్వదథం జీవితం యుధి

టీక॥మే=నాకు; జీవితం= ప్రాణ శ్శ్వ=చూడుము.

ము; నరత్వం=కాపాడఁదగినదిగాదు.

పుత్రదారధనానివా=కొడుకులుగాని

భార్యగాని ధనములుగాని; సరిత్యో

ణి (అధ్యాపృతము) = రక్షింపఁద

గినవికావు. త్వం=నీవు; త్వదథం=

నీకొఱకు; యుధి = యుద్ధమునందు;

జీవితం=ప్రాణమును; జహషణంతం =

విడువఁగోరుచున్న; మాం= నన్ను; ప

నాకు, బ్రాణమును గొడుకులను

భార్యలను ధనములను రక్షించుకొనవ

లసినదిలేదు; నీకార్యము గావించుట

యొకటియైనాకుఁ గావలసినది; ఇదిగో

నీకొఱకు యుద్ధమునందు, బ్రాణమును

గూడ విడువఁ గోరెదను బాడుము.

అని, ప్రహస్తుండు, రావణునితోఁజెప్పె

ను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తావు భర్తాకరం రావణం వాహినీపతిః. ౧౭

ఉవాచేదం బలాధ్యక్షౌ ప్రహస్తః పురత స్థితౌ

టీక॥వాహినీపతిః = సేనానాయకుఁడగు; ఉవాచ=చెప్పెను.

కుండగు; ప్రహస్తః=ప్రహస్తుండు; భ

ర్తాకరం=ప్రభువైన; రావణం=రా

వణునిగూర్చి; ఏవం= ఇట్లు; ఉక్తావు=

చెప్పినంతనె; పురతః= ముందట; స్థి

తా=ఉన్న; బలాధ్యక్షౌ= సేనా

ధ్యక్షులనుగూర్చి; ఇదం = ఈమాట

సేనానాయకుండగు ప్రహస్తుండు

రాక్షసరాజుండగు రావణునితో నీప్ర

కారంబునంజెప్పి, తనముందటనున్న

సేనాధ్యక్షులంబూచి, యీమాటంజె

ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సమానయత మే శీఘ్రం రాక్షసానాం మహద్బలమ్. ౧౮

టీక॥మే= నాయొక్క; రాక్షసా

నాం=రాక్షసులయొక్క; మహత్=

గొప్పదగు; బలం = వైద్యమును; శీ

ఘ్రం=శీఘ్రముగా; సమానయత =

అసంతంబగునారాక్షససేనను, శీ

ఘ్రముగాఁ దీసికొనిరండు.

అని, తాత్పర్యము.

మద్భాషాశనివేగేన హతానాం చ రణాజిరే

అద్య తృప్యంతి మాంసాదాః పక్షిణః కాననాకసామ్. ౧౯

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; రణాజిరే =

దండలవు.

యుద్ధభూమియందు; మద్భాషాశనివే

ఇప్పుడు, మాంసభక్షకంబులగు ప

గేన = వజ్రాయుధములవంటినాదాణ

తులు, యుద్ధభూమియందు, వజ్రముల

ములవేగముచేత; హతానాం = చంపఁ

వంటినాదాణముల చేపధింపఁబడినవాన

బడినవారలగు; కాననాకసాం = వానరు

గులమాంసములను దనివిడిరందిని, తృ

లకు, వానరులచేత ననుట; మాంసా

ప్రబంధదండలవు. అని, ప్రహస్తుండు సే

దాః = మాంసమును భక్షించునట్టి; పక్షి

నాధ్యక్షులతోఁజెప్పెను.

ణః = పక్షులు; తృప్యంతి = తృప్తిబొం

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తాస్తే ప్రహస్తేన బలాధ్యక్షాః కృతత్వరాః

బల మద్యోజయామాసు సస్త్రిక రాక్షసమందిరే. ౨౦

టీక॥ తే = ఆ; బలాధ్యక్షాః = సేనా

నగరమునందు; బలం = సైన్యమును; ఉ

ద్యక్షులు; ప్రహస్తేన = ప్రహస్తునిచేత; ఇ

ద్యోజయామాసుః = కూర్చిరి.

తి = అది; ఉక్తాః = చెప్పఁబడినవారల

ఆసేనాధ్యక్షులు, ప్రహస్తుండు చెప్పి

యి; కృతత్వరాః = చేయఁబడినత్వరగల

నమాటనువిని, అతిత్వర గా, నాలంకాన

వారలయి; సస్త్రిక = ఆ; రాక్షసమంది

గరంబున, రాక్షససేనలంగూర్చిరి.

రే = రాక్షసులకు గృహమయిన లంకా

అని, తాత్పర్యము.

సా బహువ మహూలేన తిగ్గ నానావిధాయుధైః

లంకా రాక్షసవీరైస్తై గజజైరివ సమాకులా. ౨౧

టీక॥ సా = ఆ; లంకా = లంకాపురి;

గ్గ నానావిధాయుధైః = తీక్షణములయిన

మహూలేన = స్వల్పకాలముచేత; గ

నానావిధాయుధములుగల; తైః = ఆ;

జైరివ (స్థితైః) = వీనుంగులువలెనున్న; తి

రాక్షసవీరైః = రాక్షసవీరులచేత; స

శ్రీ మ ద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౨

స ౫౭

మాకులా=నిండినది; బహువ = అ
య్యెను.
అంతముహూతకమాత్రంబున, నా
లంకాపురియంతయు, మత్తగజాకారు

లునుదీక్షములగు నానావిధాయుధంబు
లుధరించినవారలనగురాక్షసవీరులచే
నిండినదయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

హతాశనం తర్పయతాం బ్రాహ్మణాంశ్చ నమస్యతామ్
ఆజ్యగంధప్రతివహ స్సురభి మారుతో వవౌ. ౨౨

టీక|| హతాశనం=అగ్ని హేలాత్ర
మును; తర్పయతాం=తృప్తినిొంచు
వారలయొక్కయు; బ్రాహ్మణాక్ =
బ్రాహ్మణులను; నమస్యతాంచ= పూ
జించువారలయొక్కయు; ఆజ్యగంధ
ప్రతివహః=నేతివాసననువహించునది
యు; సురభిః= సుగంధముగలదియున
గు; మారుతః=వాయువు; వవౌ=వీ
చెను.

అప్పుడు, రాక్షసవీరులు, అగ్ని హేలా
త్రంబున జయావహంబులగు హేలా
మంబులునేయటవలనను, బ్రాహ్మణుల
గంధపుష్పాక్షతాదులఁబూజించుటవల
నను, అచ్చటవాయువు , ఆజ్యగంధ
ముతోను పుష్పాద్విగంధముతోనుంగూ
డిమనోహరంబుగావీచినది.
అని, తాత్పర్యము.

స్రజశ్చ వివిధాకారా జగృహు స్త్వభిమంత్రితాః
సంగ్రామసజ్జా స్సంహృష్టా ధారయక్ రాక్షసా స్రదా. ౨౩

టీక|| తదా= అప్పుడు; సంగ్రా
మసజ్జాః = యుద్ధసన్నద్ధులగు; రాక్ష
సాః=రాక్షసులు; సంహృష్టాస్తా =సం
తోషించిన వారలై యె ; అభిమంత్రి
తాః=అభిమంత్రింపఁబడిన ; వివిధా
కారాః= నానావిధములయినయాకా
రములుగల; స్రజశ్చ= పుష్పమాలికల

ను ; జగృహుః=తీసికొనిరి. ధారయక్
(అధ్యాహృతము)=ధరించిరి.
అప్పుడు యుద్ధసన్నద్ధులగురాక్ష
సులు సంతుష్టులయి , విజయప్రదం
బగునటులనభిమంత్రితంబులగు నానా
విధములయినపుష్పమాలికలందీసికొని,
ధరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపాదన టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౫౭

సధనుమోః కవచినో వేగా దాప్లుత్య రాక్షసాః
రావణం ప్రేక్ష్య రాజానం ప్రహస్తం పర్యవారయత్. ౨౪

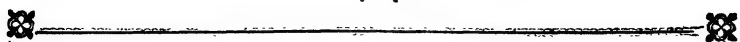
టీక|| సధనుమోః = ధనుస్సుల పర్యవారయత్ = పరివేష్టించిరి.
తోఽగ్రాడినవారలును; కవచినః = కవ రాక్షసపీఠులు ధనుస్సులను గవచం
చములుగలవారలునగు; రాక్షసాః = బులనుధరియించి, రాక్షసరాజుడగు
రాక్షసులు; వేగాత్ = వేగమువలన; ఆ రావణునకభివందనంబుగావించి, ప్ర
ప్లుత్య = వచ్చి; రాజానం = రాక్షసనా హస్తునింబురివేష్టించినిలిచిరి.
ధుఁడగు; రావణం = రావణుని; ప్రే అని, తాత్పర్యము.
క్ష్య = చూచి; ప్రహస్తం = ప్రహస్తుని;

అథా మంత్ర్యచ రాజానం భేరీ మాహత్య భైరవామ్
ఆరురోహ రథం దివ్యం ప్రహస్త స్సజ్జకల్పితమ్. ౨౫
హస్తై మహాజవై ర్యుక్తం సమ్యక్సూతం సుసంయతమ్
మహాజలద సింహాక్షం సాక్షా చ్ఛంద్రారక భాస్వరమ్. ౨౬
ఉరగధ్వజదుర్భవకం సువరూఢం స్వవస్థరమ్
సువర్ణజాలసంయుక్తం ప్రహస్తంత మివ శ్రియా. ౨౭

టీక|| అథ = అంతః; ప్రహస్తః = ప్ర గలదియు; సుసంయతం = చక్కఁగాఁ
హస్తము; రాజానం = రాక్షసరాజుఁ గట్టఁబడినదియు; మహాజలదసింహాక్ష
డగు రావణుని; ఆమంత్ర్యచ = వీడుకొ ఁ = మహామేఘముయొక్క ధ్వనివం
నియు; భైరవాం = భయంకరమయిన; టిధ్వనిగలదియు; సాక్షాచ్ఛంద్రారక
భేరిం = భేరిని; ఆహత్య = కొట్టించి; భాస్వరం = సాక్షాచ్ఛంద్రసూర్య
దివ్యం = శ్రేష్ఠమును; సజ్జకల్పితం = సి లువలె వెలుంగుచున్నదియు; ఉరగ
ధ్వమగాఁజేయఁబడినదియు; మహాజ ధ్వజదుర్భవకం = సపకధ్వజముగ
వై = అధికమయిన వేగముగల; హ అదియు నెదిరింప నలవిగానిదియు;
స్త్రైః = గుఱ్ఱములతో; యుక్తం = కూడి సువరూఢం = మంచితః పుగలదియు;
నదియు; సమ్యక్సూతం = మంచిసారథి స్వవస్థరం = మంచితక్రములుగల

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

స ౫౭

దియు; సువణజాలసంయుక్తం = బంగారు కిటికీలతోఁ గూడినదియు; శ్రీ యా = కాంతిచేత; ప్రహసంతమివ (స్థితం) = పరిహసించుచున్నట్లున్నదియునగు; రథం = రథమును; ఆరురోహ = ఎక్కెను.

అంతః, బ్రహ్మాస్తుంధు, రాక్షసరాజుండగు రావణునిపిచ్చాన్ని, భయంకరాకారంబగు భేరిని వాయింపఁ జేసి, దివ్యంబును యుద్ధసన్నద్ధంబుగావింపఁబడినదియు మహావేగంబులగు గుఱ్ఱములు పూన్చినదియు సమర్థుండగు సా

రథిగలదియు సుబద్ధసంధిబంధమునుమహా మేధుగజ్జనమువంటి ధ్వని గలదియుం జంద్రసూర్యులుంటలే వెలుంగుచుండునదియు సర్వధ్వజశోభితంబును దుర్ధవక్షంబును మంచితప్పులదియుఁ జక్కని చక్రములుగలదియుఁ బంగారు కిటికీలతోఁ గూడి నదియుఁ గాంతిచే నితరః దాధకంబులం జూచి పరిహసించునట్లు చూపట్టుచున్నదియు నగుమహారథము నారోపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తం రథ మాస్థాయ రావణాపితశాసనః

లంకాయా నిర్వయా రూణం బలేన మహతా వృతః. ౨౮

టీక|| తతః = అంతః; సః = ఆప్రహస్తుండు; రావణాపితశాసనః = రావణునిచేఁ జేయఁబడిన యాజ్ఞగలవాఁడై; తం = ఆ; రథం = రథమును; ఆస్థాయ = అధిష్ఠించి; మహతా = గొప్పదగు; బలేన = నైన్యముచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై; రూణం = శిఘ్రముగా; లంకా

యాః = లంకాపురినుండి; నిర్వయా = వెడలెను.

అంత, నాప్రహస్తుండు, రావణునిచే నాజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడై యారథంబు నారోపించి, యనంతంబగు నైన్యముం గూడి, శిఘ్రంబున లంకాపట్టణంబుననుండి వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో దుందుభినిఘోషః పజన్యనినదోపమః

వాదిత్రాణంచ నినదః పూరయన్నివ సాగరమ్. ౨౯

శుశ్రువే శంఖశబ్దశ్చ ప్రయాతే వాహినీపతౌ

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౭

❧

<p>టీక॥ తతః=అంతః;వాహినీపతా= సేనావాహకుండగు ప్రహస్తుడు; ప్రయాతే=వెడలఁగా; సాగరం=సముద్రమును; పూరయన్నివ(స్థితః)= నిండించునట్లున్న; పజాన్యవినవోపమః=మేఘధ్వనితోఁ బోలి-గల; దుందుభినిఘోషః=భేరిధ్వనియు; వాదీత్రాణాం=వాద్యములయొక్క; నిసదశ్చ = ధ్వనియు;</p>	<p>శంఖశబ్దశ్చ=శంఖధ్వనియు; శుశ్రువే=వినఁబడినది. అంతః, బ్రహస్తుండు వెడలునప్పుడు, మేఘగజఃనంబుఁబోలు భేరిధ్వనియునా నావిధవాద్యంబుల శబ్దమును శంఖధ్వనియు సముద్రంబును పృంగుజేయునట్లుదిక్కులు నిండిచెలంగినవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

నిసదంత స్వరాఽఘోరాఽరాక్షసా జగ్తు రగ్రతః. ౩౦
భీమదూపా మహాకాయాః ప్రహస్తస్య పురస్సరాః

<p>టీక॥ ప్రహస్తస్య = పౌహస్తునియొక్క; పురస్సరాః=ముందునడచునట్టి; భీమదూపాః=భయంకరమయినదూకారముగలవారలును; మహాకాయాః=పెద్దదేహముగలవారలును; రాక్షసాః=రాక్షసులు; ఘోరాఽ=భయంకరములయిన; స్వరాఽ=ధ్వనులను; నిసదంతః=చేయుచు; అగ్రతః=ముందట; జగ్తుః=</p>	<p>పోయిరి. ప్రహస్తపురస్సరులగు భయంకరాకారులును మహాకాయులైన నరాక్షసులు, భయంకరధ్వనిగలుగునట్లు, సింహనాదంబులు సేయుచు, బ్రహస్తుని ముందటంబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

నరాంతకః కుంభహను మహానాద స్సమున్నతః. ౩౧
ప్రహస్తసచివా హ్యేతే నిర్యయుః పరివార్య తమ్

<p>టీక॥ నరాంతకః = నరాంతకుడును; కుంభహనుః= కుంభహనుండును; మహానాదః=మహానాదుండును; సమున్నతః=సమున్నతుండును ; ప్రహస్త</p>	<p>సచివాః = ప్రహస్తునిమంత్రులయిన; ఏతే=వీరలు; తం=ఆప్రహస్తుని ; పరివార్య=పరివేష్టించి; నిర్యయుహిః=వెడలిగదా!</p>
---	---

❧

❧

శ్రీ మ ద్రా మా యణము * యుద్ధ కాండము. ౯౩౯

స ౫౭

న రాంతకుండును గుంభహనుండు | బహుస్థునింబరివేష్టించి, నడచిరి.
 నుమహానాదుండును సమున్నతుండును | అని, తాత్పర్యము.
 ననునీప్రహస్తునిమంతులునలుపురును ,

పూర్ణేనైవ సుఖేరేణ పూర్వద్వారా త్స నిర్వయా. ౩౨
 గజయాధనికాశేన బలేన మహతా వృతః

టీక || సః = అప్రహస్తుండు; సుఖే = వాండ్రై; నిర్వయా = వెడలెను.
 రేణ = మిక్కిలియుభయంకరమును ; అప్రహస్తుండు, పూర్వహములుగా
 గజయాధనికాశేన = ఏసుంగులసమూహముతోసమానమయినదియు; పూర్వ
 హముతోసమానమయినదియు; పూర్వహముదీపకబడినది
 ధేనైవ = పూర్వహముదీపకబడినదియు; చగునమ్మహాసేనంగూడి, యుద్ధంబున
 యు; మహతా = గొప్పదియునగు; బ
 లేన = సైన్యముచేత; వృతః = చుట్టబడి

సాగరప్రతిహాఘేన వృత స్తేన బలేన సః. ౩౩
 ప్రహస్తో నిర్వయా తూణం కాలాంతకయమోపమః

టీక || కాలాంతకయమోపమః = తూణం = శీఘ్రముగా; నిర్వయా = వెడ
 ప్రళయకాలమునందు సమస్తమును నలెను.
 శింపజేయునట్టి యమునితో బోల్కి ప్రళయకాలమునందు సమస్త ప్ర
 గల; సః = అప్రహస్తుః = అప్రహస్తు పంచమునునశింపజేసెడుయమునింబో
 డు; సాగరప్రతిహాఘేన (సాగరొఘప్రలునట్టియాప్రహస్తుండు, సముద్రప్ర
 తిమేన) = సముద్రప్రవాహముతో బో వాహంబువంటి యమ్మహాసేనంగూడి,
 లి-గల; లేన = అ; బలేన = సైన్యముచే శీఘ్రంబునంబోయెను.
 త; వృతః = చుట్టబడినవాండ్రై ; తూ అని, తాత్పర్యము.

తస్య నిర్మాణఘోషేణ రాక్షసానాంచ నడతామ్. ౩౪
 లంకాయాం సర్వభూతాని విసేదు వికృతై స్స్వరైః

॥

॥

టీక॥ తెస్య = ఆప్రహస్తునియోగః	అఱచినవి.
య్యునదత్తాం = అఱచుచున్నట్టి;	ఆప్రహస్తుడును ఆరాక్షసులును
క్షాసానాం చ = రాక్షసులయొక్కయు;	యాణకాలంబునంగావించినసంహనా
నిర్వాణఘోషేణ = బయలు వెడలు	దంబులధ్వనికి, లంకయందలిసమస్తజం
టయందలిధ్వనిచేత ; లంకాయాం =	తువులును భయపడి , వికృతస్వరం
లంకయందు; సర్వభూతాని = సమ	బుగా నఱచినవి.
స్త్రపాణులును; వికృతైః = వికారము	అని, తాత్పర్యము.
నొందిన; స్వరైః = ధ్వనులతో; విశేదంః =	

వ్యభ్రా మాకాశ మవిశ్య మాంసకోజితభోజనాః ॥ ౩౫

మండలా న్యపసవ్యాని ఖగా శ్చక్రూ రిథం ప్రతి

టీక॥ మాంసకోజితభోజనాః =	మండలాని = చుట్టులను; చక్రూః = చేసినవి.
మాంసమును నెత్తురును ఆహారముగాఁ	
గల; ఖగాః = పక్షులు; వ్యభ్రాః = మేఘ	మాంసరక్తాహారంబులగు పక్షులు,
ములేని; ఆకాశం = ఆకాశమును; ఆ	మేఘరహితంబగు నాకాశంబునంజేరి,
విశ్య = పొంది; రథం ప్రతి = రథమును గూ	రథంబునకుఁ బ్రదక్షిణంబుగాఁజుట్టినవి.
చిఁ; అపసవ్యాని = ప్రదక్షిణములగు;	అని, తాత్పర్యము.

వమంత్యః పావకజ్వలా శ్చివా ఘోరా వవాశిరే ॥ ౩౬

టీక॥ ఘోరాః = భయంకరము	నక్కలు , భయంకరాకారంబుల
లగు; శివాః = నక్కలు; పావకజ్వ	లు, నోటనగ్నిజ్వాలలుగ్రహించు, నఱ
లాః = నిప్పుమంటలను ; వమంత్యః =	చినవి. అని, తాత్పర్యము.
క్షక్తుడు; వవాశిరే = అఱచినవి.	

అంతరిక్షౌ త్వపా తోలార్ వాయుశ్చ పరుషో వవౌ

టీక॥ అంతరిక్షౌ = ఆకాశంబుననుండి; తోలార్ = కొఱచి; పపాత = ప

॥

॥

దేను. వాయుశ్చ = గాలియు; పరుటి తేడస్సు చేసి; వాయువులు బరువొ
వః = కఠినమయి; వవో = వీచెను. బుగావీచెను.

ఆకాశంబుననుండికొఱవికట్టియవం అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్య మభినందభా గ్రహశ్చ నచకాశిరే. ౩౭

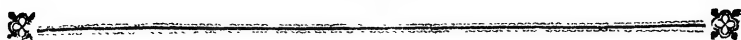
టీక|| గ్రహశ్చ = చంద్రసూర్యాదిగ్రహములును; అన్యోన్యం = ఒండొరులను; స్పర్శము యుద్ధము సేయుచు, నెంతమా
అభినందభాః = ఎదురొకరిని నవ్రేసె; నచ ప్రముద్రకాశింపకుండినవి.
కాశిరే = ప్రకాశింపయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

మేఘాశ్చ ఖరనిఘోషా రథస్యో పరి రక్షణః
వవృషూ రుధిరం కా స్య సిషిచుశ్చ పురస్సరాత్. ౩౮

టీక|| మేఘాశ్చ = మేఘములును; ఖరనిఘోషాః = కఠినమలయిన ద్వనిగల
వైరక్షణః = ప్రహస్తునియొక్క; రథస్యోపరి = రథముమీద; రుధిరంచ = నె
త్తురునుగూడ; వవృషుః = కురిసినవి. అత్తురువానగు; సినవి.
స్య = ఈ ప్రహస్తునియొక్క; పురస్సరాత్ = ముందునడచువారలను; సిషిచు
శ్చ = తడిపినవి. మేఘములు, పరువముగాగజీలచు
చు, నా ప్రహస్తుని రథముమీద, నతని
ముందునడచు వారల తడియునట్లు, నె
అని, తాత్పర్యము.

కేతుమూర్ధాని గృధ్రోన్య నిలీనో దక్షిణాముఖః
తుద స్నభయతః పార్శ్వం సమగ్రా మహర త్ప్రభామ్. ౩౯

టీక|| గృధ్రః = గద్ద; అన్యః = ఈ ప్రశ్నకం = రెండు ప్రక్కలను; తుదక్ = గీ
హస్తునియొక్క; కేతుమూర్ధాని = ధ్వజము; నిలీనః = నిలిచినదై; సమగ్రాం =
జాగ్రమునందు; దక్షిణాముఖః = దక్షిణమునందు; ప్రభాం = కాంతిని;
అపుత్రట్టుముఖముగలదై; ఉభయతః పార్శ్వం = పార్శ్వం = హరించెను.

గద్దయొకటి, ప్రహస్తునిధ్యజాగ్గిం బునదక్షిణాధిముఖంబై వ్రాలి, రెండు తే గ్రహముకుక్కుతోగిటుకొనుచునిలి	చెను; దానింజూచి, ప్రహస్తుండుము ఖకాలియంతయువీడి, వివర్ణముఖుఁ డయ్యె. అని, తాత్పర్యము.
--	--

సారణ్ణే బహుళ శ్చాస్య సంగ్రామ మవగాహతః
ప్రతోదో న్యపత ధస్తా త్సూతస్య హయసాదినః. ౪౦

టీక అస్య = ఈ ప్రహస్తునియొక్క; బహుళః = పెక్కుమార్లు; సంగ్రా మం = యుద్ధమును; అవగాహతః = ప్రవే శించినవాండును; సూతస్య = సూతకు లంబునంబుట్టినవాండును; హయసాది నః = అశ్వగతిచక్కఁగఁ దెలిసినవాండు ను; చారిధేః = సారథియొక్క; హ స్తాత్ = చేతుండి; ప్రతోదః = మునికో ల; న్యపతత్ = పడెను.	పెక్కుమార్లు యుద్ధంబునందు సా రథ్యముగావించి తేజినవాండును తండ్రి తాతలనాటనుండి సారథ్యము సేయుట యెజీవనముగాఁగలకులంబునంబుట్టుట చేసారథ్యంబున నతిసమర్థుఁడని చె ప్పందగినవాండును అశ్వగతిశిక్షయందుఁ బండితుండునగునా ప్రహస్తునిసారథిచే తనుండి, మునికోల, తటాలున నేలంబడిన ది. అని, తాత్పర్యము.
--	--

నిర్మాణశ్రీశ్చ యాస్యాసీద్భాస్వరా వసుదుర్లభా

సా ననాశ మహూతేన సమేచ స్థితా హయాః. ౪౧

టీక అస్య = ఈ ప్రహస్తునికి ; యా = ఏ; భాస్వరా = ప్రకాశించున దియు; వసుదుర్లభా = అష్టవసువుల కునుబొందరానిదియునగు ; నిర్మాణ శ్రీశ్చ = ప్రయాణకాలమునందలికాం తియు; అసీత్ = కలిగినదో; సా = ఆ కాంతి; మహూతేన = స్వల్పకాల ముచేత; ననాశ = నశించెను . సమేచ =	సమయినప్రదేశమునందె; హయాః = గుఱ్ఱములు; స్థితాః = జాతిపడినవి. బయలు వెడలునప్పుడు , ప్రహస్తు నికీ, అష్టవసువులకునుగూడ దుర్లభం బయి వెలుంగ నట్టియే కాంతిగలిగియుం డినదో, ఆకాంతి, మహూతమాత్రం బుననశించి, ప్రహస్తుండువివర్ణుఁడై నిరుత్సాహుఁడయ్యె; సమభూమియం
--	---

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౯౩౫

స ౫౩

దేయతనిగుఱ్ఱంబులు, జాతీపడినవి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహస్తం త్వభినిర్యాంతం ప్రఖ్యాతబలపారుషమ్
యుధి నానాప్రహరణౌ కపిసేనా భ్యవతత. ౪౨

టీక॥ ప్రఖ్యాతబలపారుషం=ప్రసిద్ధము	విధములయానయాయుధములుగలదై;
లయిన బలపారుషంబులుగలవాడగు;	అభ్యవతత=ఎదురునిలిచెను.
అభినిర్యాంతం=యుద్ధంబునకువచ్చుచు	ప్రఖ్యాతంబులగుబలపారుషంబులు
న్న; అప్రహస్తం=ప్రహస్తుని; దృష్ట్యా	గలప్రహస్తుండువచ్చుటఁజూచి, వాన
(అధ్యావృత్తము)తు=చూచినంతనె;	రసైకులు, నానావిధాయుధంబులు
యుధి=యుద్ధమునందు; కపిసేనా=	ధరించి, యుద్ధంబునకెదురునిలిచిరి.
వానరసేన; నానాప్రహరణౌ=నానా	అని, తాత్పర్యము.

అథ ఘోష స్సుతుములో హరీణాం సమజాయత
వృక్షా నారుజతాం చైవ గుర్వీ రాగృహతాం శిలాః. ౪౩

టీక॥ అథ=అంత; హరీణాం=వాన	షం=ధ్వని; సమజాయత=కలిగెను.
రులు; వృక్షా=చెట్టులను; అరుజతాం	అంత, వానరులు, ఆయుధాధిమ
చైవ=పెకలిండుచుండఁగాను; గుర్వీ-	యి, వృక్షంబులంబెకలిండుటచేతను బె
పెద్దవైన; శిలాః=తొల్లను; ఆగృహ	ద్దపెద్దతొలఁదీయుటచేతను దుములం
తాం=గ్రహించుచుండఁగాను; సుతుము	బగుమహాధ్వనిగలిగెనది.
లః=దిక్కిలియుదొమ్మియును; ఘో	అని, తాత్పర్యము.

నదతాం రాక్షసానాంచ వానరాణాంచ గజతామ్
ఉథే ప్రముదితే నైశ్యే

టీక॥ నదతాం=అటచున్న; రా	క్షతాం=గజింపుచున్న; వానరాణాం
క్షసానాం=రాక్షసులయొక్కయు; గ	జ=వానరులయొక్కయు; నైశ్యే-నైశ్య

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౩౩

స ౫౫

ప్రవేశించెను.

అంత, దుష్టబుద్ధియగు ప్రహస్తుం నట్లు, అంతకంతకువృద్ధి బొందుచుం
డు, విజయంబుపొందుటకై, వానరరా డువేగంబుగల యమ్మహాసేనంబ్రవేశిం
జుండగుసుగ్రీవుని సేనయొద్దకుఁబోయి, చెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, సప్తపంచాశస్సగణః.
ఇది, సప్తపాథకము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తపంచాశస్సగణాటిక,
ముగిసినది.

అం

అష్టపంచాశస్సగణప్రారంభః.

తతః ప్రహస్తుం నిర్యాంతం దృష్ట్వా భీమపరాక్రమమ్
ఉవాచ సన్స్థితం రామో విభీషణ మరిందమః. ౧

టీక॥ తతః=అంత; అరిందమః=శ ణునిగూచిఁ; ఉవాచ=చెప్పెను.
శ్రువులనడంగదొక్కునట్టి; రామః= అంత, శశ్రువులనడంగఁ ద్రొక్కు-
రాముఁడు; నిర్యాంతం=వెడలుచున్న; నట్టిరాముఁడు, భయంకరపరాక్రముఁ
భీమపరాక్రమం= భయంకరమయినప డగు ప్రహస్తుండువచ్చుటంగని, చిలు
రాక్రమముగల; ప్రహస్తుం=ప్రహస్తు నగవుమోమునందనర, విభీషణుంజూ
ని; దృష్ట్వా=చూచి; సన్స్థితం=చిలున చి, యిట్లుని, చెప్పెను.
గవుతోఁగూడునట్లు; విభీషణం=విభీష అని, తాత్పర్యము.

క ఏష సుమహాకాయో బలేన మహతా వృతః

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము:

స ౫౮

ఆచక్షు మే మహాబాహూ వీర్యవంతం నిశాచరమ్. ౨

టీక॥ మహాబాహూ = పెద్దచేతు ప్పము.

లుగలవిభీషణుడా! సుమహాకాయః =	మహాబాహుండవగువిభీషణుడా!
మిక్కిలియుం బెద్దదేహముగలవాఁడు	మహాకాయుడగునీరాక్షసుఁడు గొప్ప
ను; మహతా = గొప్పదగు; బలేన = నై	సేనంగూడివచ్చుచున్నాఁడు ; ఈతం
న్యముచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁ	డెవ్వఁడు ? ఇతండుమిక్కిలియుంబరా
డునగు; ఏషః = ఈరాక్షసుఁడు; కః =	క్రమంబుగలవాఁడనితోచుచున్నది ; ఇ
ఎవ్వఁడు? వీర్యవంతం = అధికమయిన	తనింజెప్పము. అని, రాముఁడు, విభీషణు
పరాక్రమముగల; నిశాచరం = రాక్ష	నడిగెను. అని, తాత్పర్యము.
సుని; మే = నాకొఱకు; ఆచక్షు = చె	

రాఘవస్య వచ శ్చ)త్వా ప్రత్యువాచ విభీషణః

టీక॥ విభీషణః = విభీషణుఁడు; రాఘ	విభీషణుఁడు, రామునిమాటనువిని,
వస్య = రామునియొక్క; వచః = మాట	యిట్లని, బదులుచెప్పెను.
ను; శ్రుత్వా = విని; ప్రత్యువాచ = బదులు	అని, తాత్పర్యము.
చెప్పెను.	

ఏవ సేనాపతి స్తస్య ప్రహస్తోనామ రాక్షసః. ౩

టీక॥ ఏవః = ఈ; రాక్షసః = రాక్ష	ఈరాక్షసుండు, రావణుని సేనా
సుండు; తస్య = ఆరావణునియొక్క; సే	నాయకుండు; ఇతనిపేరుప్రహస్తుండు.
నాపతిః = సేనానాయకుండు; ప్రహస్తో	అని, తాత్పర్యము.
నామ = ప్రహస్తుఁడనిప్రసిద్ధుఁడు.	

లంకాయాం రాక్షసేంద్రస్య త్రిభాగబలసంవృతః

వీర్యవా నస్త్రవి చ్ఛూరః శ్రఖ్యాతశ్చ పరాక్రమే. ౪

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౯౩౯

స ౫౨

టీక|| ఏషః (అధ్యాహృతము) = ఈ ప్రహస్తుడు; లంకాయాం = లంకయందు; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసేశ్వరుడగు రావణునియొక్క; త్రిభాగబలసంపత్తిః = మూడవభాగము నైన్యముచేఱుటఁబడినవాఁడు. వీర్యవాక్ = అధికమయిన బలముగలవాఁడు. అస్త్రనిత = అస్త్రములఁదెలిసినవాఁడు. శూరః = యుద్ధమునందు భయములేనవాఁడు. పరాక్మేద = పరాక్రమమునందును; ప్రఖ్యా

తః = ప్రసిద్ధుఁడు. లంకయందు, రాక్షసరాజుండగు రావణుని నైన్యంబునందు మూడవభాగమీ ప్రహస్తుని యధీనముగానుండును; ఇతండు బలవంతుండు; అస్త్రంబులందెలిసినవాఁడు; శూరుండు; పరాక్రమంబునను బేరుపొందినవాఁడు. అసి, విభీషణుండు రామునితోఁజెప్పెను. అసి, తాత్పర్యము.

తతః ప్రహస్తం నిర్యాంతం భీమం భీమపరాక్రమమ్
గజాంతం సుమహాకాయం రాక్షసై రభిసంవృతమ్. ౫
దదశే మహతీ సేనా వానరాణాం బలీయసామ్
అతిసంజాతరోషాణాం ప్రహస్త మభిగజాతామ్. ౬

టీక|| తతః = అంత; నిర్యాంతం = వచ్చుచున్నవాఁడును; భీమం = భయంకరుండును; భీమపరాక్రమం = భయంకరమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; గజాంతం = అఱచుచున్నవాఁడును; సుమహాకాయం = మిక్కిలియు గొప్పదేహముగలవాఁడును; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; అభిసంవృతం = చుట్టఁబడినవాఁడునగు; ప్రహస్తం = ప్రహస్తుని; బలీయసాం = బలిఘ్నులును; అతిసంజాతరోషాణాం = అధికముగా

గలిగినకోపముగలవారలును; ప్రహస్తం = ప్రహస్తునిగాచేత; అభిగజాతాం = అఱచుచున్నవారలనగు; వానరాణాం = వానరులయొక్క; మహతీ = గొప్పదగు; సేనా = నైన్యము; దదశే = చూచెను. అంతఁ, దమపైకివచ్చుచున్న భయంకరాకారుండును భయంకర పరాక్రమండును సింహనాదంబులు సేయుచున్నవాఁడును సుమహాకాయండును బెక్కురాక్షసవీరులతోఁగూడినవాఁడునగువ)

౧౪౦ ప్రతిపదాంతర్జాతీయసహితము.

స ౫౮

హస్తవింజాచి, బలవంతులగు వానరస్తుంబేరొనిసించాడంబులు గావిం
వీరులు, పరమకుపితులయి, ప్రహచిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఖడ్గశక్త్యప్తిబాదాశ్చ శూలాని మనలానిచ
గదాశ్చ పరిఘాః ప్రాసావివిధాశ్చ పరశ్వథాః. ౭
ధనూంషిచ విచిత్రాణి రాక్షసానాం జయైషిణామ్
ప్రగృహీతా న్యశోభంత వానరా నభిధావతామ్. ౮

టీక వానరాః = వానరులను	ధాశ్చ = గొడ్డళ్లును; విచిత్రాణి = నానా
గుచిః; అభిధావతాం = పరుగెత్తు	విధములయిన; ధనూంషిచ = విండ్లును;
చున్నవారలును; జయైషిణాం = జయ	అశోభంత = ప్రకాశించినవి.
ముగోరువారలునగు; రాక్షసానాం =	అప్పుడు, వానరులమీదికిఁబరుగె
(వృత్తియాధామందువస్థి) - రాక్షసులచే	త్తుచుజయంబుగోరి యుద్ధంబునకుపక్ర
తః; ప్రగృహీతాని = పట్టుకొనఁబడిన;	మించిన రాక్షసవీరులుధరించిన, ఖడ్గం
ఖడ్గశక్త్యప్తిబాదాశ్చ = కత్తులునుశ	బులుశక్తులు నష్టులుచాఁగఁబులుశూలం
క్తులునుఅష్టులునునాయుధములును చా	బులుముసలంబులుగదలుఁబరిఘంబులుఁ
ణములును; శూలాని = శూలములు	చ్రాసంబులునానావిధములయినపరశ్వ
ను; ముసలాని = రోఁకళ్లును; గదా	ధంబులు మొదలగు నాయుధంబులు,
శ్చ = గదలును; పరిఘాశ్చ = గుదియ	ఎంతయుంబ్రకాశించుచుండినవి.
లును; ప్రాసాః = ఈఁటెలును; వివి	అని, తాత్పర్యము.
ధాః = నానావిధములయిన; పరశ్వ	

జగ్మహః పాదపాంశ్చపి వ్రుష్యతా వానరవభాః
శిలాశ్చ విప్రులా దీఘా, యోద్ధుకామాః స్లవంగమాః. ౯

టీక వానరవభాః = వానరశ్రేష్ఠు	యః; వ్రుష్యతా = వ్రూచిన;
లగు; స్లవంగమాః = వానరులు; యోద్ధు	శ్చపి = వృక్షములను; విప్రులా = విశాల
కామాః = పోరుటకుఁగోరినవారల	ములును; దీఘాః = నిడువులునగు; శిలా

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౪౦

స ౫౮

శ్చ=తాళ్లను; జగృహుః=గ్రహించిరి. లంబులును దీఘులును గను తాళ్లను ల
వానరోత్తములు, యుద్ధంబునేను ట్టుకొనినవిచిరి. అని, తాత్పర్యము.
టకై, పుష్పితంబులగు వృక్షములను విశా

తేషామన్యోన్య మాసాద్య సంగ్రామ స్పృహ మానధూత్
బహూనా ఏశ్వవృష్టించ శరవృష్టించ వషటామ్. ౧౦

టీక॥ అన్యోన్యం=ఒండొరులను; ఆ అధూత్=అయినది.
సాద్య=చేరి; అశ్వవృష్టించ= తాళ్లవ అట్లు, ఆవానర రాక్షసులు, ఒండొ
షటమును; శరవృష్టించ= బాణవషటము రులంగలెసి, శిలావషటంబును బాణవ
ను; వషటాం=కురియుచున్న; బహూ వషటంబును గురియుచుండెనంగ నారంభిం
నాం=పెకరిండ్రియిన; తేషాం=ఆవా పుడుచ, బోరు ఘోరంబయ్యె.
నర రాక్షసులకు; సుమహాత్ = మిక్కిలి అని, తాత్పర్యము.
యోగొప్పదగు; సంగ్రామః=యుద్ధము;

బహవో రాక్షసా యుద్ధే బహూక్ వానరయూధపాక్
వానరా రాక్షసాంశ్చపి నిజఘ్నూర్బహవో ఒహూక్. ౧౧

టీక॥ యుద్ధే=యుద్ధమునందు; బహు లను; నిజఘ్నూః = వధించిరి.
వః=పెకరిండ్రియిన; రాక్షసాః=రా అస్పృహ యుద్ధమునందు, రాక్షసులు
క్షసులు; బహూక్=పెకరిండ్రియిన; పెకరిండ్రి వానరుల ననేకులవధించి
వానరయూధపాక్= వానరవీరులను; రి; అట్లు వానరు లనేకులు, అనేకులగా
బహవః=పెకరిండ్రియిన; వానరాః= క్షసులవధించిరి. అని, తాత్పర్యము.
వానరులను; రాక్షసాంశ్చపి=రాక్షసు

శూలైః ప్రమళితాః కేచి తేగ్రచిచ్ఛ పరమాయుధైః
పరిష్ఠై రాహతాః కేచి తేగ్రచిచ్ఛిన్నాః పరశ్వధైః. ౧౨

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱువానరులు ; శూలైః = శూలములచేత ;

(ప్రమథితాః = వధింపఁబడిరి . కేచి

వృ=కొందఱును; పరమాయుధైః=చ

క్రములచేత; ప్రమథితాః(అధ్యాహ్న

తము)=చంపఁబడిరి. కేచిత్=కొంద

ఱు; పరిఘైః=ఇనుపగుడియలచేత; ఆ

హతాః=కొట్టఁబడిరి; కేచిత్=కొంద

ఱు; పరశ్వధైః = గొడ్డల్లచేత ; చి

న్నాః=నఱుకఁబడిరి.

వానరులుకొందఱు , రాక్షసులచే

శూలంబులవధింపఁబడిరి ; కొందఱు

చక్రములచేఁజంపఁబడిరి; కొందఱు ప

రిఘంబులవధింపఁబడిరి; కొందఱు గొ

డ్డల్లచే ఛేదించఁబడిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నిరుచ్ఛాసాః కృతాః కేచి త్వతితా ధరణీతలే

విభిన్నహృదయాః కేచి దిభుసంధానసందితాః. ౧౩

టీక|| కేచిత్=కొందఱు; నిరుచ్ఛా

సాః = నిట్టూర్పులేనివారలుగా; కృ

తాః=చేయఁబడినవారలయి ; ధరణీ

తలే=నేలయందు; పతితాః= పడిరి.

కేచిత్=కొందఱు; ఇభుసంధానసంది

తాః = బాణములనుత్రాళ్లచేఁగట్టఁబ

డినవారలయి ; విభిన్నహృదయాః =

పగిలినగుండెలుగలవారలు ; అభూవక్

(అధ్యాహ్నతము)=అయిరి.

కొందఱు, గతప్రాణులుగాఁ జే

యఁబడినేలంబడిరి ; కొందఱు, బాణం

బులచేఁగొట్టఁబడిన వారలయి గుండి

యలుపగిలి, ప్రాణంబులువిడిచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కేచి ద్విధాకృతాః ఖడ్గైస్సు రంతః పతితా భువి

వానరా రాక్షసై శ్చూలైః పాశ్వతశ్చ వదారితాః. ౧౪

టీక|| కేచిత్=కొందఱు; వానరాః=

వానరులు; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత;

ఖడ్గైః=కత్తులచే; ద్విధా = రెండు

గా; కృతాః=చేయఁబడినవారలయి;

స్ఫురంతః=ఎగురుచు; భువి=నేలయం

దు; పతితాః=పడినారు. శూలైః=శూ

లములచేత; పార్శ్వతః=ప్రక్కలయం

దు; అవదారితాశ్చ=చీల్చబడినారును.

కొందఱువానరులు, రాక్షసులచే,

ఖడ్గంబుల రెండుతునియలుగా ఖండిం

పఁబడినవారలయి , యెగురుచు నే

లంబడిరి; కొందఱువానరులు, పార్శ్వ

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౪౪౩

స ౫౮

భాగంబుల శూలంబులచే విదారింపఁ | అని, తాత్పర్యము
బడినవారలయి మృతఁబొందిరి.

వానరై శృపి సంక్రుద్ధై రాక్షసౌఘా సృమంతితః
పాదపై గిరిశృంగైశ్చ సంపిష్టా వసుధాతలే. ౧౫

టీక॥ రాక్షసౌఘాశృపి = రాక్షసాణాముగాఁజేయఁబడినవి.
ససమాహములును ; సమంతతః = అష్టమ, వానరులును , బరమకు
అంతటను; సంక్రుద్ధై = కోపంబునాం పితులయి, రాక్షసులను గుఁపుగుఁపు
దిన; వానరై = వానరులచేత; వసుధా గా, వృక్షములచేతను బహుళశిఖరం
తలే = భూతలమునందు ; పాదపై = బులచేతనుజాణముగావించి రూపు
వృక్షములచేతను; గిరిశృంగైశ్చ = ప మాపిరి. అని, తాత్పర్యము.
బహుళశిఖరములచేతను ; సంపిష్టా =

వజ్రస్పృశ తలై హస్తైః ముష్టిభిశ్చ హతా భృశమ్
వేమి శ్శోణిత మాస్యేభ్యో విశీణదశ నేతృణాః. ౧౬

టీక॥ కేచిత్ (అధ్యాహృతము) = స్తులునుగలవారలయి; ఆస్యేభ్యః = నా
కొందఱురాక్షసులు ; వజ్రస్పృశ తలై = శ్లనుండి; శోణితం = నెత్తురును; వేమిః =
తైః = వజ్రముయొక్క తాఁకుడువం క్రక్కిరి.
టితాఁకుడుగలయఱచేతులుగల ; హ కొందఱురాక్షసులు , వానరులచే
స్తైః = చేతులచేతను ; ముష్టిభిశ్చ = వజ్రస్పృశంబులగుపిడిఃశ్లం బొడువం
పిడికిళ్లచేతను; భృశం = మిక్కిలియు; బడి, దంతములునుగస్తులును రాత్రినో
హతాః = కొట్టఁబడినవారలయి ; వి టనెత్తురుగ్రక్కుకొనుడు నేలంబడిరి.
శీణదశ నేతృణాః = రాత్రినపండ్లునుక అని, తాత్పర్యము.

అతఃస్వనంచ స్వనతాం సింహనాదంచ నదతామ్
బభూవ తుముల శృట్టో హరీదాం రక్షసాం యుధి. ౧౭

టీక॥ యుధి = యుద్ధమునందు; ఆతఃస్వ	ది; బహువ = అయ్యెను.
నంచ = దుఃఖితస్వస్తి; స్వనతాం = చే	యుద్ధంబునవాసర రాక్షసులు, కొం
యవారలును; సింహనాదంచ = సింహ	దలు దెబ్బపెన్నప్పడు రోదనము సేయు
నాదమును; నదకతాం = చేయువారలు	దు, గొండలు జయమునొంది సింహనా
నగు; హరీశాం = వానరులయొక్కయు;	దంబు సేయుచునుండిరి; ఆశబ్దంబుతుము
రక్షసాం = రాక్షసులయొక్కయు; శ	లంబై నింగిమట్టిచెలంగినది.
బ్ధి = స్వస్తి; తుమలః = దొమ్మియైన	అని, తాత్పర్యము.

వానరా రాక్షసాః కృద్ధా వీరమాగ్నా మనువ్రతాః
విప్రుత్తనయనాః క్రూరా శ్చక్రః కమాః జ్యభీతవత్. ౧౮

టీక॥ వానరాః = వానరులును; రాక్ష	వారలయు; కమాణి = కార్యములను;
సాః = రాక్షసులును; కృద్ధాః = కోపించి	వక్ర్యః = చేసిరి.
నవారలయు; వీరమాగ్నాం = వీరులమా	వానరులు రాక్షసులునందఱును, క్రు
గ్నమును; అనువ్రతాః = అనుసరించిన	ద్ధులయు, వీరమాగ్నాంబుననుసరించి, క
వారలయు; విప్రుత్తనయనాః = తిరుగుచు	న్నులుగిఱిగిరిదిగు భయంక రాకారు
న్నకన్నులుగల వారలయు; క్రూరాః =	లయు, నిభయంబుగా యుద్ధంబుగావిం
కరులయు; అభీతవత్ = భయములేని	చిరి. అని, తాత్పర్యము.

నరాంతకః కుంభహను మహానాద స్వమున్నతః
ఏతే ప్రహస్త సచివా స్సర్వే జఘ్నుర్వనౌకసః. ౧౯

టీక॥ నరాంతకః = నరాంతకుడు	వధించిరి.
ను; కుంభహనుః = కుంభహనుండును ;	నరాంతకుండును కుంభహనుండును
మహానాదః = మహానాదుండును; సము	మహానాదుండును సమున్నతుండును ,
న్నతః = సమున్నతుండును ; ప్రహస్త	ఈ ప్రహస్తమంత్రులునల్వరును , శై
సచివాః = ప్రహస్తునిమంత్రులయిన; ఏ	లరేడి, వానరులనానావిధంబులవధిం
తే = ఈ రాక్షసులు ; సర్వే = అందఱు	చిరి. అని, తాత్పర్యము.
ను; వనౌకసః = వానరులను; జఘ్నుః =	

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము: ౧౪౫

స ౫౮

తేమా మాపతతాం శీఘ్రం నిఘ్నతాంచాపి వానరాః
ద్వివిధో గిరిశృంగేణ జఘానై కంసరాంతకమ్. ౨౦

టీక॥ తేమా = ఆనరాంతకకుంభా నరాంతకుని; జఘాన = వధించెను.
మానుమహానాదసమున్నతులు; శీఘ్రం = ఆనరాంతకకుంభా మానుమహానాద
శీఘ్రముగా; ఆపతతాం = వచ్చుచు; వా సమున్నతులట్లు, చెలరేగి వానరులవ
నరా = వానరులను; నిఘ్నతాంచా ధింపుచుండుటంజూచి, ద్వివిధుండు, ప
పి = వధించుచునుండగా; ద్వివిధః = ద్వి ర్వృతశిఖరముజే, వారలలోనరాంతకు
విదుండు; గిరిశృంగేణ = పర్వతశిఖరము నొకరినివధించివుచ్చెను.
చేతఃపికం = ఒకఁడైన; నరాంతకం = అని, తాత్పర్యము.

దుర్ముఖః పున రుక్థాయ కపి స్స విపులద్రుమమ్
రాక్షసం ఊప్రహస్తస్తు సమున్నత మపోభయత్. ౨౧

టీక॥ ఊప్రహస్తః = శీఘ్రమయి ను; రాక్షసం = రాక్షసుని; ఆపోభయ
నహస్తవ్యాపారముగల; సః = ఆ; దు త్ = చంపెను.
దుర్ముఖః = దుర్ముఖుండను; కపిస్తు = వా శీఘ్రముగాఁగార్జములు చేయున
నరుండును; పునః = మఱి; విపులదుర్ త్తిదుర్ముఖుండు, పెద్దవృక్షమునా
మం = విశాలవృక్షమును; ఉక్థాయ = కటిఁబెకలించి, సమున్నతుండనురాక్ష
పెటిః; సమున్నతం = సమున్నతుండ నునివధించెను. అని, తాత్పర్యము.

జాంబవాంస్తు సుసంక్రుద్ధః ప్రగృహ్య మహతీం శిలామ్
పాతయామాస తేజస్వీ మహానాదస్య వత్ససి. ౨౨

టీక॥ తేజస్వీ = అధికమయినప గొప్పదను; శిలాం = తాయిని; ప్రగృ
రాక్రమముగల; జాంబవాంస్తు = జాం హ్య = పట్టుకొని; మహానాదస్య = మ
బంతుండును; సుసంక్రుద్ధః = మిక్కిల హానాదునియొక్క; వత్ససి = తొమ్ము
లియుఁగోపించినవాఁడై; మహతీం = నందు; పాతయామాస = పడచే

సెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు జాంబవంతుండు పరమకుపితుండై, పెద్దతా

యినొకటిదీసి, మహానాడునొమ్ము పైవైవ, నతండు నేలంగూలెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ కుంభహను స్తత్ర తారేణా సాద్య వీర్యవాక్
వృక్షే జాభిహతో మూర్ధ్ని ప్రాణాన్ సంత్యాజయ ద్రణే. ౨౩

టీక॥ అథ=అంత ; వీర్యవాక్=అధికమయిన పరాక్రమముగల; కుంభహను=కుంభహనుండు; తత్ర=అప్పుడు; రణే=యుద్ధమునందు; తారేణ=తారునిచే; ఆసాద్య=సమీపించి; వృక్షేణ=చెట్టుచేత; మూర్ధ్ని=తలయందు ; అభిహతో=కొట్టబడినవాడై ; ప్రా

ణాన్ = ప్రాణములను ; సంత్యాజయత్ (సమత్యజత్) = విడిచెను. అంతః, బరాక్రమవంతుండగు కుంభహనుండు, తారునిచే వృక్షంబున శిరస్సు నందుఁబ్రహరింపబడినవాడై, నేలంబడి, ప్రాణంబులు విడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

అమృత్యమాణ స్తత్ర మహా ప్రహస్తో రథ మాస్థితః
చకార కదనం ఘోరం ధనుష్పాణి ర్వనాకసామ్. ౨౪

టీక॥ రథం=రథమును; అస్థితః=అధిష్టించిన; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుండు; తత్=ఆకమణ=కార్యమును; అమృత్యమాణః=ఓర్వనివాడై; ధనుష్పాణిః=ధనుస్సుచేతంగలవాడై; వనాకసాం=వానరులకు; ఘోరం=భయంకరమయిన; కదనం=యుద్ధమును; చకార = చే

సెను. ప్రహస్తుండును రథంబుననుండి, యిట్లు తనమంత్రులునఁబరుసు హతులగుటంజూచి, దానినోర్వంజాలక, ధనుర్ధకంబున, వానరులతో, భయంకరముగా యుద్ధముగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

అవతాంబువ సంజ్ఞే తిభయో స్సేనయో స్తదా
క్షుభితస్యా ప్రమేయస్య సాగరస్యైవ నిస్సవసః. ౨౫

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౬

స ౫౮

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ఆవతకభవ = ప్రళయకాలమునందువలె; ఉభయోః = రెండైన; సేనయోః = సేనలకును; త్సభి తస్య = కలగినదియు; అప్రమేయస్య = కొలతపెట్టరానిదియునగు; సాగరస్యే వ = సముద్రమునకువలె; నిస్స్వనః = ధ్వని; సంజ్ఞే = కలిగినది.

ప్రళయకాలమునం దప్రమేయంబగు సముద్రంబుపొంగునప్పుడు, గలుగు మహాధ్వనివలె ఆరెండు సేనలయందును, అయ్యుద్ధంబునంబుటైన, మహాధ్వనియొ భయంకరంబై యొప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

మహతా హి శరౌఘేణ ప్రహస్తో యుద్ధకోవిదః

అదకయామాస సంక్రుద్ధో వానరాః పరమాహవే. ౨౬

టీక॥ యుద్ధకోవిదః = యుద్ధమునం దుంబడితుండగు; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుండు; పరమాహవే = మహాయుద్ధము నందు; సంక్రుద్ధః = మిక్కిలియొంగోపించినవాడై; మహతా = గొప్పదగు; శరౌఘేణ = బాణసముదాయముచేత; వానరాః = వానరులను; అదకయామా

స = పీడించెను. యుద్ధంబునందుం బండితుండగుప్రహస్తుండు, పరమకుపితుండై, యమ్మహాయుద్ధంబునందు, అసంఖ్యంబుగా బాణంబులు ప్రయోగించి వానరులనొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరాణాం శరీరైశ్చ రాక్షసానాం చ మేదినీ

బభూవ నిచితా ఘోరా పతితై రివ పవనైః. ౨౭

టీక॥ మేదినీ = భూమి; వానరాణాం చ = వానరులయొక్కయు; రాక్షసానాం చ = రాక్షసులయొక్కయు; శరీరైః = దేహములచేత; పతితైః = పడిన; పర్వతై రివ = పవనములచేతవ

లె; నిచితా = వ్యాపించబడినదై; ఘోరా = భయంకరమయినది; బభూవ = అయినది. పర్వతాకారంబులగు వానరరాక్షసుల శరీరంబులపడియుండుటచే, నా

॥

॥

యద్ధృహమియంతయు, భయంకరా
కారంబయియుండినది.

అని, తాత్పర్యము,

సా మహీ రుధిరౌఘేణ ప్రవృన్నా సంప్రకాశతే
సంభన్నా మాధవే మాసి పలాశై రివ త్పుష్పితైః. ౨౮

టీక॥సా=అ; మహీ=ఘామి; రుధి

రౌఘేణ=నెత్తురుప్రవాహముచేత; ప్ర
వృన్నా=కప్పబడినదై; మాధవే=వై
శాఖమగు; మాసి=మాసమునందు; త్పు
ష్పితైః=పూచిన; పలాశైః=మోదుగు
చెట్లచేత; సంభన్నవ=కప్పబడినదివ
లె; సంప్రకాశతే = ప్రకాశించుచుండి

నది.
అయ్యద్ధృహమియంతయు నెత్తురు
చేసిండియుండుటవలన, నది, వసంతము
తువునందుండుప్పించిన పలాశవృక్షంబు
లచేసిండినట్లు, ప్రకాశించుచుండినది.
అని, తాత్పర్యము.

హతవీరౌఘవప్రాంతం భగ్నాయుధమహాద్రుమామ్
శోణితౌఘమహతోయాం యమసాగర గామినీమ్. ౨౯
యక్ష్మస్త్రిహమహపంకాం విశీణాకాంత్రైవలమ్
భిన్నకాయశిరోమినా మంగావయవశౌద్ధలామ్. ౩౦
గృధ్రహంసగణాకీణాం కంకసారససేవితామ్
మేదఃశీననమాకీణా మాతక ప్రనితనిస్సన్వినామ్. ౩౧
తాం కాళురుషదుస్తారాం యద్ధృహమిమయాం నదీమ్

టీక॥హతవీరౌఘవప్రాంతం= చం
పబడినవీర సమూహములె తీరములు
గాంగలదియు; భగ్నాయుధమహాద్రు
మాం=విడిగినయాయుధములె పెద్దవృ
క్షములు గాంగలదియు ; శోణితౌఘమ

హతోయాం=నెత్తురుప్రవాహమే య
ధికజలము గాంగలదియు; యమసాగర
గామినీం = యముడను సముద్రమును
బొందునదియు; యక్ష్మస్త్రిహమహపం
కాం=వృద్ధయమునకుదక్షిణభాగమం

॥

॥

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౧౪౯

స ౫౩

దును వామభాగమున నుండు మాం
సము నెయిదికమయిన బురదగాఁ గల
దియు; విక్రీణాంశ్రతైవలాం= వెద
చల్లఁబడినప్రేగులె పాచిగాఁ గలది
యు; భిన్నకాయశిరోమీనాం= భేదం
పఁబడినదేహములును శిరస్సులునె మ
త్స్యములు గాఁగలదియు; అంగావయ
వశాద్వలాం = దేహముయొక్కఁ గువ
యవములె పచ్చికగాఁగలదియు; గృ
ధ్రీహంసగణాకీణాం=గడ్డలనుహం
సపక్షులచే వ్యాపింపఁబడినదియు; కం
కసారససేవితాం = రావులుఁగులను
సారసపక్షులచే సేవింపఁబడినదియు;
మేదఃఫేనసమాకీణాం = మేదస్సను
నురుఁగుచే వ్యాపింపఁబడినదియు; ఆ
తఃప్రవితనిస్సనాం= పీడితులయొక్క
ధ్వనులెధ్వనిగాఁగలదియు; కాపురుషదు
స్తారాం=కుత్సితపురుషులచే దాటఁ
గూడనదియునగు; తాం=అట్టి; యు
ద్ధఘామిమయాం= యుద్ధఘామి య
ను; నదీం= నదిని; తే (అధ్యాహృత

ము)=ఆవాసరరాక్షసులు; ప్రావతః
యాం=ప్రవతఃపఁజేసిరి.

హతులయిన యిరువాఁగుపీరులస
మూహములెతీరములుగాఁ గలదియు
విడిగినయాయుధములె తీరవృక్షములు
గాఁగలదియు నెత్తురెజలముగాఁగలది
యు యక్కన్తీప్రహములనుమాంసములె
యడుసుగాఁగలదియు, ప్రేక్షులెపా
చితీఁగులుగాఁగలదియు, తెగిపడిన దే
హఖండములు శిరస్సులునె మత్స్యము
లుగాఁగలదియు ప్రేక్షుమొదలగు నవ
యవంబులెపచ్చికగాఁ గలదియుగడ్డలె
హంసలుగాఁగలదియు పులుఁగులెసా
రసంబులుగాఁగలదియు మేదస్సెగురుగు
గాఁగలదియు దెబ్బలుదిన్నవారలయే
ద్దులె ధ్వనిగాఁగలదియు యముఁడను
సముద్రమునంగలయునదియు; బిణికి
వాండ్రకుదాటనలవిగానిదియునగు,
యుద్ధఘామియను మహానదిని, ఆవ్యా
సర రాక్షసులు ప్రవహింపఁజేసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నదీ మివ ఘనాపాయే హంససారససేవితామ్. ౩౨

రాక్షసాః కపిముఖ్యాశ్చ తేరు స్తాం దుస్తరాం నదీమ్

టిక||రాక్షసాః = రాక్షసులు; కపి
ముఖ్యాశ్చ = వాసరశ్రేష్ఠులును; దుస్త
రాం=దాటఁగూడని; తాం = ఆ; న

దీం=నదీని; ఘనాపాయే=శరదృతువు
నందు; హంససారససేవితాం=హంస
లచేతనుసారసంబులచేతను సేవింపఁబ

౪౦ ప్రతిపదాంత్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౮

ద్య

ద్య

డినఃనదీమవ=ఏటినివలె; తెరుః=దాఁ నొప్పుడుండునదిని సులభంబుగాదాటు
టిరి. నట్లు,దుస్తరంబగు నయ్యర్థభూమినది

రాక్షసులును వానరవీరులును, శర ని,దాఁటిరి.అని,తాత్పర్యము.

దృశ్యమనందు హంససారసక్షులతో

యథా పద్మరజోద్వస్తాం నశినీం గజయూధపాః. ౩౩

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)-ఆరా వారలయిరి.

క్షుసవానరులు;పద్మరజోద్వస్తాం=కమ మదప్రప్తేనుంగులు;కమలమలపరా
లములపరాగముచేఁజెడిన;నశినీం=తా గముపడియుండుటచే వదాంతరము
మరకొలనును; గజయూధపాయథా- నొందినతామరకొలంకులదాఁటియెట్టి

ఏనుంగులసమూహమును బాలించునట్టి విదేహముగలవగునట్లు, అవ్వానరరా
యేనుంగులువలె; తీర్వాక(అధ్యాహృ తము)=దాఁటిర క్తతనవః,అధూవక క్తవణములయిన దేహములుగలవార
(అధ్యాహృతము)- ఎఱ్ఱవిదేహముగల లయిరి.అని,తాత్పర్యము.

తత స్సృజంతం బాణౌఘాన్ ప్రహస్తం స్యందనేస్థితమ్

దదశ్చ తరసా నీలో విఘ్నంతం ప్లవంగమాన్. ౩౪

టీక॥ తతః=అంతఃనీలః - నీలుఁ ప్రహస్తం=ప్రహస్తుః;దదశ్చ=చూ
డు;స్యందనే= రథమునందు; స్థితం= చేను.

ఉన్నవాఁడును;బాణౌఘాన్ = బాణ అంత, నట్లురథగతుండై బాణంబు
సమూహమును; స్సృజంతం = విడు లనేకంబులు ప్రయోగించుచు వానరు
డుచున్నవాఁడును;తరసా = వేగము లవధించుచున్న ప్రహస్తుని, నీలుండు
చేత;ప్లవంగమాన్=వానరులను; వి చూచెను. అని,తాత్పర్యము.

నిఘ్నంతం= వధించుచున్నవాఁడునగు;

ఉద్ధూత ఇవ వాయుః ఘే మహదభ్యులలం బలాత్

సమీక్య భిద్రుతం యుద్ధే ప్రహస్తో వాహినీపతిః. ౩౫

ద్య

ద్య

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౯౫౦

స ౫౮

రథే నాదిత్యవణ్ణాన నీలమే వాభిదుద్రువే

టీక॥ వాహినీపతిః = సేనానాయకుఁడగుఁడప్రహస్తః = ప్రహస్తుఁడు; థే=ఆకాశమునందు; ఉద్ధాతః = అధికమయిన; వాయుః = గాలి; మహాత్ = గొప్పదైన; అభిబలమివ = మేఘసమూహమునుగూచికవలె ; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; బలాత్ = బలిమివలన; అభిదుద్రుతం=ఎదుర్కొనన ; నీలం=నీలుని; సమీక్ష్య=చూచి; ఆదిత్యవర్ణేన=సూర్యునియొక్క-కాంతివంటికాంతి

గల; రథేన = రథముచేత ; నీలమేవ = నీలునిగూచికయై; అభిదుద్రువే=పరుగై న్నెను.

సేనానాయకుఁడగు ప్రహస్తుఁడు, ఆకాశంబుననుద్ధాతంబగువాయువుమేఘసమూహంబుపై కడరునట్లుతనపైకడరిననీలుంబాచి, సూర్యప్రభంబగురథంబుతో, నానీలునిమీఁదికిపోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

స ధను ధన్వినాం శ్రేష్ఠో వికృవ్య పరమాహవే. ౩౬
నీలాయ వ్యసృజ ద్వాణౌక్ ప్రహస్తో వాహినీపతిః

టీక॥ ధన్వినాం = విలుకాండ్రలో; శ్రేష్ఠః = ఉత్తముఁడగు ; వాహినీపతిః = సేనానాయకుఁడగు; సః = ఆ; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుఁడు ; ఆహవే = యుద్ధమునందు; పరం = శ్రేష్ఠమయిన; ధనుః = వింటిని; వికృవ్య = ఆకాశమునందు; చిః = నీలాయ = నీలునికొఱకు; ద్వాణౌక్ =

బాణములను; వ్యసృజత్ = విడిచెను. ధనుధనులలోనుత్తముఁడగు రాక్షససేనానాయకుఁడగు నాప్రహస్తుఁడు, ఉత్తమంబగుధనుస్సు నాకణౌక్ తమునాకాశమునందు, నీలునిపైబాణంబులు ప్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

తే ప్రాప్య విశిఖా నీలం వినిర్భిర్య సమాహితాః. ౩౭
మహీం జగ్న్ మహావేగా రుషితాశవ పన్నగాః

టీక॥ మహావేగాః = అధికమయినవేగముగలవియు; రుషితాః = కోపము

నొందిన; పన్నగాశవ(స్థితాః) = సర్పములువలెనున్నవియునగు; తే = ఆ; విశి

భాః=బాణములు ; సమాహితాః=ల
త్వముదప్పనిచేత ; నీలం= నీలని; ప్రా
ప్య=పొంది; మహీం=భూమిని ; జ
గ్న్యః=పొందినవి,
మహావేగంబులునుకుపితంబులగు స

ర్పంబులువలె నతీతీక్ష్ణంబులగు నాచా
ణంబులు, లక్ష్మంబుదప్పక, నీలనిచే
మాంబు, బ్రవేశించి, యాచాణంబును
భూమింబ్రవేశించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

నీల శ్వరై రభిహతో నిశితై జ్వాలనోపమైః ॥ ౩౨

స తం పరమదుర్ధవమ్ మాపతంతం మహాకపిః

ప్రహస్తుం తాడయామాస వృక్ష ముత్పాట్య వీర్యవాక్ ॥ ౩౩

టీక॥ వీర్యవాక్=అధికమయినపరా
క్రమముగల; మహాకపిః=పెద్దవానరుఁ
డైన; సః=ఆ; నీలః=నీలుఁడు; నిశితై=తీ
క్షణములును; జ్వాలనోపమైః=అగ్ని హో
త్రములతో బోలి-గలవియునగు; శ
రైః=బాణములచేత; అభిహతః = కొ
ట్టబడినవాఁడై; వృక్షం = చెట్టును; ఉ
త్పాట్య = పెల్లగించి; పరమదుర్ధ
వమ్ = ఎంతమాత్రమువిడిరింపనలవి

గానివాఁడును; ఆపతంతం=వచ్చుచున్న
వాఁడునగు; తం=ఆ; ప్రహస్తుం=ప్రహ
స్తురి; తాడయామాస=కొట్టెను.

మహాపరాక్రమకాలియగు నా నీ
లుఁడు, అట్లుతీక్షణంబులయిన, నిప్పువంటి
బాణంబులం గొట్టబడినవాఁడైకోపిం
చి, వృక్షమునొకటిఁబెరిచి, తనపైకి
వచ్చుచున్నదుర్ధవముండగు ప్రహస్తుం
బ్రహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

స తే నాభిహతః క్రుద్ధో నదక్ రాక్షసపుంగవః

వవవ శరవషాణి స్థవంగానాం చమూపతౌ ॥ ౪౦

టీక॥ రాక్షసపుంగవః=రాక్షసశ్రే
ష్ఠుండగు; సః=ఆప్రహస్తుఁడు; తేన=ఆ
వృక్షముచేత; అభిహతః = కొట్టబడిన
వాఁడై; క్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; న
దక్=అతిదుడు; స్థవంగానాం=వానరు
లయొక్క; చమూపతౌ=సేనానాయ
కుండగు నీలునియందు; శరవషాణి=

బాణవఱములను; వవవ=కురిసెను.

రాక్షస శ్రేష్ఠుండగు నాప్రహస్తుం
డు, వృక్షమునంబునగొట్టబడి కోపిం
చి, సేనానాయకుఁడగు నీలునిపైబాణ వ
వఱంబులు గురిపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౫౩

స ౫౮

తస్య బాణ గణాః ఘోరా న్రాక్షసస్య మహాబలః
అపారయ న్నావరయతుం ప్రత్యగృహ్లా స్తిమీలితః. ౮౧

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబల
ముగలనీలుండు; తస్య = ఆ; రాక్షసస్య =
ప్రహస్తునియొక్క; ఘోరా = భ
యంకరములయింప; బాణగణాః = బా
ణసమూహములను; వారయతుం =
అడ్డగించుటకు; అపారయ = చాలని
వాడై; స్తిమీలితః = కనులుమూసికొన్న

వాడై; ప్రత్యగృహ్లాత్ = స్వీకరించెను.
మహాబలశాలియగునీలుండుభయం
కరాకారంబులగు నాప్రహస్తుని బాణ
సమూహంబులనివారింప నశక్తుండై,
కన్నులుమూసికొని యన్నిటని సహిం
చుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

యథైవ గోవృషో వషణం శారదం శీఘ్ర మాగతమ్
ఏవమేవ ప్రహస్తస్య శరవషణం దురాశదమ్. ౮౨
సిమీలితాక్ష స్సహసా నీల శ్శేహే సుదారుణమ్

టీక॥ యథైవ = ఎట్లు; గోవృషః =
ఆఁబోతు; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; ఆగ
తం = వచ్చిన; శారదం = శరదృతువునం
దలి; వషణం = వానను; సహతే (అధ్యా
హృతము) = సహించునో; ఏవమేవ =
ఈప్రకారముననే; నీలః = నీలుండు; ని
మిలితాక్షః = మూయబడినకన్నులు
గలవాడై; ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తుని
యొక్క; దురాశదం = చెనకరానిది
యి; సుదారుణం = మిక్కిలియభయం

కరమునగు; శరవషణం = బాణములవా
నను; సహసా = శీఘ్రమున; శేహే =
సహించెను.
ఆఁబోతు, శరదృతువునందలివ
షణంబును, ఎంతమాత్రముసరకునేయ
కనహించునట్లు, నీలుండు, ప్రహస్తుం
డుప్రయోగించిన, భయంకరంబగుబా
ణవషణంబును, ఎంతమాత్రముసరకు
నేయక, కన్నులుమూసికొని, సహిం
చియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

రోషిత శ్వరవషేణ సాలేన మహతా మహాత్. ౮౩
ప్రజఘాన హయా స్తీలః ప్రహస్తస్య మనోజవాత్

టిక॥ మహాకాండ = గొప్పవాండగు ; నీ హయాకాండ = గట్టములను ; ప్రజఘాన = వ
 లి = నీలుండదు ; శరవ = షేకాణ = బాణవ ధించెను.
 షకము చేత ; రోషితః = కోపమునొంది మహాబలుండగునీలుండు, ఆబాణవ
 పంబడినవాండై ; చుహతా = గొప్పదగు ; వకంబునకుఁగోపించి, యొక్క-మహా
 సాలేన = వృక్షముచేత ; ప్రహస్తస్య = వృక్షంబుగొని, మనో వేగంబులగు ప్రహ
 ప్రహస్తునియొక్క ; మనోజవాకా = మ స్తునిగట్టంబులనువధించెను.
 నస్సుయొక్క-వేగమువంటి వేగముగల ; అని, తాత్పర్యము.

తత స్తచ్చాప ముగ్ధహ్య ప్రహస్తస్య మహాబలిః. ౪౪
 బభంజ తరసా నీలో ననాదవ పునఃపునః

టిక॥ తతః = అంత ; మహాబలిః = అ మాటికి ; ననాదవ = అటచెను.
 ధికమయినబలముగల ; నీలిః = నీలుండదు ; అంత, చుహాబలశాలియగునీలుండు,
 ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తునియొక్క ; త వేగంబున, నాప్రహస్తునిచేతి ధనుస్సు
 త = అ ; బాపం = ధనుస్సును ; ఉగ్ర నొడిసిపట్టుకొని, విడిచివైచి, పెక్కు
 హ్య = పట్టుకొని ; తరసా = వేగమున ; మాటులు సింహనాదంబుగా వింటెను.
 బభంజ = విడిచెను. పునఃపునః = మాటి అని, తాత్పర్యము.

విధుస్తు కృత స్తే ప్రహస్తో వాహినీపతిః. ౪౫
 ప్రగృహ్య ముసలం ఘోరం స్యందనా దవపుప్లువే

టిక॥ వాహినీపతిః = సేనానాయ డి ; అవపుప్లువే = డిగ్గను.
 కుండగు ; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుండు ; తే రాక్షస సేనానాయకుండగు ప్రహ
 న = అనీలునిచేత ; విధనుః = ధనుస్సులేః స్తుండు, అట్లునీలునిచే విరఘంబును విధ
 వాండు ; కృతస్తు = చేయబడినవాండై సుభుండునుగావించబడి ; భయంక
 నంతనె ; ఘోరం = భయంకరమయిన ; రంబగుముసలంబుచేతఁగొని, రథంబు
 ముసలం = రోకలిని ; ప్రగృహ్య = ప ననుండి నేలకుఁజెను.
 ట్టుకొని ; స్యందనాత్ = రథంబుననుం అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౯౫౫

స ౫౮

తావుభా వాహినీముఖ్యా జాతవై రా తరస్వినా. ౪౬
స్థితా శ్చతజదిగ్ధాంగా ప్రధిన్నావివ కుంజరా

టీక॥ వాహినీముఖ్యా = సేనానాయకులును; జాతవై రా = పుట్టినవైరముగలవారలును; తరస్వినా = బలవంతులును; శ్చతజదిగ్ధాంగా = నెత్తురుచేబూయబడిన దేహముగలవారలునగు; తా = అసీలప్రహస్తులు; శేభా = ఇద్దలు; భిన్నా = మడించిన; కుంజరా వివ = ఏ	సుంగులుంబోలె; స్థితా = నిలిచిరి. పరస్పరబద్ధవైరులును బలవంతులును నెత్తుటండడిసిన దేహముగలవారలునగునావాసరరాక్షససేనానాయకులు సీలప్రహస్తులిద్దలు, మదపుటేనుగులుంబోలెనొండొరులందఱి నిలిచిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ఉల్లిఖంతా సుశీర్ష్ణాధి దళంష్ట్రాధి రితరేతరమ్. ౪౭
సింహశాదూకలసదృశా సింహశాదూకలచేష్టితా
విక్రాంతవిజయా వీరా సమరేష్వ సవతిశనా. ౪౮
కాంక్షమాణౌ యశః ప్రాప్తం వృత్రవా సవయో స్సమా

టీక॥ సింహశాదూకల సదృశా = సింహములతోను బెద్దపులులతోను సమానులును; సింహశాదూకలచేష్టితా = సింహశాదూకలములయొక్క చేష్టలువంటిచేష్టలుగలవారలును; విక్రాంతవిజయా = ఆక్రమింపబడినజయముగలవారలును; వీరా = పరాక్రమశాలులును; సమరేష్వ = యుద్ధములందు; అఃవతిశనా = యలనివారలును; వృత్రవా సవయో = వృత్రదేవేంద్రులకు; సమాసరియైనవారలునగు; తా (అధ్యాపూతము) = అప్రహస్తుడనునీనుడు	ను; సుశీర్ష్ణాధి = మిక్కిలియుంగఱకులయిన; దంష్ట్రాధి = కోఱలచేత; ఇతరేతరం = ఒండొరులును; ఉల్లిఖంతా = గీటుకొనుచు; యశః = కీర్తి; ప్రాప్తం = పొందుటకు; కాంక్షమాణౌ = కోరుచు; స్థితా (అధ్యాపూతము) = నిలిచిరి. సింహ శాదూకలంబులతో సమానులును సింహశాదూకల చేష్టితులును వెక్కిరియుద్ధంబుల నిదివఱకు జయంబు నొందియుండు వారలును వీరులును యుద్ధంబున వెనుదీయనివారలును వృత్రాసురదేవేంద్రులకు సరియైన వారలు
--	--

నగు నాప్రహస్తుండునునీలుండును, తీయంబుగోరికొంతదడవుమల్ల యుద్ధం
క్షంబులగుకొఱచే, నొందురుల దేబుగాపించిరి. అని, తాత్పర్యము.
హంబున గాయంబులు వడఁబరస్పరజ

ఆజఘాన తదా నీలం బలాటే ముసలేన సః. ౪౯

ప్రహస్తః పరమాయత్త స్తస్య సుస్రావ శోణితమ్

టీక॥ సః=ఆప్రహస్తుః; తదా=ప్రహస్తుః స్రావ=కాతౌను.
దుఃతదా=అప్పుడు; పరమాయత్తః= అప్పుడు, ప్రహస్తుండు, పరమవేగం
మిక్కిలియుసిద్ధుడై; ముసలేన=రొంకబున, ముసలంబునీనీలనిలలాట ప్రదే
లిచేత; నీలం=నీలుని; బలాటే= నొసటి శంబునబ్రహారింప, నందుండి, రక్షంబు
యందు; ఆజఘాన=కొట్టెను. తస్య= ఆ కాణినది. అని, తాత్పర్యము.
నీలునియొక్క; శోణితం=నెత్తురు ; సు

తత శోణితదిగ్ధాంగః ప్రగృహ్య సుమహాతరుమ్. ౫౦

ప్రహస్తస్యో రసి క్రుద్ధో విససజ్ మహాకపిః

టీక॥ తతః=అంత; మహాకపిః = నీజక=విడిచెను.
లుండు; శోణితదిగ్ధాంగః=నెత్తుటంబు అంత, దేహంబంతయు నెత్తుటం
యంబడినదేహముగలవాడై; క్రుద్ధః= దడియ , నీలుండుకోపించి , యొక
కోపించినవాడై; సుమహాతరుం = మి మహావృక్షంబుగొని , ప్రహస్తునివత్తు
క్కిలియుగొప్పవృక్షమున; ప్రగృహ్య= స్థలంబుపై, నేసెను.
గ్రహించి; ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తుని అని, తాత్పర్యము.
యొక్క; ఉరసి=ఱొమ్మనందు; విసస

త మచింత్య ప్రహరం స ప్రగృహ్య ముసలం మహత్. ౫౧

అభిదుద్రావ బలినం బలా న్నీలం ప్లవంగమమ్

టీక॥ సః=ఆప్రహస్తుండు; తం=ఆ; తయిత్వా=తలంపక; మహత్= గా
పహరం= దెబ్బను; అచింత్య(అచిం ప్పదగు; ముసలం= రొంకలిని; ప్రగృ

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౯౫౭

స ౫౨

హ్య=తీసికొని; బలాత్ = బలివివలన; అప్రహస్తుండు, ఆ దెబ్బను సరకునే
బలినం=అధికమయిన బలముగల; వం యక, అమృతము సలంబుగొని, బల
గమం=వానరుడగు; నీలం=నీలుని; ఆ వంతుండగు నీలుని పైకి బరుగై నెను.
భిదుద్రావ=ఎదుగొని పరుగై నెను. అని, తాత్పర్యము.

త ముగ్రవేగం సంరబ్ధ మూపతంతం మహాకపిః. ౫౨
తత స్సృప్రేక్ష్య జగ్రహ మహావేగో వహశిలామ్

టీక॥ తతః=అతః; మహావేగః = అత్యుచితము; మహాశిలాం = గొప్పతా
ధికమయిన వేగముగల; మహాకపిః = నీ తిని; జగ్రహ=తీసికొనెను.
లుండు; ఉగ్రవేగం = భయంకరమయిన అంత, మహావేగుండగు నీలుండు, ఆ
వేగముగలవాడను; సంరబ్ధం = సం ప్రహస్తుండు భయంకరవేగంబునఁ దన
రంభముగలవాడను; ఆపతంతం = వ పైకి వచ్చుటఁజూచి, యొక్క గొప్పశిల
చ్చుచున్న; తం = అప్రహస్తుని; సృప్రేక్ష్య గ్రహించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య యుద్ధాభికామస్య మృథే మసలయోధినః. ౫౩
ప్రహస్తస్యశిలాం నీలో మూర్ధ్ని తుణ్ణ మపాతయత్

టీక॥ నీలః=నీలుండు; మృథే=యు పాతయత్=వేసెను.
ద్ధమునందు; యుద్ధాభికామస్య = యు నీలుండు, ముసలంబుతో యుద్ధంబు
ద్ధంబునందుఁగొల్పి గలవాడను; ము సేయుచుఁ దనపైకిఁ బెట్టెంచుచున్న
సలయోధినః = ముసలముతోఁబోరు యాప్రహస్తుని తలమీఁద, శీఘ్రంబున
వాండునగు; తస్య = అప్రహస్తునియొ నాశిలం బడవేసెను.
క్క; మూర్ధ్ని = తలయందు; శిలాం = అని, తాత్పర్యము.
తాయని; తుణ్ణం = శీఘ్రముగా; ఆ

సా తేన కపి ముఖ్యేన విముక్తా మహతీ శిలా. ౫౪
విభేద బహుధా ఘోరా ప్రహస్తస్యశిరస్తదా

౧౫౮ ప్రతిపగాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౮

<p>టిక॥ తదా = అప్పుడు ; కపిముఖేన = వానరశ్రేష్ఠుండగు; తేన = అనీలు సచేత; విముక్తా = విడువఁబడిన ; ఘోరా = భయంకరమయిన; మహాతీ = గొప్పదగు; సా = ఆ; శిలా = తాయి; ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తునియొక్క; శిరః = తలను; బహుధా = పెక్కుప్రయోగాలుగా ;</p>	<p>విభేద = భేదింఁచెను, అప్పుడు, వానరశ్రేష్ఠుండగు నీలుండునై చినభయంకరాకారంబగు నమ్మహాశిలజేద బ్రహస్తునితల , పెక్కుప్రకారయిరూపఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

స గతాసు గతశ్రీకో గత సత్త్వోగతేంద్రియః. ౫౫
పపాత సహసా భూమా భిన్నమూలభవ ద్రుమః

<p>టిక॥ సః = ఆప్రహస్తుండు ; గతాసు = పోయినప్రాణములు గలవాఁడై; గతశ్రీకః = పోయినకాంతిగలవాఁడై; గతసత్త్వః = పోయినబలముగలవాఁడై; గతేంద్రియః = పోయినయంద్రియములుగలవాఁడై; భిన్నమూలః = నలుకలఁబడినవేలుగల; ద్రుమభవః = వృక్షము</p>	<p>వలె; సహసా = శీఘ్రమున; భూమా = నేలయందు; పపాత = పడెను. ఆప్రహస్తుండు, కాంతియు బలంబు నుండియింబులుననశించి, గతప్రాణుండై, నలుకలఁబడినవేలుగల వృక్షంబునై వడి, తటాలున నేలంగూతెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ప్రభిన్నశిరసస్తస్య బహు సుస్రావ శోణితమ్. ౫౬
శరీరాదపి సుసాగ్ర గిరేః ప్రస్రవణం యథా

<p>టిక॥ తస్య = ఆప్రహస్తునియొక్క; ప్రభిన్నశిరసః = పగిలినతలనుండియు; శరీరాదపి = దేహముననుండియు ; బహు = అధికమయిన; శోణితం = నెత్తురు; సుసాగ్ర = కాతెను. గిరేః = పర్వతముననుండి; ప్రస్రవణం యథా = సెలయేలు</p>	<p>వలె; సుస్రావ = కాతెను. ఆప్రహస్తునిభిన్నంబగుశిరస్సుననుండియు దేహంబుననుండియు, పర్వతంబుననుండి నెలయేలు ప్రవహించునట్లు , అధికముగా నెత్తురు కాఁచినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౯

స ౫౮

హతే ప్రహస్తే నీలేన తదకంప్యం మహద్బలమ్. ౫౭
రక్షసా మప్రహృష్టేనాం లంకా మభిజగామహ

టీక॥ నీలేన=నీలునిచేత; ప్రహస్తే=	పొందెను “హ” అనునది పాదపూరణ
ప్రహస్తుడు; హతే = వధింపఁబడిన	భక్తులు).
వాండగుచుండగా; అప్రహృష్టేనాం=	నీలుండు ప్రహస్తుని వధించినఁబట్టి
సంతోషమునొందనట్టి , దుఃఖితులగు	ట , సంతపఱకునప్పశ్యమృగానుం
ననుట; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క;	డిననారాక్షసులైకలంఘలు , పరిమ
అకంప్యం=కదలింపరాని; బలం = సే	దుఃఖితులయి, లంకకుఁబోయిరి,
న; లంకాం= లంకను ; అభిజగామ=	అని, తాత్పర్యము.

నశేకు స్సమరే స్థాతుం నిహతే వాహినీతౌ. ౫౮
సేతుబంధం సమాసాద్య వికీర్ణం సలిలం యథా

టీక॥ సమరే=యుద్ధమునందు; వా	ధా=జలమువలె; నశేకుఁ=చాలరైరి.
హినీపతౌ=సేనానాయకులు ; నిహ	యుద్ధమున సేనానాయకుండు ని
తే=వధింపఁబడినవాండగుచుండగా ;	హతుండై నవిదవ, జలంబనకట్టను దాకి
రాక్షసాః(అధ్యాహృతము) = రాక్ష	యావలకిం బ్రవహింపఁజాలనట్లు, రా
సులు; స్థాతుం=నిలుచుటకు; సేతుబం	క్షసులు నిలువఁజాలరైరి.
ధం=అనకట్టను ; సమాసాద్య= పొం	అని, తాత్పర్యము.
ది; వికీర్ణం=భగ్నమయిన; సలిలంయ	

హతే తస్మింశ్చమామఖ్యే రాక్షసాస్తే నిరుద్యమాః. ౫౯

టీక॥ చమామఖ్యే=సేనానాయ	ద్యమాః=ప్రయత్నములేనివారలు ; అ
కుండగు; తస్మిం=అప్రహస్తుడు ; హ	ధువక్(అధ్యాహృతము)=అయిరి.
తే= వధింపఁబడినవాండగుచుండగా;	రాక్షస సేనానాయకుండగు ప్రహ
తే=అ; రాక్షసాః=రాక్షసులు ; నిరు	స్తుండు వధింపఁబడినవెనుక రాక్షస

పైనికులు, ఏమియుఁజేయఁజాలఁ యూరకుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

రక్షఃపతిగృహం గత్వా ధ్యానము శత్రు మన్థితాః
ప్రాప్తా శ్శోకాణవం తీవ్రం నిస్సంజ్ఞ ఇవ తేఽధివక్. ౬౦

టీక॥ తే=ఆరాక్షసులు ; రక్షఃపతి అధివక్=ఉండిరి.

గృహం=రావణునియింటిని; గత్వా= ఆరాక్షసులు, రావణునియొద్దకుఁ
పోయి; ధ్యానముశత్రుం = చింతచే బోయి, చింతావశంబున , మూఁగ
మూఁగవారిలగుటను; అన్థితాః=పొం లవలె నేమియు మాటలాడఁజాలక,
దినవారలయి; తీవ్రం=అధికమయిన; దుఃఖసముద్రముగ్నులయి , మూఁగ
శోకాణవం = దుఃఖసముద్రమును; తులుంటోలె నుండిరి.
ప్రాప్తాః = పొందినవారలయి ; ని అని, తాత్పర్యము.
స్సంజ్ఞాఇవ= తెలివిదిప్పినవారలువలె;

తతస్తు నీలో విజయా మహాబలిః
ప్రశస్యమాన స్సృక్యతేన కర్మణా
సమీత్య రామేణ సలక్ష్యణేనచ
ప్రహృష్టయాపస్తు బభూవ యూధపః. ౬౧

టీక॥ తతస్తు=తతను; యూధపః= వృధూపః=విక్రి-లియు సంతోషించిన
సేరాపతియు; విజయా = జయముగల వాఁడు; బభూవ=అయ్యెను.
వాఁడు; మహాబలిః=అధికమయినబల అంత, మహాబలండును జయశాలి
ముగలవాఁడు; గుఃసీలస్తు= సీలండును; యునగువానిరవాహి నీనాయకుండు నీ
సలక్ష్యణేన = లక్ష్యణతోఁగూడిన; లుండు, రామలక్ష్యణులంజేరి, తాను
రామేణ=రామునితో; సమీత్య=చేరి గావించినప్రహస్తవధంబునకు, యం
యు; స్సృక్యతేన=తనచేఁజేయఁబడిన; క దలచేతను బ్రశంసించబడుచు, బరమ
మణి=కార్యముచేత ; ప్రశస్యమా సంతోషంబుగ నుండెను.
నః=పొగడఁబడుచున్నవాడై; ప్రహృ అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౬౦

స ౫౯

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టపంచాశస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టపంచాశస్సగః టిక,
ముగిసినది.

ॐ

ఏకో న వష్టిత మ స గ కా ప్రా రం భః.

తస్మిన్ హతే రాక్షసనైస్యపాలే
స్వంగమానా మృవభేణ యుద్ధే
భీమాయుధం సాగరతుల్యవేగం
విదుద్రుచే రాక్షసరాజనైస్యమ. ౧

టీక॥ యుద్ధే=యుద్ధమునందు; స్వ| కుంబ్రుభువై నరావణునిసేన ; విదుద్రు
వంగమానాం = వానరులలో; ఋ వే=పరుగై త్తినది.
వభేణ=శ్రేష్ఠుండగునీలునిచేత ; రాక్ష వానరవరిష్ఠుండగునీలునిచే రాక్షస
ననైస్యపాలే=రాక్షససేననుబాలించు సేనాపాలకుడయినప్రహస్తుండునిహ
నట్టి; తస్మిన్=అప్రహస్తుండు; హతే= తుండయినపిదప , భయంకరములయిన
చంపకబడఁగా; భీమాయుధం= భయం యాయుధములుగలదియునుముద్రమున
కరములయిన యాయుధములు గలది కుంబోత మహావేగంబుగలదియునగు
యు; సాగరతుల్యవేగం= సముద్రము నారాక్షససేన, లంకకుంబరుగై త్తినది.
తోసమానమయిన వేగముగలదియున అని, తాత్పర్యము.
గు; రాక్షసరాజనైస్యం = రాక్షసుల

గత్యాథ రక్షోధిపతే శృవంసు

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

స్నేనాపతిం పావకసూనుశస్త్రమ్
తచ్చాపి తేషాం వచనం నిశమ్య
రక్షోధిపః క్రోధవశం జగామ. ౨

టీక॥ అభః=అంత ; తే(అధ్యాహ్న) తమ్య=విని; క్రోధవశం= కోపముయొ
తము)=అరాక్షసులు; గత్యా=పోయి; కర్త-యధీనతను; జగామ= పొందెను.
రక్షోధిపతేః=రాక్షసరాజుండగురావ అంత, నారాక్షసులుపోయి , రా
ణునకు; సేనాపతిం=సేనానాయకుండ వణునకు, “సేనానాయకుండగుప్రహ
గుప్రహస్తుని; పావకసూనుశస్త్రం=అ స్తుండు, నీలునిచేనిహతుండయ్యె”ననివి
గ్నికొడుకై ననీలునిచేవధింపఁబడిన వా న్నవింప, నారాక్షసరాజు, వారల
నిఁగా; శశంకుఁడనెప్పిరి.రక్షోధిపః= మాటనువిని, కోపంబునొందెను.
రావణుండు; తతః=అ; తేషాం=వా అని, తాత్పర్యము.
రలయొక్క; వచనంచాపి=మాటనుని

సంఖ్యే ప్రహస్తం నిహతం నిశమ్య
శోకాదితః క్రోధపరితచేతాః
ఉవాచ తాక్ష నై ర్మత యోధముఖ్యా
సింద్రో యథా చామరయోధముఖ్యాక్. ౩

టీక॥ సః(అధ్యాహ్నతము)=అరా ద్రః=ఇంద్రుండు; అమరయోధముఖ్యా
వణుండు; ప్రహస్తం=ప్రహస్తుని; సం వ్యథా= దేవయోధశ్రేష్ఠులనుగూచి
ఖ్యే=యుద్ధమునందు; నిహతం=వధిం వలె; ఉవాచ=చెప్పెను.
పఁబడినవానిఁగా; నిశమ్య= విని; శోకా ఆరావణుండు, ప్రహస్తుండుయుద్ధం
దితః=దుఃఖముచేఁ బడింపఁబడినవా బుననిహతుండగుటనువిని, శోకక్రోధం
దై; క్రోధపరితచేతాః= కోపంబుచేఁ బులుమనంబునఁజెనంగొన, సమీపంబు
వ్యాపింపఁ బడిన మనస్సుగలవాఁడై ; ననుండురాక్షసోత్తములంజూచి, దేవో
తాక్ష=అ; నై ర్మతయోధముఖ్యాక్ = త్తములకింద్రుండుచెప్పునట్లు, ఇట్లుని ,
రాక్షసయోధశ్రేష్ఠులనుగూచి ; ఇం చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౬౩

స ౫౯

నావజ్ఞా రిపవే కార్యా యై రింద్రబలసూదనః
సూదిత సైన్యపాలో మే సానుయాత్ర స్సకుంజరః. ౪

టీక॥ యై=వివ్వరిచేత ; ఇంద్రము)=అట్టి;రిపవే (రిపుభ్యః)= శత్రు
బలసూదనః = దేవేంద్రుని సేననువధించుటకు;అవజ్ఞా=అవమానము; స
చునట్టి; సానుయాత్రః = అనుచరుల కార్యా=చేయఁదగినదికాదు.
తోఁగూడినవాఁడును;సకుంజరః = ఏ దేవేంద్రునిబలంబునువధించునట్టివా
నుంగులతోఁగూడినవాఁడునగు ; మే= సేనానాయకుని సపరివారంబుగాఁబో
నాయొక్కఁడైన్యపాలః=సేనానాయ రిగొన్నట్టిమనశత్రువులు , వానరులను
కుండగుప్రహస్తుఁడు;సూదితః= వధించిబుద్ధిచే, స్వల్పముగాఁదలంపఁదగినవా
వఁబడినాఁడో;తస్యై (అధ్యాహృత రలుకారు. అని,తాత్పర్యము.

సోహం రిప్రవినాశాయ విజయాయాఽ విచారయన్
స్వయమేవ గమిష్యామి రణశీఘ్రం త దద్భుతమ్. ౫

టీక॥ సః=అట్టి;అహం=నేను; అ పొందెదను.
విచారయన్= ఆలోచింపనివాఁడనై; సేనికనాలోచింపను ; సేనశత్రు
రిప్రవినాశాయ = శత్రువులనాశము వులనువధించి విజయంబుఁజేకొనుటకై
కొఱకును; విజయాయ = గెలుపుకొ యల్పులచేఁబ్రబలులు వధింపఁబడుటచే
ఱకును;స్వయమేవ=సేనే;తత్ = ఆ; రాశ్చర్యకరము గానుండునట్టి యాయొ
అద్భుతం = అశ్చర్యకరమగు; రణశీ ధంబునకుఁబోయెదను.
ఘ్రం=యుద్ధశిరస్సును; గమిష్యామి= అని,తాత్పర్యము.

అద్య త ద్వానరానీకం రామంచ సహలక్ష్మణమ్
సదకపిష్యామి బాణౌఘై వనం దీప్తై రివాగ్నిభిః. ౬

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు;వనం = అడవినిఘటించేతవలె;తత్ = ఆ;వానరానీ
వినిదీప్తైః= మండుచున్న;అగ్నిభిరివం= కం=వానర సేనను;సలక్ష్మణం= లక్ష్మ

ఋనితోఁగూడిన; రామంచ = రాముని;	ఇప్పుడు , కాచిఁజ్చవనంబునుద
బాణోమైః = బాణముల సమూహ	హించునట్లు, బాణంబులచే , నారా
ములచేత; నిదఁహిష్యామి = దహించె	మలత్తఱులను వానరసేన సంతయు
దను.	దహించెదను. అని, తాత్పర్యము.

స ఏవ ముక్త్యా జ్వలనప్రకాశం
రథం తురంగోత్తమరాజయుక్తమ్
ప్రకాశమానం వపుషా జ్వలంతమ్
సమారురోహః మరరాజశత్రుః ॥

టీక॥ అమర రాజశత్రుః = దేవేంద్రు	దియునగు; రథం = రథమును ; సమారు
నిశత్రువయిన; సః = ఆరావణుఁడు; ఏ	రోహ = ఎక్కినను.
వం = ఇట్లు; ఉక్త్యా = చెప్పి; జ్వలనప్రకా	దేవేంద్రశత్రుండగు రావణుఁడు,
శం = అగ్నియొక్క ప్రకాశమువంటి ప్ర	ఈప్రకారమునంజెప్పి, అగ్నికింబోలె
కాశముగలదియు ; తురంగోత్తమరా	దేజస్సు గలదియు నుత్తమాశ్వంబులు
జయుక్తం = గుఱ్ఱములలోమిక్కిలియును	పూర్చినదియునలంకారంబులచేతనుస్వ
త్తమములగువానితోఁగూడినదియు; ప్ర	రూపముచేతను బ్రకాశించు చున్నది
కాశమానం = అలంకారములచేఁబ్రకా	యునగురథమునారోహించెను,
శించుచున్నదియును; వపుషా = దేహ	అని, తాత్పర్యము.
ముచేత; జ్వలంతం = ప్రకాశించుచున్న	

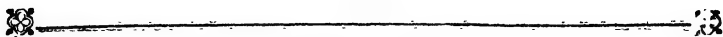
స శంఖభేరిపణవప్రకాదై
రాసాస్థితీతవ్యభిరసంహనాదైః
పుణ్యే స్తస్మై శ్చైవ్యభిలాజ్యమాన
స్తదా యయా రాక్షసరాజముఖ్యః ॥

టీక॥ తదా = అప్పుడు; రాక్షసరా	క్షగు; సః = ఆరావణుఁడు ; శంఖభేరిప
జముఖ్యః = రాక్షసరాజులలోశ్రేష్ఠుం	ణవప్రకాదైః = శంఖములయొక్కయు

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౯౬౫

స ౫౯

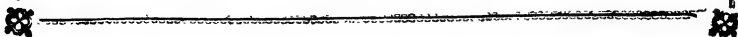

భేరులయొక్క-య నుడుకుల యొక్క-యను.	యను.
యుద్ధసులచేతను; ఆస్థిటితత్వైశ్చిత	అప్పుడు , రాక్షసరాజోత్తముండ
సింహనాదైః = భుజాస్ఫులనశబ్దముల	గునారావణుండుశంఖభేరిపణవాదివా
చేతను సింహనాదములచేతను ; పు	ద్యధ్వనులచేతను భుజాస్ఫులనసింహ
త్రైః = పవిత్రములయిన; ప్రతైః = స్తోత్ర	నాదధ్వనులచేతను నానావిధస్తోత్రము
ములచేతను; పూజ్యమానిః = పూజింపఁ	లచేతను గొనియాడఁబడుచు, యుద్ధంబు
బడుచున్నవాడై ; యయా = పో	నకుఁబోయెను అని, తాత్పర్యము.

స శైలజీమూతనికాశయాప్తై
మాంసాదనైః పావకదీప్తనైః
బభౌ వృతో రాక్షసరాజముఖ్యో
ధూతై ర్వృతో రుద్రభవ సురేశః. ౯.

టిక రాక్షసరాజముఖ్యః = రాక్ష	ట్టఁబడిన; రుద్రభవ = రుద్రఁడువలె;
సరాజులలోక్రేష్టుండైన; సః = ఆ; సు	బభౌ = ప్రకాశించెను.
రేశః = రావణుండు; శైలజీమూతని	రాక్షసరాజోత్తముండగు నారా
కాశయాప్తైః = పర్వతములతోను మేఘ	వణుండు, పర్వతమేఘంబులతో సమా
ములతోను సమానములయిన యాకార	నములయిన యాకారములుగలవారలు
ములు గలవారలును ; పావకదీప్తనై	ను నిప్పులవంటికన్నులుగలవారలునగు
త్రైః = నిప్పువలెమండుచున్నకన్నులు	రాక్షసులచేఁ బరివృతుండై , భూతం
గలవారలునగు; మాంసాదనైః = రాక్ష	బులచేఁ బరివేష్టితుండగు రుద్రునికై వ
సులచేత; వృతో = చుట్టఁబడినవాడై;	డిఁ, బ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.
ధూతైః = భూతములచేత; వృతో = చు	

తతో నగర్యా స్సహసా మహాజా
నిష్క్రమ్య తద్వావరనైస్య ముగ్రమ్
మహాణకవాధిప్రసితం దదర్శ
సముద్యతం పాదపతైలహస్తమ్. ౧౦

<p>టిక॥తతః = అంతఃమహాజాః = అధికమయినప్రతాపముగల రావణుడు; సహసా = శీఘ్రమున; రగర్యాః = పట్టణముననుండి; నిష్క్రమ్య = వెడలి; ఉగ్రం = భయంకరమును; మహాణావాభిస్తనితం = మహాసముద్రముయొక్కయు మేఘముయొక్కయుధ్వనివంటివనిగలదియు; పాదపశ్చైలహస్తం = వృక్షములును బర్హతములును శేతులం గలదియు; సముద్యతం = సన్నద్ధమయిన</p>	<p>దియునగు; తత్ = ఆ; వానరసైన్యం = వానరసేనను; దదర్శ = చూచెను. అంత, మహాపరాక్రమకాలియగు రావణుండు, శీఘ్రంబునఁ బట్టణంబు వెలువడి, భయంకరంబును మహా సముద్రంబునకును మేఘంబునకునుంబోలెను హఠనిగలదియువృక్షంబులు శైలంబులు శేతులందాల్చి యుద్ధసన్నద్ధంబై యున్నదియునగు నవానరసైన్యముం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తద్రాక్షసానీక మతిప్రచండ
 మాలోక్య రామో ఘటగేంద్రబాహుః
 విభీషణం శస్త్రభృతాం వరిష్ఠ
 మువాచ సేనానుగతః పృథుశ్రీః ౧౧

<p>టిక॥ సేనానుగతః = వానర సేనచేః బరివృతుండును; పృథుశ్రీః = అధికమయినకాంతిగలవాఁడును; ఘటగేంద్రబాహుః = సపరాజువంటి ఘటములుగలవాఁడునగు; రామః = రాముఁడు ; అతిప్రచండం = మిక్కిలియభయంకరమయిన; తత్ = ఆ; రాక్షసానీకం = రాక్షససేనను; ఆలోక్య = చూచి ; శస్త్రభృతాం = ఆయుధంబుధరించినవారల</p>	<p>లో; వరిష్ఠం = శ్రేష్ఠుండగు; విభీషణం = విభీషణునిగూచి; ఉవాచ = చెప్పెను. సపరాజువంటి బాహువులుగల రాముండు, యుద్ధోత్సాహంబునను మండించినకాంతిగలవాడై, వానరసేనాపరివృతుండై మహాభయంకరంబై వచ్చుచున్నయా రాక్షససేనంగని, యాయుధధారులలోను త్రముండగు విభీషణుంజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తా.</p>
---	---

నానాపతాకాధ్వజశస్త్రజుష్టం
 ప్రాసాసికూలాయుధశస్త్రజుష్టమ్

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౯౬

స ౫౯

నైన్యం గజేంద్రోపమనాగజుష్టం

కస్యేద మత్తోభ్య మభీరుజుష్టమ్. ౧౨

టీక॥ నానాపతాకాధ్వజశస్త్రజుష్టం = నానావిధములయినవట్టిపెళికలములతోనురాజచిహ్నములువ్యాసినపెళికలములతోను ఆయుధములతోనుగూడినదియు ; పాస్రాసాసీశూలాయుధశస్త్రజుష్టం = ఈపెళికలములతోనుశూలములుధనుస్సులుననునాయుధములతోనుగూడినదియు ; గజేంద్రోపమనాగజుష్టం = విరావతముతోఁబోలిగలయేనుగులతోఁగూడినదియు , ఆత్మోభ్యం = కలతపెట్టరానిదియు ; ఆభీరుజుష్టం = భయములేనివారిలతోఁగూడినదియునగు ;

ఇదం = ఈ ; నైన్యం = సేన ; కస్య = ఎవ్వనిది ;

నానావిధములయిన ధ్వజములతోఁగూడినదియుఁ బ్రాసములు శిక్షములు శూలములుధనుస్సులుమొదలగునాయుధములతోఁగూడినదియునైరావతసమానంబులగు నుత్తమగజంబులతోఁగూడినదియునట్టోభ్యంబునుశూరమయంబునగునీసేనయెవ్వనిది? అని, రాముండు, విభీషణులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము,

తతస్తు రామస్య నిశమ్య వాక్యం

విభీషణ శక్రసమాసవీర్యః

శశంస రామస్య బలప్రవేగం

మహాత్మనాం రాక్షసపుంగవానామ్. ౧౩

టీక॥ తతస్తు = అంతను ; శక్రసమాసవీర్యః = ఇంద్రునితోసమానమయిన పరాక్రమముగలవిభీషణః = విభీషణః ; రామస్య = రామునియొక్క ; వాక్యం = మాటను ; నిశమ్య = విని ; రామస్య = రామునకు ; మహాత్మనాం = అధికమయినపరాక్రమముగల ; రాక్షసపుం

గవానాం = రాక్షసశ్రేష్ఠులయొక్క ; బలప్రవేగం = బలాతిశయమును ; శశంస = చెప్పెను.

అంత, డేవేంద్రసమానపరాక్రమఁడగువిభీషణుండు, రామునిమాటను విని, రామునకు, మహాపరాక్రమశాలులగు నారాక్షసోత్తముల , బలాతిశయంబు

౧౬౮ ప్రతిపగాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

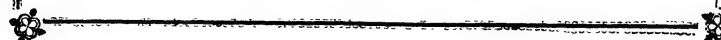
లం, జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యో సౌ గజస్కంధగతో మహాత్మా
నవోదితాగోపమతామ్రవక్తః
ఛక్రికంపయ న్నాగశిరోభ్యుపైతి
హ్యకంపనం త్వేన మవేహీ రాజక్. ౧౮

టిక॥ రాజక్ = రాముడా ! మహా	హో, వీనం = ఈతని; అకంపనం = అకంప
త్వా = అధికమయిన పరాక్రమముగల	మనఃగా; అవేహీ = ఎటుంగుము.
వాండుచు; నవోదితాగోపమ తామ్ర	రాముడా! ఇదిగో, సూతనముగా
వక్తః = సూతనముగా నుదయించిన	నుదయించిన సూర్యుని పగిది నెట్టివైనము
సూర్యునితోఁబోలి-గల యెట్టి ముఖ	ఖముగలిగి, యేనుంగుమీదఁ గూచుకం
ముగలవాండునగు; యి=ఏ; అసౌ = ఈ	తే, తన దేహభారంబున నేనుంగు శిరస్స
తండు; గజస్కంధగతో = ఏనుంగుమూఁ	దరఁ , బరమాటోపంబున నేతెంచుచు
భ్రవించినవాడై; నాగశిరో= ఏనుంగు	న్నాడై; ఇతడు రావణభ్రతుండగున
శిరస్సును; ప్రకంపయక్ = వడఁకునట్లు	కంపనుండు. అని, తాత్పర్యము.
సేయుచు; అభ్యుపైతి = వచ్చుచున్నాఁ	

యో సౌ రథస్థో మృగ రాజకేతు
ధూన్వక్ ధను శ్చక్రధనుః ప్రకాశమ్
కరీవ భాత్యుగ్రవివృత్తదంష్ట్రః
స్స ఇంద్రజి న్నామ వరప్రధానః. ౧౯

టిక॥ యి=ఏ; అసౌ = ఈతండు ; ర	సుః = ధనుస్సును; ధూన్వక్ = విదిరించు
థస్థః = రథమున నున్నవాడై; మృగరా	దు; ఉగ్రవివృత్తదంష్ట్రః = భయంకర
జకేతుః = సింహములె కెర-మునందుఁగ	ములును దెలువఁబడినవియునగు కోటలు
లవాడై; శక్రధనుః ప్రకాశం = ఇంద్రధ	గల; కరీవ = ఏనుంగువలె; భాతి = ప్రకా
నుస్సుయొక్క కాంతివంటికాంతిగల; ధ	శించుచున్నాడో; సః = అతండు; వర

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

స ౫౯

ప్రధానః=వరముముఖ్యముగాఁగల; ఇం పఁజేయుచు, భయంకరములయిన కోట
ద్రజిన్నామ=ఇంద్రజిత్తనువాఁడు. లుబయలువడనోరుడెఱచుకొనియుండు
ఎవ్వఁడురథము నారోపించినవాఁ నేనుంగుకై వడిఁ బ్రకాశించు చున్నాఁ
డైసింహధ్వజంబలర, ఇంద్రధనుస్తుల్యం డో, అతండు, బ్రహ్మన త్రవరుండగు నెం
బగుధనుస్సునుజ్యాకంఠంబున ధ్వనిం ద్రబ్రహ్మ. అని, తాత్పర్యము.

యశ్చైవ వింధ్యాస్తమహేంద్రకల్పః
ధన్వీరభస్థోతిరథోతివీరః
విష్ఫారయంశ్చాపమతుల్యమానం
నామ్నాతికాయోతివివృద్ధకాయః. ౧౬

టీక||వింధ్యాస్తమహేంద్రకల్పః=విం ధ్యాహృతము)=అతండు; నామ్నాఽ
ధ్వపర్వతముతోనస్తగిరితోను మహేం పేరుచేత; అతికాయః=అతికాయం
ద్రపర్వతముతోనుసమానుండును; ధ డు. అతివివృద్ధకాయః=మిక్కిలియున్న
న్వీ=ధనుస్సుగలవాఁడును; అతిరథం=పె ధ్ధిబొందిన దేహముగలవాఁడు.
క్కురథికులతోయుద్ధము సేయువాఁడు వింధ్యాస్తమహేంద్రపర్వతా కా
ను; అతివీరః=మిక్కిలియుం బరాక్రమ రుండునుఅతిరథుండునతిపరాక్రమశాలి
శాలియునగు; యః=ఏ, ఏవఁడ= ఈతం యునగునొకండురథగతుండై యతిప్ర
డును; రభస్థస్థి=రథమనొందినవాఁడై; మాణికారంబగుధనుస్సునుధ్వనింపఁజే
అతుల్యమానం=సరిలేని ప్రమాణముగ యుచు, వచ్చుచున్నాడే, ఈతండుమ
ల; చాపం=ధనుస్సును; విష్ఫారయంశ్చ హఃదేహుండైనయతికాయుండు.
ధ్వనింపజేయుచు; అభ్యుపైతి (అధ్యా అని, తాత్పర్యము.
హృతము)=వచ్చుచున్నాఁడో; సః(అ

యోసౌ నవారోగి-దిశతావ్రచత్స
రారుహ్య ఘంటానినదప్రకౌదమ్
గజం ఖరం గజాతివైమహత్యా

మహాదరో నామ స ఏష వీరః. ౧౭

టీక॥ మహాత్మా = అధికమయినప
రాక్రమముగల; సవారో-దితతామ్ర
దత్తుః = సూతనముగా నుదయించిన
సూర్యునివలె నెఱ్ఱనైన కన్నులుగల ;
యః=ఏ; అసౌ=ఈతఁడు; ఘంటానిద
ప్రమాదం = ఘంటలధ్వనిచేసినధికమ
యినధ్వనిగల; గజం=వీరుంగును ; ఆరు
హ్య=ఎక్కి; భరం=ఉగ్రముగా ; గజ
తి=అటచున్నాడో (“వై” అనన
పాదపూరణార్థము); సః = అట్టి;

ఏషః=ఈ; వీరః=వీరుఁడు ; మహాద
రోనామ = మహాదరుఁడని ప్రసి
ద్ధుండు.
ఏమహాబలుండు, నవోదితంబగుసూ
ర్యబింబంబునకుంబోలె గన్నుల నెఱ్ఱ
దనంబుగదుర , ఘంటాధ్వనితోభీతంబ
గు నేనుంగునెక్కి-గజింబుచు వచ్చుచు
నా. ౬౯, అతండుమహాదరుండు.
అని, తాత్పర్యము.

యోసౌ హయం కాంచనచిత్రభండ

మారుహ్య సంధ్యాభిగిరిప్రకాశమ్

ప్రాసం సముద్యమ్య మరీచినద్ధం

పిశాచ ఏషో శనితుల్యవేగః. ౧౮

టీక॥ యః=ఏ; అసౌ= ఈతఁడు; టెను; సముద్యమ్య-పట్టుకొని; అధ్యు
కాంచనచిత్రభండం=బంగారువికార
ములయిన నానావిధములగు నాభరణ
ములుగలదియు ; సంధ్యాభిగిరిప్రకా
శం= సాయంకాలమందలిమేఘముతో
గూడినపవనముయొక్క కాంతివంటి
కాంతిగలదియునగు; హయం= గుఱ్ఱ
మును; ఆరుహ్య=ఎక్కి; మరీచినద్ధం=
కిరణములతోగూడిన ; ప్రాసం=ఈ

పైది(అధ్యాహృతము)=వచ్చుచున్నా
డో; అశనితుల్యవేగః=పిడుగుతోసమా
నమయినవేగముగల; ఏషః=ఈతండు;
పిశాచః=పిశాచుఁడు.
ఎవ్వఁడు, బంగారుసొమ్ములచే న
లంకరించబడినసంధ్యామేఘ యుక్తంబ
గుపవన తంబు కరణింబొల్పుచున్న గు
ఱ్ఱంబునారోహించి, తళతళాయమా

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౧౭౧

స ౫౯

నంబగు ప్రాసంబుచేఁబూని వచ్చుచు గువంటివాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
న్నాఁడో, యీతండుపిశాచుండు; పిడు

య త్రైవ శూలం నిశితం ప్రగృహ్య
విద్యుత్ప్రభం కింకరవజ్రవేగమ్
వృషేంద్ర మాస్థాయ గిరిప్రకాశ
మాయాతి యో సో త్రిశిరా యశస్సీవ ౧౯

టీక॥ యః=ఏ; ఏవచ=ఈతండు	సిద్ధాన్తపూన; అసౌ=ఈతఁడు; యశ
ను;నిశితం=తీక్షణమును;విద్యుత్ప్రభం=	స్వీ=అధికమయినకీర్తికల;త్రిశిరాః=
మెఱుపుయొక్కకాంతివంటి కాంతిగల	త్రిశిరుఁడు.
దియు; కింకరవజ్రవేగం=బంటువయి	ఎవ్వండు, తీక్షణమునుమెఱుపువలె
నవజ్రముయొక్కవేగముగలదియునగు;	మెఱయుచున్నదియువజ్రాయుధము క
శూలం=శూలమును; ప్రగృహ్య=ప	న్ననధికమయిన వేగముగలదియు నగు
ట్టుకొని; గిరిప్రకాశం=పర్వతముయొ	శూలంబుఁబట్టుకొని, పర్వతాకారం
క్కాంతివంటికాంతిగల;వృషేంద్రం=	బగువృషభంబు నారోహించివచ్చుచు
వృషభశ్రేష్ఠమును; ఆరుహ్య=ఎక్కి;	న్నాఁడో, ఈతండుయశశ్శాలియగుత్రి
ఆయాతి=వచ్చుచున్నాఁడో; యః=ప్ర	శిరుండు. అని, తాత్పర్యము.

అసౌచ జీమూతనికాశరూపః
కుంభః పృథువ్రాధసుజాతవత్సః
సమాహితః పన్నగరాజకేతు
విశాఖాయక్ భాతి ధను విశధూన్వత్. ౨౦

టీక॥జీమూతనికాశరూపః=మేఘ	గుఱొమ్ముగలవాఁడును; పన్నగరాజ
ముతోసమానమయినరూపముగలవాఁ	కేతుః=సర్పరాజాధ్వజమునందుఁ గల
డును; పృథువ్రాధసుజాతవత్సః=బ	వాఁడునగు; యః(అధ్యాహృతము)=
లినినదియువిశాలంబును నుండరంబున	ఎవ్వఁడు;సమాహితః=సన్నద్ధుఁడై;ధ

ప్రతిపదాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

నుః=ధనుస్సును; విష్కారయక్ = ధ్వనింబును సుందరంబునగుటొమ్ము గ
నింపజేయుచు; విధూన్యక్=విదిరించులవాడునగు సీరాక్షసుండు, సన్నద్ధం
దు; భాతి = ప్రకాశించుచున్నాడో; డై, పన్నగరాజధ్వజంబుగ్రాల, ధనుర్వి
అసౌచ=ఇతడును; కుంభః = కుంభారణింబు గావింపుచున్నాడే; ఈ
ధ్వండు. తండుకంఠుండు.

మేఘాకారుండువిశాలంబునమాం అని, తాత్పర్యము.

య త్రైవ జాంబూనదవజ్రజుష్టమ్
దీప్తం సధూమం పరిఘం ప్రగృహ్య
ఆయాతి రక్షోబలకేతుభూత
స్త్వసా నికుంభో ద్భృతఘోరకమాః. ౨౧

టిక॥యః=ఏ;విషచ= ఈతండును; మాః= ఆశ్చర్యకరములును భయంక
జాంబూనదవజ్రజుష్టం = బంగారము రంబులునగు కార్యములుగలవాడు.
తోనువజ్రమణులతోను గూడినదియు ; ఎవ్వండు, బంగారమతోను వజ్రమణు
దీప్తం = ప్రకాశించుచున్నదియు ; సలతోనునలంకరింపబడినదియుఁ బ్రకా
ధూమం = పొగతోఁగూడినదియునగు; శమానంబున ధూమసహితంబునగు ప
పరిఘం=ఇనుపగుదియును; ప్రగృహ్య= రిఘంబుగాని, వచ్చుచున్నాడో, అ
పట్టుకొని; ఆయాతి= వచ్చుచున్నాడో; తండు, నికుంభండు; ఈతండు, రాక్ష
డో; అసౌతు=ఈతండుదూత్రము; ని సనైవ్యమునకంతయుముఖ్యుండు ; గొ
కుంభః=నికుంభుండు. రక్షోబలకేతు పృకార్యములుగావించినాడు.
భూతః=రాక్షసనైవ్యమునకు ధ్వజము అని, తాత్పర్యము.
గానుండు వాడు. అద్భృతఘోర క

య త్రైవ చాపానిశరౌఘబుష్టం
పతాకిసం పావకదీప్తరూపమ్
రథం సమాస్థాయ విభాత్యుదగ్రో
సరాంతకో సౌ నగశృంగయోధీ. ౨౨

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౯౭౩

స ౫-

<p>టీక॥ యః=ఏ; ఏషః=ఈతండును; బాపానీకరాఘజాష్టం = ధనుస్సుతో ఖడ్గముతోను బాణసమూహములతోనుగూడినదియు; పతాకివం=ద్వంద్వముగలదియు; పావకదీప్తరూపం=అగ్నివలెఁబ్రకాశించుచున్న రూపముగలదియునగు; రథం=రథమును; సమాస్థాయః=ఆధిష్ఠించి; ఉపగ్రహః = భయంకరుండై; విభాతి= ప్రకాశించుచున్నాఁడో; ఆసౌ=ఈతండు; సరాంతకః= స</p>	<p>గాంతకండు. సగత్సంగయోధీ= పవకతశిఖరముతోఁబోరువాఁడు. ఎవ్వండు ధనుబాణఖడ్గంబులతోఁగూడినదియుద్వజాలకృతంబును అగ్నిహోత్రంబువలెఁ బ్రకాశించుచున్నదియును గురభంబునాశోహించి, భయంకరాకారంఁడై ప్రకాశించుచున్నాఁడో, ఈతండు సరాంతకండు; పర్వతశిఖరంబులచే ముద్ధముగేయువాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

యత్యైష నానావిధ ఘోరరూపైః
వ్యాఘ్రైష్ట్రానాగేంద్ర మృగాశ్వపక్షైః
భూతైర్వృతో భాతి వివృతనేత్రైః
స్సోసాసురాణామపి దర్శహంతా. ౨౩

<p>టీక॥ యః=ఏ; ఏషః=ఈతండును; నానావిధఘోరరూపైః = నానావిధములును భయంకరములునగు రూపములుగలవియు; వ్యాఘ్రైష్ట్రానాగేంద్రమృగాశ్వపక్షైః= పెద్దపులులయొక్కయు నొంటలయొక్కయు గజశ్రేష్ఠములయొక్కయు మృగములయొక్కయు గుట్టములయొక్కయు ముఖమువంటిముఖముగలవియు; వివృతనేత్రైః=తిరుగుడున్నకన్నులుగలవియునగు; భూతైః=భూతములచేత; వృతః= చుట్టంబ</p>	<p>డినవాఁడై; భాతి=ప్రకాశించుచున్నాఁడో; సః=అట్టి; ఆసౌ=ఇతండు; సురాణామపి=దేవతలయొక్కయు; దర్శహంతా= గవకముహరించువాఁడు. ఎవ్వండు నానావిధభయంకరాకారంబులును వ్యాఘ్రముఖంబులును నష్ట్రముఖంబులు గజముఖంబులును మృగముఖంబులును అశ్వముఖంబులునగు భూతంబులచేఁ బరివేష్టితంఁడై యొప్పుచున్నాఁడో, అతండే, దేవతలగవకము నడంచినమహాత్ముండు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

యత్రైత దిందుప్రతిమం విభాతి

చ్చత్రం సితంసూక్ష్మ శలాకమగ్ర్యం

అత్రైవ రక్షోధిపతి మహాత్మా

భూతైర్వృతోరుద్ర ఇవా వభాతి. ౨౪

టిక॥ యత్ర=ఏరథమునందు ; ఇం భూతైః=భూతములచేత; వృతః=చు
దుప్రతిమం=చంద్రునితోఁ బోలి-గల ట్టబడిన; రుద్రఇవ=రుద్రుఁడువలె; అవ
దియు; సితం=తెల్ల నిదియు; సూక్ష్మశ భాతి=ప్రకాశించుచున్నాఁడు.
లాకం=సూక్ష్మములయిన శలాకలుగ చంద్రతుల్యంబును సూక్ష్మశలాకం
లదియు; అగ్ర్యం=శ్రేష్ఠమయినదియైన బునును త్రవంబునగు శ్వేతచ్ఛత్రము ప్ర
గు; ఏతత్=ఈ; ఛత్రం=గాడుగు; అవ కాశించుచున్నదే, ఈరథమునందే, మ
భాతి=ప్రకాశించుచున్నదో ; అత్ర= హాత్ముండగురాక్షసరాజు, రాక్షసప
ఈరథమునందు; మహాత్మా=అధికమయి రివృతుండై, భూత సేవితుండగు రుద్రు
నపరాక్రమముగల; ఏవః=ఈ; రక్షోధి నికైవడిఁ దేజరిల్లుచున్నాఁడు.
పతిః=రాక్షసరాజుఁడగు రావణుఁడు; అని, తాత్పర్యము.

అసౌ కిరీటీ చలకుండలాస్యో

నశేంద్ర వింధ్యోపమ భీమకాయః

మహేంద్ర వై వస్వత దర్శహంతా

రక్షోధిప స్సూర్య ఇవా వభాతి. ౨౫

టిక॥ కిరీటీ= కిరీటముగలవాఁడును; క్షోధిపః= రాక్షసరాజు. మహేంద్ర
చలకుండలాస్యః = చలించుచున్నపోఁ వై వస్వతదర్శహంతా = దేవేంద్రుని
గులుగల ముఖముగలవాఁడును; నశేం యొక్కయు యమునియొక్కయు గర్వ
ద్రవింధ్యోపమభీమకాయః=హిమవత్స ముహరించువాఁడు. సూర్యఇవ= సూ
ర్యతముతోను వింధ్య పర్వతముతోను ర్యుడువలె; అవభాతి = ప్రకాశించుచు
బోలి-గల భయంకరమయినదేహము న్నాఁడు.
గలవాఁడునగు; అసౌ=ఈతఁడు ; ర కిరీటధరుండును గుండ లాలంకృత

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౯౭౫

స ౫౯

మగుముఖముగలవాఁడును హిమవత్పర్వతాకారుండునగునీతఁడు, రాక్షసరాజుండగురావణుండు; ఇంద్రయములగర్వంబడంచినవాఁడు; సూర్యుండుం

బోలె వెలుంగుచున్నాఁడు చూడుము. అనిపిభీషణుండురామనితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రత్యువాచ తతో రామో విభీషణ మరిండమమ్

టీక॥ తతః=అంతః; రామః=రాముండు; అరిండమం=శత్రువుల నడంగఁద్రొంగునట్టి; విభీషణం= విభీషణుఁ గూర్చి; ప్రత్యువాచ=బదులు చెప్పెను.

అహో దీప్తో మహా లేజా రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౯౮

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసరాజుండు; రావణః=రావణుండు; దీప్తః=వ్యలేజంబున వెలుంగుచున్నాఁడు; మహాకాంతిమంతుఁడు; మహలేజాః=మహాప్రతాపుఁడుగా నున్నాఁడు. ఆశ్చర్యము. అని, తాత్పర్యము.

ఆదిత్య ఇవ దుష్ప్రిత్యో రశ్మిభి భాతి రావణః

టీక॥ రావణః=రావణుండు; రశ్మిభిః=కాంతులచేత; ఆదిత్య ఇవ=సూర్యుండువలె; దుష్ప్రిత్యః=చూడఁగూడనివాఁడుగా; భాతి=ప్రకాశించుచున్నాఁడు.

సువ్యక్తం లక్షయేహ్యస్య రూపం లేజ సమాప్తతమ్. ౯౯

టీక॥ అస్య=ఈతనియొక్క; లేజ=డిన; రూపం=రూపమును; సువ్యక్తం=స్పష్టముగా; లక్షయేహి=చూచుచు

న్నానుగదా!

తేజస్సుగూహావృతంబగునీతనియా

పము, స్పష్టముగానగపడుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవ ఏరాణాం వపునైకవం విధం భవేత్

యాద్యశం రాక్షసేంద్రస్య వపు రేత త్ప్రకాశతే. ౨౮

టీక॥ రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసరా

జుండగు రావణునియొక్క; ఏతత్=ఈ;

వపుః=దేహము; యాద్యశం= ఎట్టిది

గా; ప్రకాశతే=ప్రకాశించుచున్నదో;

దేవదానవసేరాణాం = దేవదానవుల

నీరులయొక్కయు; వపుః= దేహము;

ఏవంవిధం=ఇట్టిది; నభవేత్=కాదు.

రాక్షసరాజుండగు నీరావణునిదే

హంబు తేజస్సు, దేవదానవులలో నెవ్వ

రికినిలేదు. అని, తాత్పర్యము.

సర్వే పర్వత సంకాశా స్సర్వే పర్వత యోధినః

సర్వే క్షిప్తాయుధ భరా యోధా శ్చాస్య మహాజనః. ౨౯

టీక॥ అస్య= ఈ రావణునియొక్క;

మహాజనః= అధికమయిన తేజస్సుగ

ల; యోధాశ్చ=భటులును; సర్వే= అం

డలును; పర్వతసంకాశాః=కొండలతో

సమానులు. సర్వే= అండలును; పర్వ

తయోధినః = కొండలశేఖరువారి

లు. సర్వే = అండలును; క్షిప్తాయుధభ

రాః= ప్రకాశించుచున్న యాయుధము

లను ధరించినవారలు.

ఈతనిభటులందఱు, మహాతేజులు;

పర్వతాకారులు; కొండలచేయుద్ధంబు

గావించువారలు; దీప్యమానంబులగు

రాయుధంబులందాచ్చియున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

భాతి రాక్షసరాజో సౌ ప్రదీప్తై భీమవిక్రమైః

ఘోరైః పరి వృతస్త్రీకైః దేహవాద్యై రివాంతకః. ౩౦

టీక॥ అసౌ=ఈ; రాక్షసరాజః =

రాక్షసులకుఁ బ్రభుఁడైన రావణుడు;

ప్రదీప్తైః=ప్రకాశించుచున్నవారలును;

భీమవిక్రమైః=భయంకర పరాక్రములు

నగురాక్షసులచేత; పరివృతః= పరిచే

ప్పింపఁబడినవాడై; త్రీకైః= క్రూర

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండవి

స ౫౯

ములును ; దేహదద్ధిః = మహాకాయ | రాక్షసరాజుండగుసీరావణుండు ,
ములునగు; భూతైః = భూతములచే | దేదీప్యమానులగు భయంకర సరాక్ష
తః; పరివృతః(అధ్యాహృతము) = చు | ములచేఁబరివేష్టితుండై, మహాకాయం
ట్టఁబడినవాండగు; అంతఃకర్షణ = యముఁ | బులగుభూతములచేఁబరివృతతుండగుయ
దువలె ; భాతి = ప్రకాశించు చు | మునికై వడఁదేజరిల్లుచున్నాఁడు.
న్నాఁడు. | అని, తాత్పర్యము.

దిష్ట్యై య మద్య పాపాత్మా మమ దృష్టిపథం గతః

టీక||దిష్ట్యై=దైవముచేత;అయం= | దినాఁడు.
ఈ;పాపాత్మా= పాపబుద్ధియగురా | దైవవశంబున, నీపాపాత్ముండు ,
వణుండు; మమ= నాయొక్క; దృష్టిప | నాయెదుటంబడెను.
థం=చూపుమాగకమును;గతః= బాం | అని, తాత్పర్యము.

అద్య క్రోధం విమోక్ష్యామి సీతాహరణసంభవమ్. ౩౧

టీక||అద్య=ఇప్పుడు ; సీతాహరణ | ఇప్పుడు, సీతాహరణమునం గలిగిన
సంభవం=సీతనపహరించుటవలనం గ | కోపంబుఁదీర్చుకొనెదను. అని, రాముం
లిగిన;క్రోధం=కోపమును; విమోక్ష్యా | ఁడు, విభీషణునితోఁజెప్పెను.
మి=విడిచెదను. | అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా తతో రామో ధను రాదాయ వీర్యవాక్
లత్క్షణానుచర స్తస్థౌ సముద్భృత్య శరోస్త్రమమ్. ౩౨

టీక||తతో=అంత; వీర్యవాక్=అధి | నుఁ=వింటిని; ఆదాయ=తీసికొని; శ
కమయినపరాక్రమముగల; రామః = | శోస్త్రమం=బాణశ్రేష్ఠమును; సముద్భృ
రాముఁడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్యా=చె | త్య=ఎత్తి; తస్థౌ=నిలిచెను.
ప్పి; లత్క్షణానుచరః=లత్క్షణుండువెం | అంత, మహాపరాక్రమకాలియగు
బడించు వాఁడుఁగాఁగలవాఁడై ; ధ | రాముండు, ఈప్రకారమునంజెప్పి, ల

వ్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము

స. ౫౯

త్వగసహితుండై, ధనుర్బాణంబులు డెను. అస, తాత్పర్యము.
ధరియించి, సన్నద్ధుండై, నిలిచియుం

తత స్స రక్షోధిపతి మహాత్మా
రక్షోంసి తాన్యాహ మహాబలాని
ద్వారేష చర్యాగృహగోపురేషు
సుసర్వతా స్తివృత నిర్విశంకాః. ౩౩

టీక|| తతః=అంత; మహాత్మా= అ మిక్కిలియునుభితులయి; తివృత=ఉండఁ
ధీకమయినపరాక్రమముగల; సః= ఆ; డు. ఇతి (అధ్యాహృతము)= అస; ఆ
రక్షోధిపతిః= రాక్షసరాజున రావ హ=చెప్పెను.
ణుడు; మహాబలాని= అధికమయిన బల అంత, మహాపరాక్రమశాలియగు
ముగల; తాః=ఆ; రక్షోంసి= రాక్షసు నారాక్షసరాజు రావణుడు, బలవంతు
లగురాక్షసులఁబూచి, “మీరలు, నిభా
ము)=మీరలు; నివిశంకాః= నిభా యముగాఁ, జతుష్పథగృహములయం
యులరై; ద్వారేష= ద్వారములయం దునుబుర ద్వారంబులయందును సుఖంబు
దు; చర్యాగృహగోపురేషు= చతుష్ప గాఁగాచియుండుడు” అని, యాజ్ఞాపిం
ధములయందలిగృహములందును బుర చెను. అస, తాత్పర్యము.
ద్వారములయందును; సునిర్వృతాః=

ఇహగతం మాం సహితం భవన్తి
ర్వనాకస శ్చిద్ర మిదం విదిత్వా
కూన్యాం పురీం దుష్ప్రసహం ప్రమథ్య
ప్రథమాయేయు స్సహసా సమేతాః. ౩౪

టీక|| వనాకసః=వానరులు; భవన్తి వాఁడునగు; మాం=నన్ను; దృష్ట్వా (అ
ద్భిః=మీతో; సహితం= కూడినవాఁడు ధ్యాహృతము)= చూచి; ఇదం= ఈ;
ను; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతం = వచ్చిన చిద్ర=రంధ్రమును; విదిత్వా = తెలి

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

సర్గ

౧౩౩

నికొని; సహసా = శీఘ్రమున; సమే
తాః = కూడినవారై; దుష్ప్రసవాం =
సహింపఁగూడనిదియు; శూన్యాం =
నైసికులచే శూన్యమునగు; పురీం = పడి
ట్టణమును; ప్రమథ్య = చైతపి; ప్రథమ
యేయః = తిరస్కరింతురు.

వానరులు, మీరలందఱు నాతోఁగూ

డవచ్చియుండుటంజూచి, పట్టణంబు
ననెవ్వరును నైసికులు లేరనుభద్రంబుఁజె
లిసికొని, యంతశీఘ్రంబున, గుంపుగూ
డి, సుఖంబుగాఁ బురంబుఁబ్రవేశిం
చి, నాశంబునొందింతురు. అనిరా
వణుండు, రాక్షసవీరులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విసజ్జయిత్వా సహితా తతస్తాత్

గతేషు రక్షస్సు యథా నియోగమ్

వ్యధారయ ద్వానరసాగరౌఘం

మహర్షుషః పూణామివాణావౌఘమ్. ౩౫

టీక॥ తతః = అంతఃసః (అధ్యాత్మ
తము) = ఆరావణుండు; సహి
తాత్ = చేయున్న; తాత్ = ఆరా
క్షసులను; విసజ్జయిత్వా (విసజ్జయి)
విడిచి; రక్షస్సు = రాక్షసులు; యథాని
యోగం = అజ్ఞాప్రకారము; గతేషు =
పోయినవారలగుచుండగా; వానరసా
గరౌఘం = వానర సైన్యమును సముద్రప్రవా
హమును; మహర్షుషః = పెద్దమత్స్య

ము; పూణాం = సింధిన; మహాణావౌ
ఘమివ = మహాసముద్రప్రవాహమును
వలె; వ్యధారయత్ = కలఁచెను.

అంత, నారావణుండు, ఆరాక్షస
వీరులంబిపి, వారలు రాజాజ్ఞచొప్పు
నఁబోయినతరువాత, మహామత్స్య
ముసముద్రజలంబులంగలండునట్లు, వా
నర సైన్యంబులంగలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

త మాపతంతం సహసా సమీత్య

దీప్తేషుచాపం యుధి రాక్షసేంద్రమ్

మహత్సముత్పాట్వ మహీధరాగ్రం

దుద్రావ రక్షోధిపతిం హరీశం. ౩౬

టీక॥ హరీశః = వానర రాజుండగుసుగ్రీవుండు; దీప్తేషుచాపం = ప్రకాశిం

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

❖ ❖

చుచున్న బాణంబును ధనుస్సునుగలవాఁ	చిరత్రోధిపతిం = రావణునిగూచిఁ
డును; సహసా = శీఘ్రమున ; యు	దుద్రావ = పరుగెత్తెను.
ధి = యుద్ధమునిమి త్తమయి; ఆపతం	వానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు, రా
తం = వచ్చుచున్నవాఁడునగు; తం = ఆ;	క్షునరాజుండగురావణుండు , వీ
రాక్షసేంద్రం = రాక్షసరాజుండగురా	బలగుధనువాఁడగుబుదాల్చివేగంబు
వణుని; సమీత్య = చూచి; మహత్ =	నివానరసేనమీడికవచ్చుటంజూచి, గా
గొప్పదగు; మహీధరాగ్రం = పవ	ప్తపవతశిఖరమునొకటిఁ బెకలించి,
తశిఖరమును; సముత్పాట్వ = పెకలిం	రావణునిమీడికడరెను. అని, తా.

త త్రైలశ్యంగం బహువృక్షసానుం
 ప్రగృహ్య చిక్షేప నిశాచరాయ
 త మాపతంతం సహసా సమీత్య
 విభేద బాణైః ప్రపసీయతుంశ్చైః ॥ ౩౭

టీక సః(అధ్యాహృతము) = ఆసు	సా=శీఘ్రమున; తపసీయతుంశ్చైః = బం
గ్రీవుండు; బహువృక్షసానుం = పెక్కు-	గారుపింజలుగల; బాణైః = బాణముల
వృక్షములుగలనైత్తముగల; తత=ఆ;	చేత; విభేద=భేదించెను.
త్రైలశ్యంగం=పర్వతశిఖరమును; ప్రగృ	ఆసుగ్రీవుడు పెక్కు-వృక్షంబులతోఁ
హ్య=గ్రహించి; నిశాచరాయ=రావ	గుడిసెటముగలయాపవతశిఖరంబు
ణునికొఱకు; చిక్షేప=వేసెను. సః(అ	నురావణునిపైనేయ, సతండదితసమీ
ధ్యాహృతము)=ఆరావణుండు ; ఆప	దికవచ్చుటంజూచి , శీఘ్రమునబంగ
తంతం=వచ్చుచున్న ; తం=ఆపర్వత	రుపింజలుగలబాణంబులచే దానిండుని
శిఖరమును; సమీత్య=చూచి ; సహ	యలుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ ప్రవృద్ధోత్తమసానువృక్షే
 శృంగే వికీర్ణే పతితే పృథివ్యామ్
 మహాహికల్పం శర మస్తకాభం
 సమాదధే రాక్షసలోకనాథః ॥ ౩౮

❖ ❖

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౯౩౦

స ౫-

టీక॥ ప్రవర్థో తమసానువృత్తే = కాంతిగలదియునగు ; శరం = బాణ
పెరిగినయు తమములయిన నెత్తము మను; సమాదధే=సంధించెను.
నందలివృక్షములుగల; తస్మిక్=ఆ; శృం మహావృక్షములతోఁగూడిన నెత్త
గే=శిఖరము; వికీర్ణే=తునకలయి ; ముగలయాపర్వశిఖరముతునియలయి
పృథివ్యాం=ధూమియందు; పతితే=ప నేలంబడినతడువాత, రాక్షసరాజుండ
డినదగుచుండఁగా ; రాక్షసలోకనా గురావణుండు , మృత్యువుంటొలినది
ధః=రాక్షసజనులకుఁబ్రభువైన రావ యుమహాసర్పంబువంటిదియునగు నొ
ణుండు; మహాహీకల్పం= మహాసపక క్కదివ్యబాణంబును, ధనస్సున , సం
ముతో సమానమయినదియు ; అన్తధిం చెను. అని, తాత్పర్యము.
కాథం = యమునియొక్క కాంతివంటి

స తం గృహీత్వా నిలతుల్యచేగం
సవిస్ఫులింగజ్వలనప్రకాశమ్
బాణం మహేంద్రాశనితుల్యచేగం
చిత్తేప సుగ్రీవవధాయ రుష్టః. ౩౯

టీక॥ సః=ఆరావణుండు; రుష్టః= య=సుగ్రీవునిచంపుటకొఱకు ; చిత్తే
కోపించినవాఁడై ; అనిలతుల్యచేగం= ప=విడిచెను.
వాయువుతోసమానమయినచేగముగల ఆరావణుండు, కుపితుండై , వా
దియు ; సవిస్ఫులింగజ్వలనప్రకాశం= యువునకుంటొలె చేగంబుగలదియు,
కణములతోఁగూడిన నిప్పుయొక్క కాం గణంబులతోఁగూడిన నిప్పువలె మండు
తివంటికాంతిగలదియు; మహేంద్రాశ నిత్తుల్యచేగం= దేవేంద్రునివజ్రాయుధం
నిత్తుల్యచేగం= దేవేంద్రునివజ్రాయుధ ముతో సమానమయిన చేగముగలది దున్నదియు దేవేంద్రుని వజ్రాయుధం
యునగు; తం=ఆ; బాణం = బాణము బువంటిదియునగు నాబాణంబును గ్ర
ను; గృహీత్వా=తీసికొని; సుగ్రీవవధా హించి, సుగ్రీవవధాధామయి ప్రయో
గించెను. అని, తాత్పర్యము.

స సాయుకో రావణబాహుముక్త

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

శ్చక్రాశనిప్రఖ్యవపు శ్చితాగ్రః
సుగ్రీవ మాహాద్య బిభేష వేగా
ద్దుహేరితా క్రౌంచ మివోగ్రశక్తిః. ౪౦

<p>టీక॥ రావణబాహుముక్తః=రా వణుబాహువుచే విడువబడినదియు; శక్రాశనిప్రఖ్యవపుః = దేవేంద్రునివ జ్రాయుధముతో సమానమయిన దేహ ముగలదియు; శితాగ్రః = తీక్ష్ణమయిన కొనగలదియునగు; సః = ఆ; సాయ కః=బాణము; వేగాత్ = వేగమువలన; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; ఆసాద్య = పొం ది; గుహేరితా = కుమారస్వామిచే బ్రయోగింపబడిన; ఉగ్రశక్తిః=భయం</p>	<p>కరమయినశక్తి; క్రౌంచమివ = క్రౌంచ పక్షతమునువలె; బిభేష = భేదించెను. ఇంద్రునివజ్రాయుధముంబోలె నతి కఠినంబునతీక్ష్ణమయిన యుగ్రముగలది యునగు బాణము, రావణబాహు ముక్తంబై వేగంబున, కుమారస్వామి ప్రయుక్తంబగుశక్తిక్రౌంచపక్షతము నుభేదించినట్లు, సుగ్రీవునిభేదించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

స. సాయకాతో = విపరీతచేతాః
కూజక్ పృథివ్యాం నిపపాత వీరః
తం ప్రేక్ష్య భూమా పతితం వినంజ్ఞం
నేదుః ప్రహృష్టా యధి యాతుధానాః. ౪౧

<p>టీక॥ సః=ఆ; వీరః = పరాక్రమ శాలియగుసుగ్రీవుడు; సాయకార్తః= బాణముచేబడింపబడినవాడై; విప రీతచేతాః = తెలివిదప్పినవనస్సుగల వాడై; కూజక్ = అఱచుచు; పృథి వ్యాం=భూమియందు; నిపపాత=ప డెను. యధి=యధమునందు; భూ మా=నేలయందు; పతితం= పడినవా</p>	<p>డును; వినంజ్ఞం = తెలివిదప్పినవాడన గు; తం=ఆసుగ్రీవుని; ప్రేక్ష్య = చూచి; యాతుధానాః=రాక్షసులు; ప్రహృ ష్టాః=మిక్కిలియునంతసించిన వారల యి; నేదుః=అఱచిరి. వీరుడగునాసుగ్రీవుడు, బాణపీడి తుండై, తెలివిదప్పి, వెలవెలంగూయు చునేలంబడెను; రాక్షసులందఱు, ఆ</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౯౮౩

స ౫౯

❧

❧

ట్లునుగ్రీవుండుయుద్ధంబున మూర్ఛితుం | నసేహనాదంబులుగావించిరి.
డైసేలంబడుటనబూచి, సంశోపంబు | అని,తాత్పర్యము.

నితో గవాక్షో గవయ స్సుదఃష్ట్ర
స్తథివఃభో జ్యోతిమ భో నభిశ్చ
తై లాక్ సముద్యమ్య వివృద్ధకాయాః
ప్రదుద్రువు స్తం ప్రతి రాక్షసేంద్రమ. ౪౨

టిక తేఱః=అంతఃగవాక్షః= గవా	తం=ఆ;రాక్షసేంద్రంప్రతి=రాక్షసరా
క్షుండును;సుదఃష్ట్రః= మంచితోజలు	జుండగురావణునిగూర్చి;ప్రదుద్రువుః=
గల;గవయః=గవయుండును;తథా=	పరుగై ప్తిరి.
అట్లు;ఋషభః=ఋషభుండును; జ్యో	అతి, గవాక్షుండును, గవయుం
తిముఖః (జ్యోతిర్ముఖః)=జ్యోతిర్ముఖ	డునుఋషభుండును జ్యోతిర్ముఖ ఖుండు
ఖుండును; నభిశ్చ= నభుండనువాండు	నునభుండును మేనులు పెంచికొని, పర్వ
ను; వివృద్ధకాయాః=వృద్ధిబొందినదే	తలబులదీసికొని యారాక్షసరాజుమీ
హములుగలవారలయి; తై లాక్= ప	చకడరిరి. అని,తాత్పర్యము.
ర్వతములను;సముద్యమ్య = ఎత్తుకొని;	

తేషాం ప్రహారాన్ స చకార మోఘాన్
రక్షోధిపా బాణకణై శ్చ తాగైః
తా న్వానరేంద్రానపి బాణజాలై
విశభేద జాంబూనదచిత్రపు. శ్లో. ౪౩

టిక సః=ఆ;రక్షోధిపః = రాక్ష	హాన్=దెబ్బలను; మోఘాన్ = వ్య
సరాజుడైనరావణుడు;శితాగైః=	భకములనుగా; చకార = చేసెను.
కఱకులయినకొనలుగల; బాణకణైః=	తాన్=ఆ;వానరేంద్రానః= వానరో
బాణముల సమూహములచేత ; తే	త్తములనుగూడ; జాంబూనదచిత్రపుం
షాం= ఆవానరులయొక్క ; ప్రహ	శ్లేః=బంగారువికారములయిన చిత్ర

❧

❧

ములగుపింజలుగల; బాణజాలైః = బా | లండునియలుగావించి, యవ్వానరోత్త
 ణసమూహములచేత; భిక్షేద - భేదిం | ములను, గాంధనపుంఖములగు బా
 చెను. | ణంబుల నొప్పించెను.

ఆరావణుండు, అవ్వానరవీరులు | అని, తాత్పర్యము.
 చేసినపవతములను, తీక్షణబాణంబు

తే వానరేంద్రా ప్రేదశారిబాణే
 ర్భిన్నాపేతుర్భువిభీమకాయాః
 తతస్తు త ద్వానరసైన్య ముగ్రం
 ప్రచ్ఛాదయామాస స బాణజాలైః. ౪౪

టిక|| భీమకాయాః = భయంకరముల | యిన; తతః = ఆ; వానరసైన్యం = వానర
 యిన దేహములుగల; తే = ఆ; వాన | సేనను; ప్రచ్ఛాదయామాస = కప్పెను.
 రేంద్రాః = వానరశ్రేష్ఠులు; త్రిదశారి | భయంకరాకారులగు నావానరో
 బాణైః = దేవశత్రువగురావణునిబాణ | త్రములు రావణునిబాణంబులచే భిన్న
 ములచేత; భిన్నాః = భేదింపబడినవా | దేహులయి, నేలంబడిరి; అంతనారా
 రలై; భువి = నేలయందు; విపేతుః = ప | వణుండు, నవ్వానరసేనసంతయుఁ దీ
 డిరి. తతస్తు = అంతను; సః = ఆరావ | త్తంబులగు బాణసమూహంబుల మొం
 ణుండు; బాణజాలైః = బాణసమూ | చెను, అని, తాత్పర్యము.
 హములచేత; ఉగ్రం = భయంకరమ

తే వధ్యమానాః పతితాః ప్రవీరా
 నానద్యమానా భయశల్బవిధాః
 శాఖామృగా రావణసాయకాతాః
 జగ్తు శ్చరణ్యం శరణం స్మరామమ్. ౪౫

టిక|| ప్రవీరాః = మిక్కిలియొంట | గాః = వానరులు; వధ్యమానాః = కొ
 రాక్రమశాలులగు; తే = ఆ; శాఖామృ | ట్టబడినవారలయి; రావణసాయకా

తాఁ = రావణునిబాణములచేఁ బీడిం రక్షకునిఁగా; జగ్గున్న = పొంధిరిగదా!
పఁబడినవారలయి; భయశల్కవిధాఁ = మహాపరాక్రమశాలిలగునవ్వానర
భయమును బాధచేఁగొట్టఁబడిన వార వీరులు , రావణునిబాణంబులచేఁ బీ
లయి; వానద్యమానాః = మిక్కిలియు డితులయి , పరమభీతులయి , యె
నఱచుచున్నవారలయి; పతితాః = ప చుచు, నేలంబడి , శరణ్యుండగు రా
డినవారలయి; శరణ్యం = శరణుపొం మునిశరణుచొచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.
డఁదగిన; రామం = రాముని; శరణ్యం =

తతో మహాత్మా స ధను ధానుష్ఠా
నాదాయ రామ స్సహసా జగామ
తం లక్ష్మణః ప్రాంజలి రభ్యుపేత్య
ఉవాచ వాక్యం పరమాథకాయౌ క్తమ్. ౪౬

టీక॥ తతో = అంత; మహాత్మా = అధిక గూడిన; వాక్యం = మాటను; ఉవాచ =
మయినపరాక్రమముగలవాఁడును; ధ చెప్పెను.
నుష్ఠా = ప్రశస్తమయిన విలుకాఁడున అంత, మహాత్ముండు మహాధనుర్ధరుం
గ; సః = ఆ; రామః = రాముండు; ధనుః = ధనుగురాముండు, ధనుస్సుదీసికొని, శీ
విల్లును; ఆదాయ = తీసికొని ; సహ ఘ్రింబున వానరరక్షణార్థకంబయి, పో
సా = శీఘ్రమున; జగామ = పోయెను. ల యెను; అప్పుడు, లక్ష్మణుండు, ఆరా
త్మణః = లక్ష్మణుండు; ప్రాంజలిః = మం మునియొద్దకుఁబోయి, బేమాడ్చు గీలిం
చి బేమాడ్చుగలవాఁడై; తం = ఆరా చి, పరమాథకాయౌ క్తంబగు నీమాటం
ముని; అభ్యుపేత్య = పొంది; పరమాథక జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
యౌ క్తం = శ్రేష్ఠమయిన యథకముతోఁ

కామ మార్గ స్సుపర్యాప్తో వఘాయాస్య దురాత్మనః
విధమిష్యా మ్యహం నీచ మనుజానీహ మాం ప్రభో. ౪౭

టీక॥ ఆర్యః = పూజ్యుండవగునీవు; దురాత్మనః = దుష్టుండగు; అస్య = ఈ

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము

స ౫౯

రావణునియొక్క; వధాయ = వధిం	భూజ్యుండవగునీకు, ఈదురాత్ము
చుటకొఱకు; కామం = మిక్కిలియు;	నివధింపనెంతమాత్రము ? అయినను,
నుపర్యాప్తః = చాలుదువు. నీచం = నీ	ఈతండు; నీతో యుద్ధంబు సేయ యో
చుండగునీతని; అహం = నేను; వధిష్ఠ్యా	గ్యుండుకాఁడు; కావున , నీతనినేను
మి = వధిం చెదను. ప్రభో = నాయకుఁ	వధిం చెదను; నాకనుజ్ఞ యొసంగుము. అ
డవగురాముఁడా! మాం = నన్ను; అను	ని, లక్ష్మణుండు, రామునితోఁ చెప్పెను.
జానీహి = అనుమతింపుము.	అని, తాత్పర్యము.

త ముటవీ స్వహతేజా రామ స్సత్యపరాక్రమః

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన	అటవీత్ = చెప్పెను.
కాంతిగలవాఁడును; సత్యపరాక్రమః =	మహాతేజుండును సత్యపరాక్రమఁ
ఎట్టికాలమునందును వ్యభిచారముకాని ప	డవగురాముండు, అలక్ష్మణుండాచి,
రాక్రమముగలవాఁడునగు ; రామః =	యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
రాముఁడు; తం = అలక్ష్మణునిగూచిక;	

గచ్ఛ యత్పరశ్చాపే భవ లక్ష్మణ సంయుగే. ౪౮

టీక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుఁడా ! గ	గుము.
చ్ఛ = పొమ్ము. సంయుగే = యుద్ధము	లక్ష్మణుఁడా! పొమ్ము ; యుద్ధంబు
నందు; యత్పరశ్చాపే = ప్రయత్న	నజాగ్రత్తతోనుండుము.
మునందానకుండవును ; భవ = అ	అని, తాత్పర్యము.

రావణో హి మహావీర్యో రణే ద్భుతపరాక్రమః

టీక॥ రావణః = రావణుండు; మహా	ద్భుతపరాక్రమోహి = ఆశ్చర్యకరమ
వీర్యః = అధికమయిన పరాక్రమముగ	యినపరాక్రమముగలవాఁడుగదా!
లవాఁడు. రణే = యుద్ధమునందు ; అ	రావణుండు మహాపరాక్రమిశాలి;

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౩

స ౫౯

యుద్ధంబుననృతనిపరాక్రమంబు, అత్యాశ్చర్యకరంబుగానుండును.

అని, తాత్పర్యము.

త్రైలోక్యనాపి సంక్రుద్ధో దుష్ప్రసహ్యో న సంశయః. ౯౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=అరావణుడు; సంక్రుద్ధః=మిక్కిలియొగ్గోపించినవాడై; త్రైలోక్యనాపి=ముల్లోకములచేతవైనను; దుష్ప్రసహ్యః=ఎదిరింపనలవిగాఁడు. సంశయః=సం

శేహము; న=లేదు. ఈతండు, కుపితుండగునేని, ముల్లోకంబులుంగూడ, నీతనియెదుటనిలువంజాలవు. అని, తాత్పర్యము.

తస్య చ్ఛిద్రాణి మాగ్నస్వ స్వచ్ఛిద్రాణి చ లక్షయ

టీక॥ తస్య=అతనియొక్క; చ్ఛిద్రాణి=రంధ్రములను; మాగ్నస్వ=వెదకుము. స్వచ్ఛిద్రాణి=నీరంధ్రములను; లక్షయ=చూచుకొనుము.

అతనిచిద్రంబులనుజూచిప్రహరింపుము; నీచిద్రంబులనుంగనుంగొనిసవరించుకొనుము. అని, తాత్పర్యము.

చక్షుషా ధనుషా యత్నా ద్రక్షత్వానం సమాహితః. ౯౫

టీక॥ సమాహితః = ఎచ్చరికగలవాడనై; చక్షుషా=కంటిచేతను; ధనుషా=వింటిచేతను; యత్నాత్=ప్రయత్నమువలన; ఆత్మానం=నిన్ను; రక్ష=రక్షించుకొనుము.

అట్లెచ్చరికతోఁబ్రయత్నంబునఁ, జక్కఁగాఁగంటఁజూచుచు, ధనుస్సుచేనిన్నరక్షించుకొనుచుయుద్ధంబుగావించుము. అని, రాముండు, లక్ష్మణునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవస్య వచ శ్శ్రుత్వా పరిష్యక్త్యా భిపూజ్యచ
అభివాద్య తతో రామం యయా సౌమిత్రి రాహవమ్. ౯౬

టీక॥ సౌమిత్రి=లక్ష్మణుండు; రాఘవస్య=రామునియొక్క; వచః=మా

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

టను; శ్రుత్వా=విని; తతః=అంతః; రా	పోయెను.
మం=గాముని; పరివృత్త్య=కవుఁగిలిం	లక్ష్యముండు, రామునిమాటనువి
చుకొనియు; అభిపూజ్యచ=పూజించి	ని, రాముఁగవుఁగిలించికొనిపూజించిన
యు; అభివాద్య=నమస్కరించి; ఆహ	మస్కరించి, యంత, యుద్ధంబునకుఁ
వం=యుద్ధమునుగూచి; యయా=	పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స రావణం వారణహస్తబాహు
 దక్షదశక దీప్తోద్యతభీమచాపమ్
 ప్రచ్ఛాదయంతం శరవృష్టిజాలై
 స్తాన్వానరాన్ భిన్నవికీర్ణదేహాన్. ౫౨

టీక॥ వారణహస్తబాహుః = వీ	బాణవహసమూహములచేత; ప్రచ్ఛా
నుంగు తొండములవంటి చేతులుగల ;	దయంతం=కప్పుచున్నవాఁడునగు; రా
సః=అలక్ష్యముండు ; దీప్తోద్యతభీమచా	వణం=రావణుని; దక్షక=చూచెను.
పం=ప్రకాశించుచున్నదియు నెత్తఁబడి	ఏనుంగుతొండములవంటిబాహువు
నదియునగుభయంకరమయినధనుస్సుగ	లుగలయాలక్ష్యముండు, దేదీప్యమానం
లవాఁడును; భిన్నవికీర్ణదేహాన్=భేదిం	బగుభయంకరధనుస్సుఁబట్టుకొని, భి
పఁబడినవియు వెదచల్లఁబడి నవియున	న్నులయినేలంబడియుండు వానరులపై
గుదేహములుగల; తాన్=ఆ ; వాన	బాణవహంబులు గురిపించుచున్న రా
రాన్=వానరులను; శరవృష్టిజాలైః=	వణంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

త మాలోక్య మహాశేఖా హనుమా న్నారకాత్మజః
 నివార్య శరణాలాని ప్రదుద్రావ స. రావణమ్. ౫౩

టీక॥ మహాశేఖః=అధికమయిన ప	త్త్యముని; ఆలోక్య=చూచి ; శరణాలా
రాక్రమముగల; మారుతాత్మజః=వా	ని=బాణసమూహములను; నివార్య=ఆ
యుదేవునికొడుకైన; సః=ఆ ; హను	క్షించి; రావణం= రావణునిగూచి;
మాన్=హనుమంతుండు; తం=ఆల	ప్రదుద్రావ=పరుగలెను.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౯౯

స ౫౯

మహా తేజుండును వాయుదేవునికు
మారుండునగుహనుమంతుండు, లక్ష్మ
ణుండుయుద్ధంబునకు వచ్చుటజూచి,
భృత్యుండుతానుండఁగా నాయనకేలక

ప్రముఖబాణసమూహములనుసరికు నే
యక, రావణునిపైకడరెను.
అని, తాత్పర్యము.

రథం తస్య సమాసాద్య భుజ ముద్యమ్య దక్షిణమ్
త్రాసయన్ రావణం ధీమాన్ హనుమాన్ వాక్యమబ్రవీత్. ౫౮

టీక|| ధీమాన్ = అధికమయినబుద్ధి
గల; హనుమాన్ = హనుమంతుండు ;
తస్య = ఆరావణునియొక్క; రథం = ర
థమును; సమాసాద్య = పొంది ; దక్షి
ణం = కుడిదగు; భుజం = చేతిని; ఉద్య
మ్య = ఎత్తి; రావణం = రావణుని; త్రా

సయన్ = భయపఱచుచు ; వాక్యం =
మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
బుద్ధిమంతుండగుహనుమంతుండు,
రావణునిరథంబుఁజేరి, కుడిభుజులచే త్రి
రావణునిభయపఱచుచు, నిట్లనిచెప్పెను
అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవ గంధర్వా యత్యాశ్చ సహరాక్షసైః
అవశ్యంతు త్వయా భగ్నా వానరేభ్యస్తు తేభయమ్. ౫౯

టీక|| త్వయా = నీచేత ; దేవదాన
వగంధర్వాః = దేవతలనుదానపులు
నుగంధర్వులును; రాక్షసైస్సహ = రా
క్షసులతోఁగూడ; యత్యాశ్చ = యత్తు
లును; అవశ్యంతు = తప్పకయె ; భ
గ్నాః = జయింపఁబడిరి. తే = నీకు; వాన
రేభ్యస్తు = వానరులవలనమాత్రము; భ

యం = భయము.
నీవు, దేవతలనుదానపులనుగంధ
ర్వులనుయత్తులనురాక్షసులను జయిం
చియున్నావువా స్రవము; నీకువానరు
లవలనమాత్రముభయముగలదు.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవమే దక్షిణో బాహుః పంచకౌఞ్చ సముద్యతః
విధువ్యతి తేదేహ ద్భూతాత్తానం చిరోపితమ. ౬౦

❧

❧

టీక॥ పంచకౌఖిః = అయిదుచేళ్లు గలదియు; సముద్యతః = ఎత్తబడినది యునగు; వీషః = ఈ; మే = నాయొక్క; దక్షిణః = కుడిదైన; బాహుః = చేయి; తే = నీయొక్క; దేహాత్ = దేహమున నుండి; చిరోష్ఠితః = బహుకాలముగా నున్న; ధూతాత్మానం = ప్రాణిరూపుడయిన యాత్మను; విధమివ్యతి = వె

లువరింపఁగలదు. అయిదుచేళ్లుగలదియు సముద్యతం బునయిన యీ నాదక్షిణబాహుభు, ఇప్పుడు, నిన్నువధించి దేహంబున బహుకాలంబుగా నున్న జీవుని, వెలువరింపఁగలదు. అని, హనుమంతుండు, రావణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యం రావణో భీమవిక్రమః
సంరక్తనయనః క్రోధా దిదం వచన మబ్రవీత్. ౫౭

టీక॥ భీమవిక్రమః = భయంకరమయి నపరాక్రమముగల; రావణః = రావణుండు; హనుమతః = హనుమంతునియొక్క; వాక్యం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; క్రోధాత్ = కోపమువలన; సంరక్తనయనః = ఎఱ్ఱనైన కన్నులుగలవాడై; ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

భయంకర పరాక్రముడగు రావణుండు, హనుమంతుని మాటను విని, కోపంబునఁగన్నుల నెఱ్ఱడనంబుగదుర, హనుమంతుంజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

క్షీప్రం ప్రహర నిశ్శృంకం స్థిరాం కీర్తిమ వాత్సుహీ
తతస్త్యాం జ్ఞాతవిక్రాంతం నాశయిష్యామి వానర. ౫౮

టీక॥ వానర = హనుమంతుడా! క్షీప్రం = శీఘ్రముగా; నిశ్శృంకం = నిభకయుముగా; ప్రహరః = కొట్టుము; స్థిరాం = నాశములేని; కీర్తికం = కీర్తిని; అవాత్సుహీ = పొందుము. తతః = అంత; జ్ఞాతవిక్రాంతం = జ్ఞాతంబుగాఁబ్రవరింపుము; ఒకకోరికి

క్రాంతం = తెలియఁబడిన పరాక్రమముగల; త్యాం = నిన్ను; నాశయిష్యామి = నశింపఁజేసెదను. హనుమంతుడా! శీఘ్రంబున నిభకయుంబుగాఁబ్రవరింపుము; ఒకకోరికి

❧

❧

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౯౯౦

స ౫౯

రావణుని యుద్ధంబునం గొట్టెనని స్థిరఁ జెప్పెను. అని, రావణుడు హనుమంతుని మయినకీర్తిఁబొందుము; అంత, నేను, తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము. నీపరాక్రమంబుఁదెలిసి, నిన్ను వధించివు

రావణస్య వచ శ్చృత్వా వాయుసూను ర్వచో బ్రవీత్

టీక॥ వాయుసూనుఁ = వాయుఁడ ను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. పునికుమారుఁడైన హనుమంతుఁడు ; వాయుఁడే పునికుమారుఁడగు హను రావణస్య = రావణుని యొక్క; వచః = మంతుండు, రావణుని మాటను విని, యి మాటను; శ్చృత్వా = విని; వచః = మాట ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృతంహి మయా పూర్వ మక్షం స్మర సుతం తవ. ౫౯

టీక॥ పూర్వం = మున్ను; మయా = మున్నునా చే దెబ్బ దిసిచచ్చిన నీకొ నాచేత; ప్రహృతంహి = కొట్టఁబడిన దుకునత్తునిందలంచుకొనుము. అని, హ వాఁడే యయిన; తవ = నీయొక్క; అ నుమంతుండు, రావణుని తోఁజెప్పెను. తుం = అత్తుఁడను; సుతం = కొడుకును; అని, తాత్పర్యము. స్మర = తలంపుము.

ఏవ మక్తో మహాతేజా రావణో రాక్షసేశ్వరః

ఆజఘానా నిలసుతం తలే నోరసి వీర్యవాక్. ౬౦

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన మంతుని; తలేన = అఱచేత; ఉరసి = తొ కాంతిగలవాఁడును; వీర్యవాక్ = అ మ్మునందు; ఆజఘాన = కొట్టెను. ధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడున మహాతేజుండు మహాపరాక్రమశాలి గు; రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసరాజుఁడ యునగు రాక్షసరాజు రావణుండు, హ గురావణుండు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = నుమంతుని మాటను విని తొమ్ముననఱచే చెప్పఁబడినవాఁడై; అనిలసుతం = హను తంజఱచెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యనహితము.

స ౫౯

స. తలాభి హతస్తేన చచాలచ ముహుర్ముహుః

టీక॥ సః=ఆహనుమంతుఁడు ; తే వలించెను.

స=ఆ రావణునిచేత ; తలాభిహతః= హనుమంతుఁడు, రావణునియొకచే
అటచేతఁగొట్టఁబడినవాఁడై ; ముహు తిదెట్టుకుమిక్కిలియుఁజలనంబునొందె
ముహుః=పలుమాఱు ; చచాలచ= ను. అని, తాత్పర్యము.

స్థిత్యా మహూర్తం తేజస్వీ ఘైర్యం కృత్వా మహామతిః. ౬౦
ఆజఘానాభి సంక్రద్ధ స్తలేనై వా మరద్విషమ్

టీక॥ తేజస్వీ = అధికమయినప వశత్రువై నరావణుని ; ఆజఘాన =
రాక్రమముగలవాఁడును ; మహామతిః= కొట్టెను.
అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడునగు హను మహాపరాక్రమశాలియుబుద్ధిమంతుం
మంతుఁడు; మహూర్తం= కొంచెము డునగుహనుమంతుండు, కొంచెముసే
సేపు; స్థిత్యా=ఉండి; ఘైర్యం=నిశ్చల వుండి ఘైర్యంబుడెచ్చుకొని, పరమక్ర
తను; కృత్వా=చేసి; అభినంక్రద్ధః = ధ్ధుండై, యారావణునినటచేతంబుహ
మిక్కిలియుఁగోపించినవాఁడై; తలేనై రించెను. అని, తాత్పర్యము.
వ=అటచేతచేతనె; అమరద్విషం= దే

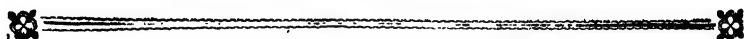
తత స్తలే నాభిహతో వానరేణ మహాత్మనా. ౬౧

దశగ్రీవ స్సమాధూతో యథా ధూమి చలేచలః

టీక॥ తతః=అంత; దశగ్రీవః=రా వశమువలె; సమాధూతః = చలిం
వణుఁడు; మహాత్మనా= అధికమయిన చినాఁడు.
బలముగల ; వానరేణ=హనుమంతుని అంత, రావణుండు, మహాబలుం
చేత; తలేన = అటచేతచేత; అభిహ దగుహనుమంతుని యొకచేతిదెట్టుకు ,
తః=కొట్టఁబడినవాఁడై; ధూమితలే= ధూకంపమునఁ బవతముచలిండు న
ధూతలమునందు; అచలోయథా=ప ట్లు, మిక్కిలియుఁజలించెను. అని, తా.

౧౪౪ ప్రతిపదాంతర్జాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

టీక॥ మారుతిః = వాయువుకొడు	స్తు = అనుగాక.
కై నహనుమంతుడు; వాక్యం = మాట	అంత, హనుమంతుండిట్లనిచెప్పె
ను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. మమ = నాయు	ను; నాపరాక్రమమేలకదహింపఁబడు
కక; వీర్యేణ (వీర్యం) = పరాక్రమము	గాక. అని, తాత్పర్యము.
నుగూచికాధిక్ = దహింపఁబడుట; అ	

ధిగస్తు మమ వీర్యేణ య త్ర వ్యంజీవసి రావణ

టీక॥ రావణః = రావణుడా ! య	గుఁగాక,
త్ = ఎందువలన, త్వం = నీవు; జీవసి =	రావణుడా ! నాచేఁగొట్టఁబడిన
బ్రతికియున్నావో; తత్ (అధ్యాత్మత	వాఁడవయ్యునీవుచావక బ్రతికియున్నా
ము) = అందువలన; మమ = నాయొక్క;	వే; అట్టి నాపరాక్రమముదహింపఁబడు
వీర్యేణ (వీర్యం) = పరాక్రమమునుగూ	గాక. అని, తాత్పర్యము.
చికాధిక్ = దహింపఁబడుట; అస్తు = అ	

సకృత్తు ప్రహరే దానీం దుర్భుధ్ధే కిం వికత్థసే. ౬౬

టీక॥ దుర్భుధ్ధే = దుష్టబుద్ధివగురా	దురాత్ముండవగురావణుడా! ఇం
వణుడా! ఇదానీం = ఇప్పుడు; సకృత్తు =	కను ఒకమాటుమాత్రము ప్రహరింపు
ఒకమాటుమాత్రము; ప్రహర = కొ	ము; ఊరకనిన్నునీవేపొగడుకొనెదవేల?
ట్టుము. కిం = ఎందుకు; వికత్థసే = పొగ	అని, తాత్పర్యము.
డుకొనుచున్నావు?	

తతస్త్వాం మామికా ముష్టి ర్మయివ్యతి యమక్షయమ్

టీక॥ తతః = అంత; త్వాం = నిన్ను;	అంత, నేనొకపిడికిటిపోటుతో ని
మామికా = నాదైన; ముష్టిః = పిడికిలి;	న్నయెవపురికింబంపెదను. అని, హను
యమక్షయం = మునునియింటిని; నయి	మంతుండు, రావణునిలోఁజెప్పెను.
వ్యతి (నేవ్యతి) = పొందింపఁగలదు.	అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

స ౫౯

తతోమారుతి వాక్యేన క్రోధస్తస్య తథాజ్వలత్. ౬౩

టీక॥ తతః=అంత; మారుతివాక్యే అంత, హనుమంతునిమాటకు, రావ
న=హనుమంతునిమాటచేత; తస్య= ణునకుమహాకోపంబువచ్చినది.
ఆరావణునియొక్క; క్రోధః = కోప అని, తాత్పర్యము.
ము; తథా=అట్లు; అజ్వలత్=మండెను.

సంరక్తనయనో యత్నాన్తుష్టి ముద్యమ్య దక్షిణామ్
పాతయామాస వేగేన వానరౌరసి వీర్యవాక్. ౬౪

టీక॥ వీర్యవాక్= అధికమయినప నెను.
రాక్రమముగలరావణుడు; సంరక్తన మహాపరాక్రమ శాలియగు రావ
యనః=మిక్కిలియునెఱ్ఱచి కన్నులుగల ణుండు, కోపంబునంగన్నుల నెఱ్ఱచినం
వాడై; యత్నాత్= ప్రయత్నమువల బుదోప, దక్షిణహస్తంబున దృఢంబు
న; దక్షిణాం=కుడిదైన; ముష్టిం = పిడి గాఁబడికిలియలవరించి, వేగంబున, హ
కిలిసి; ఉద్యమ్య=ఎత్తి; వేగేన = వేగము నుమంతునివత్సస్థలంబునంబొడిచెను.
చేత; వానరౌరసి= హనుమంతునివత్స అని, తాత్పర్యము.
స్థలమునందు; పాతయామాస = వే

హనుమాక్ వత్ససి పూర్ణే సంవచాల హతః పునః

టీక॥ హనుమాక్= హనుమంతుడు; హనుమంతుండు, అట్లువికాలంబగువ
డు; పూర్ణే=వికాలమయిన; వత్ససి= త్సస్థలంబునంగొట్టబడినవాడై, మ
తొమ్మనందు; హతః = కొట్టబడిన ణులఁజలనంబునొందెను.
వాడై; పునః=మఱి; సంవచాల = అని, తాత్పర్యము.
మిక్కిలియుఁజలించెను.

విహ్వలంతు తదా దృష్ట్వా హనుమంతం మహాబలమ్. ౬౫
రథే నాతిరథ శ్శృఙ్గం నీలంప్రతి సమభ్యగత్

టీక॥ అతిరథః = పెక్కు-రథికుల
 తోఁబోరునట్టిరావణుండు; తదా= ఆ
 పుడు; మహాబలం= అధికమయినబల
 ముగల; హనుమంతం=హనుమంతుని;
 విహ్వలంతు= అవయవములస్వాధీనత
 దప్పినవానిగా; దృష్ట్యాతు=చూచినం
 తనె;రథేన=రథముచేత; శీఘ్రం= శీ

ఘ్రముగా; నీలంప్రతి= నీలునగుచిహ్న;
 సమభ్యగాత=పోయెను.
 అతిరథుండగురావణుండు, మహా
 బలశాలియునుహనుమంతుండు సో
 బుటంజూచి, యాతండుతెప్పిటినిన
 గట్టమని శీఘ్రంబుననీలునమీడికఁ బో
 యెను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానా మధిపతి దశశగ్రీవః ప్రతాపవాక్. ౭౦

పన్నగ ప్రతిమై భీకమైః పరమర్మాతిభేదిభిః

శరై ర్దాదీపయామాస నీలం హరి చమూపతిమ్. ౭౧

టీక॥ ప్రతాపవాక్= అధికమయిన
 పౌత్రాపము గలవాఁడును; రాక్షసా
 నాం=రాక్షసులకు; అధిపతిః=ప్రభు
 వునకు;దశశగ్రీవః=రావణుండు; పన్నగ
 ప్రతిమైః=సర్పములతోఁ బోల్చి-గలవి
 యు;భీకమైః=భయంకరములును; పరమ
 మార్తాతిభేదిభిః=శత్రువులజీవస్థానంబు
 లభేదించునవియునగు; శరైః= బాణ
 ములచేత;హరిచమూపతిం= వానరసే

నానాయకుండగు;నీలం=నీలుని; ఆదీప
 యామాస=వెలిగించెను.

మహాపరాక్రమశాలియుగు రాక్షసే
 శ్వరుండు రావణుండు, పన్నగతుల్యంబు
 లును భయంకరంబులునుశత్రువుల మ
 మ్మాస్థానంబులభేదించునవియునగు బా
 ణంబులు, వానరసేనానాయకుండగు
 నీలునిపైఁ,బఱపెను.అని, తాత్పర్యము.

స శరౌఘ సమాయస్తో నీలిః కపి చమూపతిః

కరే జ్ఞేకేన శైలాగ్రం రక్షోధి పతయే నృజయత్. ౭౨

టీక॥ కపిచమూపతిః=వానరసేనా
 నాయకుండగు;సః=ఆ;నీలిః= నీలుండు;
 శరౌఘసమాయస్తః = బాణసమూ

హములచేచేడింపఁబడినవాడై; ఏకే
 న=ఒక్క-పైను;కరేణ=చేతచేత;శైలా
 గ్రం=పర్వతశిఖరమును; రక్షోధిపత

యే=రాక్షసరాజుకొలుకు; అస్పృశత్ = విడిచెను.

వానరసేనానాయకుండగునీలుండ
అట్లుదాణసమూహంబులచే బీకీతుం

డై, ఒక్కచేత, నొకపవళిశిఖరంబు
గొని, రాక్షసరాజుపై నేసెను.
అని, తాత్పర్యము.

హనుమానపి తేజస్వీ సమాశ్వస్తో మహామనాః
విప్రేక్షమాణో యుద్ధేల్ల స్రురోష మిదమబ్రవీత్. ౭౩
నీలేన సహ సంయుక్తం రావణం రాక్షసేశ్వరమ్

టీక॥ తేజస్వీ=అధికమయినపరా
క్రమముగలవాఁడును; మహామనాః=పూ
జ్యమయినమనస్సుగలవాఁడునగు ; హ
నుమానపి=హనుమంతుండును; సమా
శ్వస్తః = ఊహిడిలినవాఁడై ; యుద్ధే
ల్ల=యుద్ధంబుఁగోరువాఁడై; విప్రేక్ష
మాణః=చూచుచున్నవాఁడై ; నీలేన
సహ నీలునితోఁగూడ; సంయుక్తం=
కూడిన; రాక్షసేశ్వరం = రాక్షసనా
థుఁడయిన; రావణం = రావణునిగూ

చి; స్రురోషం= కోపముతోఁగూడున
ట్లుగా; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్ =
చెప్పెను.

మహాపరాక్రవ గలియు మహా
త్తుండునగు హనుమంతుండంతఁడెప్పి
టిలి, యుద్ధకాంక్షచే నలుప్రక్కలం
జూచి, నీలునితోయుద్ధంబుఁగావించు
చున్న రావణుంగని, తప్పించుకొని పో
యినాడనుకోపంబున, నతనితోఁట్లుచి
చెప్పెను, అని, తాత్పర్యము.

అన్యేన యుద్ధమానన్య నయుక్త మభిధావనమ్. ౭౪

టీక॥ అన్యేన=ఇతరునితో; యుద్ధ
మానన్య=యుద్ధముసేయుచున్నవాని
యొక్క; అభిధావనం=తలుముట ; న
యుక్తం=సరిగాదు.

మఱియొకనితోడయుద్ధము సేయు

చున్నవానిం దటుముకొనిపోవుటయుక్త
ముకాదు; కావునసన్నువిడిచినాను. అని,
హనుమంతుండు, రావణునితోఁజెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

రావణోపి మహాతేజా ప్రభృంగం సప్తభిశ్శరైః

అజఘాన సుతీత్యైగై సద్వికీర్ణం పపాతమా. ౭౫

॥ మహాతేజాః = అధికమయిన	తునకలై ; పపాత = పడెను. ("ప" అ
టీక చుముగల; ట్టాన్తోపి = రావ	సునది వాదపూరణార్థము).
టీక తత్ = ఆ; కొనసు ;	మహాతేజాండుగు రావణుండును, ఆ
జాగ్రే = అనియు	పవతశిఖరంబును, ఏడుతీక్షణబాణంబు
తండున్న; పావకాశ్చ జం = నీ	లచేఖండింప, నదితునియలయినేలంబు
లోక్య = చూచి; క్రోధాత్ = క్రోధిం	డెను. అని, తాత్పర్యము.
లన; జక్వాల = మండెను. తత్ =	
నీలః = నీలుడు; ననాదచ = అట	

ధ్వజాగ్రే ధనుషశ్చ)ంగం దృష్ట్వా హరి చమూపతిః

త్వణోప హనుస్త్వల క్రోధేన పరవీరహః. ౭౬

టీక ॥ పరవీర	సవీరులవధిం	వలె; జక్వాల = మండెను.
చునట్టి; హరిచమూ	తః = వానర సే	శత్రువీరులవధించునట్టివానర సేనా
నానాయకుడైననీలుడు; వికీర్ణం =		నాయకుడునీలుడు , తానుబ్రయో
తునియలయిన; తత్ = ఆ; గిరే = ప		గించినపర్వతశిఖరంబు దునియలగుటం
వతముయొక్క; శృంగం = శిఖరము		జూచి, కోపంబున, బ్రలయకాలాగ్నికై
ను; దృష్ట్వా = చూచి; క్రోధేన = కోప		వడిమండిపడెను. అని, తాత్పర్యము.
ముచేత; కాలాగ్నిరివ = ప్రళయాగ్ని		

సోశ్వకర్ణాః ధవాక్ సాలాంశ్చ తాంశ్చాపి సుశ్రుప్సితాః

అన్యాంశ్చ వివిధాక్ వృతాక్ నీలశ్చిక్షేప సంయుగై ౭౭

టీక ॥ సః = ఆ; నీలః = నీలుడు; సం	తాః = బక్క-గాఁబూచిన ; చూ
యగే = యుద్ధమునందు; అశ్వకర్ణాః =	తాంశ్చాపి = మామిడి చెట్లను ;
నాయుద్ధిచెట్లను; ధవాక్ = బండచెట్ల	అన్యాః = ఇతరములయిన; వివిధాః =
శరణునాః = మద్దిచెట్లను; సుశ్రుప్సితాః	నానావిధములయిన; వృతాంశ్చ = చె

మత్తయీ మానుణము* యుద్ధికాండము. ౧౧.

స ౫౯

ట్లను; చిత్తే పువేసెను. సు. ౫౧ = పంబులందాత్మకాశ్చర్యమునొంది, ది
అనీలుండపుడు యుద్ధంబున, శ్చర్యమగుచున్నయాత్రుంబు గ్రహించె
మద్ది చెట్లను చండ చెట్లను; చక్కగా ను. అ. శ్చర్యము.
బూచినమామిడిచెట్లను, మఱియొక

అత్యంత స్థలంగమా:

స తా. పృథ్వి. సమాసాద్య ప్రవణ మాహవే. ౮౩

అభ్యవహక. త్సుఖారేణ శరవపే; హృష్టాః = సంతోషించినవా

రుక్రుశుః = అటచిరి.

టిక|| సః = ఆ; రావణః = రావణు
డు; తా. = ఆ; పృథ్వి. = పృథ్విము
లను; సమాసాద్య = పొంది; ప్రతిచిచ్ఛే
ద = నలుకెను. సుఖారేణ = మిక్కిలి
యుభయంకరమయిన; శరవపే =
బాణములవానచేత; పావకిం = అగ్ని
హూత్రునికొడుకై నసిలునిగూచి; అ
భ్యవహక నావానరులందఱు, రా. మాగిం
కంబునసిలులగుచేసి, సంతోషించి, నీ
లునిమీద చంబులుగా భయంకరంబ
గుబా. వ. పించెను.
అని, తాత్పర్యము.

అభివృష్ట శ్చరాశ్మన మేశ్మనేవ మహాచలః

ప్రాస్వంకృత్వా తదా రూపం ధ్వజాగ్రే నిపపాతహ. ౧౪

టిక|| సః/అధ్యాహృతము) = అనీ
లుండు; మేశ్మనే = మేఘములచేత; మ
హాచలః = మహాపర్వతమువలె; శరా
శ్మన = బాణసమూహముచేత; అభి
వృష్టః = కురిపింపబడినవాడై; తదా =
అప్పుడు; రూపం = ఆకారమును; హృ
స్వం = చిన్నదిగా; కృత్వా = చేసికొని; ధ్వ
జాగ్రే = టెక్కెముయొక్క కొనను; నిప
పాత = వ్రాలెను ("ప" అనునది పాద
పూరణార్థము).
అనీలుండు, అట్లు మేఘంబుచేమహా
పర్వతంబుకరణి, రావణునిబాణవ
హంబుననభివృష్టంబై, తనయాకార
మునుహృస్వమును గావించికొని, రావ
ణునిధ్వజాగ్రంబుమీదికి వ్రాలెను.
అని, తాత్పర్యము.

పరివచాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహి

స ౫౯

అజహూన సుప్రీత్యై నైవీకీణకా

॥ మహా తేజాః = అధికమయిన స్థితి ననాదచ. ౮౦

టిక్క ముగళం; రావణోపి = రా

జాగ్రే = తేజః = అధికమయిన స్థితి ననాదచ. ౮౦
తం = తిన్న; చావకాత్తజం = అపస్థి
లోక్య = చూచి; త్రోధాత్ = అని; ఆ
లన; జక్వాల్ = మండెను. తప్రమవ
సీలః = నీలుడు; ననాదచ = అంత;

రావణుండట్లు నీలుండు తనధ్వజా
గ్రంబుమండకిత్రాలుటంబూచి , ౪౮
క్రద్ధం దైమండిపడెను; నీలుండుధ్వజా
గ్రంబుననుండి, సేంహనాదంబుగా విందె.

ధ్వజాగ్రే ధనుషః

త్వణోత హనుగే కిరీటాగ్రేవ తంహరిమ్

అవరవీ త; లక్ష్మణాంశ్చ దృష్ట్వా రామశ్చ విస్మితాః. ౮౧

టిక్క అథ = అంత; లక్ష్మణం = లక్ష్మ
ణుండును; హనుమాంశ్చ = హనుమం
తుండును; రామశ్చ = రాముండును; ధ్వ
జాగ్రే = అంతఃకూలమునను; ధనుషః =
వింటియొక్క; అగ్రేవ = కొనను; కిరీ
టాగ్రేవ = కిరీటముకొనను; తం = ఆ;
హరిం = నీలుని; దృష్ట్వా = చూచి ; విస్మి
తాః = ఆశ్చర్యపడిరి.

అంత, రావణునికి బాణంబువిడువ
గుటి నీలువకుండునట్లు ధ్వజాగ్రంబున
ను, ధనుర్గ్రంబునను , కిరీటాగ్రంబు
నను సేచరించుచున్న నీలుంబూచి ,
లక్ష్మణుండును హనుమంతుండును రా
ముండును ఆశ్చర్యమొందిరి.
అన, తాత్పర్యము.

రావణోపి మహా తేజాః కపిలాఘవవిస్మితః

అశ్రు మాహారయామాస దీప్తమాగ్నీయ మద్భుతమ్. ౮౨

టిక్క మహా తేజాః = అధికమయిన తే
జస్సుగల; రావణోపి = రావణుండును; క
పిలాఘవవిస్మితః = నీలునిలాఘవమున

కాశ్చర్యమునొందినవాడై; దీప్తం =
ప్రకాశించుచున్నదియు; అద్భుతం = ఆ
శ్చర్యకరంబునగు; అగ్నీయం = అగ్ని

శ్రీ మత్తామాయానామః యుద్ధకాండము. ౧౦౦

స ౫౯

దేవతాకమయిన; అస్త్రం సృజసి | పంబులందాభ్యుకాశ్చర్యమునొంది, ది
ను; ఆహారయామానః గ్రహించు | శ్చర్యమగుచగ్నయాస్త్రంబు గ్రహించె
మహాతేజుండగురావణుండును, నీ సు. అ. శ్చర్యము.

తతస్తే చుక్రశు హృష్టా లబ్ధలతాః స్లవంగమాః
నీలలాఘవసంభ్రాంతం దృష్ట్వా రావణ మాహవే. ౮౩

టీక|| తతః = తతః; స్లవంగ = స్లవంగ; హృష్టాః = సంతోషించినవా
మాః = వా; చుక్రశు = చుక్రశు; లబ్ధ = లబ్ధ; లయః = అలలయిరి. ఆ
నందు; నీలలాఘవః = నీలలాఘవ; సంభ్రాంతం = సంభ్రాంతం; రావణ
లాఘవము = లాఘవము; తినినాందిన; రావణ
ణం = రావణ; దృష్ట్వా = చూచి; లతా
లతాః = పొందబడినవి; యమ
వానరాశాండ నాదేన సంరభా రావణ ప్రదా
సంభ్రామావిష్టహృదయో నశించి త్ప త్యవద్యత. ౮౪

టీక|| తదా = అప్పుడు ; సంరభాః = ద్యతః పొందడయ్యె.
సంరంభముగలవాడును ; సంభ్రామా అప్పుడు, నీలనిలాఘవంబుచే సం
విష్టహృదయః = తొట్టుపాటుచేబొం భ్రాంతుండై యాగ్నేయాస్త్రసంధాన
దబడినమనస్సుగలవాడునగు ; రావణ సంరంభంబుననున్నరావణుండు, వా
ణః = రావణుండు; వానరాశాం = వా నరులుచేయుకొలాహలంబుచే, గాం
నరులయొక్క; నాదేనచ = అలలుచేత తనేపేమియున్నోహకుండెను.
ను; కించితః = కొంచెమేని ; సప్రత్యప అని, తాత్పర్యము.

అగ్నేయేనాథ సంయుక్తం గృహీత్వా రావణ శ్వరమ్
ధ్వజశీషక స్థితం నీల ముదైక్షత నిశాచరః. ౮౫

టీక|| అథ = అంత; నిశాచరః = రాక్షసుడైన; రావణః = రావణుండు ; అ

అజఘాన సుతీక్ష్ణాఁ (ప్రదిక్కిఁగాఁ గనుఁజూచి, రావణుండు, అగ్నేయా-
 శ్రుమతోనభిమంత్రింపఁబడిన శరంబుఁ
 ॥ మహాతేజాః = అధికమయియ్యనండు వీని, భృశాగ్రంబుననున్ననీలుం గాంచె
 యముగల; రావణోపి = చూచును. అని, తాత్పర్యము.
 టీకాఁ = తేజః = అగ్ని; రావణం = పరిపన్న
 జాగ్రత్ = తేజః = అగ్ని; రావణం = పరిపన్న
 తం = ఉన్న; చావకాశ్చ జం = బుని; అ
 లోక్య = చూచి; క్రోధాత్ = కోపము. తేజాః = వీత్ = చెప్పెను.
 లన; జజ్వాల = మండెను. తేజః = అగ్నిగలవాఁడు అంత, మహాపరాక్రమకారియగు
 నీలః = నీలుండు; ననాదచ = అచేననాధుండు రాక్షసరాజురావణుండు, నీలునలో
 నగు; రావణుండు; అబ్ర నిట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కపే లాఘవయుక్తోసి మాయయా పరయానయా. ౮౬

టీక॥ కపే = నీలుండా! అనయా = అగుచున్నావు.
 ఈ; పరయా = అధికమయిన; మాయ నీలుండా! నీవు, చాలమాయలునే
 యా = మాయచేత; లాఘవయుక్తః = చిహ్నవాండవు; మహాలాఘవముగలిగి
 లాఘవముతోఁగూడినవాండవు; అసి = యున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

జీవితం ఖలు రక్షస్వ యది శక్తోషి వానర

టీక॥ వానర = నీలుండా! శక్తోషి నీలుండా! ఇప్పుడు, నీకు శక్తిగలదే
 యది = శక్తుండవగుదువేని; జీవితం ఖ నిన్విపాణమురక్షించుకొనుము.
 లు = ప్రాణమునుమాత్రము; రక్షస్వ = అని, తాత్పర్యము.
 కాపాడుకొనుము.

తాని తాన్యాత్మరూపాణి సృజసి త్వ మనేకశః. ౮౭

టీక॥ త్వం = నీవు; అనేకశః = అనేకముగా; తానితాని = ఆయా; ఆత్మ

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధస్థకాండము. ౧౦౦౧

స ౫౯

రూపాణి=అకారములను ; సృజని= సృజించుచున్నావు.

నీవు, నానావిధములగునయ్యెరూ

పంబులందాత్మకాత్మర్యము + 'ంది, ది శ్చర్యమగుచున్నయీప్ర్రంబుగ్రహించె శ్చర్యము.

తథాపి త్వం మయా యుక్త సోఽః ప్లవంగమాః

జీవితం పరిరక్షంతం ? కా ద్భగవత మాహవే. ౮౩

టిః॥ తథాపి=అట్లయినను ; మ యా=నాచేతః;యుక్తః = ప్రయోగిం పఠదినః;అప్రప్రయోజితః = అప్ర మతోఽగూర్వఃబదినః;శరః= బాణము; జీవితం=ప్రాణమును ; పరిరక్షంతం= కాపాడుకొనుచున్న;త్వాం = నన్ను; జీవితాత్=ప్రాణముననుండి ; భ్రంశ యివ్యతి=త్రోయఁగలదు.

అ. హృష్టః=సంతోషించినవా యి మా శ్రుతుః=అబచిరి. ఎగ్గా దాల్చుచున్ననరులందఱు, రా ముగిం చుదివ్యాప్తయిల్లాఘవంచేసి, స న్నుమృతుంజేయఁచునో అని , రా వణుండునీలునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా మహాబాహూ రావణో రాక్షసేశ్వరః

సంధాయ బాణ మస్త్రేణ చమూపతి మతాడయత్. ౮౪

టిక॥ మహాబాహుః=పెద్దచేతులు గలవాఁడును;రాక్షసేశ్వరః= రాక్షస నాథుఁడునగు;రావణః = రావణుం డు;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్త్యా= చెప్పి ; బా ణం=బాణమును;అస్త్రేణ= అగ్నేయా శ్రుముతోః;సంధాయ= కూచి; చ మూపతి = సేనానాయకుండగునీలు

ని;అతాడయత్=కొట్టెను. మహాబాహుండగు రాక్షసేశ్వరుం డగురావణుండు , ఈప్రకారమునం జెప్పి, యాగ్నేయాప్ర్రంబుచే బాణం బునభిమంత్రించి , వానరసేనానాయ కుండగునీలుపైవిడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

సోస్త్రయైక్తన బాణేన నీలో వత్ససి తాడితః

నిదఃహ్యమాన స్సహసా నిపపాత మహీతలే. ౮౫

జ్ఞ

జ్ఞ

<p>టిక॥ సః=అఃసీలః=నీలుండు; అస్త్రం యక్షేన= అగ్నేయాస్త్రముతోఁ గూ డిన; బాణేన= బాణముచేత ; వక్షసి= ఘోమునందు; తాడితః = కొట్టుబడి నవాఁడై; నిదకాహ్యమానః= దహింపఁ బడుచున్నవాఁడై; సహసా= శీఘ్రంబు న; మహీతలే= ధూతలమునందు ; నిప</p>	<p>పాత=పడెను. అనీలుండు, అగ్నేయాస్త్రముచేవ క్షుణ్ణులంబునం దాడితుండై , యాది వ్యాస్త్రజ్వాలలచేదహింపఁబడుచు, త టాలున, ధ్వజాగ్రంబుననుండి భూమిం బడెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

పితృమాహాత్యసంయోగా దాత్తనశ్చాపి తేజసా
జానుభ్యా మపతద్భూమా నచ ప్రాణైర్వ్యయజ్యత. ౯౧

<p>టిక॥ వణః అధ్యత్మము) = అ నీలుండు; పితృమాహాత్యసంయోగా త్=తండ్రియొక్కప్రభావము చేరుట వలనను; అత్తనః=తనయొక్క; తేజసా దాపి=తేజస్సుచేతను ; జానుభ్యాం= మ్రోకాళ్లచే; భూమా = నేలయం దు; అపతత్=పడెను. ప్రాణైః = ప్రా ణములచేత; నవ్యయజ్యతచ=విడువఁబ</p>	<p>డడయ్యెను. అనీలుండు, తండ్రియగునగ్నిహో త్రుని యనుగ్రహమువలనను , తనతే జోమహిమవలనను , ఆయాగ్నేయా స్త్రంబుచే విసంజ్ఞుండై మ్రోకాళ్లా నుకొని నేలంబడెనుగానిమృతుండుకాఁ డయ్యె. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

విసంజ్ఞం వానరం దృష్ట్వా దశగ్రీవో రణోత్సుకః
రథే నాంబుదనాచేన సౌమిత్రి మభిదుదు)వే. ౯౨

<p>టిక॥ దశగ్రీవః=రావణుండు ; వి సంజ్ఞం=తెలివిదప్పిన; వానరం = నీలు ని; దృష్ట్వా=చూచి; రణోత్సుకః= యు ద్ధోత్సాహముగలవాఁడై ; అంబుదనా చేన= మేఘముయొక్కధ్వనివంటి ధ్వ నిగల; రథేన=రథముచేత; సౌమిత్రిం=</p>	<p>లత్తుణుని; అభిదుదు)వే=తటిమెను. రావణుండు, నీలుండుమూర్ఛితుం డగుటనుజూచి, యుద్ధోత్సుకుండై, మే ఘగజ్జనంబువంటిధ్వనిగలరథంబుచే, లత్తుణునిమీఁదికడరెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

జ్ఞ

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౧౦౦౫

స ౫౯

ఆసాద్య రణమధ్యేతు వారయిత్వా స్థితోజ్వలఁ
ధను ర్విష్ణారయామాన కంపయన్న్వివ మేదినీమ్ ౯౩

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆ	సంపదజేసెను.
రావణుండు; ఆసాద్య=పొంది ; వార	ఆరావణుండు , లక్ష్మణుండుబొంది,
యిత్వా=అడ్డగించి; రణమధ్యే=యు	యడ్డమువచ్చిన సుగ్రీవాదులవారించి,
ధమునడుమ; జ్వలఁ=చుండుచు స్థితః=	యుద్ధమధ్యంబునఁ జేబరిల్లుచున్నవాఁ
నిలిచినవాడై; మేదినీం=ఘామినః; కం	డై; ఘామియదరునట్లు, ధనుస్సును ,
పయన్న్వివ = కదలించువాడువలె; ధ	జ్యోకర్షణంబున, ధ్వసంపదజేసెను.
నుః=వింటిని; విష్ణారయామాన=ధ్వ	అని, తాత్పర్యము.

త మాహ సౌమిత్రి రదీననత్తో వ్య
విష్ణారయంతం ధను రప్రమేయమ్

టీక॥ అదీనన త్త్వః=తక్కువగా	గూచిఁ; ఆహ = చెప్పుచున్నాఁడు.
నిబలిముగల; సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుండు;	మహాబలశాలియగు లక్ష్మణుండు,
అప్రమేయం = కొలఁతపెట్టరాని; ధ	అట్లుచుహాప్రమాణంబగుధనుస్సును ధ్వ
నుః=వింటిని; విష్ణారయంతం=ధ్వనిం	సంపదజేయుచున్న రావణుంజూచి, యి
పదజేయుచున్న ; తం = ఆరావణుని	ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అభ్యేహి మామేవ నిశాదరేంద్ర
న వానరాం స్త్వం ప్రతియోద్ధు మహాః. ౯౪

టీక॥ నిశాదరేంద్ర=రాక్షసరాజుఁ	హాః= తగినవాడవుకావు.
డవగురాణుండా! త్వం=నీవు; మామేవ=	రాక్షసరాజుండవగురావణుండా!
నన్ను గూచియె; అభ్యేహి==రమ్ము .	ఈవానరులతో యుద్ధము సేయుచున్నా
వానరాఁ=వానరులనుగూర్చి ; ప్రతి	వేమి? నాయొద్దకురమ్ము. అని, లక్ష్మణుం
యోద్ధం=యుద్ధము సేయుటకు ; నా	డు, రావణునితోఁజెప్పెను. అని, తా.

స తస్య వాక్యం ప్రతిపూర్ణః ఘోషం

జ్యోత్యముగ్రం చ సశమ్య రాజా

ఆసాద్య సామిత్రి మవస్థితం తం

కోపాస్వతో వాక్య మువాచ రత్నః. ౯౫

టిక రత్నః=రాత్నసుండయిన; సః=	తః=కోపముతోఁగూడినవాడై ; వా
ఆ;రాజా=రావణుడు;తస్య=ఆలత్తు	క్యం=మాటను;ఉవాచ=చెప్పెను.
ఋనియొక్క; ప్రతిపూణాఁగౌవం=	రాత్న సేవ్యుఁడగు రావణుఁడు, ఆ
నిండినధ్వనిగల;వాక్యం=మాటను ; ఉ	లత్తుఁని యతిగంభీరధ్వనిగల మాట
గ్గిం=భయంకరమయిన;జ్యోత్యం=అ	నుభయంకరంబగు జ్యోనాదంబునువిని,
లైత్రాటిధ్వనిని;సశమ్య= విని ; అవస్థి	క్రద్దుడై,లత్తుఁనిడగ్గటి,యిట్లని, చె
తం=సీక్రవియున్న;తం=ఆ;సామిత్రి=	ప్పెను. అని,తాత్పర్యము.
లత్తుఁని;ఆసాద్య=డగ్గటి; కోపాస్వ	

దిష్ట్యాసి మే రాఘవ దృష్టిమాగఁం

ప్రాప్తోత గామీ విపరీతబుద్ధిః

టిక రాఘవ=లత్తుఁడా! అం	పుయొక్క-మాగఁమును ; ప్రాప్తః=
త గామీ = నాశమునుబొందువాడవు	పొందినవాడవు;అసి=అగుచున్నావు.
ను;విపరీతబుద్ధిః = విపరీతమయినబు	లత్తుఁడా ! నీకునాశమునమీ
ద్ధిగలవాడవునగు;త్వం (అధ్యాహృత	పించినదికావున,విపరీతబుద్ధితో , నా
ము)= నీవు;దిష్ట్యా= భాగ్యముచేత;	భాగ్యవశంబున,నాదృష్టింబడినావు.
మే=నాయొక్క; దృష్టిమాగఁం=చూ	అని,తాత్పర్యము.

అస్మి త్తే యాస్యసి మృత్యుచేతం

సంసాద్యమానో మమ బాణజాలైః. ౯౬

టిక అస్మి=ఈ;త్తే=ఈము	లైః=బాణసమూహములచేత ; సం
సండు;మమ= నాయొక్క ; బాణజా	సాద్యమానః = హింసింపఁబడినవాఁ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౦౭

స ౫౯

డనైఃమృత్యుదేశంః మృత్యువుయొక్క- బోగలవు . అని , రావణుండు ,
ప్రదేశమును; యాస్యసిఃపాండగలవు. లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
ఈక్షణంబునందే, నీవు , నాచా అని, తాత్పర్యము.
ఁబలులహతుండవయి , యమపురికిం

త మాహ సౌమిత్రి రవిస్తయానో
గజకంఠ ముద్వృత్తసితాగ్రదంష్ట్రీమ్

టీక॥ సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుండు ; అ న్నాడు.
విస్తయానః= ఆశ్చర్యమనందనివాఁ లక్ష్మణుండు , అట్లుగజింఁచుచు
డై; గజకంఠం=అఱచుచున్న వాఁడు న్నవాఁడును తెల్ల నివియునున్నతంబులు
ను; ఉద్వృత్తసితాగ్రదంష్ట్రీం=ఉన్న నగుదంష్ట్రాగ్రంబులుగలవాఁడునగురా
తములును దెల్ల నివియునగు కొనలుగల వణునిందృశింకరించి, యిట్లుని, చెప్పెను.
కోటలుగలవాఁడునగు; తం= ఆరావ అని, తాత్పర్యము.
ణునిగూచిక ; ఆహ = చెప్పెడు

రాజ న్నగజకంఠి మహాప్రభావా
వికత్తసే పాపకృతాం వరిష్ఠ. ౯౭

టీక॥ పాపకృతాం= పాపముసే దుకొనుచున్నావు.
యువారలలోపల; వరిష్ఠ= శ్రేష్ఠుడవ పాపిష్ఠులలో నుత్తముడవయిన
గు; రాజకంఠ= రాక్షసరాజుడవయిన రావణుండా! మహాప్రభావులగువార
రావణుండా! మహాప్రభావాః=అధిక లనియట్లుగజింఁపరు; నిన్నునీవేపొగ
మయినప్రభావముగలవారలు ; నగ దుకొనుచున్నావు. అని, తాత్పర్యము.
జకంఠిం=గజింఁపరు. వికత్తసే=పొగ

జానామి వీర్యం తవ రాక్షసేంద్ర
బలం ప్రతాపంచ పరాక్రమంచ

టీక॥ రాక్షసేంద్రం=రాక్షసనాథుండవగు రావణుండా ! తవ=నీ యొక్క-

వీర్యం=శక్తి; బలం= బలమిది; ప్ర
తాపంచ=ప్రతాపమును; పరాక్రమం
ద=పరాక్రమమును; కానామి=ఎటె
గియున్నాను.

రాక్షసనాథుడవగు రావణుడా!
నీశక్తియునీబలంబునునీప్రతాపంబునునీ
పరాక్రమంబును నాకుఁజక్క-గాఁదెలి
యును. అని, తాత్పర్యము.

అవస్థి తోహం శరచాపపాణి

రాగచ్ఛ కిం మోఘవికల్పనేన. ౯౮

టీక||అహం=నేను; శరచాపపా
ణి=బాణంబును ధనుస్సును హస్తంబు
లుగలవాఁడనై; అవస్థితః= నిలిచినా
ను. ఆగచ్ఛ= రమ్ము. మోఘవికల్ప
నేన=వ్యర్థముయినయాత్మస్తుతిచేత;
కిం=ఏమిప్రయోజనము.

నేను, ధనుస్సాణులుదాల్చి, నిల్చి
యున్నాను; యుద్ధంబునకురమ్ము; ఇ
ట్లువ్యర్థముగానాత్మస్తుతిచేసికొనుట
చేనేమి ప్రయోజనము? అని, లక్ష్య
ఁబడు, రావణునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

న ఏవ ముక్తః కపిత స్సనజ్ఞ

రక్షోధిప స్సప్త శరాన్ సుపుంఖాన్

టీక|| రక్షోధిపః= రాక్షసరాజు;
ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁ
డై; కపితః = కోపముకొందినవాఁడై;
సుపుంఖాన్ = మంచిపింజలుగల; శ
రాన్=బాణములను; సప్త= ఏడింటిని;

సనజ్ఞ=విడిచెను.
రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు ల
క్ష్యఁబనిమాటనువిని, కపితుండై, లక్ష్య
ఁబనిపై ఏడుబాణంబులు ప్రయోగించె
ను. అని, తాత్పర్యము.

తాన్ లక్ష్యణః కాంచనచిత్రపుంశ్చే

శ్రీశ్చేద బాణై నిశితాగ్రధారైః. ౯౯

టీక || లక్ష్యణః = లక్ష్యఁబడు;
తాన్= ఆబాణములను; కాంచనచి
త్రపుంశ్చే=

త్రపుంశ్చే= బంగారముచేఁ జిత్రము
లయినపింజలుగలవియు; నిశితాగ్రధా

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. గం. ౯

స ౫౯

రైః = కలకులయినకొనలుగల యించు లుగలవియునగు; దాక్షైః = బాణము లచేత; చిచ్ఛేదః = నలుకెను.	లును తీక్షణగ్రంథులునగు బాణంబుల చేనారావణుండుప్రయోగించినబాణం బులనేడింటినిఖండించెను.
లక్ష్మణుండు , కాండనవుండు	అని, తాత్పర్యము.

తాక్ష ప్రేక్షమాణ స్సహసా నికృతా
నికృతభోగానివ పన్నగేంద్రాక్ష
లంకేశ్వరః కోధ వశం జగమ
ససజ్జా బాన్యా నిశితాక్ష పృషతాక్ష. ౧౦౦

టిక॥ లంకేశ్వరః = లంకకుట్రుభు వయినరావణుండు; సహసా = శీఘ్రం బున; నికృతాక్ష = ఛేదించబడినదియు; నికృతభోగాక్ష = ఛేదించబడినశరీర ములుగల; పన్నగేంద్రానివ (స్థితాక్ష) = సహశ్రేష్ఠములువలె నున్నవియునగు; తాక్ష = ఆబాణములను ; ప్రేక్షమా ణః = చూచుచు; కోధవశం = కోపము యొక్క-యధీనతను; జగమ-పొందెను.	అచ్యాక్ష = ఇతరములీయిన; నిశితాక్ష- కలకులయిన; పృషతాక్షంశ్చ = బాణము లను; ససజ్జా = విడిచెను. లంకారాజుండగు రావణుండు, దా నుప్రయోగించినబాణంబులు ఛేదించబ డి, భిన్నశరీరంబులుగు మహాసేనకంబు లకైవడినేలంబడుటంబాచి, కుపితం దై, మఱియుఁదీక్ష బాణంబులం బ్రయో గించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

స బాణవషణంతు వవషణ తీత్రం
రామానుజః కామక్షాక సంప్రయుక్తః
తూరాధా చంద్రో త్రయ కణాభిరై
శ్వరాంశ్చ చిచ్ఛేదన చుతూభేద. ౧౦౧

టిక॥ సః = ఆ; రామానుజః = రా మునితమ్ముండయినలక్ష్మణుండు ; కా ముక్షాక సంప్రయుక్తం = ధనుస్సుచేట్ర	యోగించబడినదియు; తీత్రం = తీక్ష ణమునగు; బాణవషణం = బాణములవా నను; వవషణ = కురిసెను. తూరాధా
--	--

<p>చంద్రోత్తమకణికాధర్మైః కత్తిరాతి యమ్ములచేతను యధాచంద్రబాణము లచేతను శ్రేష్ఠములయిన కణికాకార బాణములచేతను రెండుప్రక్కలకటకు గలయమ్ములచేతను ; శరాకాబాణ ములను ; చిత్తేంద్రచానకమునను భవచానకములచేతను.</p>	<p>కారంబుగావించి రావలెను పీఠంబు గుబాణవక్షాంబు గురిపించికత్తిరాతి యమ్ములచేతను నధాచంద్రాకారబా ణంబులచేతను గణికాకార బాణము లచేతను భల్లంబులచేతను రావలెను యమ్ములచేతను ఖండించుచు నెంతమా త్రముగలంతవలెనగుచుండును.</p>
<p>అలక్ష్యములగుచేతను నుండల</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>

స బాణ కాలా న్యథ తానితాని
మోక్షాని పశ్యంత్రీదకారి రాజః
విసిస్థియే లక్ష్యణ లాఘవేన
ప్రసక్తే బాధా స్థితిశా స్తు మోచ. ౧౦౨

<p>టిక్కనః=అర్థదకారిరాజః= రాక్షస రాజుండగు రావణుండు; మోక్షాని=వ్య ర్థములయిన; తానితాని=అయా; బాణ కాలాని = బాణసమూహములను; ప శ్యంత్రీ=చూచుచు; లక్ష్యణలాఘవేన= ల క్ష్యణునిలాఘవముచేత; విసిస్థియే=అ ప్రసక్తమనెనెను. ప్రసక్త=మఱలను; ని తితా = తీర్థములయిన; బాధాకా=</p>	<p>బాణములను; ముమోక్షానివిడిచెను. రాక్షసరాజుండగు రావణుండు , తానేయుబాణంబులన్నింటిని లక్ష్యణుం డుఖండించుచు మఱియుండన్నబాణం బులనొప్పించుటంబాచి, లక్ష్యణునిశర సంధాన లాఘవంబున కచ్చేరువాండు చు, మఱి లక్ష్యములగు బాణంబులన్ని యొగించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

స లక్ష్యణ కృత శరాకా శితాగ్రా
స్త్రహేంద్ర వక్షాశని తుల్యవేగాక
సంధాయ బాపే జ్వలన ప్రకాశక
ససజ్జ రక్షోధిపతే వాధాయ. ౧౦౩

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౧౦౮

స ౫౯

టీక॥ సః=అ; లక్ష్మణశ్చ=లక్ష్మణుం
కును; రక్షోధివతేః=రాక్షసనాథుండ
గురావణునియొక్క; వధాయ=చం
పుటకొలుకు; ఆశు=శీఘ్రముగా; శితా
గ్రా=కలకులయిన కొనలుగలవి
యు; మహేంద్రవజ్రాశనితుల్య వే
గా=దేవేంద్రుని వజ్రాయుధమునకు
నుచిడుగునకును సమానమయిన వేగ
ముగలవియు; జ్వలనద్రాకాశా=నిప్పు
యొక్క కాంతివంటి కాంతిగలవియన

గు; శరా=బాణములను; బాపే=ధను
స్సునందు; సంధాయ = కూర్చి; సస
జా=విడిచెను.

అలక్ష్మణుండు, రావణవధాభామ
యి, శీఘ్రమున, దీక్షాగ్రంబులును
దేవేంద్రునివజ్రాయుధంబునకును చిడు
గునకును సమానమయిన వేగముగలవి
యునగ్నిహూత్రతుల్యంబులునగు బా
ణంబులు వింటుంకూర్చి, విడిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తా ప్రచిచ్ఛేదహి రాక్షసేంద్ర
శ్చిత్వా తా లక్ష్మణ మాబఘాన
శరేణ కాలాగ్ని సమప్రభేణ
స్వయంభు దత్తేన లలాటదేశే. ౧౦౮

టీక॥ రాక్షసేంద్రః = రాక్షసనా
థుండగు; సః=అరావణుండు; తా=
అబాణములను; ప్రచిచ్ఛేదహి = నలు
కెనుగదా! తా=అబాణములను; చి
త్వా=నలుకెయ్యి; స్వయంభుదత్తేన=
బ్రహ్మదేవవ్యుఁడైన; కాలాగ్ని సమప్ర
భేణ=ప్రళయకాలాగ్నికి సమానమయి
నకాంతిగల; శరేణ=బాణముచేత; ల

క్ష్మణం=లక్ష్మణుని; లలాటదేశే = నా
నటను; బఘాన=కొట్టెను.

రాక్షసనాథుండగు నారావణుం
డు, లక్ష్మణుండేసిన బాణంబులను ఖం
దించి, తనకుబ్రహ్మదేవుండాసంగినప్ర
లయకాలాగ్నితుల్యంబగు దివ్యశరంబు
సంధించి, లక్ష్మణునిలలాటంబు నాటనే
సెను. అని, తాత్పర్యము.

.. స లక్ష్మణో రావణ సాయకాశా
శ్చ బాల బాపం శిథిలం ప్రగృహ్య

పునశ్చ సంక్షాం ప్రతిభ్య కృచ్ఛా

చ్యచ్ఛేద చాపం త్రిదశేంద్రశత్రోః. ౧౦౫

టీక॥ సః=అ;లక్ష్యః=లక్ష్యః; రావణసాయకా ర్తః=రావణసాయకా
ణములచేబడించబడినవాడై; శిథిలం-
శిథిలముగా; చాపం=ధనుస్సును; ప్ర
గృహ్య=పట్టుకొని; చచాల=చలించె
ను. పునశ్చ=మఱలను; కృచ్ఛాత్ =
కష్టమువలన; సంక్షాం=తెలివిని; ప్రతి
భ్య=సాంది; త్రిదశేంద్రశత్రోః=దే
వేంద్రుని శత్రువయిన రావణునియొ

క్క; చాపం=ధనుస్సును; చిచ్ఛేద =
ఖండించెను.

అలక్ష్యః అందు, రావణచాణపీడి
తుడై, శిథిలంబుగాధనుస్సుపట్టుకొ
ని, చలనంబునొంది, మూర్ఛిల్లెను; అం
తః గొంతదడవునకమూర్ఛదేసి రావ
ణునిచేతిధనుస్సునుఖండించెను.

అని, తాత్పర్యము.

నికృత్తచాపం త్రిభి రాజభూన

చాజ్ఞేప్రదా చాశరథి శ్చితాగ్రైః

స సాయకాతో విచచాల రాజా

కృచ్ఛాచ్ఛేద సంక్షాం పున రాసనాద. ౧౦౬

టీక॥ తచా=అప్పుడు; చాశరథిః=ద
శరథుఁడగులక్ష్యః; నికృత్త
చాపం= ఖండింపఁబడినధనుస్సుగలరా
వణుని; శితాగ్రైః=కఱుకులయినకొన
లుగల; త్రిభిః=మూడైన; చాజ్ఞేః=చా
ణములచేత; ఆజ్ఞాన=కొట్టెను. సః=
అ; రాజా = రావణుడు; సాయకా
తః= చాణములచేబడించబడినవాడ
డై; విచచాల = మిక్కిలిచలించెను. కృ

చ్ఛాచ్ఛేద=కష్టమువలనను; పునః=మఱల;
సంక్షాం= తెలివిని; అసనాద = పొం
దెను.

అప్పుడు, లక్ష్యః అందు, అంతసూర
కుండక, ఓట్టగ్రంబులగు మూడుచా
ణంబులరావణునినొప్పించెను; ఆరావ
ణుండు, లక్ష్యః చాణపీడితుడై, చలన
మనొంది, మూర్ఛిల్లి, యెట్టుకలకుమఱ
లందెలివొందెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౧౩

స ౫౯

స కృత్రచాప శ్వర తాడితశ్చ
మేదాద్రా గాత్రో రుధిరావసీక్తః
జగ్రాహ శక్తిం సముదగ్ర శక్తి
స్వయంధు దత్తాం యుధి దేవ శత్రుః. ౧౦౧౩

<p>టీక॥ సముదగ్రశక్తిః=మిక్కిలియు నధికమయినశక్తిగలవాఁడును ; దేవశ త్రుః=దేవతలకుశత్రువునగు; సః=ఆ రావణుండు; కృత్రచాపః= ఖండింపఁ బడినధనుస్సుగలవాఁడును; శర తాడిత శ్చ=బాణములచేఁగొట్టఁబడిన వాఁడు నై; మేదాద్రాగాత్రః (మేదలద్రాగా త్రః)= మేదస్సుచేఁదడిసినదేహముగల వాఁడై ; రుధిరావసీక్తః=నెత్తురుచేఁ దడుపఁబడినవాఁడై; యుధి=యుద్ధము నందు; స్వయంధుదత్తాం=బ్రహ్మదేవు</p>	<p>నిదేనియ్యఁబడిన; శక్తిం = శక్తియను నాయుధమును ; జగ్రాహ = గ్ర హించెను. మహాసామధ్యకాండును దేవశత్రుం డునగునారావణుండు, ఛేదించఁబడిన ధనుస్సుగలవాఁడును బాణపీడితుండును మేదస్సుచేతను నెత్తురుచేతనుదడుపఁబ డినదేహముగలవాఁడునై , మున్నుబ్ర హ్మదేవునిచేఁదనకీయ్యఁ బడినశక్తినిగ్ర హించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

స తాం విధూమా నల సన్ని కాశాం
విత్రాసినిం వానర వాహినీం తామ్
చిత్తేవ శక్తిం తరసా జ్వలతీమ్
సామిత్రయే రాక్షస రాష్ట్రనాథః. ౧౦౧౪

<p>టీక॥ రాక్షసరాష్ట్రనాథః = రా క్షసరాజ్యమునకుఁబ్రభువయిన ; సః= ఆరావణుండు ; విధూమానలసన్నికా శాం= పొగలేనియిగ్నితో సమానమ యినదియు; తాం= ఆ; వానరవాహి నీం=వానరసేనను; విత్రాసినిం= భయ</p>	<p>పటచుచున్నదియు; జ్వలంతీం = ప్రకా శించుడున్నదియునగు; తాం = ఆ; శ క్తిం=శక్తిని; తరసా = శీఘ్రముగా; సామిత్రయే=అత్తుణునికొఱకు; చిత్తే ప=విడిచెను. రాక్షసలోకనాథుండగు నారావ</p>
---	--

౧౦౧౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

ఋండు, పొగ లేనియగ్నితో సమానమయి కుగ్రాదున్నవియునగు, నాశ క్రిని, శీఘ్రం
నదియు, నవ్వానర సేనకంతయుభయ బున, లక్ష్యఋనినైనను.
ము గలిగించుచున్నదియు, నిప్పులుగఁగి అని, తాత్పర్యము.

త మాపతంతీం భరతానుజాగ్రే
జకఘాన బాక్షేశ్చ హుతాగ్నికల్పైః
తథాపి సా తస్య వివేక శక్తి
బాహ్వంతరం దాశరథే వికాలమ్. ౧౦౯

టీక॥ భరతానుజః = భరతునిత యిన; భుజాంతరం = వక్షస్థలమును;
మ్ముండగులత్తుఋండు ; ఆపతంతీ = వివేక = ప్రవేశించెను.
జేద్యుచున్న; తాం = ఆశ క్రిని ; ఉగ్రైః = లక్ష్యఋండు, ఆశ క్రితనైనవచ్చు
(సంధియాషణము) = భయంకరము టఁజూచి, దాని, భయంకరాకారం
లగు; హుతాగ్నికల్పైః = వ్రేల్చబడి బులునునేతిచేవృద్ధిఁబొందినయగ్నితోస
నయిగ్నితో సమానములయిన ; బా మానంబులునగుబాణంబులం గొట్టెను;
క్షైః = దాణములచేత; జకఘానచ = కొ ఆట్లయినను, ఆశ క్రి, వికాలంబగులక్ష్య
ట్టెను. తథాః = అట్లయినను; సా = ఆ; ఋనివక్షస్థలంబుఁజొచ్చినది.
శక్తిః = శక్తి; తస్య = ఆ ; దాశరథేః = అని, తాత్పర్యము.
లక్ష్యఋనియొక్క; వికాలం = వెడలుప

స శక్తిమాక శక్తి సమాహతస్సక
ముహుః ప్రజణ్వాల రఘుప్రవీరః
తం విహ్వలంతం సహసాభ్యుపేత్య
జగ్రాహ రాజా తరసా భుజాభ్యామ్. ౧౧౦

టీక॥ శక్తిమాక = అధికమయినసా చేఁగొట్టబడినవాఁడై; ముహుః = పలు
వార్లుకాముగల; సః = ఆ; రఘుప్రవీరః = మాటు; ప్రజణ్వాల = మందెను. రాజా =
రాముఁడు; శక్తి సమాహతస్సక = శక్తి రాక్షసరాజు; విహ్వలంతం = మూర్ఛ

నాంధుచున్నారం=అలక్ష్య

సా=శీఘ్రంబున; అభూ

తరసా=బలముచేత;

హువులచేత; జగ

మహా

నాంధు, ఆక

శుని; సహ

మృత్యు=పొంది;

భూకాభ్యాం=చా

గ్రహ=ఁట్టుకొనెను.

మధ్యకాండగు నాలక్ష్య

చిదితుండై, పలుమా

టుమండిపడెను; అత , నాలక్ష్యు

దు, మూఢకానొందుటంజూచి, రావ

శుండు, శీఘ్రంబునవచ్చి , బాహువు

లచేసతనింబట్టుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

హిమవా

శక్యం భూకాభ్యా

మృత్యుకాండగు నాలక్ష్య

చిదితుండై, పలుమా

మృత్యుకాండగు నాలక్ష్య

చిదితుండై, పలుమా

టుమండిపడెను; అత , నాలక్ష్యు

దు, మూఢకానొందుటంజూచి, రావ

శుండు, శీఘ్రంబునవచ్చి , బాహువు

లచేసతనింబట్టుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

టిక॥ హిమవా

తముగాని; మందరం=మందరపర్వత

మూగాని; మేరుం=మేరుపర్వతముగాని;

అమరైస్సహ=దేవతలతోఁగూడఁతై

లోక్యంవా= ముల్లొకములుగాని; భు

కాభ్యాం=దేతులచే; ఉద్ధతుకం= ఎ

త్తుటకు; శక్యం= అలవియును. స

భ్యే=యుద్ధమునందు; భరతానుజః=

కృగ్గి/భరతునితన

హిమవనస్పర్శతమునుగాని

ర్వతమునుగాని

దేవతలతోఁగూడముల్లొకంబులనుం

దేతులతోనై తనచునుగాని, యుద్ధంబు

నలక్ష్యునిమాత్రము, ఎత్తనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

శక్త్యా బ్రాహ్మణ్యహి సామిత్రి స్తాడితస్తు ప్రనాంతరే

విష్టో రచింత్యం స్వభాగ మాత్మానం ప్రత్యనుస్మరత్. ౧౦౧౬

టిక॥ సామిత్రి = లక్ష్యుండు;

ప్రనాంతరే=వత్సస్థలమునందు; బ్రా

హ్మణ్య=బ్రహ్మసంబంధియగు; శక్త్యా=

శక్తిచేత; తాడితస్తు= కొట్టఁబడినవాఁ

దైనంతనె; స్వం=తనదైన; ఆత్మానం=

స్వరూపమును; అచింత్యం = ఎన్నరా

ని; విష్టో=విష్టువుయొక్క;

అంశమునుగా; ప్రత్యనుస్మరత్= తలం

చెనుకదా!

లక్ష్యుండు , అబ్రహ్మజేవునిశక్తి

తనవత్సస్థలమునజొచ్చినంతనె , త

స్థువిష్టుజేవునియచింత్యంబగునంశంబు

ని; విష్టో=విష్టువుయొక్క;

అంశమునుగా; ప్రత్యనుస్మరత్= తలం

చెనుకదా!

లక్ష్యుండు , అబ్రహ్మజేవునిశక్తి

తనవత్సస్థలమునజొచ్చినంతనె , త

స్థువిష్టుజేవునియచింత్యంబగునంశంబు

శ్రీ ద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౭

స ౫౯

అహనుమంతుడు, క్రద్ధుండై, వమ్మునంబొడిచెను. అని, తాత్పర్యము.
జంబువంటిపిడికిలిచే, రావణుని

తేన ముష్టిప్రహారేణ రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౧౦౫
జానభ్యా మపత ద్భూమా చచాలచ పపాతచ

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసులకుఁ డెను.
బ్రభువైన; రావణః = రావణుడు; తేన=అ; ముష్టిప్రహారేణ = పిడికిటిపోటుచేత; జానభ్యాం = మోఁకాల్లచేత; భూమా=నేలయందు; అపతత=పడెను. చచాలచ=చలించెను. పపాతచ=పరాక్షసనాథుండగు రావణుండు, అహనుమంతుని పిడికిటిదెబ్బకు, భూమియందు, మోకాల్లానహారగిలంబడి, వికిరిలియుండలనంబునొందెను.
అని, తాత్పర్యము.

అస్యై స్సనేత్ర శ్రవణే ర్వవామ రుధిరం బహు. ౧౦౬

టీక॥ సః=ఆ రావణుడు; అస్యై=అ రావణుండు, నోళ్ల నుండియు, గ నోళ్ల కేతను; నేత్రశ్రవణే=కన్నులచే న్నుల నుండియుఁ జెవలనం యు నధిక తనుజెవులచేతను; బహు=అధికమయి ముగా నెత్తురుక్రమముగా
స; రుధిరం=నెత్తురును; వవామ = క్ర అని, తాత్పర్యము.

విఘ్నాణా మానో నిశ్చేష్టో ర్మహాబలః ॥ ౧౦౭ ॥

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆ అశ్వదు, రావణుండు, ఇట్టట్టు రావణుడు; విఘ్నాణామానః = తి పొరలరాదుచుండి, యంతఃశేష్టుడకీరుగుడువడుచున్నవాడై; నిశ్చేష్టః= రథమధ్యంబునంబడియుండెను. చేష్టలుకీర్తనవాడై; రథోపస్థే = ర థంబునడుమను; ఉపావిశత్ = ఉం అని, తాత్పర్యము.

విసంజ్ఞో మూర్ఛితశ్చ సీ న్న చ స్థానం సమాలభత్. ౧౦౬

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ పొందడయ్యెను.
 రావణంధుఃవిసంజ్ఞః = తెలివిదప్పిన అట్లతండు, సంజ్ఞ దప్పియుమూర్ఛి
 వాఁడును; మూర్ఛితశ్చ = మూర్ఛియై తుండునై, నిలుకడవొందక పరితపించు
 దినవాఁడును; ఆసీత్ = ఆయెను. స్థా చుండెను. అని, తాత్పర్యము.
 నంచ = నిలుకడనుగూడ; సమాలభత్ =

విసంజ్ఞం రావణం దృష్ట్వా సమరే భీమవిక్రమమ్

ఋషయో వానరా స్సర్వే నేమదేవా స్సవాసవాః. ౧౦౭

టీక॥ సమరే = యుద్ధమనందు ; భీ దేవతలును; నేమః = ఆఱచిరి.
 మవిక్రమః = భయంకరమయిన పరా భయంకర పరాక్రముఁడగు రావ
 క్రమముగల; రావణం = రావణుని ; వి ణుండుయొద్దంబున మూర్ఛితుండగుటం
 సంజ్ఞం = తెలివిదప్పినవానిఁగా ; దృ జూచి, వానరులును , ఋషులును చే
 ష్ట్వా = చూచి; వానరాః = వానరులు వేంద్ర ప్రముఖులగు దేవతలును, సంతో
 ను; ఋషయః = ఋషులును ; సవాస వంబునఁగోలాహలంబుఁగావించిరి.
 వాః = ఇంద్రునితోఁగూడిన ; దేవాః = అని, తాత్పర్యము.

హనుమా నపితేజస్వీ లక్ష్మణం రావణాదీతమ్

అనయ ద్రాఘవాభ్యాశం బాహుభ్యాం పరిగృహ్య తమ్. ౧౦౮

టీక॥ తేజస్వీ = అధికమయిన పరా ను; అనయత్ = పొందించెను.
 క్రమముగల; హనుమానపి = హను మహా పరాక్రమశాలియగు హను
 మంతుండును; రావణాదీతం = రా మంతుండు, రావణప్రహరంబున మూ
 వణునిచేఁబడింపబడినతం = ఆ; ల ర్చితుండయినలక్ష్మణుని , దేతులనె
 త్మణం = లక్ష్మణుని ; బాహుభ్యాం = త్తుకొని, రామునిసమీపంబునకుఁ దెచ్చె
 చేతులచేత; పరిగృహ్య = ఎత్తుకొని; ను. అని, తాత్పర్యము.
 రాఘవాభ్యాశం = రామునిసమీపము

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౧౦౧

స ౫౦

వాయుసూనో స్సు హృత్తేన భక్త్యా పరమయాచ సః
శత్రూణా మప్రకంప్యోఽలఘుత్వ మగమత్క-పేః. ౧౦౦

టిక్కసః = ఆలక్ష్మణుడు; శత్రూ	త్వం = తేలికయగుటను; అగమత్ = పొం
ణాం = శత్రువులకు; అప్రకంప్యోఽపి = కద	దెను.
లింపగూడనివాడైనను ; వాయుసూ	ఆలక్ష్మణుడు, శత్రువులకుగదలిం
నోః = హనుమంతునియొక్క; సుహృ	పనుంగూడ నలవిగానివాడైనను, హను
త్వేన = మిత్రుడగుటచేతను; పరమ	మంతుండు, మిత్రుండును ఒరమభక్తుం
యా = అధికమయిన; భక్త్యాచ = భక్తిచే	డును గావున, నతనికిఁ దేలికయై య్యెను.
తను; కపేః = హనుమంతునికి; లఘు	అని, తాత్పర్యము.

తం సమత్స్పృజ్య సా శక్తి సౌమిత్రిం యధి - మమ
రావణస్య రథే తస్మిన్ స్థానం పున రుపాగతా. ౧౦౧

టిక్కసా = ఆ; శక్తిః = శక్తి; యధి =	లుకడను; ఉపాగతా = పొందినది.
యుద్ధమునందు; దుఃఖయం = జయింప	ఆశక్తి, యంత, యుద్ధంబునదుఃఖ
నలవిగాని; తం = ఆ; సౌమిత్రిం = లక్ష్మ	యుండగులక్ష్మణునివదలి, మఱి, రావ
ణుని; సమత్స్పృజ్య = విడిచి; పునః = మఱి	ఁబరిభంబునఁ జేరెను.
ల; తస్మిన్ = ఆ; రావణస్య = రావణుని	అని, తాత్పర్యము.
యొక్క; రథే = రథమునందు; స్థానం = ని	

ఆశ్వస్తశ్చ విశల్యశ్చ లక్ష్మణ శ్శత్రూనూదనః
విష్టో ర్భాగ మమీమాంస్య మాత్మానం ప్రత్యనుస్తరత్. ౧౦౨

టిక్కశత్రూనూదనః = శత్రువులచం	నం = తన్ను; అమీమాంస్యం = అచింత్య
పునః; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు ; ఆశ్వ	మయిన; విష్టోః = విష్ణువుయొక్క; భా
స్తశ్చ = ఊహిడిలినవాడై ; విశల్యశ్చ =	గం = అంశమును గా; ప్రత్యనుస్తరత్ = త
అజినగాయములుగలవాడవై; ఆత్మా	లంచెను.

౧౦౨ పతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

౪౪॥ సః (అథ

స ౫౯

వణుండు; విసంజ్ఞః

తేత్రువులవధించునట్టి లక్ష్మణుండు, వునియంశమును గాస్తరించెను. .
మూర్ఖదేవతీయాజీనగాయములు గల అని, తాత్పర్యము.
వాడై, తన్ను ఆచింత్యమయిన విష్ణుదే

రావణోపి మహాశేఖాః ప్రాప్య సంజ్ఞాం మహాహవే
అవదే నిశితా౯ బాణ౯ జగ్రహవ మహద్ధనుః. ౧౨౩

టిక॥ మహాశేఖాః = అధికమయినప నుశ్చ = వింటిని; జగ్రహవ = గ్రహిం
రాక్షమముగల; రావణోపి = రావణుం చెను.
క్షను; మహాహవే = మహాయుద్ధమున మహాశేఖుండగు రావణుండును, అం
దు; సంజ్ఞాం = తెలివిని; ప్రాప్య = పొంది; త, యుద్ధంబున మూర్ఖదేవతీ, తీక్షణంబు
నిశితా౯ = కఠినులయిన; బాణ౯ = లగు బాణంబులను గొప్పధనుస్సును గ్ర
బాణములను; మహత్ = గొప్పదగు; ధ హించెను. అని, తాత్పర్యము.

నిపాతిత మహావీరాం ద్రవంతీం వానరీం చమూమ్
రాఘవస్తు రణే దృష్ట్వా రావణం సమభిద్రవత్. ౧౨౪

టిక॥ రాఘవః = రాముండు; రణే = రావణునిగూచి; సమభిద్రవత్
యుద్ధమునందు; నిపాతిత మహావీరాం = (సమభ్యుద్రవత్) = పరుగెత్తెను.
వధింపఁబడిన గొప్పవీరులుగలదియు; ద్ర రాముండు, యుద్ధంబున గొప్పవీరు
వంతీం = పరుగెత్తుచున్నదియునగు; వా లపహిషోఽటంజేసి, పరుగెత్తుచున్న వా
నరీం = వానరసంబంధినియును; చమూం = నర సేనఁజూచి, తాను రావణుఁ మీడిక
సేనను; దృష్ట్వాతు = చూచినంతనె; రావ డరెను. అని, తాత్పర్యము.

అత్రైవ ముపసంగమ్య హనుమా న్వాక్య మబ్రవీత్

టిక॥ అథ = అంత; హనుమా౯ = హ సంగమ్య = సమీపించి; వాక్యం = మాట
నుమంతుం; ఏనం = ఈ రాముని; ఉప ను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

శ్రీమద్రామాయణము యాదకాండము

స ౫౯

అంత, హనుమంతుడు, రాముని
యొద్దకువచ్చి, యిట్లుని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము, నిజము

మమి పృథం సమారుక్య రావణం శాస్త్రమే
విష్ణు ర్యథా గరుత్మంతం బలవంతం సహ
మైః

టీక॥ త్వం(అధ్యాహులేము) = నీ
వు; విష్ణుః = విష్ణుండ; బలవంతం = అ
ధికమయినబలముగల; గరుత్మంతం
యథా = గరుత్మంతునివలె; మమ = నా
యొక్క; పృథం = వీవును; సమారు
క్య = ఎక్కి; సమాహితః = ఎచ్చరిక
గలవాడవై; రావణం = రావణుని; శా
స్త్రం = శిక్షించుటకు; అహాని = తగు

దువు. విష్ణుండబలవంతుడై నెక్కునట్లు, నీవు గురావణుండు, రా
చ్చరికగలవాడవై ధర్మబుగ విష్ణువును ముందు, రామునివలె అని, తాత్పర్యము

తచ్చుత్వా రాఘవో వాక్యం వాయువుత్రేణ భాషితమ్. ౧౨౬

ఆరురోహ మహాశూరో బలవంతం మహాకపిమ్

టీక॥ మహాశూరః = గొప్పశూ
రుండగు; రాఘవః = రాముండగు; వాయు
వుత్రేణ = వాయుకుమారుండగు హను
మంతునిచేత; భాషితం = చెప్పబడిన;
తత్ = ఆ; వాక్యం = మాటను; త్రైత్యం =
విని; బలవంతం = అధికమయిన బలముగ
ల; మహాకపిం = హనుమంతుని; ఆరురో

హ = ఎక్కినను. మహాశూరుండగు రాముండు, వా
యుచేవునికుమారుండగు హనుమంతుం
డుచెప్పిన మాటను విని, బలవంతుండ
గునయ్యాండనేయునానోహించెను.
అని, తాత్పర్యము.

రథస్థం రావణం సంఖ్యే దదర్శ మనుజాధిపః. ౧౨౭

పాఠశాల పాఠ్యపుస్తకము.

సకల సకల (అధ్య)

స. ౫౯

వజ్రము; విసంజ్ఞః

<p>... శ్రీమత్పుటపరిచయః = మనుష్యుల మూర్ఖుడేటియాటి-౫౦౦; సంఖ్యే = వాడై, తన ౫౦౦ రథమునను ... రథమునను రావణోపి ఆవడే నిశి</p>	<p>మనుజులొకేంద్రుండగు రాముండు, అట్లుమానుమంతు నారోహించి, ర ధగతుండగు రావణునిబాచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

<p>టిక మహాతేజాః శక్య మహాతేజాః ప్రదుద్రావ సరాభువః రాక్రమముగల; రావణ మివ క్రుద్ధో విష్ణు రభ్యుద్యతాయుధః. ౧౩౮ ఉను; మహాతేజః = అధికమయినతే దు; సంజ్ఞాం = తెలివిన; వః = రాము దు; తం = కలుకులయిన, శక్య = చూ చి; వై రావణు; మహాతేజః శక్య (అధ్యా హృతము) = చూచి; విష్ణువ = విష్ణుదేవు దువలె; క్రుద్ధః = కోపమునొందినవా డై; అభ్యుద్యతాయుధః = ఎత్తబడిన</p>	<p>యా యుధముగలవాడై; ప్రదుద్రావ = పరుగైతెను. విష్ణువుబలించి, యతః మీదికి బోవునట్లు, మహాతేజుండగు నారాము డు, అరావణునిబాచి, క్రుద్ధుండై, ధను ధరుండై, యతః మీదికిడరెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

శ్యాశబ్ద మకరోత్ప్రవం వజ్రనిష్పేద నిస్సవమ్

<p>టిక సకల (అధ్యాహృతము) = ఆరా ముండు; వజ్రనిష్పేదనిస్సవం = వజ్ర ధ్వనివంటిధ్వనిగల; తీవ్రం = తీక్షణముగ; శ్యాశబ్దం = అల్లెత్రాటిధ్వని; ఆక</p>	<p>రోత = చేసెను. ఆరాముండు, వజ్రధ్వనివంటిమహా ధ్వనిగలుగునట్లు, శ్యాశబ్దంబుగావించె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

గిరా గంభీరయా రామో రాక్షసేంద్ర మువాచహ. ౧౩౯

<p>టిక రామః = రాముండు; గంభీర యా = భయంకరమయిన; గిరా = వా</p>	<p>కుచేత; రాక్షసేంద్రం = రాక్షసేశ్వ రుండగు రావణునిగాచి; ఉవాచ = చె</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము

స ౫౯

పైను ("హ" అనునదిపాదపూరణా
భము).
రాముం,దంత, రాక్షసేశ్వరుండగు

రావణుండు
అని, తాత్పర్యము
ము

చివ్వివృత్త మమ త్వంహి కృత్వా విక్రియ మీధఃకుపం రాణే. ౧౩౪
కృష్ణు రాక్షస శామూల గతో మోక్షిభోపమైః

టిక|| రాక్షసశామూలం = రాక్షస దలను; అంశకులయిన; శరైః = బాణ
శ్రేష్ఠుండవగు రావణుడా! చివ్వివృత్తం = నీ రాక్షసజలమునకొట్టెను.
అనిలు! త్వం = నీవు; మమ = నాకు; ఈదృ అనిలు, నీవు రాజుండగు రావణుని, రా
శం = ఇట్టి; విక్రియం = అక్రియమును; కృ పించి, యెచ్చట
త్వాహి = చేసియు; కృష్ణు = ఎచ్చటికి; గ కాంగలవు? ఇది శామూలము
తః = పోయినవాడవై; మోక్షుం = విడు ముగించెను.

యదీంద్రవై వస్వతభాసరాన్వాహమ
స్వయంభు వై శ్వానరశంకరాన్వా
గమివ్యసి త్వం దశవా దిశోభవా
తథాపి మే నాద్యగతో విమోక్ష్యసే. ౧౩౫

టిక|| త్వం = నీవు; ఇంద్రవై వస్వతః వాడవై; మే(మత్) = నావలన; నవి
భాసరాన్వా = ఇంద్రునిగానియ మోక్ష్యసే = విడువబడవు.
మునిగానిసూర్యునిగాని; స్వయంభు నీవు, భేదేంద్రునియొద్దకుఁగాని య
వై శ్వానరశంకరాన్వా = బ్రహ్మదేవుని మునియొద్దకుఁగాని సూర్యునియొద్దకుఁ
గానియన్ని హోత్రునిగాని శివునిగా గాని బ్రహ్మదేవునొద్దకుఁగాని యన్ని
ని; అథవా = లేక; దశ = పదియయిన; దిశో హోత్రునొద్దకుఁగాని శంకరునియొద్దకుఁ
వా = దిక్కులనుగాని; గమివ్యసియది = గానిపోయినను, దశదిశలకుంబరుగైతి
పొందుదువేనియు; తథాపి = అట్లుయిన నను, ఇప్పుడునా యెదుటంబడినవెనుక,
ను ; అద్యం = ఇప్పుడు; గతః = పొందిన ఇంకండప్పించుకొనఁజాలవు. అని, తా.

